

Gazda József mintha a nemzet minden fájalmát, szenvedését bele akarta volna sűríteni ebbe a jajkiáltó sorsregénybe. Az irgalmatlanul véres és bűnös XX. század olyan rettenetes keresztet állított Magyarországnak, nemzetünknek az első és második világháborúk nyomán, hogy ennek igazságtalanságai ma is vádolnak, s folyton folyvást ránk nehezednek, nyomnak, gyötörnek, pusztítanak. Erről a keresztrefeszítettségéről, kereszt alatti létről szól ez a páratlan regény.

A magyar nemzet halálos fájalmairól. Az író fájalmairól. Valamennyi felelős magyar fájdmáról. És a nemzet fájdalomban megszépült arcáról, melyen a bajban is ott bolyong a Hit fénye és szépsége. Mint ahogy édes anyanyelvünkben, melynek csodálatos szavaival az író kifejezi a kifejezhetetlent. Gazda József Erdélyből, Sőhajföldről néz az egész Kárpát-medence sorsára.

Arról szól ez a sorsregény, hogy mi történt velünk évszázados magányunkban. Hogy mit tettek velünk, mit követtek el ellenünk a legvéresebb században, a huszadikban. Gazda József sorra vesz mindent, mint aki számadást készít az utókornak, hogy mik történtek, jaj mik is történtek!

Amíg élünk, még akkor is tiltakoznunk kellene a történelem ellen, ha nem lehetne jóvá tenni a veszteségeinkből már semmit sem. Mert ez a szörnyű kereszt elfogadhatatlan. Az, hogy nem élhetsz, nem létezhetsz, nem építheted önmagadat, mert ezen a földön, itt a Kárpátok karéjában – és azon túl is – útjában vagy valakinek, a szomszédodnak, a fölötted gyámkodó, téged elpusztítani akaró hatalomnak, hatalmaknak, valami leküzdhetetlen Erőnek, az ellen kiált.

E nagyszabású mű szerkezeti kerete egy óriáskoncert, egy szimfonikus költemény, melynek előadása 1901 első éjszakáján veszi kezdetét s 2000 december 31-én, szilveszter éjszakáján ér véget.

Benke László

3990 Ft

VEZÉNYVELT TÖRTÉNELEM

Gazda József

Gazda József

VEZÉNYVELT TÖRTÉNELEM

Gazda József
Vezényelt történelem

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Megjelent az Országgyűlés Elnöke támogatásával

© Gazda József
© Hét Krajcár Kiadó

ISBN 978-963-9596-85-6

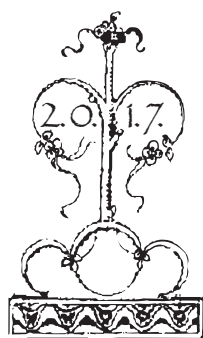
Hét Krajcár Kiadó, Budapest, 2017
Felelős kiadó: Benke László
Tördelte: Benke Attila
Készült a Séd nyomdában, Szekszárdon
Felelős vezető: Katona Szilvia ügyvezető igazgató

Gazda József

Vezényelt történelem

Sorsregény

Második, átdolgozott kiadás

HÉT KRAJCÁR KIADÓ – BUDAPEST

I. TÉTEL – ELŐJÁTÉK

(gyors – vivace)

Nagy előadás készül. Óriáskoncert hat tételben. Gyors és fájdalmas. Földön bandukoló, tragikus gyorsan egekbe csapó, erővel kitartó, s a disszonáns végütemben vád és könyörgés formáját ölti magára. A szín-tér: „hideg-rideg óriásterem”, „melynek csillárja a csillagok.”

A zenekar felkészítettett. Felkészítettett a korzenére, időzenére, mely magába sűríti a századot, a XX-at, az emberiség történetének eddig leghatalmasabb, leggyorsabb, legszáguldóbb és ... és ... legszörnyűbb, legtragikusabb századát, mely szépségekkel is tele, vágyakkal, szárnyalással is tele, de tele disszonanciával, tele miértekkel, tele halállal és félelemmel, és tele csendes elmélázással is... Ebben az óriászenében még az improvizációnak is helye van a megtervezett, megkomponált, részleteiben is kidolgozott, a karmesteri pálca irányította nagy mutatóványon belül. Sőt: egymásnak felelő ütköztetéseken, hangorgiákon belül. Vonósok, akik húzzák, néha játszadozni is fognak a húrokon, máskor pengetik is azokat. Első hegedűs, második hegedűs, kontrások. Koncertmester készenlétben, mintha hangolná hegedűje húrjait. Csellósok játszadoznak, még szabadon, be szép, levegő-remegtető, lelkeket remegtető a játéuk. Közbe-közbedörmög, néha feljajdul a nagybőgő. Fúvósok, kürtösök, trombitások, nekik harsogni kell, köszönteni kell, fuvalák – lassan-lassan hullámmón zsongók, hangcirádázók, száz meg száz húron zengő világjáték. Az ütőhangszerek is meg-megszólalnak (minden ütés fáj), a hárfa lágy – néha vidám – hangakkordokkal, hogy érezd, az élet szép is, majd a vonítás, az ég mennydörgő zengése, melybe villámok hasítanak, mellettük-mögöttük – mint valami furcsa ellenpont – mindig ott van a csörgedező patakok csobogása, ott van az elcsattant csók hangja – az első csók, Istenem, tündérvilág, égi húrokon zengő öröm –, gondolnád egy-egy húrpengetésre, simogatás, a megpendített húrok finom zengése, sóhaja, zsongó öröme. Kis és nagy dobok, cintányér, össze-verődő érces hangok, égzengés, világzengés, sebek, nagy fájdalmak és kis örömek, széttépett illúziók, elvesztett remények, a század lüktető zaja és csendje...

A pódiumon ott a karmester. Nem fogod látni az arcát, csak vezérlő pálcájának lengését, vagy még azt sem. Egy darabig ott áll, mintha ő vezényelné a hatalmas zenekavalkádot. Aztán már az élet zenél, a füvek, fák zenélnek, a világ zenél. A

vezérlő pálca üteme beleivódik dalunkba, énekünkbe, bele a sorsunkba, s ha nem látjuk is látjuk a lengő kart a levegőben, a történelemben lengő karokat, az idő karjait, s halljuk a zenét, az idő zenéjét. Amikor azt hisszük majd, hogy a Nagy Előadásnak vége, akkor is, mindig, szinte mindig hallani fogjuk. Mert az előadás tart. S a Mester irányít, ritmust szab, életütemet szab, te is az ő karlengetése szerint szuszogsz, lépsz, mozogsz, félsz vagy örülsz, s sütöd le a szemed. Tudod, hogy ott van, akkor is, amikor a húrok pengetését az éter zenéje veszi át, vagy amikor látszólag csend van.

Hangolnak a hangszerek. A karmester visszakérdez. Kéri a kezdőhangot, aztán egy-egy hangszerre mutat, az megismétli... Kész!

A vezérlő kar meglendül, megszólal a zene... Harsogva, vonítva, mint egy prelúdium, egy nagy előadás előjátéka. Harsogva lépnek be a hangszerek, hegedűk, kürtök, trombiták, csellók. Élénk a ritmus, szinte száguldó. Örömujjongás az elsőhegedűkön, a kontra is ezt emeli, festi alá, ujjongás a kürtökön – a fuvola játéka, az oboa játéka halk, csendes kíséret, erőteljesen dübörögnek a dobok, mintha vágató paripák érkeznének, aztán egy halk rész, poharak koccannak, de csak alig-alig, mert gyors a ritmus, a cintányérok – ajtók csattanása, bezáruló ajtók, aztán kulcsok zörgése, nyíló ajtók sarkának csikorgása, zene, zene, zene, száguldó és lüktető zene, mintha gyors az öröm is, megérkeztél, megérkeztél! Új Idők, Új Dalok, Új Kor... Csattognak a köszöntő szólamok, vidám nevetés. Ahogy a hajnal hasad – Új Hajnal, Új Kor hajnala – csilingelőn köszönt a zene, hátul rézdarabokat vernek, dübörögnek a dobok, szólnak a fuvolák. Száguldás! Száguldás. Sodró ütem, sodró ritmus. Autók pöfögése – ez is új –, vonatok, mozdonyok sípolása – ez is új itt –, telefoncsengők cserregnek, vonatfütyt hasít a levegőbe, minden ujjong, minden köszönt.

A teljes zenekar játéka lüktet, erővel szárnyal!

Aztán hirtelen megfagy a zene, hatalmas csend...

A kezdet

Véget ér valami, és elkezdődik egy új, egy másik. Így van ez az idő folyásával is. Minden estére reggel, minden hétre, minden hónapra új hét és új hónap, minden őszre meg télre tavasz, minden évre, évszázadra új év és új évszázad jön. Van vég és kezdet. Vagy kezdet és vég.

Minden vég kezdet is. S minden kezdet vég is.

Egyetlen visszafordíthatatlan van: az, ami elmúlt. Az idő! Mert az csak előre halad.

A sóhajdiak életében is véget ért egy régi, és elkezdődött egy új.

Véget ért egy század, a tizenkilencedik, és elkezdődött az új, a huszadik.

Ikszekkel írva – mintha impozánsabb lenne így: a XX. század...

Kezdjük hát mi is itt a történetet. Itt, a hajdani, vagy akkor még „boldog Magyarország”-on, annak az egyik legkeletibb csücskén, a hazában. Úgy tartják, 150 évnyi az az idő, amelyet még beér az élő emlékezés. Tudom, amit tudok apámtól, anyámtól, nagypapáimtól és nagyanyáimtól, a szomszédaimtól, a még élő emberektől, vagy azoktól, akik már nem élnek, de éltek, és az ő emlékeik is élnek azokban, akik az ő sorsuk tanúi voltak...

Mi egy év, és mi 50 év? Mi száz, vagy 150 év? Mi az az idő folyásában, a történelem folyásában? Ha arra gondolsz, szinte végtelen az idő! Egymillió év előtt is volt élet! És tízmillió év előtt is volt élet! Ha nem is ilyen, mint most, mint ma, de élet volt... És volt törvény is, mely ezt az életet irányította.

És az idő akkor is ugyanúgy haladt. Azaz: nem az idő haladt, maga az élő élet arca változott. Mert bennünk, a mindenkori élőknél halad, múlik, változik az...

Mondják, az a kerék, amelyik egyszer elindult, többet hátra nem megyen, csak elé. Eljött éppen eddig, a máig, s immár most itt van, itt megyen. Lássuk, mit csinálnak, mit csinálunk most. Bízunk a Jóistenben, mint ahogy eddig is csak a Jóistenben bízunk...

Ami a múltban történt, arra már csak visszatekinteni lehet. Megfordítom hát a fejeimet, s belenézek az időbe, belenézek a messzeségbe. Vissza Oda, ama kiválasztott Kezdetekhez.

A fiatalok csattogatnak. „Hajtják el” az ősztendőt. Karikás ostorokkal, hatalmas rittyenésekkel, huhogtatásokkal. Valahogy most, ezen a napon más. Más, mint most egy éve volt. Most nemcsak évet, századot hajtanak. Vörösmarty és Petőfi, Arany János és Madách Imre századát.

A magyar feltámadás századát. Hányadik feltámadásunk is volt ez? Feltámadásra képes nemzet vagyunk, időnként már-már meghalunk, aztán újra és újra feltámadunk.

Sóhajd központjában hatalmas tölgyfáktól s alattuk meghúzódó faltól karéjozva öreg templom. Tornya fohászkodón tekint az ég felé. Körülötte zöld füves templomkert egy-két (egykor ott ígét hirdető) lelkész sírjával, aztán körbeszaladó fal kőből és téglából rakva. Valamikor, talán száz, kétszáz év előtt csontok bukkantak elő. Előbb kaparni, aztán ásni kezdtek. Tömegsírra találtak. Csontvázak százaira, valamikor csak úgy, egymásra hányt holttestek maradványaira. Talán pestisjárvány emlékét őrzik? Talán tatár betörés emlékét? Az emlékezés sem végtelen. Csak az időfolyam halad, mint valami megállíthatatlan, visszafordíthatatlan hömpölygés, áramlás...

Most itt a téren, melynek túlsó oldalán a községháza áll, gyülekeznek az emberek.

Jönnek lefele a hegy-völgy utcákból, mint az árnyak, jönnek, jönnek, jönnek. A holdfény rávetíti árnyékukat a havas útra. Ilyenkor csak a nagyon öregek vagy a betegek

maradnak otthon. Régi sóhajdi hagyomány ez, ide jön ki a falu népe köszönteni az újesztendőt. Mint ahogy ide jönnek, itt gyülekeznek akkor is, amikor ügyes-bajos dolgukat kell megbeszélniük. És jönnek, amikor „nagy dolgok” történnek. Ősidők óta önkormányzó a sóhajföldi falu, maga intézi saját gondjait, bajait. Még az is közügy lehet, hogy valaki bajban van, meg kell segíteni.

De most másért jönnek az aprók és nagyok, köszönteni az Új Időket, a kezdődő Újat, meg aztán együtt lenni.

Így van ez másutt is. Katolikus vidékeken misére mennek a hívek, szilveszteri misére. Ez nagyobbára protestáns falu.

Ám itt is imádkoznak az emberek. „Köszönöm, Uram, hogy velem voltál.”

Az imádkozók végiggondolják addigi életüket. Hiszen nemcsak egy év, egy egész évszázad ajtaja zárul be ezekben a pillanatokban.

Zord idők, nehéz idők. És ez így van szinte már öröknek tűnő idők óta.

Jót, igazán jót alig éltünk! És nem éltek apáink sem. Ritka az az egyén, aki közössége sorsától függetleníteni tudja az ő egyéni sorsát.

Ilyenek is vannak. Akik a köznyomorból hasznót húznak. „Kihasználják a helyzetet.” De a többség sorsa, mint árnyék a testet, úgy követi, úgy vetítődik ki benne a haza sorsa. Ha a hazának jó, neki is jobb. Ha a haza bajban van, a baj az övé is. Együvé tartozunk, egyek vagyunk jóban és rosszban. Örömben és bánatban, fájdalomban...

Mondhatnák: Mi vagyunk a nép! Ház népe, falu népe, haza népe...

A várakozók között ott van a már élemedett korú „48-as ifjúság” néhány tagja. Roskatag öregek, a szabadságharc egykori katonái. És ott vannak az egykori hősök, áldozatok árvái, özvegyei is.

Az édesapám apja a 48-as háborúban tényleges katona volt. Ismertem nagyapámat. Volt egy öreg bácsi, akivel 48-ban együtt voltak katonák. Beszéltek róla. Mikor ezeket a meséket hallottam, még gyermek voltam. Amennyi engem érdekelt, annyit megjegyeztem. Azt is, hogy gyalogos katona volt a nagyapám. Bem apóról is hallottam tőle, s Görgeyről is. S a Fehéregyházai csatáról is, s Petőfi Sándorról is, aki ott tűnt el az ismeretlenségben.

Nagy harcok voltak ezen a vidéken. Külön történelmet írt ez a vidék 1848–1849-ben.

Micsoda csaták voltak! Micsoda hősiesség! A feltámadt nemzet. Aztán a szorosokon beözönlő muszkák. Akik megjöttek, itt voltak százezer emberrel.

„Százezer ember van a harc mezején,

Így hát kedvesem, elmasírozok én.”

Hívta a haza, és mentek az emberek.

Már csak mesélnek a feltámadás szépségéről, a kökösi hídról, Gábor Áronról, aztán a végről... Van, aki megmaradt immár öreg, elmenni készülő hazafinak, s ami van, azt nem fogadja el.

A gyilkosokkal kiegyezni!

A hóhéroknak megbocsátani, vagy legalábbis úgy tenni, mintha megbocsátottunk volna. Mert ugye:

„Az nem lehet, hogy annyi szív /Hiába onta vért! ”

Vannak, akik elfogadják a helyzetet. S részt vállalnak a jelenlegi küzdelmekből. Hogy felemelkedhessék – mert mégis csak fel kell emelkednie – az ország...

De hát végül is mindenki részt vállal, mert ez a kor, és a korból kilépni nem lehet. A kor, hogy Bécs kiegészített az ország vezető rétegével, megszületett a kompromisszumos „új világ”. Magyarország – legalábbis látszólag – emelkedő pályára léphetett. Hatalmas építkezések kezdődhettek szerte az országban. Nemcsak Budapesten, a vidéki városokban is. Sőt: még itt, a faluban is el-eltűnik egy-egy régi viskó, vele a múlt egy parányi kis darabja, s építkeznek az emberek. A hagyomány is hozza ezt, szomszédok, barátok megsegítik egymást. A közbirtokossági erdőből kaphatsz fát, kalákában kivágják, hazahozzák, s a te dolgoz szinte csak annyi: ellátni a segítségeket, esetleg zsindeletet vágatni, vásárolni, ha az is nem megy kalákában. Mert a sóhajföldi ember ezermester, mindenki ért mindenhez. A famunkákhoz különösképpen.

A pénz – vagy Adyval nevezzük így: a „disznófejű nagyúr” – beáramlása is elkezdődik. És ahová jön a pénz, oda jön az idegen szellem is. És jön a másfajta Erő is, amelynek nem a felemelés, hanem az otlét, az ott minél inkább való megtelepedés, meggyökerezés, majd gyarapodás a célja. Vagy: kifosztani ezt a földet, kivinni, elvinni innen, amit csak lehet. Itt, az országvédő, országot övező hegyekben a fa az, ami vonzza a pénzérőt. Épülnek a hegyi vasutak, vasutak ki a vágterekre, ki az erdők rengetegébe, épülnek a deszkagyárak, irtani mindent, amit csak lehet. Pénzmágnások ütik fel a vidéken tanyáikat, még a drótkötélpálya világcsodája is megszületik már ekkor. Nagy úr a fa, nagy érték, világérték, s miért legyen annak a haszna azé, akié az a föld, az az erdő. Ki kell ragadni hát azt az ott élő emberek kezéből, akik eddig abból éltek, úgy, a maguk módján, szakaszosan ritkítva, termelve ki évi „járandóságukat”. Vízi fűrészek sora állt a Jajpatak mentén is, a víz erejével vágta a deszkát, amit piacra lehetett vinni, el lehetett adni. De most az Új Erő megjelenésével egy folyamat is elindul, mely mind jobban és jobban ráveti magát az országra. S mind hatalmasabbá és hatalmasabbá növeli a belső végleteket, ellentéteket.

Hogy ez veszély? Vannak, akik látják, de a többség nem. Hogy már dolgoznak az ácsok, hogy már készül a kereszt, vagy készül a Kereszt Terve, csak kevesen sejtik, kevesen tudják. Talán csak a készítettők.

Most a felszín fecsegése tölti be a teret, a levegőt, sőt: a füleket is.

A mély még hallgat.

Ó hát – amikor a század elkezdődött – akkor még fiatal voltam, tizenöt éves. Édesapám minden újévre lámpást csinált. Egyik szemébe piros papírt tett, a másikba zöldet, a szájába fehérét. Olyan szépet, olyan koszorúsat, na. Szilveszter este énekeltünk, a falut jártuk. Hogy:

„Boldog újévet!” Az utcán volt az egész fiatalság, kísérték édesapámat, ő vitte azt a három-színű lámpást egy tornyocskára feltéve. Megkerültük a falut. Énekeltek, s a templomba mentünk imádkozni.

Jönnek, jönnek az emberek, már tele a tér... Áll és vár mindenki. Aztán:

Megkondul a harang...

Megérkezett! A szívek megdobbannak.

Nagyanyám – akkor még fiatal asszony – nagyapámhoz hajol. Megfogja a kezét, a hasára teszi, s súgva mondja: Ne, hogy rugdalózik! Ő is köszönti az újesztendőt!

Már csak két-három hét, és megszülethet a „gyermek”. Aki már él ott bent, a néphit szerint olyan boldogságban, melyet a megérkezésével örökre el fog veszíteni. S az ő sorsában ez így is lesz. És a másokéban is, akár még „bent rugdalóznak”, vagy már meg is érkeztek.

Be jó, hogy a jövő titok, előreláthatatlan.

Pár pillanatnyi hatalmas csend. Csak a harangok kongása hallszik.

Aztán magasra száll a fohász. Felcsendül az ajkakon a dal, az ima-dal, a nemzet imája dal. Ezt a dalt át lehet élni, ezt a dalt sírva, zokogva is lehet énekelni. Mert ebben a dalban benne a nemzet sorsa, a nemzet minden fájdalma, jaja, de benne a fohász is. Ilyen – az egész nemzet sorsát feljaidító – dala talán egyetlen más népnek sincs.

...Bal sors akit régen tép,

Hozz rá víg esztendőt,

Megbűnhötte már e nép

A múltat s jövőndőt.

Aki ezt Ekkor éneklí, az érzi is, az éli is, át is érzi, át is éli himnuszunk minden könyörgő szavát, mondatát. Átérti az ősök sorsát, átérzi, átéli, újraéli a Haza Sorsát. Átérti a magyarnak születünk lét minden szépségét és minden fájdalmát.

Még a tudatlan emberek is érzik: ők most itt vannak, lent a földön, sorsuk földjén, sorsuk terén, de a lelkük – a szavakba, az ének hangjaiba beleömlő, belefónódó – az most fent van, fent száll, fent, a magasban, az égben, a fennvalónál, fent, Istennél, a Mindenhatónál, aki talán hallja, és meg is hallgatja. És lelkéből könyörög e szavakkal mindenki, aki ekkor ezt fújja, éneklí. „Hozz rá víg esztendőt!” Mert megbűnhödtük már bűneinket... Igen, a bűneinket. És hisszük is, hogy megbűnhödtünk. Mert tudjuk, hogy bűnösök vagyunk. A magunk bűneit szenvedjük, és hisszük, hogy azért kell szenvednünk, és hogy e szenvedések véget érnek, mert Te meghallgatsz minket, Teremtő Isten, Istenünk.

Tudjuk, hogy jobbá kell lennünk, meg kell tisztulnunk, és jobbá is akarunk lenni, és meg is akarunk tisztulni.

Az Ima, a Nemzet Imája zeng. És szerte az országban, szerte a Kárpát-medencében millió ajakról zeng, millió ajak zengi. És be csodálatos ez!

Egyszer egy öreg paraszt azt mondta Erkelnek: ő azt hiszi, hogy ezt az éneket az ősmagyarok hozták magukkal... S Erkel megjegyezte: soha ennél szebb, ennél gyönyörűbb dicséretet, elismerést nem kapott művéért, munkájáért.

Csörgedezik lefele a patak, a széleken jég, csonkjai a csendesebb helyeken benyúlnak a víz fölé. A fősodrásban még a víz az úr! A víz, a víz, mely ugyanúgy halad, mint az idő. Kétszer ugyanabba a vízbe belelépni nem lehet. Mert a víz halad, átgörög az ott maradó köveken.

Az óramutató is halad. Nulla óra, négy perc!

Már négy perce, hogy elkezdődött... Már négy perce, hogy elkezdődött a század, a huszadik. S benne az Úr ezerkilencszázegyedik esztendeje. S most, ezekben a pillanatokban bizonytalanul áll mindenki. Még az is, aki hiszi, hogy minden rendben, s minden biztos. Még az is, aki hiszi, hogy ott van a talaj a talpa alatt, a talpak alatt. Mert hát elkezdődött valami új. S az újnak mindig más az arca. Csak azt tudjuk, hogy ma mi van. De hogy holnap? Hogy holnap mit érünk? Hogy holnap vagy holnapután mit élünk? Legfeljebb megszokásból nem kérdezzük. De ilyenkor igen. Ilyenkor mindenki a jövőbe szeretne látni. De csak kémlelődünk... Kémleljük a holnapot, a holnapokat. Azt, hogy mit hoz, és mit hozhat az idő? És azt is megkérdezzük ilyenkor, visszafelé fordítva az arcunkat, hogy vajon mit vitt el, mit is vitt el örökre az idő. Mert az nemcsak jön, megy is, nemcsak hoz, be is főd, el is visz, temet örökre.

Megtörtént hát. A gyermek, a még alig pár perces csecsemő-század itt van közöttünk.

Az emberek hazaindulnak, hogy fogyasszák el az éjféli lencse-vacsorájukat. Sójajdon lencsét esznek, mert akkor sok pénzük lesz az új esztendőben. Csirkét, tyúkot? Semmiképpen. Mert az „visszarúg!”

Aztán: koccintani is kell. Köszönteni az Újat, a mást. A remények szerint: jobbat hozót! Mert mire vágyhatna a megsanyargatott ember, ha nem jobbra, szebbre, igazabbra.

Újév reggelén, mikor már kezd virradni, a gyermekek elindulnak, egyik ostorral, a másik csengővel, két-három csengő van egy szíjra fogva, mennek, csattogtatnak, s aztán köszönnek be a házakhoz:

*Eljött újesztendő borzas szakállával,
Fenyegетnek engem kétágú karbáccsal,
Ne fenyegess gazda, kétágú karbáccsal,
Tegy bort az asztalra, mert én is eljövök
A zsíros pánkóra.*

Mennek az emberek is, egymást köszöntik, esznek, isznak, énekelnek, boldog újesztendőt kívánnak.

A falu legénysége összeáll, s muzikaszóval mennek hajnalozni a leányokhoz. Három-négy órakor már kezdték, s mennek, amíg végigérnek a falun. Viszik a korsót, minden leányos háznál egy liter pálinka várja őket, azt töltetik bele a korsóba. Megkínálják őket téstával

is, akkor egyet-kettőt táncolnak, van muzsikaszó is, avval járnak, s így mennek tovább. Amikor vége lett a hajnalozásnak, valamelyikük házánál összegyűlnek, oda viszik a pálinkát, amit kaptak, s akkor együtt töltik az egész napot. Főznek is nekik, ehetnek, ihatnak, mulathatnak.

A felnőtt férfiak is mennek falustársaikhoz, boldog újesztendőt kívánnak. Megkínálják őket pálinkával. Csak a fehérnépeknek kellett otthon ülni, mert velük találkozni először az újesztendőben nem hoz szerencsét.

Éjjel megitták s megetették az állatokat. Kihajtották az istállóból. A jövődöbelijüket látni akaró lányok mezítelenre vetkőzve szaladták körbe a házat. Vagy a disznóólat szaladták körbe, s ahányat rőffent a disznó, annyi esztendőre mehetnek férjhez.

A gyermekek aranyos vízért mentek a csorgóra, éjfélkor vizet hoztak.

A kicsi legénykék a vizes edénybe jeges vizet töltöttek, azzal mentek be az ismerősökhöz, s úgy köszöntöttek fel az újesztendőt. Az aranyos vizet kiöntötték az edényeikből, s pénzt vagy kalácsot kaptak. Mentek tovább, a patakból újra megtöltötték a kancsóikat, s úgy járták a falut. Ezt jól fogadta mindenki, mert teli edénnyel mentek, hoztak, és nem elvittek a háztól. Aki szegődött tejért kellett, hogy menjen újesztendő napján, ugyancsak nem mehetett üres edénnyel. Meg kellett azt töltenie vízzel.

Tréfás szokások is voltak. Akinék volt szeretője, annak kicserélték a kiskapuját. Elvitték ahhoz, aki hozzá járt, s annak a kapuját visszahozták emehhez. Mások vastagabban folytatták ezt a viccet. Ha szerette, ha nem szerette, elvitték a kiskapuját a szomszédhoz. Sokszor elvitték a patakba, a híd alá. Vagy elvitték a falu másik végére. Élvezték, hogy mindenki járt a kapuja után, hogy tudakolja meg, honnan hozhatja vissza. Emiatt nem volt miért haragudni, mert szokás volt. S elkötötték a hídnál a két karfát. Összekötötték dróttal, s akkor mentek nagy dérdúrral, hogy mennek ide-oda, s megakadtak a drótban. Volt olyan eset, hogy széjjelbontották az embernek a szekerét, felvitték a padlásra, ott megint összerakták, s akkor reggel arra ébredt, hogy a szekere a csűrből fenn van az istálló padlásán. Újra szét kellett szednie, mert ugye a szekeret nem lehet egybe lehozni. Ez szokás volt, vicc volt, így viccelték meg egymást.

Amilyen az első nap, olyan lesz az egész esztendő. Ha az vidám, ha azt jókedv tölti be, lesz öröm azután is.

Öröm, öröm... „*Úgy kell a boldogság, mint a falat kenyér.*” Az emberi lét törvénye ez. Vágysz, mindig vágysz valamire, ami jó neked. Ami bearanyozza az életed. Ez a vágy tartja benned a lelket, ez – és legtöbbször csak ez – ad értelmet az életednek.

A kerék, az idő kereke, az idő szekérének a kereke megállás nélkül halad.

Terhelten halad, mindig-mindig megrakottan. Rajta minden, ami van, éppen most van, s rajta a batyú is, a múlt batyuja, azzal, ami már csak volt. És mennyi minden volt! Mennyi minden történt! A te életedben, az én életemben, a mi életünkben. Mennyi harc, mennyi küzdelem. Mert hát „*mi dolgunk a világon? Küzdeni.*” Erre születünk,

ezért vagyunk. Vannak vágyaink, amik valóra váltak, s vágyak, amik ott vannak, ott maradtak derékba törten, már benne a hiábavalóságok halmában, hatalmas halmazában. S bennünk, mint emlékek.

Emlékek, emlékek, emlékek... Mindig-mindig lelkesek, lélekkel telítettek, emberiek. Vidámak vagy keserűek.

A mi emlékeink.

Olyan csendben élünk, senki sem tudta, hogy vagyunk-e vagy sem. Édesanyámnak tizenkilenc gyermeke született, tizennyolc élve, felnevelt abból tízet. Erős jó szüleink vótak. Nem járattak gondban.

Amit te éltél át, azt csak te élted át. Amit én éltem át, azt csak én éltem át. A kor, a kor szekere közös, a kor nagy terme, a század nagy terme, az is közös. A kiejtett szó is közös. A hagyományrend, a kultúra rendje is közös. Közös kincs, közös érték. A mi kultúránk! Arcunkra van írva, lelkünkbe van írva. Úgy is, mint a te közösségedé, vagy úgy is, mint az emberiségé. Mert emberek is vagyunk! De a világ sokarcú, népek tengere, és ebben a hatalmas emberiség-tengerben egy nép a tied. Ami a néped sorsaként történik, veled is történik. Lelke, mely évezredek során alakult ki, mely mögött közös és visszafordíthatatlan múlt, összeforrottság, kéznújtás vagy kéz nem nyújtás, erény és gyengeség is van, az is a tied. Sorsa, múltja a te sorsod is. Az alól kibújni nem tudsz, nem lehet. Mert ha menekülsz előle, akkor is benned van, veled van. És ha megpróbálsz kibújni, kilépni, nem tudsz, vagy csak alig tudsz. Mert az ezernyi köteléket elszakítani nehéz. Szinte lehetetlen. Önmagadat megváltoztatni, arcod, hajad színét megváltoztatni, lényedet, lelkedet, annak tartalmait megváltoztatni nem tudod, vagy szinte-szinte lehetetlen, s nem is érdemes. S nem csak nyertese, vesztese is leszel. El is mehatsz, el is menekülhetsz, lehetsz máshol gazdagabb, de sorsodból kilépni így sem tudsz, s amit elveszítesz, az óriási, s mint hiány fog élni benned. Mert a haza az haza. És mindenkinek csak egy hazája lehet. Csak egy édes hazája lehet. Örömben is és bánatban is.

Csak ez a haza a te hazád.

Az idők szárnyán repülünk mindig, mindig. Az idő szekerén ülünk mindig, mindig. Most is, tegnap is. Benne a hullámlásban, mert hullámlzik is velünk az idő. Benne a lebegésben, mert lebeg is velünk az idő. Benne a folyamatban, mert a folyamat megállíthatatlanul halad. Előre, előre, valamerre. Nem is tudod, hová. Csak éled, felelősséggel vagy felelősség nélkül, de éled, megéled... S ha szenvedni kell, megszenveded. Mert aligha tehetsz mást.

A tegnap még egy más században voltunk, ma már az a század: múlt. Múlt század! Egy nap egy század. Egy ideig befele mentünk, aztán benne voltunk, majd elindultunk belőle kifelé. S ki is értünk. Mint amikor egy ideig befele mész egy erdőbe, aztán elindulsz kifelé, és egyszer csak... Vége... Ott még visszatérhetsz. De itt, az időben visszaút nincs. Ami megtörtént, megtörtént. Azt már megváltoztatni nem lehet. Ám ami megtörtént, s

velünk történt, az a mi múltunk. Múlt, amelytől elszakadni nem tudunk, múlt, amelyhez hozzá vagyunk láncolódva sorsunkkal, lelkünkkel, s szikáran szép szavainkkal is.

Furcsa lény az ember. Összeáll benne a világ, s az olyan, amilyennek ő látja. Van, aki egy kis karéjt ismer belőle, s addig ér az ő világa. De mert a cseppben is benne a tenger, íme, a népi bölcelet, a nyelv bölcelete, a te világod olyan, amilyennek te látod. Még azé is, aki – főleg a régi időkben voltak ilyen emberek – még a faluja határát is alig hagyta el. Géza is csak kinéz az ablakán, s gyönyörködik. Gyönyörködik a felfele kúszó hegyek hullámzó ritmusában. A szőlőindákban, az alma- és szilvafákban, melyek évről évre megújulnak, s megtermik gyümölcsüket. Megállás nélkül, újra és újra. És itt a két hatalmas diófa, melyek a háza fölé magaslanak, fenséges, gyönyörű koronájukkal beárnyékolják az udvart. Milyen csodálatos is a természet. Csak egy diófa, és olyan, mint egy laboratórium, mely nemcsak megtermi olajos gyümölcsét, de védő burkot is „készít” köréje. Hol csattognak a lendkerekek? Hol működnek a kémiai laboratóriumok, amelyekben a különféle anyagok elkészülnek, s elkészül a kemény csonthéj, hogy óvja, védje a csírákat, melyben az élet él tovább? Mert ugye *„az élet él és élni akar.”*

Honnan kapta a világ ezt a rendeltetését? Hogy csak két fa vagy két bokor, és más és más a feladatuk. Vagy mindennek megvan a maga rendeltetése, küldetése. Még a fűszálnak is. Állatoknak és madaraknak. És az embernek általában, és minden embernek külön és külön. Valahol kerék vagy te is a nagy szerkezetben. Vagy a nagy folyamatban, melynek az a neve, hogy Élet. Vagy az, hogy lét. És ezeken belül: emberi lét. És tovább osztva: nemzeti lét, egy közösség léte. Vagy nyelvbe, kultúrába zárt lét. Emberi mivoltunk ezekben jelenik meg. Én is: be vagyok zárva a nyelvembe, be vagyok zárva abba a tájba, abba a télbe és nyárba, tavaszba és őszebe, melyekben élek. És be egy otthonba, az otthonomba. Egy tűzhely fényébe, s ha szerencsés vagyok, hogy ez is van nekem, egy családba. Lehetek rab is, s lehetek boldog, szabad egyén is a magam közösségében.

Bánkódhatom vagy örülhetek, sírhatok is, nevethetek is!

Vajon lehet hinni, szabad hinni a jövőben?

Vajon véget értek a Zord Idők? A Vértivataros Évszázadok? Ha lenne, aki ezen az Újra Nyíló éjszakán belenézne az Időbe, és nemcsak visszafele, de előre is tudna nézni, bizony elborzadhatna!

Ott, mögötted a múltban tüzek, viharok! Vesztett csaták, bitófák, vérpadok... Együtt mondjuk újra és újra: Az nem lehet!

„Az nem lehet, hogy annyi szív”.

Ha ez az Új század már tudna beszélni, csak úgy odavetné:

De lehet! Higgyétek el, tudjátok meg, hogy lehet. Hogy még semminek sincs vége! Hogy ami eddig történt, minden csak a kezdet volt!

De a század némán érkezik és hallgat. Most – ezekben a pillanatokban – csend van. Nagy és hatalmas csend.

Hallgat az idő!

És a huzat, az idő húzása végigcsap azon a képzeletbeli nagy hodályon, a napok, évek hosszú sorának hodályán, melynek az ajtaja épp hogy kinyílt. Mely sötét is, kietlenül sötét. Pusztá is, kietlenül pusztá. Még tátongóan üres és átláthatatlan. Tudni sem lehet róla semmit. Semmit! Csak a nevét, még csak a nevét. Azt, hogy a kezdet: 1901. S az egész: XX. század.

A mi XX. századunk!

Mozdult, mert mozdulnia kellett valaminek. Történt, mert történnie kellett valaminek. Minden percben, minden pillanatban történik valami. És itt, a Kárpát-medencében – akárcsak mindenütt, bárhol – annyi történt, hogy átzökkent az idő az egyelőre még ismeretlen újba. Elindult az új... Az Új század.

Kinyílt egy ajtó, becsukódott egy ajtó. Csak egy pillanat, egy szempillantásnyi idő volt a vég és a kezdet között. Egy feszült pillanat.

Istenem, vajon mit hoz a jövő!? Istenem, vajon mi vár ránk?!

Az emberiség újra átlépte a küszöböt. És ahogy azt átlépte, beérkezett valami újba, rálépett egy messzire kigyózó, de bizonytalanak tetsző, be- és átláthatatlan útra.

Hányszor van, hogy valahová elindulunk, s vissza kell térnünk. De ezen az úton, erről az Egy Útról, az idő útjáról ezt nem lehet. Ott nincs visszatérés. Ott: bekattant a zár, s ama ajtó bezárult örökre! Örökre bezárult! Ezen az úton visszalépés – csak egy pillanatra, jaj, térj vissza idő! – nincs! Csak előre, mindig csak előre lehet menni. Mindig csak előre mehetünk! A Vak Homályba. Oda, amit sohasem látunk, sohasem tudunk, oda, aminek még nincs arca. Aminek csak bennünk bomlik ki az arca, de csak akkor, ha visszatekintünk rá. Mert eléfelé Vak az Idő! Mert eléfelé soha semmi sem biztos, mindig minden bizonytalan. Pedig másfele menni nem tudunk, másfele menni nem lehet, és másképp menni sem lehet, még akkor sem, ha bizonytalanak érzed magad... S akkor sem, ha tudod, hogy rossz fele mész. Az út, az utad csak előre vezet. Csak előre visz.

Most, ezekben a pillanatokban sokakban több a hit, több a reménység.

Valami különleges hangsúlyt, színezetet kap a szó: XX. század. Szinte babonásan ejted ki. Azt jelenti már akkor: modern kor, új idők... Sejlik valami abból, ami jön. A felgyorsuló időből. A század sok száz és ezer csodájából.

Még csak sejlenek. De sejlenek. Ott motoszkálnak!

Mintha megtörtént volna, vagy elkezdődött volna a magyar feltámadás is.

Feltámadás?

Igen, feltámadás! A Feltámadás.

Az út

Gyermekek jönnek az úton, jönnek, jönnek, jönnek. Jönnek és jönnek. Mintha a végtelenből.

Két gyermek. Két süldő gyermek. Az egyiket úgy hívják, Zoltán, a másikat úgy, hogy Géza. Jönnek egykedvűen, nyűvik a kilométereket. Bokájukig ér az út pora, melyet, ahogy ritmusosan lépnek elébb és elébb, enyhén meghajlott testtel, a lábukkal gomolyba vernek föl, s ott kavarog, ott felleglik az mögöttük.

Az út pora, az idő pora, mely előbb sűrűn gomolyog, aztán, mint fátyol, szétterül, ráborul a tájra. Beburkolná őket is, de ők kilépnek belőle, előbb, előbb, s megint csak előbb. Néha a szél meglebbenti, meglebegteti, utánuk fújja az apró porszemeket, s ilyenkor beburkolja őket is a gomolygó kavargás, a kor, az utak örök és mindenkori pora.

Ők mennek!

Előbb-előbb a térben, s előbb-előbb az időben is. Minden lépés kettős tartalmú, lépés a térben, s lépés az időben. A fölvert por majd visszahull az útra, belepi az út menti fűszálakat, az útszegélyi fák leveleit, finom köntöst húz rájuk. Fátyol-köntöst a gyermekek arcára is, mely ott is marad, míg az izzadságcseppek össze nem maszatolják, le nem mossák. Ott marad foltokban, ott marad, mint időpor, az idők pora. Hogy majd, amikor ráncossá válnak a már egykori gyermek-arcok, ott az idők útján, befészkelje magát a ráncok gödreibe, s onnan mondja, mint emlékezés:

Én vagyok az idő!

Porra por, sárra sár, hóra hó!

Az utak útján hosszú embersorok kanyarognak! Kit kézen vezetnek még, inogva teszi elébb és elébb parányi lábacskaít, ki fürge és egyenes, fürge vagy megfontolt járású, ki már hajlott hátú és fáradt, lassú léptekkel halad. Kinek a kezében bot, kinek batyu a vállán, hátán. Mennek, hajtja, sodorja őket a kor, az idő, a történelem. Mennek valahová, valamerre, ők se tudják, hová. Mert csak azt tudod, ami volt, ami hajt, esetleg üldöz, mert az már mögötted van. Ami előtted, ami csak lesz, soha, soha, még akkor sem, ha tudod, hogy merre tartasz, s hová akarsz eljutni. Mindig az ismeretlenbe lépsz, a fényből a sötétbe, az ismertből az ismeretlenbe, valahová, amiről nem tudhatod, mit villant fel, mit hoz, mivel fogad mint megérkezőt. El is nyelhet, meg is tarthat az út. Mely mindig ugyanaz, és mindig más. Olyan, amilyen a kor, olyan, amilyen az idő. Ma szürke por, holnap fekete sár, holnapután fehér hó! Beülnek a föld ráncaiba, az idő ráncaiba, aztán eltűnik ez is, az is. Az egykor poros utak kockakő, majd aszfaltburkolatot kapnak, a lábak, a gyermek és felnőtt lábak is kicserélődnek. De az utakon, melyekre ké kellőn borul az ég, besüt a nap fénye, a sötétség árnyéka, mindig mennek. A levegőget röpdöső madarak szelik, szántják. Mintha ugyanazok, és mégis mások.

A két gyermek is ugyanaz, és mégis más. Szépapjuk, ük- déd- és nagyapjuk, aztán az

apjuk is így ment, ugyanígy, de más arccal és más gondolatokkal. Haladtak, haladnak, haladnak. Csóré lábaikon már harisnya s cipő. A porverő paták dobogását motorpuffogás váltja fel, lendkerekek csattogó zaja. Miközben az időóra egyhangúan ketyeg...

Néha megbolydul a világ. Máskor mintha nem történné semmi. S ha történik mégis – mert mindig történik valami – az lent a mélyben, a történelem halk építkezésében. S ez a halk hangosodik föl néha, a csend telik meg zajjal, s a kettő – a csend és a zaj, a halk és a hangos – összekapcsolódik, egyik nélkül nincs a másik sem, csak együtt vannak, az idő hömpölygésének a tartozékai.

Méhek zsongnak, virágok szöknek szárba, hús szelek fújnak be az erdők felől, hozva a friss fuvallatot. A levegőben madarak röpködnek, a földeken szárba szöknek a vetések, a fák ontják gyümölcseiket. Az Ember, a teremtés koronája építi mind szebbé és szebbé váló otthonát, piros cserepek váltják fel lassan az elkorhadt zsindeleket vagy a meglyukacsosodott szalmatetőket. Megy a világ, halad a világ... Sűvít és zakatol. Elkezd gyorsulni minden, aztán száguldásba csap át. Mintha még a csillagok is kifényesednének az égen!

E történet hősei is egymást váltják az úton. Géza egyik nagyapja a század elején már lelépett az útról. A 20-as éveiben járt még. Egy özvegyet és két gyermeket hagyott. A másik nagyapja rajta van, még több mint fél századot fog menni, menni, miközben körülötte gyarapszik a világ, gyarapszik a család, újabb és újabb utasok jönnek, ki-ki a maga batyujával, s mennek, mennek, az ő lábuk is felveri a port. Édesapja a századdal lép rá... Édesanyja az első tized végén... Zoltán és ő a harmadik tized közepén. Gyermekei rendre, egymás után a hatodik tizedben. Egy ideig együtt mennek mind, benne a hosszú sorban, aztán lelép Árpád, az édesapa, lelép Erzsike, az annyira szeretett édesanya, mígnem jön a redőny lehúzása, a választófal építése, s jön az újabb század. De az út van, a tér és idő van, az út halad tovább. Fölötte híd ível. Géza – már Zoltán nélkül, aki lelépett az útról – áll, figyel, szemlél és hallgat. Nézi a hömpölygést, s érzi, hogy száguld az idő...

Egész útját valamiféle csend jellemezte. Csend a zajban, csend a lüktető, gyarapodó, és mégis jajjal tele korban.

Annyi minden történt! Hullottak egymásra az évek, zuhogtak egymásra az események. Seregek meneteltek az úton, fegyverek ropogtak, golyók, köztük orvgolyók sűvítették el a füle mellett, lányok menekültek az éhes erőszak falánksága elől... Édesapja, édesanyja körül – az ő fiatal korukban – még a csordák bőgése is fölverte a csendet, szekerek nyikorogtak, lovak dobogtak, aztán beköltözött a házakba is a zaj, előbb a rádió, aztán a televízió. Csengett a telefon, néha még akkor is, amikor valójában nem akart vele beszélni senki, csak fülek meredtek, erre kijelölt, megbízott és fizetett fülek, hogy hallgassanak bele az életébe, a sorsába, lelke titkaiba, hogy beírassák azokat aktáikba mint pusztá léte bűneit.

És benne csend volt. Csend mindig, véget nem érő csend.

Oly korban élt e földön, amikor bántotta a kort az ő csendje, befele fordulása, töprengve kémlelő tekintete. Az, hogy nem volt lelkes, amikor lelkesnek kellett (volna) lennie, nem bólogatott, nem éljenzett, amikor bólogatnia meg éljeneznie kellett volna, nem volt a kor igénye és elvárása szerinti tucatember, csak egy a sokból.

Így volt ez az egymásra hulló napokon, amikor újra és újra észlelhette, s megértette, mert meg kellett értenie, hogy sorsa, mindenki sorsa belemerül a kor vizébe, folyamába, annak hömpölygéséből nem tudod kivonni magad. Mert az csak folyik, folyik, halad, sodor téged is. Ha nekiverődsz a partnak, kiálló fatörzsnek, sziklának, érzed a saját fájdalmadat, nyalod a saját sebeidet, mit sem változtat a folyamaton. Szelek borzolhatják, fagyok cserepezhetik vagy páncélozhatják be azt a vizet, te – amikor átmész a jégen a túlsó partra, s örülsz, hogy nem tört az be alattad, most, ezzel az alkalommal megúszta – akkor is benne vagy az áramlásban. Benne vagy, mert a te egyéni lépteid csak látszólag egyéniék, vagy úgy egyéniék, úgy tudnak egyéniék lenni, ahogyan az a sodrás, áramlás alakított, formált...

Géza tudta, mindig tudta ezt. S nem csak tudta, hanem magában is hordta mindezt. Kiszakadni népe sorsa folyamából nem tudott, s nem is akart. Vállalta, amit vállalnia kellett. Amiből nincs kiút. Amit népével együtt rá is mért a sors. De azt tudta mindig, hogy hová tartozik. Fogta édesanyja kezét mint kisgyermek, meghúzta édesapja fegyverre ravaszát, mikor az háborúban volt, valamelyik őseben tatárokkal, törökökkel harcolt, védte majd siratta a hazát, melyet nem tudott megvédeni, döntötte a történelem fáit, melyek rá-rázuhtak, nyomták, nyomorították, s így ért el a mához, a tegnapi, tegnapelőtti, húsz vagy ötven vagy kétszáz év előtti, vagy épp e mai mához, e szerda délelőtti-höz, amikor az idő árjában sodródva, ma is és mindig sodródva, mint egy sellő, mely felső testével kiemelkedik, ki tud emelkedni a vízből, szemléli a tegnapiakat, már a ma csendjében, lelke csendjében. Ugyanúgy félrehúzódva, magába hullva, s magában hordva azokat a fájdalmasokat is, melyeket az ő kezét egykor fogó édesanyja, vagy az édesanyja kezét egykor fogó nagymama, elei éltek át.

Csillagok, csillagok, szépen ragyogjatok!

Havak fútták be az utakat, s sokszor bizony céltalanul futottak a fakók, s már csak a csillagok, a szépen ragyogó csillagok mutatták az utat, akkor is a szegény legényeknek menni kellett, mindig menni kellett, még ha a vak végtelenbe is.

Géza is ott van velük, ott megy, ott *búdokol*, ott *búdokolt* velük!

Ment... Ment mindig...

S úgy kellett menni, hogy mint egy batyut, mint egy terhet, vinnie, vinnünk kellett, és mindig vinnünk kell nemcsak a magunk sorsa terhéért, a történelmünk terhéért is. A múltunk és jelenünk, a történelmi múlt és a történelmi jelen terhéért, terheit. Mert bennünk az örök tegnap, a múlt, onnan érkezünk, mindig-mindig onnan. Bennünk a történelem, apánk és anyánk, őseink, bennünk egész népünk akarva vagy akaratlanul, annak

minden öröme és fájdalma is. S ha mérni lehetne, ha két – az úton éppen ballagó – testvér fel tudná mérni ennek a múltnak minden súlyát vagy szárnyaló könnyedségét, könnyűségét, több benne a fájdalom, mert az ő népük múltja fájdalmas múlt. Mely veled van, benned van, és szabadulni tőle nem tudsz. Sorsunk a jelenben zajlik, de a múltban gyökerezik, s a te jelened is néped múltjából sarjad, s sorsától meghatározott.

Géza sokszor gondolt arra, de jó lenne látni, érezni, hogy a más népek, akiknek más, sikeresebb a történelmük, tudják-e érezni azokat a mélységeket, amelyek az ő lelkében nemcsak fájdalomként, valahol szépségként is élnek. Mert a fájdalom meg is nemesít, széppé is teszi a lelket. De az ilyen fajta szépség is csak az egyénben csendülhet meg. Igen vagy nem, ettől vagyunk fogékonyabbak, érzékenyebbek vagy érzéketlenebbek, ettől vagyunk mások.

Az is lehet, hogy ugyanaz a teher másként nehezedik a te válladra, mint a más emberek vállára. Más könnyebben szerzi meg magának az örömöket. Tudja, hogy ez is lehetséges, sőt nem csak lehetséges, de van is. De azt is tudja, hogy az az öröm más fogantatású, minőségű lehet. Sokszor látott együtt ringó boldogokat, akik valami furcsa tánc ritmusára ringtak, vonaglottak, nyíltak ki és záródtak görcsbe, benne éltek a kornak ebben a látszólag gondtalan kavargásában, a mámor magába darálta, magába olvasztotta a sokféle lelket, és ott, abban a közös mámorban mintha eggyé vált volna mindenki. Kivéve őt, aki szemlélődött ... Ő kívül állt ezektől a tobzódó csak örömeiktől. Akárcsak Thomas Mann Tonio Krögere, ő is behúzódott a függőnye mögé, máskor is ott rejtőzött szinte mindig, ott, a függöny mögött, s onnan nézte a mások boldogságát. Vagy mint Arthur Miller hőse, ő is fent volt, s még most is fent van a hídon, alatta hömpölyögve sodródik az élet, emberek mennek-jönnek, és ő csak szemléli, nézi őket. És próbálja megérteni őket. De ha meg tudta érteni a másik embert, a másik ember sorsa által, sorsa, lelke megértése által ő is gazdagodott. De a gondtalan boldogság távol állt tőle. Még akkor is, amikor megfogta Évácska kezét. Megnyílt akkor körülötte az ég, megbizsergett benne az örök férfi, megbizsergett bennük az örök emberi, s egy-egy pillanatig meg-megállt az idő... Olyankor elfeledték, hogy gond is van, bánat is van. De csak egy-egy pillanatig, mert mindketten érezték, hogy a világ Világ, hogy az út, amelyen haladniuk kell, rögzös, terhekkel, fenyegetésekkel tele. Csupa figyelmeztető tábla, erre tarts, arra tarts, így menj, úgy menj, amúgy menj! Meg nem hajolva, egyenesen haladni rajta, ahol lehet, tisztítani, keresni a lombok között beszűrődő fényt, el nem tévelyedve menni és menni – kínzó és nehéz. S ők a tisztességes életet választották, még a fenyegetettségek, az őket figyelő Erő tekintete ellenére is. Nehéz, de szép volt egymás kezét fogva menni, egy ideig együtt, aztán elveszítve, elengedve örökre azt a másik, drága kezét.

Géza – ahogy most visszagondol a megélt időkre – ekkor sem volt boldog, akkor sem volt önfeledt, vagy alig-alig tudott boldog és önfeledt lenni. A játékba sem tudott igazán beletemetkezni. A játékokat is inkább (vagy szinte mindig) Zoltán találta ki, ő csak esz-

köz volt, játszó eszköz, szükséges társ a kitalált gondolat, játék-gondolat véghezvitelében, megvalósításában. Nem tudott beletemetkezni e percek örömébe sem, mert nem tudott azonosulni a játékkal a függőnye mögül, mert mindig ott volt a függőnye, amely mögött elrejtőzködött, figyelt, figyelte a világot, látott, látta a világot, látta az emberárnyakat, a gyermekárnyakat, akik másak, mint ő. Aztán felcseperedett, s elkezdett még inkább szemlélődni. S most, ahogy visszatekintőben van már, s tudja, hogy fogy az ő ideje is, még mindig ott áll a függőnye mögött, s nemcsak a mát, a tegnapokat is figyeli, látja, nézi, a múltat is látja, nézi, de kérdezni egyre inkább csak magától tud. A maga magányától. Melynek tartalma a Világ, tartalma nemcsak a maga, hanem a mások élete is. Mert mindig érdekelte, ami történt, ami velünk történt, ami elődeinkkel történt, ami maga az élet. Amiben, amiből kibomlik a történelem, egy közösség történelme. Mert arra is rájött Géza szemlélődései közben, hogy az egyén sorsa – az ő sorsa is – szoros függőségben van a népe sorsával. Akkor sem vagy magad, amikor azt hiszed, hogy magad vagy, akkor sem vagy egyedül, amikor azt hiszed, hogy egyedül vagy. Génjeidben is hordod népedet, néped múltját, sorsodban is hordod, mintha be lenne programozva, rá lenne programozva a múltra a jelen. Ami apáddal történt, közvetve már veled is történt, a vele történtek általa a te sorsod részévé is váltak. Úgy vagy te, hogy ő, ők is vagy. Apád és anyád vagy. Nagypapád – akiből csak az egyiket ismerte Géza – vagy nagyanyád – közülük csak a „másikat” ismerte – sorsa is benned lüktet. *„Apám s anyámmá válok boldogan”*, vagy: *„Az őssejtig vagyok minden ő”* érezte József Attila versének igazát. Vagy a Dsida verse igazát: *„te elhagyott, te bús, kopár sziget, magyar sziget a népek Óceánján!”* Az embernek kell vállalnia a múltat, mert mást nem tehet, kell vállalnia apját, anyját, őseit, azt a nyelvet, melyet tőlük kapott, s mely lényé részévé vált, mert nincs gondolat nyelv nélkül, minden gondolat nyelvben és csak nyelvben fogalmazódhat meg, s így a nyelv több, mint köntös, valahogy lényeg is, mely nélkül gondolat se lenne, lehetne. Forma is és tartalom is egyszerre. Külső is és belső is egyszerre. S ha gondolkodásmód is, benne születik a gondolat, mely be van programozva, mert a nyelv sajátossá teszi azt, érzővé teszi azt. Ha a nyelvet nem vállalod, magadat nem vállalod. Ha a népedet nem vállalod, magadat nem vállalod. S ez nem elhatározás kérdése, érezte, tudta ezt Géza, ez a sors, ez határozza meg lényedet.

Jó lenne megérteni sok mindent. Mik a Világ mozgatórugói?

Ki van hatalmon? A Jó vagy a Rossz? S ha a rossz, akkor Isten csak teremtett, és már nem kormányoz?

Szemléld hát a Világokat!

Menj az úton, s próbálj visszanézni, visszatekinteni!

Megidézni, megérteni azt, ami történt. A kort. Mely volt előtted és lesz utánad is, volt akkor is már, mikor ráléptél az útra, és lesz akkor is, mikor te már nem leszel rajta. De amíg vagy, be vagy zárva magadba, genetikai mivoltodba, s nem lehetsz más, mint ami

vagy. S magadból kilépni csak a gondolat révén tudsz! Mert az emberi szellem valahogy az egyetemes szellem részeként képessé tesz erre az önmagadból való kilépésre. És csak az embert tette képessé erre az Isten! Teremteni, utódjairól gondoskodni minden teremtetett lény tud, de kilátni magából, világokat szemlélni, a törvényt kutatni, megérteni csak az ember.

Mégis a boldogságnak sok-sok szépsége kijutott neki is. És ilyenkor mosoly lehetett az arcán. Mosoly volt benne, a lelkében akkor is, amikor az egyetemes törvény benne is érvényesült, a teremtéskor kettészakított egy, melynek ő csak egyik fele volt, megtalálta a maga másik felét, s együtt lettek, lehettek újra egygyé. És érvényesülhetett az isteni törvény, ebből az egymásra találásból új életek születtek, egymást megtalálásuk boldogsága életre kelt utódaikban, és ezek az utódok is elindultak az úton, azon az úton, melyet ők ketten egyengettek nekik, s melyet kijelölt számukra az élet, s lehetővé tett a kor.

De ez a boldogság is szűkre szabott volt, csak újra és újra felcsillanó pillanatok öröme, csak a kiszakíttóság öröme, öröm a magad köré épített várfalak mögött, mert a csend, a lelked csendje kirezdült a világra, vagy a világ zaja belerezdült a te lelkedbe, a Géza lelkébe, s Gézát zavarta ez a zaj, nem hagyta gondtalanul lenni, gondtalanul boldognak lenni. A más emberek fájdalma ugyanúgy fájt neki, mint a saját fájdalmai, vagy talán még jobban, a maga pici öröme ellenében ott lüktetett benne a milliók fájdalma, s az igazi boldogságról így csak álmodozott. Így hát arca örökké fátyolos volt, nézése sosem volt vidám, néha még zavar is került a nézésébe, mert amikor a Rosszal nézett szembe, nem mondhatta, hogy te rossz vagy, amikor üvöltenie kellett volna, nem üvölthetett, nem üvöltött, amikor bárdot kellett volna rántania, nem rántott bárdot, s szégyellte is magát emiatt.

Örök szégyenben, örök szégyenkezésben élte végig az életét! Emiatt zavart is volt, el-elöntötte a keserűség, mely olyan könnyen átment szomorúságba. De mert erőt tudott venni magán, s mert a szomorúság erőt romboló, lélekre ülő nyomásától örökké félt, igyekezett nem hagyni elhatalmasodni azt, mint egy nyűgöt, lerázta magáról, s a csendesen, halkán, nem hangosan cselekvő, a visszahúzódottan cselekvő élet, azaz maga az örök cselekvő munka, az tudta, csak az tudta megszabadítani ettől a lelket pusztító, lelkét is tehetetlenné tehető nyomástól.

Gézának fokozottan fájt a világ. Fájt minden, ami embernek, embereknek fájhatott, fájt minden, ami egy népnek, az ő népének vagy bármely népnek, és általában mindenkinek, aki jónak született – és az ember jónak született – fájt. Mert a korban mindenütt lesben állt a rossz, erős állásokat épített ki magának, ott állt a Gonoszság Várfokain, ott állt figyelő őrszemeivel, lövésre töltött fegyvereivel, ott, a Kor tetején, a világ Tetején, hogy figyelje, szemmel tartsa a jót, figyelje, hogy el tudja pusztítani, térdre tudja kényszeríteni, lelkébe tudja eresztetni nemcsak robbanásra, de roncsolásra is megépített lövedékeit. Mert ama kor erőinek nemcsak a halál, a szenvedés is kellett, akkor tudta – nem

érezte, mert érezni nem tudott – tudhatta elemében magát, ha látta vergődő, már halál felé lökött, vagy halálra kiszemelt arcodon a fájdalmat, látta a Te szenvedésedet. És ebben a világban a Géza lelkében csend volt. Nagy-nagy csend. Nehéz és gondterhelt csend.

Aki látta, láthatta az arcát, csak a befele nézést vehette észre rajta. S azt is, hogy ez az arc nem vidám. Ez az arc gyötrött, gondterhelt. De nem támadó, nem pusztítást, nem visszatámadást – mert ő örökké a támadások célpontja volt – fontolgtató, hanem halk, csendes, sokszor elmélázó, máskor töprengő, halkan szemlélődő arc volt. Olyan emberé, akinek mindig fáj a Más Szenvéde is, mosolyogni csak ritkán, nagyon ritkán tud. Csak olyankor, amikor arra gondol, hogy azért az élet mégis szép, amikor a történelem során annyiszor megmutatkozó jóra és szépre, a küzdés szépségére, az emberi jóságra, a más emberért tett jóra gondolt.

Vagy a minden évben megújuló tavaszban szemlélődött, amikor virágoztak a fák, újjá született, a szemed láttára született újra az élet, kis csirkék csipegettek, kis rucák hápogtak, tyúkók karkodácsoltak, tehenek bögtek, lovak nyerítettek – belenyerítenek a létbe – miközben fiatal csikóik vidáman ugrándoztak körülöttük. Vagy amikor megszületett a világra visítva érkező új emberporonty, a gyermek, és aztán megjelent arcán az első mosoly. És édesanyák sétáltatták az úton tehetetlenül gyámoltalan apróságaikat. Ilyenkor elmosolyodott Géza lelke, mert ez szép volt, s érezte Géza, hogy általában az élet szép, és jó élni, jó látni ezt a csodálatossá teremtett létet. Az is néha mosolyt csalt arcára, amikor megérezte a maga vagy más példáján, hogy a munka, a kis emberek munkája révén is gazdagszik a világ, gazdagszik az élet, mert minden munka valahol a teremtés része. És jó teremteni! Az is öröm forrása volt, amikor valakin segíthetett. Amikor kivethetett egy fáradt öregasszony kezéből egy bőrröndöt, és azt helyette vihette, magára vehette annak a fáradtságát, ez neki volt öröm. Vagy neki volt sokkal nagyobb öröm, nem annak, akit meg tudott segíteni. Mert az öröm a lélekből jön mindig, a saját lelkünkéből. Még a más által kapott öröm is. Az is benned bizsereg, rajtad gyöngyözik végig! A szépség útja is kettős: beléd hatol, beléd hatol mint látvány, mint a mű hatása, szavak hatása, de a hatás téged ér, és annak a hatásnak a szépség-öröme belőled sugárzik vissza. Akkor is tulajdonképpen nem a dal vagy a látvány az öröm, nem az remeg meg, hanem a te lelked!

Ketyeg az óra, ketyegnek a másodpercek, hullnak egymásra percek, órák, napok, hetek és hónapok. És az évek. Kapuk csukódnak és kapuk nyílnak. Géza ott áll a függöny mögött. Magába szálltan áll, szemléli a tájat, s a tájban, a táj arca változásaiban, a világ zajában, a napok történéseiben az időt.

Tegnap is itt állt, s holnap is itt fog állni, amíg állhat még, ülni, amíg ülhet még, s szemlélődni...

Mész, mész az úton, elindulsz pendelyes gyermekként, nősz, nősz, felnősz. Aztán megfogsz egy kezét. Megérintesz egy arcot, testet. Életet adsz. Gyermeket ringatsz,

nevelsz. És csak mész, csak mész, melletted tipeg az új lény, tovább, újabb lények tipegnek melletted, fogják a kezedet, aztán csak mész, csak mész, és kezd meghajolni a hátad, kezd bicegővé válni, majd lelassulni a járásod, már az unokádat vezeted, aztán megállsz... És: lelépsz az útról. Az útról, mely mindig újra népesedett melletted, utánad. Melyen mindig járnak, egy ideig ugyanazok, aztán jönnek az újak és a másak.

Arcok jelennek meg Géza előtt a képben, gyermek arcok, felnőtt arcok, öreg arcok. S arcok, melyek csak voltak, már nincsenek. De voltak, emberek arcai voltak, melyek mindenike mögött ott sejtett egy lélek, s melyekben az életet a szív lüktetése tartotta addig, amíg ez a lüktetés meg nem állt. Arcok benne az időben. Élő arcok, s már csak volt arcok. Ez foglalkoztatta is egész életében, hogy a lét véges, hogy megérkezünk és elmegyünk, s hagyunk magunk után valamit, ki többet, ki kevesebbet. És hogy az időben változnak az arcok, más a te tegnapi és az én mai arcom. Minden kor más, változik a világ, bennünk változik, és ennek a változásnak mi inkább szenvedői, semmint kovácsai vagyunk. Mert az Idő... Az Idő! Kor és korok, egymásra hulló évek és az években testet öltő történelem. Az út, az emberek útja, mely az Időben zajlott, zajlik. Az időben, melynek az a természete, hogy múlik, s melynek természete, hogy megállíthatatlan.

Géza hát ment az úton, ment mint gyermek, s ment mint felnőtt. Nemcsak a por, meg-megbolydult s meg-megbolydul a világ is, az úton járók talpa alól ki-kicsúszott, ki-kicsúszik a szilárd talaj, de az úton mindig menni kellett és menni kell valahová, valamerre. Mert az út az út, a világ az világ, s az óra folyamatosan ketyeg.

Az idő arcai

Állok az időben – mondja Géza...

Az idő... Igen, az idő!

A Hatalmas Úr...

Zord idő! Suhanó. Lüktető. Rohanó. Hömpölygő vagy lassan csörgedező idő! Teremtő s annyi szépet adó Idő! Mindent elsöprő, mindent kisöprő és mindent megváltoztató idő!

Karmos idő! Tépő, marcangoló! Életet adó és életet elvevő! Gyarapító, gyarapítani nem tudó. Sebeket, lelkeket gyógyító és gyógyítani nem tudó! Feledtető és feledtetni nem tudó idő...

Múló, mindent elfödő idő...

Arctalan, és mégis van arca. Hangtalan, és mégis van hangja.

Lüktetése: a szívdobogás. A kezdet és vég, a születés és halál, az örök elmúlás és örök újratekzés. Maga a folyamat, bármi folyamat, mely elindul valamikor, valahogyan, s végzi a dolgát, elvégzi a dolgát.

Az idő, az idő. A mi időnk... Tőlünk függetlenül létezik, és mégis: bennünk létezik. Addig van, amíg mi vagyunk, én és te, vagy mint közösség, vagy mint emberiség, Isten teremtményei. Ha mi nem leszünk: megáll az idő.

Megáll az emberi idő.

Megáll, mert nem leszünk mi, akik mérjük, érzékeljük. És nem fog történni semmi. Mert minden, ami történik, bennünk történik. Nem fog történni bennem, aki most még itt ülök az idő csendjében vagy zakatolásában, s vallatom a múltat, a tegnapiakat és a miérteket. S hallgatom a percek ketyegő vonulását.

S ha mégis lesz idő: Isteni idő, vagy maga Isten mint idő.

Szállok az idő szárnyán. *„Apám, s anyámmá válok boldogan.”*

Igen, apámmá s anyámmá.

Oly szép volt édesanyám arca, oly meleg volt a keze simogatása, ahogy babrált a fejemen, a hajamban... Eddig vissza tudok menni az emlékezetemben. Tovább már a képzelet szárnyára kell felülnöm, a képzelet szárnyán kell lebegnem. Mert az idő... Az idő...

Akkor is ma volt, mert minden, ami történik, ma történik, ma, csak ma, mindig csak ma és mindig csak most...

Akkor is ma volt, amikor nagyapám és nagyanyám, és a másik nagyanyám és nagyapám megérintették egymás kezét. S amikor beérett bennük a teremő erő, mint boldogság, mint tűz, mint villámlás, villámló erő, mely megdobogtatta a szívüket, s ők akkor, azokban a pillanatokban úgy érezték, hogy boldogok.

Jégcsapok lógnak az ablak jégvirágai mögött a csupasz szőlőágakról, szőlővenyigékről. A tél hegyes szűrő fegyverei, törői, és a tél virágai. Ide-oda kúszó, egymásba kapcsolódó görcsös indák, szabad az ívelésük, és valahol mégis bennük a teremő szigorú rendje. Valami széptevő Nagyúr álmodta oda őket, hogy feloldják az ablakkeretek rideg merevségét. És odaálmodta a jégcsapokat is... Mintha ajándékot osztogatna ama Nagyúr a romlott csatornájú ház elmenőinek. A víz megdermedt folyásával fényesített ide-oda hajló, ég fele kúszó, kapaszkodó ágak, és a földnek szögeződő, a föld fele mutató jégscappanoráma látványát! Meg a tél virág-költészetét az ablaküvegeken.

Halmozódó szépségek!

A természet, az idő ajándékai.

Most még vannak, s holnap vagy akár pár perc vagy pár óra múlva már nem lesznek. Nem lesznek, mert hát az idő. Úgy is, mint folyamat, úgy is, mint tartam. És valamikor az indák sem lesznek, mert hát rohanó idő, s rohanó világ. Születő élet, földből előbukkanó és kifulladás, dolgát végezte vegetáció.

Minden csak addig van, amíg a maga dolgát elvégzi.

Ha elvégezheti.

Szigoródó normák, rendeletek, a régít ki kell irtani. És a ház sem lesz, a tornácos régi székelő faház sem, gerezdes sarkai. Elmúlik minden-minden, ami szép, s ami

a tegnapokra emlékeztet. S marad a ma, a szigorúan kegyetlen és könyörtelen jelen. Amikor már a célirányos hideg-rideg észszerűség ural mindent.

Ám most még itt az új mellett a régi, a lecsupaszított szabványszerűség mellett ott rejtőzködik az itt felejtett, az ütött-kopott régi, mely egy közösség lelkében formálódott. A bágyadt napkorong még valahol ott sápadozik a kereszt formájúra tagolt ablak megfényesített virágai mögött, a szőlőindák között, a megdermedt víz orgonasípjai között, ott, kint, a Kárpátok hegygerincei fölött. Letompítja arcát a köd, a tél lihegése, s itt, az öreg fagerendás ház ablakán át nézve: ragyog a tél megfagyott költészete.

Ám a percek telnek, a köd hull, zúzmararagyogással hinti be a fák görcsös ágait. Fényesedik az ablak is, szórják a fényt a jégcsapok. Emberárnyak az úton. Imbolygón jönnek be a képbe, enyhén előrehajló formák, mintha lökdösné őket a lüktető idő... Előbb, előbb, aztán már ki a képből. Most kisebb foltok, elevenebb mozgás. Gyermek hűznek egy szánkót, látod a testek feszülését.

Aztán elindulnak a vízcseppek fentről lefelé, rá a virágokra, a jég virágaira, s megölik őket. Feloszlik a köd is, a jégcsapok aláfolynak. Ám a szőlővenyigék még ott vannak. Az ablak merev keresztjén át látni felfele sóvárgásukat, ég fele kapaszkodásukat. Egymásba hullámszanak, egymáshoz közelednek, aztán szétnyílnak újra. S ott vannak közöttük a belőlük kinőtt új hajtások, mint a fő dallamsor cifrázatai. Látni az alvó rügyeket is rajtuk. És látni gyönyörű hálójukon át a Kárpátok hullámszó hegygerinceit. A létünket, életterünket határoló komor csúcsokat.

Árnyak a ködben, árnyak az időben. Már nem az úton, az emlékezés képernyőjén. Nagymamák árnya, nagyapák, apák árnya. Elődeink árnya... Volt hitek és volt csalódások árnya. A történelem árnya! Remegő árnyak a hömpölygő időben...

Igen, az emlékezés.

Meddig is ér az emlékezet? Az én emlékezetem, a te emlékezeted.

Ami előttem történt, azt édesapámtól tudom, édesanyámtól tudom. Az ő emlékeik megnyújtják az én emlékezetemet is. Tőlük tudom Sóhajd múltját, tegnapjait.

Igen! Ez a föld mindig Magyarország, a régi Magyarország – hol vagyunk már attól?! – legelhagyatottabb, legelmaradottabb része volt. Mintha ezzel hálálta volna meg az Ország ennek a katonanépnek, hogy ezer éven keresztül védte a hazát. Útját állta a keletről érkező mindenféle ellenségnek. Szegénységgel, magárahagyottsággal hálált, fizetett. S soványka vigasz: bizonyos fajta ranggal. Címed volt, jogod volt a semmihez, de kötelességed is volt, s éltél, ahogy tudtál. S ha élni nem tudtál, mentél be Moldvába. Most, hogy itt is megmozdult valami, így került ide Felvidékről, az ottani bányavidékről Géza édesanyjának a bátyja. S miközben végezte munkáját, hozzá jött látogatóba Ilona húga, eladó korban levő lány, aki el is kelt, ha eladó volt, meglátta, megszerette az akkor épp házasuló korban lévő Géza nagyapa, el is vette, s így lett a felvidéki lányból

Székelyné, a hat Székely gyerek édesanyja. A legidősebb születése éve: ama ajtónyitás éve, a század hajnala, virradata, 1901. Géza édesanyja hatodiknak látta meg ebben a családban a napvilágot. 1910-et írtak akkor, már akik tudtak írni. Erzsike akkor még csak sírni tudott... És bizonyára nevetni is, mert egy szép, gyönyörű gyermekkorra emlékezett. Mely fölött ha gyülekeztek is a felhők, a viharfelhők, ő azt nem tudta. S még azt is alig érzékelte csak nyíló értelmével, hogy törik, hull darabokra, ami szép volt, ami jó volt, s ami addig egy egész volt. Még a család, az ő családjának boldogságzigete is.

De az emlékezet, az ő emlékezete őrizte még. És őrizte a sok-sok emlékező, akik Gézának megszólaltak, vallottak, idéztek, emlékeztek. S – hadd mondjuk együtt – az ő emlékeik a mi emlékeink is. Egy nemzet, egy közösség, egy útszélre vetett nép közös emlékei. Így és csak így mehetünk, és hadd menjünk is vissza az időben. Mert az időt megállítani nem lehet. S az emlékeket kialudni, elveszni hagyni nem szabad. Mert a megélt emlék erősítheti is, cáfolhatja is a papírra vetett történelmet.

Ahogy azon a már nem is jégvirágos ablakon át kinézel – mert minden szépség csak egy pillanatig tart, s elmúlik, szétfoszlik –, ott hullámszerűen a Kárpátok hegygerincei. Csodálatos hegyek, csodálatos a ritmusuk, mozdulatlan a lüktetésük. Ha egy kicsit távolabb mész tőlük, mintha ezt mondanák: fennebb, fennebb, fennebb! Vagy fentről nézve: lennebb, lennebb, lennebb! ...

Hegyek északon, keleten és délen, és hegyek nyugaton is. Mögülük kel és mögéjük nyugszik le a nap.

Évmilliárdokon át felgyűrődött hegláncok, hegyvonulatok. Ahogy a nyelvünk mondja: havasok!

Akkor még őrt állók voltak ezek a hófödte hegyek, országot őriztek, hazát őriztek. Ott fent a magasban, ott volt az „ezeréves határ”, melyen határőrházak, pikétek sorjáztak a mindenkori őrzőkkel. Itt, ezekben szolgált Sóhajd katonarendi népe is, határőrök, a haza őrei, akiknek ez is volt a foglalkozásuk. Őrizni a hazát! Minden család, ama rejtőzködő házak lakói kötelesek voltak fel a gerincekre, az őrházakba őrizőket adni. Nemcsak az élet, a Feladat is szállt apáról fiúra, fiúról fiúra, hosszú-hosszú láncolatban, benne az időben.

Élet... Mi is egy élet? Az én életem, a mi „életünk”...

Ház, meredeken az útra. Mellette kapu, udvar. S az udvart hatalmas csűr zárja, a csűr mellett istálló lovakkal, tehenekkel. Aztán disznópajta, tyúkpajta, s egy kis tyúkudvar. S a csűr mögött a magasba felkapaszkodó, a völgy oldalán felkúszó kert zöltséges ágyásokkal, gyümölcsfákkal. Ennek együtt az a neve: Élet. Az én életem. Vagy másképp: Bennvaló. Itt, egy-egy életben él a három generációs család, az öreg szülők, a gyermekek – szintén szülők – társukkal, feleségükkel. S a legifjabb nemzedék, az unokák.

Kúszik az utca a völgygel, követi annak hajlásait. Kétoldalt sánc, a sáncon belül a kerítések karó-oszlopaikkal, mint valami szuronyosok. Védik a csendet! Védik az életet! Aztán a kapuk a kapuzábékkal. Azok is az életet védik mindenféle betolakodókkal, de a

szellemvilág erőivel szemben is. Így a hit, a hagyomány. Megy felfelé az utca, míg nem elenyészik, beleszalad az erdőbe, bele a hegyekbe, de már kerítések nélkül, házak nélkül, oda már nem mászik fel az élet. Mert ott elkezdődik a fák birodalma.

Most tél van.

Az élet ott rejtőzik, ott lüktet a faluban, ott a házak rejtekében, s ott az udvar végi istállókban, disznóólakban, ahonnan ki-kihallszik a tehenek, lovak bőgése, nyerítése, dobogása, a bégetés, a sívítás és a rőfögés.

A gerezdes házakból sápadt fény szűrődik ki, mécsesfény, gyertyafény, néhol – a módosabb házakból – petróleumlámpa fénye.

Nagyapám s nagyanyám... Láthatnék visszább is, de most nem nézek. Magamba nézek, s őket látom.

Magamba süllyedek, s őket érzem. Magamba tekintek, s az ő sorsukat érzem benne az én sorsomban. Benne a népem sorsában. Akik akkor voltak fiatalok, akkor érintették meg egymás kezét, amikor ez a történet kezdődik. Akkor, valamikor... Akkor, ma! Amikor még minden más volt. Mások voltak az utcák, a házak, mások a kapuk, s más a csörgedező patak vize is. Ott, a tűz nap sugarban vagy a jég alatt, a jégpáncél burka alatt.

Más emberek jártak az utcán, mások voltak az arcok, mások a hajviseletek, mert ugye a kor szokása fésülteti meg még a hajunkat is, mások a ruhák, kabátok, s mások a szívek is, a dobogók, a lüktetők. Mert születünk és meghalunk. Már a méhen belüli létünkben megdobbán a szívünk, elkezdi lüktetni, s lüktet, lüktet, amíg vagyunk. Aztán megáll...

Azóta minden akkor dobogó szív megállt...

Lecserélődött az emberiség.

Mint egy elfekvő agy, úgy tekint ránk Európa térképéről ez a körbe karéjló hegyvonulat, s a közébe zárt élettér. Mint egy sziget. Sziget az idegenben, a másságban. S hogy ez így is van, sziget vagyunk, nyelv-sziget, nép-sziget, sajátosság-sziget, s ez így öröklődött az idők végtelenjéből, valahonnan a Vak Ismeretlenbe nyúló múltból, sejteti a nyelvünk is. Amikor Magyarországon vagyunk vagy Magyarországra megyünk. Egyetlen hely, egyetlen ország, melyre és nem melybe megyünk, az a mi országunk. Mintha tényleg valamiféle sziget lenne ez is, magyar-sziget, a magyar élettér szigete... Madagaszkárra mehetünk, Korzikára, vagy Izlandra, Grönlandra, a Bermudákra. Azok is szigetek. S Magyarországra, a mi lelkünkben sziget-hazánkba. De Fanciaországba vagy Ausztriába, Németországba és Argentínába is eljuthatunk.

Azok már idegenek, nincs ott a hazánk. Nincsenek ott a városaink és falvaink, melyek szintén a mieink. Budapestre, Kassára, Kolozsvárra és Ópusztaszerre, Öcsödre, vagy még túl a Kárpátokon is, ahol mi is megfordultunk, s eleink városokat, helységeket alapítottak: Jászvásárra, Királyköre, Galacra vagy Szabófalvára, Klézsére mehetünk... De már Bukarestbe, Bécsbe, Londonba és Párizsba, Csittába, Pekingbe vagy Los Angelesbe.

Ezt mondja a nyelv.

Sziget volt ez az ország. Legalábbis a tudatokban. Egy az egész világból kiszakított föld-sziget. Az a föld, melyen élnünk kellett. Melyhez múltunk, történelmünk kapcsolt.

Ha kirajzottunk, elrajzottunk is, ide tértünk vissza.

Boldogságszigetünkre. Küzdelmeink földjére.

Aztán: szenvedéseink földjére. Melyet ha vérünkkel védtünk, öntöztünk, itattunk, azt is boldogan tettük. És: szépnek éreztük. Mert:

„Mező jó illatot, az ég szép harmatot ad, ki kedves mindennél.”

„Ellenség hírére vitézeknek szüve gyakorta ott felbuzdul,

Sőt azon kívül is, csak jó kedvéből is vitéz próbálni indul,

Holott sebesedik, öl, fog, vitézkedik, homlokán vér lecsordul.”

Már Árpád vezér, a honfoglaló fejedelem homlokán is lecsordult a vér. Ott maradt a pozsonyi csatatéren két fiával együtt. De a hazát megvédték, a Kárpát-haza jövőjét jó ezer évre biztosították.

És haltak, hullottak a hazáért a mindenkori ifjak mint katonák, és lányaink, asszonyaink, öregjeink – mint az ellenség áldozatai.

És most nézed, nézed a térképet, s felteszed a kérdést:

Mi történt ezzel az országgal, mi történt ezzel a földdel? Minden magyarban tornyosulnak a kérdőjelek. Dante „Boldog Magyarországa” hogyan lett, miként lett boldogatlanságok földje?

Hatalmas lepel borul a múltra. Lepel, mely mögé be lehet látni, leskelődni, mert őrzi a múltat az írott vagy íratlan emlékezet. Vagy a velünk egykor harcot vívó népek emlékezete.

Géza is az emlékezetet kérdezi. Vallatja, s amikor a múltat vallatja, magunkat vallatja. A velünk történelekről vallatja azokat, akik ezeket a történéseket átérték, ezeknek részesei vagy tanúi voltak.

Bár tudja azt is, hogy csak ritkán adatik meg, hogy maga a nép, maguk a hősök alakítják a történelmet. Az erdő sem fújja, hanem a kitört, leszakított ágaival megszenvedi a szeleket. A szirtek, kősziklák sem maguktól szakadnak le, hanem katasztrófális erők, remegő föld, tomboló viharok szakítják, tépik, rombolják le őket.

A nép inkább csak átéli, megszenvedi a háborgó viharokat, a felgyűlt, felhalmozott elektromos erők villámló kitöréseit. Látja, amit lát, és nem látja, amit nem láthat. Mert a mozgó erők nem tárják fel az arcukat.

Lehetséges, hogy nincs is arcuk?

S ha van mégis, láthatatlan és rejtőzködő.

A kor, melybe be fogunk lépni: a XX. század.

A haza keresztre feszítésének a százada.

Próbáld megérteni a kort, akár Gézának hívnak, akár csak úgy hívnak: Ember.

Próbáld vagy próbáljuk együtt megfejteni a miérteket. Azt is, amiben benne éltünk, s azt is, ami a történeéseket kiváltotta. Azt, hogy itt vagy, ahol vagy, itt vagyunk, ahol vagyunk, mi magyarok, a Nagy Kereszten és a Nagy Kereszt lábainál. Csodákra képes nép, elpusztításra kijelölt.

„Népem, te drága, te szent!”

Induljunk el hát a század Útján!

Próbáld összerakni a kockákat, emlékkockákat, és belenézni az időbe... Eltöprengeni a múlton, a te múltadon, néped múltján. Mi történt velünk ebben a rohanó, csupa száguldás és csupa szörnyűség, csupa fény és csupa árnyék században...

Sodrásban

Történet, tele drámai eseményekkel, sorsformáló, -alakító eseményekkel.

A történet adva van. A történelem alkotta meg. Ama nagybetűs IDŐ! Nem a fantázia, hacsak...

Akik benne vannak az események sodrásában mint hősök, ősök vagy elődök, ők is a történelem sodrásában kapták arcukat, mozgásukat, testük arcát, létük arcát. Vagy egyszerűen csak mivoltukat.

A legelső szereplő – a Nyelv. A nyelv, melynek – mintha lény lenne ő is, élő és eleven, érző, érezni tudó lény – arca, sorsa van. Tulajdonságai vannak, története van, szerettei és szeretői, érette, ha kell, tűzbe menő hívei, és vannak ellenségei is. Mint a történet egyik szereplőjének, az ő számára is ácsoltatik a vérpad... Így hát – a szó tágabb értelmében – Hős, e történet hőse ő is.

Hős – mint a mi nyelvünk. A mi magyar nyelvünk, melynek sorsa is a mi sorsunk.

Születése napját, évét nem tudjuk. Csak annyit, hogy az idő alkotta, formálta, az Idő gyermeke ő, a messzi, a végtelen időé, s valahonnan messziről jött. A messzi időkből, amikor a fogalmak még egyszerűek és lényegre mutatóak voltak, s a mindenséget birtokba vevő ember világgépét is jelölték. Valahogy így: *Teremtő*, azaz a Mindenséget megalkotó Isten. Az Egy. Ő, az Egyetlen. És: Egység – együvé tartozás –, egyház – az Egy Háza, az Ő háza, az Isten Háza. Egyesülés – a teremtés állapota –, együtt veled és vele... És ennek az Egynek a teremtménye a világ, a *természet*, s annak elhatárolt részeként a *terület*, s javaként a *termés*. S valamennyi a *Teremtő* műve, a *teremtés* eredménye. Ezt ő mondja, a nyelv, amely világgépet jelöl, a Világ Arcát jelöli, az idők végtelenjében álló Ember világgépét, gondolkodásmódját, s közvetve: az ő Arcát is jelöli. Tudósok mondják, lehet, hogy ő az élő nyelvek legrégebbike. S mint ilyen: tökéletes és csodálatos. Nem hiába mondta korunk nagy tudós gondolkodója, Teller Ede, hogy *„Egyetlen nyelv*

van, a magyar!” S ha be akarsz tekinteni e mondatba, e megfogalmazás lényegébe: az egyetlen itt is több mint számnév. Mögötte is ott van az Egy, az Isteni fogalma... S csoda-e, ha az Istent üldöző kor őt is, az Egy Nyelvet üldözni kezdte. S azt a közösséget is, mely ebbe a nyelvbe van beleburkolva. Vele van belesüppedve a siralomba, vele apad a búban. „*Sirolmol sepedék, búol oszuk, epedék.*” Ebbe a vele együtt ostorozottba, megtépázottba, vele együtt megsemmisítésre kiszemeltbe.

Az ő élete a mi életünk, bennünk és általunk él, és addig él, csak addig, ameddig mi, az őt beszélő közösség is vagyunk és élünk. Itt, azon a földön, ahol egymás alá gördülnek e sorok, keresztre feszítettett, tébbe taszított, hóban viruló rózsafa, de „*szent kehely*” (Reményik). Ő az egyes számú hőse, teste és lelke ezeknek az elmélkedve, töprengve keresgél, egymáshoz fűzött hangoknak, hangokból épülő, egymásba fűződő szavaknak, egymás alá rendeződő soroknak.

És a másik hős a „Sóhajok földje”, vagy csak így: a Föld. Táj, megtartó és eltartó, haza, szülőföld, őseink földje, és tőlünk elvett vagy elvenni akart – mert még itt vagyunk, itt élünk, itt számoljuk-számolgatjuk napjainkat – , számunkra megtartó is, szép is, csodálatos is, de fájdalmas is. Szemet gyönyörködtető, gyönyörű, hullámzó horizont, életet, életet adó, de meg is győtrő, küzdésre készítő „energikus” táj, mely, ha lelkeddel nézed, elszomorít, elkeserít. Mint bölcső, mely a tied volt, s most mást ringat, más arc, más szemek tekintenek belőle feléd.

Rendkívüli vidék.

Én voltam Dél-Afrikától Kanadáig, Kanadától Ausztráliáig, a Csendes-óceáni szigeteken, a Szentföldön, arab vidéken, de olyan szép helyet, olyan szép hegyeket nem találtam sehol, mint amilyenek e környék, e vidék, e táj gyönyörűségei! Hihetetlenül szépek azok a hegyek, fenyvesek, egészen a Bálványos várig, a kényezős Büdösig. Mindig szinte hihetetlen élmény volt lenézni onnan fentről, vagy felnézni innen, letről, s gyönyörködni, hogy az Isten milyen csodaszép hazát adott nekünk.

Csodaszép, de szikár. Az erőkötől ama évmilliárdok alatt felgyűrt, őrt álló hegyek szegélyezik dús bükkerdőkkel, fenyvesekkel, szakadékos, vízmosta völgyeikkel. Az ősi, a szinte háborítatlan természet találkozik itt össze az őseink által birtokba vett, termővé tettel. A hegyek közé nyúló völgyekben láncolatszerűen egymásba folyó, vagy hágókkal elválasztott fennsíkokon megkapaszkodott és meg is húzódott az Élet. Ezt a földet meg kellett szerezni és meg is kellett tartani, itt, a határ mentén, a több mint ezer éves ország határánál. Ezért vérrel is kellett öntözni, embervérrel, fiatalok és idősek, férfiak, asszonyok és gyermekek vérével. Ha megbolygatod a földet, tömegsírok bukkannak elő, főleg a templomok, a megtartás oltárai körül, közelében.

Csontok, melyek valamikor élő, itt élő, ezért a földért vérüket adó, vagy ettől a földtől eltartott emberek csontjai voltak. Akik, és egykori eleik és utódaik – hogy élni tudjanak – fel is törték, meg is művelték, termővé is tették ezt a mostoha-édes földet. Mert a föld

csak azt tartja el, aki kicsikarja belőle az életet. És azt az életet, a termést ki is kellett csikarni, különösen itt, ahol erdőket kellett arról a földről kiirtani, az évszázados fák gyökereit kiásni, eltávolítani, az eke kiforgatta köveket is kiszedni, egybegyűjteni, hogy sok-sok izzadságcsepp árán termővé legyen, s életet, élet-eltartó termést lehessen belőle elővarázsolni. Elővarázsolni, mert ez a magaslati, hegyek közé szorult, alázúduló vizek mosta, mostoha talaj Nehéz Föld, kínnal, keservvel megművelhető föld volt.

A mindennapi életünk része volt a mezei munka. Mentünk 8-10 km-t a földhöz, nagyon keményen dolgoztunk és dolgoznak itt az emberek mai napig is. Mert csak így tartja, tudja őket eltartani a Föld.

Ez a kemény, megtartó munka, sok-sok izzadság meg a hozzátapadó vér is drágává tette, szentté is tette – akárcsak a nyelvünket – a földet is. Tehát ez a Föld is szent. És ha a kort, a meglevenedő időt vetítjük előre, ama Kereszt, jaj, a kereszt neki is készül. Nyelvnek, földnek, s Krisztus teste másainak.

Néha kiszélesedik, kiszélesedhet a látóhatár, ki és el az egész magyar földre, melynek sorsa közvetve Sóhajföldnek is sorsa. És kiszélesedhet Európára, kitágulhat a Horizont térben és időben egyaránt, mert a rész is az egész része, egész nélkül nincs rész sem. S a Világ folyamatai, a Világ Vizei csapnak ki ide is, hullámanak el ide is, sodornak, pusztítanak vagy építenek itt is, a Sóhajok földjén.

Aztán Sóhajd és Sóhajföld népe, melyből Géza is vétetett. Ők e történet harmadik hőse. Közösségben és egyedekben – mint tanúk és áldozatok... A népünk sok ezer személyben és arcban, úgy mint a közös sorsban legközvetlenebb társak. Akikkel együtt leszünk majd „bűnösök” a század bűvös forgatagában, kifordult arcában. Bűnösök, fogantatásunknál fogva. Létünkért, nem tetteinkért. Az ő szemlélődő vagy megidéző, a történeteket megidéző tanúvallomásaikból bontakozik ki a nagy Látélet. A nagy kép, mely a kor képe, az idő képe, kép az útról, az úton járókról, és kép a Földről, melyet behálózna az utak, de melynek lankás völgyeiben megbújik az Élet. Ez a nép szólal meg Gézában is, néha úgy, mint én, néha mint Te vagy ő... Én vagy ő, az egy a sok közül, aki népe sorsát éli, megéli, lelkében hordja a sokak sorsát is, a maga közösségéét, aki népe szemével szemléli az időt, s akiben minden őse él. Az őseim is én vagyok – mondja, érzi és vallja –, mert ők már bennem élnek, mint ahogy én is élek az utódaimban. A gyermekeimben és az unokáimban. De ez: ennek a pillanatnak az állapota. S mert mi egy genetikai egység vagyunk a nagy genetikai egységen belül, a nagy nyelvi-lelki egységen belül, mi leszünk ama másik hős.

De van negyedik hőse is a könyvnek. Ez az adott kor, körüljárható, körülírható, pontosan meghatározható, a XX. század, így hát visszább csak akkor megyünk, ha az idő karjai visszaintenek a még messzibb múltba, mert az út visszafele is végtelen. Gyökerek ereszkednek a mélybe, nem a mában vagy tegnapban, hanem a tegnapok tegnapjában, múltban sarjadt gyökerek, melyeket ki akar tépni a kor, de te véded őket, mert te is általuk élsz, belőlük táplálkozol, onnan lentről, valahonnan a tér- és időbeli mélyből...

*„Az idő árján úgy remegtek ők,
Mint sírköves, dülöngő temetők!”*

Sóhajföld népe az idő árján... Ahogy megérkezik az úton valahonnan, az úton, mely az időben kanyarog, megérkezik egy díszes és pompás kapuhoz, melyre rá van írva:

XX. század.

S együtt lépünk be a „színtérre”, ama bűvös századba.

Géza, a két nagyapja és a két nagyanyja. Apja már rugdos, de anyja még sejt – két, csak ezután egymásra találó sejt –, de már van, bennük van ő is... Ők igen, ők belépnek a századba, átlépik, át fogják lépni annak küszöbét. Eddig ér, és tovább már alig lát az általuk, tőlük kapott, vagy velük is látó tekintete. Úgy, mint emlékezet. Hogy hány déd- és ükapja és hány déd- és ükanyja volt akkor még az úton, már nem látja, nem tudja... Ha voltak ők is még, lehajlón, elmenőben, mint e nép tagjai szemlélték ők is a világokat, *„Mint fák a virágokat.”*

Most – ahogy többször is József Attila csodálatos szóképeivel szólalsz meg, arra gondolhatsz, milyen könnyű neked. Benne élsz egy kultúrában, benne élsz egy népben, melynek történelme, múltja és jelene van, mely ezt a kultúrát adta, s átadta, átadja neked. Amiként a tested a tied, a nyelved is az – és nem másé –, úgy e történelem és e kultúra is a tied. Igen, benne élsz a népben, s ennek a népnek minden tulajdonsága a te tulajdonságod is. Amiként az időből kilépni nem tudsz, esetleg csak araszolgatsz visszafele az emlékezet hátára felkapaszkodva, a megtörténtek segítségével, a megőrzött szavak segítségével, de a pillanatot átlépni, ezt a pillanatot, amelyben most vagy, semmilyen irányban átlépni nem tudod, kilépni belőle nem tudsz. A most az a Most. Előre, előrébb menni is csak az idő ketyegésével tudsz. Ugyanígy ebből a népből sem tudsz kilépni...

És lesz egy ötödik, közénk, a hátunk mögé „tolakodott”, nem kívánatos, de mégis megkerülhetetlen hőse is az írásnak. Ama Karmester, aki ott áll az idő pódiumán, intéseére kezdődik el a Játék, a század zenekarának nagy játéka. Ő a Mester, de nevezhetnők úgy is: Irányító vagy mozgató Szellem, Erő... Vagy csak röviden: Az Erő... Az ő láthatatlan arca is cserélődik vagy cserélődhet, de ama akarat ácsolta pódiumon mindig áll valaki, mindig kell állnia valakinek, mert a Nagy Zenekar csak ő általa állhat egységben össze. S a játék csak ő általa lehet egységes játék. Rejtélyes és titokzatos alak, nem látta senki, mint ahogy ama képletes zenekart sem látjuk, mely bennünk játszik, a sorsunkban játszik, sorsunkat játssza. Csak sejteni, érezni lehet a vezérlő kéz, a lendülő, intő karok, a halkán mozgó, de szavakat ki nem mondó száj jelenlétét. Azt is elsősorban a dolgok összefüggéséből. Tulajdonságai is inkább csak kikövetkeztetettek, mint ahogy ő is, a kürtösök, trombitások, vonósok és ütőhangszerek is csak kikövetkeztetettek. Első és legfontosabb tulajdonsága a már említett arctalansága. Ott van mindenütt, s sehol sincs ott. Nem látod, csak tudod, tapasztalod a létét. És sohasem közvetlenül. Minden vele kapcsolatos elképzelés vagy gondolat csak feltételezés. Az is feltételezés, hogy van.

A történelemkönyvekből hiányzik is. Vagy legalábbis nem nevezik meg. Vagy ha igen, lehet az is a neve, hogy körülmények. Vagy meglehetősen disszonánsan hangzóan az, hogy „fejlődés”, „haladás”. A történelmet előbbre vivő ellentét. Esetleg – az „ideológia nyelvén” – osztályharc. Vagy akár az összhang, a minden hangszer egyenlően fontos elv megfogalmazója. Megint csak politikai nyelven: a „demokrácia” állandó hangoztatója és védelmezője! És álcázza magát, álarcot hord. A rendező elv, az „igazságtevő”, büntető és jutalmazó köntösét ölti magára. Ő az, aki vezényelni, „segíteni” jön Nagy Zenekarával, ő a világhírű karmester, segíti az országokat, népeket, de valójában nem ismer mást az ő „egyéni” érdekénél. A Játék érdekénél. Ha te mást húznál, leállítana. Mert ugye ő az összhang s az egység felelőse. Semmit, semmit mást nem lehet. Az igazságot is ő vezényli. Amit ő akar, az az Igazság. Vagy az a Játék haladása, előmenetele, a történelem haladása. A történelem előmenetele. Mert ugye hátrafele, visszafele menni az időben a történelem sem tud. A zene sem tud. Csak Előre. És ez az előrehaladás immár időtlen idők óta az ő akarata – van neki akarata? – szerint történik. Az ő szándéka – van neki szándéka? – szerint történik. Akarat, szándék... Mind-mind emberi fogalmak ... Emberek állnak eme vezérlő Erő mögött vagy előtt. Kürtösök, trombitások, trombonos, gitáros, még hárfás is, ha a zenéhez, a világzenéhez épp szükséges. És minden az ő Ereje révén – mert hát ugye ő a Vezérlő, az irányító Erő – valósul meg. Ha lenne más erő is – és van, hiszen a húrok pengetéséhez is erő kell, pengető erő vagy fúvó erő, vagy a vonót mozgóató erő –, eltörpül, eljelentéktelenedik az ő Ereje, akarata mögött. Mert ő áll ott fent, az ő karja leng, leng, leng folyton-folyvást, megállás nélkül. Lehetnek neki is kudarcai, s minden bizonnyal vannak is, lehetnek elhibázott lépései, felharsanhat egy-egy nemkívánatos kürt, trombita, s ő álljt kell, hogy intsen, majd jelzi: Kezdjük újra! Próbáljuk másként. Ezt is és azt is jelzi a történelem. S mi csak sejtjük, hogy ami pillanatnyilag elhibázottnak látszik, s ami esetleg milliók, százmilliók halálát okozza, talán az sem elhibázott. Mert ama áldozatok mind az ő előbbre lépését, az ő céljához való közelebb kerülését segítik. Számára az Ember csak eszköz-érték, s iránta való Szeretet nem szükségeltetik. Pedig be szép fogalom ez: Szeretet. Állhatna azon a pódiumon ez a nevezet is: Szeretet. S mozgathatná annak az irányító keze is a Nagy Zenekart, a Szeretet Keze. És irányíthatná a játékot ennek a kifejezése is. S milyen csodálatos lenne. Milyen csodálatos lehetne, ha ez az Ő lenne a világ mozgatója. Ősidők óta van, mint Teremtő érzés. Már Athénben is leíratott, a Bibliában is sokszor leíratott, erkölcsi törvényekbe iktatott különböző formákban: mint emberszeretet, az embertárs szeretete. De ezek őt, a Mesternek nevezett világhőst, a kor alattomos Istenét, a Mammon istenét nem érdeklik. Őt az „oly gyönyörű embernek lenni” gondolat két és félezer éves megfogalmazása sem érdekli. Semmi köze hozzá, az Emberhez sem, az Emberi nagysághoz, az emberi lét értelméhez sem. Mert számára az Ember csak szükséges és érték nélküli hallgatóság, s mint ilyen: használati tárgy vagy eszköz. Olyan, mint egy gép vagy szerkezet, mely a cél

– az ő célja – megvalósítását segít(het)i, s ha elvégezte a rá szabott dolgát, szét is verhető, meg is semmisíthető (lenne). Vagy ha ezt a célt akadályozza, azért is megsemmisíthető. Hogy miként, számára az is teljesen érdektelen. A nevében vagy az ő háttérirányításával szerveztetnek és hajtathatnak végre a zene anyagát képező gyilkos merényletek, buktathatnak kormányok, zuhanhatnak le repülőgépek a nem kívánatos személyekkel, robbanhatnak ki háborúk, romboltathatnak le városok, törhetnek ki forradalmak, melyek akár százmilliónyi áldozatot követelnek.

Azt is csak következtetni lehet, hogy Ő, a Mester a harmóniáért felelős. A sok-sok hangszer egybefogásáért, a nagy Kar, a nagy Zene, kor-zene folyamatos játékának irányításáért. Ezekért felel, mert ez az ő felelőssége. És ez az ő érdeke is. Mert Ő a Mester! S hiszi, meggyőződéssel hiszi, hogy ő és csakis Ő irányíthat... S hogy ő is irányított? Őt is irányítja valami? Valami, amit törvénynek is nevezhetünk, a pénz törvényének vagy Érdeknek. Az Ő saját Érdek(ük)nek! És ez az érdek tulajdonképpen egy dolgot céloz meg, tűz maga elé, egy cél fele halad lépésről lépésre, minden lépésével: uralkodni – vezérlő, vezénylő szerepet betölteni – a nagy Világkar, a Világ zúgó-búgó, vontatott és harsogó, lassuló és gyorsuló, de mégiscsak vezényelt zenéje fölött!!! A jelent és jövőt is játszó Kar fölött! S a Kar révén, mely a Világot játssza, az egész létező világ fölött! Melynek az a neve, hogy Föld, a mi földünk, s lopva – a tudomány hatalmas fejlődésének hála, melyet hátulról ugyanő mozgat, mert ő az Erő – még azon is túltekint, túlka-csint, már a Mars és Hold hasznosításáról is álmodozik! Mint az ő „létterének”, „érdek-és erőterének” a kiszélesítéséről!

Lehetne ez az utóbbi Jó cél is, mert közvetve szolgálhatná az egész emberiséget, de őt az emberiség csak mint „közönség”, zene által hangolt s így hatalmába hajtott, minden lépésében „ügyelt”, „irányított” és „vezérelt”, „hangversenyterem” érdekli. Mely együtt dübörög, együtt hullámszik a kürtök és trombiták hangjával, melyek már-már az ő sorsát zengik, üvöltik, hozzák az ő tudomására is. A rideg-hideg és könyörtelen vezénnyel. Vajon nem érez ez az Erő? Ellentéte az Isteni Erőnek? Anti-Isten? Istent akarja kitaszítani a birtokából, s ő szeretne a helyébe lépni? Mint Egyetlen? Ezért ateista ez az erő. Számára csak egy Hit van, az ő hite, minden más fölösleges. Minden más ellenséges. Főleg a krisztusi tanítás. Mert annak a „szeresd felebarátodat” elve számára merőben elfogadhatatlan. Még ebben a formában is: mint család. Mely két ember kölcsönös szeretetén alapul, s mint ilyen – főleg ez a zavaró – biztonságot ad mind a két „félnek” és az általuk – mint a teremtés részesei által – létrehozott utódoknak. Az Erő célja: úgy biztosítani a Kar biztonságát, hogy elvenni a biztonságot az emberektől! Ezért a családot is szét kell zúzni! Elszakítani, függetleníteni tőle az Örömet! Új erkölcsöt meghonosítani, melyből hiányzik a Hit, hiányzik az Isten, hiányzik az egymáshoz való hűség, a becsület, becsületeség, alázat, lemondás, s hiányzik az Igazság, vagy ha nem is hiányzik, csak így van jelen, így van benne: Az Én Igazságom. Csak ez, mint egyetlen.

A Mester ellensége az erkölcs is. A légy jó erkölcs. A légy becsületes, légy hűséges a népedhez vagy embertársadhoz, életed társához, légy Igaz, tartsd a szavadat, mert „az adott szó szent!”. Ezek cáfolnák őt. Egy ideig még mondja ő is, de csak egy ideig, s akkor is úgy, hogy magára nem vonatkoztatja. Őt más nem érdekli önmagán és a világ-zene-kar, a világzene, az országokat bezengő teremtett harmónia, az általa diktált harmónia hatalma alatt tartásán kívül. A saját irányító ereje, a saját érdeke érvényesítésén, megtartásán kívül.

Számára is van Rossz is és Jó is.

Rossz, ami akadályozná, útját állná az ő vezérlő érvényesülésének. És Jó, ami azt, vagy annak teljesedését, valóra válását.

Hitler és rendszere Rossz volt, bizonyos szempontból szükséges rossz, melyre programja, célkitűzései valóra váltásához ideig-óráig ő is támaszkodott. Illetve melyet ő is fölhasznált. Lenin és Sztálin és az ő rendszerük szükséges volt ahhoz, hogy a „jó”, ami neki jó, felülkerekedhessék a rossz fölött... Szükséges, s mint ilyen, nem rossz. Hogy milliók haltak éhen, s milliókat gyilkoltak meg? Hogy internálótáborokban szenvedtek az Igazak, hogy hatalomra emelkedett a hazugság, csalás, lopás, képmutató gonoszság, az ember semmibe vevése, bólogató eszközzé alacsonyítás! Hogy holtak földték a tél szétágazó útjait, s rajtuk jártak az emberek? Hogy tombolt az önkény, tombolt a becsstelenség, meghalt az erény, sárba tapodtatott a szépség. Hogy átszötte a világot a képmutatás, hogy sorba állítottak föl az akasztófák az utak szélén, s hogy csak egy intés, a hóhér, a hóhérok egy-egy intése, és röpködtek a gyilkos golyók a falhoz állított sorstalanok szíve felé? A cél – mondatott már nem is egyszer a történelem folyamán – szentesíti az eszközöket! S az ő céljuk, mely felé szilárd kitartással haladnak, az volt és folyamatosan az: felül maradni, s aztán birtokba venni az Egészet! Mindig rejtekhelyről, mindig álarc mögül, de ott ülni az irányító kerék vagy rúd, karmesteri pálca mellett, hogy az és csakis az történhessék, amit Ők, a Mester karjának mozgatói akarnak! S akik már akarat nélkül sodródnak a zene hangjaira, hogy céljaik teljesedésében elősegítsék őket, vagy akik a legaljasabbá tudnak válni az ő szolgálásukban, ha tömeggyilkosok is, utódjaikban is védi őket az Erő. Mert – ezt is csak kikövetkeztetni lehet, mert ki nem mondatik sehol – valójában az Ő akaratát, távlatilag az ő céljait képviselték. Ezért csak a nácik a háborús bűnösök. Mert ellenerő voltak, hasonló célokkal jöttek, mint Ő. Épp csak hogy kiszakadtak az ő irányítása alól, s már nem az Ő utasítására léptek a történelem porondjára. S ha ez így van, Bűnösök! Emberiség ellenes bűnöket követtek el!

Sztálinról és rendszeréről hivatalosan sohasem mondatott ki, hogy az emberiség ellen bűnöket követtek (volna) el. Dehogy, dehogy! A Gulág szörnybirodalmai mit sem számítanak, mert szükségesek voltak. Neki, az ő céljainak megfelelték. A Szoloveckij- szigetek, Kolima, Kazahsztán kőszivatagjain épült kínzó táborok igen, voltak, ezt nem tagadja már senki, miért is tagadná. Épp csak hogy azok megalkotói és működtetői nem ítéltetnek el!

Ha szóvá teszed? Igen, Igen. De... Az ott elpusztított – minimális becslés szerinti – 20 millió is igen, igen. Recsk vagy Hortobágy, a kitelepítések színhelyei is csak igen, igen. Dobrudzsa, a Duna–Fekete-tenger csatorna, a Sziget, s az odahurcolt tíz meg tízezrek is igen, igen. A börtönök, akasztófák is ugyanúgy, ha te akasztattál rájuk, s ezzel téged, a te erődet gyengítették. De törvénybe iktatottan, törvényszék elé állítottan, bűneikért ma is felelősségre vonhatóan csak a volt náciakat – a magyarok is egészében, mindenestől náciak voltak, így hát ők is üldözhetőek (kivéve a Kar tagjait, akiket Te vezényeltél a Duna–Tisza partjára, Magyarországra), fel is fedik őket a „tényfeltárók”, csakis ellenük folyik a hajtóvadászat. Akár 98 éves öregeket előráncigálnak otthonukból megkérdőjelezhető bizonyítékok alapján is, de a közöttünk járó, a másik oldalt, Téged képviselő tömeggyilkosok és köztörvényes bűnözők „megbecsült” emberek. Ők vagy utódaik már nagytőkések, jól menő vállalatok vezetői, bankárok, képviselők, miniszterek, sőt: elnökök, miniszterelnökök is lehetnek; benne vannak, benne lehetnek a világformáló Erő gépezetében, mert ott a helyük. És épp ezért: felelősségre nem vonhatók. Mert szükség van rájuk. Az ő bűnük nem bűn, mert a cél szentesíti az eszközöket. S az ő eszközeik is szentesítették.

Zene hát, zene, zene, zene. Korzene. Időzene. És lengő kar, ott fent, valahol... Jajgatnak a brácsák, a hegedűk... És harsog a trombita... És nincs béke, nincs nyugalom!

Valahol háttérben, valahol a mélyben, tudatunk mélyén, a dolgok mélyén, a Teremtett Világ rendjében ott van egy másik Erő is. A Hit Ereje. Vagy úgy is nevezhetnők, hogy Isten. Ott van Isten, ott van a Rendben, a Világ rendjében, ott van a Létben, a lét egyetemes törvényeiben. A hívő ember hiszi, hogy mindent lát, és azt is hiszi, hogy nem hagy el, nem hagyja el az Embert. Teillard de Chardin atya szerint a két erő, a jó és a rossz harca egy fókusz felé tart, mely fókuszban ott van az Isten. Ott van mint Örök Jó. A köztük való harc hát csak a Tegnap és a Ma harca. És ott van a Szeretet, a szeretet vágya, mely beragyogja a létet, s elviselhetővé, a vezénylő kar diktálta minden szörnyűség ellenére is elviselhetővé és széppé is teszi az életet. És vallhatod és mondhatod: az Élet Szép, és Élni Jó, Isten teremtményének lenni jó, a teremtmény erő eszközének – mely e szeretet törvénye szerint maga is teremt – lenni jó, és a Jó győzelméért küzdeni, harcolni mindig, az is Jó!

A batyu

Batyuval érkeztünk az új századba. Poros, eső és szélverte batyuval, mely kincsekkel volt tele. Olyan kincsekkel, melyek nem aranyban vagy ezüstben mérhetők. És kincsek mégis. Ha kinyitod a szádát s megszólalsz – mint a mesebeli lánynak –, minden szavaddal egy-egy gyémánt, gyémántként fénylő szó hull ki rajta. Szavak, gyémánt szavak,

melyek sok évezred alatt kövültek gyémántszemcsékké, nyelvvé, mit a teremtető külön ajándékként adott nekünk, és csak nekünk. (Miként minden népnek adta az ő nyelvét.) Ha dalolni kezdünk, dallamainkban benne a hegyi patakok csobogása, de benne a hullámzó vízen megcsillanó fény, ritmikus csobogás, gyönyörűen lejtő, aláhulló, fentről lefele hulló, hullámzó, alázuhogó, alábbzuhogó, hogy ott lent, a vizesés alatt folytatódjon, ismétlődjön a halkan hullámzó csobogás. Ezt is valamikor régről, az ősidőkből kaptuk. Dallamaink – akárcsak szavaink – évezredek során formálódtak, nemesedtek, kapták sajátos arcukat. Bennük sír a múlt, bennük a sok-sok mosoly és fájdalom, mely néped lelkét formálta, benne lelked fénye, a lelked kigyöngyözte fény, áldott fény, vagy épp a fátyolos ég borúja alól elővillanó.

Hozunk batyuinkban mindent, ami a miénk, ami hozzánk nőtt vagy belőlünk fakadt, s azt is, aminek részesei voltunk. Hozzuk a történelmünket, a sok-sok szenvedést, de a sok-sok örömet is, felsíró gyermekek örömét, elcsattant csókok örömét. Hozzuk a természetünket, idő formálta erkölcsünket, becsületünket, mely – a belénk oltottak szerint – az életnél is drágább, s melyet csak egyszer lehet elveszíteni. Hozzuk arcunk, tekintetünk fényét, világlátásunkat, gondolkodásmódunkat, szokásainkat, munkára izmosodott karjainkat, melyek ugyanúgy az egymásra halmozódó századok alatt lettek olyanná, amilyenek. Hozod ezeket mind-mind, a batyudban hozod akkor is, ha még csak egyéves vagy, vagy annyi sem, csak most visítottál bele a világba. Mert a lélek tartozéka minden-minden, ami benned, tudatodban vagy tudatod alatt rejtőzködve lappang benned. Az arcod, a hajad színe, lelkületed, egyéniséged. Még az is, hogyan viseled vagy fogod elviselni az idők szeleit, viharait, a jót és a rosszat. Te is egy folyamatnak vagy a része. Léted, bár körülhatárolható lét, mégis benne az örök létben. A hatalmas életfának, nemzETFának vagy levele, fának, mely mélyen gyökerezik az idő-talajban, s annak a tartozékává vált. S hogy milyen vagy? Mit érzel? Hogyan látod a világot? Az is a sok-sok tegnapban gyökerezik. Az is a sok-sok közös, együtt átélt tegnap sarjadása. A történelem cserjéje, időbe oltott ága.

De nem csak te vagy ilyen. Minden arc más. A népek arca is más. A természet ezer arca is egyenként más és más. Más és más gyökerekkel kapaszkodunk a földbe, más és másként viseltek meg az idők. Te japán vagy, te portugál, te orosz vagy román, szerb és cseh, bármilyen légy, saját arcod van. Még akkor is, ha ugyanúgy pumpálja, keringeti a szíved a véredet, ugyanaz az élet, életerő kereng az ereidben. Emberek vagyunk mind, de más anya hordott ki minket, s más emlőből szívtuk az életadó tejet, táplálékot.

Sorsunk hát népünk, közösségünk sorsának része, s a közös sors meghatározza a te egyéni tudatodat is. A tudatodat, mely akarattól független még akkor is, ha az a sors a tied.

Mert a te batyud a te batyud, még ha ki tudod teríteni, meg tudod mutatni másoknak is, az egész világnak, akkor is. A te éned a te éned. És csakis a tied...

Benne hát a batyudban minden, ami veled, elődeiddel, őseiddel, népeddel történt. Benne még akkor is, ha te ezt nem ismered, nem tudod, vagy csak részben tudod.

A batyu ezért nehéz! A batyu ezért súlyos. Olyan, amilyen a sorsod, történelmed. „*Török, tatár, tót, román kavarg e szívben*” – írja József Attila.

Igen. Ott van Góg és Magóg, ott van Hunor és Magyar, a két egytestvér, Ménrót és a „szép Enéh” fiai. Ott van Attila király fénye és Csaba királyfi menekülő reménysége. Ott van a Rika erdeje, benne a Rika – azaz Réka királyné – vélt sírja. Ott vannak Álmos fia Árpád apánk hazafoglaló vagy haza-visszafoglaló magyarjai. Ott van Szent István, a honalapító, aki ezelőtt ezer évvel azt hagyakozta fiára, hogy „tiszeld az idegeneket, mert ők koronád ékességei”. És ott van történelmünk utolsó ezer éve, mely ezen a hagyakozáson alapult. Tiszteltük népeinket, s befogadtuk őket. Helynevek tanúskodnak róla, történelmi oklevelek bizonyítják, hogy befogadtuk a besenyőket, kunokat, jászokat, a szászokat, később a románokat, szerbeket, zsidókat, svábokat. Befogadtuk a Szent Korona védelme alá. S hogy befogadtuk vagy itt kaptuk a szlovákokat, ruténokat, szinte lényegtelen. Az a lényeges, hogy fejlődhettek oltalmunk alatt. Fejlődhettek, építhették magukat, kultúrájukat, megőrizhették nyelvüket, identitásukat. Mert az ő létük – a mi felfogásunk szerint, ellentétben a többi európai népekével – nem volt bűn, és hittük, hogy nem ellenünk vannak, s ha mások is vagyunk, az egy haza közös hazánk. Természetes volt, amiként az is természetes volt a szemünkben, eleink szemében, hogy a haza felelős értük is! A kiontott vér értük is ontatott. És benne a batyunkban a tatárjárás és a menekülő IV. Béla az őt életükkel védő nemeseivel. Ő a király, s az ő élete szent és fontosabb mindenkiénél! Mert az ő megmaradása a haza megmaradása! Ott van a büszke és igazságos Mátyás király, mint tudatunk része, benne a törökűlés, Szigetvár és Eger védelme, a német uralom, mely történelmünk grimasza, hiszen ők mint általunk megválasztott királyaink léptek fel oly sokszor ellenünk. Mint minden királynak, életünket és vérünket ajánlottuk nekik is, s ők ezt elfogadták és vissza is éltek vele. S hogy egyáltalán még vagyunk, tudunk lenni, azt a Szent Korona oltalmának köszönhetjük, mely valamennyire az ő kezüket is megkötözte. Mert a magyar alkotmányt merejében áthágni, semmibe venni csak meg-megpróbálták, de ők sem tudták. Bár beleavatkoztak a múltunkba is, amit tudtak, megpróbálták kitörölni onnan. Gyökereink kitépésével. Önismeretünk átprogramozásával, átírásával.

És benne a tordai országgyűlés, amely a világon elsőnek mondta ki a lelkiismeret szabadságát, hogy senkit a hitében megakadályozni nem lehet, „mert a hit Isten ajándéka.” Így élhettek, fejlődhettek a haza földjén hitük és törvényeink védelme alatt a népek; azok is, akik majd a kapott kenyeret kövel fogják visszadobni. Benne Budavár visszafoglalása, Thököly és Rákóczi küzdelme a szabadságért, benne gróf Széchenyi István az ő nagy példamutatásával és óriási hitével! A „*Magyarország nem volt, hanem lesz!*” reménységével... És benne Kossuth Lajos, akiről még ma sem tudjuk eldönteni, hogy jól vagy

rosszul cselekedett, amikor szembefordult törvényes – és mégis csak törvényes – uralkodónkkal, és háborúba vitte a nemzetet. S ha 1848-49 szerepe vitathatatlanul pozitív is, a nemzet eszmélésének a kora volt, mégis, ami később történt velünk, minden oda is visszavezethető. Oda is visszavezethető, hogy „törvényes uraink” az oszd meg és uralkodj elvet választva tüzelték, uszították ránk a befogadott nemzetiségeinket, honfitársainkat, a Szent Korona alattvalóit, s ezzel megosztották az ország népét, elvetették a gyűlölködés belső csíráját. A szeretet tanát, tanítását a gyűlölet tanával aknázták alá. Ezek a népek, akik mindent a Szent Korona védelmének köszönhettek, létüket, nyelvüket, kultúrájukat, ellenségeinkké lettek, s majd eszközeivé lehettek annak, ami még nem volt akkor a batyuban, de a későbbiekben oda kerülhetett az is.

És ott van csodálatos kultúránk, mely visszanyúl a történelem előtti időkbe, valahová az ősbölcsőhöz, valahová a nyelvek kialakulásának a korához. Amikor még hitt is az őselőd, amikor – talán letérdelve, de mindenképpen arcát az ég fele fordítva mondta, mondhatta a varázsigét, varázskönyörgést:

Süss fel nap,

Fényes Nap!

Milyen csodálatos, már az első írásban is ránk maradt magyar vers a megtöretett testről szól:

Keserűen kínzatos,

Vos szegekkel veretel!

És ott van ezek mellett a döbbenetes képek mellett az is:

Világ világa,

Virágnak virága!

Ott van az élet, a lét szépsége, és ott van a szenvedő ember hatalmas fájdalma is. Krisztus szenvedésében a nemzet szenvedését fogalmazta meg már akkor az ismeretlen költő. Mintha tudott volna, látott volna, előre látott volna mindent. Akkor, abban a korban, melyről mi azt hisszük, hogy boldog kor volt, hogy azok az idők boldog idők voltak.

A Géza batyujában benne van mindaz, amit szülei, nagyszülei révén tud. És benne az is, amit népétől tud. Vagy azoktól, akik mint pislákoló gyertyák, messziről lobogtak s átvilágítottak a „tenger-pusztaságon”. És az is, amit már nem tud, nem tudott édesapja s anyja sem, de a batyuba valamikor bekerült, mert ama batyuban minden benne van, ami az ő múltja, a népe múltja, vérei története. Könnyek is vannak benne és mosolyok is, vér, vércseppek, egykor kilótt nyílvevesszők suhanása, vágató paripák patáinak dobogása, melyek őseit hozták a hátukon.

Minden-minden benne azokban a batyukban, melyeket átadtak nekünk, s mi átvettük őket.

Géza is átvette, Zoltán is átvette, Anna is, Emőke és Enikő is, mind átvették, mind átvettük tőlük a batyut. S ki így, ki úgy, de viszi, visszung.

Az ő batyujuk a mi batyunkká lett. Mely ma is nyomja, melynek ma is kell nyomnia a vállainkat. Még akkor is, ha azt próbáljuk vagy próbáltuk nem vállalni. Kibújni alóla. Vagy mástól, másoktól kapott, átvett batyuval felcserélni.

Jaj, mit húztunk el, jaj, édesapám, mit húztunk el, csak az Isten tudja, akkor is, milyen nehézségekben éltünk... Jaj, Isten, mi volt itt! Jaj, jaj!

Mennyországot építettek az elődeink ebben az országban ezer év alatt, s készen átadták velünk együtt ennek a századnak. És mi történt? Mit tettek velünk? Mit tettünk magunkkal?

Géza anyai nagyanja az északi hegyek lábaitól adódott ide el, a keleti sarokba, s hozta ő is a maga batyuját. S annak a batyunak a tartalma is eljutott Sóhajföldre. Magyar lehetsz itt is és ott is, egy a nyelv, egy a kultúra, s a lelkiület sem más. A történelem ide hányta, oda hányta ezt a népet... A majdani édesanya, aki majd méhében hordja, s világra hozza őt, mindössze tizennyolc éves, amikor anya nélkül marad. Géza így hát nem ismerhette nagyanját, de édesanyja arcidéző, sorsidéző emlékezése révén életre kelt benne. Láta is lelki szemeivel az arcát, szelíd homlokát, jóságos, megbocsátó tekintetét. S általa tudta Észak Ormait, érezte magához közel a tót atyafiak akkor még szelíd lelkét. S a régi magyar életet, a régi Magyarországot... Az ott élő más népeket, akik nem voltak idegenek, s szerették ezt a hazát. Tudta azt is – talán az ükapjáról vagy szépapjáról családi hagyományként maradt fenn –, hogy büszkén mondta ama hajdani ős, vagy a szétágazó gyökér egyik magyar földbe kapaszkodó ága:

„Én matyar fagyom”!

Aztán magyarrá is lett minden új hajtása, a lélekbeliék után nyelvében is... És nemcsak magyarrá, de olyan magyarokká lettek, akik büszkék voltak a magyarságukra. Ott, a tótok között. Megtanulták és szívesen is beszéltek ezt a magyarhoz viszonyítva krappogó nyelvet. S nagyanja még akkor is szívesen beszélt, amikor már eladódott jó nyolcszáz kilométerre, az ország keleti csücskébe, az akkor még mindig járó, mindenüvé eljutó drótos tótokban örült a szülőföldje népének, és bennük szerette, szinte-szinte simogatta azt a népet. Behívta, megetette, megittatta őket, ha elfogadták, el is szállásolta éjszakára, és folyt belőle a szó, özönlöttek a kérdések az otthonról, a szülőföldről, a „tót atyafiakról” és a „jó palócokról”. Mikszáth Kálmán írásai ugyanezt mondják: a régi Magyarországnak szeretett polgárai, fiai voltak ők is és a Szent Korona minden alattvalója. Más világ volt az, nem volt akkor eleinkben gyűlölet csak azért, hogy te másképp ejted a szót, másképp mondd azt, hogy édesanyám!

Erdélyben, Máramarosban, Bánátban és a Partiumban három nyelv és kultúra „fért meg” és élt, s őrizte a maga külön-külön arcát, s teremtette külön-külön virágait egymás mellett. A szászok németül beszéltek és beszélhettek mindig, szent lehetett számukra a nyelv, az ő nyelvük, a viselet, az ő viseletük, ápolták és ápolhatták kötődéseiket, messze nyugatra nyúló gyökérszálaikat, idegenből hozott dallamaikat, mindent szinte sértetlen biztonságban. Önkormányzatiságuk lehetővé tette, hogy falvaikat – mint egy-egy fész-

ket, létük, továbbélésük fészkei – csak ők lakják. Magyarországon magyarnak a szász faluba betelepedni, ha nem kapott erre külön engedélyt a falu vezetőségétől, nem lehetett. A románok is jöttek valahonnan, délről és keletről, jöttek hazát keresőn, míg megtalálták lankás és meredek hegyoldalaikat, hol összehordhatták fészkeik töredezett ágait. A föld, az ország befogadta őket is, terjeszkedhettek, terebélyesedhetett az őket adó és életető törzs, virágok, az ő virágaik is ott virultak a tájban, szebbé, sokszínűbbé tették azt. Az ő kiáltásuk ott visszhangzott a hegyes-völgyes tájban, visszaverődött, felerősödött, s bezengte azt. Dallamaik – más sors, más lélek tükrei – ott jajdultak, lábaik – melynek ritmikus dobbantásai is mások voltak, az ő dobbantásaik – itt járták a táncot, létük táncát, sorsuk táncát, itt teremtetek kultúrát ők is, itt építették, építhették és nyithatták meg első iskoláik kapuit, s gyönyörű fatemplomaikban, melyek az ő lelkük másai, itt festették meg vándorfestőik ikonosztázaikat, hogy összegyűlhessen a nyáj, s együtt énekelhesse a hit és megmaradás dalát. Az erdélyi dalt, mely immár három nyelven, három különböző ritmusra lüktetett, s egymás mellett éltette a másságot, mely a föld arcává lett.

Az emberek, hej, mások vótak. Vasárnap reggel ugye mindenki abba igyekezett, hogy menjen templomba. A maguk vallása szerint éltek az emberek. Hazajöttek, ebédeltek, akkor ültek ki a kapuba, a padokra, s ott beszélgettek. Hétfőn reggel osztán mentek rendesen munkába, de a vasárnapot megtartották. Mindenki békességbe élt, s becsületesek voltak. Nem huzalkodtak egymással, nem perlekedtek a szomszédok. Szóttes ruhákba jártunk, édesanyánk szőtte, csináltak egy-egy köntöskét, abba mentünk iskolába, mindenüvé. Megmosták szombaton, vasárnap felvettük, s akkor abba mentünk a templomba. Amihelyt az idő megvirradt, mentünk mezítláb egészen őszig.

Ebben a viszonylagos csendben, alig hallhatóan zajló életben legendák születtek. Élő legendák zengtek köztünk. Nem csak az eget nézték, nemcsak a „Hadak Útjár” kémleltek az emberek, hogy ott Csaba királyfi alakja megjelenjen. Mesékben élt a múlt, s történetekben a jelen.

Mint a bársony, olyan szép fekete lova volt... Amikor jött, a szomszéd falun átvágott, az erdőn át jött a szép fekete lován... Fehér gatyá volt rajta, olyan bő volt a szára, mint egy pendely... Éppen nyár volt... Bőujjú volt az inge is... Úgy beszélte nagytata, látta ő is... Beszélt vele... De én elfelejtettem, miket beszélt. Gyermek voltam, olyan hat–hét éves, amikor mondta. Itt télen, mikor fontak az asszonyok, a szomszédokból mind hozzánk jöttek, me a konyhánk nagy vót, nagy-nagy, osztán ültek oda be, s ott diskuráltak, ami eszükbe jutott, mindent beszélgettek. Mihály bácsi mondta Rózsa Sándort. Azt mondja, itt is járt Rózsa Sándor. Azt mondja: pörge kalap volt a fején, feltűrve, és ujjas lájbija, vitézkötéses, fekete lájbi, bő gatyá. Nyár volt... Átment a román faluba is, bement a bíróhoz. Román bíró volt, tolmácsot hívott, s úgy beszéltek...

Igen. Román bírója volt a román falvaknak, szász a szászokénak, s ha a rózsasándorok – akik a lelkekben a Jó megtestesítői voltak – beszélni akartak velük, tolmácsot hívat-

tak... Itt, a Közös Hazában. Mert itt mindenki a maga nyelvében, a maga szavaival élhetett. A maga szavaiba öltöztette, öltöztethette a gondolatait, a maga nyelvén szőtte, szőhette az álmait. Mert a haza Közös Haza volt. Nem csak az enyém. A miénk is. S ha te azt mondtad: román vagyok, az az én nagyapám fülében természetes volt. És természetes volt az ő ősei szemében is, fel, vissza az évszázadok sűrűjén át. És ez így volt, így is volt természetes. Nemcsak a Hit, a Nyelv is Isten adománya. S azt bántani: bűn!

Ha visszanézel, nemcsak mesék földje. Álmok földje is! Álmok földje tele gondokkal, mert a gond örök, tele megpróbáltatásokkal, mert a megpróbáltatások is mindig jönnek, hogy próbára tegyenek, életre, továbbélésre eddzenek. Tatárok jöttek, újabb és újabb hullámokban, mindig gyors lovakon. Törökök jöttek, kitűzték zászlóikat vérünkkel védett, s megvédeni sokszor mégsem tudott váraink fokára, németek jöttek, úgy is, azért is, hogy elfoglalják a császártól hűségükért (ellenünk vívott harcukban szerzett érdemeikért) kapott, tőlünk elvett javainkat.

Abban a batyuban nemcsak csend, békesség, de szenvedések, gyötrelmek, fájdalmak is vannak. Nemcsak bennünk, bennetek és bennük is. Okozhattunk fájdalmat egymásnak. Mi, sóhajföldi és nem sóhajföldi magyarok a gögünkkel, büszkeségünkkel. S a nem magyarok? Már 1764-ben gyilkoltak és menekülésre készítettek bennünket Madéfalvától és mindenünnen, ahol szabadok szerettünk volna maradni. És 1848-ban jött Jellasics bán ellenünk lázított horvátjaival. Jött ellenünk, ismét csak azért, mert magyarok vagyunk. És jött Avram Iancu és Axente Sever, s jöttek a szerb martalócok. A bűnünk mindig ugyanaz volt, és csak az, hogy magyarok vagyunk. Így hát ama batyukba beszórattak a gyűlölet magvai is. Voltak, akik a századsorompón, mely megnyitott előttünk ama első januárra virradó éjszakán, cipelték, hozták batyuikban a gyűlöletet is. Mely nemcsak a múltban, a múlt megpróbáltatásai közepette tétetett oda, odalopta a Ma is, a kor szíttott, gondosan előkészített, kiagyalt, s a lelkekbe becsempészett, a batyukba lapáttal is behányt szelleme. Mások a félelmet, és megint mások a békesség, a megbékélés, az embertársamnak nem tenni rosszat gondolatát hozták. És voltak batyuk, melyeket az embertárs szeretete könnyített, mert a szeretet érzése mintha felfele szállna, felfele törne, és nem nehezít, hanem könnyít, könnyíti az emelkedett lélek, az emberségesnek maradni tudott nemzet terheit.

Hogy mi történt, hogyan történhetett meg, hogy ama Nagy Keresztbe – mely akkor, a század első éjszakáján, a század első napjaiban már ácsoltatott – a szegeket az ország önnön fiai kovácsolták, majd verték, csak töprengeni lehet rajta!

És kell is töprengeni. Mert a tényekből kiszűrhető kérdés ott mered, szembemered veled, aki már egyebet nem tudsz, csak töprengeni. És látod, mint esnek az esők, mint fújnak a szelek. De azt is látod, ezek a vizek másfele sodornak, s azt is látod, ezek a szelek másképp és másfele fújnak. Sodrásukra, fúvásukra hull szét minden. Ma is asznak el

a falevelek, *hullatja leveleit az idő vén fája*, a nemzet fája, s vastagszik, kövéredik alatta az avar. Miközben a vasszegekkel veretett fa önnön gyökereiből táplált, s kicserélt tudatú levél-gyermekei kovácsolják, tovább kovácsolják, fenik, köszörülük, tovább fenik, tovább köszörülük gyilkos eszközeiket.

Ők, akik édesek voltak, s mostohaként verték az édesanya testébe sebző szegeiket. Megtagadták az őket fölnevelő fa törzsét, tépték, kitépték annak gyökereit. Elidegenítették, elidegenítik szülőházjukat.

Csak a mesterek, az irányítók, a kigondolók és a „tanácsosok” voltak, lehettek, és kellett, hogy legyenek mások. Hanem csak a nagy-nagy talánnyal, s érthetetlenül, szinte sóbálvánnyá meredve állhat az ember. Mi történt? Mi történhetett? Hogy fordultak, hogy fordulhattak velünk szembe a népeink? A testvéreink? A közös ország-édesanya másajkú gyermekei?

Velünk! Igen, velünk. Nem csak a nemességgel – mert az akkori felfogás szerint az Ország a nemességé volt, és nemcsak a Bethleneké vagy Telekieké, Pálffyaké és Kendeffyeké vagy Jósikáké is, akik köztudottan román eredetűek voltak –, a nemzettel is. A jobbágy lehetett bármi, magyar is, ő nem tartozott a nemzethez. De a hazához igen. Mert a haza fiai különböző lépcsőfokokon álltak, benne a hierarchikus rendben, azon a renden belül valahol a sajátos feladatukkal, mely egyformán szolgált, melynek egyformán kellett szolgálnia a közös haza-Házat. Akár magyarul beszélt, akár tótul vagy oláhul, azt mondták akkor is: ő a magyar haza fia.

A különbségtéves nem a magyar nemességtől származott. Ők még jobban szerették román jobbágyaikat, mert azok alázatosabbak voltak, mint a nyakas magyarok.

Horea, Closca és Crisán felkelő román jobbágyai voltak az első 1784-ben, akikről tudjuk, különbséget tettek nemzet és nemzet között. És amikor végiggyilkolták Dél-Erdély több mint 300 faluját, nemcsak a nemeseket, a jobbágyokat is ölték. Ha magyar volt, nem számított, gyermek-e, felnőtt-e, férfi-e vagy nő, meg kellett halnia. Az ember csak kérdi: miért? És hogy honnan ez a gyűlölet? Ez a gyűlölet-válasz a megválaszolhatatlanra. Csak egy magyarázat van rá: a szolganép az úrral azonosította az egész nemzetet. A román jobbágy a nemest, az uralkodó réteget gyűlölte – különbségtétel nélkül – minden magyarban. És megint jön a kérdés: de miért? Magától? A saját eszétől? Vagy már akkor valakik kihasználták, felhasználták őket, az ő jóhiszemű tudatlanságukat, s felhasználták a minden ember lelkében ott lappangó felemelkedés vágyát. Ama gyűlöletmagok ezekbe a lelkekbe behintettek, s nem belülről, a belsejükből fakadtak. Azok odaszórártak, oda lopattak, oda döngöltettek. Valamiféle, a Rosszat megtestesítő Erő által.

Így hát több Erő is van? Vagy annak az egynek van számtalan leágazása, arca?

Akkor, 1784-ben – 1789 szomorú, a világ átalakítását a gyilkosság, az ember és a lélek megölésének gépesített eszközét is megteremtő szörnyű története bizonyítja ezt – az Erő

már akkor tervezett, szervezett, ott állt a dolgok mögött, zúzta a múltat mindenestől, értékeivel együtt, s elkezdte építeni az Újat, mely a Szabadság Szelleme álöltözetébe öltöztetett.

Ha azokat az idöket meg lehetne fordítani!

Ha azoknak az ajtóknak kezünkbe vehetnők a kulcsát, kinyitogathatnók őket sorra, nézzétek, ez a 19. század, ez a 18., ez a 17. és így tovább. Akkor így volt, így éltünk, így éltetek ti is velünk, s így éltünk mi is veletek. Mondjátok, hol fáj, mi fáj? Vajon kérdeztük ezt valaha mi, kedves édesapák, népeinktől, gyermekeinktől?

Íme, templom. Imádkozzatok!

Íme iskola, tanuljatok. Ébresszen fel benneteket a tudás. Ébresszen fel pangó álmotokból, nőjete fel, legyetek ti is naggyá. Itt. A hazában!

És a felébresztett tudás ellenünk ébresztett.

A mi jóakaratumk ránk fordult vissza. Pedig szerettünk titeket! Mert milyen anya az, aki nem szereti saját gyermekeit. És mi vagy a mi eleink mindig hitték: hogy ők az anyák. A gyermekeikért felelősek. S be jó volna ezt most megmutatni! Hogy ne legyenek annyira fájoak, égetőek azok a sebek, melyeket a kenyér fizetségeként ránk zúdított kövek vájtak, törtek, szakítottak bennünk...

Népeink nemzeti tudata nálunk ébredt, ezt a tudatot részben a kor, részben mi ébresztettük, mi ébresztgettük a megnyitott, felállított iskolákkal, az iskolákban anyanyelven adott tudással – szinte egyedülállóak voltunk ezzel Európában, sőt: a világon. Az iskolák nálunk nem az elnemzetietlenítés, hanem a nemzet önmagára találásának, önmaga értékei megteremtésének és megismerésének az eszközei voltak. És ellenünk fordítottak! Be jó lenne ezt visszamutatni, a sebeket az ok megmutatásával gyógyítani!

Ami keveset a magunk urai voltunk – például Erdélyben a fejedelemség idején –, azalatt a gyermekeinknek, minden gyermekünknek iskolákat állítottunk! A nemzetiségek kultúráját, saját kultúráját teremthettek. Ez az akkori Európában nem volt megszokott.

A két román országban, a két román fejedelemségben sem.

Azoknak is sorsuk volt, azok is a sorsukat élték, szabadságukért küzdöttek – elmara-dottabbak is voltak, s csak jóval később lesznek majd iskoláik, jóval később születik ott is meg – mert Erdélyben már megszületett – a román írott kultúra. És amikor már lesznek iskoláik, ami Erdélyben természetes volt, hogy minden madár a maga dalát fújja, az ott fel sem merül. Az oda sodródott magyar népességet, magyar ajkú lakosságot ott nem a kultúra, nem a tudás, a tudatlanság tartja meg ideig-óráig magyarnak. Mert vagy nem tanul semmilyen nyelven – ez is megadatott nekik, akkor még, amikor azok az ajtók megnyíltak –, jórészük vagy írástudatlan, vagy románul tanul. Csak románul tanulhat. Mert ez az „állam nyelve”. A csángó-magyaroknak soha nemzeti nyelvű iskolájuk nem volt. S egy kőhajításnyira, ideát Erdélyben minden nép a maga nyelvén tanul. Ott eltűnnek a nemzetiségek. A kisodródott, oda sodródott magyarokat is tömegesen

elenyeli az akkor eszmélt fiatal – de magára büszke, és ilyen szempontból falánk is – nemzet, míg itt gyarapodhat, virágozhat minden virág...

Ama a románságot és magyarságot is szétválasztó határ innenső oldalán a román kisebbségnek az ország állított fel iskolákat, vagy buzdította egyházaikat, hogy azok állítsanak. A határ túlsó oldalán a magyar kisebbség soha nem részesült anyanyelvű oktatásban. És ez az oldal – talán éppen ezért? Vagy másért? Mert a tudás csatornáin utat kaptak feléjük a világ rontó Erejének szavai is – gyűlölni kezdte a neki mindent megadó, őt felemelő, vagy inkább a maga felemelkedésében őt segítő nemzetet.

És az a rész: az innen oda kiszóródott, kisodródott magyarság, mely ott, Moldvában még a 15. században a lakosságnak nagy részét tette ki, lassan elenyészett, beolvadt, felszívódott...

Vagy a magyar faj gyengesége ez? Nem figyel eléggé önmagára, könnyen feladja nyelvét, önmaga értékének a tudatát? Előregedtünk, elgyengültünk volna, elveszítettük a vitalitásunkat? Ez is lehet. De a tények így is tények maradnak. A határnak ezen az oldalán sokarcú, a túlsón egyarcúsító kultúra született, születhetett. A lehetőségek voltak mások! Ott csak egy nyelven tanulhatott mindenki, itt a saját nyelvén, a magyar magyarul, a német németül, a román románul, az ukrán ukránul... Ezért történhetett meg – természetesen, a lehetőségek szerint –, hogy itt, az akkori Magyarország területén a különböző népek, nemzetiségek erősödtek, izmosodtak, zavartalanul szaporodtak.

Itt nem olvadtak be, mert nem kellett beolvadniuk.

Ott: csak az ország nyelvén vannak iskolák. Itt: tanítasd a gyermekedet! Mondtuk ezt románul is, szlovákul, szerbül, ruténul. Mert mi tanultuk népeink nyelvét, s nem tőlük követeltük, hogy tudják a miénket. Még mint tantárgy sem volt kötelező a magyar az Osztrák–Magyar Monarchia területén. Csak fakultatív – az is egy idő után – tárgy. Aki akarta, tanulta, aki nem, nem. És bölcsők ringtak, bölcsők, melyek körül a szeretet dalai mellett a gyűlölet dalait is zengték.

Eredendő gonoszság vagy meg nem értés? Vagy valakik valahonnan koholták ezt a Rossz Tüzet?

Hogyan és miért?

Mi voltunk gyengék? Mi nem szerettük, tényleg nem szerettük eléggé őket? Nem vettük észre, hogy mostohának érzik magukat, s a mostoha könnyen nem édes szülője ellen fordul.

Talán egy kicsit gőgösek is voltunk? Büszkén gőgösek?

Lehet.

És mégis: szerettük az értékeikért is őket, gyűjtöttük dalaikat, szellemük termékeit. Bartók Béláik voltunk, felhívtuk az ő figyelmüket s a Világ figyelmét az értékeikre, s átadtuk az utókornak megőrzés és továbbadás végett. A németjeinket – szászokat és svábokat, felvidéki cipszereket – tiszteltük a tudásukért, munkaszeretetükért, az újra

való fogékonyságukért. Az is szokássá vált, hogy gyermekeinket hozzájuk küldtük megtanulni a nyelvüket, s megtanulni, elhozni, hazahozni a tőlük tanulható fejlett gazdálkodási érzéket, tudást. Így folyt az élet, így folyt a történelem folyama.

De a kulcs, a kulcsok elvesztek, a régi időkre rázárultak az ajtók. Ami elromlott, megromlott, visszaalakítani, fordítani nem lehetett, sohasem lehetett. S jöttek, s még mindig jönnek az újabb és újabb idők, jöttek, és még mindig jönnek a kohóból szított, tüzelt, hazugságokkal megalapozott gyűlölködések. A patriarchalizmus helyébe a kamaszgyermek lázadásának a kora. Az édesanya elleni fellépés kora. Hiába szerette, gyámolította az ország-anya vagy apa a gyermekeit! Azok nem fogadták el szeretetét. Vagy felszították, fellázították őket valakik. S ők nem látták s nem látják mai napig sem, hogy ők csak eszközök. Valamiféle idegen érdek eszközei.

Mindig, mindenben, még a saját vágyaik vélt teljesedésében is idegen érdek kiszolgálói.

Annak idején a hazánkat és népünket leigázó, igába döntő Bécs „dolgát” könnyítették Magyarország kisebbségei. Őket tüzelte, uszította, lázította a nyakas, büszke magyarok ellen, hogy így tudja megtörni őket. Aztán jöttek Trianon kigondolói. Magyarország csalétek, darabjai ajándéktárgyakká lettek. Mint valami csecsebecsék. Bombócok vagy üveggolyók. Fizetni lehetett velük. Tagadd meg, támadjad, döfd bele vérontó késedet, s jutalmul megkapod az erőtlenné vált test egy darabját! És a megajándékozottak még csak nem is sejtik, most sem sejtik, hogy csak addig az ajándék, a szétdarabolt ország testének valamelyik része, amíg ama Érdeknek ez a jó, ez a megfelelő. Aztán jöhet – és biztos, jönni is fog –, hogy a feladat teljesített, s most jöhet a Más! De akkor már az ő testük daraboltatik ama érdek vagy Erő céljai szerint.

A föld, az egy volt. Mindig egy. Összefüggő, egész. Hegyekkel karéjozva, völgyekkel szabdalva, hágókkal, szorosokkal kicsipkézve. Egy föld, egy haza. És az egy hazának: népei. Ilyenek, olyanok, rendre érkezettek, itt maradtak, megmaradtak vagy megmaradni nem tudottak – mint emlékezők.

Múlt és Jelen. Múlt népek és jelen népek. Nem csak én, te is. És nemcsak te, Ti is. És nem csak mi, ők is. Köztetek: Mi is, s köztünk Ti is. Más szavúak, más lelkűek. De népek, emberek. Földet túrók, nyájaikat őrzők. A haza fiai a haza földjén. Isten teremtményei az Isten adta közös hazában.

Együtt kellett élni, s együtt is éltünk. Magyarok, románok, horvátok, szerbek, szlovákok és ruténok. Vagy egész kis népek, akik csak itt voltak, sehol másutt, itt formálódtak olyanná, amilyenek voltak: móccá, bunyeváccá, sokáccá vagy venddé, szásszá vagy cip-szerré. Vagy akár jásszá és kunná, sváb-magyarrá... Itt alakultak, itt formálódtak, itt éltek örömben, és itt éltek bánatban.

Falvaikban, városaikban, otthonaikban. Arcuk volt ezeknek a falvaknak, különböző

arcuk, más és más természetük, de valahogy testvérek is voltak, hiszen ugyanaz a bölcső ringatta őket. A Kárpátok övezte haza bölcsője. Ország, melynek a neve ez volt: Magyarország. Vagy más néven: a Szent Korona országa. Vagy egy ideig Erdélyi Fejedelemség. És aztán Osztrák–Magyar Monarchia.

Hogy bűnös volt-e ez az ország? Bűnös volt-e ez a föld? S államalakító, alkotó népe, a magyarság?

Vagy: voltak-e bűnök ezen a földön?

Voltak. Mindenképpen voltak.

„Bűneinkért büntet Isten” – mondták eleink. Nem vagyunk elég szelídek, elég alázasak, nem féljük eléggé Őt.

Talán az arcotokat sem láttuk meg eléggé! Talán a Te, a Ti vágyaitokat sem fogtuk fel, éreztük meg eléggé. Talán túl sok falánkság, túl sok mohóság, rátartiság volt bennünk. Túl sok „ne, ki vagyok én?” Mit gondolsz, ki vagyok én?

Talán túl sokat vártam tőled, s kevéssel viszonzottam.

Talán túl büszke voltam magamra. Esetleg gőgös is.

De a te léted, a te lényed az volt, ami, és tudottan más volt, és tudottan része volt az Egésznek.

Ebben a Kárpátok övezte hazában dalok zengtek, különböző harangok szóltak, más és más liturgiára szólítottak a templomok, a lelkiismeret szabadságának (Tordán már 1568-ban kinyilvánított) törvénybe is iktatott lehetőségei! Törvény, mely felkínálta minden embernek s minden népnek is, hogy a maga hitén dicsérheti az Istent. Volt ilyen akkor még valahol a nagyvilágon?

Amerikában népirtás folyik ezekben az időkben. Népeket, ősi kultúrákat gyilkolnak, irtanak a conquistadorok.

Franciaországban, Spanyolországban máglyára állítják az „eretnekeket”, és soha nincs más iskola, csak francia vagy spanyol. És meghalnak a nyelvek, tömegesen halnak meg, tömegesen tűnnek el, fojlanak csírájukba az alig megszületőben levő irodalmak. A brit szigeteken betiltják a walesi nyelvet (1536, majd végleges tilalom 1870-ben, a Kiegyezés után 3 évvel, amikor nálunk még csak nem is kötelező nyelv az iskolákban a magyar). A skót, azaz gael nyelvet I. Jakab tiltja be 1616-ban.

A bűnöd a nyelved embertelen elv alapján!

S történik ez épp akkor, amikor nálunk Lorántffy Zsuzsanna tömegesen állítja fel a román iskolákat!

Az ír nyelv iskolákban való tanítását a 19. században tiltják be véglegesen. S meg is halnak ezek a nyelvek! És itt: a te nyelveden, a te hited szerint élhetsz, építkedhetsz – építheted a belsődet –, dicsérheted Istent. És a hívek más és más szavakkal imádkoznak, más és más hanglejtéssel énekelnek bent a saját templomaik falai között, s otthon, az otthonuk falai között, és kint az utcán, kint a hegyekben, a zengő bércek alatt.

És az iskolákban, ahová ugyanaz a csengőszó szólítja a gyermekeket, más és más szavakkal szól a lecke, más és más szerkezettel szövődnek a mondatok. És a lelkek is másak. A tudat is más és más.

De a Haza egy volt akkor még.

És a haza Rendje is Egy volt. És e Rend filozófiája is egy volt. Hogy a Szent Korona országa és a Szent Korona népei. És hogy a Szent Koronának minden népe édes gyermeke.

És béke, örök béke?

De hát lehet egyáltalán Örök béke? Vagy ha lehetett volna, voltak erők, melyek azon munkálkodtak, hogy ne legyen.

Nem is tudom, honnan hoztuk a gőgünket, büszkeségünket.

Tartásunkat, tartásosságunkat.

De hoztuk valahonnan. Hoztuk annak a tudatát, hogy nem vagyunk akármik. Hogy vagyunk valakik.

S ez a bennünk levő méltóság ütközött mindig a történelem falaiba. Megtörni, betörni ezt a nyakas magyar fajt! Ezt a gőgös és büszke magyar fajt! Mely büszkeségében is megértő, s talán szeretni tudó, gyámolítani tudó és akaró is volt. Mégis: űzött, üldözött saját hazájában. Már régóta kiszemelt. Szálka! Letiporni, eltiporni akart sajátosság és erő. És magát letiporni nem hagyó, hagyni nem akaró, örökké lázadó is. A történelem tett ilyenné, amilyenek vagyunk.

És a történelem alakította nemcsak a természetünket, a sorsunkat is.

Volt egy föld, mely ránk bízott. A Föld, melytől folyamatosan fellépő, jelen levő erők akartak megfosztani. Így vagy úgy, de valahogy folyamatosan és mindig.

De ez a föld mégis Ránk bízott.

És ezt a földet óvtuk, védtük erőnkkel, vérünkkel, odadobva érte – hányszor és hányszor – életünket. Mert „*A haza minden előtt!*”

És ezt a földet kézben tartani, megóvni, megtartani csak ezer éven át tudtuk. Tovább nem. Kevés volt rá az erőnk? Vagy nagyobb volt a miénknél az ellen-erő? A bennünket ettől a földtől megfosztani akaró erő? Csak találgatni, keresni, keresgélni lehet a választ, válaszokat. De egyetlen és biztos válasz nincs. A józanul töprengő ember is csak kérdez. És esetleg azt mondhatja: Talán!

A föld arca?

Voltak tömkelegével csak románok, csak tótok lakta falvak, települések is a hazában.

Hogy mit kaptunk itt, mit kaptak itt őseink, nehéz ma már ezt visszaidézni, látni, s főleg: tisztán látni. Ha a tótokat itt kaptuk, a mi érdemünk is, és nekünk is köszönhetik, hogy már nem tótok, hanem nemzetté alakult szlovákok, s hogy ezer éven át is megtarthatták a nyelvüket.

Arra, hogy befogadtunk népeket, sőt folyamatosan fogadtunk be, történelmi okiratok tömkelege a bizonyíték. A kunok, besenyők és jászok befogadásáról, kissé később a szászok, és románok – az utóbbiak folyamatos –, majd a svábok és a szerbek befogadásáról is beszél a történelem. És beszélnek a „kövek”, a történelem leletei. Az egykori arányrendről is beszélnek az ő és a mi templomaink. A románok pár tucat emberre szabott hajdani fatemplomai, s ama parányi templomok mellett álló hatalmasak! Ma már kiürültek, omladozók, vagy már le is omlottak.

És beszélnek a régi lajstromok, jegyzékek.

És beszél az írott történelem. Véres eseményekről is beszél. Háttér-erők szította véres eseményekről.

Horea (az 1784-es Horea, Closca és Crisán parasztlázadása néven történelemmé lett szörnyű és kegyetlen lázadás fővezére és elindítója) azt hangoztatta, hogy őt fogadta Bécsben a császár, II. József, s az bírta meg, hogy szervezzen felkelést... És lőn. A felkelés megszerveztetett, s ahol végigsepert, eltűntek onnan a magyarok.

Valóban a „jó császár” műve volt az egész? Történelmi tény, II. József meghasonlott, halála előtt elhibázottnak tartotta életét, rendelkezéseit, törvényeinek nagy részét vissza is vonta.

Visszavonta? De Dél-Erdély elveszítette a régi arculatát. S ami akkor még nem veszett el, ott csupán 65 évet kellett várni, hogy Axente Severnek, Avram Iancunak és társaiknak köszönhetően az a rész is kövesse a más részek példáját.

1848-49 csak nehezen érthető meg. Az első magyar – és csak magyar – országgyűlés felszabadítja a jobbágyságot. Nem tesz különbséget abban, hogy a jobbágy magyar vagy román, esetleg tót vagy rác. Sokat tesz a forradalom azért, hogy a haza még inkább közös haza lehessen. És mégis a nemzetek egymás elleni fellépésének, illetve saját nemzeteink, nemzetiségeink ellenünk fordításának, fordulásának az idejévé is lett ama 1848–1849. Könnyű lenne azt mondani: igen, mert Bécs ránk zúdította, ránk uszította őket. Ez is történt. Valóban ránk zúdították, ránk uszították őket. Amiként Horeáékat is. De miért lehetett ránk uszítani őket? Talán mert egy kicsit – akaratunkon kívül – többek voltunk. Többek valamiben, nem is tudni, miben. Talán a magabiztos szellemiségünkben, s egy picit az akarat erőben, a munkabírástunkban, felemelkedni tudó képességünkben is. Magyarország minden népe – talán csak a germánok, szászok és svábok nem – kisebbségi érzéssel küszködött. És mikor szarvasokká lettek, felvették öreg édesapjukat a szarvuk hegyére, kősziklákhöz vágták, hogy izzé-porrá zúzódjék. Hogy izzé-porrá zúzódjék az egykori Édes...

Emlékszem, itt a pusztán táncok vótak, s a táncoló legények derekán a bojt piros-sárga-kék volt. Azt már tudtam, hogy ők románok. Tudtuk, hogy az román szín. Miklós fiatal házass volt, s a felesége, az asszony is nemzeti színben volt, s a kicsi leányka, Cika hajában is volt már piros-sárga-kék. Minket az nem bántott, nem is tűnt fel senkinek sem. Emlékszem,

esküdtek, mentek a templomukba, mind úgy voltak felöltözve, sok-sok nemzeti színnel, kieresztett ingben a férfiak, s hallgattuk, hogy énekelnek. Én is tudtam egy éneküket, a tözsomszédságunkban is románok voltak, tőlük tanultam. Tudtak ők magyarul is, de az ének az ugye román volt. Cika pontosan egyidős volt velem, együtt jártunk iskolába...

Lenéztük volna őket? Nem hiszem. Ha volt bennünk lenézés, nem a tótokat, horvátokat vagy románokat néztük le, hanem – esetleg – a „parasztokat”. De őket is csak a felsőbb osztály tagjai.

A magyar úr általában nézte le a parasztot, mind a kettőt, a románt is s a magyart is egyformán. Nem tett különbséget. Mikor a paraszttal beszélt, az a kalapját le kellett vegye. Le kellett vegye a paraszt.

Általánosságban itt nem volt ellentét a románsággal.

Aki románul beszélt, arról tudtuk, hogy román, aki magyarul, arról hogy magyar. De egyéb különös különbség nem volt. Még a viseletben sem igen volt nálunk különbség. Úgy hogy, ha az ember tömeget látott, nem tudta, hogy ez román, ez magyar... Egyforma ruhában voltak. Aztán ott Bereckben mind a két nyelven beszéltek. A magyarok is románul, a románok is magyarul. Elvegyültek, nem lehetett megismerni. Én sohasem hallottam olyasmit, hogy szidta volna egyik a másikat. Na megállj, te román! Vagy megállj, te magyar! Soha, soha. Jó barátságban voltunk. Az én anyámnak is volt legalább három vagy négy román keresztgyermek. Jöttek, fogadja el, s elfogadta. Egy kicsit mi is gyarapodtunk, jobb módba kerültünk, tudtunk ajándékot is adni... De ott veszekedést én soha nem hallottam.

Gézának – és a mindenkori Gézáknak – mindig mondta az édesanyjuk, édesapjuk: Ha románokat láttok, köszönjete nekik románul. Mert az úgy illik! Tiszteljétek őket, s tanuljátok a nyelvüket is. Igen. Tanuljátok a nyelvüket. Szent István intelmei szerint, azok ezer év múlva is élő, benne, benned is élő szellemiségével. Ő is tisztelte őket, mint minden embert. Mert minden ember ember, a románok is emberek, s az embert tisztelni, szeretni kell. Ezt kívánta tőlünk, magyaroktól a haza lelke, szelleme. Amikor majd eljön az idő, hogy tört döfnek a Géza hátába-nyelvébe, és azok döfik, akiket ő és az elei tiszteltek (a nyelvükért is, a dalaikért is, és egyáltalán tisztelték őket mint népet, mint embereket, mert minden népnek, minden embernek saját arca van, lelke, lelkülete van, és a maga nemében szent), tört döfnek a hagyományaiba, és azok döfik, akiknek a hagyományait ő és az elei tisztelték, a kultúrájába ugyanúgy és ugyanazok, százsorta jobban fájt ez Gézának (és fájhat az ő népének), mintha idegenek tették volna ezt. És fáj ma is, mert neki ugyanúgy édes az édesanyja nyelve, mint amazoknak az ő édesanyjuké.

No, de az emlékezés... A Géza emlékei...

A te, a te és te emlékeid. Az emlékező közösség!

Mert sok-sok egyén: közösség. És a közösség: sok-sok együvé tartó egyén. Család, utca, falu, város. És együtt: ország vagy nemzet.

A mi országunk, a mi nemzetünk.

Az ő emlékeik is az én emlékeim. Őáltaluk is kiszélesednek az emlékeim. Látom, belelátok a történelembe, belelátok ama kinyitott ajtajú századba attól a pillanattól, amikor az az ajtó kinyílt, s végighúzott a nagy csillagszálláros termen, az idő termén a század széljárása, huzata. És látom, ahogy a Kongó Idő megtelt étellel, ahogy benépesítették az emberek, ahogy ki-ki vitte a vállán a saját keresztjét, melyek sokasága aztán felhatalmasodott az ország keresztjévé, a nemzet keresztjévé vált, melynek kovácsolásában, faragásában, gyalulásában, szegezésében részt vettek azok is, akiket nekünk becsülnünk, szeretnünk kellett (és becsültünk is, szeretünk is). És ahogy azt a hatalmas keresztet látod, s ott állsz magad is, ott, az árnyékában, minduntalan felteheted a kérdést, s keresheted is rá a választ, hogy Miért?! Istenem, miért? Miért kellett ennek a Keresztnek elkészülnie? Miért kellett a Kereszt Árnyékának így alakulnia? Hogy a keresztkovácsolók sírásókká váltak: ásnak, ásnak, szüntelenül ásnak, ássák a sírt, a Te Nemzetednek a sírját.

És azt is újra és újra kérdezed: bűnösök vagyunk?

Tudod, tudnod kell, hogy igen. Bűnösök is vagyunk, bűnben fogantattunk, hajlandók minden rosszra.

*„Nem nevelte őket semmi mesterségre,
csak erdőket járni, csak vadra vadászni!”*

Mégis: olyan bűnös lenne ez a Haza? Ez az gyönyörű? Ez az így teljes, így egész? S ez a küzdő, magát is kereső nemzet? Mely annyi, annyi szépség, nemesség megtestesítője is? Melynek lényre becsületessége (is). Melynek lényre a más ember tisztelete (is)!

S aztán a sír is... Hogy oda belelökessék – akárcsak Krisztus – a megfeszített. Hogy majd egy nagy kő hengeríttessék rá...

Akkora lenne a bűnünk?

Hát nem volt Andreanum, nem volt Tordai országgyűlés, melyek szabadságot, önmaguk szabad megőrzésének, megtartásának lehetőségét adták, szavatolták népeinknek? Ezek tények, történelmi tények. Ezt letagadni még akkor sem lehet(ne), akkor sem szabad(na), ha a történelmet a győztesek mindig utólag írják, igazítják a saját érdekeikhez. Ez, ha nem is fogadható el, de legalább érthető. De itt, a mi esetünkben ez is sántít. S ez sem indokolható egyértelműen. Mert Ők, egykori Népeink – a haza szétmarcangolásában közreműködők – minket nem győztek le soha. Ők nem a mi legyőzőink. Csupán csak eszközök az úgynevezett győztesek kezében. A történelem majd igazolni fogja: balekok, kijátszottak, felhasználtak bizonyos alantas célok érdekében. Amikor erre majd rádöbbennek, ez már az ő tragédiájuk lesz. De ezt egyelőre még nem is lehet látni, s elsősorban ők nem látják. S talán ezért, mert valamit mégis sejthetnek, nem is akarják látni. S egy valami nem érdekli őket. A valóság. Vagy mondhatjuk úgy is: annak, hogy mi hogyan történt, a valósága. Vagy a mi miért történt valósága.

De mi, legalább mi, a nagy vesztesek, mi töprenghetünk. Mert a világban soha semmi nem volt véges. És Örök sem volt.

Tehát az ok. Az okok...

Az okok máshol vannak, valahol máshol...

Hogy hol, arról csak sejtéseink, sejléseink lehetnek. És ha vannak is sejtéseink, hallgatunk velük. Mi, a bűnösnek kikiáltottak, mi, a büntetettek. Az elkárhozott, elkárhoztatott, halálra kiszemelt félők.

A batyu hát?

Tele batyu. Súlyos, nehéz. Benne egy csodálatos ősi civilizáció emlékei, el egészen az örökölt szokásrendig, a más népekénél messzebb hordó nyílainkig („a magyarok nyíleitól ments meg, uram, minket”), ősi motívumkincseinkig – a turulmadarakig, a tarsolylemezek kúszó indadíszeiig és magába tekintő világfáig, övveretekig és hajdíszekig –, benne a teremtmő erejű nyelv, talán a földkerekség legrégebbi élő nyelve, mely őstitkokat, ősi gondolkozás, ősi világlátás nyomait is őrzi, de úgy, hogy segít a legmodernebbet is megteremteni, kigondolni, létrehozni. És ez a nyelv a mienk, óriási szellemi teljesítményeink alapja. Benne a hatalmas kultúra, ugyancsak a legrégebbi, a kialakulás rejtelmes szépségeit megőrzött népzene, két és ötfokú dallamsoraink, melyek ugyancsak az ősbölcsőhöz vezetnek vissza, benne vérzivataros történelmünk, az is, amit tudunk, s az is, amit csak sejtünk vagy nem is sejtünk, mert belevesz az őshomályba, bele az úttalan utak időporába.

Hatalmas gazdagsággal ékeztünk hát meg a két X-be, mely X volt akkor, ismeretlen, beláthatatlan, de melynek előkészítő műhelyeiben már ott faragtak, kopácsoltak, hogy ezt a csodálatos batyut, a mi batyunkat meg tudják tépázni, a rengő bölcsőt szét tudják törni, hogy ne ringathasson álmokat, ne dédelgethesse benne a Nagy Édesanya elbitangoltatott magzatait. Ne sugározhasson körülötte a szeretet, mely addig itt gyökerezett ebben a földben... S melynek szimbolikus megtestesítője így neveztetett: a Szent Korona. Corona Sacra. És melynek országa így hívatott: a Szent Korona országa. S melynek része, parányi kis pontja Sóhajd, s körülötte: a Sóhajok sóhajokkal tele Földje.

Igen, a Sóhajok földje... Az ugyancsak sóhajokkal tele nagy haza parányi része. A mi szülőföldünk, hazánk.

A Kéz, a Nagy Vezénylő kéz e föld felett is leng...

Beint, ha kell... És felzúgnak, felzúghatnak a csikorgón disszonáns akkordok. Kihallhatja azokat is a Halló Fül a nagy előadás zenéjéből. Vagy: kihallhatná, ha figyel rájuk. Vagy: rájuk összpontosít.

De az ember, minden ember a maga életét éli. Körül vagyunk határolva, körülvesznek saját sorsunk falai, s Isten úgy teremtett bennünket, hogy nemcsak a mában élünk, de a mát is érezzük, látjuk, a ma ízeit ízleljük, s a holnapot esetleg csak magunkra szabva vágyjuk, építjük, építgetjük. De hogy váraink omlékonyak lesznek, hogy földrengések,

a megrendített föld rezgéseit szétzúzhatják, szétrombolhatják álmaink építményeit, azt mi nem látjuk, nem láthatjuk. Esetleg csak megsejthetik az éles látók, meghallhatják a gyanús zajokat az élesen hallók, a kivételes képességgel megáldottak. De a sejtés akkor is csak sejtés, a beteljesedés is csak eljöhethet...

A nagy találkozás

A XX. század a modern kor kezdete. A világ felgyorsult fejlődésének kezdete. Ekkor kezd rohanni, szinte-szinte száguldani az idő. Minden nap ezer új csodát hoz, és borítja, szüntelenül borítja elfödő fátylát a régre, a megállapodottra, arra, ami eddig kormányozta az életet...

Másrészt: tovább csörgedezik az idő. Hozza a maga terhét, hozza még az évszázadok ritmusát. Hozza lassan vonuló perceivel a csend költészetét, igézetét.

Mert Sóhajd tornácos-gerezdés házaiban csend van. Az időt mindenki érzi, azt is, hogy tél van, mert itt, Közép-Európában mindig télben, az idők szelével érkezik meg az újesztendő.

Feltámad, mindig feltámad a szél, de sohasem a feltámadás szele!

Szél, mely hóval fújja be az utakat. Hideggel tölti be a termet, a nagyot, hatalmasat, a csillag-csillárost!

Csontig hatol, bőr alá fúj! Fúj, fúj, úgy is mint sorsszél... Sorsunk szele...Hiába a szélkötő Kalomonok, megkötözni nem tudják. Pedig ez a szél nemcsak bennünket, batyunkat is cibálja, ráncigálja. Ki akar seperni mindent, ami Régi. Ezért süvít végig falvainkon, városainkon, úttalan útjainkon, s süvít és recsegtet. Felborzolja az öreg házak szalma vagy nádfedelét, elaggott gerezdes házaink szürke köntösbe öltözött zsindeyes tetőit. Feltépi, elviszi, hogy tudjad: az már elavult, Régi, és hogy az új idők nem a tegnapot, de a márt kéri számon tőled. És elfújna, elvinne mindent, még halkan szemlélődő lelkünk csendjét is. A belénk gyökerezett Rendet is. Múltunk rendjét, életünk rendjét. Görrel-zajjal, csöörtetéssel és száguldással. Szétzilálná lelked arcát is, mert az visszafelé is tekint. Batyudban még benne a régi, s követeli helyét az új.

Két hatalmas ellenpólus, egymással is hadakozó, egymásnak is ellentmondó ellenerő. Most még: párhuzamos igazságok!

A Tegnap igaza és a Ma igaza.

Ébredések és élni akarások. És élni nem tudások. Özönlő sokaság az utakon. Épül, fejlődik minden. Kubikusok hada ás, csákányol a nagy városokban. Feltörik a földet, ássák a leendő paloták alapzatait. És kőművesek hada rakja a felfele kapaszkodó falakat. Lázban, mozgásban minden, az egész ország. Tüzes gőzlokomotívok száguldoznak az

újonnan lerakott síneken, csökkennek a távolságok, karnyújtásnyi közelbe kerülnek a messzeségek. Még Erdély is, Sóhajföld is, bár ahogy haladunk kelet felé, kisebb a lüktetés, mintha inkább állna az idő, lassabban mozdulna az élet. Mely itt elmaradottabb, eldobottabb, nehezebben és lassabban kimozdítható.

A Kelet mindig szegényebb, elhagyatottabb, mint a Nyugat. Még a Kárpátok övezte országon belül is. Csendesebb és szegényesebb most is itt az élet. De meghúzódottságában, megmerevedettségében is előbb a múlt, előbb az erdők megszokott suhogása, a szellők semmit nem változó fuvallata, a görgő vizek mintha mindig így lett volna csobogása, melyek maguk is a végtelen idő alig-neszezését suttogják. Vagy az itt minden lassabban történik megszokottságát. Élnek, jobban élnek a lelkekbe beidegződött szokások, a Szokás Rendje, s a keresztesen osztott ablakok jégvirágain át kifele figyelő tekintetek is mintha a múltból néznék, kémlelnék az utcák mozgó, megmozduló, szokatlan dolgokat is hozó, sejtető zaját, melyben ott van a száncsengők szinte ősidőkből lüktető csengése is, de ott van az újfajta zaj is, a még alig-alig, de már meg-megjelenő benzomotorok másfajta, füleket próbára tevő hangáradata is. Aki onnan jön ide, esetleg egy még a régi lovas kocsikra emlékeztető automobil kormánykereke mögött ülve, mintha a múltba érkezett volna vissza. A csendesen szemlélődő múltba. Az új zaját ellökő, eltaszító, vagy legalább gyanakodva fogadó megállapodottságba. Melyben előbb a tegnap, de a tegnap dala is, a tegnap jaja is, előbbek a megszokott dallam és táncritmusok, s a felcsendülő ének is mintha valahonnan a tegnaptól zengne az érkező felé. Zengene a maga fájdalmas, csendes vagy lüktető, de mindenképpen „régimódi” lejtő ritmusával. Így hát itt előbbek a múlt értékei is. Nem tudja olyan gyors léptekkel felülről őket a ma ridegsége, racionális kiszámítottsága. A Júlia szépleányok ki-kimennek búzavirág szedni a búzamezőkbe, mert búzamezőinken ott lengenek, ott lenghetnek még a búzavirágok, megkíméli őket az idő. Megkíméli Kelet rejtelméi, a bűvópatakok, melyek, ha mostoha az idő, leszivárognak a föld alá, a föld rejtelmeibe is, elrejtőzve a század dübörgése elől.

S mintha ez néha fájna is!

Mintha te is menni akarnál! Mintha Te is útnak akarnál indulni, menni valahová, Ki, Előre, valahová a zajos lüktetésbe, még akkor is, ha benned zeng, benned kérdez a hol lesz megállásom, hol leszen szállásom kérdő bizonytalansága.

„Istenem, Istenem áraszd meg a vizet,

Hadd vigyen el engem apám kapujába,

Apám kapujába, anyám, ajtajába... ”

És meg is áradnak a Vizek. Hömpölyögve jönnek a felgyorsult időben. Feltöltik medreiket, kiszélesítik a sáncot az apák és anyák kapuja, az öregedő házak kitekintő ablaka előtt. És ha jössz, csak fél lelkeddel érkezel haza, mert lelked másik fele már sodródik az idővel... Keresed és nem találsz a helyed, vagy ha megtaláltad, már nem tudsz vagy alig

tudsz visszatekinteni, mert nincs meg ehhez a csend, nincs meg ehhez a nyugalom, s elveszett már lelked egyensúlya is.

Pedig, pedig...

„*Csillagok, csillagok, szépen ragyogjatok!*”

Mert van a világnak Egyetemes Rendje is! És be jó lenne ezt az egyetemes rendet megtartani, ehhez az egyetemes rendhez igazodni!

Most, amikor már minden felborulóban van!

Kettőssé vált a világ.

Kétarcúvá.

Már nem csak ott, itt is!

Mint a porceláncsuporba rakott, magában erjedő kovászbán, nagy buborékok motoznak, sisteregnek, jelezve, hogy ott bent erőik dolgoznak, bio-erők, rejtőzködő baktériumok gerjesztette erők, melyek kilökik, kiduzzasztják onnan az anyagot rászabott, de most egyre szűkebbnek tűnő erjesztő-gerjesztő edényéből.

Így erjed, terebélyesedik, buggyan ki a Világ is, az Élet is megszokott medréből.

Motoz, moco rog még akkor is, amikor csend van, vagy csend kellene, hogy legyen.

Mert még ez a Csend is másfajta.

Lassan te is más arcúvá leszel.

Csodák történnek, csodák születnek... Hihetetlen magasságokba emelkedik a Szellem. Itt, valahol, ott valahol, valahol a Kárpátok ölében... Itt van a Világ Szíve. Itt van a Világ Agya! Itt van a Világ Szíve Lüktetése. Itt születnek a nagy dolgok, s itt születnek a Nagyok. Az emberiség nagyjai!

És itt születik a gondolat!

Eötvös Loránd és Lénárd Fülöp gondolata, Irinyi János és Puskás Tivadar, Bartók és Kodály gondolata. Ady, Babits és Móricz Zsigmond gondolata. De még Krúdy Gyula álmokkal átszótt gondolata is. És itt moco rog a megújuló világ, a rohamosan duzzadó tudás. S Neumann János révén itt fog megszületni a század talán legnagyobb vívmánya, a „gondolkodó gép” – mert a számítógép nemcsak számol, gondolkodik, helyettünk is gondolkodik, vagy bennünket is segít a gondolkodásban – alapgondolata is.

Átrepül a szárnyaló szellem a Kárpátokon, egy csodálatos híd képződik, híd fenn a magasban, mely összeköt a más népek gondolatával. Az amerikaiakéval, németekével, franciákéval, spanyolokéval és angolokéval. Azaz: a Világ szellemével! S az ugyancsak halálraítéltekével, Marx, Engels és Lenin embertelen eszméjének a diadalra juttatására kiszemelt ország, Oroszország leigázott, megfojtani akart szellemével. Itt születik-emelkedik szinte hihetetlen magasságokba Bartók és Kodály a messzi múltból jelenbe ívelő hídja, Ady, Babits és József Attila szellemhídja, mely ugyanúgy átível a Kárpátokon, át valahová Tolsztojhoz és Dosztojevszkijhez, Csehovhoz és Prokofjevhez, majd át

Bulgakovhoz, aki megidézte a Sátánt, meg Krisztus Halálát, s jön a parancs: végezni vele! Végezni a szellemmel! Mert a szellem Erő!

Végezni Európa dobogó szívével. A világ dobogó szívével.

Még nem tudják a kiszemeltek, hogy a Golgota útja érettük vagy érettük is következett. S Krisztus Keresztje vagy Krisztus keresztiének mása számukra is ácsoltatik, számukra is készítettik.

Irodalom és zene és „megfagyott zene”. Micsoda értékek halmozódnak itt, a Kárpát-medencében. Sok ezer éves tudás, a sok ezer éves múlt ködébe vesző, az ősidőig visszanyúló nyelv, kifinomult, tökéletessé csiszolódott. S kell ez a nyelv is, hogy működhessék az agy, a teremtő elme. Mert az agy működésének az eszköze és tartalma is a nyelv. Mely kell ahhoz, hogy a tudás, a megújuló világ esze is bárdolódjék. És az is valahol itt bárdolódik a legerőteljesebben, a leghatalmasabban! Ezért is van, hogy valahonnan innen sarjad a világot megpezsdítő új. Innen sarjadnak a csírák, itt bomlanak a rügyek. Mondták, leírták már: a Bécs – Budapest – Prága háromszögből. Vagy még jobban szűkítve: Budapest... De alakíthatjuk tengellyé is ezt a művészet és tudás erőközpontot. Bécs – Budapest – Szentpétervár... Vagy a XX. század küszöbön levő céltudatos barbárságának legszörnyűbb és átgondoltan, nem véletlenül kiszemelt területeiként a két akarta irtott és letarolt szellem-térre gondolva: Kárpát-medence és a Nagy Orosz Pusztaság... Vértanú területek, vértanú országok...

Szegény anyám azt mondta: Igazságtalan dolgot ne csináljatok, s ne vigyétek a házatokba a rosszat. Dolgozzatok tisztességesen, becsületesen. Az Isten megsegít. Ne nézzétek, másnak több van. Tik elégedjétek meg a tiétekkel. Hiába, ilyen az élet. Az Úrjézus amilyen kereszttel ad az embernek, olyannal él. Ki én utánam akar élni, mindennap vegye fel a keresztiét. Senkit az ember bé ne csapjon akarattal, szántsándékkal. Ha nem tud adni neki, mije van, ne vegye el. Ha nem tud jól mondani, rosszat ne mondjon.

De lehetett-e? Megengedte-e az Új Szellem, ez a karmester-intésre irányított, óhajtott, meghonosítani vágyott, vagy ha engedte, meddig engedte? A két erkölcs, a hagyományos és a modern kor erkölce egy ideig még párhuzamosan él egymás mellett. Az egyik gyengülő erővel, szinte-szinte rejtőzködően, visszahúzódva a „maradiságba”, a vidék csendjébe. A másik mind erőteljesebben törve elő, több és több tért hódítva. És ez utóbbi volt az új, az erősebb, s a hangosabb is. Az „Új idők Új dala”. S a kettő együtt: a Két Kor nagy Találkozása. A XX. század összetalálkozása az ősidőkbe visszanyúló magyar múlt, vagy úgy is mondhatjuk: emberi múlt sok-sok évszázados örökségével, hagyományaival.

Felzárkózni a nyugathoz – divatos és szükségszerűnek látszó cél volt. Hisz mi mindig a félrelökésre kiszemeltek voltunk, s miközben vívtuk élethalál-harcunkat hazánk megtartásáért, védőfal is voltunk a nyugat felé. Magunkat védve Nyugatot óvtuk. Miközben ott fejlődhetett és fejlődött is a világ, felépülhettek Bécsben a Szent István székesegyház, Reimsban, Brüsszelben, Hágában, Londonban vagy Toledóban és

Sevillában a csoda-katedrálisok, az Ile de Cité-n a Notre Dame, az európai civilizáció, a keresztény kultúra büszkeségei, addig mi ismétlődőn és ismétlődőn letaroltattunk, romokba döntettek értékeink, s megnyomorította életünket az örök harc, az örök kapusi szolgálat Nyugat-Európa felé. És így lettünk – önhibánkon kívül, vagy nagybárára azon kívül – ebben a kilököttésgben „elmaradt” ország, szegény ország, a „hárommillió koldus” országa. Így kellett a kor lokomotívja mögött járnunk, döcögnünk lovas szekereinken. Lehetett volna, történhetett volna másként is, de így történt. Az a fogalom, hogy hála ismeretlen a világ előtt. Csak a szellem óriásai, az Albert Camus-k mondták azt ki néha, meghajtva fejüket a „hős nemzet” előtt. Maga a Magyarországra vetett „tekintet” sohasem azt nézte, hogy hol és miképp segíthetünk, hanem azt „látta meg” inkább, hogy na, ezek most kivérzettek, a harcban kimerültek, üssünk-húzzunk még egyet rajtuk! Így lett hát az „egyebekkel elfoglalt” Magyarország szegénnyé és elmaradottá, „álmos szegény Magyarország”-gá, így tudott csak cammogni a boldogabb világ mögött. A felzárkózás igénye hát szinte „kötelező” igény lehetett. Még akkor is, ha szellemi értékeink még ama dudva és muhar lehúzta Ugarról is a magasba tudtak szökni... Így maradáságunkat sem lehet egy oldalról megközelíteni. Mert az igazán elmaradt országok, Ruanda-Urundi-k vagy Togo-k nem adtak óriásokat az emberiségnek.

Magyarország nemcsak földrajzi, szellemi ütközőpont is volt. Kelet és Nyugat, az ősi és a modern találkozása, a két kultúra, a két szellemiség szembefeszülésének is a helye.

A bartóki–kodályi út lehetőségének a felismerése talán még előbbre vihette volna, még előbbre juttathatta volna kultúránkat, s elébb az emberiséget is. Hiszen az a legmélyebb kútból, annak évezredek alatt feltöltődött cseppjeiből, annak súlyos nehézből merített vagy szívott gyökereivel. Súlyossá, hatalmassá duzzadt értékeinkből, melyek az egész emberiség értékei is voltak, s melyek még gazdagabbá teheték volna az egyetemességet is. Mert a mélység mindig több, mint a felszín!

S ha a kétirányú „indulás” sokban a felszínen való szemfényvesztések felé is vezetett, a fellendülés, felszárnyalás így is óriási volt! A fejlődéshez, a feltöréshez az is hozzájárulhatott, hogy a szellem megérezte az idők kiélezettségét. Azt, hogy itt a feszültségek óriásiak. Itt egyszerre történik a felemelkedés és a felemelő szellem célbavétele, egyszerre történnek a Nagy dolgok és e Nagy Dolgoknak a Jó szolgálatába szegődtetésének a megakadályozása. Titokzatos, rejtőzködő – mindig rejtőzködő, önmagukat soha fel nem fedő – erők teszik ezt? Valahonnan a láthatatlanságból, az alattomoság birodalmaiból. Ahol ugyanúgy halmozódik a feltörni akaró Erő. A Pokol Ereje! A Rossznak a pokolból feltörő Ördögi Ereje!

A harc hát – látva vagy láthatatlanul – elkezdődött, mert el kellett kezdődnie. Így nemcsak a régi ütközik az újjal, hanem mintegy kísérő erő – nem halkan ólálkodó, hanem már hangos dobszóval menetelő, a Minden birtoklására törő, de arcát mindig elfödő –, Szörny növekvő ereje. Mely nem botlik földrajzi határokba, ott van mindenütt,

benne van mindenben, ami történik, s vigyorgó álarccal – mert valós arca láthatatlan – lovagol pegazusán. Szándékairól csak a nap mint nap történelekből tudod levonni a magad következtetéseit. Mert ő hallgatva cselekszik.

Hogy készül valami ellenünk, ezt esetleg sejteni lehet, de hogy mi készül, ezt még nem tudják az áldozatok. Azok valahol a csúcson érzik magukat. Magyarország végre kiszabadult Bécs sok évszázados szorításából, béklyójából, már társország, Ausztria–Magyarország része, részese a birodalom hatalmi gépezetének. A monarchia összefogja a soknemzetiségű Közép-Európát, itt nincs többség, mindenki kisebbség, az osztrákok ugyanúgy, mint a magyarok, s ez szabja meg a politikai gépezet működőképességét, modell-értékét is. Mindenik nép – köztük a magyarság is – növeszti s hajtja a maga virágait. A szellem virágait. Az ész, az értelem és a lélek virágait. Még csak elképelni sem tudnák, hogy sáskajárás is jöhet, sáskajárás is pusztíthatja – és el is akarja pusztítani – ama hiába-virágokat! És azt sem érzik, azt sem látják – előre látni, jövőbe nézni a legnehezebb –, hogy az öreg apó házából kiszabadult, s szarvasokká vált szép szál fiak nem is tudnak, de nem is akarnak visszatérni az őket szeretettel váró, az őket fájdalommal váró kedves édesanyjukhoz, édesapjukhoz.

„... téged mi tűzünk

A szarvunk hegyére

És úgy hajigálunk

Téged rétről rétre,

Téged hegyről hegyre,

S téged hozzávágunk

Éles kősziklához:

Ízzé-porrá zúzódsz

Kedves édes apánk!” (Bartók gyűjtése)

Fájdalmasan keserű szavak, fájdalmasan igaz szavak...

El lehet veszíteni a gyermekeket? A fiakat? A fiainkat?

Lázadás ez? Lehet valóság ez?

Hajdan a csodaszarvas vezette el népünket az új hazába. És most itt a szarvas, a haza elvesztője, sőt: annak megtagadója. Nem kellesz, anyám! Nem kellesz, apám! Nem kell a szereteted, nem kell a gondoskodásod, mi a magunk lábán akarunk járni. Pusztuljatok, haljatok, legyen átkozott a szülői Ház!

Úristen! Lehetséges ez? Lehetséges az ilyenfajta lázadó megtagadása mindennek, ami a Házat, annak népét összetarthatja?

Vagy csak eszközök ők is? Akik nem tudva szolgálják ama Lengő Kar vezényelte érdekeket? A Rejtett Erő érdekét? Te ezt nem tudod, és nem is fogod tudni még hosszú időn át, csak azt tudod, amit látsz, s ami körülötted történik ott, a sűrű erdőben, vadvizek

partján, a fent pajkosan hullámzó, lent komoran hömpölygő időfolyam partján. Ahol nemcsak a szarvhegyre tűzött édesapa, de a befogadó otthon, annak kapuja, az ősi ház, az Ősök Háza is majd rétről rétre hajigáltatik, éles kősziklákhöz vágatik, izzé-porrá zúzatik...

Látomás ez?

Igen, látomás. És fülekbe csengő, vonító Ének. A legnagyobb és a legszörnyűbb egyszerre...

A szarvassá változott fiúk kiáltozása! Akik onnan, valahonnan a Titkok Kapujából tagadták meg édesanyjukat. Törték ki az ezeréves haza tartóoszlopaikat. Hogy recsegve-ropogva omoljon össze a Ház, és gyászkorrá legyen a mi csodálatos reménységgel indult és tragikusra fordult XX. századunk!

Most rossz világ van. Me hogy nem tartunk egymáshoz. Nem nézzük, hogy kell az egyiknek is, kell a másiknak is. Mindenik csak azt nézi, hogy legyen neki. S a szenvedőt nem búsulják, nem is látják meg. Most nincsen semmi, ami jó. Rossz világ van!

Behunyod a szemed, s léped el a patakot. Ha esel, esel, s ha nem, mész elé. Mert az éfű azt gondolja, hogy amit egyszer bévarrott, azt még visszavarrhatja. De azt nem szabad. Egyszer ha bebogozza a bogot, az ott kell maradjon örökre.

Az indák ott tekerednek az ablak alatt... Ráfonódnak, rákapaszkodnak az oszlopokra. Szabadon nyúlnak az ég felé! Szabadon kapaszkodnak felfelé! Fel, fel a magasba! Fel az ere-szig. Fel az Égig! Egy-egy águk, egy-egy nyúlványuk bekúszik a csatorna alá, s túlfelől előjön, előkandikál! Csápjaival megfogódkodik, s gerezdeket fejleszt, növel. Gerezdeket, melyek hordják az életet. Mert minden szem magot véd, burkol, s minden mag életet is hord. Így él az élet! Így gyarapszik az élet! Így kapaszkodik meg, így harcolja meg a maga küzdelmét a lét a közeledő téllal, mely mindig ott leselkedik készülődőn, és mindig jön, mint enyész, enyész, minden új sarjadást lekasaboló erő. Jön, hogy leszakítsa, vagy legalább elszende-ritse az életet. De az élet ott rejtőzködik a szőlőgerezdekben, ott a gyökerekben. Hogy fel-éledjen, felébredjen s győzzön. Ő győzzön!

Mindenki magáért küzd. És csak magáért. Énközpontúvá válik a társadalom, a világ.

Talán ezt is az Erő akarja így? Mert az Egyén mindig gyengébb, mint a közösség! Az egyén ereje csak ha a közösség erejéhez kötődik, azon belül nőhet Nagy Erővé!

A közösségi értékek visszahúzódóban vannak, de még vannak. Egy nagy összefogás, egy nagy erő-összpontosítás kellene, ami nincs. Ám az egyéni erők, egyéni képességek csodákat művelnek így is, melyek valahol, lopva, tudva vagy nem tudva ezt, mégiscsak a közösség erejéből sarjadnak ki s táplálkoznak. A közösségből, mely most bűvópatakká kényszerül. Mert így hozza – akarja? – ezt a Kor.

És a közösség a vakság sötétségébe hull. A veszélyhelyzet fel nem ismerésének vakságába.

Tánc van, hatalmas tánc, vígság-vakság, öröm-forgatag. Forognak a párok, lejtenek,

peregnek és pergetnek, épp csak azt nem tudják-látják, hogy ez a tánc: Haláltánc. Járja a maga haláltáncát a kor, s benne a kor magyar társadalma – az épp kiszemelt –, hiszen a pusztítást, a múlt, az értékek elpusztítását nem-látásban lehet végrehajtani. Újabb tánc, újabb tánc, újabb öröm. A hoppsza Sári, juj be jó öröme. A Bóni grófok öröme. Nem látnak, nem hallanak a táncosok, csak ringanak, önfeledt kábulatban ringanak, s nem veszik észre, hogy a barométer esőre áll, s hogy felhők kavarnak. Lejtve járják a táncot, apró kecses léptekkel, közben dúdolnak, összehajolnak a fejek, a zsigerekben öröm, öröm, öröm és bódultság. Valamit éreznek, a gyülekező viharfelhőket is látják, de nem vetnek számot velük, mert nem tudják, nem is sejtik, hogy mik azok. És azt sem, hogy vakságuk is vezényelt vakság, ott leng a magasban a vezérlő kar, s a Mester – miközben a Duna-keringő ritmusát inti, hátrafele is figyel. S az önfeledt beburkolt szeműek még boldogoknak is érzik magukat!

Boldog, önfeledt magyar társadalom!

Hiszen emelkedő pályán az ország. A haza. Emelkedőben a magyar kultúra, tudás! Oktatásunk világelső! A magyar szellem jelen van, mindenütt ott van a világporondon. Ami Magyarországon történik, szinte egyedülálló. És a homlokokon kirajzolódik a Vég. A rajzoló műhelyekben elkészült már a Világ Új Térképe!

Melyről Te, Magyarország, letörülttél, s melyről Te, magyar nemzet, lesepertettél.

A kulcs. Igen, a kulcs, a sorsunk kulcsa kivétetett a kezünkből. Az időbe visszalépni nem lehet. S az az emberrengeteg, amely ott állt ama Szilveszter éjszakán a század küszöbén, ott, a csillagoló sötétségben, s talán úgy várta a nap feljövetelét, hogy a fény megérkezését is várta, s hitt abban, hogy a Fény századának ajtaja nyílt meg előtte, az mind valahonnan jött, a múltból jött, s hozta magával a sorsát. Vagy a jövőbe vetítve: annak csíráit.

Mindenkinek magában szól a zene, a sorszene. Most a keringő dallamait hallod, karod kedvesed derekán, s mintha repülnétek, együtt repülnétek ringón, boldogan. Hogy a talpatok alatt forrong a föld? Hogy nemsokára földrengés fogja megrázni a világot, Sóhajföld templomait megrepedíti, itt-ott le is rombolja, vagy azok falának lerombolására kényszeríti a leendő építőket, azt nem tudod, nem látod. Csak a zenét, a fel-emelőt, a lélegzaggasztót érzed, érzékeled, annak egyetemes szépségét, rengőn könnyed ritmusát.

A táncterem mennyezetéről cirádák lógnak le, színes szalagok, egyik-másik az óriási csillárokból kapaszkodik, onnan csigázik tovább. Az óriáslámpák – melyeket gáz táplál – árasztják a fényt, melyet akkor tündökletesnek érzel, szemvakítónak érzel pislákoló mécsesekhez szokott szemeddel, s dalolsz is, énekelsz is. És érzed a vágyat is, a csókok vágyát, az új élet, a jobb és szebb élet, a csírázó jövő megfogantatásának a vágyát.

Mondjuk megint az ősrégi, szókezdő betűikkel, hangjaikkal – ősi módszer – rímelő szavakat:

„Világ világa, virágnak virága...”

Virágoznak a fák, döngicsélnek rajtuk a jótékony méhek, gyűjtik a virágok ajándékát, a mézet. És poroznak, beporoznak, s így éltetik az életet. A lét ezernyi változatát. S közben, mint a természet kőművesei, bűvő- és ágyasházat építenek maguknak, lép-kamrát, élelmiszerraktárt a nehezebb időkre. Mert a nyíló, termő életet mindig nehezebb idők követik. A tavaszt és a nyarat tél, fagyasztó, hideg tél. A sarjadó, felmenő korszakokat helyben topogások, aszályok, nehéz nincstelenségek.

De most tavasz van, az ébredés tavasza. A század ébredésének első tavasza.

Hangyahad zsi bong. Hangyaházat, hangyabolyt épít az is. Házat, házakat, valóságos települések sorát, ahol meghúzódhatnak, ahol otthon lehetnek, lerakhatják jövő-magjait. A továbbélés magjait. Csak nézed őket: micsoda szervezettség! Utat vernek, emelik a metropoliszaikat. Biztos, bent szigorú a rend, szigorú a fegyelem. Talán polgármestereket is választanak, utcafelelősöket, s még az sincs kizárva, óvodáik, iskoláik is vannak arra a rövid időre is, amennyit egy hangyaélet jelent. Mert ugye:

„Minden, mi él, az egyenlő soká él,

A százados fa s egynapos rovar.

Eszmél, örül, szeret és elbukik,

Midőn napszámát s vágyait betölté.” – mondod, mondhatjuk Madáchcsal.

Így hát nemcsak millió formában, millió módon is jelentkezik az élet. De van mindenben közös is: a kezdet és a vég. Minden belép egyszer a színtérre, egy darabig ott van, végzi dolgát, feladatát, a megadatottat, kijelöltet, aztán távozik, eltűnik. Ha betöltötte napszámát s vágyait.

Napszám s vágy... Dolgunk, feladatunk is van, s vágyaink is vannak. És milyen csodálatos: valahol a vágy is feladat. Vagy vággyá fogalmazódott át a feladat, szeretet-vággyá, szerelemmé! Vágynod kell, szeretned kell, hogy feladatodat betölthesd.

„Simogass csak,

Olyan jó a kezed!” (Ady)

Vágyaknak, örömöknek, az élet szépségeinek, feladatnak, feladatoknak, a miért vagyunk a világon kérdésre való válasz keresésének, munkának, küzdelemnek, majd a halálnak is helye van maroknyi létünkben. És helye van szellemünk kiteljesedésének is. Az egyénnek is, a közösségnek is. Az egyénben nemcsak kibomlik, ki is kell magát bontania, nem csak kiteljesedik, ki is kell a maga értékét teljesítenie. S ugyanez van a közösségben is. Olyan ez, mintha egy különleges gép, keverő, dagasztó, sajtoló formálná meg a különlegesen termő, termőképes egyedeit a közösségnek. A sokaság között, a sok egy között ott van az az egyetlen, aki fölébe emelkedik a soknak, s kifejezi azok közös gondolatát. De hogy ez az egy kiemelkedhessék, ezek az egyek kiemelkedhessenek, termőföld kell ehhez, különlegesen termő, szellemformáló, értéktermő. Nehéz megfogalmazni, mi lehet a viszony az évezredek termése és a ma termése között. Sokszor évezre-

dek felhalmozott értékei jelentkezhettek egy-egy egyénben, egy-egy közösségben. Felfokozódhatnak, előtörhetnek a mában. Egy kisebb-nagyobb nép évezredekén át kitermelt értékei kerülhetnek felszínre váratlanul, észrevétlenül. És sokszor nem is csak egy egyénben. Előreláthatatlanul, váratlanul jönnek sorban a szellem, a tudás megtestesítői, az emberi gondolat, emberi teremtmőerő előbb vivői. Vagy ott voltak a mindenkori idők kiemelkedő egyénei eddig is? Mindenkor? Csak a köznek alkottak, szellemük virágai belefolytak a közösségbe, a közösség közös kincseivé váltak? Mert mi az, hogy nép? Népi tudás. Népköltészet, népművészet. Mi az, hogy „*Tavaszi szél vizet áraszt, Virágom, virágom. Minden madár társat választ, virágom, virágom....*” Mi ez? Egy dal, egy népdal – mondod. Csak ennyi? De ha mélyen belenézel... Szavak, azokhoz társuló dallam, melyekben benne a természet lüktetése, a lét áramlása, s benne az egész teremtetett élet belső törvénye. S mindezek együtt – mint szépség. Tehát benne testesül meg a szépség. De ugyanakkor egy nép csodálatos lelke-virága is, melynél művészi mércével mérve szinte nincsen fennebb, mert ez az, amire azt mondhatja az ember: tökéletes!

*„Annyi bánat a szívemen,
Hétrét hajlott az egeken!”*

Keresem, találhatunk-e az egyetemes költészetben, az egyetemes szellem jegyzett értékei között ennél szebbet, ennél döbbenetesebben láttató szavakból épített képet? A fájdalom ily hatalmassá növelt, látomásos megjelenítését?

És ki alkotta?

A közösség! Vagy úgy is mondják: a Nép! De hogyan?

Ama zseni, a közösség hajdani zsenije, valamikor, talán ezer, talán tízezer évvel ezelőtt, az akkori idők Balassi Bálintja vagy Petőfi Sándora mondta, mondhatta, álmodta, álmodhatta, adta át, adhatta tovább. És a közösség megőrizte.

De hisz így volt ez Homérosszal is! A zseni, a mindent látó, mindent tudó krónikás álmodozó zseni volt, élt, a benne megtestesült teremtmő szellem volt, s az emlékezet megőrizte nem csak a nevét, megőrizte szellemének termékeit is. Megtartották, továbbadták addig, amíg le is tudták írni.

Milyen csodálatos, alig születik újjá a gondolat, hogy lehet anyanyelven is írni, a magyar nyelv hangjai is papírra vihetők, róhatók, dallamos szavaink egymás után sorakoztathatók, magyar nyelven is lejegyezhető a gondolat csodája. Magyarul is elmondható, hogy

„Vitézek, mi lehet ez széles föld felett szebb dolog az végeknél”.

Az végeknél, végváraknál, ahol meg lehet halni, és meg is kell halni a hazáért... Azt mondom, szörnyű, meghalni, hiszen egy életed van, neked is fiatal, aki ott állsz ama vár falán, vagy elindulsz ama vár felé, mert jön az ellenség, és azt a várat meg kell tartani, meg kell védeni az életed árán is! És ott szelek tépnek, nap tikkaszt, ágyúfüst füstöli meg az arcodat, ellenséges golyó oltja ki életedet, és ez szép, ez gyönyörű. Vagy ez a szép, ez

a gyönyörű! És a művészetnek, a szó művészetének van ereje, hogy ezt elhitesse! És a nyelv, a magyar nyelv szelíd ereje képes erre, hogy ezt kifejezze!

Akadnak bátrak, akik a póriás nyelven kezdik papírra vetni a szavakat, s máris óriásokká lesznek, óriásokként ugranak, nőnek ki a közösség soraiból! Balassi Bálint éneke-li a „régiszerelm nagy tüzet” és Szép magyar komédiát ír, Bornemisza Péter jó Budába vágynak, s megírja szomorúan búsongó versét, melyben ott a haza elvesztésének minden-minden fájdalma, de ott a „vajon” s a „mikor” reménysége is! A feltámadás reménysége, ami nélkül nincs és nem is lehet tovább! A kiút reménysége, ami nélkül jön és jöhet a halál. A Vég! Pázmány Péterek, Zrínyi Miklóso, Szenczi Molnár Albertek küzdenek, írnak, álmodoznak, rakosgatják egymás mellé a Hit Köveit, a jövő reménység-köveit. Kell, hogy legyen egy elfojtottan bennünk levő erő, mely, ahogy utat kap – akár a leg-nehezebb időkben is, mert azok az idők szörnyű idők voltak, mint az egész magyar vagy majdnem az egész magyar történelem – kitör, kitör az erő, felszínre tör a nagyság!

Valahogy így volt, így volt ekkor is, ama Új Ébredésben. Mert a magyar történelem elalvások és ébredések végeérhetetlen sorozata. Olyan furcsa nép vagyunk! El-elalszunk, olyan mélyre zuhanunk, hogy szinte mélyebben nem is lehet nép!

El-elvesztjük önmagunkat.

Szemünk elől veszítjük a közösség, a Haza érdekét. Vagy ez érdek kívánta, követele kötelességünket.

Nem hiába mondta ama legendás olasz gróf, aki pár évvel Mohács előtt fordult meg Magyarországon, hogyha fél garasért meg lehetne menteni az országot, egy ember nem akadna, aki azt a fél garast leteszi! És jön Mohács, és Jó Budába befészkelik magukat a törökök, és amikor tényleg minden elveszett, feltámad a nemzet. És a Rögök alatt, a hihetetlenül lent létben lappangón kezd élni a nemzet, és Hív a Haza.

És Drága hazám!

És megerednek a tollak, és megjelennek a Tinódi Lantos Sebestyének, és viszik a hírt, hogy esett el Losonc, és hogy még sincs vége, mert van remény, és kell, hogy legyen remény.

Igen. Valahogy így volt ez Ekkor is, Korunk előestéjén.

De mi is történt?

Alig több mint három évtizeddel előbb, 33 évvel előbb történt egy egyezés. Történelmi nevén: a Kiegyezés. Ennek értelmében: megvalósult a régen óhajtott szabadság!

Szabadság? Törékeny szó, dobálózni nem szabad és nem is lehet vele. Tényleg szabadság ez? Kezdetben még „nem hiszem azt sem, amit látok!” Annyiszor csapták be már ezt a népet! De valami mégis történt. Úgy tűnt akkor, a nemzet felemelhette a fejét szörnyű levertségéből. Szörnyű letiportságából.

Az érzelmek, mint mindig, vegyesek. De ahhoz viszonyítva, ami volt, tényleg történt

valami. Ha egyéb nem, csak annyi: hogy az ország maga kezdhette irányítani saját sorsát. Ez Magyarország, ez Ausztria, történt a megállapodás. És bár jönnek csőstől a bajok is, de a „szellemóra” is jelezte, hogy történt valami. A szabadságharc vérbe fojtása után csak pangás, csak szörnyű kétségbeesettség. Irodalomban, művészetben csak ólálkodó, lap-pangó értékek születnek, az Egészre rányomja a bélyegét a középszerűség. S ha van mégis szellem, az 1848-49 maradék-szellem, Arany János és Madách Imre szelleme. Minden más középszerű. Az Új középszerű! Mert rossz a szájak íze. Mert

„*Ma senki nem hisz, Törpe az idő!*” – írja Madách.

Igen. Vannak ilyen törpe idők is. És akkor egyszer, mint egy különleges tavasszal, mint valami váratlan tömeges zsendüléssel bomlani kezdenek a rügyek, csodarügyek, szellem-rügyek, s kezdődik valami új, valami más. Az addig visszafojtott vagy magába fojtott szellem kibomlik, kibontakozik. Másként mivel lehetne magyarázni, hogy rögtön azután, az 1867-es évet követő 1-2 évtizedben elkezdődik a csírázás, elkezdődik a születés, születni kezd az Élet, születni kezd a Szellem! Ilyenféle virágba borulás még csak 1848 hajnalán – akkor, amikor elindultak a reformmozgalmak, a Feltámadás mozgalmi – volt Magyarországon. Akkor születtek szinte sorban Liszt, Madách, Arany, Petőfi, Jókai... És most? Eötvös Loránd, Ady, Hevesy György, Móricz Zsigmond, Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád... Bartók és Kodály. Dohnányi és Csontvári Kosztka Tivadar. És születnek az Irinyi Pálok, a Puskás Tivadarok. Szent-Györgyi Albertek és Neumann Jánosok. Wiegner Jenő, Szilárd Leó, Teller Ede és Bay Zoltán. Általunk is előbb lép a világ.

Budapesten született meg a XX. század! – írja valaki valahol.

Vaclav Smil egyik cikkében a „hely szellemének” ezt a felvirágzását az ókori Athénnel és Rómával, a középkori Firenzével, a II. József korabeli Béccsel, majd a 19. század közepének Párizsával veti össze.

Mi is belejársunk abba a rohamos száguldásba, mellyel addig soha nem látott mértékben felgyorsul a század sebessége! A magára talált, a magára bízott nemzet az égbe szökteti az oktatását! Bomlanak a szellemrügyek, bomlanak az értelmek, bárdolódnak a koponyák, bárdolódik a tudás!

XX. század! Csoda történik itt, a Kárpátok között!

A szellem ontja a Virágokat. És ütközőpont a Kor, ütközőpont a Kor Magyarországa.

Itt őrizték meg a múlt legszebb virágait. Európa már kezdte levetni régi, viseltes ruháját, s kezdte elveszíteni saját díszait, hagyományait. Itt – talán félrelököttségünknek, hosszú időn keresztül mesterségesen fenntartott visszaszorításunknak is a következménye – ezer pompájával és ezer változatú tuskéjével él a múlt. S amikor jön – mert jönnie kell, mert megállíthatatlanul dübörög – a jelen, a jelen száguldó expressze, rágázol, rápöfög a múltra, a múlt mezőin száguld, hogy azokat letiporja, de azokat eltiporni, megsemmisíteni mégsem tudja, vagy csak nehezen tudja.

Így történik meg Magyarországon a Nagy Találkozás. A Múlt és a Jelen nagy találkozása.

Az egész magyar társadalom már akkor elkezd a szinte hisztérikus hajszát: felzárkózni Nyugathoz. Az egész szellemiséget ez hatja át: nyugat, nyugat, nyugat. Arról meg is feledkezünk, hogy saját értékeink is vannak. Hogy egész Európában egyedülálló értékek birtokosai vagyunk. Erkölcsi értékek, lelki értékek, hagyományos szellemi értékek. A nyelv értékei. Csodálatos népdalaink, hagyományos értékrendünk! Bartók és Kodály látják, tudják ezt, s a magyar értékeket az egyetemesség értékrendjébe emelik. A magyar társadalom egésze inkább süket és vak erre, nem látja, nem tudatosítja magában még akkor sem, ha ő is ezekből a gyökerekből szív, merít.

A magyar pusztá, a magyar ugar!

Azok értékei, akik ezt az ugart őrzik, megőrizték és megőrzik, visszahúzó erőként, a fejlődés akadályozóiként élnek a tudatokban. S mintha azokat le kellene rázni, azoktól szabadulni kellene. És így van ez még akkor is, ha valóban elmaradottság földje Magyarország. S ott „*a dudva, a muhar, a gaz leház, altat, befed.*” És így van ez, még ha a Nyugat, a nyugatosok hoztak is fellendülést, s nélkülük kevesebbek lennénk.

A saját értéktárunk felismeréséig jószerével csak a nagy, „példamutató ikerpár”, Bartók és Kodály jutott el. És majd a 20-as években, már az ország keresztrefeszítése után indul el a népi írók mozgalma, mely épp ezeknek az értékeknek a felismerésére és feltárására koncentrált.

De most: ott vannak egymás mellett, egymás közvetlen szomszédságában, szinte munkatársi viszonyban a múlt éltetői és a jövő kovácsai. Kezdetben úgy tűnik, hogy ama jövő-kovácsok viszik előre, emelik ki lép-világából a Hazát. És ha ők hiszik ezt, valamennyire úgy is van. Mert ama dudva van, mert ama muhar van, a gaz van, és azok le is húznak, altatnak is és be is fednek... És vannak Új időknek új dalai, melyekkel – hangzik el a drámaian felfokozott kérdés – „*Szabad-e Dévénynél betörnöm?*” És a kettőt összekapcsoló súlyos szavú mondat. „*Legyek az új, az énekes Vazul!*” – fogalmaz Ady. Igen, mert itt az Új Régi is lehet, a legújabb a legrégebb, és annak is kell lennie, mert a régi értékei itt fel vannak halmozódva, s azokat hagyni, azokat nem látni meg nem is lehet, nem is szabad, és bűn is!

És akkor, ugyanakkor itt élnek a Nagy Idők, a Nagy – és utolsó – pillanatok felismerői, akiket azért küldött az ég, hogy mentsék, amit még menteni lehet. Zakatolva mennek a fonográfok, és gyűjtik, regisztrálják az Európában már Egyetlen, s szinte a Világon is Egyetlen ősi értéket, a magyar dalt. Mely csak egyik érzékelhető megjelenési formája a Réginek, az idők előtti mélységekben gyökerező Réginek. És ez a Régi akkora érték, hogy a legújabbnak, a legmodernebbnek, a legmaibbnak lehet az ihletője. Csodálatos kettősség ez, lehetőség. Más népek eltékozolták régi, évezredekken át felhalmozott értékeiket. Mi nem! Mi megtartottuk, megtarthattuk azokat, ha csak részben is!

Megtarthattuk, mert nem adatott meg magunkat építeni! Mert lent tartattunk, a lenyomott, le- és elfojtott életet éltük immár 500 év óta. És ezek az értékek ott lent betokosodtak, szinte teljes észrevétlenségben lappangtak. De ezekben az értékekben szellem gyökerezett, egy nép szelleme! Túlozzunk: az Érték szelleme! Az egész emberiség Értékének a szelleme! Ezek az értékek őriznek, megőriztek egy történelem előtti állapotot. Az ősbölcső állapotát! Az ősbölcső mellett elhangzó ringató szépséges egyszerűségét, és az ebben az egyszerűségben rejlő nagyságot.

Csicsijja, bubujja! Tente baba tene! Aludj ingó-bingó, Piciny rózsabimbó!

Mintha az ősidőkből hallszana!

Vagy:

Fehér liliomszál, Ugorj a Dunába, Támaszd meg oldalad, Két aranypálcával...

Mi ez? Miért? – kérdezed. És nem tudsz rá válaszolni!

Valójában nem tudtuk, senki sem tudta akkor, vagy csak a zsenik érezték meg, sejtették meg, döbrentek rá, hogy micsoda kincsek között járunk, micsoda kincsekben dúskálunk, dúskálhatunk! Hogy Gyémántszóró asszonyok jönnek-mennek közöttünk, és szórják a gyémántjaikat. És bár szörnyű, rettenetes, ami történik, ez a szörnyű pusztulás, ez a rettenetes, ez az iszonyatos, a való mégis való: Gyémántok között járunk! A föld méhében évmilliók alatt kikristályosodott gyémántok között járunk és tékozoljuk őket.

„Ragyogj, gyémánt, ragyogj! szükség van a fényre,

szegény örült asszony utjai elébe,

mert anyánk ő s a mienk minden vesztesége.” (Babits)

Nem tudjuk mi sem, és a világ sem tudja, hogy micsoda kincseink vannak itt. Csak sejt valamit, de látni nem lát, tudni nem tud. Ugyanúgy titok a nyelvünk, a kultúránk, az egyéni értékeink, melyekkel fiaink ámulatba ejtik a világot, mint ahogy titkok vagyunk mi is. És mindezek titkok nekünk is. Talán egyetlen nép vagyunk itt, Európában, akik akkor sem tudtuk, s ma sem tudjuk, hogy kik vagyunk. És gyémántruhában járunk, virágot beszélő lányok vagyunk, és nem tudjuk ezeket a virágokat. Beletapodjuk a sárba. És bele fogjuk taposni a sárba. És szuronyos dandárhadak állíttatnak majd fel nemsokára, hogy szúró fegyvereikkel kicsorgassák szavaink vérét.

De ez még csak közelgő jövő, amit ekkor, ezekben a mámorittas napokban, a bőségnek ebben a csodálatos mámorában még senki nem sejt. Vagy ha igen, nem mi, hanem a Történelemkovácsoló Erő, a történelemalakító Kohók tűzfűjtatói tudhatnak csak, vagy érlelhetnek csak. Mert amiként mindent a világon, a történelmet is csinálják. Semmi nem lesz magától, mindent ki kell koholni, kovácsolni.

Még a nagy francia forradalmat is kovácműhelyekben kohol(hat)ták ki. Bedobattak az eszmék, melyeket ha fontolóra veszünk: szörnyű eszmék (is), rettenetes eszmék (is), csak a köntösük tetszetős, mutatós, de ami mögöttük van, és ami általuk meg is történt, amik történtek, csak az iszonyat kategóriájába sorolhatók.

A Vér, a Vér, az erőszak tördöféseitől kibuggyantott Vér kategóriájába.

Soha addig ennyire el nem veszett az emberség, mint ekkor!

Soha ennyire el nem veszett a jóság. Az ember jósága. Átvette a helyét a Durva, a Kegyetlen. Az Iszonyatos!

A guillotine-ok igaza, iszonyata!

És a kohók, a történelem kohói nem szűntek meg működni. Az Erő ott lappangott, ott rejtőzködött, bujkált, lazította a kötéseket, a Világ Szerkezetének kötéseit, hogy rombolni, bomlasztani tudjon, valahol, bárhol, ahol lehet. S végezte, láthatatlanul végezte silány munkáját, a „dolgát”. Miközben:

Gyere hát, Édes! Hadd gyűjtsem be Virágod Porát! Ajkad gyöngyeit!

Ugye szép a tavasz?! Ez a Tavasz?

Van benne valami varázsos:

XX. század tavasza!

Ez a különleges, szinte hihetetlen kettőség! Egyrészt: a mind jobban és jobban gyorsuló, már-már száguldani kezdő idő pőfögése, lüktetése, s másrészt: a megdermedt, az itt, köztünk és bennünk élő múlt. A múlt szokásrendjével, erkölcsiségével s még életformájával is.

A családokat a szeretet s az egyetértés tartja, tarthatja össze. Mert ha nincsen egyetértés, akkor nem ér semmit az élet. Hiába házasodik össze, abba a családba már nincs élet. Ott csak duzzogás van, ott csak döfölődés van, nincs élet. De ha valaki úgy házasodik, hogy szeretik egymást, akkor megvan a rend, s megvan az élet. Az uram részeges nem volt, préda nem volt, négy gyermekünk volt, s felneveltük őket tisztességesen. Az én gyermekeim az én szájamból illetlen szót nem hallottak. Sem az uraméból. Felneveltük úgy őket, s mik is úgy nevelődtünk. Osztán nevelik az övékét. A templomot jártuk, aztot mindegyiktől megköveteltük. Tőlem is édesanyám megkövetelte, úgy nevelt föl. Ahol nincs Isten, ott nincs béke sem. Ez így van, mondjon nekem ki mit akar. Ahol az Isten, ott minden van. De ahol nincs Isten, ott nincs rend. Én is azt mondom, minden megvan, csak akarni kell. S megbecsülni. Ami kicsid van, becsüld meg, s tartsd meg. S a szeretet hogy legyen meg a háznál, s az egyetértés, mert ha nincsen szeretet, nem ér a ház semmit.

Folyton, folyamatosan bomló virágok. S folyton, folyamatosan döngicsélő méhek. És törvény, beidegződött szokásrend. Az élet szigorú rendje. Hiába feszegeti az Új, valami-féle állítólagos Szabadság – szabadosság? – a kapuk, ajtók, bástyák, életbástyák, erkölcsbástyák zárait, ott bent még tartja magát a beidegződött rend. A törvény. A megbomlani-megbontani akart szabályozó. Ideig-óráig. Amíg ellen tud állni a régi az újnak.

De az Új mindig erősebb.

S a régivel a nagy seprű értékeket is kisseper. Szokássá merevedett értékeket, az erkölcsi rend értékeit. Melyek itt, a végeken még sziklaszilárdan állnak, tartják magukat. Tartják magukat a családban, a születésben és halálban, az élet rendjében.

Még: ideig-óráig.

Már óvnak, féltenek, vigyáznak rám!

Olyan volt az apám, hogy amikor a kapun kimentem, azt kérdezte, hova akarsz menni. S így volt ez a mi házukban mindig, főleg miután kezdtünk felcseperedni.

Ekkorára már megnőttem, ekkora vagyok, mit mondjak, nagy vagyok. Tizennyolc éves, 1882-ben születtem. Vissza is maradtam, elé is haladtam, elértem azt a kort, hogy a leányságba beléjutottam. Jaj, hogy örvendtem, hogy leány vagyok! Elmentünk a táncba, s hát engemet elkezdtek mozgatni. Táncoltatni. Én szerettem táncolni, nekem annyi táncosom volt, amikor háromszor eggyel megkerültem a termet, akkor már a másik vett el, esment vett el a másik. Így jártam el a fiatalságomat. Azt mondom, én olyan fiatalságot töltöttem, hogy azt hiszem, olyant még leány nem!

Ez az én uram is járt, jött, jó gazdaembernek volt a gyermeke, jó családbeli, tetszett apámnak, s mondta is, ha olyan kér, akinek van egy kicsi birtoka, annak ad. Hogy én dolgozzak rajta. Legyen, amit egyem.

No jó, egy este odajő, s azt mondja: kéne Imre bácsival beszéljek valamit. Ne, édesanyámnak az óhaja, hogy a legények házasodjanak meg idejekorán, hogy tudjanak munkához látni. Azét jöttem, hogy... Aszongya édesapám, ha ezét jött, jóhelyt jár... Mondta, hogy meg kell házasodjon, s hogy ő engemet feleségül akar venni. Hogyha a héten eljönnek leánykérni, ingyen jönnek-e vagy nem. Azt mondja édesapám, gondolkodott, nagy kérdés, de ha már ez az óhajuk, szívesen lássuk. De erre én úgy megijedtem. Hát gondoltam, nem akartam én ennek a felesége legyek. S odaigért! S oda kell menjek! A legény megjárt magában, mert ő ügyes ember volt, ügyes ember, jó munkás volt. Híre nem volt, hogy részeges, e tetszett apámnak, hogy jó gazdaembernek volt a gyermeke. De volt nekem egy szomszéd falusi szeretőm, olyan szép ember volt, az azt mondta, megbolondul, ha a felesége nem leszek! Na, de édesapám elígért! Oda is jönnek szombaton este. Azt mondják édesapámnak: Imre bácsi, addig nem eszünk, nem iszunk, megmondjuk a véleményünket, hogy miért jöttünk. Akkor azután kedvünkre ihatunk reggelig. Eljöttünk, aszongya, a szíve választottját megkapta a keresztfitam, a maga lányát, Ninát, s el akarja feleségül venni. Hát azt mondja édesapám: jó helyt jártok, ha szíve választottja, meg vannak egyik a másikkal elégedve, az Isten adja, hogy sokáig éljenek együtt. No, odaigért. Poharat kocogtattak, ettek, ittak örömeikbe. Eljött, felállott a vőlegényemre levő, megcsókolgatott, én is visszacsókolgattam, micsináljak, ugyi, adósság, adósság, leültünk egymás mellé, de én olyan szomorún ettem-ittam. Másnap mentünk a paphoz, má jelentkeztünk a papnál, hogy háromszor kihirdethessen a pap a templomban, hogy nincsen-e akadály kettőnk között, hogy akkor nem engedik, hogy egymáséi legyünk. Nem volt semmi akadály.

Aztán meg is lett az esküvő...

Adott édesapám nekem egy fejős tehenet, adott egy disznót, meg volt bugva, egy süldőt, adott négy juhot, meg tyúkokat, s azt mind hozták, mikor a ruhát is hozták el. A tehén a

szekér után kötve. Négy szekér hozta el a ruhámat, annyit hoztam. A miénket is a szekeret elé kellett készíteni, még arra is. Még azt mondták az asszonyok, Imrének amije volt, mindent a szekerekre felrakott, hogy az új házat töltsen meg. Na jól van, eltölt ez az este es, megvolt a lakodalom es, asszony lettem.

Hazaértünk, szívesen fogadott anyósom, pedig öreg asszony volt.

Sóhajdon hát mintha állna a világ. Él a hagyományos rend. A Ninák és Andrások alávetik magukat a Rendnek, melynek része a szív parancsa is, de az egyén nem léphet ki a sorból, még a vágyait is alá kell rendelnie ennek a rendnek, melyhez igazodik az egész társadalom szerkezete. A társadalom tagolt, az Egészen belül is mindenki tartozik valahová, onnan kilépni nehéz. Te is kell tudnod, hol a helyed. Ha ezt nem veszed tudomásul, tragédiák is jöhetnek. Tragédiák, sorsok, életek buktatói. Ezek is a sokszínűség részei, lehetőségei. De a szabályozó rend az erősebb, azt védi az erkölcs, s szabályozza a közösség. Az egyén aláveti, alárendeli magát a hagyománynak, még ha ez néha lemondással, fájdalommal is jár, járhat, így működik a társadalom. Biztos alappillér a család. Férj és feleség. Egyik fél, másik fél. A két fél az egy. Csak az ásó és kapa választhatja és választja is el őket. S jönnek a gyermekek. Jönnek, mintha égből szállnának alá, Isten rendelése szerint. Az élet egy nagy vonulás. Nem csak térben, időben is. Alappillérek: a nemzet és a vallás. A nemzeten belül: kis és nagy közösségek, osztályok, feladat szerinti rendek. Beleszületsz. Akartad? Nem! Nem te választottad, hogy hová szüless. Isten adománya. A vallást is családod hagyományaképp kapod. Azt elhagyni, abból kilépni: bűn!

Anyám abba a tudatba nevelt bennünket, hogy a nemzetiségünket mindig tartsuk észbe, szeressük.

Az időóra ketyegve halad. Napra nap, hétre hét...

A tél hideg és fagyos. De tudod, hogy a ma csak ma van, holnap már egy nappal tovább lépett az élet.

Géza édesapja már gögicsél! Megszületett az új század első hónapjának épp a közepén. Kezei mintha a század fele hadonásznának, csodálkozó tekintete nem a kort, nem az időt – mert az benne él, benne van –, a világot kémleli.

A Világot, mely tőlünk függetlenül van.

S arca a Holnap felé tekint. Nemcsak neki, mindenkinek. A kérdés mindenkiben ott van. Mire jöttünk, s mi vár ránk Ott van, még ha nem is kérdezzük. Csak nézünk, nézünk, az utat nézzük, melyen mennünk kell, haladnunk kell. S ha nézzük, kémleljük a Század Útját, tekintetünkben benne van az is:

Mire jöttünk?! Merre visz az út? Mit rejteget számunkra a jövő?

Be jó, hogy Isten elrejtette előlünk a jövőt! Mert ha látná, tudná azt Sóhajd népe, a nép, az istenadta nép, hogy mi vár rá! Úristen!

Hogy mivel jött, mit forral magában a két hatalmas X, még csak nem is sejti senki.

Hiszen az állandó zakatolásban is úgy tűnik: állnak a vizek, s biztosan áll a lábán a világ! Hogy mik vannak készülőben, azt sem sejtí senki. Emberi tulajdonságunk, létünk alapja: mindig a mában élünk. A ma szabja meg a lépteinket. Többre vágyunk ugyan, de a több felé is a mában kell megtennünk a lépteinket. És ahány lépés, annyiféle. A sorsunk is más. És mégis van valami közös bennünk. Valahogy a kor... Bennünk a kor... Bennünk az idő lüktetése. És másképp lüktet az idő ma, másképp lüktetett tegnap, és másképp lüktet holnap. Más otthonba lépünk be, amikor azt mondjuk: na hazajöttem. Más mosoly fogad téged, és más mosoly fogad engem. Más szavak, és mégis ugyanazok a szavak. A szeretet szavai, a bizonytalanság vagy a bizonyosság szavai, gond, a kétely vagy a megértés szavai. Téged is, engem is, őt is. S az anyanyelv szavai. Minket magyar szavak. Ha azt mondom: édes, van ennek valami csodálatos zöngéje, zöngése. Ha azt mondom: szeretlek, ennek is ugyanúgy megvan a zöngéje, zöngése, meleg áradása...

És ha azt mondom: jaj! – annak is. Bár ne hangzana annyiszor, annyit és olyan telten, telítetten, súlyosan és terhelten. És az sem, hogy félek, hogy szorongok, hogy mi lesz velem, mi lesz velünk.

Jaj, mi lesz velünk? Mit hoz a holnap?

Jaj, jaj, jaj!

S az élet? Csörgedezik a maga régi, megszokott medrében. A Kárpátok alá csak majd a század első évtizedében pöfög be a vonat. Autót akkor lát először a környék lakossága, amikor az albán trónörökös leánynézőbe jön a Mikesek kastélyába. Miközben az ország fővárosa elindult a kor száguldásával, itt még alig-alig mozdul a csend. Itt a széleken épp csak hogy elindult a polgárosodás. Így is összeér itt is a régi az újjal. Ki gondol ekkor még arra, hogy nemcsak a Kereszt készül, de készülnek az Új Erők is, melyek feladata majd ez lesz: az ezer év teljes eltakarítása mindennel, amit az adott, alkotott. Nyelvvél, kultúrával, a te arcoddal, a te lelkeddel. És még az Istennel is! Mert az a jó, az a kíváncsi, hogy ne legyen semmi, amibe kapaszkodhatsz, semmi, ami megvédené téged. Légy magadban, magadra hagyva, védtelenül és hitetlenül.

Most még vagyunk. Itt vagyunk, itthon vagyunk, és nem is sejtjük, hogy holnap majd minden másra fog fordulni.

Én úgy határoztam, elmentem önként katonának. Az osztrák hadseregben a közösknél voltam Nagyszebenben. Szeben német volt jobbnnyira. Magyarok is éltek ott, de elenyésző számban. Német volt a kiképzés. A sorban, ahogy álltunk, az első német volt, a második román. A német és a román szó kezdett ragadni reám. A románt is s a németet is kezdtém elsajátítani. Az altiszteket nagyjából olyanok közül választották, akik magyarul is, románul is és németül is tudtak. Én a társaimmal jóban voltam.

Meghalt apám, családfenntartónak szabadságotlak, hazaengedtek a katonaságtól.

Itthon szűkőn volt a pénz, elmentem a fináncokhoz. Rögtön Fiuméba tettek. A tengerpart-

ra kerültem. Három évig ott voltam. Az kérem a hegy alatt fekvő városka volt. Villamos közlekedése is volt. Ott inkább a vasutasok s az állami hivatalnokok voltak magyarok. S a fináncok. Az ott lakók olaszok s horvátok. Német, francia s mindenféle nemzet volt ott. Én magyarul tudtam, kezdetben még azt sem tudtam megkülönböztetni, hogy ezek olaszul vagy horvátul beszélnek-e. Aztán különbséget tudtam tenni a két nyelv között. A közös szolgálatban megvolt az egyetértés. Nem vettem észre, hogy gyűlölség lett volna ellenünk. Nem volt azért senkinek baja, hogy nem tudtak sokan magyarul!

Bent a tengerben bolyák voltak, ahová kikötöttek a hajók. Az idegen hajók, angolok, franciák, olaszok... A Fiuméből kikerült árukat mi meg kellett adózzuk. Aki nem adózta meg, s próbálta kicsempészni, azt megbüntették.

Fontos volt Magyarországnak Fiumé. Nagy befektetéseket is tett ott az ország. Budapesten még egy nagy hidat is csináltak, lánchidat, s akkor még a tengernek a medrét is ki kellett igazítsák, hogy tudja fogadni.

Én aztán szláv vidékre kerültem, Felvidékre, Lőcsére. Oda, ahol a Lőcsei fehér asszony tragédiája játszódik le. Ott volt egy szegyenketrec. Vasrészekből volt állítva, ott volt valamikor szegény asszony. Nekiünk szolgálatunk volt ott. Voltak magyarok is, szlovákok is ott, de inkább németek. Iskolában tanultam, annyira tudtam már németül, hogy a felekkel, akik tisztán németek voltak, a szolgálati dolgokat meg tudtam értetni. Azok magyarul nem tudtak egyáltalán. Volt, aki tudott, voltak magyar nevéek is, akik odaszakadtak. Osztan voltak olyanok is, akik nem tudtak. Sok zsidó is volt. Fiumében is, itt is a környéken. Aztán Késmárk, az is inkább német volt. Ott még több zsidó volt. Zsidó kézben volt mindenféle üzlet. Voltak keresztények is, de kevés. A zsidók a késmárki részen hosszú hajúak voltak. Talmud iskola volt a számukra, a gyermekeik ott tanultak.

Kikerültem Szepes megyébe a határszélre, oda vittem a feleségemet. Szepesújfalu. Ott volt a lengyel határ. Máig is megvannak a határszéleken a vámhivatalok. A szeszt, sört, cukor és ásványi termékeket meg kellett fizetni. Ezeket szabadott behozni, de be kellett jelenteni. Aztán engem áthelyeztek Háromszékbe, onnan Brassó megyébe, egy román községbe. Határ falu volt az is. Ráadásul jött az idő, hogy feszült helyzet volt, a románokban nem volt bizodalom.

A sóhajdi ház zajjal van tele. Ott az öröm, de ott a munka is. A háztartás: a jobb módú gazdaemberek háztartása. Te mész az erdőre, te mész kapálni! Mindössze pár száz kap itt ételt, de azok kapnak. Nagyanyó a gazdasszony, de mellette ott van a testvére is. A „kisasszony”! Vénleány, nem ment férjhez. Segít a gyermekkel. Majd a gyermekekkel. Hosszú az udvar, jobb oldalt az istálló, a folytatásában a hatalmas csűr... És a hosszú hátsó kert nekiszalad a hegyoldalnak... A hegyoldalon mint csík vonul végig egy útnyi szélességű vízszintesre gyalult terasz, rajta sínek, párhuzamos sínek a végtelenbe. Bele az erdő sűrűjébe. A fejlődés, a megszokott rendjéből kimozdult élet jelei azok is. Felfedezte a világ a fa értékét, gőzerővel kezdődött el az erdők irtása, s hogy eljusson a fa rendelte-

tési helyére, akár Párizsba vagy Londonba is, megérte vasutat építeni, melyen pöfögve viszi a gőzös a szabályos hosszúságúra szeletelt rönköket. És be furcsa a világ, nem lendül fel ettől az élet, az csak megszokott módon botladozik tovább, a lecsupaszodott hegyoldalak haszna feneketlen zsebekbe vándorol.

Géza gyermekkorában ott csatangol a kertben, s egy ledőlt pajtaajtót emelnek fel Zoltánnal. Alatta kígyó tekeredik. Megijednek, elszaladnak...

Jó kígyó volt? Rossz kígyó volt? Töpreng nagymama, amikor elmeséli. Mert jó kígyók is vannak. Minden háznak megvan a védő kígyója. Ott fészkel a ház alatt, s védi az életet.

Mint ahogy a jótett is védi.

Nem azért kell jó legyél, hogy abból hasznod származzék. A másnak szerzett öröm a te örömed is. Ha máson segítettél, a jó visszahat rád. Te leszel gazdagabb általa. A lelkedben. És főleg megszépül, sugárzóbb, fénnel telibb lesz az élet. A Te életed szépül meg, lesz gazdagabbá! Azért, mert jó tudtál lenni, jót tudtál tenni.

„Szeresd felebarátodat” – mondja a Szentírás.

Ne azért szeresd Istent, vagy ne azért féld Istent, mert ez parancsolat. Vagy ha parancsolat, legyen a te belső parancsolatod. Mert ha a te belső parancsolatod, csak akkor válik benned erővé.

Mint ahogy a jó is a te erőddé válik, válhat. Még akkor is, ha a világ kormányzására tör, törtet a Gonosz is. Belebotolhat az is a Jóba.

Közvetlen a ház mellett, annak folytatásaként veteményes, nagymama birodalma. Lépcsők vezetnek fel a konyhába, s a lépcsőkkel szemben a kút. A konyhát minden hét végén polyvás sárral újratapasztják, aztán mindig friss homokkal hintik be. Ez az ősi módi. Ekkor még mindenütt így van. Még az udvarházakban, nemesi kúriákban is. A konyha végében vizes állvány, hely a meregető kannának, csupornak, s a két vizes kártyának. Jobban is áll a fakártyákban a víz, tartja a hidegségét.

A konyhát, s az egész lakás belső terét gerendás mennyezet borítja. Szép, idő barnította gerendák, köztük szabályosra kidolgozott deszkák, minden kettő találkozási helyét egy lennebb ugró deszka takarja. Felül, a padláson vastag pelyvás sár fedi a deszkákat, a tetőzet földjét. Néhány mázas cserépedény, régi idők tanúi. Még „lábás” is van ott, ahogy a régiek mondták: lábasedény. Agyagból formált főzőedény, jó araszos fogó nyúlik ki belőle, s lent, az edény alján három jó két és fél–három centis láb. Nagymama mondja: régen a szabad tűzhelyen abban főzték az ételt. A lábak azért kellettek, hogy az edény ne fojtja el maga alatt a hőt adó parazsat, ne oltsa ki a tüzet.

Így lehetett ez azelőtt ezer évvel is. Miközben állt az idő!

Akkor...

Akkor ilyen volt az élet, így volt az élet, de élet volt úgy is az élet. Fiatal élet, induló élet. És amikor indul az élet, itt van az öröm, itt van a remény. Ki gondolja, hogy ott

leskelődhet, ólálkodhat az elmúlás kísértése, a Vég kísértése is. Vagy nincsen is vég, mert az Élet folytonos?

A kor erkölcsét még megszabják a hagyományok.

Az erkölcs: hagyomány.

A közösség az erkölcs (vagy a hagyományos erkölcs), a hagyományok és az erkölcs – mert a kettő egy – öre. Működése szinte ösztönös. A rosszat elítélte apád, anyád, nagyapád, egész közösséged. Onnan tudod, hogy az rossz. A jót szinte súgják a füvek, a fák, a patak csobogása, a madarak dala, az idő zümmögése. S a Nap mosolya. Vagy a hold bágyatag tekintete, fénye.

A holdfényben imbolygó árnyak félelmet is kelthetnek benned. És mitől félsz? Miért félsz?

A tetteidért! Ha kiléptél a közösség rendjéből, ellene tettél annak. Leselkednek rád az árnyak, s megkérdezik:

Miért? Miért? Felelj!

De minden: benned! Nem kell, hogy más kérdezzen. Nem kell, hogy más vádoljon, felrójon, felelősségre vonjon. Megteszed te magaddal, magadban, a holdfény imbolygásában, az árnyékok surranásában, a lelkiismereted szavában.

Mert az ember alapjában jó.

Minden ember jónak születik!

És a XX. század embere – amikor rálép a század útjára – még azon a talajon áll, melyen ott az évezredek talpainak a nyoma, s a kapott útravalóval a jó fele indul! A jó irányába indul. Amikor nem zárja be még ő sem az ajtót, tudja, hogy nincs mitől félnie. Mert a közösség összetartó erejéből fakad az egymás iránti figyelmesség is. Az emberek – amikor védik a te javaidat is, vagy nem bántják azt, ami a tied – nem éretted, önmagukért teszik.

Géza édesanyja még nincs, de a testvérei már vannak, ott szaladgálnak a félig barokk, félig klasszicista oromzatú ház udvarán. Itt él nagyapa, a falu jegyzője. A rendet képviseli ott, faluja közösségében. A rendet, mely akkor szigorú. A törvényességet, melyet be kell tartani. S itt be is tartják. Mígnem fordulni fog a világ. Előbb felborzolódik, majd jön a más. De ekkor ezt még nem tudja senki.

Nagyanyád szép asszony! Szép, szinte fejedelmi a megjelenése. Magas gallérú blúzt visel, hosszú, szinte földig omló ruhát, így él az emlékezetedben. Haja felhalmozva, felkoronázva. Egész megjelenése idézi a kort, a századelő mit sem sejtő felhőtlenségét. És van valami szikárság is benne, a tekintetében. Valami komoly szépség. Szépség és méltóság, mellyel éli, viseli a sorsát.

Nem tudod... Nem tudhatod, esetleg csak kérdezed megválaszolatlanul az időtől: vajon volt boldog is? Vajon boldogok is voltak? Boldog volt akkor a világ?

Fátyol borul a múltra, az ő múltjukra, fátýol, mely mindent elföd. Két év múlva az első

gyermek, apád után fog jönni a második is. Aztán... elkezdődnek a szomorú évek. A magány évei. A magány 38 éve. Géza nagyapja fiatalon, mindössze huszonkilenc éves korában meghal. Fennmaradt egy fénykép, valahol egy tágas udvaron sok lézengő ember közt egy férfi újsággal a kezében. Egy nézelődő férfi... Fején kalap. Édesapa mutatta valamikor Gézának és Zoltánnak a képet. Ez nagyapátok – mondta. Szanatóriumban volt akkor, aztán meg is halt ott. A Varázshegy levegője áradt a képből. A messziből, az idegenből. Titkok titka, valamiféle homály. Fájdalmasan lengő, fuvalló. Szomorúságos. Mert az élet összetett, összetett volt mindig, minden korban. Az öröm mellett mindig ott volt a fájdalom, a pillanat biztonságossága mellett az aggodalom, a biztos mellett a bizonytalan. A mindenkori holnap bizonytalansága. Amikor utolsó újára kísérték, 1904-et írtak. Később egyik fia sem emlékezett rá. Eltűnt az időben. Mintha az idők kezdetéről nézne vissza az arca onnan, arról a képről. Idegen, ismeretlen ember. És tudod, benne vagy te is. Férfi ágon tovább élő génjeidet onnan, tőle kaptad. A bűvópatak alá szállt a mélybe, aztán felbukkant édesapádban, majd felbukkant Zoltánban, benned, a másik testvéredben.

Nagymama egyedül nevelte fel a két gyermekét. A két árvát. Nem is ment férjhez többet soha. A gyermekeiért. A te apáért és nagybátyáért. Hogy ne érezzék a mostohaság keserű érzését. Csak az árvaságét. S árvának lenni nem jó. Valamit pótol az egy irányból áradó többlet-szeretet. A felhalmozott! Amilyent csak az édesanyák tudnak árasztani.

Tej elég volt, me fejtünk. Kávé is elég volt, me Fiuméből hozattuk a kávé öt kilójával. Nekem, mikor férjhez jöttem, a kasztenemen öt kiló szemes kávé volt. Megfőztem egy fél liter kávé, a tejet feltettem főzni. Hát én olyan tiszteletet kaptam anyósomtól, csakhogy a tenyeribe nem hordott. Igen, jól élünk, de úgy spóroltam, úgy spóroltam, a fogamhoz vertem egyik karajcárt, hogy holnapra is legyen. Gyűjtöttem, mindig gyűjtöttem. Így éltük a fiatal-ságomat.

A szokásrend, a hagyományrend, no meg az élet, a munka kényszere nevel. A gyermek csak egy rövid ideig gyermek, csak egy rövid ideig tart a gondtalansága. Aztán jönnek az ő gondolatai is. Jönnek az ő kötelességei is. Kötelességek, gyermeki kötelességek, melyeket még félig játszva végez. „Játszani is engedd szép, komoly fiadat!” És a szép, komoly fiú vagy lány így nő fel, így nő bele a neki jutó élet rendjébe. A Rendbe, melyet a család helyzete, szükségéi szabnak meg. S melyek részei az emberre nevelésnek.

Örön voltunk... Két fiú, három lány. Az egyik lány meghalt 16 éves korában. Mi négyen nőttünk fel. Nem volt szabad, hogy kimaradjunk, és hogy visszafeleseljünk a szüleinknek. Az nagy bűn volt. Először libapásztor, aztán juhász voltam, majd marhákat őrzöttünk. A szüleink marháit őriztük kint a havason. Aztán munkába fogtak, iskolába járattak, elemi iskolába, kevés került akkor a faluból középiskolába. Jó nevelést igyekeztek adni a szüleink, hitben és becsületben tartani. Nehogy szégyent hozzunk a házra. Egy tűt ellopni! Nem szabadott, nem lehetett. „Azt a szégyent ne hozzátok a fejünkre!”

Jó volt ez így?

Jó volt. A közösség magához, a maga arcára alakította az utódait. A munka az élet kötelező részévé vált már gyermekkortól kezdve.

Szikár arcú, kimunkált kezű fiatalok léptek ki a szülői ház falai közül az élet útjára.

Dolgosak is, becsületesek is...

A házasság, házas élet is szent volt. Ritkán, de az is megtörtént, hogy az egymással kijönni nem tudó házastársakat a bíró a község ház pincéjébe záratta. Mert hát ugye az „egyéni jogok”, az egyén jogai másképp tevődtek fel akkor...

Még az új kor ellenparancsolatai között is Sőhajföldön tartja magát egy ideig a hagyományos erkölcs. S aki kilép a rendből, súlyos árat fizet érte. A kiközösítettség, a kitaszítottság árát. Vagy még annál is súlyosabbat. Így nevel a közösség! Ha nem tud megtartani, kivet, kitagad magából.

A gyújtogatót, a tetten ért gyújtogatót az egyik faluban megkövezik. Táblát kötnek a hátára, rá van írva: Így jár, aki gyújtogat! S repülnek felé a kövek...

Életével kell fizetnie a tettéért.

Megszegni a szokás Rendjét? Az Erkölcs rendjét? Lopni? Csalni, ölni, gyújtogatni? Más javához hozzányúlni? Még ha neked nincs, akkor sem szabad. Törvény volt ez a Kárpát-medencében, s mondhatni: valamikor a világban is.

Erősebb, nagyobb volt az emberekben a becsületérzés, s az azzal járó, a „törvény” betartásából adódó becsületesség.

Tolvajlás?

Csak ritkaság számba ment. Inkább a hit kormányozta az életet. Hitték az emberek: Isten akarata: jónak kell lenni!

Közelebb volt az Isten. Közelebb volt, ott volt az emberekben, ott volt valahol a felhők felett, fent az Égben. A tekintetek felszaladtak hozzá, valahová, ahonnan látott, nézett minket, embereket, látta, nézte a világot, s kormányozta is.

Amúgy is: jó jónak lenni. Segíteni az embertársakon. Ha jót teszel, te is várhatod, hogy veled is jót tegyenek.

Erkölcsek voltak az emberek. Ha valaki valamit mondott, megmondott, az biztos volt akkor, hogy úgy volt. A közmondás szerint is hamarabb utoléri a hazug embert, mint a sánta kutyát. És ez valóság volt. A mi falunkban a magyarok között nem mondhatni, hogy lettek volna tolvajok. Régebben is történt, hogy eladták a földet. Eladták egyesek a földjüket a szomszédos románoknak. Azok idejöttek, itt megdolgozták a mi határunkban levő földjüket, de csak utoljára jöttek ide szedni, begyűjteni, betakarítani. Ők mondták: „itt, a ti határunkban biztonságosabban van, mint otthon a padláson.” Ezt így mondták. Ők mondták.

Kettős világ.

Még komor. Balladák világa!

Még szüli a kor a balladákat.

Cséplőgép dobjába esik a lány. Ballada forrása lesz a szomorú történet. És bármi tragédia.

„Hallottátok, hogy Korondon mi történt?

Háromszéki Butyka Imrét megölték.”

Akkor még a közösség tragédiaként éli meg az élet szentségén esett erőszakot is.

S az is lehet ballada gyökere, hogy teherbe esik a lány... Mert lányként csak az eshet teherbe, aki kilépett a közösség rendjéből. Nem tartotta be közössége törvényeit.

A kor erkölcsi még szigorúak... Őrizned kell magadat. Meg kell őrizned a tisztaságodat! Mint virágszálak sokasága, nyílik, bomlik ki a szépség, hív az élet, de fegyvelmez is, s neked is fegyvelmezned kell magad. Csak a közösséged törvényei szerint nyílhatsz, élhetsz, szerethetsz. E törvények irányítják lépteidet. Amiként az erkölcsnek is, rendje van a munkának, szórakozásnak, a teljes életnek. És ez a rend szabja meg, kell, hogy megszabja a te életedet is. Nem te, vagy nemcsak te döntesz a sorsodról. Ha kilépsz ebből a rendből, kilépsz ebből a szabályozott életből, neked a rossz. Mert meglazulnak a szálak is, melyek közösségedhez kötnek. S a kötelékek lazulásával az erő is gyengül, mely közösségedből sugárzik feléd, s mely a te erőd is.

A valahová tartozás biztonságot is ad. S a biztonság erőforrás is.

Ám már követeli a helyét az új, törtet, nyomul előre. S az újnak az erői Új erők, az újnak a törvényei Új törvények. Másfajták.

A szemed előtt lesz majd mássá minden. A külső környezet is, de a belső is.

Lazuló, széteső világ, lazuló, széteső erkölcsrend. Megbomló, érvényüket veszítő régi, és törtetve nyomuló új törvények Mintha furakodna ez a másfajta Erő, hogy téged kiragadjon a közösségedből, megfosszon a közösségedtől, annak minden jellemzőjével, sajátosságával együtt. Te légy Egyén. Önálló sejt a világban. Légy Szabad Egyén, szabad férfi vagy szabad nő, te majd dönthetsz sorsodról – így a családok –, hiszen szabad akaratod van. Lazul, szét is szakad körülötted az együvé tartozás bilincse, védő pajzsa, meginog a család, s a család megingásával meginog a világ stabilitása is. Mintha ez lenne az új kor célja, akarata is. Hogy te elveszítsd a mindent, amire támaszkodhatnál, hogy te egyedül maradj. Magányos fűszál a millió fűszál között. Kaptár nélküli méh, boly nélküli hangya a méhek és hangyák világában.

A küzdőtér megvan, a küzdés is megvan. Küzdened is kell, a harcodat meg kell vívnod, de mindig-mindig egyedül. Csak a saját erődre támaszkodhatsz. Mert elszakítottátál közösségedtől.

Megfoszt közösségedtől a kor.

S szétzilálódik, szétzilálódóban a világ.

Milliók magánya, milliók magányos sejtvilága.

Felgyorsul a világ. Rohanni kezd, száguldani kezd!

Fejlődik? Egyrészt igen. Hihetetlen méreteket ölt a fejlődés. Módosabbá lesznek az otthonok, a házak. Régen volt úgy, hogy egy szobában, egy helyiségben élte le a nagycsalád az életét. Akár három generáció is élhetett egy „házban”. S volt úgy, hogy a „nagy házat” (nagy szobát) nem is lakták. Ott voltak a család értéktárgyai, s oda csak különleges esetekben költözött be az élet, például akkor, amikor új élet született. Az új kor megnövelte az igényeket is. A cifrázkodást, a külsőben megmutatkozó igényeket. Fakult is az élet, elveszett a hagyományos viselet, elvesztek a párták az eladó lányok fejéről, közeledni kezdett a falu a városhoz. De azt nem meri megkérdezni Géza: Boldogabb is lett az ember? A jelek arra mutatnak, hogy nem. Az egyedüllét, a magány nem boldogságforrás. Az önzés sem. Az ember nem egyik napról a másikra alakult ki, lett ilyenné, amilyen. De a körülmények mássá lettek, s az új körülményekhez való igazodás inkább sok-sok bizonytalansággal, semmint biztonsággal jár. Nem is veszed észre, hogy az elnyert szabadsággal mi mindent veszítettél el. S azt sem veszed észre, hogy szabadságod csak látszat szabadság, s egy új erő uralkodik fölötted, melynek rabja vagy. S tulajdonképpen nem megerősödtél, hanem gyengültél. Minden szempontból gyengültél. Már nincs egy közös erkölcsi erő, mely magához csatol, magához köt, s melyen belül olyan biztos volt a szabadságod. És az egyéni szabadságod elnyerésével megfosztattál a közösség erejétől, védőpajzsától is.

Mert a te kiválásoddal a közösséged is, mely eddig védett és meg is tartott téged, szétesett. Az Új akarata beteljesedett. Csak hogy amit elvesztettünk, nem kaphatjuk vissza talán soha.

Hogy dolgozzon becsületesen, s becsülje meg, ami van. Én csak arra neveltem. Mire tudtam volna nevelni másra?

Itt a végeken még csend van, csend, lassú és csendesebb élet. Örömek és tragédiák, lét, nemlét egymás mellett, szinte-szinte egymásba érőn. És mégis: csend. Vagy a mindennapok zaja. A megszokott. Mást nem hallasz.

Nem hallod a kalapácsok csattogását. Nem hallod a fűrészek sívítását. Nem hallod, nem látod, nem is tudod. Pedig az ácsok faragnak. A munka, a kiosztott, leosztott munka folyik. Fejek bukkannak össze, szemek villannak össze. Láthatatlan fejek, láthatatlan szemek. Háttér-erők, háttér-parancsok, a háttér-hatalom lopva, de céltudatosan, célirányosan megtett lépései.

Világmozgató erők készülődései, felkészülései. Ha jön a cselekvés pillanata!

Csak te nem tudod. Csak te, ország – te békés, te nagy léptekben emelkedő –, nem látsz, nem tudsz semmit. Még csak nem is sejtod, hogy a végnapok, a végnapjaid ezek. Hogy már a töviskoronád is kész. S a Golgota Útja vár, vár téged, Nagy Töviskoronást.

Új „eszme” kereng:

A demokrácia eszméje.

Öreg-fiatal eszme. Két és félezer évesen előkotort, előhúzott, meglobogtatott. És – mintegy ellentét – a „sötét” középkor. Román kor. Gótika kora. Égbe kapaszkodó, égbe fohász-

kodó áhítat. Reneszánsz kora. Majd barokk és rokokó. A fény, a ragyogás, mint sötétség. Amikor még az Ég fele fordultak a tekintetek, s Hit irányította az emberiség lépteit.

És szemben vele, mint a világ előbbre lépése: Szabadság, Egyenlőség, Testvériség!

Az Ember Szabad! „*Uralkodjon köztünk ész, érdem, igazság, törvény s egyenlőség, s te, áldott szabadság!*” Uralkodjon a Nép! Legyen – mint Athénban volt – demokrácia... Legyen népuralom.

Új kor hajnala!

Szabadság hajnala.

És tényleg, fejlődik a világ. Fénysebességgel kezd száguldani az idő!

Jogot kell adni a népnek – hallod a megváltó eszmét. Vegye a sorsa irányítását kezébe a Nép! A régi nem jó! Az új idők új rendet kívánnak, követelnek – hangzik mindenünnen. Mert ugye: új század. A diadalmas demokrácia százada.

Választási jog!

Minden ember egyenlő! Hallod, halld meg! Tudjad!

Már a Nagy Francia Forradalom idején bedobott jelszó. S az egyenlőket lehetett halomra gyilkolni, gyilkoltatni. Az egyenlők fejét szabdalhatta a guillotine, a halál szalag-masinája. Vagy a kivégző osztagok szabad emberek ezreinek szívére irányíthatták fegyvereiket. És mégis: hajnal volt az, az Új Kor hajnala. A történelem csak egy oldalról kezd nézni. Nem nézi – vagy nem nézheti – meg, hogy mit veszített el már akkor is az emberiség.

Mekkora ámtás! Mekkora hamisság. Így halad, így lép előbbre és előbbre a világ. Így szembesül, kerül egymás mellé a látható és a láthatatlan. A látható, mint fejlődő, újat és újat hozó, rohanó világ. És a láthatatlan, mint e fejlődés mögé rejtett, azt kihasználni akaró Szándék, mint a szép és igaznak tűnő – de valójában álcázó – szavak és a mögjük bűvő vagy bűjtatott alattomosan leelkedő. Mint maga az Alattomoság. Ama szavak fordított igazsága. Vagy maga a kifordított igazság.

Most is: készítik az egyenlőket. Egyenlősítik a nem egyenlőket. Mert múnicióra, ember-múnicióra, úgymond Egyenlők szívére, életére van szüksége a világnak. A „Demokráciáért” vívott harcnak. Szabad akarató akaratónlküliekre. Demokráciában nevelt, a demokrácia elvárásaihoz igazított fegyvertöltelékere.

S az egyenlők nem is sejtik, hogy micsoda alattomos játék folyik itt velük. Mekkora becsapás. Mekkora félrevezetés. Mekkora ámtás. És hogy valójában látszat, csak látszat minden. Soha az ember, az Egyén annyira el nem tiportatott, mint ahogy most, ebben a Nagy készülődésben el fog tiportatni. Soha az Egyén, a Szabad annyira rabbá nem tétetett, mint amit most ezek a demokrácia-csiholók készítenek elő. Soha a szavak annyira ki nem facsartattak, ki nem forgattattak a maguk mivoltából, mint ahogy most ki fogják facsarni, ki fogják forgatni azokat. Soha ennyire hazug nem volt a világ, mint amilyenek most, a kohókban, koholókban készítették, koholtatják.

Igen. Mert a század: a Demokrácia Diadalának a százada.

A XX. század demokráciája.

Nyugati demokrácia amerikai módra. Lenin és Sztálin „népi demokráciája”. A Szabad világ nagy-nagy demokráciája. Kelet és Nyugat ellentéte, ál-ellentéte, látszat ellentéte. S azok diadala, akik eme erőket belökték, „berendelték” a Cselekvés porondjára. A Feladat véghezvitelére.

Mert a Feladat végrehajtásának a százada is lett ama Huszadik. Ama huszadik, mely fény és árnyék is egyszerre. Arc és arctalanság. Úgy mondják: Halad a világ. Haladás! Ha szél, a történelem szele fúj, hajt, a Haladás Gerjesztő Szele.

Csak hol van? Honnan fúj?

Nem lát senki semmit, nem tud senki semmit.

Csak a készülődés zaját hallhatják meg a Hallók, az alattomos erők settenkedését láthatják meg a Látók. Vagy még inkább: a sejtők, megsejtők. A becsapottak benne vannak az árban. A becsapottakat sodorja az ár. És sokszor: „bocsáss meg, Uram nekik, mert nem tudják, hogy mit cselekednek!” Ahogy a nagy lánc rángatja őket. A kor bábu-it. A háttér-erő bábuit, játékszerait.

Az Erő, melynek játékszere lett és lesz az ember. Aki még ráadásul a Szabad Akarat megtestesítője is.

Fejlődik-e hát a világ?

Fejlődik. Csodálatos módon fejlődik, duzzad, izmosodik. A Szellem magasra tör, magasra hág, az Alkotó Erő soha nem látott teremtményeket mutat föl.

Mozgat, ösztönöz ama Másik erő is. Nem háttér-erő, belső erő. Az egész létet mozgató erő. A többet akarás ereje. A jobbat akarás ereje. A Jó ereje.

„Tudod az erő micsoda? Akarat!”

Mely előbb vagy utóbb, de borostyánt arat.” (Arany)

Aztán erő-változatok... Erő-megnyilvánulások. Reményt adók...

Az együvé tartozás ereje. A közösség ereje.

Lelki erő!

Törvény.

A szeretet törvénye.

Isteni erő és Ördögi erő. Szemben egymással. Egyénben – bennem meg benned – s a világban. Bennünk, és tőlünk függetlenül.

A teremtés alkotta így a világot, hogy helyet adott a Jó mellett a Rossznak is. Így hát folyik, folyhat a Harc, az Örök harc. Az Igen és a Nem harca. Szelídség, jóság, hit és szeretet áll szemben az Önzéssel, a legyen minden az enyém, minden nekem hódoljon, minden engem szolgáljon akaratával.

A Szörny-Erő akarata ez, mely beleszól a történelem alakulásába.

A történelmet szemlélő, kutató, a múlt folyamatait vizsgáló tudomány nem tud erről az erőről. A Rossz erejéről. Nem beszélnek róla úgy, mint valamiféle akarat megtestesítőjéről. Erről a történetek mögött ott rejtőzködő Háttérerőről... Nem beszélnek, mert „tudománytalan” lenne egy feltételezést valós tényezővé emelni.

Pedig ez az erő van, kavár és mozgat. Ott van mindenben, ami történik. S mozgatja, görgeti, hajtja a rossz felé a világot, a szenvedés felé az emberiséget. Sokszor az ál Jó, az ál Megváltó képében gerjeszti a forradalmakat, rombolja a lelkeket. És rombol mindent, ami útjában van, s ami ellentmondana, vagy ellent merne mondani neki.

Ő a Disznófejű Nagyúr!

Ad, de csak azért, hogy elvehessen. Ígér, de csak azért, hogy kifoszthasson.

A világ arcát félelem üli meg. Az emberiség nem beszél erről az erőről. Mert ez Ál öltözetben jár. Segítséget hoz és nyújt neked, s valójában kezében akar tartani. Rabjává akar tenni. Egyenlőségről beszél, de épp ez az, amit nem fogad el. Népuralomról beszél, s épp a nép az, az Ember az, akit semmibe vesz. A népek, nemzetek azok, akiket vagy amiket semmibe vesz. De róluk zengedez, őket magasztalja. Mert ők az Eszközei. Nekik csak egy szerepük van az ő szemében: rájuk hivatkozni. Mert ő „értük cselekszik!” Velük, általuk érni el az ő akaratát. Rejtekhelyén, ahonnan mindig és mindenfele kinyújtja háttérből vezénylő kezét.

Többet is lehetne tudni, szólni róla, és kellene is szólni, mert ez az Erő nem teljesen láthatatlan. Ott van a pénz mögött, és a pénz áramlását lehet(ne) figyelni, lehet(ne) követni. Bizonylatot lehetne kiállítani róla. De ennek az Erőnek a tulajdonsága az is, hogy elnémít, némaságra készítet. Uralja a tudományt – a történelemtudományt is –, uralja a politikát, a mindennapok mozgatóját, uralja a hírközlést, mely másról beszél, mert másról beszélhet, mint amiről kellene. Álcáz, elföd a figyelemeltereléssel, a figyelem félreirányításával. Hazugságfolyamok árasztják el a világot, árkokban, csapon, újságok oldalán, rádió- és tévécsatornákon, miután ezek is megjelennek a század száguldásában, mindenütt árad a megtevésztés, félrevezetés, illetve az Ember orránál fogva vezetése. Eme fejlődő század a fejlődés köntösébe öltöztetve hozta a képmutatást, hozta a bábu-emberek, a dróton rángatható bábu-emberek világát. Melyben mindent lehet mondani, és épp ezért nincs súlyuk a szavaknak. És főleg hitelük nincs. Bűz és szenny árad a szóból, a kifacsartból, a soha nem igazból. Az igazság leköltözött a kis dolgok világába.

Milyen az ember?

Milyenek vagyunk mi, emberek?

Alapjában jók. De el is torzulhat az arcunk, gonosszá, kegyetlenné is tehet a kor, tehetnek körülményeink. Vagy célzatosan ama Legfőbb Erő! Vagy az általa kitervelt történelem. Emberi mivoltunkból is kivetkőzhetünk.

És nem biztos, hogy nyertesekként éljük meg arcunk eltorzulását.

Akkor is sorsunkat éljük.

Kegyetlenné is tette sorsa szikársága az embert. Nem minden jó, ami régi. És nem minden jó, ami új.

Tizenöt éves leányocská voltam. Akkor az volt a szokás, hogy a gazdák a havason a juhaikat szerre örözték, ilyen kisebb esztenákba. Egyedül kellett ott lenni az erdőn! Mikor nagyobbacsáká lettünk, édesanyám aszongya: „Ekkora leánkákat nem lehet tartani az erdőn, hogy csak a juhokat örözzé.” S akkor feltett egy-egy hurka szöszt, ilyen kenderszöszt, s ott közbe guzsalyot csináltunk magunknak, ott a Magyarós erdőn, s fontuk meg fonálnak. Így evvel töltöttük mi ott az időt a juhok mellett, bele az estébe, bele az éjszakába.

Egy napon ki voltam fáradva erősen, ugye este későn feküdtünk le, reggel korán kellett felkelni, én kellett kihajtsam a bárányokat, juhokat, hogy fejjék meg, korán keltem fel. S olyan tizenegy óra tájban, ahogy őriztem a bárányokat, az álomosság elért. A bárányok megfeküdtek a dombra, s lebúttam. Közbe felébredtem, s csak ott feküdtek a bárányok. Ismét visszabúttam, s még egyet aludtam. Ahogy felébredek megint, hát nincsen bárány. Szaladtam jobbra, szaladtam balra, nem kaptam. Meztírláb voltam, futtam, szaladtam, sírtam, hogy vajon merre lettek el a bárányok. Akkor nem is kaptam meg egész délutánig. Én a körzetet összejártam, sírva bémentem, benn kérdeztem, a bárányok nem jöttek-e bé. Akkor én visszamentem meztírláb, tovább a cseténybe szaladtam értek, s akkor megkaptam egy helyen, de úgy, hogy hét hiányzott, éppen a miénkek hiányzottak. Medve volt, elkergette, lefogdosta, úgy, ahogy szaladtak, s a mohba úgy béasta, belévakarta. Előbb egyet kaptam meg, a körme künn volt, s beleléptem a kicsi körmöcskéjébe. Akkor eléhajtottam, ami megvolt. Akkor jött fel édesapám, s azt mondta, hogy na, vegyem tudomásul, az osztályrészemet megette a medve. Osztán ezért engem mindig zavart, vadászott keservibe, hogy ekkora keserűséget szereztem neki, ennyi sok bárány veszett el miattam egyszerre.

Egy szép napon, amikor hazajöttünk, aszonta: menjek ki, s hozzam bé a csebre, hogy a lábát mossa meg. Én kimentem, s a sütő előtt megálltam. Hallottam, ahogy édesanyámnak mondta: „A leánkának mától maradása a házunknál nincsen. A leánkákat elpucold a háztól!” Én ekkor ezt kihallgattam, bevittem, amiért kiküldtek, s akkor én magamba kezdtem ezt főzni, mit is tegyek, hova is tudjak én menni el, hogy édesapám úgy űz a háztól el.

Amikor másnap felvirradtunk, egyszer jött édesanyám:

– Na, apád azt adta ki parancsba, hogy a háztól el kell pucoljál, akármerre, de el kell a háztól menjél.

– Tudom, édesanyám, mert hallottam az este, amikor a parancsot édesapám kiadta. Akkor édesanyám tett egy posztótárisnyába kenyeret, egy kicsi szalonnat, s egy fehér inget. S akkor azt mondta:

– Na, most amerre tudsz, arra menjél!

S akkor vettem a tarisznyámat a vállamra, s elmentem.

Kezdtém sírni, na most, én merre menjek. A faluból sehova se jártam ki az ideig, s akkor menjek egybe a nagyvilágnak, egy leánygyermek. Elindultam hát ki a faluból. Sütött a nap, s mikor elértem a szomszéd községbe, akkor kezdett esni az eső. Meztláb voltam, a tarisznya a hátamon volt, mint egy vándornak.

Egy ház alá béálltam, de az eső végig ütött. Közbe sírdogáltam, meg-megálltam, az eső ahogy úgy csorgott, egy-egy kapu alá beálltam. Csak esett tovább az eső. Akkor továbbmentem, mentem, s fél háromra leértem a városba. De én ott féltem, hogy majd estefelére kerül az idő, ugye, nem ismerek senkit, láttam, hogy nagy távolság van egyik falutól a másikig. Jön egy erdő, akkor én azt megláttam, s sírtam, Istenem, most éjnek idején hol aludjak? Ki tudja, hogy hol lesz még a következő falu? Már sírni se tudtam, ugye, annyit sírtam, s az eső is úgy megáztatott, hogy már folyt ki belőlem a víz. S ott egy asszonyt kérdeztem, valahol nem tudna-e, aki szolgálot fogadna? Asszonya: „Éppeg én tudok!” El is irányított. Bementem a kapun. Egy nagy kutya réám futott. Akkor kijöttek a házból. A nagyságos asszony jött ki. Amikor kijött, úgy kezdtem sírni, egy darabig meg sem tudtam mondani, hogy én milyen járatban vagyok. Mikor látták, hogy annyira sírok, behívtak a konyhába. Aztán amíg ott megálltam, elpanaszoltam, hogy mi járatban vagyok. A ruhámból a víz csorgott ki, megállott a földön, a padláson a víz. Elsírtam, hogy édesapám elűzött a háztól, hogy a bárányokat megették a medvék.

Hogy én elszegődtem, a gazdámék mondták, hogy írjak levelet a szüleimnek. Én nem akartam írni egyáltalán, hogy engemet ennyire kiűztek a családból, nincs szükség akkor, hogy én értesítsem őket. Osztán mégis írtam egy pár sort, s a gazdám elvitte az irodába, egy hivatalos levélbe betette az én cédulámat. Amikor a levelet vitték, gyorsan szakította fel, amíg a levelet ő felbontotta, hogy olvassa, addig már sokféle színe lett, me nagy kék kóvert volt, s gondolta, hogy hivatalosan felszólították őt, hogy én vonat alá vetettem magamat, vagy valami ilyesmi történt, s most őt törvényesen hívják, s veszik elő, mint szülőt.

Amikor bejött, ebédet adtunk, jól elvendégelte az asszonyunk.

Két évig voltam ott... Osztán jött édesapám, hogy menjek férjhez, házasodjak oda a házhoz. Nem akartam hazamenni, me meg voltam átalkodva erősen ezért a tetteért. Aztán csak hazamentem mégis. Megházasodtam, férjhez mentem...

Mégis: embernek lenni szép, embernek lenni még így is jó. És az ember legtöbbször még így is Ember. Még ha kiléptél emberségedből, akkor is visszatérhetsz. A kapu nyitva, hacsak örökre be nem csukta magad mögött.

Csak a Nagy Erő, a legnagyobb, a világmozgató, irányító erő munkálkodik azon, hogy a közöny köntösébe öltöztessen. Hogy eloltsa, kioltsa benned a másokért vállalt felelősség érzetét, s azzal együtt a szép és jó benned lobogó lángját. Hogy megölje benned a lelket.

Söpörnek a szelek...

S mindig a régit pusztítja, söpri el az új.

Mintha a pusztító erőket is a lét törvénye hozná.

S mintha a katasztrófák is az újat szolgálnák. Vagy az embert is?

Mert a pusztítás, pusztulás után újjászületés is van. A rombolás, lerombolás után építés, Újjáépítés. És a bajban sokszor egymásra találunk az emberek. Az együvé tartozók. Az egymásra utaltak. A hasonlóak.

Csak az egymással szembeállítottak esnek néha egymásnak. Mert nem tehetnek mást.

Ősszel volt, málészedéskor. Kiáltoznak az utcán.

Tűz van! Tűz van!

Égett minden! Ahol az egyik nagygazda fiaztatója volt, náddal volt befedve. Ráragadt az a nagy tűz, a szél felvette, ahogy égett, osztán vitte, mint egy nagy madarat, az a tűz csak repült a levegőben, osztán rátette erre a házra, rátette az istállókra, pajtákra.

Zsuzsika kisebb testvéremet ott járatam az ajtóba, a ház ajtajába. Megfogtam a kezét, s felvittem itt a hegy tetejére, a Hegy utcába. Édesanyám nem tudott hazajönni a nagy tüztől. Csak engemet siratott s Zsuzsikát. „Jaj, kedves két gyermekem! A kedves két gyermekem!” Osztán nem tudta édesapám sem, hogy hun vagyunk. Na, ahogy elműlott a tűz, édesanyám valahogy hazajött, engemet siratott meg a testvéremet. „Jaj, kedves két gyermekem, hun vagytok? Hun vagytok, odaégett a két gyermekem!” Ott, a Hegy utcán, ott is majdnem elégtünk, olyan melegség volt, olyan tűz, hogy el akartunk égni a Hegy utcán! De csak megmaradtunk. Valaki jött, s mondta, hogy: „Ott vannak, ott van mind a két gyermek, fogja a nagyobbik a kisebbiknek a kezét.” Osztán ott kapott meg édesanyám.

Egész nap nem ettünk semmit, éccaka a kisebbik testvérem: hogy éhes vagyok, mit eszem! Édesapám elkezdte a sírást: „Ó, gyermekem, nincs, mit adjak, semmi ételt se! Eszen voltam akkor is, s mondtam, hogy: „Ne sírjál, Zsuzsika, van aszalt szilva, eszünk aszalt szilvát!” Ott volt a kemencében. Vigasztaltam, de sajnáltam édesapámat, mert nem volt semmink a világon.

Osztán egyszer csak láttuk, jöttek más falukból, másnap más jöttek, jött minden falu, hozták az ennivalót nagy szilkébe; akkor ezek a cserépszilkék voltak. Osztán hoztak kenyeret, paszulyt, ennivalót, ki mit tudott, akármit hozott, jó volt. Őt-hat gyermek, még tízen is, ültünk egy-egy csomóba, s ettünk. Mindenki ehetett, akinek kellett.

Még él a közösség, él a Jóság, az embertárs megsegítésének a jósága.

A bajban, a bajokban a rossz mellett ott van a jó is. Az is, hogy eggyé leszünk a megpróbáltatásban. Mert a megpróbáltatások után is fel kell emelnünk a fejünket. S az elviselhetetlen elviselése után is újra kell kezdenünk.

Ezt is hoztuk, magunkkal hoztuk a tegnapiokból.

Vajon meg tudjuk-e őrizni? Akkor, amikor jön az új. Vagy jön a más. A hamvakban, a múlt hamvaiban vajon ott marad a régi is? Ott marad minden, ami volt? Mert amit helyébe hozunk, rakunk, építünk, mint újat, az már más is lesz.

Igen, más. Az újjal a más is jön. A régi elpusztul, és az újnak más lesz az arca. És más lesz a természete.

„A régi jobb volt!” – olvassuk Babitsnál.

És mégis: megkerülhetetlen a kérdés. És az új is megkerülhetetlen. Mert a Világ Kereke mindig előre halad. Ahol az új elsöpri a régit.

Minden év beleszalad a télbe.

Begyorsul a század.

Az évek sorban szaladnak bele a zimankós időbe, be a fagy karmai közé. S mire onnan kiszabadulnak, már újév van.

A jégvirágok mindig és mindig újra nyílnak. Ragyognak, csillognak, kifényesednek, aztán elindul, mindig elindul egy csepp, egy vízcsepp, a virág kibuggyant könnye-cseppje, mely folyik, folyik, belefolyik a szirmok, levelek, jégvirágszirmok, jégviráglevelek télköltészetébe. A könnyecsepp csíkot hagy maga után, s megbontja e télköltészet ölelkező rendjét. És a sírásba, a virágok sírásába belehal a szépség.

Meghal, eltűnik...

Meghalnak a tegnapok telének Idő-Virágai.

A csendes, a nem hivalkodó, a szemlélődő emberi jóságon is átfolyik az idő. Meghal a csend, az évszázadok csendje, meghal a Rend, az évszázadok Rendje, meghal a sok évezredes erkölcsrend, hagyományrend, melyek mind-mind a lassan gördülő idő téli és nyári virágai, s a kibuggyant könnyecsepp átfolyik rajtuk, feloldja őket.

Új kor jön, hivalkodó kor, mely rohanásával maga alá temeti a múlt minden virágát.

Az idő száguldásba, rohanásba kezd a kétarcú, csodát csodára halmozó, majd az Emberiség Ellenés Bűnök metropoliszait emelő szörnyű útján.

A Vér útján. Melyen embermilliók fognak menetelni nemcsak a lövészárkok, a doberdói sziklatemetők vagy a Don ágyú- és tél-halál mezőin, de be az ember elpusztítására épített Halálgyárak kapuin is.

A XX. századi úton! A huszadik század szörnyű útjain. Marx, Engels, Lenin és Sztálin útján. Hitler és Mussolini útján. Mao Ce-tung útján. A pénz sunyi és alattomos útján, a Tőke útján. Az igazságot nem ismerő, azt a maga érdekével helyettesítő Erő útján. Virágtalan, Hazug Világok útján. Melyen – ha meg akarsz maradni – neked is hazudnod kell, s ki kell tépned önnön lelked virágait. Szürkeségben lapulva vagy – ha eladtad magad – álfényben kell élned. Mert ez az út a Század Útja. Ezzé, ilyené válik majd a Század soksávos útja, sztrádája, melyen ki-ki a saját magányába zártan fog száguldani a bizonytalan, a nem tudni, hová vezető idő rohanásában.

Most, amikor már télre tavasz és nyár, újabb telekre újabb tavaszok és nyarak jönnek, még csak kibontakozóban az Új, a sokarcú, ezerarcú Új, a gyönyörűsége és szörnyűsége, a Fényt és Sötétséget árasztó, mely nem hagy látni, mert a fény elvakít, s a sötétség is elföd fekete leplével. Ezt a kettősséget érzi, észleli az Ész, az értelem sejlése. S még ebben a tragikus kettősségben is a Szellem, az ember szelleme – s benne a Mi Szellemünk is – ontja virágait!

És ezt a virágzást érzékelve, azt hiszed: emelkedik az ország is! Emelkedik Magyarország!

És emelkedett is az ország, emelkedett is Magyarország!

Épp csak azt nem látták a szemek, s nem látta a Szellem sem, elfödte előle a belőle feltörő fény, ragyogás és nagyság, ami a háttérben formálódik.

Mert ha látja, talán, talán tesz magáért. Hisz az a szellem olyan fent volt, oly magasan volt!

Miközben az Erő, a kor-erő, a háttérből irányító Erő tette a magáét...

A felgyorsult idő

Felgyorsult az idő!

Már vaskerekék zakatolnak a síneken, s lecsökkentek a távolságok. Belehallszík a fűlekbe a távolban, akár ezer kilométerek távolságában kimondott, elmondott szó.

Csoda volt ez akkor!

Halló, halló! Csak felveszel egy furcsa, araszos valamit, dróton csüngő, darabosan idomtalan kagylót, egyik felét a szájadhoz, másikat a füledhez teszed, és beszélhetsz. A hangodat elviszi valami valahogyan, a drót, a kábel, ez az akkor csak nehezen vagy alig érthető technika – a „távbeszélő”, már ez a szó is létezett, megszületett – a messzeségből! És hozza a válasz-hangot a messzeségből hozzád. Olyannal beszélsz, aki nincs itt! Olyannal értekezel, aki a világ túlsó végén van valahol. Hihetetlen! – állapították meg az emberek. És való volt, igaz volt, el kellett hinni.

A csodák korát éljük...

Ami régen elképzelhetetlen volt, ez a század megvalósítja. Nem csak a szó száll át az éteren, más, újabb csodák is jönnek! Megjelennek az utakon a pöfögő benzinmotorok... Az emberek csak állnak elképedve, s úgy nézik... Nem húzza semmi, s mégis megy. S az automobilmek büszkén pöfögnek ... Pesten megépült már a millenniumi ünnepségre Európa első földalatti vasútja is. A neve is ez lett: földalatti! Csökkennek hát időben a távolságok. Széltében-hosszában vasutak hálózák be az országot, sőt a világot. Egy nap alatt elérhető Sepsiszentgyörgyről Budapest! Alig egy évtizeddel ezelőtt szinte elképzelhetetlen volt ez a gyorsaság. Aztán jön a zeppelin! Hatalmas repülő léggömb, léghajó, kosarában emberek ülnek, s repülnek. Aztán majd égi madarak, repülők!

A gyorsaság százada. A messzeségek áthidalásának százada.

És a világosság százada is!

Még a kezdetekkor – ez is alig pár éves csoda, tegnapi csoda volt – az esti világítást gázlámpák szolgáltatják. Külön mesterség a lámpagyújtogatóé. Megy a városok utcáin,

viszi a kis létráját, felmászik minden póznára, kinyitja a lámpa-ajtót, s meggyújtja a lámpát. Aztán jön az újabb – mondhatni hatalmas – vívmány. Az elektromos áram feltalálása, „megtalálása”, előállításának felfedezése, s megjelenhet a század másik csodája, a villany. Aztán az új erő, az elektromos áram ereje az ember szolgálatában. Elektromos motorok sokfélesége! S a földet körbeépítik villanypóznákkal, a póznákon drótok feszülnek. Átszelik velük a hegyeket, völgyeket. Viszik az áramot. Viszik szét az országban, országokban, s nő a kettősség. Megnövekednek a különbözőségek a falu és a város, a vidék és a központok között. A vidék még éli „régi életét.” A fonóházakban gyertyák, mécsesek, petróleumlámpák mellett fonnak, énekelnek, táncolnak. Sok helyütt elég a tűzláng, a nyitott tűzhelyről vagy a kinyitott kályhaajtón kiszivárgó fény. A városi lakásokban körte alakú izzók, villanykörtek árasztják majd a fényt, a világosságot. Mígnem – valamikor a század derekára – eljut ez a vívmány is lassan mindenfele.

Fejlődik az ipar. Gép-csodák jelennek meg, s veszik át az emberi kéz munkájának a szerepét. Csattogva, zúgva végzik munkájukat. Fonnak, szőnek, gyalulnak, köszörülnek, olvasztanak, formába öntenek, összeraknak. A kézműipar helyét átveszi a gyáripar.

Ipari forradalom – mondják.

Épülnek a hatalmas csarnokok, megmozdul a társadalom, megbomlik a falu sok évszázados élettere, áramlanak a fiatalok városokra, s munkássá lesznek.

S nő a társadalom rétegződése, kettőssége, hármassága, négyessége.

A család (még) önellátó. Vagy: létezik még a hagyományos, termelő típusú család. Mely mindent előállít magának. Megtermeli az élelmet, előállítja saját magának a ruházatot. Úgy vagy majdnem úgy él, mint 800 vagy 1800 évvel előbb. Mintha semmi sem változott volna.

És mégis: megváltozott minden!

A változott és a változatlan élnek egymás mellett. S hosszú időn keresztül még meg is férnek!

De azt látni lehet és látni is kell, nem lehet nem látni, hogy kavargás van, hatalmas kavargás. Minden ripeg-ropog, recsegnek a régi világ árbocai, s fűrők-faragók, gyaluk és gyalulók, szalagfűrészek vágják, szabdalják, alakítják és rakják össze az Új világot.

Változik, alakul, átváltozik, átalakul minden.

Bontják, rombolják a régit, a megszokottat, a hagyományost.

Rombolják, bomlasztják, elseprik a múltat! A romlékonnyal a kicsiszolódottat, a homokszemcsékkel a köveket, szikladarabokat, a sárral az aranyat is!

A szalmafedelek lekerülnek, cserepet formáznak. Cementgyűrűket öntenek. Utakat köveznek, erősítenek. Ami jó volt a szekérnek, szekérkeréknek, nem jó a gépkocsik rengetegének.

Az úthengerek mellett romboló gépek is csattognak, püfögnek... A játék kettős!

Tűnik el a régi, épül az új, a modern, a korszerű.

Mennél valahová, de megállsz egy pillanatig. Emberek, parányi sokaság áll, s néznek valamit. Igen. Valamit. Egy romboló gép hatalmas ormányával megy neki egy már csak volt barokk épület égbe meredő falainak. A gép hátrább tolat, erőt vesz, messzibbről szalad neki újra. Egy roppanás, előbb megrendül, majd dől a fal! Van, aki csak megállt, s a látványt nézi. S a többség észre sem veszi, hogy kissé hátrább egy asszony fekete ruhában, meggörnyedten áll. És néz, és néz, és néz! Áll és zokog hangtalanul. Remeg az egész teste...

Az ő házát, az ő volt otthonát, lelke részét rombolják!

Mennyi emlék! Mennyi emlék! Ami már csak volt, többé sohasem lesz.

Te is sírhatnál, te, az idők tanúja. A te múltad is ez a ház, amiként az minden, ami ma még esetleg van, s holnap már nem lesz. Mert kell a hely az újnak. S az egyén, a lelkes lény oly parányivá zsugorodik, mint talán eddig még sohasem.

Ember, mit teszel?

Emberek, mit tesztek?

Vajon jó ez? Vajon nem kellene azt mondani, hogy álljatok meg? Vagy legalább azt, hogy vigyázzatok!? Vigyázzatok a múltra. Vigyázzatok az értékekre. Mert a teremtmő múlt millió értéket adott.

Vigyázzatok! Vigyázzatok!

A költő mondja: „*Nem én kiáltok, A föld dübörög*”

És azt is mondja: „*Megőrült a Sátán.*”

Vajon tényleg megőrült?

Fejlődés vagy rombolás ez... Vagy a kettő együtt?

„*A múltat végképp eltörölni!*”

Törvényszerű, szükségszerű folyamat ez, vagy „kicsinált”, kitervelt, agyakban kigondolt, asztal mellett „programozott”? Mert ez is lehetséges. A dal, az éhes proletárok dala is erről beszél, ezt sejteti. Hogy azt a dalt is úgy találták ki valakik, s a programjukat is belefoglalták a dalba. A programot, melynek több ága-boga van. És ebből tevődik fel, tevődhet fel újra és újra a kérdés:

Mik a történelem mozgatóerői?

Valamiféle törvények?

Valamiféle szükségszerűség?

Vagy valakik – emberek, valamiféle érdek, csoportérdek – által mozgatott ama folyamat. Vagy ez is és az is. S ha a kettő egymástól elválaszthatatlan, melyiké a vezérszerep? A folyamaté, vagy az emberi agyakban megszületett programé, elhatározásé.

És ha emberi agyakban született meg az a program, mi célt szolgál?

Miért a háborúk, forradalmak, s miért az ember soha nem látott mértékben való kisemmizése, semmibe vétele. Miért lesz más a szó és más a valóság? Szabad vagy! – hangzik. És hosszú sorokban menetelsz a kor – téged épp szabadságotól megfosztó –

táborai felé. Az internáló és haláltáborok, őrlő malmok, a jóság, humánus, hit, erkölcs bedarálói, elnyelői, elpusztítói felé.

Az emberiségnek sok mindent újra kell gondolnia. Jobban be kell tekintenünk a kulisszák mögé. A sötétség leple alá. A láthatatlan erők koponyafedő burka alá. Tények bizonyítják ezeknek az Erőknek a létét. És azt is, hogy ezek az erők nem a Jó erői. Mert a világ nem a jó irányában fejlődik. Még akkor sem, ha van – és vitathatatlanul van – fejlődés. De a nagy történelmi kataklizmák sohasem maguktól robbannak ki. Még mai napig sem tudjuk, ama Princip miért öli majd meg Ferenc Ferdinándot és feleségét. Vagy ha sejtjük, hogy miért, azt nem tudjuk, hogy kinek a megbízásából. És azt sem tudjuk, kinek a megbízásából kellett meghalnia a Sziszinnek becézett Erzsébet királynénknak, a magyarság csodálatos védőangyal-barátjának, s – e baráti lelkületből fakadóan – nemzetünk előrehaladása, feltámadása mozgatójának.

Mikor én leánka voltam, s Erzsébet királynénak neve napja volt, még verset is kellett mondjak. Erzsébet királyné egy volt, s több nem is lesz, aki úgy vonzódik a magyar nemzethez, mint ahogy ő vonzódott...

Ő is egy személy volt, de mozgató személy, akire valakiknek nem volt szükségük. És azt sem tudjuk – kilépve szűkebb otthonunk, szűkebb hazánk kapuján –, miért Amerikában a sorozatos elnökgyilkosságok. És hogy miért kellett azokat, és éppen azokat az elnököket meggyilkolni? Vagy még régebbről: kiknek volt érdekük Észak és Dél háborúja. Miért kellett Észak legyőzze Délt?

A magyarázat, hogy a demokrácia, a Szellem Szabadsága és egyebek, sántítanak. Mondva csináltak. Emberi agyak szüleményei. S amikor ezekre a kérdésekre keressük a választ, mindig beleütközünk valamiféle falakba. Falakba, amik sziklaszilárdan állnak, elzárnak, s amiken át nem tudunk, és nem is szabad látnunk. Mert azok a falak mesterséges falak, és azért vannak, hogy ne is lehessen átlátni rajtuk.

A kereszt, a hatalmas...

Készülő kereszt...

Vannak, akik hallják az ácsoló fejszék zaját.

A kor zaját.

A mi lesz velünk nagy kérdőjele már évszázadok óta ott feszül, mint lelkek kérdőjele, mint kétségbeesett jajkiáltás, mint félelem, ott a tudatokban.

És most: készül a kereszt... A mi keresztünk. Melyre felfeszítettünk...

Az a kereszt is miért készül?

Azt a keresztet is ki készíteti?

Az a kereszt nem viszi majd előbb a történelmet. S az emberiséget, a Duna völgye, a Kárpát-medence népeit sem. Még akkor sem, ha azt zengik: népek szabadsága! Arra a keresztre a Jobb feszítettetik. A népek közös hazája feszítettetik. Egy ezer éves múlt! Egy

erkölcsösebb, tisztább, igazabb világ! És a Jóság is. Egy magasabb lelki civilizáció – mert ilyen is van: lelki civilizáció – feszítették meg, töretik szét, romboltatják össze.

A Jó, vagy mondhatjuk így is: a Jobb öletik meg, töretik, zúztatik darabokra, hantoltatják el vagy marad elhantolatlanul úgy, hogy még a kötelező kegyelet se adathassék meg neki.

És akkor van-e szükség a Jóra, a Jóságra? Van-e szüksége ama mozgatóerőnek, ha tényleg van ilyen erő, emberségre? Humánusra. Mert humánus igenis van. Az ember nem szörny. Az emberben van emberség...

„Sok van, mi csodálatos,

De az embernél nincs semmi csodálatosabb” – hangzik el a több mint kétezer éves ámulat Szophoklész művében.

Vagy hogy a saját házunk táján maradjunk:

„Legnagyobb cél pedig itt e földi létben,

Ember lenni mindég, minden körülményben.” – mondja Arany János.

És majd ott, a lövészárkokban, ott, a bombáktól lerombolt épületek, városok alatt felteheted a kérdést:

Valóban?

1910... Anyai nagyszülei hatodik gyermekeként megszületik Géza édesanyja, Erzsike. Akkor még ez a normális, ez a természetes. „A Jóisten adta, s mi elfogadjuk.” Pedig lett volna oka Ilona asszonynak, hogy ne fogadja el újabb gyermekét. Súlyos szívbeteg, vigyázhatott volna magára, óvhatta volna magát, törekény testét. De olyan ez akkor még, mintha azt mondanád: a Nap is megtehetné, hogy ne keljen fel egyszer-egyszer. Vagy bár egyszer! Mert jó pihenni, órá is ráférne egy kis pihenés.

Rendje volt az életnek, természetes rendje. S e rend része: a születés és halál szabad útja, szabad gördülése, szabad hömpölygése.

Egyéni jogok. A nő joga uralkodni a természet törvényei fölött...

Megörültél?

Ezt ki kellett találni. És kitalálták. Kitalálták álsággal, képmutatással.

Kitalálták az Ember Jogát. A lét egyetemes törvényével való szembeszegülés jogát. A gyilkolás jogát!

Ám „akkor”, 1910-ben, még van egy rendelkezés, egy isteni rendelkezés... Ott a tudatokban. Ott a lelkekben. Van maga a Törvény... S az mindennek fölött áll. Így hát a kisgyermek felsírt, felsírhatott, mert a törvény beteljesedett, beteljesedhetett, s elindult ő is az úton. Az élet útján. A Haza, akkor még az Ősi Haza poros, sáros és döcögős útján. A Szó útján, az ősi szó útján. A közös úton, egy nép közös, maga követte, a maga izzadságcseppjeivel, görnyedő munkájával kikövezett – és jobban kikövezni nem tudott, nem hagyott? vagy nem adatott meg? – útján.

Az első repülő? Az erdőn voltunk fenn. Úgy mondtuk, a Riszkán. Hallottuk, zúg valami.

Azt mondták, ni, az repülő. Én akkor nem tudtam azt sem, hogy mi az, hogy repülő. Hogy az van. Láttam, mint egy fekete madár, elhaladt, s vissza se jött többet. 15 éves lehettem akkor. Addig nem is hallottam, hogy van.

A tiszteletes hozta az első rádiót. Csodálkoztak az emberek. Mentek oda a tiszteletes úrhoz, hogy hallgassák meg. Utána osztán a jobb módúak kezdték venni.

A legelső autót 1914-ben láttam. Addig nem láttam, csak hallani hallottam, hogy van ilyen is. Mondták, hogy milyenek az autók. A lovak úgy féltek, hogy úgy meg kellett fogni őket, hanem még a világból is kimentek volna. A legelső villanyt is csak ott láttam Brassóban. 11 esztendő voltam, az utcán láttam.

Amikor a rádiót – egy furcsa, nagy dobozt – behozták édesapjáék a házba, Géza és az akkor még kicsi Gézák mind ott somfordáltak körülötte. Miközben hallották, hogy beszélnek abban a dobozban, énekelnek benne, kémlelve nézték, nézték...

Nem szabad hozzányúlni!

Amikor nem látták a nagyok, ők mégis lopva mögéje kerültek, be akartak kukucskálni a dobozba.

Hol vannak benne elrejtve a kicsi emberek?

Szinte szédületes tempót kezd a tudás felhalmozódása öltetni. Minden nap valami újat talál fel az emberiség. Egyrészt: a száguldó idő! Másrészt: a csend. Él tovább az élet, élnek tovább a hagyományos értékek. Új mesterségek jelennek meg. Cégtáblák hirdetik: fotográfus! Készíttessen fényképet családjáról!

A fény és árnyék, az igen és nem, a van és nincs ellentéte is ott van mindenütt.

Egyrészt fejlődik a világ, épül az ország. Kapaszkodnak fel az új épületek, új köntöst vesznek, új arculatot öltének utcák, főterek. És másrészt? Szalmatevés vagy romló zsin-delyes házak. A megkövesedett élet. Szegénység. Két-három nemzedék él egymás mellett egy-egy egyszobás házikóban. Öregek, középkorúak, fiatalok. Zsellérkunyhók, zsellérta-nyák. De az igény is alakul. A vágyak is nőnek. Házat építke a gyermekemnek! A legény-nek házat, a leánynak méltó stafírungot. A harmadik világ, az abszolút szegénység, az éhezők sorsára nem jutottunk, de első világ sem voltunk ezer év óta. A valamikori dantei „boldog Magyarország” már régen nem boldog. Akkor, régen aranya, ezüstje, mindene volt. Aztán az arany, az ezüst elzarándokolt határon kívüli kincstárakba. El egészen Bécsig, Isztambulig. Itt szűkössé vált az élet. A föld hiába ontotta a termést, a gabonát, az is ki- és elvándorolt. S az ország az ellentétek földje lett. A szegénység föld-je. Ha élni akarsz, vándorolj ki, járd a nagyvilágot! Gazdagság és szegénység. Fejlődés és elmaradás egymás mellett. Tudás és tudatlanság. Az oktatás fejlődött, hihetetlen mére-tekben kezdte a száguldást, a rohanást. A szellem műhelyei működnek szerte az ország-ban. Képezik, bárdolják a koponyákat. És vannak falvak, ahonnan senki nem megy még

gimnáziumba sem. Hat osztályt és három ismétlőt. Ennyit nyújt, ennyit tud nyújtani a falu. S ezt is csak úgy, ahogy lehet. Az iskolai időszak a betakarítás végétől a tavaszi munkák kezdetéig tart. De ez megkövesedett állapot. Így volt ez a reformáció óta szinte mindig. Már akkor, a 16. században, Krisztus Urunk ezeröttszázvalahányadik esztendejében terjedni kezdett a szellem fénye. Már akkor felgyulladtak a mécsesek, a szellem mécsesei. Négy száz éves állapotok élnek a sóhajföldi falukban. Áll az idő! És száguld az idő! Egy lassan döcögő és egy száguldva rohanó gyorsvonal egyetlen sínen. Még egy perc, és megtörténik a hatalmas ütközés!

32 évig innen a faluból nem ment ki senki tanulni. Én is mindig felülmúltam a barátaimat, mindenki tisztelt, becsült. 9-en voltunk testvérek, de itthon maradtam én is. Minden reggel megvolt a puliszka, téjjel fogyasztottuk, meg túróval. De nehéz volt. Birtok nem volt nagy. Édesapám szolgálégény volt, s úgy ment édesanyámhoz. Nekem a testvéreim mind kicsin haltak meg. Olyan fájdalom, szívfájdalma volt édesanyámnak, mint akkor, mikor meghalt egyszerre a leánytestvérem, s a fiú is, aki előttem volt, valami járványbetegségben. Akkor én lettem a harmadik szülött, egyetlen húgom van. A negyedik, az ötödik s a hatodik testvérem, az is meghalt. Évát tizenkét éves korában temettük el. Valami daganat jött fel a torkán, s megfőjtotta. S akkor én azt fogadtam, hogy a gyermekeimet hagyom tanulni. Hogy lássanak, tudjanak. A lányom volt az első a faluban, aki 30 év után magasabb iskolába ment.

Az ember, a magyar ember...

Milyenek is vagyunk?

Jók is és rosszak is, erősek is és gyengék is.

Ha abból indulunk ki, mit adtunk, mit adunk a világnak, erősek. Számarányunkat messze meghaladják azok az értékek, találmányok, felfedezések, művek, ilyen vagy olyan eredmények, melyeket az emberiségnek adtunk.

Vagy ha azokat nézed, akik elindulnak 1901-ben, 1902-ben, 1907-ben vagy 1920-ban, 21-ben, a trianoni szétदारabolás után, vagy 44-45-ben, vagy 56-ban ki, valahová a nagyvilágba, ahol megmutathatják, hogy mire képesek, az ő eredményeik is bizonyosság, hogy erősek vagyunk. Még földöntúli lényeknek is neveztettek, marslakóknak is neveztettek. Vagy ha azt a küzdelmet nézzük, melyet közemberek, kisemberek vívtak a kiemelkedésért, azért, hogy ki tudjanak törni a szolgaságból, s a két kezükön, a munkás tenyerükön, na meg a kitarításukon, az akaraterejükön kívül semmijük sem volt, akkor is erősek vagyunk. Küzdő, harcos, a saját lábán megállni képes nép. Alkotásra képes nép! Erős érzben, értelemben, de erős fizikumában is. És erős az akaratában, kitarításában is. Szeret és tud is dolgozni. Bárhol, bármilyen körülmények között megállja a helyét.

És híres a becsületességéről is. A megbízhatóságáról. Ezért lesz márka bárhol és mindenütt a magyar név. Romániában, még akkor, amikor az fiatal, alig 20 éve egyesült

ország. Szinte mindenki, akit a szegénység, a nincstelenség sodort oda – mert hajdan, akkor kelet felé is óriási volt a kivándorlás, főleg a Sóhajföldről – alig akadt, aki lent maradt. A királyi udvarnak, a nyári és téli palotának a teljes személyzete magyar.

A királynál születtem, kilencszáztizenháromban, Bukarestben. Édesanyám s édesapám bementek oda dolgozni, s békerültek a király udvarába. Édesapám a király lovának gyógykovácsa lett. Édesanyám is ott volt szakácsnő, s akkor ott megismerkedtek, s ott meg is esküdtek. Ott mindenki magyar volt, kertész, udvarmester, lovász, tehenész, kocsis, mindenki, mindenki. Mert bennünket, magyarokat becsültek. Jó dolgúaknak s becsületeseknek tartottak. Kölök voltam, édesanyám mesélte, hogy milyen jó volt ott, nagyon jó volt a királynál. Főzött, szolgálta a vendégeket. A doktor, amelyik ott volt, a királynak a doktora, annak leánya volt kettő, azok dajkáltak engemet...

Bratianu – az 1916-18-as román miniszterelnök –, Take Ionescu, Nicolae Iorga – ugyancsak miniszterelnök – teljes személyzete magyar. Mert a magyar megbízható és munkabíró. Mert a magyar tiszta és becsületes...

A század elején Bukarest 62 kocsi-készítő, -szerelő műhelyéből 60 magyar. Magyar mesterek készítik a román főváros kocsi-csodáit. És a Kárpátokon túl szinte teljes iparossága – az egyéb mesterségekben is – ugyancsak magyar.

Kétségtől felette állunk a környezetünknek minden szempontból.

Nemcsak a megbízhatóságunkkal, a képességünkkel, a tudásunkkal is.

És Amerikában is.

„Álltak, ahogy csak állniuk kellett,

Keserű daccal, sorsuknak szembeszegülve” (Tompai László)

Tünelmes pályákat futnak be az Amerikába kisodródottak. Messze, magasan kiemelkednek az átlagból.

És bűnünk ez? Ez a bűnünk?

Igen, bűnünk. Mert nem vagyunk egyenlők. S a nem egyenlőt az alatta levő övön alul üti. Mert tudja, hogy tisztességes harcban nem tud kiállni vele.

Az egész Kárpát-medence minden népe alacsonyabbrendűségi komplexussal küzdött és küzd, ettől érzi lelkiileg megnyomorítottnak magát veled szemben. Szeretnének feletted állni, és tudják, hogy nem állnak ott. Okádják a tüzet! Nincs itt józanság. Nincs itt érv. Nincs itt mérlegelés. Hogy a te néped akarattal, tetteivel soha nem adott okot erre a gyűlöletre.

Épp ellenkezőleg.

Adni akart. Fel akarta emelni a kisebbségeit. A Szent Korona fiait.

Lefordítottuk románra a Bibliát! Itt, az Erdélyi Fejedelemségben nyomták ki románul az első Bibliát. Itt jelentek meg az első román nyelvű nyomtatványok. Itt született meg a román írásos kultúra. Itt született meg a román nemzeti szellem. Magyar segédlettel.

Mindezt nem is kérdezi meg senki, nem is hozza fel érvként senki. Mert könnyebb szítani a tüzet, könnyebb szítani a gyűlöletet, petárdákat robbantani, szikrát dobni a nyugvó búzamezőbe, szikrát, mely lobbant, szikrát, mely robbant, mintsem kezét fogni, esetleg tudásban megelőzni téged, nem erőszakkal kerekedni föled. Gáncsot vetni eléd!

Hiába tudod, hogy az emberi lény isten teremtménye, az élet Szent, s mint ilyen, minden ember élete az. Minden ember lénye egy Világ, egy Külön világ, s azt tisztelni, értékelni kell. S ugyanúgy a népek közös lelkületének külön világát. De ezt csak te tudod. Mert benned ez így kristályosodott ki Szent István óta. Ők csak annyit látnak, hogy más vagy. S azt hiszik, azt vélik, az érdekük kívánja azt, hogy ezt a mást, a te máságotat gyűlöljék. Majd gyűlölve eltüntessék. Hogy megöljék, szíven döfjék a mást!

Lehet, hogy nincs így. Vagy ha így van, ez is az Erő műve. Mely tudatokat ferdít, népeket, nemzeteket aláz meg, alacsonyít le, hogy saját céljai érdekében felhasználja őket. Elhiteti velük, hogy saját céljaik kívánják azt, hogy ellenségesek legyenek hozzád.

Sokszor szembesülhetett mindenki, aki a közös haza földjén, a három nemzet, három kultúra földjén élt, és emberként élt itt, egyénként élt itt, hogy az ember, a Más Ember is milyen jó tud lenni. Mert az Ember Ember. Mégiscsak él az eszme. Alapfokon él. A lelkekben él.

Most még csak a készülődés, a kések, szúrófegyverek élezése folyik. S csak a szikrát várják a gyűlölet betáplált, előkészített petárdái. Mert az idő közeleg.

Pedig magyarnak lenni épp oly nehéz, mint bármi másnak. A lent nekünk is lent van. A vágy a jobb életre nekünk is csak vágy. S a küzdelmet nekünk is meg kell vívnunk.

Mert:

A Világ Bakancsai rajtunk is taposnak.

Itt, itt, a Haza földjén.

Ahol szabadverseny van, ott ki lehet állni a porondra.

Ott bizonyítani lehet.

Ott fel tudsz emelkedni. És ha van erőd, ha az vagy, az tudsz maradni, akinek születéssel, olyan tudsz maradni, amilyennek közösséged tanított, fel is emelkedsz. Biztos, szinte biztos, hogy fel is emelkedsz.

Az erő mindig keresi a kitörés lehetőségét. A Kárpát-medence mesterségesen lezárított terület immár évszázadok óta. Méltatlan hely, megbélyegzett, lenyomott népek helye. S ha itt nem lehetett, tántorogtak ki a milliók a nagyvilágba. Mert megmutatom, úgymé megmutatom, hogy!

És akik elindultak, megmutatták. Meg tudták mutatni az erejüket. Még akkor is, ha nekik sem volt könnyű. Mert gyümölcsöt csak munka teremhet itt is, ott is, bárhol a nagyvilágban.

Hogy az én édesapám is kiment, itthon maradtam az öreg nagyapámmal. Nagyapám

kondás volt, a szőlőben szőlőpásztor, én meg itthon az iskolában. Ahogy ettem, úgy ettem, amit csináltam, azt ettem. Így ment. Ők ott jól éltek, aki jó munkás volt, jó fizetést kapott. Úgy élt, mint a hal a vízben. Levelet írtak 1915-ig, azután aztán nem írtak, mert a háború nem engedte. Ő a Depri gyárban dolgozott, első munkás volt, neki finom munkája volt. Első munkás volt a gyárban, Columbusban. Értett mindenhez. Itthon is: ha eltört egy szekérrúd, megcsinálta. Ha eltört egy kerék, megcsinálta. A tudását, amit ott tanult, itthon nem tudta használni. Ő összejárta Romániát, összejárta Németországot, Spanyolországot, Amerikát. Ő 9 nyelven tudott írni, olvasni. Dél-Amerikában is járt a háború előtt, ott is megpróbálta. A La Plata folyó mellett, Argentínában volt. Mesélte, hogy ott egy vasútlefektetésnél dolgozott. A mérnök el-elment szabadságra, s reá hagyta a munkásokat, vigyázzon, hogy dolgozzanak rendesen. Buenos Aires városában volt, onnan vitték a vasutat 60 km távolságba. Én már akkor megvoltam. Nagyrészt apa nélkül nőttem fel. Édesapám 13 éves korától 45 éves koráig idegen kenyéren volt. Neki 63 ezer aranykoronája maradt Pesten, ami egy bárói vagyont tett ki. A háború elseperte. Éppen konfirmáltam, 16 éves voltam, mikor hazajöttek Amerikából. Hosszú út volt, 43 napig jöttek vízen. Vártuk, vártuk, elmentünk elejükbe. Én nem ismertem meg, még ők sem ismertek meg. Csak akivel mentem, a szomszédal megismerték, mikor meglátták egymást. Mondta a szomszéd: na, ez a fiuk!

Ott is eléggé szerényen éltünk. Élelem vót elég. Minden reggel tejeskávé vót pörkölttel, borjúpörkölttel. Délben pedig disznókaraj, este pedig húsleves. Mondom, elég jól éltünk azért. S egyébre alig költöttünk. Ha elmentünk egy moziba, az 5 cent vót, nem vót drága. Ha színházba mentünk, az már drágább vót, attól függött, milyen helyre ültünk. Vót a páholy, az 1 dollár vót, lennebb 50 cent, aztán 25 cent. Igyekeztünk gyűjteni, s amit lehet, hazahozni.

Mikor kikapták a munkások két hétre a fizetést, be kellett menni a bankba. Hogy ne menjen az egész, hát ideadta az összes munkás a csekkjét, s beváltottam én a bankban. Egyszer mikor beváltottam, hazajövök, s kiosztottam a pénzt az embereknek, mindegyik megkapta az övét, hát nekem fennmaradt 50 dollár. Hát az nagy pénz volt akkor! Amikor egy pár bakancs 3 dollár volt. No, hogy a fenébe lehet ez!? Számolok így, számolok úgy, sehogy se jön ki. Kérdem, megkapta mindegyik a fizetést? Meg, meg, megvan mindenki elégedve. Másnap megyek be a telepre, gondolom, elmegyek én a bankhoz, biztosan a bankos tévedett. Mikor mentem el az ablaka alatt, már mosolygott a bankos. Bémegyek, mondom, né, valami tévedés esett a pénzbe. Tudja, mondja, már észrevette ő is, hogy tévedett, de nem hitte, hogy visszaviszem a pénzt. Osztán örvendett, még egy skatulya szivart is adott örömeben. Hogy visszavittem neki a pénzt.

Szinte mindenki egyet akar.

Felemelkedni!

Jobb életet élni!

És kapuk nyílnak ott kint, kapuk, melyeken befogadtatunk, s kapuk nyílnak itthon is.

Kapuk a tanulásra, kapuk a munkára.

Emelkedik az iskolák színvonala. Kiváló tanárok adják át tudásukat tanítványaiknak. Működnek a híres katolikus gimnáziumok, református és unitárius kollégiumok szerte az országban, Erdélyben, Felvidéken, Délvidéken – magyarul, németül, románul, horvátul, szerbül. Soknyelvű ország, sok-kultúrájú ország. Ontják az iskolák a tehetségeket. Okos elmék formálják az oktatás rendszerét, módszereit, programjait, s a magyar oktatás a világ egyik legkiválóbb oktatásává emelkedik szinte tüneményes gyorsasággal. Tanügyi törvényekkel, iskolareformokkal, kiváló tankönyvekkel, programokkal és nagyszerű hozzáállással biztosította a kiemelkedő, kimagasló eredményeket.

Ha csak egy-két iskolát veszünk, az úgynevezett Fasori Iskolát, akár magyar csodáról is beszélhetünk. Ez az 1823-ban, külön oktatási elvek alapján indult iskola – melyet Petőfi Sándor édesapja is megtalált fia számára, ontotta a Világ Nagyjait. Zenészeket (Dórati Antal, Tátrai Vilmos), világfelfedező tudósokat (Stein Aurél), feltalálókat, fizikusokat és matematikusokat (Kandó Kálmán, Harsányi János, Wiegner Jenő). Vagy az Evangélikus Mintagimnázium, ahol olyan „fejek” nőnek, nevelődnek, mint Teller Ede, Lord Kálor Miklós, Kármán Teodor, Kürti Miklós, Lax Péter, Polányi Mihály, Kálmán Mór. Majd csak a Rákosi korszak vet véget az itt működő Műhelyeknek, a magyar szellem letöréséhez ez is szükségeltetett. Nehogy éig nőjenek a fák!

Már Bessenyei kimondta, leírta: Minden nemzet csak a maga nyelven lehet naggyá! S ehhez tartja magát az ország, egyedülálló szellemet valósítva meg a Kárpát-medencében. Más országokban az állam nyelvén oktatnak. Így lesz a fél világ nyelve az angol, a másik nagy részéé a spanyol, a portugál. Franciaországban a nagy francia forradalom betiltja a tucatnyi kis nyelvet, melyeken ott kultúrák születtek! Betiltja a kultúrákat! Sorvadnak, halnak a nyelvek, szegényedik az emberiség! Egyetlen kis része vagyunk a világnak, ahol minden nemzet, minden kultúra szabadon fejlődik, fejlődhet. Ahogy természetes volt a születés, az is természetes volt, hogy Anyád Nyelvén beszélsz. Az is természetes volt, hogy Anyád Nyelvén tanulsz, végzed az iskolákat. És anyád nyelvén, saját anyanyelveden fejezed ki a gondolataidat.

Amikor arra, hogy hivatalos tantárgy legyen a nemzetiségi iskolákban is a magyar, 1907-ben gróf Apponyi Albert, az akkori oktatási miniszter kísérletet tett, óriási a nemzetiségek felháborodása. Óriási a felháborodás amiatt, hogy a kormány feltételekhez köti a nemzetiségi iskolákban a tanerők állami fizetését. Mert a kormány ekkor sem kötelez, hanem csak kér, és feltételeket szab. És ott háborodnak fel, és onnan uszítanak – lásd Bukarest –, ahol az oktatás nyelve csak román lehetett. Ahol az ország mintegy 300 ezernyi csángó lakójának SOHA egyetlen órát magyarul nem volt szabad tartani és nem is tartottak. Mert hát ugye Romániában élünk! És az ellen az ország ellen lázadoznak,

amelyben a Nagyszebeni Román Tanítóképzőben még 1918-ban is a magyar csak fakultatív nyelv volt. Úgy kaphattak ott diplomát a fiatal román tanítók, hogy nem volt kötelező egy szót sem tudniuk magyarul. És nem kellett vizsgát tenniük a magyar nyelvből – mennyire divatossá vált kifejezés –, „az állam nyelvéből”. Csak ha akarták, akkor vették fel a magyar nyelvet.

Most még mindenki küzd, küzd a felemelkedésért. Mint egy nyüzsgő méhkas, olyan az ország. Felfele törnek, törekednek az emberek. Az egész társadalom, az egész élet munkaközpontú. Az egész közösség várakozik a kitörésre. Ha csak úgy, hogy továbbadja utódainak a tudást, a felhalmozottat, a munka képességét és szeretetét, azzal is.

A Jóisten úgy megsegített, me a Jóisten segedelmével dolgoztam. Kértem mindig, hogy ne hagyjon el, megsegített a Jóisten. S itt vagyok. Pedig se a villától nem félttem, se a gereblyétől nem félttem, szekeret raktam, mentem, csináltuk, itthon mindent, felköltem, mikor hajnalban harangoztak, az istállóban vótam. Hej, hogy dolgoztunk! Vót látszatja! Anyósom észrevette aztot, hogy mi haladunk. Még Károly fia meg vót házasodva, egyik se tudott úgy haladni, mint mü. Igen, de csak egyik szemem aludt, mint a nyúlnek. Örökké egyik nyitva vót. Dolgon volt az eszünk, varrjak-e, uramnak segéljek-e. Uram nagy munkás vót, egyedül elment kaszálni, sajnáltam, kaszást fogadtam, melléje tettem. Mit csináljak? Mit csináltam volna? Jó volt dolgozni.

Csak menni, csak menni, menni. Nem megállni!

Helyben állni: halál. Átfut feletted az idő!

Általános a fel és le mozgás. A ki és be mozgás. Követeled a magad helyét, és mások követelik az ő helyüket. Lehet, hogy nehéz ez az örök harc, de végül is ez az élet. Dosztojevszkij mondja: *„hátha ezen a világon minden cél, amely felé az emberiség törekszik, csakis az elérés szakadatlan folyamatában, más szóval: magában az életben rejlik.”* S ez így van akkor is, ha küzdelmed hiábavaló lesz. Amit építettél, ugyanúgy semmivé lehet, mint ahogy ezer és ezer szándékod, ezer és ezer akarásod lehet ugyancsak semmivé. Nem egyéni bűneidért, hanem mert egy közösség tagja vagy, s a közösséged eleve az Erő Útjába került, és az az erő – bármekkora is az akarásod, bármekkorák is a benned rejlő értékek – le akar nyomni, nem akarja engedni, hogy mint ország vagy mint közösség, mint nemzet felemelkedhessél. Jogos a Németh László-i kérdés: *Mi csak bennszülöttek lehetünk a hazánkban?*

Nemcsak rohan hát, hanem kavarg is a világ...

A karmester int... Felüvöltenek a kürtök, trombiták... Aztán pö-pö-pö-pö...

Az érzékeny lelkűek érezhették: valami történni fog...

A zene üvöltése is átcsap várakozásba. Az egész zenekar szerepét átveszi egy szólójáték, egy fuvola játéka, mely csendről beszél, lassan hullámozó csendről. Ez a dallam lélekből fakad. Emberi.

Rossz szelek... .

Mintha rossz szelek fújnának, kezdenének fújni. Rossz és furcsa szelek. Érezni lehetett, hogy valaminek történnie kell. Talán olyanok is voltak, akik háborúról beszéltek. Mert a háborúk is általában nem úgy hirtelen, váratlanul jönnek. Ezer és ezer szál bogozódik össze, érdekek ütköznek, ellentétek fokozódnak fel. Növekszik a feszültség országok és országok között, diplomáciai csaták zajlanak, üzengetnek egymásnak a kormányok, lassan-lassan forrósodik föl a légkör. Hosszú-hosszú béke után egy kis elő-háború is lebonyolódott már a Balkánon.

„Megállj, megállj, kutya Szerbia,

Nem lesz tied Hercegovina.

Mert a magyar nem enged,

Míg a vérbe nem eped,

Akármennyit szenved.” – énekelték széltében-hosszában azokban az években. És nem is lett a kutya Szerbiáé a kis balkáni szláv ország, hanem a nagy Osztrák–Magyar Monarchia része lett. A pán-szlávizmus erő volt abban az időben, segíteni vagy egy tömbbe tömöríteni a különböző szláv népeket. Így hát a kicsi országnak a nagy balkáni szláv tömbből való kiorzása is ellentét-forrás volt, érdekellentét-szító, amiként sok-sok más is. Ha a történelemkönyveket nézzük, sok mindenről beszélnek, a kor ellentéteiről, a hatalmi érdekekről, a világ újrafelosztásának törekvéséről, a gyarmatokért folytatott harcról, a különféle hatalmi erők csoportosulásáról... Tényleg: Németország erősödött, a legnagyobb katonai erőt jelentette Európában. Franciaország, Anglia és (a tengeren túlról) még Amerika is aggódva nézte-látta ezt a látványos felfele-futást. Törökország hatalma súlyosan zuhanóban volt, a Balkán-háborúval majdnem teljesen kiszorult Európából. A felszabadult, az 500 éves rabigából kiszabadult Szerbia felé Oroszország nyújtáná a kezét. Hiszen: szláv testvérek. Oroszország Németországnak is szemében van, potenciális ellenfél.

Forgolódtak tehát a tőkés birodalmak, csattogott „világot szaggató foguk!” A kavargás hát megvolt. Az érzékenyek jól éreztek. A valaminek kell történnie igaz előérzet volt. Csakhogy ez a sok minden nem magyar ügy volt. Magyarország elégedett volt vagy lehetett a maga helyzetével, hiszen úgy tűnt, hogy 1848-49 törekvéseit – az Ausztriától való elszakadást nem tekintve – békés úton sikerült elérni, valóra váltani, az ország fejlődhetett és fejlődni is akart. A harci dal hát magyar szempontból akkor értelmetlen és hamis hangolású volt. Vagy úgy is mondhatjuk: kreált. Miben és miért nem enged a magyar? Miért kell a magyarnak újra vért adnia? Semmi köze nem volt Magyarországnak Hercegovinához, s Szerbiához is csak annyi, hogy a Balkán tűzfészke maradjon a Balkánon, vagy ott is aludjék ki ama tűz. De nem, nem aludt, nem aludhatott ki a tűz... Nem képletesen sem, s konkrétan sem. Mert a csóva így is és úgy is bedobott.

Nagy idő jött, dörgött, villámlott! Nagyon nehéz idő vót, s úgy megvilágosodott! Kiabáltak. Hazaszaladtam én is, lássam, mi történt...

Mindenütt ment a tűz, a sövényeken, a kerteken, úgy ment, mint a vonat a vasúton. Egyenesen, úgy. Az egyik azt mondta, kenyeret akartak sütni, abból lett. A másik szerint megint a gyűlölet, az ellenségeskedések. Hogy nem becsülik meg az emberek egymást. Hogy nincs a világban jóság, megértés.

Megbolydulóban volt hát a világ. És ott lappangott, ott rejtőzködött a látható mellett a láthatatlan, de a világban tapasztalható érzés, a gyűlölet érzése. Mintha valami erő lépett volna fel, szító erő, feszültségszító, gyűlöletszító erő! A templomokban letérdeltek az emberek, a szeretet parancsáról prédikáltak a papok, arról, hogy szeresd felebarátodat. Krisztus megtörtetett testét és kiontatott véréét vették magukhoz, jelképesen és figyelmeztetőn a gonoszság erejére, és a gonoszság ereje szinte szemmel láthatóvá vált, mindenütt terjedt a gyűlölet. A szegény gyűlölni kezdte a gazdagot, a gazdag félni kezdett a szegénytől, szűnőben volt az egymás iránti bizalom, s belopakodott az emberek lelkébe a félelem. A félelem valamitől, nem tudni, mitől, valamitől, ami ott ólálkodik a világban, mint valami járvány, s fertőzi az embereket, fertőzi a lelkeket.

Mintha rosszabbá kezdtek volna válni az emberek!

A jó vágya kiáltott a kor költészetéből, prózairodalmából, Árvácska ott áll mezítenül a hajnali hűvösön, s mint egy felkiáltójel hirdeti a rossznak való kiszolgáltatottságot, s kiált a jóért!

Emberek, legyetek jók!

Emberek, szánjátok az árvát, a kiszolgáltatott jóságot!

A Jó Györgyök visszaálmodták csupa szenvedés gyermekkorukat, hogy akkor még más volt, boldog volt a világ, akkor még jók voltak az emberek, és most?

Jobbá kell lennünk, mondhatták a Jók. Miközben a méregfőző műhelyekben főtt a méreg. Mert nemcsak itt volt a Baj. A Jó, a feltörekvő Jó, a Humánus, az emberség túlságosan megerősödött. Veszélyes lehetett, hogy még győzedelmeskedik. A Világ Kőművesei, a világot formálni, „kőműveselni” rendeltetett erők összedughatták a fejüket, megtanácskozhatták a tennivalóikat, és hozzákezdhetek a XX. század történelme alakításához. Az emberiség történelmének a nekik „jó”, nekik „megfelelő” útra való tereléséhez. Mert magától az „nem jó” útra terelődött. A Tolsztojok, Dosztojevszkijek, Csehovok és Turgenyevok, vagy hogy még messzebb menjünk: az O'Neill-ek és Thornton Wilderek vagy Arthur Millerek, nálunk a Holnaposok és nem Holnaposok, az Ady Endrék és Babits Mihályok, ne adj isten, Móricz Zsigmondok, és ama fasori iskolában és evangélikus gimnáziumban formálódó, kiteljesedő koponyák révén túl magasra emelkedett a magyar szellem, s ennek idejében gátat kell vetni.

Megjelent a Világ alakításának Színpadán teljes fegyverzetében a Szándék. Alulról

jött, rejtékhelyéről jött. Valahonnan onnan, ahol ugyancsak Szellem izmosodott, erős szellem, diadalra képes szellem, mely gátat tudott vetni a Jónak.

Az előmunkálatok már megtörténtek. A Patyomkin cirkáló „kísérlete” már megtörtént. 1905-ben már megtörtént az első „forradalmi kísérlet”. A lokalizálás is jó volt. Aki csak Csehovot olvasta, vagy aki csak Goncsarovot, Dosztojevszkijt, Tolsztojt olvasta, látta, tudta, tudhatta, hogy ez a világ „gyenge” pontja, itt van ez a pont, mely kínálja a lehetőséget... Ennek a népnek a szelleme, lelke annyira kifinomodott, annyira egy irányba fordult, annyira Krisztushoz fordult, annyira szeretetről, jóságról, emberségről vallott, szeretetre, jóságra, emberségre sóvárgott, és ezáltal annyira védtelen lett „idealizmusában”, hogy ott lehet „kereskedni”.

És azt is látták, hogy a másik veszélyes pont a Kárpát-medence... Európa közepe. A dobogó Kő dobogó Világszíve. Itt is veszélyeztet a szakralitás. Itt is ott van egy Szörny, a Szent Korona a maga Jóságot, törvényességet védő tanával. Veszélyeztetnek a Szent dolgok. Tehát: „meg kell teremteni a demokráciát”.

„Fel kell emelni a dolgozó népet”.

„Szabaddá” kell tenni azt!

A Tanítás már készen volt. Elkészült Marx és Engels és népes tanítványaik műhelyében. S készült a Lenin műhelyében is. És a világ Demokratái, az emberiség Jótevői műhelyeiben is Párizsban, Londonban és New Yorkban. Az előmunkálatok hát elkészítettek. A gyűlölet szellemének az előmunkás terjesztői, kitervelői, kitermesztői elvégezték talaj-csiszoló, talaj-gyaluló munkájukat. Mindkét színhelyen alkalmasak voltak erre a nemzetiségek. Mert ugye ti el vagytok nyomva, hangzott a tanítás.

Csak a valós helyzet nem érdekelt senkit. A valóság, az igazság. Nem volt mérleg, hogy mérni lehessen. Nem is kellett. Mert az nem érdekelt senkit. Már rég tudják, ismerik az „éles elmék” az átlag emberiséget. Az átlag agyak mérlegelő képességét.

Már a 18–19. századokban megszülettek „úttörői” gondolatok kitenyésztett koponyái, a Danton és Robespierre eszméinek lelkes hívei végezték a dolgukat.

És ott volt a szörnyű kor öntőformáiba lötytyentett „új osztály” is, a proletáriátus. Szolgálatra kész, munkára kész. A feladat végrehajtására kész.

A kor menetel. A csend csak látszólagos, mintha egy hatalmas katlant építettek volna valahol valakik, melyben fortyog, rotyog, bűzlik a rothadás, s szaga betölti a világot.

A nagy mozgás, kavargás valahonnan a háttérből is jöhetett, amit látni nem lehetett, inkább csak kikövetkeztetni lehet(ne), vagy lehetett volna, ha lennének vagy lettek volna, akik ezzel foglalkoz(hat)nának vagy foglalkozhattak volna.

Így hát a kérdés: miért alakult így a világ? – kérdés ma is.

Maguk az ellentétek nem indokolnak meg mindent. Mert ez a készülődő felborulás másképp indult, és másképp végződött, mint ahogy az átlag felborulások szoktak indulni és végződni. Itt a nyertesek is furcsán nyertek, s a vesztesek is furcsán veszítettek, és

nem a méregkeverők vesztettek igazán. Bűn kiáltatott, bosszú kiáltatott, de a bűnös nem az volt, akit bűnösnek kiáltottak ki, és a bosszú sem azt sújtotta, akit illetett volna, akit sújtania kellett volna... Miközben lángolt a tűz, furcsa erők léptek föl, hogy más irányba tereljék annak a tűznek az irányát, másfele égessen, pergeljen! Összeborult a világ. Tulajdonképpen nem is volt nyertes sem, vagy ha mégis igen, nem hagyományosan nyert. Nem úgy, hogy győzött, legyőzte a vesztest. Voltak, akik a győzelem felé sóvárogtak, erősek is voltak, mégis ők lettek a legnagyobb vesztesek. Úgy, legyőzetlenül, úgy, hogy nem futamodtak meg, nem fetrengtek vérben a diadal-iramban száguldó paripák patái alatt. Valahogy másképp alakult itt minden, mint ahogy várni lehetett volna. De mindezt ott, az események hevében látni alig lehetett. Csak az idegszálak diktálhatták ezt. Vagy az ösztönök, melyeket ellenőrizni bajosan nehéz. Csak sejteni lehetett a nagy-nagy karmester vezénylő mozdulatait, a nagy zenekar húrjainak a megpendülését, azt, hogy a Nagy Koncert elkezdődött, vagy a Nagy Koncert újabb tételének mindjárt el kell kezdődnie. A karmester ott áll a pódiumon, s a vonósok, kürtösök és citerások szintén ott vannak, kezükben tartva a vonót vagy ütőeszközöket, s szájuknál a furolát, kürtöt, trombitáikat.

Géza, miközben visszafele tekint, teljesen magára van utalva. A 19 millió halotról – akik a rövidesen elkezdődő világégés áldozatai lesznek, vannak adatok. Hitelesek? Nem hitelesek? Nehéz eldönteni, de annyi tény, hogy emberek áldozták arra karrierjüket, értelmüket, teherbíró képességüket, hogy elhúzzák a már leomlott függőnyt, s „felleltározzák”, mi is történt mögötte. Hol milyen csaták voltak, mikor melyik hadsereg került fölénybe, ki mit nyert és mit veszített, melyik tábornok mit mondott, melyik vezérkari főnök mit rendelt el, melyik miniszterelnök mikor mondott le, és ki vette át a helyét. Mik zajlottak le a parlamentekben, mikor hol és mi robbant, milyenek voltak a fegyvernemek, melyik hadsereg volt hadi fölényben az eszközei révén, mikor milyen új fegyvereket vetettek be, azoknak mi volt a hatása, milyen előnyökhöz juttatta a bevetőit, és így tovább és így tovább. Mindezek kiderítéséért, számbavételéért rengeteg kutató-energia fogyott el, újságok millióit lapozták át, levéltári dokumentumok millióit tanulmányozták át. Jóformán mindent felgöngyölített, fellajstromozott a kutatás. Még azt is, hol állnak a katonatemetők, s kik nyugszanak, ha ezt még meg lehetett állapítani – a sírokban. Mert közben élt az emberekben a kegyelet érzése is, a harcviselés ilyen szempontból nem volt barbár, még az ellenség sebesültjeinek is megadták az első segélyt, s halottainak a végtisztességet. Csak egyet nem tett meg senki, hogy egybevesse azokat a dolgokat, amik a frontokon történtek, azokkal a dolgokkal, amik mint eredmények kijöttek. Mi vitte félre, mi terelte más irányba az eseményeket? Hogy máshová értek azok, mint amerre elkezdődtek? Hogy Oroszország se nem nyert, se nem veszített magában a háborúban, egyszerűen félretaszított, mert vele – Istennek? a történelemnek? a világ alakulásának és alakításának? – más volt a célja. Az ő rendeltetése más volt. S bár

nem veszített a fronton, mégis a korszak, sőt, talán az egész emberi történelem egyik legnagyobb vesztese lett. A háború csak nyitánya volt szenvedéseinek. A háború halálmezői csak elő(színpad)képei voltak a későbbi nagy-nagy halálmezőknek. A háború okozta szenvedések csak parányi kis fájdalmak voltak egy egész nemzet nagy-nagy szenvedéséhez mérten.

S beszélhetnénk Németországról is. És arról, hogy alig-alig dőlt el a háború! Németország még benne a háború forgatagában, élet-halál harcot vív, hiszen szinte az egész világ – vagy szinte nélkül is – szövetekezett ellene, és kevés szövetségese, köztük az Osztrák–Magyar Monarchia ellen, feltehetően úgys elveszítenék a háborút – de csak feltehetőleg, mert az még nincs lezárva, s a csatatereken provokátorok jelennek meg, röplap-szórók, ismeretlen önkéntesek. Dobjátok el a fegyvereiteket! Ne harcoljatok! Menjetek haza, a családokat éhezik! Stb.. stb... És Rosa Luxemburgok meg Karl Liebknechtek jelennek meg, a császár menekül, kikiáltják a köztársaságot, s így mennek más irányba a dolgok. Hogy Németország is nem jutott a majdani Szovjetunió sorsára? Talán itt, ezen a fronton nem sikerült a világmozgató erő terve. De nálunk sikerült. Vagy így kellett ennek is lennie? Így szerepelt ama tervben? Ki mondja meg...

Géza édesapja 14 éves, édesanyja 4.

Egyik nagyapja már régen halott, a másik mint állami hivatalnok, mint faluvezető ott kell, hogy álljon az őrhelyen, az őrhelyén. Rá másfajta feladat osztatik.

Így hát az ő családja távolról néz, távolról szemléli, hogy ott kint, jaj, mik fognak történni, mik is fognak történni...

Az édesapja már lát, érez, szorong. Mi lesz ebből? Ő már diák, „akkor” a kollégium IV. osztályos tanulója. Új és más fog kezdődni az ő életében is.

Édesanyja még boldog gyermek.

„Hol a boldogság mostanában?”

Barátságos, meleg szobában.”

A zenekar hangol. A Mester ott áll láthatatlan pódiumán. Nemsokára kezdődhet a Nagy Szimfónia II. tétele.

II. TÉTEL – SIKOLY (Fájdalmasan – con amaramente)

Egy hatalmas ütés az üstdobon. Összeverődnek a réztányérok. Klam, kalam, klam. Vagy csim, csim, csim. Aztán pergő ritmus: düdüdüdüdüdü... Majd felbúg a kürt, miközben bekapcsolódtak az összes vonós hangszerek. Magasba szárnyal a zene, más ritmussal, más ütemmel, mintha kilépnének a hangszerek igazi mivoltukból, mintha mássá válna a hangjuk, másként szólnának, sírnának a hegedűk, mint eddig, s másként harsognának a kürtök, mint eddig. A harsona is mintha másképp szólna... Miközben villám dörög – a kürtök vonítva szólnak, lovak patái dobognak –, halálhörgés, összecsukló testek zuhanása, menetelő katonák szabályos, de a megszokottnál kissé gyorsabb lépés-dobogása, jaj, jaj, jaj, zokogás a távolból, zokogás a távolban, Buuummmmm, Buuummmmm! Szól az üstdob, szólnak az ágyúk, sziklák omlása, pattogása, a karmester karja mintha csak alig lengne, vagy miközben leng, ő is figyel, élénken figyel, követi a ritmust, mintha ő követné a zene ritmusát, vagy mintha meg-megállna és kémlelne... Alig látni karjai ingását, a vezénylő pálca intéseit. S mégis, ritmusra szól a zene, még a villámlás, dübörgés, halálhörgés és a csizmák dobogása, a menekülők zaja is az ő ritmusát sírja...

Aztán mintha távolból jönne egy újfajta zaj, újfajta jaj! Jajt sikoltanak a hegedűk, jajt vonítanak a kürtök. Puff, puff, puff! Egy hatalmas cintányérütés. És dobogás, nyögés, de diadalhang is keveredik bele. Aztán mintha a szelek sívítanának. Az orosz pusztaszele. Aztán a magyar pusztaszele is. Éljen, éljen, éljen – kiáltják a kürtök –, és jaj, jaj, jaj, zengik, sírják a csellók. Majd káosz, hatalmas, fülsiketítő. A mester pálcája mintha fennebb, fennebb, fennebb-et intene. Erősebben, erősebben, erősebben-t intene. Majd mintha azt intené: tovább, tovább, tovább... A pergő dob egy redőny lezuhanását imitálja. S a hirtelen csend a döbbenet csendjét...

Jaj, Anyám, Édesanyám!

Ezerkilencszáztizennégyben fájni kezdett a Világ. Fájni kezdett a világ Lelke. Milliókban és milliókban kezdett előbb sajogni, aztán felerősödni, tombolni, ordítani a fájdalom. Fizikai is, lelki is, a fájdalom minden formája. Még akkor is, ha az első pillanatokban ezt a fájdalmat elnyomta valami furcsa bódulat, minden értelmet megcáfoló téboly!

Egyszerre, s az egyszerű emberek számára olyan váratlanul mozdult meg, vette át a lappangó csend helyét a lüktetés. S mint a kaptárból vagy hangyabolyból az apró kis lények, kidongtak, kirajzottak az emberek is az utcákra!

Mi van? Mi van?

Rípeg-ropog a világrend nagy építménye, nemcsak feszültségek vannak, nemcsak országos érdekek vannak, terjeszkedési vágy, préda-területek kiszemeltsége, birodalmak útban, népek, nemzetek útban, lelkek útban.

Útban van az én családom is. A te családod is.

Útban van az apád is, aki még akkor gyermek. Fiatal gyermek, s életre készül. És útban van nagyanyád is, aki fiatalon már özvegy asszony, és tud sokat sírni is, s tud a kis dolgoknak örülni is. Mert nagy dolgok, nagy öröмок – úgy hiszi – már alig lehetnek számára.

És útban van anyád családja is, ahol hat gyermek várja a kenyeret. Mi az, hogy kenyeret várnak? Mi az, hogy élnek, éreznek, vágnak, vágyakoznak, örülnek, sírnak? Hogy könyvek sorakoznak az otthonuk polcain. Minek az? Minek a kultúra, minek a lélek gyötrődése? Minek a szeretet, s minek a jóság? Minek a felkelő és lemenő Nap figyelése, a fény figyelése, a jövő kémlelése? Mi köze mindennek a Nagy Érdekhez? A láthatatlan Erő, világmozgató Erő érdekéhez?

Mert van ezeknél az apró, „kisszerű dolgoknál” magasabb valami, a Mester igyekezete, hogy az előadás sikeres legyen. Őt is érdek mozgatja. Érdek figyelteti őt, s a játék szakszerű irányítására készíti. Mert millió szem nézi, s millió fül hallja a Nagy Zenekart. S őt is figyelik, az Ő láthatatlan arcát, mozdulatait is lesik, szinte sóvárogva figyelik innen is, onnan is, minden oldalról, és minden oldal tíz és húsz és száz pontjáról, pontosan onnan, ahol ott meredeznek a nagy kérdőjelek, hogy mit is tegyünk. Hogy: mit merjünk tenni. Mert ugye, ha a malomkereket elindítjuk, akkor nemcsak az a kerék, de az egész szerkezet megindul. Hatalmas áttételek adják át az Erőt, a forgató, mozgató erőt, a zúzó és őrő, morzsoló és szétmállasztó erőt, az ég és föld zengésének, a zakatolva forgó kereknek az erejét, de csak akkor, ha van víz, vannak vizek a csatornában, amelyek ezeket a kor-kerekeket mozgásba hozzák. És a Vizek Kulcsa is az ő láthatatlanul lengő kezében van. A csap kulcsa, melyen a vizek, a csobogva hajtó vizek, az élethajókat is hátukon hordó vizek, az ezt is, azt is, a mindeneiket mozgató vizek, a Mozgató Erő vizei alázuhanak, az Ő kezében van. S így ama kerek, a Világ Malmai hatalmas és bonyolult kerékrendszer, azok mozgása is az ő mozdulatait követi, az ő figyelő tekintete előtt zajlik. Ezért a Vizek Útján is rajta a tekintete. Csapokat nyit és csapokat zár. Mindig ott és úgy, ahogy azt ő szükségesnek látja. Bár tudja, hogy az őt figyelő tekintetekből vágy (is) sugárzik, hogy az őt figyelők lelkéből sóhajok (is) törnek, törhetnek elő, az ama „kicsik” vágya, sóhaja. E vágyak és sóhajok fuvallata nem érinti meg őt. Ő csak a Nagy Játékot figyeli, a hangszerek játékát, a malmok kerekeinek a zakatolását, az Örök

Vizeket figyeli, hogy a kulccsal hol és mikor nyisson és zárjon. Vagy mikor gyorsítson és lassítson, szabályozza a Zene ritmusát, a Világ Vizeinek áramlását. Úgy, ahogy azt az Ő Érdeke vagy az Ő Érdekük diktálja. Hogy a kerekék forgása életeket is tör, életeket is zúz, és hogy milliók fohásza száll a magasba egy, a lelkekkel látott Arc felé, hogy egy nagy gyászmenet a világ, hosszú, végtelen sorok kanyarognak a Halál Mezőin, miközben szól a gyászzene, és milliók ajkáról száll felfelé a pusztuláson is áttörő élni akarás éneke, száll fel valahová a magasba, fel a levegőég láthatatlanságába, s hogy ez az ének fájdalomból fakad, s sóhaj és reménység is, az Őt nem is érdekli és nem is zavarja, nem befolyásolja. Az az ének nem az ő éneke, s nem is hozzá szól. Az esti imádságok sem hozzá szólnak. Ő azokat nem hallja, vagy ha hallja, közönnyel hallja, mert ő csak a nagy vizeket, magát az áramlást, az őrlő malom kerekeinek járását, a kürtök és trombiták, a hegedűk, csellók és brácsák hangját követi és irányítja, az Ő dolga csak ez... Úgy lendíteni azzal a karmesteri pálcával, s úgy szabályozni azzal a kulccsal, ahogy tőle is egy érzéketlen erő, az Érdek Ereje követeli.

Érdek... A Pénz érdeke. Vagy ahogy Marx nevezte: a Tőke Érdeke. A tőkéé, mely ugyanúgy, mint minden és mindenki a világon, lehet kisebb és nagyobb. Lehet kevésbé erős és hatalmasan erős. A világ egy nagy láncolatrendszer, érdekek láncolata, függőségek láncolata. Mint ahogy a Nap fogva tartja a földet, vagy a Galaktika centruma fogva tartja a Napot, és a galaktikák is kölcsönös egymást vonzásban rabjai egy még hatalmasabb erőnek, valahogy így van ez ama tőke-világban is. Kis és nagy vállalkozások, kis, közepes és nagy erők! És mindenkinek fölött: a Világ Vezérlő Ereje, melytől az egész rendszer függ...

Ez a leghatalmasabb Erő – akárcsak a galaktikák millióit fogva tartó erő – láthatatlan, csak annyit tudunk róla, hogy Van, ott van a világot kormányozó minden pénz mögött, Ő a Nagy, a Hatalmas Pénz, a Világ Pénze! Pénz, mely nélkül nemcsak vállalkozások, országok is összeomolhatnak, országok is eltűnhetnek a föld színéről. S ha eltűnnek, nem azért vagy nem csak azért, mert élehetetlenek voltak, hanem mert valamilyen okból útjába kerültek ennek a hatalmas Erőnek. Vagy mert ezt ez a hatalmas erő, ennek a hatalmas erőnek az érdeke úgy kívánja.

Ez az Erő hideg, valahol ott van a mínusz 273 fok közelében, ebben az Erőben nem doboghat szív, nem áramolhat vér, nincs hát lüktetés, nincsenek szorongásai, nincsen lelke, így lelkiismerete sincs, lelkiismeret-furdalásai sem lehetnek. Neki csak Érdeke van.

„Sértés testét, az undokot én simogattam,

Ő nevetett.”

Felhalmozott potenciálok, lesben álló fegyverkínálatok, melyeket el kell sütni. Robbanóanyag-kínálatok, melyet fel kell robbantani. Felhalmozott termékek, az ölés, gyilkolás eszközei. S hogy azokkal embereket ölnek? Ezt Ő közönnyel nézi, és nem is érdekli. Mert ha érdekelné, akkor nem növekedne az ő minden országot faló, marcangoló

hatalmas birodalma, mely rátelepszik az egész Világra, belopja magát az emberek lelkébe is, s nélküle már a legalacsonyabb szinten sincs Öröm! Pénz, pénz, pénz... Ebben van az Ő ereje! Hatalmas, leghatalmasabb Erő! S hogy a pénz sokasodjék, az egész világra ráboruló, vagy az egész világ fölé emelkedő Pénzhegy növekedjék, az ennek az Erőnek az elsődleges célja! Ennek a célnak a rabja, foglya Ő is. S hogy ez a cél és vágy valóra váljék, annak is megvannak a saját törvényei. S Őt is e törvények, és csak ezek a törvények irányítják. Neki csak azt szabad látnia, neki csak azon szabad töprengenie, spekulálnia, hogy az a halmaz, pénzhalmoz miként duzzadhat, növekedhet. Mert ez az Ő érdeke. S saját érdeke ellen nem cselekedhet senki. Ő sem. S hogy ez az érdek nem emberéletekben mér, nem lelkekben, fájdalomban sem, hanem haszonban? Csak haszonban? Ennek a következménye az ő minden egyéb iránti közönye, s ennek a függvénye az Ő akarata. Még ha kudarcai is vannak, még ha egyik-másik számítása nem is jön be, az sem töri meg. Mert az ő hatalma nem pillanatnyiakra mérhető. Ráfekszik nemcsak a világra, az Időre is, melyről hiszi, hogy mindig neki dolgozik.

Régi mese, hogy a háború valakinek, valakiknek nagyszerű üzlet. S az üzlet-lehetőséget mindig meg kell fogni, ki kell használni, vagy Meg Kell Teremteni (ki kell csiholni!), mert ugye – az is régi igazság, régóta tudják ama Urak, hogy – a pénzt meg kell csinálni. És hogy nem a munka annak a legfőbb forrása, hanem a pénz. Pénzből lehet leginkább pénzt csinálni. Sokat és sokat. Így a rendelkezésre álló pénzt be kell fektetni, hogy fiazzon. És minél többet fiazzon! És mert ugye az is közismert, hogy a pénz nem bűdös, attól kérek, akinek van, aki adni tud. És aki adni tud, az annak ad, aki kéri, illetve: aki vissza is fogja tudni adni. Ezért a legfőbb fejszök az országok, mert azokban milliók, az életben maradók millióinak a munkája, fáradsága, izzadság-cseppjei képezik a garanciát. Ezért lehetséges az is, hogy ugyanaz a forrás fedezheti ennek az oldálnak a költségeit s annak az oldálnak a költségeit is. Az itt meggyilkoltak temetését, s az ott meggyilkoltak temetését is. A végén majd meglesz az egyenleg, meg lehet húzni a vonalat. Aki veszít, az fizet, megfizet mindent, az itteni temetéseket és az ottaniakat is. S így a mérleg kiegyenlítődik. Ha van nyertese a háborúnak, akkor az a nagy Ő, a világúr, a Világhatalom, amelyik innen is inkasszál, onnan is inkasszál. És inkasszál abból is, amiért be nem vallottan, nyilvánosságra nem hozottan ezt az egész cécót kirobbantotta. Vagy a kirobbantó erőt – melynek ő is egyik végtagja – segítette.

A Cél teljesedéséből is!

Mert a dolgok mögött, minden mögött ő áll. Ő, a Nagyúr.

Nagyúr, láthatatlan erő, mert az ő kezében a Világ Kulcsa. A Világ Vizeinek a kulcsa.

S ha a vizek zavarodnak, valakik ott ülnek a zavaros víz partján, s vetik be a horgaikat. A horgaikat, melyekre rajzanak a jó, kövér harcsák.

Csak egy szó, egy tekintet, és már lehet előkészíteni a lakomát is.

Világ világa, virágnak virága... És alvilág világtalansága, a sötétség virágtalansága. Ott nincs fény, mert nem kell a fény, ott nincs virág, mert ott lent nem is nyílnak, és nem is kellene virágok. Nincs szükség rájuk. Nincs szükség szépségre, jóságra, szeretetre és szerelemre, nincs szükség semmire, ami a virággal jár. Tőle minden, minden, ami a világot széppé teszi, idegen. Még akkor sem kell, ha az ő lentje is fent van, fent valahol a dolgok, a világ dolgai figyelő-állásainál, kormányzó fülkéjének figyelő-irányító – még ha fentről, akkor is letről irányító – ablakainál. Mert az alvilági erő mindig rejtőzködik, Rejtőzködő erő! Harcos Alakulatait nem nyílt tereken képzi, s ezeket az alakulatokat nem is látja senki. Nem azok fognak harcolni a harctereken. Ott emberek fognak egymással szembeállni, emberek, akik meglátják a virágot is, akik fájni is tudnak, akik örülni is tudnak, akik imádkozni is tudnak, fohászkodni, könyörögni, s akik bele is fásulhatnak a kilátástalan és örömtelen élet nyomasztó hétköznapijaiba. Neki mindez közönyös, mert neki csak céljai vannak, melyektől idegen mindenféle szépség, idegenek azok az értékek is, melyeket az emberiség az erkölcs kategóriájába sorol. Vagy amelyek szépségekben mérhetőek. Az ő Szépsége más. Az ő öröme forrása is más. Hogy gazdagabb, és következésképpen erősebb is lettem! Hogy annak a sok-sok szenvedésnek, mely a világra zúdult, a haszna egyedül az Én zsebembe csurog és csörög.

Humánium, mi az? Tisztelet, szeretet, mik azok?

Hogy életeket kell oltani? Az Alvilág erre rendezkedik be erejével, erőivel, erre a gyilkolásra, a mindig-mindig könyörtelen és lélektelen gyilkolásra...

Próbáld megérteni az orgyilkosokat, a Gavrilo Principeket! De nem tudod, és nem is lehet. Hazafiak voltak? Nem. Félrevezetettek, s hazafiságukban kihasználtak. Az Erő felbujtottjai, felbérteltjei. Bábuk, akikben nemcsak a lélek fordult ki, hanem az ész is. Ha meg tudsz bocsátani, azért bocsáthatsz meg nekik, mert nem tudták, hogy mit cselekszenek! S amikor felemelték a fegyvereiket, nemcsak a gyűlölet, a becsapottság is munkált bennük! S még önmagukra vonatkoztatva sem tudták, hogy az Élet Szent! Az ő életük is!

Aki a kinti Világban él, aki a teremtés törvényeiben gondolkodik, az nem is érti, nem is értheti meg ezt a lent-világot. Nem, mert ez a lent-világ mindenben ellentmond a Fentnek, melyen a teremtés törvényei, a „virág virága” törvényei uralkodnak. Ott nem a szív sebeit kötözik be, hanem sebeket nyitnak. Ott nem kell a mosoly. Nem kell sajnálat, megértés, nem kell a szeretet, melyből az Élet táplálkozik. Ő csak Érdekben gondolkodik. S mindig akkor és ott húzza meg a ravaszt, amikor és ahol hideg és számító céljai kívánják.

Géza megkérdi magától: Én mondom ezt?

Nem, nem én. A világ mozgása mondja, súgja, sejteti. Ha próbálsz a dolgok mögé tekinteni, vagy a dolgok folyását figyelod, azt, ami megtörtént s ami történik nap mint nap, azok súgnak, azok sejtetnek... És csak sejtteni lehet, kikövetkeztetni lehet ott, a

dolgok mögött történekekből, mert ez az Erő nem mondja, hogy én vagyok az Erő. S ez az érdek nem mondja, hogy én vagyok az Érdek. Csak a történekekből lehet következtetni ama Erőre és ama Érdekre.

A történelem annyit jegyez föl, hogy a Ferenc Ferdinánd és felesége elleni merénylet előkészítői a Mlada Bosna bosnyák és a Fekete Kéz szerb terrorszervezetek voltak. A gyilkolásra kiszemelt merénylők – három ilyenről is tud a történelem – csatasorba állítottak, megkapták a szükséges „muníciót”, sőt, a segítséget is – odaszállítottak a tett lehetőségének a színhelyeire –, a védelmet is megkapták ahhoz, hogy ama tettet végrehajtsák. Még ciánt is, hogyha nem sikerül kereket oldani – bizonyára az ehhez való segítségnyújtás is benne volt a bérelszámolás ígéretében –, ne kelljen majd utána szenvedniük. Úgy szól a feljegyzés: miután az első kísérlet nem sikerült, lebonyolították a trónörökös házaspár programját. Idő adatott hát az akció újraszervezésére, a kijelölteknek az új helyek elfoglalására. Aztán a házaspárt vivő kocsifőorja véletlenül nem tudta, *„elfelejtettek szólni neki”,* hogy *„az útirány megváltozott”*. Rossz irányba tért hát, de aztán a figyelmeztetésre lefékezett, hogy jó irányba fordulhasson, s így a préda tisztán és biztosan elérhetővé, a nagy merénylet tisztán és biztosan végrehajthatóvá vált. A merénylet, mely lázba hozhatja a világot, s mely biztos alapot nyújt ahhoz, hogy a még nagyobb Merénylet is sikeres legyen. Merénylet már nem egy birodalom trónörököse, hanem az egész birodalom ellen, a Világ ellen, sőt az emberiség ellen.

A „merénylet” tehát kiválóan terveztetett és szerveztetett meg. Az időközben beugrott hibát is tudták korrigálni, még útvonalat is változtattak, illetve tévesztettek, hogy minél tisztább legyen a helyzet, s minél biztonságosabb a végrehajtás. Egy egész alvilági Erő volt a szervezés mögött, mely feljött a felvilágra, megkapott minden segítséget, hogy a tett végrehajthatassék. Ez az „ügy” már nem csak Mlada Bosna és partnere, a Fekete Kéz ügye volt... Ők is csak eszközök voltak a Cél szolgálatában.

Ferenc Ferdinándról tudja a történelem, hogy szláv párti volt, a birodalmon belül fel akarta emelni a szlávokat, és – talán grimasz ez is – épp a szlávok „titkosszolgálati” kapták meg a feladat végrehajtásának a megbízó levelét.

Csak képzelgés ez? Géza képzelgése? Ha képzelgés, az igazságkeresés készteti erre. Ezért próbál összevetni okot és okozatot, célokat és eszközöket, kimondott és ki nem mondott dolgokat. A háború immár ott kopogtatott, sőt döngetett az idő ajtaján. Csak a tisztánlátók tudták, látták, érezték vagy sejtették, hogy benne mindenki eszköz lesz, a Rossz Erejének, a *„sírjukban is megátkozott Gazok”*-nak az eszköze, s hogy mekkora szenvedés fog vele a világra zúdulni. És hogy nem, nem! Vagy: Ne! Ne! De hogy e tiltakozók vagy sejtők, a Rosszat Sejtők akarata ellenére azt mégis ki lehessen robbantani, ahhoz valakinek meg kellett húznia a ravaszt. Hogy a ravasz meghúzása ott, Szarajevóban megfelelő késztető ok lehessen a Világ lángba borítására!

Úristen! Mennyi eszköz a Cél szolgálatában! Országok – az egész Világ, hiszen az egész világ ott rángattatik ama láncon! Politikusok, a világ irányt adó államainak vezetői, császárok, királyok, miniszterelnökök és ország-elnökök, talán a legnagyobb hatalom, az Amerikai Egyesült Államok elnöke is – ott rángattatik, mint bohóc, ott rángattatnak, mint bohócok. Ferencz József is bohóc, amikor kimondja híres mondatát: „*Mindent meggondoltam*”. Dehogyan gondolt ő meg mindent! Semmit sem gondolt meg! Mert ha meggondolta volna, vagy egyáltalán tudott volna gondolkozni, azt mondj, hogy nem. Mint ahogy a gondolkodó Tisza István ki is mondta azt a Nem-et, s még érvelt is mellette. Eszköz volt hát ő császársága is, pusztán csupasz és szálnalmas eszköz, kinek a lelkén milliók halála fog száradni. Mert az Erő elszabadíttatik, a láng gerjedni fog, szét fog terjedni, és égni fog, perzselni és pusztítani! S miközben égni fognak a falvak, s romba fognak dőlni a városok, s „*pusztul az élet, Uram!*”, s koravén gyermekek fogják majd a villát és az eke szárját, s majd zeng és zeng és zeng, magasba szárnyal az ima, a stáb elégedett lesz.

Óriási előadás! Hatalmas produkció! Az egész világ szerepel vagy statisztál benne!

S a fő és mellékszereplőknek, ama Egész Világ apróinak és nagyjainak fogalmuk sincs róla, hogy egyformán eszközök, mind-mind a bohóc szerepét játsszák, akár győztesek, akár vesztesek. A Világ Arca meg fog változni. Mint lavina, zúdul rá a világra a Rossz! A rossz ma, és a rossz, a továbbélő rossz, az erőt kapott rossz holnap is...

Leendő győztesek, ti is csak eszközök vagytok, lesztek. Általatok is szörny-arcát fogja mutatni ama Gonosz Erő! Hatalmasan és kegyetlenül.

Árvaság fog zúdulni a világra!

Az utcákon, sáncokban, patakok medrében fog folyni a vér. Embervér, mely kiontatott, s benne a te véred is!

Otthonok fognak romban heverni. Városok, falvak, egész országok! Hogy fogsz menni a romhalmaz tetején, s keresed apád csontjait, anyád csontjait, kisdedeid csontjait? S ordítani fog belőled a fájdalom? Sírnál, vonítanál, de már arra sem lesz erőd? Nem csak a tiéd, családok milliói roppannak össze, otthonok milliói omlanak össze, hullnak szét, egykor meleget árasztó kályhák millióiban alszik ki a tűz, a lobogó, az arcokat is megvilágító!

Az mind nem baj. Az még jó is. Mert a házak újjáépítéséhez, majd az új kályhák megépítéséhez, s az új tüzek begyújtásához is pénz kell, újabb pénz, s egy idő után minden régi „befektetés” is megtérül busásan, kamatostól.

Az erő a háttérből meg is teremtette, teremti, nemcsak kihasználta, kihasználja a helyzetet. Hisz ő háttérerő, melynek nemcsak pénzalapot kellett felhalmoznia, a hitelígénylőknek okot kellett „teremteni”, hogy egy ideig hitelezhessen, aztán besepri a jövedelmet kamatos kamattal duzzasztva... Így éretik el a cél. És „a cél szentesíti az eszközöket!” Bölcs mondás, régi mondás.

Hogy kialvó életek árán, fájó sebek, szenvedések árán? Nincsen árán? Éhezők,

nélkülözők, síró gyermekek, a haldoklók kimúlását váró dögkeselyűk árán? Árvaság és az elvesztett kedves siratása árán? Az sem baj. Mert az a te szenvedő világod. Az a Te ügyed, az a te dolgod-sorsod. S engem nem a te ügyed-sorsod, hanem a magam dolga érdekel...

Van egy kozmikus rend is.

Minden nap a maga módján egyforma. Éjszakával kezdődik, aztán jön a pirkadat, a hajnal, felkel a nap, fennebb és fennebb emelkedik az égen, mind jobban és jobban szórja a fényt, már delel, aztán kezd lefele hajlani, mígnem lebukik az ég peremén, s kezd fogyni a fény, jön az este, és ráborul a világra az éjszaka.

Forognak, száguldanak az apró és a hatalmas nagy részek, a parányi részecskék ugyanúgy, mint a csillagvilág fénylő óriásai, vagy a még nagyobb óriások, a galaktikák. Ezek mind-mind a mi akarattunktól, a mi „felügyeletunktől” függetlenül vannak, s ha ebben, ezekben gondolkodunk, csodára nyílik a tekintetünk.

Micsoda rend, micsoda hatalmas egyensúly!

Egy valami megmagyarázhatatlan teremtető értelem fog át, irányít, vagy ennek az értelemnek a szellemiségében lüktet, zakatol, száguld és száguldhat minden, mert a dolgok rendje mögött ott van az egyetemes mozgás sebességével száguldó sok billió és billió elektron az atommagok körül, molekulák, naprendszerek és galaktikák egymásra utaltsága, egymástól elszakadni nem tudása, függősége is.

Csak állsz és ámulsz!

S ebben a kozmikus rendben kis fények, kis életfények. Lüktetni kezdő szívek, előbb még bent az anyaméhben, aztán születés, előbb sírsz, mint mosolyogsz! Már az első lépéseidet teszed, odabújsz édesanyádhoz, simogatod, csókolgatod, s olyan jól esik a vízszontsimogatás.

Lüktet, zakatol a világ! A nagy, a beláthatatlanul nagy és a parányi kicsi. Az én életem, a te életed. A bolygó porszem léte, élete. Porszem-lét, porszem-élet. De milyen csodálatos, ebben a porszemlétben, ebben a pont és semmi életben benne az egyetemesség úgy is, mint törvény szabályozta rend, és úgy is, mint világkép, mint tudomásulvétel, mint felmérése annak, ami van. Mint elámuló tekintet a lét csodája fölött, melynek része a te léted is.

Csak állsz megint, és ámulsz folyamatosan, örökké!

S egyszerre veszed tudomásul azt is, hogy milyen óriási a mindenség, melynek része vagy, a csodát is, és azt is, hogy itt bent, ebben a létben micsoda harc folyik, harc a fent és lent között, az Erő és Erő, az Erőtlenség és Erőtlenség között, a Világ és Te közötted, vagy inkább a te Vágyad között. Mert Te pont vagy és semmi! És mégis vannak vágyaid, és a világ része vagy te is! És hogy van itt egyik oldal és másik oldal, és az Egyiken és a Másikon belül is ellentéterők esnek egymásnak, folyik a harc, ebben a harcban vannak irányító erők és a tehetetlenségnek kiszolgáltatottak, akiket sodor az idő, sodor a történelem, melyet szélfúvó vagy szélkötő kalamonok odújából fújnak, illetve kötöznek meg, s így halad, így száguld, sodródik a terhelt, agyonterhelt világ.

Csak egy Úr van, a törvény. Az a törvény, melyet áthágni nem tudsz és nem is lehet.
De akkor van-e remény?

Vagy éppen ez a Remény?

A természet rendje jelen pillanatban: a Nyár. Ülsz a fűben, előtted hangyák verte út vezet. Sürögnek, forognak rajta a parányi kis lények. Jönnek-mennek, ki-ki a dolga után. Látod: épp összetalálkozik két szembesiető, megállnak egy tört pillanattig, egymásra bólintanak, aztán ki-ki megy a maga útján...

Nemcsak kozmikus rend van, mikro-rend is. Ez is része a világ-rendnek. Ez is része az Élet rendjének. És ezen az egészen belül az Én létem, az én emberi létem nem is a legparányibb. Azt nem tudom, nem tudhatom, hogy a hangyák világában van-e az uralkodás vágya, ha nekem ez érdek, a másik elpusztításának vágya és beteljesítése. Hogy ott van-e akarva okozott fájdalom, van-e a Rossz ereje. Nem tudom, nem tudhatom. De hogy a legparányibb lény is élni akar, s megvan a maga rendje, azt látom, tudomásul veszem, és el is fogadom. És hiszek a jóban is, az emberi jóban, melyet – igaz, hogy részben megtagadott vagy be nem tartott, de mégis létező, lappangva is élő – törvények védenek. Az erkölcs törvényei. Egy érzés, melynek az a neve, hogy emberség. És egy másik törvény, melyet Szeretetnek hívnak. S melyet a Keresztre feszített oly gyönyörűen fogalmazott meg: Szeresd felebarátodat, mint önmagadat. És a Hit abban, hogy a settenkedő, mindenütt ott rejtőzködő, ott ólálkodó, és már magát sem leplező Rossz ellenében ott van a Jó. És hogy a Jó legyőzi a Rosszat.

Ábránd csak ez? Vágy csak ez? Csak a Hit képzelgése? A parányi emberi lény képzelgése? Esetleg kozmikus szemmel nézve nincs is jó és rossz, csak feszültségek vannak, a plusz és mínusz feszültsége, atommag és elektronok, galaktikák központi ereje és a körülötte gyűrűző, periférikus erők egymást fogó feszültsége? És ott nincs is Rossz és nincs is Jó, csak erő és ellenerő? S a kettő egységben, egymást semlegesítőn! Amikor egy golyó fúródik a szívedbe, és te összeomlasz, akkor is, abban is ezeknek a szembenálló erőknek a kötelező egymást fogó feszültsége ölt testet? Az élet és halál törvénye? Hogy neked meg kell halnod, és e törvény szerint szinte mindegy, hogy mikor? Mert *„minden, mi él, egyenlő soká él, a százados fa s egynapos rovar. Eszmél, örül, szeret és elbukik”* – elmélkedik Madách is.

Igen, lehet.

Igen, igen, igen!

És mégsem lehet. Az Igen mellett itt is megszólal a Nem!

Nem, nem, nem!

Mert akkor miért a Küldetés! A te küldetésed! Hogy megtaláld éned, lényed másik felét! És betöltsd vágyaidat, és általad is éljen az Élet! Hogy gyermekek szaladgáljanak körülötted, és így teljesítsd a benned megtestesülő lét, léted értelmét.

És miért, hogy érezni is tudunk? Van öröm és bánat. Miért?

A teremtésnek célja kell, hogy legyen ezzel is!

Eszközök vagyunk mi is, a Cél eszközei. És a cél az Élet, s nem a halál! S így hát mégis elkülöníthető a jó a rossztól?

Istenem! Hány lét válik értelmetlenné! Hány lét fog darabokra törni?

Árvák és özvegyek, vagy társukat meg sem talált, vagy megtalált társukat örökre elvesztő hajadonok, fiatalok, Élet Ágyai, akikben már nem fog fogamzani élet! Akik körül összeomlik a világ, akik számára bezárul, örökre bezárul a Boldogság Kapuja. És marad csak az emlék, az emléke annak, hogy én is lehettem volna boldog! Vagy hogy én is voltam boldog. De csak egy pillanatig, aztán összezsáptak fejem fölött a Világ Hullámai!

Fájdalom.

Ahogy mondjuk: fizikai és lelki.

Melyik a szörnyűbb?

Melyik az elviselhetetlenebb?

Ahogy Géza tekintetét a múlt felé fordítja, fájdalmat érez. Ahogy az ablaka előtt elhaladó emberek alakját, mozgását, mozdulatait nézi, ugyanez a fájdalom.

Halad az idő!

A tegnap gyermekei a ma felnőttei. És a tegnap arcát a ma arca váltja fel. De csak azért, hogy holnap új arcok jöhessenek.

S az idők, az új idők egyre zaklatottabbak.

A huszadik században nemcsak a múlt esik szét, hanem megszűnik az élet lassú hömpölygése is. Minden száguldani kezd. S ebben a száguldásban kérdeve kérdezheted:

Ember, hol vagy?

Mi lett veled, ember?!

Valóban utód vagy az Isten örökén?

Ezerkilencszáztizennégyben fájni kezdett a Világ. Fájni kezdett a világ Lelke. Milliókban és milliókban kezdett előbb sajogni, aztán felerősödni, tombolni, ordítani a fájdalom. Fizikai is, lelki is, a fájdalom minden formája. Még akkor is, ha az első pillanatokban ezt a fájdalmat elnyomta valami furcsa bódulat, minden értelmet megcáfoló téboly!

Egyszerre, s az egyszerű emberek számára olyan váratlanul mozdult meg a világ, vette át a lappangó csend helyét a lüktetés. S mint a kaptárból vagy hangyabolyból az apró kis lények, kidongtak, kirajzottak az emberek is az utcákra!

Mi van? Mi van?

Éjszaka arra riadtunk, hogy szólnak a kürtök. A kishíró trombitált! Mi az ablakhoz szaladtunk, édesanyám magára kapott valamit, s kiment, hogy közelről hallja, mi történt, mi történhetett! Ilyen még sohasem volt, hogy éjszaka! A kishíró a megszokott hangján, de a megszokottnál idegesebben kezdte: Közhírré tétetik! Közhírré tétetik! Általános mozgósítás! Tisza Pista elrendelte, hogy minden férfinak – tizennyolc évtől ötvenkettőig – hadviseletbe

kell menni! Aki már volt katona, 24 órán belül ott jelentkezze, ahol szolgált, aki még nem, ott, ahová tartozik. Semmi behívót ne várjon senki! Másnap mindenüvé kiragasztották Ferenc Józsefnek, Ausztria császáranak és Magyarország apostoli királyának a felhívását. „Népeimhez!” így kezdődött. Öreg, nagyon öreg volt a király. „Hátralévő napjaimat a béke és szeretet hónapban szerettem volna eltölteni, de ellenségeink nem engedték.” Ez így volt, erre emlékszem. Rajta volt az íráson, hogy tíz nap alatt tizennégy hadüzenet érte Magyarországot, és így hátralevő napjait a háborúnak kellett szentelnie. Meg is halt ezerkilencszáztizenhatban.

Jancsika! Menj ki az erdőre, s mondd meg apádnak, dobja el a fejszét és kaszát, mert háborúba kell menni!

És a Jancsikák szaladtak, és megmondták az édesapjuknak, hogy menni kell! És az emberek nem kétségbeesve csomagoltak, hanem lelkesedéssel. Isten veled, asszony, Isten veletek, gyermekeim, megverjük a szerbeket, s sarjúkaszálásra itthon leszünk!

Kimenyen anyám, bójón. „Jaj, hallja ke, ölik a mások a tyúkokat! Há mi is hamar!” Megfognak nem tudom hány tyúkot, kopaszítják, mik ott gyermekül nem tudunk segíteni, kicsik voltunk. Legyetek jók! – apám hagyakozott. Fogadjatok szót anyátoknak, ügyeljetek a bárányra, malacra, mikor anyátok valamit mond, minden szavát fogadjátok meg, fiaim. Segítetek anyátoknak dolgozni! De úgy sírtak, jött a könny a szemekből. Mik is sírtunk. Nem kell sírni, azt mondja apám, csak imádkozni kell, me aztán hazajövök. Má reggelre, mire virradt, má ment az egész nép. Mind úgy mentek, hogy azt lehetett hinni, menekülés van. Mindenkinek egy tarisznyája volt a hátán – nem volt akkor még bőrpönd –, benne egy kis kenyér, ki mit tudott pakolni, avval mentek. Há bérukkoltak! Fele része ment Brassóba, fele Kolozsvárra. Anyám is kísérte apámat, de apám a hegyről azt mondta: Menj vissza, há úgyis a lesz velem, ami a többiekkel, otthagytad a gyermekeket. Nem mondott egyebet, sírtak, hogy most mi lesz...

Nem csak az embernek lehet rossz sejtelve, sokszor az állat érzi meg jobban a baj közeledtét csodálatos ösztönével. Az állat, amely nem tudja, hogy Ferenc József általános mozgósítást rendelt el! Semmit nem tud, és érezheti, megérezheti mégis a bajt, a veszélyt! A szeretett gazdája feje fölött tornyosuló veszélyt.

Amikor elment, elvitték, s a falu végire leértek a szekérrel, hallotta, hogy a kutyája hogy sírt, hogy ugatott, hogy orgonált. Nem felejttem el sohasem, ez örökké eszembe van. Azt mondja, hogy állítsák meg a lovakat! A felesége kísérte, második felesége volt, nekem mostohaanyám. Özvegyen maradt, meghalt az első felesége, az én édesanyám. Megállították a szekeret, ott, ahonnan vissza lehetett látni az udvarunkba. S abba a helybe aszongya nagy keservesen, hogy: „Még a kutyám es megszír!” Ott esszebüttak a népek mind, ahogy vitték őket az állomásra. Úgy vitték el az állomásra édesapámat is. Elment katonának, akkor! Édesapám akkor úgy elment, kilencszáztizennégyben, úgy, hogy soha nem jött haza. Még szabadságra sem. Akkor láttam utoljára, mikor kikísértem, s mikor a kutyája elorgonálta a ház sarkánál. Álljon meg az a szekér! – kiáltotta. Gyöngyös! Meghallotta a kutya. Isten veled Gyöngyös,

mert megyek! Négy darab marhája a pajtában volt, teli pajta, teli takarmánnyal, minden volt, mikor édesapámat elvitték katonának. Utána nehezebb lett, mert nem volt ki rendezze. De nemcsak ő, két fia ment még bé azután, két testvérem, azok sem jöttek haza soha

Halálgyár vagy Érdekgyár?

Kit érdekel?

Kit érdekel, hogy hosszú sorokban indulnak el az emberek a Halál Mezőire? Életek törnek kettőbe, otthonok hullnak szét, boldogság-fészkek, hitek, reménységek.

Hitvesi ágyak üresednek! Sóhajok szállnak.

Gyermekek fognak állni az eke szarva mögött. Mert a munka az itt marad, s magasba száll a föld sóhaja.

Semmi, semmi. Minden semmi!

Hogy varjak fognak károgni a Halál Mezői fölött? Édesanyák, szerelmesek, gyermekek és feleségek fogják mondani az esti imát:

„Édes jó Istenem, hozd haza Őt!”

És az édes jó Istenem nem fogja hazahozni őt. Megcsonkul az élet, s beleköltözik a szívekbe a fájdalom.

Kit érdekel? Mit érdekel?

A fájdalom...

Töprengjünk csak tovább erről az érzésről. Szent érzés, mert lelkek tartozéka. Szent, mert lényedet járja át, és nem önzéssel járja át. Valahol a jó elvesztésének, vagy a jó utáni hiába való vágyanak a sarja, sarjadása. Ezért szent. A fájó lelkű embert nem illik bántani. Nem illik iránta közönyösnek lenni! És mennyi ilyen ember volt ekkor, ezekben a szomorú években. Asszonyok, gyermekek lesik, várják a postát, várják az érkező híreket, várják haza messze sodródott szeretteiket! És férfiak száz meg százezrei kémlelik az eget, a csillagokat. „*Csillagos ég, merre van az én szép hazám, Merre sirat engem az édesanyám!*”

„*A háborúba 3.581.000 magyar férfit hívtak be*”. És hárommillió-ötszáznyolcvanegyezer embert vártak haza a szeretteik! És az elmenteknek és az otthon maradottaknak is fáj a másik, fájtak a mások! Fájdalmas volt a vágy, még fájdalmasabb az elvesztés! Fájdalommal feküdtél itt is és ott is, s fájdalommal ébredtél itt is és ott is! S ezen a fájdalomon csak az enyhített, hogy hitted, a hazáért teszed azt, amit teszel! A hazáért ázol és fázol, a hazáért szenvedsz, és az ilyen szenvedés mégis csak szép! Mert megszenteltetett érzés!

Mennyivel másabb és mennyivel egyetemesebb érzés a tied, mint azoké, akik ugyancsak a frontok felé tekintenek, és úgy számolják az adom és veszem egyenlegét, hogy mit hozott vagy mit hozhat nekik a Ma! És megint a Ma! És megint a Ma! Mert a pénzes zsákok szája nyitva tátongott Ma is és Ma is, és ma is. S minden nap növelte azok tartalmát, még akkor is, ha nem csak befele, hanem kifele áramlás is volt belőlük! Mert a Ki vissza fog térni! És hozzá fog tapadni – ez indokol mindent – a plusz jövedék!

Géza megy, megy az úton, a megbolydult világ útjain. Ment őseiben, elődeiben, és megy és megy és megy.

Szemléld hát a Világokat!

Menj az úton, s próbálj visszanézni, visszatekinteni!

Megidézni, megérteni a kort. Mely volt előtted és lesz utánad is.

Most, ahogy visszatekintőn szemlélődik, eltöpreng... Ahogy benne csengenek az emlékezések, kitágul benne az idő. Levonhatja és le is vonja a következtetést, hogy az egyén sorsa szoros függvénye a történelemnek. Azon belül: népe történelmének. Nem azért megy háborúba, ahonnan esetleg sose tér vissza, mert erre van kedve. Ha lelkesedik, az is a kor mámorában, a kor megváltoztathatatlan sodrásában, a mindenkori Jelen kimondottan vagy ki nem mondottan jövő parancsolatjára kialakult lelkesedés. Ha fájdalma van, ugyanúgy, mert ez is van és az is, tehát az Egyén függőségi viszonyban van a népével, hazájával. Géza is mindig érezte, tudta, hogy sorsa rabja. Épp csak az a képessége is megvolt, hogy rá is látott, rá is tudott látni erre a sorsra-korra. Mérlegelni is tudott, és azt is tudta, hogy fölébe kerekedni nem képes. Esetleg csak megérteni, vagy csak szemlélődni, hogy minél többet tudjon megérteni. S azt is tudta mindig, úgy kell cselekednie a sors lehetőségei szerint, hogy ne legyen pusztá végrehajtó szolgája a kor parancsainak. Lelke nem engedte meg, hogy amikor az volt, mert végül is az volt ő is, kikapcsolódjék akkor is benne a mérlegelő ész...

S mert népe sorsa, az, hogy miért van így, ahogy van, mindig érdekelte, így próbálta tágítani a látását, ami – édesanyjának és édesapjának hála, az otthonnak hála – már indulásakor tartalmas volt. Mind több és több útja végén járót ismert meg, akiknek valamikor ma volt az is, ami Géza számára nem volt, azok a tegnapot is mint az egykori mát megjelenítőként kerültek be a tudatába. De ez történt akkor is, amikor édesanyja azt mondta, hogy apukám – és belenézett az időbe, s kezdett nagyapja megélt életéről, a vele történekekről beszélni. Vagy amikor édesapja szakadozott katonaruhájában hazaérkezett majdnem négy évre nyúlt szibériai hadifogságából, s elkezdett beszélni a mik történeke jajairól. Gézában kiszélesedett a világ, úgy érezte, sorsa részévé válik minden, ami a világban történt apjával, anyjával, nagyszüleivel, sőt népével is. A népből kiszakítani magát nem akarta, soha nem akarta, és nem is tudta volna. Mert erre képtelenek vagyunk. Még az is képtelen, aki ezt teszi. Szakítgatja maga körül a rákövesedőt, ránehezdedőt, menekülni akar és menekül is, valójában az sem menekülhet, csak a közös sorson belül egy egyéni sorsot kovácsolgat magának, ami ugyanúgy a közös sors részévé válik, vagy benne van a közös sorsban. Tehát: menekvés nincs! Így, ezeket tudva lett hát a korát nemcsak élő, de látó embere is Géza, s talán ezért még akkor is sűrűsödött a magánya, ha tudta, s mindenkinél jobban tudta; hogy különálló magány nincs, mindenki ott van az úton, ő is ott volt, az út közös út, kövek borítják, s szelek tépázzák, viharok áztatják. És hogy sodrása van az útnak, s ez a sodrás nem engedi, vagy csak alig engedi, hogy

magad dönts el, merre mész, hová mész, oda kell menned, ahová sorsod sodor azon az úton. Te csak annyiban vagy „tényező”, hogy azt az erkölcsöt, erőt és képességet, amelyet ugyancsak közösségedtől, szűkebben nézve, családotól kaptál, mennyire tudod vagy akarod érvényesíteni.

Ilyen volt az én katonai szolgálatom 1915-ben a nagy sormars alatt. Sormars azt jelenti, előre menni! Amikor elég sokan haltak el, de nem is golyó által, hanem a sok menetelés, a nehéz felszerelés, a nagy melegek miatt. A homokos lengyel utakon nagy volt a por, s rosszak a vizek... A kutak többnyire tele voltak szénnel, mivel a kútkávák többnyire deszkából voltak és légttek. Lengyelországban akkor a házak többnyire fából voltak építve, és zsuppal, azaz rozsszalmával voltak fedve. A legtöbb lengyel falut elégették a visszavonuló orosz csapatok, hogy a falvakból nem maradt más, csak az égbe meredő kémények. Mivel a kémények téglából voltak, nem égtek el. Augusztus végén András testvérem nehéz sebbel került a sziléziai Jégendorf városa kórházába. Egy nap ezredpihenő volt, ilyenkor mindig igyekeztem a fulumbelieket felkeresni. Felkerestem Szász János bácsit, akik a szomszédunkban laktak odahaza. János bácsi beteg volt. Mikor meglátott, sírt, és köszönte, hogy felkerestem. Nagyon el volt keseredve, hogy ő többet nem látja meg a falut, az öreg szüleit. Átadott egy gyűrűt, ha hazakerülök, vigyem el a szüleinek. El is vittem, s ő Radon városában el is halt a kórházban...

Szeptember derekán megállt a front. Mi az első zászlóalj Bananovicsitól jobbra foglaltunk állást, nagyon közel az oroszok állásaihoz, akik jobb helyzetben voltak, mert nekik előre megépített állásaik voltak, és abban vetették meg a lábukat, mi pedig velük szemben, ahogy a hadvezetés jónak látta, úgy helyezkedtünk el. Itt ölték meg az oroszok Maksai Kálmán sóhajdi lakost, aki velem volt egyidős, aztán közelharcban leszúrták Kobány bácsit, szintén Sóhajdról... Én beteg voltam, de segédkeztem a tábori postán Makoldy Viktor hadapród úrnak, civilben tanár volt. Ezt a segédkezést nagyon szerettem, mert sok újság, folyóirat és még könyvek is érkeztek a frontra, a tábori postán és olvasnivaló akadt bőven. Itt a front megett hatalmas fenyves erdők voltak sík területen, mert Észak-Lengyelország egészen sík terület, melyen akkora erdők vannak, hogy napokig is lehet menni gyalog bennük. Ki volt adva parancsba, hogy téli szállásra kell készülni. A törzs emberei a földbe ásták a fedezékeiket. Közvetlen a front megett volt ez, kilakoltatott orosz falu, ott két méter hosszú és egy méter magas káposztáshordókat láttam meg. Egy ilyen hordót kihengerítettem az erdőbe, kiütöttem az egyik fenekét, s kissé beágyaztam a földbe. Jó sok sarjút raktam bele, s beköltöztem a hordóba. Decemberben félméteres hó esett a hordóra, de én nem fáztam benne, dacára, hogy elől nyitva volt, jól betakaróztam, s úgy aludtam, mint a bunda. Ez a hordó volt a lakásom 1915 szeptember derekától 1916. január 2-ig, akkor kaptuk a parancsot, hogy menjünk északabbra, Gorodistye város elé, a németeket leváltani...

Egy jó nagy erdőbe, a hóba érkeztünk. Na most itt megint készíttetek szállást, ha meg nem akartok fagyni. Itt többen voltak a szomszéd faluból, köztük Szász Jenő, az én volt osztálytársam. Ez a Jenő olyan bús katona volt, mindig panaszkodott, hogy éjjel járnak mindig, a két front között dolgoznak, s hogy milyen rossz ott. Nagyon sajnáltam szegény Jenőt, tudtam, hogy milyen rossz éjjel a két front között, ahol az ellenség golyói mindig fűtyülnek, dolgozni...

A front hétköznapijai, az élet hétköznapijai. Az élet hétköznapijai, amíg tart az élet.

Papfiú volt Feruska, egy osztályba jártunk, de a papgyermekek ritkán tegeződtek parasztyerekkel. Máskülönb ez a Feruska papnak készült, s itt a harctéren is tábori pap volt. Zászlósi rangban, a testvére püspökhelyettes lett. Később még egyszer találkoztunk, de csak egyszer, többet nem, mert mikor az oroszok nagy támadást intéztek itt Gorodistye előtt, Feruskát is golyó találta, és meghalt...

Hazafiság, hazafiúi érzés. Egyetemes ez is! Meg is lehet magyarázni, meg is lehet érteni, de a legszebb: érezni! És – ezt is lehet – kihasználni! Felhasználni! Felhasználni ámtásra, felhasználni a halál felé vezető út kikövezésére.

Megmondom őszintén, mint magyar ember, még tizenhatban is énekelve mentünk a frontra. Akkora ünneplés volt, mikor megjött a mozgósítási parancs! Én kint voltam nagyanyáméknál, apám telefonált ki, hogy mozgósítás van. A vendéglő mind tele volt, mozgósítás, mozgósítás, menni kell, menni kell, mindenki éltette a háborút. A nővéremnek az ura meg a rendőrfőkapitánynak a fia, mindketten – tiszték voltak – megkapták a behívót. Én nagyon vékony, cingár fiú voltam. Annyira cingár voltam, hogy a nyújtón egyszer eltört a kezem. Nem bírt engemet meg a karom, olyan gyenge, vékony fiú voltam. Egyetlen fiú voltam. Akkor még jól álltunk, apám főszolgabíró volt itt a legnagyobb járásban, nagy módban voltunk, megvolt még az ötszáz hold földünk. Egyetlen fiú voltam, három fiútestvérem halt meg azelőtt. Erősen féltettek. Nem nagyon akarták apámék, hogy katona legyek. Nem nagyon. Tekintettel arra, hogy a polgármester, a volt sorozóbizottságnak a feje anyám testvérének az ura volt, hát mindennap dáridó volt nálunk abban az időben, a többi tiszték is a sorozóbizottságból hozzánk jöttek ebédre, ha szó lett volna arról, azonnal kilöknék. Én megmondtam, feljelentem a belügyminiszternek apámat, ha nem engedi, hogy besorozzanak. Mikor soroztak, azt mondja az orvos: Bal kéz mérsékelt sorvadása, nem alkalmas. Elbírja az a puskát, mondom! Persze az ezredes erre azt mondja: alkalmas. Így soroztak be, így kezdődött... Tizenhat és fél éves voltam akkor, gimnazista.

A magyar ember hazafiúi érzése mégis talán mindenkiénél másabb.

„Sósabbak itt a könnyek, a fájdalmak is mások”

Mások, mert mérhetetlenül mély a kút, melybe ha belemerítesz, mind csak fájdalom, mind csak fájdalom, szinte kimerhetetlenül, kimeríthetetlenül.

És az a csodálatos, e fájdalomtól megterhelten – vagy megszentelten is? – úgy érzed, hogy jó magyarnak lenni.

Szinte érthetetlen, de így van. Van abban valami csodálatosan szép, amit logikával megmagyarázni nem tudsz, és nem is lehet, de van, bennünk van, a lelkünk mélységeibe van beoltva.

Honszeretet...

„Honszeretet, ha azt ki tudnók mondani”

Volt minden időkben. Vagy legalábbis amióta mérni tudjuk az időt. Volt Athénban, volt Rómában, bizonyára ott volt Batu kán vagy Szulejman szultán mongoljaiban és törökjeiben is. Ugyanúgy és mégis másképp!

„Szeresd hazádat és ne mondd:

A néma szeretet

Szűz mint a lélek, melynek a

Nyelv még nem véthetett.

Tégy érte mindent: éltedet,

Ha kell, csekélybe vedd;

De a hazát könnyelműen

Kockára ki ne tedd.” – írta Vörösmarty Mihály akkor, ama eszmélés és ébredés csodálatos korában.

Vagy: *„Négy szócskát üzenek, véds jól kebeledbe, s fiadnak/*

Hagyd örökölni ha kihúnysz : A HAZA MINDEN ELŐTT.” – olvassuk a Himnusz költőjétől.

Valahogy most másképp történülnek a dolgok... Másképp, teljesen másképp. Az érzés mégis ugyanaz. Ugyanaz volt Athénban, ugyanaz volt Spártában vagy Rómában, még Firenzében is, ókorban, középkorban, a reneszánsz korában, Mohács csataterének vagy a végvárak védőinek a szívében is.

„Vitézek, mi lehet, ez széles föld felett

szebb dolog az végeknél.” (Balassi)

A végeknél, ahol a hazáért meg lehet, és bizony, sokszor meg is kell halni. És tudod, hogy meg fogsz halni, és boldog vagy, mert a hazáért halsz. És *„szép és dicső dolog a hazáért meghalni.*” (Zrínyi)

El volt szánva az ember, nem gondolt se ide, se oda, se haza, se sehova. Ha élek, élek, ha meghalok, meghalok. Ezt kéri a haza! De azért a házasemberek azok sírtak. Azok gondolkoztak a családról, erről, arról. Mi legényemberek nem gondoltunk semmire sem. Még arra sem, hogy az ellenséget győzzük-e le, vagy hogy megmenekülünk-e.

A harcot tekintve a magyarok voltak elől még az osztrákokkal szemben is, mert olyan harcos katona, mint a magyar, a földet nem tapodta. Elszánt volt, bátor volt, ment ott, amelyik tudta, hogy ott meghal öt-hat lépésre, akkor is ment.

Édesanyám, minket ne sirassanak, mert ha mi meghalunk, nem a rosszágunkért, a hazáért haltunk meg! – mondta az egyik a két testvér közül. Egyszerre vitték őket!

Meg lehetett hát halni, és meg is halt – a statisztikák szerint – 589.267 magyar honvéd. Több mint egymillióan megsebesültek, s közel egymillióan a messzeségből, hadifogságból siratták a hitvesüket, gyermekeiket, nem tudva, hogy azok élnek vagy halnak. És azt sem tudták, hogy valaha meglátják-e őket.

Ha eddig rohant a század, 1914. július 28-tól – amikor megtörtént a kikényszerített hadüzenet, aztán megtörténtek az ugyancsak kikényszerített válasz-hadüzenetek – lelassult az idő. Azoknak is, akik elmentek, s azoknak is, akik otthon maradtak. Mintha az örökkévalóság kezdődött volna el. Véget érni nem akaró nappalok és éjszakák, véget érni nem akaró várakozások. És véget érni nem akaró fájdalmak, emlékezések. Gyász és remény. Lassan járó posta, megérkezni soha nem akaró tábori levelek, levelezőlapok. S elapadni nem tudó könnyek.

Újra találkozik a régi az újjal. A háború csatái részben a sok évszázada gyakorolt hagyományos ütközeteket idézik. Lövészárkok hálózák be Európa csataterit... Mert bár a háborúba belépett majdnem az egész világ, de a lövészárkok Európa mezőit szántják be keresztbe és kasul. Itt dörögnek a fegyverek, itt csapnak össze a kardok, szuronyok, dőlnek le lovaikról a harcosok. Itt inog a föld, s itt süllyednek a sírok a mélybe, s itt emelik a sírok fölé a keresztet. A Világ Háborúja Európa földjén, az öreg kontinens földjén, az egyetemes civilizáció legfőbb színhelyén zajlik. Mintha ezt a civilizációt is célpontba vették volna az egyre jobban és jobban korszerűsödő, az emberülésre egyre inkább és egyre biztosabban alkalmassá váló fegyverek, a romboló erők. Mert hát ugye oda irányul a csodákra is képes emberi szellem, ahol annak leginkább helye van. Mintha csak az lenne egyetlen célja ennek az egész világrohanásnak és a vele járó romhegynek és hullahalmaznak, hogy tűnjék el a múlt, Európa múltja, s jöhessen a Más Arcú és más tekintetű ma, európai jelen.

Állsz az időben, és visszanezel...

Hej, azok a napok, azok a napok!

És azok az évek!

Akkor kezdődött el valójában a modern kor történelme.

És mivel kezdődött?

Halálba menetelő oszlopokkal.

Énekszóval, dobszóval, kürtszóval, furcsa lelkesedéssel.

A nagy Érdék mellett vannak kisebb érdekek. Ilyen, hogy Hazám, hazám, te mindenem. Megvédeni a hazát. Mert a haza szent! Mert a hazám sorsa az én sorsom is. S ilyen, hogy otthonom. Otthon, melynek van egy utcára nyíló kapuja, a kaputól jobbra a hosszú

tornácós ház, balra a nyári konyha külön épülete, hátul keresztben csűr, istálló. Az istállóban lovak dobognak, tehenek bögnék, a csűrben az „álláson” széna halmozódik, alatta a betaszított szekér, mellyel aratni kell menni, aztán szántani, mert a szekéren rajta a szarvas eke is, melynek valaki kell, hogy fogja a szarvát, amely elé lovat kell fogni, s melyet tartani, irányítani kell, mert ez is az élet része. És ott él a Család, ott élnek a gyermekek, azokat fel kell nevelni, mert ezt is ránk rótt a teremtés! Felelünk utódainkért. Szeretetünkkel felelünk! Gondoskodásunkkal felelünk. S mindent kell vállalnunk, és vállalunk is értük. Egyetemes törvények működnek bennünk! A Lét Érdeke! Mely a te érdeked, s a te érzésed is, aki ott menetelsz a sorban, s fújod lelkesen a Megállj, megállj kutya Szerbiát, s úgy hiszed, azért teszed ezt, hogy ezt az otthont megvédd. És hiszed, hogy neked kell megvédened, és hiszed, hogy meg is fogod tudni védeni. Ha kell, még életed árán is.

Menetek mindenütt, harci menetek. Ahová tartozol, vagy akik között menetelsz, azokat úgy hívják, hogy Osztrák–Magyar Monarchia hadserege. Érdekes, messziről visszatekintve, „korszerűtlen” hadsereg ez. Különféle hadtestek, alakulatok vannak benne, vannak, melyeket úgy neveznek: közösek, s te úgy mondod, a „közösöknél szolgálók”. Aztán van a honvédség... Szépen csengő név magyar fülekben. Honvéd. Hont védők, hazát védők csapata. Még a nevében is benne: védő. A név eredete visszamegy a történelembe, a történelem alakította ki, a helyzet, az örök helyzet. A kalandozások kora óta, mely kilencszázötvenvalahányban ért véget, több mint ezer évvel „ezelőtt”, Magyarország minden háborúja honvédő háború volt. Magyarország minden háborúban a hazát védte. Mert volt egy haza, s azt a hazát meg kellett védeni, óvni, vagy – adott esetben – a haza védettségét biztosítani kellett. Magyarország nem vívott hódító háborúkat. De honvédjei folyton-folyvást védték. Erdélyben román vezényszóra hallgató ezredek is kapták ugyanazt a feladatot: megvédeni a közös hazát!!!

Mert ez a haza: közös haza volt. A Szent Korona országa. S a Szent Korona minden alattvalója ama Korona védelmét is élvezte. S valójában az egész Monarchia szellemisége is ez volt. Sok nép, sok nyelv, egymás mellett és egymásért.

Volt harminckét magyar ezred, azok voltak a honvédek. S a közös hadseregből százket ezred volt. Azoknak már németül vezényeltek. Voltak cseh s horvát ezredek is, cseh s horvát vezényszóval. S voltak teljesen román ezredek is. De a legtöbb vegyes volt. A honvédeknek is voltak románok, szlovákok, horvátok, rutének, s a közösöknél is magyarok. Elsőbb volt a raj, tizenkét emberből állott, annak egy örvezető volt a parancsnoka, s aztán volt egy tizedes is benne. Négy raj egy szakasz, azt a szakaszvezető irányította. Négy szakasz egy század, négy század egy zászlóalj, s négy zászlóalj egy ezred. Egy században kétszáznegyven ember volt. Egy szakaszban békeidőben negyvennyolc, háborúban hatvan.

Vásárhelyen a harmincnyolcas honvédtüzéreknek ezerkétszázan voltunk. Hát abban

román, magyar, sváb, mindenféle fajta volt. Azután is voltam mindenfélével, tóttal, ráccal, horvátal. Az ütegparancsnokomat Szobovics Ernőnek, az ütegparancsnok századosunkat Fábriknak hívták. A néppel hiba nem volt. Ott mind egy elven volt, s nem lehetett azt mondani, hogy a harmincnyolcas tüzéreknel rossz lett volna.

Mind ahány, annyiféle nemzet volt. Rutén legények, horvátok. Amelyik tudott, az tudott értekezni, amelyik nem, az nem. Összetartozási tudat nem sok volt közöttünk. Odakerült hozzánk egy fiatal gyerek, Anafré volt a keresztnéve. Annak olyan elméje volt, amit megmondtam neki, többet nem felejtette el. Mikor három hónapja ott volt, úgy tudott beszélni magyarul, én is tanulhattam tőle.

Miért ez a sokszínű – ma ezt így is mondhatnánk, ha értékét annyira el nem veszítette volna ez a szó – demokrácia?

Azért, mert jó az országnak is, ha minden fia magáénak érzi azt. S ha ott anyád nyelvén szólítunk meg téged. Ez így volt igaz. Egyedül itt, a Kárpát-medencében, Magyarország földjén. Vagy Ausztria–Magyarország földjén. Ám – visszanézve – önámítás volt ez, hiszen az édesanyjuk nyelvén szólítottak ezt soha nem hálálták meg, s mikor ők lettek az urak, nem is viszonzták. Csak az „ezer év” alatt volt ez így. Utána aztán soha, soha... Más szelek kezdtek fújni.

Ami volt, volt. S ami lett utána, az lett a jelen igazává.

Anyanyelv. Mindenkinek szent és drága. Ismerősen cseng a fülében. Kosztolányi Dezsőnek van egy szép elmélkedése, hogy azt a szót, hogy tej, tudja franciául is, németül is, angolul is, olaszul is, s még felsorol néhány nyelvet, de amikor azt mondja, hogy lai, vagy azt, hogy Milk, vagy azt hogy latte, mintha becsapnák. Mert az nem az, mellyel valamikor édesanyja hívta, hogy gyere, kicsi fiam, igyál egy kis tejet.

És ezt akkor tudták, tudták Magyarországon, hogy másképp hangzik román fülekben is, ha azt mondják neked, hogy bei lapte. Hai la mămăliguța! Egyél puliszkát. Vagy te azt mondd édesanyádnak, hogy mama dragă! És ez természetes és magától értetődő.

Sajnos a történelem sodrásában, épp e háború végnapjaiban ez a nagy igazság elfelejtetett. Megszületett – vagy már azelőtt is volt, épp csak a Kárpátok-övezte hazában nem tudtuk, vagy nem akartuk tudni, vagy mert másképp gondolkoztunk, ezért nem tudtuk, hogy van – ilyen fogalom is, hogy az Állam Nyelve. Melynek az lesz a rendeltetése, hogy a te nyelvedet megölje, kiirtsa, helyettesítse. És hogy a te nyelved ne tartozhassék többé a szent fogalmak kategóriájába. A tervek szerint még neked sem!

Ám ez mind csak következmény lesz, a történelem kerekének a forgása kezd már ekkor más irányba menni. Gázolni, falakat dönteni visszafelé is.

Géza látja és tudja: azt, hogy mi történt, megírják a történelemlönyvek. Ám hogy mi miért történt, azt kevésbé. És azt is kevésbé, vagy kevésbé őszintén, igaz módon, amik a lelkekben történtek.

A miértekre egyértelmű választ adni nehéz. Mert a történelem alakulása bonyolult folyamat. Ezer szál, ezer érdek fonódik össze benne. A mozgató, bonyolító erők érdeke. Olyan ez, mint egy napkitörés. Hatalmas a belső kavargás, fogják és lökik egymást az azonos és ellen-töltetű részek, erők, ebből a húzó-vonzó-taszító és fogva tartó erő kavargásból egyszer csak kitör valami, kilövell valami, ami maga is fogoly, fogvatartott, láncon mozgó, zsineggel, ellen-energiával fogvatartott erő, de ki tudott törni, ki tudott lövelleni, megmutatni önmagát, aztán visszahull majd, visszafolyik, visszatér – tékozló gyermek – szülőjéhez. Esetleg elszakad, s önálló létet nyer. Talán a bolygók is így keletkeztek. Kilövellésből és leszakadásból, de úgy, hogy az erő mégis fogja őket, tartja őket, pályát kényszerít nekik, mely a saját útjuk lesz, melyet elhagyni nem tudnak majd soha. De részei maradnak annak az erőrendszernek, melyhez végül is tartoznak, tartozniuk kell.

A Világerő is csak egy erő a hatalmas erőrendszeren belül. Erő, mely fogva tart, még kilövelléseit is fogva tartja, s az ellenerőket is fogva tartja. Energiaközpont, kavargó kavalkád, mely vonz és taszít, neki is vannak kilövellései, visszarántásai is lehetnek, s új erőre kapva új formában jelentkezhetnek részei. De rendje van neki is, belső rendje, mert egy erőrend része ő is. Az ő érdeke is csak egy érdek az érdekek harcán, csatáján belül. Diktálni próbál, de – kérdés – elegendő-e az anyagtartalma hozzá? A Föld tartani tudja a Holdat. Ha az nagyobb lenne, nagyobbá válna, kiszakadna, elszabadulna, vagy messzibb pályára állna. De csak a tömegvonzás törvényén belül, annak lehetőségei szerint.

Te, ember, ebben a nagy-nagy mindenségben oly parányi vagy! Népek, országok, világok, oly parányiak vagytok! A Föld is oly parányi. És hát akkor te, és mi... És mégis. Fák és füvek, fűszálak és falevelek. Mindennek-mindennek saját arca van. A fűszálnak és falevélnek is. És neked is, Ember. És neked is, János vagy Mariska vagy akár Zakar, Ion, Johann vagy Zoltán, vagy akár Géza. A fűszál is a mindenség része, és te is a mindenség része vagy. Benned is életre kapott a lét, a szerves, öntudatos, benned is testet öltött a csoda, a Lét Csodája.

Nem tudni, a fűszál vagy falevél tud-e fájni. De te fájni tudsz. És fájni tudsz a derben vagy gyöngyharmatban, és mosolyogni tudsz, miközben figyeled a méhek döngicsélő zümmögését, vagy megsimogatod kedvesed kezét. Annak a kezét, akiből energia sugárzik át rád, fogva tartó energia, erő az egyetemességből, ellenerő, mely a létből sugárzik, s mely kéri, vonzza a te erődöt. S ha te ezt belevetíted az egyetemességbe, próbálsz belevetíteni, próbálsz megérteni, csak ámulsz, bámulsz, mi is történik, hogy csak általa, vele tudsz az egyetemesség teljes tartalmú része lenni. Csak általa tud benned is beteljesedni a törvény. S amikor meglöksz a Világerő, rád fúj, és te mint porszem, belekerülsz az örvénylésbe, elszakíttatsz, leszakíttatsz kedvesedről, s magányos porszemként lebegsz az űrben, éned szakadt ketté. Csonkának érzed magadat, s árván bolyongasz, célotat vesztetten.

S amikor az idők szele ráfúj a világra, tombolni kezdenek a viharok, és recsegnek-

ropognak az ágak, leszakadnak a részek az egészről, szétesnek az egészek, szétzilálódnak a teremtés Nagy Örömének, a vonzásban egymást megtalálásnak a részerei, boldogtalanabbá válik a világ, s azon belül te is.

De – teszi fel a kérdést Géza – lehet-e boldog a Világ? Lehetnek-e boldogok népek, nemzetek? Hiszen a világ létformája az ezerarcúság. És a világ létformája ebben a vonzásban és taszításban való kavargás. Van-e egy olyan erő, mely boldoggá teheti az Egészet?

Talán van. Mert éppen ebben az egyetemes mindenségben, ebben az egyetemes kavargásban épp azért a vonzás és összetartás, a fogva tartás, az ellentétezők egymáshoz feszülése, hogy te leszakadni ne tudj, vagy csak alig-alig tudj! Benne kell, hogy legyél az egészben. És fél-lényed – mert a kettős egységen belül, az erők harcán belül csak fél vagy – átsugárzik a másik részedhez, még akkor is, ha távolról, vagy akár ismeretlenül. Már amikor mérsz az utcán, magányosan bolyongsz, s jönnek-mennek körülöttes a csodák, a lét csodái, a másik fél testet öltött jelenései – benned is mint csoda, mint jelenség, mint feléd való sugárzás, sugárzó vonzás –, bizonyos fajta bizsergés ébred. Öröm még a nincsenben is, a te nagy-nagy magányodban, egyedüllétedben. És vágy, örök, meg nem szűnő vágy, ami szép, és ami tartalmassá teszi az életet. És ami feltölt. És valahol gazdagít is.

Aztán a szomj. A szellem szomja. Az is valahol ennek az örök vonzásnak, ennek a körülöttes és benned való kavargásnak a része. Hogy örömet kaphatsz a kultúrából. A szellem, az egyetemes szellem teremtményéből. Örömet kaphatsz annak rád való átsugárzásából. S még a fájdalom is teremő erővé válhat benned, és e fájdalomból is érték születhet, mely katarikus élményt ad, adhat a szenvedéseken túl, valamikor, élményt, mely jobbá tenni hivatott az embert, a világot! Fűszál vagy levél-létedben ebből is érzed, hogy a világ is bonyolultabb a látszatnál! Az új élet is fájdalomban születik! És hogy értelme is van az életednek! S főleg: nem vagy egyedül. Sohasem vagy egyedül! Egy rendnek vagy a része. Egy egyetemes rendnek, szellemrendnek (is), kultúrának (is) a része vagy! És a népek harcán belül egy népnek vagy a része. Nemcsak a te sorsod ölt testet benned, a néped sorsa is. S ha fájsz, nemcsak a tested fájhat, a lelkes is. És a lelkes nemcsak önmagadért fájhat, apádért, anyádért, a testvéredért, testvéreidért, a népedért is... Sőt: a más népekért is... Az Emberért! És ez a fájdalom már szép és nemes!

Ezerkilencszáztizennégy júliusában, augusztusában, szeptemberében ez a földi világ, mely országokból, népekből és nemzetekből rendeződik Egyetemes renddé, földi renddé, vonzások és taszítások egymást fogva tartó rendjévé, óriási kavargásban van. Recsegnek-ropognak a körénk ácsolt szerkezetek, erőenergiák lövellnek ki, szakadnak ki, mint s Napból a kitörések. Kisülések és villanások, szikrák egymás felé. És lent, hangyaboly-létünkben is. Rohanó hangyák szájukban a nagy tojásokkal, mint amikor egy hatalmas láb belerúgott a te rendedbe, a te békés egyensúly-rendedbe, melyet a lét törvénye véd. S ezt a

vonzáson és taszításon, együvé tartozáson belüli rendet szét akarja szakítani, rúgni, törni, zilálni valami, és az együvé tartozó részeknek kell keresniük egymást, mert elvesztették egymást, elvesztetted te is és te is, és te is a másik feledet, és rohansz, száguld veled, benned a láthatatlan akarat, elszakító erő, mely kiragadott józan létedből, megszokott rendedből. És golyók süvítenek a levegőben, melyek a Világ rendje, az Élet rendje ellen törnek, az ellen a Rend ellen, melyből kiléptek, kilövelltek, mikor egy ujj – valakinek az ujjja, ember ujjja – meghúzta azt a gyilkolásra, a rend megbontására kitalált ravaszt. Mert ugye „*az Élet él és élni akar, s nem azért adott annyi szépet, hogy átvádoljanak rajta gonosz ostoba fenéségek*”.

És átvádolnak, átgázolnak rajta ama gonoszak és ostobák.

Erőmutatvány kezdődik a szerencsétlen kiszakítottakkal, a meleg tűzhelyeiktől elszakítottakkal. És: mi lesz veled, Ember? Hangzanak a jajkiáltások!

Soha nem látott kavargás indul el. Kavargás, mely kihat majdnem az egész világra, az egész emberiségre. Valahogy úgy, mintha nem lenne emberektől szított, nem az emberekért történe ez az egész. Hanem valami másért, valamiért, ami azért ott van a világban, akár mint Erő vagy érdek, vagy a kettő együtt.

Ezért a neve az, hogy világháború!

Világ világossága... Vagy: világ és világosság...

És: Háború...

Ízlelgeted a szót. Vagy a szóban megtestesülő tartalmat. A tartalom történetét. Mert szavainkban benne van azok története is.

Há-bor... Nem érted. De ha a szó családját kezded bogozni, megvilágosodik a részek értelme is. Háborít... Nyugtalan-ságot, valami egyensúly megbomlását érzed ki belőle. Vagy háborog... Ugyanez más irányból. Vagy közelebb a másik gyökhöz, összetevőhöz: ború, borzad, borzol, borzolódik. Háborul, háborzad vagy borzolódik – játsszunk a szóval. Borul – háborul. Mi lehet a há külön jelentése? Vagy: mikben rejtőzködik az a „há”... Ház... Házak... Háló. Tehát menedék, otthon, vagy összetartó kötelék. És a házak felborulnak. A kötelékek, összetartó, összefogó hálók szétfoszolnak, kibomlanak. Mert ugye borul, bomlik, ugyanaz másként, más formában. El szeretnéd há-rítani ezt a borulást, bomlást. És háborogsz, lázadsz. Mert magadban képtelen vagy erre. Képtelen vagy szembeszegülni a világgal, a Világ Világosságának az elvesztésével, a Világ is felborult ebben a háborgásban, ebben az elveszettségben, a feléd tartó golyók, lövedékek elhárítására is képtelen vagy. Felborzolódik az idegrendszered is, annyi minden hárult-borult rád, annyi veszély zúdult-borult feléd, be is borított... Akárhogy is forogtad, a szó részeivel is körülírhatod ugyanazt, az egészet, ezt a felborult vagy beborult, és éppen ezért háborgó világot, mert a szó nemcsak hangok összetevődése, de tartalom is. Ez a hat hang hordoz egy súlyt, hatalmas súlyt, valójában a világ súlyát, s ha letöröd az elejét, a kettőből is eljuthatsz a hathoz, vagy ha letöröd a végét, a második gyököt – bor, ború, borul, vagy akár borda: mely összefog(na), összetart(ana), de most borul, törik, roppan,

s felborul benned a rend –, abból, ezekből kiindulva is eljuthatsz a háború szinte minden tartalmához, vagy akár minden borzalmához is...

Állhatsz hát és ámulhatsz. Mert a nyelvemben benne van a Világ. S benne az egyetemes Rend! S mielőtt erősen elhinnéd magadat saját nyelvem csodája láttán, eszedbe ötlik a Sóhajdon is ismert, vagy valamennyire ismert másik nyelv kifejezése ugyanerre... Razboi – háború –, de razbunare – bosszú... A háború mint bosszú...

Szörnyű!!!

Bosszú a Világ világossága ellen? A rend, a te Rended ellen?

A te rendedet megtörni akaró, azt megbosszulni akaró felborulás?

Ez a lent. És a fent, a fenti Világ Rendje néma és hallgató.

„Összekoccannak a molekulák”.

A Föld forog a Nap körül, a Hold forog a Föld körül. Felkel és lenyugszik a nap, pirkad, virrad, fénnel telik meg a föld, még a lövészárkokba is besüt, bevilágít. Az éjszakák hidegebbek, a nappalok melegebbek, mert ugye a törvény. A nap lövelli a maga energiáját, meleget sugároz a földre, életet sugároz a földre, mely él és élni akar. A fűszálak kapják az energiát, a fák gyökerei szívják a földből a nedvet, a levelek – melyek mindenikének külön arca van – végzik a fotoszintézis munkáját, a szarvasok bögnnek, muzsikálnak a hegyekben, amikor eljön az Egymást Megtalálás ideje, az Élet élni akarásának az ideje. A gólyák megérkeznek és útra kelnek, s közben felnő egy újabb generáció. Kotlók kapirgálnak a porban, kot-kot-kot, s a kikapart kukacot csőrükkel odateszik saját apróságaik elé, ha kell, bele a szájukba. És szép a madarak éneke, szép a füvek, levelek suhogása, még a fenyőtűk is szépen övezik körbe a vékony ágakat. És baktériumok tenyésznek, baktériumtenyészetek, tenyészülések – mert mindez szinte önmagában történik, s mely fölött alig van hatalmad –, dolgoznak az életért és az élet ellen, a Te életedért és a te életed ellen is, és ez mind-mind a törvény része. És az is a törvény része, hogy te, vagy egy másod, egy embermásod épp abban a pillanatban a szívéhez fog kapni, és itt a Vég, benne is megtestesül a Vég.

Géza rálép, rátapod a nyár-eleji zsendülés, életébredés egymást kereső, házába besereglett hangyahadára. Tapod, tapod, tapod, tapodja a nem kívánt vendégeket. S ahogy tapod, arra gondol: most ő is ellenerő. Erő az élet ellen. Pusztító erő! Önzően pusztító Gonosz Erő! Egy újabb tapodó lépés, s megszűnt egy élet. Aztán megint, megint, megint. S ott hevernek a földön, mely most a Halál Mezőjévé vált, sorban a holtak. Az egykor – ezelőtt még pár pillanattal – voltak. Akik egymást keresték, a saját boldogságukat, boldogulásukat keresve rajzottak be a házba.

Butaság erre gondolni?

Részben igen.

De arra is gondol, hogy már megvannak a gólyafiókák, a minap látta, ott magaslanak, nyújtózkodnak az anyjukat, apjukat, az általuk hozott „ételt”, tehát megtartást váró kicsi

fejek, csőrök – mert ott is, náluk is van család, anya és apa, még a tojásokon való kotolást is felváltva végezték, tehát az ösztön az ő létük része is –, és hogy ez be szép! Az életnek erre a formájára nem gázol rá sem ő, sem más. De a Hatalmas agancsokkal vágató és vonító szarvasbikákra talán még most is, vagy még azon az őszön is, melyen már halálmezőkön, emberi vérben gázoltak a lábak, célpontokká lettek emberek, védtelenek, ártatlanok, csak azért, hogy a Világnak, Európa térképének egy más pontján születtek. És ugyanekkor trófeák lesznek a hatalmas agancsok, de még az elejtett medvék vagy rókák kinyújtott, kifeszített, kiérlelt bőre is.

Vajon mikor ért, fejlődött oda az ember, Isten teremtménye, hogy a másik emberben társat, embertársat, barátot leljen. És hogy azt a másikat, ha az ugyanúgy és ugyanott kereste a vadászterületet, ahol és amint ő, ne föltétlenül ölje meg. Vagy volt-e így valaha, „föltétlenül megölte-e?” Nincs-e úgymond kinyilatkoztatás, ösztöneinkbe oltott érzés? Hogy „Ne ölj!” Ne öld meg embertársadat! Mint ahogy a kutya sem öli meg a kutyatársát. Vajon kaptuk, vagy valamikor megszületett ez az érzés, melyet legszebben az ókor nagyjai írtak le, s ők is neveztek el humánumnak. Emberszeretetnek. Mely az embertársan való segítség, vagy így is mondhatjuk: kötelező segítség lelki törvénye. A jóság lelki törvénye.

(Amikor vége volt, teli volt holttesttel, sebesülten mindenütt a hely. Csináltak egy fehér zászlót, azt lengették, akkor trombitáltak, s akkor megszüntették mind a két helyt a tüzelést. S akkor attól függött, hogy mennyi halott volt. Hogy egy nap vaj két nap, vaj három nap kellett eltakarítani a halottakat s a sebesülteket. Addig sem ők nem löttek ránk, sem mik nem löttünk rájuk...)

Vajon mi volt előbb? Az emberség vagy az embertelenség? Már 200 ezer évvel ezelőtt is az ember embert ölt? A husángos, majd a baltás embert csak addig érdekelte a másik, az útjában álló, amíg azt legyőzhette, agyonverhette? Vagy összetették az erejüket, s együtt küzdöttek az övékénél is nagyobb erő, a természet ereje ellen? Mikor lehetett az az első pillanat, amikor a másik Emberben ellenséget láttál, és szembefordultál vele. Vagy amikor odament ama hajdani győztes a legyőzötthöz, és felemelte, és kötözni kezdte a sebét?

Furcsa ez is. Egyik pillanatban ölsz, mint bármely fenevad, és a másikban visszavedlesz emberré...

Visszavedlesz? Tényleg visszavedlesz? Vagy mindenki visszavedlik?

Minden ember ember tud maradni?

Meddig ellenség az ellenséged csak azért, mert más haza szülte, és mikor lesz ő is a szemedben ember. Embertárs.

Az Osztrák–Magyar Monarchia hadereje – egyelőre – két irányban harcol. Délen a szerbek ellen diadalmaskodik, északon és keleten – Sziléziában – az oroszokkal vívja csatáit...

A háború krónikáját megírni nem e könyv feladata. Érzi, tudja ezt Géza is. Megírták azt már mások, ezer és ezer forrásból kutatható. Ő csak visszanéz, visszatekint ama időbe. Áll függőnye mögött, áll, áll és szemlélődik. Szemlélődik, ahogy az idő szövődikén át látni lehet előre és visszafele. A mába, a görgetegen gördülő mába, egy kicsit előre is, mert tudja, hogy csak ez a pillanat az igaz, és biztosan igaz, amelyben épp gépe billentyűit nyomogatja, hogy a következő billentyűig elér-e majd az ujja, az már a jövő titka. És néz, néz, merően figyelve néz, át hegyeken, völgyeken, és főleg át az időn, visszafele. Oda, amikor ő még nem is volt, csak mint génállomány, mint a jövőendő élet génje, kétféle osztva, de már ott és amott létező életekbe oltva. Lelki szemével látja a riadalmat, látja a zsinóros dolmányos honvédeket, köztük az akkor még nagy szerepet kapó huszárságot, amint pej lovaikat gondozzák. Látja mindkét oldal huszárait, egyaránt zsinóros dolmányban, csak a színek mások, mert az eredet ugyanoda mutat vissza itt is és ott is, a magyar pusztára, valahová a középkorba, amikor ez a jellegzetesen magyar katonaviselet kialakult, és szétterjedt, innen terjedt szét az egész világba. És a lelkekbe is belélt, az egykoriak emlékezése folytán. Hogy hűlt le a pillanatnyi lelkesedés, amikor honvédekünk mindenféle harci tapasztalat nélkül – hiszen az utolsó csatákra valamikor 1849-ben vonultak fel a magyar seregek –, miközben az ellenfél mindenütt friss, alig elmúlt háborúk ezer és ezer tapasztalatával állhatott velük szembe. Az oroszok az orosz-japán háború tapasztalataival, a szerbek a balkán-háborúban nem rég kivívott függetlenségük dicsőségével és örömeivel. Ezért lehetett az, hogy az első csatákban volt a legnagyobb a magyar seregek vesztesége. Hullottak, hullottak, hullottak. Alig-alig védték eme tapasztalatlanságukban az életüket. Jöttek, jöhettek a szomorú jelentések. És sírtak itt, sírtak ott, sokasodtak az özvegyek és árvák. És ellenfél tapodta a haza földjét, azt a földet, melyet legutóbb az osztrák és muszka lábak idegen csizmái érintettek 1849-ben.

A csataterék itt is és ott is szinte ugyanazok vagy ugyanolyanok. A harci módszer is kezdetben ugyanolyan, vagy majdnem ugyanolyan, mint 350–400 évvel előbb volt. Amikor még a „túloldalon” a törökök álltak.

Közben tavaszodni kezdett. Húsvétban már nagyon szép idő volt. Kimentem a rajvonalba, mert híre jött, hogy az orosz katonák átjöttek hozzánk, és a miénkek is az oroszokhoz, hát bizony nagy volt a barátság, ölekezés, csókolózás, hogy béke van, húsvét van, nem verekedünk tovább, és ez terjedt tovább, terjedt tovább... Istenem, be szép lett volna, ha a katonai parancsnokságok észre sem veszik, és hátulról irányított tüzérségi tüzellel a békét, az ember és ember szeretetét agyon nem lövik. Szegény oroszok és a mieink is alig tudtak hazaszaladni a két tűz között, mert az övéik is, a mieink is ágyúzni kezdtek.

Dolgoztunk örökké, éjjel-nappal. Volt, hogy mindenki magának ásta a lövészárkot. Volt egy kicsi lapátja, csákány, fészi, azt kellett magával vigye. Kiadták a parancsot, hogy itt

megállani, szakaszvezető vagy őrmester adta ki a parancsot. Akkor ott megállottunk, s mihelyt megállottunk, ásta meg magának a gödört, s oda feküdt belé... Volt olyan, hogy csak két hétre váltottak fel. S úgy is volt, hogy egyik nap bementünk a lövészárókba, másik nap kimentünk, felváltottak. Ott aludtunk a földön, az árokban. Nem volt fedele, semmi. Telen is, ha valahová elküldték az embert, akkor mentünk földél alá. Kinn a hó esett, az eső esett, s ott voltunk. Ki voltunk merülve, ki voltunk fáradva. Olyan álmos volt az ember, a szemet hunyta össze, ott lebútt a födre, s odafagyott köpenyestől. A társaink ha felköltöztek. Me ott nem vigyázott reánk senki, mindenki magára kellett vigyázzon. S hányan fagytak meg! Ott elaludt azon a hideg, fagyos földön, s ott megfagyott.

Kinn háltunk ott a rajvonalban, fennállva! Én egy esztendeig voltam ott a rajvonalban. Ha két órát kinn volt, kettőt pihent. Nem es bírta volna ki. Ha előnyomulás volt, akkor ment az egész. Akkor az egész ott volt. De mikor meg voltunk állapodva valahol, volt úgy, hogy mind a két rész állott. Karácsonyba nem volt soha ütközet. Egész éjjel olyan világosság volt, mint nappal. A rakétákat nyomták fel!

Aztán ilyen téli állásban mondom olyan dekungot csináltunk, hogy az egész raj beléfért. Az le volt gerendázva, s földdel le volt takarva, legalább egy méterre föld. Sokszor a víz befolyt rajta. Olyan domborulatot csináltunk, hogy a víz tudjon lefolyni róla. Mezsgyét raktunk a tetejére, ahogy követelte a hely. Vastagon kellett földelni, hogy a gránát ne üsse bé. Tőlünk is két fű úgy halt meg, hogy béütte a gránát a gerendát, elszakasztotta, s ahogy a priccse aludtak, a gerenda fejbe ütötte őket, s mind a kettő egyszerre halt meg... Csak kinn fagyoskodtunk, mikor nagy hidegek voltak. De építettünk örökké! Az első vonalat három-négy méterre ástuk le, oda fel kellett lépni a figyelőnek a lörésekhez. Még sáncot is ástunk, s rea trépeket fából, a víz elfolyt alattuk, s a trépeken jártunk.

Zrínyi Miklósnak, a Szigeti veszedelem írójának – aki hadvezér és hadtudós is volt – tulajdonítják a részben még máig is élő hadviselési formát. Feláll egymással szemben a két csapat, a hátuk mögött helyezkedik el a tüzérség, s az ütközet, vagy a leendő ütközet ágyútűzzel kezdődik. Megdördülnek az ágyúk, az ellenfél vonalának egy bizonyos részét célozzák, hogy azt ott meggyengítsék, s amikor szembeindul a két csapat, ott próbálja áttörni a frontot.

Az is „régimódi” hadviselés – az első háború idején még élt –, hogy elindulnak egymással szembe a csapatok, elérik egymást, ember emberrel kerül szembe, s ott nemcsak a technika érvényesül, de a vitézség, az erő, a bátorság, a találékonyság is. Aki bírja, marja. Megsemmisítesz egyet, jön, jöhet a másik, az erő valamennyire a meggyengített frontszakaszra irányul, mert ott könnyebb áthatolni, s mögéje is kerülhetsz az ellenfelednek, s akkor azt előlről és hátulról is támadva jobban megsemmisítheted.

Mikor arra sor került, már előre jött a hír, hogy vigyázzunk, mert ütközet lesz. Az élelem minnyá vastagabb lett. S amikor jött a parancs, hogy a tüzérség ennyi órákor kezdni löni az ellenséges állást, akkor rea két órára indult a gyalogság. Ahogy a gyalogság megindult, s ment

neki az ellenségnek, a tüzéség elhallgatott. Az ellenség az is szuronyt szegezett rohamra! Szembeszegültek, úgy, hogy összevegyültünk.

A tüzerek azt vették észre, hogy a muszkák rajtuk vannak. No osztán, aki az ágyú mellett volt szolgálatos, az ágyúból a zárdugattyút kikapta, s eldobta, hogy ne tudják használni. A muszka özönlött befelé. Mi éppen akkor hátul voltunk tartalékban. S akkor jött a parancs! Fel a szekerekre, s a gebéket biztatták, hogy menjenek! S úgy mentünk elé, amennyire csak lehetett, s ott a legnagyobb csendben a szekerekről le, s a rajvonalba szembe a muszkákkal! Sikerült szuronyrohammal visszavennünk az ágyúinkat, aztán bevettük a harmadik védelmi vonalat, be a másodikat, s az első még úgy volt, abba belenyuvadtunk, azt nem tudtuk bevenni. A muszka a gépfegyverrel fenyegetett. Aztán kivontak az állásból, mert megsemmisült – mondvá – az ezred. S akkor másokat vetettek be. Úgyhogy minket kivontak onnan, elhoztak egy olyan tizenöt-húsz kilométerre jobbra, ott betettek az állásba, s ott voltunk állásban aztán megint. Akkor megfordítottuk őket, a hátuk mögé a muszkáknak! Annyian voltak, a tisztjeink azt mondták, ha tudnák, hogy mi csak mennyien vagyunk, elhánynák a puskáikat, s úgy vernének agyon az egészünket. Puska nélkül! Később jött a parancs, hogy az ágyúkat vissza kell az elsőbbeni állásba helyezni, s megkezdődik a támadás az egész orosz fronton végig, mindenütt... Ugye ott volt lövés, ott volt szúrás, ott volt minden. Hát – mit mondjak – amikor már láttam, hogy ez lesz az én vetélytársam, löttem, hogy ne érijünk össze. Hogyha ő nem lö meg, akkor én kell meglőjem, hanem akkor szembe kell szúrjunk egymással. S én már előre lelöttem, mielőtt eszeértünk volna. A fegyverek csattogtak, csakhogy nem talált a szurony. Én döfni döftem, engemet is döftek volna, igen bizony, hát hogysisne, mikor össze van vegyülve az ember, egymást az ember nem tudja nézni, nem lássa az ember, mert az szemvilágvesztő dolog. Csakhogy mikor a rohamnak vége volt, összeállítottak, s heten maradtunk a századból. Volt olyan, amelyiknek a köpenyit lehasították volt, az én köpenyemnek is a felit leszakasztották. A roham megvolt, a mieink is löttek közinkbe ágyúkkal, s az orosz es lőtt, hogy az milyen dolog volt, miért volt, az csak egy néppusztítás volt. Mert most már ugye a sajátunkat kellett volna védjük! S ott esze voltunk vegyülve, s ő lötte a miénket es s az övét es. Ott mikor vége lett annak a harcnak, hát összeállítottak, hátramentünk, s keresték, a század na, hogy áll, s heten voltunk csak a századból, pedig kétszázhatvan emberünk volt! Amíg a harc folyt – tarthatott egy órát, egy jó órát tarthatott, tovább nem – annyit embert vesztettünk!

Akkor ki hogy tudott védekezni! Akár a muszka, akár mi! Három szuronyrohamban is részt vettem. A puskám örökké töltve volt, ha láttam, hogy jön nekem, a ravaszt elhúztam, felhengeredett, s készen volt. Én nem sebesültem soha meg. Olyan szerencsés voltam! Sokan estek el, rengetegen! A nagy orosz harcmezőn. Például tizenhatban pünkösöd napján volt egy jó rohamunk. Hetvenezer ember halt meg. Annyiba került az a támadás.

Ez is régimódi harc, hogy a fejedet, arcodat véd, gyeptéglákat emelsz magad elé, azokra támaszkod a fegyveredet is, és tüzelsz. Szemből is tüzelnek. És tüzéséggel

is tüzelnek. De végül is síkban, lent a földön folyik a harc, ott folynak az ütközetek, 14-ben, 15-ben még alig van repülőgép, amely föléd szállhatna, felülről támadhatna, mígnem a rohanó világ kifejleszti azokat is, a háború végére már azokkal is kibővült a hadviselés, de a légi háború – ama szárnyas halálmadarak, golyótűz, bomba, istencsapás fentről – végső szerepét csak majd 20 évvel később, a második világháborúkor kapja meg. Ekkor még döntő szerepet kap a fegyverek minősége, s azokon is túl: a te bátorságod, hősiességed, erőd és kitartásod.

Mi sík terepen voltunk, s ők az erdőből, a fák tetejéről kaszáltak minket géppuskáikkal. Sok ember elpusztult.

Ahogy vége lett annyira, vonultunk be az erdőbe, hát az egyik társam egy fának neki van támaszkodva, s azt mondja: Czika, gyere, segíts! Odamegyek, mi van veled, te! Azt mondja: a lábam... Nézem a lábát, hát a bakancsból jő ki a vér. Lehajoltam, hogy kifűzzem a bakancsát, s levegyem a lábáról. Hát a lába feje benne maradt, nem tartotta semmi, úgy elvágta az a kartács, csak egy szál bőr tartotta... Szólok a szanitécoknak, látom, a bokrok közül bújnak elé. Mondom: ti elbújtok oda, s egy sereg sebesült van egymáson! Gyertek ide legelőszőr! S hát az már meg volt halva. Nemcsak a lába, hát a bele is ki volt szakadva. A kartácsűz is megcsendesült már erre, s kimegyek én is a tetőre, ahonnan eljöttem, otthagytam egy másik társamat mellettem fekiüdve. A légnyomás leütötte. Intettem, hogy hallgasson, nem lehet beszélni, maradjon ott. Megtanultam én is másoktól, s tanítottam, akárhol, ha lefékszik, ne mozogjon, amíg vége nem lesz. Ha eltalálnak, eltalálnak, ha nem, nem, de maradj ott! S harmadikszor, amikor felugrott, úgy leütötte a légnyomás, hogy ottmaradt...

Én is ott hasaltam a többiekkel egy sorban. Egy kis szilánk szájon vágta a szomszédomat, az ott is maradt. De a fák dőltek ki, egy kis rajágyúval lőttek minket, attól. Egy kicsit hátrahúzódok! Hátrahúzódok egy kicsit, egy fa tövéhez odadugom a fejemet, védjem magam. A magyarok a gránáttal csak úgy hajigálták ki az oroszokat az állásból... Egy ágyúgolyó ott robbant el, megijedtek tőle, megseggeltek, s megindultak... Mik utánuk! S ki a hegytetőre! Lent a völgyben volt egy patak, oda ereszkedtünk le járőrbe már az ütközet után. Lementünk a patakig, hát jobbról jön az orosz járőr. Azok kétannyian voltak, mint mik. Zörögnek az ágak, hát futnak visszafele. Az egyik emberem akarta löni őket. Mondom: nem szabad! Ne lőj, menjünk mik is hátra! Hát megszólal az ágyújuk, de nem minket, hanem a vonalat kezdték löni!

Szerbia kapitulált. Aztán 1915-ben belépett az Új Erő, Olaszország. Új nevek, új fogalmak kerülnek be a tudatokba, lesznek a magyar szenvedések, megpróbáltatások újabb színhelyei. Doberdo... Isonzo... Assiago... Piave... „Mikor jössz haza, édes!” Mintha nem akarna vége lenni... Átcsoportosítják a haderőket, hogy jussanak oda is, maradjanak itt, az eddigi színhelyeken is, a fő, hogy a fegyverek ropogjanak.

Meddig lehet ezt bírni, kibírni – tették fel önmaguknak a kérdést sokan. És lehetett bírni. Olyanok is voltak, akik négy évet töltöttek a frontokon. Télben és nyárban,

csontfagyasztó hidegben és perzselő naptűzésben, amikor talján földön még a sziklák is árasztották a katlan-melegséget. És bírtad, mert az ember hozzáidomul a környezetéhez. Hozzá kell idomulnia. És ezek a körülmények ott olyanok voltak, itt ilyenek. Ott dekungok, lövészárkok, egymásnak rohanó katonák, itt sem az egyik, sem a másik, mintha nemcsak a föld változott volna sziklává, a háború is mássá lett. Nyílt útközetekre itt alig került sor, ám kiszolgáltatott védtelenségre annál inkább. Célpont voltál, s ha csak mozdultál, gránát, akna, golyószóró, minden-minden ki akarta oltani majdnem védtelen életedet. Igen, s hogyha életben maradtál – mert emlékezni is csak a túlélők tudtak, a holtak elvitték az emlékeiket is –, minden megpróbáltatás ellenére is szerencsésnek érezhetted magad. Mert valahol bennünk van az élet szentségének az érzése. Ha az nehéz, megpróbáltatásokkal terhes, akkor is szent. Az olasz front hát újabb, másfajta szenvedéseket hozott. Akik az orosz frontról kerültek át talján földre, azt mondták, az a másik szanatórium volt ehhez képest.

Mi fent voltunk, a hegynek a tetején. Köves, hegyes oldal volt mind, ahol voltunk. Ott mind csak kő volt, kő, kő, kő! Ott nem tudta még beásni sem magát az ember. S az ellenség sem. Ott csak úgy volt, valami követ, olyant keresett, hogy az védte. Védte? Dehogyan védte! Az egyik fejjel volt, s a másik alul. Síkság nem volt, semmi. Nem volt csak egy-egy fa imitt-amott. Olyan hegyek voltak, hogy szörnyű! Nehéz volt ott ásni, Stellungokat, kavernákat csinálni, s mégis kellett, mert hanem nem volt, ahova meneküljön az ember.

A frontok közel voltak. Mi lőttünk a rakétával az olaszokra, az olaszok löttek a rakétával reánk. Azok nem voltak olyan merészek, mint a mieink. Mégis, annyi volt a halott, nem tudtunk átal menni a halottakon... Összeszedték a szanitécok, meggyújtották, s elégették. Me nem tudták eltemetni, köves volt az egész hely.

Ha valami zörgést észrevettek a taljánok, olyan ágyútűzet kértek oda, hogy égett a kőszikla, csak úgy szikrázott! Ott nem lehetett nappal járkálni az állás között, mert lőtték az embert. Csak este, mikor besötétedett. Mikor sötétedett, akkor indultak meg tíz kilométerről a lovakkal, akik hozták az élelmet. Tizenegy felé érkezett meg az élelem, akkor hozták a kávé, a vizet, s azt széjjelosztották, kenyeret, mindenfélét. Legtöbbször úgy volt, hogy egyszerre megettünk mindent, s másnap nem volt.

Mentünk, mentünk, mentünk, mentünk fel, mentünk kérem, hát észrevett az olasz. Nekünk a kétszázhatvanhárom emberből maradt tizenhárom. Úgy széjjelverték. Ágyúzott erősen, s az a nagy sziklás ontott olyan nagy követ, mint egy-egy disznó, egy-egy tíz-tizenöt mázsás kő, el kellett válnon egymástól, s az osztán megindult, ment, omlott a kő, ömlött, sodort, vert agyon és vitt magával, mint a malomba a garatba gabona, ömlött, úgy, hogy tizenhárman maradtunk. Lehet, hogy maradtak még sebesülten, de annyi volt a halott, hogy nem bírt menni az ember tőlük. Mikor úgy nem ágyúztak olyan erősen, mentiünk hason oda, kuszoltunk, fogtuk meg hol a kezét, hol amit elértünk, me egy nagy szikla mellé voltunk húzódva, nagyobb volt, mint ez a ház. Egy darabba volt. Szürke gránitszikla. Azt mondtuk,

ha ezer esztendeig veri, se bontja széjjel. Nem is bontotta. Aztán úgy volt, úgy volt, be lehetett bújni alája. Számítottuk, ha elontja, reánk omlik, s ottmaradunk. Aztán ott megmaradtunk, de a tolvaj talján örökké lött, éjjel-nappal, éjjel-nappal.

Ott olyan támadások voltak, olyan harcok voltak, hogy az ember már nem tudott épen gondolkozni, csak nézte, ki jö vele szembe, hogy azt verje le... Aki minket el akart fogni, azt levertük. Mert akkor többen összekaptunk a négy gépfegyver körül, s megmenekültünk. Mikor kikerültünk a támadásból, hogy lássuk, ki van életben, akkor láttuk, hogy miken mentünk keresztül. Annyi, de annyi volt a halott! Egyik a másikon másztunk keresztül, annyi volt a halott. De hát nem volt mit csinálni, kellett menni előre újra. Megint kellett támadni... Mikor jött a támadás, igyad meg a rumot, osztán neki, ha élsz, ha halsz, kellett menni szembe a katonával. Aztán ha tudtál, löttél, ha nem, meglöttek téged, vagy meg azt, amelyik melletted volt. Nagy harcok voltak. A cimoni az egy hatalmas hegy volt, kilencszáz-tizenhat októberében a magyarok felrobbantották a taliánokkal. Azután aztán ők fúrtak be a Cimon alá, hogy a magyarokat robbantsák fel....

Aki ott volt, ide gondolt. Onnan, a messzeségből, a Halál Mezőiről haza. Aki itt volt, oda gondolt. Innen otthonról az ismeretlen messzeségbe. Össze csak a szeretet szálai értek, a messzire sugárzó, a lelkek mélyéről fakadó sóhajtasok szálai, sokszor már azok sem, mert a másik oldal megüresedett, megállt ott a szív dobogása, kialudt ott az étellel az érzés is, behullott a semmibe, a csend örök birodalmába...

Itthon, mert itthon is mennie kellett az életnek, özvegyasszonyok, fiatal gyermekek, lányok, vén emberek milyen hamar betakarították a határt. Igaz, hogy éjt nappá tettek, úgy dolgoztak. Én – hogy még itthon voltam szabadságon – a csépléssel járó életet és a gépek kezelését elég hamar megtanultam. Már az járt az eszemben, hogy majd ebben a szakmában tökéletesítem magam, ha a háború véget ért. No de ember tervez, s Isten végez. Augusztus 28-án, egy hétfőn reggel hirdették, hogy Románia a határainkat megtámadta, s mindenki meneküljön. Eszembe jutott a lengyel menekültek hosszú-hosszú sora... Próbáltam édesanyámékat visszatartani a meneküléstől, nem lehetett. Elindultunk hát mi is...

S újra idegen lábak – bocskoros lábak, román katonák lábai – fogják érinteni alig több mint 4-5 héten át az akkor még magyar földet. Így kerül Sóhajt népe is bele a háború kellős közepébe, vagy annak egy igen jellegzetes „válfajába”. Váratlanul és felkészületlenül. Akkor még nem tudta senki, hogy ez az orvtámadás – mert augusztus 27-ének éjszakáján hadüzenet nélkül minden vonalon megtámadta Románia Magyarországot – a Vég kezdete. A kitervelt Kereszt fájába ekkor verték az első, a ma messzeségből jól látható hatalmas szegeket. És nemcsak a keresztfát, a keresztre kiszemelt majdani Nagy Halott testét is meghasították, megsebezték már azok a szegek. Papírra vettetett, hogy a haza teste darabokra szaggattatik... Már akkor, 1916-ban. Amikor még forradalmak sem voltak, amiért állítólag meg kellett szállni, ily módon büntetve Magyarországot,

és a megszállók hálapénze volt az ország földje. Te ezt, akkor élt magyar – akinek elködösítették a tekintetét –, nem tudtad. De a nagy Keverő Asztalt vigyázó diszkoszokék, a programot összeválogató, összeállító Mindenesek tudták már, hogy ezzel az egésszel – melynek csak apró, kis, de fontos részei voltak ama augusztus 27-én történtek – mi a céljuk... Mi a céljuk veled, a te országgoddal, és hogy „szélesebb sávban” is lássunk, nézelődjünk, mi a céljuk az orosz medvével. Lev Tolsztoj és Anton Pavlovics Csehov népével, Oroszországgal. A maradandóság birodalmaival. Melyeknek nem szabadott megmaradni.

Az álcázó gépezet működött. Tökéletesen működött. Még „odaát”, a túlsó oldalon is kevesen sejtették, hogy ez is, ez az úgymond átsétálás a határokon, a „baráti ország” váratlan megtámadása – a Nagy Terv megvalósításának egy szükséges láncszeme. S maga is – amiként ez az egész Nagy Előadás – valójában csak álcázat. Figyelem elterelő művelet épp a figyelem odairányítása révén. A valós dolgok, a világ arcát, jövődő arcát alakító dolgok a mélyben terveztettek meg, a szükséges segédlépések is, s minden, ami kint, a világban történik, ennek az előre megtervezett báb-produkciónak, bábszínházi előadásnak a része. Hogy a bábuk valós életek? A sokmillió báb, azok életfonalának eltépése, életgyertyájának kioltása valóság? Valós emberek, akik életre születtek, akik vágytak és szerettek, akiket otthon édesanyák, hitvestársak, gyermekek várnak, hullnak bele a nemlétebe, ez is valóság. Az árvák is valódi árvák, az özvegyek is valódi özvegyek! S te, Ember, bármely ember semmi vagy ennek a Vad Erőnek, semmi vagy ebben a Vad Műveletben, melyet valakik kiterveltek az Ő, és egyedül csak az ő érdekükben...

Hogy mi ez az érdek? Ma sem látjuk, ma sem tudjuk, csak sejtjük. Csak a történeésekből, a megtörténeésekből lehet kikövetkeztetni ezt a hátsó célt, érdeket. Most még – 1916-ban – ezt nem tudja senki. Ha valahol valakik suttognák, akkor sem hallanád a fegyverropogástól. Mert a fegyverek ropognak szerte Európában szinte mindenütt, szól a zene, a harci, folyik a tánc, a haláltánc, halálba vonulók tánca, egy hatalmas sorba van állítva az emberiség, sorba, mely lassú vagy néha fel-felgyorsuló léptekkel halad az előre megásott hatalmas sírgödör felé. És ahogy odaérsz a gödör pereméhez, még két lépés, egy lépés, aztán behullasz. Már nem vagy, csak voltál. S a rekviem, a kísérő zene: fegyverek ropogása... Ágyúk ropogása...

A tervezőirodákban csend van. Azt golyót álló és hangszigetelő ablakok védik. És a szenvedésekre, a mások szenvedésére érzéketlen arctalan lények mérik fel a helyzetet, és tervezik meg a gödör mélyítésének a szükséges folyamatát.

Úgy hordták a törökbúzá! Rengeteg törökbúzá! adott a román a magyarnak! Csak tehenyekvel, marhákkal, lovakval. Az utak rosszak voltak, gödrösök, sárosok. Egész télen hallottuk, itt éltünk az út mellett, hallottuk egész télen: hej! hej! heeej! Ahogy mentek, s vitték. Hozták Ojnestből a törökbúzá, hozták a búzá, vitték a határhoz, s tették, rakták átal. S volt aztán, ami ott is maradt. Mikor megkezdtek a háborút, akkor akkora rakás

volt, met ott mentünk elé, mellette. Hej, miféle ehhez ez az estálló! Semmi! S ott maradt, ott megesett, ott kibútt (kicsirázott) a puj (a kukorica). Ott, Sósmezőnél, Herzsán túl, Sósmezőn innen. Ott volt a gránic (határ), ott.

A titkos szerződés szerint Románia ezért a hátbadöfésért jutalmul megkapja Erdélyt, Bánságot, a Partiumot és a Tiszán túl, egészen a Tiszáig...

Jöttek hát a „szolgálatosok”, jöttek magyar földre, melynek később majd az lesz a neve, hogy román föld. Jöttek szabadon menetelve, mintha kirándulásra, szemlélődésre. Jöttek veszélytelenül, mert ellenállás szinte semmi nem volt, nem lehetett, hiszen a „megbízható szomszéd” felé védtelenek voltak a határok.

Semmi nem vetített itt előre veszélyt.

Addig nagyon barátságosak voltak. Nem volt ez a nagy ellenségeskedés. A magyar őrs, a magyar katona átment a román részre is, a román is átjött. Letette a fegyvert ott, s ment az üzletbe vásárolni. Egészen másképpen éltek akkor az emberek!

Ugye a katonaság itt kicsi volt. Mert volt itt nem tudom hány hadtest, s amikor az utolsó ezredet is elvitték, akkor, pontosan akkor tört ki Románia. Addig nem. Akkor tört ki pontosan, amikor az utolsó ezredet elvitték innen a frontra.

Az alku hát a háta mögött megkötetett, megkötetett rád, a te bőrodra, a te házadra és hazádra, a te Hazád Földjére, a te néped rabigába hajtására. A csalétek ott feküdt, a hegyek koszorúzta ország, vagy annak egy része ide megy, másik része oda megy, harmadik része amoda megy, csak utána kell nyúlni. A tiétek lesz az én házam és hazám. Földem, kertem, mindenem. Csak gyertek! Még vért sem kell ontanotok érte!

A megtámadott földön – melyről még csak az ajándékozók és a megajándékozottak tudják, hogy az tárgy, dolog, ajándékozási eszköz – tegnap még öregek és gyermekek, özvegyek vagy a messzi harcmezőkön „haza-gondolók” asszonyai dolgoztak.

Ami kicsi gabonánk volt, kicséptük, s akkor láttuk, hogy egy fényes repülő megjárta magát. Itt kinn, a nyírfaszéjbe volt a cséplés. Akkor cséptük ki, ami kicsi búzánk volt, segítettünk egyik a másnak, a rokonok. Megláttuk a repülőt, jaj, ne milyen fényes repülő! Ne, milyen fényes! Addig nem láttunk ilyent.

Ki gondolta volna akkor, hogy az a repülő felderíteni, terepszemlézni jött. Megállapítani, hogy szabad a terep, kezdődhet hát Románia belépése a nagy világegyetű háborúba, melyért igen szép ár kínáltatik! „Koronánk legszebb tartománya, Erdély”. Könnyűszerrel meg lehet azt szerezni. Védtelen, nincs ott számottevő katonaság... A messzi frontokra vitték a hon védelmezőit, hiszen itt a szomszéd barát. Barát „családi” alapon is, hiszen az aktuális királyi család Vilmos császár rokona, s a történelemben mindig sokat számítottak az ilyen dinasztiai kapcsolatok... Hogy a barát önként ajánlotta volna föl az ellenfélhez, az antanthoz való átállását, az addig vállalt, kinyilvánított és szerződésbe foglalt semlegesség feladását, vagy a túlsó oldal vásárolta meg az „ajándék” ígéretével, nincs erre dokumentum. De arra van, hogy titkos egyezség született, s abba belefoglaltattott, hogy ha megtámadja

Románia az Osztrák–Magyar Monarchiát, jutalmul megkapja Kelet-Magyarországot. Így lett hát a történelmi Föld, Erdély, a Bánság, a Partium és Máramaros, sőt: a szerződés szerint még a Tiszántúl is – „viszonzási eszköz”, ígért, odaígért föld, ajándék a köpeny kifordításáért. Hogy az érdek szabja, szabhatja meg a tetteinket, s hogy az akkori Román Királyság mondhatta azt is, ott élő testvéreinkért tesszük, amit teszünk, ez is igaz. De az is, hogy azért van politikai erkölcs is, van becsületes szövetséges is, aki még el is vérezhet a szövetségese segítségében. Nem egy példát mutat erre is a történelem.

A prédateurület hát védtelen! Nyitva vannak a kapui, csak át kell menni, be kell menni rajtuk. Hogy voltak, akik várták az átmenőket, innen nézve: a bejövőket, az is igaz. De az ajándékozásban ennek semmi szerepe nem volt. Így hát az ama paktumban nem célként, hanem eszközként szerepelt. Eszközként, mellyel fizetni lehet. S az ott élők? A történelem? A dolgok realitása? Az ott élők arca, lelke, melyeket szintén a történelem alakított ki, azok mit sem számítottak. A már sokak által emlegetett „megoldás” a történelem, az itt élő népek története ilyenén való alakulására: egy új Svájc létrehozása, mely garancia a minden virág virágzására, itt – ebben a tárgyalásban – szóba sem jött, és szóba sem jöhetett. A te arcodnak ott nem volt jelentősége. Te nem lehettél az alku tárgya, a te boldogságod sem, az itt élő népek történelme, múltja és jelene sem. Nem érted, értetek történt, ami történt, ami már ekkor kezdett körvonalazódni, hanem valami másért. Annyi derült ki ebből a paktumból, hogy a háttérből irányító erő az Antant győzelmére játszik... És hogy ezt az arculatot, mely több mint ezer éve ott van Európa térképén, meg kell szüntetni, át kell alakítani, mássá kell formálni... Nem a „felekért”, hanem mert ez így – valamiért, nem tudni miért – nem jó... Tehát ama augusztus 28-i események ezért az átalakításért, ezért az átrajzolásért voltak fontosak. Azoknak, akiknek ez az átrendeződés is fontos volt. Mert nem a háború következménye, ami történt, hanem a háború történt azért, hogy ezek a dolgok – az a nagy átrendezés, ezek a nagy átrendeзések – megtörténhessenek.

Mint ahogy a pénz is eszköz, s csak egyeseknek cél, vagy válik céllá, úgy ez a nagy viláégés is csak eszköz... Az úgymond „szövetségesek”, akik akkor még mit sem sejtettek az alkuról, a különféle alkukról, arról, hogy a döntés már megszületett, ők azt hitték, hogy háború van, amelyet meg lehet és meg is kell nyerni. Itt ebben a kialakult helyzetben: Veszélyben a haza, idegen talpak tapodják a haza földjét, csapatokat vonnak össze, hat hét alatt kiverik földjükről – mert akkor azt hiszik, hogy az a föld az ő földjük, azok földje, akik országának része –, kiverik a betolakodottakat, sőt, nem csak kiverik, elfoglalják az orvul támadó ország java részét, még a fővárosát is, szégyenletes vereséget mérve rá, s kapitulálásra, különbéke megkötésére kényszerítve őt, a majdani győztest. Aki azért lesz majd győztes, mert egykori szövetségeseit, „barátait” hátba támadva az ígért konc érdekében, a győztesek oldalára lépett. Mert védtelen országot, védtelen embereket támadott meg!

Mondják, a politikában, a „jó” politizálás fogalomkörében ilyen szavak, hogy igazság, becsület vagy erkölcs nem léteznek. Hogy így igaz, ez az igaz, ilyen nincs. Ez a szó helyettesíti: hogy érdek. Az én érdekem. Nyugodtan szűrhetsz hátba, hagyhatsz cserben bárkit, ha az érdeked úgy kívánja. Vagy ha van mégis igaz és igazság? Az az igaz, amit a győztes mond. Csak és csakis az!

Nézzük csak, kik is a győztesek? Vagy hogy kikkel gyarapodtak a győztesek a végső sípszó előtt közvetlenül? Csehország, Horvátország, Szlovénia, Románia... Sőt, még Bosznia és Hercegovina is. Mind a „túlso oldalon” kezdték...

A román csendőrrőrsről kivont fegyverrel jöttek keresztül, minden házat felkutattak, hol mit kaptak, embert, leánygyermeket, ha egyszer élőlény volt, mind túlvitték a román csendőrrőrsre. Mind munkásokat kaptak, mert ott egész kicsi falu volt barakkokból erdőkitermelő munkásokkal, ebbe tíz ember, abba öt ember, ebbe négy, ebbe kettő, a Putnán dolgoztak, a kánálon, a vízi kánálon eresztették alá a fát. Akkor nem úgy volt, mint most, hogy traktor hozza az erdőről a fát. Száraz kánál (csatorna, csúsztató) volt csinálva, a fát levágták, összekötözték, a száraz kánálra bedobták, s ment az bé a völgybe. Ott aztán a vízi kánálba beléhányták, s a víz vitte... Akkor az egész munkássággal együtt hetvenketten voltunk, haraji és gelencei munkások, cigányok, akiket reggel osztán mind elfogtak.

A terv, amiért Románia behívatott és bevétetett a Nagy Háborúba, fölöttébb állt nála is, s tulajdonképpen annyi volt a fontos, hogy a terv végrehajthassék. S ahhoz egyéb jól megtervezett lépések is kellettek a még nagyobb cél érdekében, melyről lehet, hogy még közel száz év múlva sem tud az akkor megajándékozott, hogy ő nem cél volt az ajándékozásban, hanem abban is csak eszköz. S az az ajándék tulajdonképpen nem is neki szólt. Ama szétdarabolt országnak kellett szétdaraboltatnia, darabokra szaggattatnia, s szinte mindegy volt, hogy a darabokat kik kapják. A fontos maga a feldarabolás volt... S hogy a darabok is csak átmenetileg osztattak ki, csak sejtjük ma is. Magával a kiosztással, melynél a kinyújtott markok, vagy a markukat kinyújtók ugyancsak becsapottak voltak. Eszközök egy fölöttük álló cél megvalósításában. Amiként az Antant, Kis-Antant és Nagy-Antant, Központiak és nem központiak valahol ugyanúgy eszközök. Nekik sem, egyiknek sem „célszerű” túlságosan megerősödniük, még a győzteseknek sem.

És hogy ez újabb szenvedések tömkelegét zúdítja egy népre? Sőt: népekre! Mit számított az a „szerződőknek”. A sunyi egyezségkötőknek! Az ember olya parányivá zsugorodott ezekben az időkben! Mi az, hogy szenvedés, és főleg: a te szenvedésed? Mi az? És mi az, hogy otthonod, és a Te Otthonod? Hogy az felperzseltetik, szétdúlatik és kifosztatik, majd el is vésztetik tőled? Megint csak. Mi az? Kinek fáj az? Csak neked, csak neked, csak neked!

Egyelőre folyik a harc a harctereken, emberek állnak egymással szemben, emberek veszik egymást célba! Emberek ölik egymást, s sokan vannak, akik már érzi, hogy

ők tulajdonképpen nem ellenségek. Mint ahogy a puszkagolyó sem ellensége a másik, szembejövő puszkagolyónak.

Jöttek házról házra szuronyos fegyverrel, jöttek bé, mondták, hogy mondjuk: Traiască România, Éljen Románia! De nem mondtuk, mert nem tudtunk románul. Na, Traiască România! Akkor mondtuk, de hát a miféle? Román katonák voltak, olyan sapkájik volt, elől, hátul hegyes volt. Én egyenruhában voltam, huszonnégyes honvéd gyalogezredbeliben, kék sapkában – magyar katonasapka –, s egy szál tulu volt benne csak, jelezve, hogy csendőrkisegítő vagyok. Aztán keresték a csendőr őrmestert. Mondták, hogy menjek utánuk, aztán elfogtak. A szakácsnét meglőtték, amikor lépett ki az ajtón, elesett a küszöbön keresztül. Akkor lőhették keresztül ugye, amikor löni kezdték a kaszárnyát, felkelt, s kilépett, hogy megnézzé, mi történt. Miért a nagy tüzelés... Amikor nyolc-kilenc lehetett az óra, a csendőrörsről vittek libasorban keresztül a hegyen Lungalárgába, oda keresztülvittek, mert alulról odáig volt vasút. Volt egy alagút, az üres kocsikot oda belényomták, s amikor oda beérkeztünk mind, egyesén, libasorban, akkor osztán elényomtak két platót, olyan lapos kocsit, amire rakják a méter fát, hetvenkettőnkét kettőre felraktak, felültünk, s le Tisicára, Tisicáról Gara Putnára, Gara Putnáról le Marosestre, s Marosestről bé Bukarestbe... Ott vittek el Grivicán, ott bekísérték a sziguráncára, s két hétig ott voltunk a sziguráncán...

Megbolydul Sóhajt, s megbolydul Sóhajföld népe, Erdély népe, menekülő szászság, menekülő magyarság... Megtelnek az utak, emberek lepik be az utakat.

Mint valami földönfutók...

Kiabáltak az utcán: Menekülés lesz! Jaj, menekülni! Menekülni! Jönnék a románok!

Az egész falu ment Ojtozról. Egyszerre mentünk! Igen bizony. Itt maradtott mindenfélénk. Öregek, gyermekek, mindenki menekült. Maradt itt négy öreg, egy román, itt fent malma volt. Azokat elvitték a románok. Egy nem akart menni. Sinklernek hívták. Azt a falu végén meglőtték.

Sóhajt népe is menekült.

Vagy nyolcan-tízen maradtak ilyen idősebb asszonyok s emberek, azok nem jöttek velünk. Vagy százhatvan szekérrel mentünk, mentünk egymás után, sorjában. S ahogy kimentünk a faluból, egy este indultunk el, óriási nagy zivatar ért. Úgy, hogy a szekér derekán alul csorgott ki a víz, s megvizült minden rongyruhánk, amit vittünk magunkkal.

De mit számít ez, mit számít az ázás és fázás, amikor az életed van veszedelemben. S amikor az otthonod, a hazád belevesz a ködbe, a homályba, s ott motoszkál benned a kérdés, hogy Istenem, látom-e még?! Amikor amúgy is felborul az életed! A te életed, a közösséged élete, és átkerül az imádba minden, ami eddigi életed része volt. Amiért eddig éltél! S a te sorsod a hazád sorsa része lesz. A te szenvedésed a haza szenvedése része lesz.

Te futsz, te menekülsz, mint a megbolydult világ, a megbolydult szülőföld földönfutója...

Földönfutó... Földönfutók... Géza morzsolgatja e szót... Vajon mikor, és hogyan

született... Képi szó és elvont szó egyszerre... Egy hatalmas, szinte végtelen mezőt látsz, s azon valakit, valakiket, akik futnak, lihegve szaladnak valahol kint a hegyek lábainál, síkságon, pusztán. Valahol, valahol. Ama földön, mely lehet egy terület is, lehet anyag is – föld és nem kő –, de lehet maga az egész Föld, földgolyó, melyen élünk, s melyen földönfutók futnak, mert futniuk kell, futnak onnan, ahol addig éltek, futnak valahová, még nem is tudják hová, és keresik a helyet, a parányi kicsit, ahol megállhatnak, megpihenhetnek.

Lihegésük, a menekülők, földönfutók lihegése betölti a tájat.

Az egész történelem, és most az egész huszadik század tele van földönfutókkal... Emberek menekülnek mindenütt a földön, menekülnek a lengyelek az oroszok elől, a franciák a németek elől, menekülnek a németek a franciák elől, menekül Erdély, a Sóhajföld üldözötté vált, üldözőbe vett népe, innen és onnan, mindenünnen menekülnek valakik, viszik a batyuikat, viszik összeroppant csigaházaikat, eltapodott otthonaik emlékét.

Menekül a Szülőföld népe. Aki el tud menekülni, mert még van rá ereje.

S aki nem?

Órák alatt kiürül a falu, kiürülnek a falvak, városok. Szétszakadnak családok, elvesznek gyermekek, egy nagy-nagy szerencsétlenség szakad az egész közösségre.

Még parázslott a fa a kályhákban! Még gőzölögtek fazekak a kályhán. Ott maradt a megfőzött leves, és akiknek főtt, azok már menekülnek, menekültek. Azok már futnak, Földönfutóként futnak valahol, valamerre, maguk sem tudják, hová.

Hová tettem az ajtókulcsot? Jaj, istenem, hová tettem az ajtókulcsot?

A sapkám, az ingem, a kabátom! Jaj, Istenem, jaj Istenem!

Megtelték az országutak szekerekkel, volt, aki négy-öt tehenét is a szekér után kötötte, menteni a menthetőt, a javaidat, melyek hozzád nőttek, melyek sorsod, életed részeivé váltak. Csak a kívülállóknak – ha lettek volna kívülállók – lehetett volna szánalmas a menekülők ömlése, özönlése látványa. Mások csak maguk mentek, a családok egy-egy öregje, akik vállalták, hogy lesz, ami lesz, otthon maradt. Otthon maradt a maradék állatokkal, s majd, amikor már megfordult a helyzet, s a betolakodottak menekültek, vitték az állatokat is, s vitték az öreget is – ha addig még élni hagyták, túlélni hagyták –, hogy hajtsa az állatokat, az állatait, hajtsa el, nekik. Ezeknek az elvitt, hajtó vagy nem hajtó elhajtottaknak nagy része aztán sose került vissza. S akik visszakerültek innen vagy onnan, valahonnan, a menekülésből vagy az elhajtottságból, ki félév, egy év vagy másfél év múlva, rongyosan és lesóványodva, üres, kifosztott házakat találtak. Volt ahol még az ajtókat és ablakokat is leszedték, s idegen pajtákban, messze valahol – sose tudta meg, hogy hol – bőgtek a hízóid, igásállataid, teheneid, melyekért te küzdöttél meg, melyeket szemeddel is hizlaltál, dédelgettél, s szíveddel is szeretted.

Széthullt minden! Így lett a XX. század a széthullások százada. Vagy így kezdődtek

a XX. században a széthullások, az elveszett házak és hazák, a füstfelhők, melyek az Életekből szálltak fel, fel a magasba, mint a gyász hírnökei.

A románok betörték Erdélybe, s hoztak minket a frontra, a Kelemenbe, hogy a sok halottat temessük el. A sok halottat, akiket lelövöldöztek, azt el kellett temessük. Lelődözték a sok katonaságot, a sok határőrt, nem vették észre, hogy áttörtek, mert nem üzentek hadat. Ott volt a tenger ember! Ne hazudjak, körülbelül kétezer ember! Barakkokba, ahogy találták, rájuk mentek, s lelövöldözték őket. Mikorra mi ideértünk, jó négy hét eltelt, olyanok voltak a halottak, hogy a hernyók az orrukából búttak ki! Álarccal kellett menjünk, olyannal, amit a gáz ellen tesznek, hogy ne érezzük a szagot! Enni is hiába adtak, me nem kellett! A feketét még megittuk, de az egyéb nem kellett. Húsz méteres körletű gödröket ástunk. Akkor hozták a meszet. Egy rend halottat beraktunk, ötven halottat, akkor azt lebojtoltuk, fenyőágot raktunk rájuk, akkor megint hordtuk rea a halottakat, lemeszeztük, s csináltunk rea egy nagy halmot. Újra még egyet. S még egyet... Hogy mi halott volt ott! Mi halott! Mikor annak vége lett, elhoztak vissza a határszélekre bunker ázni. Ástuk a bunkerokat. A románok ekkor már vissza voltak vonulva, kiverték őket. Ástuk a futóárkokat, kavernákat, ha támadnak, legyen mentség... Essze voltak rombolva az utak, azt javítottuk. Akkor vezettük a telefont a frontra, csináltunk oszlopokat, azokon vezettük ki az állásokba. Avval foglalkoztunk egészen hóleesésig. S hóleeséskor akkor elmenesztettek minket. Szabadságot adtak. Szabadságotak tavaszig.

Eddig csak az életedet kockáztattad a hazáért. Most odalettek a javaid is, melyeket épp két év óta gazda nélkül védtél, pátyolgattál.

Mentünk faluról falura. Ahol elért az este, ott elaludtunk, megháltunk, aztán megint tovább, tovább...

Mások gyalog, megint mások vonton, ment, ment a szerencsétlenek hada.

Ott embert, mindent tapodtak, löktek. Nem is tudom, milyen hágón mentünk át, zavartak, menni! menni! menni! Minden otthon maradt. Gondoltuk, édesanyám valamelyikkel otthon kellene maradjon, s csak a nagyleányok menjenek el. De mindenki mondta, menni kell, menni kell, menni kell! Senkit sem hagytunk. Hagytuk az állatokat, malacokat, tyúkokat, otthagytunk mindent. Előbb malacozott tizenkettőt egy nagy gölye. Ottmaradt. Nem mondom, nekünk, kölyköknek kezdetben mintha egy kicsit tetszett volna, hogy megyünk. De azután osztán sírtunk mi is. Mindennap sírtunk. Közben eső lett. Akkor átáztunk, akkor a holmit édesanyám kiteregette, hogy száradjon. Ellopták! Kik? Szörnyű volt! Szörnyű volt. Hogy történhetett ez meg? Szerencsétlen a másik szerencsétlentől? Egyik-másiknak azon járt az esze, hogy lopjon! Ordítoztak, durvák voltak, rettenetes volt! Az a bögés, ami ott volt! Üttek el még embert is. Voltak, akik elmaradtak volna, nem menni tovább, de muszáj volt, hajtottak...

Suhogjatok erdők, fák, bokrok, csörgedezzetek, vizek. Hegygerincek, nézzetek be a völgybe, völgyekbe, ahol megbolydult az élet, megzavarodott az Élet Rendje. A sok évszázados rend, melyet ha néha szelek, időszelek is fodroztak, borzoltak, időköszörűk

csiszoltak, élesítettek vagy tompítottak, formáltak, rend volt mégis. És falvaink rendtartó falvak voltak, rendtartó sóhajföldi vagy magyar falvak. És szász vagy román falvak is a messzibb tájakon, a magyar föld szász vagy román falvai saját belső renddel, saját iskolákkal és templomokkal. Mintha-mintha bomlani kezdett volna a hagyományos együttélés, egymás mellett élés rendje is. Mintha nemcsak a Világ, a falustársad is távolodni kezdett volna tőled. Ő a saját testvéreit várta, köszöntötte. Voltak olyanok is, akik elébe mentek az érkezőknek. Hogy megmutassák, melyik a te házad, a te otthonod. És melyik az övék!

Soha ennyi sóhaj, elbizonytalanodás. Soha ilyen mélyről fakadó jajok, sóhajok, mint ekkor! Mindig nehéz volt itt az élet, eddig is nehéz volt, de most, de most fájdalmas is lett. Eddig is voltak fájdalmak, nekem is fájhatott, neked is fájhatott, de most közös lett, mindenkié lett ez az új, eddig ismeretlen fájdalom. A szülőföld elvesztésének a fájdalma. Eddig csak sajgott, de most vonítani kezdett, felhangosodott a jaj, a Világ Jaja is, de itt, a sóhajok földjén az én jajom, a te jajod, az ő jaja, mindenki jaja. Azoké is, akik földönfutók lettek, s azoké is, akiket elhurcoltak, s azoké is, akik visszatérhettek, visszaérkezettek a semmire, s előről kellett volna kezdeniük az életüket. Kellott volna, de nem tudták, mert a felbomlott Rendet visszaállítani csak ideig-óráig lehetett, aztán – mint sorscsapás – jött az új felbomlás, s vele a Rend, a hagyományos Rend újabb szétzilálása, szétmállasztása, szétesejtése...

„Jaj, mik történnek, jaj, mik is történnek!” (Ady)

Hogy neki öröm volt, ami neked bánat, csak növelte a bajt, vagy behozott egy új bajt, a megbomlott közösségi rend egy új tünetét. Egy új igazság felismerését. Hogy ami neked fáj, jaj, csak neked fáj! A te fájdalmad csak a te fájdalmad. És hogy néped fájdalmában nem osztozik a társad, aki másként lát, másként érez. S aki azt hiszi, hogy ami történt, érette is történt... Hogy a vizek folyása megváltozott, és ő úgy véli, jó, hogy megváltozott... Ahhoz nagyon messzire kellett volna látniuk, hogy megérezzék, nincs így. Érettük nem történt semmi. A Keresztkészítők akarata számára az ő nyereségük csak látszat nyereség vagy ideiglenes nyereség.

Alig két év, és jön majd az újabb felborulás, a Rend erőszakos szétbontása, széttörése, az értékrend egyszer s mindenkorra való szétzilálása. A lelkekbe gázolnak az Új Erők, lelkedbe gázol az Új hatalom. Csizmás talpak, melyek beléd gázolnak, értékrendedet nem fogadják el, feldűlják, feltépik. Beleköltözik a tájba, be a völgyekben meghúzódó falvakba a durva erőszak, mely nem fogad el téged a te rendeddel, nem fogad el téged a te lelkeddel, szavaiddal.

Elkezdődött hát az arcodnak s a Világ Arcának az eltorzulása. Állsz tehetetlenül, s arcodra fröcsköl a század sara. Tükörbe nézel, s ráncaid, arcod idő terhelte ráncai, idő barázdálta arcod ráncai mintha megijesztenének téged is. Idegennek, elidegenedettnek látod a saját vonásaidat, nézésedet, tekintetedet. Nem ismerzs saját orcád ráncaira,

mert azok a ráncok már nem azok, amik voltak. Nem a békesség, a békességben való megöregedés ráncai, hanem a rémület ráncai azok. S szereidbe beköltözött a döbbenet...

S látod, tudod, hogy már idegen vagy, ellenséggé váltál az Érkezők szemében.

Igen. Te nekik már idegen vagy. Itt, ahol eddig szinte mindenki ismerte egymást. Még a fák is, füvek is, a lovak dobogása, a tehenek bőgése is ismerősen csengett a füledben.

Jaj, jaj, jaj!

Jaj akkor is, ha érzed, tudod: az élet nem lehet csak ilyen. Ha csak ilyen volna, elviselhetetlen volna.

Másfajta fények is pislákolnak. Vagy fények is pislákolnak az általános, világra boruló borúban. A szeretet fényei. Az egymást megsegítés fényei. A menekülők valahol meg is pihenhetnek. Megszegett kenyerek is várják őket, meleg tűzhelyek is várják őket, nemcsak az út, az utak széle, várja az emberség is, várja a jóság is, várja még a vetett ág is. Még akkor is, ha az az ág szalmára vettetett, de ott vannak a fehér jóság lepedői is, takarói is, ott van a bátorító szó: Ne féljetek, megsegít az Isten!

Akik ott vannak a harc mezein, miért harcolnak?

A hazáért?

De hát a haza sorsa nem ott fog eldőlni... Áttétetett máshová. A te áldozatod oktan, értelmetlen áldozat. Ha meghalsz, halálod értelmetlen halál. Halál, halál a kozmikus vacogásban, halál a pusztuló életben. Megsokszorozódó hiány. Nemcsak a te hiányod, leendő bölcsők hiánya is...

És az Isten figyel valahonnan fentről. Néha még a rosszra emelt kezeket is megfékezi. Mert az ellenség sem csak ellenség, az ellenséges nézésekből is elő-előbukkan, ha sokszor félve is, a szelídség, megértés, emberség.

Lőttem, mert lőni kellett, de soha emberre nem céloztam!

Úgy voltunk, mint a testvérek, egyik a másikat kellett hogy védje. Összefogtunk hárman, négyen, hátat vetettünk, úgy támadtunk. Másképpen nem lehetett, csak összetartani ott. Ne hagyj, bajtárs, maradj ott, pajtás! Vágjad, pajtás, így!

Osztán annyi amerikai jött! Úgy jöttek, mint a golyák, az egész frontot ellepték. Egyszerre még kétszáz is jött velünk szembe. Mind jöttek, mind jöttek! Löttek le belőlünk sokat, sokat! Vonattal jöttek! Bombázókkal jöttek! Bombázták a frontot, a lövészárkokat, kibombáztak minket onnan! Benkő Károlyval, egy sóhajdival – szígyártó volt a mestersege – egy sátorlap alatt feküdtünk úgy, hogy sok légy volt, sátorlapot állítottunk, olyan négyszögűt, hogy délben, amikor az ebédet megettük, hogy a legyek ne csípjenek, begomboltuk a sátorlapot. Megbombáztak a repülőről. Mellettünk egy csomó halott, s lovak megdögölve! Münköt több méterre eldobott a légnymás a sátorlap alól! Mind a kettőnköt. Úgy sűrűlt fel münköt a mások, akik még megmaradtak, mikor látták, hogy szuszogunk. Mikor helyrejöttünk, láttuk, hogy a sátorlap tiszta épen megmaradt. Kidobott alóla a légnymás münköt!

A szíveket megtölti valami, és az a valami azt súgja: Segíts, ha segíteni tudsz! Tégy jót,

ha jól tudsz tenni. Így hát az emberség törvényei nem vesztek ki ekkor sem. Még ekkor sem! Amikor minden azt súgta, zsongta, hogy ölj, ölj, ölj! Öld meg a felebarátodat! Gyűlölj!

A gyűlölet eszméi is új köntöst kapnak, új szavakba burkolóznak. És már ott lappanganak, ott tolonganak ennek az Újnak a terjesztői, készítik, fogalmazzák az emberiségre zúduló új szörnyeszméket. Miközben a fegyverek dörögnek, és miközben menekülők százazrei menekülnek, közben táborokban képezik a gyűlölet harcosait. Akik majd nemcsak a Te keresztedet, a Világ Keresztjét is meg fogják ácsolni.

De ez akkor, a század 16–17. esztendejében még alig látható. Alig hallható a fűrészek sívítása, a kalapácsok koppanása. Most még elfödi hangjukat az ágyúk dörgése, a fegyverek ropogása, a katonatalpak alatt döngő föld az utak útjain, mindenütt Európában. Nemcsak Sóhajdon szállnak a sóhajok, nemcsak Sóhajföldön, nem csak Erdély földjén, szállnak másutt is, szerte, mindenütt.

A világ ég tovább. Kavarognak a vizek, a kor vizei, még az idő is újabb és újabb hullámokat vet. Hatalmas tarajú hullámokat, melyeket a Kor Szelei korbácsoltak, a kor elszabadult szelei. Jönnek a hullámok, jönnek feléd, a házad felé, a hazád felé, jönnek, mint amiket valami hurrikán korbácsolt, jönnek dühödt hömpölygéssel, jönnek mintha haraggal, nem könyörülve riadalmadon, riadt tekinteteden...

Fiúk, fiúk, ahol a halált oly sűrűn mérik, oda ne siessetek!

Nehezen lehetett eltemetni a halottainkat. Ahogy vége lett az offenzívának – tizenegy halt meg közülünk –, tizenegyet kellett temessünk. De löttek! S azt mondja az őrmester: muszáj eltemessük, ha meghalunk, ha nem, muszáj eltemessük őket. Nagy nehezen annyi gödröt tudtunk ásni, hogy a tizenegyedikre csak úgy köveket raktunk, nem volt más föld es. Úgy ruháson, ahogy volt, bétettük, mindegyiktől elszedtük a halálcéduláját – kicsi négyszögű pléh, arra rá volt írva, hogy hívják, hova való, s melyik ezrednél van –, azután azt a főhadnagy úr elküldte, tudatta, hogy ne, ez elesett. A miénket megismertük mind, mert tudtuk egyik a mászt, hogy hova való. De kaptunk ott a talián fronton, egy cserés kicsi erdő volt ott, egy katonát, így volt elesve, a fegyver előtte volt, s nekidőlve a cserebokornak. Úgy volt a fél könyökére támaszkodva. Eleget kerestük a halálcéduláját, nem kaptuk. A bokor tartotta, úgy ült a földön. Így félódaltog. Az a bokor jó cserefabokor volt, s a tartotta... Néztük mi eleget, de az nem élt... Az ellenséges halottakat is el kellett temessük. Azoknak is volt halálcédulájuk, kiszedtük, az irodára vitték, s osztán hogy tovább mi lett velük, nem tudom... S ha a fogoly megsebesült, ugyanúgy szállítottuk bé a kórházba, mint a miénket...

Annyi amerikai katona érkezett Olaszországba, tüzéség, minden. Jöttek az ejtőernyőktől, hogy nekünk már nem lehetett létezni. S itthon is felbomlott a rend, nem akart már a katonaság kimenni a frontra, a románok immár nem akartak a magyaroknak szót fogadni. Nem jött már ki a frontra felváltani a katonaság. Nem volt lőszer, nem volt golyó se! Hiába volt a harmincas s feles ágyú, hiába volt a negyvenkettes ágyú...

Nem volt elég? Úristen, még mindig nem volt elég?

„Vigyed, uram, a házat is,

vigyed, ami még itt maradt!

Vigyed az asszonyt, kölyköket,

a börtöket, az éjszakát,

vigyed a gólyafészkeket,

lássunk világot legalább!” (Farkas Árpád)

Rád zúdulnak, elárasztanak ama vizek, hogy ott hagyják majd iszap-fergetegüket. Takarítanád az iszapot, de még fel sem ocsúdsz, s máris új hullámok közelednek feléd, újra menekülsz, de arra várnod kell még, hogy a majd lassan megszélidülő vízen evezve csónakodról keresd az élet, a már volt élet maradványait.

Ezerkilencszáztizenhét... Újfajta lángok jelennek meg a világban, előbb tőlünk távol, aztán közeledőn, hogy végül nálunk is perzselni, pusztítani kezdenek. A forradalom lángjai.

„Ó, forradalmak, miért késtek?” – jajdult föl még Ady Endre...

Vajon tudta akkor, hogy mit mond? Vajon tudatában volt annak, hogy mit mond?

Hát nem késtek a forradalmak. Megérkeztek, mintha valami parancsolatra! Csak látszat az, hogy alulról kavarnak az idő vizei. A szelek felülről korbácsolják fel azokat! Csendes időben csendes a vizek csörgedezése, fodrozása, alázuhogása is. Fel kell kavarnodniuk, fel kell duzzadniuk az idő vizeinek, hogy gátak szakadjanak, hogy pusztító fergetegként zúduljanak, zúdulhassanak alá, rá az otthonokra, az emberiségre...

Bomlás

Bomlás... Felbomlás...

Tapogatózol a vak időben, soha meg nem magyarázott, mindig szélekre lőkött igazságokat próbálsz kihámozni, megérteni, s megmagyarázni a szinte megmagyarázhatatlant.

1917–18-ban felbomlott a világ rendje. Mert a forradalmak...

Nálunk, magyaroknál van egy különleges patinája ennek a szónak: FORRADALOM!

„Te szent, te drága!”

Megváltó, világmegváltó, nemzetmegváltó erő! Lelkünkben, tudatunkban a kettő egy! Mert a világot meg kell váltani! Mert a hazát meg kell váltani. Váld be, te magyar, bárki, ha magyarul érzel, népeddel, nemzeteddel érzel, ez a szó téged is felhevít, lázba, izgalomba hoz...

„Te álmos, szegény Magyarország,

Vajon vagy-e, és mink vagyunk?”

1848 márciusának idusán „feltámadott a tenger”, a nemzet, s ha csak ideig-óráig is, megmentett bennünket a Szent Harc, a Szent Háború. Vagy ha nem is mentett meg, de felemelte a lelkeinket, s megújította gondolkodásunkat, növelte önbecsülésünket, tisztára mosta a nemzet már-már megfakult arcát.

Ám most, 1917–1918-ban mi is történik a világban?

Folyik a háború... Frontok itt, frontok ott, frontok majdnem mindenütt szerte Európában. Tele a világ ütközőpontokkal, nem egy, de száz és sok száz helyen állanak szemben egymással a halálra kiszemelteket, parányi kis erők, a Te erőd az Én erőmmel, a Te csapataid az én csapataimmal, s „*pusztul az élet, Uram!*”. Golyók fúródnak a szívekbe, s naponta százával, ezrével csuklanak össze a testek. És zúdul újabb és újabb árvaság a világra...

Ez az a talaj, melyben elvethető, s el is vettetik a mag, melyet el „kellett” szórni, csírában kellett tartani. Szórni kellett, hinteni kellett, fülekbe, lelkekbe kellett rágni, hogy most is egy a kettő, együtt jár a kettő: a haza szabadsága és a forradalom.

S a gyanútlan ember, a gyanútlan magyar hevült, s mint annyiszor a történelemben, lázadni kezdett. Pedig most, 1917 szomorú őszen bárhol is lettél légyen, akár Oroszországban mint hadifogoly, akár a doberdói sziklákon, olyasmiért lelkesedtél, olyan forradalomért, mely valahogy más volt, csak esetleg a címkék voltak ugyanazok rajta. Hogy tűz és láng! Hogy Szabadság! Istenem, hol volt a szabadságnak még csak a reménysege is ekkor, ezekben a nehéz időkben, tragikus években. Amikor immár három vagy négy éve senyedtetél a lövészárkokban, ha megmaradtál, megóvott sorsod ott, a nehéz harc mezején, valójában nem a te érdekedért, odalökve, odataszítva...

De ilyenkor ki érti ezt? Hol van az, aki tisztán lát? Hol van az, aki azt látja, ami valójában van, ami valójában történik körülötte?

Te, kisember csak annyit tudtál:

Hív a haza.

Hogy: édesanyám, ha meghalok, a hazámért halok meg!

És most: hogy „*Forradalom, te szent, te drága!*”

Pedig: Soha ilyen parányi nem volt az ember, mint amilyené most fogják tenni ezek a kitervelt forradalmak.

Megrettensz, megrettenhetsz erre a belőled kipottyant szókapcsolatra.

Kiterveltek? Lehet a forradalom kitervelt?

Nem jobb lenne csak arra gondolni: gyanús körülmények között kirobbant forradalmak?

De tovább jönnek, szinte ólálkodva jönnek a gondolatok.

Vajon az ember, emberek, a mindenkori átlagból kiemelkedettek alakíthatják-e a kort? Mindenképpen igen. Alakíthatják vagy alakíthatnak rajta. Ezt tette Kossuth is,

Petőfi is... És alakíthatjuk mi is, mindenkori emberek, alakítjuk a magunk elégedetlenségével. Ha nem lenne bennünk egy örök elégedetlenség a helyzetünkkel, talán még lennebb lennénk. Vagy épp fent, fent ugrándoználunk valahol a fán.

Többet akarni! Többre törni! Építeni! Javakat teremteni! Ez a világ egyik mozgatója... Kétségtelen, aki fennebb jut, fennebb, azaz „helyzetbe” kerül, ennél az átlagnál többet is tehet. Mozdíthat előre is, hátra is, akár vissza is vetheti a történelem fejlődését, jó irányban való alakulását. Mert a történelem haladása, alakulása nem egyenes vonalú. Vannak benne előre és visszalépések. Van egy helyben topogás, vannak álló és folyó vizek. És vannak felgyűlt vizek, melyek egy adott pillanatban ki is törhetnek ideig-óráig medrükből. Még az előbbre való lépés is átláthatatlan. És zuhanhat is a világ, mélybe zuhanhat. A szörnyűség sem idegen a történelemtől. Mert a mozgató erő rombolhat is, lerombolhat létező értékeket. Rombolhatja a jót is. Sokszor a jobbert. Vagy az általa hitt, vagy „csak neki” jobbert! Mert ilyen is van: neked, csak neked jobb!

Az is kétségtelen, hogy volt mindig a világban igazságtalanság. Mindig és minden formában. Nagyon nagy igazságtalanságok voltak és vannak. Ám volt rend is, és mindig be is kell állnia egy bizonyos rendnek. Egy rendnek, mely fentre és lentre épül, mert másképp ez nem is lehet. Volt egy a történelem során kialakult hierarchia... Mert Isten teremtménye, az ember végtelenül sokféle és sokarcú. Van és volt köztünk mindig tehetségesebb és kevésbé tehetséges, többre törő vagy tehetetlen, jobban és kevésbé húzó. Mindig voltak fentre termettek, és olyanok is, akiknek nem volt erejük, kitartásuk, „bíráruk” vagy lehetőségük – mert az erejük, képességük többre termett – fennebb jutni.

Tulajdonképpen ilyen, erre – a fent és lentre – épül az egész világ.

1917-ben hát háború van a nagyvilágban. Oroszország is vívja a maga nagy háborúját, hogy aztán beletaszíttassék egy minden eddiginél nagyobb, minden eddiginél szörnyűbb vérözönbe. A világtörténelem egyik legtragikusabb polgárháborújába. Épp százhuszonnyolc évvel ama quatorze juillet után, amikor újra megjelenhetett az alulról feltörő áradat, gyönyörű szavak, és szavakkal kifejezhetetlen szörnyűségek, újra színre léphetett a kísérteties erő, mely romba akar dönteni – és a maga hatalma alá tepert területeken romba is dönt – egy hagyományos erkölcsöt, kultúrát. Az építkező Csend értékeit, az emberi civilizáció, az ész és az erkölcs sok ezer éves értékeit. Vérben tapodnak majd a csizmák, hullahegyeken – volt emberek testén – kell áthágnod az otthonod felé vezető úton, törvényerőre emeltetik a vandál erőszak, a rablás, fosztogatás, prédává lesz az erkölcs, megfosztatik lelki méltóságától a szellem, feltör, felbuzog a latrinák, szenny-csatornák bűzös fortyogása, s elárasztja mocskával az orosz pusztá szomorú mezőit. Áldozat-országgá lesz ez az ország, melynek kultúrája épp ezekben az évtizedekben emelkedett – csodálatos szellemei, Puskin, Csehov, Csajkovszkij, Gogol, Tolsztoj, Dosztojevszkij, Muszorgszkij, Sztravinszkij révén – a világ tetejére, letaszíttatik onnan, alattomos erők taszítyák le, s ölik, gyilkolják szellemi nagyságát, teszik kultúráját, művé-

szetét ál-művészetté, népét áldozatnéppé, áldozatnemzetté, melynek vérén a Világ Rendje felboríthatatik! Sárba tapodtathatik hát a szellem nagysága, törpévé erőszakoltathatik a kultúra, letörtethetik az Erő, a hatalom, s prédává, a vandalizmus prédaterületévé lehet a XX. század elejének legnagyobb világbirodalma. Mely így együtt, mindenestől lesz áldozat-ország, áldozata az embertelenség szörny-gépezetének. Birodalom, ahol a Nagyság törpeséggé, kisszerűséggé degradáltatik, elpusztíttatnak, sőt betiltatnak az értékek, s a demokrácia, a jogegyenlőség hazudva meggyalázott jelszavával a világtörténelem egyik legszörnyűbb és legszerencsétlenebb terrorállama születik. Ahol tombol a jogerőre emelt erőszak, mely milliókat foszthat ki, gyilkolhat vagy nyomoríthat meg, taszíthat szenvedésbe a büntetés nélkül felborított rend vérmezőin.

A vérmezőkön, melyeket magyarok vére is áztatott.

Töprengsz, töprenghetsz a szinte megválaszolhatatlan kérdésen... Már maga a kérdés is szörnyű, mert ami mögötte van, még szörnyűbb, még rettenetesebb... Lenin vagy Sztálin, Danton vagy Robespierre vajon tényleg mozgatói a történelemnek? És ha igen, merre mozgattak? Előre vagy hátra?

A jelenlegi történetírás szerint: előre!

Te felteszed, felteheted a kérdést, és csak ennyit kérdezhetsz meg: volt-e valami jó – legalább szándékában – abban, amit tettek? Talán – jóindulatúan, nagyon-nagyon sok jóindulattal – annyit elfogadhatunk, hogy a szándékukban lehetett jó is. Lehetett. De még ez is megkérdőjelezhető... Mert valahogy úgy fest, mintha a tömeggyilkost kérdeznők meg, hogy vajon jó szándék vezérelte-e, amikor tettét végrehajtotta. Hiszen: bármi és bármennyi rossz is volt az ő felléptük előtt a világban, ők arra hatványozottan rálicitáltak. Ha mérlegre teszed, amik előttük, évszázadokon át, és amik általuk történtek, azt mondod: szörnyű! Vagy azt, hogy rettenetes! Soha az embertelenség, az ember semmibe vevése olyan méreteket nem öltött, mint az ő cselekvő működésük, uralmuk alatt.

Vajon minek kell történnie a világban, hogy szinte egyik napról a másikra ennyire elveszítse erejét az erkölcs minden törvénye?

Kreszki Szibériában a prémkereskedésnek a főhelye volt. Ott voltunk mi is akkor. Addig, amíg a vörösök jöttek, szállodában voltunk elhelyezve mi, tisztak. Mikor elfoglalták a várost, minket kiállítottak az udvarba, s kiraboltak. Pénzünket, ruhánkat, mindenünket elvették. Sorba állítottak, kivittek a város szélire, ott volt egy tüzérlaktanya, az istállóban helyeztek el... Jött nagypéntek. Na, zsírost nem lehet enni, egy liter tejet vettem, gondoltam, az nem olyan zsíros. Odatettem a kályhára, a tej kifutott mind, nem ettem egy cseppet sem. Az Isten megbüntetett, mert kellett volna böjtölnöm. Azok az oroszok összeszedtek huszonöt embert, tanárokat, kereskedőket, melyikek a cárt szolgálták, a cári laktanya teli volt cári katonákkal, az egy nagy kökerítéssel volt körülvéve, szénával, szalmával, tüzelőanyaggal körberakták, s meggyújtották. Így perzselték ki a katonákat onnan. Osztán ott megadták magikot. Civil

halott is volt, katona halott is volt. Először a szeszraktárat törték fel, két és fél literes üvegek voltak, úgy hívták, hogy csetverg, azok voltak, s hordóban is volt szesz. Egy tiszt volt a parancsnok, a tisztet lelőtték. A katonák nem engedték, azokat is lelőtték. Tél volt, húzták a szán után őket. Az üzleteket kirabolták, kihánytak mindent oda az utcára, könyvesboltot, ruhásboltot, mindent oda kihánytak, s meggyújtották. A polgármestert megkötözték a nyakánál fogva, elvitték, követ kötöttek a nyakára, s a Volgába belédobták. Akkor megválasztották a másik polgármestert, de annak azt mondták: Láttad, az hova ment? Úgy viseld magadat, te is oda mész... Osztán minket sorba állítottak, s azt mondták: el kell vigyenek, mert ha a csehek elfoglalják a várost, rosszul jövünk ki! Azok legyilkolnak minket.

Le- és kitaszítatik az élet, a történelem rendjéből a humánus. Vajon magától történelem ez? Vajon ama „irányító”, kovászok a saját eszük szerint cselekednek? Vagy még inkább: a saját erejükből cselekednek? Vajon önként, vagy a dolgok alakulása folytán teszik, tették azt, amit tesznek, tettek?

Fogas kérdés ez is.

Magyar hadifoglyok százezrei válnak vagy ezen vagy azon az oldalon fegyvertölteléké. Elgondolkoztató, hogy az oda is karját nyújtó propaganda elsősorban a vörösök közé toborozta-szédítette a volt magyar harcosokat, akik főleg megbízhatóságuk, bátorságuk révén kellettek itt is és ott is. Volt pillanat, amikor a két vezér, a vörös Lenin és a fehér Kolcsák is magyar testőrökkel vette körül magát. Így vált hát a hazán kívül is, a történelem vesztőpadján is szereplővé sok-sok magyar, hogy majd megkapják, megkapjuk a magunk „szerepét” úgy is, mint hazánk sírásói.

Mert nemcsak Oroszország sírásói toboroztattak főleg oroszokból, a mi hazánk sírásó-osztagja is sorainkból szerveződtek.

Kik szervezték vagy sodorták bele fiainkat e sírásó osztagokba? Vagy egyáltalán: Miért kellett sírt ásni Oroszországnak is, Magyarországnak is?

A történelemírás erre sem ad választ. Vagy ha ad, inkább félrevezetőek, elkendőzőek ezek a válaszok. Hogy az elnyomás Oroszországban... A cár uralma... S a nagybirtokrendszer itt is és ott is. Meg hogy a dolgozók... Igen, a dolgozók... A sémák inkább elődbe löketnek, de semmiképpen sem magyaráznak. Így hát magunk töprenghetünk, keresgélhetünk, vagy inkább a sejtéseinkre alapozva kutakodhatunk.

Ha a magyar példát nézzük, mely odalöketett – igaz vagy igaztalan módon, önkaratából vagy kényszerből – a világ küzdőterére, töprenghetünk a miérten. Az tény: Magyarországnak nem volt szüksége háborúra. Megcáfолhatatlan igazság ez. 1867-ben megtörtént a kiegyezés, egy óriási történelmi igazságtalanság orvosoltatott ekkor a maga módján, fejlődni kezdetett, magára eszmélhetett az ország. Tehát a saját érdeke ennek a rendnek, állapotnak a konzerválása lehetett csak...

Ám teljesen a maga ura mégsem lehetett az ország. Benne van egy hatalmi szövetségben, melyből kilépni nem tud. Tőle független erők szabják meg lépteit. Igazolja ezt ama

korona-tanácsi ülés is, melyen Tisza István, az ország akkori miniszterelnöke volt az egyetlen ember, aki a hadüzenetnek ellene szavazott. S Tisza ezzel a szavazatával nemcsak a maga országa érdekét, de az akkori Világ érdekét – ne kezdjünk háborút, mert az semmi jóra nem vezet! – kifejezésre juttatta. És hogy mégis háborút kezdtek, az tőle függetlenül, az ő akarata – s mert ő felelt akkor Magyarorszáért –, Magyarország akarata ellenére dőlt el. És minden jel arra mutat – láttuk már –, egyik oldálnak sem volt érdeke a háború. Hanem ama Erő érdeke volt. Amiként – feltételezhető ez is – ugyanannak az Erőnek az érdeke volt a forradalmak, a kor forradalmainak a kioltása...

Csak egy kérdés lehet: Miért? Miért volt érdeke?

A háborút már láttuk. A pénzt be kell fektetni, a pénzt el kell költeni! És úgy kell elkölteni, hogy – népiesen szólva – fiazzon is. Hogy ez száz meg száz ezrek, milliók meg milliók halálával jár? Úgyis vagyunk elegenden a földön, gondolhatják a „befektetők”.

És a forradalmak?

Megint csak töprenghetünk. Akár a lét értelmén, a lent és fent harcán. Az okokon és okozatokon...

Hogy voltak, akik lent rekedtek? Lenyomta őket a kor igaza vagy igazságtalansága? Voltak többre termettek, többre születettek, és bezárattatott előttük a felemelkedés útja? Ilyen is volt. Értékek sínylődtek, sínylődhettek lent. De megvolt, mert meg kellett lennie a fentnek és a lentnek, egyik nélkül a másik sem létezhet. Az embernek küzdenie kellett fent is, lent is. És aki képes volt a küzdelemre, azt a maga helyén megtartotta a munkája, a léteért, az övéiért való küzdelme. Éhhalál gyakorlatilag a magyar társadalomban aligha volt. Valahol és valamilyen szinten mindenki megkapta vagy megteremthette a maga élete lehetőségét.

Primitív életet élünk. A pénz erősen szűk volt. Nem volt itt még kereskedelem sem... A falu, amit kitermelt, abból öltözködött. Az asszonyok sokat dolgoztak, mert egész télen fonással, az anyag előkészítésével foglalkoztak, s abban a ruhában jártunk, amit szőttek. A nagyon szegények a kendert vetették meg, s beöltötték csepűvel, e volt a ruházatuk. A másik, amelyik egy kicsit tehetősebb volt, gyapotot vett, s gyapottal szőtt, vegyesen. A falusi nép szinte csak abba járt, amit ő eléteremtett.

S így, ebben a helyzetben volt ott „lent” is bizonyos mozgástér. Ott is adva volt a lehetőség egy fel-le, fennebb vagy lennebb mozgásra. A küzdő ember, a tehetséges ember az esetek többségében fennebb tudott lépni. És lennebb is lehetett csúszni... Elveszítetted az akarterődet, nem volt elegendő küzdőképesség benned, és lent rekedtél. Vagy még lennebb csúsztál. Mert többre nem voltál való vagy képes. El is ihattad, el is tékozolhattad azt a sokat vagy keveset, amire a magad erejéből vagy őseid, elődeid révén szert tudtál tenni, ha nem volt akarterő benned ahhoz, hogy a képességedet megmutasd. És talán képességed sem volt, amit meg lehetett volna mutatni.

Míg mások? Ha lassan is, emelkedtek... Mert egy általános emelkedés volt a század

kezdetén. Csattognak a gyárok gépeinek lendkerekei, munkáskezekre van szükség, elkezdődik egy eddig soha nem látott áramlás, áramlik a falu a város felé, itt-ott, mindenütt, bárhol szükség van a te kezed munkájára, és igazi munka csak egyféle van, becsületes... Ami valahogy tartja az életet, adja az élet lehetőségét. S bár a társadalmi különbségek erősen mély gyökereket vertek, azokon is át lehetett törni, kapaszkodni a megfelelő szívóssággal, akaraterővel.

Ha a jobbágyok bált csináltak farsangon, abba nem ment el a katonarészen való. De ha a katonarészen valók csináltak, abba sem ment el a jobbágy részen való. Viszont: emelkedtek fel a jobbágyok, s mentek le azok a rangosabbak. Miért? A jobbágyok családjából származott leányok, legények szolgáltak, ahol csak lehetett, minden munkahelyet megragadtak. Már az én fiatal koromban a jobbágy legények erdei munkára, gyári munkára, mindenhova mentek, a lányok – egy-egy családban volt hat-hét gyerek – szolgáltak, összedolgozott a család, s ha valahol kaptak egy darab földet, már vették meg. A katonarészen való, mint szabad ember, az büszke volt, nem ment el szolgálni, mert szégyellte, de a kicsi birtok örökké oszlott, úgy hogy leégtek valósággal. Leégtek a tanulásban is, s mégis olyan erősen tartották magukat, nem létezett, hogy egy katonarészen való legény elvegyen egy jobbágy leányt, vagy fordítva. Ez átka volt valósággal annak az időszaknak. De ez csak addig tartott, amíg a háború kitört. Mikor az első világháború kitört, esszekerültek a harctéren vagy a fogságban, akkor már egyfalusiak voltak, egyformák, egyenlők az életben, s egyenlők a halálban is.

Mindenképp: a munka, a teljesítmény volt az élet alapja. Ez volt a hagyományos rend. A több ezer év óta tartó, melyet először a nagy francia forradalom próbált felborítani. Lerombolni.

Mert van egy másik fajta erő is. A rombolás rejtőzködő ereje! Mely ugyanúgy föl-föltörhet néha! Vagy melyet felhasználhat, kihasználhat valamiféle alattomos szándék. Mert az emberi világban, az emberi világ valamelyik rejtekében ott lehet az a szándék is, mely be akar avatkozni a történelem alakulásába, s felkavarja a nyugvó vizeket. Elszakítja e nyugvó vizek gátjait.

Ama első nagy világkavarodás után is bebizonyosodott, vissza kellett zökkennie valami módon a világnak a hagyományos rendjébe. A franciaországi kísérlet kísérlet maradt, hiszen az emberi társadalom belső rendjének végül is a munka az alapja. Lehetsz elégedetlen – kell is, hogy az légy –, lehetsz békétlen – bizonyos fajta békétlenség mindig is volt, kellett hogy legyen a világban –, de a világ megmaradt, mindig megmaradt világnak, melynek alaptermészete alig változott. A gyümölcsét csak a magad helyén való küzdés hozhatta meg. Mert:

„Mi dolgunk a világon? Küzdeni

Erőnk szerint a legnemesbékért.” (Vörösmarty)

Tehát a rend adott volt. Múltja és gyökerei voltak. Így volt ez Sóhajdon is, s Sóhajföldön, az egész országban, az ország minden talpalatnyi földjén, településén.

Hát ugye a járási hivatalokból minden értesítés a bíróhoz jött. A többiek mind tőle kapták, hogy mit kell műveljenek. Osztán a községben ugye megvolt a képviselőtestület nyolc tagból. Ha olyan ügy volt, először a képviselőtestületet hívták össze. Ha az nem tudta megoldani a dolgot, akkor közgyűlést csináltak. Községi közgyűlést. Egyszer megjött egy értesítés – éppen édesapám volt a bíró –, hogy a határunkon utat kell csináltatni, egy földutat, hogy a szomszéd faluval legyünk megfelelő módon összekötve. Az alispánságtól jött az értesítés. A képviselőtestület úgy határozott, hogy közgyűlést tartanak. A népek ugye azon voltak, miért csináljuk éppen csak mi azt az utat, amikor a szomszédok is ugyanúgy használni fogják. Aztán csináltak, de csak addig, amíg a mi határunk tart. Addig megcsinálták, osztán nem volt tovább. Máma is emlegetik sokszor, olyan út a határunkon nem volt többet, mint Kovács Márton amilyent csináltatott.

Ami 1917-ben kezdődött, akárcsak 1789-ben, az nem a természetes rend kinövése volt, hanem valahonnan jött kísérlet a rend felborítására, a hagyományos Renddel való szembeszegülésre. Felbolygatása, erőszakos megakadályozása volt annak a fel-le, le-fel mozgásnak, amelyik mindig, minden kornak jellemzője volt.

Óriási hazugságot próbáltak elhitetni az „éhes proletárokkal”. Hogy övék lehet, és övék lesz a világ. Valójában a háttérerő ama éhes proletárokat is eszköznek tekintette, eszközként használta, a valós célja nem a proletáriátus felemelése, hanem a hatalom megszerzése volt. A gazdasági hatalom mellé – mert az addig is az ő kezében volt – a politikai is. Erre ment a játék. Ezért kellett utcára vinni a csőcseléket, ezért kellett vele leromboltatni a Bastille-t, elhitetni vele, hogy: „Szabadság, Egyenlőség”.

Most, hogy Géza ezeken elmélkedik, bocsánatot kér Petőfi Sándortól is, aki oly szentnek tartotta ezt a három szót, s oly szentül hitt bennük... És bocsánatot kér Ady Endrétől is, aki ugyanolyan szentül hitt bennük...

Forradalom, te szent, te drága! Lehet, hogy szent vagy, de mindig-mindig elárulnak, mindig-mindig ellopnak...

Ellopott forradalmak!

De hát mi történt? Mi történhetett? És mi történik újra és újra, majdnem mindig.

Feltámadnak a tetszetős – már Párizsban megszületett – jelszavak.

Feltámadnak? Inkább elővételnek.

„Szabadság, egyenlőség, testvériség”!

Kétségkívül tetszetősek. Sőt: gyönyörűek! Épp csak hogy nem igazak! Mert: Te, ember, sohasem voltál szabad! Mindig rabja voltál a körülményeidnek. Mindig valamilye rendbe kellett beilleszkedned, ha másba nem, az Élet Rendjébe.

Egyenlőség. Abszolút egyenlőség eleve nincs. Csak oly módon, hogy születünk és meg kell halnunk. Egyformának születünk, s egyformán is halunk meg. Beszívod az első száz levegőt, s megáll a szíved dobogása, kiszáll belőled a lélek. Kezes-lábas parányi lényként látjuk meg a világot, egy adott családba születünk bele, egy közösségbe, ezt senki nem

válogathatja meg, ilyen szempontból Isten rendelése történik velünk. Hogy ez lehet igazságtalan is, vagy igazságtalanság gyökere is? S mint teher, rád nehezedhetik? Igaz ez is. És az Élet Harcára készíthet. S ebben a harcban is megbizonyosodhat, hogy mégsem egyenlőnek születtünk. De a küzdőtér mindenki számára ott van. Ott van a maga módján korunkban is, mígnem 1917-ben megjelenik a világot újra felborítani akaró Erő...

Honnan jött? Hol gerjesztették, honnan fújták a szelét?

Ezt a történelemírás, ugyanúgy, mint sok mást, mai napig nem tárgyalja. Egyszerűen csak felhalmozott ellentétekről, elnyomásról, kizsákmányolásról, s abból eredő elégedetlenségről szól a fáma. Jött az eszme! – mondják. Azt is mondják: Igaz Eszme. Az Igazság eszméje.

De hogy mindez csak látszat. Az eszmére húzott köntös látszata. Aki nem dolgozik, az ne is egyék – zengették a tömegek.

„Élősdí, burzsoá és tőkés

A föld ura már nem lehet!” – zengi az etetett tömeg. Melyet feltűzeltek! Feltűzeltek, feltűzelnek mindig valahol valakik, s feladatául kapta – kitől? Valakitől, valakiktől – a fennálló rend megdöntését.

Valakiktől? Épp ama élősdí, burzsoák és tőkések – szinte hihetetlen, micsoda játék, micsoda hatalmas játékkaszinó a világ! Kiteszik kockára a javaikat – mert kockára teszik ki, megtámadtatják önmagukat azért, hogy a végső elszámoláskor ama javak még hatalmasabbá növekedjenek.

A tőke, a vagyon, a gazdagok elleni harcra tüzelés mögött a tőke, a vagyon, a gazdagok, a világ leggazdagabbjai állnak. Az ő igazi ellenségeik nem a nincstelenek, hanem a javak birtokosai. Gazdagok tüzelik hát a nincsteleneket a gazdagok (egy rétege) útjában álló gazdagok (a másik, hagyományos réteg) ellen. Ne legyen többet a tied semmi! Téged le kell dönteni! A proletariátustól elvenni nincs, amit! Ők az eszköz, ők a buta tömeg, akik felhasználhatók az igazi ellenség ellen...

És ezért jön a többi jelszó is. Hogy *„hatalmat, húst a dolgozóknak!”* Szegény József Attila, a gazdagságról, jó ruháról álmodozó proletárgyerek! Nemcsak elnyomott, összetört, becsapott is! Vagy hogy azé a hatalom, aki dolgozik! S – a hamisság, az álcasság – itt rögtön egyenlőségjel tétetett a fizikai munkát végzők és dolgozók közé. Mintha csak a lapát mellett lehetne dolgozni, a papír és toll mellett, a tollal nem. Vagy csak karral, fejjel – koponyával nem. S ezt is azok adják szájba, akik maguk is ama toll munkásai. Önmaguk érdekében megkockáztatják önmaguk érdekét. Mert a csöcseléket – ha az hadba vonul – etetni kell. S nekik van miből! Úgy is értelmezhetjük: napszámosokat fogadnak jelszavakba foglalt hazugságaikkal a maguk „élősdí, burzsoá és tőkés” érdekében a megvédéséért. Ha el szokták lopni a forradalmakat, ők lopják el azokat, ők loptak el eddig minden forradalmat. De úgy lopták el, hogy megcsinálták előbb, mert a semmit nem lehet ellopni. Csak valamit. S a forradalom is ilyen valami.

Ezek a forradalmak, melyek 1917-22-ben sepertek végig Európán, főleg három országot: Oroszországot, Magyarországot és Németországot érintve, nem 1848 típusú szent forradalmak voltak. Nem tartoztak a megváltó – a felgyűlt kint, szenvedést már tovább nem lehet tűrni típusú, keserűség, megtisztulási vágy szülte láng –, a „*Forradalom, te szent, te drága!*” kategóriájába. Hanem inkább a „kísértetjárás”-éba. A „bölcsek” jóslatának – melyet ama bölcsek, Marx és Engels épp 70 évvel előbb agyaltak ki és öltöztettek tetszetős-tudományos köntösbe – a beteljesedései voltak. Tudományos éleslátással „megjósoltak”, előkészítettek, rejtett asztalok mellett megszervezték, a könnyen mozgatható, a pénzcsoörgésre mindig figyelő csöcselékre „alapozottak”. A kommunizmus „kísértetének” az útra indítói tették a magukét, végezték a dolgukat. Aztán: vérben és vérben és vérben, sokban, rengetegben, vad lelkesedésben és kétségbeesettek jajgatásában, elkábítottak, becsapottak vakságában, kéjittas vigyorgásban és széttört mosolyokban, fenevadakká őrzített szerencsétlenek kegyetlenkedésében alakult a jónak és szépnek mondott „Új Világ”. Hogy Danton és Robespierre hittek-e benne, vagy becsapott örültek voltak ők is? Talán ez, talán az. De tévedésükért vagy vakságukért életükkel fizettek ők is. Elsősorban ott, abban tévedtek, hogy rombolással nem lehet új világot építeni. Csak építéssel, munkával. És igaz világot csak erkölcsre, erkölcsös vagy erkölcsi alapokra. Ahol megkerülik az erkölcsöt, kikerülik vagy letörlik, rombolják, ott valami sántít. Zavarból, zavarosból sohasem lehet rend.

A kellő zavarosság – zavaros víz, összezavarodott, szinte átláthatatlan világ, világhelyzet – megvolt ahhoz, hogy elérkezettnek látszhasson a munka elkezdése, a kísértet előlopakodtatásának az ideje. A „rend” mindenütt megingott már. A szikrák csíholása is napirenden volt, röpködtek a levegőben ama szikrák kilökte lövedékek, robbanások rázták meg az országokat, az egyetemességet, az egész emberi társadalmat. Ahogy azoknak a „kis” lövedékeknek, hogy repülhessenek, a ravaszt valakinek mindig meg kellett húznia, úgy a nagy „ravaszt” ugyanúgy valakinek, valakiknek meg kellett húzniuk. Bábuk milliói húzogatták a ravaszokat, a felzavarodott világ bábuí, szerencsétlenjei, akik még abban is hittek – és ez tette elviselhetővé a halálmezőkre lökött, s minden pillanatban a halál árnyékában rejtőzködő életüket –, hogy a hazájukat védik, a hazájukért teszik, amit tesznek, amikor ama ravaszokat húzogatják... De a legnagyobb ravaszon, a legnagyobb robbanás ravaszán, amely a világ Rendjét is meg fogja változtatni, ott volt, ott kellett hogy legyen a Kéz, mely várta vagy adta az intést, hogy ama ravasz elhúzzathasson... Vagy: az összepréselt világ-robbantó anyag várta a szikrát, hogy lángra lobbantson, vagy úgy robbanjon, hogy szétvetessék a Rend. A Világ addigi rendje. Mert ama Nagy Robbanás – legalábbis ekkor – nem közvetlenül a feszültségek következménye volt. A katonák belefáradtak már a háborúba, csendre, nyugalomra, békére vágytak, nem egy újabb tűzre, nem egy újabb romboló gépezet működésbe lépésére. Kellott hát egy új szikra! Egy gerjedt vagy gerjesztett... Valamilyen...

De honnan jön a szikra? És mire vezet, mire vezethet a Rend megbontása, felbontása?

Közismert a kifejezés. Zavarosban halászni! Az halászik zavarosban, akinek nem tiszta a szándéka, és akinek kell az a zavaros, hogy elfödje igazi szándékát.

Akkor, 1918-ban ama Halász-erő zavaros mögé rejtőzik. Közel száz évvel később, amikor ezek a sorok papírra kerülnek, már nincs szükség erre a zavarosra. Ma már nyíltan tervezgethetik a világkormányt. Mert a két háború hozadékából nemcsak az Erő duzzadt soha nem látott hatalmassá, hanem annak a falánksága is. Már az Egész világban mer gondolkozni, és gondolkozhat is. S hogy ez így van, így lehet, ahhoz Leninekre és Trockijokra, a Régi Rend pilléreit leromboló, nagyjait legyilkoló hóhérokra volt szükség. A cári családot kiirtó, Tisza Istvánt meggyilkoló „szolgálatosokra” volt szükség. Bárgyú hülyékre és elvakult gonoszokra. Károlyi Mihályokra és Kun Bélákra és Szamuely testvérekre. És szükség volt az egyház elleni hadjáratra. Mert az egyház tanítása erkölcsi tanítás is. Mely a lélekhez szól. És ennek az erőnek nem volt szüksége se erkölcsre, se hitre, se lélekre. Ő épp ezeket iktatta ki, kellett, hogy kiiktassa, kizárja „munkájából”, „tevékenységéből”. A világ-tolvajnak nem volt szüksége a Ne Lopj! isteni parancsolatra. Az emberiség hóhérainak, akik gátlástalanul tömeggyilkoltak, azoknak nem volt szükségük fékező parancsolatokra. „Isten szeme mindent lát”, vagy: a bűnösnek hetedízíglén kell bűnhődnie féle tanításokra.

Lelkiismeretre sem volt szükségük! Feloldattak annak a parancsolata, felelősségre vonó ereje alól! És felebarátokra sem volt szükségük. Ők az „egyenlőség” jelszava mögé bújva gyilkolhatták a másik egyenlőt, az embertársat, megfosztva mindenétől, az életétől is. Mert az „osztályellenség”, ez volt az ő mentsváruk! Az egész emberi civilizáció minden értékét-szépségét a lábuk alá tapodva taszították el az erkölcs és humánus, vagy az erkölcs köntösében is élő humánus minden értékét-szépségét, annak az emberi lelket, magát az egész emberi lényt széppé tevő arcát. A milliőktől éljenzett, megváltónak hitt Lenin is gátlástalanul fogalmazta meg az „új erkölcs” parancsát. Öljetek, gyilkoljatok! Öljétek a papokat, s velük a hiteteket, az Istent! Öljétek, mert ők a ti ellenségeitek!

S a megváltásukért gyilkoló, gyilkolásra felbérelt szerencsétlenek, vagy a közjük sodródott becsületesek vagy becsületesebbek nem is sejtették, hogy rájuk aztán már nem lesz szükség. Mert egy idő után őket is maga alá fogja taposni a csőcselékből az Új világ uraivá emelt vagy tett bűnözők sokasága. Sőt, kisemmizettek lesznek ők is, mert holnap már az ő parányi javaikra rakják rá undok mancsaikat a felkapaszkodottak, az ő munkájukból jól élni akarók, és ők vissza fognak hullani a lent még mélyebb szakadékába. Mert Fent nem lesz szükség rájuk. Csak akkor, ha kiirtják magukból a becsületeségnek még a csíráit is. És arra is rá fognak döbbsenni, hogy „az Isten sírján” ülve lelkileg elesettebbé, védtelenebbé, még szerencsétlenebbé válnak.

Mindez még akkor, a kezdetekben a világ meghódítani akarásába beletartozó taktikai lépés, kísérlet! Vagy közeledő vagy épp megérkezett kísértet! A magukat a mindenség

urainak érző vezérek különvonatokon száguldoznak, s gátlástalanul lövöldözik agyon az embereket. Ezt tette Trockij, és ezt tették Magyarország rémei! Kommunista hóhérai 1919-ben, és teszi majd Rákosi Mátyás és Farkas Mihály és Gheorghiu-Dej és Dimitrov és az egész hóhér-csődület a nagy Lenin és Sztálin tanításai szerint, az utóbbi parancsára vagy parancsa nélkül is!

Jött hát az Új Eszme! Kohóból fújták, kitervelő agyak zúdították rá az emberiségre. Hogy majd – miután a hóhérok megtették a kötelességüket, letörtek, letiportak mindent a szabadság vagy a múlt bármily piciny menedékhelyén is, kinyújthassák a mocsos-véres kezüket, s rátegyék azt, rátehessék azt mindenre. S ülhessék dáridójukat az átfestett cégtáblák alatt. Ők, akik a köztulajdon bajnokaiként a régi felső osztályt, a javak régi tulajdonosait agyonverték, kiirtották a szó szoros értelmében, s majd hét évtized múlva ők lesznek az Új Idők gazdagjai, tőkései. A „poszt-kommunista” rend haszonélvező kegyeltjei. Bűnös büntelenjei a „nagy terv” sikeres megvalósítása után... Hogy gyilkoltál? Százezrek életét, milliók életét oltottad ki? Nem bűn. A miénk vagy, mert értünk tettet, amit tettél, meg vagyunk elégedve veled, a jutalmadat megérdemled hát. Rászolgáltál!

Most ez lett a boldog Rend! A „világ proletárjai, egyesüljetek” jelszava mögé bújt bűnöző gonosztevők „egyelőre” rendje... Addig, amíg majd a teljes program végrehajtatik.

Lehetséges ez? – teszi fel Géza magának is a kérdést. De hát ez ördögi!

– Igen, ördögi! Az emberi köntösbe öltözött Sátán itt van közöttünk, s szötte, szövö alvilági terveit.

Jöjjön hát a robbanás, rendeltethetett el akkor, 1917-ben! Odadobni a szikrát! Essetek egymásnak, s pusztuljatok, ti egymásnak esők, a tiszta látásotokat elvesztők, ostobák!

A „helyzet” hát, a pillanat ama mozgó Erő szemszögéből nézve jó. Sőt: kiváló! A világháború kilátástalanságába belefásult hatalmak, nemzetek figyelme sem a háttérre, az „alagsorokra”, inkább a színhelyekre irányul. A hadsereget el kell látni, ellátni élelemmel, municióval, a civil lakosság problémáit meg kell oldani. Mert a problémák ott vannak. A szó szoros értelmében égetnek! Óriási az elszegényedés, elfogytak a tartalékok, kiürültek a kamrák, a férfiak, a családfenntartók oda, asszonyok és gyermekek végzik az egészében nehéz és gyötrelmes munkájukat.

Bomlani kezd, vagy: bomlasztani lehet hát a rendet, a megszokott világ rendjét. Természetesen – mint mindig, most is – a demokrácia nevében. A demokráciát kell meghonosítani, kiterjeszteni. Gyilkolással, megrettetéssel, az Élet semmibe vevésével.

S Magyarország esetében egyebeket is! A kor szellemei megírták, előrevetítették: a soknemzetiségű államok rákok Európa testén! Az igazi modell az, ami Nyugat-Európában van. A nemzeti államok. Igen. Természetesen átmenetileg azok is, akárcsak a Vörös Csillag uralma. Egy fontos lépésként a történelemben. A francia nemzetállam

úgy lett nemzetivé – épp ama nagy forradalom révén – hogy betiltotta népei, nemzeti-ségei nyelvét, még a kultúrájukat is. Virágzó kultúrákat tapodtak a sárba. S ugyanez volt Angliában is. S most: megérett a helyzet, hogy a balekok, akik nem tették ugyanezt, s hagyták, hogy népeik kultúráját, civilizációját teremtsenek, virágozzék a nyelvük, most rákfenék lesznek Európa testén. Le kell onnan operálni őket. Ezeket fejtegeti egyebek mellett a kor egyik nagy koponyája, Jászi Oszkár. És nemcsak fejtegeti, hanem tesz is majd érte szellemtársaival, hogy elérkezzék az internacionálé (ebben már benne van a „következő” lépés is) demokráciája Magyarországra, vagy inkább már recsegő-ropogó, összeomlasztásra kiszemelt „volt” Magyarországra. Ahol az utódnépek, utódhatalmak, Magyarország testének, teste darabjainak megjutalmazottai „megfizethetnek” az ezeréves országnak azért, hogy őket élni hagyta, fejlődni, gyarapodni hagyta. És gyakorlatban is bebizonyíthatják, hogy a magyar modell, vagy még az osztrák modell is – ahol sok nép élt együtt – rossz volt. A „kalitkából” kiszabadult népek megoldják majd a saját problémájukat...

Lángba borulhat hát a világ!

S ebben a lángoló világban itt is és ott is ott vagyunk, ott leszünk mi, magyarok.

Amikor kiűtött a forradalom, a cárizmust letörték, átvették Leninék az ország vezetését, akkor azt mondták, harcolunk a szabadságért! Akkor a magyar hadseregből való hadifoglyok, akik velem egyformák voltak, és a táborból kiszabadultak, a keserves élet után elkésredetten fegyvert fogtak azok is a cárizmus ellen. Ezért a kozákok a magyarokra kivált erősen haragudtak. Egy olyan helyen voltam én, hogy jó népek voltak a szomszédokban, s jó népek voltak a családokban is, akiknél voltam. Mentettek, a hírt hozták, mert én kellett, hogy bujkáljak. Mikor a kozákok jöttek, a vereseket kiverték, elfoglalták ezt a községet. Amíg ki nem verték őket, azalatt kellett bujkálnom, nehogy megtudják, hogy ott vagyok, vagy elfogjanak, mert akkor az életemnek vége lett volna. Rengeteg hadifoglyot összeszedtek s elvittek. Űtötték, verték őket, majd gödröt ásattak velük ... Sokat kivégeztek. Ez volt a valóság. Bujkáltam jobbra, balra, nehogy a kezükbe kerüljek. Mert amit a szememmel láttam, egy malomban, a szomszéd malomban öt fogoly barátomat fogták el, a Don-partra kísérték, s ott lelövéldözték.”

Mindig, minden politikai erő a nép javára, a „dolgozókért”, értem és érted tesz mindent. Még azt is, hogy apádat, anyádat vagy akár téged is megnyúz vagy meggyilkol. Lenin is eleve „a dolgozók, a proletáriátus érdekében” és a burzsoázia ellen teremtette meg azt a totalitárius diktatúrát, melyhez hasonlót nem ismer a történelem, s amely – mert az emberiség legnagyobb része úgymond munkás vagy földműves, mely a javakat két kezével termeli – eme „dolgozóknak”, magának a proletáriátusnak ártott legtöbbet. Senki annyi dolgozót el nem pusztított, mint amennyit a lenini-sztálini-maoi eszme alapján elpusztítottak.

Az egész Lenin-jelenségén sokat lehetne kutakodni, töprengeni. Könyvek hosszú sora

született már meg róla, de ezek a könyvek inkább elfödnek, ellepleznek, mintsem feltárnának, bizonyítanak... Csak egyet emeljünk ki, amit nem tudunk. Ki küldte-segítette haza Lenint svájci emigrációjából. S honnan jött az a sok, a „zárt vagonját” kibélelő arany, mellyel 1917 májusában hazaérkezett, hogy véghezvihesse szörnyű „küldetését”. Ez a pénz képezte az alapját a pénzre alapozott társadalom elleni harcának, ami már eleve gyanús. Pénzzel ment – küldték? – harcolni a pénz hatalma, a gazdagok, „élősdik, burzsoák és tőkések” hatalma ellen, a proletariátus érdekében. Hogy a „forradalom” legkézenfekvőbb eszközét választva, agyonverjék, föbe löjék, felakasszák, internálják, kényszermunkatáborokba hurcolják, mindenüktől megfosszák azokat, akiket volt amittől megfosztani. S a hagyományos világrendet, mely ama hierarchiára épült, egyben felborítsák.

És micsoda szenvedések zúdulnak a világra!

Micsoda szenvedések!

Soha olyan mélyre nem taszított az ember, mint ekkor, és ezt követően – az Eszme jegyében – letiportatott!

Lenin csak eszköz volt. Kétségkívül jól kiválasztott, a legsikeresebb. De voltak, úgy mond „képeztettek” vagy felhasználtattak más eszközök is. Rosa Luxemburgok és Karl Liebknechtek Németországban, Károlyi Mihályok, Kun Bélák és Szamuelyk Magyarországon... Csak be kellett vetni őket a küzdőtérre. Jöhetett hát a magyar „kísérlet”, a Magyarországgal kiterveltek megvalósítása is. Illetve az eszközök szerepének a bevetése ama megvalósítás érdekében. Mely ugyanúgy kitervelt és szükséges, akárcsak a nagy orosz pusztaságra – s közvetve és általa a földkerekség majd egyharmadára – zúdított tragédia.

Még csapataink ott harcolnak a frontokon, amikor megjelennek, jönnek valahonnan a „világmegváltó” agitátorok, a „nagy terv” kivitelezésének előkészítői.

És mi volt, mi lehetett a terv?

Megbontani a rendet! Csürrévé züllesztetni a négy év óta becsülettel helytálló, de otthonától megfosztott, mindenképpen kifáradt honvédséget.

Jól megszervezetten mindent lehet! Szükség esetén még – ideig-óráig – a „haza” jelszava is bevethetetik. Mert ugye a hadseregnek volt addig egy jelszava, amit teszünk, a hazánkért tesszük! Hát akkor legyen ott is a jelszavak között!

S hogy mentünk volna oda a barakkhoz, elkezdte a másik utánunk való századnál: Emberek, az a hír, a szerbek kitörtek a dunai fronton, s itt többet a kősziklátat ne őrizzük, se mi, sem mások, menjünk haza, s az országot kezdjük védeni. Ezzel a jelszóval: nem menünk ki, mindenki szedje a begyibe, jól hangsúlyozza, nem egy ember, hanem több ember, ezek idősebbek voltak, nem az én korosztályom, hát én húszéves legény voltam akkor. Mikor éjjel után két órakor lesz riadó, alarom, ne menjünk. Meg is volt a riadó, a tisztek elől mentek, csinálták a haditervet. Az út a front felé balra tért, ott kellett volna balra

eltérni, s hátulról elkiáltották: Emberek, az él jobbra tarts! Avval, de jól hangsúlyozva, s többször egymás után, jobbra tarts, ne balra! A tisztek elkezdtek káromkodni! Ki pofázik, ki mer ilyen hangot emelni, hát mire valók vagyunk mi? Lőjed, azt mondja. Már úgy mondta valamelyik kisebb parancsnok, lőjed, amelyiket látod, ha szájal! Akkor mindegyik elordította magát, nemcsak azok, hanem az egész: Lőjed le! Akkor már Istent emlegetett valamelyik tisztt. Ha neked van fegyvered, nekünk is itt van a kezünkben! S akkor le mindenki a karabélyt a válláról, akkor megcsinálta a batalion ezt a nagy zörejt, a fegyvert kézbe. – Mi van, emberek? Megyünk haza a dunai frontra. Egyszer aztán békességben kezdtek beszélni. Ha így van, félreállunk, s mindenki arra menjen, amerre tetszik! Az él megindult, úgy, ahogy össze voltunk sorakoztatva, hát mi onnan kilenc órára, éjfél után két órától, beértünk az állomásra, a vasúthoz. Szépen a tisztek ott maradának, s kilenckor már mind fogságban voltak. A tisztek, az egész front, az ezredesünk is. Kik fálumbeliek voltak kint, fogságba estek, aztán majd úgy jöttek haza a talián fogságból. Mi nem estünk fogságba! A mi batalionunk úgy egészbe hazajött.

Aztán már hazafias jelszavakra sem volt szükség. Azokat is el lehetett felejteni. Mert a cél – egyértelmű – nem a haza védelme, hanem a hadsereg szétzüllesztése volt. Felszítani valamiféle népharagot, szembefordítani a lentet a fenttel!

Illetve: akkor már a Fent is Lent volt. Budapesten utcára ment, rángatott a tömeg! Károlyi vette át – vagy neki játszották a kezére? – a hatalmat.

Ki volt gróf Károlyi Mihály? Bánffy Miklós könyvet írt a züllött, tehetségtelen, testi fogyatékossgal született, ám nagy ambíciókat tápláló emberről, aki – hadd írjuk ide – Magyarország sorsa végreleges megpecsételése „feladatának” elvégzésére alkalmasnak bizonyult.

Lehetséges, hogy Károlyi nem tudta, nem ismerte fel sem országa, sem a maga veszélyeztetett helyzetét. Ő arisztokrata volt, s az arisztokrácia sorsa összefonódott Magyarország sorsával. Lehetséges, hogy nem hazafiatlanságból tette, amit tett. Tehette ostobaságból is. Hogy nem látott! Nem látta, felmérni sem tudta, hogy milyen súlyos a helyzet, hogy hazája célpont, hogy minden erőt annak védelmezésére, megtartására kellene koncentrálni. Pillanatnyi politikai ambíciója azok felé lökte, taszította, azokban a belső politikai erőkhöz vélte megtalálni szövetségeseit, „híveit”, akik épp az ország odalökésére, elpusztítására törő erők előretolt bástyáját képezték.

Úgy tűnhetett abban a pillanatban, hogy útban van ehhez a legtisztábban látó, s potenciálisan – épp tisztánlátása és a hazájának való elkötelezettsége révén – még mindig hatalmas szellemi erőt képviselő Tisza István. Tisztánlátását okt. 17-i parlamenti nyilatkozata is bizonyíthatta vagy igazolhatja most, utólag visszatekintve a korra. „*a Monarchia és a magyar nemzet egészen addig törekedett a béke fenntartására, amíg a bizonyítékok egész sorozatából kellett arról meggyőződnie, hogy tervszerű munka folyik arra, hogy előbb meg-*

alázzanak, és azután tönkretegyenek bennünket”. Egyértelmű, a kornak nem volt szüksége tisztánlátó és a magyar hazát szerető emberekre. Károlyi hatalomra kerülése előtt már három merényletet kíséreltek meg ellene. Mindig ott vannak a kérdőjelek: kik állnak a merénylet mögött? S ezt a kérdőjelt megerősíti Tisza végső elpusztítása. Október 31-én vette át Károlyi Mihály a hatalmat, alig pár órára rá máris elindult két katonai teherautó a bérnyilkosokkal, hogy végezzenek Tiszával.

Ismételhetjük a kérdést. Kik álltak a merénylet-kísérletek, vagy a végső és sikeres merénylet mögött? Válasz nincs, választ nem ad a kor történelemírása. Inkább megke-rüli azt. S akkor nekünk kell töprengenünk, végeznünk a magunk valószínűség-számí-tását. Kik állhattak a merénylet mögött? Kik küldhették oda a gyilkosokat? A Pesti Hírlap akkori tudósításából tudni: délután 6 óra körül érkezett Tisza István villájához két katonai teherautó, rajtuk több katonaruhás egyénnel és fegyverekkel (többek között 2 géppuskával). A „terep” előkészített, mert az addig ott szolgálatot teljesítő rendőrök kevéssel előbb „parancsot kaptak a villa azonnali elhagyására”. A támadók átugráltak, átugrálhattak a kerítésen, lefegyverezték a még ott tartózkodó egyetlen rendőrt s az inast is, majd a három bérnyilkos az ebédlőbe lépett, elvégezték a feladatukat – s azonnal eltűntek, távoztak. Bárki is követte el, vagy még inkább: bárki is szervezte, követtette el a tettet, az már a „szent” forradalom jegyében történt, történhetett. Mert ugye: forrada-lom! Ilyenkor felborult a rend! De hogy abban a pillanatban, ahogy az „új hatalom” munkába lépett, ez volt talán a legelső tettek egyike (ez is mutatja ennek a fontosságát): Indulhattok, bérnyilkosok! Arra is utal ez, valaki a háttérben gondolkozott, gondolkoz-hatott, mit is kell tenni! Mik a feladatok? Miért az a feladat, azok a feladatok? És mi a sürgősségi sorrend!

Ahogy meggyilkolták Tisza Istvánt, kiűtött a magyar hadseregben is a forradalom, a tisz-tek mind elmenekültek, magunkra hagytak Albániában...

Má akkor ébredtünk rá, mikor meggyilkolták, hogy Magyarország egyik legnagyobb poli-tikusát veszítettük el. Ő nagyon kemény ember volt, ugye huszár ezredes volt, mikor lemon-dott a miniszterelnökségről, akkor elment a frontra mint huszár ezredes. Nagyon kemény ember volt...

Tisza volt az egyetlen, aki meg tudta volna menteni az országot!

A Bethlen-kormány idején megrendezett perben nem tudták kideríteni a gyilkosok személyét. A vádlottak szembesítésekor Tisza István felesége és a merényletkor jelen volt harmadik személy, Almássy grófnő nem ismertek rá a gyanúsítottakban a gyilkosokra. Tehát: a szervezés-előkészítés „megfelelő” volt. És gyorsan is cselekedtek a tettesek, nehogy a „potenciális”, a kor hite szerint Magyarország megmentésére is képes ember-nek valamiféle kibúvója kerüljön. Gyorsan el kellett tenni láb alól, a hatalom átvétele után jószerével azonnal!!!

Ha az ember egymás mellé rakja a sok kik küldték kérdést: kik küldték Gavriló

Princip-et, Lenint, Tisza gyilkosait, Linder Bélát, akinek – mint a magyar haderők teljhatalmúvá tett urának – „Nem kell(ett) hadsereg többé!” *„Soha többé katonát nem akarok látni!”* – mondta akkor, amikor nem ért még véget a háború, csak fegyverszünet volt, Magyarországot ellenséges erők vették körbe. Aki, ahogy megkapja miniszteri (épp hadügyminiszteri – tehát háborúban a legfontosabb tárcára való) kinevezését, nem azt nézi, hogy mit tehet a haza (dehogy haza neki), az „ország” megvédéséért, percek alatt megteszi első nyilatkozatát, hogy nem akar katonát látni! Vajon gondolkodott egyáltalán el valaki ezeken a történéseken? Ilyen megközelítésből valaha valaki vizsgálta meg, kutatott az után, hogy miként is robbanhatott ki, vagy kellett kirobbannia háborúnak, orosz forradalomnak, magyar forradalomnak? És hogy milyen cél vezérelte a „forradalmárokat”, az ország úgymond „felelőssé” tett embereit?

Vajon teljesen „véletlenül”, úgymond maguktól alakultak így ezek a „dolgok”?

Mi is csak töprengünk, de legalább töprengünk ezeken. S feltételezett következtetéseket vonunk le, ilyeneket, hogy „nem lehetett” mindez véletlen, vagy hogy „nem lehetek ezek a dolgok” véletlenek. Egyértelmű Géza számára, a gondolkodó elme számára, hogy minden-minden átgondoltan történt. Magyarországra gondolva: a sok „miért” és a sok „éppen”. Miért éppen Károlyi, akit akkor is sokan hülye grófnak tartottak, s akire mi sem jellemzőbb, épp Bánffy Miklós írja le, hogy elkártyázott, bankoktól betáblázott birtokát – tehát azt a birtokot, mely már nem volt az övé – osztotta ki a nincstelenek között, s ezzel lett (vagy tétetett) a „prolik” által közkedvelt „vörös gróffá”. S miért lett a másik „vezérre” – a Károlyit a hatalmon is felváltó Kun Béla – egy másik jellemtelen ember? Aki a szakszervezeti pénztárt – tehát a dolgozók pénzét, nem az urakét – lopta, sikkasztotta el. A kiválasztódás törvénye vagy a kiválasztás hozta, hozhatta ezt így?

Feleletet sehol nem kapunk kérdéseinkre. Nem is foglalkozik velük a történelemírás. Ki súgott Károlyinak, hogy Szuromi Mihályt, az előző hadügyminisztert, akinek terve volt a haderők hazarendelésére és az ország megvédésére, azonnal letartóztassa és internálja! Nemcsak őt likvidálta ezzel, hanem az általa képviselt gondolatot is. És ki súghatta a minden logikának ellentmondó tettek, cselekedetek – pl. hadsereg feloszlátása, a hazát védeni akarók megakadályozása abban, hogy a hazát védeni tudják, „külön fegyverszünet”, s abban demarkációs vonal, ameddig bejöhhetnek a románok és egyebek – tömkelegét?

Ki és honnan?

De vissza, vissza a lenthez. Vissza a sóhajföldi végekhez.

November 6-án Kézdivásárhelyre kellett mennem. 1916 óta igen erős haderő volt a faluban, a románokban nem lehetett megbízni, hát felismerte a hatalom, hogy védeni kell a határt. Reggel, amikor mentem, gyakorlatoztak a katonák. Minden nap gyakorlatoztak, mert készenlétben kellett tartaniuk magukat, s valós hadi helyzet itt nem volt. Délután, amikor mentem haza, hát azok a reggel még fegyelmezett katonák félrészen vagy teljesen

részenen, énekelve, dőléngélve jönnek szembe velem. Mi van? Mi történt? Károlyi Mihály nem akar több magyar vért látni – mondta akadozó hangon egy idősebb őrmester.

Így hát ottmaradt védtelenül a keleti határ. Jöhettek, s jöttek is a román katonák. Ellenállás nem volt. Lehetett masírozni előre. Meg lehetett szállni Kelet-Erdélyt úgy, hogy a megszállóknak egy hajszáluk sem görbült, vagy egy hajszáluknak sem kellett meggörbülnie.

Túl sok a gyanús körülmény, sok a „magától”, vagy a „véletlenül nem történhetett ez így”-re a gyanú. Annak a gyanúja, hogy Károlyi egy számára „kijelölt” vagy legalábbis „súgott” feladatot teljesített. Ő volt az eszköz! Vagy eszköz volt – feltételezhetően tudta nélkül – csupán.

Valaki bedobta a nevét! Valaki vagy valakik, akik tudták korlátait, gyengeségeit, látó, a helyzetet megítélő vagy józanul megítélő képességének a hiányát. Alkalmas ember volt hát! Ő meg ambíciója kielégülését látta abban, hogy Magyarország vezetőjévé lehetett. Így, éppen a gyengeségeiért találhattak rá „lelkes” hívei, követői és előretolói mint „megfelelő”, „belevaló” emberre, és így érhetek össze a dolgok!

Kényes idők voltak ezek, nehéz idők! Egyszerre kellett megoldani a múltat tovább éltető hatalmi rendszernek a megszüntetését, megszabadulni hát IV. Károly királytól, osztrák császártól, és egy új rendszert létrehozni. Károlyi vállalta ezt az utóbbi „feladatot”. Mely tulajdonképpen annyiban volt feladat, hogy ő ne lássa tisztán, hogy mi történik, illetve hogy mi miért történik. Ott voltak körülötte az irányítók, a szolgálatosok. Mert aminek meg kellett történnie, megtörtént.

Fel kellett lázítani a népet, mely hatalomra juttatta Károlyit.

El kellett tüntetni a régi rend potenciális képviselőit, védelmezőit. Nem kellett Károlyi beavatkozzon ebbe – később a törvényszék is megállapította a Tisza-gyilkosság ürügyén: nem hárul ebben semmiféle felelősség rá. Voltak viszont, akik tudták a feladatukat, tudták, mert megkapták valahonnan, s amikor elindultak Tisza Istvánt meggyilkolni, hihetetlen gyorsasággal, szinte gombnyomásra hajtották végre azt, s tüntették el ezzel útjukból az akadályt, és rejtették el a gyilkosok kilétét is.

A magyar haderőre sem volt többé szükség. De volt az a haderő, létezett, ott volt a frontokon. Szét kellett hát azt zülleszteni. Nehogy, az Istenért! Nehogy a legkisebb ellenállást is ki tudják fejteni!

Nem volt már akkor semmi a helytállásból. Hallottuk, hogy mi történt Budapesten. A parlamentben nyíltan elhangzott: Nem akarunk katonát látni!

Édesapám mesélte el, röpcédulákat dobtak, hogy menjetek haza, a gyermekeitek éheznek odahaza. Minden fronton idegen földön harcoltak a mieink! Jól meg volt szervezve ez az egész! A tiszteket lefokozták, elvetették a fegyvereiket, s úgy mentek fegyver nélkül, ki merre látott.

Aztán akkor, azon az éjjelen megindultunk, hogy vegyük fel a rajvonalat. S kaptuk a parancsot (?), hogy vége. Vége mindennek!

A tábornok, az a rettegett ember, aki azelőtt két nappal dacos lovon a tisztikarával itt ment ki az úton, milyen szelíd ember lett, kérem. Egyik napról a másikra hogy megszelídült! Milyen szépen, szelíden beszél parancskiadáskor a katonáival! Megdicséri azokat. És kéri szépen, hogy a fegyelmet tartsák meg továbbra is, szépen menjenek haza, tartsák meg az eddigi szép rendet. Megköszöni a viselkedésüket. Milyen nagy ember volt két nappal azelőtt, és mekkorácska lett két nap múlva! Akkor láttam, ilyen az ember. A környezete teszi naggyá. Azokat a híres nagy embereket, mindegyiket az ő környezete tette naggyá. Az volt, ami őt felemelte. Mert különben mindenki csak annyi, mint én!

A közkatonák neki a tiszteknek, azok feltartották így a vállukat, aztán vágták le a csillagot, a rangot a ruhájukról. A puskákat mind ütötték a vasúti sínekhez, ment le róluk a faanyag, robbantották fel a raktárakat.

A katonaság jött haza, ki hogy tudott, úgy menekült haza az olasz frontról.

A kommunisták, akik jöttek haza a katonaságtól, törtek-zúztak. Volt itt egy Kiss Sándor nevezetű, a nagyságosnak voltak disznai, megfogtak egy-egy kövéret, s hajtották be. Ők kommunistának tartották magukat, s úgy gondolták, nekik mindent lehet. Úgy, hogy zúztak, törtek, törvényt kívül ment minden.

Aki raktáraknak esik, rabolni, fosztogatni kezd, az már nem honvéd, az már nem szervezett erő része. Annak a sorsában is ott van: Vége. S ha valami fontos számára, az, hogy túlélte.

És mennyi szenvedés lehetett ezek mögött az emberek mögött! 1914 augusztusától több mint négy év telt el. Ez alatt a négy év alatt hullottak, haltak a társak, és mindig-mindig idegen földön. Azt is megkérdezheted: Mit kerestek ott? Láttuk, belerántatott az ország az ugyancsak jól előkészített háborúba. Mert szükség volt az első felvonásra a nagy színjátékban, hogy jöhessenek majd a következő felvonások is.

Az első felvonás négy éven át tartott. Ha csak így mondod: Szerbia, Galícia, aztán Ukrajna, majd Doberdó. Csak elképzelni! A több mint félmillió halott és a több mint millió sebesült csak a mi katonáinkból. Emberek, fiatalok és középkorúak, életre születtettek, vágyakozók, elszakítva, megfosztva a vágyaiktól, megfosztva az örömtől, megfosztva az otthon melegségétől. Hány félbetört, és hány kiszikkadt élet. Apátlanul maradt gyermekek, férj nélkül maradt asszonyok. Micsoda kor, micsoda idők... És ott állsz, ott fekszel lőállásodban zokszó nélkül, mert elhitted, a hazád így követeli.

Az egyén megfosztatik annak lehetőségétől, hogy döntsön sorsa fölött. Soha ennyire nincs alárendelve közössége sorsának, mint ilyen időkben.

Akkor az volt veled a világ akarata, hogy pusztuljál, vesszél, fogyjon az erőd, mert az erőviszonyok harcában, a nagy Terv megvalósulásához neked meg kellett gyengülnöd, neked, s a te erődnek ki kellett szikkadnia.

Most, hogy elkezdődik, elkezdődött a Nagy Előadás második tétele, s ahogy vizsgálod, mérlegeled a történeteket, akarva, akaratlanul is fel kell tenned a kérdést.

Vajon jól látsz?

Vajon ezek a dolgok jöhettek maguktól? A pusztá elégedetlenség hozta azt, ami történt? Mert a történelemkönyvek ennyi választ adnak a miértre. Így történt, ez történt! Mert a kizsákmányolás. Mert a dolgozó nép. Elnyomottak stb... A kifáradt katonák – akik még éheznek is, akiknek a meggyengült hátország már az ellátást sem tudja biztosítani – megkeserednek, s eldobálják fegyvereiket. És kitör a forradalom.

„Kitör!” Igen. Kitört.

Minden helyzet megszokottá válhat. Még a front, a harctér, a kínok, szenvedések útja is. Hogy golyók törnek az életedre, hogy társad összecsuklik melletted, és már nincs, és te vagy.

Valami nagy kéz meglendül, inti a sorsok ítéletét, és az ítélet beteljesedhet rajtad. Tovább kell menned, vagy elszakad életed fonala. És akik mennek tovább, azok benne maradnak a rendben. A helyzet diktálta rendben. Azok nem látják, hogy ők kirakatfigurák. Hogy valaki megtervezte velük ezt a nagy kavalkádot, ezt a nagy világdrámát, világkatasztrófát, mert annak a valakinek pénze van, a világ forgása is úgy diktálja, hogy azt a pénzt be kell fektetni, azzal a pénzzel a gyilkolás eszközeit lehet előállítani, és előállítatnak ama eszközök, és végzik munkájukat. És fejlődik a technika, a kezdeti karabélyok helyét átveszik az automata, gyilkolásra tökéletesítettebb új eszközök, már az olasz fronton repülőgépek is köröznék a levegőben, bombák dobatnak a harcoló katonákra, sziklák robbannak, bunkerek repülnek a magasba, s embertestek hullnak a levegőből vissza a földre. Volt emberek teste. És mindebben benne vagy te, ott vagy te, részt veszel te, részese vagy ama kényszerrendnek, mely játszik veled, s meghatározza sorsodat.

És most elérkezett a pillanat, amikor a függöny összemehet. Eldőlt és nem dőlt el a háború sorsa. Oroszország kivonása, kiszakítása az átgondoló elmének, irányító gépezetnek – ha volt ilyen – elég kockázatos lépés lehetett. Mert egy pillanattig meg is inoghatott vagy meg is inoghatott volna a háború sorsa. Mert abban ugye, mint minden háborúban, lesznek győztesek és vesztesek. És a két szembenálló fél erőviszonyai is megváltozhattak volna. De nem változtak meg különösen. És hogy az egész világrend felborulhasson, ahhoz szükséges volt Lenin és a vörösek megjelenése a történelem színpadán. Mert ugye, hogy zavarosban tudjál halászni, kell a zavaros. Ezt a zavarost meg kellett teremteni, létre kellett hozni!

Gézában újra ágaskodik a kérdés. A logikai következtetések rendjébe csúszhatnak be tévedések is, vagy a logikának is hátat fordító dolgok. Vajon, vajon... Tényleg így volt, így lehetett? Van erő, mely ennyire világosan lát, láthat, tudhatja a dolgát? És amelynek ennyire egyértelműen tiszták a céljai? Ennyire át tudja látni a mit? És a miértet? Láthat, előre láthat?

Amikor valami elkezdődik, a végét igen nehéz látni. Hisz mindig a mindenkori jelen-

ben topogunk. Már a következő lépésünk alatt is besüppedhet – és velünk süppedhet be – a föld. És vajon nem süpped-e be?

Van egy hatalmas átláthatatlanság is a történelemben. A történések folyamatában. De le is lehet egyszerűsíteni a dolgokat. Tudomásul kell venni, hogy a pénz hatalom ott van és ott volt – amióta ez az eszköz megjelent – mindig mindennek a hátterében. S át is vette, át is vehette a minden irányításának a szerepét. Mert nélküle semmi sincs. Ha ezt elfogadod, akkor világossá válik, vagy legalábbis világosabbá válik a helyzet. Eme hatalom háttérhatalom, de Hatalom. Neki az érdeke: adóssá, adósává tenni ezt az oldalt is, azt az oldalt is. Egy adott szintig majdnem mindegy, hogy melyik kerekedik felül. Tehát mehetnek a dolgok a maguk útján is, ütközhetnek az erők, azoknak felül és alul is lehet kerülni benne, de ő mindig felül lesz. Mert tőle függ ez is és az is. Ha csak nem az ő érdeke, hogy ki kerekedjék felül. Mert neki is lehetnek érdekei.

És akkor feltevődik az a kérdés is, miért kellett az orosz forradalom, és miért kellettek a forradalmak.

Kellettek vagy nem kellettek?

Vagy esetleg természetesen gerjedtek, a növekvő keserűség, elégedetlenség hozta azokat, amiként olvassuk a kézen forgó magyarázatokból?

És miért az „aki megdob kenyérrel, dobod vissza kővel” gyűlölete? A jóság, az erkölcs és a hit gyűlölete?

Száma ezek a dolgok nem léteznek, Neki csak egy istene van: a saját érdeke! Tetteit is csak az befolyásolhatja.

Az öreg Lészay Ferenc, aki a templomunkat is építtette, aranytárcás volt a minisztériumban Magyarországon. Mikor 18-ban kitört a forradalom, hát hazajött ő is, kiment a kis tanyájára, lássa, mi van ott. S akkor egy olyan béres, akit legjobban szeretett, s akiben legjobban bízott, szembeköpte. Az öreg Lészayt szembeköpte. S az úgy megbúsulta magát, hogy lebénult, s abba aztán bele is halt.

Régi bölcsesség: magától nem lesz semmi!

Ha valami lesz, mögötte egy gerjesztő erőnek kell állnia. Szikra nélkül nincs láng, láng nélkül nincs tűz és lobogás.

Lenin nem mint egy kisember érkezett haza. Pénzt vitt magával... Honnan és miért volt számára a pénz? Valaki, valakik valamiből, valahonnan kellett, hogy adják. És nagy pénzt, sok pénzt csak olyan erő tudott adni, melynek volt. Mert a világ legnagyobb országát birtokba venni, annak létező kormányát, hatalmi erejét, és itt jön a fontos: birtokos rendjét megdönteni, a hatalmat átvenni az óriás-ország fölött, birtokos rendjét likvidálni, megsemmisíteni, ez tűzetet ki célul. És sok pénz, vagy úgy is mondhatnánk: nagy befektetés kellett egy ilyen cél megvalósításához! Olyan befektetés, mely a remények vagy a befektető tervei szerint meg is térül.

Gondoljuk csak el, hatalmas ország, és az oroszországi hagyományos rend szerint az

ország földje a cár tulajdona. Ő rendelkezik vele. Tehát a rét óriási lehetett. Hiszen a cár rendelkezett a föld területének közel egynegyedével! Úgy, hogy mögötte állt egy hagyományos rend. Az orosz arisztokrácia, mely csak eggyel tartozik a cárnak: hűséggel! Ha megszeged a hűséget? Mész száműzetésbe, s elvételük tőled a birtok. Működő rend, működő gépezet. Mely szerint Ők az úr, és nem én vagyok az! Ahhoz, hogy reményem lehessen, mindez valamikor az enyém lehet, az enyém, aki a Pénz Ura, birtokosa vagyok, ahhoz ezt a rendet össze kellett omlasztani. Magának a háborúnak is egyik célja ez volt. Hogy egyrészt: be tudjam fektetni, kamatoztathatóvá tehessem a pénzemet, másrészt, hogy új „területek” birtokába juthassak. Nőjön a pozícióm a Világ Színpadán. Hát ezért is kellett a Nagy Előadás! És amikor az már megtette a magáét, előkészítette rá kellőképpen a talajt, jöhetett a következő lépés, vagy színpadi nyelven: második felvonás. Mely más volt Oroszországban és más volt Magyarországon. De mindkettővel Célja volt ama erőnek.

Így hát újra szétment a függöny, s elkezdődött... Elkezdődhetett a magyar hadsereg bomlasztása, szétzüllesztése.

Vásárhelyre megyek, egy unokatestvéremnek boltja volt ott minnyá, ahogy a főtérré beérünk, beszélgetünk, valami tizenegykor megérkezik a vonat, nagy zaj lesz, kinézek, mi van. Hát egy csomó katona jó, egy része a fegyverit es hozza. A hátizsákot behúzta a fegyver csövibe, a hátára vette, hozza. A másik a kuffert hozza, az egyik ismerősöm is jön. Mondom: Mi van te, Pista!? Mi van? – azt mondja – hát forradalom! Hát nem tudjátok ti? A falu tele volt itt katonával, készültségben voltak, féltek Románia esetleges újabb támadásától. Az azt mondja: hát forradalom van! Vedd le azt a sapkarózsát, amíg más veteti le! – azt mondja. Forradalom! Forradalom! Jövök haza. Találkozom egy szekérrel. Katonák ülnek rajta. Olyan szemik volt, meglássák, hogy a sapkarózsám hiányzik. Azt mondja az egyik: Pajtás, hol a sapkarózsá? Valahol a sáncba, mondom. Jó lesz, ha magik es leveszik. Mert forradalom van. Kitört a forradalom! Hát nem tudják? Ha bémennek Vásárhelyre, majd ott leveszik! Hej, lekapdosták a sapkájikat... Jövök haza, el a községháza előtt. Megint találkozom a katonákkal, meglássák, hogy a sapkarózsám le van véve. Na, mi van, mét vetted le?

Megérkezünk Brassóba. Szörnyű látvány tárult elénk. Ott volt egy transzport vonat, amelyik bort szállított. Olyan hordók voltak rajta, hogy egy kocsin egy hordó volt. Másikon, egy 15 tonnásan kettő levasalva. Több száz tonna bor! Hát abban a lavinában, abban a felelőtlen korszakban megrohanták azokat, a sínszegeket verték bele az oldalukba, ömlött a bor ki belőlük, előbbre-hátra részeg emberek hevertek. Szörnyű látvány volt, szörnyű pusztulás, amit a forradalom hozott. Désen felverték a borpincét, s úsztak a borban a halottak!

Köztudott: egy hadsereg akkor lehet ütőképes, ha sorain belül rend van, fegyelem van. A háború – bár Amerika belépése, az amerikai partraszállás előrevetítette a véget, de – még nem ért véget. Még folyhatott volna a harc. Még Magyarország földje – a 16-os román betörés óta – érintetlen volt. És az egész Osztrák–Magyar Monarchia föld-

je ugyanúgy. A fegyvereket hát nem sínekhez verni, összetörni, hanem megőrizni kellett volna. Készenlétbe helyezni őket ama „Dunai front”-ra. Tehát a lázítók ott, az olasz fronton még emlegették a haza megvédését, de már valójában azt tették lehetetlenné, amikor a fegyverek eldobására lázítottak, amikor a rend megbontására törektek...

Csúrhévé züllesztteni a hadsereget – ez volt a pillanatnyilag igen fontos célkitűzés. Aztán: csúrhévé züllesztteni, szabad prédává tenni az egész országot. Védekezésre képtelenné tenni. Illetve megakadályozni abban, hogy bármit is tehessen önmaga megvédéséért, megtartásáért.

Nehéz időkben mintha a sors is verne, verne, verne...

Az őszi, tél eleji hideg szél betegséget is hozott, zúdított rá a megviselt népre...

Tizennyolcban volt egy spanyolbetegség, fiatalasszonyok haltak meg, az én anyám is meghalt. Egyik nap fájni kezdett rettenetesen a feje, nem tudott már semmiről, másnap már meg is volt halva. Nem tudták, ilyen hirtelen hogy halt meg. Ment a falu népe a temetésre. Na, szegény ura ha tudná, hogy a felesége a koporsóban van. Jaj, jaj, jaj! Hát akik odamentek, annyian lettek betegek, fele nép, akik ott voltak a temetésen, mind betegek lettek, annyira ragályos volt. A nyitott koporsóhoz bementek, tolultak oda... Mintha csak aludna... Mintha csak aludna... Hát lelkem, aki odatolongott, s meg is nézte, mind betegek lettek. Akkor osztán mentek el, egymás után haltak meg azok a szép fiatal asszonyok! Mikorra hazajöttek, vége lett a háborúnak, egy-egy ember véletlenül hazajött, meg volt halva a felesége. Csúnya betegség volt az a spanyol. Az én apám is meghalt na... Szerdán azt mondja: hívj egy orvost, olyan nehezen szuszogok. Elhívtuk Uzonból Csiki doktor urat. Megvizsgálta. Azt mondja, ez a spanyol, fekédjék le! Apám egy szvetterét reáadták, kijött, a marhákat megnézte. Kijött örökre, nézte a marhákat, s akkor visszafeküdt. Megint kijött. Akkor aztán jött vasárnap. Mi kinn aludtunk az istállóban. Minket betakart. Lelkem gyermekeim, többet nem takarlak be. Osztán hétfőn hajnalban meghalt. Eltemettük szerdán. Másnap megyek, hát a húszéves testvérem, Jóska szintén meghalt. Ő is csak egy hetet feküdt. Azt mondta este: édesapa, megyek! Hát apánkat eltemették, te Jóska! Nem temették el, vágja a fát a Bakony árkába! Azt mondja, vigyek harcsafürészt s favágókecskét. Te bolond vagy, oda nem kell favágókecske az erdőbe! De kell, azt mondja. Na, jól van, akkor vigyél kecskét! S meghalt Jóska is. Egy nap négy halott volt Szacsván. Kicsi a falu, olyan év is volt, hogy egy ember sem halt meg. Fazakas Sándor bátyomnál két gyerek, de nagyok, apám, s Budai Mózsai. S Jóska mikor meghalt, akkor három. Ugyan Fazakas Sándor bátyomnál kettő, akkor nála két nap alatt öt halt meg. Öt gyermek, s mind nagyok, nem kicsik. Csúf járvány volt!

Így hát: oszlásnak, foszlásnak indult minden.

A préda ott feküdt. Csak utána kellett nyúlni.

Védekezésről szó sem lehetett.

Ugyan kivel vagy mivel védekezzenek? Az asszonyokkal, gyermekekkel, öregekkel? A

helyzet ugyanaz volt, mint 16-ban! Talán csak annyi volt a különbség, hogy akkor egy tapasztalatlan, most egy a közelmúltban szétvert, megvert sereg katonái közeledtek. A sóhajdi bíró magához hívta azt a pár idősebb embert, aki otthon volt, mert nekik már nem kellett bevonulniuk, s megtanácskozták, mit tegyenek. Védekezni nem tudnak, nincs kivel. A határőrséget hazaküldte a Károlyi-kormány. S a határt átlépték már a román seregek.

Jönnek át a hegyen, s itt vannak.

Akkor legalább azt érzük el, hogy ne tegyék tönkre a falut! Egyik gazda felajánlotta a falu legszélén levő csűrét, ki mi ennivalót tud vinni – kolbászt, szalonnát, kenyeret –, gyűjtsék ott össze, nyújtsák át az érkezőknek, hogy azok ne raboljanak. Az öreg Kovácsra – akinek Bukarestben volt műhelye, ott ette meg élete java kenyerét, csak öreg korára jött haza – bízta a „feladatot”, hogy a falu szélén várakozó „küldöttség” részéről szóljon a nyelvükön az érkezőkhöz, s kérje meg őket, hogy kíméljék meg a falut, s ne bántsák az embereket...

És azok jöttek... Meghallgatták az öreg Kovácsot... Nagy lakomát csaptak, s felszólították a bírót, hogy adja át az irodáját.

Így hát alig lépett bele a század a 18. esztendejének utolsó hónapjába, Sóhajd s Sóhajföld népe sóhajjal vette tudomásul, hogy elkezdődött a román világ...

Voltak ugyan még hazafiúi érzésű tisztek, akik – a budapesti kormány engedélye nélkül, mert annak hadügyminisztere nem akart katonát látni – szervezni kezdi a vész-helyzetben a Székely Hadosztályt. Recsegő, olajozatlan kerekeivel még működik a posta gépezete ott a széleken is, s behívó levelet visz a frontról hazaérkezeteknek, a fiataloknak. Jelentkezzenek Kolozsváron az ott gyülekező Székely Hadosztálynál.

Igen, Kolozsváron.

Vitéz Katorczai Károly tábornok szervezte meg a Székely Hadosztályt Kolozsváron. A románokkal szembe, szembe, szembe! Egy hétig voltam itthon, akkor toborozta Bíró Gábor hadnagy úr a csapatot Szentiványlaborfalváról, Komollóról, Rétyről s még Újfaluból es, Csíkből is sokan voltunk összetoborozva... Akkor lementünk Brassóba, a szászok, románok már egyesültek, s vonultak a lobogókkal az utcán, kiabáltak. Să trăiască România! Éljen Románia! Mi félrehúzódtunk, hogy ne lássuk, de azért láttuk, ahogy mentek. S láttak ők es. Nem akartak hagyni, hogy felüljünk a vonatra, de mégis fel tudtunk szökösni.

Innét elmentek vaj tizenkét szekérrel, s mikor elértek Homoródig, az állomásra, az már meg volt szállva. Kérdezték a katonák, hova mentek? Megyünk kaszálni! – válaszolták, mert már a háborúnak vége volt. Na, osztán visszajöttek. S amikor visszajöttek, mégsem tudtak nyugodni, elmentek egyenkint szököve. A vonatok jártak, nem kértek se jegyet, se semmit. Elmentek, s Kolozsváron osztán jelentkeztek a Székely Hadosztálynál.

Amikor Balázsfalvához értünk, ott akkor a román csapatok erősen össze voltak már vonva, ott, ahol jönnek át a Maroson. Akkor, akik ott voltunk, szembe vittek velük le a

hídhöz. Ott, a hídnak az innenső felin összeütközés volt. Volt egy hadnagy, kolozsvári volt, lement este azokkal, akiket levezettek oda, a géppuskásokkal, gyalogpuskásokkal, s meglőtték őt is a hídnál. S akkor ráadásul jött egy másvalaki, hogy menni kell Tövisről Kolozsvárra, Károlyi Mihály volt akkor az úr, az ő parancsára... Kolozsváron a falukba voltunk elszállásolva, s kiraktak az erdőkre széjjel, hogyha jönnek a románok...

Magyarország éli a maga kálváriáját... A Károlyi-hatalom azt játssza, hogy hisz az antantnak, és hogy rosszabb feltételeket alakítanak ki a békekötéshez, ha ellenállunk... Ha védjük magunkat. El lehetett ezt hitetni vele, ezért volt „megfelelő ember”. Gyülekeztek a magyar honvédek is, december 18-án már harcra készek. Rászánták magukat: Ellenállni! Visszafoglaljuk a szülőföldünket. Ám az ország-vezető, de az országot védeni nem akaró valakik szolgahada – melynek feladata volt ez – közbelép. Közbelép azzal (is), hogy fegyverkérelmüket elutasítja. És közbelép a „színhelyen” is.

Felvonultunk a Maros mellett rohamra készen. Vártuk a küldöttünket, hogy belé kell-e menjünk a támadásba, vagy a románok nem állnak ellent, s bevonulhatunk. Nagy volt bennünk a harci kedv, az elszántság. Nem hagyjuk veszni a hazát! Ha kell, meghalunk érte, de úgysem hagyjuk! S amíg a küldöttségünk odaát tárgyalt, egyszer azalatt megérkezett Pestről Fényes László, felállott két nagy bárkára, ott szöveget intézett hozzánk, kiáltványt, hogy már nem akar látni Károlyi Mihály katonát! Eleget folyt a vér, nem engedi meg azt, hogy támadásba menjünk, vége a háborúnak, és nem is akar látni katonát! Na kérem! Aztán Fényes László átalment a Maros hídján, osztán hogy mit tárgyalt a kormány nevében, mit nem, visszavonta a katonaságot. Aztán széjjelmentek mind, szerteszét. Vége lett a hősiességnek, egy része a fiúknak eldobálta a fegyvereit, másik része, mi, akik bent, a már megszállt Háromszéken vagy Udvarhelyszéken laktunk, s kétes volt, kétesek voltunk abban, hogy a románok nem fognak-e belágerezni minket, hát nem mertünk hazajönni, hanem a karácsonyt Bánffyhunyon töltöttük el.

A szolgálatsi éberségben nem volt hát hiány. És amikor már Károlyi képtelen a rá háruló feladatot teljesíteni, vagy még inkább: ama rá háruló feladatot már elvégezte, milyen sugallatra, kinek a sugallatára – ezt sem tudni –, kirendeli a börtönből Kun Bélát, akit Lenin küldött haza az orosz forradalom hadszínteréről, hogy tegye a dolgát Magyarországon. És Kun Béla a két fő népbiztosi feladatkör – külügy és hadügy – birtokában elkezd a kommunista rémuralomnak a magyarországi megvalósítását. Ez is szükséges feladat volt. Meg kellett adni az antantnak a lehetőséget, az indokot arra, hogy beavatkozhasson, jöhessenek a megszálló alakulatok, s elkezdődhessék a történelmi Magyarország végső felszámolása.

Újra és újra kérdezel, kérdez a saját józan kételyed, melynek az a feladata, hogy téged is ellenőrizzen. Vajon tényleg voltak tervek és volt végrehajtás? S voltak egy-egy adott pillanatban leosztott feladatok? Leosztott feladat Gavriló Princip-nek, egy másik pilla-

natban Vladimir Iljics Leninnek, Kun Bélának? Vagy hogy nagyokat ugráljunk: Rákosi Mátyásnak, Kádár Jánosnak és Mihail Gorbacsovnak? Mert ha Gavriilo Princip-nek feladata volt, akkor minden bizonnyal a többieknek, felsoroltaknak vagy sok-sok fel nem sorolt személynek – még Kennedy gyilkosának is, sőt, Eisenhowernek, aki szabad kezét adott Hruscsovnek a magyar 56 megtorlására – ugyanúgy megvolt a leosztott feladata. Valahonnan leosztott feladata. Csak a valószínűség van meg erre, de ha jól belenézel, belekémeled a történetekbe, túlon túl nagy a racionalitás mögöttük, nem történhet a Világ Romlása véletlenül. A történetek mögött célok is rejtőzhetnek... Ezt bizonyítja a történelmi Magyarország sorsa, minden-minden, ami vele történt. És ezt bizonyítja az ugyancsak történelmi Oroszország sorsa, s minden, ami vele történt. S ezt a XX. század egészének sok-sok iszonyata. El egészen a milliók gyilkosaiig, Sztálinig, Titóig, Pol Pot-ig vagy Csou En-laj-ig és Mao Ce-tung-ig. És micsoda megalázás: az életben hagyottak, vagy „még” életben hagyottak, a tömeg, a milliók fejük felett tartott táblák ezreit viszik, s ritmusra üvöltik a gyilkosok nevét. Sztálin, Sztálin, Sztálin és Gheorghiu-Dej és a kulturális forradalom megkínzottjai, megaláztatottjai Mao-bibliákkal a zsebükben vagy a kezükben, s azok bölcs szövegét olvassák, tanulmányozzák, tanulják! S a gyilkosok: a kor hősei. Az emberiség „jótevői”! S az ő bűneikről, a kommunizmus bűneiről nincs nürnbergi per! Mint ahogy a Nagy Előadás megvalósítóit, a stábot sem állítják bitófák alá a producerek.

Szörnyűségek szörnyűségei!

Vajon csúrhévé sikerült züllesztetni az egész emberiséget?

Talán nem.

Mert arcunk meggyötört bár, de lelkünk mélyén (még) ott pislákol a tisztaság vágyának a lángja, s a kor hazug tekintete (még) nem a mi tekintetünk. Félelmeink alatti rejtékhelyeiről is meg-megszólal bennünk az ember. Az ember, aki alapjában még mindig jó, ama vissza-visszatérő karmesteri intés dobpergés és cintányér-dübörgése révén sem tétetett még lelketlen masszává.

A keresztt alatt

Kereszt...

Krisztus keresztje! Egy nép, egy ország keresztje!

A te kereszted, az én keresztem, a Mi keresztünk!

Kereszt a szívedben, kereszt a sorsodban. A te szívedben is, a te sorsodban is, mert beletartozol egy nemzetbe, s annak sorsa a te sorsod is. Nem menekülhetsz! Számodra sincs menekvés. Mert az a kereszt neked is készült. Neked, a fiaidnak, leányaidnak, a

még meg sem fogamzott gyermekeidnek, majdani unokáidnak, egész népednek, egész nemzetednek.

Kereszt ma, kereszt holnap, kereszt – ácsolói szándéka szerint – az idők végezetéig...

Fejszék, kalapácsok csattognak, fűrészek sikítanak bele az időbe. Valahol faragnak, szegeznek, fűrnak, illesztenek az ácsok. Ott, ott a Golgota alatt. Ott, ott a Golgota lábánál.

Sűrögnek, forognak, dolgoznak és nézelődnek. Nagy fák kellenek. Hatalmas, nagy fák, hiszen a kereszt, a kereszt, a megrendelt...

„Házunk előtt faragnak az ácsok!”

Ház és haza! Ugyanaz a szó a gyökere...

Házunk előtt... Hazánk előtt... Vagy a hazánkban? Netán a hazánkban faragnak?

Nem akárkinek készül. És nem is lehet akármilyen...

Asztalok körül ülnek, odúikban ülnek, tárgyalnak a Pilátusok. Készítik elő az ítéletet. A Kereszt Ítéletét. A Kereszt Ítéletbe foglalt Rendeltesét.

A tét nagy. Az ítélet – végítélet – pontosan kitervelt, és végrehajtható kell, hogy legyen. Bármilyen áron!

Az is lesz!

A Miért lényegtelen. Vagy bármilyen lehet. A Cél az, ami mindent diktál. Minden lépést, minden mozdulatot.

S a keresztnek erősnek kell lennie. Hiszen: az elítélt is nagy. Sok millió ember teste a test. Kell, hogy bírja az ácsolt szerkezet, és kell, hogy bírják a frissen kovácsolt szegek.

Mert az elítélt teste: egy ország teste.

Mert az elítélt kicsorduló vére: egy nemzet vére.

Egy elsüllyesztésre ítélt ország teste, és egy keresztre ítélt nemzet vére. Beteljesedőben a végzet. A megjósolt, az előrelátott.

„A sírt, hol nemzet süllyed el...”

Igen. Ássák a sírt. Nem elég még, növelni kell – hallik a nem hallható parancs. Ők tudják, hogy mit és miért. A nép, az istenadta nép még csak nem is sejt. Az csak él! Vegetál. Felkel és lefekszik, s végzi egyhangúan örömtelen munkáját. Vagy néha öröm is van benne? Igen, ha van látszatja, van eredménye. Mondják: a gazda szeme növeli, hízalja a gabonát. És azokban a szemekben mennyi remény!

De a kereszt! Az ácsfejszék és ácskalapácsok szüntelenül szólnak. Kell, hogy bírja a hatalmas, az égbe nyúló, és ott fent, fent a magasban, fent – már-már a levegőégben, a földről szerkesztett, a földről emelt kereszt-ácsolat meg kell, hogy bírja az óriási Korpuszt, ama ország, ama nemzet felfeszített testét, majdani korpuszát...

A Pilátusok figyelnek, várnak... Várják a pillanatot, készítik, kitervelik, előkészítik. Vigyázatok! Jól dolgozzatok. Az ítélet már készen. Csak a végrehajtás.

S az ország, a halálraítélt, a nemzet, a millió dobogó szív, az „ész, erő és oly szent aka-

rat”, a mi eszünk, a mi erőnk, a mi akaratunk erről sem tud semmit. Nem figyel, nem lát? Vagy nem mer látni? Csak a hatalmas terhet, a ránehezdedőt érzi. Az emelkedő utat érzi. És nem tudja, hogy ama út a Golgota felé vezet...

Trianon a magyarság sorsában nem 1920. június 4-én kezdődött... Hamarább, jóval hamarabb. Már elkezdődött 1849-ben, amikor a legyőzött ellenfél „megsegítettet”, valahonnan, a világtól, hogy ellenünk újra fel tudjon fegyverkezni, és amikor a Szent Szövetség is ellenünk vonultatta föl „segítő jóságát”. És mindig, minden vagy majdnem minden segítség ellenünk jött. Sose mellettünk. Mert ennek a nemzetnek nem szabadott megerősödni. Mintha vétettünk volna valamit, bármit is a többi nemzetek ellen. És azzal is elkezdődött, hogy népeinket ellenünk lehetett fordítani. Azokat a népeket, „idegeneket”, akiket Szent István tisztelnünk parancsolt, és mi tiszteltük is őket. Akik a Szent Korona alattvalóiként, annak védelme alatt megteremtethettek vagy kifejlődhettek. És mégis – vagy épp ezért? – hogy nem darálta be őket valamiféle erőszakmalom, olyan, mint amilyenrel tele volt akkor a világ, ezek a népek felhasználhattak ellenünk. Akkor, 1849-ben, majd a kiegyezés után végig, amikor a gyűlöletszítás intézményesített módon elkezdődött itt, a Kárpátok gerincei között, annak völgyeiben. És mi, akik nem tudtunk és nem is akartunk visszagyűlölni, tehetetlenek voltunk vele szemben. De már éreztük, tudtuk ezt, s vele a veszélyt is, de eszközünk akkor sem volt vele szemben. Mert a Szent Korona elve, kormányzó eszménk nem engedte meg fellépniük népeink ellen. Miközben minden mögött ott állt a Szándék! Magyarország elpusztításának, megsemmisítésének a szándéka. Ez a szándék néha összetalálkozott a Habsburgok szándékával, de tőlük függetlenül is létezett, létezhetett. S volt ennek a szándéknak pénze, hatalma, támogatottsága, pusztíthatott, rombolhatott, gyalulhatta a talajt, rostál-gathatta a lelkeket, mert a Szándék mögött Erő is állt, bátorító, buzdító, Támogató, Éltető Erő. És ott állt egy bamba, bárgyú nép is – önnön törvényeinek, önnön belső lelkiületének, szemléletének rabja, foglya –, mely képtelen volt a maga érdeke szerint megváltozni, bőréből kibújva, hozzáidomulva a valós világ Arcához, cselekedni, védeni magát. Védni a saját érdekét, érdekeit. S erőtlen is volt vagy lett, még a maga hazájában sem tudott állni a talpán, tömegesen olvadt be saját kisebbségeibe, melyek fiatalabb népekként életrevalóbbak voltak, gyakorolták irányában felszívó erejüket. Ezzel is nőtt az ellenséges szándék esélye az ország feldarabolására. Mert ugye, leigázó ország vagyunk, leigázzuk saját kisebbségeinket.

Nyugat-Európa gondoskodott a nemzetiségei likvidálásáról. Ezt tette Franciaország, Anglia a nyelvek, népek, s azok kultúrája szintjén, s részben Spanyolország is. Míg Magyarországon még a pénzre is ráírták a népek nyelvén, hogy az hány forint vagy pengő. Miért? Megbecsülésük, az irántuk való tisztelet jeléül.

Amiként minden négyzetcentiméterén a földnek sarjad az élet, az életerő, úgy benned

is, Ember, magyar vagy lengyel, francia vagy román, olasz, spanyol vagy angol, bármi is légy. Először emberek vagyunk, és csak azután bármi más.

És tényleg, először vagyunk emberek?

Emberek?

S az ember alapjában jó!

Tényleg jó az ember?

Minden szép itt, ebben az én hazámban, csak...

Megtépzott haza, bajviselt, szomorú arcú. És beteg!

Halálosan beteg! Öreg, elgyengült, már-már vadak martaléka.

Olyan, mint mikor ragadozó madarak szállják meg a nyilat kapott gyönyörű vad testét. Tépik, marcangolják. És csodálatos, a haza földje mintha nem érezné ezt, a diófák ugyanúgy magasba nyúlnak, az almafák ugyanúgy termik gyümölcsüket, a hegyek ugyanúgy körbehullámanak, és mégis a szépség mellett ott vannak a kérdések, a gyönyörű arcokon a könnyek, s a szépségben ott van a fájdalom is...

Erre az összetettségre keressük a választ.

Miért kell úgy fájjon?

Miért kell úgy sajogjon?

Csak a birtoklás? Mint mikor a gazda elveszíti a földjét, s más fordítja ki rajta az életadó rögöket, és az életet is másnak adja?

Ami nekem fájdalom, neked lehet öröm is. Így működik a világ, így működik az élet. Te más vagy, mint én, én más vagyok, mint te. Más arc, más nyelv, más kultúra.

Be jó lenne, ha tisztelni tudnánk egymás arcát, nyelvét, kultúráját. S ha meg tudnánk érteni egymást a fájdalmainkban is.

Áll hát már a kereszt, amely rád vár, a te Hazádra, a te Népedre vár...

Elkészítették. Gondos kezek készítették el! Pontos előmunkával. A háború kirobbantása, a világ Magyarország ellen fordulása, fordítása a háborúban résztvevő országokban a sajtó, a propagandagépezet, s hazugságokra épülő „tények”, „vádoló nyilatkozatok” tömkelegével, melyek szerint ennek a rettenetes világégésnek az okozója Magyarország. Semmi bizonyíték nem kellett ehhez, azt mondod, amit akarsz, és mondták is azt, „amit akartak”, még a felelős politikusok, világvezetők is. A cél megvalósítása érdekében fontos volt nekik, hogy a közhangulatot Magyarország ellen fordítsák. Ez az ország bűnös a világháborúért, meg kell büntetni! Elég volt csak beépíteni a tudatokba a „bűnös nemzet” fogalmkörét, mely azóta is „áll a lábán”, átélte a háborút, az utána jövő éveket, át a II. világháborút, újabb okká minősült a párizsi békében is, majd utána is, s még ma is érvényben van. Ez jött a „túlsó” oldalról. És az „innensőn”, a mi oldalunkon? Itt is folyt a munka. Boruljanak föl a frontok, és felborulnak a frontok. Szűnjék meg az ellenállás, és megszűnik az ellenállás. Jöhetett hát a szétzüllesztés, a forradalom kirobbantása a

frontokon és az országban is. A kor elvárásainak megfelelő személyek is megkerültek Károlyi és a köréje csoportosultak (csoportosítottak? oda „csatlakoztatottak”?) révén, illetve a belőlük formálódott rohamcsapat révén. Szinte hihetetlen, mennyire tudta mindenki a feladatát. Nem volt ott tapogatózás, kísérletezés, mindenki szinte pillanatok alatt tudta, hogy mit kell tennie. Ez a rohamcsapat likvidálta hatalomra kerülése első óráiban Tisza Istvánt, vette birtokba, szállta meg a középületeket. A forradalmak általában zűrzavarral szoktak kezdődni. Itt minden úgy ment, mint a karikacsapás. Ilyen gyorsan és zökkenőmentesen cselekedni csak gondos előkészítés után lehet. Ezt tette az újonnan kinevezett hadügyminiszter is, aki azonnal intézkedett a magyar haderő megbénítása, szétzüllesztése, feloszlata ügyében. Linder Bélának elég volt miniszterségének alig több mint egy hete, mely alatt *„Ezer évek tradícióit... kellett romba dönteni.”* És már hatalma második napján megfogalmazta: *„Nem kell hadsereg többé! Soha többé katonát nem akarok látni!”* És – ennek jegyében – likvidálja is az ezeréves ország teljes hadi gépezetét, haderejét, s így teljesen védtelenné teszi a rábízott hazát. Dehogy hazát – neki ez nem volt az – csak ország. De ezzel sem járt le a „missziója”, mint tárca nélküli miniszter magas beosztást kap az ország jövőjéről tárgyaló fegyverszünet-delegációban, majd a tanácsköztársaság is felhasználja őt az „ügy érdekében”, amikor a bécsi katonai megbízott státusát érdemli ki. Tehát folyamatosan megkapja a „tehetsége” kamatoztatására a lehetőséget, a feladat végrehajtásában a maga „megfelelő” helyét. És a soron levő hadügyminiszterek, illetve népbiztosok is teljesítik a szolgálatukat ama keresztácsolásban. S nemcsak ők, hanem mindenki, aki ott van a vártán. Szinte egyszerre jelent meg a porondon az oktatás, a kultúra, ipar, kereskedelem, mezőgazdaság, a teljes hagyományos rend szétveréséért felelős garnitúra, és mindenki tudta, hogy mit kell tennie. Károlyi bábu volt, akarat nélküli bábu, akit körülvettek a szolgálatosok, s az ő szárnya alatt végezték a dolgukat. Mondhatta: *„Ha a jog és az igazság alapján nem tudjuk, fegyverrel a kezünkben készen akarunk állni arra, hogy létfeltételeinket visszaszerezzük.”* *„Mi végszükség esetében még fegyverrel is felszabadítjuk ezt az országot.”* Mondani mondhatta már hatalma végén, miután az ő nevében, az ő védő szárnya alatt faragtathatott a kereszt, ment végbe a magyar véderő megsemmisítése, s terítettett ki az ország teste a számára épített hatalmas ravatalon. S akkor szólal meg „bölcsen” és „felelősségteljesen”, amikor már a Nagy Halott ott volt a hideg, a téli éjben, a *„csillagoltó sötétségben kiterítve, mereven”.*

Tudták a nemzetiségek – szerbek, horvátok, szlovákok, románok –, hogy nagy jutalom vár rájuk, ha megtámadják saját országukat, szembefordulnak saját több száz- vagy akár ezeréves hazájukkal. Azzal a hazával, mely őket védte, felnevelte és megtartotta. Így azok is szolgálatos „segítőtársá” minősítették és minősültek. Hogy ők az európai gyakorlatban, sőt a világon is példátlan jogok örökösei voltak? Kitérte ez? Szükség volt rájuk, jutalmazni is lehetett őket. Volt miből! Magyarország és – másik oldalon – a Monarchia testéből!

Így hát készülhetett a kereszt, az azt ácsoltató erőnek sikerült a faragó ácsokban, vas-szegek kovácsolóiiban, el- és előkészítőkben, felállítókban a szolgálatosait megtalálni. A frontok, csatateretek már elcsendesedtek. Fegyverszünet van, sejtető, nyugtalanító. Mindenki tudja, veszélyben a haza, veszélyben Magyarország. A Világ Akarata már kör-vonalazódóban. Ez az akarat állította ama keresztet oda, a Golgota Hegyére. A mi Golgotánk hegyére. Bele a sorsunkba, jelenünkbe és jövőnkbe.

1918 utolsó hónapjába lép népünk, nemzetünk, hazánk történelme.

Egyes széleken már a mások, a más nyelven beszélő másfajták az „egyenlőbbek”... Ott már ők az Új Urak, s a nevük is más. Ők a Rendteremtő Erő. Vagy: ama föld Új Birtokosa. Csehek, szerbek, szlovének, horvátok és a románok... Van, ahol még várják is őket. *Szabadíts meg, Uram, a pokoltól!* Mert a pokol itt van a földön, felköltözött a földre, felköltözött Budapestre, Miskolcra, Szolnokra és még Kassán is, Kolozsváron is, Újvidéken is meglengette véres lepedőjét. És meglengette Sóhajdon is, Sóhajföldön, ahol a vég előjeleként ugyanúgy boltokat, raktárakat törnek föl a valahonnan felbugyogó csőcselék-lavina hullámaival sodródók. Zsibong az ország, félelem ül a szívekben, az arcokon. És félelem ül a tájon. Bokrok rezzennek meg a rejtőzködők mozdulatától, szuszogásától.

Istenem, óvj meg!

Károlyi véghezvitte történelmi szerepét. Szétzúzta a hagyományos rendet. Szolgálatos társai mint egy védőpajzsot tolták maguk előtt, s a nevében cselekedtek. Úgy volt az első vonalban öt hónapon át a vörös gróf, hogy valójában sehol sem volt. Vagy ha volt, mint dróton rángatott bohóc, semmit sem látott, semmit sem fogott fel abból, ami körülötte történt. Szükséges figura volt, lehetett mögötte, a nevében cselekedni. Szinte értelmetlen és fölösleges azon rágódni, tudta-e, mit tesz a hazája ellen? A válasz egyértelmű. Semmit sem tudott. Semmit sem látott, a bábuk nem látnak. Azok azért vannak, hogy a mutatóvány hőseivé – látszathőseivé – előtérbe lökve ráncigáltassanak, emeltessék a karjuk, a lábuk, kivetessék a mellük, bólogtassanak a fejükkel, megjátszattassék velük az Úr, az Ország ura, szónokoltassanak, mondják, mondhassák a háttérből az ő szájukkal a bábu-mozgatók a szöveget. Ő is „mondta hát” a „szöveget”, és közben: szétesett az ország. Mór volt, aki megtette a kötelességét, s ama március 21-én mehetett. Bizonyára erre is figyelmeztették, megkapta a parancsot: Mehetsz! És ment. Mert ott volt a háttérben Kun Béla – pillanatnyilag börtönben ült, nem sokkal hazaérkezése, haza-delegálása után épp Károlyival zárattatták be –, talán ez is benne volt a forgatókönyvben, hogy majd kézügyben legyen, amikor előkészítetett a terep az ő mutatóványa számára.

1919. március 21-én Károlyi Mihály kihozatta a börtönből Kun Bélát, és átadta neki a hatalmat. Elkezdődhetett ezzel a vörös uralom, Magyarország végső feldarabolásának úgymond utolsó „oka”. Új ok az okok tömkelege után.

Károlyi Mihály magához hívatta Kun Bélát, kihozatta a börtönből, s mikor átadta neki

a hatalmat, az addiginál is bizonytalanabb helyzet alakult ki az országban. Tulajdonképpen senki nem tudta, hogy hová is tartozik. Kinek engedelmeskedjék.

Március huszonegyedikén ott voltunk a Károlyi Palotában. Emlékszem, annyi ember volt ott! Annyi ember! Tële volt az utca emberekkel. De azok kiabáltak, de azok éljeneztek! Ott volt Károlyi Mihály gróf, beszélt az is az emberekhez, s beszélt az a Kun Béla is... Hogy miket mondtak, már nem emlékszem... De tudom, hogy amikor jött be, erősen sápadt volt a gróf. Olyan kicsi vörös szalagokat tűztek az emberek a mellikre, s aztán elvonultak Kun Bélával.

Kun Béla teljes diktatúrát vezet be az országban. Támadás tárgyává válik az egész múlt és jelen, minden, ami a nemzetet jelképezte. Kultúra, oktatás, hagyomány, vagy hagyományos rend és erkölcs, minden-minden. Annyira védtelenné, a tönk szélére juttatottá sikerült a Károlyi forradalomnak züllesztenie az országot, hogy Kun Béláék még arra is rákényszerülnek, hogy védelmezzék, megpróbálják védelmezni azt.

Vajon miért?

A kommunizmus vasinge teremtette meg ennek a kényszerhelyzetét. Uralkodni csak valakik vagy valami fölött lehet. Az ő hatalomra jutásuk pillanatában tűnt úgy, hogy Magyarország léte, teljes vagy részleges léte is kérdőjeles.

Ahogy átvette Kun Béla a hatalmat, megkezdődött a rémuralom. Az borzasztó volt. Olyant Magyarország csak akkor élt át, amikor az ezernyolcszáznegyvennyolcas forradalomnak vége volt. Amikor Caraffa az ablaka alá állította fel az akasztófát, s ott aggatták fel a magyarokat, hát most Kun Béla, amikor átvette a hatalmat, megalakult az úgynevezett karhatalom, vagy minek is nevezték, közönséges terroristák, kérem. Hatszáz emberből állott. Ezek voltak az országnak a biztonsági szerve. Felszerelve bőrruhában, talpig fegyverben, fegyver a vállukon, pisztoly az oldalukon, törkés, kézigránát. Meg voltak szervezve! A Pilvax kávéházban volt a laktanyájuk, két géppuska őrizte őket ottan, az egyik balra, a másik jobbra volt fordítva. Őrizet alatt voltak ezek a puskák, ha netán megtámadják őket. Ezeknek a terroristáknak aztán állandóan befűtött vonatjuk volt készenlétben. Ha valahol valamit észleltek, szükség szerint egy szakasz vagy raj azonnal vonatra ült, és mentek arra a helyre, ahonnan jelentették, hogy valami megmozdulás van, „ellenforradalom” van kilátásban. Ezek önkéntesek voltak, teljes hatalommal rendelkeztek, s szörnyű dolgokat csináltak! Mindenütt megalakultak a direktóriumok. De azok milyen emberekből tevődtek össze!? Semmi emberekből, hitvány emberekből. Mikor megérkeztek, azt kérdezték, ki itt az ellenforradalmár. Itt-ott személyes bosszúból is papírra tették, hogy ez és ez, és ez. Azokat szedték össze s lőtték meg vagy akasztották fel, s mentek tovább. Ezek rémek voltak, irtóztunk tőlük! Mert nem volt személyi biztonság. Nem tudtuk, hol botlunk meg, hol esünk az ő kezükbe, az ő fogságukba.

Hogy juthatott oda ez a nemzet, hogy ezek a napok eljöttek, eljöhettek? Hogy annyian be tudtak állni a gyilkosok közé?

Géza a múltba tekint. Ott keresi a magyarázatot. S látja saját bűneinket is. Saját

nemzeti arcunkat, saját történelmünk alakította úgymond plebejusi arcunkat is. A magyar plebejusság, a „hárommillió koldus” megnyomorított lelkét, arcát. S ebből a lélekből feltörő keserőséget. Ady Endre – akinél jobban kevesen ismerték a magyar lelket, „bús koldusok Magyarországá”-ról beszél. „*Ma se hitünk, se kenyérünk!*” – mondja, írja...

Miért írta ezt Ady? Mert látta ezeket a vergődő lelkeket, akiknek hit kell a feltámadáshoz. Nos, ez a Hit sodorta oda a magyar százazreket, vagy ama hárommillió legkeserűbbjeit, a már minden-mindegy szerencsétleneket úgymond „a forradalom zászlaja alá”. A Lenin-fiúk között is – akiknek külön vonatuk volt – voltak olyan hóhérlégények, akik a hóhérságot önként vállalták. „*A burzsoáziával nem kell olyan kíméletesen bánni, mint eddig bántak.*” – mondja a bőrmunkás-cipészsegéd Cserny József. Hogy akadtak még jócskán, akik a hóhérok közé álltak, az „ideológusok”, az ország elpusztítására kijelöltek mögött fősorakoztak, nem, vagy nem csak az ő bűnük, hanem a múlt bűne is. Azé az úri osztályé, melynek sertés-lelke volt, érzéketlen a lenről jövő jajszavakra, a milliók fájdalmára, kiáltására, fájoan szenvedő mosolyára is. Mely kastélyai kapuit szorosra zárta, s önnön jólétéből egy szikrányit sem engedett, nem hagyott egy picit részt, amelyen fennebb emelkedhetél volna te, „elnyomott”, „összetört”, magyar és nem magyar. Ez a plebejusi elégedetlenség, ez a megnyomorított lelkűség ott szunnyadt a nemzet egy jelentős rétegében, ott szunnyadt visszafojtva, és amikor kitörési lehetőség nyílt, kitört. Ezzel magyarázható, hogy „*Sok magyar vér folyt az orosz forradalomért*” is.

Magyarok vére festette vörösre az orosz pusztaság földjét, Eurázsia földjét is.

Megint csak: Miért? Miért?

Becsapottság ott is és itt is. Hatalomra került az álságosan szépnek hazudott eszme mögé rejtőzött vagy rejtett embertelenség, mint uralmi rendszer Magyarországon is.

Megszületett? Nem. Exportáltatott. Ugyanaz az erő exportálta ide is, mint amely létrehozta másfél évvel előbb a hihetetlenül véres szovjet hatalmi gépezetet Oroszországban.

Kun Bélával jöttünk haza Budapestig. Oroszországban hirdették, hogy aki béáll vörös katonának, azt hazahozzák. Beálltam én is, mert a honvágy hazahozott. Pedig ott nekem olyan dolgom volt! Ott nekem fiam is volt már! S az egész falu szeretett! Gondoltam, megnézem a szüleimet itthon, s osztán visszamegyek. Kijevbe kellett jelentkezni, hogy a Vörös Hadseregbe béállottunk, s azok hoztak haza. Oroszok is jöttek velünk, örözték a vonatot, nehogy leszálljunk. Alá kellett írjunk, hogy három hónapig harcoltunk a Kun Béla seregében. Hozott minket a vörös vonat. Közben tüntettünk. Kassán leszálltunk a vonatról, egy kicsi törpe ember vitte a vörös lobogót, s énekeltük: „Föl, föl, ti rabjai a földnek,/ Föl, föl, te éhes proletár!... Ez a harc lesz a végső,/ Csak összefogni hát...” Ezt elfűttük, s akkor ott egyet tüntettünk. Onnan Miskolcra jöttünk, s Miskolcra velünk érkezett be Kun Béla Budapestre. Aztán Kun Bélát fölemelték egészen...

Érdekes „módszerbeli” egybeesés. A „forradalom” zárt „vörös vonat”-ban érkezett Oroszországba is, s ugyanúgy Magyarországra is. Ezt a vonatot nem gőzmozdony húzta-vitte, hanem valami másfajta erő.

Miért kellett? Kinek volt szüksége rá?

A proletáriátusnak – ha visszatekintve nézünk rá – nem. Mert az csak eszköz volt. Talán csak a csőcseléknek – mert minden népnek van csőcseléke, van lumpen rétege –, mely „felfele” vágyik. Éjszakai bogarak undok hada mászhatott elő a csatornák föld alatti alagútrendszeréből, a latrinák bűzéből diadalittas arccal, kezébe adott villogó késekkel, s a sugallattal, hogy: Ti vagytok az erő, csak pusztítsatok... Itt a zavaros, lehet szétzúzni, szétverni a Rendet. S itt a hazátok! Marcangolhatjátok, rángathatjátok a testét, téphetitek ki szívét-máját. Hogy fáj neki? És nekem és millióknak és millióknak, a nemzetnek és a Szent Korona becsületes alattvalóinak, még azok közül is sokaknak, akik más nyelvet beszélnek, ti azzal ne törődjete.

És a felbőszített csőcselék nem is törődött se hazával, se fájdalommal, a nemzet kétségbeesett vonagló testével, végezte a feladatát. A ráosztottat. Buta könyörtelenséggel, még azzal sem vetve számot, hogy maga alatt is vágja a fát, s ő is – így vagy úgy – vesztésként kerül ki ama véres kezekkel való horogvetésből.

Ezek a vörös katonacsákák esztelenül bántak el ott a városokban. A kirakatokat beverték, a ruhaneműket, mint a rongyot, kihányták az utcákra, a zsíros hordókat höngörgették...

Láttam, hogy a boltokból kidobtak mindent, s ölték meg az urakat! A városházába sok úr volt menekülve, azokat mind megölték, ölték meg a boltosokat is, nemcsak azokat a nagy urakat.

A minden ember egyenlő eszme felkentjei, az egyenlők között a legegyenlőbbek végzik munkájukat, feladatukat. A múltat végképp eltörölni akarók szándékukban egyáltalán nem voltak egyedül. Főleg ha azon a múlton a magyar múltat értjük. Az – minden jel arra mutatott már – megpecsételtetett, az a múlt valóban eltörlésre ítéltetett. Eltörlésre ítéltetett az ország, a hatalom és a dicsőség. Ezen dolgozott a Nagy Erő, s ezen dolgozott a szolgálatosok hada, élükön – egy ideig – Károlyi Mihállyal, aztán Kun Bélával és a Szamuely testvérekkel és a köréjük seregeltetett szolgálatos testvérekkel, s mögöttük a csűrhe hadával. Mert hadd nevezhessük csűrhének azokat, akik befogadták ezt az eszmét. A jóhiszeműségüket is butaság ágyazta alá. Butának kellett lenni ahhoz, hogy higgyed, gyilkolnod kell! Tisztességes, becsületes emberek nem „hiszik el”, hogy az „osztályellenség” lakásába bemehetsz, s be is mész álkulccsal, s beköltözöl, elfoglalod az ágát, az éjjeliszekrényét az épp olvasásra nyitott könyvvel, el a csendet, mely őt övezte körül. El a léte, szeretete helyét, ahol megölelte, megcsókolta övéit, s ahol az ő szeretete jegyében totyogva indultak el gyermekei. Nem látva a könnyes vagy mosolygó szemét, semmit, semmit, még azt sem, hogy gyilkos vagy, nemcsak testeket, lelkeket is ölsz, lelkeket is gyilkolsz. És teheted ezt, mert te Vörös vagy, és az, az az otthon, melyet birtokba veszel, az a múlt. És az,

akinek elfoglalod az életét, ha merészel utadba állni, mégsem egyenlő veled, aki az egyenlőség zászlajával jöttél, ezért akár agyon is verheted. Ezekkel a nem egyenlőkkel bármit tehetsz az egyenlőség, testvériség, szabadság eszméje alapján. Mert ugye a szabadság az a te szabadságod. A te bandádhoz vagy a ti bandátokhoz tartozók szabadsága.

Géza most, az időből visszanezve semmi magyarázatot nem tud elfogadni. Aki megölné vagy meg is ölt téged, csak úgy, vagy azért, hogy elvegye mindenedet, ami neked egy élet munkája eredménye volt, az nem lehet jóhiszemű... A bűnözők sohasem jóhiszeműek. A gyilkosok sem jóhiszeműek sohasem. Esetleg buták, méltatlanok emberi mivoltukhoz.

A nép nem szerette őket. Olyanok szerették, akik nem szerettek dolgozni. Nem szerették a munkát. Csak enni, inni s harácsolni! Azok igen. Ezek voltak kommunisták akkor. Mindent elraboltak. Amikor én odakerültem mint sebesült, mankóval a hónaljам alatt, akkor még hagyján. De aztán később mi volt ott! Aztán később milyen nagy inség lett ott!

Az egyik faluban tizenhárom embert akasztottak föl, a tizenhárom közül egy féllábú volt. Mondják, volt olyan, hogy levágta egy jegygyűrűért a másik ember ujját, mert nem tudta azt lehúzni róla!

Azok sem lehetnek jóhiszeműek, akik nemcsak a házadat, a hazádat veszik célba.

Valójában eszközök voltak ők is, a pillanat eszközei, szolgálatosok a hóhérságban, mert az eszme nem tud ölni, az alantas agyakban született eszmének is szolgahadra van szüksége, tömegre van szüksége. A legaljasabb eszmét a legaljasabb emberek képesek szolgálni. És: tisztán nem látó, félrevezetett, megtévesztett áldozatok. Mert ilyenek is voltak. Megtévesztettek, naiv áldozatok. Lelkesedők. De ezeknek a sorok végén juthattak csak hely. Az oszlopok élén a gyilkosok, a vérszagra utcára tódultak meneteltek. De ők is csak a rejtélyes, nem tudni ki küldte „vezérek” mögötti sorokban.

És amikor megszólaltak az ideológusok:

„a diktatúrának kétségkívül kell hogy legyenek szakaszai, amikor a proletariátus elemi létfenntartása a terror kíméletlen alkalmazását követeli meg, vagyis szerinte a „cél szentesíti az eszközt” gondolat jegyében a „szocializmus” kiépítésének útján még a terrormódszerek is elfogadhatóak” – írja a filozófus Lukács György, a vörös kormány népbiztosa április 15-i cikkében (Népszava).

Olyan volt ezekben a szörnyidőkben az ember, mint egy porszem. És porszem mivoltát is csak akkor élhette, amikor nem voltak ott a főhőhérok, Szamuely Tiborék és beosztottjaik, a Lenin-fiúk. Akiket szavaik is minősítettek.

„Mindenütt szaladgálnak, ágálnak az ellenforradalmárok, üssétek le őket! Üssétek agyon ott, ahol találjátok őket! Ha csak egy órára is sikerül felülkerekedni az ellenforradalomnak, nem lesz kíméletes egyetlen proletárral sem. Mielőtt vérebe fojtának a forradalmat, fojtsátok őket a vérükbe!” (Vörös Újság, 1919. február 11.)

Vagy megint idézzük a másik ideológus-hóhért:

„A magyarországi proletariátus eddigi győzelme nem került különösebb áldozatokba. Most azonban szükség lesz arra, hogy vér ömöljön. A vértől nem kell félni. A vér – acél: erősíti a szívet, erősíti a proletár öklöt. Hatalmassá fog tenni bennünket a vér. A vér lesz az, mely az igazi kommunvilághoz elvezet minket. Ki fogjuk irtani, ha kell, az egész burzsoáziát!” (Szamuely Tibor szavai, melyek 1919. április 20-án hangzottak el Győrben.)

Tehát vér, vér, vér!...

Az ilyen vértől csepegő szavak befogadására befogadó lélekre is szükség volt. S ezért – hogy befogadó lélek lehetett, hogy ide alacsonyodhatott magyar ember lelke, mindenképp hibás a magyar társadalom. De az „ideológia” felülről/kívurolt jött. A „simli-sapkás” „proletár” Szamuely Tibor ott állt már az orosz földön az ugyancsak simli-sapkás Lenin mellett. Ők, a „főproletárok” nem hordták lelkükben népük évszázados szenvedéseit. Nem is hordhatták, Szamuely Tibor terménykereskedő édesapja, vagy Kun Béla jegyző édesapja – maguk is jövevények, betelepettek és befogadottak az országban, s hogy jólétben éltek, élhettek, azt nem az ideológiának, hanem – nevezzük így, velük – „a bűnös múltnak” köszönhatték ők is. Itt kapták ezt a jólétet, de az eszmét, vagy nevezzük csak így: ideológiát idegenből hozták – nem a magyar föld termelte ki azt –, hozták és adták át egyik a másiknak úgy, mint a „megváltás” kulcsát, de valójában az Eszme – itt és most – más célt szolgált. Vagy más cél szolgálatába állított. Magyarország feldarabolásának, illetve távlatilag: végső megsemmisítésének és birtokbavételének a szolgálatába. De hogy ezt itt el lehetett „adni”, s hogy ez itt befogadókra talált, abban benne van a történelmi Magyarország történelmi urainak a bűne is. Akik majd szörnyű árat fizetnek ezért. De az igazi becsapottak azok lesznek, akik elhitték – nyomorúságukban, szenvedő sorsuk rabjaiként –, hogy amik történnek, értük történnek, az ő ügyüket szolgálja.

Ez a Szamuely Tibor volt a végrehajtója a Mars laktanyai kivégzéseknek... Hallottam, voltak olyanok, akiknek a fejére abroncsot húztak és szeget vertek belé! Az rettenetes volt, amit abban a laktanyában végeztek. Aki oda bekerült, a jelszó az volt, angolra! Az a legkegyetlenebb kivégzés volt. Akit félangolra ítélték, azt félhaláláig elverték, ütötték, verték, de az életét még meghagyták. Az félangol volt... Olyan reklámok voltak Pesten, olyan nagy papírok az utcán, mint én! Egy hatalmas vörös ember rajta, ökölbe szorított kézzel azt mondja: Sötétben bujkáló ellenforradalmár, reszkess! Rém járt ott, kérem! Az a Szamuely az rettenetes dolgokat vitt végbe a Mars laktanyában. Oda szedték össze az áldozatokat. Százakban, sok százakban számolhatók a meggyilkoltak. Mikor ezek a terroristák bementek egy faluba, mindenütt volt söpredék, s aki azoknak személyes ellensége volt, kivégezték... Itt az én falumban is volt egy olyan ember, Nyírinek hívták, cigányból lett nem tudom milyen parancsnok, mert én nem voltam itthon akkor, de beszéltek, hadnagyi rangot viselt, itt kiskirály volt, tehát ott is az ilyen söpredékből lettek a direktorok! Aztán attól függött minden,

hogy milyen ember volt az. Bejött a terror, jöttek, s keresték az ellenforradalmárokat. Itt ezek és ezek! Azonnal kivégezték. Nem jártak a végire, hogy tényleg azok-e vagy nem azok. Retteghetett a nép! A legnagyobb terror volt, a kommunisták rémuralma.

A proletáriátusnak sehol a világon semmi köze nem volt ehhez a rendszerhez. Ő név volt csupán, becsapott és felhasznált tömeg, álarc, álca, „társadalmi osztály”, akiért ez a szörnyűség történ(het)et, akit be lehetett csapni, akinek a nevével ezt a „saját malmunkra hajtjuk a vizet” csalást alá lehetett támasztani. Itt, Európában, Ázsiában, szerte a világon „érte”, és az ő nevével „takarózva”. Szavak, szavak. Becsapás, becsapottság. Nem volt ő se mögöttes ereje, se haszonélvezője ennek a szörny-rendszernek, e szörny-erő művének.

Ő testesítette meg leginkább a becsapottakat.

„Föl, föl, ti rabjai a földnek,

Föl, föl, te éhes proletár!” – hangzott a szöveg. És Te, aki ott meneteltél a sorokban, esetleg még azt is hitted, hogy eljött a te napod is, ha becsületes voltál, előbb-utóbb ráébredtél, rá kellett ébredned a becsapottságra.

Arra, hogy micsoda szörnyűség történik, micsoda szörnyűségek történnek a te nevedben! Nem rád, emberre, úgymond dolgozóra van szüksége a törtető, „a múltat végképp eltörölni” akaró erőnek, az „erőnek”, te csak háttér vagy azoknak, akik ki tudja, honnan jöttek, milyen alvilágból törtek fel, hogy a te nevedben cselekedjenek.

Bűnözők lepték el a világot! Rohamcsapatukat, rohamcsapataikat a társadalom salakjából, az alvilágból verbuválták. S a valós célt – amiért ők felvonultattak, s esetleg abban a pillanatban „javadalmaztattak is érte” a másokéval, a más emberek javaival – nemhogy ők, még a rohamosztagok vezérei sem tudták.

Lehetséges, hogy még Lenin és Trockij, Kamenyev, Buharin, Rosa Luxemburg, Kun Béla és a Szamuely fivérek sem! Őelőttük is csak az ideig-óráig hatalom maszlaga lógatatott meg, s mint „legalkalmasabbak” választattak ki.

De kitől? Kiktől?

Géza feje szédül, ahogy belegondol...

Hol van az arca annak, akinek nincs arca? Lenint látja! Mert tud olvasni a tekintetekből, azt olvassa le róla, annyit olvas le róla, hogy gonosz ember arca. A Trockijé erőszakos ember arca! Sztáliné? A lelkiismeret nélküli, önmagával elégedett gyilkosé. A Kun Béláéban ott van a lelkiismeretlenség és a jelentéktelenség is! Az is, hogy ő valójában kis ember! Akinek székre kell állnia, hogy „nagynak” tessenek. És a történelem széket ad alája. Volt valami, lehetett valami benne a „Károlyi” típusából is. Kezdetben nem ő tartja a kezében a hóhérpallást, ott van mögötte a Csapat, köréje tolakodnak a kor Hiénái, akik élvezik a vérbűzt, aztán Kun Béla is megrészegül; beverekedi magát az emberiség tömeggyilkosainak immár népes táborába, részben még Magyarországon, részben már azután,

későbbi ténykedése során, bizonyosságot téve arról, hogy helye van a kor, a világpusztító erő bűnözői között.

De megint és újra: Ki áll e szörnyek és szörnyű tetteik mögött?

Honnan jön a parancs?

Ahonnan jön, ott nincs arc, látható arc. Ott csak hangok vannak, az arany csörgésének a hangjai. És már az sincs egy idő után, mert az arany is rudakba olvasható, s rejtékhelyekre vihető! S onnan, a láthatatlanságból kormányoz, alakít, sug, vezényel, osztogatja a parancsokat, alakítja a történelmet. S a neve az is lehetne: Kell! Az egész kell!

Ahhoz, hogy azt megkaphassa, hogy megkaphassa a Mindent, szét kell zúznia azokat a hagyományos értékeket, melyek megállíthatnák őt és gyilkos szolgahadát a Valós világhatalom felé való Nagy Menetelésben. Melynek végpontján ott áll a Cél, a Nagy Cél, hogy a világ minden java és teljes hatalma ugyanazon kézben összpontosulhasson. És az ehhez vezető úton, a „terepen” ott van Magyarország is, melyre valamiért az átlagosnál nagyobb figyelem esik, esett.

Hogy miért? – csak töprengeni lehet ezen. Mert itt elevenebben él a szabadság eszméje, melyet el kell tiporni? Hogy a régi bástyája volt az ország? De hát a megújulás is innen indult el. Vagy az is ezért? Mert szellemi tőke van itt felhalmozva, amire nincs szükség? Vagy éppen, hogy szükség van rá?

1918-20-ban kiderült, valamiért meg kellett büntetni bennünket, az országot és népét, valamiért szét kellett zúzni bennünket, Oroszország mellett a legkeményebben és a legpéldamutatóbban... Azóta folyamatosan bűnös nemzet vagyunk. Csak azt nem tudjuk, hogy miért?

Kun Bélák keserű harcot vívtak a hatalmuk megtartásáért. Nem sikerült nekik? Nem sikerült, ami Leninéknek igen? Nincs kizárva, ez is a keverő-asztal mellett dőlt el. Mert a „magyar ügy” más megoldást kívánt. Ide megszálló csapatokra volt szükség, és hogy azok jöhessenek, „bűnre” volt szükség. És a legkézenfekvőbb bűn, melyet gyorsan elő lehetett ráncigálni, a forradalmak bűne volt, azokat kellett elfojtani, leverni, azok adták az indokot az idegen hadak bevonulására, hogy helyreállíthatassék a rend. Nincs kizárva, hogy azért bukott meg Magyarországon a kommunizmus, s jöhetett az ellenforradalom, hogy mint a bűnök legnagyobbikát meg lehessen torolni majd azt is, elégtételt lehessen venni majd azért is, újabb akasztófák állíthatassanak azért is, amikor – két és fél évtized múltán – eljön annak is az ideje. Így hát a Kun Bélák Magyarországi „kísérlete” – látszólag – elbukott. De csak látszólag. Mert feladatukat elvégezték. Megtanítottak egy egész nemzetet arra, mi az, hogy félni, rettegni, mi az, hogy kiszolgáltatottság, s hogy mennyire semmi a te életed, amikor rád zúdul, felülkerekedik a barbár erő... Romba döntötték a régít úgy is mint eszményt, mint természetesen létező valamit, megrettentették az emberek szívét, s ami a legfőbb, ama erő legfőbb célja volt: látszólag elfogadható okot szolgáltatottak a megszállásra, s arra, hogy jöhessen a megtorlás.

Megtorlás rajta, aki eddig tőlük szenvedtél, s ezután már bosszút lehet állni rajta őmiattuk is. Megadatott az ok hát a francia csapatok benyomulására, a román csapatok bevonulására, azaz: a közelgő békeszerződés jó megalapozására. Magyarország nyakába húzathatott egy újabb – kizárólag ebben az esetben bűnnek mondott, bűnösként megpecsételt – „rend”, a kommunizmus rendje! Mely más színtereken a készülő Új legfőbb szolgáltevője, s ily módon szükséges szövetségese volt. Gyakorlatilag itt is, csak itt a „harc taktika” nevezte, nevezette – az ügy érdekében – másképp. Mert így lehetett a megépített keresztet gyanútlanul felállítani, s amiként hajdan, Jeruzsálemben, használatba venni! Az ok ugyanaz lehetett ott, akkor is, s itt, ma is. A bűnös ártatlansága. Mely elegendő ok Magyarország végső felszámolására, megsemmisítésére. Jöhettek hát északról a csehek, délről a szerbek, szlovénok s a hozzájuk „sorolt” horvátok is, keletről a románok. S mint „csendőri hatalom” ott lehetett az antant a franciák és az angolok képében.

Amikor a „veszedelem láttán” Kun Bélák mozgósítanak, ők már nem az országot, a saját hatalmukat kell, hogy védelmezzék. Így lesz teljes polgárháború színterévé Magyarország, és így tétetik még „indokoltabbá” ama intervenció, az ország testéből részesedő országok csapatainak a bevonulása. Kun Bélák így kettős háborút vívnak. Háborút saját népük, hazájuk rendje ellen, s háborút hatalmuk, hatalmi területük védelmében. Csak így érthetők meg az északi (Csehszlovákia ellenes) és keleti (román-ellenes) hadműveleti kísérleteik. A Károlyiék által felszámolt magyar haderő újjászervezésének kísérletei. Mert csak kísérletek voltak ezek, szűk mozgástérre szabott kísérletek, melyeknek pozitív hatása, s főleg eredménye alig vagy semmi nem lehetett.

Vannak az agonizáló ország útjain még katona mivoltukat fel nem adó várakozók, a hazáért tenni akarók, a tett lehetőségét keresők is. Köztük sokan sóhajdiak, sóhajföldiek. Sóhajföld alakulatai. Életüket adnák a hazáért, a már veszni látszó szülőföldjük megmentéséért.

Mikor Egerbe megérkeztünk, elcsodálkoztunk, látjuk, hogy a tiszteknek fehér szalag van a karjukon. Ahogy azt megláttuk, már tudtuk: ellenforradalom van a városban. Elláttak minket jól gulyással, s elszállásoltak minket a Kertész utcában... Egyszer riadó van, kiszaladtunk a riadóra az utcára, hát kérem ott van a századparancsnokunk, Péterfi főhadnagy, egy Csorba nevű hadnagy, s egy Béliusz nevű hadnagy, az volt szolgálatban az este, járőrparancsnok volt a városban. Aszongya Péterfi: Na, fiúk, az utolsó parancsot adom ki, ki merre tud, meneküljön, mert a várost a vörösek körülvették, aszongya. Édes jó Istenem, hova mész koromsötét éccakába! Nem ismertük ki magunkat, hogy vagyunk, hol vagyunk... Ők lóháton elmentek. Egész éjjel vártuk a vörösöket, nem jöttek. Elég az hozza, hogy hajnal felé mégis egy páran összejöttek, elkezdtek beszélgetni, hogy hát mi miért haljunk meg, hisz mi ártatlanok vagyunk. Hát aztán nekünk nem mondták, hova megyünk, s merre megyünk. Tehát menjünk be, s fekiüdjünk le. Aztán lesz, ami lesz. Úgy is volt. Egyszer zajt hallok, ébren

alvó voltam mindig, gyorsan felkelek, nézek széjjel, hát tele van az istálló veres katonákkal. Azt mondja egy magas, szakasziparancsnok lehetett: Kik vagytok? Mondom: Székelyek. Titeket keresünk, fel a kéz! Na, feltartom a kezemet, feltartották a mások is, hát az udvaron már ott van Béliusz hadnagy is, aki az este a szolgálatot csinálta, el voltak fogva, látszott, hogy Béliusz meg volt verve, kékes volt az arca, hát ott vannak az udvaron. Azok, akik minket elfogtak, mindjárt leköpdöstek, gyászmagyaroknak szidták, sorba állítottak, és indulj az állomás felé! Az állomáson le volt táborozva a zászlóalj, mikor minket megláttak, kiabáltak: Gyászmagyarok! Ne féljete, lesz jó mulatságotok egy óra múlva a másvilágon. Körülvettek, felbontották a hátizsákjainkat, az érdemleges dolgokat, toaletszereket egymás között osztogatták, minket pedig gyűrűbe vettek, őriztek. Vagy két órát álltunk és vártunk így, s egyszer hát jő az ezredparancsnok – Thormássinak hívták – lóháton. A kivégzésről jött, kivégezték a tisztikart, az egész tisztikart. A vár mellett végezték ki őket. Na, fiúk – azt mondja – titeket a füzesabonyi hadosztály parancsnoksága halálra ítélte. Ti ellenforradalmárok vagytok. Hát mi aszontuk, mi ártatlanok vagyunk, mi katonák voltunk és katonák vagyunk, mi parancsot kaptunk, mi nem kérdezhettük azt, hogy hova visznek, mit csinálunk, parancs után mentünk, s úgy jöttünk be Egerbe... Azalatt a zászlóalj bekövartélyozta magát a liceumba, s minket is kísérték oda le. Persze ezek a vörös katonák vérszomjas katonák, akik egyebet nem tudtak, a szerencsétlen embereket lelődzni, ezek mondták, mikor kísérték le, na, azt mondják, felakasztanak egy papot s egy székelyt, s azután úgy fognak minket is felakasztani... Vártuk a sorsunkat, mi lesz. Egyszer jön Thormási lóháton. Egy gyönyörű szép háti lovon, valamelyik grófnak lehetett a lóva, egy gyönyörű szép lovon. Azt mondja: Székelyek, sorakozó! Felsorakoztunk, az őrség körülöttünk állt, felsorakoztunk, s azt mondja: Na, fiúk, meghoztam a kegyelmet számotokra, háromszori letizedelés! Mikor azt mondta, háromszori letizedelés, kórusban, mintha parancs lett volna, elkiáltottuk, hogy egyért együtt halunk meg! Füzesabonyból, a hadosztályparancsnokságról jött ez az utasítás, hogy háromszori megtizedelés. De most kikből állott ez a hadosztályparancsnokság? Szedett-vedett, rongyos társaságból! A nap már bútt le, hát nyílik a vaskapu, Thormási megint megérkezik, s azt mondja: Na, fiúk, aki beáll a vörösbe, itt marad velünk. S nahát egyhangúlag azt mondtuk, beállunk a vörösbe! Mit tehattünk volna? Elosztottak minket a négy századhoz...

A bosszúhadjáratuknak, „demokrácia-kísérletüknek”, a „dolgozó nép hatalma megteremtésének-megerősítésének”, a „polgári-földesúri hatalom” megdöntésével járó tisztogatásoknak megvolt az eredménye. Hatalmas és nagy eredmény! Fákról, villanypóznákról lóghattak a meggyilkoltak, s a gyilkosok kéjeleghettek. Mert hát ugye az ember nem tartozik a szentség kategóriájába. Az élet sem. Aki utadban van, vagy úgy véled, hogy utadban van, végzel vele. Így vagy úgy. Kötéllel, golyóval, karddal-késsel, vagy úgy, hogy egy husánggal jól megcélzod a fejét.

És utadban van a nemzet is. Az egész nemzet, mely esetleg épp a te nemzeded. Azt (is)

pusztítani hát dicsőség a javából. S hálapénz is jár azoktól, akik ide küldtek vagy ide mozgósítottak, ide a „nyílt hadszíntérre”. A te nemzedet ellen vívott háború keserű hadszíntérére, tégedet is, aki így tulajdonképpen önmagad ellen (is) harcolsz.

Éljenek a tömeggyilkosok! Éljen a Nép! Mert ugye: szabadság, egyenlőség, testvériség. Azaz: a proletáriátus hatalma. És a világbéke álma!!! Micsoda ámitás! Aljas, alantas mákony az összeverbuvált szolgálatos had számára.

Szovjet-Oroszország és Szovjet-Magyarország!

És: Világ proletárai, egyesüljetek!

Lehet-e egy népet, egy nemzetet keresztre feszíteni?

Lehet.

Lehet, mert az egyén sorsa a történelem folyamán összefonódott a nemzet sorsával. S a nemzet sorsa összefonódott a haza sorsával. A hazáéval, melynek sorsában őseid révén a múltban is osztoztál. A gályarabok sorában – ha népedet gályarabságra hurcolták – ott ültél te is ama gályához láncoltak között. Egervár védői között – „egy életünk, egy halálunk!” – ott voltál te is. Ha jó volt a hazádnak, neked is jó volt. Ha rossz volt a hazádnak, neked is rossz volt. Összeforrott a sorsunk, a mosolyaink, öleléseink együtt akadtak fönn „*a világ ág-bogán*”. És a könnyekkel áztatott föld sarában ott voltak a mi könnyeink is. Kitépni a lélekből a hazát, a nemzetet csak úgy nem lehet. Ez már nem csak föld, vagy nem csak emberek sokasága, érzés is. Beléd égetett érzés, beléd égetett öröm vagy fájdalom: sorsod, lelked része. Amiként a nyelvet, ezt az érzést is örökségül kapod. És az a szegényebb, az a szerencsétlenebb, szánni valóbb, akiből ez az érzés hiányzik. Akinek nem fáj, ami a hazának fáj, és nem öröm, ami a hazának öröm.

A Golgota hegyén ott a kereszt. Meredeken fúródik bele az Égbe. S rajta az Ember Fia. És mégis: embernek lenni szép, embernek lenni jó. Még ott, felfeszítve, kifeszítve, hová pontosan emberséged juttatott. Vagy lent a kereszt árnyékában is, a megdőbbenetek, megrendültek, a Téged elvesztettek között. Ha csak egy pillanatig voltál, lehettél ember, és voltál, lehettél boldog, akkor is... Ha ott, a halál fáján, szembenézve a múlttal, múltaddal, azt tudod mondani, hogy tettél valamit, tettél valamit a jóért, az emberiség javáért. És tudod, hogy tettél. Így hát magyarnak lenni is jó. Túl minden fájdalomon, minden megpróbáltatáson.

Jaj, a hazám! Jaj, a népem!

Nép, mely mögött már ott van egy évezredes szenvedés, és – Istenem – mi vár rá még? Mi vár erre a népre, ha azt elő lehetne vetíteni! Sír szélére sodortatott! Sír szélén, „...*melybe nemzet sülyyed el!*”, ott van a koporsója. A koporsóban a te nemzedet!

A tatárjárás krónikása így ír(t):

Már apáink bűnben éltek

mi is vétkeztünk előtтеd

s bűneinknek sokasága

mi fejünkre viasszaszálla

nyomorúság idején

Vezekelhettünk hát? Van értelme a vezeklésnek? Reménykedhetünk Isten bocsánatában? Magyar vonás, magyar jellemvonás: önmagad vádolása, önmagad marcangolása, valamiféle hiba felvállalása ama sok apró, valódi, létező hibánk közül, melyeknek ehhez a döntéshez semmi közük. Mert csak úgy vagyunk bűnösök, „*akár a többi nép*”. A milliók és milliók hát egymásra néztek, s tehetetlenül éltek, éltek meg, ami velünk, velük történt.

Géza az idők szelében, fuvalatában áll és visszatekint.

Megérteni, ami történt? Szinte lehetetlen. De az nem lehetetlen, hogy lásd: ott van egy nagy-nagy összefüggésrendszer, inkább árulkodó jelek, „pecsétek”, tanúbizonyságok, melyekből olvasni is lehet, vagy melyeken töprengeni is lehet. De olyan ez a töprengés, mintha a halott mellett állva halmaznád a hogyanokat és miérteteket. A kereszt áll, rajta a halott, már a szívét is átdöfték – nehogy még éljen –, s a sasok, hollók, döggeseiük is ott köröznek már felette. Csak a hóhérokat nem látod, ők elfödik az arcukat. S a Pilátusokat sem látod, rejtőzködnek valahol, valahol, nem tudod, nem is sejtet, hogy hol. A sok egyforma arcot, kifejezéstelen arcot, robotemberek kifejezéstelen arcát, beidomított mozdulatait látod, ahogy magasba lendül a karjuk, ritmusosan mozog egyforma fejük, egyszerre nyílik a szájuk, s kórusban üvöltik: öld meg a Názáretit. Igen. A Jót öld meg! Igen. Öld meg a Jót, öld meg a Jót! Ott a nagy színpad, a Pilátus palotája előtti tér, s ott az üvöltő tömeg. Aztán azt látod, ahogy az elítélt vállára tétetett a kereszt, s meghajlott testtel megy a Golgota útján meg-megrozkadva, össze-összeesve a nagy súly alatt...

Lézengő katonák mennek az utak útjain, jönnek, jönnek, senki nem mondja, hogy állj, álljatok meg, rajtuk múlik, hogy egyet-kettőt lövöldöznek-e, mert az elítélt a keresztet viszi, még viszi, még ott a vállán, s már csak lelki füleivel hallja az öld meg! öld meg! kiáltásokat is. S amikor már ott csüng a kereszt szelíden szenvedő arccal, akkor is csak azt rebegi: Atyám, miért hagytál el?

A nézelődve érkező katonák végigvonulnak Sóhajd utcáin, végig Sóhajdföldön, a Sóhajok országa földjén, Sóhajok országa letépett, leszakított földjén, mely ha vérrel áztatott, az évezredek vére az, mert most, 1918-ban, 1919-ben nem hull érte vér. Sem itt vagy ott, a széleken, sem bennebb, az ország szívében. Csak kérdezed: miért? Miért történt ez így? Pedig folyt a magyar vér most is, százazrek vére, de értelmetlenül. Folyt Galíciában, a nagy orosz pusztaságon, folyt, csorgott Doberdó szikláin, felduzzadt tőle a Piave vize, folyt a fal mellé állított szenvedők ártatlan vére a Lenin-fiúknak a csak minket gyilkoló puskáiból kilőtt lövedékek nyomán, de az idegen betolakodók szabadon jöhettek. Még egy követ sem tesz eléjük senki. Még egy puskát sem süt el a haza védelmezésében senki. Nem hangzik el az egy életem egy halálom kiáltás, semmi,

semmi... Petőfi szavaival azt is mondhatnád: Gyáva népnek nincs hazája! De nem mondd. Mert nem gyávaságból, hanem kiszolgáltatottságból, saját kívülről irányított és kifele szolgáló urai parancsolatára nem tehetett ez a nép semmit hazája védelmében. Nem engedtetett meg neki! Saját ügye védelmezőitől, védelmezésétől megfosztatott, s zsoldos arcok szólnak, bólogatnak, tárgyalnak, s zsoldos kezek írnak alá a nevében. Idegen kezek lökik félre a Budapest fele masírozó román hadak előtt utat állni akaró harcosokat, hogy aztán a nemzet gyalázatára fosztogassák már nem csak a széleket, hanem az ország szívét is! Vagy későn felebredő, majd későn szóra nyíló szájak mondják, hogy nem írok alá. Vagy kész tények elé állítottak mondják: *„Mégis, ha Magyarország abba a helyzetbe állíttatnék, hogy választania kellene ennek a békének elfogadása vagy viszszautasítása között, úgy tulajdonképpen arra a kérdésre adna választ: helyes-e öngyilkosnak lennie, nehogy megöljék.”*

Annyira kiszolgáltatott, mert a halálra kijelölt.

Van értelme ennek? Rágódnod, enned magad?

Tesszük-e mind, mind-mind, akikkel sülyyed a koporsónk? Átéljük-e mind a tragédiát, melynek részesei vagyunk? Vagy lepörögnek rólunk a rögök? Mert ez a halál, a nemzethalál nem halál a fizikai értelemben. A tudatod kell, hogy meghaljon, kell, hogy kialudjon. Mássá leszel vagy lehetsz! Feladod a nyelvedet, feladod a lelkedet, s élhetsz tovább. Élhetsz, talán fájdalommal, talán szomorúsággal, de lehet, hogy már fájni sem tudva, közönnysel, másként. Ugyanazzal az arccal, de más lélekkel.

Nem akarom! Nem akarom! Szinte visít Gézában a lélek! Majd ha vigasztalódik, azzal vigasztalja magát, hogy már sok úgy sincs hátra. Közeledik az az idő, amikor már nem fáj semmi. Mint a nemzetnek sem fáj. Mert csak az fájhat, ami van. Ami nincs, az már fájni sem tud. Akit bedaráltak, s beleengedtek a Dunába – mint 56 ki tudja, hány névtelen mártírját –, az már befejezte küldetését.

De a nemzet! Az is befejezheti?

Embertömeg hömpölyög az ország útjain, a föld útjain, száz meg százezrek, a maguk apró-cseprő gondoljaival, s – ez az élet – az én gondom az én gondom. Az az első. Azzal kell megküzdenem. A nemzet? A nemzet gondolja? Alig van ember, akinek jut ideje, ereje arra, hogy számot vessen azzal: ha a nemzetnek jobb, neki is jobb. Tehát annak a gondolja az ő gondolja is. A legtöbb ember sodródik az árral, s csak az önmaga parányi problémáit – neki azok a minden – vállalja föl. És így:

„... az csak neked fáj, jaj, csak neked fáj, Édesanyám!”

Hazám!

A keresztre ítéltetett test még él, szuszog, de az agónia jelei mutatkoznak rajta.

Jöhettek hát a hollók! Károghattak a zsíros falaton. A Világ Fájának ágain várhatják, hogy kimúljon, megálljon a szív dobogása, hogy akkor rácsaphassanak, s téphessék, marcangolhassák, újra és újra, el egészen a végsőkhig.

Ez az enyém! Ez az enyém! – mondanák, ha beszéddel fejeznék ki magukat. Áll már a kereszt is, készen áll. A halálra kiszemeltet, a már megtépázott testet szegekkel kell áttörni, hadd csepegjen, szivárogon a vér is, s hadd fájjon jobban az amúgy is fájó, megpróbáltatott test, a töviskoronával ékesített fej.

A tét nagy. Óriási!

És te, fejedre borított fekete lepellel sirathatod a sirathatót. A kinyújtottat, a már lecsukott szemű holtat...

„Sirass édesanyám, míg előtted állok!”

Jaj, jaj, jaj!

Ó jaj, az arca! Megpróbáltatott arc!

Ó jaj, a vérző keze, mellyel már nem simogat!

Ó jaj, a kifeszített lába, a szegekkel átvert, melyen már nem tud járni!

Ti, leselkedő madarak, ne bántsátok, ne bántsátok!

A tatárjárás után elkezdődhetett az új országépítés.

Most? 1919 után? Épp az ország vétetett el. Lehet, hogy bűneinkért is, de valójában megfordítottak a dolgok, a cél okká vált. A cél volt a valódi ok! Trianon célja nem az ország, a nemzet megbüntetése valamiért, hanem Magyarország céltudatos feldarabolása. És ha történt ajándékosztás is ott, a kereszt alatt, a keresztre feszített testének darabjai leszakítottak és szétosztattak, a vallott vagy megfogalmazott okok mondvacsináltak, hamisak, hazugok voltak. Hogy Magyarország a világháború okozója. Nem igaz! Hogy az ország népeinek elnyomója! Az sem igaz. Lehetett volna mintaországnak is minősíteni, épp csak megbüntetni nem. Tervek, még tovább lépő, mutató tervek is voltak, az ország, az egész monarchia tovább federalizálásának a terve. A nemzeti autonómiák terve. Egy újabb Svájc! Melyen belül: népeink önkormányzásának a terve. Mindez nem illett be a képbe. Mert az országot fel kellett osztani, szét kellett darabolni, semmi más nem volt elfogadható a háttérhatalom számára.

És hogy mindez miért, mi a következő lépés, melynek csak előkészítője volt ez a döntés, Trianon döntése, ez a Kor nagy kérdőjele. Melyre majd csak a következők adják – részben már meg is adták – a választ.

A hollócsapat, a hatalmas raj, a hatalmas sereg. Rajta a fákon, s iszonyatos károgaással keringnek a magasban a táj felett, a házak felett. Hullnak az utakra, mezőkre undok tollaik. Mintha tépni, marcangolni akarnák még a földet is, mely nekik is, holló őseiknek is kenyeret adott. Északon egy újonnan fellépett testrészt követelő: a „leendő” – mert még papíron nincs – Csehszlovákia testrészt letépő (vagy pillanatnyilag még csak akaró) vad madárserege. Megszületett (íróasztal mellett született meg, az agyakban, és nem a cseh, a szlovák vagy ruszin nép akaratából) valamiféle új államalakulat elgondolása, ama Csehszlovákiáé. Rendkívül befolyásos politikusok, Benes és Masaryk kilincselve járák Washington, Londont és Párizst, hogy meggyőzzék az „illetékeseket”, ne legyen nép-

akarat-kinyilvánítás, népszavazás! Mert félnek saját leendő népük, lakosságuk, az új állam Magyarországból elragadni akart része akaratától. Félnek a lelkekben akkor még ott szunnyadó hűségtől, félnek attól, hogy nem csak ragadozó madarak lakják ezt a földet. *„Ha a népszavazással történő határmegvonásba beleegyezzünk, akkor sose jöhetett volna létre Csehszlovákia!”* – így emlékezik erre az időszakra Masaryk elnök.

A cseh légiós ruhába öltöztetett hollócsapatok ott röpködnek, röpködhetnek hát a nagy test felső, északi része fölött. Felfalnák akár az egészet is, vagy a „végrehajtó hatalom” által eltervezettnél még nagyobb részt is, de fékezni kényszerül őket is az Erő keze. Az erőé, mely nem erős, hanem a megsemmisítésre kiszemeltnél csak egy kicsit erősebb, de a világpolitikába beleszólni alig tudó országokat akar. Kötélen ráncigálható országokat. Melyeknek egyetlen „igaz” feladatuk: inkább csak otthon sepregetni, pusztítani a pusztíthatót, irtani a még mindig túl nagy számban levő, az egész Kárpát-medencében legnépesebb népet. Úgymond: létrehozni ott is a demokráciát, a „jogegyenlőséget”, mely abban is megnyilvánul, hogy mindenkinek jogában áll „egyformává lenni”, az Új Állam nyelvén tanulni, elfelejteni apját-anyját, s így az új haza igazi fiává válni. Aki ezt a hatalmas lehetőséget nem fogja fel, képtelen megérteni, a javára fordítani, azt – amikor eljön ennek is az ideje – ide vagy oda, fel Északra a németek közé, vagy le délre, az ugyancsak zsandáruralom alá helyezendő csonka-ország felé kitoloncolni. Mert hát ugye az emberiség legnagyobb értéke a demokrácia, aki nem él vele, arra itt, ezen az északi földön nincs szükség.

Délen a hollók vagy hollólelkűek ugyancsak ott kárognak... A horvátok kinyilvánítják elszakadási szándékukat. Felmondják – vagy felmondatják velük? – a több mint 800 éves szövetséget, társországi státuszt. Ők egyedül teheték ezt, hála a magyar politikának, mely ezt a szabad státuszt – úgynevezett perszonál-uniót – mindig megadta nekik... Szabad nép, szabadon rendelkezhetett mindig a sorsával. Tehát joguk volt az elszakadáshoz is... Ám most ama hollócsapat szinte egyetlen feladata: hátba támadni a szövetségest! Ide is kívülről jött a világfelforgató eszme, az Új Állam gondolata. Így hát az ő kár! kár! károgasukban benne van az is: Kár, hogy így van, és szárnysuhogásukban benne a búcsú suhogása is, az elmegyünk töletek búcsúja. És köztudott, a búcsú mindig fájdalommal is jár, de a búcsúzó egy pillanattal később már az új körülményekkel, az új lehetőségekkel van elfoglalva, s elfelejt mindent, s talán csak magányos pillanataiban gondol arra, amit északi holló-társaik még pár év múlva ki is mondanak: *„az ezer év alatt nem szenvedtünk annyit, mint az eltelt három év alatt.”* Egyelőre hát északon is, délen is ott vannak népeink, a Szent Korona volt népei abban a nagy tépésben, hullarablásban, melynek az a neve, hogy Világpolitika, s mely felbérelt népek hadával tört Magyarország létre. Tulajdonképpen Magyarország ellen hozták létre a dél-szláv királyságot nagybárá szerb irányítással, ennek a része lett hát a 800 éven át társnépünk, a horvát, társországunk, a volt Horvátország. Velünk 800 évet töltöttek együtt békességben, a szerbek-

kel ennél tízszer kevesebbet fognak, hogy majd két – és aztán végül nyolc – évtized után egymásnak essenek, s véres háború vessen véget a „boldog együttlétnek”, a közös államiságnak. Ezzel még nyilvánvalóbbá vált: itt sem, ezen az oldalon sem valamiféle népakarat érvényesült. Dél-Magyarország teste fölött kellett az ideiglenes véderő-szövetség, míg annak leszakítása véglegessé válhatott. Az Erőt már tovább kevésbé érdekelte a szerb–horvát–szlovén királyság, majd később még kevésbé Jugoszlávia sorsa. Tehettek, amit akartak, akár millióság gyilkolhatták egymást – lőn is, gyilkoltak, gyilkolták egymást ezek a szerencsétlen népek, tehették, „világpolitikai szempontból” még „jó” is volt ez. Hiszen öntépázásukkal, öngyilkosságukkal a felettük is uralkodó Erő pozícióját izmosították. Itt is és ott is, Északon, és főleg Délen ment ez a szörnyű önpusztító egymás tolla tépés, ment már az új állam létrejötte után. Béke, igazi béke, megelégedettség, igazi megelégedettség soha, egy pillanatig sem volt a kreált állam(ok)ban. Aztán amikor jöttek az „idők”, az idő-adta lehetőségek, önnön vérüket (is) omlasztották a kívülről kapott és a konc érdekében elvállalt feladat kapcsán. Pusztítsd a magyart! Így hát hihetetlen gyorsasággal fog senyvedni a magyarság. Kommandók fogják járni az új déli ország első pillanatból megszokásból még magyarul induló iskoláit, hogy azok működés-erejét korlátozzák. Névanalízisek lesznek fent is és lent is, te nem vagy magyar, téged elmagyarosítottak csak, térj vissza őseidhez! Légy megtért bárány, hazatért juhocska, s akkor élhetsz! És jönni fognak fent és lent az internálások, lélekgyilkosságok és testgyilkosságok is, tömegmészárlások nemcsak egymás között, hanem a nem kívánatos „elemmel”, néppel szemben is. És nem lesz béke a diófák alatt egy pillanatig sem, sikerült hát a nagy szándék, beindítani az itt és ott is gyilkolás eszméjét, gépezetét, az itt is és ott is a zsandárság eszméjét, a zsandárságét, melynek célja: a mindenféle gyilkolás, s a hajdan itt uralkodó nép maradványainak – mely már ekkor is csak maradvány, irtotta őket török, tatár, lazították őket a rájuk telepedők, befogadottak, úgy hogy már maholnap csak írmagok, nos, ezeknek az írmagoknak – az eltüntetése. Megfélemlítéssel, „demokráciával”, bármivel. Károglatok hát hollók, károglatok, ez a feladatotok. S a jól végzett feladat „Nekünk” az öröm. Hogy ti is rámentek a feladatvégzésre? Az csak jó nekünk, jó a sehol sem látható Holló-Királynak, mely a fejére a koronát maga tette föl. Közben a nagy károglásban azokat a testrészeket emésztette, elemésztette, „főlemésztette” az idő, s az új tulajdonosok végezték – még ma is végzik – rajta munkájukat. Nem is tudva, hogy feladatot hajtanak végre. És hogy ők is csak szolgálatosok. Olyan méretűvé sorvasztani – már sorvasztották is – az ott élő magyarságot, hogy már „letárgyalttá” váljék az ügy. Egyforma a feladat is s a történet is a szlovákokéval, s egyforma a feladat-végrehajtók sorsa is. Velünk kibírták „ott fent is” az ezer évet, a mellékük/fölékük rendelt cseh szövetségeseikkel mindössze 73 évet. Ha akkor megkérdezik ezeket a népeket is – amiként ezt Wilson elnök jobb perceiben tervezte is –, hogy mit akarnak, másképp alakul a történelem... Hogy ne alakulhasson másképp az eltervezettnél, ezért maradt el a népek meg-

kérdése is. Mert gyűlöletre, ellenséges érzések kialakulására – még ha ezt szítták is önös érdekükből immár századok óta a Habsburgok és mindenféle rejtett erő, a már akkor csírázó Szándék – vajmi kevés okot adott a magyar történelem. Arra is volt gondja ama nemzetközi erő-politikának, a megtépázásra ítélt Magyarország testéből plusz területeket is kapjanak mind a horvátok, mind a szerbek, mind a szlovénok. Horvátországhoz kerülhetett a történelmileg soha oda nem tartozott Drávaszög, és még kisebb sáv a határ mentén, ha nem számítjuk a valamikor színmagyar Szlavóniát és Szerémséget, melyek már a török hódoltság alatt elveszítették nagyjából magyar többségüket... Velük is terve volt a világerőnek a délszláv állam létrehozásában. Ugyanez volt a helyzet a szlovénnel is. Ők nem voltak ugyan társország, fölöttük Bécs közvetlenül uralkodott, nekik is „leosztott” terület a történelmi ország testéből egy-egy darab, felsőkar, alsó lábszárcsont, bármi, csak a volt nagy test csonkuljon. Hogy ott esetleg színmagyar volt a lakosság. Kit érdekelt az? Sőt, még jó is volt. Így akartatott. Nemcsak a testet, a nemzetet is tépni, tépázni nyelvével, kultúrájával, mindenével. A hollók itt is rászálltak hát a magyar rögökre, s kapartak, téptek, tépték, tapodták a testét, kitépésre ítélték a nyelvét, s megcsapolásra az agyát is.

S ott keringtek a szerbek is lakta területek fölött... Igen, Bácska és Dél-Bánát, Mária Terézia óta Vajdaságnak nevezett részen éltek legnagyobb számban. Történelmileg megviselt nép. Miközben vívta a maga harcát a túlélésért, a megmaradásért, Magyarország segítette ebben, befogadta menekültjeit, életteret, hazát adott nekik. Jót tett velük. S ezt a jótettet „háláltatta” meg velük az „utókor”. Megjelentek hát a hollók Délvidék felett is. Itt is elkezdődött a „leosztás”. Ellenállás itt sincs, ott sincs, sehol sincs. S érdekes módon: mindenki már jó időben tudja, hogy őt „mi illeti”. Hogy mi „dukál” neki. Folyt a háttérben a romboló leosztás! És ebben a leosztásban igen kis szerepe volt az etnikai viszonyoknak. Ha lett volna, másképp alakul a csonka ország területe is. S túl erős „nemzeti ország”, „nemzetállam” jött-jöhetett volna „össze” még a maradék-területekből is. Ami megint nem volt cél. Mert a cél része volt a nemzet meggyengítése is! Nemcsak a földet, a népet is szét kellett tépni. Ha az erős marad, akadályozta volna az újabb célok megvalósítását, mely célok most, napjainkban válnak még világosabbá... Ha megnézed az 1918 előtti és mai statisztikákat, megnézed, hogy az egykori 30 körüli százalék, akár csak Felvidéken – itt is miképp zsugorodott 7-8%-ra, ámuldozhatnál, ha lenne kedved ámuldozni. Mert a tények szigorúak, a tények tények, s hogy pusztul a nemzeted, azt csak fájdalommal veheted tudomásul, ha van még fájdalom benned, nem alkalmazkodsz lelkiileg ama tényhez, és nem veszed tudomásul a folyamatot, mely mindenütt ellened dolgozik. Itt, Délvidéken erősítette leginkább a szándék érvényesülését a menj! a menj! nyitottsága is, menj bárhová, csak itt ne! És a nemzet megtörésének a szándéka is. Nemcsak a lelkeket, az agyakat is munkálta a történelem. És nemcsak itt, az összes hollók megszállta, letépte rész mindenikén.

Hasonló, és hasonlóságában is más, másfajta volt a károgás az ország legterjedelmesebb és legszebb darabja, Kelet-Magyarország, azaz Erdély, Máramaros, a Partium és Bánság fölött. És benne: a Sóják földje, és benne Sóják fölött. Friss vízű csörgedező patak, élet és erő, magyar élet és magyar erő földje, s ezt az életet és ezt az erőt próbálja meggyengíteni, megtépázni, belefojtani önmagába, mikor nemcsak károgásával lepi be, le is szívja a varjúhad ama patak éltető forrását.

„Koronánk legszebb gyöngye, Erdély!” Régi és elfénytelenített gyöngy. Gyöngy, egykor legszebb gyöngy, drágagyöngy, csodálatos föld, csodálatos táj. És viharverte föld, viharverte tartomány. A magyarság lélekben megtartó földje, a „másik magyar haza”, mely úgy termelte a virágokat, hogy vértett is, és közben virágokat termelt, vérrel öntözött és a vérrel pirosra festett virágokat. A nemzet virágait, a szellem virágait, a többszínűség virágait. Itt vettetett el a szabadság szelleme. A békesség szelleme. Az egymás mellett élő népek sokszínűségének, önmagukat szabadon építésének a szelleme. Móricz Zsigmond Tündérvárnak nevezte Erdélyt, Bethlen Gábor Erdélyét. Lehetett volna európai modell ez a föld, ez az ország, népek – idesoródottak, befogadottak, itt elszaporodottak – egymás mellett élésének, egymást tisztelésének, egymás közvetlen szomszédságában való virágzásának a modellje. És most: út szélére vették ez a kultúrtáj. Varjak tépik, tépazzák ágait, virágait, s tépett tollak borítják a drága földet. Amikor azt mondja Apponyi Albert híres trianoni beszédében, vigyázva, nehogy népeket bántson, népeket, melyek sorsuk rabjai valamiképpen, hogy a magyar tragédia része volna *„a nemzeti hegemoniának átruházása ... oly fajokra, amelyek jelenleg többnyire alacsonyabb kulturális fokon állanak.”* S ezt tényekkel támasztja alá, hozzáfűzve, hogy *„ez a megjegyzésem nem bír senkivel szemben bántó éllel. Ennek a helyzetnek egyedüli oka, hogy ezek a szomszédos népek történelmük szerencsétlen eseményei folytán későbbben léptek be a művelt népek családjába, mint mi. A tény azonban tagadhatatlan.”* S ennek minden negatív következményét Erdély népe élte meg legsúlyosabban. A 80%-ában iskolázott, tanult népre, népekre – köztük az erdélyi románokra is – rázúdult egy 30%-ában iskolázott nép. Ennek a veszélyét érezte ama akkori erdélyi románság is, Maniu és annak más vezetői, ezért szerettek volna inkább független Erdélyt, mert „le fog húzni a Regát” – mondták. Ám a kitervelők agyában, s a terveket megvalósító „gépezetnél” ez így nem ölthetett testet. Egyensúly-állam? Ahol részaránya szerinti jogokban részesül a magyarság? Ahol, esetleg történelmi tradíciók, ősi és hagyományos Szellem élhetnek tovább? Minek az? Az Octavian Gogákkal szemben, akiről Ady leírta: *„aligha szoríthatok már én még az életben kezet, holott ez nekem fáj...”* A tragédiának, *„amelyhez fogható megpróbáltatást még nem élt át az emberiség”* – be kell következnie. Mert az megszerveztetett, jól előkészítettetett, és most félig megvalósítva hagyni? A „dugiban” már jó előre titkos szerződésekkel biztosítottan megajándékozottak képviselője, az addig egészében az ajándékföldnél kisebb területen csörgedező vízű Románia hollóvezér-miniszterelnöke, Ion Brătianu azzal érvelt, hogy éppen „fordítva”

fog történni. Erdély fel fogja emelni a Regátot, az egész Romániát is. Sajnos, nem ez következett be. Rázúdult a földre a bocskoros lábakkal – akárcsak Apponyi Albert, a szemlélődő, múltat idéző, történéseken vívódva rágódó Géza sem akar senkit bántani, mert akárcsak az egyéneknek, a népeknek is sorsuk van, s a civilizátlanság, az elmaradottság sem bűnként, hanem realitásként része ennek a sorsnak, mégis ránk zúdult – a műveletlenség, a tépjed és ragadjad, nyomd le és tapodj rá szennye, mocska. Rázúdult erre a szent földre, rázúdult és ellepte azt. Felborult a rend, lehanyatlott a szellem, az erkölcs, lehanyatlott, sápadtabb fényűvé vált még a nap is az égen. Beözönlött a civilizátlanság, hazuggá vált a szó, a hollóhad ott röpködött, károgozott a történelmi patinájú városok és ilyen meg olyan, gyönyörűen kiépített szász, hagyományaikat őrző székely meg magyar, s az ugyancsak történelmileg létrejött, s Erdély fényéből sokat kapott, a regátinál „nyugatibb” vértetű, másabb szellemiséget megtestesítő román falvak fölött. Az utóbbiak változás-öröme mellé a „most már ti vagytok az urak” bátorítás is kellett, hogy addigi önismeretük átalakíttassék, levegőből emelt pódiumokra helyeztessék, kifordíttassék az agyuk-lelkük, és csak a szerényebb rész élje a történelmi egymásrautaltság tudatát. Az érzékenyebb lelkű kevesek minden részen érezték, s talán még 96 év után is érzik, hogy az a más, ami elkezdődött, nem biztos, hogy számukra is jobb. Talán csak a megkülönböztetettség, a vércse helyzet – tépheted, marcangolhatod, a tiéd, felélheted, mit ő teremtett, leszívhatod az agyát, kiszívhatod a vérért – változtatta, építgette, korcsíthatta a tudatokat. Felbomlott a hagyományos rend, felborultak az értékviszonyok, kifordult a szájakból a szó, keresztre feszítettett a nyelv (is), a patinás, e földet jellemző kultúra is, Balassi, Mikes Kelemen és Petőfi nyelve, Johannes Honterus, Heine, Goethe nyelve és szellemisége, Berde Mária, Ligeti Ernő, Reményik Sándor és Tompa László immár hóban virágzó rózsafa-nyelve. Súlyok nehezedtek a pálmafákra, és a pálmafák nem nemesedtek még a súly alatt sem. Mert ebek kaparták ki a gyökereik alól a földet, folyton-folyvást gyengítve a földbe kapaszkodó tartást, erőt, s a föld lekaparásával, lehántásával sorvasztva-gyengítve a kérget, levélzetet.

Meglőtték a testvéreimet is. Tizenöt éves volt. Ilyen lyuk volt ne a hátán, öt lyuk. Ő kint volt a marhákkal valami szilvásban. Volt nekünk valami földünk, Bucsinnak hívták, a másikat meg Rikosnak. Aztán völgy volt, odament három bátyjával. Oda hajtották a sok jószágot, mindenikünkét. Este kötötték meg a szilvafákhoz. Hagy ott maradjanak a jószágok. Akkor Ferkó ott volt a három bátyjával a marhákkal. Engemet meg elküldtek a nagyanyámhoz, hogy bapóval s a két bátyámmal menjünk a szomszéd faluba, hogy ne mind egy helyt legyünk csomóstól. Érezte édes, hogy valami baj lesz. Ő azt mondja, megy Julival, a kisleánnyal, vitte a karján. Mi erre felfelé mentünk a falu felé. Hát elmentek ők arra, de édesapámat visszatartatta a román, hogy löje meg. Meglőtte. És édes meg szaladt a lánya után, hogy az hol van. Hallotta ő a lövést, de nem gondolta, hogy édesapát lőtték meg... A testvérem a marhákkal volt. Én el voltam menve otthonról... Na, én megyek két bátyámmal,

Ferenc bátyó meg Peti bátyó, anyó, babó meg én. Menekültünk. Me előbb ott voltunk a mi szőlőnkbe, a kunyhónkba, itt a Vargák hegyin, osztán jöttek oda s rabolták el tőlünk, ami ott volt. Az asszonyok, az olánék jöttek oda, s vittek el tőlünk mindenfélét. Megindultunk hát. Mikor má ott voltunk, hogy látszottak a kémények, nagy loholással két asszony jön hátulról utánunk. Jaj, azt mondja az egyik, megölték Bíró Ferencet. Meglőtték. Én megdöbbenek, hát ez az én édesapám! Meglövék, azt mondja... Nekem se kellett egyéb, gyerünk, én vissza a gyalogúton. Szalad utánam Ferus bátyám, Peti bátyám. Nem, nem tudtak utolérni. Úgy mentem, mint a nyíl. Jöttem haza egyenesen a kis gyalogúton... Ahogy én jövők, látom egy tiszt mindig ott van a falu végén, a lóháton, akkor indul felfelé. Azonnal, néhány perc alatt megint jön vissza. Ő mindig járta ezt az utat, a főutat. Eléjöttem, na ott ült egy panyóka, olyan volt, mint én, azt nem is vitték sehova, otthon hagyták szegényt. Mondom: Panyó, nem bánt az a tiszt engemet, nem hajtja reám a lovat? Hát jöjj be fiam énvelem, aztán minnyá bemegyünk a pincébe... Na, bemegyünk, hallom Panyót: „Én istenem, ezért az ártatlanért tartsál meg engem is!” Panyó mindig ezt imádkozta szegény... Akkor megint belém döbrent, én már megyek, keressem meg édest meg édesapámat... Nem bírt velem Panyó, hogy ott üljek tovább. Eredj, aszongya, fiam, a Papréteken. Hát mikor jövők, ott jön egy román ember előttem. De alig bír menni, alig bír menni... Tudtam is, honnan jött ki, egy nagybátyámtól. A hátán volt egy vasvilla, de tiszta vasvilla volt, az teli volt disznólábakkal, meg sonka, meg tudom is én mifélék. Hát az ember nem tud menni, csak lassan, nehéz volt neki a villa, teli hússal! Hát én osztán mit csináljak? Kerülöm ki őt itt a járdán, ahogy jön, menjen, kerülöm ki, menjek én is, sietek. Meglát az ember engem, így lecsapá a villát a húsokkal, utánam a villával, mind kilyukasztatta a ruhámat. Ha nem adott volna reám édes három ruhát, hogy vigyük! „Nem tudjuk, fiam, hogy meddig leszünk oda” – mondta, lehet rossz idő, akkor áprilisba nagyon hideg idő volt tizenkilencben, rám adta ő szegény a sok ruhát, aztán javamra volt, mert nem érte a villa a testemet, csak a ruhán mind lyuk lett... Összejárt volna ott a villával, hogy ott maradok... Na, akkor elszabadulok tőle. Visszatért az ember, hogy szedje fel a húsát. Én aztán bementem mihozzánk, mi ott laktunk Bogdán Peti mellett. Édesapám nagy, derék ember volt. Mikor ment katonának, tizenkét orvos vizsgálta meg. Mindig azt mondták, nem létezik, hogy ennek az embernek legyen baja. S mind a tizenkettő meglelte a tüdőtágulást. Na aztán így maradt itthon... Mentem fel a padlásra, hogy keressem. Jártam így körbe a padláson. Édesapám, édesanyám! Mind kerestem, de nem volt senki sehol... Hát mit tudjak csinálni? A lábamról má a csizmát lehúztam, nem bírtam má tovább, bőrcsizmám volt, elmentem a kertbe, a vécére, oda dugtam el, hátha má meglelem ott, de azt is elvitték. Meztláb kellett menjek. Na, nincs senki, se édesapám, se édesanyám. Most má hova menjek én? Tudom, hogy hol van Ferkó a marhákkal, azt a helyet tudtam. A Rikás völgyében. Megindultam én oda lefelé. De itt mikor má mentem Buntáék előtt, püff, egy asszonyt lelővének mellettem. Leesett. Hát ki volt? Kértem azután. Hát Göcz Miskának az anyja volt. Én futottam, mindig futottam, osztán nem ért el engem

a galyó. Na, énmellettem esett el szegény asszony, én meg mentem tovább. Na, akkor én mentem a Rikásra, Ferkóhoz.. Ott nagyon lápos volt, belerekedtem a lápba. Nagyon vizes volt a hely. Hát Ferkó észrevett. Hol jársz te erre? Hát hol, mondom, ide rekedék. Meglőtték, mondom, édesapámat. No, annak nem kellett egyéb, mint egy tökö, amikor odaütnék, odacsapá magát. Futott a három bátyja, mi a baj, fiam, mi a baj, van neki valami baja? Mondom, nem volt neki semmi baja, mondom, csak meglőtték édesapánkat, azért megbánkódott. Na, ennyibe volt. Édesapánk már nem volt. Ő már a gödörben volt, mikor én odaértem fel. Vájták a gödröt, hányták oda őket mind. Csurbuj Petrus háza oldalánál. Oda voltak temetve mind, nem tudom, hányan. Na, de már édes is meghallotta. Mikor adaértem, látom hogy sír. Meglátott engem. Hol jársz, te? Keresem kendteket, mert meglőtték édesapámat! Tudta már! Buba volt a karján, kis buba. Reggel aztán ment Ferkó meg a bátyjai, hogy oldják el a jószágokat, aztán hogy egyenek. Hát arra megy két ilyen surmó, csak a fejükön volt olyan katonakalap. Aztán piff, puff, az egyiknek a vállát le is törték, mikor odaértek a mi szőlőnknek a végihez, me ott lötték le őket, a kapunál. Oda állították sorba, hármat lelőttek, utoljára hagyták őt. Na akkor azt mondja, értettem mikor mondták, hogy adjál még neki egyet. Még adtak egy golyót neki. Így lett őt újabb halott!

Ott röpködtek a varjak a nyugati határsáv, Örvidek fölött is. Mai napig talány, miért kellett a vesztes felet is megajándékozni Magyarország testéből. Ép ésszel, logikával megfogalmazható válasz nincs erre. Elméletek – többnyire félrevezetők – vannak. Ilyen a „korridor-elmélet”. Hogy eredetileg a két szláv állam-kreáció közötti „folyosót” szándékoztak itt létrehozni. Ez önmaga szükségességét cáfolta meg, hiszen a „pánszláv” eszme inkább az orosz terjeszkedést lett volna hivatott elősegíteni. És Oroszország ugyanúgy feláldoztatott, mint Magyarország. Odavetettett a Világ szemétdombjára, ugyanúgy manipuláció, ama Erő háttér manipulációja tárgya lett. A kommunizmus kísérletének – mert a kísértetet meg kellett kísérelni, hadd lám, mit hoz a konyhára – tárgya. És azért sem kellett a korridor, mert az Új Európának eszköz-államokra, nem önérzetes, bátor és biztos Erőállamokra volt szüksége. Ám az is valós logikai következtetés, hogy a „halálra ítélnél” mindenik szomszédnak – így Ausztriának is – erősebbnek kellett lennie. Így jöhetett be indoknak az a „másik” elmélet is, hogy Dél-Tirolért akarták „kárpótolni” Ausztriát ezzel a területtel!

Kárpótolni? Igen. Mert Magyarország testéből ezt is „lehetett”. És jól is jött ez a lehetőség. Ez a „sáv” teszi megoldhatóvá, hogy az „új” Magyarország, a maradék-ország önmagával legyen körülvéve. Egy centiméter határa se maradjon a régi! S így minden szomszédja – még a vesztes társ is „adós”, s így potenciális ellensége legyen. Sopron és „a hűség falvai” példája – ahol sikerült népszavazást kicsikarni – azt bizonyítja, hogy Örvidek népe szerette a régi hazát, nem akart elszakadni. S amikor a Lajtai bántság létrehozásának kísérletével lázadás tör ki, „joggal” vezéreltetnek oda az új ország csapatai – mellettük a Világerő is – hogy azt leverjék. Ezért – és nem nyelvi összetételéért, mert

az mit sem számított a feldaraboló erők szemében – kellett ennek a sávnak is leszakíttatnia az ország testéről. Hogy Ausztriának is legyen „féltenivalója” Magyarországtól...

Újra megteltek az utak itt is és ott is, mind a nyolc utódállamban, megteltek menekülőkkel, megteltek földönfutókkal. Mentek a szinte végeérhetetlen embersorok, szekersorok a kiszikkadt földeken, inogtak a lélekvesztők az óceánok vizén, ürült az elvesztett haza földje, e sorok, e menetszlopok kifele tartottak, el a csonka-országba, vagy még onnan is el, ki a nagyvilágba, ki a fejek fölött összecsapó hullámmzó világóceán habjai közé. Észak és Dél-Amerika megtelik menekülő magyarokkal, hadd nyelje ez az óceán őket.

Ha valahol – nem tudni hol – ott volt a figyelő szem, figyelő tekintet, s ehhez a tekintethez tenyerek is tartoztak, elégedetten dörzsölődhetek össze azok a tenyerek.

Nemcsak az ország, a magyar nép, a magyar nemzet is a széthullás pályájára került. És ez „jó”, mert így csökken, tovább csökken a földnek a néphez, ehhez a néphez, a mi népünkhöz való kötődése.

Manipulált történelem!

Szelek, az Idő szelei! Fújtatóval fújva. Vagy legalább felerősítve ama rejtett fújtatóval, fújtatókkal.

„*Harc nélkül, alku nélkül így elesni*” – mondjuk Vörösmartyval.

Igen. Harc nélkül, alku nélkül. Csak így vagy úgy, csak azért, mert magyar vagy. Vagy még inkább: megalkuvással. Lehetett volna ezt a hazát a rázúduló vércsehad ellen védeni. Még akkor is, ha a végkimenetelen ez alig változtatott volna. Akár annak a vállalásával, hogy megtizedeltetünk újra, ránk zúdul az iszonyatos túlerő, tovább ontják a vérünket, földre teperik testünket, de csak holttestünkön át jöhetnek a prédaleső, de a prédáért önnön vérünkkel is fizető hadak!

Igen, lehetett volna, ha lehetett volna. De épp, hogy nem lehetett. Mert a Külső Erő megtalálta a Belsőkből, az egy-két generációval ezelőtt állampolgárainkká lett idegenszívűekből, az érzés nélküliekből, akiknek nem fáj(t) ez a föld, s akik kiszemeltethettek a haza teste széttépése, a haza és a nemzet teste feldarabolásának a hihetetlenül aljas feladatára, ők lettek (tétettek) a haza urai(vá), a nemzet irányítói(vá), a mészáros erő késeinek belső köszörűsei(vé). A magyar hadsereg – mondod, mondod, mondod, és mégis úgy érzed, hogy nem mondod ki elégszer – szétosztott, a határvédő katonaság is megkapta az „engedély” formájában megfogalmazott parancsot, „mehettek haza!”, és menjetek is haza, dobjátok el fegyvereiteket, nehogy nehézségbe ütközzék a cseh megszálló csapatoknak, az ilyen és olyan dél-szlávoknak, s az 1916-os kaland után legyőzött, térdre kényszerített, de e térdre kényszerítettségükben is „fel kell állítani őket” románoknak, vagy az imént kiment – úgymond szövetséges osztrákoknak – a visszajövele, majd az ajándékterületek kiosztása. Té Jóisten, nehogy ne vállalják érte a harcot, s azt találják mondani, hogy „akkor nem kell”!

Alig kell tennetek valamit, a préda ott van! A Vad leterítettett!

Nehogy megsejtsétek, hogy itt semmi sem értetek van, hanem minden-minden Magyarország ellen! Hogy ti csak eszközök vagytok, hogy sem ti, románok, sem ti, szerbek, sem ti, csehek, szlovákok, horvátok vagy szlovének, távolabbi lengyelek és olaszok, nem valamiféle érdemért, hanem egy Nagy Cél érdekében téphettek, letéphettek, marcangolhattok, kaphatjátok meg a vérét eresztett testet. A vergődőt, a már tehetetlenné tettét, az önnön orvosaitól sem ápolt haldoklót...

A művelet hát elvégeztetett. Az ország korpusza fölfeszítettetett ama gondosan előkészített, szaktudással megácsolt szörnyűséges fára. A Jóság büntetésének, vagy a jóságért való büntetésnek a fájára.

Így lett hát Krisztus országa: Magyarország!

Nézem a kezemet. Fáj!

Nézem a lábamat. Fáj!

Ott van a Szegek nyoma. Ott van a ráalvadt vér! Ott van a szívemben a dárda nyoma, mely elvégezte a végső döfést, hogy a Halál biztosra bekövetkezzék...

Jaj, jaj, jaj!

Jaj a hegyekkel koronázott haza – elterülő agy, agy-ország, Európa agya – mosolygó ország-földje! Jaj, a fáid, fenyveseid, suhogó bokraid! Jaj az ekétől annyiszor kifordított föld, a Te termő földed! Jaj, a föld kincsekkel tele méhe! Aranybányáink, ezüsbányáink, Európa kincsei, a Haza kincsei! A csörgedező vizek, patakok, a két testvérpár, Olt és Maros vize! A Küküllők vize, a Körösök vize, a Fehér-Körös, Fekete-Körös, a Sebes Körös vize, jaj, a Szamosok, Hideg-Szamos, Meleg-Szamos, jaj a csendes Duna, a fürge, majd kiismerhetetlen Tisza. Jaj, a felvidéki városok, Poprád, Besztercebánya, Igló, Rozsnyó, Lőcse és Kassa, Brassó és Nagyszeben, Beszterce és Segesvár hűséges német ajkú és magyar polgáraival, a szeretve szeretett tót atyafiakkal és jó palócokkal, a régi együtt-élet emlékét őrző románjaival. Rákóczi hamvai, Szent László és Könyves Kálmán hamvai. A nagymajtényi sík, ahol letörött a zászló. Abrud és Zalatna arannyal bélelt, és annyi magyar vér áztatta földje! A Dráva és a Száva, az Ipoly és a Rába, a Rába-köz és Csalló-köz, az őrt álló Hargita, Bereck, Radna és Fogaras havasai, a Retyezát, a Tátra meg Máramaros őrző, őrtüzeket lobogtató hegyei! Jaj, a székelyek földje és a szászok földje, a fegyelmezett rendben sorakozó épületek Erdély németjeinek falvaiban és városaiban, sarokbástyás váraink és kastélyaink! Égbe fúródó tornyaink, melyekben olyan fájdalmasan zúgnak a harangok, akkor is, azon a szörnyű júniusi napon, ott, a völgyekben felkúszó székely falvak sóvárgásában, visszaverődve a szemben-hegyek oldaláról, jaj, jaj, jaj!

Zúgó harangok! Trianon zúgó harangjai!

Jaj, a fájdalom! A fájdalom! A fájdalom!

A Keresztre feszített test! A Nagy Halott teste! Az előreesett fej, a szenvedő arc!

Jaj, a hollók és varjak! A kerengő keselyűk! És a lelkek! A lelkek! Ahogy kiszállnak a vérző, vonagló, majd kialvó testből.

Azok lelke, akiknek tovább kell élni itt és ott, azon és ezen a földön. Az itt is és ott is Sóhajokkal tele földön!

Jaj, jaj, jaj!

Jaj, jaj, jaj!

Ó, jaj, jaj, jaj!

Mért haltál meg? Mért hagytad itt a fiaidat? Gyermekeidet?

Ó jaj, édesanyám! Ó jaj, Hazám!

Géza és népe tulajdonképpen egész életét kereszt alatt, a Nagy Kereszt alatt élte.

Szülőföldje, Sóhajföld, amolyan gyepű-terület volt, a régi Magyarország gyepűje. Fontos létesítményeket ide nem volt értelmes dolog tenni, mert ugye a perem az perem. Itt jöhet az ellenség – és jött is folyamatosan: mongolok képében, tatárok, törökök, németek, oroszok képében, aztán immár száz év óta románok képében... Volt, hogy a haza kiverte őket, volt, hogy az ő népe – mert mi ugye katonanép voltunk, „katona részen valók” – megvédte a hazát. Volt, hogy elvérzettek védőik a vártán, aztán csak visszaállt a rend – egy ideig mindig visszaállt; jöhettek az új áldozatok, az új életberek: „életemmel fizetek a hazának, életemet adom a hazáért” –, s a haza csak állt. Állt, mint egy bástya, melyet meg-megostromoltak, volt, hogy betörték kapuján, végigkasabolták nemcsak a védőket, de az asszonyokat és a gyermekeket is. Az is megesett, hogy a lányokat gyors lovakra kapták és vitték, el egészen Konstantinápolyig, vagy még azon is túl. De aztán a betört kapukat visszaállították, az ágyútűzzel meggyengített falakat befoltozták, visszaépítették. S a haza csak állt.

Állt, amíg... Igen, addig... Amíg az a Kereszt, a nagy Kereszt el nem készült, s fel nem állítatott.

Amikor rányílt a szeme a világra, a kereszt ott magaslott valahol a Kárpátok ormán, az Új Golgota ormán, talán a Hargita vagy a Fogarasi-havasok, Máramarosi-havasok ormán, a haza veszedelmét jelző, a hazáért harcba hívó őrtüzek helyén, talán Korona városa fölött, a Cenk ormán, ott, ahol hajdan Árpád fejedelem szobra állt, melyet szétzúzni, lerombolni első dolga volt az újonnan érkezetteknek, s odaállítani a helyébe, fel magasba, a legmagasabba a Keresztet, a Nagy Keresztet, Krisztus Keresztje mását: a Magyar Haza keresztjét. Figyelmeztetőül, hogy lássák, lássa mindenki, aki feltekint a Kárpátok ormaira, hogy azok az ormok már nem Árpádra, az Árpád szerezte hazára emlékeztetnek, hanem ama Golgotán emelt kereszt mására, mely nekik készült, Árpád utódainak – és folyamatosan értük van ott a Kárpátok Ormán, ahogy a szívükben is. És rajta a Nagy Test: a haza teste, a nemzet teste. Ott van felfeszítve Ő, szegekkel a

lábában, szegek áldó és simogató tenyerében, vérző, még ma is vérző, tör-döfte seb a szíve táján, és a lecsüngő fej, rajta van még mindig a töviskorona. Hogy érezd te is, mai magyar ember, hogy kereszt alatt állsz, kereszt alatt, mely a hazádnak, nemzetednek készült, s ha magyar anya szült, akkor neked is készült.

Tudod, te ember, tudjátok, ti népek, hogy mi a fájdalom? A haza fájdalma? A nemzet teste fájdalma ott fent, fent az idő Golgotáján, ott, a sikító csendben?

Népek, jaj, ti népek, volt társaink, vesztes társaink, legyőzöttek ti is – ne örüljete a harc nélkül, véráldozat nélkül kapott ajándék-földjeiteknek! Titeket csak odalöktek a „győztesek” oldalára. Higgyétek el – eljön az idő, amikor rá fogtok döbbszenni ti is, mert rá kell majd döbbszennetek –, hogy ilyen mérvű ajándékozás nincs hátsó szándék nélkül! És hogy itt ti csak kényszer-megajándékozottak, más, idegen érdekből való ideig-óráig megajándékozottak lehettek, még akkor is, ha azt az időórát évszázadban, esetleg évszázadokban mérik! S még akkor is, ha az ajándékbehajtók már Mások lesznek...

Vagy talán mégis lesz feltámadás? És a történelem kereke más irányba kezd forogni? S „népek hazája, nagyvilág” újra a népek hazájává válik?

A tiétekévé is? Mert hogyha hiszitek is, hogy az, nem az!

Becsapottak vagytok ti is, akárcsak mi!

III. TÉTEL – A SZÉTESETT HAZA

(Súlyosan – Grave)

Lassan és fájdalmasan zajdul fel a zene... Lassú zaklatottsággal zsong. Egy-egy hangszer elszabadul, mintha kiszakadna az egészből, a lengő kéz vezérlete alól, s sírna, vonítana, belevonítaná a hangorkánba a fájdalmat, a hatalmasat, a mindenséget betöltőt, a minden-ségbe belezengőt. Ellenakkordok is szólnak. Mintha ledorongolnák a főszólamot. Hhhú, hhhú! Parancsolják a csendet! Siratnak a vonósok, siratnak a fúvós hangszerek, búcsúzózt zeng a hárfa, búcsúzózt zeng a klarinét, búgnak, sírnak a fuvalák. De – mintha nem lehetne ez így tovább, a nagybőgő vezérletével felerősödik a kontra, az ütőhangszerek menete-lést imitálnak, lábdobogást imitálnak, bam, bam, bam, bam, bam, bam – mondják, s éljenezni kezdenek a cintányérok. Éljen! Éljen! Éljen! – kiáltja az üstdob, s ezt festi alá a nagybőgő: aaaaa, aaaaa, de tovább sírnak a hegedűk. Mintha valamiféle káröröm is bele-visítana, hahahaha, hahahaha, hahahaha – mondják a brácsások. És kettészakad a zene, két egymásnak felelő rész ellentét-egységévé válik a Nagy Szimfóniának ez az egész tétele. A főtéma és melléktéma végig felel egymásnak, hol ez az erősebben zengő, hol az, az egyik fájdalmasan érző, a másik elutasító, s örömmre hangolna, vidámságra hangolna, de a sírás elnyomja a vidámságot, hiába zeng bele az előre, előre biztatás a jajgató vonításba. Aztán csak csendes dobogás, végig nem húzott, de-de-de-de vonók, pengetett húrok, nem is tudod, hogy mi ez, mintha ajtók csikorgása, mintha lányok visítása, mintha elrejtő kapuk csattanása, mintha félelem zsongna, szorongás zsongna, nem látod, mi van bent, csak hangok pengnek, szólnak, mintha kaszák suhintását mondanák a hegedűk, kapák ritmikáját az ütőhangszerek, az élet egyhangú zaját, jaját, visító csendjét.

Csendet, mely mocorog...

Mocorgó csendben

Az az éjszaka... Az elveszett haza első éjszakája... A rabság első éjszakája...

Visítások, lövöldözések hasítják meg a csöndet. Mintha beindulna egy hatalmas malom, mely örölni kezd. S beindul vele valamiféle zúgás, zakatolás, a garat zúgása, a malomkerekek zakatolása. Súrlódások, nyikorgások. Súrlódnak egymáshoz az óriás idő-

kövek. Súrlódnak s rágnak, rágnak, rágnak... Rágnak, mállasztnak. A sorsodat rágják, az életedet mállasztják. Milliók sorsát, milliók életét kezdik örölni azok a kerekék, sors-kerekék. És zaklatott a csend, az ellopott, elveszett, a lelkekből kitépett csend. Az élet, a békesség csendje. Az otthonod csendje. Elkezdődött valami más, valami, ami más.

„Odavagy, érzem, odavagy, ó lelkem ifjúsága...”

Amikor 1920. június 4-én megszólaltak Trianon harangjai, s kongtak, kongtak, szomorúan kongtak, itt a peremeken, a Kárpát-haza peremén már másfél év óta zúgott a csend, zakatolt a csend, a kerekéinek zakatolásával őrlő malom már-már megszokottan zsongta be a csendet. S ha valami mégis elveszett ezen a júniusi napon is a sóhajdiak számára, a Remény volt az... Az utolsó „mégis”-remény, „hátha”-remény, az „az nem lehet” reménysége. 1918 romjaiban nemcsak a védtelenül maradt haza falai hevertek a földön, ott hevertek a megtört erkölcs romjai is, a feltört és kifosztott becsület csikorgó szilánkjai is ott ropogtak a talpad alatt. Nem te árultad el, adtad el, hagyta védtelenül a hazát. A haza, a belülről szétbomlasztott, a valahonnan vezényelt erő előretolt belső szolgálhatótól uralt és szétbomlasztott, nemcsak védtelenül hagyott, de védeni nem engedett haza árult el tégedet. Árulta el, hagyta magára, hagyta védelem nélkül, lökte az út szélére népedet. S amikor a szél csapkodni kezdte a haza bezáratlanul hagyott kapuit, s látszólag csak kóricáló hadak, valójában rabló hadak jöttek át a becsukatlanul hagyott, szél csikorgatta kapukon, kapuinkon, s idegenek talpai dobogtak a haza földjén, a sírás mellett lelkedbe költözött a megalázottság érzése is. A szégyen érzése is. S úgy temettek a haza falai maguk alá, hogy a sírás is csak fojtogatni tudott... A hangos zokogás belefojtatott a megalázottságukban néma és tehetetlen emberek torkába...

Lehetne béke, a rend békéje. Lehetne csend, a lét csendje. Lehetne harc, tovább-harc, küzdelem, tovább-küzdelem a lét, az élet megszokott rendje szerint, az élet fenntartásáért, a jóért vagy jobbért.

De nincs, mert Az a rend megbomlott, megbomlott a világban, és megbomlott bennünk, emberekben. A lent világ ugyanaz, a kozmikus világ is ugyanaz, a Kárpátok ott, Sóhajd fölött is ugyanazok, a napsugarak is ugyanúgy sugároznak, ragyogtatják meg a december eleji havat, és mégis más kezd lenni minden. Más! Hogy más lehessen, ahhoz lángra kellett gyulladnia a világnak, kellett hogy patakozzon a vér a világ patakjaiban, alkuk, paktumok kellett, hogy köttessenek, és idegen talpak kellett, hogy masírozzanak a haza földjén. Nem harccal, nem fegyverrel a kézben, mint hódítók, diadalmas győztesek, hanem mint megvertekből csinált győztesek. Akiket elébb ígéretekkkel csábítottak bele a harcba, háborúba, aztán azt zsongták a fák, a szelek, hogy mehettek. Mert az út szabad. Azok, akik ama utakat védhették volna, sőt, kellett volna, hogy védjék, félreállítottak mellőlük. És te, aki ott állsz a kapud mögött, s apád szemével kémlelsz ki hazád keresztjét is szemedbe meresztő, és már a tél virágait is lehazudó ablakodon, látod a

megérkezőket, és egyszer arra ébredsz, hogy összezavarodott körülötted az emberi világ. Más arcok, másfajta egyenruhába bujtatott emberek jönnek-mennek ott, azon a hegyekből lekanyarodott úton. Idegenek, más arcúak és más lényűek. Akik nem itt születtek, nem itt látták meg a nap világát, nem itt cseperedtek gyermekké, majd felnőtt emberré. Csak úgy jöttek, mert jöhettek, és most itt vannak. S rád nem úgy néznek, mint embertársra, aki itthon vagy a diófad alatt, magad ültette virágaid között, nem csak tested, de lelked hajlékában is. Mint egy emberre, egy lényre, aki része vagy a világnak, részese vagy az emberi létnek, s aki itt itthon vagy, itt vannak a gyökereid.

Itthon vagy, igen, itthon vagy! És nem te vagy itthon, mondja a szemedbe meredve, hanem ő!

Ő, aki még csak nem is hódító, nem harcolt, nem is áldozott semmit ezért a földért, nem győzte le a te népedet, hanem egyszerűen csak ide érkezett, s itt van.

A történelem kevés ilyen furcsa és visszás helyzetet ismerhet.

Az megszokott, hogy jönnek a hódítók, szembekerülnek a védelmezőkkel, az is és ez is ássa a lövészárkait, röpködnek a golyók, szemberohannak egymással a hódítani, elvenni akarók és a védekezők! És a küzdelem véget ér, véget ér győztesekkel és vesztesekkel. S ha a jövevény a győztes, birtokba veszi a meghódított, elhódított földet, mely immár az övé.

Itt nem ez történt.

Itt valami más történt.

A győztesek sem most, sem Soha nem győztek le téged, nem győzték le a te népedet. Nem hódították meg, nem vették el régi birtokosaiktól, mint hajdan a conquistadorok Amerika földjét annak őslakóitól, az indiánoktól.

És itt vannak mégis.

Megérkeztek és itt vannak. Nézelődnek jobbra és balra, vonulnak végig az utcán, megkeresik a hivatalos épületeket, községházát, csendőrséget, laktanyákat, ahol ilyenek is vannak, pénzügy- és adóhivatalokat, beköltöznek oda, beülnek a székekbe, beülnek az életedbe, s magukat ősi birtokosoknak mondják.

És te már nem lehetsz az többet, aki voltál, nem vagy már szabad polgár, ezeréves hazád szabad polgára, hanem egy idegen, eddig szomszédnak tudott, s át- vagy ide is telepített, szélesített, átterjesztett ország polgára, az ő szavukkal: cetățean-ja. Cetățean vagy, Románia csetőceánja, polgára, alattvalója lettél saját földeden. Azon a földön, mely eddig édes volt neked, s most egyszerre azt súgják, mondják, adagolják, üvöltik a füledbe, hogy ez a föld nem a te földed, ez a haza nem a te hazád, te itt idegen vagy, s érezd idegennek magad! S tesznek is érte, hogy úgy legyen.

És mintha visszájára fordult volna minden, mintha a te fejed, a te füled, szemed, kezéd és lábad nem a te fejed, a te füled, szemed, kezéd és lábad lenne, és a te házad nem a te házad, a te kerted nem a te kerted, az életed nem a te életed. Nem ők tolakodtak be

ide. Te vagy betolakodott! Jövevény! Mondja az, aki tegnap még azt sem tudta, hogy van ez a falu, s van ez a nép, amelyik itt – szerintük – idegen.

A falud nevét jelző táblát leszedik, s egy más, idegen név kerül oda. Utcáid neveit leszedik, s más, tőled nem ismert, soha nem hallott nevek kerülnek oda. Str. Salcîmului lesz az Akácos utcából, Mihai Viteazul lesz Rákócziból, Bradului a Piliskéből, s Stefan cel Mare lesz Kossuth Lajos utcájából, vagy Mircea cel Bătrân a Bethlen Gáborból. Mit számít az, hogy itt járt Kossuth abban az utcában, tábla is jelzi – igen, ott, abban az utcában – a házat, vagy annak a hajdani háznak a helyébe épített új házat, ahol megszállt. És hogy Stefan cel Mare nem járt itt soha, nem is uralta ezt a földet soha, mégis a Kossuth Lajos utcája már nem a Kossuthé, a te szellemed ébresztőjéé, szabadságod őréé, hanem a Stefan cel Mareé, az ő egykori uruké. De neked már nem szabad tisztelned az eleidet, s az Ő nyomukat, ami itt maradt utánuk. Mert a nyom ott marad mindig az úton, a te nyomod is azon az úton, melyen te jártál, az ő nyomuk új az ő vagy a mi közös útjainkon. Azokat kitörölni, eltüntetni nem lehet te lelkedből...

S az emlékeket sem. II. Rákóczi fejedelem emlékét, akinek valamelyik ősőd katonája volt, Bethlen Gábor emlékét, aki ősapádat nemesi rangra emelte a hazáért vívott harcban mutatott bátorságáért, hősiességéért vagy egyszerűen csak helytállásáért. Azért a hazáért, amelyik most ősszerintük nem a tied, és nem is volt a tied sohasem, hanem az övék volt mindig, és neked ahhoz semmi közöd.

Mintha nem egy új valóság, hanem egy hazug, hazudott, mindenben ál- és hazug valóság zúdult volna rád, ahol semmi sem igaz, minden csak képmutatás, magukat ámitás, mert – hiszed – még ők sem hihetik azt, amit mondanak. De mondják, mondják, mondják, agyak képzelték el, agyak gondolták el, hogy mit mondjanak, mit higgyenek vagy álmodjanak, vagy egyszerűen csak hazudjanak. És a hazugság átveszi a való helyét, az Igaz helyét, és kifordul, visszájára fordul minden. Átfordul valami mássá, s szembegrimaszol veled.

Töröld ki múltadat a lelkedből, az emlékezetedből, tudatodból! Töröld ki azokat mind, akik érted éltek, érted tettek, téged emeltek, tartottak meg... Akik a hazádat védték, a te szabadságodért áldozták életüket. S akik benned is élnek, ki kell törölnöd őket onnan, a lelkedből, eszedből, tudatodból. Mert nem az az igaz, amit te tudsz, hanem az, amit ők mondanak, vagy fognak mondani az általuk újjáírt történelem lapjairól. S te másra vagy kiszemelve, nem arra, hogy ők a te emlékezetedben éljenek, meghatározzák a tudatodat.

A lelkedet kell kicserélni, a tudatodat kell kicserélni!

Ki kell tépni a nyelvedet! Ki kell tépni belőled a szavaidat, azok zöngését, dallamát, szótagjainak lüktetését. Egész lényed, tudatod el kell, hogy idegenedjék ezen a földön. El kell szaggatni a szálakat, azt az ezret (!), melyek ide kötnek, kötöznek, bogoznak, fűznek, láncolnak téged. El kell tépni a köteleket, szét kell törni ama láncszemeket,

melyek összekötnek eleiddel, közeli és messzi szomszédaiddal. Lelked láncszemeit, tudatod gyűrűit! El kell homályosítani a nézésedet, mássá tenni ajkad rebbenését, elföldni tekinteted elől az ösvényt, melyen őseid jártak. Mert a te számodra más ösvények, más utak képzelteknek, jelölteknek...

Te itt nem vagy kíváncsi, téged nem is szabad hagyni élni, lenni, a magad útján járni. Mert az utakat másokká kell kövezni, a dalt – mely ezer éve zeng ezen a tájon, s apáról fiúra, szájról szájra szállt, míg eljutott hozzád, míg te is fújni kezdted – ki kell törölni az emlékezetből, le kell szakítani az ajkadról. Meséidet is, legendáidat is. Te már nem vagy egyike a minden virágnak, melynek virágoznia kellene, hogy újrateremtse benned az Élet önmagát... Neked nem szabad megmaradni. Az új országnak – melynek polgára lettél – a miniszterelnöke szóban is megfogalmazta, kimondta: téged be kell olvasztani, téged el kell tüntetni a föld színéről. Sorvadjunk, sorvasztassunk, vékonyíttassék el létünk szála. S vékonyodjék el, erőtlenedjék el, színtelenedjék el a nyelvünk rózsafája, mely hóba taszított. Fagyjanak el a levelei, fagyjanak el-ki az ágai, s ne nyissák többé szirmaikat annak virágai.

És elkezdődik a harc ellenünk. Sok téren, sok fronton, úgymond Minden Fronton. S mindenütt lényed ellen élesítették be a fegyvereik. Lényed ellen, és minden ellen, ami lényed tartozéka.

Te eleve bűnössé nyilvánítottál. Bűnöd, hogy vagy, hogy más vagy, akit el kell pusztítani!

Elpusztulni vagy elpusztítani? Egy nép, s a történelem színpadán vonuló népek elpusztulnak vagy elpusztítják őket? A történelem számtalan példát szolgáltat erre, s feltehetően arra is.

Az egyik asszír király így dicsekszik: „*Valamennyit kardélre hánytam, legyilkoltam.*” És lehetett is, mert a törvény akkor is törvény volt. A szülőföld megtartása harccal, küzdelemmel jár. Mely harcot el is lehet veszíteni. Így hát: jönnek, feltűnnek, felbukkannak az új népek, egy ideig vannak, nyomot is hagynak maguk után, sajátos arcuk, eszközeik, lakheleik nyomát, aztán eltűnnek. Csak a nagy kultúrát teremtett népeket nézzük. Hol vannak a sumérok, az akkádok, asszírok, babilóniaiak? Vagy hol vannak az etruszkok, oszkok, vagy még a latinok is? Vagy a Kárpát-medencében, Erdélyben: hová tűntek a szkíták, szarmaták, gótok, gepidák, dákok, trákok, agatürszökök? Elnyelte őket a föld, a múlt, a történelem.

Vajon ránk is ez vár?

„*Síráss, anyám, síráss, míg előtted állok,*

Mer aztán sirathatsz, ha útnak indulok.

Jaj!”

„*Szép és dicső dolog a hazáért meghalni*” – írta a mi Zrínyi Miklósunk... Bizony, a történelem során sokan haltak meg a hazájukért. A mi eleink is vérükkel festették vörösre az utánuk kanyargó utat ezer éven át.

De: „*Harc nélkül, alku nélkül így elesni?*”

Vörösmarty szerint ez a szörnyűbb. Ez a rettenetesebb. Tehát egy népet le lehet győzni, fiait meg lehet ölni harcban, küzdelemben. Így is tűnhettek el népek a történelem útvesztőjében. Elveszíthetik, idegennel cserélhetik fel a szavaikat. Természetes folyamat is lehet ez, hiszen az idő nagy úr! Népeket nyelhet el, mint a szkítákkal is tette. Nagy nép voltak, a görögökkel egyenrangúak, mi lett velük? Hová tűntek? Vajon épp bennünk vagy bennünk is élnek?

És van nyelvek meggyilkolása is.

Mentsd meg Uram, a szavaimat!

A szavak, egy nép lelke virágai meggyilkolására is szolgáltat példát a modern kor története.

Legyünk büszkéek rá, hogy ebben voltak eleink különbek a legtöbb népnél.

Miközben a mi szavainkat folyton-folyvást irtani próbálták hűtlen és királyi esküjükhöz méltatlan uraink, a Mária Teréziák és II. Józsefek, mi is a szó szoros értelmében fel kellett hogy fedezzük a nagy ébredésekkel, a reformáció korabeli, majd a felvilágosodás korabeli ébredésekkel az addig szinte a porban viruló nyelvünket, melyben szinte észrevétlenül éltünk addig is („nyelvében él a nemzet”).

Amikor szavaidra törnek, nemzetedre törnek. A népirtás egy fajtája ez, a népgyilkolásnak egy módoszata, mely tőlünk, Szent István király népétől mindig idegen volt. Ebben voltunk különbek az európai népek bármelyikénél, s amikor mi leszünk a célpont a modern kor eme fennmaradt vagy újra ideérkezett barbarizmusában, joggal érezzük ezt méltatlannak is, s a fájdalmasnál fájdalmasabbnak is. És amikor védjük bástyáinkat, a civilizációt védjük szemben a civilizálatlansággal, a kultúrát védjük szemben a kultúrapusztító barbarizmussal.

Vannak súlyosan kifejező szavaink. Szinte látod az arcukat. Igen, a Szavak Arcát! Ilyen a vergődés is... Ugyanaz a gyök: ver, valaki ver téged, vagy te versz valakit. Innen jön a verés, a megverettetés... És a megverettetéstől, vagy anélkül is vergődhetsz a kintől, a fájdalomtól, a tehetetlenség kínzó gyötrelmétől. Hosszan, hosszan, hosszan. Mint ahogy a szív is hosszan, folytonosan ver bennünk. Ritmusra ver, s addig élünk, amíg ver a szívünk! Benne van hát az igében az ismétlődés, a gyakoriság, a folyamat hosszasan tartása, elhúzódása is. A dobot is verjük! A ritmust is verjük! Azt is hosszan, ismétlődően... Mint ahogy ama verő kezek, ama ütlegelő kezek is hosszan-hosszan, szaporán ütnek, ütnek és ütnek. Az ütlegelő, a „verő” elveszti, elveszítheti a mértéket, elveszíti, elveszítheti a józanságát, s mintha nem tudna megállni...

„*Állj meg, te! Álljatok meg, megölitek azt a gyermeket!*” – kiált fel a gyermeke szenvedését saját testén érző édesanya!

A ver szóból jön a verejték is. Ver – verejték. Hosszantartó munkát, fáradságot, fáradságot verejték követ. Kiüt rajtunk a verejték! Képi szó, magad előtt látod a hom-

lokot, a fáradt ember arcát, és látod az azon lefolyó izzadtságot. Mely sós, akár a könny, s ha rászárad a ruhádra, ingedre, kikristálylanak rajta a só fehér kövei, porladó szemcséi. És abban a fehérségben, vagy a homlokodon aláíramodó verejtékcseppben, a szemedből kibuggyanó könnycseppben, a te verejtékedben benne a tested ritmikus mozgása, annak fáradtsága, de benne a kín is, az izmok feszülése, és – gondoljunk csak a megverettetett test vergődésére – benne a te fájdalmad is. És benne a tehetetlenséged is.

Aki eredményesen izzad, fárad, annak a verejtéke nem fájdalomból fakad. De amikor a verések, az ütlegelekések alatt tehetetlen vagy, mint ama vad, mely a csapda karjának a foglya, feszül rajta a hurok, s amikor menne, kitörne belőle, az jobban és jobban fogja, jobban és jobban szorítja, rászorul, ráfeszül, kínozza, gyötri, olyankor a legszörnyűbb számára a szenvedés. És olyankor válik szinte-szinte fölöslegessé minden erőfeszítés. De a tested vonaglik, rángatózik, és a sors keze ver, a sors ütlegelő keze, a hurok, a világ hurkának a szorítása alatt vergődsz tovább.

*Bánat, bánat, be megettél,
Csakhogy a sírba nem tettél.
Jobb lett vóna, hogy odatégy,*

Mintsáb engem lábról levégy! – jajdul fel a dalból az évszázadok, évezredek bánata. Mert ott sűrűsödnek benne, ott rétegződnek benne a századok, az ezredek. Szavainkat is az évezredek gyöngyözték ki. Olyanok azok is, mint a verejtékcseppek, a verejték gyöngycseppjei, vagy a hétrét hajló bánat, vagy a ketté repedni akaró szív. Bennük kövesedik a fájdalom, de bennük a szépség is. Mert a verejték mögött szépség is lehet, a munka szépsége. De a vergődés mögött nincs szépség, mögötte csak szenvedés van, mint a hétrét hajló bánat mögött. Vagy mint a vergődő nemzet mögött, mely valamiért – nem tudod, miért – megveretett, és vasszegekkel veretik immár 800 év óta, veretik a világnak világában... Igen... A világnak világában... Érzed a nyelv fantasztikus mélységét, mélységeit. A világ világossága megint ugyanarról a tőről fakad. Ebben a hatalmas világban, ennek a hatalmas világnak a világosságában verik a vasszegeket beléd, a lelkedbe, a szívedbe. Krisztus testébe, a te testedbe, a nemzeted testébe, verik, meg nem szűnő ütésekkel verik, és te, a kifeszített, a kiszögezett, a büntelenül ama keresztre feszített Krisztus-nemzet keze, lába, szíve vergődsz, vérzel és szenvedsz és feljajdulsz: „Istenem, miért hagytál el engem?”!

A vergődésedben vagy megverettetésedben, a Kereszted megácsolásában semmi szerepe nincs annak, hogy jó vagy, vagy rossz vagy. Most itt, Sóhajföldön nem azért verettetted vergődővé, verettek szegek Élő Testedbe, mert vétetted volna valaki ellen. Hanem csak azért, mert vagy. Vagy lehet, hogy azért, mert több vagy!

Krisztus is több volt azoknál, akik a vasszegeket testébe verték!

Ezért kaptad 1918-at, 1919-et és 1920 nagy pecsétjét 18-ra és 19-re. Az a bűnöd, hogy országot építettél ott, ahol – valaki, bárki szerint – nem kellett volna, hogy országot építsél...

Olyan ez, mintha valaki azt mondaná, hogy neked nem kellett volna megszületned. De vagy, szuszogsz, felkeltél és jársz, léted értelmet kapott, cselekvő értelmet, emberi értelmet, teremtő értelmet. És azt mondaná, az a Nagy Bűnöd, hogy vagy. Vagy hogy az vagy, aki vagy, és nem más, hogy népednek, nemzetednek vagy a fia. Nemzeted fája ide hajló ágának vagy a levele.

Csak ez, és semmi más!

Ezért ver a kor, az idő, ezért verejtékezik ki tested a fájdalomtól, ezért vergődsz, te, bárki, egy a sokból, a sok, a több millió egy, egyed, akiknek az a bűnötök, hogy azt mondjátok édesanyátoknak, hogy édesanyám, vagy azt mondjátok, mondanátok, vagy szeretnétek mondani annak a földnek, ahol éltek, vagy éltek őseitek legalább egy évezred óta, hogy Hazám! És ez bűn! Ezért büntetés jár, ezért bűnhődnöd kell.

Mert haza! A Haza. Több, mint egy ház, egy otthon. Egy lelki tartozék is. Lelked része. Történelem, mely hozzákapcsolt. Hosszú-hosszú múlt. Benne lobogtak az őrtüzek, melyek a csúcson égtek, lobbantak lángra, ha menni kellett. Mert hívott ő, a haza! Érte éltél és érte haltál. Úristen, hányszor és hányszor és hányszor. A hazáért esett össze az az athéni ifjú, aki 42 kilométert szaladt, már csak annyira futotta az erejéből, hogy azt mondja: győztünk! És összerogyott, holtan esett össze. De azt a szót és tartalmat kimondta még, mert azzal a Hazája előtt tisztelgett, valami hatalmas nagy szeretettel és büszkeséggel, és – akkor, ott – boldogan halt meg. És hányan haltak meg boldogan. Eszükbe sem jutott semmiféle fájdalom, még ha fájtak is a sebek – mint Balassinak, aki két hétig szenvedett ama Esztergom ostromát követően elvesztett lábával és fájó sebeivel –, mert ugye *„szép és dicső dolog a hazáért meghalni”*, és mint annyi társa, szenvedések fölött is átsugárzó lelki örömmel halt meg. Adta oda azt, ami neki – s abban az esetben a nemzetnek is – egyetlen volt. Az ő Szent Életét. Azt a termőt és teremteni tudót, a századokon is átsugárzó Hatalmas Értéket.

És most: Oda a Haza.

Azon is elmélázhatunk, hogy miért? Miért írathatott le: *„iszonyú dolgok mostan történülnek”*, miért történhettek meg azok az iszonyú dolgok... És ugyanaz a vátesznek mondott látó azt is leírta: *„Forradalom, te szent, te drága!”* Vagy azt is, hogy *„Ó forradalmak, miért késtek?”* S ha ezeket egyszerre, egymás mellett leírhatta, akkor mégsem látott volna? Mégsem láthatta, hogy az iszonyú dolgok mögött mi van? Hogy mögöttük vannak, vagy hogy nem értünk, az iszonyú dolgokért vannak azok a „szent” és „drága” forradalmak is? Rágódunk rajta, rágódsz rajta, és újrakezded, újra és újra a rágódást. Hogy miért történhetett meg ez az iszony, hogy a haza Önnön Fiai igazították, erősítették a hurkot, ami a fájó és ezáltal megalázott testet, azt a megtörtetett halálba fogja segíteni. És teszik ezt azután, miután több mint félmillió élet oltatott ki ott, a harctereken ama hazáért. S ha az eredményt nézed, akkor meggyilkolták, meggyilkoltatták őket is. És meggyilkoltak, meggyilkoltattak szerte Európában még másik 19 millió embert!

A meggyilkolt vagy meggyilkoltatott apák után maradtak az árvák, özvegyek, az ő Életükbe jöttek, tolokodtak be a másruhások, a „hazaérkezésre” kijelölt idegenek. És a csak itt nálunk másfél millió, kórházakban és hadifogságban szenvedő ember is odalökött, a szenvedésbe odataszított nyomorult volt. És valójában a háború sem azért volt, hogy védhesd a hazádat, hanem hogy elvétethessék tőled a hazád. Nem azért vették el a hazádat, mert elvesztetted a háborút, hanem azért csináltatott az egész háború, hogy „újra felosztathassék a világ”, s annak részeként a te hazád is. Vagy szinte elsőként ez, a te Hazád. Akik ott szenvedtek és haltak meg, csak hitték, hogy a hazáért szenvedtek és haltak meg. S miközben ők roskadtak össze a testükbe fúródó golyók alatt, talán azokban a fél pillanatokban újraélve és újragondolva az életüket, és hálát adhatva a teremtetőnek, hogy feláldozhatják életüket, aközben más formában is történülnek az iszonyú dolgok. Terv-keverő asztaloknál, Európa új arca megtervezésénél, s itthon ott állnak készenlétben, esetleg hajlongó vigyázzállásban az erre, az ítélet végrehajtására kijelöltek, üres lelkűek, akikben nem lobogott ama szent érzés lángja...

Született egy szó is erre: idegenszívűek! Akiknek a házuk és hazájuk megmaradt két különböző dolognak, semmiféle szent érzés nem kapcsolta össze a kettőt. S téged még a lehetőségétől is megfoszt annak ez a szolgálatos Had, ez a Sírások hada, hogy annyi ősöd után életeddel védhesd a számodra szent Föld rögeit. Ott: a szolgálattelvők meg fogják kapni a jutalmukat. Készülhetnek a szobrok is, Károlyi Mihályé a parlament elé, s a proletár lányok és fiúk – akik tömeggyilkosokká képezthettek és tétethettek – sarló és kalapácsos szobrai szerte a maradék haza földjén... Nekik semmi se fáj. S ti, apád és anyád, nagyapád és nagyanyáid sóbálvánnyá meredve látjátok, hogy a megtörtetett test omlik össze. S hogy jöhet az előkészített talajt birtokba vevők összeráncigált hada. Nézhetnek jobbra, nézhetnek balra, örülhetnek és kiabálhatnak tetszésük szerint.

Lószeikeren jöttek be, aztán énekeltek, kiabáltak: Le, magyarok, leee! Ha valaki valamit szólott, vitték az őrsre, s jól elverték. Többet megvertek, kellett, hogy ügyeljen az ember a szájára, mit beszél. Egy embert itt a faluban úgy megvertek, hogy az abba halt bele.

Árpád és Erzsike két különböző keresztes, kereszt szabású ablakon nézik a bevonulókat. Egymásról még nem tudnak, de a korról, az időről igen, a szemük előtt játszódó folyamatról igen. Mindketten félnek. Géza édesapja még résztvevője is lehetett volna az eseményeknek, hiszen már szabták számára a katonaruhát. Több osztálytársát az iskola padjaiban érte a behívó parancsolata. Elmennek, 7-en a 30-as osztályból, s csak majd évek múltán jön haza kettő, a többit elnyeli a kor, elnyeli az idő. Szerelmesük, társuk – mert a szerelem az élet törvénye, „minden madár társat választ, virágom, virágom” – csak várja, várja, de sohasem látja meg őket. Árpád hát kimarad a nagy zenéből, világzenéből. De nem boldog. S Erzsike testvérei, főleg a legnagyobb, Józsi – aki szintén épp a küszöb mellett áll, amikor beköszön ez a nem várt és nem kívánt új – arra is gondol, tenni kellene valamit. Ha az időbe néz, láthatja, hogy századokon át mindig itt állt a Kárpátok

gerincein ez a nép. Az ő népe. És most? Mi történik itt? Mintha megőrült volna a világ! A hazád nem akarja védeni önmagát. S ha te védeni akarnád a szülőföldedet, a hazád ellen is fel kellene lépned. És az élet megszokott rendje nem az, hogy te letről, aki egy vagy a sokból, kezdj irányítani a fentet. A fent levőket, akik mászt intenek...

És ezt látja édesapád, látják nagybátyáid, ott, a gyermekkorból vagy annak küszöbéről, érzik, s már-már élük a tragédiát. Erzsike, a nyolc éves gyermek, csak azt érzi, hogy „baj van Köpecen.” Ő még nincs cselekvő korban. De érzőben igen. El-elpityeredik, ahogy áll a jegyzői lakás ablakában, s nézi az utcán jövőket, és törülgeti a könnyeit. Nagypapád arca soha ennyire gondterhelt nem volt. Ő a falu vezetője. Rá feladatok hárulnak. Védenie kell a törvényességet. Most, amikor úgy tűnik, hogy nincs törvény, törvényesség, mert minden fölborult. S az ő feladata lesz az is, hogy fogadja az érkezőket. Az övének nehezebb feladat csak a csendőrség parancsnokára vár, aki majd vagy elmenekül, vagy az érkezők előtt jelképesen is leteszi a kardot.

Nem történül hát „hagyományos”, a történelem során megszokott módon ennek a szülőföldnek – melyet nem véd, nem védhet senki – az elvétele. Románia 1918. november 10-én újra hadat üzenhet a központi hatalmaknak, általános mozgósítást s Erdély újbóli megtámadását rendelheti el. Ez nem csak lehetőség, feladat is számára. Ez kevés munkával is jár, de miért ne?! Megéri neki!

Megtámadni nincs kit, hiszen Erdély akkor már néhány napja védtelen. Nyitottak a határok, szabadon lehet átlépni rajtuk, nyugodtan lehet jönni. Csak nehezen tud összehozni a röviddel előbb megvert, legyőzött, kényszer-békére kényszerített Románia valamennyi rosszul felszerelt katonát. Az alig hat hónapja „békével” megpecsételt (1916-ban elkezdett s súlyos vereséggel végződött) külön háborújuk végén hadseregük java részét fel kellett számolniuk, s alig volt felszerelt katonaságuk. Erdély-szerre – ahol jelentős számú helyi románság van – a helyiek is bekapcsolódnak mint szedett-vedett erő, hiszen forradalom van akkor Magyarországon, s magukat voluntároknak (önkéntesek) nevezve törnek, zúznak, fosztogatnak. Megtámadják a vonatokat, kirabolják az utasokat, a háborúból hazatérő katonákat, s önkényesen ítélkeznek. Mögöttük van az antant védő szárnya is, s az új magyar hatalom „pacifizmusa” is.

November 13-án a magyar katonát látni nem akaró Linder Béla vezette delegáció Belgrádban tárgyal, ahol rábólintanak (!!!) arra, hogy a románok megszálljanak bennünket. A helyzettel tisztában van, hiszen bölcs előrelátásával egy héttel előbb ő számolta fel a Kárpátok mentén az addig ott levő határőrséget. Tudja, hogy azt nem kell visszavonni, mert nincs! Így még demarkációs vonalat is kijelölhetnek a Marosban. Amikor december elsején az erdélyi románság Gyulafehérváron nagygyűlést tart, melyen kimondják Erdély egyesülését Romániával, már itt vannak Erdélyben, már annak legmagyarabb része, melynek történelmi szerepe szerint is védenie kellett volna az országot, az ő kezükben van, az események gyorsabban peregtek, mint ahogy azok a határozatok megszület-

tek volna. Itt vannak az úgynevezett Keleti fronton a francia erők is, melyek a háttérből fődik, biztosítják a román csapatok „szabad mozgását”, szabad előrevonulását. Rövidesen megkapják az engedélyt, s december 24-én már Kolozsvárra is bevonulnak. Aztán mehetnek tovább is, el egészen a Szatmár–Nagyvárad–Arad vasútvonalig. Mint a farkas, aki betette az egyik lábát, aztán a másikat is kéri, mígnem már egészen bent lesz. Lehet, ha háború van, harc van, küzdelem van a szülőföldért, az országért, a hazáért, akkor is ugyanez az eredmény. S az is lehet, hogy nem.

De így? Ellenállás nincs, vagy ha van, csak elszigetelten, s semmiképpen sem irányítottan, elfogadottan. Az akkori magyar hatalom tudtán és akaratán kívül.

Brassóban az átjárótól bal felől volt a vasutasoknak a raktára. Még most is megvan a kerek ablak, ahonnan három magyar katona, egy tizedes, egy közlegény, s a másik nem tudom, hogy ki volt, lekaszált az egész század gyalogost, amelyik a Közép utcán jött le ezerkilencszáztizennyolcban, amikor elfoglalták a várost... Az egész századból egy hadnagy maradt élve. A három magyar hősből egy már a helyszínen meghalt, egyet a bertalani templom háta mögött kivégeztek, a harmadik el tudott menekülni, hogy hová, erről nem tudok. A nevük sem tudom, hogy valahol megmaradt-e...

A szervezett ellenállást maguk az – ország szétzúzására a magyar forradalmi hatalom képében – összesereglettek akadályozzák meg. Illetve biztosítják szerződésbe foglalva. Ezért kötik meg ezt a külön fegyverszüneti szerződést Belgrádban, hogy az útból minden akadály még hivatalosan is elháríttassék. Felelős vagy, felelőssé tétetsz egy országért, 25 millió ember hazájáért, s vasdorongokat, csákányokat s ásókat veszel a kezvedbe, s elkezded azt az országot szétverni, elpusztítani, s annak az országnak a sírját ásni. Idegen erők állnak hazád határainál, hadrendben felsorakozva, s te elüvöltöd magad: Védők, le a fegyvert, menjetek haza!

A „felső vagy hivatalos” akarat ellenére létrejött székelj hadosztályokat is tervszerűen, megtervezetten akadályozzák a haza védelmében a még meg nem szállott területeken, hogy a fogláló alakulatok akadálytalanul vehessék birtokba az ország egész földjét. Csak a már megszállt területeken akadnak bátrak, beletörődni képtelenek, akik a maguk esze szerint és a maguk módján teszik a dolgukat, s mutatják meg a magyar virtust. Ha más-képp nem, legalább azzal, hogy az újonnan és mindenképpen hívatlanul érkezettek ne érezzék itt jól magukat. Lássák és tudják idegenségüket.

Nem akartunk román törvény alá menni. Küldték a csendőröket, s mi a csendőröket vertük el. Hiába küldtek ötven csendőrt is, reggel egy se volt. Nem engedték, hogy a községben helyet verjenek tizennyolctól huszonegyig. Húszan jöttek egyszerre szolgálatba, s akkor se mertek a falu között menni. Nem mertek, mert magyarság között voltak... Nem lehetett szólni. Mert jött volna rejik a másik fele. Ugye mégis a tömeg tömeg. Szóval a román csendőrség csak úgy budokált a faluban. A hátterük nem volt erős még. Akkor az erdélyi románokból alakult ez a csendőrbanda, őket rakták ide, akik tudtak magyarul is. De azokat

is megvertük. Én is vertem. Úgy, hogy jött szolgálatba, megállottunk az utca sarkában, két kalap követ elé, s hanyítólág. Futottak vissza az örsre. Nem akartunk semmiképpen behódolni abba a rendszerbe... Aztán mikor megerősödtek, tettek ők is ellenünk. Meglöttek három magyart. Az úgy történt, hogy a román csendőrök akkor már erősebbek voltak, s az örsön erősen megverték az illetőket. S az illetők az örmestert a Nyerges-tetőn lesték, elkapták, s agyonverték. Na, akkor az örs fellázadt arra, hogy az örmestert meg merték a magyarok ütni... S kezdték üldözni azokat. Esztendeig ment a kerengés, a faluban járkáltak azok, de a nép pártolta őket, s nem tudták soha kézre keríteni. De aztán kijött belőlük a nagy bátorság, s eljöttek a táncra. Hárman. A puskát lerakták oda ki valahova, s bejöttek a táncra. Valaki feljelentette, hogy az a három egyén, aki az örmestert megölte, itt van a táncban. Na, a csendőr örmester, Rosca az egész örsöt mozgósította, s ott a táncolók között meglőtték mind a hármat.

Voltak, akik nem hittek ebben az ellenállás nélküli önfeladásban, magyar ellenállásban reménykedtek. S így lettek ellenállók ők is.

Két testvér, egy hadnagy s egy főhadnagy fellázították a Nyárád mentét, hogy jönnek a magyar csapatok, s a csendőröket fogják le. Azok aztán fel ide, Parajdra, itt is volt tizennyolc csendőr, s lefogták. Én nem voltam akkor idehaza, dolgoztam... Na, de nem jött senki, s a csendőrök aztán felszabadultak. Minket pedig összeszedtek, össze vagy negyvenünket, összekötöztek, fel szekerekre, s be Udvarhelyre. Onnét Nagyszebenbe. Hadbíróság elé állítottak. Nyolc hónapig voltunk oda, aztán kiszabadultunk. De pénzért! Sok pénzt kellett fizetnünk!

S miközben a magára hagyatott nép levegőért kapkod a rá boruló sötétséglepel alatt, az újonnan érkezetteknek bátorítóik, segítők, biztatók is vannak. Igazolva azt, hogy Magyarország sorsa, sorsának megpecsételése nemzetközi ügy volt akkor Európában és a világon is. A ráborított lepel sarkait a világot behálózó győztes hatalmi gépezet vezérei tartották a kezükben. Ők rajzolja meg, aztán tetszésük szerint húzogatják ide meg oda a határokat. Ők teremtik azt a helyzetet, hogy a kárpátaljai öreg azt mondhassa: Eddig öt országban éltem. Az Osztrák–Magyar Monarchiában születtem, aztán Csehszlovákia, majd Magyarország polgára lettem, később a Szovjetunióba kerültem majdnem ötven évig, most ukrán állampolgár vagyok, de a falum határát még nem hagytam el. Géza szüleivel nem annyira volt adakozó a sors, nekik csak négy ország jutott ki, az Osztrák–Magyar Monarchia, a Román királyság, Magyarország, majd a Román Népköztársaság, Gézának eggyel kevesebb, de ennyi is bőségesen elég volt ama Érdek árnyékában.

Franciaország, Anglia mind a magyar letérésire voltak. Itt is voltak francia katonák... Angol katonaság is volt. Onnan volt a főerő. Védtek Romániát, hogy a magyart elpusztíthassák.

Huszonegyre mondhatjuk, hogy száz százalékosan elfoglalták Erdélyt. Törvényt kaptak, elfoglaltak minden községet, úgy hogy nekünk be kellett hajolnunk a törvény alá. Mi oda voltunk adva.

Igen, oda voltunk adva! S éppen ezért az elfogadhatatlant kellett elfogadnunk. A meg nem értettet és a meg nem érthetőt. Az ép ésszel felfogadhatatlant. Vannak, akik erre kép-telenek, de a többség nem tehet mást, mint hogy tudomásul veszi a Világ Új Arca helyzetét, melynek elsődleges jellemzője, hogy mindenben más az eddiginél, attól mindenben különbözik. Vagy: majd mindenben. Mert az új hatalom kettős kártyákkal játszik. Önmagát elsősorban saját arcára alakított rendőrségével „jelzi” a megszállt földön, másrészt bizonyos fajta türelmi politikát (is) folytat. Még a régi pénz, a korona is megmarad egy ideig, egy idő után felülpecsételéssel teszik tovább használhatóvá a bankókat. Az adminisztráció is a színmagyar területeken ideiglenesen „türelem tárgya lesz”. Még a régi jegyzők is megmaradnak, megmaradhatnak itt-ott egy ideig, s a régi módon végezhetik az ügyvitelt. Faluja válogatta, hogy hol lépnek fel előbb radikálisabban, s hol tűnik úgy, mintha hagynák, hogy menjen az élet tovább. Géza nagyapja is faluja hivatalában maradhat, csak az idegen nyelvű, számára érthetetlen rendeletek halmaza okoz neki nem is kis gondot. Még családi adomaként is fennmaradt a galambösszeírás története...

Édesapánknak rendelet érkezett, hogy jelenteni kell a „cantitatea porumbului”-t. Mi lehet ez? Elő a szótárt. Cantitate = mennyiség, porumb = galamb. Tehát a galambok számára kíváncsi a hatóság... Furcsa kérés, de hát nem az első ilyen... Az egész család, a hat gyerek megkapja az utasítást, végigjárni a falut, látnak-e valakinél galambdúcot, galambokat. Nem, nincsen egy sem. Sőhajt népe nem tart galambokat. S megy az ezt írásba foglaló, keserves nehézséggel megfogalmazott jelentés. Nincsenek galambok a faluban! Hogy rövidesen kiderüljön, a porumb szó kukoricát is jelenthet. S hogy a felső hatóság nem a galambokat, hanem a termesztett kukorica mennyiségét, illetőleg a kukoricával bevetett terület nagyságát óhajtotta volna, illetve óhajtja tudni, megtudni...

A hurkot aztán csak lassú következetességgel kezdik szorítani a „célkitűzés”, a teljes és végleges bekebelezés értelmében mind jobban és jobban megerősítve a romanizáló politikát. El addig, hogy fokozatosan más arcot ölt az adminisztráció, oktatás, törvénykezés, a hatalom gyakorlása. Más arcok és másképp néznek téged. Jog? Jogrend? E rend védő keze? Kéz, mely nemcsak büntet, óv is, véd is téged. Óvja a csenededet, a biztonságodat, védi a becsületet, a tisztességet a rendből kilépők ellen. Megváltozik az értékrend, s megváltozik a hatalomnak nemcsak az arca, a feladatköre is. Teljes jogtalanság tárgya lesz a nyelv, a kultúra, minden-minden, ami ennek a földnek és népnek jellemzője volt. Alig pár év, és tombol a barbárság, visszazuhan minden valahová, ahol ez a föld talán sohasem volt, vagy ha mégis igen, valamikor nagyon-nagyon régen, talán azelőtt, mielőtt megszületett 1242-ben II. András király kancelláriáján a földkerekség egyik első alkotmánya, az Aranybulla. Vagy mielőtt Szent István királyunk népe lelkébe rágta volna bölcs Intelmeit...

Minden törvényen kívül esik, ami a Te Lényed része. Még a neved is. Alig több mint tíz év telik el, s a születési bizonyítványokat is román nyelvről cserélik ki.

Azt még megengedték, hogy a családi neveket eredeti formában írjuk, a keresztneveket kellett románra átírni. Azt hiszem, harminckettőtől... Adtak egy könyvet anyakönyvi utasításokkal, hogy milyen magyar névnek melyik román név felel meg. Így lett a Józsefből Iosif, a Lászlóból Ladislau vagy Vasile, az Elekből Alexe, az Árpádból Arcadiu... Csak románul szabadott attól kezdve a keresztneveket beírni. A családi neveket kevésbé bántották. Az esketés is magyarul ment, nem is értették volna románul. Különösen kezdetben nem.

A Géza 1869-ben született nagyapjából is öreg korára Iosif, s a 880-as nagyanyjából Ileana, a szüleiből Arcadiu meg Elisabeta lesz. Őt meg – mert jobb megoldás nem került – Ghezaként írják majd be az anyakönyvbe. Csak a Zoltánokkal, Attilákkal és Csabákkal, az Enikőkkel és Emesékkal nem tudtak mit kezdeni azon túl, hogy az ékezeteket lefelejtik a nevekről. Ezután jönnek divatba ezek a nevek, mert ezeket „nem lehet lefordítani”.

Ebben az új helyzetben is megy az élet tovább. Mintha minden a régi lenne! Ugyanaz a falu, ugyanazok a házak, utcák. A kapuk is ugyanazok. És a természet is ugyanaz. Felkel a nap, elindul a dolgos, munkás élet, megtelnek a mezők emberekkel, szántanak, vetnek, aratnak, ásnak, kapálnak, kötik a kévákat, majd cséphadarók ütlegetik, vagy cséplőgépek dobja nyeli el azokat, annak függvényében, hol milyen a mód vagy lehetőség, dagasztóteknők fölött asszonyok görnyednek, hevülnek a kemencék, sült a kenyér, a kályhákon fazekakban rotyog az ebéd. Vajúdó anyák, világot meglátó újszülöttek, szerelmes párok a kapuk előtt, fogják egymás kezét. Az éj leple alatt ölelő karok, össze és egybesimuló testek, s még öröm is! Fiatal vércsék jelennek meg a tájban, rájuk csap vadmadár-társuk, kering az élet, tovább kering...

És új, másfajta vadmadarak is leselkednek a fák sűrűjében! Az anyák jobban féltik lányukat, sőt, fiaikat is. Ellenáll – a maga lehetőségei szerint – a hagyomány és az erkölcs, az erkölcs védő ereje. Régen még más falukba nem illett elvinniük a lányukat, most az idegen jövevények ellen kell védened a kapudat, tűzhelyedet. S ha mégis oda-settenkedik egy-egy többnyire egyenruhát viselő idegen, s a csábított enged, az egész közösség megbélyegzi, sőt, ki is közösíti. Így a „*Lányok, a legényt jól megbecsüljétek!*” dal is szűkített értelmet kap: a mi legényeinket becsüljétek, az idegenekre rá se nézzetek! Egymást kell megbecsülnötök, mert bennetek él a mi tovább-életünk csírája, bennetek keringenek az energiák, bennetek ébred a szépség. Virágok vagytok, virágok, kinyíltok, aztán összehajlanak szirmaitok. Összehajlanak, és megfogamzik bennetek az új élet. Megy hát a lánc, a láncolat tovább. Az életet még ekkor a lét törvényei irányítják. Különösen lent, az egyszerű embereknél. Egy-egy családban 5-6, akár 10-12 gyermek is születik, születhetik, 10-12 gyermek kérheti a kenyeret. Mondhatnánk: virágzik az élet! Megy tovább, ott az öröm is, ott a mosoly, ott a szeretet gondoskodó-ölelő karja. Édesanyák fésülik a kislányaikat. De még csonkák a családok, csonka az élet, az apák messze vannak. Valahol Oroszországban! Talán éppen ebben a pillanatban fúródik egy

golyó az innen hiányzó ember szívébe, az összeroggyan, s visszatér az örök körforgásba. Mert ott – már csak ott, valahol Oroszországban – folyik még a véres háború, már nem Kelet és Nyugat, nem az antant és a központiak között, az már lezárult. Itt már, köztünk minden elvégeztetett, akár a mi hazánk sorsa is, a mi földünk sorsa is, de ott a nagy orosz pusztán még folyik a harc, az öldöklő, a rettenetes. Sokan hiszik, hogy új világ születik, azt is hiszik sokan, hogy eszmék ütköznek össze – bár úgy lenne –, de a holnap sajnos másról fog bizonyóságot tenni.

Foglyot nem ejtettek, mindenkit legyilkoltak. Egyik úgy, mint a másik. Mikor tavasz lett, az úton akkor lehetett meglátni, hogy mennyi ember hullott el a télen. A város utcája tiszta emberből állott, úgy, mint a kéve, annyi ember volt elhullva a város között. Minden utcában. Tavasszal szedték fel a holtakat, a télben ott telelt mindenki, ahol elesett. Rajta keresztül mentek a szánok s minden... Ott különbség nem volt, nem lehetett tudni, hogy az vörös volt-e, fehér volt-e, csak meg volt halva. Mieink is voltak, me megfizettek, ha odaálltál.

Itt már véget ért a harc. Itt a háború már eldőlt. Az ítélet is megtörtént, vagy épp most van történülőben. Téged, a te népedet, a te népednek a képviselőit meg sem hallgatják. Meg sem hívják a tárgyalásokra. A fejed fölött ítélkeznek rólad. Miért? Kérdezed. Kérdezhetjük. Valami itt is gyanús – töprengesz, és már csak töprenghetsz a történelmen. A románság képviselőit meghívják Gyulafehérvárra, hogy közfelkiáltással „megszavazzák” az eléjük terjesztett „közakaratot”. Sőt: a még akkor létezett magyar állam vasúti kedvezménnyel „támogatja” a gyűlésre utazókat, nehogy ne tudjanak szegények elmenni és közfelkiáltani. S amikor a románok példáját követve Apáthy István magyar nemzetgyűlést hív össze Kolozsvárra, a friss, a várost alig birtokba vett „többségi” hatalom megakadályozza ezt, s magát a szervezőt első fokon halálra ítélik! S a végső ítéleteket a te kirekesztéssel, a te megkérdésezéssel nélkül hozzák meg. Neked csak el kell fogadnod. És tudtadra adják: csak próbáld meg el nem fogadni, mert...! Alább degradáltattál a gyilkosnál. Annak is van joga védekezni, de neked, a te népednek nincs. A te néped fölött a te megkérdésezéssel nélkül ítélkezhet a bábbíróság, Trianon ítélőszéke. Melynek ott van a kezében az ítélet szövege. Még megfogalmaznia sem kell, készen kapja...

Amikor azt mondjuk, hogy a gonoszság ereje hatalmas erő – a mi szempontunkból nézve a történelem alakulását –, mást nem mondhatunk. Ő a Nagy Cethal, melynek még nyitva a szája, s melynek óriási étvágyáért Oroszországban még sütogetik a fegyvereket. Mi már háború megsebzettjei vagyunk... És: a Világ megsebzettjei vagyunk... Megtizedelt nép. Megtizedelttünk, értelmetlenül. Másik „oldalról” nézve: eredményesen.

Egy ellenünk irányított, ellenünk fordított értelem terve szerint, parancsolata szerint? A Nagy Mester intése szerint?

Mintha fészekaljak szaladnának szét. Otthon, az udvaron kosárral megborított kotló, körülötte csirkék kapirgálnak, sírnak, pityegnek, s bent édesanyák, ki két, ki öt, ki hat-

hét gyermekkel... Annak az édesanyának, aki ott négy gyermekkel megy, fekete kendő a fején, s fekete a ruhája is. Ő már tudja a rázúdult végzetet! Ha bele lehetne látni a lelkébe, Istenem. Vajon egész hátralevő életére a magány vár? A nő magánya, aki csak fél – mert ugye, feleség –, élete társa a másik fele, az egy egész másik része, és most így marad, mint fél? Kinek kell ő már a négy gyerekkel?

Az elkövetkezőkben hosszú ideig alig születik gyermek.

Sem a testnek, sem a léleknek nincs öröme. Vagy ha van, csak egyeseknek, a szerencsésebbeknek, másnak alig-alig.

Miért kellett annyi életnek derékba törnie?

A félbetört életek, a megcsonkult családok vádolnak, vádolják a világot!

És ez a ránk zúdult, az egész közösségre rázúdult ítélet, annak végrehajtása, a büntető alakulatok rád özönlése, ugyanúgy vádol.

Vádol?

Ugyan bizony kit? Kit tudsz te vádolni? Olyan ez, mintha a köréd emelt falaknak üvölténéd: Miért zártatok be? Hagyjatok kimenni, hagyjatok élni! Élni akarok! Élni akarok! Akarom a napfényt! Világosságot akarok!

Géza a hídon áll, onnan nézi az idővíz hömpölygését. De azt is tudja, hogy az a hömpölygés visszafordíthatatlan.

Vagy mégsem az?

Az elvágott gátakat vissza lehetne állítani, de a vizet, az élet vizének a hömpölygését, annak a víznek a hömpölygését, amelyik már aláfolyt, lefutott és elfutott, már nem. A megcsonkított életeket sem. A levágott fél karodat sem lehet visszatenni, visszazagasztani.

Majd ott, a templomban fel fognak erősödni a fohászok, a szívekből fog szállni fel a könyörgés:

Hozd haza Őt! Istenem, hozd haza!

Más ajakról a beteljesedettség szomorúságával:

Adj örök nyugalmat neki!

Csak a hazának nem lehet már örök nyugalmat adni. Az elkezdett vérezni, és folyton-folyvást vérzik azóta is. És a haza: nemcsak föld, hanem emberek is. Egy nemzet is. Ama ítékezés sem csak a föld fölött történt, a nemzet fölött is.

Akik idegenből térnek haza

Hömpölyög, tovább hömpölyög az idő vize. És jönnek, rendre jönnek haza az életben maradtak.

Honnan?

A világ különböző sarkaiból. Vannak, akik Irkutszkban, Vlagyivosztokban, Usszurijszkban, a Japán-tenger partján, mások valahol más részén Oroszországnak, még olyanok is vannak, akik Angliában, Belgiumban, Franciaországban, itt vagy ott, de idegenben figyelték – ha figyelhették, a szögesdrótok nem akadályozták meg ebben – a világ folyását, a történelem kerekének a forgását, az átrajzolódó arcú Európát.

Telnek az évek, már 1920-at, 21-et, 22-t írnak, s még mindig szólt, szólhatott a keserű nóta:

*„Jaj, Istenem, merre van az én szép hazám,
Merre sirat engem az édesanyám?”*

Azt még a legtávolabbi pontokon is tudják már, hogy számukra, számunkra, magyarok számára a háború vesztesége minden elképzelhetőt fölülmúlt. Mi a hazánkat veszítettük el! A majd millió odadobott élet mellett azt is!

Egyszer azt mondja az önkéntes tiszthelyettes: Na, Bíró, menyünk haza... Aztán: ezért harcolhattunk! Én is jöhettem önkéntesen a hadseregbe, te is, s mire hazamész, ott lesznek a románok. S mikor én hazamegyek, ott lesznek a csehek. Ezért – azt mondja – harcolhattunk!

Ültünk a hajón, majd a vonaton, s mind arra gondoltunk, mire megyünk haza? Mire érünk haza?

Más az – csak az ember képes erre –, gondolatban élni át a történeteket. Akik otthon voltak, megtörténtek velük a megtörténtek. Az események események voltak, érzékelhetőek, követhetőek, közvetlen közeliak. Megjelentek az idegen egyenruhások, fegyveresen, de fegyverropogtatás nélkül jelentek meg, s egy adott pillanattól ott voltak. Ez volt a való hétköznapi. Rád zúdult az idegenség, a vész, a fürgeteg, mint ahogy viharok is, szökőár is zúdulhat rá a lakott tájra, tűz perzselheti fel a falvakat, az otthonodat is, amiben élsz, vagy addig éltél. Te azt mint történést éled meg, éled át. Mint ami veled történt, veled is megtörtént. De amit képzeletben, képzelegve élsz át, az valahogy más. Másabb. Mert az csak lelki síkon történik, nem képekből, nem megélt történetekből áll össze. Az valahogy csak fogalom, ködös és átláthatatlan, s ha fáj, más síkon és másképpen fáj. Nagyobb részt kap benne a lélek. Nagyobb részt kapnak benne a lelki folyamatok. Mész, mész, viszed maradék batyudat, maradék életedet, és nem tudod, hová mész. Nem tudod, mire mész. Még ha tudod, sem tudod. A képzelet kiszínezhet, átírhat, átrajzolhat, de mindent-mindent tele ködös bizonytalansággal, szorongásokkal és félelmekkel.

„Fáj a szívem, nem tagadom, Akiért fáj, nem láthatom.”

Imbolyognak hát az emberek tízezeivel a vonatok, hajók, kémlelő szemek tekintenek ki a vonatablakokon, majd már gyalogos talpak alatt fröccsen szét a sár vagy verődik föl a por, ahogy érkezel haza, érkeznek haza, vagy érkeznének haza a hiába-harc, hiába minden-minden megpróbáltatás bajviseltjei.

Érkeznek, érkeznének haza.

Igen, haza!

De mi is az a haza?

Van egy konkrét háza, hazája, otthona mindenkinek. Melyet szerettei – anya, feleség, gyermekek – népesítenek, népesíthetnek be.

Jaj, anyám, anyám, édesanyám. És:

Jaj, társam, társam, édes társam,

Sohasem lesz olyan társam,

Mint te voltál, édes társam!

Mindez benned van, benned él, kísért mint lehetőség is, betölti a lényedet. Tudod, s be jó, hogy tudhatod: odatartozol. Ott várnak téged. Ha várnak. S onnan kiszakadni, végleg elszakadni az egyik legnagyobb fájdalom. Megtörtént már veled, megtörtént már akkor, amikor a kutya vonítva búcsúzott tőled. S amikor kísért, kikísért a néped, a falud népe az állomásra, s megcsikordultak veled a vonat kerekei.

S most: 8 vagy 6 év után, 5 év után, 4 vagy 2 év után hazafelé tartasz. Tudod – tudod? Vagy csak reméled – hogy valaki ott vár. Vár az ismerős kapu, várnak az ismerős ablakok, lépcsők, küszöbök, falak.

De várnak-e?

Volt, akit üszkös falak, s sötéten bámuló ablak nélküli ház várt. Olyanokat is, akik már 1916 szomorú augusztusában elmenekültek, itt hagytak mindent, még a párolgó levest is a kályhán, s majd, valamikor évek múltán a semmire érkeztek vissza, haza.

S hát akik bejárták a nagyvilágot?

Hát akik most, újabb 4-6 év elteltével érkeznek haza? Megsokasodott terheikkel, lelki batyujukkal.

Az a ház, jaj, az a ház, és az az otthon, jaj, az az otthon!

És jaj, az a haza...

A ház még lehet, hogy megvan, de a haza nincs már.

A haza elveszett.

Igen. Az a másik, tágabban értelmezett óriás-ház, mely ugyanúgy a tied (volt), a tied (kellene, hogy legyen), s melynek várnia kellene téged: a Hazád. A hazád, mely a Bánk bán erkeli szavaival: a mindened. Ennek a hazának a terhe ugyanolyan súllyal van ott a lelkeden. S ahogy cipeled a batyudat, a fájdalom is ott van benne lelked batyujában, és a miért is nyom, a miérték is nyomják a bensődet.

Igen, fájdalom és miérték. Egy csomó miért is ott van abban a batyuban.

Miért? Miért? Miért?

S ezek között a miérték között ott van a hiábavalóság miértje is. S a miért miértjének az érthetlensége, megmagyarázhatatlansága is.

És ott van a tudatodban vagy a tudatod alatt az is, hogy ez a haza nem vár tégedet. Ennek a hazának te nem kellesz. Ez a haza kilök vagy kilökne. Mert bár szülőhaza, de

elveszítette irántad való szülői felelősségét. S azt mondja neked: Mehetsz. Nem várlak. Nem vagy fiam! Nem vagy gyermekem! Pedig az útszéli kövek, kavicsok, a csörgedező patak, a bokrok, az odvas fűzfák a patak partján ugyanazok. S a kapu, még az ajtó csikorgása is ugyanaz. És Mari néni, Áci néni, és az időközben felnőtt, felcseperedett gyerekek is ugyanazok még akkor is, ha már nem ismered meg őket, s ők sem téged, de múltatok egy része összeér, összekapcsol benneteket a tudatotok is! Még akkor is, ha az idő az egyetlen, ami mindig előre és csak előre halad. És ami mögéje kerül, azt igyekszik eltemetni!

Az új határ szélén volt a falu... Egy tizenhat éves kisleány volt ott, aki belém szeretett, mikor ott voltunk a Székely Hadosztállyal... Mindig várt a kapuban, mikor rukkoltunk ki, s mikor jöttünk vissza, mindig nyitotta ki az ajtót... Na, most is odamentem... Maradhattam volna. De én haza akartam menni... Hívott egy gazda, menjek hozzá. Mondom: jó, míg át tudok menni a határon... Míg megismerkedem egy kicsit a helyzettel... Mentem szántani, végeztem a dolgot, ami volt... Aztán egyszer tettünk egy fél liter pálinkát magunkhoz, még volt ott két társam, kimentünk hárman a határra... Akácsor volt ott... Egy ember éppen akkor fogott be az ekébe, jött szántani. Tallót szántott. Mondom: várjuk meg, amíg jő az az ember, aztán kérjük meg, hogy mi van. Azt mondja: jöjjenek most, me éppen most ment el a járőr. Elment arra! Na, irány át. Megindultunk! Én mentem elől. Azt mondja, ott a bakterház, ne menjenek ott, me ott vannak, itt menjenek átal... Ne szaladjatok, gyanúsak lesztek! Csak szépen... Úgy is volt... Szépen átszöktünk... Juliska nem ment egy darabig férjhez, egy darabig várt, aztán – ahogy hallottam – elment egy másikhoz... Én nem tudtam a hazámat elhagyni! Nem tudtam innen elszakadni!

Ahogy rálépsz a földre, volt hazád földjére, látod, felborult ott az élet, felborult ott a rend. Más lett ott a törvény, más lett ott az igazság. És főleg a te igazad nem lehet többé ott igaz...

Úgy mondták nekik, voluntárok. Önkéntesek. Olyanok, akik nem szeretik a magyarokat. Hát lelkem Istenem, mikor megállott a vonat, be is rohannak azok a voluntárok! A tarisznyám ott volt, benne volt a beretvám. De finom beretva volt! Az anyjának a mindenit, elvette! Másnak a bakancsát szedték le a lábáról. Megint mástól a pokrócát vették el. Ahogy civilek is ülnek fel: Milyen világ van Vásárhelyt? Az Istenért, vigyázzanak, me úgy elverik, hogy abból halnak meg.

Vannak, akik nem mernek hazamenni.

Hová? A nincsen hazába? Az elvettbe, az elraboltba? És: a maradék-ország felé veszik útjukat... Melyen mint egy címkét meghagyta a történelmi ítélőszék, hogy: Magyarország.

Megkerített anyám, hogy hol vagytok...

S akkor azt mondja: Gyere haza, fiam! Mondom: Nem megyek haza, anyám. Azt mondja: Én sem megyek addig, amíg nem jössz... S ott sírni kezdett... Aztán nem volt mit csinálni, hazajöttem én is...

Néztem, néztem a földet, a fákat, a bokrokat... Lehajoltam, s kezembe vettem az ősi föld egy rögét. Benne éreztem, láttam nagyapám arcát, dédapám arcát, apám és anyám verejtékét. S már tudtam: itt a helyem. Nincs menekvés számomra sem!

Haza kellett hát menni, s még inkább: megérkezni oda, ahol mégis csak voltak, akik vártak... Téged is! Mert a föld meleg, s megtermi nemcsak a búzát, a szeretetet is. És azt a szeretett földet is meg kell tartani. Őrizni csak úgy lehet, ha ott vagy te, aki azt őrized.

Jöttek az esték, az éjszakába nyúlók, néztem, néztem a csillagos eget, s annyit, de annyit sírtam. A magány... Ez az üres, ez a szomorú...

„Ha nem lennének a gyermekek, megbolondulnék...”

Mekkora lehetett a fájdalom, amikor látnod kellett, tudomásul kellett venned, hogy az a haza, amelyért – legalábbis így mondták neked, s ezt tápláltad te is a szívedbe, így volt elviselhető a sorsod – négy éven át harcoltál, az a haza már nincs. Az a haza már szétesett, és az a föld, ahová visz a szíved, visznek a lábaid, már nem a haza földje többé, vagy nem úgy vár, mint a haza várja az édes gyermekeit. Mert te neki már nem vagy édes!

Ahogy érkeznek haza a megvert katonák – akiket nem a háborúban vertek meg, a sorsuk tette megvertté őket –, szörnyű a találkozás, az újra való találkozás a haza földjével.

A legelső román szó ez volt: Prizionierii, jos! Foglyok lefele!

Bevittek az állomás elejébe, sáros idő volt, azt mondták, mindenki a csomagját tegye maga elejébe... Leraktuk, leültünk melléjük... Megijedtem, hogy a cipőmet elveszik, ott volt a sok arany, amit Szibériában kerestem, betalpálva... Már értettem jól a cipészséget, fel voltam szabadulva, segéd voltam... Láttam, hogy az elsőtől szednek el mindent.. Hej azt a szerelmit, egykettő, lehúztam a bakancsot, azt a cipőt felhúztam, s bokáig mentem vele a sárba, ne legyen új. A bakancsot beléfogtam egy selyemruhába, az asszonyok árulták az almát hátul, hátranyújtottam, fogja meg, néni, s vigye! Az asszony elvitte... Szerencsésen, mindent, minden egyéb holmit elvették... El a szőnyeget, selyem-holmikat – amiket a japánoktól kaptunk, hogy hozzuk haza édesanyánknak... El a sok cigarettát... Kétezer dobozzal vett el, s egy darabbal kínált meg az a román tiszt, aki elvette. Egy francia könyvem volt, tanulni kezdtem franciául, még azt is elvette. S elvette a füzetemet, amibe naplót írtam hat éven keresztül... Attól féltem a legjobban, mert írtam olyan dolgokat is belé, ami a románoknak nem tetszett volna... Gyorsírással volt, nem is tudták elolvasni, de vissza sem adták nekem soha. Csak azért vették el, hogy elvegyék...

Érjünk valahogy egyszer haza!

Hazaérni? Egyelőre hiú ábránd. Tudnod kell, tudomásul kell venned, még mielőtt otthonod, a néped újra befogadna, hogy te itt idegen vagy. Minden szempontból gyanús. Téged itt nem valamiféle szeretet, még csak nem is közöny, nem is hidegség, hanem gyanús ellenszenv vár.

A hazád nem vár!

Szatmáron volt a karantén tábor, megfigyelés alatt voltunk.

Lágerben tartottak három hónapig azért, hogy székely katonák voltunk! Mint foglyokat. Ott semmi a világon nem volt, csak a nagy szenvedés, mert éhezünk eleget, ki sem lehetett menni, se be, csak úgy szórakoztunk, csináltunk, ki mit tud, azt! Három hónap múlva elengedtek bennünket haza.

Volt az állomáson egy leégett, kétemeletes raktár, abban voltunk vagy háromezren. Mind egymáson voltunk, annyi volt a tetű, hogy rettenetes... Ott voltunk hat hétig, s akkor kellett mindenkinek az őrnagy elé állani az igazolvánnyal, hogy a Székely Hadosztály hányadik századába, annak hányadik szakaszába tartozott. Azt mindenki fel kellett mutassa. S aki ezt nem tudta, azt elvitték Bukarestbe, az arzenálba dolgozni mint kommunistát, mint vereset.

Azután sem lehetett nyugtód. Tudomásodra kellett hozni, hogy te itt ellenség vagy! Tudd, vedd tudomásul, hogy egy más országba érkezél. És ne csak az eszeddel, a bőröddel is érezd ezt!

Minden nap jelentkezniünk kellett a csendőrségnél... Hogy miért? Azért, hogy katonák voltunk. Hogy ott voltunk a háborúban. Majd a Székely Hadosztályban. Vagy egyáltalán azért, hogy voltunk, s hogy hazajöttünk, nem haltunk meg vagy nem maradtunk kint... Minden nap kellett mennünk Uzonba. Nem egy héten egyszer, hanem minden nap. Ott volt a csendőrpáncsnok, s onnat jártak ők fel ide Rétyre szolgálattételre. Ott csak megnéztek, papíros volt, azt is megnézték, s avval jöhettünk vissza.

A közös sorsban kinek-kinek megvolt a maga egyéni sorsa is. A nagy, közös fájdalom mellett a te apró-cseprő vagy égbekiáltó fájdalmad is.

Mindenki jött: Szegény felesége! De senki sem tudott segíteni. Csak az Isten adott annyi erőt, hogy a gyermekeket össze tudtam szedni, nem hagytam hányódni egyiket itt, a másikat ott... Egyedül kellett az életet vinnem tovább.

Kínlódtam vele, mert sajnáltam, hogy annyi időt szenvedett a semmiért, mert ugye semmink se volt, semmink se lett, semmink se maradt.

S egy-egy kicsi öröm, amikor viszontláthattad, s ha Isten kegyes volt hozzád, meg is simogathattad szerettedet. S ráléphettél újra arra az útra, melyről le kellett lépned akkor, amikor elindult veled a vonat az ismeretlen idegen felé...

Erzsike, Árpád

Erzsikének kedvenc zuga az ablak közeli sarok, ott a kicsi asztala, ahol a leckéit írja. Mellette apró polc a könyveivel, melyeket búj, olvas. S néha odahúzza a székét az ablakhoz, különösen olyankor, amikor elhangzott a sípszó, a vonat sípja, s tudja, hogy hány perc, amíg feltűnnek az úton az újonnan érkezettek. Nézi, nézi az arcokat, a megfáradt

embereket. Ő csak azt látja, hogy újra megérkezett valaki. Amikor elindultak a hosszú útra, ő négy éves volt. S ritka az, hogy már megismerje, felismerje az egykori arcokat, melyek akkor ismerősök voltak neki is. De azt látja, hogy hömpölyög az élet, annak is szemtanúja néha, hogy valaki elsikítja magát, rohanni kezd szembe valamelyik érkezővel, öleli, csókolja, s zokog, zokog, zokog.

Vajon lehet az örömtől is zokogni? Kérdezi magától.

Azt is nap mint nap látja, hogy a szembe-oldalon egy halvány, szomorú alak mindig megjelenik a kapuban, amikor a vonattól jönnek, mintha reménykedne, aztán nem, nem, s szomorúan fordul be a kapun. Van, hogy nem hisszük a tudottat sem, ott van bennünk a hátha mégis, a reménytelenség reménysége, a bele nem törődés a fájdalmasba. Abba, hogy egy életkapu örökre bezárult. És a nagy kérdés: Most már örökre egyedül fogok élni?

Milyen is az élet? Már belekóstolt Erzsike is. Tud aggódni, félni, megijedni. Tudja, hogy mennyi formája van a fájdalomnak. Nemcsak a gyomor s a fej fájhat – már kislánykorában megismerte ezt is: fejfájás –, de fájhat a szív is, konkrétan és képletesen, és fájhat a világ is, a világ sorsa, az emberek sorsa. A mások sorsa és ... és ... a haza sorsa is. Látta édesapja egyre komorabb arcán, a testvérei arcán, a Marikáén és a Józsién, akik annyi aggódással, töprengéssel néznek a jövő felé. És akiknek annyira fájtak a nap mint nap érkező hírek előbb a frontokról, aztán Budapestről, aztán a kapu elől – ezt látta Erzsike is –, ahogy szedett-vedett öltözetű idegen katonák lépkedtek óvatosan az utcán. Figyeltek jobbra-balra, figyelték az idegen falut, kémlelték az ablakokat, azt is, amelyik mögött rejtőzik valaki. Ezt a függöny mögüli szemlélődést gyakorolta már akkor a mindössze nyolc-tíz éves gyermek.

Már ezt a szót is tudja, hogy haza, hazánk, s azt is, hogy elveszett. Tudja, hogy ez a fajta elveszés nem olyan, mint amikor egy gombod leszakad, s nem találod, az előkerülhet, felbukkanhat valahol, valahonnan, ez az elveszés más, teljesen más. Ennek az elveszésnek a nyomán vannak itt az idegen katonák, s ennek az elveszésnek a nyomán fél, aggódik, szorong édesapja, hogy mi lesz velük. Mikor szólnak rájuk, hogy költözzenek ki a jegyzői lakásból, s mikor érkezik meg valaki más, hogy meg- vagy kilökje az édesapját („Vajon mikor löknek ki?” – hangzik a szájáról annyiszor és annyiszor.)

Ott van a szembe-sarokban édesanyja varrógépe, állandóan zúg, csattog, zakatol, készül a nagy, nyolc tagú család minden szükséges darabja. Nemcsak lepedők, paplanhuzatok, melyeket cserélni kell néha, vagy felfrissíteni, amikor valamelyik gyermek elindul az iskolába, s fel kell stafíringozni, mert oda szalmazsákot kell vinni, oda lepedőket, párnahajakat kell vinni, még falvédőt is az ágya fölé, amit szövőszéken sző Ilona mama, akinek ő azt mondja: Édesanyám. Vagy inkább így, hogy anyukám... Már túl van a kétségbeejtő ijedelmén, amikor először vitte édesanyja Brassóba. „Láss világot te is!”. Egy üzletben nézelődtek, s egyszer csak a szívéhez kapott a drága lény, s összeesett.

Mit bámulsz, szaladj orvosért – ripakodott rá valaki a bentiek közül. Ő elkezdett sírni, hiszen kicsi volt, akkor még alig hét éves, s először volt a nagyvárosban. Mit tudta ő, hogy hol az orvos? Aztán megtudja, mert édesanyjával őt is odavitték a jó emberek. Amint megvizsgálta őt, hallja, ahogy mondja: vigyáznia kell, mert ez meg fog még ismétlődni! És meg is ismétlődik, egyre sűrűbben. A beteg asszony nem lehet beteg, nem pihenhet, állandóan dolgozik, varr és sző, mindent-mindent ő állít elő, amire a családnak szüksége van.

Otthonukban állandóan jelen van az Isten. Hozzá imádkoznak minden este, édesanyja az ő nevével szeli meg a frissen sült kenyeret. Bal kezével a testéhez szorítja – oda, a szíve közelébe – úgy, hogy a feneke jobb fele essék. Jobb kezében a szelő kés, s keresztet rajzol vele a kenyér fenekére, közben elmotyogja kissé halkán, visszafogottan, de hallhatóan: „Istenem, áldd meg, szaporítsd meg!” S az asztal mellett is, melyet – főleg vakációban, amikor otthon vannak a nagy testvérek is – körbeülnek, ott is hangzik az ima: Jövel Jézus, légy vendégünk, amit adtál, áldd meg nekünk! Vegyes család, az édesanyja és ők, a lányok katolikusok, édesapja s a három fiú reformátusok. Édesapja – régi protestáns család sarja – nem adott reverzalist, ezért édesanyja a nagyobbára református faluban – bár van neki is egy kisebb temploma, vasárnaponként oda jár, de mint „bűnéért”, hogy nem katolikus pap előtt esküdtek, kiközösített, nem gyónhat, nem áldozhat, s a plébános is kissé görbe szemmel néz rá – de ebbe ő beletörődött, s éli a maga hitéletét, s hite rászabta körelességét. Gyermekeivel az esti mese meghallgatása után együtt imádkozik, együtt mondják el az esti imát: „Én Istenem, jó Istenem, Lecsukódik már a szemem, De a tiéd nyitva atyám, S amíg alszom, vigyázz reám, Ámen.” Az ima után sorra megcsókolja mindeniket, s elfújja a lámpát. Aludjatok jól! Ő még visszaül varrógépjéhez, melynek behallatszik zúgása, csattogása.

A családban az a jelszó: Mindenki gyakorolja a hitét, s mindenki tisztelje a másik vallását! És ez jó volt, ebben a szellemben nő fel Erzsike is.

Most – ezekben a nehéz időkben – a templomharangok is mintha kicsit összébb csendültek volna, mintha nem haragosan konganának egymás felé. Megszületik egy új fogalom is: Magyar vallás! Itt, „Romániában” magyar vallások a római katolikus, a református, az unitárius, és (bár a szászok is ennek a követői) van magyar evangélikus, vagy másképp nevezve: lutheránus egyház is.

A felzilált lelkű, magát elhagyottabbnak érző nép egyetlen vigasztalása Isten, és még inkább, még kérőbben-fohászkodóbban fordítják feléje – hová? valahová, befele és felfele, lesütött fejjel és összetett kézzel – fejüket az emberek. Összeteszed a kezed te is, és imádkozol. Könnyörögsz hozzá este, reggel, ahogy fogod a kasza nyelét vagy az eke szarvát, vagy fésülve simogatod a gyermeked fejét, arcát, vagy ahogy fogod az imádságos könyvet, s mész a hited szerinti templomba, mert Isten segítsége nélkül semmi sem lehet. Talán még a Holnap reménysége sem. Igen, a templom az a hely, melyet a Hit

köveiből raktak össze eleid. Ott lehet könyörögni, fohászkodni, az Istennel beszélgetni, kérni őt, hogy segítsen meg.

A katolikusoknál felcsendül a dal, a közös ének:

„Hol vagy István király?

Téged magyar kíván,

Gyászos öltözetben

Teelötted sírván.

Rólad emlékezvén,

Csordulnak könnyei,

Búval harmatoznak,

Szomorú mezei.”

Már ekkor gondolkodó, töprengő lény Erzsike, és érző lény is, érzi az énekből a könyörgést, a könyörgő megszólítást: Hol vagy? Ez nem olyan hol vagy, mint mikor a testvérét vagy valamelyik játszótársát keresi. Ez a hol vagy fájdalmas kérdés, ez a keresés fájdalmas keresés. És azt is tudja, mi az, hogy „magyar kíván”, és hogy miért kell kívánnia a magyarnak gyászos öltözetében sírva öelötte.

Már Erzsike is sírt a hazáért! Már neki is csordultak könnyei, melyek búval harmatozták be annak szomorú volt-mezeit.

Még tíz éves sem vagy, s már érzed a nemzet fájdalmát, a szülőföld fájdalmát, s érzed a nagy magyar fájdalmat is.

A fiúk a református templomba járnak, ott énekelik:

„Tebenned bízunk, eleitől fogva,

Uram, téged tartottunk hajlékunknak,

Mikor még semmi hegyek nem voltak.”

Most vannak hegyek, itt vannak, körbegyűrűznek minket, s nem teszik ősi feladatukat. Nem védenek, nem tartanak meg! Mi sem védhetjük azokat a hegyeket, mert átjáró kapuk lettek, nyitott kapuk a bejövőknek.

Református templomba jár Géza és Zoltán majdani édesapja, Árpád is. Ő ezekben a nehéz időkben Kolozsváron kereskedelmi főiskolás. Apa nélkül felnőtt, elkényeztetett árva fiú. Nem méri fel, hogy mit jelent 15 holdnyi szántóföldjükön gazdálkodó édesanyjának az ő taníttatása. Éli életét, lányoknak udvarol, sikeresen teszi le a vizsgáit, ennyiben lelkiismeretes, de az ő lelkét is megérintette a család gondja is, a nemzet gondja is. Tudja, hogy épp csak megúsza a háborút. Ha nincs a féltő édesanya, már mint önkéntes el is mehetett volna. Akkor – amikor néhány osztálytársa berukkolt – még lelkiismeret-furdalása is volt. Most már tudja: hiábavaló volt vagy lett volna minden. Félrehúzódo természet, magányosabb a társainál. Amikor mégis társaságokhoz közeledik, mintha belső kényszerből tenné. A magánnyal küszködik, s játssza a világot is. De jól akkor érzi magát, amikor egyedül van. S ha ki akar lépni egyedül-

téből, a belőle hiányzó másik ént, énje másik felét keresi. Ezért fordítja a fejét a lányok után.

A templomba ritkábban jár, csak annyira, amennyire ezekben az időkben minden magyarnak ott a helye. Ezt érzi ő is, de csak úgy, hogy kötelességnek tegyen eleget. Az olyan emberekre mondják, mint amilyen ő volt, hogy nem vallásosak. Nem tagadják meg Istent, a lelkükben ott van, de igazából nem hiszik, hogy sokat segíthetne rajtuk. Hogy a túlvilágban sem hitt, majd közel hatvan év múlva, amikor egész családja jelenlétében, ott, a kórházi ágyon búcsúzik az élettől, érzi a vég közvetlen közelségét, azt bizonygatja, hogy ő most meg fog szűnni, hogy vége, örökre vége, az ő útja örökre véget ért.

De addig: neki is ott kell lenni a küzdőpályán, menni az úton, melyre rálépett, vagy mely neki rendeltetett. Öntudatában gőg is van. Rangosnak érzi a családját, falusi viszonylatban a legrangosabbak közé tartozónak még akkor is, ha ezt vagyon nem támasztja alá. Olyan se-se helyen van. Ifjúkora inkább semmittevésben telt. Soha nem járt mezőre, nem szoktatta rá özvegy édesanyja a hagyományos munkára. Ő és Feri öccse: úrfiak voltak. Kilógtak a falusi közösségből, s csak a módosabb családok gyermekeivel barátkoztak. S a parasztokat, a szegény embereket lenézték. De mert élni kellett, a reggeltől estig munka ott zajlott körülöttük, épp csak hogy ők kivételezettként alig vették ki benne a részüket. Dolgozott helyettük édesanyjuk, aki úgy érezte, hogy kötelessége árva gyermekeinek mindent megadni. S e kötelességét – csak ő tudja, milyen küzdelmek, nehézségek árán – teljesítette. Így lett Árpád kissé felelőtlen is, érzéketlen az érte hozott hatalmas áldozatra. Elfogadta azt, mint természeteset, soha nem érezte, hogy hálával tartozik érte. Mindig meg volt mindene, s ez biztosított számára egy mindentől való függetlenséget. S ebbe a mindenbe beletartozott az édesanyja is. Akit inkább felelősnek látott azért, hogy nem vigyázott eléggé a családi vagyonra...

Hej, pedig! Pedig, pedig...

Ki-ki a maga hite szerint megy hát imádkozni Erdély négy történelmi egyháza valamelyikébe. Vajon erősebbek lennénk, ha egy hiten lennénk mind? – kérdezi Géza. Nemzeti tulajdonságaink egyik legfőbbike és legfájdalmasabbika, a széthúzás vajon nem vezethető-e ide is vissza? A sokhitűséghez?

A legtöbb faluban három vagy négy templom tornyai fúródnak az égbe. Viszonylag a legtöbben a római katolikus templom felé tartanak. Ők a legvallásosabbak is. Az ő hitük szerint a templomba el nem menni bűn, vétség a Hit ellen, vétség Isten ellen. Az új hitek vallói nem érzik ennyire fontosnak a templomot, különösen a Sóhajt környékiek nem. Belső Erdélyben inkább, ott nyáj a nyáj. Itt a széleken, nem is tudni, miért – csak keresni lehet a választ, egyetlen és elfogadott magyarázat nincs – ez kötődés fellazultabb. Olyan lesz, hogy nem gondolkoznak rajta az emberek. Van, igen, van az egyház, kötelességünk is van vele szemben. Fenn kell tartani. A többség – majdnem

mindenki – becsülettel megfizeti a fenntartási költségeket, különösen most, ezekben a nehéz időkben, de máskor is ezt tették, aztán ennyi. Hit szerint hát megosztottak vagyunk. De a vallás bennünket is kötelez. Még házastársat is – a hagyomány szerint – saját hittársaik közül kellett válasszanak a fiatalok... Géza családja – anyai ágon – inkább a kivételek közé tartozott. S ez a kivétel-helyzet öröklődött aztán tovább. Az újonnan érkezettek nemcsak nyelvben, vallásban is különböznek. Létüket, vagy a hatalom vágyát, hogy nagyobb tért nyerhessenek, a gomba módra emelkedő másfajta templomaik jelzik. Ők is szemet vetnek, vethetnek egy-egy lányra, de a közösség hosszú időn keresztül ellenáll. Elenyészően ritkaságszámba mennek egy ideig a vegyes házasságok. Aki mégis enged a csábításnak, kilép saját közösségéből. Azt a közösség el is sirathatja, szánakozva nézi, vagy el is ítélné, meg is vetheti. Apák és anyák sütik le a szemüket, s saját vereségként élik meg gyermekük kiszakadását a nyájból. A közösségből, mely megtépázottan is, de éli a maga sorsát az ismerős földön, mely ugyanaz, és úgy ugyanaz, hogy valójában más.

Vigasztalod magad. Hogy lenne más? A csillagos ég is ugyanolyan! Meglátod a Vénuszt, a Jupitert, aztán a Göncölszekeket, a Fiastyúkot. Keresed az Északi sarkcsillagot, minden-minden ott van a helyén. A Tejút is ott van az égen, melyen Csaba királyfi és harcosai vágattak el. Igen, elmentek, eltűntek már akkor, valamikor, és hiába várja vissza őket a népük. Itthagyták, magára hagyták véreiket. Szinte beidegződött hit ez Sőhajföld népében: ők Csaba királyfi népe. Ők a hunok ivadécai. Büszkéek is rá. Talán picit-picit felsőbbrendűnek is érzik magukat. Azt is tudja a többség, hogy ők itt várták, itt, az ősi földön Árpád visszatérő magyarjait. Onnan vannak a kiváltságaik is. Hiszik még akkor is, ha a hivatalos történetírás ezt nem támasztja alá, sőt, inkább cáfolni próbálja. Pedig hej, azok a paripák! Be kellenének, soha nagyobb szükség rájuk nem volt, mint most lenne. Vágtatva alászállnának, s az igába hajtottak, a letiportak újra felemelhetnék a fejüket. Vagy mindig így volt a világi élet? Inkább fáztunk, mintsem lánggal égtünk volna? De azért volt, mindig volt bennünk tűz is, égető, perzselő, mindig lehetett bennünk remény is! De most?

Hej, Csaba királyfi és égi paripái!

Ők a Csoda, s mi a csodavárók!

Tényleg csak a csodákban lehet hinni már? Talán a legrettenetesebb az, elveszíted a lehetőségét annak, hogy a magad ura légy. Hogy a magad, a közösséged törvényei, az élet természetes törvénye szerint élj! Szerethess, ölelhess, és mehess is az utadon! Ugyanúgy, mint eleid tették!

De új, addig ismeretlen szemek, figyelő tekintetek követik a lépteidet, s pandúrok jelölik meg számodra az utat, hogy hol mehetsz, hová léphetsz, és hová nem! Újfajta pandúrok, más fajták, más lelkűek.

Pandúrok, felettünk örködők.

Sok mindenben nem volt érzék, érzés az új hatalomban. Még abban sem, amiben lehetett volna. Gyulafehérváron még megígérték, írásba foglalták, hogy magunk választott vezetőik irányításával kormányozhatjuk magunkat, s saját iskoláinkban tanulhatnak gyermekeink. Minden ottmaradt azokon a papírokon.

Teljes jogegyenlőség? Minden nemzet számára a szerint képviselteti magát a hatalomban?

Mintha kabaré sorai lennének!

Igen. Számarányod szerint! És már az első „szabad választásokon” ott állnak az utakon a csendőrök, s még az ütlegetéstől sem rettennek vissza, hogy te, magyar részt se tudj venni azon a cirkuszi rendezvényen, mely ott szabadnak ígértetett.

Ide tétetik a fejünk fölé az idegen pandúrok hada, akik egy új erkölcsöt is hoznak. A szó meg nem tartása erkölcsét, a sunyiságot, az aljasságot. Visszahozzák a derest, az ütlegetésnek ezen a földön legalább százötven éve megszűnt szokását, mely akkor is a bűnösnek, és nem az ártatlannak járt. Büntetésül és nem azért, hogy te félj, rettegj. Nem a táncodért, énekedért, a szokásaidért, és nem a szavaidért, mint most, ebben az új, magából kifordult rendben...

Nem azért vannak ők itt, hogy tartsák a rendet, hanem azért, hogy téged megalázzanak. Ez az ő feladatuk...

Eddig is itt éltek ezen a földön a románok... Itt mellettünk, a közelünkben. Alázatos, meghúzódó népként. A történelem alakította őket olyanná, amilyenek voltak. Urat szolgáltak, az előtt alázatosnak kellett lenni – azok is voltak –, meg kellett hajolni – meg is hajoltak –, s élhették a maguk életét. Ha hoztak balkáni szokásokat, az főleg a harács előli kitérésben, az élj, ahogy tudsz, tedd, amit lehet – ha szabályos az, ha szabálytalan –, bújj át a sorompó alatt, ha sorompót állít utadba a törvény, ebben nyilvánult meg. S mi, magyarok kissé többnek tartottuk magunkat. Mint általában a helyiek a bejöttekkel, idegenekkel szemben. Talán. De hogy valami hátrányuk származott volna abból, hogy ők románok és nem magyarok, hogy szemükre vetette volna bárki is, hogy miért románok, hogy mernek románok lenni, és miért nem magyarok, ez logikailag is, de a magyar lélekből következően is kizárt. Ez talán szerencsétlenségünk is volt. Csak a közülük kiemelkedettek, az uraik, kenézeik, az ő vezetőik kérezték be a magyar nemesi rendbe. És azzal, hogy befogadtattak, lettek magyarrá. Ezerből egy. Vagy tízezerből egy. A tömeg élte a maga román életét. A maga külön életét saját nyelvével, szokásaival. Büntetés csak a bűnért járt, arcukért, nyelvükért, másságukért soha. Ebben lesznek újak, vagy ebben is újak és mások lesznek az Új Idők.

Jó a meleg nyár. És szép a tél fehérsége, szép az ablakodon újra és újra megjelenő jégvirágok panorámája. Állsz bent a kályha melegében, s nézed újra és újra, ahogy a meleg, a belső gerjedő (általad gerjesztett) meleg feloldja, széttépi az éjszaka csendjében, hidegében szövődött virágokat. A lefutó cseppek nyomán kiláthatsz az útra is, ahol

ugyanúgy jönnek és mennek a bundáikba burkolózott öregek, a magukat kendőikbe csavaró asszonyok. Gyermekek és fiatalok, s apróságok az ölelő karok melegében.

Mintha minden a megszokott lenne!

De azt is látod, hogy férfi, fiatal és középkorú férfi alig imbolyog ebben a hömpölygésben, talán csak idegen egyenruhában, idegen arccal, s őket még nem szokta meg a szemed. S tudod, hogy a sóhajdi kapuk félőbben vannak becsukva. S a szívek is mintha félőbben rejtőzködnének. Kiestél egy megszokott és természetes rendből. Furcsán zúg körülötted a csend.

Miért zúg a csend?

Miért annyi a magába mélyedt ember?

Mégsem úgy menne minden, amint eddig? Minden csalás és ámítás? Még a nap és a hold is? S a csillagok is?

Itt lent mégse a megszokott, a régi rend a Rend?

Kifordult a világ, ránk szakadt valami más!

Pók szövi a hálóját. Micsoda munkában van! Szinte szaladva húzza a szálakat, s miután készen van a mű, elfoglalja helyét, őrhelyét, hogy aztán, ha rezdül a háló, ugorni tudjon! Valahogy így van körülöttünk is. Pókok és hálók vesznek körül. Tőled független pókok szötte hálók. És ugrásra kész pókok. Ilyenné lett a világ. Nem kell, hogy rossz légy, bűnös légy, a bűn adva van. A bűn a léted. Hogy vagy.

A légy se vétett a póknak, mégis szövi neki a hálót!

Ezért kell köréd a háló, hogy bármikor beleragadhass te is. Az elragadó erő áldozata lehess te is. Nem bűnödért, hanem egyes-egyedül a létedért. És ez a legszörnyűbb. Pandúrok eddig is voltak, eddig is járták az utcákat. Ők voltak a Rend Őrei. De ezek az újak, ezek az idegen ruhások mások. Nem a Rendet őrzik. Ők félik a Rendet, a te rendedet, s céljuk: a te megszokott rended megbontása. Őket nem valamiféle bűn, a te léted zavarja. Ők rád lesnek, rád figyelnek, téged követ a tekintetük, a te másságodat. Ez az új, ez a merőben új itt, ezen a földön. S ezt kell neked megszoknod, elviselned. Ezt kell neked megértened, ezt a megváltozott világot! Ezt az újat és mást.

Megérteni, megértetni.

És megérteni, megértetni a miértet is. Azt, hogy miért kellett ennek így történnie. Hát nem volt elég a négy évi szenvedés a háború mezein? És a sok-sok kereszt vagy jeltelen sír!? Még azt sem mondhatod, hogy miért hazudtatok nekem? Mert azt a pókot (amely a háttérben szövi körénk hálóját) sem kíséri, követi senki. Nem közli a szándékát sem. És a háló készül. Készült és készült. Olyan ez, mint mikor belénk van táplálva a halál. Nem tudjuk, hogy készülődik, itt van már, itt áll mellettünk, a hátunk mögött, s egyszer csak megszólal: Érted jöttem!

Az élet törvényei ugyanazok. Ahol nincs tudat, nincs mérlegelő elme, ott minden

ugyanaz. Épp csak a tudatokban lett mássá minden. A tudatok bolydultak meg. A lelkekbe befele és a lelkekből kifele sugárzó világgép lett más.

Jó-e, szép-e élni? Életadó lénynek lenni? – kérdezi Géza. S apjára és anyjára gondol. És nagyszüleiére gondol. És a fákra és a füvekre gondol. A hangyákra, a fecskékre és a verebekre. Az öntudatlan életre, és a tudatos lételre. A semmi sem más-ra és a minden más-ra. A széttört múlt szilánkjaira gondol, az azóta is a világban, a szívekben ott ágaszkodó miértekre gondol, arra, ami terjed és gerjed, népében feszül, néha elő-elő tör, felkelkiált, fel-felvonít, de folyton-folyvást fáj.

Hogy hazakerültem a harcterről, hát én biza a leányokhoz jártam vizitába. Egyikhez es, másikhoz is. Sok-sok leány leány maradt, mert sok legény elmaradott, ott maradt. Egyszer jövök haza Étfalváról, s hát, amelyik feleségem lett, ott áll a tornácon, s azt mondja: Hallottam, hogy házasodik! Mondom, hogy igen. Te nem jönél hozzám? Én már – azt mondja – igen. Akkor menjünk bé! Bent kértem az anyját: A leányát hozzám adná-e? Én oda! Na, akkor holnap lépünk jegybe. Ez vasárnap este volt. Hétfőn jegybe léptünk, s még azon a héten meg is esküdtünk.

Még talán három hónapot legénykedtem, s leánykodott a feleségem, azután elvettem. Erősen szerettem azt a lányt. Tizenhét esztendő volt, amikor eljegyesedtem vele, megvárt tisztességesen. Arra gondoltam: Na, asszony, ha te bevártál engemet, én is bevárlak addig, amíg csak élek, s tudok mozogni... Attól a perctől együtt küzdöttünk.

Most, ezekben az 1918. decemberi és 1920-as júniusi és azokat követő napokban, években megjelenik egy újfajta jelenség, a búskomorság És a búskomoraknak fizikailag is kezd fájni a szívük. Mert jönnek a betegségek. A nemzet betegségei. Megbetegszik a nemzet! Egyik pillanatról a másikra lesz beteg. Lüktetni, fájni kezdenek a sebek, a sebei, azok is, melyek fizikailag nincsenek, nem láthatóak, de vannak mégis, bent, valahol a lélek mélyén. Európa beteg nemzetévé válunk.

*„Ezernyi fajta népbetegség,
szapora csecsemőhalál,
árvaság, korai öregség,
elmebaj, egyke és sivár
bűn, öngyilkosság, lelki restség,*

mely, hitetlen, csodára vár” – mondhatjuk József Attilával. És ez nemcsak költői kép, hanem valóságkép, leszűrt valóság-esszencia nemcsak itt, az egész Kárpát-medencében.

Élni pusztuló élettérben

A nemzet úgy, csórén, csupaszon, ezer bajával, millió arcával, milliókban megtestesülő sírásával vagy mosolyával, léha könnyelműségeivel vagy szigorú komolyságával, indulataival, tartásosságával, szelídségével vagy nyugtalanságával, önérzetességével, megtépett lelkével nem látható. Inkább csak tudható. Mert – mint fogalom – elvont. Több közös tulajdonság, és e tulajdonságok ellenkezőinek is a megtestesítője. A kettő, az ilyen és olyan nem zárja ki egymást. Megfér egymás mellett. Mert egymás kiegészítői, s mert nincs sokaság másságok nélkül. És mégis: ezek a tulajdonságok, mint valami megmagyarázhatatlan közös jegyek bennünk élnek. Benne a szavainkban, ahogy megszólalunk. Benne a gondolkodásmódunkban, ahogy gondolkodunk. Ahogy gondolatainkat nyelvünkbe öltöztetjük, ebbe a gazdag, egyedülálló nyelvbe, mely a mindenséget képes átlátni, átfogni, számba venni. Az arcvonásainkban, a lejtésünkben, lelkületünkben, valami lelki mozgékonyásban, fogékonyásban, a képességünkben, az alkotó erőnkben, munkabírástunkban, kitartásunkban, szívósságunkban, megbízhatóságunkban vagy még megbízhatatlanságunkban is... Még ha sánták vagyunk, az is lényünk része! Tulajdonságaink ismertté és elfogadottá tették neves és névtelen fiainkat, a magyarságot itthon és idegenben, szerte a nagyvilágban. És most – odavettettel, odavettetik a nemzet megbélyegzett-ként. Szűrös tekintetek nézik az arcodat, Nemzeted Arcát, török döfik lelkedet, a Nemzet Lelkét, hatalmas markok fogják a torkodat, nemzeted torkát, facsarják a szívedet, nemzeted szívét.

Igen, a nemzetét, mely bennünk ölt testet, bennünk, akik azt mondjuk, hogy magyarok vagyunk, vállaljuk magyarságunkat még akkor is, ha inkább ver a sors keze érte.

És ver és ver és ver! Szülőföldeden mindenütt hátrányba kerülsz nemzeti mivoltod miatt. Elveszted munkahelyedet, eddigi munkád értelmét. Különösen az állami alkalmazottakat bocsátják el tömegesen, szinte egyik napról a másikra. Mert kell az újaknak, az „öslakó-jövevényeknek” a hely, a helyed. Elveszik, elvehetik a nyugdíjadat, kidobnak-kidobhatnak állásodból. Nem számításba vehető tényező, nem is veszik számításba, hogy miként dolgoztál. Hogy rendesen végezted-e a munkádat. Mintha ez nem is érdekelné őket. Jönnek a másnyelvűek, máslelkűek, törtetnek, félretaszítanak, és tehetetlenül kell szemlélned ezt az új helyzetet. Vagy csak hatalmas lelki konfliktusok árán javíthat sz helyzeteden. Mert a kor, az új hatalom keresi az okokat, módszereket, melyekkel gyengítheti léted erejét.

Ha igaz az, hogy tehetséges, munkabíró nép vagyunk, hogy javakat termelünk, teremtünk, és tudunk javakat termelni, teremteni, ez az új hatalom önmagát is bünteti azzal, önmagát is gyengíti azzal, országát, annak gazdasági erejét is gyengíti azzal, hogy bennünket félrelök, félretaszít. De ezt teszi – talán tudva, hogy mit tesz – a cél, a Nagy Cél érdekében. A cél érdekében, melyet első pillanattól és folyamatosan, megállíthatat-

lanul és megmásíthatatlanul követ. Hogy téged elpusztítson, téged megsemmisítsen, s így tudja biztosítani a hatalmát a Tőled, népedtől elvett, vagy inkább a te és néped félretaszításával kapott földön, a földeden.

S te csak állsz. Állsz, mint másság, meggyötört arcoddal, nem sajogni nem tudó lelkeddel. Még a megszokás sem enyhíti a másság-tudatnak ezt a mindig-mindig, folyton-folyvást való sajkását. Nézed, nem irigykedve, de tudomásul véve ama másokat. Azokat, akik nem tartoznak hozzád, nem tartoznak közéd, más arc, más lélek, más természet, más nyelv és gondolkodásmód, más hevülete a vérnek. Nézed őket, s tudomásul veszed az ő boldogságukat, megérdemelt vagy megérdemeletlen önteltségüket. És milyen fájó, hogy ami nekik jó, neked lehet rossz is. Ami nekik öröm, neked lehet bánat is. Ez az a másság, a mindenben mások vagyunk, sorsunkban is, ez az élet rendje, ez a többszínűség rendje. Ha a piros fakul, erősödhet a szürke. Ha a kék megsápad, előlapakodhat valahonnan a zöld. Előregedő fák ágai száradhatnak le, töredezhetnek le, recsegtve hullhatnak le, miközben más fák nőnek és frissességbe öltözködnek, burkolóznak a fiatal hajtások, ugyanannak a fának az élni akarása, vagy a másik fának a fiatal felfele törése, kapaszkodása. Így sokszínű a lét, az élet, de amikor egy élet kidől, egy nagy fa, időket látott fa, Világfa kidől, szegényebb is lesz a világ.

A román állam joggal követeli meg az újonnan meghúzott határ innenső oldalára esésével alattvalóivá vált „újonc” alkalmazottaitól, hogy letegyék a szokásos esküt. „Esküszöm, hogy Romániát, a román állam érdekeit hűséggel fogom szolgálni.” Tőled is, aki ugyanazt az esküt egy évvel, öt vagy tizenöt évvel ezelőtt a magyar államra tetted le. Mondhatnád: ez történt, ide estünk, ide sodort a sors, az életnek mennie kell tovább; és teszed az ujjadat a Bibliára, és mondod azt az új esküt. De te magyar vagy. Sajátos lelkület, sajátos erkölcs, s magyar mivoltodban szinte természetes, hogy megfogalmazódk benned:

Csak egyszer esküszik az ember!

Aztán a kérdés, és a rá adott felelet, feleletek, melyek kínoznak, gyötörnek. Gyötrik a lelkedet.

Kétszer esküdni? Becsületes ember csak egyszer esküszik! És én már felesküdttem a magyar államra!

Az adott szó szent!

Légy becsületes, légy igaz!

Nemcsak keresztény, még annál is ősbibb erkölcs maradványai ezek. Magukkal hozták őseink valahonnan, talán Ázsiából, vagy már nem is sejteni, honnan.

„Százszorta inkább éltedet tagadd meg, mint magad,

Hadd vesszen el az élet, ha a becsület marad!” – mondjuk, mondhatjuk, vagy mondhattuk hajdan Petőfivel.

Melyik nép költészetében fordul ez még így elő? Hogy még az életnél is drágább és

szentebb a becsület! S a költő, a költők nem önmaguknak írnak. Ők a nemzet lelke kifejezői.

A XX. század megtépázta ezeket a „szentségeket” is, sokat veszítettek súlyukból. Ám 1919-ben, 20-ban, 21-ben még éltek. Éltek a lelkekben, részei voltak a ránk is, minden-
kire vonatkozó Isteni Parancsolatnak.

Tehetős ember voltam, sokan fordultak hozzám, segítsen ki őket. Akin tehettem, segítettem. Volt, aki papírt akart adni a tartozásáról. Nem fogadtam el. Papírért nem adok, csak az adott szóért. Az számomra fontosabb minden papírnál – mondtam. Nem is csaptak be soha...

Emberek tíz meg tízezrei veszítették el az állásukat azért, mert azt mondták: az esküt nem lehet naponta cserélgetni, váltogatni. Becsületes ember csak egyszer esküszik! Ők már felesküdték egyszer a magyar államra, az esküjüket nem szeghetik meg.

Édesapám pénzügyi főtisztviselő volt. Nem tette le az esküt, állásából elbocsátották, s oda jutottunk, hogy mentünk kalász gyűjteni a mezőre, s morzsolgattuk a kalászsokat... Hogy én tanulni tudtam, egy nagynénémnek köszönhettem, aki magához vett, a szó szoros értelmében kiragadott a család nyomorúságos helyzetéből. Az öcsém – sajnos – még az érettségiig sem juthatott el. Más lehetőség nem volt számára, mesterséget tanult, önálló életet kezdhett, s így nem lett rabja senkinek sem. Még az államnak is csak részben volt kiszolgáltatottja, zsaroltja, sakkbán tartottja... Kiváló tanuló volt, ki tudja, mi lehetett volna belőle...

Az új hatalom így kapott okot arra, hogy ezeket meg ezeket bocsásson el az állásukból. Hogy ezek és ezek vettessenek útszélre. Szinte minden vasutas, számvevőszéki, pénzügyi, az adminisztrációban, a közigazgatásban, tanügyben dolgozó, egyszóval minden állami alkalmazott, állami hivatalnok útszélre vettethetett. S a helyüket be kellett tölteni. S így még szemrehányást sem tehetett senki az elbocsátottak közül. Legfeljebb az ég felé fordított arccal mondta:

Miért büntetsz, Uram? Mit vétettem ellened? Felhangosodik a kérdés milliókban: Mit vétettünk ellened? Bujdokol a néped a sivatagban, keresi az enyhítő forrás vizét. S csak messzi vizek csobogása hallszik, s nincs már erőnk. Elesünk. Mennénk, másznánk a messzi csobogás felé, és nincs erőnk...

Ezt, az ilyenfajta becsületet, becsületességet aztán elfújja a szél. Az embereknek rá kell jönniük: minden megváltozott. Minden más lett. A nézésed, a tekinteted is... Mégis: magunkat kicserélni nehéz. Kibújni a bőrdőből, más bőrbe bújni: nehéz! Nehezen tudsz, és: nem is tudsz egy ideig. Bár az idők vizei a te arcodat is mossák, alakítják...

Rá kell jönnöd, hogy „ebben a világban” minden lehetséges. Főleg velünk. Nincs súlya a szónak, ingovánnyá válik a volt szilárd talaj a talpad alatt, ott állsz a semmi partján, s érzed, hogy soha ilyen kiszolgáltatott nem voltál addig... Igen, addig... Mert most:

Más idők járnak...

Más idők köszöntöttek Erdély népére. És főleg: Erdély magyarságára.

Végül is Budapestről jön a felmentés, a maradék magyar állam feloldja egykori polgárait az esküjük alól, s úgymond feljogosítja őket, hogy a román, a szerb-horvát vagy csehszlovák államra is letehetik az esküt. Még így sem élnek sokan a lehetőséggel. Számukra a becsület alól, a becsületérzés belülről jövő parancsolata alól nincs feloldás. Így lesznek a volt állami tisztviselők tömegeiből kertészkedők, méhészkedők, földművesek vagy éhenkórászok. Munkanélküliek, kenyértelenek. És kenyértelenségre jutnak – nincs itt válogatás – a kétkezi munkások is, ha az a bűnük, hogy magyarok. Még a szakértelem is mellőzhető, ha mellőzhető.

Dobták ki a magyarokat a gyárakból! Az állami gyárból! Itt van ez a vegyi kombinát, az a magyaroké volt, s akkor átvette a román állam, na, onnan a magyarokat, a magyar munkásokat mind kidobták, s mind románokat tettek be. De aztán nem sokáig tartott ez, mert azok nem értettek a munkához, s kénytelenek voltak visszavenni minket. Nem minden magyart vettek vissza, de vissza kellett vegyenek a fontosabb helyekre.

Szinte mindennapos, hogy valahol megszületik a döntés: menni, elmenni innen valahová, bárhová, akárhová új hazát keresni! Mert a régi elveszett. És hosszú sorok kanyarognak a havas mezőkön, imbolygó bárkák lebegnek az óceán vizén. Lélekvesztők – mondja a nyelv csodálatos sűrítő ereje. Lelkeket veszejtők ott, a nagy vizeken, a Világ Vizein. És a tartalomhoz hozzátapad az is: mentők, lélek-mentők, életmentők is lehetnek azok a meg nem menthető lelkeket menekítő bárkák. Mert aki a szülőföldjétől elszakad, népe közösségéből kiszakad, léte, magyar léte napjai meg vannak számlálva. Óriási az óceán vize, hatalmas nagy víz, s te benne imbolygó csónakodon szinte nem is vagy, ott inogsz a bizonytalanság téged magához ölelni, magába fogadni akaró végtelen mélységei fölött. Parányi porszem, mely ha belehullsz az óceánba, a hatalmas víz könnyörtelenül elnyel. Ha még lebegsz a vízen, tengődsz, hanyódsz egy ideig, a vég mindig ugyanaz. Hiába a fohász: Ments meg, Uram! Emberek, jóemberek, mentsétek meg lelkeinket! Mentsétek meg lelkeinket, jaj, mentsétek meg!

Kémlelő repülőgépek röpköd(hetné)nek a magasban az elsüllyedt hajó utasai után kutatva... Ott kint a Világóceán vizén. Kint a nagyvilágban. Keresni téged. De nem keres senki.

Az egykori statisztikák szerint mintegy kétszázezren hagyták el ekkor, ezekben az években Erdélyt, Kelet-Magyarország földjét. Akik csak a maradék országig mentek, sebzett szívvel (a szülőföldjüket, a fenyőfák susogását, a hegyi patakok vizének csobogását, a szülőföld énekes madarainak dalát soha nem feledve) éltek, ahogy éltek, élhettek tovább. De akik messzebb mentek, akik ráültek, beleültek ama lélekvesztő csónakokba, csak ideig-óráig élhettek tovább... Géza Uruguayban, Argentínában és Brazíliában sok tucatnyi 1920-as menekülttel, illetve azok leszármazottaival beszélgetett vagy beszélgetett volna. Sokan még mindig őrizték az érzést, de a nyelv legtöbbjüknél elveszett. S régi mondás:

Nyelvében él a nemzet.

Egy másik fajta áramlás is megindult Sóhajdról, a Sóhaj földjéről... Nem ki, hanem „be”, be (ahogy itt nevezték, vagy kezdték nevezni) a Regátba. Furcsa, új keletű név lehet, hiszen Regát, azaz királyság itt, Erdély földjén már több mint 900 éve elkezdődött, míg odaát, ama Regát 1881-ben, tehát mindössze 38 évvel előbb lett „regát”, s független államiságát is 4 évvel azelőtt, 1877-ben mondta ki.

Igen, a Regát. Nagy magyar temető az is. Temető, mely már sok évszázad óta elnyel, elföd, eltakar.

Furcsa nép vagyunk. Erdélybe – magyar földre – megérkezett egy román, két román, egy román család, két román család, s azok elkezdtek gyarapodni. Tíz év múlva már 15-en, húszan, 20 év múlva 50-en, s fél évszázad múlva kétszázan voltak.

A mieink megérkeznek, 5 év, tíz év, 50 év, s teljesen elnyeli őket a föld...

Ezért már nem ők a felelősek, hanem mi. A mi gyengeségünk. Ők csak legfeljebb annyiban, hogy ez is az ő feltételük: ha odamentél, légy román. Tanulj románul, szólj románul, hisz ez itt román föld.

Hányszor halljuk ezt a szókapcsolatot – román föld – itthon is, már egy napra rá, ahogy megérkeztek. Mert olyan a föld, amelyen ő van, amilyen ő... Még mese is születik, született hozzá, a dákó-román elmélet. A kétezer éves múlt elmélete. Mely azt hivatott bizonyítani, hogy amikor a te őseid idejöttek, ők már ezer év óta itt voltak. Az is a román felfogáshoz tartozik, hogy ezt bizonyítani nem kell és nem is lehet semmivel. Való igaz, a legendákat – még a kreáltakat is – nehéz bizonyítani. A felvilágosodás kora óta, amikor a Scoala Ardeleana (Erdélyi Iskola) ezt az akkori nemzeti ébredés korában elképzelte vagy kitalálta – nincs kizárva, hogy bécsi segítséggel –, félredobva a valós valóságot, a balkáni eredetük realitását, a legenda jutott be (a minden eszközzel terjesztett, és az oktatásban is kötelezővé tett eredetelmélet épült be) a román tudatokba, s lett megalapozójává sokak nemzeti érzésének, úgymond büszkeségének. S ennek a kreált én-tudatnak lett az alapja az erdélyi eredet. Azaz: az ők itt az őshonosok ideológiája. Mint egy elnyomó politika, melyre épül a te üldözésed. Szembeszegülés a múlttal a „jelen” érdekében, a föld végleges bekebelezése – ami már az ő álmuk, melyért tenni is akarnak – megvalósításáért.

Hogy akármikor jöttél, azért lehetnél ember is? Ez, ez érdektelen, ez fel sem merül a hódítóknak, akiknek csak egy a fontos: a szinte váratlanul, ajándékba megkapott („viszszakapott”) földet – a világgégés ajándékát – megtartani.

A hosszú sorokban menetelők hát mennek, mennek, el, el, elmennek... El valahová, ők sem tudják hová... Géza áll a hídján, s nézi, nézi őket... És ott állt ama hídon édesapja – akinek a barátai, sorsa részesei mentek el, ott állt anyósa, akinek a fiútestvérei rendre elmentek, elmentek ideiglenesen, tanulni, dolgozni, megkapaszkodni, és nem térni vissza soha. Nem lenni itt, ahol ostorok csattognak a fejed fölött, a hátadon,

huszonöt botütés jár neked, nem is egyszer, vissza-visszatérőn, s nem másért, csak azért, mert magyar vagy. Itt is megürül egy ház, ott is megürül egy ház. Jöhetnek és jönnek is a honfoglalók az ő helyükre. Ahogy állsz ama hídon, s őket nézed, nézed meghajlott hátukat, rajta a batyu, s húzná-húzná őket visszafele, de nem tudja, mert ama batyuk ereje csak ellenerő szemben a menni-menni-menni erővel, szemben a hajtottsággal, mely menni készíti őket. Őket, a menekülőket. Gézában megint felvillan a rájuk illő, őket jelölő, megjelenítő szomorú szavunk: földönfutók... A földönfutóink elvesztik otthonukat, elvesztik biztonságukat, s mennek valahol a bizonytalanságban, mennek valahol az otthontalanságban, az ismeretlen idegenség felé, nem is tudják, hová. Elvesz számukra a föld, a megtartó, mely őket már nem akarja megtartani, el a haza, mely többé már nem akar a hazájuk lenni, el a biztonság, melyet elvett attól a földtől (ahol ők születtek) a történelem, el a béke, az otthon békessége. S el a lélek nyugalma is. Ott állnak a végtelenség peremén, valahol, s érzik, hogy számukra minden elveszett. Szelek fújják, esők, viharok csapkodják, s a talpa alól kifut a föld, melyen eddig ő is futott... De fut mégis, mert ez a szomorú állapot, ez, csak ez, ami számára reményt adhat.

S miközben ő fut, Sóhajföld székely-magyar partjait mossák, állandóan, megállíthatatlanul mossák a történelem vizei.

Hogy ezeket a vizeket – melyek nem a lelkek megtisztításért jöttek, s zavaros, háborgó vizekként zúdultak ránk – erőszakosan zúdították ránk? Árkot ásva nekik, hogy ránk vezethessék? Hazug árkot, hazug, addig nem létezett, a gonoszság ereje által csináltat? És hogy abba jött a víz, s még nyomatták, pumpálták is azt a vizet, azokat a vizeket, hogy nagyobb legyen az árjuk, sodrásuk? Vagy csak úgy jöttek az ítéletidőben? Szinte mindegy.

A vizek megjelentek, itt voltak és vannak, mostak és mosnak, romboltak, pusztítottak, pusztítanak. Itt vannak, itt zúgnak, morajlanak, mosnak, mállasztanak, szabdalják, omlasztják létünk partjait... Rombolva mállasztják, pusztítják életterünket, népünk életterét a visszafordíthatatlan időben. És ebben a visszafordíthatatlan időben a tegnapot, ami tegnap történt, és a tegnap megtörtént, meg nem törtéنتé tenni már nem lehet. A mögöttünk becsukódott idő ajtaját újra kinyitni már nem lehet. De csak úgy némán, beletörődően venni tudomásul, azt sem lehet. A fejünket visszafordítani, nézni, kutatni azokat a vizeket: Honnan jöttök? A miket és miértet keresni, sőt kérdéseket tenni fel a néma időnek, magunkban, már csak magunkban kérdezni, azt lehet, ennyit még lehet, és kell is. Mert az igazat mindig kell keresni, s ha látod: kimondani, és mondani, mondani, mondani, kiáltani, követelni, az igaztalanságokat elutasítani. Ennyit lehet, sőt: ez a mindenkor ma örök kötelessége.

Kötelességünk magunkkal szemben. Kötelességünk még akkor is, ha kérdéseinkre nincs felelet, mert a történelem némán és megkérdőjelezhetetlenül hömpölyög medrében. A félreteszített, megrabolt, az élet rózsáitól megfosztott, sorsukban megnyomorított

tak barikádja, védősánca és – talán – egyetlen reménysége is ez. Mert: múltunkkal tisztában kell(ene) lennünk. A körénk gyűrűző és gyűrűztetett hazugságok már-már átláthatatlan halmazával szembe kell néznünk, sőt, szembe is kell(ene) szállnunk. Azok ál-arcát le kell(ene) rántanunk, s a belőlük fakadtakat el kell(ene) utasítanunk még akkor is, ha azok már-már belepik, ellepik az életünket, ha azok közül már alig látszik ki az Igaz. Vagy ha már-már úgy is tűnik, hogy a velük átfestett múlt az igaz. Akkor is kiáltani kell(ene), és nemcsak kellene, hanem kell is, hogy Nem és Nem és Nem! Hogy azokon a parányi helyeken, ahol még valami módon él a múlt – amiként a Sóhajok Földjén –, folyamatosan kell építenünk sáncainkat. Megállítani, gátakkal, verejtékünkkel, az igazat kiáltó, gonoszság erejét, sodrását, mocskát elutasító jajkiáltásunkkal, vagy ha az nem elég, magunkba menekülésünkkel, becsukott kapunk védő falával, a magunk értékbástyái mögé menekülve, vagy azok folyamatos építésével, megépítésével elterelni a romboló vizeket! A vizek romboló erejét!

Ám a döbbenet, a népedre rászakadt döbbenet beléd fojtja a szót. Sóhajd népe, Sóhajföld – az egész Kárpát-medence Sóhajföldjének a népe – szinte képtelen kijózanodni... Cselekedni sem tud. Vagy alig tud. Már nem csak azért, mert felfeszítettett, hanem azért sem, mert nem tud magához térni a döbbenetből. Vagy ami még szörnyűbb: azért, mert tudomásul vesszük, ami történt, ami velünk történt, s azt is tudjuk, hogy széttárt tenyereinkkel nem tudjuk megállítani ama sodró vizek özönlését. S ez a megszokás beletörődéssé is válhat bennünk. Megszokjuk, hogy azok a vizek vannak, itt csobognak, morajlanak, s már-már békésen ülünk az idő összehordta partjaikon. Vagy megállunk hídjainkon, s nézzük, csak nézzük a vizek egyhangú csobogását. És még csak védőfalainkat is elfelejtjük megszilárdítani.

A nincsenhez hozzászokott ez a nép. A nehéz élet megpróbáltatásaihoz is. Fagyhoz, hideghez, a nehéz föld feltöréséhez, a falat kenyér előteremtéséért folytatott küzdelemhez. De ilyenféle orvtámadásokban a 16–17. századi tatárbetörések, majd a Madéfalvi veszedelem vagy a 1849-es orosz betörés (rázúduló igazságtalan és embertelen golyói, tűzcsóvái) óta nem volt része. Ám ama régi időkben meghúzta a vészharangokat, meggyújtotta a vészt jelző tüzeket, segítségért kiálthatott, ellenállhatott, s ahogy felocsúdott a veszedelemből, ellen is állt, vagy védekezett, védekezhetett. Akkor a székelység történetének legfájdalmasabb és legmegalázóbb korszaka köszöntött rá. Ráköszöntött, vagy előrevetítette magát egy olyan kor, amikor ott van állandó jelleggel az ellenség, rágja, emészti, pusztítja az életedet, népirtás folyik ellened sok-sok módszerrel és a legkülönbébb változatokban, s nem csak egy vagy néhány ütközetet kell megvívnod, hanem állandó jelleggel folyik néped ellen a harc. S az ellenség nem áll veled szemben harci oszlopokban felsorakozva. Csak ama rád irányított fegyverek csövét látod, aki a ravaszon tartja az ujját, az álcázza magát. De ott van mindig, mindenben, az egész létedben, életedben. Amíg van életed. Mert a nagy cél az, hogy ne legyen.

És ebben a néma küzdelemben ott állsz ama világosztó kapud mögött, ablakod világra néző nyílása mögött (sokszor elrejtőzve függönyöd mögé), s nézel és nézel és nézel, kémleled a kintet, mely nem is olyan régen még ugyanúgy bent volt, a te világod része volt. És minden ismerős volt benne. De az úton, az út sodrásában, az út idő és emberfolyamában összevegyült az élet, a jó és a rossz, a megszokott és a merőben új, eddig ismeretlen, összevegyült a te csended a világ zajával, az őrlő malmok zúgásával, összevegyült minden.

Ahogy Géza a maga rejtekeiből ősei szemével nézi az utcát, látja az ő népe arcát, arcait, mozgását, mozdulatait, mintha egy nagy folyam, emberfolyam hömpölyögne az úton. Ismerős arcok, ismerős mozdulatok. Nem kell, hogy lásd az arcot, ahogy inog a test, ahogy körbefogják azt alkatának, rongyainak, mozdulatainak vonalai, tudja, vagy tudod te is, hogy az közülünk egy. Szinte még látatlanul is tudod, a lépés zajáról, ritmusról vagy a szuszogásáról, a köhögéséről, a nyögéséről is tudod, a sóhajtásáról is tudod, hogy az X vagy Y, a szomszéd öregasszony vagy fiatal lány a Felszegeblől... Tudod, hogy ezek a ködben sejlő gyermekek melyik kapun jöttek ki, hogy hívják őket. Vagy ha esküvő van, felszalagozott szekerek mennek le a kapud előtt, tudod, hogy ki kit vesz el, s ha viszik, hová viszik az új menyasszonyt. Mert ismersz mindenkit, s még azokat is, akiket nem ismersz, megismered a mozgásukról, arcuk vonásairól, hangjuk lejtéséről. Mert nemcsak az egyénnek, a népnek is van karaktere. A történelem formált bennünket ilyené, amilyenek vagyunk. Határozott mozdulatúvá, egyenes és biztos járásúvá. Vagy félszeggé, néha-néha tétovázóvá.

Géza sokszor kísérletezett. Idegen faluban vagy városban, de szülőföldjén, nézte a vele szembe jövő embereket. Figyelte az arcukat, mozdulataikat. És az arcról, mozdulatról tudta, hogy kit milyen nyelven kell megszólítani. És: csak egyszer csalódott. A megszólított magyar arcú asszony románul válaszolt. Aztán: Tatăl meu niciodată nu a vorbit cu noi ungureste. (Apám sohasem beszélt velünk magyarul.) Csak a nővérevel beszélt úgy, de velünk soha! – mondja Gézának az asszony. S Géza vádlón gondol az ismeretlen apára. Miért nem beszélt a gyermekeivel magyarul? De gondolhatna az idegenbe kerültek tömkelegére is. Minden ilyen tíz magyarból legalább nyolcra. Nemzeti tulajdonságunkká vált: nem fontos számunkra a nyelvünk („mely hóban virul”), s könnyen elfeledkezünk arról is, hogy ha Isten beleteremtett egy népbe, azt a népet válnunk kell.

Fegyveresek jönnek az úton lefele. Néznek jobbra, néznek balra.

Amikor azt látod, hogy keresztet vetnek a templomod előtt, keresztet vetnek az ő sajátos módjukon, épp fordítva, mint a te néped teszi, Isten csak egy van, gondolod magadban. S egy kicsit közelebb érzed őket is magadhoz. Bár, hogy illúzióid ne legyenek, kijózanít a valóság. Rövidesen. Te is fogod hordani a nem az Isten dicsőségére, nem

az Ő jelképeként, hanem a téged uraló, föléd emeltetett másság jeleként, a föld birtoklása jeleként idetelepített, ideemelt katedrálisok köveit.

Egy ideig még a régi pénzzel vásárolunk. 100 KRONEN – 100 KORONA – olvasod. Aztán kisebb betűkkel: még nyolc, összesen tíz nyelven – Cto Korona – Una suta coroane... Ennek a fajta „szellemiségnek” rövidesen vége lesz. Legalábbis „nálunk”, mert az új magyar pénz, melyet a pár ezernyi magyarországi román is használt, a pengő – továbbra is megtiszteli őket és a többi népeket. Azon is hat nyelven olvasható a pénz megnevezés. Megjelenik a román pénz, UN LEU, 100 LEI... Nyilván csak egy nyelven, mert hát a világ halad, előre halad, a más népet semmibe se végy irányban. Azt nem becsülni kell, azt el kell pusztítani! Annak tudtára kell hozni, hogy Románia az Románia, hogy itt más szelek fújnak, mint amilyen szelek eddig ezen a földön, vagy a mai Romániának ezen a részén fújnak.

Géza próbálja megérteni őket. Harag és gyűlölet nélkül. Fiatal, feltörő nép. Nyelvére, kultúrájára, önmagára, önmaga értékeire való büszkesége szép és dicséretes. Hogy nem fér bele ebbe a büszkeségbe a más népek megbecsülése, a más kultúrák, más nyelvek, más lelkek tisztelete? Tisztelése? Ez bizonyos lelki szegénységre vall. De vallhat a múltjukra is!

Az ő nyelvüket, kultúrájukat sem becsülték a török uralom alatt!

Vagy arra is vallhat, hogy ők sem becsülték saját népük kulturális értékeit, s akkor miért becsüljék a más népekéit? Nehéz belelátni oda, ahová nem látsz be. Az erdélyi románság ama hírhedten híres Gyulafehérvári Nagygyűlésen még jogegyenlőséget, önkormányzást is, mindent-mindent ígért. Aztán el is felejtettek mindent... Mindent-mindent. Még a békeszerződésbe foglalt kötelezettségeiket is.

Talán rájöttek, hogy ezt, ezeket, ezek betartását tőlük a világ nem várja el. Mert azok – bármilyen kevesek is voltak – csak szemkiszúrásból, az „igazságosság” látszatáért kerültek oda az egészében igazságtalan „büntetőtörvénykönyvbe”. S ha ez így van, inkább megengedi? vagy azt is várja? ama „világ”, a győztesek világa, vagy a győzteseket is irányító valami, eszme vagy gépezet, hogy ezt a népet el „szabad”, esetleg el is kell pusztítani.

Hogy minden ember ember? Hogy még az újonnan érkezettekben is ott van – kiben rejtetten, kiben láthatóbban – emberi mivolta? Hogy a néped elleni gyűlölete nem szivárog le úgy, mint egyének elleni, minden közülünk való egyén elleni gyűlölet? Ha leesel, felemelnek. Ha segítségre szorulsz, megsegítenek... Mint egyének megvagyunk... Azt is tapasztalod, mint egyén, jó ember az a más, a más nyelven álmodó, gondolkodó, lelkében más múltat hordó, hordozó. Tud meleg lelkű is lenni, segítőkész is lenni. Ahogy te nem tudod gyűlölni őt, csak azért, mert román, hiszed, hogy ő sem gyűlöl téged csak azért, mert magyar vagy. Sőt: olyan jelek is vannak, hogy mint egyént tisztelnek, megbecsülnek... Mint egyént, mint embert, embertársat... És mégis... Amiként a te arcon, az övéken is ott van a másság jele...

Viszik a koporsót. A nagyot. Viszi fekete méltósággal a kocsi, s követi a fekete gyász fájdalmával búcsúzóknak menete.

A fájdalom szent érzés. Nem illik belenevetni, nem illik belegázolni vagy beleköpni a megtört, szenvedő arcba. Vagy legalább annyit adjatok meg, ne kívánjátok, hogy akinek fáj a ti örömeitek, veletek örüljön ő is. A természet törvényeit átlépni nem lehet. Amit én érzek, azt én érzem, az az én bensőmből fakad, s neked azt kétségbe vonni nincs jogod.

Csörtető új világ

Az új hatalom gőzerővel fog neki a munkájának. Birtokba venni az „ősi román földet”, azaz: a mi földünket, a mi szülőhazánkat. Sáncait, melyekkel körülveltük otthonainkat. Láttuk: ideológia is van már erre: Decebál fiai ők, a megjelentek! Kétezer éves a múltjuk ezen a földön, a miénk „csak” ezer, vagy még annyi sem „egészen”. Mi magyarok csak idejöttünk, betolakodtunk, s mindmáig jogtalanul vagyunk itt. Igazságszolgáltatás történt, amikor tőlünk, a betolakodóktól visszavették az „őslakók” a földet.

Itt, ezen a földön, ahol Géza él, s ahol az ő ősei éltek hosszú-hosszú láncolatban, visszább, visszább és még visszább, tíz-húsz-harminc, ötven, csak az Isten tudja megmondani, hogy hány generáció óta, s ez a szó, hogy magyar, őket jelentette. Az ő népet. Jó volt magyarnak lenni? Igen, jó volt. És nem volt jó. Jó volt és nem volt jó. Amikor be-betörték a kunok, tatárok, Batu kán mongoljai, a krími tatárok, II. Mohamed szultán törökjei, nem volt jó. S amikor kissé később Horia, Closca és Crisán parasztjai, Avram Iancu és Axente Sever tömeggyilkossá vadított felszabadult jobbágysai, vagy még odább kószáló, emberi mivoltukból kivetkőztetett szerb szabadcsapatok hányták kardélre a magyarokat, csak azért, mert magyarok, akkor sem volt jó. Mondják, fennmaradt az emlékezés történelmében, az asszonyoknak, a fiatal lányoknak ezek az itt is és ott is felbérelt és elvadult tömeggyilkosok csak úgy kegyelmeztek, ha az övéik lettek. S ha az ő vallásukra tértek – íme, nekik fontos volt a vallás –, s az ő nyelvükön kezdtek beszélni a gyermekeikkel. Tehát fontos volt nekik a nyelv is. Az ő nyelvük! Íme, az erőszak bűvöletében hogy torzul el egy egyébként szép vonás, a nyelved, a Te Anyanyelved, az Édes Anyanyelv szeretete. Eltorzul, mert vér borította szemedet át már nem látod a másik ember arcát, lelkét, nem tudod tisztelni annak lényét, emberi vonásait, s nyelvében akarod megölni őt. Akkor is így volt, s most is így lesz... Rendeletekbe foglalják a nyelv jogát vagy jogtalanságát, a másik ember meg- és kifosztottságát.

Micsoda világok voltak és vannak.

A régi csak emlék! S ami ma van, azt kell élni, azt kell elviselni, abban kell megtalál-

ni a továbbélés lehetőségét. Sárral vagy vérral befröcskölt arccal is! Bakancsokkal, bocskoros lábakkal letapodott lelkeddel is.

Bizony, a semmiért beleköttek az emberbe, s megpallották jól! Douazeci si cinci, úgy mondták. Huszonötöt! Áthívták, s elfenekelték.

Én is beléestem huszonkettőbe. Azét, hogy ősszel volt, törökbúzá-t szedtünk, akkor voltunk itt a szomszédba, Ütő Elek bácsiéknál törökbúza bontani. Mi voltunk ott, fiatalok, s a gróf Mikes béresbírójának két leánya, azokat hazakísértük tíz órakor, mert később nem lehetett az utcán járkalni. Akkor bementünk, a leányokat bekísértük, hát ott volt a leányoknak az édesapjánál két csendőr. Illogattak. Egy darabig beszélgettünk... Az egyik csendőr pertu barátom is volt, árapataki, Kukuj János. Egyszer azt mondja a társának: Gyere, menjünk! Elmentek. Mi is még kicsit beszélgettünk, az öreg kínált pálinkával, nem fogadtuk el. Ahogy kijöttünk a lakásból, körülbelül húsz méterre ott vannak. Na, azt mondja Kukuj: Hát jösztek! Igen... Menjünk velük... Mikor el akarunk válni – csak ott laktunk pár méterre mind a hárman – gyertek csak, valamit kérdezni akarunk tőletek! Gyertek ki a községházához! Nem menyünk, me mán ott az idő, le kell... Hát hány az óra? Mondjuk: Tíz! Valamivel elmúlt tíz óra. Na. Evvel mentünk, beszélgettünk másfelé, az egyik jól tudott magyarul, a másik is tudott, de nem úgy, mint az a Kukuj nevezetű. Na, bemegyünk a községházához, leteszik a puskát, a lámpát meggyújtják, s nekiesnek ennek a Fehér Bálintnak. Azt mondják: Hány óra? Mondja Bálint, hogy mennyi. Most lehet fél tizenegy. Igen? Fél tizenegy? Sipp, supp! Akkor a másiktól, az öcsémtől. Hány óra most? Akkor kezdték őt ütni! Mikor annyira megunták, jöttek nekem. Kezdték pofozni kujakkal, mindennel, úgy, addig vertek, hogy csupa vér volt mindenem. Archa, fülbe, mindenképpen. No, aztán az egyik ott maradt, a másik lekísért a patakra, a vértől megmosdatott. Én hazamentem, szólottam nagynénémnek, hogy ne, mi van... A csendőrök megvertek. Felkött, a fejemet békötözte vizes kendővel, s én lefeküdtem. Ezek nem! S reggelre úgy eldagadtak, hogy tiszta kék s fekete voltak. A fejük kidagadva! Abba az időbe Dudus volt a megyei főorvos, aztán bementünk hozzá. Az orvos megvizsgált, felvették a jegyzőkönyvet, aztán elengedtek. Egyéb nem lett belőle.

Vajon honnan a más nyelv, a másajkúak gyűlölete? Főleg ezen a földön, ahol az ő nyelvük ellen soha fegyvert nem emeltek. Még a szó fegyverét sem. Olyan lenne ez a jelenség, mint a növények harca egymás ellen? Hogy a gyomok sarjadnak és megölik a nemes növényeket? S a világban is lenne nemes és kevésbé nemes?

Talán igen, van. Ebben a világ változatossága.

De a nemes mindig nemesített, nem magától lesz olyan, amilyen. Nemesíthet az idő is, a küzdelem is, a harc, az akarás, a vállalás, még a magad legyőzése is. Téged is, engem is. És meg is maradhatunk vadnak. S sokszor a vad, a nyersen erős az erősebb. S arra is tud példát a történelem, hogy a kiműveltet, vagy jobban kiműveltet győzi le a kevésbé kiművelt... Ez történt a kultúrát teremtett, ezelőtt már 3000 évvel gyermekeiket iskolákban, kőtáblák fölé hajlatva oktató sumérok nyelvvel. Csak a kőlapokon maradt

meg, jöttek a barbár népek, vagy náluk barbárabb, de szívósabb, erőszakosabb népek, írásukat átvették, tehát tanultak is tőlük, de nekik el kellett tűnniük a történelem színpadáról.

Így dült le Róma is. Ama nyugati birodalom és a keleti is, egyaránt. Ennek is és annak is a „barbár népek”, vagy kíméletesebben: a náluk barbárabb népek készítik el a koporsóját.

Csillagok, csillagok, szépen ragyogjatok...

Nézem a csillagos eget,

S sírok alatta eleget...

Foaie verde, foaie fragă

Eu ți-am spus, fă, că mi-este dragă

Și-am să iau din cer și stele...

Igen, csillagok, csillagok... A csillagos eget nézed, s azt olvasod, hogy a másik legény a másik nép fia: lehozza kedveséért az égből a csillagokat is...

Szép ez is, szép az is.

Géza gyönyörködve hallgatja meg az ő dalaikat. Gyönyörködik bennük... Gyönyörködik idő görgette szó és dallamsoraikban. Nemcsak tudja, érzi is a szépségüket. Tudja azt is, minden nyelv, így az ő nyelvük is szent. Nem azért, mert szebb vagy jobb, mint a mienk, hanem azért, mert az egy nép lelkéből fakad, benne a múltja, a szíve, hozzá fűződő szeretete. S abban szólal meg nekik a világ. Szépségeivel és keserőségeivel egyaránt.

Bántani egy más embert a nyelvéért, bűn... Csak a te hited lenne ez? Csak a te lelked, kultúrád, világfelfogásod súgná ezt? Hisz ők nem hallgatták ugyanolyan szívvel a mi dalainkat, és ők nem, vagy csak ritkábban tanulták meg a mi nyelvünket.

Vagy igen mégis?

De a tények cáfolnak!

1919-ben az új, csatolt terület románságának 90%-a nem tudott magyarul.

Nem akart tudni? Vagy nem tudott tudni? Jó volt-e, hogy a magyar oktatási törvények nem tették kötelezővé nyelvünk tanulását?

S azután? Az egykor háromnyelvű városokból – legalábbis az új urak szempontjából – egynyelvűek lettek... És a mi iskoláinkat be fogják tiltani, zárni ott, azon a földön, ahol eddig minden virág virágozhatott, és virágzott is.

Nem egyforma az ember, nem egyformák az emberek, náluk sem, nálunk sem, sehol sem. Nekünk volt Bartók Bélánk, aki hihetetlenül tudta tisztelni az értéket. Bárkiét, ha érték. A tiedet ugyanúgy, mint az övét vagy miénket. A németeknek volt Brahmsuk, aki magyar táncokat komponált. És Erdélyben is voltak román zenészek, akik megküzdöttek azért, hogy Kodály Psalmus Hungaricusát bemutathassák. Mert ők tudták: minden érték egyetemes! És aki maga is érték, tudja tisztelni a másban levő értéket is. És milyen

jó lenne, ha ez valóban törvény lenne, mindnyájunk törvénye. A tiéd ugyanúgy, mint az enyém. S az övék ugyanúgy, mint a miénk.

A nyarak és telek ugyanolyanok maradtak, mint régen voltak, csak a Világ vált mássá, az ember vált mássá, s talán rosszabbá is. Mert a fejlődés, a világ rohanó száguldása, a régi szétzúzása, a Régi Rend szétzúzása, eltaszítása a lelkekben is rombol. Az „ész, érdek és igazság, törvény, egyenlőség s te áldott szabadság” mostohatestvérekké válnak, szétszakadnak, elszakadnak egymástól. Az ész és az érdek összeszövetkeznek, összeszövetkeztek az Igazság ellen. Már ama békeszerződés!

Elemezzük az összetett szót. Béke-szerződés. Azaz: Szerződés a békéről!

Béke, békül, kibékül, aki eddig valamiért haragudott, megbékél, aki eddig nyugtalan volt. Békességes – és nem támadó szándékú – leszel. Békés leszel. Béke-jobbót nyújtasz embertársad, embertársaid, a másik – eddig veled harcban állt – nép felé.

A béke sohasem egyoldalú. Különösen akkor nem, ha szerződés formáját is ölti.

Ez az 1920-ban megkötött még szándékában sem akart békét, megbékélést. Jobban illett volna rá: Szerződés a béke, a megbékélés ellen. A lelkek megbékélése ellen. Egy volt ország és annak népe megbékélése ellen. Mintha: Ne legyen béke! Ne legyen békesség a lelkekben. Szerződés, melynek alapvető célja: ne legyen megbékélés, ne lehessen megbékélés, méhkassá válhasson a világ. Méhkassá, melyből a máslelkűeket, a szavakat, és velük együtt a szavakat másképp ejtőket kínpadra állítják, megölik őket lelkükben, mivoltukban, meggyengítik erejüket, hogy majd ásathassák velük önnön sírjukat! A törvény kétarcúvá, kétágúvá válik, egyik ága arra, másik erre nyúlik, s a két ág nem egyformán vastag. S a két arca sem egyforma. Egyik arca mosolyog, a másik sebekkel, sebhelyekkel van tele.

Egyenlőség? Hol van az már! Az egész világból eltűnt az. Soha egyenlőtlenebb társadalmak nem voltak, mint azok, amelyeket az egyenlőség zászlaját lobogtatva raknak össze, hoznak létre ama világháborút követő, vagy abból kinövő, kibomló időben, időkben, itt és ott, a Kárpát-medencében és szerte a nagyvilágban. És jön – már ekkor előrenyújtja csápját – az Új világ. Az új világ, melyet Lenin és tanítványai honosítanak meg és fognak szétterjeszteni, széterőszakolni. És hol van az egyenlőség itt, ahol neked bűnöd lesz a nyelved, és az lesz a hős, aki ki akarja tépni, vágni azt. A nyelvedet, beléd fojtva a szavaidat, melyek édesek neked. És bűnöddé lesz a szeretet. A néped szeretete, a (volt) hazád szeretete, mely elvétellett a te népedtől. Hogy ez fáj neked! Dühös szemek lesik az arcod kifejezését. És bűnöd az is, ha a kötelességedet vállalod. Néped szolgálata kötelességét. Mindez gyanús. Még a Te Istened is gyanús! Mert más! Más ima, más ének, másfajta oltár. Másfajta torony – fohász az ég fele! És a neved is bűn, azt is ajánlatos megváltoztatnod.

„Apám még Bajka volt. Boacák lettünk.”

„És hány Culcer, Cheresteşiu, Socaciu és Covaci lakja a Kárpátokon túli országgrészeket!”

Vajon ez vár rád is?

S szabadságról beszélnek, zengnek, zengedeznek. Mert hát a történelemben soha, egyetlen zsarnoki erő, egyetlen hatalom sem mondaná magáról azt, hogy megvonja, elveszi a szabadságot az emberektől.

Szabad vagy te is! El szabad dobnod a kultúrádat. Az iskolákból nemcsak a szavaidat, a te kultúrádat is ki szabad tiltani, ki szabad iktatni. Szabad gátlástalansággal, a „törvény nevében”. Misszionáriusok jelennek meg a földeden azért, hogy beléd fojtsák a szót, irtsák a kultúrádat, a dalaidat, szokásaidat, erkölcsödet, mindent-mindent, ami a tied volt. S bűnös, mindenféle erkölcsnek ellentmondó munkájukért még plusz javadalma-zást is kapnak. S az a feladatuk, hogy téged mint másságot elpusztítsanak, a te másságo-dat elpusztítsák, megszüntessék. Mint fogalom is megjelenik: beolvasztó politika! Beolvasztani téged. Hát mi vagy te? Olvaszthatóság, képlékenység? Téged lehet alakítani, át lehet alakítani, más formát adó tégelybe lötytyenteni, kalapálni, mássá lehet tenni, gyúrni?

Igen, lehet és kell is – vallják ők.

És igen, lehet(ett)! Meg lehetett roppantani a gerinceket. „Józanítani” lehetett, hogy egy világgal, egy teljes gépezettel szembeállni nem érdemes. Mi értelme a földön tapodtatni magad, ha önmagad feladásával, arcod, lelked átfestésével fel tudsz kelni onnan.

Miért jobb magyarnak lenni, mint romának?

Tordán 550 évvel előbb a lelkiismeret szabadságáról beszéltek, és most többé már nem lehet szabad a lelkiismereted. Kevesebb vagy vagy leszel, ha a szabad lelkiismeretteddel szeretnél élni

Csendőrhadak járják a falvakat, iskolákat, s keresik a te Bűnödet.

Hát jó ez? Jobb ez?

Még azt se mered mondani, hogy visszafele forgott, kezdett forogni a történelem kereke. Mert „a régi volt jobb”, az volt a szabadabb, teljesebb, tisztább és erkölcsösebb. Épp ezért nemcsak neked volt jobb, neki is, nekik is, az ő fiaiknak is. Ha nem a gyűlöletet megtestesítő Horia és Avram Iancu kategóriákban gondolkoznának, talán ők is láthatnák, érezhetnék ezt. Vagy nem azokéban, akik vérszagra gyűlő éji vadként élték meg az életüket.

Patkók kopogása az úton, s szekérenyikorgás.

A kapufélfán veréb tollászcodlik. Fecskék szántják a levegőt. Fészkük ott az ereszed alatt. Bent csiripelés. Osztyák a szülői kötelesség ajándékait a nagyok éhes kicsinyeiknek. Az élet törvénye náluk még törvény! Az Élet – mely annyi szépet adott – él és élni akar ott náluk.

De Sóhajd népe már valahogy másképp kezdi élni a mindennapjait. Valami megváltozott az ő életükben. Valami, ami más, mint eddig volt. Nemcsak a hivatalosságok épületén lobogó zászlók színe lett más, a szívek is mások lettek. És e nép helyzete is más

lett. Megváltozott a vele szembeni mentalitás. Ha nem tetszik, elmehetsz, mint ahogy tíz meg százazrek el is mennek. Nem vagy a teremtés koronája, porszem vagy, szelek útjába került porszem, melyet ide fújhatnak, oda fújhatnak, bárhová fújhatnak ama szelek. A sokszor gerjesztettek, melyek kiszáraztják léted, életed csörgedező patakjait.

Mintha terheltebb lenne a szíved örökké, örökké. Eddig soha nem érzett terhek nyomják, gondok nyomják, fájdalmak nehezednek rá. Fájdalmak tömkelege sugároz, sajdul vissza rá. Gondok, gyötrelmek sokasága. A megváltozott világ gondjai, gyötrelmei.

Nemcsak a te sorsod, a hazád sorsa is nyomja, nyomja, gyötri, sorvasztja és szikkasztja egész lényedet, énedet, borítja fel lelked egyensúlyát, s kihat a munkabírásodra, egész létedre. Kihat egész néped létére, mely rövidebbre fog szabatni mint beteg népé, a világ egyik legbetegebb népéé. Nemcsak itt, Sóhajdon, Sóhajok földjévé lesz Budapest és Kassa földje, Nyitra, Újvidék és Szabadka, a „zordon, büszke” Brassó, s a kincsek városa, Kolozsvár... Az egész magyar föld.

Cogito ergo sum! Gondolkodom, tehát vagyok. Gondolatokból várakat lehet építeni. És gondolatokkal várakat lehet lerombolni.

Mindent átgondol az új hatalom. Teljes hadrenddel, kapkodva is rendezett hadoszlopokba sorakozva, vezérkari vezérlettel, irányító pálcával a kézben, elfoglalva a magaslati pontokat a jól beláthatóság érdekében, mennek neki a terv megvalósításának.

És a terv, a „kívülről is támogatott”, a magyarság megsemmisítése, teljes felszámolásának a véghezvitele.

Kijelöltettek a célpontok:

A föld teljes birtokbavétele.

A réginek, legyen az bármi is, ami minket jelent, ránk emlékeztet – írott vagy kimondott emlékek, emlékeztetők, a nyelvünk, a dalaink, épületek, melyeket mi emeltünk, még a nevünk is, még az is, hogy voltunk, itt voltunk, itt éltünk, emberek voltunk, szerettünk, mosolyogtunk, simogattunk, őket is – mindennek a teljes eltörlése, megsemmisítése.

Erdélyi múlt, erdélyi hagyományok? A közel ezer évre nyúló együttélés, egymással békességben való élés? Épp ezt, ennek még a látszatát is el kell törölni, ki kell törölni az emlékezetekből. Mint hirtelen áradásokkor, amikor az addig csendes patak medrében mint fal, mint vízoszlop zúdul a frissen érkezett víztömeg, rázúdul mindenre, ami ott volt, az útjában, visz, sodor, seper, öl, pusztít, gyilkol mindent, úgy jött az Új Rend, úgy jött az Új Gépezet, úgy jött a hazugság-áradat, s ránk zúdított, ránk zúdult (a múltunkra, életünkre, békés csendünkre), ránk omolt, mint valami fürgeteg, és vitt, sepert, pusztított, amit csak lehetett. Egységes román államot kell létrehozni, kialakítani, ehhez nem éltetni, inkább el kell törölni mindent, ami a régre utal. Ha kell – és kell: hazug-

ságoszlopokat emelni, hazugságtornyot építeni, s füvek, fák, szelek, emberek ezt fűjják, ezt zúgják-zengjék-üvöltsék, kiabálják: Itt minden a „miénk”. Az volt már ősidők óta, és az is lesz az idők végezetéig.

Hogy a betolakodottak – „dísznév”, azaz mi, az itt élő magyarság együttes megnevezése – betolakodottak lehessenek, az egész teljes gépezet, politika, tudomány, földrajz és történelem, növénytan, állattan, írás, olvasás, zene és karlengetés, minden-minden ezt zengte, adagolta, mozdulta, róttá-ropta-lejtette, dalolta, kiabálta, próbálta beépíteni a tudatokba.

Övék ez a föld! Övék is volt mindig!

Ördögi ész kell, hogy megértsd őket!

Géza ezt próbálja meg, nem ördögi, hanem szelíd jóakarattal, elemezni, boncolgatni elvadult, kifordult lelküket, érzéketlen szenvtelenségüket. Hiszen – mondja önvigasztalásként, mondja tetteik megmagyarázásaként –: valóban ezer szál kötötte ide Erdélyhez őket. Az utóbbi másfél században, amire az élő emlékezet vissza tud tekinteni, ez a megosztott nemzet, a „három román ország” – az ő szavaik ezek – népét határok választották el egymástól. Az „odaátiakban”, a Kárpátokon túliakban még elhalványodni nem tudott a múlt, a török uralom emléke.

Ennek akarnak véget vetni! Annak, hogy fölöttük bárki más is uralkodjék!

A maguk urai akarnak lenni!

Érezhetik: jogos vágy ez. És: jogos követelés ez!

De nem harc, küzdelem, hanem hazugság árán? Más népek megrágalmazása, a valós múlt letagadása, meghamisítása, átrajzolása, aztán árulás és árulás, titkos paktumok lehetősége révén és következményeként? A te arcod átfestése árán? Minket is leigáztak eddig – gondolhatják vagy mondhatják, mondhatnak. De nem ezt a „taktikát” választják, hanem azt, hogy a múlt fölött lehúznak mindenféle redőnyt. Nem elnyomásról beszélnek, nem rabigába hajtott románságról, vagy ha igen, arról csak módjával, hanem örök idők óta tartó román földről, mindenkori Romániáról. Esetleg csak ilyen formában emlegetik a „régit”, hogy a három román ország. Hogy eddig három román ország volt, s most már egy van. Egy egységesített, egyesített.

S a „harmadik román ország”, mely nem létezett soha, még csodálatos balladájuk, a Miorica is „ungureannak”, azaz magyar-földinek nevezi az erdélyi románt...

A „két ország” hirtelen felszabadulása. Megszabadulás a török fennhatóság alól, a fejedelemségek, azaz „a román országok” egyesítése, az akkor még közelmúltnak számító Balkán-háború, mely új terület – Dobruzsza – megszerzésével járt. Aztán az 1916-os, kudarcba fulladt előjáték, mely betekintés a „szomszédos ország”, a „harmadik román ország” földjére, bizonyította, a testvérek szimpátiával, testvéreikként fogadták őket.

És mi élhetett az erdélyi „testvérek” tudatában?

Van – nemcsak bennünk, bennük is – nemzeti érzés. Van – nemcsak bennünk, ben-

nők is – nemzeti tudat. Mások ők, és mások vagyunk mi, s ezt tudomásul kell venni... Itt a józan logikának kevés a szerepe, szinte semmi, s csak a különleges elmékben van ott. Hogy nem szerettek bennünket azok a kisebbségeink, akik a Szent Korona hatalma és ortalma alatt kaptak védelmet (gyarapodtak, kultúrát teremtettek, önkormányzatiságot élveztek, jóval többet, mint amit majd mint uralkodók ők adtak nekünk), az tény. De erről nekik nem beszél senki, s ezekkel a dolgokkal a kisemberek tömkelege nem foglalkozik. Azt mi következtethetjük ki a történetésekből, még a magyar történetírás is alig írja le, hogy az alapjában szelíd román népbe már akkor oltották a kor szolgálatos erői a magyar-gyűlöletet. Bécsből mindenképpen. Máshonnan is? Nem tudni, nem tudjuk, csak sejtjük, hogy Európa átalakításához, a világtérkép átrajzolásához nem egyik pillanatról a másokra fogott hozzá a Szándék... S ez a szándék is szította ezt a gyűlöletet, mert arra is építhetett. Így hát e gyűlölet mögött mindig idegen érdek (is) volt, idegen érdek, mely nemcsak felhasználta, szította is, tüzelte, fel is koholta ezt a gyűlöletet. A lelkekben ott lappangó valamennyi ellenszenv – amennyi eleve is kijárt az uralkodó nemzetnek, mely úgy lett felettük uralkodó, hogy befogadta őket – felfokoztatott, felerősítettett...

Élhetett még a tudatokban a Horea, Closca és Crisán lázadásának emléke, 1848-49 emléke, amikor – „bérért vagy ingyen”, de szembefordultak a magyar forradalommal. A „véres múlt” hát ott élhetett az emlékezetükben. Ugyanazt ők, vagy az őket „emlékeztető” ezt így magyarázhatták. És most – úgy érzik – eljött az ő idejük!

Hogy történhetett meg – kérdezi önmagától Géza –, hogy 1848-49 felszabadított jobbágysai felszabadítóik ellen fordultak? A Rossz védelmezői oldalára álltak? Gyilkos csúrhévé váltak, falvakat, falvaink, városaink békés népét irtották? Irtották a felszabadítókat – akik semmiben nem különböztették meg őket a magyar jobbágyoktól, ugyanúgy földet adtak nekik, szabadságot adtak nekik. Ezért a szabadságért gyűlölettel válszoltak!

Egyenes választ minderre, mindezekre a mai napig nem ad a román történetírás. Azt is elhallgatja, hogy egyik szellemi vezetőjük, a magyarok ellen fellépő népfelkelők egyik vezére, az ügyvéd alapképzésű román vezető – Avram Iancu – bele is örült ebbe! Megörült, s az is valószínűnek látszik, hogy ebbe örült bele. Mert rádöbrent, hogy mit tett.

Első világháborús katonák mesélték: román bajtársaikkal teljes lelki egyensúlyban voltak, azok ugyanúgy az Osztrák–Magyar Monarchia katonái voltak, a közös haza katonái, mint ők. Hogy aztán a lelkek mélyén mi volt, azt ők nem tudták, mert oda ők nem láttak be... Hogy 1916-ban az erdélyi románság örvendett a nemzettársak megérkezésének, ahhoz sem kell nagy fantázia, hogy megértsd.

Meg lehet hát érteni őket?

Igen. Meg.

De elfogadni semmiféle hazugságot nem szabad. A hazudott történelmet sem. És azt sem fogadhatod el, hogy téged, a te népedet ki akarják irtani.

Miért? Mit vétettünk?

Miért ez, hogy ezen a földön, ahol eddig törvények éltek, törvényesség uralkodott, törvény védte a jót, a becsületet, annak javait, s törvény büntette a bűnt, az erkölcstelenséget, a rosszat, a tolvajt büntette a törvény, a gyilkost büntette, s most a bűn a másságod lesz. Büntetnek a másságodért! Az arcodért, a homlokodért, ama szíveden tornyosuló bánatért, és célul tűzik ki, törvényekbe foglalják a te meggyilkolásodat, elpusztításodat. Törvényerőre emelik, hogy téged meg kell gyilkolni. Hogy ezen a földön, ahol békességben éltek 800 éven át a népek, ott törvénybe iktattassék, az új államhatalom legfőbb célkitűzésévé váljék a te elpusztításod. Nyelved, nemzeti tudatod, kultúrád kiirtása.

Ezt elfogadni nem lehet – mondja Géza.

Az „érdek”, a vélt román „nemzeti érdek” nem az igazság keresését, az egymás mellett élés pozitív megnyilatkozásainak a feltárását tűzte célul, hanem megépítette ama hazugságoszlopokat, hazugságvárákat, s elrejtőzött mögöttük, bennük, s oda feszítette, lobogtatta a hazugság-jelszavak szalagjait, onnan üvöltötte hazugságait. Az építmények köve lett, a jelszavak betűje lett a hazugság, a történelem elferdítése. S reflektorfény irányított oda, hogy ama jelszók szemekbe ötlhessenek, fényben tündökölhessenek, akarod, nem akarod, csak azokat lássad, s amit mindennap tízszer és százszor látsz, hallasz, a végén már nem is gondolkozol rajta, valóságnak hiszed azt...

Szinte arcátlanul gátlástalanná válik a történelem hamisítása. Átrajzoltatnak térképek, megmásíttatnak a statisztikák, egyetlen dolog van, amely nem érdekli a gépezetet, a valóságot. És semmi-semmi, ami a valóságot jelenti vagy abból sarjad. Minden alárendeltek a célnak. Az egységes román állam megteremtése céljának. Eltűnik mindenféle igazság-háttér. Eltűnik a valós történelem. Hogy ennek az újonnan kapott földnek van egy múltja. Kövekbe épített, sírokba rejtett. Hogy a büszke hegyormokon várak álltak, melyekből védtek a völgyek népét, fegyveresek, ha kellett az életükkel. Hogy ott őrtüzek gyúltak a csúcsokon, mikor jött az ellen, és az jött, jött, folyamatosan jött, el akarva pusztítani az itt élőket, meg akarva szerezni ezt a földet. És a védőknek, az idők harcosainak a vére folyt, szüntelenül omlott, vér áztatta a rögöket, köveket, vitték a vizek a vért, a történelem vizei, melyek örökké jöttek, áradtak, mosták a köveket, de a kő maradt, és a föld is maradt. A Várak álltak az időben, köréjük szerveződtek a vármegyék, melyek biztosították a rendet, az itt élő népek élete rendjét, s nem kérdezték, hogy te milyen nyelven beszélsz. Biztosították nekik a rendet, mely megtartotta életüket.

Az élet itt, ezen a földön soha nem volt könnyű.

De hol lett volna könnyű?

Ha belenéz a történelembe, s elmész vissza-vissza, ameddig a szemed, tudatod tekin-

tete ellát, mindig gürcölőket látsz, gürcölőket, akik irtják az erdőt, erdőket, termővé teszik a földet, szántanak, vetnek, aratnak, mindig a maguk lehetőségével. Amikor Géza nagyszülei átlélik a század küszöbét, még cséphadarók suhognak a csűrökben, s a körberakott kalangyákból kivert búzát nyitott ajtajú csűrökben dobálják szembe a széllel, a húzó levegővel, hogy az a polyvát továbbvigye, s a búzaszemek tisztán maradjanak. És a hegyekből lecsordogáló patakok vize fűrészmalmodokat, liszt-őrleő malmodokat hajt. Munkás kezek fogják az eke szarvát, korán munkába fogott gyermekek vezetik a lovakat, hogy kiforduljon és termővé váljon, válhasson a föld. És juhnyájak legelnek a domboldalakon, asszonyok ülnek vagy állnak vagy mennek – mert még mentükben is fontak sokszor az asszonyok – a pergő orsók mellett, és folyik, zajlik az élet.

A király volt az ország ura, Éljen a király! vagy Traiască regele! vagy Lang lebe der König! – hangzott, és te bármilyen nyelven is beszéltél, hungarus voltál, és természetes volt, hogy németnek vagy románnak vagy magyarnak vallottad magad. A németek felett a maguk urai rendelkeztek, a románok felett a saját vezetőik, egykor – az idők kezdetén – kenézeik. Ők rótták ki és hajtották, hajtatták be az adót. Mert adó akkor is volt, az volt az állam talpköve. És: a munka, a munka, a munka. Munkából épült az élet, munkában folyt, öltött testet a mindenkori jelen. Volt fent és lent, voltak társadalmi rétegek, nemcsak itt, Sóhajföldön, Erdély földjén, mindenütt.

Kontinuitás? Nemzeti elnyomás?

Itt, Erdély földjén éltek és gyarapodtak a saját önkormányzatiságuk felügyelete alatt a népek.

Ezt kell most kitörölni a tudatokból – ha eljutott, eljuthatott oda –, be kell sároznia a múltat, ki kell törölni onnan mindent, ami a békére, a lassú közös építkezésre emlékeztetne. S arra, hogy itt született meg a te kultúrád, itt tanultál meg írni, olvasni, könyveket nyomtatni, itt, ama most gyilkosnak és gonosznak minősített „idegen uralom” alatt. A gyűlöletszítás iparaggá vált, foglalkozássá, vannak, akik ebből aprítják a kenyeret a tejbe. És nem is akármekkora darabokat. Mert az új Fent lehetőséget biztosít ama kenyérre.

Jönnek hát az új idők páncélosai, karddal, mozsárágyúkkal felszerelve, s te célpont vagy, célpontok a mozdulataid, a sóhajtásod, a szerelmed, még a gyászod is.

Hiába, modern kort élünk! Nagy erő szövődik a világ köré, és nagy erő áll az azt mozgásba hozó gépezetek mögött. És ez az erő célba vette a te földedet, a te népedet, s ott áll az úton menetelő egyenruhások mögött is, akik a hatalmat jelképezik, testesítik meg, akiknek jó, ha téged ütnek. Ütlegelnek (itt, ezen a földön több száz év óta már nem létező, de most általuk visszahozott középkori módszerekkel) bottal, ólomdarabokkal fájdalmasított szíjjal ütik a hátadat, te nem üthetsz vissza. Mert a Hatalom Keze nagy kéz, hatalmas kéz, az nem csak egy ember keze, az az ellened felvonuló erő keze, és azt a kezét védik nemcsak a közeli Bukarestből, a messzi Párizsból vagy Párizsokból

is, védi Trianon palotája és szelleme, védik Genfből, Londonból és New Yorkból az új világtérkép megtervezői, kialakító őrői. Az ellened-Erő nemcsak helyi erő, de Világerő is, annak része is! És a te elpusztításod mögött is ott védnökösködik ez az Erő! És amikor botok suhognak, hogy téged megalázzanak, megtörjenek, azok túlsó végét biztos kéz tartja. S elégedett tekintet néz a kéz mögül téged. Amikor mész az úton, s lábad fölveri a port, s sietsz haza, mert vár az otthon, várnak a gyermekeid, akkor is ott van rajtad ez a tekintet...

A megszállás és birtokbavétel ezúttal nem úgy történik, mint majd negyed század múlva fog ez újra megtörténni Délvidéken és Felvidéken, Kárpátalján s Erdélyben is. Hogy oszlopokba állítatol, menetoszlopokba, esetleg a társadéhoz drótozzák a csuklódat, és csak azért, mert magyar vagy, s hajtanak a halál-lágered felé vagy a sírod felé, melyet lehet, hogy te fogsz megásni, ha nincsen Tisza vagy Duna a közeledben, ahová téged bele lehet lőni. Ehhez, hogy ez így legyen, újabb negyed századot kell, hogy „fejlődjék”, „humanizálódjék” a világ. Mert ugye: „oly gyönyörű embernek lenni!”

Most, 1918-ban és 19-ben megérkeznek a foglaló hadak. Még csak felszabadítónak sem nevezik őket – ehhez is el kellett telnie a negyedszázadnak, addig kell fejlődjék a világ, hogy a verő és tipró, eltipró, téged és javaidat ledöntő, leromboló, életek ezreit, százezreit kioltó, tehát gyilkos erő teljes gátlástalansággal felszabadítónak mondja magát. A szabadság meghozójának mondja magát. Most csak megjelennek az új, vagy inkább más egyenruhások, jönnek, hogy elvegyék, átvegyék a te jussodat, elvegyék, átvegyék a te hazádat. Jönnek a talajra, melyet jól előkészített a rád telepített „forradalmi erő” (Istenem, hová züllhetett ama Petőfitől, s a fiatal Adytól is szentnek hitt Megváltó Erő!), s az ország megsemmisítésének útját belülről egyengető hatalmi gépezet tett védtelenné. A Te Hatalmi Erőd tette azt kiszolgáltatottá, védtelenné, s védtelenségében könnyen megkaparthatóvá, könnyen bemasírozhatóvá. Megérkeznek, végigmasíroznak simára vert ösvényeiden, útjaidon, s még arra sincs szükségük, hogy neked gúzsba kössék a kezeidet, mert te nem álltál ellent, te nem védekeztél, nem védted a kapudat, az ajtódat, nem forgattál kardot, fejszét a kezeden, hogy ide ne! Mert ha ide belépsz, leváglak. Legfeljebb a feleségedre volt szükségük, a lányaidra volt szükségük katoná mivoltukban, de még rájuk sem feltűnően, mint majd lesz negyed század után, miután már ebben a tekintetben is „fejlődött a világ.” Most még valahogy csendesebb az ember, főleg ha ajándékot jön átvenni. Rászáll a földre – mint földosztó bizottság –, kiosztja azt az övéinek, akiket be is lehetett telepíteni falvaikba, mert az a kiosztatott föld nem téged illet. Rászáll, beül ama székekbe, fotelokba, kezébe veszi a vezérlő botot, és azt mondja: Itt ő az Úr! Az ő szava isteni szó. Az ő akarata isteni akarat. Az történik, amit ő mond, rendel el, s te csak közönséges halandó vagy. A te dolgod: tudomásul venni és teljesíteni az ő parancsait.

Mintha „suttyomban” történné ez a megszállás! A belső szolgálatosok által előkészített csendet és zajtalanságot mintha meg kellett volna őrizni. Lehet, ez is benne volt a stra-

tégiában. Mely meghatározta a taktikai lépéseket. Csendesen hajtani végre a birtokbavételt. Nehogy fel találjon ébredni ez az épp most elaltatott, s ebben az alvásban az önnön méltóságát is elfeledő – egyébként híresen virtuosos – nép! A „határok védelmére” ide telepített székelység. Ha már sikerült elfelejteni velük, hogy miért vannak ott, mi a történelmi feladatuk!

Megérkeznek az „alakulatok”, csak annyi zajt vernek, amennyit a bocskoraik puha csoszogása keltett. Viszonylag csendben szállják meg a földet, nem maradtak feljegyzések, emlékek a kegyetlenkedéseikről, vagy ha igen, csak elenyészően kevés, mert értelmetlen is lett volna kegyetlenkedni ott, ahol még az is megtörtént, hogy a csend érdekében meg is vendégelték őket. A helybéli románság vezetői is „tekintettel voltak” a Csendre, annak megtartására, volt, ahol a román pópák és román nemzeti színbe öltözött lányok, asszonyok várták véreiket, köszöntötték őket, s még azt is kérték, ne bántásák magyar falustársaikat, hiszen évszázadokon át békében éltek egymás mellett, s ezután is úgy akarnak élni. És ez őszinte is lehetett. Még akkor is, ha „voluntárok” raboltak és fosztogattak, ez a fosztogatás akkor, azokban a pillanatokban az új hatalomnak nem volt érdeke. Nagyobb érték volt számukra a csend. És ha voltak vidékek, ahol ez a csend meg is tört, de itt, Székelyföldön, Sóhajföldön a csend borított leplet a történelem szörnyű fordulatára. A nagy temetésre, melyen az ezeréves Magyarország testét fektették a sírba!

Tulajdonképpen nem te kellesz, nem te kellettél, hanem a földed, a hazád. Te csak ráadás vagy, ha már vagy. Veled egyetlen célja az új hatalomnak, hogy minél gyorsabban beörljön és beolvasszon a Bukarestből kormányzott erő, mely nem is rejtegeti céljait. Már van egy sikertörténete, alig 40 éve, hogy az orosz–török háborúnak hála megkapták Dobrudzsát. Úgy kapták meg, hogy addig ott alig voltak, főleg telente hajtották át oda a Dunán a havasalföldi pásztorok juhaikat, oda, a „török földre”, melyet törökök, tatárok és bolgárok laktak. Nos, elkezdődött a misszió, egy-kettőre felszámolták az ott élő népek iskoláit. „Lehetővé tették” ezeknek a régi, hagyományos történelmi helyzetükből kiragadott, kimozdított népeknek, hogy vagy menjenek el – ha nem tetszik nekik ott –, vagy pedig adják gyermekeiket az „állam nyelvén” oktató iskolákba, hogy ezzel elvételessék tőlük a nyelvük, a kultúrájuk, mindenük-mindenük. A tűneményes gyorsaságot az is lehetővé tette, hogy az ottani népeknek nem volt értelmiségi rétegük, ha volt, elsodorta őket is a történelem. És mentek a „missziósok” – ez a fogalom is megszületett már akkor –, mentek a „missziós területre”, oda, ahol a másság volt, elvégezni missziójukat. És ott sikerrel is végezték. Tűneményes gyorsasággal elrománosítják az egész tartományt, s az 1877-es 17%-os román jelenlétet már az 1900-as statisztikákon 91%-ban jelzik, s a kezdetben 40%-ot kitevő török-tatár kisebbséget 4% alattinak.

Tehát: lehetséges, csak kell végezni a missziót! – vonhatták le a következtetést.

Nos, most a nagyobb darab földön, az egész addigi Romániát meghaladó nagyságú

földön szándékoznak ugyanezt elvégezni. Mi vagyunk akkor ennek az óriási földdarabnak az „arca”, ezt az arcot kellett letépni róla. Ezért leszünk tüneményes gyorsasággal „missziós” feladatok elvégzésére kijelölt területté, ahol küldetést kell teljesíteni, ahol ezt a küldetést – az előzetes tapasztalatok szerinti módszerekkel – teljesíteni lehet, a feladatot el lehet végezni. Még nem is sejtve akkor, hogy ez a dió nehezebb dió lesz. Ez a falat nehezebben rágható falat lesz. Mert hogy itt van egy mély gyökereket eresztett kultúra, egy kultúrnemzet, mely messze felette van az ő népük akkori kulturális szintjének, s hogy ezt bedarálni, fazekaikban megrotyogtatni, majd megemészteni egy kicsit nehezebb lesz. Ez csak közben fog kiderülni.

Ekkor még mit sem lehet tudni.

Jöhet hát az újabb, ezúttal a feladat végrehajtására kijelölt had. A fészkedet körbelepő ama rablóhangyák. Jönnek, hogy kirabolják, feldúlják a fészkedet, az otthonodat (felbontva, értelmezve: *ott* (ahol élsz) a *honodat*). A „szomszéd” fészket. Behatolnak a tűzhelyedhez, megzavarják a rendedet, az életed rendjét, hétköznapijaidat és ünnepeidet. Ama rablóhangyák új „királynője” igényt tart a munkádra, sőt a javaidra is. A termőföldre (erre a gyorsan tető alá hozott földreformok), a kicsírázott búzaszemeidre, melyeket te hintettél el a földbe. Deresre kerülsz, csuklóid összekötözve, és suhog a tested fölött a büntető dorong. Odadobattál az erőnek, a verő, ütlegelő erőnek, mely nemcsak testedben, sorsodban is ver.

A háború után ciocoi noi lettek, új hazafiak, s hát azok uralkodtak, gyarmatnak tekintettek minden szempontból, gyarmatnak kezeltek, nem volt gond, hogy ezt vagy azt az embert bíróságra vigyék. Bevitték a rendőrségre apáinkat, a nemzet becsületben felnőtt fiait. Volt olyan rendőr, aki 25-ig is alig tudott elszámolni, s kimérte vagy kimérette a porciót. A kancsukát abban az időben azzal pótolták, a bőrszíz végére apró ólomgolyócskákat szereltek, hogy nagyobb legyen a fájdalom. A szíz csak csípett, de az ólomgolyó komoly sebesüléseket okozott a megbotozottaknak, meghuszonötözöttnek, kellett, hogy legyen, amire emlékezzék. Szomorú, hogy az én volt katonatiszt édesapám is ezek között volt, mert mikor felszámolták a Székely Hadosztályt 21-ben, pár éve már a családját nem látta, s végre hazajöhetett, az állomáson az örség elfogta. Az „indok”, az elfogása indoka az volt, hogy „miért viselt császárszakállt?”. Igen, azt viselt, császárszakállt. A régi tiszteknél gyakori volt ez. A háború hét esztendejével a vállán, Sziléziával és Doberdóval a vállán, a hazáért, szülőföldért tenni alig valamit tudó székely hadosztálybeli múlttal a vállán érkezett haza. S mindezért megkapta ő is a 25-öt. Minket úgy nevelt, mindig arra nevelt, hogy legyünk jók, legyünk becsületesek. De ő hiába volt jó és becsületes. Egyike volt ő városunkban az első messziről érkezetteknek, akire kimérték a 25-öt. Odahaza egy hónapig csak hason tudott aludni, a hátsó fele vörös csíkos volt, a kancsuka hát kegyetlenül jól működött...

Kérdeztük: a szakálláért kapta?

Nem, a magyarságomért!

Ver a sors, a kor, a megváltozott világ, a más kultúra, a más mentalitás, az új célok, melyek megvalósításában útban vagy, és te megverten vergődsz.... A megvertség tehetetlenségében vergődsz. Viseled, el kell viselned a szenvedést, amit csak te érzel, a te fájdalmad is a te fájdalmad, minden fájdalom benned és neked fáj.

„Mert az csak neked fáj, jaj, csak neked fáj, Édesanyám...”

Sorsod hát megváltozott. Sorsunk megváltozott.

Sóhajföld népének új fogalmakkal, egy csomó újfajta emberi lénnel, emberi minőséggel kellett megismerkednie. Ilyenekkel, mint a csőstől érkező, valahonnan jött, ide-irányított domnuk, azaz urak. Domnu primárok – előljárók, polgármesterek –, hogy átvegyék az irányítást. A domnu policisztok, rendőr urak, sokan közülük lóháton jártak, hogy az akkori idők lehetőségei szerint hamarabb a „helyszínen”, a „tett helyszínen” lehessenek. A domnu percceptorok – a hírhedt hírű adóbehajtók –, a kincstár kirendelt megbízottjai. A domnu direktorok, azaz igazgatók, őket várták a terület összes illetén székei, domnu presedintek, azaz elnökök, vagy csak egyszerűen domnu sefek. Főnök urak. Mert aki idejött, hajlandó volt idejönni Sóhajföldre, nem lehetett, nem maradhattott egyszerű közember. Mind-mind főnök, azaz sef lett. Sefek lepték el a tájat, kis és nagy sefek, a lent és fent urai. Te, aki itt éltél időtlen idők óta, lecsúsztlál valahová az avar alatt csörgedező nedvkeringésbe, senkivé lettél, parányi lénnyé, az urak, a főnökök rád telepedtek, jöttek valahonnan, nem is tudtad – miből is tudhattad volna? –, honnan, mert azt neked senki nem tartozott megmondani, hogy ő honnan jött, de azt tudtad, hogy már ő volt itthon a te ősi földeden, s te ott idegen lettél. Irányítottak a jövevények, e föld, e vidék új urai, irányítottak mint helyi hatóságok, mint a zsudec – megye – urai és mint az ország urai fentről, a nem is olyan túl messzi balkáni városból, Bukarestből.

Bukarest akkor még őrizte régi, pár évtized előtt feladott „törökös” jellegét. Barabás Miklós naplójából, aki jó nyolc évtized előtt (1831 és 33 között) ott is élt néhány évig, s a bojárok arcképét festegette, bőségesen lehet olvasni az ottani civilizáltság fokáról, mértékéről. Arról a szinte mérhetetlennek tűnő különbségről, mely a mi erdélyi világunk és az ottani világ között akkor még szinte áthidalhatatlannak tűnt, de amely részben még megmaradt, s élt tovább most is, amikor az egykori török provincia ráteríti uralkodói leplét a mi várakkal, bástyás kastélyokkal, román kori, gótikus és barokk templomainkkal teletűzdelt tájunkra. Ott nem sokat változott a török uralom alól való 1877-es felszabadulás után sem a világ, otthagytá álmos köntösét Kelet az elmaradottságával, tátva maradt ásító szájával, csendes-víz világával. De ott a despotizmus nyomaival, s egy 400 éven át rab nép, mely eddig alig volt szabad, most falánkul akar élni nemcsak a szabadságával, despotikus örökségével is.

Azt is lehetett volna mondani: tudom, mi a rabság, a leigázottság, nekem is rossz volt, hadd mutassuk meg, hogy mi különbek vagyunk! Lehetett volna, kétségtelenül. De ehhez valami nagy-nagy bölcsesség, valami nagy-nagy emberség kellett volna, rálátás

önnön sorsára, népe sorsára. S az igazság az, nem is ezért kapták meg ezt a földet. Hogy így kellene tenni, az az ajándékozó levélbe nem foglaltatott bele. Sőt, ha valaki be akarta volna oda tenni, a „cél érdekében” kihúzták volna onnan. Tapasztalni lehetett már az első pillanattól: ez az életerős, fiatal nép úgy is „lát”, és úgy is cselekszik, ahogy „kell”. Mint valami „sárga veszedelem”, mint romboló, pusztító és felszívó vagy felszívni akaró, tipró erő zúdul rá a tájra. Nemcsak ránk, Erdőelvekre, rá Bukovinára, a bukovinaiakra – köztük az 1790 táján ott letelepedett magyarok falvaira is –, mindenhová, ahová betehette a lábát. Felfalni, elpusztítani! Lenyelni ezt vagy azt a népet mindenestől, s úgy emészteni meg, hogy semmi se maradjon belőle. Nemzetiségeit, a véráldozat nélkül birtokba vett területeken élő népeket hihetetlen gyorsasággal felemészti, bedarálja. Törököket, tatárokat, bulgárokat, oroszokat, ukránokat nyel le, tüntet, seper el, tesz láthatatlanná villámütésszerű hirtelenséggel, falánksággal. Népek jogai? Nyelvek jogai? Kultúrák jogai? Emberek joga az Élethez? Micsoda? Ez Románia! Țara românească.

Țara Românească lesz Dobrudza, Țara Românească lesz Bukovina, Bessarábia, Erdély, Máramaros, Bánát és Partium. Sőt: kellene tovább is, az étvágy nagy és mérhetetlen. Tovább – ahogy a még Eminovicinak született Eminescu megálmodta –, „pîna la Tisa!” (El a Tiszáig!)

Hogy ott nem élnek, tényleg – még írmagnak sem élnek románok?

Mit számít az?

Én Szolnoknál voltam egy ideig román határőr. Aztán egyszer jött a parancs: visszavonulni a mostani határhoz. Ezt a területet elvesztette Románia. Elvette tőlünk az Antant! A román parancsnokságot is vissza kellett vonni Debrecenből... Sírva jöttünk el...

Jog az iskolához, az anyanyelven való tanuláshoz? Ismeretlen fogalmak... Kül- és belpolitikája érdekelvű, egyetlen mozgatója van, saját vélt érdeke. Rövidke történelmét is ez a „vélt érdek” határozza meg. Független államiságának visszatérő jellemzői: a szinte egymást érő pálfordulások. Mindig úgy helyezkedik, ahogy azt az ő érdeke kívánja. 1877-ben, az orosz–török háborúban elárulja addigi urát, autonómiájának biztosítóját: Törökországot. A Balkán-háborúban megszerzi Dél-Dobrudzsát, a volt török, de főként bolgár lakosságú tartományt, s ezzel területeket szakít le Bulgáriából. Aztán a kezdeti semlegességét feladva megtámadja (a háború szinte egész Európára kiterjedő frontjain elfoglalt) Osztrák–Magyar Monarchiát.

Bár Erdély is szélnek számított nyugati szempontból, minden stílus – román stílus, gótika, reneszánsz, barokk és rokokó – leegyszerűsödve ért ide, de ebben az egyszerűségben valami mély nemesség is volt, mely lényegi jegyeiben őrizte a szentistváni döntés következményeit, aki az országot Rómához kapcsolta Bizánc ellenében. Ennek a döntésnek a következtében itt van Nyugat pereme, és most jön Kelet, jön Bizánc rátelepedni a nyugati civilizációra.

A románság a maga módján ugyanúgy sokat szenvedett nép volt, szenvedett a török

uralomtól, a fanarióták uralmától, a harácstól, a török zsákok telhetetlenségétől, s szenvedett mint jobbágyság a „grófok földjein” is. Így gondolai – mert a magyar gondok is gondok voltak – mások lehettek. Jobban honolt körükben – főleg a fejedelemségekben – a maradandóság, lassabban sepertek a történelem friss szelei. Jobban álltak ott az alig mozduló vizek, a megállapodottság poshadó vizei. Nagyobb volt a műveletlenség – 1918-ban 70%-os román földön az írástudatlanság. Náluk nem volt reformáció, mely általánossá, és ratio educationis, mely kötelezővé tette az iskolai oktatást. És ezt a civilizációs különbséget minden itt élő embernek a saját bőrén kellett érzékelnie. Érzékelni a higiénia hiányában, a gondolkodásmód másságában, s az egész életben, a tetvek és bolhák csípésében, a mindennapos szokásrendben. S a te kulturáltabb lényednek szenvednie kellett emiatt. Valahogy úgy, hogy a nagyobb kulturáltságod, tanultabb mivoltod, s az abból és egyebekből is adódó más világlátásod, másképp való gondolkodásod is folkerült az új hatalmat zavaró, irritáló bűneid közé.

Majd amikor a tanítónők, a még ideig-óráig meghagyott magyar jegyzők, hivatalnokok tömegesen kell, hogy menjenek nyelvtanfolyamra a Regátba, saját példájukon is megismerkednek, megismerkedhetnek az ottani állapotokkal. A végpapír szerepkörét a kihajtott, s fent összebogozott levelével szegre akasztott, többszörös használatra szánt kukoricacsutkák töltötték be egy a csúcánál összekötözött, s szétnyitott kocsánykévbudiban, mely inkább jelképesen takart, s alig-alig biztosította számodra az intimitást. Az illetén illemhely ülőkéjét – ha volt az neki – két faoszlopon keresztbetett, s jobbik esetben oda is szegezett keskeny deszka képezte. S ha csurgattál vagy pottyantottál, ürüléked nem gödörbe jutott, mert olyan ott nem volt, lapát állt, mellyel a föltelt „masszát”, el lehetett hányni, tovább lehetett lökni. Úri helynek számított, ahol „törökvécé-féleség” volt, két lábmegvető deszka vagy kődarab a talpad alá, melyekre rákuperodhattál – ha valaki már nem kuperodott le előrébb, hogy azt a kuporgó helyet is összepiszkítsa ürülékével –, s egy gödör a megfelelő helyen, melybe belepotyogtathattad székletedet. Nem beszélve az egyebek civilizációs fokáról, a mosatlan ágyneműről, mellyel még a szállodákban is fogadtak, a rossz, s a mi fogalmaink szerint szinte elfogadhatatlan tisztálkodási körülményekről, a tisztaság szinte ismeretlen fogalmáról, mely az étkezésben, az étkezés és italfogyasztás – beleértve az ivóvizet és ivó-evő edényeket is – körülményeinek a biztosításában is ugyanúgy megmutatkozott.

A román törvénykezés is más. Magyar hagyomány: az átláthatóság, a konkrétság. Tudod, hogy mit lehet s mit nem. S ha nem tartod be az előírásokat, azt is tudod, hogy következményei lehetnek, mert áthágtad a társadalom szabályrendjét.

Ebben az „Új Világban” más a helyzet. Ott minden pontatlan s bizonytalan is. Már eleve úgy készítik a sorompót, hogy az alatt át is lehessen bújni, fölötte át is lehessen lépni, azt – adott esetben – meg is lehessen kerülni. Ha megvan vagy meglenne benned is a kellő rafinéria, a kellő „éleslátás”, élhetnél is vele. Ha az ő furfangjuk szerint gondol-

koznál, vagy megengedtetne neked is, hogy aszerint gondolkozzál, és főleg cselekedjél te is. Kiskapuk vannak az arra születetteknek, s élnek is ők a kiskapuk lehetőségével. Csak te nem élhetsz, mert te másképp nőttél fel, másképp nevelkedtél, a te génjeid másként működnek. Meg aztán azok a kiskapuk nem érted vannak, hanem épp ellened. Te itt jövevény vagy, az azokon át való közlekedés az ő „otthonos” joguk. Hogy rájuk nézve ne legyen szabály az, ami rád nézve szabály. A földosztás – az egyik első fontos és nagy horderejű intézkedés – sem az igazságosságért, a nincstelenek lélegzethez juttatásáért történt. A magyar nemesség földjeit kellett elvenni, kisajátítani, kiosztani a „szegény nép” körében. S a szegény népen a románság értetett, attól függetlenül, hogy valóban szegény volt-e vagy nem. Te lettél légyen bármilyen szegény, kimaradtál. Te nem feleltél meg a követelményeknek. És a birtokhatárok, a megmaradó főúri birtokok maximális nagyságának a szabályozása is csak Erdélyre vonatkozott. Moldvában és Havasalföldön tízszerese nagyságrendű birtokok maradhattak meg az ottani arisztokráciának, mint Erdélyben a magyar arisztokráciának. Mert a társadalmi igaztalanság orvosolása csak látszat volt, csak kinek-kinek volt igazság, másokra más igazságok szabattak. Mert hát ugye ez „román föld.” És a román föld a románokat illeti meg...

Az adózás is más kötelességet rótt rád, mint rájuk. Te csak gyanakodtál, hogy négy-szer akkora az adód, mint a „hegyen túlról” jötteknek, vagy akár az itt született más vallásúaknak. Joggal gyanakodtál, de nem volt módod sem az ellenőrzésre, sem az orvoslásra.

Ebben az Új Világban az adószedőknek feneketlen, teletömhetetlen volt a zsákjuk. S ezeket a zsákokat hiába tömted, tömted, teletömni nem tudtad soha. Te mindig tartoztál, csak ez a lehetőség volt számodra, hogy tartozol. Mert így bármikor felelősségre lehetett vonni, meg lehetett zsarolni téged. A „percceptorok” Sóhajd rémeivé váltak. Szekérrel jártak, a szekér megállott a kapud előtt, jelképezvén, hogy, ha nem fizetsz, foglalnak. Annyira átláthatatlan volt az adminisztráció, hogy mondhattak akármit, ennyivel tartozol, annyival tartozol. Ha te úgy tudtad, hogy előző alkalommal kiegyenlítetted minden tartozásodat, tévedtél, mert szó sem lehetett róla, a tartozás ott tornyosodott a fejed fölött.

Fizetsz?

Igen, jó. Egyelőre megúsztad.

Nem fizetsz? Foglalunk!

A percceptorok azt is tudták, hogy kinek mi a pénzszerző eszköze. Ha egy asszony varrásból kereste a kenyerét, akkor a foglalás „tárgya” a varrógép volt. Ha a férfi kovács volt, akkor az üllő és a kovácskalapács vagy a vasanyag, amiből dolgozott. Tehát a munkavégzés mozdítható eszköze volt a foglalásra kiszemelt tárgy vagy bútordarab. Ha földműves voltál, lovaidd voltak, teheneid voltak, azokat foglalták le, hajtották el. És el is hajthatták, mert azokért kellett volna kifizetned az adót, és te nem fizetted ki. Te mond-

hattál akármit, hogy: De igen, én kifizettem már, kétszer is, háromszor is – ama percceptor mindig tudta, hogy nincs úgy, te tartozol. Hogy te írástudó vagy, mutassa meg, bizonyítsa be, hogy mennyi az évi adód, mennyit fizettél, mennyivel tartozol, nem volt rá mód. Rád dobott az adósság lepedője, sorsoddá vált, s hiába vergődött alatta. Hogy kimássz alóla? Az szinte végeérhetetlenül borult rád, csak egy pici rést lehetett azon a lepedőn szakítani, ahol levegőt kaphattál ideig-óráig, de egyszer csak azt vetted észre, hogy a rés megint megszűnt, s te ott vagy az adósság-lepedő alatt ismét és megint, újra meg újra a te levegőtlenségben.

Új fogalmak tömkelegével is meg kellett ismerkedned. Ilyen volt pl. a baksis. Nem „eredendő” román bűn ez, a törökök hagyakozták hátra maguk után. A románok csak átörökölték, s éltek vele. Hogy úgy mondjuk: „jól jött” ez nekik is. Bármilyen dolgod volt, csőstől álltak rendelkezésedre a közvetítők, kijárók, akik ezt baksis ellenében végezték. S ha túl is fizettél, még jobban tetted. Ekkor származott egy áttételesen, bármi egyébre is alkalmazható szimbolikus versike:

*„Útlevelem kétszáz lejért elintézi Pop Simon,
Adok neki még 20 lejt, s megcsókol a popsimon.”*

A régi székely szokásjog szerint közbirtokossági erdők, közbirtokossági legelők voltak, onnan gondoskodhattál az évi tüzelődről, ott legeltethetted az állataidat. Mindez most felülíratott, bizonytalanná tétetett.

Sok mindent el lehetett, de szinte mindent el is kellett „intézni” vagy „intéztetni”. Erre kellett az „intézők”. Még ahhoz sem volt jogod, amihez jogod volt, ha nem intézkedtél, „intéztettél”.

Egy szép napon apukám rövid értesítést kapott, hogy nyugdíjba tették, s az új jegyző jövő héten érkezik. Ez nekünk azt jelentette, hogy nincs több fizetés, s ki kell ürítenünk a szolgálati lakást... Egy éven át volt pénz nélkül. Ha azt akarta valaki, hogy egy éven belül megkapja, kijárókat kellett fogadnia Bukarestben. Így járt apukám is, egy éven át volt pénz nélkül, még mindig négy tanuló gyermekkel a nyakán, s a nyugdíjvégzés egy esztendő múlva jött ki. De nem volt köszönet benne, 40 évi szolgálat után megállapítottak egy nevetséges borraivalót. Még a mindennapi kenyérre sem volt elég. Fellebbezni kellett, s az újabb esztendei kérészt jelentett. S ha emelkedett is így, egészen jelentéktelen összeggel, a visszamenőleges összeget a kijárók tették zsebre, illetve ők osztozkodtak meg rajta a minisztérium illetékes tisztviselőivel. Mert baksis nélkül akkor sehol semmi se ment. Csak az én apám volt becsületes, aki visszautasította az ilyen keresetet.

Igazságszolgáltatás – judecătorianak, procuraturának átkeresztelve – is volt teljes apparátussal, judăcătorokkal (bírókkal), procurorokkal (ügyészekkel), szekretárokkal (titkárokkal), és egyéb szakmabeliek végeérhetetlen láncolatával, akik legfőbb feladata az volt, hogy magyaroknak Soha Ne Lehessen igazuk! S tulajdonságaik közé tartozott, hogy nem tud(hat)tak magyarul, s még ma is tartó hagyomány ez, hogy itt, ezen a föl-

dön a bűnösök mindig a magyarok voltak. Az országos többségből ha bárki is ide vetődött vagy vettetett, annak fő tulajdonsága a makulátlanság, a tisztaság volt..

Magyar tulajdonságnak számított az állami munkára való alkalmatlanság is. A vasút – micsoda rangos és biztos hely volt ez: CFR – Calea Ferată Română, azaz Román Állami Vasút! Ha magyar ember megmaradhatott vasutasnak, föltétlenül a szélekre, szárnyvasutakra került. Központibb vonalakon nem felelt meg, nem volt hely számára.

Új invātorok (tanítók) is jöttek Sóhajdra, missziósok ők is, sajátos feladattal. Nem emelni, hanem lehúzni, nem kifejleszteni, hanem eltompítani a szellemet. És egy más nyelvet, más kultúrát tanítani. Azaz kicserélni – hogy aztán elvethesd-átválthasd – a nyelvedet, a kultúrádat, a mivoltodat egy másra, amelyik nem a tiéd! Téged könnyörtelenül eltüntetni, felszívni, akárcsak a dobrodzsaiakkal tették. Vagy tették a csángóság java részével, s tették Havasalföldön, Bukarestben, vagy az egykori ugyancsak havasalföldi Székely megyében a hajdani népes magyarsággal. Hogy ehhez a te néped gyengesége is kell, kellett, nem kétséges. Miközben Erdélyben folyamatosan szaporodott a románság, ott, az ő földjükön a hajdan ugyancsak népes magyarság szinte nyomtalanul eltűnt. Ezért is bízott az új hatalom a maga erejében, s ezért lépett fel első pillanattól a legnagyobb határozottsággal. Állampolitikává, az állampolitika legfőbb részévé vált a te beolvasztásod, asszimilálásod. Brătianu – az ország vezetője – a szenátus első ülésén kijelentette: az ország legfőbb célja megszabadulni a magyarságtól. Visszaküldeni bennünket Ázsiába.

Célpont lettél hát, ekkor lett a magyarság célpont. Ha volt ilyen jelenség eddig is, azt vakságból, vakságunkból nem láttuk, nem érzékeltek. De ez most egyértelművé és világossá vált.

Új háború kezdődött. Új harc csataterai bontakoztak ki.

Nyelv és ének

Édes anyanyelvünknek köszönhetjük, hogy vagyunk, és azok vagyunk, akik vagyunk. Mi is a nyelvünkben élünk, amíg élünk. Egy csoda történik minden bölcsőben, minden, a világra érkezett kicsinynél, kicsinyben, fogalmi ruhát öltenek a szavak, az édesanyákat jelentik, édesapákat jelentik, a házat, ahol lakunk, az udvart, ahol első lépteinket tesszük meg, az eget, melyen minden reggel elindul a Nap, hogy végigjárja útját. Igen, az égen, amely kék és oly szépen borul rá a földre, a tájra, a fákra, virágokra, s boltozza ezt a világot, melyben élünk. Zümmög és röpköd bennünk a nyelv a méhekkal és madarakkal, a világot fogalmazza meg, a tájat hegyeivel és völgyeivel és síkságaival, suhog és szipol a széllel, kopog és gurul a kővel vagy a háztetőre lehullott dióval. És mosolyog szerettünk

mosolyával, cuppan a kedvesünk csókjával, és sajog a sajtásunkkal, fáj a fájaldunkkal. Vele fázunk, vele csiklandozza meg a nyakunkat az ereszről oda becseppent vízcsepp, és vele zokogunk, mikor hullnak a göröngyök édesanyánk frissen sírba eresztett koporsójára.

Édes, édes, édes... Mint az első csók, mint a nap érlelte szőlő nedűje, szívjuk, szür-
csöljük, mint a kedvesünk ajkát, szédülünk az örömtől, s lüktet velünk a világ. És aztán
vele örülünk, vele álmodunk, vele mondjuk azt, hogy jaj, vele motyogjuk azt, hogy
szeretlek, édes, nagyon szeretlek, jobban, mint bárkit a világon, és azt is vele mondjuk,
hogy házam, és azt is, hogy hazám. „Hazám, hazám, te mindenem.” És azt is, hogy
népem, és azt is, hogy nemzetem, és hogy a nemzetem – nekem – szent.

Igen, a nemzet, az én nemzetem... Nemünk van, férfinak vagy nőnek születünk, és
nemzünk, utódokat nemzünk, amiként elődeinket is nemzették, s bennünket is előde-
ink nemzettek, fiaknak, testvéreknek, a nemzett nemzet tagjainak. Egy nép – valamelyik
nép, mert a világon annyi-annyi nép van – tagjainak. Így lettünk nemcsak arcunkban,
vonásainkban, bőrünk színében, de szavainkban is mások. Mint ahogy más a körte vagy
alma, a szilva vagy cseresznye, és más a rozs vagy az áldott búzakalász.

Igen, más vagy te, és más vagyok én, és más a felső vagy alsó szomszédom, mások az
azonoson, a testvérközösségen, a nemzeten belül is. És megint mások, másabbak az
emberek, ha elindulok át a hegyeken, s megérkezem az ott élő népek, egy másik nemzet
másnak nemzett, másarcú fiainak és lányainak falvaiba, ahol más típusúak a házak,
épületek, az ablakok, melyeken kitekintenek, és a kapuk, melyek előtt állnak, ülnek, s
figyelik az élet, a világ folyását. És a sokarcú világ sokarcú életében mindennek és min-
denkinek, a sok-sok másnak, melyek mind-mind az egy egész részei, megvan a helye.
Neked és nekem is, a te nemzetednek és az én nemzetemnek is. Nem egymás ellen,
hanem egymás mellett vagyunk, egymás mellett vagyunk mások, mint amiként még az
egy azonos fának a két falevele, minden falevele is más. De van egy közös bennünk:
élünk és vagyunk. Élve vagyunk. Az élet áramlik bennünk, az idő munkál bennünk, az
égre felkúszó nap fénye éltet bennünket, részei vagyunk a földi létnek. És – közvetve – az
egyetemes létnek. S tudjuk, hogy bár az arcod is, a nyelved is más, a szavaid is mások,
te is ember vagy, akárcsak én. Csupán csak más. Tudom, hogy így van. Tudom, hogy te
is tudod. Mint ahogy azt is tudjuk – te is meg én is –, hogy a rózsa rózsa és nem viola,
vagy az akácvirág, melyet körülzsongnak a méhek, akácvirág, és nem a bodzabokor
virága. És a szilva nem dió, s a dió nem szilva. A világ tarka világ, színes világ, fények és
fuvallatok keverednek benne, eső és zivatar kergeti egymást, az égen fellegek rajzolódna-
ki, tornyosulnak...

Nem is érted, hogy lehet ez. Nem is érted, mert itt, ezen a földön, a te régi hazádban
is voltak idegenek. De azokat neked a parancsolat szerint tisztelned kellett. És tisztelted
is. Hogy ő románul beszél, hogy ő németül beszél? Ez természetes volt. Az is természe-

tes volt, hogy neki a kék albastru, a sárga galben, s a piros roşu. És most: megjelennek a hivatalokon, útszéleken ilyen és olyan táblákon a csak románul beszéljünk feliratok. Feliratok, milyenek itt, ezen a földön – átfogalmazva a mi nyelvünkre – sohasem voltak. Ebben mi, régiek jobbak, erkölcsösebbek, Isten parancsolatja szerint élő igazabbak voltunk. No és? – kérdezheted szkeptikusan – mit érünk vagy mit értünk vele. Végül is értékeink erkölcsi értékek voltak, s ha értünk vele valamit, ha nem, úgylis többek voltunk.

Új sziták függenek a szegeken, másképp fogják, másképp rázzák azokat, amikor leveleszik onnan végezni velük a másféle munkát. Ellenségek lesznek hát a szavaid! Ellenség lesz az, hogy édes, származékaival és összetevőivel együtt. Édesanyám, édes népem, édes hazám, édes nemzetem vagy anyanyelvem. Csatasorok képződnek, állítatnak föl körülötted, éles golyók tétetnek a harcosok fegyvereibe a szavaid ellen. Nemcsak te, a szavaid is ellenséggé váltak, idegenné válnak a földön, a földeden, s nemcsak téged, a szavaidat is ki kell irtani.

A figyelmeztetések kitétetnek, kiaggattatnak. Tépd ki a nyelvedet! Vagy: bilincsel be a szájadat.

Új fegyelmező eszközök is „életbe lépnek”, felállítatnak. Bizonyos kínpadok, ahol bűneidért – és az egyik főbűnöd a nyelved – jár a büntetés!

Így hát: ne suhogjon a szél, ne zümmögjenek a méhek, ne cuppanjon orcádon kedvesed csókja. Ne sírj, ne neved, ne örülj, ne bánkódj, főd el az arcod, főd el a szavaidat. Gyomlálj ki őket a lelkedből, a lelked mélyéről, onnan, ahová még bölcsőben ringatott gyermekként hintették beléd, lelked talajából, ahová gyökeret vertek, a fűszálak közül, ahol kedvesednek suttoztatd őket, a rózsafa szirmai közül, a zuhogó zivatar cseppjei közül, s a háztetőről is, ahol a dió koppant, majd zajosan gurulva elindult a földre. A földre, amelyre nagy-nagy pontot tesz. S tűnjék el a csoda, a nyelv csodája, a nyelv csodálatos zenéjének a csodája, ez az egyetemes érték, melyből így, ily módon, saját köntösében, mindig-díszruhájában csak egy van, s mely csak addig él, míg az ajkáról csendül. Melynek szavai csak addig élnek, amíg a te szájadon, valaki száján kihullnak, a te szájadból, valaki szájából kiröppennek, s eljutnak egy fülbe, ahol otthonra, megértésre találnak, s a válaszsavak is visszaröppennek feléd.

Istenem... mondja Géza. Hová jutottunk? Mibe jutottunk? Mit értünk meg. Nem az a bűn, hogy lopsz, csalsz, hazudsz, hogy ölsz, hogy megcsalod hitvesedet, gyermekeid édesanyját, aki összekötötte veled az életét, aki sorsod részévé vált, hogy becsapod embertársadat, félrevezeted őt, hogy belököd egy szakadékba, s elorzod javait, hanem az, hogy azt mondd kedvesednek, hogy Édes!

Istenem, hová jutottunk, hová juttattál?

Hová juttattál, világ?

Világ világa...

Hová lettek a virágok? A lélek virágai? A tisztaság, a jóság, az emberség, a becsületes-ség virágai? A másik lény, a másik mindenség a szavaidért, és nem a rosszaságodért bánt, üldöz, esetleg botoztat meg. És nem akarjuk érteni, nem akarjuk megérteni egymást.

És bűn és bűn és bűn...

Bűnöm és bűnöd és bűnünk...

Vonít benned a dallam.

„Anyám, anyám, édesanyám,

Édes felnevelő dajkám!”

Koppanások, s pont és pont és pont az egymás után sorakozó szavak végén. S szünet-jel a fájdalmasan ívelő dallamsor végén is... Mely éppúgy a tied, mint a szavaid. S mely másságával éppúgy zavar, idegesít érzéketlen, emberségben szegény hivatalosságokat, szolgálatosokat, akik azt a feladatot kapták, hogy elpusztítsák szavaidat, elpusztítsák ősi, valahonnan az idők végtelenségéből ránk öröklődött, fájdalmasan szép dallamainkat, s elpusztítsák édesanyánk lelkünkbe ágyazott arcát. Nyelvünk arcát.

Lehet koporsót készíteni a nyelvnek? – kérdezi Géza.

Lehet kalodába, vasketrecbe zárni a dalt, melyet épp ekkor e kor egyetemes szellemei, a Bartók Bélák és Kodály Zoltánok tettek világhíressé? Tették az egyetemes kultúra részeivé? Igen, ott, valahol, a kultúra tájain. Ez itt most másfajta táj. Itt hatalmas seprűk köttettek a kultúra, az itt évezredekken át őrzött kultúra kiséprésére.

És hogy ez így legyen, lehessen, ott lehessenek azok a pontok és szünetjelek a szavaid és dallamaid végén, véglegesítve, örökérvényűen, tett ezért az új hatalom, tettek az új erők, tettek a vad erők új szigorúságainak a szolgálatosai, akik még a szemüket sem sütötték le, miközben öklükkel arcodba csaptak, a korbácsaikat újabb ütésre suhintot-ták. Itt, ezen a földön, ahol ősidők óta magyarul beszélt a magyar, románul beszélt a román, németül beszélt a német...

Sóhajdon és Sóhajföldön mind vagy majdnem mind csak magyarok éltek eddig, amíg meg nem érkeztek a hódítók. S ha éltek kevesen románok is, azok a határokon jöttek át az elmúlt évszázadok folytán, jöttek, s kis közösségeket alkottak ott a falvak hegy alatti részeiben, saját templomaikban – apró kis fatemplomokban – dicsérték Dumne Zeut, Isten urukat. Az Urat, aki bizonyára most, ahogy le-lenéz a megváltozott világra, rosz-szallja a kövel dobálók tettét, mert a nyelv nem lény, s nem is dobhat vissza a jóság kenyerével. S te, akit még az iskolaudvarokon, tanítás szüneteiben is vesszővel vernek meg a nyelvedért, a szavaidért, rádöbbsz, mert rá kell döbbsz, hogy bűnöd a nyelved! Tiltott bűnöd, melyet meg kell(ene) bánnod, melyet el kell(ene) hagynod, melyet el kell(ene) felejtened, melyet át kell(ene) cserélned. A világot kell(ene) és kell is – az új hatalom óhaja szerint – másképp látnod, kicserélned magad körül. Olyan ez, mintha bűne volna a szilvának, hogy szilva, vagy az almának, hogy alma. Nem szabadna a szilvának szilvának lennie, az almának almának lennie. Mozsárágúkat állítanának fel,

hogy ne lehessen a szilva szilva, s ne lehessen az alma alma. Mozsárágyúkkal céloznának, mozsárágyúkkal tüzelnének az ágakra, begyűjtenék a gyümölcsöket, begyűjtenék, fel-etetnék, s ágyútűzet zúdítanának a fa törzsére, hogy az ne teremje, ne teremhesse többé a maga gyümölcsét.

Tiltani egy nyelvet! Harcolni egy nyelv ellen! Nem fizikailag semmisíteni meg téged, hanem nyelvedben, a kultúrádban! A szavaidban és a dalaidban és a lelkedben, az álmaidban! Épp oly szörnyű, mint amikor jön a gyilkos erő, hogy füledbe forró ólmot öntenek, hogy ne tudj lenni az új, az énekes Vazul!

„Tiporjatok rám durván, gazdul!”

Igen. Ránk tiportak, ránk tipornak galádsággal, durvasággal és gaszággal. Ha gondolkodtak volna, ha éreztek volna, tudniuk, érezniük kellett volna, hogy ez nem kölcsön kenyér! Ez itt egy föld arcának, szellemiségének a kicserélése, átváltoztatása. Sőt: meggyalázása.

Románia új területein, a te szülőföldeden, Sóhajföldön és egész Erdőelve földjén intézményessé tétetik a nyelvtiltás, nyelvtiprás. Legszívesebben – ha lenne, lehetne ilyen ítélőszék és ilyen ítélet – törvény elé állíttatnák, s nemcsak halálra ítéltetnék, de ki is végeztetnének szavainkért. Keresztfák állnának sorban az utak mentén, a Kálvária Útján. Nem csak a stációknál, de mindenütt, mindenütt ott sorakoznának ama keresztek felfeszített szavainkkal. De mert a kivégző osztagok csak közvetve, „áttételesen” – tiltásokkal, durvasággal, felelősségre vonással, ütlegeléssel – végezhetik dolgukat, így az „illegalitásba szorult” nyelv egyelőre csak a közéletből, a hivatalos életből, az iskolákból tiltathatik ki. Elkezdődik hát a kiszorítás, a periferizálás, a sorvasztás folyamata. Melyek együttvéve mind-mind a nyelv megölését, lelked, lelki, szellemi mivoltod meggyilkolását szolgálják. Valahogy úgy, olyan eszközökkel, olyan nyílt és gátlástalan durvasággal, ami itt, ezen a földön eddig ismeretlen volt. Lelked virágai tiportatnak bele a sárba, a latyakos, agyagos, köves talajba. S te mint utas, az idő útján lovaddal kocogó utas arra kényszerülsz, hogy saját virágaidon járd, gázoldj te is.

„Segítsd meg, Isten, új lovaddal

A régi, hű útra-kelőt,

Hogy sóbálvánnyá ne meredjek

Mai csodák előtt.”

Mai csodák, a rossz, a gonoszság erőinek „csodái” előtt.

Fiatalok mennek az úton. Ott, a domboldalon, a falu fölött, ahonnan lehallszik az ének, bezengi a hosszan felnyúló völgyet... Géza is ott van, ott van népében, ott van velük, ott van a lelkükben, a mozdulataikban, a lejtésükben, járásukban, mosolyukban. Egymás derekát átölelve mennek s énekelnek.

Egy gyenge kis madár hozzám kezde járni,

Virágos kertemben, virágos kertemben fészket kezde rakni;

*Azt a sok irigyim észbe kezdék fogni,
Madárka a fészkit abba kezdé hagyni.
Csiriplő madárka, bánatim hordója,
Pendítsd meg nyelvedet, pendítsd meg nyelvedet gyönyörű nótára:
Hagyd sűrű bánatim felpanaszolását,
Dalold el lelkemnek a felvidulását!*

S a lányok után – micsoda gyönyörűség nézni a dallamra ringó testeket, a viruló virágokat, a szépség csodáit – mentek mint legények, s zengitek legénységeket:

*Elkiáltom magamat, alsó faluvégen,
Hadd tudja meg a galambom, felső faluvégen.
Ha hallja is, ha nem is, nem tehetek róla,
Gyenge ékes szavaimmal nem mehetek oda.*

Ám hamarosan kiderül: a kiáltás messze hangzott, a dal is messze hangzott, s eljutott a fülekbe, a fülekből az agyakba, s a „rend őreit” tettekre serkentette. Te meg tudd meg, hogy amiként a nyelvnek nem szabad élnie, úgy a dalnak sem szabad élnie. Vagy amiként a szó, a te szavad bűn, ugyanúgy bűn a dal, a te dalod, az ősi, a lélek mélyéről zengő.

*Abogy énekeltünk az utcán kint, egyszer halljuk, hogy letről vágatnak lovakkal.
Hallatszott a patkók dobbanása. Avval hagytuk az éneket, s egy kerten keresztülszöktünk mind-mind... De ugye azok a lovak olyan gyorsan jöttek, hogy abba a helybe már ott voltak. A fékeket ugye a karóba bevették, s a csendörök is átszökdéltek a kerteken. Egyrésze lefutott az ódalon, s nekem, hogy ott egy rokonom volt, én a kapun hamar beléptem, s a csűrbe be akartam menni, s a csűr megnyikordult, s én tudtam, ezek meghallották, visszaléptem, s egy szín volt, s a szín alatt szekerek voltak, s a szekerek alá béműttem. Aztán bejöttek oda. A csűrbe a bajonéttal a szénát is mind esszeszurkodták, hogy vegyenek elé, de nem tudtak. Olyan kicsi helyre mentem bé, hogy ott már nem kaptak meg engemet. Ordítottak! Hol vagy, azt a! Csúful, románul ordítottak reánk. Más kettő egy csűr alá bűtt bé, s nem tudtak egyikünköt sem elfogni. S így megszabadultunk. Ha meg tudtak volna fogni, halálig vertek volna...*

A fonóház akkor még élő szokás volt, ott a fonalszálakkal együtt fonták a lányok a jövő életük szálait, szálakat, melyek majd a szerelem szálaivá válnak, s életüket kötnék össze, az én életemet a tiéddel, a mi életünket egymáséval. És a játék szálai is voltak, az örök játék szálai...

*„A játszótársam mondd, akarsz-e lenni?
Akarsz-e mindig, mindig játszani?”*

A játék is bűn volt. Az életjáték, hagyományjáték. Farsang, kántálás – a karácsony köszöntése, az újév köszöntése –, még a lakodalom is, a zene és tánc is, ha a tied volt.

Fonót tartottak a leányok, s a fonóba voltunk. S ott daloltunk, táncoltunk, hegedűvel

muzsikáltunk. A csendőrök mind zavarták el a fonóházat. Aki dalolt, elkapták. Hiába ugrottunk, kaptam nem is egyszer, s nem is egyet. Egyszer a fűtő mellett kártyáztunk. Hát csak nyílik az ajtó... Odajött két csendőr, s az összes legényt, többen voltunk legények, az összesünket mind levittek az őrsre, akkor aztán másnap, volt egy rakás fa, azt vágatták fel velünk. Onnat csak úgy szabadultam meg, fel kellett vágni azt a nagy rakás fát. Ott altattak egy éjen a pincében. Nem mondtak nekünk egyáltalán semmit, hogy mi a hibánk. Nem mondták, hogy nem szabad odamennünk, csak a legényeket összeszedték, s elvitték...

Mi történik itt? Kérdezed elképedve?

Uram, mi történik itt?

Ezután már a szó is fog fájni neked, árva madár, s a dal is fog fájni neked, szárnyadat szegett madár. S szárnyad se legyen. Szavad se legyen, s dalod se legyen. Daltalan és szárnytalan madár legyél...

Az ember érző lény, lelkével éli meg az életét, a sorsát. És a hazát elveszíteni nem kicsi dolog. Tudod, hogy minden ugyanaz, és mégis más lesz a világ, más arcot ölt körülötted a Rend. Valami kifordul magából, valami, a te lelked, s mit tehetnél egyebet, nézed a csillagos eget, s sírsz is, sírsz is alatta eleget...

Mert:

Anyám, anyám, édesanyám,

Édes felnevelő dajkám!

Jönnek a missziósok, jönnek a rendeletek.

A missziósok feladata konkrét és egyértelmű. Téged elpusztítani, vagy: előbb megalázni és úgy elpusztítani. Belegázolni a lelkedbe, belegázolni mindenedbe, ami a tied. Álmodba, vágyaidba, örömeidbe – ha még lennének. Abba, amit szeretsz, abba, ami vagy. Édesanyád becsületébe, a te becsületedbe. Mert igen, volt ezen a földön, földdarabon becsület is valamikor. És: a másik, a másság megbecsülése is valamikor. Valamikor, valamikor, még nem is olyan régen...

Kitépetni gyökerestől

Jaj, az iskoláink! Ez a jaj nagyon hamar indokolttá válik. Mert ugye ha egy népet el akarsz pusztítani, meg akarsz semmisíteni, meg kell fosztani a gyökereitől, nyelvétől, tudatától, kultúrájától, gazdasági erejétől, egyszerűen: mindenétől. És ezt a fosztást nem csak fent kell kezdeni s művelni folyamatosan, le is kell menni, le a bölcsőig, óvodáig, iskoláig. A felnővekvő nemzedéket kell átgyúrni, átalakítani, annak kell tépni, kitepni a gyökereit, s azt kell új, a célnak „megfelelő” arcúvá tenni, varázsolni. És ehhez a jelszó: Románia. A múlt hibájának, „elnyomó politikájának” a felszámolása.

Lementek volna hát az anyamélig is – ha megtalálták volna ennek a módszerét. Mivel nem volt ennek módszere, maradt az „intézményesített” lehetőség. A magyar nyelv és kultúra tiltása, miatta való üldöztetés, ütlegetések – el egészen a „deresre húzzák a gazembert”-ig –, s lent a bölcsődék, óvodák és iskolák. A módszer már „bejártott” volt Ó-Romániában, épp Dobrudza példájával. Az is „csatolt terület” volt, csak egy tollvonás kellett, a tollvonás megtörtént, az ott élő sokszínű közösség hihetetlen gyorsasággal egyszínűvé gyúratott át. Egy 1912-es statisztika szerint az akkor már vagy még olyan harmincötezesnek taksált vagy hazudott török közösségnek török nyelven öt elemi iskolája volt, öt magániskola a román állampolgárrá nem lett törököknek, mert ugye román állampolgároknak az állam nyelvén kell tanulniuk, így kívánja meg a román demokrácia törvénye. V. Dumitrescunak, a konstancai gimnázium igazgatójának fennmaradt egy 1906-os hazafiúi vallomása: *„Ezen iskolának az oktatáson és nevelésen kívül, az ország többi hasonló iskoláival együtt, az is a célja, hogy románokká változtassa át a gyermekeket, akik közül legtöbben otthon szülőkkel csak görögül, bolgáruul, örményül stb. beszélnek.”* Sajnos még mindig – tehette volna hozzá a román hazafi.

Hát ezt kellett most, 12 évvel később elkezdni itt, ezen a másik ősi román földön. A gyulafehérvári nagygyűlés megtörténült, ott – már rövid idővel későbből visszatekintő szemmel nézve – ama bölcs bejelentés mellett, mármint hogy Erdély elszakad Magyarországtól, csupa badarságok hangzottak el. Ilyenek, hogy:

„Az új román állam megalakításának alapelveiként a Nemzetgyűlés kinyilvánítja a következőket: 1. A teljes nemzeti szabadság az összes együtt élő nép számára. Minden nép saját kebeléből való egyének által saját nyelvén fog élni a közoktatással, közigazgatással és igazságszolgáltatással. Minden nép a hozzá tartozó egyének számarányában képviselői jogot fog kapni a törvényhozásban és az ország kormányzásában. 2. Egyenlő jogosultságot és teljes felekezeti szabadságot az ország összes felekezetének.”

Most, rövid idővel később, ahogy a „hon-visszavevők” megjelentek, s befészkeltek magukat, már másképp szól a nóta. A teljes nemzeti szabadságból már kirekesztettek az „összes együttélő nép”-ek. Már szó sincs róluk! Már csak egy népről van szó, az „őshonos”-ról, csak arról az egyről, amelynek hazudott „ősi földje” ez. S még irreálisabbnak tűnhetett a „birtokbavevők” számára ama saját nyelv (Itt csak egy nyelv lesz! – nyilatkozta maga a miniszterelnök). Saját kebléről való egyének a közoktatásban, közigazgatásban és igazságszolgáltatásban? Új törvény jelent meg a „kultúrzóna” létrehozásáról, s abba belefoglaltatott, hogy aki az ó-királyságból idejön a „kultúrzónába”, 50%-os fizetésemelést és tíz hektár ajándékföldet „fog” kapni. Így hát „a saját keblükről” hozták a misszionáriusokat mint tanítókat, vezetőket, mint csendőrséget, teljes elnyomó apparátust... És ellenünk hozták őket. A „kultúrzónásokat” a kultúra ellen, a másnyelvűeket a mi nyelvünk ellen. Ellenünk, a mi elpusztításunkra, a mi kiirtásunkra, a tőlünk elvett pénzzel (adó) és földdel (a 10 hektáros ajándékok – miből és honnan?).

Ha valakinek kételye támadt volna, hogy jó-e ez így? A válasz egyértelmű lehetett. Ez Ősi román föld! Innen a betolakodók – akik közel ezer év óta tolakodtak be – vagy elmennek vagy beolvadnak! Tehát: kuss nekik!

Ugyanúgy kuss, mint ahogy a másik két román országban is kuss volt már eddig is! Moldvában a „két megyényi területen”, ahol pár évtizeddel előbb még „mindenki magyarul beszélt”, nemhogy iskolája, még egyházi élete sem lehetett az anyanyelvén, hiába könyörgött évszázadokon át érte. És ha a közelmúltig meg tudott maradni, annak oka, hogy az egészében elmaradott, civilizálatlan országban a román iskola asszimiláló ereje sem volt! Ott a tudatlanság őrizhette meg a nemzetet, sajnos, csak ideig-óráig ahogy őrizte, mert kívülről befele, a szélekről befele, mint a penész, rágott, emésztett, pusztított ott is az asszimiláció. Mert ott önkormányzatiság sem volt. Elvették – még mielőbb tanulhattál volna – a nevedet, el nemzeti azonosságodat (hivatalos irataidban román voltál). És akkor jött, bejött ott is az iskola, mint megsemmisítő, mint nemzetyilkos, egy nemzetet meggyilkoló, egy kultúrát lesöpő, átfestő, mássá tevő, kicserélő erő! Magyar nyelven való misézés nem csak hogy nem volt, hivatalosan is betiltották számukra, s gondoskodtak is, hogy románná nevelt papjaik legyenek, hogy teljesen kiüldöztethessék a templomokból is a Magyar Isten is. Ezért állították fel 1884-ben Iasiban (Jászvásárott) a külön püspökséget, s 86-ban ugyanott a papneveldét, hogy „ez a kérdés” sikeresen megoldattathassék. És meg is oldattatott. A moldvai római katolikus egyházat teljesen el sikerült románosítani, s a magyar nyelvet végérvényesen betiltani, a használatból kiiktatni. S ráforrasztani az ajkakra a dalt, nemcsak egy nemzet, az egész emberiség kincsét, mely ott az elszigeteltségben oly csodálatosan megőrződött.

Amikor ama gyulafehérvári határozatokba „belevették”, hogy saját nyelvünkön, saját kebelünkől választott vezetőink által kormányozhatjuk majd magunkat, e föld szellemében, e föld ezeréves múltja szellemében nyilatkoztak még. Azzal a gondolkodásmóddal, mely gondolkodásmód e föld jellemzője volt. Mely gondolkodásmód önkéntelenül buggyant elő belőlük is. Melyben még nem a gyilkos szándék – Öld meg, gyilkold meg őt, mert ő más! Öld meg a nyelvét, öld meg a lelkét! – szólalt meg, hanem a beidegzett, az itt élő, itt természetes. Vagyis az, hogy ezután sem lesz semmi Más, minden úgy marad, ahogy itt eddig volt!

A gyulafehérvári határozatokat az erdélyi románság hozta meg. Nem az új, magukat réginek mondó honosok.

Az érkezők tudták, hogy ők miért jönnek. Az ő tudatukban más volt, az ő közeli sikertörténetük is más volt. Volt honnan erre a földre is hozzák az Új – nekik régi – szellemiséget. Az új hatalom gépezetének a szellemiségét. Semmi újat nem kellett kitárlnia. Megvolt a tapasztalata a csángók beörlése, Dobrudza népeinek beörlése révén. S az ellenpélda, a régi Erdély, a régi Magyarország példája ellenpélda lehetett arra, hogyan nem szabad embernek nézni a más nemzetűeket, mert ha annak nézed, azok fejlődnek,

szaporodnak, kultúrát, megtartó erejű kultúrát teremtenek, s gyökereket eresztenek a földre. És akkor a nagy cél, a beolvasztásuk nem vagy nehezebben fog csak megvalósulni...

Hej, a mi múltunk... Itt, ezen a saját és sajátos arcú földön, mely mondhatni egész Európában, sőt, az egész világon sajátos volt, egyedülálló volt, példaértékű is lehetett volna. A mások iránti tisztelet, a mások – mindenki – megbecsülésének a példája. Már akkor, akkortól, amikor Amerikában a „más”, rokon és rokonlelkű népek irtják az indiánokat.

Magát „azt” a példát, a magyar példát kellett hát szétzúzni, hogy hozzá lehessen idomítani a despotikus jellegű „átlaghoz”. Így az oktatási átlaghoz is.

Mert mi volt egész Európában az „oktatási átlag”?

Az államnyelvek kizárólagossága. Ahol a középkorban még megvoltak a „helyi színek”, azokat szinte mindenütt próbálják egyszínűsíteni. S hogy odatehetjük ezt a „színt” szócskát, ezt is csak Magyarországért tehetjük oda.

Ha a magyar hatalom, vagy a régi erdélyi fejedelemségbeli magyar hatalom, a Báthoryak, Rákócziak és Bethlen Gábor is „onnan” vették volna a példát, akkor „ma”, anno 1918-ban vagy 1920-ban nem lett volna, akikkel gyulafehérvári nagygyűlést tartani. Vagy fent, északon Csehszlovákiát, és lent, délen a Szerb–horvát–szlovén királyságot létrehozni.

Más nép, más gondolkozás. Mi is lehettünk volna olyanok, mondhatná Géza, és máris elszégyelli magát. Lehettünk volna, de akkor nem lettünk volna azok, akik vagyunk. A lelket kicserélni nem tudod. Nem tudsz embertelenségben gondolkodni, ha ezeréves múltad épp azáltal ragyog benned, hogy ember tudtál lenni még az embertelenségben, az e tekintetben embertelen világban is. Más népeket megalázni még akkor sem szabad, ha ez az embertelenség, embertársad megalázása hasznot hozna számodra... Ezért van az, hogy minduntalan próbálja Géza őket is megérteni. Őket, a királysággá lett „másik két” fejedelemség fiait, akik egy adott pillanatban azt érezhették, hogy vándorló népüknek bő egyharmada határaikon kívül él!

Testvérek a testvértelenségben!

Magunkhoz ölelni őket! Öleljük magunkhoz őket!

Mekkora boldogság lehetett az ő fiaiknak, amikor átlépik a határt, át szegényes köntösükben – csak olyan volt nekik, ez volt a sorsuk –, és ott ölelő karok, feléjük sugárzó szeretet fogadja őket.

Meg kell értenünk őket. Ezt Te mondod.

És azt is Te mondod, hogy ez a szeretet, ez az egymásra találás nem jogosíthatja fel őket a gyilkosságra. A Te meggyilkolásodra. A mama dragá arra, hogy gyűlölettel nézzen, amikor te azt mondod, hogy „*Anyám, anyám, édesanyám, Édes felnevelő dajkám*”.

Hát miért nem jó nekik az, hogy nekünk is van édesanyánk? Nekünk is van édes

anyanyelvünk? És hogy ragaszkodunk az iskoláinkhoz. És hogy fáj, ha kövekkel hajigálják a nyelvünket, arcunkat, lelkünket! Fáj nekünk Balassi Bálint és Petőfi Sándor és Arany János!

Hej, hej... Pedig, pedig...

Pedig a más népek annyit fújják a demokráciát. S akik oly harsányan fújják a saját nótájukat, s akik nem „barbár népek”, hanem civilizáltak, civilizáltabbak – úgy mondják ők –, mint mi. Miközben mi „Annyi balszerencse közt s oly sok vizzály után” is úgy érezzük, jó magyarnak lenni.

De azt is érezzük, kell éreznünk: magyarnak lenni fájdalom...

No, de azt is érezzük, és azt is éreztük mindig, valamiért büntet bennünket a Jóisten. És azt is éreztük, s mondtuk is mindig, bűneinkért.

Való igaz. Kissé lenéztük népeinket. Nem úgy szerettük őket, mint szülő a gyermekét, hanem valahogy úgy, mint a gazda ahogy a jó szolgát szereti, becsüli... Tanulj, művelődj, hogy több légy, mert akkor hasznosabb leszel a hazának is, mondtuk vagy mondhattuk volna.

Csak arra nem gondoltunk, hogy ő nem akar ennek a hazának a hasznára lenni. Mert ő ezt a hazát megtagadja. Vagy ezt a hazát el akarja venni tőlünk... S ha ehhez gonosznak kell lenni, akkor ő gonosz lesz. Ha ehhez gyilkosnak kell lenni, akkor ő gyilkos lesz. És lett is 1784-ben vagy 1848-49-ben. Axente Severnek 150 év után szobra áll ott, abban a városban, ahol az ő vezérletével közel ezer magyart gyilkoltak le a legnagyobb kegyetlenséggel. S ugyancsak az ő vezetésével a felbecsülhetetlen értékű nemcsak magyar, az egész emberi kultúrának is részét képező középkori értékeket – Bethlen Gábor 1622-ben alapított kollégiuma teljes kéziratát, könyveit – égették el, zúzták szét, semmisítették meg örökre, csak azért, mert azok magyar értékek voltak.

Miért állították oda, éppen abba a városba azt a szobrot? – kérdi vagy kérdezné Géza. De nem kell kérdeznie, mert a tett önmagáért beszél. És a másik nép iránti érzéketlenségről is beszél.

„Semmit nem bántunk meg!”

„Azt” a „tettet” üdvös és jó tettnek tekintik másfél száz év múltán is!

És: „Ez román föld...” Csak románul beszéljete!

S tesznek is azért, megtesznek mindent, amit megtehetnek, hogy valóban numai românește beszéljen az az ideszakadt magyar...

Az újfajta gépezet az új, a régi magyartól különböző „nemzeti” elvek alapján lép működésbe.

A „lépések” gyorsan következnek.

A legelső: elveszik az épületeinket... Minden, ami a magyar államé volt, a román állam tulajdonába megy át. Köztük az iskolaépületek is. Minden magyar állami iskolai épület is automatikusan átmegegy a román állam tulajdonába. Még akkor is, ha maga

az épület egyházi tulajdon volt ugyan, de állami népiskola működött benne. Csak a kifejezetten egyházi iskolákat nem bántották. Mert azok magániskolák lehetnek – ha majd megkapják a működtetésükre az engedélyt. Aztán ott volt az Istentől való félelem is. Az ő vallásosságuk. S – amint kiderült nemsokára – ezen a félelmen is átnyúlik a rafinéria, a más vallások megsemmisítésének a rafinériája. Mert azok is útban vannak a Nagy Terv, az Egyarcú Románia megteremtése Szent Tervében, épp csak hogy azokkal szemben más taktikát alkalmaznak.

Az átvett épületekben állami iskolákat nyitnak. Az állami iskolákba „kultúrzónás” tanítókat, tanárokat helyeznek. Akik feladattal jönnek. Meghatározott feladattal. Elvenni ennek a népnek a fiaiól a nyelvet. „Humánus” köntösbe öltöztetve ugyanezt:

„Úgy tanítsátok a gyermekeket, hogy szeressék meg, s érezzék magukénak a román nyelvet.”

A magyar nyelvvel szemben a kizorítás taktikáját alkalmazzák. Sóhajföldön kezdetben még az állami iskolákban is oktatják (ha tud a kultúrzónás magyarul, de arra is van gondjuk, „lehetőleg” ne tudjon, mert akkor a nyelvi kérdés egy csapásra megoldódik. Lehet, de nincs aki.), de a többi tantárgyak oktatási nyelvét gyors fokozatossággal románnyá alakítják. Már 1923-ban elrendelik, hogy a földrajzot, történelmet és alkotmánytant románul kell tanítani. Aztán jönnek sorra a többi szaktárgyak. A 30-as évekre – egy évtized leforgása alatt – teljesen román nyelvűvé válik az „állami oktatás”, még mint tantárgy sem szerepel már a magyar nyelv.

Elvégeztem a hetedik osztályt. Románul végeztem. A színmagyar falunkban csak román iskola volt. Csak hittant tanultunk magyarul. A tanítónk csak románul tudott. Pitesti volt. Jól érezte magát a falunkban, pontosan nálunk lakott, de nem tanulta meg a magyar nyelvet... Olvastunk, írtunk, de nem értettem. Olvasni jól tudtam, mert jó tanuló voltam, de édesanyám kérdezte, mit olvastál?, s nem tudtam megmondani. Románul megtanultam a leckét, feleltem, de nem tudtam elmondani, hogy mit jelent az. Ha megkérdezték, egy meg egy mennyi, azt nem tudtam, mert úgy tanultam: unu și unu fac doi! S továbbmenve is így volt ez.

A magyar tanítókkal is külön taktikát alkalmaz az állam. Aki letette az esküt, azt átveszi.

Csak arra emlékszem, hogy Berci bácsi átjött, volt egy filegóriánk, s ott olyan gyeppárkány volt, hogy lehetett jól ülni arra. Átjött Berci bácsi, hogy mit csináljunk, Károly? Mert megjött az értesítés, le lehet tenni az esküt. Egész délután ott ültek, egy szót se szóltak, csak ültek ott ketten némán. Akkor úgy határoztak, hogy leteszik.

Ahhoz, hogy a tanügyben maradhassanak, szigorú nyelvvizsgákat vezetnek be. Megtanulni a nyelvet!

Románul végeztem az iskolát. Magyarul kezdtem meg, de én románul végeztem el. Átváltoztatták. Második osztályos voltam, mikor átváltoztatták. Mit mondjak, nem is volt olyan nehéz, mint ahogy megbotránkoztunk rajta. De aztán nem volt nehéz, egy nagyon

ügyes, kedves tanító úr volt, s főképpen a felesége. Románok voltak ők. Az asszonyt Valériának hívták, tudott magyarul, s beszélt velünk. A tanító urat is igazságos embernek mondhatom. Mert én tudtam tanulni. Adtak akkor is jutalomkönyvet, mint ahogy most is szoknak a gyermekeknek, s kaptam én is, majdnem minden esztendőben. Jól meg tudtuk érteni a községben is egymást. Nem volt ott olyan nézeteltérés, vagy gyűlölet, olyan békességesen jól megvoltunk. Nem mondhatnám, hogy gyűlölködtünk.

Akik maradtak, azokkal is külön taktikája volt az államnak. Kihelyezték őket nem magyar területekre, ahol „kevesebbet árthattak”, meg aztán hogy még a magyar szellemiség se érvényesülhessen a magyar gyermekek oktatásában.

Kihelyeztek Bodzafordulóra, ott tanítottam román gyermekeket kilenc évig.

Tehette a „munkaadó”, ha nem tetszett, kereshetél, választhattál magadnak más mesterséget.

Azt mondta apám: Én magyar tannyelvű román állami iskolának vagyok a tanítója... Aztán kirúgták, s kezdett méhéskedni.

A magyar területekre lehetőleg magyarul nem tudó tanerőket helyeznek. Hiszen így szentesítheti a cél az eszközt. A magyar nyelvhasználatról való elrettentésre.

Hogy otthon magyarul beszélt az egész Sóhajföld? Ezt – ha rosszállották is, de – kénytelenek voltak tudomásul venni. Hogy ez sokáig ne legyen, ne lehessen így, ennek a feladatát hártották az iskolára. Egy idő után még a szüneteken, az udvaron játék közben sem szabadott magyarul szólni. Elhallgatott hát az „*Adj király katonát! – Nem adok!*” És el a „*Bújj, bújj, zöld ág, Zöld leveleske*” is. Nem voltak már nyitva az aranykapuk, nem szabadott nyitva legyennek, hogy te ne tudj átbújni rajtuk... Ott, a román oktatás, a románá nevelés frissen ácsolt gerendái között. Ott a deszkakerítések mögött megbúvó, egyebekben rosszul felszerelt „palatáblás” iskolákban a hódítók kedve és parancsolata szerint.

Géza azon is elgondolkozik, milyen kevés kellett nekik, akikre rábízott nemcsak a jövő generáció, hanem a jövő is, hogy „jó munkának” érezzék a munkájukat. S hogy nyugodtan térjenek haza aludni, hiszen kötelességüket teljesítették.

Tudom, valamit beszélgettünk künn magyarul, s egy tenyerest kaptam, de úgy felduzzadt a tenyerem, ne! Emlékszem, hogy egy napig nem mentem iskolába akkor. Nem volt szabad akkor magyarul beszélni, mert ha meghallották, jött a büntetés... Nemcsak én, hárman-négyen kaptunk akkor tenyerest...

S akik a tenyereket osztogatták, elégedettek lehetnek. Bizonyára jutalomban is részesülnek a jól végzett munkáért. Pedig ha tudták volna, hogy „*nekünk Mohács kell*”, s hogy nekünk az kell, „*ne legyen egy félpernyi békességünk, Mert akkor végünk, végünk.*”, talán jobban meggondolják azokat a tenyereket... Ám a brutalitásra az is jellemző, nem a „jobban meggondoltságon” alapszik...

Hogy főiskolád, egyetemed is legyen?

Egyetem? A magyaroknak? Még a gondolatától is felhördülne a hatalom, felhördülne a hatalmon lévők. Még középiskola sem! Ezért találják ki a vizsgáztatások mumusát. Mindenkinek, aki magyar iskolát végzett – legyen az akár első elemi – külön vizsgáztató bizottság előtt kell számot adnia „tudásáról”. Bizottság előtt, mely a román oktatás magas színvonalú követelményeit és a te alacsony szintű képzettségedet, magyar butaságodat fogja megállapítani. Ez ad indokot az egyházi iskoláid – mert már csak ilyenek maradhattak neked – tömkelegének a felszámolására is. S ha valamiképp csak feljutottál az utolsó stációig, az érettségiig, ott is próbatétel elé kerülsz. Ki fog derülni, hogy milyen mérhetetlenül alacsony színvonalú még a magyar középiskolai oktatás is szemben az ország elvárásaival.

A híres kollégiumok mind-mind szálka a hatalom szemében. A nagyenyedi – mely Kőrösi Csoma Sándorokat adott –, a kolozsvári unitárius és római katolikus gimnáziumok, az oktatás székhelyudvarhelyi, sepsiszentgyörgyi és marosvásárhelyi büszke bátyái, most évi rendszerességgel bebizonyosodik, hogy méltatlanok vagytok nagy hírnevetekhez, az évi „eresztések” alig kettő-három, mindenki más lekaszaboltatik. Hogy nincs érettségid? Miért baj az? Méhészkedni anélkül is lehet. S most ez lesz egyik magyar alapfoglalkozás. Vagy annak a földnek a művelése, ami még megmaradt...

Zolika is leérettségizett, sikerült neki, pedig abban az időben nagy dolog volt egy magyar fiúnak átjutni a tű fokán. Brassóba vitték érettségizni, és csupa olyan kérdéseket tettek fel, amiknek hírét sem hallották, s vágták kegyetlenül őket. Ő élelmes volt, logikailag következtette ki a lehetséges válaszokat. Az osztályukból mindössze háromnak sikerült, s nagy eredmények számított ez is. De Zolinál adva volt a helyzet, mehet, és megy ő is Budapestre.

Igen, Budapestre, mert egyetemnek, magyar egyetemnek Romániában még a gondolata sem merül fel a huszonkét év alatt ... Ami volt Kolozsváron, elköltözött Szegedre. Ha tanulni akarsz, menj oda, s lehetőleg maradj is ott! Vagy gyere, s tanulj az állam nyelvén... Ha le tudtad tenni az érettségit. Mert ahhoz is a jog megszerzése kellett!

Elég sok türelem kell úgyis ahhoz is, amíg elhal, teljesen elhal a szó, a te szavad...

A lelkek harca

Mentsétek meg lelkeinket! Menne a kétségbeesett segélyhívó kiáltás, egy nép kiáltása, de kihez mehetne? De kinek mehetne?

Állsz a végtelen időben. Most és itt... Állsz Európában, és Európa néma.

Népszövetség? A programja, léte értelme tetszetős. A Magas szerződő Felek „mindennemű szerződéses kötelezettségnek lelkiismeretes tiszteletben tartását biztosítják...”

Soha senki az új, nemzetközi ajándékcsomagokból összetakolt ország vezetését meg

nem kérdezte, hogy azt a keveset, amit vállalt – vagy amire kötelezték – a békeszerződésben, legalább azt, vagy azt az annál többet, melyet önként vállalt ama Gyulafehérvári határozatokban – betartja-e?

Süket fülek kint, érzéketlen és felelőtlen lelkek bent.

Csak a te lelked. A Tiéd ott fent, a kereszten!

Fájó arc, fájó lélek! Szenvedő arc, szenvedő lélek!

És kongó harangok! Kongók és hívók, jajgatók és szólítgatók, szölongatók!

Mindig most, és mindig itt, éppen itt, ahol állsz... Itt Sőhajdon, ott Sőhajdon, leszagatott sőhajfődeden, a haza sírhantjának valamelyik darabján... Ott a hanton, és itt a hanton... Itt a gyászban, és ott a gyászban. Hallgatod a harangokat... A harangok gyászsavát, a harangok hívó savát.

Mert nemcsak siratnak, halottat, búcsúzó kongnak, hanem hívnak is azok a harangok. Hívnak Istenhez, aki hitünk szerint velünk van és megsegít bennünket. Megóv és megtart bennünket.

Fegyvered nincs, amivel harcolhatnál.

Egyetlen és csak egyetlen erőd: a hited.

A hited Istenben. Aki velünk van és megőriz. Velünk van és megtart. Hited abban, hogy még nem végeztetett be. Hogy van még remény. És abban, hogy ad erőt az Isten, még az elviselhetetlen elviseléséhez is.

„*Ne félj, ne félj, kicsiny sereg!*” – zeng a templomban a dal...

Ne félj, mert ad erőt az Isten. Ad erőt még a megalázások, az igazságtalan és ember-telen, a téged letipró világhoz, annak méltatlan megalázásai elviseléséhez is. Amikor nem rosszaságod, a léted, lényed, szelíd arcod, szelíd tekinteted az ellened felhozott vád! A szavaid vádolnak! A dalaid vádolnak! Az „*Ó, jőssz-e már, ó, jőssz-e már?*” kérdésed vádol. Az *Anyám, anyám, édesanyám* szeretet-éneke vádol. Hogy állsz a kapuban, a kapud előtt, és nézel felfele, és nézel lefele – vádol. A nem cselekvésed, a nem teszel, mert békés lényed nem engedi meg, hogy bármit is tégy megalázóid ellen, csak hogy egyszerűen vagy, az is vádol.

Amiként szavaink is mások, dalaink is mások, úgy faragványaink, varrottasaink, sző-teseink is mások. Mások a kapuink, mások az ablakaink, mások az épületeink. Formában is mások, motívumaikban is mások, szellemiségükben is mások. És őt, őket ez a másság, ezek a másságok bántják, zavarják. S te magadat nem tudod letagadni! Minden rólad, múltadról árulkodik. Az is, ahogy öltözöl, amibe öltözöl, a csíkos „felleges” szoknyád vagy bricsesz nadrágod, a lájbid, a hajad, ahogy fészölöd, a kendőd, ahogy meg-fel kötő-zöd. Önnön azonosságodat viszed járásoddal! Lépteiddel, melyek látszólag ugyanolya-nok, mint bármely emberé...Vagy van valami, ami megkülönböztet tőle? A lépésed lejtése, mikéntje, mely szinte megmagyarázhatatlanul csak rád, vagy csak ránk jellemző. Amiként minden egyénnek megvan a saját lépte árnya, árnyalata, keze mozgásának

árnya, árnyalata, feje tartásának árnya, árnyalata, úgy – ez sincs kizárva – a népeknek, nemzeteknek is. Nemcsak a nyelvünk más, a mozgásunk, lépteink, mozdulataink is mások. Arckarakterünk is más! Nehéz megfogalmazni, hogy miben, miért, de más.

Képzeld ez? Csak képzelgés?

Bennünk a vérmérsékletünk, bennünk a lelkünk arca, bennünk a vágyaink arca! Géza mintha a végtelen mindenség peremén állna, s onnan nézné a csodát, az emberek csodáját, s az együvé, egy Nemzetbe tartozó emberek csodáját, összecsendülő mozdulataikat, egymásra valló, és csak egymásra valló lépteik színét, ízét, hangulatát, annak sajátos lejtését!

Úristen! A lépteknek is van színe, íze, hangulata? A lépteknek is van arca? Egyénisége és közösségi jellege? Valami, ami nálad is úgy van, mint nálam, de a másoknál, idegeknél nincsen úgy? A fákon lehet ezt látni, világosan látni, a cserefarevél más, mint a bükkfarevél, de a mögött a külső azonosság mögött egy belső különbözőség is van. Az ember közös faj, így nagyobbára azonosak a vonásaink, azonosak a mozdulataink, még ha külön-külön minden egyes lány lány minden szépségével, és a szépség (keble, teste hajlatai, domborulatai, szeme, szája, ingó járása, csábító ringása) valamennyi lány jellemzője, jellegzetessége, de a tartam, az agyába-lelkébe betáplált múlt, a múlt visszagöngyölíthető szálai minden egyénben mások és mások! Az egyén (minden egyén) mint sok-sok összetevő elem egysége – más és más. És ha a közülünk valókat odateszed a közülük valók mellé, más náluk, és más nálunk!

Román lány, francia lány, eszkimó lány és magyar lány! Román legény, francia vagy angol legény, indián és magyar legény, aki vágyakozva nézi a lányt! Igen és nem, és nem és nem és nem. Még ez a nézés is sajátos, csak rá jellemző nézés. Igen, így van ez, nemcsak mozdulataidban, nemcsak arcodban, de nézésedben is benne a lényed, benne a kultúrad, a múltad, az ezer vagy tízezer év. A visszagöngyölíthető vagy már a messzeségbe belevesző szálak, egymásba való láncolódások.

Ebben a nagy keveredésben csak a fizikum, a fizikai megjelenés, a férfi és nő egymást vonzó mássága egymáshoz csábíthat téged és őt, akik egy más világot hordoztok magatokban. Megtanulhatjátok egymás nyelvét, belekóstolhattok egymás kultúrájába is, de valahol mások maradtok, s ez a másság csak gyermekeitekben tűnhet el vagy fog eltűnni! De azokban is úgy, hogy vagy ide vagy oda sodródnak, kapcsolódnak. Apám magyar volt, mondja a románá lett fiatal. Anyám román volt – mondja a magyarrá lett fiatal. De olyan, hogy román is, magyar is, ritkább, alig-alig létező, létezhető jelenség. Szeretheted ezt a népet is, megbékélhetsz azzal a néppel is, lelkedbe zárhatod mind a kettőt, hiszen tudod, hogy az a kettő benned összetalálkozott, de te csak egy úton tudsz járni. Vagy ennek az útján, vagy annak az útján...

Így van ez?

Hogy is van ez?

Valahogy így... A népek egymásra találhatnak, egymásra zúdulhatnak, egymást leigázhatják, egymást letiporhatják, aztán kavarodhatnak, lehetnek szuzai menyegzők, nászok, vizek egymásba szaladhatnak – Maros a Tiszába, Olt a Dunába torkollhat, zúdulhat. Ha más és más ízük lenne, a Maros a maga ízét, az Olt ugyanúgy a maga ízét vinné, vihetné, a Tisza a maga ízét vinné, vihetné a Dunába, de a nagy találkozás után tovább hömpölygő víztömegnek, vagy annak egy részének már nem az a neve, hogy volt Maros, volt Olt vagy volt Tisza, hanem, az, hogy Duna. Vagy majd az, hogy Fekete-tenger!

*„Ne keresd Tiszán s Dunában
sem a Marost, sem az Oltot,
tengervíz a
Duna is már
mindent, mindent eggyé oldott.”*

Így van ez az embereknel is, így van ez a népeknél is. Valamit megtartunk magunkban a múltból, a múlt nagy találkozásából is, egy-egy arcvonást, pofacsontunk állását, vérünk karakterében valamit, talán még a lelkünkben is valamit, még akkor is, ha már tengervíz vagy te is, ha a volt magyar úgy vedlik át románná, hogy elfelejti magyar mivoltának múltját, s saját arca ellenségévé válik. Még akkor is, ha vérmérsékletedben megmaradt régi néped arca, mozdulataidban annak lejtése... Mint lebbenés, mint egy eltűnőben lévő emlék. Mert a tenger vize, mert az óceán vize elnyel mindent...

1918 – 1919 – 1920... Ránk zúdulnak a vizek, a történelem vadvizei. Egy ideig lebénul a nemzet, lebénul Sóhajföld népe. Aztán ébredni kezdenek a védekezési reflexek. Nem a kard, nem a lövedék – ezekre nem, vagy alig adott lehetőséget a történelem. Ásni kezdjük az árkaikat, emelni kezdjük a védőgátjainkat, melyek útját állhatják ama vizeknek. Vagy keresni kezdjük a gyökereket, a vízparti fák ágait, melyek után kaphatunk, melyekbe belekapaszkodhatunk, miközben hánnya az ár csónakjainkat, recsegtetik a szelek árbocainkat. És bármily ingatag is, keressük a talajt a talpunk alá... A megtartót, a megmaradás talaját. S a védekezés ágait, gyökereit.

A harang, a templomod harangja hív, a templomaink harangjai hívnak!

A te templomod harangja téged, és az ő temploma harangja őt...

És a hegyek közé szétágazó gyökérként benyúló falu megelevenedik! Kapuk nyílnak, megnyílnak, asszonyok – ifjak és vének –, emberek, gyermekek lépnek ki. Egyiknek-másiknak fekete imádságos könyv a kezében. A feketét néha elfödi a késsel vagy pirossal kivarrott fehér. Jelek ott a kezedben szorongatott könyvecske borítóján, néped lelke jelei, múltad jelei, világképed, ég fele való sóhajod, sóvárgásod jelei, melyek visszautalnak néped messzi múltjába, valahová a gyökerekhez, s rólad beszélnek azok is. Sokat töprengett Géza a népművészet létén és értelmén. Egyszerre van benne a funkcionalitás – varrással megerősíteni, „tartóssá tenni” egy felületet. És benne az örök emberi vonás,

a díszítő hajlam. Ha már dolgozol, legyen benne abban a munkában a te lényed szépsége is. Világot alkotsz akkor is, amikor egy tenyérnyi felületet megerősítesz a díszítéssel. S abban a díszítésben – mert azt te teszed oda – benne a gondolkodásmódod, világlátásod, mely nem csak tied, a népedé is. A néped múltjából, felhalmozott kincseiből veszed a motívumokat, melyek magukban hordják a te Arcodat is. Mert te is a népedből vettél. Az erdélyi népművészet meg különösen nemes az egyszerűségével. Nem halmoz színeket, csak a kék és piros borítja, boríthatja a fehér, natúr-fehér felületet.

Mondják, beolvadó népeknél a hit egy generációval tovább megmarad. A harangok nem a halálra, az életre hívnak, amikor vasárnap délelőttönként megkondulnak. És a nyáj sereglik az isten Házába! Itt magyarok mennek imakönyveikkel a templomuk harangjának hívó szavára! Egy élni akaró nemzet fiai! Férfiak, nők és gyermekek, mennek meghallgatni a megtartó ígéretet. És az Ige: erősít, megacélozza a lelkeket, a lelketet, és megtart.

Isten Házai, a templomok magasba törő, ég fele sóhajtó-kiáltó-fohászkodó tornyai is jelképek. Lelked jelei! Fohászkodó tornyok, áhítva magasba tekintők! És az egész templom! A gótikus templomok magasba törő, magasban csúcsosodó keskeny ablakai! Felviszik a tekintetedet a magasba, az ég felé! A fohászkodó emberek Isten fele emelt tekintete azt is zengi-zúgja, azt is kéri: Mentsd meg, Uram a lelkeinket!

Ti házak, hitünk házai, Isten Házai! Mutassátok meg az áhítatunkat, lelkünk magasba törő szárnyalását!

„Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben!”

vagy:

„Szűz Mária, Jézus anyja, ki mindnyájunk anyja vagy!”

Magyarok Nagyasszonya!

Mentsétek meg népeteket. Mentsétek meg lelkében is ezt a népet. Hozzátok könyörgünk! Az Igazságért könyörgünk! Tudjuk, hogy bűnösök vagyunk! De az arcunk árnya, árnyalata, lépteink lejtése, táncaink lejtése nem bűn! Ott, Isten Házaiban megmaradásáért könyörög ez a szorongatott és emberi-nemzeti mivoltában meggyötört nyáj. Gyermekeink megmaradásáért könyörgünk! Mert az Ige megtart...

Pásztor és nyáj... A pásztor feladata a nyáj összetartása. A szétszéledő nyáj jobban ki van téve a veszélyeknek...

Sóhajföld népét új, veszélyeztetett helyzetében az Ige – nemhiába mondjuk úgy is: megtartó Ige – tartja, védi! Az új világ – nemcsak az új rend, az Új világ is, mely el akarja venni a hitedet, hitetlenné akar tenni – döngeti a templomaid kapuját!

Az Isten Háza, az Isten Házai – mert több hit szerint dicsérik Sóhajföldön ezekből a házakból Istent, és a több hit felépítette a maga külön-külön házait, külön-külön templomait – most új feladatot is kapnak. Védni a közösséget, Isten védő kezének a hitét oltani, táplálni a közösségben. E házak előtt a Hatalom képviselői, akik ugyanúgy isten-

félők, ortodox keresztények, a maguk módján lelassítják lépteiket. Amit velünk, emberekkel megtennének, nem mindig és nem mindenben merik megtenni egyházainkkal szemben. S így e házak tényleg védhetik a népünket, védhetik, vagy valamennyire védhetik gyülekezeteiket. A római katolikus templomok lépcsőin napközben is olvasóval a kezükben térdepelnek főleg idős asszonyok és idős emberek, akiket kevésbé szólít el a mindennapi munka, a kenyér megkeresésének a feladata, olvasóikat morzsolgatva motyogják az imát:

„Asszonyunk, Szűz Mária, Istennek szent anyja, imádkozzál érettünk, bűnösökért!”... Igen, hiszen a magyarok védőasszonya vagy te – akinek az oltalmába ajánlotta már első királyunk a nemzetet –, kérünk, vedd meg népedet! Hogy a mindennapi kenyerünket megkaphassuk, gyermekeinket felnevelhessük... És hogy magyarok maradhassunk. A Te Néped! Mert létünkre törnek, létünket veszélyeztetik a Te ellenségeid. Mert aki népeket pusztít, ellenséged neked is, nem él a te törvényeid szerint. Mi téged hiszünk, Isten, Istenünk, hozzád könyörgünk, hozzád, aki a mi Istenünk vagy!

*(Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában,
Hiszek Magyarország feltámadásában, ámen)*

Szól a tiltott ima.

És: *„Isten áldd meg a magyart!”* – szól(t) az erdélyi református egyházainak 53., „tiltott” éneke. Mert ezt az éneket, a mi nemzeti imádságunkat 1921-ben Romániában a román király rendeletével betiltották. E tilalom azt is jelenti: ne könyörögless az Istenhez népedért, mert az tilalom alá esik itt, ezen a földön. A katolikus templomokban egy másik ének csendült fel:

*Boldogasszony Anyánk, régi nagy Pátrónánk!
Nagy ínségben lévén, így szólít meg hazánk:
Magyarországról,
Édes hazánkról,
Ne felejtkezzél el
Szegény magyarokról!*

Erre a könyörgésre is kiterjedt a hatalom figyelme? Vagy a félelem oltatta el, költöztette az otthon falai közé?

Kapuk az Életedbe! Kapuk a végtelenbe, a végtelenség messzi homályába.

Kapuk ki és be! A bent végtelenébe és a kint végtelenébe. A bent kintről láthatatlan titokzatosságába és a kint bentről alig látható ugyancsak titokzatosságaiba.

Mindenki élete, a te életed is magában hordozza az egyetemest. Hiszen minden ember egy világ! Világok vannak hát ama kapuk mögött! Imbolygó, mozgó világok, lények, jövő-menő emberek, férfiak, nők, gyermekek világa. Világok, cselekvő létek, alkotó-teremtő létek, jól és rosszul, örömben vagy bánatban élők léte.

Ott bent, a Kapu Homályában él időtlen idők óta az élet, benned él, eleidben élt, a

nászotokban élt és él, az ölelésekben, öllekezésekben élt, él és gyarapszik, él és sokasodik, él és kiteljesedik. Régen – még korunk kezdetén, amikor összetalálkozott a múlt a jelennel, a hagyományos élet a megmásult, mássá lett, vagy mássá lenni formáltatott, kényszerített élettel – nagy családok éltek az Életeket egy-egy kapu mögött, a védő Kapuzábé oltalma alatt, ott bent, onnan néztek ki a kerítések deszkái között az épp kibontakozóban, felcseperedőben, indulóban, lassú kiteljesedésben levő fiatal életek, ki az útra, ahol ugyanúgy görgött az élet.

Kapuk hát a létbe, jelző kapuk, hogy ott bent bent van, hogy ott bent titkok vannak, a te titkaid, az én titkaim, a ti titkaitok. És ezek a titkok életadó, életmegtartó titkok is. Az ellenséges kint ellenében védelmező bentek, a kinti tépő, csontig hatoló hideg ellenében védelmező melegek, melegségek, megtartóak is. Az ellenséges kinti világból ide rejtőzködsz, itt vagy otthon. Ez a kinek-kinek otthona, ez maradt meg, ez véd egy ideig még, amíg ide is be nem hatol az a kint, mely ellenséges, mely ellened tesz, téged tép, marcangol...

Géza megy az úton, és megáll egy-egy kapu előtt.

Székelykapuk. Díszes az indázatuk, életfa-motívum indázatuk kúszik felfele, mintha élni akarását vallaná ezzel is.

Máshol kapuzábék, kapubálványok sorakoznak, tartják a kis és nagy nyílókat. Védő bálványok, a rossz szellemeket, a rosszat elrettentők, s a jót, a benti életet védők, annak biztonságát biztosítók.

Évezredek hite, hagyománya rejtőzködik a kapubálványok mögött. Egyszerű emberek hite. Ma azt mondják: babonák. De mondjuk inkább így: ősi hit. Ősi, s nemcsak a miénk. Amerika hajdani földjén az indiánok magas oszlopokat emeltek a kapuk elé, védő, szellemeket elrettentő, távol tartó oszlopokat. Ugyanezt tették a mi eleink is ama emberformára alkotott, az idők végtelensége óta ott álló, vagy a végtelenség benyomását keltő kapuzábékkal. A bent életét védték, óvták, önmagukat, övéiket védték, őrizték, próbálták megtartani. Néhol kőből, téglából emelték azokat a bálványokat. De bálványok voltak azok is, melyek csúcsán ott volt mindig a fej, a figyelő, a kitekintő, a rosszat akarónak „állj meg”-et parancsoló. Ott vannak sorban a bálványok, bálványfejek a bent határán, két oldalról fogják közre a küszöböt, mely ugyanúgy határ a kint és bent között, annak ugyanúgy szelleme van, védő szellemisége van. Védelme nemcsak az emberekre, az állatokra is vonatkozik. Amikor kimegy a kapun az állat, és amikor bejön a kapun, ugyanúgy szembetalálja magát ama védő szellemiséggel. Ősi hit ez, ősi valóság: a kapud, az otthonod megvéd, védelmet ad.

Kapu, kapuk a végtelenbe.

Titkok kapui, Életek kapui. Kapuk, melyek mögött él az Élet.

Néznek hát kifele a küszöbök mellett, három bálvány minden kapuban, minden kapu részeként, minden élet védőjeként, ott állnak sorban, jobbról is és balról is az út szegé-

lén. Kissé bennebb keskenyebb végükkel az útra néző házak. Rejtekek azok is, ahogy átléped a küszöböt, akkor lehetsz bent a ház szelleme oltalmában.

Most, hogy felborult a Világ, a Világ Rendje, már csak ezek a kapuk óvnak, vagy azok is csak alig óvnak. Gyanakvó, haragos tekintetek vetülnek ama kapukra, eltávolítanak azok védő szellemét, mert a kor neked nem kíván védelmet, nem akar védelmet, védtelenné szeretne tenni, védtelenné akar tenni. Ki akar téged rántani rejtekedből, kiszolgáltatottságba tenni, taszítani, kiszolgáltatni az Új erőnek, az új Hatalomnak, mely ellened építi itt birodalmát. A te földeden, ahol még a fűszálak is ismerősként integetnek feléd. S az ereszed alatt fészket rakó fecske is téged köszönt.

A kapu, a kapud mégis véd. Az Élet Élet marad, termelő egység, megtartó kisközösség otthona. Ezek az otthonok tartják fenn a templomokat, s a templomok védik a közösséget, s a közösség révén ezeket az otthonokat is. Mindkettőnek – otthonnak és templomnak, sőt még a falvainknak is („megtartó székely falu”) a szerepe megnőtt. Talán a hívő hívek száma is megnőtt. Amikor bajban vagy, jobban az Isten felé fordítod arcodat.

És a baj itt van!

Itt van a baj!

Jobban összefonódott a nép az egyházaival, melyek itt, az ortodox Romániában „idegenek”. Mint ahogy mi is idegenek vagyunk. S az idegen egyházakat hadd tartsuk el mi, a híveik. A kepe – egyházfenntartói járulék – szerepe is megnövekedett. Most már ebből kellett, hogy fennmaradjon az egyház, a templom – melyet tatarozni, időnként megerősíteni is kell –, éljen a lelkész, a tanító, a harangozó, hogy te, egyén, a közösség tagja, s veled együtt minden egyén ezt az adót megfizessétek, vagy ha a helyzet úgy kívánja, azt még meg is toldjátok. És nincs kizárva, hogy jobb is ez így. Jobb tudnod, hogy az egyházad addig van, amíg te vagy, és te addig vagy, amíg az egyházad is van. Szinte csoda, világ csodája: parányi, 150-200 lelkes közösségek is fenntartják egyházaikat, eltartják papjaikat. Mert a lelkész is ember, ha protestáns, családjá lehet neki is, s a családnak élnie kell, a családot el kell tartani. A falu szempontjából nézve: az eltartót el kell tartani. Megoszlanak a feladatok. A te feladatod: fenntartani egyházadat, életlehetőséget biztosítani lelkészednek, tanítódnak, aki kántor is egy személyben. Énekvezér. És az ő feladata, az ő feladatuk: amolyan közvetítő szerepet betölteni közted és Isten között. Lehet azon is vitatkozni, az egyház mint intézmény betölti-e igazából ezt a közvetítő szerepet? Különösen, ha intézmény jellege fölébe nő küldetéses feladatának. Egy-egy lelkészi, püspöki vagy érseki udvar lehet bűnök fészke is! Nem a funkcióval jár a tisztaság! De ha úgy nézed, hogy az Egy jelentése: Isten, az Egyház jelentése: Isten Háza, és mert Isten benned lakik, az egyház is te vagy! S az Egyház ereje a te erőd. Sok lélek, melyben Isten lakik, erőt képvisel! Az Egyház is Erőt képvisel. Megtartó erőt! Isteni erőt! Valahol Istenben összetalálkoztok, te, az egyén, az ember, s a templom, az egyház mint intézmény. Vagy ti, emberek, emberi közösség, nemzeti közösség és az egyházatok, egy-

házaitok. Összefonódtok, és együtt vagytok erősek, erősebbek, egymás nélkül gyengék vagytok, elesettek, szerencsétlenek.

A kor, ez a kor, a XX. század kora ki szeretné ölni Istent a lelkekből. A Te lelkedből is! Hogy az ne legyen Isten Háza. Hogy Isten Házának falai ne védjenek téged. S te védtelen maradj!

Itt most, 1920–25-ben még állnak a falak! Még védnek a falak. A frontális harc e falak ellen majd negyedszázaddal később indul el nálunk is.

Hogy az állam is fenntartott? Polgárai – most már magyar polgárai is – a fenntartói. Ti fenntartotok engem, s én visszaadok a tőletek kapott adókból nektek is. Azzal, hogy fenntartom a rendet, védem a javaitokat, nyitva tartom gyermekeitek számára az iskolák kapuit, hogy tanulhassanak. Minden oktatásba fektetett fillér az ország javát, jövőjét szolgálja, hisz a te tudásod, a te megszerzett tudásod az ország javára válik, s te azt szolgálod vele.

Ám ez a hagyományos körforgás így, ebben a kettévált világban megszűnik működni, vagy ha működik is, csak botladozva. A fenntartott súlyos súllyal nehezedik rád, várja, elvárja, el is fogadja, hogy te őt fenntartsd. De a vissza-folyosók bezárultak, bezárattak feléd. A tőled kapott pénz is ellened fordított. Az ugyancsak a te pénzedből eltartott csendőrség, a csendőri talpak nem azért dobognak el a kapud előtt, hogy védjenek, hanem hogy szemmel tartsanak, s a hatalom tőled való félelmét semlegesítsék. A hatalomét, mely nem érted, ellened építkezik a te pénzedből, a tőled elvettekből is. Amikor te egyházadnak, tanítódnak adod a képét, másodszor adod. Mert először odaadtad, oda kellett adnod „fenntartó járulékat” az államnak. És az állam veled szemben nem teljesíti a kötelességét. S amikor te másodszor is kisajtolad magadból azt a fenntartó járulékot, plusz terhet vállaltál ezzel a „társadalmi igazságosság” jegyében. És vállaltad, mert önmagadnak tartoztál ezzel. Népednek tartoztál ezzel. Istennek tartoztál ezzel. És csak így tudtál szembefordulni az állam nyíltan megvallott, nyíltan meghirdetett szándékának-programjának, melyet így fogalmaztak meg: „a magyarság beolvasztása.” De mondhatták volna így is: egy nemzet elpusztítása, megölése. Népiirtás a XX. században. A Fény és árnyék századában. A száguldó világban, mely nemcsak előre száguld, visszafele is tappog.

Amikor a harangok megszólalnak, a hívó szó azt is jelenti: gyertek a magyar Isten házába.

Mert másfajta Isten Háza is, Isten Házai is emelkedtek Sóhajföld falvaiban. Gomba módra nőnek a másfajta templomok. Függetlenül attól, hogy vannak-e ott az ő hitükön lévő más ajkúak vagy nincsenek, minden falu központjában emelkednek a román hit házai is, a kupolásak – új divat, a hegyen túlról ájtott új stílus ez itt, a Kárpátokon innen. Régebb – helyi hagyomány szerint – a göröghitű templomok is a nyugati keresztény minták szerint épültek, tűhegyes tornyokkal, s még a parányi kis ortodox fatemplomok

is. A táj szellemében alakult ki sajátos erdélyies ortodox arcuk, mert ez az arc is sajátos volt, sajátosan román, de erdélyi román. Most áthágott a hegyen Bizánc, a bizánci kereszténység másfajta arca, s egyre-másra épültek falvainkban ezek a más arcú templomok. Csak Sóhajdon kettő is, a főtér felső végében az egyik, a főtér alsó végében a másik. Egyiket az ortodox, azaz görögkeleti rítusnak, a másikat a görög-katolikus rítusnak szánva.

Nincsenek híveik? Vagy csak egy-két-tíz ember? Az újonnan érkezett hatalom képviselői?

Nem baj. Majd lesznek. Azért emeltettek ezek a templomok, hogy legyenek hívek, híveik is. Hogy az Isten ne csak a magyarok istene legyen ezen a földön. Hanem a románoké is. Aztán távlati vágy, távlati célkitűzés: csak a románoké.

A másik mentsvár, védekezés: az iskola. „Templom és iskola”. A templom mellett az Iskola.

Elvették iskoláinkat?

Egy egész Erdélyt átfogó tiltakozási hullám indul el. Közvetett tiltakozás, cselekvésben, magatartásban megnyilvánuló.

Tiltakoznak a szülők: nem adják gyermekeiket állami iskolába. Még akkor sem, ha az az állami iskola kezdetben csalétekként még megtartja a magyar tanítási nyelvet.

1923-ig Sóhajföldön – a szórványokban más taktikát alkalmaznak – csak mint tantárgyat vezetik be, s teszik kötelezővé a románt. A tanítók vagy magyarok vagy nem, s ha nem, hivatalosan akkor is magyarul kellene tanítaniuk, esetleg nem tudnak, s ez nem zavarja az irányítást. Sőt, tesz azért, hogy ez így legyen. Itt, ebben az új helyzetben ez is lehetséges. A magyarság felméri a helyzetet, mely vészhelyzet, s érzik a szülők, érzik az útszélre lökött nemzet, s józan bölcsességgel látják, hogy ennek a hatalmi gépezetnek hinni nem lehet. Benne a levegőben, annak rezdülésében, hogy ez az állapot (hogy van, lehet még magyar szó az iskolában) átmeneti. Egy stáció a kálvária hegyén. S cselekedni kell hát. Cselekedni, mindenféleképpen.

S a cselekvésre a közösség egyetlen mentsvárai, az egyházak képesek. Az egyházak, melyeknek alkotmányos joguk Romániában is iskolákat állítani, fenntartani. Vannak falvaink, hol működő egyházi iskolák vannak. Épp csak hogy kicsúszott alóluk a talaj, megszűnt az azokat fenntartó-segítő állami támogatás. Másutt, ahol eddig állami iskola végezte az oktatás feladatát, ott iskolákat szervez a közösség. Igen, a közösség szervezi az iskolákat. Épület vagy van, vagy nincs. Ahol eddig is egyházi iskola működött, s annak saját épülete volt, ott kisebb a gond. Vagy legalábbis viszonylagosan kisebb. Mert falvak tömkelegében az iskolával együtt elvették az egyházi épületet is. Nem iskola céljából emelt papi lakokon, kántori lakásokban kezdik meg az oktatómunkát. Óriási gondokkal kell megküzdeni az alkalmi helyiségek miatt. Mert erre is van gondja az államnak, hogy megfelelő épület hiányában, higiéniai és egyéb okokra hivatkozva az így megnyíló isko-

lákat megfenyegetse, a „szabályos működés feltételeire” figyelmeztesse, vagy be is tiltsa. De a közösség ereje még így, padlóra-terítettségében is óriási erő. A falunak nemcsak kántora, papja és tanítója van és volt már több száz éve, hanem megvolt a paraszti működő ész is, orvost, „ügyvédet” – mindenben tanácsot adni tudó bölcseket – adott, bírót, aki nemcsak gazdaságilag, erkölcsileg is felelt a faluért, ha kellett, nevelt, büntetett, visszas helyzeteket oldott meg. Volt mindenféle mestere is, kőművese, ácsa, kovácsa, kerekese, szekérgyártója, szabója, cipésze, s itt, Sóhajföldön ugyanaz az ember szinte minden is lehetett, szinte mindenhez értett. Vethetik hát a téglát, fát hozhatnak le a közösségi erdőkből, odaáll mindenki, s gomba módra emelkednek az új iskolaépületek. A közösség nem bízik az állami iskolákban, pedig azoknak mindenük lenne, épületük, fizetett tanítóik, és van, ahol mindezek ellenére senki nem adja oda a gyermekét. Az állami iskola van, mindenütt van, tanítók is vannak, még ha nincs is „munkakörük”. Van, ahol két-három-négy gyerekkel foglalkoznak.

Erzsike meséli: A felekezeti iskolában hemzsegett a gyermek, és mivel az egyház fizette, kevés és gyengén fizetett tanerő tanított. Az állami iskolát (habár magyar tannyelvű volt) román iskolának nevezték el, és csak azok iratkoztak oda, akik magyar anyanyelvük dacára romának vallották magukat. S minthogy ilyen kevés volt, összesen 5 növendéket számlált a 3 tanerő mellett, akiket jobban fizettek, mint a felekezetiakat. Így poty-tyant bele Marika egy olyan állásba, ahol harmadnaponként 5 gyermeket kellett tanítani, miközben az egyházi iskolákban 50–100 gyermekkel kínlódik egy-egy szerencsétlen tanító.

A helyzet szinte lehetetlen. A tanítót a közösség kell, hogy megfizesse, állami támogatás „nem jár erre”. Ott van az állami iskola, ha oda küldöd a gyermekedet, ingyenes az oktatás. Ha egyháziba? Fizetsz a tanítódnak is, illetve eltartod őt is. A védekező-megmaradási reflexek működnek. Mindenki – függetlenül attól, hogy van-e vagy nincsen iskolás korú gyermeke – képét, azaz természetbeli hozzájárulást ad a lelkésznek és a tanítónak is. Parányi kis közösségek így tesznek hitet arról, hogy szembenéznek a helyzettel. Felmérik a helyzetet, azt, hogy te lettél sorsod irányítója. Rajtad múlik minden. Neked kell felépítened a megmaradás várait, s biztosítanod e várak védőrendszerét. „Segíts magadon, s Isten is megsegít” – mondja a szólás. Amikor takarítod be a termést, két, három vagy négy kéve gabonát – tehetségedtől, anyagi helyzetedtől függően, szokástörvénye volt ennek is – dobsz a falu szélére kiállított lelkészi ”begyűjtő” szekérre, s feleannyit a tanítóéra. A fizetésre más mód nincs. A pap is s a tanító is kapnak földet – ha van az egyháznak –, hadd gazdálkodjanak azon, keresse meg ki-ki a fizetését. Van – parányi kis falvakban –, ahol a gyülekezet nem bírná a két eltartottat, ott a lelkészre hárul a tanítói munka is. Öreg, pedagógiai gyakorlat nélküli papok kínlódnak a rakoncátlan, mégiscsak gyermek gyermekekkel. És öreg vagy fiatal tanítók (van, akinek módja van rá) ingyen, „a népemért teszem” gondolatlanul. Milyen kifejező szókapcsolat született

ezekre az emberekre, s most valóban „talál is” a megnevezés a helyzetre. Ők a „nemzet napszámosai”. Szinte erőt meghaladó a munka, amely e „napszámosokra” hárul. Legtöbbjük – régen is így volt – kántortanító. Ami azt jelenti, hogy kántori szolgálatot is teljesít, s formálisan ezért kapja az egyháztól a fizetést.

A hatalom is éber, lesben áll, hogy szabálytalanságot találjon. Mert a szabálytalanság ad okot ennek a sziszifuszi harcnak – melyet ő nem néz jó szemmel – a megszüntetésére. Megtiltja vagy akadályozni próbálja a „kettős munkát”, vagy ezért, vagy azért lehet fizetést kapni. Vagy kántor leszel, vagy tanító. S ha mind a kettőt végzed, csak az egyikért szabályos fizetést kapnod. Ám a hagyományok is mást diktálnak. Falvaink évszázados hagyománya ez, a kántor mesterséghez hozzátapadt a tanítói mesterség is. Épp csak hogy régen járt erre az állami támogatás is. Mert az oktatás mindig államügynek számított. Így volt ez nemcsak a magyar, a hajdani román és szász és rutén és szlovák közösségekben is, amikor még egy volt a haza, s mindenkinek – megkülönböztetés nélkül – hazája akart lenni a haza.

Kettős harc, a két oldal harca kezdődik hát. Az egyik oldal védekezik, építi a hit, a nyelv, a gazdasági erő, a tudás és kultúra védőfalait, a másik: céljának megfelelően változtatni akar a hagyományos vagy kialakulóban levő helyzeten. Akadályoz minden erővel. Hogy ne épülhessenek ama falak. Hiszen az ő egyértelműen megfogalmazott célja: a gyökérirtás, a gyökereid kitépése. Ezért hát a feladat is adva van: megakadályozni, hogy anyád nyelvén s anyád szavaival építsd fel a világképedet. Ne a csillagos eget nézzék gyermekeid, hanem mielőbb a „cer cu stele”-t, és ne kétszer kettő legyen nekik a doi ori doi. S így szakítani ki téged nemzeti közösségedből. Ezért kell megfosztani téged iskoládtól, iskoláidtól. S közvetve egész emberi mivoltodtól, önazonosságodtól. Tudja azt, ha megfosztanak a nyelvedtől, kultúrádtól, onnan már csak egy lépés, s elveszíted identitásodat, minden-minden kötődésedet, mely nemzedettedhez kapcsol. S eszköz leszel, tedd ide, tedd oda eszköz, akivel könnyűszerrel el lehet bánni. Ezért vesznek „szigorú ellenőrzés alá” mindent, nemcsak a területet, ahol élsz, utadat, udvarodat, házadat, földedet, erdőidet és mezőidet, mindent-mindent, de a lelkedet, a mozdulataidat is, s intézményeidet is, melyek ugyanúgy „károsak”.

Az oktatás teljes ellenőrzését, a nemzeti oktatás ellehetetlenítését egyik legfőbb feladatnak tekintik ebben az átalakító, átformáló munkában, célkitűzésben. Keresik, mivel lehet akadályokat gördíteni. Így „jut eszükbe” már az első pillanatokban: nemzetiségű oktatásban csak a nemzetiséghez tartozó ifjak részesülhetnek. Ez az egyik első bölcs döntés. Kellett legyen valami „egyeztető munka” a kisantant államai, a Magyarország testéből részesedett utódállamok között, mert ugyanez történt Délvidéken és Felvidéken és Őrvidéken is, mindenütt. Elkezdődik az eredetkutatás. Kutatása annak, hogy kik azok, akiket csak „elmagyarosítottak”, őket kell legsürgősebben visszavonni az „anyanemzet” keblére. Amelyik név gyanúsán csengett, s amelyikbe csengése miatt bele lehe-

tett kötni, bele is kötöttek. Hiába mondtad te, Kovács, Opra, Várza vagy Lunguly, hogy a Kovács, az Opra, Várza vagy Lunguly név magyar, vagy legalábbis te, akit ezen a néven iktattak be, magyarnak érzed magad, mégsem lehetsz az, ők jobban tudják, hogy nem vagy az. A te gyermekeidnek tilos magyarul tanulni. Napi rendszerességgel jelennek meg az „inspektorok”, vizsgálják a naplókat, s az oda nem valókat utasítják át a román nyelvű állami iskolába.

Egyszer a jegyző felküldi az iskolába a szolgát, hogy egy úr akar velem beszélgetni. Megyek le, hát a teremtőjit, ez az úr Pușcariu. Az anyakönyv előtt, azt forgatja, s írja, hogy ez s ez a gyermek román eredetű. Kránga János, Kurkej Márton, Terza Ferenc, Lunguj János meg nem tudom kicsoda. Na jó. Megírta, aláírta, ekkor, s ekkor... De a dátumot két nappal hamarábbra vette. S elém teszi, hogy írjam alá. Én váltottam, ez pénzt akar felguberalni két napra az államtól. Elveszem a jegyzőkönyvet, s mondom, hogy ez nem így van. Hazugság. Az apjuk idehozta ezeket a gyermekeket, itt akarja járatni... Azt mondja, sokat ne okoskodjam. Egyszer: Terza, ez nem román, ez bulgár. Azt jelenti, hogy saláta. Tehát ez nem román. Ez innen töröltetik. Másodszor: máma negyedike van, ez pedig két nappal hamarábbra van megcsinálva. Összefogtam s zsebre tettem. Ez nem kell magának, ez nekem kell! Olyan butának hisz engemet, hogy nem tudom, hogy mit akar? Hogy két nap ingyen kapja a napidíjat... Amikor szükségem lesz nekem erre, felhasználom! Addig legyen nyugodt... Maga írja le még egyszer, lediktálom, s a jegyzőt megkérem, hogy gépelje le. Hagyja ki Terzát, s írja a mai napot dátumnak... Elment, s többet arrafelé sem jött, még a falut is elkerülte. Én aztán megmondtam, hogyha kell, még a minisztériumba is felküldöm. Akkor kellett újra kérni az iskola működési engedélyét. Kijött, a tanfelügyelő kiküldte, azt írta bele, hogy nyilvánossági jog nélkül nem működhetik. Szóval be van zárva az iskola... Viszem Andrásnak... Mit csináljunk? Mit csinálunk? Azt, hogy szeptember tizenötödikén az iskola megkezdődik. Ezt az írást felviszed a minisztériumba, Sándor József a képviselő, odaadod, elolvastatod, s megkéred, nézze meg, hogy milyen rendelet jött le. Hát oda az volt írva a rendeletbe, amit a minisztérium kiküldött, hogy az iskola megnyílhat, működhet...

Az ilyenféle tiltások az „egyenjogság jegyében-nevében” nem vonatkoznak a román iskolákra. Azoknak van nyilvánossági joguk, működési engedélyük, ami kell, minden. Azok léte nem ütközik „törvénybe”. S ott mindenkinek „helye van”. Az befogadja, befogadhatja a németeket, magyarokat, ukránokat, bolgárokat, bárkit, mindenkit. Így hát ez a tiltás sem volt általános.

Aztán, hogy kezdetben alig akadnak, akik – bármiféle ígérekkel csábították vagy bármiféle fenyegetésekkel fenytették is őket – román iskolába adták volna a gyermeküket, a hatalom másképp is lép. Egy tanító több mint 50 gyermeket nem taníthat, születik a következő határozat. Akkor nagy még a szaporulat, kis, 500–600 lelkes falvakban 100–200 gyerek áll a vártán, valóban nem bír egy-két tanerő annyi gyermekkel foglalkozni. Alig bírja azt az egy-egy tanerőt is eltartani a parányi, s anyagi erejében is állan-

dóan tépázott közösség vagy gyülekezet, így kényszerűen csökkent az egyházi iskolákban tanulható gyermekek száma. Az 51. gyermeket valóban állami iskolába kell adni. Így elkezdődik a harc az egyházi iskolai helyekért. Az állami iskolába a gyengébb képességű gyermekek jutnak.

Még így is hatalmas feladat hárul a tanítókra, s ki-ki zokszó nélkül végzi munkáját. Így – akaratlanul is – hősök lesznek, a nemzet hősei. Pénz nélkül vagy alig pénzért, éjt is nappá téve a megélhetésért is, ott vannak a harcmezőn, s végzik nehéz munkájukat. S végzik a hagyományosan rájuk háruló falusi közösségnevelő munkát is. Kórust vezetnek, színdarabot tanítanak, hiszen éltetniük kell a kultúrát is. A felnőtt közösséget is vezetni kell. Földműves tanfolyamokon vesznek részt, aztán továbbadják így szerzett tudásukat falustársaiknak, hiszen a világ is halad, új és új módszerek teszik hatékonyabbá a mezőgazdasági munkát, s ha ennek megismerésére tanfolyamra kell menni, oda is a falu értelmisége megy – s bizony akkor a lelkes és a tanító maradtak az egyetlen értelmiségiek, főleg, hogy az adminisztrációt fokozatosan átvették a jövevények. Szellemi vezetője (is) Te kellett, hogy légy a közösségednek...

A román nyelv tanfolyamaival is állandóan sakkban tartják őket. Nyáron, amikor saját megélhetésüket kellett volna a földből kicsikarniuk, tanfolyamokra, szakvizsgák letételére kötelezik őket. Bent a Regátban. Tanulniuk, valóban tanulniuk kell a nyelvet, mert Sóhajföldön alig voltak, akik azt ismerték. Az oda küldött tanerők személyesen is láthatják a civilizációs szintkülönbségeket.

Abban a korban mi, nők hosszú, bokáig érő ruhákban jártunk. Ez volt a divat. Ott gugoló budik voltak. Egy lyuk, s előtte hely a két talpadnak, rendszerint összemocskolva az is. Mit tehettünk? Mindig hívtunk egy „segítséget”, valamelyik nőtársunkat, aki hátulról kínoskeservesen – mert hely kellett neki is, s ezek a budik nem két személy részére készültek – tartotta a szoknyánkat, amíg a dolgunkat elvégeztük. Így vált kellemetlen cirkuszi mutatvány-nyá az ember legelemibb szükséglete.

Aztán jönnek az újabb „ellenlépések”. Be kell bizonyítani, hogy az egyházi iskola képtelen megfelelő szinten oktatni. Elrendeli a hatalom, természetesen az oktatás megfelelő „színvonalának” a biztosításáért, vagy az amiatti „aggódalmában”, felelősségérzésben, hogy tanév végén idegen bizottság előtt vizsgáznuk kell a nem állami iskolák gyermekeinek. Rendelet hozatik, hogy amennyiben a gyermekek 50%-os átmeneteli arányt nem érnek el, iskolájukban nem megfelelő szintű az oktatómunka, s be kell tiltani azt, meg kell vonni annak nyilvánossági jogát. Naponta járják a tanfelügyelők az iskoláinkat, keresik a hibákat. És találnak hibákat. Mert azért mentek! Aztán idegen környezetbe rendelik minden tanév végén a gyermekeket, ahol idegen tanerők, bizottságok előtt kell számot adniuk a tudásukról. És a gyermekek tudása sorra elégtelen lesz, „nem felel meg” az elvárásoknak. Minden tanév végén újabb és újabb iskolák tucatjainak, százainak a tanulói nem érik el az 50%-os átmenő szintet, s rohamosan kezd gyé-

rülni a magyar nyelvű iskolahálózat. Ez a módszer bizonyul a legcélravezetőbbnek. Sorvad, rohamosan sorvad a magyar oktatás, rendre tűnik el a magyar szó a tantermekből, a tudás megszerzésének műhelyeiből. Ha szót emelnél? – Ez Román ország! Ha nem tetszik, menj Budapestre! Ez is mindennapi tanácsná válik! „Du-te la Budapesta!”

Olyan is van, ahol a szegényebb rendű közösségek – fájó lélekkel bár – döntenek a harc feladásáról. Mert egyszerűen nem bírják ezt az egyenlőtlenül igazságtalan terhet.

Az új világ, amikor megjelennek a faluban az idegenek, inkább még összekovácsolja a közösséget. Még ha a templomban is megvolt a rang szerinti ülésrend, mégis egy nyájhoz tartozott mindenki, beletartozott a kicsiny seregbe, közös „bűnük”: az azonos nyelv és azonos kultúra mégiscsak összefűzte őket. S a közös vállalkozás is. Mert a belső rend működött, a belső igazságosság is megvolt, az egyházi járulékot ki-ki lehetőségei szerint fizette, s ha fillérei jutottak erre, filléreivel járult hozzá a templom és iskola fenntartásához. De hozzájárult ő is, mert az ügy közös volt, s a közös ügy szent volt mindenki számára. Voltak – főleg a jobbágyvidékeken – olyan faluk is, ahol ez a fajta együvé-tartozás kevésbé alakult ki. A birtokos feladatává vált az egyház fenntartása. De itt igen. Itt a szegénység is inkább összekapcsolta az embereket.

Erzsike gondja szinte megoldhatatlannak látszik. Abban az időben a lányok csak ritkán jutnak el érettségiig. Négy középiskolával már el lehetett helyezkedni „női munkára”, titkárnőnek, kishivatalnoknak valahová. Ő tanulni szeretett volna, titokban arra vágyott, hogy tanár legyen. De ahhoz Magyarországra kellett volna menni, már két testvére kint tanult, s jöllerhet fenntartották magukat, megkeresték a tanítatásuk költségeit, mégis teher voltak a családnak, édesapjuk fizetéséből többre nem tellett. Mert ő talpig becsületes volt, semmiért – igazolások kiadása, birtoklevelek kiállítás, amik a jegyzői munkához tartoztak – plusz fizetséget nem vett el, mindenkin segített, s fizetésből élni nyolcadmagával igen nehéz volt. Hogy tanítónő is lehetne, azt eleve elejti a család. Felméri: rossz napok várnak a magyar tanítóságra. Legyen inkább tisztviselő. Rövidesen megtalálják az iskolát is: a nagyszebeni Ferencrendiek zárdája kereskedelmi osztályát... Egy a létéért vívott harc színhelyeiből, intézményeiből. Ahol még az idő is megkövesedett, ebben a felfordult világban ott – mint egy kis szigeten – továbbélt a Régi Rend.

Itt a legkisebb a tandíj is, ide kéri a legsoványabb stafíringot. Így hát a rejtett vágyát, hogy egyetemre menne ő is, ki sem mondja, ki sem mondhatja. Elindul hát Nagyszebenbe, az ódon városba. S rövidesen megnyílik előtte a Hit Bástyájának, a római katolikus zárdának – leánynevelő intézetnek – a külön világa! A maga szigorú rendjével, szinte kegyetlen pontosságával, kötelező áhítatával. A tanulók nagyobbára szegényebb székelyföldi lányok. A tanárok apácák. Zárda-szellem. Még a pillantásod is bűn lehet!

Amikor sorba mentünk, mindig akadt a társamtól valami kérdeznivalóm. Ilyenkor, mint tiszta égből a villámcsapás, egy pillanatra előkerült n. Cvirtina, ez a kicsi jobbra néző és

balra látó kígyócska, s fenyegető tekintetét csak úgy lövellte rám. Az is hibámul íródott fel, hogy igen csapom a lábaimat. Meg kell már végre tanulnom SZÉPEN lábujjhegyen, nesztelenül járnom. A folyosón SÍRI CSENDnek kell lennie. Igaz, ami igaz, szegény nővérek különösen első időben, amíg betörtek az újoncok, állandó gyötrelmek között vezetgettek minket. Különösen az alsó folyosó végénél szurkoltak, mert olykor hirtelen ott termett Bilinczky, a rettegett igazgató úr, a tekintély, nem tekintély, nem minket, hanem a kísérő nővért teremtetten le.

A ridegség, keménység ellenére sem éreztük börtönnek a zárdát, s ma is a legkedvesebb emlékeim közé tartozik. Miért? Mert egész napunkat kitöltötte a munka, megvoltak az eszméink, ideáljaink. Én nagyon szerettem tanulni, s minden leckében egy-egy új élményt fedeztem fel. Egy-egy szép vers, eposz, elbeszélő költemény vagy regény valóságos eksztázisba hozott. S amellet boldoggá tett, hogy nap mint nap segíthetek a társaimon. Ez az érzésem mostanig megmaradt. Voltak, akik bolondnak neveztek, amiért mindig másokon segíték ahelyett, hogy a magam dolgával foglalkoznék. Hiszen azt ők soha meg nem köszönik. Hát igaz, köszönetet nem igen kaptam soha senkitől. De nem is vártam. Már megkaptam a köszönetet a segítség pillanatában, amikor eluralkodott rajtam az a jóleső boldogság: segíthetek! S a fiatal lányoknak mindig vannak ábrándjaik, eszméik, terveik. Ha csak egy-egy picit kitekinthettünk az életbe, hálásak voltunk ezért a szabadságért. Szünetekben összedugtuk a fejünk, és terveztük a jövőt. Persze rózsásnak, gyönyörűnek láttunk mindent, ami előttünk van. Az ideált olyannak képzeltük el, aki egy szép napon fellegek közül kerül elő a táltos paripán, szép, jó és okos lesz, rettenthetetlen és „magyar”. Izzott-lobogott bennünk a hazafiság is (érdekes, hogy a sváb leánykák épp úgy lelkesedtek velünk). Mindig voltak valakinek jó hírei arról, hogy közeledik a magyar szabadság pillanata. S mikor földrajz vagy történelem órán egy-egy rövid leckében Magyarországról tanultunk, abból nem maradhatott egy betű sem megtanulatlanul. Igaz, a tanárnőink is szívesen elidőztek ennél a leckénél, s többet mondtak, mint ami hivatalosan engedve volt. Szóval kitört belőlünk a fiatalság. Ezt nem lehet elzárni akkor sem, ha hét toronyba lakatolják be.

Harmadéves, amikor elveszti édesanyját. A Géza nagyanyját. Ott van az egész család, a nehéz napokra még a fiúk is hazajönnek Budapestről. Amikor utolszor vitte végig a tekintetét gyermekein, boldog lehetett. Hiszen bennük élt, folytatódott az ő élete, bennük teljesedtek, teljesednek ki az ő vágyai. Mind szerények, öntudatosak, dolgozók. A fiúk ott kint saját munkájukkal keresik ki a tanulás költségeit. A leendő orvos egy kórház ügyeit könyveli, s a munkabér-lakásában fogadni tudja, szállást tud adni két fiútestvérének is, akik ugyanúgy munkát vállálnak, vakációkban kimennek vidékre dolgozni, bármiféle munkára, amit megvetni nem szabad. S valahogy a kultúrában is benne vannak, egyik „munkalehetőség” számukra tanév közben az esténként a Nemzeti Színházban való statisztálás. S ha valamiért aggodalmas volt ez az utolsó pillantás, ez a legkisebb lány még bizonytalan sorsa volt. Utolsó levelében, melyben 17. születésnapján köszöntötte fel lányát, a

legszebb, legboldogabb korról írt. És tudta, hogy az ő lánya nem éli azt a boldog kort, mert a Kor ma nem boldog, és a jövő útja úgy általában is tövises út. És benne volt ebben az utolsó pillantásban a már kétszer elveszített haza. Elveszítette szülőházáját már akkor, amikor Felvidékről ide jött férjhez, úgy, hogy sohasem térhetett haza. Előbb az anyaság gondjai, aztán a két közjük magaslott határ. Aztán ez a haza meddig lesz hazátok még?

Mi lesz veled, mi lesz veletek. És: mi lesz veled, népem!

Meghalt hát 1927. június 29-én délután. Vonásai azonnal kisimultak, s Erzsikét első pillanatokban nem a fájdalom, hanem a megnyugvás érzése fogta el. Nem szenved többé, megnyugodott. Az elkövetkező napokban s a temetés alatt valami kábult fásultságban élt. Állandóan gyorsírásszövegek, verssorok, énekes szövegek úsztak előtte, s neki gondolatban a levegőbe kellett felírnia ezeket. Az igazi árvaság érzete csak ezután vett erőt rajta, s főleg akkor, amikor az intézetbe visszament. Itt néha úgy elfogta a sírás, hogy nem tudta abbahagyni. Pedig általában nem volt síró természetű, és szégyellte is a könnyeket. Tudta, hogy a lelke az ő lelke, a fájdalma is csak az ő fájdalma. Az övé, egyedül az övé! A társai vigasztalták, nővér Wilbetta pedig rászólt: *„Ahelyett hogy sír, inkább imádkozzon az édesanyjáért. Biztosan a tisztítótűzben szenved, a maga imádsága rövidítheti meg ezt az időt.”* Úgy érintette ez a lelketlen beszéd, mint valami jéghideg zuhany. Vissza is felelt, szinte ordított reá: *„Az én édesanyám nem szenved a tisztítótűzben! Ő már életében megszenvedett minden bűnéért, ha volt. De nem volt, mert jó volt, önfeláldozó anya. A tisztelendő nővér nem tudhatja ezt!”* Nővér Wilbetta piros lett, mint a pipacs, s továbbállt bosszúsan. Megint rossz pontot kapott nála. Hitetlen pogánynak látta őt csak azért, mert vegyes vallású családban látta meg a napvilágot.

Aztán a mindennapi munka, a kötelességek.

Készülni az életre, ahol meg kell vívni a harcot, érvényesülni kell!

És látod, egész rendszer dolgoztatik ki, egész gépezet működik azon, hogy te ne tudj érvényesülni, hogy te ne tudj vágyaid magasába emelkedni. Hány fényes elme marad lent, „ott lent a porban”, mert arra nincs lehetőségük, hogy külföldre menjenek érettségizni, itt meg a kötelező statisztika tényezőivé válnak. Kipipáltatnak! Sorsukkal kell alátámasztaniuk, hogy a nemzeti oktatás alkalmatlan, annak az útvjáról le kell térti. Ha azon indulsz, nem juthatsz célba, még a továbbtanulás lehetősége is megszűnik számodra. Mert ha az utolsó érettségi vizsgádat nem tetted le, elestél attól, hogy majd valahol, talán a nagyvilágban, talán az új fővárosban, Bukarestben – mert erre is voltak példák – tovább csiszolhassad az elmédet.

A célok egyike volt ez is: elbutítani a nemzetet. Mert a buta nép arra terelhető, amerre a pásztor jónak látja.

Hiába, a romániai elvárások messze „meghaladták” azt a szintet, melyet a világhírű magyar oktatás, mely tudósok tömkelegét adta az emberiségnek, fel tudott mutatni. Lehetett lelkiismeretes, beleadhattad a lelked az oktatómunkába, te pedig ifjú, a tanu-

lásba, mégis elégtelen volt a munkátok. Mert magyarok voltatok. S mert a nemzetet meg kellett fosztani a kultúrájától, a műveltségtől, attól, hogy szellemi vezetőket termeljen ki.

Ahogy telnek az évek, a magyar oktatásnak egyre több tűzhelye alszik ki. Egy ideig így vagy úgy, pislákolnak a lángok, aztán már csak füst gomolygott föl a hamvadó parázsból. A nép előérzete beválik. Miközben ellehetetlenítik az egyházi iskolákat, s ott az anyanyelvi oktatást, az anyanyelven való műveltségszerzést, a magyar kultúra intézményesített átadását, aközben az állami oktatás is egynyelvűvé vált.

Elmenni innen! Ez szinte egyetlen kiút. Igen, az egyetlen út – ha nem akartál beolvadni – kifele vezetett. Elmenni, s esetleg majd visszajönni. Visszatérni. Akinek volt mersze visszatérni. Akinek nem volt, az is a központi cél szolgálatába szegődött...

Szárnyaszegetté válnak a családok, anyák siratják a messzibe szakadt gyermekeiket. Kedvesek várják a szerelmüket, valahonnan, valamerről, aztán már sehonnan. Kiürülnek az ősi fészkek, s a megürült házakba új lakók telepednek...

Vannak harcosaink, kitermeli őket a nehéz helyzet. Sőt, még úgy is tűnik, a megpróbáltatások, a fejünk fölött tornyosuló vész meg is acélozhat. A nemzet él és élni akar. Az eltiporni akaró gépezettel szembeszegülünk, s nem hagyjuk magunkat eltiporni! És a helyzet kitermeli a vezéreket is. Jaj lenne, ha nem történné így. Jaj lenne, ha némán és szótlánul hagynánk, hogy szívjon fel az idő, a történelem. Az élet törvénye ez, ha ütés közeledik feléd, odatartod a karodat. Védekezel!

A maga módján ilyen védekezés volt az egyházak falai mögé való menekülés – ezt tették a régi időkben is, ezért emelték a várfalakat a templomok köré. És ilyen védekezési hely az iskola, a meghagyott, a még el nem vett, csak elvenni akart. És ilyen a kultúra is. Mintha a porból emelkednének fel a fejek! Régi és új vezérek állnak a küzdőtérre. Hazatérő öregek, ellenirányból jövők. Miközben százezrek menekülnek, szinte eszeveszetten, vannak bölcs ifjaink és öregjeink, akik úgy érzik: ott a helyük a népük mellett. S ők jönnek haza, mert hívja őket a haza! Hívja a veszedelem, hívja a feladat. Így jön haza Kós Károly kiáltani, kiáltó szót zengeni bele az ürbe:

„Kiáltom a jelszót: építenünk kell, szervezkedjünk hát a munkára. Kiáltom a célt: a magyarság nemzeti autonómiája”

S így tér haza – már öregen – Benedek Elek apó, hogy maga mellé, maga köré gyűjtse a „fiait”, s a szó erejével, a toll erejével vegyék fel a harcot. Divatba jönnek az irodalmi estek, Elek apó megy a fiaival, Tamási Áronnal, Sárosi Domokossal, Nyíró Józseffel, Tompa Lászlóval, Reményik Sándorral és a többiekkel, akik most az ő szárnya alatt bontják saját szárnyaikat, s a megmaradás ígét, a ne add meg magad ígét hirdetik. S ígét hirdetnek a festők, szobrászok és grafikusok is. Egy ideig még ontja virágait a nagybányai iskola, még a román művészek is özőnlenek oda, amíg a „ne” valamiféle rejtett sugallata el nem távolítja őket. De a mesterek ott és másutt élnek. Él Thorma János és

Réti István. És él Nagy Imre és Szolnay Sándor, Kós Károly és Gallas Nándor, virágzik Erdély magyar művészete. A szép erejét feszítik szembe a rútval, a humánusot az embertelennel. És nem hogy senyedni kezdene Erdély magyar szelleme, inkább szinte példátlan virágzásba borul. Ifjú titánok, csodálatos tehetségek kelnek életre, ébrednek tehetségük, körelességük, feladatuk tudatára, s védik az életet, s szellemük erejével védik népüket. S hintik a megmaradás magvait. A hitet hintik, a hit magvait!

„*Én itthon maradok!*” – mondja Reményik Sándor.

„*Áron szorítja, Imre pedig, Imre nem adja magát!*” – mondja Tompa László.

„*Népem, te szent, te kárhozott, te drága!*” – mondja nagy-nagy fájdalommal Dsida.

Íme, élünk és vagyunk. A Szép bajnokai akarunk lenni.

Kós Károly is itt van a küzdőtéren. Kiáltó szava belezeng a haza levegőjébe.

„*Akkor megkérdelek ötet: Te kicsoda vagy? Ilyés vagy-e te? És monda: nem vagyok. Próféta vagy-e te? És felele: nem vagyok. Mondának azért néki: Kicsoda vagy tehát, hogy megtudjunk azoknak felelni, akik minket elküldöttek; mit mondva magad felől?*

És monda: Én kiáltó szó vagyok a pusztában!” (János evangéliuma I. 21–23.)

Kiáltó Szó, melynek meg kell tartania népét! Mely szent és árva.

Vajon az agónia jele lenne? Lett volna? – kérdezi visszatekintőn Géza. Taylor Biológiai pokolgépében olvassuk, a halál, egy-egy faj halála nem úgy történik, hogy az elgyengülés jeleit mutatná a faj, hanem éppen fordítva. Látszólag felvirágzik, óriásokat, óriási példányokat termel ki, melyek gyönyörűvé, tündöklestessé válnak, miközben látszólag gyenge egyedeivel ólálkodva jelenik meg – kezdetben a széleken, majd onnan mind bennebb és bennebb nyomulva – az új faj. Amazok kivirágzanak, majd eltűnnek, ezek lassan elfoglalják az életteret, s betöltik azt, átveszik a helyet a régítől. Így van ez mindennel, ami régi. A halál előtt utolsó virágkorszak kezdődik. A középkori viseletek, szerte a nagyvilágban, a népviseletek nálunk mind díszesebbé-díszesebbé válnak, aztán bekerülnek a szekrényekbe, a tulipános ládába, majd a ládákkal együtt eltűnnek. Szomorú, de így van.

Vajon nem ez történik velünk is? Nem a nemzet agóniája kezdődött el már akkor, amikor a magyarság világnagyságok tömelegét termelte ki? És itt, Erdélyben, amikor súly alatt kezdett erősödni, terebélyesedni a pálma? Amikor eddig soha nem látott virágzás kezdődött a magyar kultúrában? A hatalom építgette az állásait, golyószórófészeket, s szikrázni kezdett az Ég, szikrázni kezdtek a csillagok! Tamási Áron Siratnivaló széke-lyével robbant be nemcsak az erdélyi, az összmagyar irodalomba, aztán Ábelt írt, Ösvigasztalást írt, az irodalom, a szó művészete soha nem látott magasságaikba emelte perem-népe nyelvét. És Nyíró József Sibói bölényt írt, a múlt példáit, nyomait kereste. Gróf Bánffy Miklós Erdély-trilógiájában osztálya bűnét is benne látja az ősi föld tragikus történetében. És rálépnek a tövisekkel beszórt útra az épp elindultak, a fiatalok, Reményik Sándor, Tompa László, Dsida Jenő...

Egyre-másra jelennek meg a napilapok, folyóiratok.

Ellenzék, Keleti Újság és Brassói Lapok... Mindenik mindent felvállal, a hírközlés és a tájékoztatás mellett a kultúra étetését... És Pásztortűzet lobogtat Reményik Sándor, Erdélyi Helikont indítanak a magukat is helikonosoknak nevező szellem-szolgálatosok, akik évi rendszerességgel találkoznak Marosvécsen Kemény János kastély-hajlékában.

Eddig Erdőelve, a Sóhajok földje a magyar kultúrájának is a periferiája volt, most mint-ha saját lábára állna, saját központokat alakít ki a „vidék”, a perem saját életet kezd élni. A veszély, a vészhelyzet életet serkent, értéktermelő erővé válik. S így lesz drámai a harc!

Járják a téged figyelő, hiba- és bajkereső ellenőrök az iskolákat, szedetik le a falakról nemcsak nemzeti, még kulturális jelképeinket is, gyermekek tartják a tenyerüket nyelvünk virágaiért, a szavainkért. És nemcsak gyermekeknek, felnőtteknek is ajkukra forrasztatnak szavaink.

Inkább ne szóljon! Tegyen úgy, mintha néma lenne. Még a vonatból is kidobhatják!

Irodák és közintézmények falain: a magyar beszédet tiltó felirat!

Törvényszéken: Nem szabad más nyelven beszélni, csak románul felirat! S így sem lehet igazad, mert magyar vagy a románok országában.

Erzsike nagy dilemma előtt áll. Valami belső írásösztön hajtotta már kislány kora óta, amikor színdarabokat írt és rendezett udvarukon, verseket, elbeszéléseket írt, több erdélyi lap kezdte közölni azokat. Nem tudott megelégedni a tisztviselőség őt soha próbára nem tevő munkájával, melyben sikerei voltak ugyan, olyannyira, hogy szokásba jött, a bankja a testvérintézeteknek „kölcson adta”; ahol valami átláthatatlan helyzet keletkezett, ő ott egy-két hét alatt rendet teremtett. *„Úgy dolgozott, hogy mi öten nem tudtunk annyit megcsinálni egy nap alatt, amit ő egy fél nap alatt elvégzett. Úgy jártak az ujjai az írógépen, hogy gyönyörűség volt nézni!”* Mindez őt nem elégítette ki! Úgy érezte, többre termett. A Katolikus leányklub, melynek rendszeres látogatója volt, elnökévé is választja.

Egy volt ez a klub is a nemzet élni akarása sok-sok megnyilvánulásából. A szerveződő egyletek tömkelegéből. Csak az ő környezetében: IKE (Ifjú Keresztény Egyesület), Iparos Egylet, Nőszövetség, Dalegylet, Műkedvelő Színjátszók Egylete – gomba módra nőnek ki szinte a földből. A Nőegylet mellett Legényegylet, a közösség iskolája, a Székely Mikó Kollégium mellett annak Baráti Társasága, mert ki tartja fenn, ha nem mi, a közösség. Divatba jönnek a Védnöki Testületek, minden, ami kell, hogy éljen a kultúra. Az egyházak körül sok szerveződés asszonyoknak, férfiaknak, fiataloknak, öregeknek, vagy együtt ennek is, annak is. Szinte megszámlálhatatlanul sok védegylet, iskola-társaság, melyek hozzájárulnak az oktatási és egyéb nemzeti létesítmények fenntartásához. Bálokat szerveznek, vacsorákat, hogy a bevétel mind-mind odamenjen, ahol arra szükség van. Műkedvelő társulatok alakulnak, színdarabokat adnak elő.

Erzsike mint a leányklub elnöke élete értelmét leli meg az ottani munkában. Ahogy

mondja, „dühöngő tevékenységet” fejt ki. A klub lett az élete jobbik fele, amelyben megint életcél, ideát, eszmét kerget és talál is.

A Leányklub a Szociális Misszió vezetése alatt áll, és céljának tekinti, hogy egy szolid, helyes gondolkodású és intelligens, jó katolikus leánytípust alakítson ki, akiből majdan jó családanya lesz. Aki egyúttal sohasem huny szemet a nyomorúság, szegénység láttán, hanem igyekszik mindig segíteni. Általában a tanult katolikus lányokat igyekeznek bevonni ide. A jelszavuk, amit minden klubgyűlésen elénekelnek:

”Szemünk az égre bízva néz,/ Testvérkezet szorít a kéz./ A múlt sugall szent öserőt,/ Építünk rajta szebb jövőt”.

Szegényeket látogatnak meg, betegeken segítenek, belekóstolnak a szociális munkába, azonkívül a többi katolikus egyesületnek segítenek templomrendezésben, műsoraik megrendezésében. Erzsike kezdeményezésére bevezetik a kéthetenkénti mesedélutánokat. Mozgósítják az iskolákat, óvodákat az előadásaikra.

Hát bizony volt izgalom elég – vallja. S boldog voltam, hogy tevékenykedhetem. A végén már egészen rákaptak erre, s mikor egy valamiért elmaradt, jöttek a reklamációk. Különösen jól sikerült egy olyan mesedélután, melynek a számaint úgyszólván én írtam, itt-ott kapott ötletek alapján. Műsorunkon szerepelt egy mesefeldolgozás, a Jégkirályfi, aztán a macskakoncert, a Róka és a gólya páros jelenete, aztán egy fogyni akaró kövér néni és az orvos közötti fogyasztási jelenet, ahol a fogyást a kövér néni fölé kifeszített esernyő összehúzásával illusztrálták. Senki sem tudta, hogy lehet ez, de a gyermekek úgy kacagtak, hogy csorogtak a könnyeik! Hogyne, mikor a lefogyott néni az elvesztett kilóit siratta! Az orvos pedig örvendezett munkája sikerén.

Az élet szépségére figyelmeztetni a gyermekeket. Most, amikor kint, a világban mindenki panaszkodik. Amikor apádat-anyádat nap mint nap megalázza a kor! S amikor Te, óvoda vagy iskola, már lehetséges, sőt, egyre gyakoribb ez, hogy nem a te nyelved különleges ízein nősz, nem ezekkel az ízekkel nevelnek! Hozzá kell kapcsolni téged saját közösségedhez. Tanítani kell nyelved, kultúrad – a kettő oly szorosan összefűződik, hogy már tulajdonképpen egyé is vált – ízeire, színeire, pazar gazdagságaira.

Éljen a Dal! Hangzik a másik felhívás. Dalaiban él a nemzet! S gomba módra alakulnak – ahol eddig nem voltak, ott is – a kórusok, bezengi az ének egész Sóhajföldet, Erdőelvét, 50–100 kórus találkozájával rendeznek dal-fesztiválokat. És a dalosokat szállító kocsik meghibásodnak, a vonatok gőzmozdonyai elromlanak, hogy a dalosok ne tudjanak megérkezni.

Vándorszínészek is járnak az országot. Missziósok ők is. Amikor megérkeznek, lázban ég a kisváros vagy a nagyközség népe. Mindenki arról beszél, hogy kik jöttek, kit látott már, ki hogy néz ki. Aztán elindulnak szegények házalni, lakást keresni. Ilyenkor látják, hogy nem is olyan rendkívüli emberek ők. Kissé kopottabbak, így színpadi festék nélkül elnyűttebbnek látszanak, s más semmi érdekes. Nehéz dolguk volt szegényeknek. Ha

Szentgyörgyön eltöltötték a két hónapjukat, felszedték a sátorfát, s mentek tovább. Sőhajdon a Kiss-terem várta őket. Sehol sem ültek hosszabb időt, mindenütt csak annyit, amíg végigjátszották a repertoárjukat. Mert minden este új darabbal kellett jönniük. S főleg operettel. Ezért volt fontos kérdés, ki a primadonna, s ki a bonviván. Voltak néha nagyon tehetségesek, s jó hangúak is közöttük, de bizony akadtak szép számmal ripacsok is. S a közönség szerette a ripacskodást. Ilyenkor két hónapig mindenki a színházban hallott új slágereket dalolta, s izgatottan várták az estét, hogy újabbat lássanak megint. Csárdáskirálynő, Marica grófnő, Mosoly országa, Mágnás Miska, s sok-sok más operett is... Néha előadtak egy-egy vígjátékot, sőt drámát is, ezeknek azonban nem volt közönségsikerük. Elég tragédiát látunk az életben – mondták az emberek. Ha a színházba megyünk, szórakozni akarunk, ez volt a jelszó. Ha nem volt már teltház, szegények csúnyán leégve mentek tovább... Mert sehol semmi állami támogatás, és nagy az adó. Szegény igazgató törhette a fejét, hogyan elégítse ki a társulatát. S ha gyenge volt az anyagi siker, ugyancsak gyenge lett a színészek fizetése. Pedig különösen a nőknek minden este új ruhában kellett csillogniuk. Különösen a primadonnának lett volna botrány, ha egy este nem mutatkozik legalább hatféle toalettben. Ezért is várták őket a helyiek, hogy egy kicsi új ötletet hozzanak ruházkodás terén is.

Már alig vannak iskoláink! Az utolsók redőnyét most készülnek lehúzni, hogy a roncs roncs legyen, a mező pusztá legyen, s a sírdomb utolsó legyen, mely fölött a fejfán a te neved magyarul áll! S közben (ugyanakkor): összeadott pénzekon könyvek jelennek meg, remekművek, csodaművek, melyekhez foghatók ezen a földön alig születtek, festők, szobrászok szorítják markukba az ecsetet, a vésőt és a kalapácsot, álmodnak a színek, álmodnak a formák, mintha egy eltűnő nép emlékét akarnák belevésni a sziklába, belekomorítani a színek komorló világába!

Jaj, jaj, jaj!

Jön a nemzethalál?

Még vagyunk. De: meddig?

Mi lesz veled, Sőhajföld?

Kós Károly írja:

„Régi zászlónk összetépvé, fegyverünk csorba, lelkünkön bilincs.

De tudom: talpra kell állanunk mégis.

De tudom: újra kell kezdenünk az izzadságos, nehéz munkát.

Tudom: vágni fogjuk kemény, vad sziklába az utat, melyen egy kemény, régi nép lép majd velünk és utánunk újra csak felfelé.”

A Székelyföld – Sóhajföld – mindig szegényebb volt a más vidékeknél, más tájaknál. A régi Magyarország is elhanyagolta eme periferiát. Alighogy elkezdődött az iparosodás, alighogy kezdett valóra válni a régi álom: itthon, a szülőföldön megtalálni az élet lehetőségét, s véget vetni ezzel a már évszázadok óta folyamatosan tartó, s szinte megállíthatatlannak látszó elvándorlásnak, jött a háború. A férfilakosság ideiglenes vagy végleges kiesése. Voltak otthonok, ahová hét-nyolc év távollét után tért vissza a gazda, akinek a hiányát megérezte az egész család, a gazdaság, megéreztek a falvak, megérezte a szülőföld. És közben – a háború kellős közepén – az 1916-os román betörés gazdaságilag is súlyosan megtépázta a Székelyföldet, felgyújtott, kifosztott otthonok várták a negyedév, félév, vagy még több idő után hazatérő menekülteket. A tehetősebb családok hadikölcsönök jegyzésével is megcsapolták létük forrásait. Mert a Hazát segíteni kell. A hazát meg kell menteni! – gondolta ez a nép.

A pénzét mind betette édesapám! Jól volt pénze, jó gazdaságot folytatott, szép marhaállománya volt, első helyen volt a birtok. Az egész keresetét, mindent a hadikölcsönbe tett!

Sajnos, minden hiábavalóvá vált, a halállal beoltotton nem lehetett segíteni. És a halott, a szülőföld, a régi magyar haza idegen birtokként még jobban kezdett vérezni. Vértelt préda-sorsra jutása, gyarmati sorsba süllyedése révén. Az ideérkezők első kérdése nem az volt, hogy mit lehet itt alkotni, teremteni, hanem az, hogy mit lehet itt kapni, találni, mit lehet innen elrabolni! És lehetett kapni, találni, rabolni, fosztogatni! Itt voltak a hatalmas erdőségek, melyekre elsőként igyekezett kiterjeszteni gazdasági hatalmát az új impérium. Aztán a nem gazdagon termő, de mégis életet adó földek! Mint lehet ezeket eltulajdonítani, ezekből minél többet megszerezni, átírni a telekkönyveket. Jött a földosztás, mely csak részben szolgált szociális célokat, a főcél: a magyar tulajdon minél nagyobb mértékben való megkaparintása, a birtokba-helyezkedés, nemcsak megszállóként, hanem tulajdonosként is megkapaszkodni az ajándékba kapott területeken.

Kezdetben minden ment a maga útján. Szántottunk, vetettünk, fizettük az adót, s mindenki azon igyekezett, hogy kiszedje a földből azt, amit lehet. Hogy tudjon élni! S ha teheti, gyarapodjék. Hogy erősödjünk meg! Hogy gazdaságilag önállósuljunk, minél kevésbé legyünk ráutalva az államra. Élünk a magunk erejéből.

Ennyi marad. A magunk ereje. A magyar állam volt szolgálói és eltartottjai, a hivatalnoki kar, volt katonatisztek – akik életben maradtak a véres háborúban, s hazatérhettek – mind-mind a semmivel maradnak. De hiszen ellenünk harcoltak! – volt az utóbbiakból a jogos, s mégis jogtalan és embertelen döntés. S magánszféra alig van, főleg csak a tudásunkkal, képességünkkel, mesterségünkkel, a magát eltemetni mégsem hagyó vagy hagyni nem akaró belső erőnkkel maradtunk. Azzal a képességünkkel, hogy ha a fejünkre akarnának ejteni, úgylis talpra állunk. Ám mindenütt háttérbe szorítva, másodrendű állampolgárrá téve. Mást nem tehetünk, keressük a helyet magunknak

az életben. Megpróbálunk belülről is építkezni. Még annak ellenére is, hogy az új hatalomnak nem ez a célja velünk. Az mindent megtesz a letörésünkért, semmivé tevésünkért... Recsegnek, ropognak a süllyedő ország-hajó árbocai, a jajok erősítik ezt az agónia-zajt, hatalmas zivatarok mossák a földet, mossák föl a földre rátapadt sok-sok vért, mely a háborúban kiöntetett, de az élet valahogy csak megy tovább. Születnek-halnak az emberek. Mindenki valahol van, teszi a magáét. Édesapám is, édesanyám is – mondja Géza. Édesapja 1919-ben érettségizett, aztán – ambícióinál fogva – a továbbtanuláson gondolkodik. Magyar egyetem már nincs Erdélyben, azt Szegedre „menekítette” az összezsugorodott magyar állam, itt nem adatott tovább hely neki. A Ferenc József Tudományegyetem patinás épületében román egyetem alakul. A nemzet lefejezésének stratégiájába az is beletartozik, hogy felső iskolád semmiképpen se lehessen. Kolozsváron működik még egy kereskedelmi főiskola, amely gazdasági szakembereket nevel, Árpád is oda iratkozik. Érdekes, évfolyamtársa volt Tamási Áron, aki ugyanúgy keresi a megkapaszkodás lehetőségét, mint egy a sokból. Ifjak, Árpádok és Áronok az úton, a történelem útján, valahol, ahol éppen az az út halad. Mit sem lehet tudni, hogy akár abból, akár ebből az útra lépőből mi lesz..., arról, hogy mi van ama Áronban. Áron is, Árpád is tisztviselők lesznek. Áron megjárja Amerikát, édesapja, Árpád útja egy helyi jelentőségű Takarékpénztárhoz vezet... Édesanyja, Erzsike útja majd tíz évvel később ugyanoda kanyarodik.

Erzsike testvérei is mind-mind talpra állnak, ki tanár, ki orvos vagy állatorvos, ki tanítónő, ki pedig pap lesz közülük. De csak úgy, hogy – az akkori egyetlen felső képzés lehetősége szerint – Magyarországon szerzik meg a szüksége diplomát. Él hát az élet, és él még a nemzet is, mert élni akar, de a szárnyak, a repülés szárnyai mind visszább és visszább nyesetnek. Mert hogy téged felfalhassanak, neked gyengének kell lenned, erőtlennek kell lenned. Ezért sorvasztják mesterségesen szülőföldedet, a Sóhajok Földjét. Van, elég minden van, amiért sóhajok szállhatnak föl innen, föl, föl a magasba, az égbe, ahol – képzeletünk, hitünkben gyökerező képzeletünk szerint – valahol fent ott ül az Úr, nyelvünkben fogant, nem is tudni, honnan jött szóval, az Isten, akit összetett, magyarázóbb szóval Jóistennek mondunk. Jó Isten ő, gondviselő jó Atya, mindnyájunk atyja. Hány tekintet és hány sóhaj, és hány fohász száll föl hozzá, valahová, nem tudjuk hová, mert már csak ő van, ő van nekünk, ő az egyetlen reménységünk. Aki talán a frissen érkezőktől, a betolakodóktól is megóv, mert más ki óvhatna meg?

A Világ, ez a cudar, melyben szembeállították egymással a népeket, ez, ez elárult. Az, az megtagadott. Nem csak odalökött bennünket, hanem hagyja, hogy vércsék kárognak a fejünk fölött... Így hát: Te vagy, csak te vagy nekünk, Isten.

Jöttek a regátiak, vásárolták a marhát, azt tudom jól, akkor a marhát vásárolták, s hajtották bé. Azt tudom, hogy jöttek. Az övék az állat nekünk nem kellett, a gabona sem kellett, mert itt elég volt. Nem is hoztak semmit. Se a disznajuk nem kellett, se a marhájuk. S ők

hajtották a jó marhákat, fejősteheneket, hajtották be a Regátba. De ők nem hoztak semmit. Talán csak degedtet a szekereinkre, s a gázt, azaz petróleumot a lámpáinkba. Azt hoztak, egyebet nem...

De vinni, elvinni annál többet akarnak. Növelik az adóinkat. Ez is a kifosztásnak, a cél teljesítésének egyik módja. S a cél ez: gazdaságilag is tönkretenni, gazdaságilag is padlóra teperni, szolgává tenni téged. Az Új Földesurak szolgájává.

A nép nem bírta a nagy földadó fizetését. Követelték, nehéz volt a helyzet. Az emberek szegények voltak, nem volt jövedelmük, s nem volt honnan fizessenek. Ha egy-két disznót föl nem nevelt, pénzjövdelem nem volt sehonnan más. Csak amit ő termelt. Sok szegény ember volt, dolgoztunk felibe, harmadába, ahogy tudtunk. Én is olyan szegény ember voltam, úgy álltunk össze a feleségemmel, neki sem, nekem sem volt semmink. Olyan szegény leányt vettem el, nem akarták hagyni, hogy elvegyem, kitagadtak, nem adtak semmit. De nem tudtam megválni tőle, annyira szerettem, s annyira szerettük egymást. Azt mondtam, nem bánom, ha az úton maradunk, akkor sem hagyom el. Az Isten megsegített, dolgoztunk, s szereltünk. A feleségem erősen megbecsülte, amit kerestem, így aztán vettünk földet, vettünk házat... Lett nekünk mindenünk, hálistennek. Pedig húzták ki az embert a házból a pénzért!

Aki bír, fizet. Törvénytisztelő nép volt a székelység, az évszázadok, a régi társadalom beléjük oltotta a törvény tiszteletét. Ha most szokatlan helyzetben találják magukat, azért van, mert a román törvénykezés ezer meg ezer kiskaput „rejtett el” azok számára, akik azzal élni tudtak. És a mieink – különösen kezdetben – nem találták meg azokat a kiskapukat, melyek nem is őérettük állítottak.

A harc folyik.

Megerősödni! Megerősödni! Ez a jelszó. De a jelszó mögött ott van az is: gyengék vagyunk. Romokban hever nemcsak az országunk, minden-minden. A gyilkos háború, a kifosztottság, az elszegényedetttség, a minden fajta harc ellenünk.

És mégis: a magunk lábára kell állnunk!

Megszületik az agyakban a Hangya Szövetkezetek gondolata. Minden kicsi faluban, a legeldugottabbakban is a közösség igényeit kielégítő, ellátást biztosító szövetkezeteket, egész Erdélyre kiterjedő magyar szövetkezethálózatot létrehozni. Maga a közösség legyen ennek a tulajdonosa, részvényese és haszonélvezője. És „hangyamódon” terjeszkedik a Hangya, ott van mindenütt. Kiépül az építményrendszer területi központokkal, raktárhálózattal s a helyi sejtekkel. Ily módon az ellátási rendszer haszna is visszaszáll a közösségre.

Szélmalomharc? Mondjuk, kérdezzük a Cervantes óta közismert szóval.

A közösség hiszi, hogy nem az. Vagy megpróbálja hinni!

EMGE – Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet – születik. Tanfolyamokra hívják a jobb módú földműveseket, helyi közösségek vezetőit. A világ halad, s nekünk: lépést kell tartanunk a haladással. Meg kell mutatnunk, hogy többet csikarunk ki földjeinkből, s

többek leszünk mi is! Felülemelkedünk az ország elmaradottságán, mintagazdaságokat teremtünk, s azokkal mutatjuk meg a magunk erejét!

Megint a másik oldal: megtámadják, törvénytelennek nyilvánítják az EMGE összejevetelt, s erőszakkal oszlatják szét! Mintha még többet tudni neked, jobban gazdálkodni neked, az eszedet használni, gondolkodni is tilos lenne. Az is beleütközik az országos érdekbe, mert Te, a más, az idegen hogy mersz az eszedre hallgatni.

Az országvezetés éber. Tudja, mit jelentett Erdély románságának a magyar uralom alatt a saját bank. Az Astra óriási pénzeket osztott ki a román parasztság között, hogy vásárolják meg a megvásárolható földeket. Mert: azé az ország, akié a föld – mondták. Nos, tömeges mértékben ment a földvásárlás – banki segédlettel. Hogy ez nehogy megismételtesse, a hatalom akadályozza, hátráltatja a magyarságot abban, hogy igazában megteremthesse a maga önmegtartó védőbástyáit, megszervezhesse saját gazdasági rendszerét, s újra talpra állhasson. A versenypályán nem szabad a verseny. Te rövidre kötözött bokával szaladsz ugyanazon a pályán, melyen „honfitársad” elszárgul mellett. Te nehezebben kapsz engedélyt a vállalkozásra, ha vállalkozni akarsz, s olyan intézmény létrehozása, amelyik direkt a magyarság talpra állását szolgálná, ezer akadályba ütközik... De a harc – még ha egyenlőtlen is – harc, s a küzdőtér is küzdőtér, ahol egy kis hely jut neked is.

A pénzvillág ide is kiveti hálóját. A felemelkedéshez pénz kell! Az Astrához mérhető magyar pénzügyi vállalkozás nem születhetik a gazdaságilag is földre terített magyarországnak nemcsak itt, az egész Kárpát-medencében. Sehol nincs tőke, nincs gazdasági erő, s arra pláne nincs, hogy a maradék ország átnyújthassa segítő kezét. De a kor, a XX. század arca itt is Élő arc. Mocorog a tőke, a tőketeremtő szándék.

Apróbb kis takarékpénztárak alakulnak, melyek keresik a befektetőket – nélkülük nincs forgatható pénz –, s osztják a kölcsönöket magnak a gazdasági vállalkozásokhoz, a remélt talpra álláshoz, megkapaszkodáshoz.

A magyarság nem tud egy erős, a közösséget támogató bankot létrehozni, de a sok kis akarat, sok kis célratörés megvan: így még a falvakban is apró takarékpénztárak, kistőkés bankocskák széles hálózata jön létre. Ezt diktálja a kor is, a pénz világuralmának a kora, s e mögött az uralkodni akarás mögött el-elrejtőzik a nemzeti szándék is, megmenteni saját közösségünket attól, hogy idegen érdekek kiszolgáltatottjai legyenek.

Amikor Erzsike friss kereskedelmi iskolai diplomáját a kezébe kapja, még rózsaszínű a világ előtte. Banknál, a magát Kisegítőnek nevező takarékpénztárnál kap állást. Ott ismeri meg – már a maga bőréen is – a loholást, tülekedést, de a jól végzett munka öröme is. És tovább élteni magában a másokon való segítség öröme is. Aki hozzá fordult – és sokan fordulnak hozzá, mert a hír szárnyon jár, hogy „az a jószágos tekintetű kisasszony tanácsot ad, fordulatok hozzá a gondjaitokkal!” S ő villámgyorsan felmér pénzügyi helyzetet, kockázatot, és segít, ahol tud. És amíg lehet. És hogy segíthet, neki a

nagyobb öröm. Bár tudja, hogy milyen kicsi pont ő a világban, mégis: érzi magában az erőt, és tenni akar másokért is. Látja a lecsúszó, egyre lennebb csúszó, egyre jobban kismizett népét, melyet csak a küzdelem tarthat meg. És ebben a küzdelemben segít a gondolat is! Gondolkoznunk kell, vallja Erzsike, hogy mit tehetünk. Hogyan léphetünk fel a bennünket ért nap mint nap megismétlődő igazságtalanságok ellen. Ő a 2x2 igazságát látja át. És hiszi, hogy ez az igazság is fontos. Olyan elfoglaltság kellett nekem, ami célt adjon, s kitöltse az életemet – mondja. Mert az, hogy főzők és mosogatók, nem volt elég. Volt bennem egy állandó hiányérzet, éreztem, hogy az életnek nem lehet igazi értelme ez.

Az alig eszmélt, az új körülmények között alig megkapaszkodó magyarság addig kiépített állásai is lerombolódnak. Jaj volt annak, aki kölcsönért folyamodott. Mintha megbolondult volna a világ, úgy kapkodtak egy-egy kicsi pénzért, mint a fuldoklók, hogy aztán ezzel a teherrel megrakodva hamarabb megfulladjanak. S jött a fizetéseképtelenség, a bankok bukása. Világválság – hangzott mindenfelől. Az omló világ romjai sok-sok értéket – köztük magyar értékeket is – maguk alá temetnek itt és ott, mindenütt. És a maga alá temetett emberek, emberi egzisztenciák között ott van Árpád és Erzsike is. Mindkettejüknek csődöt mond a bankjuk, s így utcára kerülnek. S az ő sorsa is fogja példázni a milliók létét ebben az elidegenített gépezetben, ahol a magyar gazdasági szféra alig-mankókra van utalva. S a kort is derékba fogja vágni a ki tudja milyen célt és milyen érdekeket szolgáló világválság, mely megrázza a kicsi pulikutyából hatalmas komondorrá átvedlett országot is. S mely tönkreteszi az épp maguknak helykereséssel elfoglalt magyar magánvállalkozásainkat, így apró takarékpénztáraink közül is alig akad, amelyiknek sikerül ezt átvészelní.

Erzsike is ott áll hát az út szélén. Első fizetését még (egy borítékra ráírva édesapja nevét) – aki épp akkortájt vált a gyermekei taníttatása miatt felvett kölcsönök majdnem-áldozatává – a karácsonyfa alá tette. De ezt én nem fogadhatom el! – mondta a jó öreg. Ez a tied! A te kereseted! Aztán akkor látta először sírni ezt a megviselt arcú embert, akitől addig inkább csak félt, s szeretni sem tudta igazán. Aki – amikor rövid idő után Erzsike kerül az utcára – soványka nyugdíjából havi támogatást fog nyújtani neki. Mint az átvészelés, az életben maradás egyetlen reménységét. Be szép ez, hogy az együvé tartozók segítik egymást. Ezt máskor is, mindig érezte. Amikor még utolsó éves iskolás Nagyszebenben, s kirándulást szerveznek a Vaskapuhoz, fel se iratkozik. Mert tudja, hogy nincs miből. S egyszer csak váratlanul megérkezik Sárikától a kirándulás költségét fedező pénz. Fogalma sincs Erzsikének, honnan tudhatta meg, mert ő meg sem írta. Miért keserítse a szívüket? És végül az a kirándulás lett élete egyik legszebb élménye. S amikor majd a teológus bátyjától jön a levél: ha tudsz, küldj ennyi és ennyi lejt. Jó tanácsot nem kérek! Fel se merül, hogy az a pénz ne menjen. Megy, még akkor is, ha úgy tűnik, nincsen... Így épül a család védőszárnya alatt, így épülnek a családok védő

szárnyai alatt a jövődő sorsok, hogy mindenki találja meg a maga helyét. És hogy az asztalokra odakerülhessen a Nehéz Kenyér. Melyet az Istenünk fog majd kérésünkre megáldani, megszentelni.

Erzsikében még ott van az igaz, szép élet vágya. Egy szép és igaz élet reménysége. Ott vannak az ábrándok is. A boldogságé, mely elviselhetőbbé teszi még a kort is.

Akkor még egy másik banknál dolgozik Árpád. Erzsikét barátnői s testvére, Sárka figyelmeztetik, hogy egy fiatalember szeme mind rajta van. Munkaidő lejártával egy közeli sarkon rejtőzködik el, s ahogy elhaladnak, utánuk szegődik. Mígnem egyszer bátorságot is vesz magán, s megszólítja. Elkezdődhet hát az Élet története, az élet játék-története, a plusz és mínusz harca, az ösztönök harca.

Erzsike vágyott ugyan a társra, de az ugyancsak fiatal, nála tíz évvel idősebb Árpád valójában nem vonzotta. S úgy is érezte, fontosabb dolgok várnak rá, mint a férjhezmenetel. Konferenciákra hívják mint nőegyleti vezetőt, s egy ilyen alkalommal tudja meg Kolozsváron, hogy egy gyermeklap elindításának a gondolatánál a katolikus egyház illetékesei őt szemelték ki. Nem Egy lapra vágnak a sok közül, hanem egy Igazi lapot akarnak, mely felvállalja a magyar társadalom ébren tartásának, a gyermekek megtartásának a gondját is, ezért az egyház Bécsbe, két éves bécsi tanulmányútra szeretné őt küldeni, hogy majd felkészült, szakavatott, világlátott szerkesztő legyen belőle. Feltételt is szabnak: nem szabad férjhez mennie. Mert ide, ehhez a munkához egész ember kell!

Az anyaság ösztöne is ott lehetett benne... A kínálkozó férfi, aki bár nem vonzza különösen, de az rajong érte, s már volt osztályfőnökétől (mint életideát) azt kapta:

„Életed értelme legyen az: másokat boldoggá tenni!”

S most itt van Árpád, látja, milyen belső harc zajlik benne, mennyire ragaszkodik hozzá, s akkor? Meg akarja nyerni a csatát, Árpádtól kéri a két év haladékot, a laptól azt, hogy majd két év után férjhez mehessen. És közben: ott van a bizonytalanságban. Már nincs állása! Haza alig mehetne, édesapja újrarahaszkodott, még csak gondolni sem tud arra, hogy ő ott legyen az idegen, édesanyja helyére került asszony mellett, mint az élet tehetetlenné vált menekültje. Árpád meg a gazdasága mellé akar állni. S társ kellene neki. Végül nem Erzsike, a lap alapítását szorgalmazó társaság dönt. Ha férjhez megy, ám tegye, de ők olyan valakit akarnak, aki az életét szentelje az általuk képviselt ügynek. Lehet, hogy mentőöv volt ez a lapcsíránál is, mert lap nem lett, tehát nemcsak Erzsike válasza lehetett az elutasítás oka. De az elutasítás megtörtént, s így születhet meg Erzsikében a döntés. A nehéz döntés. *Kérébbe törtnek éreztem én is magamat – vallja. S mikor magamat analizáltam, azt vettem észre, belőlem is hiányzik a kitartás és az erős akarat.*

A döntés majd csak a gyermekeiben hozza meg számára a boldogságot, a gyermekei adják meg életének azt az értelmet, melyre mindig vágyott, s melyet azzal, hogy nem vállalta az egyedül-harcot, ellökött magától.

Valójában – ha csak az ő sorsát nézzük – nem lett boldog. Az álom-lovag, akit képzelgései során az égből látott leereszkedni, nem lett az a megértő társ, akire vágyott. Árpád elkényeztetett árva gyermek volt, amolyan igazi valós vagyon nélküli úri fiú, akiért – hogy mindene meglegyen, szegény édesanyja és hozzájuk kapcsolódott nagynénje, Edit néni éjt nappá téve dolgoztak, mindent megadtak neki és két évvel fiatalabb öccsének, akik önzőkké váltak, nem vették észre azt a hihetetlen erőfeszítést, mely árán ők tétlenül élhettek, épp csak tanulniuk kellett volna. Árpád tanult, öccse, Jani még azt sem, lógó kamasz lett belőle, alig-alig tudta az iskolát elvégezni. Árpád élesebb ésszel, s épp ezért kevés munkával boldogult a tanulással, de kialakult benne az önzés is, csak magát látta, s nem vette észre, hogy ha összekapcsolja az életét valakivel, az is épp olyan ember, mint ő, annak is lehetnek vágyai, sóhajai, tapintatosnak, gyöngédnek kell lenni irányában. Édesanyja és Edit néni iránt nem volt igazán gyöngéd. Elfogadta az áldozatukat. S érzéketlenségével szétzúzta Erzsike boldogságát is. Szerette, igazán szerette őt, élete minden pillanatában szerette, s hűséges is volt hozzá. Inkább szerencsétlensége, félre-irányban alakult természete, önzése, a csak én vagyok vaksága hozta, hogy igazán gyöngéd nem tudott lenni hozzá. Lemondani sem tudott róla, mert szerette, meg is tartóztatta magát mellette, csak őt akarta, de őt akarta. Nagyon akarta. Önzően akarta.

Azt hiszem, abba is belement volna – meséli Erzsike –, hogy ugorjon bele a fekete iszapba, annyira félt, nehogy elveszítsen engem. Minden jó lett volna, de mindig csak a pillanatokban élt. Az engem riasztott és untatott. Meghitt, csendes beszélgetésre vágytam, hogy terveket szőjünk együtt a jövőnkről, a jövődő otthonról és családról, mely komoly elhivatást és nagy-nagy felelősséget igényel. Milyen öröm lett volna megbeszélni, eltervezni annak minden kis részletét. De nem, mi nem beszélünk semmiről, csak csókolóztunk. Cseppet sem éreztem boldog menyasszonynak magamat. S aztán Sárikával varrogattuk a stafíringomat. Ő gyakran mondotta. No, Erzsike, két hét múlva asszony leszel. Nem biztos, feleltem én. Még közbejöhet valami. S titkon vártam azt a valamit. A sorsomat teljesen a Jóisten kezébe helyeztem. Úgy legyen minden, ahogy ő akarja, mert az lesz a legjobb. De vajon akarja ő ezt a házasságot? Biztosan közbejön valami. Mindenki örvendett, hogy férjhez megyek, csak én magam nem. S talán, talán szegény anyukám a másvilágon. Ő volt az, aki élete utolsó pillanatáig csak engem sajnált egyedül, akit szeretett volna jól elrendezve látni előbb, mert tudta, hogy ügyetlen, gyámoltalan vagyok.

Aztán az esküvő napja is elérkezett. Jött Árpád az édesanyjával, jöttek Marikáék és Józsi egy másik autón, Zoli a feleségével, Annával. Sárika rendezett mindent. S kerültek még cigányok is, akik bekérezkedtek muzsikálni. Jó volt a hangulat, de Erzsike rettentően megbetegedett az evés-ivástól. Az autóban hazafelé az új otthonukba már csak a percekét számlálta, mert úgy érezte, nem bírja tovább. Azonnal lefeküdni csendben, egyedül. Ez volt minden vágya. Pedig nem így volt. Sóhajdon éppen olyan nagy vacsora

várta, mint odahaza volt. Rosszul esett az örömanának, hogy nem evett semmit. Pokolian fájta a feje, hányingere volt, nem lehetett. Végre eljutottak a szépen megvetett dupla ágyig. Kérte Árpádot, hagyja, hogy pihenje ki magát. Hátha elmúlna a rettenetes rosszullete. Erről azonban szó sem lehetett.

Ha most kicsi megértést, szeretetet kapok – mondja –, lehet, hogy sokkal jobban meg tudtam volna szeretni én is!

Lakodalmukon Erzsike valahogy szerepet is játszott, szerepet kellett játszania, hiszen temetés is volt az, ifjúkori ambícióinak, vágyainak a temetése. Az előtte épp megnyílni akart, de be is zárult világ, közösségi vágyainak, az értelemmel élni a világban vágyának, az egész nemzetet, vagy annak ideszakadt részét, peremét tanítani vágnak a temetése. És úgy is érezte, ez a lakodalom gyengeségének a győzelme is fölötté. Pedig valamikor büszke volt az akarateréjére! Valahogy így könyvelte ő el ezt magában. Az igazi cselekvő élet lehetőségének volt az a lakodalom a temetése. Komoly lett, önmagát emésztő és szótalan.

Mindennap arra kértem a Jóistent, hogy jobban szerethessem az uramat – mondja. Muszáj szeretni, hiszen felesége vagyok. Jaj, csak ne ütköztek volna ki mindegyre a természetének olyan vonásai, amelyek szögesen ellentétben álltak az én természetemmel. Beszélgetéseink csak a szerelemről szólhattak, s ez engem lelkileg nem elégített ki. Sajnáltam, s még most is sokszor sajnálom, amiért nem voltam, nem tudtam az a doromboló-kedveskedő feleség lenni. Ő sohasem kapott tőlem cirógatást, gyöngéd kedvességet, mint más fiatal férjek. S mégis szeretett. Úgy látszik, éppen a hidegségem tetsetett neki.

Erzsike elve: nem siránkozni kell, hanem cselekedni! Vegyük kezünkbe a sorsunk ügyét. Tegyük önmagunkért!

Magát is vádolta mindig.

Nem voltam elég akaraterős! Nem voltam elég kitartó! Sokkal többre vihettem volna, ha van bennem bátorság, van bennem kitartás, nem torpanok meg az akadályok előtt, több bennem a küzdőképesség. Mondta ezt, mikor írói vágyainak be nem teljesedését róta fel magának.

Amikor két napos kimerítő vajúadás után a 4 kilós kisfiú, Zoltán világrajövetelével megtörtént a csoda, túl a gyötrő fájdalmon, de még az átélt szenvedéstől zsidbadtan magában ezt ismételte: Anya vagyok! Anya vagyok! Úgy érezte, hogy nemcsak a gyermeke született meg, újjászületett ő is! Olyan könnyűnek érezte magát, szinte jött, hogy megtapogassa, nem nőttek-e szárnyai, hogy elrepüljön! S ahogy belezuhant az álomba, repült is! Boldogan, könnyedén és ujjongva. S mind ezt motyogta tizedszer, századszor: Anya vagyok! Anya vagyok! Anya vagyok! Jónak, jónak lenni mindig, hogy meg tudjam köszönni a Jóistennek ezeket a percek. Aludt, soká aludt aztán, álmát nem zavarta a gyermeksírás, mert Zoltánka is versenyt aludt vele. Neki szegénykének épp oly küzdel-

mes volt a születés drámája, s féltek is, hogy fel sem ébred, földi léte első perceiben jócskán kapott a pofonokból! Előlegként, foglalóként az életben. Amikor először szophatott, kiejtette a szájából a „jót”, s üvölni kezdett. Erre nyugodott meg mindenki. A bubát nem kell féltetni! S Erzsikét sem kellett féltetni, mert a rábámuló kis sötétkék szemcskék úgy belekapaszkodtak, hogy valósággal kicsordult belőle az anyai szeretet. A szeretet, mely a világ megtartója, mely az élet folytonosságának a biztosítéka. Ekkor érezte először, hogy mégsem választott rosszul, amikor a házasságot választotta. Csak azért a szeretetért, ennek a szeretetnek a lehetőségéért nem.

De közben a sebei is fájtak, s azok sajkása sem múlt. Hiába próbált szabadulni tőle, tőlük, de nem tudott. Ott fájt el nem múlón benne az első közös karácsonyuk. Ő mindent megtett, hogy örömet szerezzen. Lázasan készült rá, rejtegette, beleágyazta, vagy bele vélte ágyazni apró kicsi figyelmességeit. Hitt az örömben, mely elsősorban az ő öröme volt, az ajándékozó szinte remegve készülődő öröme. De abban is hitt, hogy ez az öröm Árpád lelkét is megrezdíti, s talán így ő is közelebb kerül hozzá. Az édesapjától kapott kicsi havi járulékából „gazdálkodhatott” csak. Mert egyébként semmijük nem volt. Ez a kis figyelmesség-pénz, az apai szeretet „ajándék-segítsége” ekkor sem szűnt meg, s neki, az újdonsült feleségnek pár hónap óta, mióta munkaadó bankja megbukott, semmi jövedelme nem volt. Soha ezt az életet! Az erős női lény nem tudta saját erejét kinyilvánítani, élnie kellett az asszonysorsot, a feleség sorsát, akit a férje tart el. Bármilyen lelki fájdalmat is okozott Erzsikének, hogy édesapja még így, férjes asszonyként is kell, hogy szerényen gondoskodjék róla, ő ennek hála nem kellett, hogy teljesen függőségi helyzetben érezze magát, s készülhetett a karácsonyi örömszerzés örömeire is. Önállóságának ezt a maradék megtestesülését osztogatta, osztogathatta, hogy odalophassa a karácsonyfa alá kicsi ajándékait, s mindenkinek örömet szerezzen. És rövidesen kiderül: nem volt öröm. Árpádot figyelmeztetni kellett, hogy vegye észre a Jézuska neki hozott ajándékát. Igen. Aztán megszólalt. Inge van elég. Egy hálóing jobb lett volna. Erzsike arcára ráfagyott minden derű, minden mosoly. A pillanat, amikor közelebb kerülhetett volna emberéhez, szétfoszlott, elúszott. Úgy érezte, ez volt élete legboldogtalanabb napja! Hiszen ő eddig csak gyönyörű karácsonyokra emlékezett!

Milyen az ember? Milyenek vagyunk mi, emberek? Van egy sorsunk, azt a sorsot éljük. Valahol mindenki boldogságra születik. Árpád is boldogságra született, Erzsike is. Ennek a vonzó erőnek a gyümölcsei a gyermekek! Az utódok, az, hogy általuk is tovább él az élet! Részeséivé lehettek a teremtésnek! De olyan ez, hogy sokan csak eszközök ebben, s nem jönnek rá az elrendeltetés értelmére.

Az is fájt Erzsikének, amikor Zoltán után Géza is megfogant, s az apa, Árpád, a teremtés másik résztvevője, nemhogy boldog lett volna, hogy egy új élet indult útnak, hanem gyötörni kezdte a feleségét. Még csak ez hiányzott! Több sem kellett Erzsikének! Ekkor ő nem fogta fel, hogy ezt nem Árpád mondja, hanem a nyomorú kor mondatja

vele. A kor, mely az út szélére lökte, taszította őket! Feljajdult Erzsikében a lélek, s elindult állást keresni! Segítette testvére, Józsi, aki Sóhajdvásáron orvoskodott. Mélyen megértette húga elkeseredését, s az ő ismertségének, megbecsültségének is köszönhetette, hogy megint akadt egy bankocská, amelyik állást biztosított neki. Árpád is feladta gazdálkodói – hogy a kevés földből, a soványka birtokból meg tudnak élni – reményeit, ő is valami másba kezdett, s miután Géza világra jött, újra egyesülhetett a család.

Épp csak hogy: „Hol a boldogság mostanában!?”

Volt, volt boldogság, volt Erzsikében boldogság, mert újra anya lehetett. Újabb célt kapott az élete. Nagy álmos szemekkel nézte a kicsi Gézukája, aki – még a mindenkori boldog anyák szemével nézve is – hihetetlen csúnya gyermek volt. A feje akkora, hogy az egész gyermek felét tette ki. S az úgy összelapult a nagy kínlódásban, hogy csupa abroncsocská volt. Arca ráncos, mint egy vénemberé... De: az övé.

Rálépett hát az útra egy újabb élet. Az útra, mely csak előre halad, melyen a visszafelé irány ismeretlen. Hogy mi vár ránk, sohasem tudjuk.

Zoltán túlságosan virgonc, szófogatlan gyermek, minden verés ellenére is egymás után követi el a csibészsképeket. Erzsike sokszor emlékezett rá, kicsi rucáik voltak, s a ruca lassúbb és könnyebben megfogható, mint a fürgébb kicsi csirkék. Egyszer titokzatos arccal jött be kintről Zoltán. Te valami rosszat tettél – fogott gyanút Erzsike, benne volt a gyermek nézésében, hogy tett valamit. Hát ott van a 12 kisruca elnyújtva sorban. Mit tettél te? Kicsavartam a nyakukat, mondta a gyermek. Verhette, azzal már a kisrucák nem támadtak föl. Erzsike úgy döntött: többet nem fogja verni a gyermekét. Megpróbálkozik a szép szóval. És ez hatott.

Géza gyermekkorának el nem múló emlékei: ha valami rosszat tett, elég volt csak édesanyja szomorú tekintete, s érezte, süllyed alatta a föld. Nincs tudomása róla, hogy valaha egy újjal is hozzányúlt volna. S nem is volt szükség rá. Többet ért a simogatással, babusgatással, a jónak – ha kell – akár szigorúsággal való megkövetelésével. Nevelési módszere lett: „Fiúkám, te hazudtál! Gyere ide, nézzem meg az orrodát!” S tapogatni kezdte a kicsi Gézuka orrát, és a kicsi Gézuka nézése megzavarodott, s szemecskéjét lesütötte. Ugye többet nem teszel ilyent? Aki hazudik, az lop is! Volt a visszatérő mondanása. S azt tudta Gézuka, és Zoltán is tudta már, vagy ha nem is tudták, de megsejtették, megérezték – épp édesanyjuk nézéséből, fájdalmasan aggódó tekintetéből –, hogy az embernek, a gyermeknek is, tisztának kell lennie. A tisztaság, a jóság, a más emberen való segítség az élet legszebb és legnagyobb értékei és ajándékai is egyben. És a legnagyobb boldogság az, amikor másnak örömet szerzel. Ott van a leselkedő rossz is bennünk, de le kell győznünk azt. És csak Te győzheted azt le, fiúkám!

Mindez: törvény lett a család életében.

Így lettek újra széppé Erzsike karácsonyai is. A gyermekei öröme számára mindennél többet ért. És így alakulhatott ki az is, hogyha a világ tele bajjal, gonddal, ha ezer veszély

is leselkedik rád, otthon lenni szép, otthon lenni jó, mert melegség van otthon, mert beragyogja az otthont a szeretet fénye. A gondoskodó jóság melegsége!

A készülődés nyugtalanságai

A történelem halad. A tipró erő nem álcázza magát, nyíltan támad, nyíltan pusztít, rombol. S hogy kevesebb legyen az ellenálló-képességed, lehetőségek sokaságát gondolja ki. A közösség sorsában egy új rém jelentkezik: behívó papírok röpködnek, viszi őket megszámlálhatatlan számban a posta, hogy az apákat kiragadják a családi kötelékből, s gyengítse a családokat, gyengítse a közösséget, ama „másik” nemzetet.

A nép csak így nevezte ezt a behívó rémet: „koncsontra”. Koncsontrára, munkaszolgálatra szólítják külön behívókkal a kiszolgált, de még életkorban katonaköteles magyar férfiakat. Még akkor is, ha tulajdonképpen nem lenne szükség rájuk, mert többségében haszontalan munkát végeztenek velük.

Három hónapig dolgoztuk a semmit... Mondtam a hadnagynak: Ez nem ér semmit, hadnagy úr! Tudom én, elismerte, mit csináljak? Parancsom van, azt mondja.

S közben-közben a félelem munkáját is végzik. Lövészárkokat ásatnak, tankakadályokat építtetnek velük a „féltett földek”, Magyarország és Oroszország fele.

Tizenkét méter széles s három és fél méter mély árkot ásattak tankoknak és egyéb járműveknek. Elzárták az utat és felaknázták... S akkor az árkokba vizet eresztettek, kijött a víz sok helyen, s a vízre olajat, hogy felgyújtják, amikor szükség van rá. Volt olyan, hogy végigmentünk az embernek az egész földjén, s már érett a gabona. Mind tönkretettük a gabonát azért az árokért, hogy ott ástunk! Vagy a gyümölcsét tettük tönkre. S semmit nem ért, csak a sok munka!

Végre jó jel is. Valami jó is. Félnék! Igen, félnék!

De a fő cél – ezen a félelmen túl –: hogy téged ezzel is gyengítsenek. Elvisznek a földed mellől, el a munkahelyedről, gyengítik ezzel a családot, közösségedet, termelő-képességedet. Hogy a te szegénységed az ország szegénységét is növeli? Lehet, tudják ezt a közgazdászok, kiszámolhatnak vagy ki is számolják, hogy mennyit veszít ezzel az ország, de a Nagy célért mindent vállalni kell. Akár fűvön élünk „mi is”, de téged úgyis ellenállásra képtelenné teszünk, elpusztítunk – lehetett a dolgok logikája.

Miközben te a kényszerben is azon gondolkodol, mit tehetnél magadért, otthonod védelméért, ellenálló-képességed növeléséért.

Már ott tart a „rend” Sóhajföldön, hogy fizikai létedet is állandó veszély fenyegeti. Megalakul a magát Vaszgárdának nevező terrorszervezet, a zöldingesek szervezete, mely nyíltan garázdálkodik. Járják a vonatokat a terrorlegények, s ha magyar szót hallanak –

és Sóhajföldön alig hallhatnának mást, ha a félelem nem forrasztaná az ajkakra a szót – , az „elkövetőt” megfenyítik, hogy kidobják a robogó vonatból. S a „másik” fő ellenség a zsidóság. Elég, ha külsődről fel lehet ismerni, s áldozat leszel. Napirenden vannak a tömegmészárlások. Romániának nem kell kívülről jövő segítség, megszervezi maga a zsidó-mészárlásokat.

Jártak a falun végig, s énekelték: Codreanu capitanul! Az volt nekik a vezérük. S kiáltották: Jos cu ungurii! Afara cu jidanii! Le a magyarokkal, ki a zsidókkal, ezt kiabálták az utcasarkokon!

Viszik el a szerszámaidat, fejszédet és kalapácsodat, hogy ne csak dolgozni, de még élni se tudj. Aztán az is elérkezik, hogy már a padlásodon kotorásznak, s összeseprik a búzádat, kukoricádat, és nem csak úgy, mint a rablók, fosztogatók, hanem úgy, mint hivatalos rendeletek végrehajtói. A parancs – az embertelenség szinte hihetetlennek tűnő parancsa – felülről jön. „A magyaroctól el kell venni a gabonát! Az utolsó szemig – *mindent!*” És rendőri felügyelettel járnak a végrehajtók, és sokszor még az ő szívük is szakad meg, ahogy látják a síró asszonyokat, az éhes gyermekszemeket.

Kihirdették a mezőn, hogy minden magyar azonnal jöjjön haza. Úristen, mi lehet? Miért? Mi nem tudtunk semmit! Csak hogy menjünk haza azonnal! Látjuk, hogy az utcán állnak a katonák... Ezek mér állnak ott? Azok azért állottak ott, hogy ne dughassák el az emberek a gabonájukat. Aztán minden tíz-húsz házhoz ki volt adva egy kompánia, jöttek, s vitték el. Mik búsultunk, hogy mi lesz velünk, hogy lesz? Úgy, mint amikor a héja rácsapott a csirkére, egyben elvettek mindent. Mi volt nekijek a szándékuk, mi volt nekijek a tervük, hogy mit csinálnak velünk, magyarokkal? Azt akarták, hogy elpusztítsanak, vagy nem tudom hova vigyének? De a gabonát elvitték, akitől csak lehetett... Csak néztük, néztük őket... Aztán néztük, amink van. A házat, az udvart. Ha elvisznek, itt kell hagyni mindent!

Épülnek már a lágerek, a haláltáborok a másság – melyen belül te csak egyik fajta másság vagy – kiirtására. Szedik össze a még félig gyermek fiúkat, – s még a lányokat is –, s viszik őket is kényszersz munkára. Nem a munka a fő, hanem hogy kiragadjanak a családoból, s tudatosítsák benned, hogy rab vagy! Erzsike annak örvend, hogy a fiai még kicsi gyermekek, azokat legalább nem bántják. Azok a gyermekek az egyetlen boldogok... Zoltán és Géza még azt sem fogják föl, hogy micsoda tragédia történik velük is, amikor az óvodában hangos szóval éneklik: „*Hai copii la strejerie, Hai copile, hai-hai-hai!*” Ma már tudja Géza, hogy mire szólították akkor az ének szavai: Gyerünk, gyermekek az őrségbe, őrstre, gyerünk, gyerekek, gyerünk, gyerünk, gyerünk... Talán épp a mi népünk fölött örködni, vigyázni lépéseinket, mozdulatainkat. De akkor csak szavak voltak ezek, ismeretlenek, rejtélyesek, titokzatosak, egy más nyelv, más világ szavai. Mintha énekelt varázsigék, melyekről nem tudod, hogy mik azok, épp csak mondod, dúdolódsz, s ha mondod, s hangosan énekeled, akkor jó vagy, jutalmat is kaphatsz, ha nem, akkor baj van, akkor odalöknek a sarokba, mint szamarat, vagy mint rosszat, aki

képtelen vagy a varázsszöveget megtanulni. És fűjták, Zoltán is, Géza is, s a sok sóhajdi és sóhajföldi gyermek, fűjták teljes szívvel, teljes lélekkel a lüktető, mozgósító dallamot, melynek ütemére menetelni is lehetett volna. Menetelni, csatasorokban felsorakozva, szembe a jóval, a Jó ellen...

Egyszer hazajöttem szabadságra katonáéktól – egy olyan holdvilágos éjszaka volt, már megkezdődött a koncetra –, és hát a lépcsőn mentem fel a házunkhoz, magasan volt. Megyek, megkopogtatom az ablakot, éjjel fele volt, s az asszony – nyugodjék békében édesapám, nyugodjék békében édesanyám –, az Feri! Leugrik édesanyám, hogy nyissa ki az ajtót, hát a középső szobában a sarokban a fejsze. Jó hosszú nyelű fejsze. Ahogy beléptem, megcsókoltam édesanyámat. Mondom: édesanyám, az a fejsze mit keres ott? Minálunk nem volt szokás ez. Azt mondja apám: Hadd el! Bemegyünk... Na jó, leülök, s mondom, édesapám, a fejszére vagyok kíváncsi, hogy mért van itt. Azt mondja: Ó fiam, a vasgárdisták erősen fel vannak lépve, úgy akarják, hogy egy Bertalan-éjszakát csináljanak, hogy öljk ki a magyarokat. Azért van benn a fejsze... Aztán mit tudnak csinálni, édesapám, ha annyian jönnek ide, s ha annyian megtámadják? Elhatároztuk, hogy minden magyar két-három támadót levág, aztán nem bánjuk, nem bánjuk, ha meghalunk mi is. De addig nem hagyjuk magunkat, ameddig ép kezünk s lábunk van. Én közben visszamentem katonáékhoz, egy éjjel kovártélyban voltunk egy udvaron, egy szerb emberhez kerültem, az tudott jól magyarul, azt mondja: Demeter, bajok vannak! Miféle bajok? Azt mondja: A vasgárdisták fel vannak lépve! Maga éjjel jöjjön be hozzám! Nálam biztonságban van.

Aztán mégsem nőnek a fák az égig, csak majdnem. Egy ideig gyilkolnak – irtják a zsidóságot, félelemben tartják a magyarságot –, mígnem a kormányzó erő a maga módján közbe nem lép. Nem a te védelmedben, hanem saját hatalmáért, saját hatalma megőrzéséért likvidálja saját eszme- vagy segítőtársait a „cél” megvalósításában.

Mert a cél az ezeknek is és azoknak is Cél volt. Azonos és fontos. És be jó, hogy a hatalom vágya sokszor egymás ellen fordítja még a közös célt – ez esetben a mi kiirtásunkat, megsemmisítésünket szolgáló – erőket is.

Az a megmásíthatatlan cél!

IV. TÉTEL – MAJD NEM ÖRÖM

(Gyors – Vivace)

Furcsa kezdet: hosszasan és egyhangúan peregnek a dobok... do-do-do-do. Várakozás hangulata. Felbúg a fagott, remény, vágyakozás hangjai. Dobszó, várakozás pergő ritmusa, megint a fagott, egymást váltogatják.... Bam-bam-bam-bam-bam... Aztán belevisítanak a hegedűk, emelkedik a hangerő, fel-fel-fel, felhág a magasba, a visítás mintha öröm kifejezése lenne! Majd átcsap a zene a kaotikus örömbé, dobszó, kürtök harsogása, szárnyaló hegedűszó, s a csellók ütemes aláfestő muzsikája. Egy-egy elszabadult dallam, a fuvola visszafogott öröme, a klarinét vidám kurjongatása. Majd indulószerűvé válik a zene, élénk a ritmus, peregnek a dobok, felharsannak, győzelmi indulót fújnak a kürtök. És örömöda zeng! Lelkes kacajok, boldogság, mintha ének is, hangszer-ének, zengő, harsogó... S egy kicsi fájdalom is, figyelmeztető, hogy tudd, mi neked öröm, másnak szomorúság is lehet. Aztán csak pergő zene, a húrok pengése, nagybőgőkkel. Lüktetés, lüktetés, lüktetés, majd a dobok ütemes dobbanásaikkal csendet parancsolnak. Mintha lovak dobogása, gyors menetelés, előbb csak az ütőhangszerek, aztán kíséretként megszólalnak a vonósok, aláfestik a menetelést, majd kürtök harsognak, trombiták bőgnek, zenga cintányér is, s gurguláznak a klarinétok... Bammmm! Bammmm! Bammmmm! Aztán a sirató-dallam, jaj, miért hagytál itt, jaj, miért hagytál magamra, magunkra. Mi lesz velünk? Mi lesz veled? A vonósok kérdezik, az ütősök kérdezik, a hárfa szólójátéka kérdezi, miközben a hegedűk, csellók aláfestenek. Jaj, jaj, társam, társam! És... a klarinét szólózik. Ismerősen cseng a dallam, a vissza-visszatérő motívum... Minden percen, minden percen, minden percen... Mintha farkasüvöltés! Aztán mintha síró fájdalom. Minden percen rád gondolkodok százszor! Százszor! Százszor! Sokkal jobban, sokkal jobban, sokkal jobban szeretlek, mint máskor. Valahol, valahol, valahol... Valahol Oroszországban. Valahol Oroszországban! S ez a valahol motívum, és ez az Oroszországban motívum a nagybőgőn is dörmög. A nagybőgőn is hörög. Miközben ágyúropogást dübörögnek a dobok, fegyverek ropogását, hatalmas robbanásokat rezeget a levegőbe az egész zenekar. Égszakadás, pokoli zaj, pokoli láрма, azután menekülő léptek zaja... Aztán ropogás, mintha csörömpölő ablakok, mintha repülők zúgása, bombák robbanása, visítás, jaj, jaj, jaj! Golyók süvítene a hegedűn, a hegedűkön, csupa ellentétek lüktetnek, kavargó láрма, bugyborékoló iszap, sár fröccsen, vi-vi-vi, hegedűk sívítása, jaj, jaj, jaj, vonatkerekek zörgése... Mi mindenre képes a zene! Visítás, visítás, visítás. Aztán

mintha azt intené a vezérlő kar: fogd vissza, fogd vissza, fogd vissza, halkabban, halkabban, halkabban..., aztán már a szél zúg a csellókon, lányok visítanak a hegedűkön, s a fúvósok hörgést imitálnak... Majd egy hatalmas totál, mintha minden hangszer feljajdulna, vonítana, és vége... Csak a csillagok szikrázását látod az óriás zeneterem boltozatán. A haza egének boltozatán.

Újra magyarok...

Áll Géza a hídon, szemléli az utat, az Idő Útját, a folyamatot. Bár a perc mindig perc, az óra mindig óra, a nap mindig nap, mégis vannak pillanatok, amikor úgy tűnik, felgyorsul az idő, felgyorsul a folyamat. Viszonylag kis idő alatt több minden történik. Ilyen szakasz veszi kezdetét 1938-ban. József Attila szavaival: forgolódnak a tőkés birodalmak, csattog világot szaggató foguk. Igen, csattog, azaz csattogni kezd. Németország megerősödében, ő, a nagy vesztes, aki elveszítette a háborút, de megnyerte a békét. A népében rejtőző teremtmény szellem kamatozni kezd. Előbb a gazdasága megerősödésében, aztán követeli a maga helyét a világban. Hogy mi hozza magával az Új Eszmét, mélyebb beletekintés kellene, mélyebbre hatolóan boncolgató szellem. Géza erre képtelen. És nem is érzi feladatának. Inkább csak az összefüggéseket figyeli, azokból próbál következtetéseket levonni. Már 1920-22 körül végigseper Németországon is a forradalom szíttott lángja, de hogy akkor le is veretett, az eszmék, vagy a mögöttes erő maga elé taszított veretes jelszavai valahol ott fénylenek vagy tolakodnak: szabadság, egyenlőség. És Népuralom. Ami a Szovjetunióban történik, alig tudja, alig látja a világ. Ha látná, tanulhatna belőle. Ott „a múltat végleg elsöpörni” jegyében nemcsak a volt uralkodó osztályt irtják ki a szó szoros értelmében. Rombban a gazdaság, milliók halnak éhen a diadalmas eszmétől ledöntött múlt romjai alatt. Szenvedések földje a szerencsétlen ország. Ami Németországban történik, csak annyi köze van a hatalmas keleti birodalom földjén történetekhez, hogy itt is csíráznak ama elhintett magok, s részben azonos hajtsái vannak. Itt is beszélnek demokráciáról, itt is beszélnek szocializmusról. De: nemzeti Szocializmusról... Mert a leverett nemzet méltósága feltámadott, s jó azt bevenni a „játékba”. Miközben a Szovjetunióban internacionalizmust emlegetnek, annak a maszlagja lóg, a Világ proletárjai egyesüljetelek maszlagja bódít és hülyít, s ezt használják ki a hatalomra juttatott erők, melyek miközben diadalról, győzelemről zengedeznek, sülyded, pusztul minden. Az, hogy söpredék uralma az Uralom, kezek nyúlnak ki a te javaid után, mindenki javai után, rabló állam lesz az állam, nem old meg semmit, vagy csak egy szűk réteg, a gyilkos hatalom helyzetét, uralmi jólétét oldja meg, miközben a milliók mérhetetlen szenvedéseket élnek át, a lét örök törvényei szembekerülnek a jelen

törvényeivel. Romokban hever az erkölcs, hatalmas várfalakat építenek hazugságokból, s ezek a várfalak az irányító erőt védik. Megszűnik az Élet Szentsége, eszközzé válsz teljes mivoltodban, a kockavár építőkövévé, mely bármelyik pillanatban össze is omolhatna, de a háttérből jövő erő csak összetartja az ingatag kockákat, s még azt a látszatot is kelti, hogy erősödik. Mint ahogy a gonoszság is folyton-folyvást keresi-kavarja falai összetartó habarcsát.

Németországban, ahol a háttér-indíték látszólag ugyanaz, ugye „demokrácia”, a „népuralom”, s a módszerekben is van sok-sok rokon vonás (államosítás, központi irányítás), az a „nemzeti” toldalék nagy ösztönzőnek bizonyul. Ez az új – ugyancsak alulról jött –, de nemzetivé színezett erő ott is félelemben tartja a régit. Sokan menekülnek onnan, akárcsak a nagy szovjet eszme-rokon földjéről. Eszme-rokonok ők még akkor is, ha egymást nem vállalják föl. Főleg, hogy az a „nemzeti” fölötté gyanús a létrehozó erőnek. Mert az egy más út lehetőségét villantja föl, leágazót az „Egyetlen Igaz Útról”...

Mi az, hogy nemzeti? Akkor, amikor „Világ Proletárjai Egyesüljetek!”. Így gondolták ezt ki a bölcsek, a programkészítők. És akkor van egy ország, melynek a proletárjai nem világproletárok, és nem akarnak – legalábbis az élre tört erő képviselői szerint – egyesülni ama világproletárokkal. Kicsavartatnak a szavak, így lesz a nacionálból – nemzetiből – csúfolódóan náci, a nacionalizmusból nácizmus elítélő, súlyosan mocskolódo tartalommal. A magát Führernek nevező Hitler váratlanul érkező kakukkfíóká lesz. „Uram, én nem ilyen lovat akartam” – mondhatták a „tűzcsiholó” kohóműhelyekben. Ahol nem egyénre, hanem végrehajtóra van beállítva a „világ szabadság” egész szalagrendszere. Új – „szükségtelen”, vagy legalábbis nem betervezett kinövés sarjadt ki a jól előkészítettből, a jól megalapozottból, amely veszélyt jelent az eszme-csiholóknak, eszme-kigondolóknak önmagukra nézve is, s meg kell fékezni. S a világproletárok nem fogják föl vállalni a náci-proletárokat, ellenséggként fogják bélyegezni őket. Így maradnak majd amazok „jók” a küszöbön álló világégés után is, ezek meg rosszá fognak válni, rosszakká lesznek, csupa-csupa háborús bűnössé lesznek.

Pedig valójában egyet tettek. Gyilkolták a más! Az ellenségnek minősítettet. Az „osztályellenséget” – és itt megint a különbözőség, a „nemzet-ellenséget” is. S ebben a világégésben, melynek ez is és az is kovácsa, kiváltója, elindítója lesz, az eszmét itt is és ott is a maguk javára akarják fordítani. A náci szocialisták is s az internacionalista szocialisták ugyanúgy. Épp hogy csak „azok” nem veszik észre, vagy nem akarják észrevenni, hogy az eszme nem érettük született. Nem a nacionalszocialistákért, hanem az internacionalista szocialistákért. Mert közel két és félszáz év óta a világuralom katyvaszt készítik a kifőzdékben. És ama „nacional” akadályozza, s mindig akadályozta ezt. Legalábbis Azok számára, mert Ezek agyában is megszületett az egész világ igába hajtásának a gondolata... S ez természetesen csak azok ellenében lehetséges, mert két kakas – törvény ez is, nem csak szólás – nem férhet meg egy szemétdombon. Még a két ikertestvér sem. Bár

ők – felismerve vér szerinti rokonságukat – ezt is megpróbálják. Még majd ideiglenesen – amikor már majdnem minden égni kezd – „békét hagyunk egymásnak” – paktumot is kötnek. A két majdnem azonos ott, a semmiképp sem azonosnak látszó világkapitalisták mellett. De vagy nem megy, vagy nem hagyja nekik a pódiumon álló, hogy menjen... S kiderül egy mindent megzavaró, mindent összezavaró tény: a világkapitalizmusnak a vörösre mázolt internacionalista szocializmus nem ellensége. Ők inkább „összeil lenek”, szövetségesek is lehetnek, csak a zöldre mázolt nacionálszocialisták ne!

Azok az ellenség!

A szörny-eszme egyik oldalon mégsem szörny-eszme, s a lényegi, alapellentét nem a két különböző világrend, a kapitalizmus és a szocializmus között van. A kapitalizmus nem a szocializmusra feni a fogát, mert „az” szövetséges is lehet és lett is, őt igazából százszor jobban bántja az a „más”, a náci szocialista, aki magát, a saját nemzetét teszi előtérbe szemben az egész emberiséget üdvözítővel. Mert „Nemzetközivé válik holnapra a világ!”. S ez a nemzetközi „mi” vagyunk! Mi, az erő, aki a nemzeteket akarjuk „felszabadítani”, hogy ők is közénk csatlakozzanak, általunk, nemzetköziek által nyerjék el boldogságukat. Ne maguk számára kaparják a gesztenyét, azt majd kikaparjuk mi nekik! Az, hogy milyen módszerrel, a szocializmus vagy a kapitalizmus módszerével-e, az csak mellékkérdés. A végső cél elérése, megvalósítása a fontos. Ezért köthet szövetséget a két, eddig ellenségnek leplezett, és csak leplezetten ellenséges „rendszer”, a nagytőkés és a minden javat államosító, a magát a tőkések ellenségének kikiáltó, szocialistának, „baloldalinak” nevezett kommunizmus.

Talán Sztálin és Molotov is elcsodálkoznak ott, a jelen szemétdombján, annak az összehordóit, illetve összehordása okát nem látva, amikor jön a kéznyújtás Washington felől, Párizs és London felől, a világkapitalizmus bástyáiból a lerombolt bástyák földje felé, hogy Testvér, fogjunk össze! Te a Mi Testvérünk vagy, nem azé, akit testvérednek véltél. S így a paktum, a két szocialista szövetségi paktuma felrúgatik, s kezdődhet a harc – veled összefogva – a Te Testvéred ellen.

Létezhet ez?

Igen, létezhet. Legalábbis a tények ezt támasztják alá. Hogy intervenciók csapatok mentek 1920–21-ben Oroszország földjére, leverni a fiatal, születőben levő úgynevezett szociál-kommunista hatalmat, mindez csak kötelező cirkusz volt. Valójában csak látszatot teremtettek ezzel, hiszen a háttér-motor jó működéséhez volt szükség erre az „új világra”, erre a nagy-nagy „szabadságra”, boldognak kikiáltott, boldogtalanná tett világra, ahol egy nagy kötélre szerkesztetett-szereltetett-kötetett rá a 200 millió ember, s egyformán lehetett rángatni őket. Ez volt a cél! A nagy cél, a nagy kísérlet lényege! Mindenki szolga legyen. Mindenki eszköz legyen. A mozgató, az ama kötelek rángató erő eszköze! A többi csak látszat-komédia volt. Az is, hogy köztulajdon, az is, hogy népuralom, az is, hogy mindenki egyenlő, még az is, hogy most szocializmus, majd

aztán, ha ez győzött, akkor kommunizmus. Sztálin, aki gátlástalan közönnyel gyilkoltat le tíz- meg tízmilliókat, hajt éhhalálba más tízmilliókat a „nagy cél” érdekében, hullákból emelteti a „Szabadság hegyeit”, csak átmeneti szövetsége lesz Hitlernek, a másik hóhérnak, tömeggyilkosnak, akit tanítványának is nevezhetett volna, kisszerű vagy nagyszerű utánzójának a nagy vállalkozásban. S hogy végül is mégis csak ellenségek lesznek, az megint csak az Erő, az őket is „létrehozó erő” műve. Azé az erőé, melynek a saját léte értelmére ébredt másikat kellett elpusztítania. És micsoda eszközökkel! Micsoda bosszúval, vad és kegyetlen dühvel! A világtörténelem alig ismer szörnyűbb bosszút, mint amellyel a „rosszá lett” tanítványt, s annak népét büntetik meg. Még annak szövetségeseire, tehát a tanítvány tanítványaira, vagy pusztán csak annak megsegítőire is kiterjed a kegyetlen bosszú, mely Hirosimát és Nagaszakit is „produkál”. Majd amikor véget ér a világra zúdított kénköeső, amikor elkészülhet a végkimutatás a romhalmazban álló, földre terített városokról, a háború áldozatainak tíz- meg tízmillióiról, a gyilkosságok még ott, azon a szomorú földön tovább tartanak. A világtörténelem legnagyobb, ikertestvére kegyetlenkedéseit messze meghaladó, azt messze túllépő hóhéra, Sztálin még a front megpróbáltatásai után hazatérő saját győztes katonáit is a haláltáborokba küldi. Ne tudják elmondani otthon, hogy az ő tökéletesnek mondott világuknál egy másabbat, „jobban sikerültet” láttak, ahová nem, vagy nem úgy, nem abban a formában érkezett el az „üdvözítő eszme”, ahogy az „ki lett találva”. Azt csak ezután, a „szövetségesek” segítségével fogják elvinni oda is. Ez a tömeggyilkos hóhér ártatlanná mosatik, s pribékjei is ártatlanokká mosatnak. Egyetlen bűnös lesz, a valamivel kisebb tömeghóhér. Az is nem azért, mert hóhér volt, az itt, ebben a kifordított világban, ahol majd hóhér ítélkezik a másik hóhér fölött, nem bűn. Az a bűn, hogy rád lehet húzni a kifordított nacionalista, azaz náci jelzőt. Igen, ők a bűnösök, akik azt bizonygatják, hogy saját nemzetük érdekében tették, amit tettek. Ez lett a bűnük, hogy a kitalált és már a Szovjetunióban működésbe hozott eszmét és annak könyörtelen és embertelen, az embert semmibe vevő módszereit próbálták a maguk javára kamatoztatni.

Rendteremtés kellek hát megint.

Hogy ki készíti most a Danilo Principeket, ki és hol tartja a kiképzést nekik, nem látni tisztán. Moszkva rájön, érzi, hogy ő inkább „oda” tartozik, az ő igazi drukker-testvérei „ott” vannak, Párizsban, Londonban és New Yorkban. Ha számot vet az ideológia addigi útjával, annak születésével, s fel tudja mérni a rendeltetését is, kell tudnia... Még akkor is, ha az röviddel előbb még szinte lehetetlennek látszott.

Erzsike és Árpád, és már Zoltán és Géza, egy család.

Milyen csodálatos az élet rendje! Az épp szolgálatos, teremtmény állapotban levő lények kézen fogva vezetik utódaikat. Amikor meglátja az Új Lény a fényt, belekiált a nagyvilágba, aztán a szülés fájdalmaitól, kábulatától magához tért édesanya arcán megjelenik a

boldog mosoly. Ő az anyám! És küzd, küzdenek, harcol, harcolnak érte, értük, az ő gyermekeikért. Ez nem elhatározás kérdése, ez ösztön, belénk táplált ösztön, ebben nem vagyunk különbözőek a teremtés egyetlen lényétől sem. A medve is – ha bántják a bocsait – rohan megvédeni őket. És a hangya, ha felbolygatják a bolyát, hatalmas tojásait, melyek az övéi, menekíti elsőként. Ha megleled az oroszlán fészket, s csak megismogatód kicsinyeit, lehet, hogy életteddel kell fizetned érte. Mert az övéit érintetted meg, az ő véreit, kicsinyeit, léte részeit. Azért vagy, hogy biztonságot adj a gyermekeidnek, utódaidnak, s általuk, velük biztonságot kapj te is. Összetart, együvé kovácsol benneteket a szeretet, az egymáshoz való ragaszkodás.

Ezért van ez, hogy a despotikus rendszerek családelLENESÉK. Mert nekik nem jó az, ha te biztonságban érzed magad. Ők azt akarják, hogy te kiszolgáltatott légy, függő helyzetben légy, szinte-szinte cselekvésképtelen légy, így lehetsz teljes léteddel, helyzetteddel rájuk utalva, így tehetnek önálló cselekvésre képtelen végrehajtó eszközökké.

Mindenki egy adott helyzetben és egy adott korban éli vagy kell, hogy élje életét. Ők – Erzsike és Árpád – túl a gazdasági összeomláson, mely nemcsak a felszámolásra szántakat, a felszámolni akarókat is ugyanúgy érintette, ha nehezen is, de valahogy talpon maradtak. Mint ahogy talpon maradt a népük is az őt ért hihetetlenül sok veszteség ellenére is. Talpon maradt még, nehezebb diónak bizonyult a kinyitott állkapcsoknak, melyeknek még teljesen szétrágni őt nem sikerült. Bár az idők nemcsak zsebeket üríthetnek, tartást, erkölcsöket is tépázhatnak. És vannak, vagy inkább akadnak, akik félrehúzódva vagy még letiportabban, csúszó-mászó kiszolgáló és ki is szolgáltatott szolgálként élik meg, élik túl a viharokat. És mennek az újabb viharok felé. Mert:

Ismét égni kezd a világ! Előbb megzavarodott vizek, s elkezdődhet egy újfajta halálszat... Hitler nemzeti szocializmusa nekimegy a világkapitalizmusnak. A szocialista erők között első pillanatban háttér-egyezség születik, hogy aztán a „szövetséges” lehaláztassék a valós, igazi internacionalista szövetségesektől. S kiderüljön az igazi ellentét.

Ez az ellentét neked, a te népednek a kezdeti pillanatokban mintha hozott volna egy keveset. Megnyugvást, a mégiscsak létező igazság érzetét. Nem valami jótéteményből, hanem Hitler kényszerű politikai meggondolásából. Akinek magának is lehetséges szövetségesekre van szüksége. És arra is, hogy legalább maga körül rendet teremtsen. Rendebb rendet. A félelem rendjét. S egyben elkezdje az első világháborút záró, a világ egyensúlyát felborító békeszerződések semmissé tételét. Nem értünk, nem ama „más” népekért, még nem is az igazságosság visszaállításáért, hanem a maga pillanatnyi és vélt jövődöbeli érdekéért. Legalábbis kezdetben. Hogy végül annál több veszthessen el a nagy pusztulásban.

A kor égő tüzeiben – ebben az egyensúlytalanságban egyensúlyozó, a talajtalanásban talajt kereső helyzetben itt, Erdőelvén, az „örök idők óta román földön” –, akik a politikai, társadalmi élet látó-közelébe kerültek, könnyen rájöhettek arra, hogy a belőlünk

vagy velünk is összetakolt ország hatalma fél... Trianon örökösei, megajándékozottjai, hatalmi gépezetei félnek. Félnek Északon, félnek Délen, és félnek itt Keleten is. Érzik, hogy valami elmúlóban, eltűnőben, vagy legalábbis veszélyben van. Sokszor hangzatos jelszavak figyelmeztettek itt, nálunk erre.

„Egy darab román földet sem adunk!”

Ahhoz semmi kétség nem fért, hogy mi az a „román föld”. Hogy az a mi földünk, a velünk együtt odadobott, odaadott... És ahhoz sem, hogy kinek nem adnak, azaz hogy vissza nem adnak. E hősi szölamok ébresztik a reménységet a kisemmizettekben, a kifosztottakban, a leigázottakban. Sugdolózni kezdenek az emberek: Te, nézzétek, ezek félnek! Az erős – vagy legalábbis látszólag erős – fél a megtépázottól, a gyengétől! És itt, belsőleg, a „határokon belül” a fent fél a lenttől, a hatalom fél az alattvalóitól, a leigázottaktól, a „még” nem román románoktól, a beolvasztásra kiszemeltektől.

1938... Felrúgatnak, megmásíttatnak Trianon egyes döntései. Nem a régi visszaállítást kísérli meg az újonnan alakult központi tengely (Hitler és Mussolini, a náci-fasiszta szövetség), hanem egy bizonyos fajta újrendezést. Az igazság látszatát. Felvidék egy – egészében magyar többségű – részének és Kárpátjának a visszacsatolása itt, Sóhajföldön is növeli a hátha-reményeket. Hiszen a remény az elmúlt két évtized alatt is mindig remény volt, hogy az igazság győz az igazságtalanság fölött. Hogy ezt az igazságtalanságot, mely velünk történt, s rajtunk történt, orvosolni kell. Nem teheti meg a világ, hogy tovább is homokba rejtse a fejét... S így jön el 1940 augusztusának vége, szeptemberének eleje, a várva várt pillanat, amikor egyszer csak csodálatos módon ebben a perzselő lángtengerben a Sóhajok földjére, Erdőelve egy részének a népére is rászakad az öröm. Jön, aztán futótűzként terjed a hír: Bécsben tanácskoznak. Aztán: Öröm, öröm, öröm! Már csak az tartja egy ideig izgalomban a népeket, hol lesz az új határ. Meddig fog tartani az orvoslás.

Orvoslás?

Igen, az egészében aljas kényszer-béke, békét, megbékélést nem hozó, az ostort rajtunk csattantó „béke” orvoslása.

Rádió csak kettő volt a faluban, jó módú embereknel. Odajártunk ahhoz a két rádióhoz. Az egész falu, aki csak kicsit politikus volt, ugyi a fehérnépek kivételével, hallgattuk, búttuk a rádiót, mikor lesz a változás. Egyszer biztatott, másszor nagy szomorúan mentünk el, na, mi lesz, na, így lesz, na, nem lesz semmi. Na, egyszer csak megvolt a döntés, fél Erdélyt visszakaptuk. Megyek haza. Gyere, mondjak valamit! Mit? Magyarország lesz. Igen? Úgy. Leadta a rádió. Jaj, Istenem. Magyarország! Biztos-e? Az, az, biztos! Jövök fel, mondom apámnak: Beteg? Há... Né mi van! Jobban lett egybe az öreg. Nagy volt az öröm. De nem mindenkinek.

Igen, nem mindenkinek. Nem csak a vissza nem kerülőknek nem volt öröm az öröm. A rabság kiszűrte a salakot is. Az idegen hatalom támogatóit, kiszolgálóit. A

hitüket feladókat, a lelküket eladókat. Akik féltek. Nem az új hatalomtól, hanem saját közösségük megvetésétől, bosszújától. Voltak ilyenek is. De kevesen. A többség kitartott. Szívükben óvták a lángot az igazak, az elveszett haza el nem veszett fiai.

1940. augusztus 30-án 22 év óta tartó várakozás ér véget. Huszonkét éve várt, vára-
kozott ez a nép, s hitte, szentül hitte, hogy ami történt, az csak ideiglenes volt. Az csak pillanatnyi büntetése volt Istennek, melyet vezekléssel vagy vezeklésként kell átélnünk, mert „lesz még egyszer ünnep a világon.” S az ünnep eljött. Illetve eljövőben van. A tárgyalóasztal mellett létrejött döntés értelmében a román hatalomnak két hét adatott, hogy kivonuljon a Magyarországnak visszaítélt területről. Észak-Erdélyből, s benne az egész Sóhajföldről. Nekik keserves napok ezek. Ama kerék, a történelem kereke – akkor úgy tűnik – ellenük, vagy részben ellenük fordult. S mert a vonal, az ezekben a napokban meghúzott vonal kettévágott, a két oldalon megindul az ellentétes mozgás. Lefele, Dél fele menekültek az orrukat valamilyen módon bemártottak, mert a népnek maradnia kellett.

Onnan, Dél-Erdélyből jöttek át a magyarok, innen mentek át a románok. Aztán úgy, hogy nem voltak belenyugodva. Békességgel nem tudtak élni, me hát nekik fájt, nekünk fájt... Én egy ideig szállítottam Szentgyörgyre, akik menekülni akartak. Holnap reggel még mehetsz, mondták a kökösi hídnál, de délután már nem engedünk átal. Lett volna hova menjek, mert volt egy bátyám, akiknek vendéglőjük volt Székelyudvarhelyen, de én amikor megláttam, hogy mi van Sepsiszentgyörgyön, az állomás tele menekültekkel, mán sátrakat csinálnak a városban, azt mondtam, van nekem feleségem s két gyermekem. Eljártam Vásárhelyre is, ott láttam a feliratot: Kedves magyar testvéreim! Őrizzétek meg még egy pár nap a nyugalmatokat, me minden helyrejön. Volt minden falu s város végén az oszlop, s az körül volt véve piros-sárga-kékkel. Azok az oszlopok már le voltak döntve mindenütt a földre. Az emberek pedig, nyár volt, a kévék, a keresztek ott voltak a határban, senki nem nyúlt hozzájuk, csak ujjongtak a falvakban. Én, mikor bejöttünk Vásárhelyre, láttam, a térségen egy halom gabona oda le van töltve, a gimnáziumokról szedik le az ablakokat, vették le az ajtókat, me akkor már menekültek! Aztán én akkor másnap reggel eljöttem, én többet arra nem voltam, de Szentgyörgyig, mondom, utolsó napig vittem a menekülteket. Utolsó nap, éppen mikor beérkeztünk Szentgyörgyre, láttuk, hogy nagy felvonulás van, egy pasas kiabál: Jos ungurii! Le a magyarokkal! Az üzletekben a redőnyöket lehúzták, a vasgárdisták még dolgoztak. Akkor jöttem vissza, engemet már ott ismertek a határállomáson, s mondták, hogy holnap délután már nem engednek át... Nem is mentem. Itthon maradtam...

A nép mindig marad, ha csak erőszakkal nem űzik el. Erre is ad, adott számtalan példát a történelem. Még az egyik bölcs, Jozsif Visszarionovics Sztálin meg is fogalmazta: „A magyar kérdés vagon-kérdés!” Mekkora aljasság, mekkora népeket, embereket semmibe vevő „bölcsesség” van e kurta mondat mögött. Majd a német kérdés is vagon-kérdés lesz. És vagon-kérdés volt már akkor a nagy Szovjetunió száz meg száz népének

a kérdése. De most, pillanatnyilag másképp mozgott a történelem. Két irányú volt a mozgás. Le és fel. Lefeje a kiebrudalt hatalom vitte a cuccát, s amit csak megfoghatott.

Hallottam, Vásárhelyen elégették az országzászlót... Nálunk a faluban polgárőrség volt, rend volt akkor is, amikor senki földje volt az a föld. Vagy két hétig tartott ez. Közben jártak a románok autóval, szedték össze a román nemzeti zászlókat, mert ugye mindenütt volt, a községházán, az iskolákban... Autóra szerelt géppuskával járták a községeket...

A magyar bevonulást megelőző napokban lázban élt egész Sóhajföld. Lázban égett Árpád és Erzsike, s az öröm átragadt Zoltánra is, aki már feladatot is kapott, verset tanítottak neki. Nem úgy, megbízásból, magukért, maguknak. Jó volt Petőfivel lenni ezekben a lázas napokban nekik is, s a gyermek lelkébe oltani a szavakat, melyek a mi szavaink voltak, s melyek a lelkekben zenghettek. A gyermek lelkében is hadd hagyjanak minél mélyebb nyomot nemcsak ezek a napok, a velük összekapcsolható szavak is. Igék, a nyelvünk, a költészetünk legszentebb igéi. Erzsike is írt verset, de érezte, hogy följe szárnyalt az idő, s amit érez, képtelen szavakba önteni. Szavai, melyek mélyről jöttek ugyan, mintha sápadtak lennének annak a kifejezésére, amit érez. Így hát összetépte a lapjait, s ha volt valami, ami szomorúságot okozott neki ebben a gyönyörű időben, akkor az ez volt. Számot vetni azzal, hogy elszállt a fiatalság, s a kihagyott évek mintha visszaütnének. A nyelvet is csiszolni kell, s ha abbahagyta a csiszolását, lankadhat az erő is benned.

Mindenütt nagy a láz, nagy a készülődés. Felnyílnak a ládaajtók, előkerülnek a féltve őrzött ruhadarabok, lájbik, szoknyák, harisnyák. Az édesanyák díszmagyart varrnak a gyermekeiknek, s önmaguknak is, hogy a külsők is tükrözzék a belsőt, a lelkek mélyén parázslón megmaradt, s most onnan előkíváncozó nemzeti érzést. Valljunk a külsőnkkel is arról, hogy magyarok vagyunk, székelyek vagyunk, egy nemzet legkeletebbre vetődött tagjai vagyunk. Ősi nép, büszke nép. Díszbe öltöznek nemcsak az emberek, a falvak, városok is. Előkerülnek a két évtizeden át rejtegetett selyemlobogók, s piros-fehér-zöld lobog szinte minden ház ormán. Ki hitte volna! Ki hitte volna, hogy ezek vannak, mind megvannak, hiába volt minden tilalom, az érzést, a szeretetet („*honszeretet, ha azt ki tudnók mondani!*”), s annak szimbolikus megnyilatkozását, a lelkünk, nemzeti mivoltunk szépségét meg tudtuk őrizni úgy, hogy még az utána kutatóknak sem sikerült azt megtalálni, elkobozni. Faragtak az ácsok, készültek a galambdúcok kapuk, melyek oszlopain felfutottak az indák, az életfamotívumok, s melyek homlokzatán az érkezők majd olvashatják is: ISTEN HOZOTT! Igen, Isten hozott, magyar testvérünk téged, aki mint honvéd térsz vissza, védeni a hazát, védeni minket, védeni ezt a földet, hogy többé soha idegen katona ne tehesse ide a lábát. Akikben élénken élt az emlékezés, felidézhatték a 22 év előtt történeteket, amikor a nemzet-eladó magyar hatalom hazarendelte a honvédek, hogy ne tudják védeni a Hont, hogy az idegen kézre kerülhessen. Nemcsak a terület arcát kellett visszaállítani, a megbzött lelkeket is kellett hát orvosolni. Mert itt,

ezen a földön emberek éltek, fájó magyar lélekkel, meggyötörve, ezerszer megalázva, de hála a lelkekben parázsló tűznek, meg nem törve.

Ha már bejöttél a kapun, átjöttél ama kapu alatt, s visszafordítottad a fejed, ott is kiírást, hozzád szóló szavakat láthattál: BÉKE A BEJÖVŐRE, ÁLDÁS A KIMENŐRE!

Vajon hány évszázad messzeségébe nyúlik vissza ezeknek a kapuknak az eredete? Amikor kezdedbe veszed a vésőt, és kezded kalapálni, ütni, hogy az előre felvett motívumok mentén kiszedd a fölösleges anyagot, hogy formát öltson a dísz, évszázadok hullámzanak benned! Kezed – mellyel fogod a szerszámokat – évszázadok irányítják, mozgatják, s nem csak egy kéz az, mely dolgozik, az idő is testet ölt benne. A fénylő idő, melyben benne gyökerezik egy nép ősi tudása, ez a tudás viszi a kezedet, tartatja veled a vésőt, s mozgatja a kezekben a kalapácsot. Azok a motívumok benne hullámzanak az időben, benne vannak a véredben, s azokkal is mondod, hogy magyar vagy. Mint ahogy azzal is azt mondod, hogy:

„Hegyek, völgyek között állok.

Szívemet öli a bánat.

Hegyek, völgyek, álljatok meg!

Hogy panaszkodjam meg nektek.”

Vagy azzal, hogy:

Repülj, madár, repülj, Menaságra repülj.

Édes galambomnak gyenge vállára ülj!

Vagy azzal, hogy ülsz gyermeked bölcsője mellett, s úgy ringatod, hogy közben zsongod, dúdolódsz, csak úgy, ösztönösen, amiként áthullámszik beléd azt időből, hogy:

Csicsijja, bubujja...

Igen, csicsijjával, bubujjával ringattak téged is két-három, vagy édesanyád négy-öt, és nagyanyád 6 vagy 7 évtizeddel előbb, és így vissza az időben generációról generációra, vissza valahová a végtelen messzeségbe, ahová már a tudatod sem ér el, mert belevesz valahol az is a végtelenségbe. Akik ma tudatunk magaslatán lebegnek valahol, Szent István és László, Szent Erzsébet, Margit és Kinga ugyanúgy piciny rózsabimbók voltak, parányi cseppségek, s ugyanez a dal szólt felettük, miközben ingott velük a bölcső. Vagy az volt Koppány is, aki felnégyeltetett, és teste a négy legfontosabb város kapujára kitétetett elrettentő példának az ősök hite őrzéséért. Tele van a történelem ismétlődésekkel, tulajdonképpen ez az élet is, új meg új egyedekben ismétli meg magát. Mindig halad a menet az úton, az idő útján, a nemzet útján, kicsik és nagyok menetelnek, s ugyanazok a madarak röpködnek előttük, mögöttük, körülöttük, s viszik a csőrükben a zöld ágat, amely dísszé bomlik, gyönyörű hímzett szőtteket beborító dísszé, indadísszé bomlik az a zöld ág. És ha semmi más nem maradna utánad, csak ez, vagy ezek a varrott vagy szőtt vagy fába vésott-kalapált díszítmények, azok is téged, a te népedet jelölnék, annak az emlékét őriznék. Mert ezekkel a szépségekkel is tele a múltad, mint ahogy a jelened is

tele lehet. Lányok, asszonyok ültek és ülnek a vászon mellett, fiúk, férfiak állnak a faragóállvány mellett, s varrják, faragják a múltat és jelent, a te arcodat varrják, faragják bele az időbe. Nem hiába írta le már az ókor nagy írója: „*Oly gyönyörű embernek lenni!*” És a jelenkor költője, hogy „*földhöz verdesik a csöppnyi csecsemőket!*” De te mesélsz, hogy *Hol volt, hol nem volt, hetedhét országom is túl, talán még az Óperenciás tengeren is túl...*

És a figyelő gyermek követi a szavaidat, mint ahogy ezer vagy tízezer esztendővel ezelőtt is követték a gyermekek mesélő szüleik szavát. Most is úgy érzi az édesanya, úgy érzi az édesanyák, hogy végre angyal szállt alá az égből, parányi kicsi angyal, és a baba baba lehet, és a csicsijja csicsijja, a tente tente lehet, és a hol volt hol nem volt hol volt hol nem volt lehet... És a véső vés, a kalapács csattog, és ezek a keserves, esetleg vidám dalok szólnak, és leng az idő, halad, halad, miközben szól a dal, s él, élhet az élet, az emberiség, s megőrzik, megőrizhetik, tovább őrzik, tovább őrizhetik a napok azt, ami átszállt az évszázadokon. Nem kell ezután titokban és törvényen kívül lenned a szavaiddal, a lelkeddel, mint ahogy az elmúlt 22 éven át a törvénytelenységben őriztük a lelkünket, az arcunkat, annak ráncait, a tekintetünk különlegességét, emelkedő és lejtő dallamaink varázsát. És erősíthetjük tovább a hitét annak, hogy mások vagyunk, s ez a másság a mi másságunk, gazdag másság, szép másság, és mögötte évezredek sorakoznak. S amikor suhintott a korbács – mely ólomgolyócskákka volt csípősítve, fájdalmasítva, s hangzott a vezénylet: unu, doi... zece... douazeci... douazeci si cinci, és elalélva könnyebbültél meg –, akkor is úgy érezted, még így is, vagy csak azért is, ütlegekkel büntetve érte, jó magyarnak lenni. És most, 22 évi szenvedés után csoda-e, hogy nemcsak nevetnek, nemcsak mosolyognak, hanem sírnak is az emberek, amikor megjelentek ti, első honvédek, a két évtizeden át csak az emlékezetben őrzött, abból ki nem törlődött ruhában, a jellegzetes, homlok fölött csúcsosodó, Bocskai István fejedelem korára emlékeztető sapkáitokkal, leírhatatlan és szavakkal kifejezhetetlen volt az öröm.

„Én istenem, adjál szállást. Mert meguntam a járkálást. A járkálást, a bujdosást, az idegen földön lakást.”

Másféle énekek is zsongnak az emlékezetben, melyek akkor szóltak. Énekek, melyek nem álltak eme Én istenem, adjál szállást magaslátán. Kár, hogy a kornak nem született meg az a nagy zeneszerzője, aki ezt a csodálatos mánost, ezt a csodálatos visszatalálást, hazatalálást, újbóli összetalálkozást igazi súllyal megörökítette volna. Születtek „honvéd áll a Hargitán” és „turul madár”-ral példázódó dalok, de odaátról hozták, nem a mi lelkünkől fakadtak. Könnyed külsőségesség, nem igazi mélyről jövő és megszenvedett hazafiság áradt belőlük. Megmaradtak a propaganda dalok szintjén, s így – töpreng Géza – ezt a kort nem örökítették meg igazi értékek. Az a csodálatos szépség, ami a lelkekben ébredt, nem vált a művészet részévé, örökségévé, igazi nemzeti kincsé.

Vajon miért?

Nehéz megmondani.

Mert az emberek szívéből feltörő öröm szinte leírhatatlan volt.

Két hétig nem volt hatalom Sóhajföld fölött. A régiek ezalatt kellett elmennie, az új ezután érkezhetett meg. Helyi őrségek alakultak Sóhajdon is, a nép állította oda szolgálatosait, hogy őrizték a rendet. És kellett is őrizni, errefelé is és arrafelé is. Mert mindig van a társadalomnak – a miénknek is – lentje, mely önbíráskodás formájában akar megnyilatkozni. Mentek a lentből szerveződött csőcselékek, hogy elégtételt vegyenek. Vannak, akik felvonulnak falujuk románok lakta részeibe, s a volt „túl hangosak” ablakait betörik... Még az is megtörtént, hogy az önbíráskodás gyilkosságba torkollott... Ritkán, elvétve, természetellenesen, mert a lélek örömének nem rosszat, hanem jót kell szülnie. S az igaz ember azt is megérti, hogy ami neki öröm, embertársának fájdalom forrása is lehet. S ha igaz az a másik ember is, annak is meg kell értenie ezt.

A friss, be nem hegedt sebek még éghetnek is, fájhatnak is. De az igazi igazak a máságot védik. Meg kell mutatnunk, hogy mi különbek vagyunk!

Ám a Sóhajd központjába emelt két, még „pirosban levő” máshitű templomot ezekben a napokban szétszedi a nép. Minek ide, egyetlen hívük sincsen. A mi pénzünkéből építették, s nekünk nincs szükségünk rájuk. Másutt a jól megfizetett magyar, de „oda” dolgozó harangláb-emelőt szólították fel, hogy az a harangláb reggelre tűnjön el onnan. De mindez csak ott történt meg, ahol nem volt szükség rá. Ahol volt román közösség, ott ilyesmi nem történtek. Mert te tudod, joga van neki is arra, hogy a maga nyelvén dicsérje az Istent.

Ők sem bántották a mi templomainkat. Vagy ha mégis igen, azzal, hogy hagyták pusztulni értékeinket.

A történt törvénytelenégeket is néhol önbíráskodással kezdik orvosolni. Sóhajföldön sok kárt tettek a magyar birtokosok földjein a pásztorkodó népek azzal, hogy juhaikkal lelegeltették az itt élő gazdák nemes növényeit. Úgy is mondhatjuk: munkájuk gyümölcset. S tehették, mert panasz esetén is elsikkadt az orvoslás. Neked igazad nem lehetett. S most jelét adod ennek, hogy a te időd is eljött. Van, akinek emiatt menekülnie kell. De csak ama 14 nap alatt. Mert ahogy megjön az új hatalom, semmiféle önkényeskedést, semmiféle önbíráskodást nem engedélyez. Még azt sem, hogy ami ottmaradt – ha értelmetlenül is került oda a másik vallás vagy nép buzgóságából –, azt bármiféle bántódás érhesse. Kényesen kellett bizonyítani, hogy mi „mások” vagyunk.

Aztán eljött a gyönyörű nap. Akik ezt átérték, azok lelkében a leggyönyörűbb, mely egyáltalán létezhet, lehet. Vagy amilyen az emberi képzeletben megszülethet. Valami olyan, mint amikor minden imádság valóra válik, beteljesedik. Estéről estére millió ajkon elhangzott fohászra válaszolt az Úr, és mondá: Legyen meg a ti vágyatok, legyen meg a ti akaratotok, most és mindörökké ámen.

Mindörökké?

Sóhajdon ott állt Árpád és Erzsike is a síró tömegben, a sírva nevető, zokogva éljenző tömegben, valaminek a végén és valaminek a kezdetén. Hogy minek a végén, azt tudták, mert a tegnapot s a mát mindig tudjuk. Az utat, melyen idáig érkeztünk, tudjuk. De a következő lépéseket soha. Eléfelé mindig homályba burkolózik az út. Hinni hisszük azt, remélni reméljük azt, de tudni sohasem tudjuk. S vannak pillanatok, amikor csak a mában élünk, betelünk a mával, kicsordul belőlünk a ma, és nem jut bennünk hely arra, hogy a holnapra gondoljunk. Arra is hajlamos az ember, hogy azt a holnapot a mából kiindulva öröknek higgye. Hogy volt-e ember, aki akkor, azokban a pillanatokban, amikor megjelent a Vezér is a fehér lován, s éljenzett a tömeg, azt gondolta volna, hogy ez a menet is a halál felé menetel. A megroggyant szárú kereszt fele, melyet valahol, valahonnan árnyék kezek védnek, s nem engednek végleg összeomlani. S hogy kissé odább süllyedni kezd az előre haladók alatt az út!

Talán senki!

A nemzetiségi tudat az megmaradt! Talán jobban, mintha nem üldöztek volna. Az üldözések, a tiltások azok inkább megerősítették az emberekben azt, hogy ők magyarok, hogy ők a magyar nemzethez tartoznak. A határok nem szakítottak el minket a nemzetünktől. Sokszor fájdalmas volt, gyötrelmes volt, de megmaradtunk... Érdekes volt az a két háború közötti időszak. Még a nyolcvan esztendő öregasszony is a Magyar Népet olvasta. Akkor nagy volt a fajhoz való ragaszkodás! Nagyobb itt, a végeken, itt, Erdélyben, s bizonyára Felvidéken is és Délvidéken is, mint a megmaradt Magyarországon. Hogy a legöregebb asszony is, az ember elcsodálkozott, amikor látta, hogy az újságot olvasta. A magyar újságot! S amikor aztán jöttek a magyarok! Az az öröm, ami akkor volt! Határtalan volt!

Mindenki a mában örvendett akkor, azokban a pillanatokban a jövőnek. Ott volt Erzsikével a két gyermek is, Zoltán gyermeki hangján szinte visítva kiabálta:

Itt vannak a magyarok!

Aztán azt:

A magyarok istenére esküszünk, esküszünk, hogy rabok tovább nem leszünk!

Ha hallották volna. Ha lehetett volna hallani! Mert zengett nem csak a föld, talán még az ég is! Valami furcsa zengéssel, valami fénylő ragyogással kísérve.

És a kicsi Géza teltebb ajakával azt mondogatta, ismételte csak:

Magyajok! Magyajok! Magyajok!

Legelől bėjött motorkerékpárral egy bőrkabátos szakaszvezető. Teli volt a hely virágcsokorral s kürtöskaláccsal. Azt se tudta, merre nézzen, úgy lódigálták virágokkal s kürtöskaláccsal. Egy főhadnagy – Morvai Dezső, főhadnagy volt a múlt román világban – az örömben úgy sírt! Így hullottak a könnyei, ne! Nenenene, magyar katona! – azt mondja.

Hogy ők is magyarok? Akik az érkező magyarokat fogadják? Hogy itt mindenki magyar? A várakozók s az érkezők is, s így összetalálkoznak azok ezekkel, és végre beteljesedik a várakozók boldogsága, az csak növelte mindkét rész örömét. Az érkező katonák

kiléptek a sorokból, kikapták az édesanyák öléből az apó gyermekeket, Gézát is felragadta egy, s Erzsike kétségbeesett elszörnyedésére feldobta a magasba, s a visszahulló gyermeket ki is fogta. Jaj, ne, ne, ne, nehogy valami baja essék, motyogta a sírva nevető fiatal édesanya, akinek gyűrűkbe ondolálva hullottak a hajtincsei a homlokára, vállára, s értelmes, de a meggyötörtséget is ott rejtő szemeiből gyöngyöztek a könnyek.

A kapu, a dískapu, melyre nem csak ősi díseinket, lelküket is felvitték, ráfarahták kapuállító mestereink, ott magaslott. És ez a lélek lesugárzott fentről, a magasból, le a földre.

Hitte a nép, hogy ez a haza újra magyar haza, s hogy az is marad örökre. S hogy mi soha többet nem leszünk hazátlanok. Ha a lelkeket szórni lehetett volna, lelkekkel, saját lelkükkel szórták volna be az emberek az utakat, lélekszőnyegekké borították volna azokat be az érkezők előtt.

Nem is jó róla beszélni, mekkora nagy örömünk volt. Hát ugyi azt mondhatom, hogy az életemben nekem három nagy örömöm volt, aminek tudtam lelkemből örülni. Az első az volt, amikor a magyarok jöttek bé, a második az, mikor a fogságból hazajöttem, a harmadik pedig az, mikor fiam született. Két lány után fiam született... Azt mondtam, hogy az életemben ez a három nagy öröm ért, amikor tudtam lelkemből örülni...

Sepsiszentgyörgy újra Sepsiszentgyörgy lett, Sóhajvására újra Sóhajvására lett, lekerültek az állomásokról az idegen nyelvű táblák, s az újságokban is újra le lehetett írni azoknak a városoknak és falvaknak a nevét úgy, ahogy azt az ott élő nép ezer év óta nevezte. A nevedet is újra leírhattad úgy, ahogy édesanyád mondta, az édesanyád nevét is újra leírhattad úgy, ahogy azt a te néped írta és írja, megszűnt a rád kényszerített idegenség, az irodák faláról letépettek a bárhogy beszélhetsz, csak a te nyelveden nem kiírások, és elkezdődhetett valami más.

De a lelkeket kicserélni nem lehetett. A szenvedések emlékét kitörülni ugyanúgy nem lehetett. Amikor mosolyogtál is, fájó volt a mosolyod, s amikor a te kapudon is lebegtetted a szél piros-fehér-zöld zászlódat, arra gondoltál, hogy istenem, vajon mindig így lesz ezután? Igen, azok a vajonok ott rejtőzködtek benned, az emberekben, mert aki egyszer csalódott már, fél, erősen fél az újabb csalódásokról.

Voltak, akik bosszúért lihegték. De több, sokkal több volt a józan. Több, sokkal több volt az egyenes jellem. Aki nemcsak hogy bántani nem akarta másajkú honfitársait, hanem a kő után a kenyérrel visszadobás elvét vallotta. Mert azt is érezték a hazatalált lelkek, hogy ellenségeskedés nélkül élni mennyivel szebb és mennyivel jobb. S ők barátságban akartak élni. Nem bántani, hanem megbocsátani. Ami elmúlt, elmúlt, ezután legyen más, tudjuk mi az, fájdalmat kapni, ütlegetek kapni, mi ne tegyük ezt.

És boldog volt a közösség! Tenni akart a nemzetért, a magyar hazáért. Évszázadokon át ivódott a lelkekbe, s a 22 év nem tudta ezt kitörülni. A fiatalság vágyott arra, hogy magyar katona, hogy honvéd legyen! A régi – a mi feladatunk védeni a hazát, a haza

határait – beidegződés élt volna a sejtek mélyén, ott a lelkekben, ha rejtve is, hogy a Haza, a Hon szent, s azt védeni minden fiatalnak kötelessége. Szent kötelessége.

Akkor, ezerkilencszáznegyven őszén olyan boldogok voltunk! Ha hívnak, szinte szó nélkül mentünk volna mind magyar katonának! Voltak is, akik önként jelentkeztek. Nekünk, akik itt Romániában nőttünk fel, az valami nagy dolog volt, magyar katonának lenni! Magyarnak lenni! Láttam gyermekeket, fiatalokat odalopakodni a magyar katonákhoz, s megsimogatták a ruhájukat!

A kisebb fiam a tizenhat évet a katonaságnál töltötte be Nagyváradon, önként ment el. Harmadmagával vitték, vele együtt jelentkeztek a mások is, reabeszélték egymást, hogy milyen jó magyar katonának, milyen jó, s el is ment. Nem akartuk engedni semmiképpen, hogy elmenjen, de annyira rea volt, hogy menjen, s engedjük el, muszáj volt. Azt mondta, hogy ő ott is fog maradni a katonaságnál, mert ott milyen jó, s ő az egyenruhát szereti, s ott marad. Nem akartuk a kedvét megszegni. Így aztán nekem egy nap ment el a kettő. Ment mind a kettő katonának. Délelőtt fél kettőkor ment az egyik, a nagyobb fiam, délután hat órákor ment a másik. Nagyváradon volt a híradósoknál a kisebb, a másik tüzér volt Marosvásárhelyen. Mondták, hogy mennyit kellett takarítsanak a román katonák után, ugye, hogy azok elmentek, s mindenfélét ők kellett, hogy elpucoljanak utánuk. Mikor leszerelt mind a kettő, alig ültek honn hat hetet, hát jött a hír, hogy háború lesz, mozgósítanak. A fiaimat is elvitték, nem tudom, egy héttel-e vagy kettővel előbb a kisebbet, s azután a nagyobbat. A leányom bent tanult Szentgyörgyön. Tudom, békisértük székérrel, mentünk mi is, még be tudtak menni a leányiskolába, hogy Klárikától elbúcsúzzanak, ők mentek a vonattal Oroszország felé...

Sokan jelentkeztek csendőröknek is! Ha valaki megvizsgálná, lennének ennek lehetőségei, az 1940-es évek első felének csendőreit, minden bizonnyal számarányunkat messze meghaladóan több lett volna közöttük az erdőelvi, sóhajföldi. Mert valahogy vonzott a ruha, vagy az a magyar méltóság, az a tekintély, amely e ruhában, s annak szimbólumaiban – kakastollas sisak! – burkoltan, vagy nem is csak burkoltan megmutatkozott. A megváltozott világ szimbólumai, megtestesítői lettek ők, a valós rend megtestesítői. Szigorú, de erkölcsös hatalom, mely mindenkit egyformán védett, románokat, magyarokat ugyanúgy.

November 10-én éjszaka, nem is olyan sokkal a bevonulás után, a Jajok visszajöttek! A minden magyar legszebb napja után egy szörnyű éjszakát élt át Sóhajföld népe, s vele Erzsike és Árpád családja is... Mintha figyelmeztetni akart volna a Jóisten, hogy nem ért véget a vész, hogy a vész lehetősége mindig ott lebeg a fejünk fölött... Megrendült a föld, mint a nagy események közben szokott, inogott, dübörgött, remegtek a házfalak, dőltek a kémények, meginogtak a templomtornyok, kettérepedtek az otthonok. Az ő otthonuk is, a sóhajdi ház, a sóhajdi ház fala, s hullott rájuk a vakolat. A szülőföld történetébe úgy került be ez az esemény, hogy az 1940-es földrengés. Még a fokát is feljegyezték a kró-

nikák: a Richter skálán 7,8... Éjszaka volt, a felriadt emberek menekültek, menekültek ki ingó házaikból, ki a szabadba, az ég oltalma alá... Az csak nem omlik ránk! Erzsike – mint ahogy az szokott lenni – anyai ösztönével menekítette a két gyermekét. Előbb az egyiket, aztán vissza az inogó, összeomlásra készülő házba, s a másikat is... Lehetett volna tragédia is ebből, ahogy szétnyílt az ódon kőház vastag fala, mely omolhatott volna is, dőlhetett volna is, maga alá temethette volna a menekülőket is, de megkegyelmezett nekik az Ég. Mint mindenből, ebből is emlék lett, az elkövetkező időkbe befolyó, azoknak az alakulását is befolyásoló emlék... Mely elmúlt, elsuhan, s aztán folytatódhatott az élet, s a maga módján – az egyéni gondoktól, a következmények gondjaitól megnehezítve – folytatódhatott az éveken át késlekedett öröm is! Mert bármilyen nehéz is neked, egyénnek, még a nehézség is könnyebben elviselhető, ha a közösséged boldog.

Lezárult hát egy korszak. A történelem egy időszakának a végére pont tétetett. Hogy ez a pont csak ideiglenes, azt akkor nem tudta senki. S arra sem figyelt senki, hogy a kereszt, a nekünk, a mi népünknek ácsolt kereszt ott áll tovább is a Golgotán... Csak hittük, naivul hittük, hogy elkezdődött a lebontása. Épp csak ideig-óráig eltakartattak bizonyos részei... Akkor ez a „szenvetések alól” megszabadultaknak fel se tűnt – az egykor fölöttünk ítélkező erő, az antant csupán csak elismerte a döntések jogosságát, de a döntőbíráskodásból kivonta magát. Mintha az nem az ő ügyük lenne.

Pedig az volt, folyamatosan az volt. Ezért nem vállalták a döntéshozatalban való részvételt.

Az osztatlan boldogság, a szinte tündérvirtének érzett boldogság – mint ahogy semmi, ami szép – nem tarthat örökké. Ezúttal sokáig sem. Magyarország még csak ideig-óráig őrizheti a békét, a maga külön-békéjét. Csend-ország, menedékhely-ország mivoltát. Évezredes hagyományaként befogadja a menekülőket, a hazájukat vesztetteket. És van kit befogadnia, mert már forrni kezd a világ, dúl újra a háború, lengyelek, franciák százezrei menekülnek, ezekből is, azokból is jócskán jut ide. A béke földjére. Mely sajnós, csak ideiglenes.

Ha az béke földje maradhatott volna továbbra is!

Hej, ha az maradhatott volna!

De tudja a kései felidéző, a történelem lapjait forgató Géza, hogy az nem volt lehetséges. Mert Trianon gondolata nem 22 évre gondoltatott ki. Az csak kezdet volt, csak első lépés volt, s az első lépés után – így van ez mindig mindenben és mindenütt – jönnie kell a következő lépésnek. Ama háború, melynek kirobbantó indokát a Gavrilo Principnek tulajdonított gyilkosság szolgáltatta, törvényszerűen meg kellett, hogy kapja az „első” címkét. Hogy jöhessen a „második”, melynek szele már ott zúgott hazánk fölött is.

Így ama bevonulás után alig kilenc hónapig lehetett e föld boldogság földje. Alig kilenc hónapig tartott még, tarthatott a béke. S akkor, a következő év júniusában elkezd-

dődött Magyarország számára is a világégés. S elkezdődött a visszatért magyarság számára is a jaj-korszak, egy soha nem látott véres háború korszaka.

Világégés másodszor is...

Nem tisztázta mai napig sem a történelem a magyar belépés kiváltó okát. Hogy az ál ok volt vagy valós ok. Csak annyit tudunk, Kassát megbombázták. És hogy orosz vagy oroszoknak álcázott gépek bombázták meg? Mert hát Magyarország számára – ha belép – csak egy lehetőség volt: a német oldal mellett, Hitler mellett lépni be. Bárdossy miniszterelnök „háborús bűnös” tárgyalásán – melynek a vége halálos ítélet lett, mert a háború bűnösei mind erről az oldalról kerültek ki, s mind halálra kellett ítélni őket – azt bizonygatták, hogy se a németeknek nem volt érdeke, sem az oroszoknak nem volt érdeke, hogy Magyarország belépjen. Hitler tudta, hogy gyenge Magyarország hadi felszereltsége, így az érvek, tehát neki semmit nem segített egy gyenge ország, s a Szovjetunió – név szerint Molotovra hivatkozniak – békés szándékot táplált Magyarország iránt. Ebből az érvrendszerből derül ki a valós igazság. Ama „megállapító bizottságnak” azt kellett bizonyítania, hogy egyetlen bűnös van ebben is: Magyarország. Hogy Magyarország nem kényszerből cselekedett, hanem önként, önszántából, tehát megérdemli a büntetést, és hogy meg is kell büntetni. Olyan kegyetlenül, amilyen kegyetlenül csak lehet. Nyakába varrni ennek az egész háborúnak a bűnét, akárcsak 26 év előtt ott, a Trianoni Palotában történt. S kinek a célja volt, hogy Magyarország megbüntettessék? Ugyanazoknak, akik Trianont is kikovácsolták. Ugyanannak az erőnek, mely az I. világháború bűnbakjává kiáltotta ki Magyarországot. Amelyik forradalmat robbantott ki a frontokon, hogy hazazavarhassa a katonaságot, s amely a hatalmat a Károlyi, majd a Kun Béla-féle erők kezébe játszatta. Ahhoz, hogy ismét megbüntettethessék az országot, be kellett lépnie, be kellett léptetni a háborúba. Ezért bombáztatott meg Kassa. Szinte mindegy, hogy kitől. Azoktól, akik tudták, hogy ennek az országnak ott kell lennie megint az ítélő padon, meg kell ismételni felette a még szigorúbb, még szigorítottabb ítéletet... Az újabbat az ítéletek sorában, sorozatában.

Így hát ama négy év, mely a magyar bevonulással veszi kezdetét 1940 szeptemberében, nem lesz boldog korszak, nem lehet boldog időszak. Elővétethetnek a katonabakancsok, csizmák a férfiak számára, kiürülhetnek az otthonok, menetelő oszlopok indulhatak el a Nagy Orosz Pusztaság felé. Katonaoszlopok törik a havat, törtetnek a hómezőkön, s elkezdődik a magyar XX. század újabb katasztrófája. Sírhatnak az édesanyák, pártában maradhatnak újra a fiatal lányok, és ismét folyni kezdhet a vér...

Szörnyű kor, ítéletidő kora.

Csak gyenge vigasz, hogy a sóhajföldi ifjak magyar honvédegyenruhába bújhatnak, s honvédsapkát tehetnek a fejükre. És hogy magyar vezényszó szólíthatja őket a lövész-árokba, s ha megsebesült a frontokon, magyar katonai kórházakban amputálhatják a lábát, szedhetik ki a csontjából a belefúródott golyók maradványait.

Amikor 1943. január 12-én megtörténik a doni szovjet áttörés, a II. magyar hadsereg összeomlik, és a magyar hadtörténet legsúlyosabb katasztrófája veszi kezdetét, a télhalálba menetelők között ott vannak a mi fiaink is. Bár érdekes, még ezekben a hihetetlenül nehéz időkben is egy parányi kis védelmet, kíméletet élveznek a sóhajföldiek. Az a magyar hadvezetés álláspontja, hogy a mi fiainkat történelmi küldetésüknél, hagyományaiknál fogva elsősorban a határok, a szülőföld határainak a védelmére kell beosztani, tartálékolni, s így az átlagosnál kisebb számban viszik őket a messzi frontokra, s elsősorban az idősebb, de még katonaköteles férfiakat tartják az otthonuk közelében. De azért itt is, innen vagy onnan is a csillagos ég fele szállnak a tekintetek.

„Csillagos ég, merre van az én szép hazám, Merre sirat engem az édesanyám.”

De mindezek mellett folyik az enyhén megváltozott élet. És él a remény. Legalábbis egy ideig. Elsősorban csak az érintett családok tudják, érzik a saját bőrükön, hogy háború van most a nagyvilágban. Mert a magyar rendtartás tiszta rendtartás, mindennek megvan a pontos szabálya, ahhoz alkalmazkodik adminisztráció, hatalom, minden. Megszűnnek a kiskapus törvénykezések, megszűnnek a balkáni állapotok, a lefizetés, a kunyerálás, a törvények átjátszása, a te lapulásod, félelmed magyar mivoltod miatt, nyelved tiltása, léted bűne, s az ezekkel járó szorongásaid, bárki szorongása, hogy ne merjen megszólalni, mert kidobják a vonatból, a szörnyű társadalmi igazságtalanságok mind-mind megszűnnek. Feltételezhetően még a becsületes másajkúaké is – mert azért a többség az volt közöttük is, becsületes és emberséges ember –, biztonságosabban érezhetik magukat, mint az elmúlt 22 esztendőben főleg mi érezhattuk magunkat. Kakastollas csendőrök járőröznek a falvakban, akik nem azt lesik, hol szól román dal, hol hajol össze két idegen ajkú, hogy a szavaikat, nyelvüket, lelküket megtorolják, hanem azt, hogy mindenki betartja-e a törvényt, hol van lopás, betörés, valami, ami ellentmond a rendnek. Ilyen szempontból biztonságosabb lett az élet, szebb is lett, tartalmasabb is lett. Visszaállítatnak az iskoláink, s „jó magyar szokás szerint” tovább működnek, működhetnek a román iskolák is, sőt, azokon a részeken, ahol románság is él, a magyar iskolákban is kötelezővé tétetik a román nyelv tanulása.

Szamosújváron jártam iskolába. Kötelező tantárgyunk volt a román nyelv.

Hej, ha szülne a történelem, az idő, román anya egyetlen olyan román tisztségviselő embert, aki azt mondaná bármikor, az idő bármelyik pillanatában, hogy ne, nézzétek meg, ezek tanították még akkor is a mi nyelvünket! Tanuljunk tőlük! Kövessük őket, mert az embertárs megbecsülését követni illik és kell(ene) is! Hiszen ez tiszteletadás, a megbecsülés sugárzása a másik nemzet felé! S annak a felvállalása, hogy a tudatomban

létezik az „egymás” szó, melynek nem csak én oldala van, hanem te oldala is. S a két oldal egyenlőnek tekintetik!

Ó, ha!

De ilyent – sajnos – nem ismert még a történelem. Ez az egymás szó is csak a mi nyelvünkben létezik. Megfelelő, azonos értelmű nem alakult ki a velünk együtt élő népek tudatában. De talán a más népekében is alig.

Amellett, hogy háború van, utak épülnek, nagyobb és gyorsabb ütemben, mint eddig, vasutak épülnek, nagyobb ütemben, mint eddig, s mintha nagyobb látszata, visszatérülése lett volna adó-garasainknak is. Vagy nagyobb ereje lett volna a pénznek. Egyszóval: rendebb lesz a rend, tisztességesebb lesz a társadalom. Újra erőre kap benne a szellem, a nemzeti szellem is, jobban érzik az emberek, hogy nincsenek egyedül, nincsenek magukra a bennük pislákoló fáklyával, annak tüzét-lángját védi egy ország ereje is.

S ha valami mégis, ekkor is fáj, az egy bizonyos fajta fölény az újonnan érkezett adminisztráció részéről. A bajviselteket, a konok arcúakat, a Szent Koronához visszatért nemzettársaikat félig-meddig idegeneknek, de mindenképpen másoknak tekintik. Nem rosszaságból, inkább azért – próbálja Géza megérteni őket –, hogy Trianon szelleme, melynek egyik legfőbb célja volt a nemzet szétszakítása, jobban beérett a Csonka országban, mint itt, a mi végeinken. Mi magyarok maradtunk lelkünkben is, ők kissé gyanakodtak ránk. Tudatukban félig-meddig átszíneződött az arcunk, s a piros-fehér-zöld mellett ott vélték látni rajta a piros-sárga-kék árnyát, ránk vetült árnyát is. Megszületik egy szó is némely nyegle, buta magyarban – mert a butaság sem teljesen idegen nemzetünktől –: oláj. Valahogy így, ilyen értelemben: eloláhosodott magyarok.

Most, ahogy Géza „elemzi” az időt, az okon gondolkodik el. Bizonyára az a 22 év, annak a 22 évnek a nyoma észrevehetően, megkülönböztetően rajta volt az arcokon. Már költőnk is leírta: *„Megviselt, konok arcú”*-ak lettünk. Fájdalmasabb lett a tekintetünk, s ezt a fájdalmat még a pillanatnyi határtalan öröm sem tudta szétoszlatni rajtunk. A magyar katonák – mert a bevonuló magyar katonák itt maradtak – ezt a fájdalmat, ezt az arcunkba barázdálódott fájdalmat nem láthatták, mert akkor, azokban a pillanatokban elfödte az öröm. De a később érkezetteknek feltűnhetett, s mint másságot észlelték, mint másságot olvashatták le rólunk. Ami igaz is, mert másokká lettünk. Másokká lettünk már azzal is, hogy akadhattak a gyermekeink között, akik így számoltak: doi si doi fac patru – kettő és kettő négyet csinál. És ezt felróhatták nekünk. De ez csak a legegyszerűbb embereknél fordulhatott elő, akik úgy élték az életet, ahogy az volt, ahogy az adatott, mert a szülők többsége – akiknek megvolt a képességük erre – párhuzamosan tanította az elorozni, tőlünk elvenni akart édes anyanyelvünkön is gyermekeit. És az is tény – ezt is be kell vallanunk –, van egy nemzeti gyengeségünk is, ami ekkor még itt, Sóhajföldön kevésbé érződött, de érződött a Kárpátokon túl, Moldvában és

Munténiában, Bukarestben, ahová annyian besodródtak fiaink közül: könnyen feladjuk magunkat. Elég csak párhuzamot vonni: ha Erdélybe bejött – és jöttek, évről évre jöttek – tízezer román, az itt tíz év alatt megduplázódott. Míg mi ha bementünk a Regátba, tíz év alatt felére zsugorodtunk. Vagy negyedére. Aztán eltűntünk, „*mint az erdőben a vadnyom*”.

Nincs nép, mely könnyebben felszívódik, mint a magyar.

De olyan nép sincs, melynek úgy tudna fájni nemzete, nemzete sorsa, mint nekünk, magyaroknak a magyarságunk. Ezért fáj annyira akkor, ama boldog napokban, melyek mögött vagy melyekben ott volt megviselt arcunk, ha bárki is, akinek mi oly szívből tudtunk örülni, kétségbe vonta arcunk szeplőtelenységét.

Csak az a háború ne jött volna!

De az jött, hivatlanul is jött. Megszorult, meg kellett szorulnia az életnek is. Újra a hazát védik, a hazát kell védeniük berukkolóinknak, hadrendbe szólítottjainknak. Ez könnyíti is a lelkek terhét. De a fájdalmakat nem, mert a fájdalmak azok jönnek hivatlanul is. Az elválás fájdalma, s az ismét-megint fájdalma, s még a vérző tagok fájdalma is.

Szóval – nekifogtunk háborúzni. Háborúztunk, háborúztunk... A mi századunk kürtöse felmászott egy nagy fára, megfújta ott, hogy rohamra kell menni. Az egész ezred egyszerre rohamozott. Én úgy láttam, úgy mentek vissza a muszkák, mintha lábuk sem lett volna. Na, de aztán jöttek a sztálinorgonával, végigverték a frontot, valamennyien elmenekültek, de nekünk a főhadnagy, Kovács főhadnagy azt mondta, hogy bunkerbe! Beültünk a bunkerbe. S újra támadni! A konyha jött, hozták a rumot, hozták az élelmet. Na, aztán mi háborúztunk. Aszittük, világ vége van!

A kerékpáros századnál nagyjából iparos emberek voltunk. Ez a század tulajdonképpen védelmi szerepet töltött be, a visszavonulást kellett fedeznünk. Az előnyomuló ellenséget feltartóztatni addig, amíg az előttünk valók tüzelőállásokat foglalnak. A kerékpár arra való volt, hogy könnyebben tudjon az ember más állásokat is felvenni. Elég jó kerékpárjaink voltak. Az ellenségnek bizony lehettünk céltáblái. Amikor az üldözőktől támadást kaptunk, tüzelőállást kellett elfoglaljunk, de hozzá voltunk kötve az úthoz, ott tudtunk mozogni. A felszerelésünk géppuska – kétféle géppuska volt, az egyik fajta repülőkre lőtt, a másik gyalogság ellen való volt –, akkor golyószóró, nehéz puska, ezek.

Felderítő osztagnál szolgáltam. Mikor elővonultunk, ott voltak az amerikai hadianyagok, felszerelések. Voltak öreg katonák, akik felismerték: ilyent még nem láttunk, mi ez? Mi azonnal hátratelefonáltunk, hogy idegen hadianyagok vannak itten. Telefonáltunk a parancsnoknak. Egy lépést se előre, mindenki megáll, me helyszínre fogunk jönni. Mikor annak egy fél órája volt, hát ott is voltak. Ott volt ő, ott volt az ezredes, s még valami két tiszt, odajönnek, figyelik, s azt mondják: amerikai fegyverzet. Az egyik tiszt kivette a zsebkendőjét, a szemét megtörülte, me könnyezett, s azt mondta: Uraim, elvesztettük a háborút! Hogy-hogy? Hát előnyomulóban vagyunk! Nem, uraim, elvesztettük. S akkor észrevették, hogy mi figyeljük,

s többet nem beszéltek erről. Jöttek a hadianyagok, folyt a harc! Mikor a Donon át kellett menni, ott már túl olyan erődítmény volt, ott már el voltak látva ezzel a felszereléssel, ott pusztulni kellett! Ott ritka volt, aki életbe tudott maradni!

Így kellett helytállniuk. Így kellett felvenni a harcot a döntő túlerővel és a jobb fegyverzettel szemben. És önmagunkkal szemben is. Mert neked, magyar katonának tudnod kell, hogy a túloldalon is emberek harcolnak. És hogy a megszállt területeken is emberek élnek, akiknek ott van a hazájuk, s őket bántani, a civil lakosságot bántani nincs jogod.

A magyar katonai szabályzat szerint, aki felhúzott egy pityókabokrot, két óra kikötés. Aki a megszállt terület lakójának a szénájából a kincstári lónak vitt egy öllel, vagy ahogy mondjuk, egy nyalábot, két órai kikötés. Annyira tiltva volt. Nem volt szabad hozzányúlni semmihez. Nem volt az, hogy na, felmegyünk a padlásra, s ami a lakosságnak ott van, amit eldugtak, ennivalót vagy takarmányt, azt elvesszük. Semmit! Semmit! Balázs Sándor ezredes feldobolyi származású volt. Kettéharapta volna azt a katonát, aki elvesz valakitől valamit. A mi ezredünkben ez olyan volt, mint a tizparancsolat. Nem volt szabad egy fészek pityókát felhúzni vagy egy cső törökbúzáat letörni! És én ezt nem egyedül mondom, én még be tudom ezt sok emberrel bizonyítani, hogy így volt. A lányokat, asszonyokat nem zavarhattuk, mint itt az oroszok! Nem! Nem! Ami igaz, az igaz! A nemi erőszakért meg halálbüntetés járt. Még ott, Galíciában is.

Az erkölcs, a magyar katonai erkölcs akkor is szent volt... Lehet, hogy egyedül voltunk ezzel az erkölcsünkkel. S cserébe érte nem járt semmi. Semmi-semmi! Hogy mi lesz a „hála”, ezt akkor még nem lehetett tudni. Csak magadnak tartoztál felelősséggel tetteidért, senki másnak. De magadnak igen, azzal tartoztál. S hogy a történelem arcul fog köpni ezért? Még a becsületességédért, tisztességességédért is? Az majd ezután jön. Most ott állsz, s másként nem tehetsz. Állsz a nehéz időben, s hullnak a fiaid, jönnek a fekete pecsétetes levelek, s szállnak a sóhajok. És szól Karádi Katalin szárnyaló, a nemzet fájdalmát kifejező hangja: „Minden percen rád gondolok százszor, sokkal jobban szeretlek mint máskor, Valahol, Oroszországban. Valahol, Oroszországban.”

Negyvenöt fokos hidegek voltak, olyan nagy hideget nem éreztem soha sehol. Mikor tudtunk, mikor nem tudtunk lefeküdni. Még az erdélyiek bírták, ahogy bírták, de az anyaországiak nem. Náluk nem volt soha olyan hideg. Én láttam ilyent a saját szememmel. Ott megfagyott. Ott. Karácsony szenvedéjén negyvenkettőben betettek a vonalba. De csak egy negyed órát ültünk a vonalba. Olyan hideg volt, porozott, havazott, hogy a helyet vitte el. Én estem legelől, ahol mentünk be az állásba. Mellettem volt egy – sose felejttem el –, Benczik Józsefnek hívták, fiatal gyermek volt. Te, mondom, ne állj meg egy helybe, mozogj! De biza ő a hátát megvetette az állásra, s úgy is maradt. Mikor a leváltásunk megjött, egy főhadnagy jött a legénységre. Na, szerelj! Főhadnagy úr, nem megyek. Még egy negyedórát kibírok! Ha meghalok, meghalok, de hogy én még ide visszajöjjek, azt nem! Lássa, azt mondja, ha nem

akar, jó. Még egy negyedórát kihúztam, de a kulacs tele volt pálinkával! Ugye volt rum, a koszt felől baj nem volt. Attól nyugodtan voltunk. De mikor visszavonulás vagy előnyomulás, ilyen volt, nem tudtak hozni úgy, ahogy kellett.

Hányan haltak meg, hányan pusztultak el, tűntek el nyommal vagy nyomtalanul, névvel vagy névtelenül! S vitték az emlékeiket is!

Hát akkor kezdtek löni oda. Zúzott mindent eszre! A bombák hulltak körül, a tisztok is már azt kiáltották – mindegyre hallottuk: „Fiaim, megvagytok-e, éltek-e, a lovak élnek-e?” Egyszer kelek fel, mert két lovam volt, mert akkor az ágyút lóval húzattuk, s úgy voltam, mint rudas-lovas, a legnagyobb két ló az enyém volt, kelek fel, az egyik lónak megfogom a sörényit, s egy olyan három kiló hússal felemeltem. A vér csorgott belőle. De csak két méterre, háromra volt tőlem. Elcsúsztam a másikhoz, annak az egyik lábát, valamelyik lábát fel tudtam emelni. Térgyen alul le volt szakadva. Akkor megint kiáltás, hogy eltűnni. S akkor megint oda egy bomba s egy ágyúgolyó becsapódott. Ott egy hármás cserefa volt, egy vastag töből hármás törzsszel, s annak a tövibe akkor úgy bevágott engem a légnyomás, s szilánktól megsebesültem a hátamon úgy, hogy aztán én másnap a kórházban ébredtem fel délután. Azok magyarázták, akik megmaradtak, hogy azt a fát, ami alá beestem, egy méterre fel a szilánk úgy elvágta, s egy méterrel odébb tövel leesett a fejem mellé, s az beléállott a földbe! S én oda be voltam vágódva! Az volt a szerencse, hogy nem a fejemre esett le.

Hogy jött a Donon az átkelés, a Don piros volt a vértől! Az áttörés őszkendő előtt két nappal volt, harmincadikán, ezerkilencszáznegyvenkettőben. Akkor éjszaka nagy hideg lett, s akkor megroppantották az áttörést. Valami újoncokat is vetettek be nálunk, valami harmadéves anyaországi katonákat kihoztak Kassáról, a huszonkettőbélieket, azokat bevetették, s azok mind meghaltak akkor... Újoncok voltak, a nagy nyomás megvolt, vagy elestek vagy megfagytak, vagy fogságba estek...

Huszonkétezer ember maradt a Don-kanyarban. Meghalt. Huszonkétezren haltak meg ott. Mert ahogy bekerítettek az oroszok, onnan sem ki, sem be senki. Kezdek bombázni fejjelről, s ott semmi nem maradt. Mi nem voltunk olyan sokan, s a száznyolcvanból maradt harminc. A legnagyobb támadás ez volt. Ahogy bekerítettek, jöttek az amerikaiak, s kezdtek bombázni, ötszáz kilós bombákkal bombáztak. A nem volt elég az egyéb. Ezer kilós bombákkal ölték meg a népet.

S miközben ott zengett az ég, csuklottak össze a testek, szálltak az égbe a lelkek, itthonról a messzeség felé szárnyaltak a tekintetek. Újra vágyott-félt intézménnyé lett a posta, s remegő kezek nyitották fel a sajátos formájú tábori levelezőlapokat.

„Drága szeretteim. Tudatom, hogy...”

És akinek nem jött? Állt a kapuban nap mint nap, és várt és várt. Sóvárogva figyelte, hogy a postás, amint közeledik feléje, nyúl-e a táskájába. De ott volt tekintetében a jaj lehetősége is. Hogy... Isten őrizz! Mert volt fekete keretes lap is, jaj, volt, és gyász is volt, és fájdalom is volt, fájó lelkek, síró arcok, kisírt szemek is voltak.

Mért tud úgy fájni a szív, az emberszív? Miért van szeretet, miért tudunk úgy, annyira szeretni, ha az a szeretet nem lehet örök!? Nézlek az ablakomon, ahogy állsz a kapudban, mindig ott állsz, és akkor egyszer, egy napon meginogsz, és meg kell fogóznod, hogy össze ne ess. Géza emlékében él egy szomorú arc, a Piroska néni arca. Ismerte már huszonéves korában, amikor ő még kisgyermek volt, látta a kapuban állni, és azt is látta, ahogy egyszer a szívéhez kapott és összeesett. Összeszaladtak a szomszédok, felemelték és betámogatták. Ez az arc soha többet nem volt vidám. Mindig ott volt rajta a fájdalom, kezdetben a gyász fájdalma, aztán a magány fájdalma. És ez a lény többet soha nem is volt boldog. Tudta Géza, mert mesélték, hogy esküvőjük másnapján ment el a férje. Sas-behívója jött. Így nevezték akkor ezt a fajta azonnal menni-parancsolatot. S ha boldog lehetett, egyszer lehetett igazán boldog, egyetlen éjszaka lehetett igazán boldog, egyetlen éjszakát adott neki a sors erre. És látta Géza, ahogy ez a szomorú arc fonnyadt, ez a valamikor szép, fiatal nő elhervadt a magányban, mert örök hűséget esküdött annak, aki soha nem tért vissza, de ő várta, örökké várta, várta akkor is, amikor tudta már, hogy hiába vár, de ebbe beletörődni nem tudott, és holtáig őrizte annak az egyetlen nap boldogságnak az emlékét. Fájdalmasan szép volt a hűsége, és te nem mondhatod azt, hogy oktalanság volt, mert az emberi szív, az emberi lélek rejtelmek óriásai. Voltak fordított esetek is, amikor a kedves ott, a fronton, valahol Oroszországban a szíve fölött hordta annak az arcképét, aki neki mindent jelentett, a szeretetet, az élet, a túlélés, a megmaradás értelmét jelentette, s ő meg is maradt, és bár ne maradt volna meg! Majd évek múlva kettős fájdalomra kellett hazaérkeznie. Nemcsak a haza veszett el újra, a vágyott boldogság is. Mert hát emberek vagyunk, sokszor a hús és vér lobogása erősebb bennünk a hűség parancsolatánál.

De ez csak majd lesz, csak valamikor lesz, amikor már vége lesz mindennek...

Most még forr a katlan, dörögnek a fegyverek, hullnak az emberek, miként a fűszálak hullanak, amikor végigsuhint köztük a kasza.

A hír – a rossz hír – sűrűn, fájdalmasan sűrűn jött, és szárnyakon járt akkor is. Ha jött, nemcsak az érintett, az egész falu gyászolt. És hányszor borult gyászba az egész falu! Istenem! És a várakozás is hányszor maradt beteljesületlen várakozás, sokan sohasem tudták meg, mi lett szerettükkel, gyermekükkel, férjükkel, szerelmesükkel...

Igen, ilyen a háború! Van egy Vöröskereszt is, az eltűntek keresésében hozzá is lehet fordulni, de van, hogy annak az erejét is meghaladja a feladat, s választ soha nem kapsz. Főleg azért, mert a front túlsó oldala, a nagy orosz pusztaság, a nagy orosz messzeség, jaj, az más, mint negyedszázaddal előbb volt. A világ fokozatosan romlott, romlik, nem eléfelé, hanem valahová visszafelé haladt ott is. A magyar katonák többsége a keleti fronton harcolt. Kevesen voltak, akiket nyugatra vittek. Ott – Franciaországban, Belgiumban, Hollandiában –, ott németek harcoltak. Mi Keletre lökettünk... S egyszerre három ellenséggel szemben kellett volna helytállni. A szovjet-orosz hadakkal, melyek főleg

számbeli túlerőben voltak velünk, a mi fiainkkal szemben. A hideg téllel! Melynek szörnyű vasfoga belemart a rosszul felszerelt, hiányos öltözetű, az ehhez a rettenetes vaserőhöz, hidegkarmokhoz nem idomított szerencsétlenjeinkbe. És az ottani körülményekkel, a „világ legigazságosabb” rendszerével, s az arra jellemző, annak arcaként megismert embertelenséggel, mely akarva, akaratlanul, hívva vagy hívatlanul is szembejött velük. Úgy is mint katonákkal, de még inkább mint majdani hadifoglyokkal. Mintha ez lenne a sorsa a magyar katonának, a keleti fronton harcolni, idegen földön, idegen viszonyok között. Ez volt az I. háborúban, s most ismét erre vetítődtek a tekintetek, erre szálltak a sóhajok, erre röpködtek a vágyak, a gondolatok, a látjuk-e még egymást sóhajai.

Véres volt a háború, kegyetlenül véres. Kicsiszolódtak az emberölés eszközei.

Árpád mint magyar katonatiszt GH-s volt, az ő feladatuk a front élelemmel való biztosítása volt. Nehéz, sokszor megalázó – hiszen élelmiszer-tartalékokat kellett felülvizsgálni, esetleg elkobozni –, de törvényes feladat volt. Itt nem számított, magyar vagy-e, román vagy-e, megvolt a szabály, egy emberre mennyi gabona, mennyi krumpli, egy állatra mennyi széna juthat-maradhat törvényesen, azt nem szabadott bántani, de a fölösleget felleltározták, s fizetés ellenében elrekvirálta a katonai hatalom. Kényszerhelyzet volt, ezt tudta mindenki, tudták Árpádék is, de bajban a haza, s a fronton harcoló katonáinkat el kell látni. Mégis: árnyék vetült ezzel is arra a hatalmas örömré, mely két-három évvel előbb annyira összefogta lelkeinket. A mindig morcos édesapa – mosolyogni, vagy önfeledten nevetni soha nem látta Géza – meg-megjelent néha otthon is, ha a környéken teljesítette szolgálatát, volt úgy is, hogy csak percekre, órákra. Ilyenkor látta őt a család. Nekik, gyermekeknek az volt az öröm, mindig hozott valami cukorkát – csokoládé akkor még alig-alig volt, az akkori gyermekek életében csak valahol messze-messze, más vidékeken, más, távoli országokban szereztek vele örömet az ottani édesapák –, nekünk a cukorka volt az öröm, vagy ha nem jutott arra sem ideje, a pár pengő, amit a kezükbe nyomott, hogy menjetek, vásároljatok vele magatoknak abból, amit a legjobban szerettek. Még ma is emlékszik Géza az ízlésesen, szépen becsomagolt kis négyzetes formájú édességekre, melyeknek csomagolópapírára rá volt írva: Stollwerck... A stollwerck vagy stólverk – ahogy ők mondták – volt a legnagyobb öröm, azt rágni, szopogatni... Akkor már városon lakott a család, a sóhajdi házat le kellett bontani, illetve lebontotta az, aki fillérékért megvásárolta, hogy mást építsen helyette magának a telekre, és ők bérlakásba mentek, onnan jártak az óvodába, az iskolába, szívták magukba a magyar hazafias szellemet. A nap mindig imádsággal kezdődött:

Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában,

Hiszek Magyarország feltámadásában, ámen.

Jutott ebben a nehéz korban arra is, hogy felemelni az embert, megsegíteni a szegény családokat. Erzsike „szociális gondozói” feladatkörben helyezkedik el. Hogy idekerülhetett, hogy ezt a pályát választhatta, közrejátszott a Katolikus leányklub elnökeként az

emlékezetekben élő múltja. Egykori leánytársai körében ismert volt szociális érdeklődése, a szegény, nehezen élő sokgyermekes családok megsegítésére irányuló munkájuk, melyet hajdan is annyi energiával, annyi szeretettel végzett. Akkor önkéntes volt ez, vagy belső kényszer, a nemzet élni akarásának az ébrentartása. Most „főállásává” válhatott ez a munka. Oncsa-telepet építenek a szegény családok felsegélyezésére, s Erzsike lesz Sóhajföldön ennek a munkának a lelke, irányítója, vezetője. Egyszer Balatonlellére hívják az ország szociális hálózatának a tagjait, munkásait egy több napos nyaralással egybekötött tanácskozássra, s magával viheti gyermekeit is... Emlék, töredezett emlék lett Gézában a Balaton, melynek a fövenyében ott játszhattak, badacsonyi kecskekörmöket gyűjthettek, homokvárat építhettek, s közben meg-megmártózhattak a magyar tenger tiszta vizében, s a maguk módján érezhették, hogy az élet szép, s gyermeknek lenni jó...

Gyermekkor, tündérvilág... Mit sem tudsz a gondokból, mit sem érzel a Világ Fájdalmaiból, gyűjtöd a badacsonyi kecskekörmöket, lubickolsz a vízben, építed a homokvárat, aztán mikor véget ér a nyaralás-álom, ott tipegysz-topogsz édesanyád mellett, aki folyton-folyvást dolgozik. Délutánokon főzi a másnapi ebédet, gyúrja, nyújtja a laskát, görgő eszközével apró négyzetekre vágja, hogy aztán belefőzhessen a levesbe. Te ott tipegysz, oda mész hozzá, a fejed valahol az ő csípője magasságában van, ahogy átöleled, hozzányomod az arcodat a drága lény testéhez... Olyan furcsa felidézni, mert az életfolyam folyik, az idő múlik, későbbi képek, nehezebb kort, napokat idéző képek fődik el a régiéket. Majd már ő sem az a fiatal nő, aki akkor volt, oda a karcsúsága, sudársága, csak az arca, szelíd tekintete marad még másságában is ugyanaz. De akkor még az idők hajnalát kongja az óra, legalábbis neked, az akkor még kétgyermekes család második gyermekének, mely nagyobbára apa nélkül él akkor is, s te vagy a kicsi. Évek múltán egyszer Géza megkérdezi egy nyolcgyerekes édesapától, hogy tudták felnevelni a gyermekeiket. Mindig a legkisebbet szerettük, volt a válasz. És akkor még ő a legkisebb. A család legkisebbje. Ahogy jön az este, hallgatod édesanyád meséjét az ágyadban. A mesét, mely életed része lett, s soha el nem maradhatott. A mesét a jó tündérekéről, Hófehérkéről és a hét törpéről, a Nagyerejű Jánosokról, a kicsi királyfiról, aki mindig jó volt, s eljutott az Óperenciás-tenger partjára, hogy kiszabadítsa a gonosz szellem karmai közül az elrabolt királykisasszonyt, és hogy majd együtt boldogok legyenek. Mire is nevel a mese? Nevel a jó szeretetére, nevel arra, hogy tudj álmodozni, erősíti a képzeletedet, egy adott idő után te is tudsz mesét kitalálni. Voltak is – akkor is voltak – mesemondó versenyek, melyeken egy-egy gyermek a sok-sok hallott mese mintájára új mesét talált ki. Géza is – majd amikor már tanárként taníthat, oltogathatja a gyermekekbe a kultúrát – ad olyan házi feladatokat, hogy: Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy kicsi királyfi. Az a kicsi királyfi elindult vándorútra. Ment, mendegélt, s egyszer csak egy csodálatos várhoz érkezett... S aztán: folytassátok a mesét! És aki a mesékben nőtt fel, az tudja folytatni. Tudja, hogy azt a várat előbb három oroszlán védi,

aztán a hat fejű sárkány, majd a 12 fejű sárkány, akiket a kicsi királyfinak le kell győznie, hogy bejuthasson, és hogy ott fogja megkapni az elvarázsolt Tündérszép Ilonát, akit a 12 fejű sárkány rabolt el, s tartott fogságában... És így tovább és így tovább. Ezekben a meg- vagy továbbálmodott mesékben is örökké a jó győzött a rossz fölött, mintha az élet is ilyen lenne. Ezért is álomkor az ifjúság, valahogy béke van a lelkekben még akkor is, ha a messzeségben dúl a háború, és ezt tudja mindenki, tudod te is, tudja a világ is, de valahogy a jóba vetett hit óv, mindig óvott, óvta gyermekkorodat mindenféle keserűségtől. Esténként, ahogy elmondtátok az imát, amely mindig azzal végződött éveken át: „hozd haza apukát”, mert apuka messze volt, szinte mindig messze, előbb mint katona, aztán mármint hadifogoly ő is. Ebben az apuka-nélküliségben telik a Géza gyermekora, magukban vannak mindig. Kezdetben van szolgálólányuk is, így volt ez abban az időben, akkor voltál rossz, ha nem adtál kenyeret egy szegény falusi leánynak, akinek kellett ez, nemcsak azért, hogy a megkeresett pénzből stafírungot vásároljon magának, hanem azért is, hogy idegen kéz, idegen felügyelet alatt szokja az életet, tanuljon meg főzni, takarítani, rendben tartani az otthont, vigyázni a gyermekekre, nevelni őket, jóra tanítani, s részt venni az élet reá mért, neki kiosztott feladatai teljesítésében. Ezeknek a falusi lányoknak az arca is messziről, nagyon messziről sejlik, mert aztán a nehézség, a nehezedő élet, bár élni tudjunk mi, valahogy elvitte, elsodorta őket az életükből. Esténként, amikor Erzsike holtfáradtan lefeküdhet, képtelenek megérteni, hogy mi az, fáradtnak lenni, s hozzákérezkednek, hogy hozzábújhassanak. Mert valami sugárzás árad ebből a csodálatos lényből mindig, a szeretet sugárzása, a jó meg nem szűnő sugárzása. De életük része az örök móka, az örök játék is. Géza fülébe cseng a hangja, a szava, ahogy tettetett játékosággal dorgál. Tótika, ne szoríts ki az ágyamból! Tótikák, ne szorítsatok ki az ágyamból! – mert ott van a másik tótika is. Zoltán, bár ő már nagyobb, de a kicsi példája rá is átragad, ő is szereti ott az édesanyja ágyában... Akkor ezek a játékos, kedveskedő szavak mosolyba, szeretetbe vannak ágyazva. Ám mögöttük van a történelem is, ott van a magyar sors is, annak sok évszázados tapasztalata. Az egész magyarság sorsa, összefonódottsága népeinkkel. Az, hogy befogadtuk őket, azok szaporodtak, fejlődtek, s mind jobban és jobban „szorítottak ki” az otthon-ágyunkból, kedvesen jöttek, hozzánk simultak. Tótikák, ne szorítsatok ki a házamból! Ne szorítsatok ki a földemről! Mondták, mondhatták az őseink, nem ellenségesen, szeretettel. Ez a szeretet szabályozta az életet, ez a szeretet értette meg őseinkkel, hogy nekik is kell egy darab hely, egy szolgálat-lehetőség, egy sarok a házban, egy parányi kis levegő, egy darabka a haza földjéből. És a tót tenger húzódott, folyamatosan húzódott északról délre, jöttek a tótikák, s amikor édesanyánk minket is úgy nevezett, szavaiban ez is benne volt, a folyamat, a haza sorsa. Utalt erre a folyamatra, szavaiban benne volt így a közös múlt, a nemzet múltja, de az is benne volt, hogy véreinek érezte a haza azokat a tótokat is, amiként véreinek érzett bennünket is édesanyánk. Ez itt játék, szójáték, kedveskedés,

játékosság volt, benne van a történelmi béke is, s benne volt az is, hogy ő látta, tudta, sohasem feledte el, hogy felvidéki édesanyjának mennyire kedves volt a szülőföldje népe, hogy mennyire tudott örülni, amikor egy tót atyafi megjelent a falujában.

Gyermekkor, álomkor. Szép kor, szép idő, szép világ!

Szép? De hiszen az is ott van Géza fülében, ahogy a szolgárolány állandóan énekl:

Százados úr, hejehaj, százados úr ha felül a lovára... És hogy: *Valahol Oroszországban!* Hallja Géza a hangját, és látja arcának szomorúságát. Lehet, hogy neki ez nem egy sláger volt, nem egy dal, amit énekelni lehetett, hanem valóban úgy volt, minden percben százszor gondolt a kedvesére, akit sokkal jobban szeretett azokban a nehéz időkben, azokban a szomorú napokban, mint máskor, és aki messze volt, valahol Oroszországban volt. És talán sohasem tért onnan vissza. Az oda elküldött, oda rendelt-parancsolt katonáknak legalább fele örökre ott is maradt. Mert:

Minden elmúlik egyszer,

Minden a végéhez ér,

És minden december

Egy új májust ígér.

Minden elmúlik egyszer,

Minden a végéhez ér.

Igen, a végéhez ért. Még a „két szív szerelme” is.

Bárhogy is erőlteti Géza magát, csak szép emlékei vannak azokról a magyar évekről. S bárkit kérdezett meg a későbbiekben, azok is csak szépet és jót mondtak. Olyan volt ez a négy év – mert így került be az emlékezetekbe, az itt élők történetébe: „a négy év” –, mint valami irreális álom. Mint egy olyan fényderengés, mely ráterül és bearanyozza a tájat, beszórja sejtelmes fényével az utcákat, házakat, be a lelkeket is. A lelkeket, melyek a maguk módján fájnak, hisz háború van, jönnek a szomorú hírek, a gyászlevelek, de mégis ott van az a fény, ott van az utcákon, ahol magyar katonák jönnek-mennek, magyar csendőrök-rendőrök jönnek-mennek, magyar levélbélyeggel jönnek a levelek, és még a behívóra is az van ráírva, rápecsételve, hogy: Sürgős! Magyar élet, magyar szó, magyar lelkek, magyar fájdalmak, még a szomorúság is magyar. S a félelem is magyar. Hogy: jaj Istenem, mi lesz velünk.

Az iskola külön emlék. A legjobb jegy: egyes vagy kitűnő. Aztán 2-es: jeles, 3-as: jó, 4-es elégséges, és 5-ös: elégtelen. Magyar iskolarendszer, magyar jegyrendszer. És magyar erkölcs az iskolában, az oktatásban.

A Mezőségen, román faluban románul tanítottam.

Más ország, más erkölcs. Hivatalnokok, csendőrök, mindenki parancsba kapta: udvariasnak lenni az emberekkel, az ő nyelvükön szólni hozzájuk. És vajon mi kevesebbek lettünk azzal, hogy tiszteltük a másik embert? A románnak románul köszönünk, a magyarnak magyarul. Mert az úgy illik!

Igen. Az úgy illik. Nálunk. S náluk is úgy illik, mert voltak olyan románok, akik a magyar gyermek román köszöntését magyarul fogadták. És még a visszatért nehéz időkben is lesznek ilyenek. De nem ez a megszokott. A megszokott, a felülről diktált – mely ismét közeledőben van, mely ismét rohamosan jön felénk –, hogy: gyűlöld embertársadat. Gyűlöld a másságot...

Ez az őszi derengés, a visszasütő őszi fény még tart egy ideig. Magyarország – mely ezzel a mi „kiflinkkel” egészült ki – itt, itt maradt egy darab ideig még velünk. De már hadikórházak emelkednek mindenfelé, hozzák a messzi frontokról a sebesülteket. Tudtuk, a 40 fokos téiben egy vert hadsereg katonái erőltetett menetben menekülnek, mentik az életüket. Összetört lelkű emberek fagyott vagy amputált lábbal, gyászkeretes híradások. Már búgnak a szirénák, rendeletek jönnek a légvédelem biztosítására, jól álcázott bunkerek építésére. Gézáék kertjében is – gyümölcsfák alatt, zöldellő gyeptéglákkal lefödve – készül egy óvóhely. Kik ásták, hogy került oda, az egykori gyermek emlékezetében elfödődik. De volt, s amikor a rádió jelentette, „légiriadó, Gyergyó” – bár ez nem volt Gyergyó, Gyergyó közel 150 km-re volt tőlük, akkor már menekülni kellett. Annál is inkább, mert megszólaltak a szirénák is, búgtak, búgtak visító hangjukkal. Ha úton voltál valahol, a legközelebbi bunkerbe, ha otthon voltál, oda a kertetekben lévőbe, oda, abba kellett bemenekülni. Ha éjjel volt, ha nappal, bármikor, mindig. Frissen állított oszlopok tartották a tetőt, a föld-falak mellett ülőhelyek voltak kiképezve, vagy 20-30 ember is menedéket kapott, kaphatott ott. Sejtette minden: közeledik a Vég!

Vége, vége, vége!

Csak a rádió próbálta még tartani a hitet. Fau 1-ről (V-1) rebesgettek, német csoda-fegyverről, mely el fogja dönteni a háború sorsát.

Kitartani! Kitartani! Kitartani!

Akik fogságba estek – Árpád is –, a maguk bőrén érezhették, milyen hatalmasan megváltozott a világ ott, Keleten, orosz földön, melyet már nem orosz, hanem Szovjet földnek neveztek. Ordassá vált az erkölcs, eltűnt még a nyoma is mindenféle emberségnek. Vagy ha mégsem, csak egyéni szinten és rejtőzködve élt. Még beszélni is alig mertek az emberek. Egy öreg egyszer suttogva mondta a volt magyar katonának, hadifogolynak:

Látod fiam? Ott van az én falum! Ott, ott a messzeségben. Látod a templom tornyát? Ott, amellet volt a házam, ott éltünk a feleségemmel, gyermekeimmel, ott volt a földünk, ott volt a mi boldogságzigetünk. De aztán jött a kolhoz, kulákok lettünk, deportáltak ezelőtt 14 évvel, s azóta soha nem térhettem haza. Nem tudom, mi lett a feleségemmel, mi lett a gyermekeimmel. Néha idevetődik egy-egy falumbeli ismerős, összetalálkozunk az utcán, néz, néz, gyanakodva néz reám, látom, hogy tudna beszélni, sok mindent el tudna mondani, de nem mer. Fél mindenki még az árnyékától is. Megfélemlített az egész emberiség.

És jóság? Van-e még jóság?

Van, fiam, van jóság, de csak rejtve.

És hogy higgye is el, hogy van jóság, feldobnak a fogolytáborból élelmet felvenni kijött kocsira egy plusz zsák cukrot. S rá egy ponyvadarabot, nehogy valaki észrevegye. Nagy kincs volt az akkor. Életmentő kincs.

De ezt csak majd 4 év múlva, amikor Árpád is hazaérkezett a fogságból, meséli a családjának. Most egyelőre bizonytalanok, s inkább csak sejtetők a hírek.

Géza áll kint az út szélén, a Csíki utca sarkánál, s látja, ahogy végeérhetetlen sorokban mennek a ponyvás szekerek. Rendőrök irányítják a forgalmat, néha megállítják a szekérsort, hogy a keresztforgalomban felgyűlt járművek is elhaladjanak. S ez így megy napokon keresztül. Kóbor földi a szekereket, asszonyok, gyermekek rajtuk, néha anya kisgyermekkel az ölében, s többnyire szarvasmarhák, néha lovak húzzák őket, s az is gyakori, a szekérhez hozzákötve egy sötétszürke, majdnem fekete foltos tehén. Ukrán tehenek! – mondták az emberek, néhány itt is maradt, valamelyik szekértől leakasztották, eladták a benne utazók, mert az volt a vagyonuk, az az egy-két tehén, s a kóbor alatt ülőknek élniük kellett valamiből. Néha itteni asszonyok jelennek meg valahol, valamelyik ponton, hatalmas nagy fazekakkal, benne párálló leves, s osztani kezdik az ételt ama szerencsétleneknek. Ilyenkor lelassul a szekérsor mozgása, nyújtják ki a pléhtányérokat, bele a levest, bele a nagy kanál levest, újabb tányér, lötytyenés, újabb tányér, de csak addig, amíg ki nem ürül a fezők. Nem igazán szervezett akciók ezek, inkább az emberség akciói. Nem egy 30-40 literes fazék sorsát Erzsike egyengette, irányította, az ő asszonyai – saját ételükből, saját tartalékaikból – főzték azt a levest, s semmi más nem volt mögöttük, csak az emberség, az embertáron való segíteni akarás. Ugyanaz az erő taszította ezeket a szerencsétlen ukrán családokat is, amely a mi megvert katonáinkat. A kezdetben a Donig előrenyomult front összeomlott, s nyomult előbb, előbb a „felszabadító” szovjet hadsereg, s Ukrajna népe nem akart felszabadulni. Inkább menekültek, tízezresleg menekültek az emberek a visszatérő szovjet hatalom elől.

Micsoda világ, micsoda idők!

Az „ellenség” benyomult a földre, elfoglalta azt, s te a felszabadítót látod benne. Mert a te világod olyan rettenetes volt, hogy legyen bármi, csak attól szabadulj meg! Csak attól tudj megszabadulni! Történelmi tény, egy egész ukrán hadsereg átállt a németekhez... Ott, a borzalmak tiprott országútján. S nem egyfajta árulás volt ez. Mint ahogy a menekülőknél ez az áradata is feltetette az emberekkel a kérdést: Miért? És előrevetítette a ránk váró borzalmakat.

Géza az emlékeiben kotorász. Mi maradt meg benne a németekről. Szemtől szembe került, kerülhetett a civil lakosság is velük 1944 márciusában, Magyarország megszállásakor. Egy reggel, ahogy Géza kiment otthonuk kapuján, velük szemben olyan kis térség féleség volt, a térségen egy vízcsap, annál a vízcsapnál mosakodtak a derékig levetkőzött idegen egyenruhás katonák. A nagyok tudták, mondták is:

Megszálltak bennünket a németek. Magyarországot megszállták a németek. Itt voltak az utcákon, itt járőröztek, lakásokat is rekviráltak el a katonatisztek számára, egy-egy polgári házhoz beszállásolták őket, főleg a tiszteket. Gézákhoz nem. Ködös emlék, hogy voltak, ott voltak, s tőlük kapta az első csokoládét is, amikor már falura menekült az ő családja is, ott, valamelyik módosabb házban voltak beszállásolva azok a tisztek. Nem mint egy gyilkos banda él az emlékezetében, civilizáltan viselkedtek, nem loptak, nem raboltak, tiszteletben tartották az emberek javait. Megvolt az ő konyhájuk, onnan kapták az ételt, s nem keltették egy megfélemlítő alakulat benyomását. De itt – akkori szóval élve – mint szövetségesek voltak. Talán tudták ők is, hogy az ő ittlétük is a vég közeledtét jelenti. De ha összeveti azzal, ami azután zúdul majd erre a tájra, fényévnyi a távolság a két erő, a német erő és a szovjet erő között.

Már német megszállás volt, amikor szedték össze a zsidókat. Egyáltalán, hogy zsidók vannak, s hogy sorsuk nehéz sors, voltak sejtései Gézának. Egyszer az tűnt fel neki, hogy sárga csillagos emberek jelentek meg az utcákon, s egy osztálytársán, Mikin is sárga csillag volt. Ott volt, nézték az osztálytársak, de Miki csak annyit magyarázott, hogy ezt nekik ki kell tenni. Miért van Mikin sárga csillag? – kérdezte otthon Erzsikétől. Szegény Mikiéknek most nagyon nehéz. Legyetek vele jók, figyelmesek – mondotta Erzsike. Aztán jött a nyár, véget ért az iskolaév, s Sóhajdon volt Géza, amikor egy újabb jelenetnek lehetett a tanúja. Szekerek járták a falut, katonák tuszkolták rájuk a kétségbeesett embereket, csomagok is kerültek a szekérre, valami kevés holmit magukkal vihetek a szekerekhez taszigáltak. A falu népe kiözönlött a kapukba, csend volt, senki nem szólt, még az elhurcolt sárga csillagosok sem, azok is hihetetlen méltósággal viseltek a sorsukat. Valahogy összegyűltek a szekerek, rajtuk emberek a csomagok között, a csomagok tetején kuporogva, s egyszer csak – talán rendelésre, parancsra – elindult a szekérsor. Mellettük jobbról is, balról is, előttük is, mögöttük is katonák mint fegyveres őrök. A kapuban állók nézték őket, s voltak, akik sírva integettek a szekéren ülők felé. S egyszer csak megszólaltak a falu harangjai! Szóltak, zúgtak, kongtak, mint vész esetén, mentek a szekerek, s szóltak a harangok. Addig szóltak, amíg az utolsó szekér is elhagyta a falut. Akkor a nyolc éves gyermek élte az életet. Nem filozofált, de látta, érezte, átérezte, hogy egy tragédia szemtanúja. Benne csengtek édesanyja szavai: Sajnáljátok szegény Mikit, szegény Mikiéket, mert nekik most nagyon nehéz. És amikor már érettebb ésszel hallott a bosszúról, arról, hogy ez az ő népe vádlott nép, bűnös nép, mert népeket pusztított, nem fogadja el a vádat. Minden porcikája tiltakozik ellene, mert ott volt, amikor a sóhajdi zsidókat vitték a szekerek, és kongtak a harangok, az emberek némán álltak a kapukban, és sokan sírtak. És tudja, hogy majd a gettóba, ahová őket gyűjtötték össze, édesanyja is próbált élelmet bejuttatni... Csak próbált, ez is ködös emlék, tudja, emlékszik az Erzsike készülődésére, hogy ez a csomag Bandi bácsiéknak

készül – Bandi bácsinak, aki Erzsike osztálytársa volt valamikor, s a családjával mindig tartották a kapcsolatot, barátságot. De aztán valami jött, valamiért nem sikerült, vagy nem mindig sikerült, vagy egy adott pillanattól nem sikerült, összerosódnak az emlékek az akkori gyermekben. Csak a jószág lebegő jelenléte él benne, szűrődött le benne, hogy a bajban levőket mindig segíteni kell, s a mi feladatunk ez. Segíteni rajtuk, ekkor vagyunk becsületesek, ekkor vagyunk igaz emberek. És igaz embernek kell lenni mindig, mindig, mindig. Sohase állj a rossz oldalán, mindig a jót kövesd, drága gyermekem. Kicsi fiúkám...

Volt olyan is, aki addig mentette a zsidókat, míg ő maga az életével fizetett ezért.

Karcsi Pestre ment tanulni. Almásfüzitőre került, nyaranta ott dolgozott, s beleszeretett egy kétgyermekes zsidó nőbe. Karcsi ugye református volt, a református templomba esküdtek, s sikerült megmentenie a feleségét s a két mostoha gyermekét. De őt egyszer összeszedték, elvitték, elvitték egy zsidó-transzporttal, valaki jelenthette, valaki, sohasem tudtuk meg, hogy ki. A gonoszság mindig rejtőzködik. Ő viszont soha nem tért haza. Az utolsó híreket Dachauból kaptuk róla, ott látta valaki.

Ma kultusza van Magyarországon Raoul Wallenberg svéd diplomatának. Hogy mentette a zsidókat.

Tette, valóban tette.

De azt nem mondja senki, ahhoz, hogy menteni tudjon, ahhoz, hogy menleveleket osztogathasson egy számára idegen országban, s azokat a menleveleket figyelembe is vegye ama idegen ország hatalmi gépezete, ahhoz annak az idegen országnak a beleegyezése, segítsége is kellett. Egészen magasról jövő segítsége. Legalább a szemhunyas erejéig. Ott, abban a zavaros, embertelen korban a hatalom embersége is kellett. Amit mi nem tehetünk, vagy másképp teszünk, te csak csináld, tedd a tiédet, mi nem vesszük észre. Vagy úgy teszünk, mintha nem látnánk. És ezt kellett, hogy tudja az ország illetékes gépezete. Hogy ezek a menlevelek mentesítenek, aki ilyennel rendelkezik, azt nem szabad bántani, annak szabad utat kell adni. Tehát a svéd diplomata hősieks embersége – mert mindenképp hősieks emberek megmenteni, amint utólag kiderült, úgy, hogy más ítélszék előtt a saját életével fizetett érte – az ország hősieks is. És az is való, hogy nem ő volt az egyetlen, aki az ezekben az időkben iszonyatosan kiszolgáltatott zsidóságot mentette. Mentette sok-sok névtelen kisember, semmi másért, csak mert lelke volt, mert a rossz hatalmas erővel szemben a jószágot képviselte, és mentette a magyar hatalom, annak legfőbb, legfelsőbb embere, maga Horthy Miklós is, aki a világpolitikában ugyanúgy egy kis pont volt. Egy halálra ítélt, vesztébe taszított ország, egy vakvágányra terelt, kisiklásra ítélt vonat mozdonyvezetője, akinek a szobrát a Wallenbergnek szobrot emelők még a nemzet templomkertjeiből is kitiltanák. Akik – csak úgy melleleg – Wallenberg büntetlen gyilkosai is, s ők kiáltják ki háborús bűnösnek Magyarország egykori zsidómentő kormányzóját.

Gyilkosok és meggyilkoltak – vagy az ő leszármazottaik, az ő megbízott jogörökösök – ítélkeznek egymás fölött.

Gyilkost kiáltanak a meggyilkolásra kijelöltekre vagy azok mentőjére, mert hát valami érdek, háttérérdek, vagy ama láthatatlan arcú Erő, amely így ítél, ítélkezik, mert pillanatnyi érdeke így kívánja. Mert ez az erő ördögi erő, hideg és lelketlen erő, neki a milliók halála mit sem számít... Az sem, hogy háború van, ki tudja honnan és miért lángra lobbantott erődemonstráció, ahol célpont az ember, süvítenek a golyók, melyek azért csináltattak, hogy életeket oltsanak. És a pénzerő gyártja a fegyvereket, gyártja a bombákat, melyek egy pillanat alatt százak halálát okozzák, okozhatják, és a teremtmény szellem értékeit döntik romba, miközben valahol a kezek seprik be a hasznát, s üres mosolyok nyugtázzák a számadás igazát. Mert az is közismert, a hadiipar a legjobb befektetés. Igen, valahol valakik beseprik pénzes zsákjaikba a megduplázódott, megtripplázódott tőkéjüket, miközben ebben a pillanatban is, és abban a pillanatban is, és minden pillanatban a szívéhez kap valaki, és volt – nincs. A teremtmény csodája, az ember – aki amúgy is csak egy pont – itt elveszti pont minőségét is. És valahol sírnak, siratnak, éhes szájak tátognak, és fáj, fáj, fáj, hogy ő nincs, és fáj a világ, és fáj, hogy születtem, s nekem még lennem kell. Itt, ebben a háborúban nemcsak egy nép tragédiája zajlik, itt népek tragédiája folyik, népek, nemzetek tragédiája, népek, nemzetek szembefordítása vagy szembefordítottasága más népekkel, más nemzetekkel. És mindenkinek fölött az egyedül arató elégedettség. Egyedül ő nem sír és nem sirat, ő, akinek csak hatalmas mancsai vannak, melyekkel beseper! És céljai vannak, céljai, nemcsak zörgő, hanem történelemformáló, -alakító céljai, országhatárokat átrendező, népeket elseperni, elpusztítani, népeket eltüntetni a föld felszínéről céljai.

Sóhajok népe, népei, a Te néped is.

A halál hát ott settenkedett, vagy jött, gőzerővel jött, zúdult rá a földre, az országod földjére. Még el sem telt, be sem telt a négy év, épp azokban a napokban kellett volna (ha egyáltalán valaki gondol rá ezekben a nehéz időkben) megünnepelni a bevonulás negyedik évfordulóját, amikor mint egy lavina, zúdult rá az országra, Sóhajföldre a Vég Veszedelme. Futótűzként terjedt a hír: Románia átállt! Később, negyvenöt éven keresztül, amikor ezt a napot – augusztus 23-át – nagy csinnadrattával ünnepelte az ország mint „nemzeti ünnepét”, a „felszabadulás napját”, nekik volt is miért. Hiszen ennek a napnak köszönhatték, hogy nekünk gyászos véget ért a négy év, s ők odasettenkedve a szovjet tankok háta mögé mint felszabadító hadsereg térhettek vissza a mi földünkre. S jöhetett részükről a bosszú, valamiért, ami a történelem kerekének a forgásaként alakult úgy, ahogy alakult, de téged, anyádat, apádat, a testvéreidet kínozhatták – vagy akár meg is gyilkolhatták – érte. Eggyel nőtt a bűneid száma. Azzal, hogy boldog is voltál. Hogy öröm is virradt rád, ha csak egy rövid történelmi pillanatra, egy csak alig-alig megvilágosodott nappalra. Az, hogy annyit fizettél, annyit kellett már fizetned ezért az öröméért,

az, hogy mínusz negyven fokos hidegben fagytak meg (magukat egy történelmi pillanatra szabadnak, boldognak hitt) fiaid, s hogy ott, ezeken a fagyos nappalokon és éjszakákon szenvedő társak voltunk azokkal, akik most „felszabadítanak” bennünket, mit sem számított ezekben a földre seprert pillanatokban. Betörhették az ablakaidat, leszerelhették és elvihették még az ajtóidat is, mert az ő házukon is átfúj a szél, és hogy azok az ajtók ne téged, hanem őket védjék. Elhajthatták a marháidat, disznóidat, lovaiddat, és elhajthattak téged is, vihették három napi élelmet magaddal, megölhettek, vagy a legkülönbözőbb eszközökkel kínozhattak meg úgymond bűneidért. Azért, mert vagy, és azért, mert hazádnak érzed a földet, ahol élsz, és azért, hogy mer fájni neked ez a föld, ez a haza, vagy egyáltalán azért, hogy ember vagy és magyar vagy. Itt és ott, mindenütt, az egész Kárpát-medencében.

Ama augusztus 23-a előtt Magyarországra idegen haderő nem tette a lábát. Az előrejelzések szerint kellett (volna) még 4–5 hónap, hogy elérjék a szovjet csapatok a Kárpátokat. S ez alatt a 4–5 hónap alatt a magyar hadvezetés megtegye, amire képes, készüljön fel a haza védelmére. A sóhajföldiek fő feladatának amúgy is ez szánatott. Többségükben itthon tartották őket, nem vitték a messzi frontokra, mert nekik majd a hazát, a hazájukat, a földjüket-otthonukat kell megvédeni. Nemcsak fegyvereikkel, lelkekkel is.

Ám most – váratlanul – ezek a hónapok lerövidülnek, két-három napra zsugorodnak, s így történhetett meg, hogy egyszerre és váratlanul kezdett villámlani az ég, dörgött, háborgott a mindenség, több méteres magasságban jött az ár, az árvíz, jött a tornádó, jött a lavina, mely végig fog seperni a szülőföldeden, s romba dönt mindent, ami a te verejtékednek az eredménye.

1944. augusztus 23-a után 3 nappal már megdőrdültek az ágyúk a haza földjén. Mindössze két nap kellett, amíg a szovjet csapatokat Románia keleti határától, mert ott állt a front, ott védte a román hadsereg kelet felé a hazát az ellen az ellenség ellen, mely kiragadott egy jókora darabot az „ősi román földből” is, elvette vagy visszavette még 1940-ben Besszarábiát és Dél-Ukrajna egyes részeit, most már újra itt tartottak, hogy tovább faraghassák az „ősi földet”, s ez ellen tenni kellett. Szó sem lehetett itt valamiféle szimpátiáról, egyszerű dolog történt, a népi nyelven ezt úgy mondják: köpenyfordítás. Fordított egyet Románia a köpenyegén, mert most, ezekben a pillanatokban ez tűnt az innen-onnan, ettől-attól összetoldozott, mástól kapott darabokból összerakott ország számára előnyösebbnek. Azt már ismerjük, hogy erkölcsi dilemmái a román vezetésnek soha, Románia létrejötte pillanatától kezdve nem voltak. Oda figyelt, oda csatlakozott mindig, ahol neki több virág teremhetett. És most, ennek a gyilkos háborúnak a végén ugyancsak szüksége lehetett a virágokra. Maga is letarolt föld, 1940 óta benne hadserege a háborúban, ott éppen az orosz frontokon, mint Hitler leghűségesebb szövetségesei.

Azok is voltak, lélekben szövetségesek, önkéntes társak a zöldingességben is, vérbeli nemzeti szocialisták, akik ugyanúgy cselekedtek, mint Hitler SS-ei, zsidókat, magyarokat gyilkoltak önként, nem parancsra, lelkesen lengették a karjukat a Heil Hitler-t kiáltva, de közben józanul mérlegeltek. Józanul ítélték meg, hogy ezt a háborút Hitler elveszíti... S miközben a Horthy-hatalom másként való gondolkodása nyilvánvalónak tűnt a németek előtt, a Romániához kevésbé fűződtek kételyek, mint a leghűségesebb csatlóshoz, eszmetárshoz, ezt nem kellett „bebiztosítani”, megszállni. Románia, mely már 1916-ban is szembefordult a szövetségeseivel, tulajdonképpen most sem tett mást, csak hű maradt a hagyományaihoz. Mérlegelt, és „mi nekünk a jobb” módjára készülődött. Az akkor már 23 éves Hohenzollern Mihály, Románia német származású királya is, aki először 6 évesen került a trónra, úgy vélekedhetett: mit számít ilyen esetben, hogy én oda vagyok rokon, az érdekeim ide kötnek... Az ő kiállására is szükség volt, hogy megtörténjen a nagy átállás.

Hogy erre az átállásra rámegy majd Mihály is, akit 1947-ben – a már bevált módon – kényszerítenek arra, hogy mondjon le a trónról, és hagyja el az országot, ez más lapra tartozik. Most ez volt az érdek, hogy te a „leosztásnál” a sorban sokkal előbb állhass. Ehhez semmiféle erkölcs nem kell, hanem jó szimat, jó helyezkedő képesség, mosoly, amikor mosolyogni kell, hűségeskü, amikor hűséget kell esküdni, ama eskü megtagadása, semmibe vevése, ha úgy hozza az érdek pillanata, az, ami abban a pillanatban hasznos és célravezető. Itt az, hogy szövetséges, és az, hogy erkölcs, az, hogy a bajban nem hagyom el a társamat, és az, hogy gerinc – mármint a cselekvők gerince –, teljesen fölösleges „haszontalanságok”.

Magyarország is mérlegelt. Álmodat szőtt, építgetett, hogy a nyugati szövetségesek jöjjenek, valahogy ne kerülni szovjet kézre, mert arról, a szovjet kézzől, a szovjet erkölcsről, a szovjet, azaz kommunista hatalmi gépezet mikéntjéről már szomorú emlékei voltak a Kun Bélák és Szamuely Tiborok révén, tehát az érdek mindenütt, mindenkinek ott van szinte kényszerítő erőként, de ott van az erkölcsi mérce is, a mit és hogyan kényszere. Az, hogy ne légy áruló! Csak józan!

Itt csak egy magatartást, cselekvést diktáló indíték van, ki ad többet. Illetve: ki lesz a győztes. Ahogy az úgymond szövetségesek – tehát a mi eddigi ellenfeleink – kezdtek hadifölénybe kerülni, rögtön meg kellett vizsgálni az „adott lehetőségeket”. Augusztus 20-án a dél-ukrajnai frontvonalon szovjet áttörés történt, közeledni kezdett a hadszíntér a román határhoz, azonnal lépni kellett. És megtörtént a lépés. A „szövetségesek” mellett vagyunk mi is szívvel-lélekkel, eddig csak véletlenül voltunk Hitler, a nemzeti szocialisták oldalán, a mi lelkünk is szocialista, világ proletárjai, egyesüljete, hadüzenet Németországnak, s a román csapatok is megkapják a parancsot, irány Magyarország ellen, s új és mindennél fontosabb cél: Észak-Erdély visszaszerzése. Az, hogy ezért hátba kell támadnod a volt testvéredet? Éljen az ügy! A mi ügyünk! Már '18-ban megmond-

tuk: meg fogjuk mutatni, hogy ezen a földön csak egy nemzet volt és van és lesz, s az mi voltunk, mi vagyunk és mi leszünk.

Mondhatod ezt úgy is: az ország érdeke. De úgy is mondhatnád, a te érdeked, aki ennek az országnak is a megfejtője vagy, aki ebben az országban, ennek az országnak a legsikeresebb lépéseiben találod meg a számításodat. Végül is az országot is emberek vezetik, azok az emberek dönthetnek így, és dönthetnek úgy is. Az ő „éleslátásukon” is múlik, hogy úgy döntsenek, ahogy döntenek. Egy a fontos: hogy ott semmiféle hagyományos erkölcs szerepet ne kapjon. Hogy ott az Érdek legyen a legfőbb vezérlő elv. Ennek az érdekek különféle neveket lehet adni, azt is egyebek mellett, hogy igazság. Azt is, hogy román haza. Azt is, hogy ősi román föld. Azt is, hogy éljen a dicső Szovjetunió.

A fő, hogy jöhetett a bosszú.

De miért bosszú?

A bosszú, bosszul szavak jelentése: „gonoszt gonosszal fizet vissza, megtorol, az elszenvedett bántalomért büntet. Bosszuld meg magadat, azaz végy elégtételt a bántalomért. A természet megbosszulja magát a rajta elkövetett vétkeért” – olvasod a Czuczor–Fogarasi szótárban. S akkor felteheted a kérdést: micsoda bántalom ért itt részedről, néped részéről bárkit is? Mit kellett megbosszulni rajtad, népeden? Miért kellett bosszút állni rajtad?

Azért, hogy fel akartál támadni? Azért, hogy megpróbáltál az Igazságért lépni, lépést tenni? Azért, hogy neked is volt múltad? Melyért felelősség is terhelt?

A sóhajföldi új „jelen” már ama augusztus 23-ával elkezdődött. És a magyar vég is elkezdődött akkor. A szovjet hadak szabad utat kapnak az „új szövetséges” országán keresztül. A német és magyar haderő – milyen parányi is volt ez az itteni szövetséges tábor, ha egy kilépett, alig maradt már valaki! – két tűz közé kerül. Szemben az oroszok, hátában a románok. Felbomlik a front, elkezdődik a megcsonkult „innenső oldal” eszeveszett menekülése és az ellenük folyó hajtóvadászat. Minden emberi mértéket meghalad a vérengzés. Itt már nem csapat csapat ellen harcol, hanem embereket taglózna le, lönek halomra, mit sem figyelve arra, hogy azok esetleg hagyományos módon feltartják a kezüket. Amikor van becsületes hadviselés, ez azt jelenti: alul kerültem, megadom magamat. És azt is jelenti: ne bántsatok! Itt hadi erkölcs sincs, ezen az oldalon, és ekkor: puff-puff! S jöhetnek a hollók-varjak, mert az is a becsületes hadviselés része, hogy a halottat el kell temetni. A halottnak – legyen az bárki – meg kell adni a végtisztességet. Mert ember volt, lélek volt, Isten teremtménye volt az is. Az oroszok minél előbb a magyar határnál akarnak lenni, és ott is lesznek. Alig telik el két-három nap, és már – hogy még „kövérebb” legyen a falat – orosz tisztetek magukat németnek álcázva álruhában osztogatják Úz-völgyénél a magyar határvédő alakulatoknak azokat a parancsokat, melyek nekik könnyítik az előrehaladásukat, és hogy ennek az előrehaladásnak az első

eredménye tömegmészárlás legyen. És másnap – a román „átfordulás” után három napra – már ezernyi magyar halott borítja az Űz-patak partjait, a szűk völgyi utat. És a hegyekben befészkelődött védők majd két héten át próbálják feltartóztatni a feltartóztathatatlan túlerőt. És ama harmadik napon már két magyar falu kerül orosz, illetve román megszállás alá: Űz itt, és Sósmező az Ojtozi-szorosban. És páncélos alakulatok fészkelik be magukat a magyar földre. A románok elállják a Kárpátok hágóit, szorosait, hogy elvágják az elvágottaknak, a saját hadseregtestüktől elvágott németeknek a menekülés útját. És dörögnek a fegyverek, kaszabolják a feltartott kezűeket. És menekülés, menekülés. Erdőkben, bozótokban bujkálnak az életüket mentő szerencsétlenek. S a szovjet haderő mindenütt eléri Magyarország határát, Északról és délről, mindenünnen, mindenünnen...

Meg kell teremteni az alapot a második Trianonra! Neked, magyarnak folyton-folyvást nőnek a bűneid. Hogy mented a hazádat, bűnöd. Hogy védekezni mersz, bűnöd! Hogy esetleg menekülsz, hogy megölelhesd a feleségedet, gyermekeidet, az is bűnöd léssen.

Erzsike – Géza maga előtt látja oszlop-alakját – várja a harmadik gyermekét. Előreláthatólag egy hete lehet a szülésig, és a közelben (alig több mint tíz km-re van a '40-ben meghúzott határ) megdördülnek az ágyúk, elkezdődik a fegyverropogás. Itt, Kökösnél, a kökösi hídnál, ahol Gábor Áron azelőtt 95 évvel védte a hazát, és végül életét adta érte, most újabb Gábor Áronok vére öntözi a földet, s festi pirosra a Feketeügy vizét. S naponta 2-3 légiriadó, mintha második otthonunk lenne a bunker nyirkos levegőjű agyagpriccse, ahol nincs több helyed, mint amin épp ülve elférsz, ha annyi is jut. Árpád valahol, valahol, nem tudja Erzsike, hol van a csapattestével, valahol itt a kifli csücskében, a sóhajok Székelyföldjén, vagy tovább, Beszterce-Naszódban vagy Máramarosban... Ört álló havasaink, a Berecki-havasok, a Nemere, a Csíki-, Gyergyói-havasok, Radnai-havasok, Máramarosi-havasok átjárói már döngnek a benyomulók talpai alatt. Mint csillag az égen, annyian jönnek. Ha egy kidől, százan jönnek a helyébe. És jönnek délről – ahol már román segédlettel, hiszen az „román föld” maradt –, ott vannak az oroszok, és mögöttük a tányér-sapkás román haderő... A mi régi, „volt” szövetségeseink. A kétgyermekes, s harmadik gyermekét váró „egyedül vagyok” asszony ott áll az élet és halál, a teremtés és a pusztítás csomópontjában. Ő kiszemeltetett, hogy életet adjon újra, és dörögnek az ágyúk, rajokban jönnek a repülőgépek, a halálgár végzi szörnyű munkáját. Azt tanácsolják neki: ezekben a nehéz pillanatokban próbáljon kimenni falura, ott talán kevesebb a kockázat, több az esély, hogy a születés mágiájára ne a halál közvetlen árnyéka vetüljön. S amikor 1944 szeptemberének 4-ére virradó hajnalán megszületik a kicsi Ágneske a mindössze két-három nap óta alkalmi otthonban, akkor, épp azokban a percekben, amikor meglátta a világot az érkező, hidat robbantanak a hátrább és hátrább kényszerülő, a szülőföldet lépésenként védelmezők ott a városban, az otthon közvetlen

közelében. Az Olt vashídját, a masszív, kemény acél-építményt, hogy ezzel is nehezítsék az ellenfél előrenyomulását. Ott: repülnek a magasba a vastraverzek, szólnak az ágyúk, géppuskák terítik földre a határ védelmezőit, itt: az alig hat km-re levő Patakfalván is megremegnek a házak, ahogy Erzsike mesélte, feldobta a robbanás ereje az ő földre terített vajúdó szalmazsákját, melyről egy új utas lép rá az Élet nem tudni milyen hosszúra szabott útjára. Ilyenkor nincs orvos, de él a hagyomány, asszonyok támasztják a szülő anyát, fogják ki a születő életet, vágják el a köldökszínórt, tartják magasba, fűrésztik az újonnan érkezőt. És forr a világ, és nő a kilátástalanság, de az élet törvényei ebben a szörnyű időben, ebben a zúgó-zengő bizonytalanság-zivatarban is élnek. Az is törvény, a közösség törvénye, hogy a bajban levőn segítünk, nem hagyjuk magára, hiszen emberek vagyunk.

Miért? Miért és mire? Kérdezi, kérdezhetné az édesanya, aki még így is, ilyen körülmények között is, hányódó-remegő létében, lényében is boldog, mert életet ad, adhat, s mert anyának lenni mindig boldogságot is jelent.

Ez az édesanya 3 nappal később – megkövesedett kép Gézában – ott áll, mint egy szobor, háziszóttos gyapjuszövetből készült szürke kosztümjében, előtte nyitott bőrrönd, körülötte holmik, gyermekeinek, a két fiúnak, a pici, 3 napos tündérkének, aki épp hogy alászállt az égből. Összefog egy-egy holmit, lehajol, s rakja a bőrröndbe. Lehajol, feláll, lehajol, feláll. Komoly az arca, gondterhelt, gyötrött. Nemrég hirdették ki, hogy közeledik a front, s a hadsereg-parancsnokság elrendeli a helység kiürítését. Senkiért nem vállalhatnak felelősséget, mindenki meneküljön!

És az asszony, ez a három napos gyermekágyas, de nem ágyban fekvő, hanem az övéi életéért felelősséggel tartozó szobor-asszony le-lehajol, egy-egy újabb holmit tűr össze, csomagol!

Mellé tolakodik Géza emlékezetéből egy pár nap előtti másik kép, amikor még a szentgyörgyi konyhában vasal az asztalnál, a bubakelengyét vasalja, könnyű lenge ruha rajta, a nyakánál kivágott, s bár akkor sem volt könnyű vagy vidám az élet, de ő valahogy derűs volt, talán még boldog is. Kicsi testvérkét hoz nektek a Jézuska – így mondta. Géza látja most is az arca sugárzását, érzi most is szeretete sugárzását. S most, ahogy átlátja: milyen szörnyű lehetett neki egyedül állni a világban, egyedül, támasz nélkül nézni az elkövetkező napokba, szinte hihetetlennek tűnik, honnan volt rajta ez a derű, ez a megelégedettség. Mint amikor az égháború villámlásának a fénye világítja meg egy mosolygó asszony arcát. Vagy mint amikor Mária a betlehemi gyermekgyilkolás elől számárháton menekíti a maga kicsinyét. És tudja, hogy nem él hiába, mert feladata van. S ez a feladat: az égháború villámló villogásának a sötétbe bele-belehasító fényében menekülni, menekíteni a létet! Az élet-ellenes világban életet adni, és védeni is az életet! Van hát célja, van értelme még ebben a csattogó villámlásban, ebben a didergő létben is az útnak, az ő útjának. És a tündérke – az újonnan érkezett – ott van már a pici ágyban, mint háromnapos angyal! Édesdeden alszik, mit sem tudva, hogy zeng körülötte a

magasság. De Erzsike, aki itt, a maga szűk környezetében mégiscsak az élet ura, és felelős is a rábízott életekért (nemcsak a saját, a gyermekei életéért is), s ezeket az életeket kell most mentenie, amikor közhírré tétetik a felhívás: „Mentsétek életeteket! Jön az ellenség! Meneküljetek!” És mert menekülni kell, hát csomagol. És egyszer csak – ez a kép is élénken él Gézában, tisztán, élesen látja – kiegyenesedik, visszadobja a halomba az éppen onnan felemelt valamit, s határozott hangon azt mondja: NEM MEGYÜNK SEHOVÁ! Lesz, ami lesz, itthon – itthon? de hát nem vagyunk itthon, idegen faluban vagyunk, számunkra idegen emberek között, de mégis itthon, a hazánkban, a szülőföldünkön – maradunk!

A falu zsong, mint a méhkas, az emberek ugyanúgy tanácstalanok, a messzeségben – messzeségben? Dehogymenne! Pár kilométerre – szólnak az ágyúk, ide hallatszanak tisztán a puskalövések, a golyószóró sorozatok ropogása. A távolban hatalmas robbanások, Brassót bombázzák már a németek, a régi barát bombázza hűtlen társát. Zeng az ég, zeng a magasság, közeledik a front, nem tudod, milyen formában érkezik ide, nem tudod, mi lesz, hogy lesz. Látod: üritik ki a falut a németek, mert német katonai alakulatok települtek meg itt, tiszták voltak itt tisztá konyhával, s most üritik ők is a falut, menekülnek a magyar katonák is. Vonulnak át a falun, visszavonulást rendelt el a parancsnokság. Lépésben mennek az úton, mennek a hegyek felé, mert előttünk hegy, hátunk mögött hegy, itt a hegyek közé ékel SÓHÁJFÖLDÖN. Egyik hegy fölött már-már zeng a magasság, a fák között már fától fáig nyomul, jön az ellen, a másik hegyen át egy darabig felfele mész, mehetsz az országban, de csak egy darabig, mert a kifli keskeny, átzeng a sóhajod is egyik hegyről a másik hegyig... És délről is jön az ellen, közeledik délről föle az Olt-völgyén. Mindenünnen jön, keletről, délről, odább nyugatról is, a pokolból is, letről valahonnan – pokolerők, ördögi erők, a sátán küldöttjei –, jönnek mindenünnen. Katonáid menekülnek, a néped menekül, itt van újra a menekülés, mely már kétszer végighullámozott ezen a tájon. Először 1916-ban, aztán 1918-20-22-ben, s most újra ölik a disznókat, hajtják ki a marháikat az erdőre, sokan maguk is oda mennek ki. Nem el, csak oda, ki, a fák védelme alá, az Isten védő karja védelme alá, de vannak olyanok is, akik elindulnak... Szekerek döcögnek befele a faluba – szomszéd falvak menekülői, s az itteniek is hozzájuk csatlakoznak –, kifele a faluból. Disznók visítognak, marhák cammognak a szekerek után kötve. Azok nem tudják, csak él a katasztrófát, a világ rezgését, remegését, felfordulását, sarkából való kiborulását.

– *Hová mész, Lina?* – hangzik egy hang.

– *Megyek, ha kapok egy vonatot. Hanem felakasztom magamat!* – jön messziről a félig kiáltott válasz.

És ez nem tréfa. Nem játék a szavakkal, ez a tehetetlenség keserűségéből fakadó kétségbeesettség. S talán megérzése annak, amit még nem tudunk, nem tudhatunk, mert nem értük meg, nem érték meg a fiatal nők, asszonyok, de holnaptól meg fogják érni,

rájuk zúdul az éhes férfi-csorda, és lesz visítás, lesz menekülés, lesz arcok bekormozása, vénasszony-maszk, lesznek rejtegetettek, lesznek bujkálók, és lesznek majd megerőszkoltak, sőt, orosz gyerekek is lesznek majd kilenc hónap múltán. Szőke, szláv arcú vagy ázsiai arcú – micsoda találkozása az évezredeknek – gyerekek. A közösség megjegyzi, számon tartja, hogy ez és ez és ez a faluban orosz gyerek... És még az édesanyák is mint-ha megbélyegzettek lennének. Pedig ők mint tragédiát éltek meg a fogamzást, a lét kettős töltetének az összetalálkozását.

De ez az Új, ez az újabb özön csak majd holnap kezdődik el. Egyelőre még ma van, a várakozás, a bizonytalanságba fulladt ma. Bizonytalan még akkor is, ha az a maradunk nagyon határozottan hangzik Erzsike száján! Hogy mögötte mi volt, mi lehetett, azt csak ő érezte, azt csak ő tudta, vagy tudná elmondani, ha rá lehetne szólni az időn át, az örök időből, annak a messzeségéből. Át valahonnan...

Terhekkal tele, lidérces éjszaka... A pici gyermekre átragad édesanyja idegessége, feszültsége. Mind csak sír, csak sír, csak sír... Mondják: az anyatej közvetíti, átviszi a gyermekre az anya lelkiállapotát is. Ha az rossz, nehéz, a gyermeknek is rossz. S benne, ebben az élete negyedik napjába belesíró, belenyöszörgő parányi lényben így szűrődik le a kor, az idő, édesanyja sorsa, népe sorsa, a felfordult világ, a felborult rend, hogy jajgat, sír, néha üvölt. Mint édesanyja teste és lelke része, mint egész népének teste és lelke része...

Változás előtti éj... Bolyongók éje... Egy korszak utolsó éjszakája. Itt, ezen a tájon, ebben a kicsi faluban Magyarország utolsó éjszakája. Menekülők – és a szülőföldhöz hozzátapadtak, attól elszakadni nem tudók – éje.

Kérdőjelek mindenütt és mindenki, ebben a sokirányú mozgásban, melyben benne mozognak a nem várt érkezők is: mit hoz az új nap, melyet ama felkelő égi korong – a kozmikus rend szerint meg kell jelennie az ég keleti peremén – fog megvilágítani... Ez a nem várt új nap, mely nem kérdi, hogy várod-e, jönni fog, mert jönnie kell.

Szeptember 8-án délelőtt tíz óra tájt földrengető dübörgés veri fel a falu csendjét. Rázkódik a föld, rázkódnak az ablakok. Két kicsi legény, Zoltán és Géza a kerítéshez szalad. Vízsztiesen sorjáznak egymás fölé a kerítésdeszkák, közöttük rések, a két gyermek leskelődik kifele. Mi az a zaj? Mi az a dübörgés? Tudják, amit tudnak, hiszen a tegnap sok mindenről esett előttük szó, még Erzsike szűkszávúságában is, akinek döntenie kellett, s a döntései benne születtek meg. Benne, az atlaszi lényben, aki vállán tartja az égboltot! Visszacsengnek még a két gyermekben szavai: Nem megyünk sehová, itthon maradunk!

Eltelt az éjjel, megvirradt, és most ez a dübörgés, s a két gyerek a kerítésnél.

Üresek a falu utcái, sehol senki. Akik elmentek, elmentek. Akik elrejtőzködtek, rejtőzködnek most is valahol. Talán csak az állataik fogják elárulni, hogy hol vannak, mert ők némasággal vonnák be magukat.

És itt a két gyerek, kimerészkednek a ház rejtekéből, felnőtt ezt nem tenné, kiviszi őket a kíváncsiság az udvarra. Arról nincs Gézának emléke, hogy Erzsike engedte, vagy nem is tudott róla, hogy ők a kerítéshez mentek, csak arra emlékszik, hogy ott vannak, homlokuk rátapad a deszkára, a szemük a résnél, s egyszer csak megjelenik az Alszeg irányából, a város irányából egy tank – hatalmas, óriási, lánctalpai rengetik a földet –, aztán másik, aztán harmadik... Az első tankot, a legelső, a sor élén haladót látja most is, hogy ismeretlen egyenruhás katona áll a felnyitott tetőzetből kiemelkedve, nyakában fegyver, s ahogy a szíjról lógna le, fogja a katona, s vízszintesen tartja – ha kell, tudjon löni, rajta a ravaszon az ujj – s közben erősen figyel. A tankok lassan jönnek, lassan fúródnak bele a tájba, csak a hatalmas zajuk az, ami megtölt, betölt mindent. A katona meglátja a kerítésdeszkán át a két gyermeket. Feltehetően ők az első lények itt ebben a faluban, akiken megakadt a szeme. Leszól a tankról, mely e szóra mintha lelassulna. A katona nyakából ahogy lelóg a fegyver, a két keze rajta tovább, de nem célozza a gyermekeket vele, csak készenlétben tartja, s közben jobbra-balra is figyel, valahogy úgy, mint az űzött vad teheti, vagy a farkas teheti, melyik lesi a zörrenést, a préda megjelenését – Nyemci? A deszkarés elég széles, ő is jól láthatja a gyermekeket, a gyermekek is jól látják őt. És kérdőn ismétli meg::

– Nyemci? Nyemci?

Géza azóta is sokszor elgondolkozott ezen. Honnan tudták ők, honnan tudhatták, hogy a nyemci az németet jelent? De tudták, megértették. S azt is tudták, hogy előző este nem csak a súlyos léptű magyar bakák masíroztak át a falun, át a hegyek irányában, de mentek ők is. Arra már nem emlékszik, hogy harci kocsikkal is? De tudta, hogy elmentek a tegnap késő délután, este, és hogy most üres a falu. S magyarul válaszol a két gyermek az orosz kérdésre, fejrázva, a fejrázással megerősítve a szavakat, hogy nincsenek németek. Intve mutatják az irányt, amerre azok elmentek.

És akkor? A tankok megállnak, katonák ugrálnak elő belőlük. Mögöttük tányérsapkás román katonákból álló gyalogos század is érkezik. A vegyes katonahad rázúdul a falura. Be az udvarra, udvarokra, ahol életet látnak. Ott tyúkok, csirkék szaladgálnak, a pajtában disznók röfögnek, az istállóban tehén bög. Ráesik a katonahad a szárnyasokra, hajkurászni kezdik, fogják meg azokat, s csavarják ki a tyúkok, nagyobbacska csirkék, kakasok nyakát. A letört, letépett fejet, fejeket egyfelé dobják, a fejétől megfosztott, kiálló nyakcsontú szárnyasokat másfele. A fej nélküli, megcsonkolt baromfik ott vonaglanak a földön, még egy ideig mintha fej nélkül is élnének. Rángatóznak a testek, olyan is van, amelyik fel-feldobja magát, hogy aztán lanyhuljanak a rángások, a mozgások, s mint egy csatateret, holtak, egy otthon, egy család törekvésének, küzdelmének a holtjai borítják az udvart. Baromfiholtak, volt csirkék, tyúkok, volt életek azok is. Mások kinyitják a pajtaajtókat, puff-puff, lelövöldözik a disznókat. És valahonnan jönnek az idősebb asszonyok, terelik őket is, s az udvar átalakul egy hatalmas konyhává, ahol

asszonyok forrázzák a baromfikat, tépik a tollukat, nyitják meg a testeket, vetik ki a beleket. Kényszer-kaláka ez, keserű, s ha a holnapba, a közelgő télbe nézel, gondterhelt is. Egy fél nap alatt feleszik szinte mindenedet, amit gyűjtögettél, amit a kamrádban, a pincédben őriztél. Asszonyok hajolnak a tekenők fölé, dagasztják a kenyeret, aztán elkezd lobogni a kemencében a tűz... Ha nincs kenyered, süssél...Valahonnan egy ugató kutya rohant elő, puff-puff, már mint vértanú fekszik az is az áldozati téren. Az idős férfiak, az itthon lévők perzselik a meglőtt disznókat, vágják fel őket. Ez az ő mesterségük, így volt ez a régi sóhajföldi falvakban, mindenki értett mindenhez, de voltak és vannak férfi munkák, és voltak és vannak női munkák. Aztán honnan, honnan nem, hosszú asztalok is kerülnek, csak muzsikaszó, cigányzene nincs. S énekszó sincs. Nincs, amíg nincs. Majd lesz az is. Idegen, ismeretlen dallamok. A messzi hangulatát hozzák be a sóhajföldi faluba, a messzi vágyát, a messzi sóhaját. Mintha megcsendülne a falu, új, másfajta életre kelne. Távoli udvarokról is jönnek a hangok, jön a zsongás, jön a vidámság, a mások vidámsága, nem a te népedé. Lakoma itt, lakoma ott, egy-egy visítás, jajgatás. Az egyik udvaron középkorú férfi sántál elő felesége védelmére. Egy puffanás, és már halott. A hír suttogva jár. Ahogy lefele hajlik a nap, a távolból visítások hallszanak, hajkurásszák a nőket, ezek, akik itt rotyogtatják a fazekakat, majd szolgálják föl az ételt, ezek idősebbek, ezek kevésbé érdeklik őket... Hacsak az éjszaka leple nem teszi fiatallá őket is.

Erzsike? Fiatal édesanya, pici gyermekét szoptatja bent valahol a rejtékében. De azt észreveszi, ő még a megvadult embereknek, még ennek a kiéhezett csürhének is szent. Őt nem éri semmi bántódás – sőt, ahogy valamelyik meglátja, még viszik neki az ételt, biztatják, hogy egyék! Egyék, mert a gyermeknek is kell, hogy az édesanyja egyék. A két kicsi legény tátott szájjal bámulja ezt a furcsa világot, a pillanatnyi győzteseknek ezt a nagy lakomáját... Más gyermekek is vetődnek oda... A harcosok egyelőre csak ezeknek a pillanatnyi sikereknek örülnek, hiszen előrenyomulóban vannak, alig két héttel előbb még ukrán földön harcoltak, s most már itt vannak, bent a Kárpát-medencében, a románok: itt, a négy év előtt emelt határ „túlso” oldalán, a bosszú – mely jönni fog, mert megmutatjuk mi! – még nem kezdődött el. Akkor ez egy nap az életből, a katonák életéből, s a szülőföld életének ez egy sorsfordító napja. Egy nap „Ez”, melynek azt mondta a mindenkori ember, a mindenkori gondolkozó, beszélő, a beszélés tudásával, a gondolkodás képességével megáldott lény: Ma. Igen, ma, 1944. szeptember 8-a... A gyümölcsfákról az érett almák eltűntek, azokat is lekopasztották az érkezők. Az érett szilvát ugyanúgy. A pincékben rejtett pálinkás hordók is már üresek, ezért a jókedvbe, vidámságba, mámorba torkolló estje a hódítóknak. Még jobb is, hogy így van, legalább az egyfajta mámor kioltotta a másfajta mámor vágyát. Vidámak voltak, lehettek hát a felszabadítóink, akikre ki tudja, mi vár. Az Erzsike és Feri bácsik tudják már, vagy legalább sejtik, de ők is csak egy részről. Azt csak a tapasztaltabbak, a gondolkodóbb

réteg tudja, hogy a fronttal eszmék is jöttek, az öregeknek már ismertek 1918-19-ből. Hogy ez a felszabadulás megszabadulást is jelent, megszabadulást a múltadtól, az életformádtól, a régi, hagyományos rendtől, erkölcsöktől, világfelfogástól, az csak majd ezután válik bizonyossággá. Kezdetét fogja venni a szabadság, egyenlőség és emberség jelszavaival érkező rabság, egyenlőtlenség és embertelenség, melynek csak előjátéka ez, ami történik ezen a mai napon, hogy rátörnek javaidra, elvesznek tőled mindent, amit elvehetnek. Összeszedik a lovaidat, s viszik azokat is. A tatárjárás lehetett ilyen régen, valamikor, épp hétszáz évvel ezelőtt. De akkor csak addig, amíg átvonultak rajtad, amíg eltűntek az életedből, ha egyáltalán élhettél tovább. De most nem így lesz. Itt marad ennek a szörnyű napnak a hozadéka is mint „új rend”, mint „egyenlőség”, mint „boldogság”, mert ugye „világ proletárjai egyesüljete”, amit ekkor csak sejteni lehetett. A többség a mát éli, a mindenkori mát, sem ideje, sem műveltsége nincs ahhoz, hogy a jövőt is megfejtse, a jövőt is előrelássa, vagy ha mégis igen, annyiban, hogy ez a jövő, amelyik erre a tájra vár, részben visszatérő múlt is, ama 22 év folytatódik, itt van újra rajtunk. Ezt a részét tudták az emberek, most, ezekben a pillanatokban ez fájt mindenkinek. Hogy a függöny újra lehullt, s nyomul előre, viszik, taszítják maguk előtt a felszabadítók, taszítják végig a Sóhajföldön, taszítják végig Erdőelvén, mert miközben folyik a harc, hullnak az életek itt is, ott is, a háború nekünk már elveszett. És elveszett újra a rövid időre visszatért magyar múlt is.

Az oroszok óriási tömegben jöttek, később aztán láttuk, ittas állapotban, olyan mámorosan jöttek. Mind megrészegítették, megbolondították őket, s amelyik visszafordult, azt a GPU lötte meg. Mentek bele a halálba. Nekik akár előre, akár hátra, mindegy volt. Csak a halálba kellett, hogy menjen. Kiáltották: huri, huri, de alig szívárgott ki az a hang, a lövedékek robbanásától zúgott a hely. Aztán porfelhő volt, úgy, hogy már nem is lehetett látni semmit, akkor jöttek a repülők... A magyar katonaság a trénszekerekkel, repülők bombázták, ember, ló, minden pusztult...

Jaj, mi lesz? Jaj! Végeztünk a csépléssel, s reggel – azon éjjel már jöttek vissza – s hajnalban felgyújtottak egy csúrt, magyar csúrt, akik utoljára jöttek. S akkor aztán menekült mindenki, mert ég a falu, s szárazság volt, ég a falu. Kimentünk itt lent a réten a folyó partjára, oda egy kanyarba behúzódtunk. Aztán meggyúlt itt a falu közepibe is, a románok lőttek oda. Ennek a háznak is a teteje le volt menve, a túlsónak megint. Akkor elégett a másik sor is teljesen. A falu csak a széleken maradt meg. Egy ablakszem nem maradt itt. Mind szilánk van, még most is látszodnak a golyószilánkok. Mi ki voltunk menekülve, de elégtünk. A ház megmaradt, de attól hátra semmi! S egy hosszú sor, egész fel végig, mind elégett! A házak többnyire – mert jó házak voltak, jó kőházak – megmaradtak, de egyéb semmi sem. Ide a túlsó házra ágyúgolyó esett! Ott valahol meggyúlt valami, s akkor terjedt a tűz, me nem vót senki itthon. Akkor négy órára már adták a hírt, hogy jöjjünk fel, me jön a front, s kerüljünk a front megé. Jöjjünk a falunak a másik felére. A magyar katonák adták a hírt, benn voltak

a faluban. Feljöttünk, de azon az éjen nagy bombázás volt. Ott behúzódtunk a falu végiben egy nagy patakba. Ott voltak az ökreink, ott a két gyermekem, volt egy szolgánk is, az szegény tovább volt egy kicsit az ökrökkel, mi beljebb húzódtunk a patakba, s a testvérem is a két gyermekkel. Nehéz éjszaka volt! A fejünk felett mind levitte a fák tetejét, s ott a házak kívül mind ledőltek. Mi a patakban megmaradtunk. De nem tudtuk, hogy hol vagyunk, s mi van velünk! Nagyon nehéz éjszaka volt. Nem tudtuk már, hogy ki hol van. Egyik erre, másik arra, halál nem történt a faluban, csak három. Egy leány itt az alsó utcában, az udvaron volt, s szilánk érte. Akkor egy öregember az állatokkal a Küküllő martján, az is ott valahol közel, s ott érte a szilánk. S még egy román embert is. Osztán kihúzódtunk az erdőbe, annyira már megvoltunk, nem tudtuk már, hogy mi van velünk. Kihúzódtunk az erdőre, de ott volt a magyarság mind! A románok ők osztán mentek tovább, de mi huzultunk vissza... Egy hétig tartott... A Küküllő hídnál összementek a magyarok a románokkal. Ott sokan haltak meg. Nyílt csata volt! Három napig voltak itt a magyar katonák. S akkor kapták a parancsot, hogy vonuljanak vissza. Innen menekültek szegények vissza!

Géppuska, nehézpuska, prrrrr-prrrrr-prrrr... Jaj, ordítás olyan, amilyent a világ se látott. Isten tudja, hogy menekültem meg, egy odavaló őrmesterrel megmenekültem, kaptam egy olyan vízmosott futóárkot, abba beléestünk. Azt mondja az őrmester: most jó helyt vagyunk! Dehogyan vagyunk jó helyen! Keresztülszöktünk, mint a fereg, amikor menekül, hogy kapjunk egy kicsi törést. Kaptam egy kicsi törést, ide húzódtam be, s úgy menekültem meg... A golyók ugye elfutottak a futóárkokban, de mi megmaradtunk ketten. Ment a harc vagy két-három óra hosszáig. De a miénkek semmit sem tudtak csinálni. Egyszer kiáltás: Aki még életben van, Tálasi főhadnagy parancsára visszavonul a vasút mellé... Tizenheten voltunk... Látom, a vashídon mennek az oroszok, de rengetegen mennek, mint a Duna vize! Visszavonultunk, Setétpatakon foglaltunk állást.

Esik el hát rendre a szülőföld... Esnek el az erdőink, a fenyveseink, bükkerdőink, a meredek oldalak, szakadékok, a sáncok, az árkok, az utak két oldalán meghúzóódó házaikkal a falvaink, és ... a városaink is. Volt, amelyik harc árán, vérontás árán, s volt, mint ez a mi kicsi falunk, melyet feladtak a védők, vagy a védelemre kijelöltek, hogy kicsivel odébb építhessék meg ideiglenes állásaikat. Hogy érvényesüljön az örök törvény: ha csak egy talpalatnyi földet is, de azt véded, véded lépésről lépésre.

Őrmester volt apám, itt faluban. Ő nem vetkezett le, ő itt meghalt. Elesett, mikor jöttek az oroszok. Ők itt tartották nyolc napig a frontot. Mikor jöttek le, édesapám a kapun csak békiáltott édesanyámnak, hogy ássanak el mindent, amit tudnak! Egy nagybátyám volt itthon, csonka volt az első világháborúból. Gödröket ástak, s oda amit tudtak, beleraktak. Ahogy lementek itt, édesanyám három nap múlva meghallotta, hogy itt vannak a falu végén tüzelő állásba. De ide béjöttek már az oroszok, ilyen civil románok vezették be őket. Édesanyám felpakolt, hogy vigyen enni le. S le is ment, édesanyám beletett egy tizliteres ételhordozó kannába tejet, s akkor nagy darab szalonnát s kenyeret, s ami kitelt, már itt a harmadik

vonalt volt, mert két vonal elébb volt. Tudtak románul az oroszok, kérdezték hova megy, s mondta édesanyám cinci copii – hogy öt kicsi gyermek van –, s mutogatta, minden, s na azt mondja az, menjen, de jöjjön vissza, mert őt leváltják, s a másik... Na édesanyám lement, a falu végénél voltak édesapámék beásva, s egy leveinte katona volt, fiatal katona édesapámmal, állítólag borosnyói, Szabó nevezetű. Hát az minden civiltől megijedt, mert ugye a civilek jöttek-mentek, s annak vette, hogy esetleg kémkednek. Az egyik asszonyt is meglötte. Mikor édesanyámat meglátta édesapám, mondta: Szabó, nehogy lödd, mert a feleségem. Az a Szabó nevezetű leveinte katona oda a híd végibe volt beásva, az aztán aki megjelent a láthatáron, golyószóróval lött civilt, mindent. Hát ugye édesanyám odaért, oda egy lakásra bementek, s azt kérdezte édesapám: sokan vannak-e az oroszok. Azt mondja édesanyám: annyi, mint a csillagok, nyüzsgő a hely tőlük. Nehogy szóljatok, mert mi összesen negyvenen vagyunk német s magyar itt. Nyolc napig tartották magukat! Édesanyám amit vitt, a kenyeret elvágta kétfelé, s a szalonnát is, s vitt volt édesanyám egy olyan öt-hat literes ételhordóban tejet, amit hamar össze tudott rakni. A tejet elöntögette az embereknek, a fele szalonnát is felvagdalta, a kenyeret is, az ő részit visszatette a tarisznyába. S mondja: Gyere haza, mindenki hazament a Székely határőrsegből, elégett minden, minek harcolsz? Azt mondja édesapám: én nem megyek, én megesküdtem arra, hogy csak az én holttestemen jönnek keresztül, én idáig vagyok – azt mondja – velük. Nahát jól van, akkor még volt egy hadapródörmeister, az is azt mondta, nem, nem megyünk. No, édesanyám oda kirakott mindenfélét, a tejet ott a katonáknak csuprokba szétosztotta, s a nagy házi kenyeret azt is szétdarabolta, s na gyertek, azt mondja, egyetek. Édesapám megtartott magának egy darabka szalonnát s egy darabka kenyeret, s azt a hátizsákba belétette, s mikor meghalt, azt meg is kapták ott a hátizsákjában. Nem ette meg. Másnap ölték meg. Benyomultak oda az oroszok éjjel, lödöztek, s ő egy torjai emberrel, mert azután avval találkoztam, egy kertsarok volt, oda be voltak ásva, s édesapám vagy hét kézigránátot kiserelt maga elejibe, hogy azokkal ő ellenáll... Vagy négyet el is dobott, egy a kertet érte, ott robbant, lehetett látni a helyit sokáig, míg az a kert volt. Közbe ő fel volt térdelve, s úgy vetette azokat a gránátokat. Aztán kapott egy lövést a gyomrába, az érte a veséjét, akkor nyomban nem tudták első segélyben részesíteni, s ott meghalt. Az a másik ember aztán valamilyen gödröt ásott, s abba beletette. Két lövést kapott a gyomrába. Édesanyámnak megmondták, ott el is földelte valaki, úgy, hogy a bakancs orra ki volt a földből. A hátizsákja rá volt téve a mellére. Az oroszok lötték meg. Onnan aztán kivették, s ahogy elcsendesedett a helyzet, kivitték a temetőbe, s a pap rendesen eltemette.

A háború háború. Ott ember emberrel áll szemben, fegyver fegyverrel.

Vagy négyszáznyolcvan ház égett le Szentléleken. A rokonsághoz, mindenüvé mentek, mert a község nagy, ezer házzal több van, mindegyik elhelyezkedtünk, ahova tudtunk, s fogtunk neki a nyomorúságnak. Nekem azelőtt csépett a gép, volt vagy száz zsák gabona, két hétig égegetett az a rakásban, minden elégett, de az a gabona úgy magában örökké füstölt, égett. Megmaradt egy disznónk, az elszaladt mindjárt arrébb pár száz méterrel, az égés

nem ment arrafelé, s osztán az ott megmenekült. Volt három tehén, egy csikós kanca. A tehénből is egy megmaradt a mezőn. Kimenekültek szegények. A csikós kancámat aztán az orosz hadsereg kézre vette, s azt is elvitték, s a más tehenemet is. Elhajtották valamerre... Elég a, hogy olyan nyomorúságba maradtunk! Egy bunkeránk volt, osztán nappal nem mertünk járni, még a repülők mindig csak jöttek, jöttek, öt-hat méterre ódaltog úgy lövöldöztek le. Mert gyűjtőlapokat hánytak az épületekre, s azok csak mind úgy gyúltak fel... S akkor mi ottmaradtunk szerencsétlenül, amit egész életünkön át éreztünk. Azok a sok mindenféle ruhaneműk mind odalettek.

Jöhetett a bosszú – mely a szó klasszikus értelmezése szerint ok nélküli, mert te senkinek nem ártottál, semmi olyant nem tettél, amit meg kellene torolni rajtad. Ennek a bosszúnak növeli hát a súlyát, hogy ártatlanokat pusztít. Ez a fajta megtorlás, mely most veszi kezdetét, más kategória, kívül esik még a háború kényszerű kegyetlenkedésein is.

Aki most bosszút fog állni, annak a tette kívül esik a logika merev rendszerén, kívül esik a józanságon – emberségről, humánusról nincs is mit beszélni itt –, és tulajdonképpen semmiféle viszont-cselekedet jellege, okozati jellege nincs. Mert az itt élő nép okot alig adott rá. S ha adott, egy igen kis réteg volt, aki valóban bosszút állt akkor, negyvenben, a magyar bejövételkor azokért a sérelmekért, melyek rajta estek, és megestek. Mert az a 22 év egy folyamatos jogtalanság volt, egy folyamatos jogsértés volt, s aki akkor bosszút állt, egy elenyésző kis százalék, ezrelék, annak lehet a bosszú bosszúja az, ami most fog történni.

Félelem borul a tájra, a visszkapott – nem visszaszerzett, hanem visszaadott, a „felszabadítással” visszaadott – területeken jött hát a bosszú. Igen, a bosszú!! Nagy a félelem szerte Erdélyben, mindenütt csak az hangzott, hogy ungurii, ungurii, ungurii, így a magyarok, úgy a magyarok, miért a magyarok. Rettegnek a nők, nem járnak az utcán, rettegnek a férfiak, félnek, hogy csak úgy, belökik egy sorba, s elhurcolják őket. Az Isten tudta, hogy élnek, főznek, esznek az erdőkben rejtőzködők. Nem is főznek, mert ha tüzet gyújtanak, meglátják a füstöt, s már ott is vannak ... Még a kémények füstje is árulkodhatott, s már este „ott voltak a vendégek”. A nem kívánatosak. Így aztán a pajtahíján, boglyákban hálnak, oda „csinálják be magukat”. Kitépik a szénát, s oda húzódnak be éjszaka. Félve ott is, mert ha jönnek, bajonettjeikkel szurkálva keresnek téged – te, ellenséges lény, ki itt nemkívánatos vagy, nem kellene hogy légy, nem kellene, hogy élj, legszívesebben még a nyomodat is eltüntetnék. Felégetnék utánad az erdőt, mezőt, hogy ne légy, hogy tűnj el erről a földről, melyről úgy érzed, hogy hazád. Ehhez viszonyítva 1918, amikor csak megérkeztek és itt voltak, szinte a vágyak világába költözött. Akkor még örültek is neked, hogy íme, lehajtott fejjel jársz, s büszkéek voltak arra, hogy félsz. Vagy arra, hogy sikerült ajkadra fagyasztani a szót, a dalt. Most ha mégis csak „hasznos” tudsz lenni, az csak azért van, mert bőg egy tehened, nyerít egy lovad, rőfög

két-három disznód, amiket el lehet hajtani. S ha elmentél, s hagyta magad után egy házat, oda be lehet költözni.

Elhajtják a háborúból megmenekült férfiakat, hogy majd elpusztítsák haláltáboraikban, pusztítsák, pusztíthassák ezt a szerencsétlen népet, melynek egyetlen bűne a léte. De hát ezt már tudták az itt élők, már tapasztalták 22 éven át, hogy bűnben fogantatunk, hogy bűnösök vagyunk, hogy átok reánk a bűneinkért, a kiejtett szavainkért, a lelkünkért, a mosolyunkért, a szerelmünkért, a gyermekeinkért, mindenért, mindenért, amiben mi valahogy, valamiképpen benne vagyunk.

Igen, a bosszú! Jön a bosszú. A bosszú egy nemzet ellen. Itt: egy nemzetrész ellen, mert másutt, a Kárpát-medence más részein is, mindenütt jön a bosszú. Jön, mint veszett szörnyeteg, jön fekete álarccal vagy álarc nélkül, jön idegen segédlettel, a hős szovjet hadsereg segédletével, jön, hogy felszabadulhass te is a rabiga alól. Nemhiába faragott a nép tréfás szójátékot ebből a felszabadulásból. Hogy: Három dulás volt a magyar történelemben. Tatár dulás, török dulás és a harmadik: a felszaba-dulás! Olyan ez, mint amikor a saját magad nyomorúságán próbálsz nevetni, ez a nevetés is enyhít, ez a nevetés is gyógyít a maga módján. De elég az, hogy folytatódhat minden ott, ahol abbamaradt négy év előtt...

Elkezdődik a szabad garázdálkodás. Miközben odább és odább, és odább folynak a harcok, rendre töri fel az óriási túlerő az itt elhelyezett kisebb harci egységek ellenállóképességét, a megszállt, birtokba vett területeken dül a rablással, fosztogatással társított bosszúhadjárat. Önkéntesekből szerveződött román csapatok – a helyi lakosság így nevezte őket: mánisták, vagy vasgárdisták – járják a falvakat, hurcolják el a magyarság javait, állatait, „bűnöseit”, szabad prédaként kezelve itt mindent, még az emberi életeket is.

A szomszédunkban volt egy ember, annak volt egy nagy disznója, s odamentek a vasgárdisták, hogy na, vigyék el a disznót. Az ember a mezőn volt, s a ledánka utánafutott, hogy jöjjön haza, me ne mit akarnak. Az ment egyenesen a kastélyba az orosz parancsnokságra, s papírt hozott, hogy nem szabad bántsák. Ezek éppen tették fel a disznót. Mutatja a papírt, hogy ne mit kapott. Erre úgy elverték az embert, majdnem agyonverték! Futott hátra a kertbe, utánalöttek. Leesett hasra. Kiáltás, hogy jöjjen elő, s tegye fel a disznót. Nem mozgott ott a földön. Mondom: hagyjanak békét, me nézzék meg, meg van halva. Mindjárt feltámad ő! Hát a puská tusával úgy verték ott a földön, hogy még egy marhának is sok! S akkor felállították, s kényszerítették, hogy menjen, s tegye fel a kocsi a disznaját. De mán orrán-száján folyt a vér. S ott is aztán orrba ütték, s így ököllel itt hátul a nyakát úgy verték, hogy abba aztán belé is halt.

Itt, ebben a kísértetjárásban még az ellenség is szövetséges lehetett, még az ellenségnél is kerestethetik a pártfogó, az igazságtevő. Józanul érzi meg a nép, hogy a front mögött is kell hogy legyen egy rend, a mindenkori megszállók érdeke ez.

Az oroszok itt voltak a kaszárnyában, s embereket szedtek össze, hogy gyűjtsék össze a löszert, szedték ki ezekből a bunkerekből, s vitték Kézdivásárhely felé. Szekérrel s mindennel vitték. S én éppen hazajöttem, hogy reggelizzek, s hát mennek szekérrel a mánisták. Azelőtt hallottuk híret, hogy miket csináltak. Én vissza, a főhadnagynak kézzel-lábbal addig magyaráztam, hogy adott egy orosz katonát mellénk, s még a civileknek is puskát, menjünk, hajtsuk bé, azt mondja. A legfelső házat kirakták mán. A feleségemmel levágattak vagy öt tyúkot, hogy mikor visszajönnek, ha nem lesz készen addig az ebéd, hát a fejünkkel fizetünk. Mi vissza kellett, hogy menjünk az őrségbe, aztán feljöttünk az orrossal, s letartóztattuk őket, s behajtottuk oda a kaszárnyához. Berekesztettük oda a garázshoz, amíg jött a főhadnagy. Hát egyiknek a nadrágjában – vaslábi volt –, a nadrágjában volt egy listya, akiket ki akarnak végezni.

Jönnek a kérdőre vonások. Hogy mit, miért és hogyan.

Hogy miért voltál boldog, miért mertél örülni? Örülni ama '40-es késő ősznek, aztán az egymást követő tavaszoknak és nyaraknak. Hogy miért vagy az, aki vagy, miért nem más, miért szereted vagy merted szeretni azokat, akik idejöttek, visszajöttek. Most itt a pillanat, hogy felelned kell ezért, mindezért, mindenért.

Meghalsz, mert magyar vagy!

Sóhajföld történetében nem volt még egy olyan szomorú ősz, mint az 1944-es. Tudomásul kellett venni, hogy vége, hogy ami eddig történt, csalóka szivárvány volt, mely összekötötte az eget a földdel, a te lelkedet néped lelkével, s hogy egy olyan jövőről álmodhattál, mely szép és igaz, hol nem sósabbak a könnyek, s a fájdalmak sem mások, mint a világ más tájain.

Kegyetlen bosszúhadjárat folyik az egész Kárpát-medencében! Sebba a bosszúhadjáratba ékelődik be minden, ami történik nemcsak nálunk, Északon és Délen, minden utódállamban, mindenütt, ahol magyarok élnek, mernek élni, mernek lenni. Ennek lehet, hogy „kapóra jött”, s az is lehet, hogy „átgondolt” része Szárazajta, Csíkszentdomokos, s Erdély-szerte a többi, sok ember halálát hozó gyilkosságsorozat. Csak egy közös volt köztük: védtelen, ártatlan embereket öltek. Nemcsak rabolnak, fosztogatnak, nemcsak törnek és zúznak, az ártatlanok tömkelegét elhurcoló, az embert barommá alacsonyító bosszúhadjárat tömegmészárlásokba torkollik. Tömegmészárlásokba Szárazajtán és Csíkszentdomokoson. S messzebb, távolabb Egeresen, Szilágyságban, Biharremetén... Nincs kegyelem, nincs kímélet. Fejek hullnak, a legállatibb módszerekkel. A szárazajtai hóhér, aki – saját tettét indokoló szavaival – minden magyarnak levágná a fejét, ott fog állni véres bárdjával, ott a falu népe előtt valahol lent az embertelenség mély árkában,

nemcsak az ember, az eldobott, ellökött Isten testén is tapodva... A gyilkos, a gyilkosok ott vannak a megalázottakkal, a megfélemlítettekkel szemtől szemben, s nem tudni, nehéz megmondani, hogy melyiknek a dolga a nehezebb. A tiéd-e, aki a népedért szenvedsz, a népedért fogsz meghalni, vagy azé, aki előbb szembenéz veled – vagy nem néz szembe, lesüti szemét? –, s azzal fogja a megvizezett kötelet, bárdot vagy más gyilkos fegyvert, és téged megöl, elpusztít vagy örök életedre nyomorulttá tesz.

Nehéz idők ennek is, annak is.

Annak is, hiszen még meghalni is jobb, mint gyalázatban élni...

Vagy a diadalittas mámor elfeledtet mindent?

Kidobolta egy ember egy nagy fazékkal, hogy minden magyar menjen az iskola udvarára, mert népszámlálás lesz. Én otthon voltam, kicsike voltam, mit tudtam én, mit nem tudtam, hogy mi történik. Elmentem én is oda. Gondoltam, én is magyar vagyok. Engem nem engedtek be a kapun. Azt mondták, hogy tizenhat éven aluliakat nem engednek be. S én kaptam magamat, s mégis bementem, mert iskolába jártam, tudtam, hogy hol kell bemenni. Lestem, hogy mit csinálnak. Ott gránát, s mindenféle lőszer volt, hogyha mozdul valaki. Amikor begyűlt a nép, lezárták a kaput, ne tudjon senki se be, se kimenni, külön állították a férfiakat, s külön állították a fehérnépeket, s külön a cigányokat. S akkor vezették ki az embereket. Előre vezették azokat, akiket lekötöztek, s vizes kötéllel megverték. A bácsikat, akik nem tetszettek a románságnak. Lekötötték, s jól megverték azzal a vizes kötéllel. Katonaság volt ott, úgy mondták nekik, hogy vasgárdisták. Jól megverték, erősen megverték azzal a vizes kötéllel ott, a tőkén – me vittek egy nagy faragótökét egy ácsmestertől, azon. Vágtak rájuk olyan ötven-hetvenet, s életben hagyták, de amíg éltek, érezték.

A testvérem volt a harmadik... Őt is reahúzták oda, azt hitte, hogy csak megverik. De neki már meg kellett halni. A negyedikre, a bátyámra ötöt vágott az az ember a fészível, aztán meghorzadt, s eldobta a gyilkos bárdját... Két golyót kellett még hogy lőjenek, hogy meghaljon. Még hosszan élt a gyilkosa Bükszádon. Aki arra vállalkozott, hogy az egész erdélyi magyarságnak a nyakát elvágja.

Mindezt látja a falu népe, a beteretelt, odaterelt magyarok, a bűnösök, a bűnös nemzet fiai... Akik arra ítéltettek, hogy az ő szemük láttára, a te szemed láttára múljon ki az apád, a bátyád, az öcséd, a férjed, a szerelmed...

Én úgy megijedtem, én úgy elmentem, s mondtam édesanyámnak, édesanyám, most mind meg kell haljunk!

Csúf dolog volt! Akkor elővezették a többieket, s még tizenegyet meglöttek.

Volt olyan bácsi, hogy tizenhármat realöttek. Elekes Lajos bácsi. De Lajos bácsi nem halt meg. Felállott, s mindig mondta, hagyják a két kicsi gyermekéért, mert ő nem bántott senkit. Az ujja begyétől kezdték löni, s amíg könnyektől lehullott a keze, addig lötték. Csak a karját. Hogy jajgatott, könyörgött. Hagyják meg az életét. Géppuskával lötték. Me már a szenvedést látták, hogy nem bírja az idegrendszere, akkor aztán agyonlöttek. De nem

hagyták meg. Nem maradt meg, mert mindig felállott, s mindig kérte, hogy hagyják meg az életét. Tizenhármat kellett realőjenek, de nem hagyták meg úgy sem. S utána a többit, a tizenkettőt lelövöldözték.

Tizenhárom emberrel végeztek már, amikor valahol valaki – soha nem derült ki, hogy ki – valahol a közelben elsüt egy fegyvert, s valaki elkiáltja magát, hogy jönnek az oroszok. Az oroszok valahol mumusok is voltak a garázdálkodóknak, sohasem tudhatták, hogy mi fő bennük, mit tesznek, mit akarnak. Azok voltak az Úr, s félve követi őket csak a csöcselék, az árnyékukban rejtőzködött-ólálkodók hada. Tartanak tőlük. S arra a fegyverlövésre szétszaladnak, ők a hősök, a bátrak, a bosszúállók, s így történhetik meg, hogy a több mint hatvan „előállítottból”, kiszemeltből 13-at sikerült likvidálni... A többiek megmenekülnek.

Ott, Szárazajtánál.

Ilyen banditák voltak ezek, úgy lemaradtak a katonaságtól, összeverődtek mind. Szekérrel, s gyalog mentek, ahogy lehetett. Jöttek a falukon keresztül a házakhoz, s motozást csináltak, s úgy érkeztek meg Csíkszentdomokosra egyszer egy vasárnap, két szakasz. A falu végén megkezdték, egy házba sokan bementek, s házbán, udvaron, mindenütt keresni kezdtek. Ha kaptak puskafélét vagy katonaruhát eldugva, maguk előtt hajtották a „rejtegetőket”. Előbb jól elkínózták, megverték, s aztán... Na, azok meglöttek tizenegy embert, ott a faluban. Két asszonyt, kilenc férfit. A falu népét, akit csak tudtak, hajtottak oda, kényszergették oda. Ha egy új cipőt megláttak valakinek a lábán, lehúzták, s jól elverték. Ha nem engedte, meglöttek azonnal. Ha felesége volt valakinek, leánya, a kemencébe bűtatták, hogy meneküljenek, mert elbántak velük. Anyósom mondta, hogy a férje meg volt halva, bementek. Mi van a háznál, vegye elő! Motozást csináltak. Megpofozták, ha amit mondtak, nem csinálta. Olyan sírva ment. Jere, mert ne, meg akarnak ölni! Egy kilencvenöt éves öregasszonyt lelöttek a saját udvarán, hogy valami pisztolyról ő tud. S ő nem tudott semmiről semmit. El voltak mind menekülve, gondolták, az öreg nénit nem bántják, azért hagyták ott a háznál. De meglöttek! Nem kegyelmeztek! Aztán vették a férfiakat. Összegyűjtötték őket. Például odafel az a Kedves Feri legény volt, ez a szakács, na, az is legény volt. Volt egy Bótyi fiú, az is legény volt. Akkor Kósa János, ő fiatal ember volt. Kicsi gyermeke maradt. Albu Péter, ő fiatal ember volt. Kurkó Jóska, fiatal ember volt. Kicsi gyermeke maradt. Akkor az a Bíró Lajos bá odafent. Ott is maradt egy csomó gyermek. Hajtották őket, vitték a kivégző helyre. Nem mondták, hogy meg fogják ölni őket. Akit az úton elfogtak, hajtották, menjen, hogy nézze. Kiásatták velük a gödröt, s szépen, sorjába lötték agyon őket a Gábor-kertben, a gödörbe beléhányták az egészet. S akkor az úton menő embereket kényszerítették, hogy jöjjenek, s takarják be a sírt.

Remetén 60 körüli volt az áldozatok száma. Egeresnél előbb élve kezdték eltemetni, nyakig beásták a földbe az áldozatnak kiszemeltek, s úgy, csak akkor, azután vágták el a nyakukat.

Példamutatások a kegyetlenségből... Mert: ilyen az ember...

Ilyen?

S ha ilyen, akkor nem igazak a régi, több ezer éves szavak, hogy gyönyörű lenne embernek lenni? Hogy szép az emberi lét? S hogy az ember arca Isten Arca Mása lenne?

És akkor az sem igaz, hogy „szeresd felebarátodat, mint önmagadat”?

Vagy csak az van, hogy néha eltűnne a jóság? Vagy születnek emberek, akikből hiányzik az emberség, a jóság? Vagy az idők hozzák ezt? Egy-egy kor, mint ez, amikor Észak-Erdély magyarságának véget ért a virágvasárnapja? S hogy miért mert virágvasárnapja lenni? S szeretetünnepe volt... S miért mert szeretetünnepe lenni? S ezt kellett megboszuszolni? Hogy te pár évig embernek érezhetted magad? Ezt? S ha ez így van, akkor az a kérdés is előtolakszik: annyira szűk látókörű az ember? Annyira, hogy csak ennyit lát: Én vagyok, csak Én, és senki más? Csak az én érdekem, és senki másé?

És mi az, hogy az én érdekem? Te ki vagy, hogy csak a te érdeked? És józan gondolkodás nincs? Az, hogy itt él egy nép, ezer év óta itt él, neked soha nem ártott, ellened soha nem tett, téged befogadott. Mert le sem lehetne tagadni, hogy Sóhajföld románsága a települések külső láncolatának a hegyek, tehát az ó-Románia felé eső szélén él, hogy ők a hegyeken át kerültek oda. És ott élhettek, ott templomokat építhettek, iskolákat alapíthattak, ott otthon lehettek. És most: miért az az ő érdekük, hogy mi ne legyünk, minket tüntessenek el a föld színéről?

Bár – ez is igaz – örök alantas vágy, hogy a birtokos, a birtokló kitaszítottassék a birtokából, s amit az munkával, kitartással, hosszas küzdelemmel szerzett, gyűjtögetett, rakosgatott össze, az egyből a te öledbe hullhasson. Valami ilyesféle is történt, valami ilyesféle folyamatok is mentek végbe itt, ezen a szomorú, vagy szomorúvá lett-tett tájon.

Az ige is megfogalmazza, hogy *„bűnösök vagyunk, bűnben fogantattunk, hajlandók minden bűnre!”*

Csakhogy a bűnök között is vannak különbségek.

Azt is hirdeti az ige, hogy Krisztus a maga áldozatával megváltott minket a bűneinktől...

Gézában összekavarodnak a fogalmak. Tudja, hogy van jóság. Azt is tudja, hogy van szeretet. És hogy ezek örök törvényei a létnek. És ezek az erősebbek. Ezek az igazabbak. De akkor miért ez a határtalan gyűlölet, mely a legszörnyűsegebbre is képessé tesz téged? És miért az, hogy pópák is vannak – és vannak – a gyűlöletszítók között. Sőt: az egyház is szítja a gyűlöletet! S sokszor hazug szóval hirdeti! Isten székéről elharsogott hazug szóval! Hogy talál ez a tanításhoz? Milyen lélekkel állhat a szószéken, vagy Krisztus Fejfája szimbóluma előtt, kezében a szentséggel az, aki azt mondja: gyűlölöd felebarátaidat? S vajon mit érezhetett az a szárazajtai gyilkos, aki akkor, ott, eldobta a fejszéjét? Megrettent a bűnétől, s önmagától? És: a bűneitől is megrettent? Elrémult önmagától, elrémult önnön Istentől elfordított arcától? S elég volt ennyi? S ezzel a gyűlölet is megszűnt benne? És ha igen, addig miért tudott úgy gyűlölni bennünket? A

gyűlölet is száll nemzedékről nemzedékre? Vagy egy-egy ember lelkében ébred? Vagy tömeg-áruvá válik, melyet ki lehet árusítani adott pillanatokban? Szítani lehet? A magját gondos kezek vethetik, vethették el? Szórták el, és számítással szórták el?

Hogy ilyen is van, tetten érhető. Vagy kikövetkeztethető. Ha csak egymás mellé rakod a történeteket, akár a Kor dokumentumait, Trianon „tényanyagát”, alátámasztó indokanyagát, mindazt, amit elmondtak, leírtak rólunk, viszont-vádirat lehetne.

Tényleg magasabbra nőttünk volna egy fejjel?

Egy sóhajdi földműves mondta: Ott tartottunk, hogy kezdtük utolérni a szászokat. Tehát – a mi tudatunkban – az egy fejjel több állapot is kétes. Mert magunk előtt láttuk a szászokat, Erdély német lakóit. És tényleg mögöttünk voltak a románok? S ha így van: miért a mi bűnünk ez? Királyaink ezeket is, azokat is befogadták. De a szászoknak kiváltságokat adtak, azok jobban tudtak fejlődni, és fejlettebb népként érkeztek ide a mi földünkre, s ezt a fejlettséget – német kapcsolataik ápolásával – meg is tartották. Lépéselőnyben voltak végig. Szebbek voltak a városaik, rendezettebbek a településeik, mi jobban őriztük pusztai mivoltunkat, végig meglátszott ez településeink arcán is... De: tettünk azért, hogy mi is fennebb emelkedhessünk, s azért vagyunk bűnösök, hogy valóban civilizáltságban is a románok előtt álltunk? Hogy szerettük a földünket, amit ugyanúgy megszerettek, és meg is szerethettek románjaink is? Ugyanazt a földet, hazát nem szabadna két különböző nép ugyanúgy szeresse? Nincs ilyen, vagy nem lehetne ilyen, hogy közös haza? Az enyém kizárja a tiédet is? A pszichológusok emlegetik az alacsonyabbrendűség ösztönét, mint agresszív erőt. Ez lehetett ebben a fejszés emberben is. S ezekben a gyűlölettől áthatott „harcosokban”. Ők tartottak többnek minket, mi nem hivalkodtunk ezzel soha.

Az ő arcuk más lett, a mi arcunk más volt.

A történelem igazolja, hogy nekünk nem voltak Horiáink és Crisánjaink, Avram Iancuink és Axente Severjeink. A kollektív gyűlölet ilyen szinten soha nem létezett bennünk. S ha létezett a magyar szegénységben is, az nem népek, velük együtt vagy mellettük élő szolganépek ellen irányult. S ezer év története nem mutat egyetlen példát sem arra, hogy bármely honfitárs nép ellen, bármely velünk együtt élő nép vagy annak fia ellen kardot vagy kést emeltünk volna. Hogy hátba szúrták volna akár az uraink, akár a parasztjaink őket. Hogy népeket irtottunk volna.

Hogy a magyar befogadó nemzet, ez nem kitalált szólam, ez igazság. Mélyről fakadó igazság. A magyar törvénykezés sem ismerte az „idegen” fogalmát mint megkülönböztető jelzőt. Csak bűnöst és nem bűnöst ismert. Miközben Európa más területein bűn volt idegennek lenni, bűn volt másnak lenni. Ami 1918 után történt a Kárpát-medencében, s ami most, ezekben a szomorú időkben történik, az ezer éven keresztül mind ismeretlen jelenség volt ezen a földön.

Ebben a földindulásban, ebben a ránk zúdult fergetegben az egyének más és másképp

viselkednek. Sokan vannak, akik, ahogy átmegy a szülőföldjükön a háború, értelmetlennek látják tovább küzdeni. Minek harcoljak tovább, ha a hazám elveszett, gondolják sokan. Azt már az egyszerű emberek is látják, „ennek az oldálnak” a háború elveszett. Miért vigyem mészárszékre a bőrömet?

Tele vannak hát az erdők menekülőkkel! Menekülnek, hazatérőben vannak a szülőföldjüket elvesztettek, a frontokról lemaradtak.

Az a hír is járja: Debrecennél vannak az oroszok, s fennáll annak a veszélye, hogy a kiflit, egész Észak-Erdélyt levágják, s egyben fogságba ejtik az ott levő teljes magyar haderőt. Ezért lett a magyar hadvezetésnek is fontos egy adott pillanatban a hadsereg menekítése, s Észak-Erdély feladása.

Akkor én miért menjek tovább? Mondhatták a lemaradók.

S lemaradásuk szép emberi megnyilvánulásokat, szép emlékeket is hoz. A köznép, az átlagember, az egyén – legyen az román vagy legyen az magyar – megmaradt jónak, megmaradt embernek. A sokszor két-három hétig a lakott területeket kerülő menekülőknek enni is kell. Mert az élet ezt is megköveteli. S Géza egyetlen esetet nem hallott, pedig százak idézték fel ekkori hányódtaásaikat, reménytelen vergődésüket az úton, rejtőzködésüket, félelmeiket, egy sem idézett olyant, hogy a falu széli házakhoz sötétedés után bekopogók ne kaptak volna egy falat kenyeret, esetleg – a már beállt hidegek elől – éjszakai szállást. Ugyanaz az ember, aki mint a tömeg része, mint horda tagja esetleg megölt volna téged, mint egyén, ha az otthonába kopogtattál, emberként fogadott.

Így lenne ez? Vagy aki otthonába fogad, az azért van otthon, mert ezzel is őrzi emberi méltóságát, tartását, hogy nem állt be ama gyilkos bandákba?

Igaznak maradni, becsületesnek maradni minden körülmények között lehet. A nehéz idők olyanok, mint a szűrők. Kiszűrrik, kimossák a sarat, az iszapot a nemes mellől. Elkülönítik azokat egymástól. A románság jó része, az átlag megőrizte a maga különértékét.

Az emberség sem nemzeti, emberi tulajdonság. De mert az ember, minden ember valamely nemzetbe születik bele, így lesz nemzetek tulajdonsága is. S a nagy-nagy embertelenség sem tud mindenkit embertelenné tenni. S ez erősíthetné lelkeinket. Hogy (azért) aki ember, mindig megmarad embernek... Aki igazán ember.

Az idők is hozzák, azok is kivetköztethetnek emberségedből.

De miért lesz olyan az idő, miért veszítteti el az ember humánus arcát az idő?

Miért volt jobb régen az ember? Miért volt tisztább régen az erkölcs?

Abban van valami hamis, valami gyanús, hogy a szörnyűségek mindig tetszetős köntösben, gyönyörű jelszavak mögött törnek a felszínre. Már 1789-ben oly csodálatosan zengtek a szabadság jelszavai! Vajon csak eltorzultak? Vagy eltorzították őket? Vagy eleve a gonosz erői burkolóztak gyönyörű jelszavakba, rejtőztek e gyönyörű szavak mögé, s már a gonoszság szándékával festették azokkal a gyönyörű szavakkal zöldre az eget.

Nálunk csoda történt 1848-ban.

Egyetlen ország – vajon tényleg így van ez? – lett Magyarország, ahol nem mocskolódtak be ama szent jelszavak. A szabadság, egyenlőség, testvériség jelszavai. Vagy maga az a szó, hogy forradalom. Azzal, hogy átcsapott szabadságharcba, s az el nem ért, a kiharcolni nem tudott szabadság szent lett, mocsoktalan lett, azzal maradhatott meg tiszta arca?

S ha ekkor is ott dolgozott a háttérben az alantas erő, a forradalom köntösébe akkor, nálunk nem tudott beleöltözni, beleköltözni? Vagy a túlsó oldalhoz csatlakozott, onnan sütögette lövegeit, onnan vetette be romboló erejét? S így, ezért maradhatott tiszta a mi 1848-unk?

Vagy nem föltétlenül lop el a settenkedő erő minden forradalmat?

Vagy olyan forradalmak is vannak, melyek nem ál, hanem igaz forradalmak?

Melyik az igaz? Hol az igazság? Mert tornyot lehetne építeni az ellopott forradalmakból.

Csak azért, mert a tiszta mögött ott settenkedik a Szenny ereje? Melynek ott van a maga felszínre hozható salakja? Vagy valakik elő is készítik, fel is készítik, csatasorba is állítják ezt a salakot a maguk szolgálatában?

Az idők kovácsai, a világra törő erők mindig a salakra alapoznak. Szükségük van rá, ezért segítik, ösztönzik annak a felbuzogását... Most, a világégés után, amikor végre lélegzetet vehetett volna az emberiség, nincs levegő, nincs lélegztétel. Rád zúdulhat újból más formában a rossz, a gyilkos erő. Elfoglalja, átveszi hát a salak a számára felszabadult vagy felszabadított, előkészített helyet – akárcsak 1917-18-ban és 19-ben történt –, újra utat, lehetőséget, sőt – talán – feladatot kap. Újra ösztönözni kell, felszínre kell segíteni azt. Az egész nemzetközi politika a salak felbugyogtatását ösztönzi, szolgálja. 1944 őszének tömeggyilkosai mögött is ott áll a vezénylő erő? Az Erő egyik arca? A kor hát a gyilkos, az embertelen, vagy az az erő teszi gyilkossá a kort? A zavarossal jön felszínre a gonosz, vagy a gonosz zavarosít, hogy felszínre jöhessen? Ők, akik rablóbandákba szerveződve ölnek és fosztogatnak, ők is eszközök csak, az alantas erő eszközei? És neked is, másinak, másik oldalon állónak, aki bujdokolva, embertársaidtól is segítve épp csak hogy megmenekültél, vagy azt hitted, hogy megmenekültél a poklok poklából, egy pillanatban rá kell döbbedned, hogy számodra nincs menekvés. Tesz azért a kor, tesz azért az ellenséges erő, hogy ne menekülhess. Te is néped fia vagy, hát halálra kiszemelt vagy.

Újra mi, magyarok leszünk a célpont. Vagy legalábbis az egyes számú célpont.

Egymással párhuzamosan mindenütt elindul a magyar-irtás. S csak kis vigasz, hogy a vörös eszmének, Lenin és Sztálin eszméjének az „intézményesített”, a Jaltánál elhatározott és szentesített terjesztésével nem csak mi dőlünk egy újfajta rabigába. De ebben a bemocskolt, torz arcúvá alakított világban is észre kell vennünk, hogy külön szerep

jutott nekünk. Külön szerepet szántak nekünk. Maradékainkban is kell pusztíttatnunk, maradékaink, a háborút túléltek ellen indul meg a külön hajtóvadászat. Összehangoltan, mintha egy kötélén rángattatva! Nemcsak Sóhajföldön, az egész Kárpát-medencében így történik ez. A „lehetőség” adva van, elindulhat hát az utóháború – mert egy újfajta háború, egy újfajta emberellenes hadviselés volt ez – a magyar férfilakosság kiirtásáért...

Földünkön többszörösen meghaladta az így elpusztítottak száma a háború áldozatait. Véget ért a háború, s elkezdődött a népiirtás. Kolozsvár férfi lakosságát, ötezernyi embert összeszednek, sorba állítanak, Tordáig gyalog hajtják őket, aztán vonattal tovább, el a földvári lágerig, aki ott életben marad, Foksányig, s aki ott is még megmaradt, onnan ki a Szovjetunióba. Sóhajföld férfilakosságát 3 napi élelemmel rendelik „répaszedésre”. Az ő emléküket őrzi ez a megnevezés: répások. Répások voltak ők, sok tízezres nagyságrendű néprész, a háborúból lemaradt vagy oda (még vagy már) el nem vitt katonaköteles férfiak, akik – a hivatalosan hangoztatott „mese” szerint – *partizánok* voltak, a front mögött ölték a szovjet katonákat, s ezért kellett összeszedni őket.

Apámat keresték a szénában is.

Akik itthon voltak, mind összegyűjtötték, s mind elvitték, elhajtották.

Tamásfalváról, mindenünnen eszszedték, s mind odaveszett a tenger nép!

Mind fiatal legények voltak. Tőlünk sokat vittek el, lehet, még ötvenet is, s az összesből egy jött haza.

Amikor itthonról elvittek, az éjjeliőrök kísérték föl. Nem is tudtuk, miért. S mikor összegyűltünk annyian a pincében, akkor kísérték le Szentgyörgyre. De akkor már a csendőrök. Ők azt mondták, a répát kisedjük, az őszi dolgot elvégezzük, s akkor jöhetünk haza. Több tízezeren voltunk.

Az egész falu körül volt véve őrséggel, megszöktünk vagy hárman, de nem tudtunk elmenni, visszakísérték.

Úgy elvitték innen a környékről, sose jöttek haza.

Nem jöhettek haza. Sajnos, nem. Legtöbben soha.

Miért kellett elpusztítani őket, Sóhajföld ifjúságának színe-javát? Szinte mindenkit, aki nem került hadifogságba, vagy élve hazakerült a háborúból. Miért? Mint Kelet-Szlovákiában és Kárpátalján. Kinek a parancsára?

Itt: mindenki a földvári lágerbe kerül... Az erre a célra kijelölt pusztító-helyre.

Az egy nagy birtok volt a földvári vár, aztán kezet tettek rá, s börtönt csináltak. Láttam, hogy mennyi gyermek, mennyi fiatalember, idős ember, mind vitték oda bé. Amikor kijött az őr, mondta: Na, látták, hogy mennyi embert hoztak? De mennyit bevitték még azelőtt! S éjjel kiket hoz a vonat. Lefogják a falukból a magyarokat, s mind ide behozzák! Itt kínozzák!

A haláltáborban ott a környék férfilakossága! Sóhajföld férfilakossága.

Miért kellett őket odavinni?

Miért kellett a Kárpát-medencében mindenütt összeszedni, elpusztítani nemcsak a

mát, a holnapot is. Kihasználva az „alkalmat”, a háború utáni bizonytalanságot, zűrzavart, s végezni ezt a szörnyű, aljasan alattomos emberpusztító munkát. Ezt az összehangoltat. Halálmalomban örölni be a fiatalokat, s a bennük rejtőzködő leendő életek csíráit. Mert amikor egy fiatal megölnek, az élet továbbhullámzása, továbbfolyása lehetőségét is megölik. A mában a holnapot is.

Mennek hát a hosszú sorok, be az ítélethelyre, s végrehajtóhelyre.

Bűn és büntetés. Ahol van büntetés, kell hogy legyen bűn is. Bűnhődni is csak bűnért lehet. Így hát nem büntetőláger ez, hanem végrehajtó. Ítéletvégrehajtó! Az ítéleté, mely meghozatott és jóváhagyatott. Valahol ülésezett a nagy ítélőtanács, döntött, meghirdette és jóváhagyta a döntését... És te betereteltsz a gyűjtőhelyre, a halál folyosójára, a halál óriáspincéjébe, a tél fűtetlen barakkjaiba, a számodra kihúzott szögesdrótok mögé, kiragadva az otthonodból, a tied köréből, a néped köréből, hogy aztán ott bent tudd meg, hová jutottál.

Úristen, hová jutottam?! Ez nem fogolytábor, ez megsemmisítő hely. Ez a halál küszöbe, ahonnan csak egy irányba vezet az út, a halál irányába. Ezért nem kapsz enni, ezért nem kapsz inni, ezért vonják meg tőled még a levegőt is!

A képzelet gázkamrákat álmodott – álmodott? Vagy meg is építette őket – a megsemmisítésre kijelölteknek... Ott valahol Dachauban és Auschwitzban. Itt nem kellett a „kegyes halál”, hogy azt hidd, fürdőben vagy, s csak azt vedd észre, hogy már nem vagy. Itt a kínzás is a művelet részévé tétetett. Ne könnyű halált, hanem kínhalált szenvedj!

A „fogolytábor” megnevezés hamis és hazug. Nem úgy bánnak veled, mintha hadifogságba estél volna, mert akkor nemzetközi és emberi törvények vonatkoznának rád. Egyebek mellett az, hogy – szinte furcsa ide ezt leírni – enni kell adni neked! Mert ugye te is ember vagy, ha ellenség is, de ember, fizikai lény, lelki lény, test és lélek. Benned is testet ölt a teremtés lényege: tested csoda-laboratóriuma táplálék nélkül megáll. Tudományosan kifejezve: bizonyos kalóriamennyiséget biztosítani kell a szervezetednek. El kell – ha szűkösen is – látni lényed gépezetét. Emberellenes bünt követ el, aki ezt nem tartja be. Rád, akit répát szedni vittek el, rendelték be, három napos ételmet kívántak, hogy vigyél magaddal, feltehetően azért, hogy érij el ide, lehess statisztikai tárgy, kipipálható. Ne az úton hullj el! Rád, és az Erdély-szerte összeszedettekre, elhurcoltakra a „védő szabályok”, a humánus, a modern háborúban betartott embervédő szabályok nem vonatkoznak. Titeket – mintha szándékosan – ki lehet éheztetni, le lehet gyengíteni, éhhalálba hajtva meg lehet ölni! Étlen-szomjan szédelegtek egy ideig, tested-lelked tiltakozik, az élni akarás ösztöne ordít egy ideig belőled!

Vannak, akik üvöltenek is: Adjatok enni! Vízet, vizet, vizet!

Gyilkosok, gyilkosok, gyilkosok!

Ezt hallják meg a láger közelébe settenkedett hozzátartozók.

Láttam, amikor bevitték azt a sok népet oda, és hallottuk a jajgatást, a sírást meg a verést.

Ősszel volt, kaszáltak a réten, s az a katona, aki kijött, örként szolgált, az mondta, hogy mi van ott bent. Ő kijött, kaszáltak oda a börtön részire, mert tartottak lovakat, marhákat ott. A sarjút kaszálták. Mi ott dolgoztunk a bombázás alatt a vasúton, a lénián, Földvár alatt. Éppen ott dolgoztunk, akkor volt egy reggeli nap, hogy tényleg mi van, mért sírnak, mért jajgatnak ott bent. Akkor az mondta meg, hogy éheztetik, verik! Mindennap bészárják a börtönbe, a pincékbe, addig, amíg meghal. S amikor meghal, levetkeztetik, s viszik ki oda. Oda akartunk menni, hogy lássuk a temetőt, de nem engedtek. Körül volt véve a vár.

Így terjed el a hír: ebben a táborban ölik, gyilkolják az emberek! A környék népe cselekedni próbál. Az asszonyok sütnék-főznek, aztán megindul a könnyörgő menet, az emberség menete, a jóság menete: engedjétek, hogy élelmet adjunk az éhezőknek! Vannak, akik napokig állnak ott szinte sorban, s hiába kérnek, követelnek.

Annyi téstát hoztak, annyi szalonnát, annyi mindent a csíkiak. Követelték: engedjék be, adják átál a csomagokat. Nem engedték! A kerten át lódigáltak mindent. Ej, emberölés vót!

Mígnem egyszer megjön a lehetőség parancsa: igen, adhattok, de csak kilós csomagokat! S amikor száz éhező közé megérkezik az 1-2 kiló, olyan ez, mintha a kiszáradóban levő fa egy csepp vizet kapna. Az alultáplált, legyengült emberek közé beüt a hastífusz, s tömegesen kezdenek hullani. Hullanak, hullanak, halnak, halnak az emberek... Reggelenként szekeresleg viszik ki a holtakat a tömegsírokba. Minden nap félszázával, százával. S akik még életben vannak, a szívósabbakat, ellenállóbb szervezetűeket továbbviszik, hogy hozzassák az újakat, a halálra kijelöltek – úgy tűnik, ez sohasem ér véget – újabb szállítmányait.

Voltak, akik megszabadultak azzal, hogy átállottak románoknak. Akik átálláltak, azokat eresztették haza. S a másokat pedig, akik nem írtak alája, azt vitték Földvára. Egy alkalommal Szentgyörgyre megyek, ott voltak még a makasaiak, Bokor Béla s Csákány András. Künn vannak, egy asztalka vót, a feleségek élelmet vittek nekik, ott vótak. Szervusz Béla, szervusz András. Nem írtatok alája? Én nem, mondta Csákány András. A másik, Bokor es azt mondja. Én nem. Hát odaveszel! S oda is veszték, mert elvitték őket fogságba, s meghaltak ott. Idevalók voltak még ötön. Azt mondták mind: Én nem adom el magam!

Aki megmaradt, azok számára folytatódik a kálvária. Továbbra is rajta maradnak az elpusztításra kijelöltek futószalagján. Foksányba viszik őket, majd onnan a Szovjetunióba, egy Prut menti város számukra kijelölt négyemeletes, de ablakok nélküli épületébe.

Senkinek nem volt se pokróca, se ágyneműje, se semmije. A szögesdrótokat is velünk húzták ki a büntető-láger körül, már benne a télben. Lementünk az egész a pincébe a hideg elől. A négyezer ember! De ott ezer fért el csak. S akkor egymás hátán voltunk. Ha valakinek baja volt, kellett volna menjen a vécére, vagy a csuprába végezte a baját, vagy ha kifutott, rálépett a másiknak az arcára, karjára, gyomrára. Ki volt? Ki volt? Ott semmi munkát nem csináltunk. Egy gyufás skatulyányi volt az a kenyér, s egy fertály csupor a leves. Harminckét kilós lettem! Azelőtt hetvenhárom kilós voltam! Örökké éhesnek lenni! Mikor eljött karácsony,

addig magyaráztuk egymásnak, hogy milyen étel, hogy belékékiültünk. Addig mondtuk, hogy mellettem egy megmerevedett. Na, meghaltál? Fogtam meg a lábát, húztam ki a gangra. Úgy képzelje, mint a tyúkokat, mikor betegek. Kiültünk a napra, s csak aludtak el. Hát Páll Zsiga, Páll Imre s Páll Gyula. Három testvér volt, s mind a három meghalt.

A tízezerből alig nyolcszázan értük meg a tavaszt. Még vizet sem adtak nekünk. A havat így szedtük fel, mikor jöttünk ki a szeges drótok között, így a kezünkkel, s azt szoptuk. Tíz deka kenyeret s négy deci búzahéjból főzött levet adtak egy napra egy embernek. Ha legalább annyit mindennap kiengedtek volna téli időszakban, hogy havat szedtiünk volna fel, hogy enyhítettük volna a szomjunkt, még az is jó lett volna...

Ők már nem a háború, hanem a nem tudni miért és nem tudni kitől szított bosszú vagy egyszerűen csak kiterveltség áldozatai voltak. Nem hősi halottak, hanem meggyilkoltak! Az embertelenség meggyilkoltjai. Tömegmészárlásé Románia földjén, aztán szovjet földön folytatólagosan. Emberirtás, népirtás áldozatai. De így volt ez nemcsak itt, az egész Kárpát-medencében. Mindenütt folyt, gőzerővel folyt, tervszerűen folyt a magyar-irtás. Mintha valahonnan vezényeltek volna. Pusztítsad őket! Pusztítsátok, pusztítsátok a magyarokat.

Kárpátalján és Kelet-Szlovákiából malenkij robotra hurcolják el a teljes férfilakosságot, akiknek majd 2-3 év múlva csak töredéke tér haza. Felvidékről Csehországba deportálnak és elkezdődnek a kitelepítések is. Egyetlen menekvés: ha „reszlovakizálsz”, azaz azt vallod, hogy szlovák vagy. Délvidéken Tito partizánjai „tesznek igazságot”. Azt a római katolikus plébánost, aki a ’41-es magyar bevonulás ünnepi miséjén azt mondta, hogy élete legboldogabb napja ez, elevenen megnyúzzák, és hogy még jobban szenvedjen, élve be is sózzák. Vajdaság minden magyarul lakta településén folyik a hajsza, gyűjtik össze a férfiakat, s miután megkínózták őket, jönnek a tömeges kivégzések. Negyvenhatvanezerre tehető a Dunába-Tiszába vagy a maguk ásatta sírba belelőttek száma.

Hosszan tartó Szent Bertalan éjszakája! Ott, ama hajdani 1572-es augusztus 23-i éjszakán a hitükért kellett meghalniuk a lemészárolt százaknak. Itt azért, mert magyarok voltak. Mert magyarul tanította őket imádkozni anyjuk, s szerették a hazájukat.

Nagyon fáj, ami történt... Pláne az erdélyiekre, ránk sokkal nagyobb hatással volt minden. Menekültünk, harcoltunk, földönfutók lettünk, foglyok lettünk, én megsebesültem, azóta sánta, nyomorék ember vagyok, s hányan fekszenek kint valahol jeltelen sírokban, s mégis a sors úgy hozta, vissza kellett kerüljünk oda, ahonnan úgy hittük már, hogy eljöttünk, megszabadultunk...

Hogy volt-e karmester, volt-e központi irányítás az 1944 őszén-telén történetekben, nem tudjuk. Ezeket, amik ekkor történtek, senki hivatalosan nem kutatja, vagy ha igen mégis, csak úgy, mint hivatalon kívüli önkéntes, aki még felelhet is tettéért –, ezekkel a szörnyű tényekkel alig foglalkozik a történelemírás. S főleg annak szervezetségét nem

kutatja. Mintha nem látná meg a nemzet múltjára visszatekintő szem, hogy minden utódállamban ez történik. Csak a módszerek mások, s az elnevezések mások.

Tömegmészárlás, magyar-irtás.

Csak sejtjük, hogy vezérlő pálca is kellett, hogy legyen. Ugyanaz folytatódott, ami 1918 őszén elindult. Eljött rá az alkalmas idő. Megerősítettett a kereszt, a nemzet keresztje, mely alatt megtizedeltetett a nemzet. Ha végignézné valaki az anyakönyveket, s összevetné az 1945 és mondjuk 1955 között született magyar gyerekek számát az ugyanott született nem magyar gyerekekével, s a statisztikákat összevetné, döbbenetes következtetéseket lehetne levonni. Van, aki – a kárpátaljai Aknaszlatina esetében – meg is tette ezt. A tízezres nagyságrendű településről, melyen 1944-ben a lakosság összetétele ez volt: 82% magyar, 15% román, 3% egyéb, ennek is az eredménye, hogy 2001-ben 34% volt már csak a magyar, 65% a román, az egyéb maradt az 1%-os szinten.

Három napra szólították be, elvitték, hadifogolyként kezelték, egyszerűen bűnözőként kezelték, tehát becsapták. Az eldeportáltakból 172-en a légerekben maradtak, 200 úgy tért vissza, hogy egy éven belül belehalt, a túlélők száma nem tehető többre, mint 150–160-ra. Itt a szovjet rendszer kezdetén 2-3 magyar gyermek született egy év alatt.

S ez így volt mindenfelé. Ha volt ceremóniamester valahol a háttérben, elégedetten dörzsölhette össze a tenyerét. A nemzet erejét sikerült ismét megcsappantani. Az elcsatolt területek magyarsága zuhanásszerű mélyrepülést kezdhetett. Így hát a végső megsemmisítés „reménysége” megnövekedhetett.

„Jaj, anyám, anyám, édesanyám, édes fölnevelő dajkám!”

Jaj, gyermekem, gyermekem, miért hagytál el engem?

Másutt, más népekkel is történnek tragédiák. De ilyen, ehhez mérhető alig-alig...

Joggal mondhatjuk: Magyar holokauszt...

És: hol vannak a magyar holokauszt emlékművei a végeérhetetlen hosszú névsorokkal...

Bűn, bűnösség... Géza töpreng a szón, és származékain.

Ősbűn... Ha van ősbűn, száll, szállhat atyáról fiúra, atyákról fiakra. Éva szakított a tiltott fáról. A csábítás, a csábító kígyó hatására. Ama kígyó – vagy maga a feléje mosolygó gyümölcs – megbűvölte, megbabonázta. Megbűvölte és bűnbe, bűnre csábította. Bűnre bűvölte. Nincs kizárva, össze is kapcsolhatók e fogalmak. Bűn és bűvölet. A bűn bűvölete, csábítása. De – a logika szerint – csak a jó bűvölhet el. És a bűnből bűz árad. A bűnös embertől menekülj! Vagy: a bűntől, bűnösségtől menekülj! Mert: „bűnben fogantattunk, és hajlandók vagyunk minden rosszra!” A bűn maga is rossz, aki bűnös, engedett a rossz csábításának. Parancsolat ellen vétett. Valami erkölcsi parancsolat ellen! „Ne lopj, ne ölj, ne kívánd a te felebarátod kertjét, házát” – mondják a kőtáblára véssett parancsolatok.

Vajon vétettünk? – próbál (mint a nemzet tagja) magába, nemzetébe nézni Géza.

Mert most: a nemzet kiáltatott ki bűnössé.

A nemzet – mely (Vörösmarty szavaival) megbűnhődte már a múltat s jövőndőt.

Miért büntetsz hát, Istenünk?

De vajon Isten büntet? Vajon isteni parancsolatra büntettettünk? Loptunk hát, csalunk, öltünk? Elvettük valakitől annak a jogos jussát, kertjét, házát, otthonát, feleségét? Vétettünk volna embertársaink ellen, az Isten ellen? Az isteni parancsolatok ellen?

A büntető is lehet bűnös! Nem az a bűnös, aki előtt az a bűnöd, hogy egy nép fia vagy?

S a bűn, a bűnösség törvényerővel is rád pecsételtetik. Jogfosztottá válik az egész magyarság. És a világ hallgat. Hallgatnak az akkor megfélemlítettek, az akkor jogfosztottak, és hallgat a szemétdombra dobott maradék ország is, melybe ugyanúgy megérkeznek a szolgálatos végrehajtás ügynökei. A bitófaállítók, a gyilkosok, akik a belső dolgokkal vannak elfoglalva, belül kell elvégezniük aljas munkáikat. A kinttel csak annyi a feladatuk, hogy arról vagy ne vegyenek tudomást, vagy ha igen, ne beszéljenek, esetleg rábólintsanak mindenre, ami ott történt. Hallgatnak, s ezzel megerősítik végrehajtói minőségüket. A nemzet megtorlása intézményesített gépezete részeként. Ugyanaz az erő állította őket is oda, mely ezt a gépezetet mozgatja és mozgásban tartja.

Erzsike – ahogy úgy látszik, csendesült a helyzet – hazatér. Rá munka is vár, ő a családfenntartó. Árpád valahol messze van, éli a kísértetjárás éjszakáit. Ott van az ostromlott Budapesten, majd eljut Szombathelyig, amikor már pár helységből áll Magyarország. A poklok poklát éli át, a háború örületét éli át, amikor már számlálatlanul pusztul az élet, amikor már csodával határos, hogy megmaradt a szinte porig bombázott épület egyik szárnyának a pincéjében. Ha a másik szárny alatt van, ott el is pusztul. S amikor ott, Magyarország utolsó négyzetmétereinek egyikén esik fogságba, nem egyértelmű a kétségbeesése, mert azt is érzi, ha elfogtak, akkor még vagyok, s pillanatnyilag megmenekültem.

A messzi otthon már fél éve elesett. Ott már a ránk zúdított háborún túli vérengző megtorlások is részben csendesebbé váltak. A család már Szentgyörgyi otthonában éli át ezeket az ugyanúgy véres napokat, mint amilyenek az előzőek voltak. Egy ideig szekérúton – az Olt folyón átgázolva – lehet csak bejutni a városba, mígnem a vashíd szakadt részeit ideiglenes fagerendákkal és rájuk fektetett deszkákkal nem hidaltatja át a városvezetés. Mint egy méhkas, olyan a város. Esténként szabadrablás a hódítóknak, a győzteseknek. Szabadrablás, szabad garázdálkodás. Az emberek a gallérjukra tűzött piros szalagocskákkal járnak. Ez mi? – megkérdezi Géza egy bácsitól. Vörösek lettünk – hangzik a válasz. A vörös katonák jönnek-mennek az utcán. Gyermekek, öreg férfiak és asszonyok végzik a beszerzést, a fiatal lányok, nők rejtőzködnek. Rejtőzködnek, elsősorban a szovjet katonák elől, akik gátlástalanul garázdálkodnak. Egyszer, egy megszokottan zajos, visításokkal teli, menekülésekkel teli este furcsa esetet él át a család. Épp

vacsoránál ülnek, amikor egyszer felvágódik a kis, földszintes otthon ajtaja, egy futtában érkezett férfi ugrik be rajta, hirtelen csukja be maga mögött az ajtót, szétnéz, felméri a terepet, látja, hogy épp a konyhai kályha fölött van a padlásfeljáró lappanca. A kályhában ég a tűz, de egyébként üres a platten. Felugrik rá, öklével felnyomja a padlásfeljáró lappancsát, karerőből felhúzza magát, majd lassan, óvatosan visszaereszti a lappancsot. Lent csend. Feszült várakozás. Senki nem mer mozdulni. Vajon mi lesz? Jönnek-e a férfi üldözői? Erzsike a szájára teszi az ujját, jelezve, hogy csend. Aztán egyszer megszólal, mintha mi sem történt volna. Jóllaktatok? Elszedhetjük az asztalt?

Pillanatnyilag folytatódik az élet, s fejét véve bár, folytatódik a szociális munka is. Erzsike egy közjóléti szövetkezetet irányít, melynek a részvényesei egytől egyig szegény emberek. Akik tagsági könyvecskéjükkel mindenből a legolcsóbb, a letűnt korban: erősen kedvezményezett árú, létfontosságú élelmiszerekhez juthattak. Egy ideig tartja magát a szövetkezet, mígnem az új rend, a majdan bekövetkező államosítások fel nem szívják azt is, mint a múlt minden örökségét.

Sóhajföld életének rövid, néhány hónapot tartó időszaka, amikor megint felcsillannak a remények, a román csapatok kiparancsolása. A szovjet megszálló alakulatok megelégedik a román megtorlásokkal, s közvetlen szovjet irányítást vezetnek be, a román csendőrséget, mely nem rendfenntartó, hanem fosztogató, bosszúálló haddá züllött, kiparancsolják Észak-Erdélyből.

A székelység is a maga módján ellenáll.

Érdekes jelenség „Pila marsall” fellépte.

Egyszerű faipari munkás volt Pila, aki kihasználva a vörös színeket, azt kezdi terjeszteni magáról, hogy ő Sztálin barátja, és hogy közelgő születésnapjára jönni fog Sztálin is. Bár Sztálin végül is nem érkezik meg, de a születésnap ünnepség beírja a nevét Sóhajd történetébe. Rozoga, a háborúból itt maradt ágyúkból hogy, hogy nem, de díszlövéseket adnak le, s hangos szóval éltetik a vezért, akit testőrök vesznek körül, s vörös zászlót lobogtatva felvonulnak a környező falvakban, megfélemlítve románokat, magyarokat egyaránt. Éltetik Sztálint, sem a románok, sem a magyarok, talán még a szovjet megszállók sem tudják, hogy mi az igazság ebben a vörösre mázolt népvézéri csinnadrattában. De amikor hangos kiabálással érkeznek, behúzódik mindenki a kapukon belül, s ezzel ő veszi át képletesen a környék fölött az uralmat, s véget vet a magyarellenesség megtorlásoknak is. Látszólag demokrata, vörös vezér, aki népuralmat valósít meg, megfenyegeti, s ha kell, meg is hurcolja a magyar gazdagokat is, de neki hála véget ér a román bosszúhadjárat is...

1945. március 6-tól, még a háború vége előtt Groza Péter Moszkvában visszaszerzi a Szovjetunió bizalmát, s visszajön a román hatalmi gépezet. Pila hatalma is hanyatlík, mint garázdálkodót törvényszék elé állítják, de az új hatalom sem látja át teljesen a helyzetet, s inkább csak formális elmarasztalásokat hoznak ellene...

Május 8-án „kitört a béke”... Németország kapitulál.

Egy ideig még tart a háború ember ember elleni formája. A szovjet fél szemrebbenés nélkül hurcolja el németek és magyarok újabb tíz- és százezreit oda, az embertelenség poklába. Aki kitartott, aki úgy vélte: az én sorsom a hazám sorsa, s ment, harcolt a végsőkéig, hiába a háború vége, fizetnie kellett a kitartásért, fizetnie kellett a helytállásért, a becsületért.

Becsület? Elavult fogalom ebben az „újvilágban”. Csak benned van, a te lelkedben, ha hagyományos elvek alapján neveltek a szüleid. És ha még ráadásul hiszel is az erkölcs törvényeiben, csúnyán pórul fogsz járni. Hajtóvadászat indul ellened, néped ellen, mint már elindult hazád szerencsétlen földjén, ahogy érkezett a „felszabadulás” – és nem a megszabadulás – pillanata, és most itt, vagy az innen hazaérkezőket, vagy akik elindultak hazafelé, vonatostól terelik el, el a boldog föld, a dicsőséges Szovjetunió földje felé. Fiatalokat, akiket mint leventéket vittek ki Németországba – ugyanúgy az erőszak erejével –, most mint akiket plusz bűn terhel, mert a gyermeknek otthon a helye!, büntetőlágerrekbe viszik, s még büntetőpereket is rendeznek nekik, hogy ítéletük – mely legtöbb esetben akkor is halálos, ha nem halálos – „jogerős” legyen.

Ítéletidő! Az embertelenség dáridója. Egy rabtartó társadalom megmutatja igazi arcát! Rózsaszínre mázolt eszmék mögött a csupasz valóság!

Több mint 700.000 magyar katona vagy civil került szovjet fogságba, s ezek közel fele – még a „közel” szó is megkérdőjelezhető, mert a valós felmérés azóta sem készült el „hivatalos helyről” – soha nem került haza. Megölték, elpusztították őket. S amikor 1947-től kezdve előbb potyogva, majd nagyobb és nagyobb számban érkeztek haza az életben maradottak, elbeszélésükből – akik egyáltalán szólni mernek, mert a legtöbbször még a szó is ráforrasztott az ajkára – meglevenedik a poklok pokla, az embernek lenni bűn büntetése, a szörnybirodalom szörnyű arca. Ahol szinte mindegy, fogoly vagy vagy az ő állampolgárunk, a rettegés birodalmában vagy, rettegnek ők és rettegned kell neked is, és a cél nem az, hogy embernek érezd magad, hanem hogy te eszköz légy, kezeslábas eszköz, ne legyen arcod, ne legyen másságod, egy légy a szomorú arcú parancsvégrehajtók közül. Ebben tulajdonképpen nem volt különbség az övéik és a mieink között, az ember semmi volt, akit, amíg lehetett, kihasználtak, aztán igyekeztek mielőbb megsemmisíteni, hogy még az a 10 dekás napi fejadag kenyér se kelljen neki.

A nagy lágerben tizenkétezer voltunk. Ottan a tizenkétezer embernek a sorsa olyan volt, hogy napról napra várhatta, mikor hal meg. Három órákor felsorakoztunk, benzines hordóban hoztak egy kis moslékot, ennyi volt az egész. Így volt.

A lágerekben külön ilyen büntetőhelyek, zárkák voltak. Ezeket a zárkákat úgy csinálták, hogy fönt a legszelebb, leghuzatosabb helyre építették meg, s huzatosan, lyukak voltak rá csinálva, az illető – csak egy ember állhatott bele – ott mozogni sem tudott, csak állt. S ha egyszer beleállították este, akkor biztos, hogy reggel csak ki kellett nyitni, kiesett, kész... És

mennyit kínozták az embereket! Egyszer megyek a lágerudvaron, sosem tudtam elképzelni, hogy ilyesmi is létezik. Látok egy épületet, s hallom, hogy locsog valami, s egy síró hang. Egy ember. Ki lehet ez, ki lehet ez? Odamegyek. „Jaj, Istenem, miért is születtem én erre a világra, hogy mit szenvedek már! De már vennéd el az életemet, már elég volna ebből!” Nyakig állott ott egy ember a hideg vízben, s mind azért, hogy a haverjeiből valaki beszúgta, hogy ő magyar rendőr volt.

Árpád – aki 1948 nyarán érkezik haza Szibériából betegen, lelkileg is összetörtén, nemcsak mesél, jósol is. Jósol arról, hogy mi vár ránk. Hogy mit rejteget számunkra a szocialista jövő, mely akkor itt még csak körvonalazódóban volt.

Véget ért hát egy korszak. Mely gyönyörűen kezdődött, aztán belefulladt az is a kor embertelenségébe. De megérezte ez a nép, hogy van boldogság is, s hogy szép is lehet a nemzeti érzés. Hozhat örömet is, gazdaggá is teheti a lelkedet.

Géza visszatekint az útra, az ő útja e szakaszára. Négyéves kisgyermek, amikor rálép, s tízéves, amikor lelép róla. Vagy úgy megy tovább rajta, hogy az út megváltozott. Halálra ítélt nemzet fiaként született, aztán: mintha feltámadna a nemzet, mintha életre ítéltetne mégis a nemzet, mintha napfényesebbé válnának a napok, mintha élet permetezne a tájra... Ekkor látja, érzi, tapasztalja, hogy van ilyen: közös boldogság. De ez csak egyszer történik meg, akkor, azokban a napokban, azokban a hetekben, hónapokban, csak akkor és egyetlenegyszer egy hosszú-hosszú úton. Mert jönnek a szorongások, s a háború zajlik, itt, a szülőföldön még hosszasan béke van, még hosszasan csend és rend van, úgy tűnik, a világ is épül, házak buknak ki a földből, új házak, szép házak, mintha gazdagodna is a szülőföld. Az addig halálra ítélt egész táj mintha szuszogni kezdene, mintha szépülni kezdene, mintha fényesedni kezdene. Mintha a Világ Tavaszja jött volna el, de ez a tavasz lassan-lassan berozsdásodik, korán megjelennek az őszi sárguló levelei. Benne a tavaszban, mielőtt megjöhetett volna az igazi nyár. Ősz lesz a tavaszból, elmúlás a születésből, aggodás, félelem az ébredő reménységből. És egyszer csak mennydörögni kezd az út fölött az ég, az Ég, mely az előbb még oly fényes volt, mely előbb még oly szép volt, és a szellők már nem suhognak, hanem tépik a fák leveleit, s az emberek már nem mosolyognak, hanem rémült arccal figyelik az Idők alakulását. És az Idők alakulnak, a reményekre rátelepedik a moha, rá a tekintetekre, rá a mosolyokra, és már mosoly sincs, ami továbbléphetett volna, már félelem van megint, már rejtőzködve menekül, már kétségbeesve kiáltasz a társad után, a barátod után, már sírnak az asszonyok, már az esti imák úgy hangzanak: Hozd haza Őt! Őt, a társat, az apát, a gyermeket. Hozd haza! És ha hazajött, már viszik el újra, mert neki nem szabad itthon lenni, neki nem szabad az övéi között lenni, mert ő a te néped fia, és a te népednek – Jaj – pusztulnia kell. A te népedet csírájában is el kell pusztítani...

Nem csak mi!

A háború mindenkinek háború. Mindenkinek szörnyű! Mindenkinek rettenetes. És különösen ez a II-nak nevezett világháború volt minden eddiginél rettenetesebb.

Szenvednek a támadók és a megtámadottak. Németek és franciák, belgák, hollandok, olaszok, dánok, szenvednek a szovjetek is, a szerbek, horvátok, bolgárok, csehek és szlovákok is, még az amerikaiak is, mindenki, minden nép, mely belelökötött, belesodortott.

Elpusztul Európa lakosságának 7,5%-a! Összesen 38.393.000 ember.

A legtöbben a Szovjetunióból, 20.600.000-en, a teljes lakosság 15,1%-a...

Lengyelország lakosságának 16,4%-a... Ütköző-ország ez is, testvérnép a szenvedésekben is.

Németország lakossága 9,5%-át veszíti el, ha egyáltalán igaz ez, s nem sokkal többet, mert a hadi statisztikák igazsága is mindig egyoldalú. S ennek a nem tudni hány százezreknek egy jó része civil áldozat, akiket csak úgy, „elrettentő példaként” szőnyegbombázásnak le akkor, amikor már eldőlt a háború! Nem hadi célból, hanem örületből, gonosz-ságból, ember és civilizációellenességből. Lebombázzák az emberi teremtményt csodálatos alkotásait, a történelmet, az Idő Arcát hordó városai sokaságát, csak úgy erőfitogtatásból. Tombol a gonoszság, tombol a civilizációellenesség s az emberellenesség. Az ember semmibevevése, az életek semmibevevése. Odalökik őket, akarattal lökik oda a marta-lékba, a szenvedésbe a Gonoszság pusztító Erői!

Van-e nép, mely annyit szenvedett, mint az orosz? A pokol tornácáról zuhan bele az újabb pokolba... És úgy győztes a háborúban, hogy még a győzelem is büntetés forrása katonáinak. Aki hazatér, miután Berlinre kitűzte a vörös zászlót, nem térhet haza, láger-be viszik megnevelni, hogy megöljék benne a szót, az emlékezőt. Mert a hazugság szörny-birodalma jobban fél az igazságtól, a világ igazságától, mint bármitől. Orosznak, szovjetnek lenni sem jó, nem büszkeség, nem dicsőség, nem öröm, nem boldogság, hanem átok, átok nyomorúsága.

És van-e nép, mely annyit szenvedett, mint a zsidóság? Amióta megjelent a történelem színpadán. Sok hazában és mégis hazátlanul. Kétezer éven át, s ebben s szörnyű században, a XX-ban? Van-e? A józan értelem felteheti a kérdést: lehet-e egy nép bűnös? Lehet-e egy népre vagy akár népekre bűnt kiáltani, egy népen bosszút állni valamiért, bármiért? És a kérdés meg is fordítható: Jogos-e a bosszú, a Te bosszúd népen, népek ellen? Bármely másik nép ellen? Lőhetsz-e bosszú-nyilat a csörgedező vízbe, s kiálthatod-e bűnössé annak hullámain?

És a románok – akiknek urai szövetségesüket elárulták – jutalmul győztesként vonulhatnak be, vonulhatnak vissza Észak-Erdély földjére, valójában ők sem győztesek. Ők is ugyanúgy vesztesei a háborúnak. A fürgeteg rájuk is zúdul. Őneki is szenvedni kell! S hogy ők is ott vannak a szerbek, szlovákok, szlovénok és horvátok mellett, ők is vetik rájuk a követ? Beállnak a büntelent büntető hajtóhadjáratba? Az az ő gyengeségük, sőt,

nem csak gyengeségük, szégyenük is... De szenvedtek ők is, velünk és mellettünk is.

Így hát nemcsak Magyarország, és nemcsak a magyarság szenvedett, szenvedett az egész világ. De megint és ismét: mintha Magyarország és a magyarság külön elbírálást, külön besorolást kapna. Mintha megint célponttá tétetne! Valamiféle bosszú célpontjává. Mintha nem lett volna elég a magyarságnak a megszenvedtetett háború minden szenvedése, kellett, hogy jöjjön, és jött is ennek a népnek, ez ellen a nép ellen a „folytató”, a magyar-irtás újabb módozataival.

Miért?

És semmi sem ért véget.

Az út folytatódik. Áll a kereszt a Golgotán, és viszed a keresztedet a Kálvária útján. Ott haladsz a súly alatt tántorogva, ott csuklik össze ostorral csapkodott tested ama úton, ha ennek a nemzetnek a fiaként születted.

V. TÉTEL – MEGVÁLTOZOTT VILÁG

(Erővel kitartva – Sostenuto con forza)

Megszólal a zene... Még visító hangok, jajgatás, menekülés zaja. Mintha eltévedt golyók süvíténének. Mintha egy nagy-nagy súly nehezedne rá a teremre, zenészekre, hangszerekre. Mindenre és mindenkire. Visszafogottság. Nincs kiáltás, nincs jajgatás, csak a csendes fájdalom. Halkan, leszorítottan sírnak, siratnak a hegedűk, halkan, szinte csak érintőlegesen pörögnek a dobok, kevés levegővel szól a fúvósok kavalkádja, még a hárfa is mintha kérné a csendet, parancsolná a csendet, s a réztányérok is csak azért csendül-nének egyet-egyet közbe, hogy rés fakadjon a lelkeken, s kiterjedjen a zene mindenre, mindenkire, belefészkelje magát minden énbe, még azokba is, melyek mintha nem lennének itt velünk, nem tartoznának bele ebbe a nagy-nagy, közös, jajgatni sem merő jajba. Így megy ez hosszan, hosszan, hosszan. Ha megszólalhatna, felvisíthatna, felsírhat-na az a hegedű, azt mondaná, Jaj! És az a cselló azt mondaná, azt kiáltaná: szöör-nyű! szöör-nyű! S az a kürt, s az a trombon azt jajgatnák: Miért vetted el? Miért? Miért? És azok a dobok: hall-gass! Hall-gass! Aztán: Hall-gas-sa-tok! Hall-gas-sa-tok! Hall-gas-sa-tok! Majd más se hallik: Heer... Heer... Heer... Hördülés. És mintha a háttérből odacsempészve a csellók réztányéroktól felerősített ál-öröme: Éljen! Éljen! Éljen! De mintha más hangon, hamisan, disszonánsan. Kavargás, egymásra hulló hangok, aztán egy idő után halk sikolyok, kicsi, parányi kicsi örömök is. Örömök, de kicsik, a hegedűk öröme és a csellók öröme, a nagybőgő bölcs vonaglása. Majd csak zene, csak zene, kife-jezéstelen, közönyös. Egyhangú zene. Hosszan, hosszan. Mégis sors-zene, mely az élet egyhangúságát jelzi, a beletörődést jelzi, a ki nem mondott, be nem vallott, el nem kiáltott szenvedést mondja visszafogott sóhajokkal tele. Két oldal felesel egymásnak. Az egyik oldal azt mondja: Hajrá! Rajta! Dübörög, peng, rendet parancsol, a másik oldal halkan morajlik, de kavarog, de szenvedést sugall... Felerősödnek a disszonáns hangok, csikorgó pataksobogást utánoznak a brácsák, furcsa feleselésekkel. Aztán egy totális fájdalom hasít bele a világba, mely átcsap rögtön közönybe. Mintha morogna a zene, mintha pusmogna a zene, hö, hö, hö, hö. Aztán egy szóló következik: az I. hegedű szó-lója. Furcsa kettősség érzik halk könnyörgéséből. Ezután csak tus kelletik. Az egész zene-kar tust húz. Azt, hogy vége!

Letarolt föld, más arcú világ

Sír a táj... Útszélre vettettünk... Igen, oda az út szélére. A kaszárnyákban, az úton, a szülőhaza földjén ismét idegen katonák. Ők, a győztesek. Jöttek, jönnek valahonnan, mindenünnen, kétféle egyenruhában is. S jön velük, mögöttük – új jelenség – az alj, a mi aljunk. Idegen, más arcok, sürgők-forgók, s mögöttük valakik, fontoskodók, a közülünk is hozzájuk sodródottak, gyanús egyének, senkik, eddig sehol sem voltak, most felfelé kacsingatnak, kapaszkodnak felfele, aztán fent is vannak.

Az új, ellenséges erő, hatalom szövetségesei, kiszolgálói ők!

Előbb testvérnek mondatják magukat – új megszólítás, eddig nem volt: Kiss testvér, Hajdu testvér, Maceleanu testvér. Az utóbbi vagy ismeri a nyelvünket, vagy nem, viszont neked bűnöd, hogy nem ismered az övét. Aztán majd elvtársak lesznek a testvérekből, az új hatalom emberei, rád telepszenek, birtokba veszik a faludat, a városodat, a földedet, a tájat, birtokba vesznek téged, az életed, a javaidat. Még a lelkedre is pályáznának, ha tudnának. S ha kérdő tekintetet vetnek rád, azt kell mondanod, azt kell kifejezze az arcod, a mozdulatod, hogy igen, igen, igen! Nincs előttük kapu, a te kapud, nincs előttük ajtó, a te ajtód, jönnek gátlástalanul, benyomulnak az otthonodba, felelősségre vonnak, s ha úgy akarják, végrehajtanak. Végrehajtanak rajtad rendeleteket, utasításokat, parancsokat. Ők azok, akik összeszedték a férjedet, gyermekedet, Földvárra vagy más haláltáborokba vitték őket, hogy ott megölhessék. Mert ők azért jöttek, s azért vannak itt, hogy a te népedet irtsák, pusztítsák, tüntessék el a föld színéről. Ők azok, akik jönnek, jönnek hármaslagnak, négyesleg, ötösleg, már ott vannak az udvarodon, a házadban, elveszik a lovadat, ha van, el a szekeredet, ha még nem vették el, a búzádat, kenyeredet, nyugalmadat, a csenededet, békességedet, s hajtanak, hogy nekik dolgozzál, nekik éljél, értük és nekik legyél, amíg még vagy.

Tizennyolc pár lóval tizennyolc szekérrel tizennyolcunkat összeszedtek. Minden egyes szekérre felült egy orosz katona. Az enyémmre például egy tisztcske. Egy szép szőke, aranyfogas fiatalember. Felpakoltunk, lementünk Maksáig. Maksán megháltunk, onnan majd Brassóba, s tovább, tovább. Hát elég a, hogy el voltunk szomorodva. Mentünk Köhalom felé, már nem is tudom, mert nem jártam többet ott. Beszállásoltak, ahol hely volt, a falu szélén vagy egy üres kert, ott egybetömörítettek. A lakásokba betettek, s ahogy betettek, essen kezdet az eső. S kértem a gazdát, a románt, engedje meg, a csűrbe annyira álljak be a lovakkal, hogy az eső ne érje, de nem volt hajlandó. Ott volt egy orosz katona. Mit féjted, hát nem a tied, az államé! Elkésztem, elszaladgáltam a cimborákhoz. Menjünk el az őrnagyhoz, kérjük meg, átadunk szekeret, lovat, mindent, s engedjen vissza, öltözetünk nincsen, élelmünk nincsen. Azt mondta a parancsnok, nem engedhet el... Mentünk Fogarasnak, Szebennek, meg sem álltunk, mentünk tovább. Volt egy baleset, jött szembe egy autó, azt hiszem, az is orosz autó volt, s valahogy egy szekérnek nekiment, a lovakot összegázolta.

Kidobták a lovakot, meglőtték, s mentünk tovább. Mentünk Szászsebesen keresztül. A fiatal csitkómnak a lábai a hosszú útba izomlázatot kaptak. Fájtak, a szügye fel volt szakadva. Ahogy megyünk, nem mentünk többet attól a községtől egy öt-hatszáz métert, hát egy orosz katona hoz egy igen-igen jó fekete lovat. Kifogják az enyémet, a csitkót befogja, amit ő hozott, a gyepőt elveszi, s nekem azt mondja: pasli domoj! Menj haza! Úgy, ló nélkül, minden nélkül, taszított... Pasli, pasli! Mit tehettem, elindultam, de már élelmem nem volt. Jövök-jövök nagy szomorán, bejövök Szászsebesre, ott valahogy a fületem a magyar hang megütötte. Meggyorsítottam a lépést – úgy tudom, mintha ma lett volna –, bal felől elébük vágtam, adjon Isten, jó napot! De már lehet, a könnyem hullott, a hangom zokogott! Mi baj van, miért van így elkeseredve, fiatalember? Mondom: elhoztak utánpótlást szállítani, a szekeremet, lovamat elvették, itt vagyok a messzi idegenben, haza szeretnék menni, nincsen élelmem, pénzem, semmim. Azt mondja: menjünk be Starkékhoz, hát ők magyarok. Ott az asszony vette a pénztárcáját, s adott pénzt a vonatjegyre. Azt mondta, hogy az ő fia is katona... Menjünk csak a vonaton, de ügyeljek, magyarul ne beszéljek... Ott úgy ültem, mint egy néma, intettem, nem beszélgettem. Brassóban át a szentgyörgyi vonatra. Onnan gyalog hazafelé... Késő este értem haza. Két napja nem ettem semmit! Volt, aki négy év múlva ért haza, s olyan is, aki soha...

Ott vagy az út szélén, rád vizelnek, rád taposnak, megaláznak. Közmunkázol nekik, sepredd a háború mocskát, temeted a már oszlani kezdett tetemeteket, volt emberek, volt harcosok testét, hollók-varjak martalékát. Lehúzzák rólad a ruhádat, a cipődet, ha nem adod vagy nem akarod adni, agyon is löhetnek, elviszik, vagy veled vitetik be a rádiódat, ha volt, mert neked tudnod sem szabad mást, csak amit ők mondnak. A világ „reakciós”, csak ők nem azok, a világ félrevezet, félretájékoztat, „rémhíreket” terjeszt, csak ők nem. Jön a dobos, közhírré teszi, hogy csapataink előrenyomultak, hogy az ellenség itt adta meg magát, az ellenség ott adta meg magát, ilyen veszteségeket szenvedett, olyan veszteségeket szenvedett, és te tudod, hogy az ellenség te vagy, a te néped, a te testvéreid, őket ölték meg, őket pusztították el, őket sodorták tömeghalálba. Már csak ők vesztenek, a „tied”, a te egyetlen lehetséges hírforrásod „mi”-i soha. Aztán amikor már a békéről szólnak a hírek, a legyőzöttekről és a győztesekről, tudod, hogy te mindig a másik oldalon vagy, a veszteség a te néped vesztesége, vagy azok vesztesége, akik már előbb ráültek az életedre, de most már minden más, és neked nem szabad megmutatnod, amit érzel... Mert te már végleg lent vagy, te már végleg bűnös vagy. Úgy is, mint egy nép, egy nemzet fia. S úgy is, mint a legyőzött nemzet fia. Nemcsak téged, az egész népedet sújtják a rendeletek, s te már akkor is bűnös leszel, ha élsz, tovább élsz. Mert a múltad is bűnöd, a vágyad is bűnöd, arcod is, szavaid is bűnök még akkor is, ha azok a szavak azt mondják, hogy igen, da-t kellene mondanod. Vagy az is gyanús, ha gondolkozol. Mert a gondolataid is bűnök, csak bűnösök lehetnek.

Jön az Új Világ! Jön az Új Eszme! Jön a Fény, a napfény, hogy bevilágítsa a tájat,

mert eddig sötétség volt. Sötét volt, ami volt, és ezért kell ez a fénynek mondott új, ez a rád telepített más. Erre mondatik, hogy Igazság! Hogy az igazság kora kezdődik el. A népről beszélnek neked, a te népedről is, de csak úgy, hogy dolgozók, hogy dolgozó nép, hogy munkások és dolgozó parasztság. A szegény emberek hatalmáról, uralmáról szól a szöveg, melyet te is meg kell, hogy tanulj, arról, hogy a „kizsákmányolók”, a burzsujok és földesurak megbüntettetnek, mert a múlt az ő bűnük, ők az elnyomók – a volt elnyomók, mert mindenki, aki a múltban fent volt, az elnyomó, téged is elnyomott, ha rád mondható, hogy te ama Nép fia vagy –, hogy ők mind-mind bűnösök, s most ezután paradicsom lesz az életed, boldog leszel. Már szinte első lépésre szedik össze ama kizsákmányolókat, alkalmi börtönöket létesítenek, hogy megkínózzák, megalázzák őket.

Jöttek az állandó jelentkezések, állandó letartóztatások. A milícián voltunk sokáig, akkor elvittek – átmentünk ekkor már negyvenhatra –, elvittek Kovásznára, a két gyermek, nyolc és tízévesek akkor itthon maradt magára, mi ott egy olyan épületben voltunk valahol, ahol betörve az összes ablakok. Sokan voltunk, sokunkat vittek oda, jobb módúakat, s azokat, akik menekültek, vagy valahonnan hazakerültek, mind odavitték. Természetesen ételt nem adtak se itt, se ott, hanem ahogy tudott, egy asszony itt volt, idejött, az főzögetett, s az beadta. Azt még megengedték, hogy megegyük. Azt hiszem, ültünk egy hetet Kovásznán, s egy hetet itt, a faluban, ahol a milícia volt akkor. A menekülők közül mi voltunk hazajöve leghamarabb. Alvás? Ki hova le tudott kucorodni a földre. Ilyen volt az alvás... Na, akkor csak vége lett ennek a kinszenvedésnek, s következtek tovább a még nagyobbak. Lajos elment egyszer a mezőre, hogy körülnézzen. Egy nagy záporosó megverte, úgy, hogy bőrig ázott. Abban a pillanatban, ahogy hazaért, megérkezett egy duba, s Lajost úgy vizesen betették, s elvitték. De hogy hova, arról mi nem tudtunk. Csak egy hét múlva tudtuk meg, hogy egy pincében volt elzárva, senki nem tudta, hogy hol van, s azt mondta, hogy még egy férfi volt ott, idevaló férfi, de nem ismertek egymásra, annyira sötét volt, hogy csak ketten összeölelkeztek, s úgy melegítették egymást a hideg, vizes ruhában. Alig jött haza, újra jöttek, elvitték, s csak majd nyolc hónap múlva láttuk újra.

Megszületik egy új fogalom: Fekete autó... Az emberek súgva mondják egymásnak: a fekete autó az éjjel elvitte ezt, elvitte azt. Vajon miért?

Csak azt mondtam a kocsmában, egy pohár bor mellett, mindig dolgozom, s mégis alig vagyunk. Alig tudunk élni. Ennyi is elég volt. Jöttek, elvittek, s négy év múlva kerültem haza.

Miért ez? Miért a büntetés? Nem kellett, hogy tégy semmit. A léted bántja az új hatalmat, főleg azért, mert meg kell fosztani téged a javaidtól. Megfélemlítés tárgya és eszköze lettél, nemcsak téged, általad a sokakat is sarokba akarják szorítani, uralni akarják. Hogy lent légy, lent legyetek, minél lennebb, tapodni lehessen rajtatok. Már régen kigondoltatott, legyen bűn a „valami” birtoklása, függetlenül attól, hogy örökölted-e,

magad szerezted-e, s akkor a bűnöst akár falhoz is lehet állítani, s meg lehet fosztani mindenétől. Így volt ez már Párizsban 1789-ben, így 1919 szörnyű, földre hengerelt Budapestjén, Magyarországon, Moszkvában, s így van most az egész keleti zónában, a jaltai döntéssel Kelethez kapcsolt minden szerencsétlen országban. De neked van egy másik bűnöd is, hogy a népedhez tartoztál, másképp ejtetted a szót, mint kellett volna! A közösségedet is meg kellett rémíteni veled, általad. Sorsodban, sorsoddal mint a víz-választó, olyan lettél. Kettészakad a társadalom, a feltört alj érzékeli az új világot, ő is eszköz lesz, a világmegváltó, világot megváltoztató fáradozás eszköze. A közösséged, az ezt az egész tragédiát átérző, átérezni tudó, meglátni képes becsületesek együttérzéssel néznek. Ám már ott formálódik az Új Ember, az eszközember, a végrehajtó ember, a társadalom alapköve. Akik eszköz-mivoltukkal, érzéketlenségükkel megpróbáltatásaidnak, mindannak, amit e szörnyű kor művel veled, végrehajtói. A feltört alj bennük hozza a maga gyűlöletét is. Mert a gyűlölet ott van, annak ott kell lennie mindenütt és mindenben.

Úgy volt a parancs, hogy hívtak a községházához, s látom, hogy néhány ember neki van fordulva a falnak, s néznek valamit. Hát én nem tudtam, hogy mi ez, odaszólottam, hogy ugyan biza mit néztek?! S azt mondják, hogy: mindjárt fogja nézni maga is. S akkor engem is odaállítottak. Hogy nézzem én is a falat. De nem volt elég, hanem akkor a két gyermeket is lehozták, a polgár ment utánuk, s egyiket az egyik sarokba állították, a másikat a másikba, s köpködték őket, a hajukat húzták, nevezgették, hogy grófkisasszonyok, szálanként fogjuk kiszedni az aranyhajátokat, s így ment ez három napon keresztül. Mikor a három napot elértük – reggel vitték el mindig őket, s este engedték haza –, akkor lementem, a két gyermeknek a kezét megfogtam, s hazahoztam. Mikor hazaértünk, abban a pillanatban itt volt a milícia szuronyosan, fegyveresen, s minket lekísért. Szegény Márta, ő volt a nagyobb, már a sok szenvedést úgy megunta, hogy amíg mentünk, hangosan kiabálta: Lőjön keresztül, hogy már legyen vége ennek! S ez így ment, olyan rettenetes strapa, s olyan szenvedés alatt voltunk, hogy ezt kimondani nem lehet! Olyan éccaka is volt, amikor kinn az udvaron, a fákon ülve, ott virradtunk meg a gyermekekkel. Bizonyos Albu Ferenc s Szácsi Kozma, azok ketten úgy üldöztek a hatalom nevében, hogy nekünk megállásunk nem volt. Egy szobába voltunk összehúzódomva. Gondoltam, egy pár szőnyeget leteríték, hogy legyen barátságosabb a lakásunk. Hát abban a pillanatban megérkeznek, jönnek vagy tizenötön. Én úgy kijövök a sodromból, hogy a kezemet összetéve letérdelek az udvar közepibe, s ordítom én is, hogy az Isten verje meg, verje meg magukat, veretlen ne hagyja! Meg is verte, mert tragikus halállal halt meg. Azt mondta, hogy az én átkom fogta meg.

És közben látod, hogy miközben felborult az értékrend, nemcsak feje tetejére állt a világ, iszonyatos a nyomor, a szavak mások, ál szavak, hazug szavak, semmi közük ahhoz, ami van, és amire azt mondhatnád, ha mernéd mondani, hogy Valóság. Így hát a szavak uralma kezdődött el, meg kell tanulnod ezeket az új szavakat, ki kell cserélned

az arcodat, az agyadat, még a lelkiismeretedet is. Édesanyád arról beszél, vigyázz, fiúkám, hogy mit beszélsz! Hogy: vigyázzatok, gyermekeim a szavaitokra! Ő is tanít, mert tanítania kell, mert szeret téged és ragaszkodik hozzád, jót akar neked, ezért tanít arra, hogy Vigyázz! És te már tudod, hogy mit szabad neked és mit nem. Mikor kell mosolyognod, és mikor nem szabad mosolyognod, mikor szabad és mikor kell beszélned, és mit lehet, mit szabad mondanod, és mit nem. Ki fog alakulni a kettős erkölcs, a te kettős erkölcsöd, a kint és a bent erkölcs. Kint soha nem szabad azt mondani, amit látsz, amit tudsz, amit érzel, mindig mindenben és mindenről hazudni kell, jónak kell mondanod azt, ami rossz, szépnek, ami rút, igaznak, ami hazugság, merő hazugság. Tudnod kell, hogy ott kint már nem egy az egy, nem kettő a kettő, és nem fekete, ami fekete, hanem az egy is sok, a kettő is sok, sőt, még az egy sem, a semmi is sok, vagy van, az is van, ami nincs, és az sincs, ami van. Képmutatónak kell lenned! Mert tudod, hogy így van, ez van. De azt is tudod, hogy otthon, a szűk otthonodban, a függönyöd mögött, a lehúzott zsalugáterek mögött – ha nem zúzták, tiporták szét azt is, s ha nem dúlták szét, tulajdonképpen szerencsés is vagy – még régi értelmük van a szavaknak, ott a fehér az fehér, a fekete az fekete, s a kevés vagy a nincsen az kevés vagy nincsen. Élnek az erkölcsök, a ne hazudj, ne ölj, ne lopj parancsolata, a légy jó, légy igaz parancsolata. S te úgy alakulsz, hogy tudod, mi az, amit otthon kell, és mi az, amit kint, a világban kell. S valahogy ez lesz természetes, ez lesz a világ arca, ez ivódik be a véredbe, az idegszálaidba, a lényedbe. Mert hát Múlt és Jelen. A múlt rossz volt, és a jelen az jó. Az csodálatos.

S hogy amikor a múltra gondolsz, vagy legalább a közvetlen múltra (te, sóhajföldi, akinek a lelkedben van még 1940 szeptembere, amikor székely kapuk állítottak, amikor a te gyermektársad is verssel köszöntötte az érkezőket, s amikor erre, ezekre gondolsz), mintha fény öntené el az arcodat, mosoly ébredne a lelkedben, de ez a te titkod. A te Lelked Titka. Tudod, hogy ez már nincs, hogy ennek már vége. S ha a jelenre gondolsz, valójában félsz és lapulsz, ólálkods, ólálkodnod kell, s azt is tudod, hogy ez is titok, a te titkod, hogy félsz. S már az is bűnöd, hogy hallgatsz, az is bűnöd, hogy szomorú vagy. És ha 1940-re mint valami szépre emlékezel, bűnöd az is, mert az rút volt, az szörnyű volt, az a fasiszta múlt bűne volt. S ha szomorú vagy már mint gyermek, mert tudod és látod édesanyád küzdelmét, harcát érted, értetek, ez is titok, a te titkod, a ti titkotok, amit tudtok, s ugyanúgy mindenki tudja a maga helyzetét, a maga titkát, titkait, de erről nem szabad beszélni, és nem is beszéltek, nem is beszélhettek, mert akkor rátok szakad a boldog világ, s maga alá temet.

Boldog világ vette hát kezdetét. Amiben az a furcsa, hogy azt kell mondanod: boldog vagy. Azt kell mondanod, hogy neked jó. S hogy ennél jobb sohasem volt. S ha ezt nem mondod, s hallgatsz, akkor is hazudsz. Hazudsz azzal, hogy hallgatsz. S így át van szöve a világ hazugsággal. Hazugság a fűben, a fán, fönny a csillagokban vagy a csillagok fölött,

mindenütt és mindenben. Tudod, látod, minden porcikáddal érzed, hogy ez a világ: Hazug Világ.

Kezdetben még azt is hiheted, hogy csak a háború hozta ezt a rád borult nyomorúságot. S hogy csak ideig-óráig fog tartani ez a kifordítottság. Az átlagember, az átlag igazember még csak nem is sejti, hogy mindig így lesz ezután...

A gépezet beindult, a malomkerekek beindultak, a hengerek forognak.

Hatalom van fölötted, a világ fölött, mely nem csak rendelkezik, tesz is.

Ha beállsz a függönyöd mögé, mert még van függönyöd, s menedékedből nézed – mert még van menedéked –, szomorúan látod, hogy mi történik, miként alakul ez a Más.

Szedik össze a marhákat, ami a front után megmaradt, mi kell bevigyük őket. Négy marhát visznek el tőlem is. Ami kicsije maradt az embernek, bizony, azt is elveszik. Jönnek ezek az emberek, s lehúzzák a bakancsot a lábadról, s felhúzzák őket. A disznónak a nagy fejét kaptuk meg, levágták a disznónkat, amit otthon hagytunk, s mikor hazamentünk, csak a fejét találtuk meg. Látom, ahogy hajtanak egy nagy sereg juhok az orosz katonák, s az én testvéreimet is odaállítják hajtani... Szerencsére egy idős bácsi, amikor elhaladtak úgy egy darabig, megfogta a gyermeket, s úgy a fák közé behúzza, ott el tudnak bújni.

Lent vagy múltaddal, javaiddal, szokásaiddal, hagyományaiddal, mindennel, ami a tiéd, vagy már csak a tiéd volt, mert ez az Új a „köztulajdont” is meghirdette már első percben, a „minden az államé” jelszóval. S az állam is elidegenedett hát tőled, a polgártól, saját polgárától, az embertől. Még ott van, ott lehet a kezdedben az ajtó kulcsa, amivel bezártad az otthonodat, még a bundád alatt ott érezheted az otthon melegét, de hogy az a meleg visszavár-e, hogy azt a kulcsot bedughatod-e újra a zárba, s beléphetsz-e az ajtón, ráléphetsz-e újra a ház földjére, melyen ott még a lábad nyoma, azt már nem tudod, nem tudhatod. Röpködnek a hírek, más világ veszi kezdetét. Az, ami volt, csak volt, s a rajtad átvonult fronttal, annak távozásával a régi világ is odább költözött... Oda, tova, valahová, kinnebb, ha oda is igen, mert ott is ugyanaz az erő, csak a jelszavak mások. De ide, a te földedre vagy a te volt hazád földjére nemcsak más egyenruhában érkeztek a hódítók, új uraid, lépéseid, szuszogásod, mozdulataid új őrei, hanem más szavakkal, más törvényekkel is. Ki vagy teljesen szolgáltatva, ki te, ki a néped, a közösséged. S azt is látni fogod, hogy a háború nem ért véget. Tart, tovább tart, s te mindig ellenség vagy. Vesztes ellenség, vesztes akkor, és vesztes most, s vesztes leszel holnap is.

Célpont vesztes, akinek még vezekelnie sem lehet. Vagy: mindig vezekelnie kell.

S szerencsétlen is vagy. Tehetetlen is vagy.

Újabb csapás

Mintha minden ellenségeddé vált volna. Még a természet is! A nap, a felhők járása is! Felszántatlanul maradnak földek, s nincs termés, tengődsz népeddel. Mintha rendelésre jönne: nyomul Isten büntetése is – csak vajon miért büntet? –, nyomul keletről nyugatra, s nyomul nyugatról keletre. A '45-ös év Magyarországra zúdít egy hatalmas szárazságot, aztán következnek a 46–47-es esztendők. Sóhajföld sóhaja. Nincs eső, ami állat megmaradt, el fog hullni, mert kiszárad a föld, kiszikkadnak a rétek, nem zöldül ki a fű, még az elvetett magvak sem kelnek ki... Éhínség szakad a tájra. A sóhajdi emberek, a hegyvidékiek ellepik az erdőket, mindenki makkot gyűjt az állatainak, ahol bükkfaerdők vannak. Nagy lepedőkkel mennek, leterítik a fák alá, felmásznak rájuk, rázzák, mint életadó valamit, amíg van, és amennyi jut. És amikor már az sincs, kicsapják csontra aszott állataikat, keressenek, kaparjanak maguknak, amit találnak. Mígnem farkascsorták tizedelik meg azokat is...

Olyan nyomorúság kezdődött, olyan, hogy azt el sem lehet mondani. A háború és az ellenséges csapatok pusztításaira jött reá a szárazság negyvenhétben. Nem volt se kenyér, se cukor, se semmi. Boldog volt, aki akár még puliszkalisztból is kenyeret süthetett. Mentünk a városba tojással, szalonnával, egy-egy kicsi hússal, vittük, amink volt... Az ablak helyett deszka volt szegezve a vonaton. Egy falás ablak sem volt, csak deszka. S ülés se volt, csak padok berakva az embereket szállító marhavagonokba. Mikor bejöttünk Brassóba, ha le nem lassít a vonat, s le nem tudunk lépni, mindent elkoboznak, semmit sem hagynak, még akkor is, ott is üldözöttek vagyunk. Mindenünket elkobozzák. Mint hogyha rosszat tettünk volna. Pedig a nyomorúság hajtott! Tiszta kínlás, tiszta idegölés volt.

Erzsike is ott van a három gyermekkel. A hadifogoly férj már ellenség, mint te a szülőföldeden, s az ellenségnek semmi sem jár. Erzsike most az egyetlen családfenntartó. Reggel megy, s sokszor késő este úgy jön haza a munkából, hogy hoz még éjszakai végeznivalót magával itthonra is. Híresen gyorsan dolgozik, elvállal plusz munkákat is, más cégek könyvelésének a pontra tételét, ezért az erejét szinte meghaladó rengeteg munka. Mert a család, a gyermekek, minden egy nő vállán. És a megcsonkult családok nagy része ugyanígy van. A férfi vagy elpusztult már, vagy most pusztítják valahol, félárbocra vannak eresztve a családok vitorlái.

A minden egyéb mellett az is nehezíti az életet, mindenkiét, hogy a pénz is elveszíti az értékét. A világtörténelem legnagyobb inflációjaként emlegetik azt, ami ekkor Magyarországra zúdul. S nem sokkal marad el attól az sem, amit Sóhajföld népe, Erdély népe, vagy tágítsuk a kört, mert a szenvedés a szembenálló, szembeállított népeket is összehozza, ami Romániára, Románia népére zúdul. Géza felidézi ezeket a nehéz időket. Két irányból támad a kor. Egyrészt az elszegényedés, amit ez az óriási infláció is növel. Szinte rohanva kell elköltened minden pénzedet, vásárolni vele, akinek van, befektetni,

mert nem napok, órák alatt romlik az értéke. És a nyomorúságban mindenki egy. Furcsa emlék, meghazudtolja az élet minden megszokottságát, két napra, egy hétre veszed a fát, a tűzrevalót, s aztán lesz, ami lesz. Géza és Zoltán kosárral megy a faraktárhoz, kétszer-háromszor térülnek, s viszik haza a pár napra való tüzelőt. Mert meg is lehetne fagyni! A sok egyéb köröm mellett ott vannak a tél hegyesre fent-csiszolt körmei is!

Mesterséggé válik a sorbaállás. Lesni, hogy mikor lehet valamit kapni. Hogy élni tudjon a család. S bekapcsolódni, ahogy lehet, a munkába. Ágneske napközi otthonba kerül, mert nem lenne ki vigyázzon rá otthon, ők ketten, a két fiú végzi az otthoni munkákat, főzést, takarítást. Még a munkát is megosztják, Zoltán „takarítólány”, s Géza a szakács. Minden napra megkapja a pontos utasítást, mit és hogyan kell elvégezni. Azóta is műveli – mert akkor megszokta – a főzést, a maga szakácsa (is) lett. Nyaranta dinnyét árul a két fiú a piacon, aztán elszegődnek egy nagy kertészetbe gyomlálni, krajcárokért. Ám a krajcárok is összegyűlhetnek, így adódik, hogy az álmaik netovábbját, egy futball-labdát tudnak vásárolni. Futball-labdát, igazit, bőrdarabokból összevarrtat, gumi-belsővel, ami felfújható! Csoda ez! Eddig rongylabdát kergetett a játékra éhes gyereksereg! Géza és Zoltán is varrták a maguk rongylabdáit, összeszedték, még a szomszédoktól is koldulták a rossz rongyot. Rossz harisnyába nyomták, valahogy úgy, hogy gömb formát öltön, aztán tüvel, cérnával körbevarrták, megerősítették... És most? Ott pattog a felfújtt igazi futball-labda, a két gyermek nyári munkájának a hozadékaként. Vagy inkább a maradékaként, mert ruhát is kellett venni abból a pénzből... Géza maga gyomlálta ki egy hónapi gyomláló munkája eredményeként a maga érettségi „díszruháját” is, egy rend kék színű ruhát, hosszú, élesre vasalható pantalló s hozzá való „kétsoros gombú” kicsi kabát... A környék gyermekei várják, hogy a két fiú elvégezze a napi munkáját, s aztán uzgyi, ki a rétre, s boldogan szaladni a labda után. Mert a boldogság lehet a pillanat öröme is. És tulajdonképpen az is. Ennek a generációnak vagy ezeknek a generációknak csak pillanatnyi örömök jutnak. És ezek a pillanatnyi örömök teszik széppé a gyermekkorukat. Ezek a pillanatok feledtetik az életre ráboruló nagy-nagy reménytelenséget, kilátástalanságot, az ezerszer és ezerszer való megcsalottságot. Itt igazi nagy boldogság ezen a földön magyarnak, aki igazán magyar, magyarul is érez, aligha lehetséges. Sem tegnap, sem ma, sem holnap. Csak ilyen aprók, kicsik, pillanatok, hogy szaladsz a labda után, vagy elveszed a társadtól, kicselezed a társadat, aztán üvöltesz: Gooooó! Gooooó! Így rohan a két fiú munkája árán megszerzett labda után egy egész gyereksereg, és azokon a délutánokon elfeledik a világ egyéb bajait, és boldogok a játék örömeiben.

Kis örömök, parányi kicsi örömök...

Egyhangú, és mégis változatos, a pillanatnyiságban, a történetekben – mert mindig történik az életünkben valami, tulajdonképpen ez az élet – más és másként alakuló napok. Egyszer egy este, amikor már néhány napja nem volt kenyerük, Erzsike arca

hirtelen felragyog. Valahogy úgy, mint ahogy a hosszas sötétség után felgyúl a fény, megteelik fénnel a ház! A szájára teszi az ujját, látszik rajta a mókázás, de az is, hogy most valóban boldog ő is. Pszt, csend, senki ne szóljon, nehogy elrepüljön az ajándék. Mert ajándékot hozok! Bemegy a kamrába, hoz egy üres zsákot. Zoltán és Géza csak nézik. A kicsi húgocska is ott totyog, ő még nem tud semmit, inkább azon leselkedik, figyel-e valaki, le tudja-e rántani a terítőt az asztalról. Vajon ösztön ez, megismerni az ismeretlent!? S az, ami ott van „fent”, a magasban, a láthatatlan magasságban – hiszen a kicsi feje még jóval lennebb van –, az csak így válik láthatóvá... És tudja, hogy láthatóvá válhat, csak azt a terítőszegélyt kell megrántania! Fantasztikus dolgok történnek, mennek végbe már egy ilyen három-négy éves gyermek agyában. Egy világ képe alakul ki benne, birtokba vesz egy nyelvet – mert birtokba veszi annak szókincsét, fogalom-rendszerét, szerkezetét –, és elkezd gondolkodni! Géza azóta is örökre ámuldozik – majd saját gyermekein, még később unokáin – ezen a csodán! Először a kicsi testvérén, aki az első csodalény az életében... Erzsike újságpapírt vesz elő, kiteríti az asztalra, aztán szájával lefele fordítja a zsákot, s kezdi rázni, rázni... Valamikor – a jobb időkben – nem rázza ki, így ami liszt rátapadt, be a szövedékbe, ott van, s az most a váratlan ajándék. Rázza, rázza, rázza, s hull a vékony lisztpernye a papírra... Aztán elő a szitát, megszitálja. De már a kályhán fő a krumpli, valahonnan került az is ... Most összetöri a frissen főtt krumplit, rászórja a pár kanálnyi lisztet, villával belepasszírozza, aztán ebből az alig lisztezett valamiből lapótyafélét nyújt, a kályhán a tepsiben olajat forrósít, s kisüti a fejedelmi eledelt...

Aztán valami liszthez sikerült jutni... Igaz, hogy árpa, s az árpa a gabonák rangsorában harmadik helyen áll a búza és a rozs után... De a szegény emberek régen is éltek árpaliszttal, így az édesanyja. Egy teknőbe beleszitálja – gyér szitán, hogy több legyen – a kenyérre való lisztet, kovászt kerít valahonnan, ahol még van. Akkor ez volt a módja, a megkelt tésztából kovászt tettek le, egy ökölnyi darabot, ami megőrizte az erjesztőgombákat. Ezt is látja Géza, miközben dagaszt, lassan vizezi a lisztet, megadja neki a megfelelő keménységet, két öklével balról jobbra, aztán jobbról balra számtalanszor végigjárja a tésztatömeget, mígnem az úgy összeáll, hogy már nem ragad a kézre. Közben a kovász egy csuporban – ahová felvizezve került – kezd növekedni, kifut a csuporból, azt is bele lehet gyúrni a kenyértésztába. Bele a meglisztezett szalvétával kibélelt, kukoricaháncsból font kenyereskosárba, bele a már felkovászozott kenyértésztát, s hagyni, hogy keljen. Az már kell, hogy fusson ki a kosárból, amikor viheted a nem messzi pékhez kisütni... Nem is olyan régen Sóhajdon még otthon sütöttek... De most itt, bérház-otthonukban már nem lehet. Ott van még az udvarukon a búbos kemence, de abba már – mióta az öregek meghaltak – senki sem vet be... Elmennek a régi emberek, elviszik magukkal az emlékeiket, el a szokásaikat, s az új kor mindig nagytakarít. Kisepri a régit, a hajdani szokásokat, a hajdani életformát, s jön az új Az élet dolgai egymáshoz igazod-

nak. Mindig mindenki ott van, ahol van, benne van egy környezetrendben, s az élet, ha arcát változtatva is, folyik, görög, halad a ma útján. Ilyen kis dolgok szabják meg a lépteinket, tetteinket, mint hogy tudod, hánykor hevít be a pék, mikorra kell készen légy a megdagasztott kenyértésztával, azt mikor kell belehelyezni a szalmából font kosárba, az azt kibélelő piros szegélyű fehér szalvétába, hogy addig ott meg is keljen, s épp a bevetésre készen kell legyen, hogy vinni lehessen. Aztán megmondja a pék bácsi, mikor lehet a kenyér után menni... Ott sorakoznak a cipős-kosarak, a megkelt tésztára egy fehér papír is kerül, melyik kié, aztán rá van hajtva a szalvéta, hogy a tészta ki ne folyjon, ki ne keljen... És amikor délután megy a két gyermek érte – nagy esemény, nagy öröm, kenyér, kenyér (mint az imában: „a mindennapi kenyерünk”, melyet újból megadott a Jóisten), egy szekérkerék nagyságú lapos, alig három ujjnyira emelkedő valamit kapnak, melynek óriási repedések barázdálják át keresztül-kasul a tetejét, barnára sült héját. Ez a miénk? Igen, ez a tiétek! Ahogy megérkeznek haza a lapos valamivel, már mondják is, mintha tudnák, hogy vigasztalót kell mondani: finom... Nagyon finom! Mert ugye, a friss kenyérből alig hiszed, hogy törhessél. Úristen! Ez a mi kenyерünk? ! Mégis: a szertartás, a megszokott szertartás most is megtörténik, bal kezével testéhez szorítja Erzsike azt a töredezetten barázdált hátú szentséget, s mielőtt megszelné, keresztet vet a fenekére késével, s rebegő ajakkal mondja: Istenem, áldd meg, szenteld meg! És most már ropogtathatnak a fogak, és ez a szokatlanul furcsa valami, ami szinte semmiben nem hasonlít a kenyérre, mégis olyan jó. Még a héj alatti megszalonnásodott rész is finom... Minden morzsája elfogy... S mintha az áldás szárnya rászállt volna a családra, ettől kezdve mindig van kenyерük... Ha árpa, ha rozs, ha kukoricával dúsított búzalisztból készül, ha sima, ha töredezett, de kenyér. A mi mindennapi kenyерünk... Az a néhány nap maradt meg Géza emlékezetében örök figyelmeztetőül, amikor nem volt, amikor hiányzott az asztalról. De az a néhány nap úgy megmaradt, hogy nem csak tudja, de érzi is, hogy mit jelent az: áldd meg, szenteld meg, s adj hálát a Jóistennek érte. És soha még egy ujjbegynyi darabot sem dobott el életében. Később sem, amikor már nem volt az a kenyér akkora gond, akkora ritkaság, s talán akkora esemény sem. Mert ami van, azt nem érzed annyira. Ami nincs, az jobban beléd vésődik. A testeddel is úgy vagy. Ha nem fáj sehol, nem is vetsz számot azzal, hogy nem fáj sehol. De ha megjelenik a fájdalom, valahol bujkálni kezd benned, rögtön tudod, hogy mi az.

A nincs is egy minőség, s az is, hogy van.

Hogy mit jelent a van, annak a jelentőségét is jobban megérzed, megérted akkor, amikor szembetalálkoztál azzal is, hogy nincs. Így lett az áldás igazi áldás a Géza életében, így kapta meg a kenyér a maga igazi szentségét. S a szó is, az ima, hogy a mi mindennapi kenyерünket add meg nekünk ma. S bocsásd meg a mi vétkeinket, amiképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek... Szent szavak, gyönyörű szavak, az Élet szavai. Az élet igaz szavai. Mert ha kenyér van, élet is van. Néha még az is megtörténik,

papot hall Géza, aki csak úgy mondja, darálja ezeket a szavakat. Szánja, sajnálja őt. Mert nem tudja, hogy mit mond. Nem érzi át lelke olyan mélységével, mint ahogy átérzi az, aki tényleg tudja, hogy mi az: a mi mindennapi kenyerünk... A hálaadás igéinek súlyuk van és súlyuk kell, hogy legyen, ezeknek szentségük van és szentségük kell, hogy legyen, amiként az élet is szent. Ez is és az is Isten adománya, s a teremtés csodája. Csoda a szél lengette búzakalász ugyanúgy, mint ahogy csoda az is, hogy te állsz az időben, annak egy adott pillanatában, mindig most. S Te, aki ott vagy az úton, az idő útját is járod, mindig most lépsz. Csak most tudsz lépni, ami tegnap történt, azt megismételni már soha többé nem tudod.

Nincs zsír, nincs olaj, semmi sincs. Zarándoklat indul a boldogabb vidékekre, Aradra, a Bánságba, ahol lett termés. Az arra menő vonatokat a nép éhségvonatoknak nevezi el. Mert annyi éhes ember utazik rajtuk, még a lépcsőkről is lógnak... Sőt, a nagy kocsik tetejére is felülnek sokszor az utazni akarók... Megszokott kép ez is Romániában. Olyan a vonat, mint egy teleaggatott valami. Lógnak róla a nyomorultak, a nép, az istenadta nép!

S Úristen, milyen is volt akkor a vonat... Ütött-kopott, mint minden. Tele-tele viharvert, szikáran edzett emberekkel... A fővonalon – a Sóhajföldön kívülin, mert Sóhajföld mindig minden „főn” kívül esett – még úgy-ahogy néznek ki, de ott is bedeszkáztak az ablakok sokszor, s deszkák között utat talál magának a szél... Még évek múlva is, amikor már Géza is gyakori utas Kolozsvár, az egyetemi város felé, s fél lábon szorong hét-nyolc órán keresztül a zsúfolásig teletömött folyosón, s hallgatja a kerekek csattogását, a deszkák nyikorgását, arra gondol, mi lenne, ha szétnyílnának a falak, szétesne, darabokra hullna az egész nyomorúság-szállító járgány... Mint a бүтүjére állított kéve, melynek elvágják a kötelét, úgy dőlne, hullana szerteszét a sok ember, a sok magába zárt sors. Mert minden ember sorsában magába zárt, magába rejtett, s te, aki mellette állsz, sem tudod, hogy mi van beléje, a lelkébe zárva. Hullanának, hullanának bele a semmi-be. Mint ahogy úgyis behullnak majd az időbe, az időfolyam sodró semmijébe. Megy hát a vonat, mennek a hosszú csikorgó szerelvények, s visznek téged is az időben... A mellékvágányokra – így a sóhajföldi szárnyvasútra is – még ilyen karcsú-hosszú kocsik sem jutnak azokban az időkben. Ott a megszokott lehetőséget a nép marhakupénak nevezi... Mintha minősítene ez is. Minősítene téged is, vagy minősítené a kort, a kor hozzád való viszonyulását. Nagy, nehéz ajtók a kupékon, be se tudják, vagy sokszor be se lehet csukni. Nem fontos! Minek? Neked jó úgy is. Meg akkor ki is kellene nyitni. Hogy szabadon csaphat be a cűg? Piros arcú, bundájukba burkolózott emberek fogóznak egymásba, s ahogy a váltókon dűlőngelő emberszállító kupékban ott dűlőngézel te is, s ahogy csikorognak a fékek, a tehetetlenség törvénye vinne tovább, s meg kell kapaszkodnod, hogy el ne ess! Majd mikor már megállt a szerelvény, nekirohan a tömeg. Bentről kezek nyúlnak le, hogy felhúzzák az újonnan felszállni akarókat. Nem tudom, ki az, és segíték neki. Ez is az élet törvénye, akin lehet, segíts! Segítened kell embertár-

sadon. Ha leesel, mindig akad valaki, aki felemel. Az idősebbeknek még hely is kerül a nagy deszkapadok valamelyikén, melyek ott sorakoznak kétoldalt, de az utas mindig több, mint a hely, s így mint a heringek állnak, szorongnak a hely nélkül maradottak...

Hogy is volt akkortájt, akkoriban annyi utas?

Mindenki mozgott? Az egész világ mozgott?

Vagy a vonatok, vagonok száma volt kevés?

Ilyen marhakupék vitték egy-két-három év előtt a hadifoglyok rengetegét is a dicsőséges Szovjetunió felé... Vasutasok mesélték, amikor befutott egy-egy hosszú szerelvény, katonák várták, állták körül két oldalról, fegyveres katonák, s a bezárt ajtók mögül üvöltés hallatszott: Vize! Vize! Adjatok vizet! És nem adtak vizet. Aki hallotta őket, megesett a szíve. Az ember mindig jobb, mint a kor. Te segítenél, de azért veszi körül ezeket a vonatokat a katonaság, hogy te ne tudj segíteni. És arról is maradt emlék, kinyitották a nehéz ajtót, s bentről – mint fahasábok – dőltek ki a volt emberek. A holtak, akiket oda élőkként zsúfoltak be... Kiveszett a világból az emberség. Összepréselték, összeszorították őket, enniük sem adtak, inniük sem adtak, levegőt sem kaptak, s az emberekből volt emberek lettek. Egy embertelen szörnyvilág szerencsétlen áldozatai. Egy ideig ordítottak, jajgattak, amikor állomást sejtettek kint, mert megállt a vonat, s beszéd szűrődött be, aztán elhallgatott a jajgatás. Megszűnt a fájdalom. Mint ahogy minden fájdalom megszűnik egyszer.

Hatalmas tömeg várja, ahogy befutnak Bukarest irányából a brassói állomásra az éhségvonatok. A Regátban is szárazság van, onnan is tömegesen jönnek az éhezők. Betört ablakok, deszkával, vékony lemezzel befödött ablakok, megszokott kép ez akkor. Hosszú padok, telides-tele emberekkel... Tele kiaszott arcú emberekkel.

Jött egy ember, megállt a közelemben. Nem is figyelt rám. Egy táskaféle lógott a válláról. S egyszer csak kivett belőle egy kicsi csomagot, s kezdte bontogatni. Kenyér, két összeborított szelet bukkant belőle elő, megkenve valamivel. S elkezdte jóízűen enni... Én csak nézem, nem tudtam nem nézni... Három napja nem ettem már. Szinte szédelegtem, szinte döltem el az éhségtől. Néztam hát, hallgatva néztem. Egyszer csak észrevett. Még a rágása, az állkapcsai munkája is megállt, ahogy meglátott. Állt pár pillanatig, nem tudom meddig, lépkedni kezdett felém, tétova mozdulattal kettétörte a maradék kenyerét, s a felét idenyújtotta nekem. Nem is tudom, mit mondtam. De azóta is úgy él bennem az az ember, mint az isteni jóság megtestesítője... Látom az alakját, látom az arcát, ahogy megállnak a rágó állkapcsok, látom a mozdulatát, ahogy elindul felém, s ahogy a bütykös kezei törik ketté azt a darab kenyeret. Ki tudja, volt-e még neki. Azt is ki tudja, mikor evett ő is utoljára... Addig azt sem tudta, hogy vagyok. S én sem tudtam addig, hogy ő van. És megfogta a kenyerét, kettétörte, s a felét ideadta nekem... Azt mondta: prinde! Fogjad! Talán meg is haltam volna éhen, ha akkor azt a darab kenyeret nem kapom ettől az idegen arcú, idegen ajkú embertől. Ettől az EMBERTŐL. Azóta azt is tudom, az Emberség több mindennél.

Az egyik éhség-gőzösre felszállnak Erzsikéék is a testvérével, Sárika nénivel. Két-két nagy fonott korsóval a kezükben, hátizsákkal a hátukon vágnak neki a hosszú útnak. Brassóból induló vonatot választanak, hogy jó előre foglalhassanak helyet. Ugyanúgy órákkal előbb várják a hazafele induló vonatot is... Közel három nap hányódás után dőlingélve, kimerülten és törődötten érkeznek haza. Zoltán és Géza ugrál örömeiben, ahogy csikordul a kapu, s meglátja őket. Nekik: nagyobb a bánat az arcukon, mint annak az öröme, hogy végre itthon lehetnek, s hogy mégsem jártak teljesen hiába. Még elmesélni is nehezükre esik, hogy Brassóban mekkora kár érte őket. Ahogy a nagy tumultusban adogatták le a kancsókat egymásnak, Erzsike háta mögül – ő volt fent, ő volt a leadogató –, a túlsó oldalról valaki leemelt egyet, s eltűnt vele... S elvitte a fáradtságukat, el a reménységüket, el a küzdelmüket, ami a mögött az elemelt tíz liter életreménység, túlélés-reménység mögött volt. Még most is látja Géza édesanyja keserű arcát. A jó, az igaz ember keserűségét. Miért kell ezt tenni? Hogy lehet ilyent tenni? Ide alacsonyodni? Az embertársat semmibe venni? Keserű magyarázat, hogy a nehéz kor az erkölcsöket is rombolja... „Még így is ver a sors” – mondja szomorúan... Erzsike a kárt a maga bűneként vállalja... Sárika néni nem fogadja el a plusz korsót... Ragaszkodik hozzá, hogy osszák meg a veszteséget is...

Szegény emberek lelki szépsége: a Jóság! És az életnek is legszebb szépsége, legszebb gyönyörűsége ez!

Furcsa béke...

A szovjet lágerek tele vannak nemcsak magyar, román hadifoglyokkal is, hiszen a háború felemásan ért véget, úgy lesz az egyik vesztesből győztes, hogy a győztes társ még a tőle foglyul ejtett katonáknak sem kegyelmez. A kényszerszermunka rájuk is vonatkozik, halnak, halhatnak ők is, és halnak is. Csak majd annyiban lesz különbség köztük, hogy egy évvel hamarabb kezdik hazaengedni őket.

Kezdek érdeklődni, hogy milyen nemzetiségűek vagyunk, melyik miféle. Mondták, a románok jelentkezzenek, mert mennek haza. Itt voltak velünk ezek a magyarországi foglyok. Menj, mondják nekem, te jelentkezz, te román vagy. Mondom: nem jelentkezhetem, nem vagyok román, én magyar vagyok. Én azt nem állíthatom, hogy román vagyok, ha a nyüvek esznek meg, akkor sem. Mondom: Jó, hogy Romániában lakom jelenleg, ott laktam, de én magyar vagyok. Hogy magyar voltam, én nem is jelentkeztem, hogy tehettem volna én azt meg?

A „győztes” Románia is ugyanúgy megszállás alá kerül, mint Magyarország vagy a legyőzött országok bármelyike. Észak-Erdély, Kelet-Magyarország újbóli megszállása így

hát kettős megszállás. Román és szovjet megszállás egyszerre. Ez egy furcsa politikai helyzetet teremt. Kettős elnyomatás veszi kezdetét. A magyarság akkori politikai vezetői – akiket a kor, a változás, a „felszabadulás” hozta szovjet hatalmi „jelleg”, gépezet dobott felszínre – a szocialista eszme mellett lelkesednek. A szovjet megszállást a régi kommunisták mint a hajnal bekövetkeztét üdvözlik. S már ott is vannak az első vonalban! Ők népük új vezetői! Éljen a párt – hangzik mindenfelől. Úgy érzik, s lehet, vannak, akik ezt el is hiszik, meg is élik, biztosak benne: vége mindenfajta elnyomásnak, elkezdődik a „dolgozó nép” uralma. S a munkásosztály a nemzetek fölötti „tisza erkölcs” megtestesítője. Így a nemzeti elnyomásnak is vége. Mert hát Marx, Engels, Lenin és Sztálin... A dicsőséges nagy négyes. S hogy ez így van, hiszik is! Nem mindenki látott, vagy nem mindenki volt csak egy ideig vak a kifele cifra, magát mutogató eszme bűvöletében, mint például József Attila, aki a kezdeti vaksága után meglátta és „*borzadozva*” kérdezte: „*mi lesz még?*”, s hogy: „*talán dünnögj egy új mesét, fasiszta kommunizmusét*”. A felszínre tört új erő képviselői a Lenin által „hasznos idióták”-nak nevezettek közül valók. Idióták, mert nem látnak, s színes papírokban, cirádákban, tetszetős ostobaságokban hisznek. Ez így van még akkor is, ha ők (vagy inkább: közülük sokan) szándékukban tiszták, igazak voltak. S ha akkor, abban a pillanatban lelkesedtek is azért, hogy mindenütt, hivatalokban, iskolákban, osztályokban ott legyen a négy dicső vezér, akik közül az első két eszme-gyáros sok mindenben valós következtetéseket vont le a folyamatokból, a második kettő pedig az emberiség egyetemes történetének legnagyobb hőhérai közül való. Ők már nem idealisták, közönséges gonosztevők, bűnözők, tömeggyilkosok voltak. Ezek a mi új vezéreink esetleg a maguk internacionalizmusával örülnek is az újnak, az újért, boldogok is a másért, ami ráköszöntött a világra... Lehet, voltak ilyenek is közöttük. Mert hát ugye, végre: egyenlőség!

Egyenlőség... Hamis eszme ez is... Minden azt bizonyítja, hogy nem vagyunk egyenlők. De hiszen nem is lehetünk egyenlők a teremtés törvénye szerint sem. Mások vagyunk. Minden ember más. Még a legyek vagy szünnyogok is, azokból sincs kettő egyforma. Hát akkor miért pontosan az emberek lennének egyformák? Egyenlők? Mi lenne a világgal, ha úgy lenne? Más és más alkat, más és más nyelv, más és más lelkiület, más és más feladat a feladatok hatalmasan nagy skáláján. És más és más hely a nagy értéklistán. Mert bár minden ember érték, de más és más érték. És minden embernek küldetése van, de más és más ez a küldetés is.

A legfőbb, majdani legfelsőbb réteg az egyenlők között szovjet „segítségként”, tanokkal védelmezve érkezik. Egyszer csak itt vannak. Később majd moszkovitáknak fogják nevezni őket, egy részük még 1919-ben menekült a Szovjetunióba, s akit Sztálin nem végeztetett ki közülük – Kun Bélát például kivégeztette –, most visszarendeltetnek. Van közöttük erdélyi is, mint például Luka László... Ők az ország élére jönnek, erre delegáltatnak, szovjet hódítók hozzák őket (mint a maguk hatalmi gépezetét is) arra „rátermett”

emberekből. Mögējük zárkóznak föl a mi legfőbb vezetőink, akik itthon várják a cselekvés lehetőségét, azaz saját hazájuk elestét. Mert akkor kezdődhet el az ő idejük. Ők lesznek a legfőbb egyenlők. Sok köztük az eszmeileg képzett, úgymond felvilágosult, úgymond meggyőződéses kommunista. Majd az ő hátuk mögül tör fel, tör elő a salak, mint a mindenkori forradalmak legfőbb támasza, szolgálatos hada, tartalék ereje. Előőlátkodnak a kocsmasztalok mellől a kóválygó fejű léhűtők, a tekergők, a munkake-rülők. Az élőködésben egyenlők, a dolgozni nem akarásban egyenlők. Érzik, hogy elérkezett az ő idejük. Éljen a Párt! – kiáltják hangos szóval. S még eszme-hű, idealista, úgymond elkötelezett társaikat is, akik a régi világban tényleg megszenvedtek a vörös-rózsaszín eszméért, még börtönököt is jártak, ülteek, még azokat is félrelökik, félretapod-ják. Mert a csőcselék mindig serény az ingyen élni akarásban, elótolakszik – ebben az egyben nem lusta –, hogy pozíciót szerezzen magának. Mert: új helyezkedés van min-denben, a régi vezetőréteg eljátszotta már játékát, az ellene forduló majd fordult világban váltás folyik. Új emberek kellene, és jönnek is az új emberek. Lentről, az alvilágból, annak salak-mocsaras „tájairól”, s hozzák magukkal ama alvilág minden szennyét, min-den bűzét, s hozzák saját tudatlanságukat, vagy az abból táplálkozó dölyföt. Semmihez nem értő, következésképpen mindenhez értő senkik ők, egyebek mellett nekik köszön-hető majd az az óriási zuhanás, ami minden, magát szocialistának nevező országban be fog következni. Az ő felléptükkel a tudatlanság, az ostoba hozzá nem értés diktatúrája kezdődik el, a pusztítás, a minden tönkretéve. Az, hogy ők létezni tudnak, majdan saját jólétüket biztosítani tudják, az rabló eszméiknek köszönhető. Azzal, hogy elveszik attól, akinek addig volt, s még mindig van. De ebből egy országot, s annak népét éltetni, felszínen tartani, valós jóléti rendet biztosítani nekik nem lehet. Onnan jönnek, jelennek meg hát, onnan letről az „új vezetők”. Ők, a „nép fiai”, az „éhes proletárok”, ők a volt elnyomottak, a régi rend „áldozatai”. Köztük lehetnének a becsületes, küzdő, küszködő emberek, a sokgyermekes nyomorultak, „a dudva, a muhar, a gaz” lehúzottjai, de azok tovább is lent maradnak. Ha egyébert nem, mert nem hajlandók törtetni, még saját sorstársaikat is maguk alá tapodni. Amikor törtetés-csörtetés, hangoskodás van, az igaz emberek mindig félreállnak. Vagy félreállhatnak azért is, mert felméri a tudásukat, a képességüket, s a becsületeségük nem engedi meg, hogy olyan feladatokat vállaljanak, amire tudják, hogy képtelenek, alkalmatlanok. Így hát megnyílik a széles út a törtetők előtt. A csőcselék sűrű hada előtt! A társadalom salakja, söpredéke előtt. Szinte morajla-ni kezd a mélység tőlük, általuk. S ők lesznek az új vezetők! Ők lesznek a fő hangadók országosan is, helyileg is! Alulról szerveződik hát az új rend! Mögötte a tankokkal védett és hozott szovjet eszme áll! A dicsőséges kommunista eszme! Odasereglenek ezek a kétes értékű szóhősök, szájhősök a szovjet tankok védelme alá, éljenezni tudnak, s ugyanarra a sorsa juttatják majd saját országukat, földjüket, melyre a szovjet hasonszőrűek juttatták az ő szerencsétlen országukat, szerencsétlen népüket.

Így hát az elvesztett haza földjét szennyezi be ez az új csürhe! A munkás-zubbonyba öltözött toladók, munkakerülő, akik a munkaidőt lopva, munkaidő alatt bokrokban aludva szereztek munkaszeretetüket, s akik akkor mint „elnyomottak” megbízhatatlanságukért még napszámos munkát is alig kaptak, most az újonnan alakult helyőrségekben, vezéralakulatokban jeleskednek, eljött végre az ő idejük, az ő világuk!

És itt vannak, köztük vannak a régi rend baloldala tényleg-üldözöttjei vagy egykor üldözöttjei, a megszállott lelkűek, Lenin eszméinek a hívei. A börtönöket jártak, a megnyomorítottak, az összetört csuklójúak is mosollyal az arcukon jönnek elő, hogy aztán a szó szoros értelmében elsodortassanak az útból, félrelökessenek az eszmehősöktől, s rövidesen tapasztalják, hogy ez nem az ő világuk. Rövidesen. Ki előbb, ki utóbb.

Tehát megcserélődik a világ, új arcok jelennek meg a politikai életben.

Létrejön már közvetlenül a „felszabadulás” után a Magyar Népi Szövetség, mely hangzatosan baloldali színezetet ölt, képvisel, a két háború közötti kommunista munkásszervezet, a MADOSZ utódjának tartják, utódjává teszik azok, akik megszervezik, létrehozzák. A vezetők hangosan hangoztatják a „világ proletárjai egyesüljete” jelszót, keményen elítélik a „négy évet”, mint antikommunista korszakot. Hogy a román 22 év is antikommunista volt, az kevésbé jut eszükbe, s így kevésbé is hangoztatják. Hangosan hirdetik népeink testvériségét, az egyenjogúságot. Sőt, a politikai taktikázásban odáig mennek, hogy ők maguk nyilvánítják ki, hogy Észak-Erdély magyarsága Romániához akar tartozni. Ezt Groza is megerősíti, hogy ez „helyes”, mert úgylis szocializmus lesz ott is és itt is, a világ proletárjai hát egyesülni fognak innen is és onnan is, internacionalizmus lesz ott is és itt is, s még a határok is el fognak tűnni, tehát szinte mindegy, hogy hová tartoznak a magyarok. Épp csak hogy oda ne! – ezt nem tette ugyan hozzá, de a magyar vezetők „óhaját” jónak ítélte. És a „magyar demokraták” óhajával a zsebében megy Sztálinhoz, még tart a háború, még dörögnek Németország földjén a fegyverek, még naponta dől romba egy-egy német város, naponta százazrek halnak és más százazrek válnak hajléktalanná, már hozza Groza Moszkvából az örömhírt: Sztálin beleegyezését adta, hogy a román megszállás visszajöhet Észak-Erdélybe, mert Észak-Erdély az új, demokratikus Románia része lesz.

Demokratikus Románia?

Igen, demokratikus Románia.

Mindkettőnek megvannak a jelei, tünetei. A demokratikusnak is, és Romániának is. Mert a béketárgyalásokra való tekintettel, melyek végleg pontot fognak tenni a háború következményeire, egyebek mellett az országhatárok kérdésére is, Románia „lépéseket tesz” a maga demokratikus volta bizonyítására. Királyi rendelettel létrejön Kolozsváron a Bolyai Tudományegyetem. A régi Ferenc József Egyetem egykori épületét visszakapja ugyan a négy év alatt Nagyszebenben működött, s onnan most visszaköltöztetett román egyetem, az Universitatea Babeş, de a Bolyainak is jutnak – bár szerényebb, de így is „jó,

hogy ez is van” – épületek a magyar örökségből, melyekben elindulhat vagy folytatódhat a négy év alatt visszaépített magyar egyetemi oktatás, immár Romániában...

Valóban a demokrácia jele ez, mondhatják az eszme ámokfutói!

A régi, nem demokratikus Romániában 1940 őszén már alig volt még ideig-óráig megtűrt, vonagló állapotában vergődő magyar iskola, azt is az egyházaink, illetve a népi-izzadság tartotta fenn, s most íme, állami egyetemet biztosít az új hatalom! Azaz: „egyetemet is kapunk” – mondják a Romániához tartozni akarást kinyilvánító vezéreink. Szalon-kommunistáink úgy érezhetik, hogy jól taktikáztak-taktikáznak.

Sőt, közvetlenül a békeszerződés előestéjén hirtelen újabb magyar főiskolai oktatási intézmények létrehozását is elhatározzák. Szinte csak három napra, addig, amíg a békeszerződések megkötetnek, aláíratnak, s ezzel a helyzet „stabilizálódik”. Magyar Művészeti Főiskola nyílnak színi-, képzőművészeti- és zeneművészeti szakokkal. Az is természetes, hogy az is az akkor még 85%-ban magyar Kolozsváron kezdi el működését... A négy év alatt Kolozsváron működött magyar Orvostudományi Főiskolát sem szüntetik meg, átköltöztetik Marosvásárhelyre, s így egy újabb magyar egyetemi város „jön létre”. Ez az egyetem kiváló tanári karával a közép-európai orvosképzés egyik fellegvára lesz jó másfél évtizeden keresztül.

Ezeket a sikereket a Magyar Népi Szövetség is magáénak érzi. Hiszen a „soha meg nem bontható demokratikus népi egység” jegyében fognak ezután építkezni „a teljes egyenjogúság normái szerint”. Úgy szerveződik, hogy messzemenően tiszteletben tartja a kétnyelvűséget, hiszen diadalmaskodott az új eszme, „a román-magyar testvériség eszméje”. Mivel immár azonos jogúak vagyunk magyarok, románok, Moldvában, a csángó földön is – ahol eddig soha magyar oktatás nem volt – magyar iskolahálózat kiépítéséért indítják el a maguk harcát. Az erősebb magyar-tudatú falvakban magyar iskolákat állítanak fel, másutt a magyart mint tantárgyat kezdik tanítani. És Dél-Erdélyben, ahol nem volt négy év, ahol a múlt öröksége a két háború közti örökség volt, ott is ugyanúgy, egyre-másra szervezik újra a magyar oktatást. Ugye a világ proletárai egyesülnek, vége a nemzetek ellentétének, az örök testvériség köszöntött népeinkre! Országaink is testvér-országok, nemhiába beszél Groza Péter a határok légiesítéséről. Igaz, hogy pillanatnyilag ennek nincs semmi jele, s ha mégis van, ez főleg az egyirányú forgalmat szolgálja. A két háború között ide telepített adminisztráció odaáti része (mely csak magyar állampolgársággal rendelkezik) nem tudja román állampolgárságát felmutatni – mehet... Rendre elmennek, el kell menniük az „idegen állampolgárságú” egyetemi tanároknak, s a Bolyai Egyetem rektori székét még négy elemi végzettséggel is be lehet tölteni, amint az Nagy István autodidakta kommunista író e székbe való kinevezésével történt. A fontos az, hogy jó demokrata légy, higgyél a kommunista eszme csallhatatlanságában. És hogy azért az egyenlők között is észrevedd, hogy vannak egyenlőbbek is nálad, s főleg a te népednél. De ez inkább a későbbiekben, majd a párizsi béke meg-

kötése után fog kiderülni... Most, kezdetben még dühöng a demokrácia, s az egyebek mellékes kérdések. Bejön egy új fogalom is, a káderlap fogalma. Akinek „jó a káderlapja”, szabad előtte a pálya. És: kinek jó a káderlapja? Aki lent volt, aki a nincstelenek közül jött... És aki kellően nagy hanggal vallja a maga demokratságát. Mert ahhoz, hogy ennek a jó káderlapnak hasznát vedd, elő kellett tolakodnod vele. S hogy labdába rúgj, rúghass, kellett szaladnod a labda után...

Lehetnének gyanús dolgok is... Például, hogy miért nem jó ünnep március 15-e, a magyar forradalom ünnepe, melynek zászlajára Petőfi Sándor felvéste a „világsszabadság” eszméjét is. Utoljára 1946. március 15-én tartja meg ezt az ünnepet Sóhajföld népe a magát forradalminak tartó Romániában. De hogyan? A levegőben lóg, hogy ez nem jó, ekkor nem kell ünnepelni. A Székely Mikó Kollégium udvarán, zárt kapuk mögött gyülekezik a diákság, a mindenkori forradalmi ifjúság. Nem szabad kivonulni, nem szabad felvonulni, „itt bent” ünnepelünk. Egyszer csak kintről énekszó hangzik: „*Kossuth Lajos azt üzent, Elfogyott a regimentje!...*” A gyári munkásság – a „dolgozó nép”, a „munkásosztály” vonul fel piros-fehér-zöld zászlókkal. Ekkor még azt hiszik, hogy ez valóban az ő világuk, s nekik szabad, nekünk szabad ünnepelni a forradalmat itt, a forradalom diadalmas országában... Belobogtatják zászlóikat az iskola kapuján, mire a szó szoros értelmében kitör a diákság is, s gyönyörű ünnepség kerekedik, az utolsó ebben a szabad, a forradalom eszméjét megtestesítő világban. Aztán jöhetnek majd a felelősségre vonások, melyek lassan ráébresztik az embereket, hogy nem úgy van az, ahogy ők gondolták. Majd augusztus 23-án, a felszabadulás évfordulóján a kommunista vezér miniszter Luka László – Vasile Luca – szónokol a kicsődített ünneplők előtt. Erzsikét is oda-rendelik mint a város egyetlen igazi gyorsan – beszédtempóban – író gyorsíróját, hogy írja le, örökítse meg a bölcs vezér beszédét. Erzsike kiborultan jön haza. Luka ott mellette ordította – ököllel verve az asztalt –, hogy szabadság, hogy forradalom, hogy dicsőséges Románia, és hogy „a magyar zászló a mi kezünkben egy rongy”. Alig tudtam írni, panaszojja!

Miközben dühöng a demokrácia, a torkokra kezdenek rászorulni a markok, s alatto-mosan támadásba lendül a román nacionalizmus. Magyarország új vezetése is hangoztatja az internacionalizmust, dicsőséges Szovjetunióról, testvéri Romániáról, Jugoszláviáról, Csehszlovákiáról beszél, s hogy itt is, ott is, mindenütt, a dicsőséges országban és a testvéri országokban ugyanúgy magyar tömegmészárlás zajlott vagy még zajlik, arról nem beszélnek. Csak a fasiszmus bűneiről. S e tekintetben a magyarság, az egész nemzet is azoktól és ezektől az uraktól, elvtársaktól a fasiszták közé soroltatik, s ami ellenünk történik, az minden-minden a fasiszták ellen irányul.

Sóhajföld népe mint fasiszta nép!

A magyar nép mint fasiszta nép!

Az én bűnöm és a te bűnöd az is, hogy a Szovjetunió ellen harcoltunk. Nem a magunk

oldalán, hanem az ellenség oldalán. Kificamodott agyak, kificamodott kényszer-gondolkodás. A háború bűne a te bűnöd! És te vagy a bűnös azért, hogy nem azon az oldalon harcoltál, amelyik a „jó” és az „igaz” oldal! A „népi demokrácia” éveiben soha igazságszolgáltatásról szó nem esik. Hogy háborúban voltál nem csak hobbid, de bűnöd is!

A szlovákok nem bűnösök, a románok sem, a jugoszlávok – szerbek, horvátok, szlovénok – sem, bár velük is lett egy kis baj, egy kicsit, egy parányit elhajoltak, de aztán helyrebillentek ők is, s csak mi, magyarok maradtunk bűnösként a bűnös oldalon... Mindenik vesztesből győztes lett, csak mi maradtunk vesztesek fasiszta szövetségeseink társaságában, főleg a főbűnös, Hitler és népe mellett. Mi, a „hitleristák”. Hogy a szlovákok ugyanezt tették, az nem számított bűnnek. Csak a mi bűnünk maradt bűn!

Románia készül a békeszerződés aláírására. Ékes bizonyítékait viszi Tatarescu Párizsba annak, hogy Észak-Erdély magyarsága is Romániához akar tartozni. Groza és Luka László jelenlétében határozta el a Magyar Népi Szövetség kongresszusa, ahogy akkor nevezték, a százak tanácsa ezt.

Hogy volt másféle határozat is? Hogy Márton Áron püspök vezetésével az a kérdés is megfogalmazódott, hogy igazságos területi megosztást kér Észak-Erdély magyarsága, efölött elnéztek a béke-atyák, megvizsgálásra sem került. Már csak azért sem, mert a Rákosi Mátyásék által kijelölt magyar delegáció sem támogatta ezt. Ilyen, hogy magyar érdek, nem létezett. Magyarország biztosította Romániát a teljes testvéri érzéséről, internacionalizmusáról. Mert ugye Magyarország ekkor már internacionalista ország volt. A Világ proletárjai egyesültek ott. A nacionalizmusnak még az írmagját is ki kellett irtani. Akárcsak Romániában, épp csak hogy ott ilyen, hogy román nacionalizmus, nem létezett. Ezt a csökevényt csak az ott élő magyarok őrizték meg és gyakorolták, mint egy elítélendő és büntetendő fekélyt.

S mikor már békeszerződés is van 1947. február 10-e óta, a testvériség leple alatt a légiesített határok is úgy megvastagodnak, hogy a magyar nemzet részeinek kapcsolatai a minimálisra szűkülnek, szinte teljesen megszűnik közöttünk mindenféle mozgáslehetőség. Erdély magyarsága még jobban elszigetelődik, elszakad a magyar kultúrkörteől. Szóban barátságról beszél, nyilatkozik mindkét fél, de odaát egyre kevesebb a nyilatkozat is. Az anyaország – mely a két háború között nyíltan revizionista politikát folytatott, s amennyire lehetett, felvállalta határon túl került testvéreit, most még a tudatokból is kiirtaná ezeket a szavakat, hogy Felvidék, hogy Erdély, hogy Székelyföld. Ezt a szót, hogy Trianon magyar politikus csak úgy ejti ki a száján, hogy azt tiszteletben tartják. A köznép már azt sem tudja, hogy mit tartanak tiszteletben, mert ez egyebekben ki nem ejtett szó, s pláne azzal párosítva, hogy az rosszat tett volna Magyarországnak, a magyar nemzetnek, sem a történelemtől szóló művekben, írásokban, sem a közéletben szóba se kerül. S ezzel a köztudatból is kiirtatott nemcsak a szó, de az is, ami vele kapcsolatba hozható. S ha mégis van, aki tudja, s ha olyan is van (még), akinek ez fáj, ez is csak az

otthonok fala között fájhat, ott, ama „másik”, hagyományos erkölcsi-érzelmi zónában, de ott is csak halkán, suttogva beszélnek róla, nehogy meghallja valaki. Hogy az ország csonka ország, s hogy volt valamikor egy nem csonka Magyarország is, ennek sincs a tudatokban helye. Sem ott, sem itt. Az ottani és az itteni politikumban is természetes, hogy Erdély Románia része. Ha mégis emlegettetik valami, az a négy év, melyet mindig minden szinten elítélnek, mint egy átkos időszakot, mely szembeállította népeinket. Csak így!

Közben Romániában a kulisszák mögött folyik a hatalmi harc, illetve: az ál-vörösbe öltöztetett nacionalizmus tör előre. Úgy rátekintve ismét kettős indítatásúnak tűnik az öklöknek ez a kampánya. A kettős indítatás egyike meglepőnek is mondható. A Moszkvából ide exportált vezéreket lökik félre a „hazaiak”. De félrelökik a „hazaiakat” is, ha azok „nem igazak”. Főris István, a régi illegális pártvezér, aki az 1921-ben alakult Romániai Kommunisták Pártjának egy ideig főtitkára is volt, s hosszú éveket töltött börtönökben, a „nem igazak” közé tartozott. Most, hogy az eszme diadalmaskodott, e hatalmi gépezetben már nincs szükség rá, s az erre a szörny-eszmére, szörny-rendszerre jellemző eszközökkel és módszerekkel találja szembe magát. Egyike lesz az első romániai „elhajlóknak”, „a titkos rendőrség bérence”, a „burzsoa ideológia szekértolója”, akit 1945 nyarán letartóztatnak, majd – ez sem elhanyagolható – maga a frissen alakult román kommunista titkosszolgálat, a szekuritáte tábornok-vezére, Gheorghe Pintilie személyesen végez vele. Egy kalapáccsal veri agyon. Valószínűleg nemzetbiztonsági okokból. Mert mit keres(ett) egy magyar ember a román Kommunista Párt élén, és milyen alapon lenne most a vezetői között? Pláne azzal a tudattal, hogy ő múltjára, egykori harcára, vállalásaira még büszke is lehetne, s hogy ezért neki még elismerés is járna? Hogy köztetek voltam, s veletek együtt harcoltam! Gondolhatta is a nemzetbiztonságért felelős Pintilie elvtárs, miközben igazságtevő kalapácsával ütött: a cél szentesíti az eszközöket. Mert ugye: internacionalizmus egyrészről, s más részről: a haza érdeke! S Főris – és minden idealista társa sorsa is –, a valóban hívő, nem érdek-emberek sorsát példázza a kommunisták táborában. Akik egy olyan eszme híveivé váltak, amelyet valós mivoltában nem ismertek, s szinte vallásos hittel hittek abban, úgy szolgálták azt. S azt élik meg, ami valahol a legfájdalmasabb vég. Saját eszmetársaik ölik meg őket, az eszme nevében létrejött rendszerre jellemző módszerekkel. De ez így volt a Szovjetunióban, s így a szerencsétlen világnak ezen a felén mindenütt. Egymást pusztították az elvtársak. Főrisnak még az édesanyját is rájuk jellemző módon „büntetik meg” azért, mert érdeklődni merészel a fia sorsa után, s ragaszkodik ahhoz, hogy közöljék, mi is történt vele... Nyilván a rendszer nem engedheti meg az igaz választ. Hogy: „agyonvertük”. S azt sem, hogy egy édesanya – mert az egyetemes törvények szerint az anyáknak erre joguk van – sirassa meggyilkolt gyermekét. Így a „tisztább” megoldást választják, az alkalmatlan-kodó édesanyjával is végeznek. A nyakába kötelet kötnek, s a Körösbe dobják úgy, hogy

egy rákötözött szikladarab nehezékkal biztosítják be a műveletet. Nehogy még fel tudjon jönni a víz színére!

Szörnyű! Szörnyű! – mondaná Géza. Tudja, hogy a zsák megéri a feltjét, de mégis!

Micsoda világ szakadt ránk! És ezt át kell élni, ebben a világban kell élni: S te, egyén, bárki, ha van benned valami abból, amire azt mondja a köznyelv, a sajnos már csak „a bűnös múlta” jellemző szavakkal, hogy erkölcs, vagy hogy tartás, s te tőled telhetően próbálj tiszta maradni. De...

De ebben a tisztának maradásban is ott van a nagy kérdés: lehet-e tisztának maradni? Illetve: meg lehet-e maradni, hogy tiszta lehess? Mert – amiként Fóris István édesanyjával, ugyanúgy veled is eljáráhatnak. Úgy fél ez a hatalomra jutott (tisztességtelenségbe, részben kétszínűségbe is mártózott) új vezetőréteg a tiszta emberektől, mint – ahogy a mondás –: az ördög a tömjénfüsttől... Egy világra rátelepedett vagy rátelepített gépezet részei ők, akár tudják ezt, akár nem tudják. De azt tudják, hogy ott van, a kezükben van minden eszköz, amivel kiirthatják a tisztaságnak még az írmagját is a világból. Rászakad ama tiszta lelkű emberekre – mert még azért ők vannak többségben, ez az uralom a kisebbség rémuralma – a rémület. Két fegyver van felhúzott ravasszal rád, ránk állítva: a szörny-eszme, az embertelen eszme, a „minden ember egyenlő” – úristen! – és a „világ proletárjai egyesüljetek”, vagy bővíthetjük: osztályharc, kizsákmányoló-ellenesség, szabadság, testvériség eszméje fegyvere, és az „ez itt román föld” fegyvere. Ennek a fegyvernek, és annak a fegyvernek is célpontja vagy te szerencsétlen sóhajföldi vagy erdőelvi magyar. És – te sem vagy csupa okos, tiszta emberek halmaza – csoda-e, ha ebben a kiszolgáltatott helyzetben néped egy része, egyik legsilányabb rétege megmártja magát a tisztességtelenségben. Mert felszínen akar maradni! S látod, tudod te is: a felszínen maradásnak szinte egyetlen eszköze: be kell(ene) mocskolnod magad. Mintha egy szennyhalmaz, szenny és gonoszság halmaz zúdult volna a világra. Rád! S te, amíg még van lelked, lehet lelked, azért, hogy van lelked, el nem pusztítanak, csak vergődsz, csak vergődsz, csak vergődsz!

A firma mindenütt a párt. Már akkor „A párt”, amikor még több párt van, még vannak liberálisok, parasztpártiak már „felszámolás” alatt, de aki csak annyit mond: a párt, egyértelmű, hogy melyik az a párt. A Párt. Az a dicső, amelyik majd minden más pártot el fog tüntetni. A szociáldemokratákhoz annyiban kegyes, hogy magába olvasztja őket, s árulóikat sajátjuknak tekinti. A többi párt reakciós, ellenség, s vezetőiket, intézményeiket felszámolják, likvidálják. S ők egyedül maradnak a porondon, mint üdvözítő erő, mint a boldogság Ereje. Védőfalat is jelenthetnek akár az üldözötteknek is. Sok volt vasgárdista, szélsőséges román nacionalista is menekül e védőfalak mögé. Csak lobogtatni kell a vörös zászlót, hangosnak kell lenni, kell éljenezni, belerúgni valakibe, valakikbe, olyanokba, akikbe belerúgni hasznos, s máris ott vagy a dicsők között. Az a te titkod, hogy mit hiszel, az a fontos, amit mondasz. S minél hangosabb vagy, annál több az

esélyed arra, hogy fent lehess és fent is maradhass! Ha netán tényleg üldözött voltál, a régi rend üldözöttje, akár szóban, akár valóságosan, bizonyíthatón, s most e védőfalak közé menekülsz, még ideig-óraig védelmet is találhatsz ott. De ha rájönnek, hogy te nem vagy a nap lovagja, s megpróbálsz becsületes embernek maradni – megszűnik ez a védelem.

Volt itt fenyegetés, volt üldözés. Jöttek, hogy álljanak be, mert másképpen nem tudnak a románoktól megmaradni. Osztán így iratkoztak itt a faluban sokan be. Má szedték össze a népet is! Igen, de a párt nem engedi! S aztán egy párat toborzott önágyasága, s megalakult a párt. Felmentek Szentgyörgyre, a központba, s onnan mint párttagok jöttek ki. S akik hazajöttek mint katonaszökevények, többet nem vitték! De ez a Rozsnyai Béláné – itt volt akkor nálunk, ő szervezte meg a pártot – sokat megmentett a párttal. Mert ő hívta fel a figyelmet, hogy a pártot meg kell alakítani. Vagy húszan iratkoztak be, a központtól kapták az utasítást. De akit addig elvittek – vagy nyolc személyt – abból egy se jött haza!

Ez a védelem ha csak ideig-óraig tart, akkor is jó. Mert: ki időt nyer, életet is nyerhet. Ha tisztességes vagy, úgyis ki fogsz hullni. Ezért kellene – s vannak is – gyakran tisztogatások. Kettős folyamat játszódik le. Egyrészt gyűjtik, csábítják, harácsolják az új párttagokat, sokszor az is az erődre vall, ha kívül tudsz maradni, másrészt ha túl feljutottál, lerántanak, a legdrasztikusabb eszközökkel is. Könnyűszerrel lehet a párt hű harcosából az eszme áldozata. Ha, akinek kötél kerül a nyakára, áldozatnak tekintheted... Luka Lászlót is eléri a vég, hiába volt hithű kommunista, aki az „eszméjéért” szenvedett is – több ízben ült börtönben –, de elvtársaira jellemzően törtetett is, a Szovjetunióhoz csatolt Csernovic alpolgármestereként gátlástalanul „tisztogat” a reakciós elemektől még Románia felszabadulása előtt – mint a Vörös Párt hű harcosa. Most, már hazatérve, ha kellett, hatalma érdekében saját fajtáját mocskolja, gyalázza („a magyar zászló rongy”), és szinte minden alkalmat kihasznál arra, hogy megbélyegezze az „átkos négy évet” is. De ez a nagy hazafiság és eszmehűség sem volt elég ahhoz, hogy ne legyen „elhajló”, amikor a hatalmi harcban mások, s jobb – azaz nem magyar – származású elvtársak pályázzák meg a helyét. Jobbak, akik akkor, ott erősebbnek is bizonyulnak. Mert ebben a korban a kettő: erő és „jószág” együvé tartozott, egy kategóriának számított. Lukát előbb halálra, aztán életfogytiglani börtönre ítélik, s ott is hal meg tizenegy évi raboskodás után. A vele együtt „elhajló” moszkovita vezérekkel – a zsidó Pauker Annával és Teohari Georgescuval – kegyesebb a hatalmi harcban őket elsőprő Gheorghe Gheorghiu-Dej, őket csak „megbélyegzik” és a „könyvkiadói szakmában” kapják meg a „helyüket”. Ugyancsak nehéz sors várt a „demokráciát” a nemzeti egyenjogúság eszméjével összekötni akaró, a Magyar Népi Szövetség élén tevékenykedő magyar kommunista harcosokra, Kurkó Gyárfásra, Balogh Edgárra, Csögör Lajosra, Demeter Jánosra és Méliusz Józsefre... Mind börtönbe kerülnek. Ők, az ateista kommunisták, akik magukévá tették, vagy legalább elfogadták a gyűlöld embertársadat eszmét, ugyanazt a sorsot kapják,

mint a hitben erős, a szeretetet, egymás megbecsülését, az aki megdob kövel, dob vissza kenyérrel krisztusi tanítást hirdető római katolikus püspök, Márton Áron... Még közös cellába is kerülnek, ők, a „hatalom” által egyformán kiirtásra ítélték. A szent püspök, aki még ott is alázattal vállalja a népéért való szenvedést, és ama rabtársak, akik ugyanúgy elsősorban népük védelmezni akarásáért hazudva, megalázkodva, lealacsonyodva, de ide kerültek.

A mű, a Magyar Népi Szövetség – egyrészt – s annak vívmányai: a nemzeti egyenjóság megteremtése, magyar szövetkezeti rendszer, kétnyelvűség, csángóföldi oktatás – másrészt –, képletesen ugyanúgy ott vannak a börtönbe bezárva, várva az ítéletet: halált, vagy (ha kegyes a bíró) életfogytiglant. A Magyar Népi Szövetség eltávolított vezetőjét, Kurkó Gyárfást és a többi ideo-kommunista élharcosát már sikerült „begyűjteni”, ők élnek a maguk kálváriáját. Az „új vezető”, aki azt a feladatot kapta, hogy az agóniát levezényelje, Kacsó Sándor – maga is kiváló író, „virág alatt” és „iszap felett” hagyja, hogy aminek meg kell történnie, ami ránk méretett, meg is történjék: önfeloszlatják magukat. Azaz hivatalosan: feladatukat teljesítették, nincs már szükség rájuk, beolvadtak a dicsőséges pártba.

A csángó oktatás sorsa is „példaértékű”. Elindulnak a szolgálatos pribékek, a román kommunisták, s „felvilágosító-meggyőző” munkájuk eredményeként csángóföld népe a hatalomhoz fordul, a „becsapott” szülők kérvényezik, hogy ne kelljen magyar iskolába járattatniuk a gyermeküket, mert az ugye ártalmas rájuk, ők Romániában élnek, és a magyar nyelvvel nem tudnak érvényesülni. Mi lesz, hogyha a gyermekük kórházba kerül – viszontérő, megható, „szívdöglesztő” példázat-történet –, s nem tudják az orvosnak megmondani, hogy mi bajuk, hogy hol fáj nekik. Ekkor még Moldova egy sok évszázados néprétege a csángóság, mely azért maradt meg, mert az analfabéta, írástudatlan édesanyák magyarul „daloltak” gyermekeik bölcsője fölött. Csodálatos archaikus kultúrát őriztek meg. Ama Népi Szövetséges bódulatban, abban az átmeneti időben csodálatos értékeket is gyűjtöttek fel tőlük a magyar értékek megszállott mentői, míg aztán őket is ki nem tiltják onnan... És amit nem tettek meg az évszázadok, a most elindult demokrácia, népek egyenjogúsága eszméje harcosai megteszik. Mint az úthenger, rájuk megy az erő, s torkukra fojtja az ősi szót. Őli bennük, irtja ki belőlük az ősi kultúra maradványait...

Legfontosabb: kitépni a gyökereket! És tépik, tépik, tépik!

Géza, amikor visszatekint az időben, vissza a maga nyíló értelme korára, bizonyos fajta zavart érez. Akkor: gyermek, keveset tud a világ dolgairól, és mégis tud mindent. A naplója – mert már 12 évesen naplót ír – mit sem tud sem a Magyar Népi Szövetségről, sem Párizsi békeszerződésekről. De napi pontossággal beszámol édesanyjáról, akitől még nem szakadt el. Még a köldökzsinór ép, Géza élete része édesanyja élete, hogyléte, gondolatai, mosolya vagy fájdalmas arca. Épp akkortájt egy nagy betegségen esik át, kórházba is kerül. Napi pontossággal beszámol a hospitalitásáról, a mindennapok szürke sivárságá-

ról. Mik az események? Az iskola, a földrajz óra, a történelem óra, az el nem készített leckék, a sikeres vagy félig sikerült feleletek, a gyakori fejfájások. Ha a sorokból akar bogozni: gond édesanyjának a napi injekció megvétele. Ő megy a gyógyszerertárba, úgy is van, hogy nem elég a pénz. Fáj a feje? Egy vagy két piramidonért megy, nincs tartalékuk. Állandóan sorban áll a betegsegélyzőnél, ő kell, hogy felvegye azt a keveset, amit a beteg asszonyért kapnak. Vágyakozik egy töltőtollra, de az 620 lejbe kerülne, és csak 500 leje van, míg nem a hiányzó krajcárok elhozza az angyal. Játszanak a gyermekek, futballoznak a réten, „pénzeznek”, azaz a diófaasztalon két kapura játszanak, van egy kisebb fillér, az a labda, s két nagy pénzérmével célozzák meg ama labdát, hogy az bemenjen a kapuba. Vannak barátok, játszótársak, inkább hozzájuk jönnek, vagy a szabadban futballoznak, vagy pénzeznek vagy szánkáznak. Alig szerepel a naplóban, hogy ők is mentek volna a barátokhoz. Magányosak lennének? Így visszagondolva, igen, magányosak. Az iskolában vannak délutáni órák, sportóra, énekkar, ezekről Géza el-elfelejtkezik. Mindig magukra vannak, édesanyjuk korán elmegy, ők van, hogy késve kelnek, s elkésnek az első óráról. Géza fagykenőccsel keni a lábát, rossz a cipője, megfázott, megfagyott. Megfagytak a rajztáblán az ujjai (nincs kesztyűje), azok is hurkává dagadnak télen, vagy ahogy jön a tavasz. Gyakran szerepel, van egy jó barátnő, gyermektárs, Mangi. Hozzájuk el-eljutnak, legtöbbször szülőikkel. Mangi is el-eljön hozzájuk, ilyenkor még találós kérdésekkel is játszanak, bújócskáznak. Sokszor kell menni bevásárolni, tejért, borvízért is, sőt: karácsony előtt favágógépért, nincs felvágott fájuk. Mindenből látszik: napra élnek, az élet problémái a napok problémái. Ők nem üldözöttek, nem leselkedik előttük a börtön kapuja, de üldözöttek mégis. S a gyermekek élnek a gyermekéletüket, de tudnak mindent, még azt is, hogy Gábor bácsit, aki pénzügyi alkalmazott volt, kirúgták az állásából, s átmenetileg üldözött lett ő is, mert ugye a pénzügyminiszteri tárcájáról likvidálja Gheorghiu-Dej Luka Lászlót, s ekkor ez így megy, a megingott szék maga alá temeti a kisembereket is. Aki útban van, „Luka híve” volt, az indok tehát megvan a menesztésére. Benne él szíve hát a korban, benne már mint gyermek is, s bár megvannak a magad gyermek-problémái, tudsz a világról is, érzed a kort, érzed a sorsot, és semmiképpen sem mondhatod azt, hogy boldog gyermekkor. Gyermek vagy, de tele gondokkal te is, s részese vagy a nagy életnek... S ha másképp nem, a kor nagy szörnyűségeinek a tudomásul vétele szintjén.

A 12 éves gyermek tudja már, érzi már, éli már a kort.

Visszatekintesz az időben az időből... Luka tiszta kártya. Egyike a pribékeknek, ugyanaz, mint „szolgálattelvő” eszmetársai Trockijtól Leninig és Sztálinig, mint Kun Béla és Szamuely Tibor, Rákosi Mátyás és Farkas Mihály, vagy a már emlegetett Gheorghe Pintilie, vagy akár Rajk László vagy Kádár János. Ők, az emberiség gonosztevői, s aki közülük megbűnhődött, akasztófára került, mondhatod azt is, megérdemelte a sorsát.

Mindnyájuknak ott lett volna a helyük. A vérengző fenevadakat néha saját módszereik érik utol.

Kun Béla, aki a Nagy Októberi Forradalom szolgálatában, Lenin eszméi harcosaként Magyarországról menekülve a Krím-félsziget forradalmi vezére, biztosra lett – a statisztikák szerint –, mintegy 60.000 embert mészároltatott le. Aztán őt is elérte Sztálin keze. Ne nőjenek a fák az égig! Ott, a börtönben vagy az akasztófa alatt ők is eltöprenghetnek azon a szörny-eszmén, melynek nemcsak kiszolgálói, végrehajtói, módszereinek alkalmazóivá lettek maguk is. Azon, hogy megérte-e fent lenni!? Fenn valahol a hatalmon, onnan ítélni eleveneket és holtakat. A vezérek egyike lenni, de úgy, hogy „a győztesektől”, a magukat nemzetközinek mondó eszmehősöktől, világhóhéroktól kapod az utasításokat, egyszerre hajtasz végre és ítélsz te magad is, várod, hogy mikor mit kell tenned, mit kell végrehajtanod, hogy azt megtoldhasd saját ötleteiddel, mert benne vagy a sodrásban, te is megkapod a lehetőséget, hogy ötletekkel jöjj, hogy miként kell a régi, „burzsuj” társadalmat, annak vezető rétegét likvidálni.

Itt egy ideig még ugyancsak zavaros a helyzet, még királyság van, még választásokat tartanak, ál-demokráciát játszanak, de már az ország jövője el van döntve. Te már szocializmusról, a dicsőséges Lenin eszméjéről szónokolsz, mögötted a szovjet tankokkal... Benne vagy egy láncolatban, valahol fent, ott vagy, a „jövő társadalmát” építed, a gyűlölet bástyáit építed, a börtönöket építed és az akasztófákat állítod, csak egyet intesz, és embereket kínoznak, ütlegetnek, vernek agyon, vagy mondják ki rájuk a halálos ítéleteket! Ezt a játékot már Párizs óta, a hírhedt quatorze juillet óta játsszák, és ebben a játékban, ha szerepet vállaltál, viseld a sorsodat... Előbb a konc, melynek ára: milliók szenvedése, aztán bekövetkezhet a te sorsod is...

De hogyan viszonyulj a te nemzeti kommunistáidhoz... A te szerencsétlen idealistáidhoz... Akik tán még hisznek is! Még, amíg a kötél az ő nyakuk köré is nem csavarodik.

Tényleg, idealisták voltak-e ők?

Vagy örültek voltak?

Okosak vagy ostobák?

Lehet-e ugyanaz az ember egyszerre ez is és az is? Akár filozófus, tehát elit gondolkodó, és primitív ostoba, ha nem kétszínűségből építi hamis filozófiáját?

Mit jelent: tisztán látni? És lehet-e tisztán látni, amikor benne vagy a zavarosban, amikor össze van körülötted zavarodva a világ?

Lehet, hogy ők jót akartak...

De akarhattak-e jót akkor, amikor látták az akasztófákat, látták a fekete autókat, amelyek éjszakánként megjelentek és hurcolták el az embereket? És ha látták, miért nem emeltek szót ellene? Az ő segítségükkel épülhet ki egy egész rendszer, melynek építőköve a kegyetlenség, az ember semmibe vétele, az egymás elárulása, besúgása, vagy egyszerűsítsük le ezt, az embertársad bajba juttatása.

Hát hülye vagy te, hogy nem látod ezt?

De sorsodban ott a múlt is. Téged is ütlegetek, hülyévé verték az apádat, a bátyádat. A múlt, az úgynevezett „múlt” áldozatai voltak ők, csak azért, mert hittek, innen, a saját szerencsétlen kuckójukból, a saját szerencsétlen pitiáner sorsukból hittek a megváltó eszmében. És odadobták magukat. És most úgy érzik – de csak egy pillanatig –, hogy eljött az ő világuk. Egy pillanat után, ha igazán becsületesek, rá kell vagy rá kellett volna jönniük, hogy ez nem az, amiről ők hajdan álmodtak, vagy amiért ők hajdan vállalták az ütlegeteket.

De akkor?

Megengedhető-e, hogy a „nem az” ökle legyen?

Megengedhető-e az, hogy te, aki szenvedtél, most másokat szenvedtessél. Másoknak okozz szenvedést?

Nem bosszúállás ez? S aki bosszút áll, s közvetve áll bosszút, ártatlanokon, szerencsétlen bűnteleneken, az becsületes ember?

Lehet-e nem látni, hogy ez az egész elképzelt új világ becstelenségre, aljasságra, embertelenségre épül?

Vigas-e számodra, vagy: megbocsáthatóvá teszi-e a tetteidet az, hogy valójában a nemzedeknek, a népednek jót akarsz. Hogy idealistán hiszed azt az internacionalizmust, hiszed azt, hogy minden nép egyforma. De már azt, hogy mind Isten teremtményei vagyunk, azt nem hiszed. Mert ez az eszme meggyilkolta az Istent is. S innen tovább szöve: bűn-e az ateizmus? Csak keresztényi szempontból nézve bűn. A nem hit bűn...

De bűn-e vagy csak szerencsétlenség? Az Isten sírján ülni bűn-e vagy veszteség?

A törpe idő törpévé tesz téged is!

S akkor te szerencsétlen vagy, hogy egy oly korban élsz, kell élned, mely lehúz. De sokan vannak, akik ezt a törpe kort jobbá akarják tenni! Emberibbé akarják tenni!

Kurkó Gyárfás alulról jött ember, írói véna, *Nehéz kenyér* címen írta meg önnön sorsa regényét. És nem a maga javáért vállalta a harcot. Amikor a Magyar Dolgozók Országos Szövetsége – MADOSZ – élén előbb helyi, majd országos vezetői tisztséget tölt be, internálják, az országból is kiutasítják, átteszik a magyar határon, onnan mint kommunistát visszadobják, visszatoloncolják, börtönbe kerül, s 1944 őszén a magyarság megszervezésébe kezdhet az „új világnak” hála...

De eléggé okos, eléggé értelmes volt-e, ha azt véli, hogy új világ ez? Még akkor is, ha ő megszenvedett érte ... Szent ember volt-e, igaz ember volt-e? Becsületes ember írhatt-e alá olyan nyilatkozatot, amelyet a Magyar Népi Szövetség vezetőjeként ő vagy ő is aláírt, hogy Észak-Erdély népe a jövőjét Romániában képzei el?

Géza majdan megkeresi volt tanárát, Balogh Edgárt, aki az 50-es évek közepén kikerült a börtönből, s nem kis kockázattal megkérdi tőle: Edgár bácsi, nem gondolja, hogy a Magyar Népi Szövetség árulást követett el, amikor azt nyilatkozta, hogy Észak-Erdély

magyarsága Romániához akar tartozni? Edgár bácsi, aki váltig hangoztatta, hogy ő kommunista volt, és az most is, elvörösödik, majd így érvel: Mindenki világosan látta, hogy Észak-Erdély sorsa eldőlt, Romániához fog tartozni. S mi kommunisták úgy gondoltuk, ezzel a nyilatkozatunkkal elérjük, hogy a magyarság megkapja a demokratikus jogait. Tévedtünk! A hadvezér sem azzal a szándékkal viszi ütközetbe a seregét, hogy veszíteni akar. Győzni akartunk mi is! S a tévedésünkért súlyosan megszenvetünk. Én is fél évtizedet voltam börtönben volt vezető-társaimmal együtt, s Kurkó Gyárfás még mindig ott van! Igen, Kurkó Gyárfás ott volt, ott öröltetett a rendszer malmában, rajta állt legkegyetlenebb módon bosszút a román hatalom mindenért. Azért, hogy híveikkel – a kommunista elveket hangoztatva, az egyenjogúság elvét hangoztatva, a népek egyenlőségét hangoztatva kiálltak – ki „mertek állni” a magyar nyelv egyenjogúsításáért, a magyar iskolákért egész Erdélyben, még a csángóföldön is...

Magyar iskolákat Romániában!? In Tara Romaneasca? Minek? Pentru ce?

S akkor: mi volt Kurkó bűne? És mi volt Csögör Lajos bűne? És mi volt Balogh Edgár vagy Demeter Lajos bűne? Idealizmusuk vagy ostobaságuk áldozatai voltak?

Ostoba-e az, aki hisz magában a leírt elvben, komolyan veszi azt, amit egy eszme nagykönyve ír? S ha az jó, igaznak tűnik, hisz a jóban és az igazban? Annyira eltorzult volna, annyira rossz és aljas lenne a világ, hogy ostobának kell lenned ahhoz, hogy hinni tudj abban, hogy a Nap az valóban Nap, a Hold az valóban Hold, s hogy a legigazabbnak mondott eszme az valóban Igaz eszme?

Még az is szomorú, hogy ezek a kérdések elhangozhatnak. És elhangozhatnak. Ennyire kétszínű talán sohasem volt a világ, mint ekkor. S a szavak soha ennyire üressé nem váltak, mint ekkor. Minden a hajnalról, a szabadságról zeng, boldog életéről zeng, miközben a hajnal és a boldog élet nem létező fogalmak! Az egész világra rátelepszik, ráborul egy hatalmas boldogtalanság. A kiúttalanság érzése! Valami, ami az ép ésszel gondolkodók számára, legyenek valamivel fennebb vagy akár egészen lent, szörnyű! Az egészséges erkölcsi érzéssel megáldott emberek számára szörnyű, egyszerre embertelen és istentelen, hazug világ.

S akkor Ők vajon nem látják meg, hogy a világ arca felborult, s a valóság azt mondja, ne higgy semmiben, nem szabad elhinned itt és most abból, amit hirdetnek, mondanak, semmit! Mert nincsen Becsület, nincsen Igazság, s a kimondott szónak sincs Hitele, Értéke ... Nincs jószág, nincs becsületesség! Már régen-régen nincs.

Lehet, hogy látják, már látják ők is, de a harcot feladni, a reményt feladni megfutamodás. S ők nem futamodnak meg. Makacsul kitartanak.

A véletlen úgy hozza, hogy Géza jelen van az 1957-ben létrehozott Korunk szerkesztőségében (melynek a kevéssel azelőtt a börtönből kiszabadult Balogh Edgár főszerkesztő-helyettese lett), amikor a „főszerkesztő-helyettes elvtárs” ordított a telefonba, hogy nem tudnak megjelenni, mert nem kapták meg a megjelenéshez szükséges papírt, és

hogy mi ez? merénylet a magyar kultúra ellen? És hogy egyenesen Gheorghiu-Dej elvtársához fog menni panaszt tenni...

No aztán, oda mehet, gondolja Géza! Ő, a félig gyermek tudja ezt, és az a nagy ember, az a megviselt ember, hite roncsaiban, összetörve is hívő ember mint az igazság zálogát, mint a jóság, a becsületesség szimbólumát emlegeti ama Gheorghiu-Dejt, aki majd meg fogja mutatni, hogy ezt nem lehet! Különbséget tenni román és magyar között! Ilyen nincs, nem lehetséges az ilyen. Mekkora ámitás ez! Hiszen ez a becsületes, igaz ember záratta őt is börtönbe! Ez verette agyon Fóris Istvánt és hittársai sokaságát. Ahogy látja, ma is látja ezt a felháborodottságában szinte kiflivé hajlott bábu-embert, egyszerre sajnálja és tiszteli. Sajnálja groteszkül hamisnak tűnő hívő mivoltáért, és tiszteli a kultúránknak való elkötelezettségéért, annak védeni akarásáért. De azt is tudja, hogy e kor azt a kultúrát, a magyar kultúrát is mennyi szennyel, mennyi mocsokkal permetezte be!

És nem érti, Balogh Edgárnak hogy jelenhetett meg majd könyve a román demokrácia nagyszerűségéről... A Ceaușescu-rendszer dicsőségéről. Hogyan lehet képes egy nemzetének mégiscsak elkötelezett „igaz ember” ilyen ocsmányul hazudni? Létezhet az, hogy fenyegetettségében tette? Vagy talán éppen elkötelezettségéért? És mégis csak okos volt, hogy látva a Világ ocsmány arcát, tudta, csak így tehet valamit? Keveset, parányit, így, hogy óriásiakat hazudik? És magára vette a hazugság minden ocsmányságát, hogy jót is tehessen?

És Méliusz József, akit ugyanúgy meghurcoltak, miért hazudik, amikor a kommunizmusról ír? Vagy tudja, hogy kell hazudni? Vagy nem hiszi már el, hogy lehet nem hazudni? Nem hazudva is élni, és megpróbálni írni is? S közben – az értéktelen szenny mellett, mert a hazugság-irodalom a szenny kategóriájába tartozik – értéket is alkot. Hogy férköztethető a kettő össze? A szenny és az érték?

Lehet-e úgy tenni, mintha nem látnál? Vagy nem teszed csak, hanem tényleg nem látsz? Elveszíthetik emberek a látásukat? Vagy tudják, hogy ez ebben a korban bűn, és már nem is akarnak látni? Rózsaszín fátyolt terítenek a világra, s úgy tesznek, mintha az a fátyol valóság volna, s mintha olyan is lenne a világ?

S ha mégis látsz: szabad-e hazudni? Vagy tényleg vannak olyanok, akik, amikor hazudnak, azt hiszik, hogy igazat mondanak, mert elveszítették, teljesen elveszítették a látásukat? De ha tudod, hogy hazudsz, még akkor is, ha ezzel segíteni akarsz népeden, mert valójában elkötelezettnek érzed magad néped iránt, akkor is szabad-e? De nem minden hazug segíteni akaró! Lehet rejtőzködő is, lehet gyáva is, és lehet alattomos, valódi hazug is, aki saját hazugságaira, tudott hazugságaira támaszkodva emelkedni akar.

A kornak, az embereknek, az emberi arcoknak, gondolkodásmódoknak sokféle változata, sokféle árnyalata van, s ember legyen, aki a sok árnyalat között eligazodik. És

akkor: kik voltak ők? Kik voltak magyar harcosaink, magyar idealistáink, hitük megbüntetői? Nyilván: a rendszer bűnösnek nyilvánította őket. De miért?

Fent voltak? Valóban fent voltak – amikor egyetemi tanári székekben, főszervezői székekben ültek és taktikáztak –, vagy akkor is lent voltak, mint mikor zörgött a lánc a csuklójukon. És amikor már nem zörgött, akkor megkínzóikról zengtek, a dicsőséges pártól, Lenin és Sztálin nagyszerű eszméiről, Gheorghiu-Dej vagy Nicolae Ceaușescu dicsőséges rendszeréről zengtek... Amikor tudták, hogy ez a rendszer nem dicsőséges. Hiszen őket is megkínozta. Őket is megalázta...

Hősök hát vagy áldozatok? Géza akkor sem értette őket. Csak ezt ismételte és ezt ismételte: hogy lehet? Hogy sülyedhet olyan mélyre az ember? Hogy ficamodhat annyira ki az ész, az értelem, hogy arról, ami nyilvánvalóan szörnyű, azt mondod, hogy gyönyörű! Magadat nevetségessé teszed, lelki silányságot erőltetsz magadra, s azt dicsőíted, amit ostromozni kellene, vagy ha tudod, hogy nem lehet ostromozni, akkor legalább nem dicsőítod. És mégis: milliók kiáltják, hogy éljen, éljen! S milliók kiáltják, hogy ... szégyen is mondani, hogy mit...

Szörnyű idők!

Embereket tönkretéző idők!

Embert lealacsonyító idők!

Egy hang, egy bibliai hang szólal meg valahonnan, benned, mert a bibliai hangnak, az isteni hangnak csak akkor van értelme, ha benned szólal meg:

„Ne ítéld, hogy ne ítéltess!”

Egy valamiről, ami eltelt, elmúlt, könnyű vagy legalábbis könnyebb ítélni, mint akkor látni, amikor benne vagy... Sodor az ár, el akar vinni, el akar pusztítani, olyankor nem jut időd másra, csak arra, hogy keress egy bármi szilárd valamit, ha egyebet nem, akár egy szalmaszál, amibe belekapaszkodhatsz, mert benned az életösztön, meg akarsz maradni, s ehhez meg kell kapaszkodnod! Lehet, egy hulla bukkan fel valahonnan, a mélyből, kint a sekélyesebb vízben, s abba kapaszkodva húzatod ki magad. A más hullájával mented a saját életedet! Az is lehet!

Annyi jó szándékú, azt is mondhatod, igaz ember bukkant fel az életedben ott, a túlsó parton! S látod az időn át, ahogy fájdalommal néznek vissza rád! Pedig ott voltak, tőled, ahová te mindig irtózva tekintettél! Két szó sejlik fel valahonnan, a nyelvünk őrisági tengeréből. Bűnös és bűnöző... Mindnyájan bűnösök vagyunk. Bűnben fogantatunk, és hajlandók vagyunk minden rosszra! Engedd uram, hogy tiszta lehessen – mondhatja bármelyik bűnös...! Hogy a te áldozatod tisztává tegyen!

Ám a bűnöző jelentése teljesen más. Ő akarattal teszi a rosszat.

Elítélni csak a bűnözőt van jogod!

A szovjet csapatok bevonulása pillanatától ráköszönt a hazug kor az országra, a tájra, a lelkekre, mindenre. Ami jó, hogy megtörtént – Bolyai Tudományegyetem, Magyar

Orvosi és Gyógyszerészeti Főiskola, Magyar Művészeti Intézet –, azok is a kor kacsintó hazugságai. Még ha jó is, hogy voltak, még ha reményt is adtak... Akkor... Ideig-óráig... Te is, egykori fiatal, ott vagy a hazugok között?

Géza nyurga növésű gyermek... Tizenhárom éves, és pionírnak jelölik. Mondaná: ne! Ne! Nem akarom! És nem mondja. Felállítják a város színpadára vagy 30–40-ed magával, szólnak a dicsőítő beszédek, éljen a Párt, ti, a Párt ifjú harcosai, a szocializmus jövődöbéli építői, ti, akik meg fogjátok valósítani a dicsőséges kommunizmust. És a piros nyakkendő a nyakára kerül. Mindenki mintha boldog lenne, ő csak azt érzi: hihetetlenül szégyelli magát. A terem tele van boldog szülőkkel... Az ő édesanyja nincs ott. Megkérdezte, hogy menjen-e, ne, ne, ne! Nem kell! Az ünnepség végén feljönnek a mosolygó szülők a színpadra, szorongatják, csókolgatják gyermeküket. Vajon képmutatás, butaság vagy gyávaság ez? Esetleg mégis: őszinte öröm? Ő itt idegennek érzi magát... Egy óvatlan pillanatban a függöny mögé sirül, a sötét lépcsőházba kerül, kong az ürességtől, itt nem láthatja senki, gyors mozdulattal leoldja a nyakkendőt, begyűri a zsebébe, ki egy nagy, tölgyfakapus udvarra, onnan ki az útra, s félve surran hazafelé... A nyakkendő még egyszer kerül a nyakára, a közeli május elsejei ünnepségen, amikor kötelezik a frissen felavatott pionírokat, hogy együtt vonuljanak fel. Ő gyáva volt, nem mertte megtenni, hogy ne menjen el, ne legyen ott. Akkor is, ott is, ahogy a sorban lötyög, nagyon szégyelli magát. Amint teheti, egy bokor leple alatt megint leoldja s elrejtí a kendőt a zsebében, s úgy sompolyog haza. Többet sehol nem jelenik meg vele. Gyűlésekre sem járt, egyszerűen nem tekinti úttörőnek magát. Aki bármilyen utat is törne ezeknek... Igen, ő tudja már akkor, tizenéves korának is az elején, még a kamasz kort sem érve el, hogy ezek Ezek! Torzlelkűek, s ezt a torzszágot vállalni nem szabad...

Pedig voltak köztük is becsületesek... Géza úgy nevezte el őket: relatívan becsületesek. Relatívan becsületes az, akit ha megbíznak, hogy 150 embert öljön meg, pusztítson el, juttasson rabszíjra, szigorúan betartja főnökei elvárását. És 150 ártatlant juttat oda, nem 160-at vagy 210-et pusztá csupa buzgóságból.

Kazakisztánban kínoztak azért a bűnömért, hogy leventeként kerültem ki Németországba, s „akartam” harcolni a Szovjetunió ellen... Egyik rabtársam mondta: nézd azt az embert! Egy nagy terület párttitkára volt... S most itt van köztünk ő is! Egyszer olyan helyzetbe kerültem, megkérdeztem tőle:

– Igaz, amit mondanak rólad? Hogy párttitkár voltál?

– Igaz!

– S akkor miért vagy itt?

– „Normám” volt. Minden hónapban 15 embert, a kommunizmus 15 „ellenségét” kellett ideküldenem. Egyszer a 14-nél megakadtam. Nem volt már senki, akit bármivel is vádolni lehetett volna. S lelkem sem volt, hogy egy teljesen ártatlan valakit odategyek. S csak 14-et küldtem... S akkor megfogtak engem: Te leszel a 15-ik. Ha nem találta meg a 15.-et, te leszel az!

Egy alkalommal arra kötelezték őket, hogy a főtéren 5-ös 6-os csoportokat alkotva menjenek, s kiabáljanak. Megkapták a jelszavakat. Ilyesmiket, hogy: Gheorghiu-Dej, luptator, pentru pace si popor... Magyarul csak ennyit: Gheorghiu-Dej! Gheorghiu-Dej! Gheorghiu-Dej! Vagy: Éljen a párt, Éljen a párt, Éljen a párt! S – erre határozottan emlékszik: Akasztófát Titónak! Ezt is háromszor, mint mindent. Szemben a sarkon ott is volt a torz figura egy véres bárddal. Az volt Tito, aki akkor merészelt szembeszegülni, vagy nem is szembeszegülni, a kommunizmus eszméjéhez hű maradt továbbra is, inkább csak függetleníteni merészelte magát Moszkva irányításától. S ezt nehezen emésztette meg a dicsőséges Szovjetunió. Megy a 4-5 diákcsoport betöltve a központot, közben meg-megállnak és üvöltnek. Gheorghiu-Dej, Gheorghiu-Dej, Gheorghiu-Dej! És: Harcolunk a békéért! És: Éljen a Párt, éljen, éljen, éljen. Géza tátog a kiabálás ritmusára, de szó nem jön ki a torkán, és arra gondol, látják az emberek, s azt hiszik, hogy... Pedig ő nem... De hihetetlenül gyávának is érzi magát azért, hogy nem meri vállalni, hogy ő nem kiabál... Lelkileg összeroppanva, rosszkedvűen érkezik haza... Mi van, kicsi fiam? Úgy szégyelltem magamat! Másik kísérteties emléke ugyanebből az időből: moziban vannak, kötelező volt elmenni, valami vörös film, szovjet remekmű, s egyszer a vásznon megjelenik Sztálin... Mozi-teremben vannak, sötétség van, csak annyi a fény, amennyi a vászonról vetődik a teremre. Szikrázik a vászon, szórja a fényt... A nagy vezér valakikkel kezét fog, s valakik ott a vásznon tapsolnak... Egyszer csak feláll egy árny-ember a teremben is, s lelkesen kezdi összeverni a tenyerét, s ordítani: Sztálin, Sztálin, Sztálin... A terem is – kissé tétován – feláll, ki merne nem felállni, s bekapcsolódik a tapsba, s a Sztálin-üvöltés ritmusába. Géza is áll, nem tapsolni sem mer, de megint csak mímel. Mielőtt összeérnének a tenyerei, megáll, s a száját is csak nyitogatja, de hangot nem ejt, s a fejét is csak lógatja a ritmusra... És... a jelenség megint a lelkére hat. Szinte utálja magát gyávaságáért, s még büszkeséget sem érez, hogy azért annyira nem alacsonyodott le, hogy kiabált volna ott, a sötétségben, egy kivetített kép láttán...

Mintha szégyen árnyékolná be a gyermekkorát... Nem kell annyira a szívedre venni mindent, kicsi fiam! Ilyen a világ! Mondja Erzsike... Ő megpróbál – amikor csak lehet – soha nem lelkesedni, s főleg: soha nem hazudni... De az is hazugság, hogy az igazat nem mondom ki! De az igazat kimondani nem lehet. Előtted az élet! Hidd el, sok becsületes ember van a világon, s nem mennek fejfel a falnak! Kettős kell hát hogy legyen az egész lelkületed. Vagy lesütött szemmel kell, hogy járj mindig! Úgy is járnál, ha nem lenne a kultúra, nem lenne a művészet, lelki formálódásod egyengetői, melyekben – olvasmányaidban, művészeti élményeidben – mindig látod azt is, hogy szép embernek lenni. Látod az emberi lét szépségeit, gazdagságait. Látod a lelkek örök harcát a jóért. És ott van édesanyád arca. S azok arca, akik gályarab-létükhöz kötve húzzák az igát. Ugyanúgy, mint ama hajdaniak, odaszíjazva életük, gályarabságuk színhelyéhez, ama padhoz. És élnek, élnek, amit a sors rájuk mért. Ahogy rájuk, sorsukra gondolsz, a

Világ jobbik arcára gondolsz, s arra, hogy végül is te is élsz, hagynak élni, haladsz az utadon, hagynak haladni, hiszel – rendületlenül kezdesz hinni – abban, hogy a jó előbb vagy utóbb győzedelmeskedni fog. És ez ad értelmet az életednek már akkor, félig gyermekként, de később is mindig a jövő felé tekintő várakozásodban.

Egyszer falura küldték Gézát, menjen ki a mezőre, s ott újságot olvasson a dolgozó parasztoknak... Megérkezik hát a gyermek, bekopog a faluházába, előveszi a papírját, mondja, hogy miért küldték.

– Mindenképpen fel akarod olvasni? – kérdi a picivel normálisabb valaki, egy ember, akinél jelentkeznie kellett. Nem, de... Megkapod az igazolást, csak ne mondd, hogy nem olvastad fel... Öröm fut át rajta. Ettől megmenekültem... Majd az első busszal hazamegy, s átadja „igazoló” papírjait... Rendben volt minden? Igen, rendben...

– Nem kellene az igazat mondanod? Sűgja egy belső hang.

S egy másik hang megkérdezi:

– Nem akkor vagy igaz, ha az ostobaságnak ellenállasz? És: ha igazat mondasz, ártasz egy másik embernek. Megszeged egy józanabb emberrel kötött szövetségedet.

És megint a másik hang: A hazug világ igazsága a hazugság. Ha a hazugot lehazudod, akkor vagy igaz!

Majd úgy érzed, meggabalyodott az agyad, s hogy akár így veszed, akár úgy, ez szörnyű! Mert: „*Vétkesek közt cinkos, aki néma*”. S valahol már te is cinkos vagy! Föld el az arcodat, nem lehet nem szégyellned magad. Sem így, sem úgy!

Szép is volt a gyermekkor, a fiatal kor! Szeretve lenni, szeretetben élni! Otthon megpróbálni igazat mondani mindig. S megmondani arról is az igazat, amiről kint azt megmondani nem lehetett. Olvasni, sokat olvasni, örülni a szépek, életre szóló élményeket kapni a múlt, az emberi alkotóerő értékeiből. Móricz Zsigmondtól, Csehovtól, Baudelairetől, Dosztojevszkijtől, Lev Tolsztojtól, Thomas Manntól. Vagy egy kicsit fűszerezett romantikával Victor Hugótól, Jókai Mórtól, a múlt nagy hívóitól! Az erkölcsnek és az élet szépsége eszméjének fáklyatartóitól. Mert: „az irodalom megszépíti az életet”. Megszépítette, gyönyörűvé tette az ő gyermekkorát is. Előbb a mesék, melyekben mindig a jó győzött, aztán a súlyos nagy könyvek! Ábrándozni, sokat ábrándozni. És álmodozni valamiről, valamiről, ami nincs, és hinni abban, hogy az a valami, az a megfoghatatlan valami, amiről nem is tudod, hogy mi az, lesz. Lesz valamikor. És tisztára mosni a lelket a szépségekben, melyek mögött – mint a leírt szó igaza – ott van az erkölcs, ott van a művészet csodavára. Csodavár, ahová megtisztulni járhat szíven a világ szürkéségéből, ahol mindent beföd a szenny. Egy „mocsok-kor” szennye. Egy koré, mely nem ismeri vagy nem akarja ismerni ezeket a tisztaságokat, az ő törvényei mások.

Az osztály is tudja, a tanárok is tudják, hogy Géza inkább visszahúzódó... Mert pionír mivoltával nem élt, letagadta, így hivatalosan nem került be a KISZ-be, a Kommunista Ifjak Szövetségébe... Kálmán – osztálytársa – az iskolai szervezet titkára. Látszik, tetszik neki, hogy ő milyen fontos. Még a tanári gyűlésekre is meghívják, mint az ifjúság képviselőjét. Véleményét kéri még a tanáraitól is. S valahol ez tetszik is neki... Sokszor félnapokat van távol az órákról, állandóan hívják ki, s ő megy. Ugrik fel, s fontoskodó arccal megy. Géza nem irigyeli, inkább enyhe megvetést érez iránta. Ne, hogy tetszik neki! Ne, milyen fontosnak érzi magát. Ne, milyen öntelt! Szinte megdöbben, amikor egyszer ez a fontoskodó Kálmán félrehívja... Ide figyelj, Géza. Tudom, hogy szeretnél egyetemre menni, s be is jutni. Kérd, jó-e, a felvételedet a KISZ-be. A te érdeked. Írj meg egy kérvényt, s az osztályszervezet fel fog venni! Így lett Géza is KISZ-tag, kevéssel az érettségi vizsga előtt... Piros tagsági könyvet kapott ő is, s még a felvételének az időpontját is egy kicsit előbbre írták. Nehogy valaki figyeljen rá, hogy miért csak utolsó évesen, s utolsó pillanatban.... Csak nincs valami baj?

Olyan lettél hát te is, mint mindenki. Téged is uniformizált a kor... Aki nem olyan, mint a többi, kilöketik a sorból... S lelöketik az útról. Pedig ő érzi, hogy neki dolga van. Szeret ábrándozni, beletekinteni az időbe, álmokat szöni. Így hát rajta kell maradni az úton... Mert az utat fák szegélyezik, gyönyörű jegenyesor szegélyezi, vannak szakaszok, ahol az útszéli fákon piroslik az alma, csak át kell lépned a sáncot, leszakíthatod, megízlelheted. Az élet szép is, még ha te függöny mögül nézed is, s fáj, hogy nehezen találod meg a helyedet... De egy másik hang figyelmeztet:

Ne vágyj sikerekre! Ne akarj olyan babérokat, melyek nem neked teremtek! Inkább maradj a magad csendjében... Valahol a széleken, a jegenyék árnyékában...

Fájó, vannak, akik kilöketnek a sorból... Osztálytársak egész sora tűnik el. Kizárják őket. Nem azért, mert valami rosszat tettek volna, hanem a „származásuk” miatt. Különítmények járják az iskolát, nem idegenek, Géza nem tudja leírni, hogy: „közülünk valók”, inkább így: a mi népünkben valók, az új eszme pribékjeivé lett nem-látók vagy félre-látók, akik elhiszik, hogy valamiféle új világ kezdődött, melyben a legnagyobb ellenség a te soraidban van, s állítgatják fel a diáktársaikat: osztályellenség szülők gyermekei vagytok, takarodjatok ki a sorainkból...

„Megbüntetem az apák vétkeit a fiakban!”

Géza tudja, hogy azok az apák nem vétettek senkinek. Egyszerűen csak dolgoz, küzdő emberek voltak. S a fiak – társai – ártatlanul szenvednek.

Több síkon folyik a harc a régi ellen. Az utcán, az udvarodon, az istállóban, a munkahelyeden, még a szülő-asztalon is. Már a magzatodat sem hozhatod úgy, vagy nem szabadna úgy hoznod a világra, mint ahogy édesanyád téged szült.

Kiragadnak mint egyént közösségedből, léted szentségei megszenteltetnek, más kell, hogy legyen az arcod.

Arctorzító, lélekátformáló, lélekkifordító világ!

Mondanád: nem kell! S nem mondod. Lesütöd a szemed!

A rendszer mindent a maga szolgálatába állít. Az iskolát is. Nemcsak azzal, hogy átírják, átfogalmazzák a tanterveket, át az oktatás nyelvét, tartalmát. Gátlástalanul kiszűrik a tananyagból, amit ki akarnak szűrni, hallgatnak el értékeket, s ugyanakkor hazudnak is értékeket, értéknek tüntetik fel azt, ami nem érték. Át is fogalmazzák a múltat, történelmet, kultúrát, mindent. „Haladó” hagyományokról beszélnek, s csak azokat emlegetik, tanítják. Vagy ráhúzzák sok mindenre a közhelyet: haladó, vagy kihullnak a nagy dolgok, amik a humánusmot, a lét igazi értelmét hirdetik, eltűnnek a süllyesztőben. Reakciós lesz Platón, Schopenhauer, arcokat, életműveket törölnek ki az egyetemességből, tőlünk, a mi értékeinkből, részleteket, szavakat hagynak ki már halott írók műveiből, csak úgy, kényük-kedvük szerint, gátlástalanul hamisítván meg azokat az arra megbízottak vagy meg sem bízottak, akik tudják, hogy mi „megy” és mi „nem megy”. S folyik az agyak szabványosítása. A történelem: a haladás és a reakció harca lesz. Sötét középkorról beszélnek. Sötét, mert akkor még hisz az ember. A „buta” ember. De miben vagy kiben hisz? Istenben, s hiszi, hogy Isten szeme mindent lát, hiszi, hogy ő a teremtés ura... S templomokat emel neki... A sötétségben emelkedtek azok a csodálatos katedrálisok, a Notre Dame, a kölni és a firenzei dóm, a Szent Mihály székesegyház vagy a brassói Fekete templom. S ugyancsak a reakciós múlt elrettentő példái a fertődi vagy kismartoni kastély, itt nálunk, Erdélyben a szerény, visszahúzódó reneszánszunk, gótikánk, barokkunk, várfalszerű téglakerítések mögött rejtőzködő kastélyaink, udvarházaink. Mindent elpusztítani vagy hagyni pusztulni. Elüldözött lakóik-építetőik palotaotthonait durva bakancsokkal tapodni, lepusztítani, az emberi alkotóerő remekeit az idő martalékává tenni.

Géza több ízben fordult meg Kerelőszentpálon, a csodálatos Haller-kastély falujában és Ózdon, ahol a Pekryek négy sarokbástyás reneszánsz várkastélya ügyelte a dombról a falut. Ott írta valamikor Petrőczy Kata Szidónia ódonszép verseit.

„Zokogva könyörgök, szemed reám fordítsd,

Hogy tisztuljon lelkem, Lelkeddel erősíts...

... Istenem, adj erőt töredelmességre,

Szívembe malasztot tiszta könyörgésre...”

A tisztaság hajlékai – mondhatod. Tanúk az időről, az időből...

S mindkét kastélyt – akárcsak Erdély múltjának száz meg száz ékességét, tervszerűen pusztítják el, teszik romhalmazzá. A barokk stílusú Haller-kastély vasrácsos, művészien szép kapuja mellett valamikor még ott díszelgett a támfalra rádomborított, méltóságon szép grófi címer, aztán kiszedik a sarkából a kaput, összetörik, leverik a támfalról a címert, leszedik a százszobás, egykor három szintes kastély cserepeit, beszakadnak a szint-elválasztó gerendák, lehullnak a legfelső szint épületfalai, s olyanná lesz az egész,

mint a múlt siratása, vagy mint a meggyalázott múlt égbekiáltó jaja. Az omladozó falak fölé emelkedő kémények mint felkiáltó jelek jajgatják az emberi rossz pusztító erejét, gonoszságát. Ugyanez történik Ózdon is, egy ideig a téeszt működtetik a várkastélyban, de lelakják akarattal, lestrapálják, lerongálják az épületet, aztán kiharancsoltatnak onnan, az enyészetnek hagyva-dobva ezt az ékes remekmű épületet, hogy az tegye a magáét. Géza mindig arra gondol, az sem kizárt, hogy valaki még megbízást is kap, bontsd meg a cserépetet, verj le néhányat, hogy az idő végezhesse a munkáját...

Volt egy kastély a falunkban. '49-50-ben még benne laktak. Aztán ki kellett, hogy költöz-zék belőle az úr... Kibérelt egy kicsi házat, oda ment. A kastély ablakait betörték, romlani kezdett minden. Egy reggel arra ébredtünk, valaki az épület bal sarkát megbontotta... Egy pár napig úgy állt. S akkor egyszer... Elhordták az éjszaka leple alatt az egészet. Vagy még lepel sem kellett volna? Hisz a múltat pusztítani, főleg a magyar múltat, annak emlékeit lerombolni nem bűn volt, inkább erény. Itt is: csak egy vakolathalmaz maradt az egykor komoran szép épület helyén.

Kettős s kétirányú cél pusztít. A kommunizmus múltat elsöpörni akaró, és a buka-resti hatalom magyar múltat eltüntetni akaró célja. Még sírköveidet is szolgálatos megbízottak tüntetik el. Városaidat lerombolják, gyermekkorodat eltüntetnek, az utca, ahol felnőttél, arcot vált, s beleöltözik a szürke egyhangúságba, a minden egyenlő és minden egyszínű kor-fintorba. Mint egy malom, kezdi beörölni a ma a tegnapot, s még az ép észet, a hagyományos gondolkodásmódot is célba veszi ez a bölcs jelen. Mindenki érzi, tudja, hogy „mit lehet” és mit nem lehet. Beépülnek az agyakba az öncenzúrák, melyek már eleve félszegen gondolkodóvá és soha az igazat ki nem mondó árny-emberré, önma-gad hazug másává tesznek.

Az osztályharc

Az osztálytagolódású társadalomban harc folyik, állandó harc. Így a marxi-lenini ideológia. (Népi humor: idiológia)

Egyik oldalon a kizsákmányolók, aztán – ahogy sorsuk beteljesedik – volt kizsákmányolók, másik oldalon az elnyomott vagy „volt elnyomott” osztályok.

A rendszer célja: a kizsákmányolás megszüntetése. Az „igazságos társadalom” megteremtése. Azaz: a teljes gazdasági hatalom megszerzése, a minden javak birtokbavétele, elorzása. Ezért, ennek a történelmi feladatnak a teljesítéséért jött létre az egész rendszer. A régi tulajdonosrétegtől elvenni a javakat, s ama „köz” tulajdonává tenni azokat. Szükséges lépés is volt ez, átadni, átjuttatni mindent az új hatalomnak. Így teremtetetik meg – ahogy ők mondják: a dolgozó nép tulajdonformája.

Eddig az ideológia köntösébe öltöztetett mese. Mese, mely akkor szigorú valóság, valóság-helyzet. A múlt elseprésének, a régi, a hagyományos szétzúzásának a küzdőterére kerülsz, egy bizonyos harctérre, ahol ütközetek vannak, könyörületet nem ismerő, véres, kegyetlen ütközetek, melyek a hagyományostól abban különböznek, hogy egyik fél teljesen védtelen, odalöketik, kiszolgáltatattat a másik félnek, melynek az a neve, hogy hatalom. Vagy jelzővel bővítve: a dolgozó nép hatalma. S mely mögött – ha nem is láthatóan, de bármikor bevethetően – tankok állnak, ideológia-tankok, s szőnyegbombázásra, a te világod, erkölcsi és fizikai lényed megsemmisítésére bármikor kész „eszme-gépek” állnak, a Világerő tankjai, bombázógépei... Melyek semmitől sem rettennek vissza, könyörtelen embertelenséggel végzik feladatukat.

A cél: elvenni mindenkitől mindent, kivonni a „régit” megtestesítő egyént a birtoklásból, azt talajtalanná tenni, hogy uralkodni lehessen fölötte. Amíg van egy darabka földed, bármi, ami a tied, s amin állsz, állhatsz, nem vagy teljesen talajtalan. És most az kell, hogy légy lebegő, talajodtól elszakított, tehát talajtalanná tett lény, kapaszkodni, megkapaszkodni semmiben nem tudó szolga. Szolga a nincstelenségben, szolga a kiszolgáltatottságban, szolga a Hatalom fegyvereinek való odalököttségében...

Azaz mint „dolgozó nép” – játék a szavakkal, becsstelen játék a visszájára fordított erkölccsel –: „minden javak birtokosa.”

Micsoda hazugság, micsoda becsapós képmutatás!

Azt mondják: neked adnak, és tőled vesznek el mindent.

Azt mondják: azért veszik el a régi rendet képviselő „rosszaktól” mindenüket, hogy neked, a „jónak” adhassák oda. Hogy téged tegyenek – fiktiivén, elvontan: téged, a népet – tulajdonossá. És a valós igazság: a teljes nincstelenség, s ennek folytán a te kiszolgáltatott helyzeted, mindenki kiszolgáltatott helyzete, a teljes kiszolgáltatottság létrehozása, megteremtése.

Előbb azt játsszák meg, hogy adnak (is).

Az első lépés: a földosztás. A nagybirtokok kiosztása, illetve államosítása, állami gazdaságok létrehozása azok egy részén.

Hogy az addigi nincstelének is kapnak valamennyit? A látszatot kell megteremteni, az „adok” látszatát. Annak a látszatát, hogy az új rendszer nem csak elvesz, hanem ad is. Tőlem, a gazdagtól elvesz, és neked, a szegénynek ad. Tehát az enyémet adja oda neked, de végül is ad, ő ad, ő a „kigondoló és végrehajtó” hatalom. Az Új Világ megalapozója. Később – alig pár évet kell várni – ki fog derülni: azért adtam neked is, hogy tőled is elvehessem! Visszavehessem.

Aztán jönnek az államosítások, a nagy tulajdonok birtokbavétele.

Még nincs is szocialista rendszer Romániában, csak folyamatban van annak kiépítése. Még a régi foncsikái is ott vannak, pártocskák vannak az Új – majdan egyetlen – Párt mellett, s máris elkezdődik az Új világ megteremtése. Még vannak gyárak, melyek a

burzsujok kezében vannak, és vannak erdők, hatalmasak, az ország testébe könyökszerűen belekaréjlók, melyekben benne Sóhajföld teste is.

A gyárakat, üzemeket egyszerűen elveszik tulajdonosaiktól, egy csapásra birtokba veszi az új tulajdonos, az állam. A megoldás egyszerű. Éjszaka megszületik a „jól meg-alapozott” döntés, s a régi tulajdonosokat reggel egyszerűen nem engedik be a már nem az ő tulajdonukat képező gyárukba, az új tulajdonos képviselő-hada elfoglalja a helyét, s kész. Hogy egy üzem mindig egy struktúra is, egy szakmai, tudás-struktúra, s hogy annak az irányításához érteni is kell, erre kevésbé koncentrálnak a hatalom falánksága, ezért a hatalmas omlások, fennakadások a termelésben, kiesés, s a következményeként jövő összeomlás, nyomor, ez keveset számít. Sokkal fontosabb az, hogy a régi tulajdonosréteg felszámolása megtörtént legyen.

A nagybirtokok legnagyobbjait is egy döntéssel átveszi az állam, s Állami Gazdaságokat hoz rajtuk létre. Ezek lesznek a „gosztátok”, ahogy bemegy a köztudatba. Csak a kisebb birtokokat – ideiglenesen, első lépésként – osztják ki a föld nélküli szegényeknek

Államosítják az erdőket, Sóhajföld fő megtartóit... Ezek külön beccsel bírnak az Új Hatalom számára, főleg a kettős felszabadító erő másodikának, a bukaresti kormánynak a szemében, mert ezek javarésze a székely közbirtokosságé, tehát Sóhajföld népéé volt. S ez a nép ugye egészében bűnös (háborús bűnös még akkor is, ha ezt itt, Romániában nem iktatták törvénybe úgy, mint azt a sokkal éberebb csehek tették a Benes-dekrétumokkal). S valójában nem is őket illeti, eddig is csak bitorolták ezt az ősi dákoromán földet, jogtalanul voltak eddig is az ő el- és megtartói. Most törvénybe iktattatik, hogy az államéi, tehát elvételnek bitorlóiktól...

Tőled veszem el, érted. A te célodért, a te boldogságodért.

Mert a boldogságért megy, történik minden. Így az ideológia. A dolgozó nép boldogságáért.

Megjelenik egy új „minőség”, egy új emberfajta, az aktivista. Képzett emberek ők, aktivista tanfolyamokon képezik őket, ahol megtanítják nekik a dicsőséges tanítást, meg a párt nagy harcosainak, Leninnek, Sztálinnak és Gheorghiu-Dej elvtársaknak az életrajzát, majd ők lesznek a dolgozó nép irányítói, vezetői... Néptanácselnökök, párttitkárok, gazdasági vezetők, gyárigazgatók. Ők – A Párt élharcosai – lesznek az új Elit. Az Új Gazdaság vezetői. Az új politikai és gazdasági rend vezetői... Ők, a mindenhez értők, hiszen megkapták, megkapják a képzést. Ez egy örök folyamat, a dolgozó nép legjobbait rendszeresen viszik átképző tanfolyamokra, felvilágosító munkára, felvértezni az új Eszme minden csínja-bínjával, hogy mint képzett emberek irányíthassanak...

Suszterek lesznek az ipari létesítmények igazgatói, irányítói, s suszterek járnak a falvakat, s tanítják a földműveseket a földművelés, a „korszerű gazdálkodás” tudományára. Vetési terveket írnak elő, ők, a hozzá nem értők. Az ország elvégre tudja, hogy mire van szüksége, s elkezdődhet a tervgazdálkodás. Előírják neked a mit hová és hogyan, neked,

aki időtlen idők óta birtoklod a földet, s tudod, hogy mi mit szeret, hol miből lesz több, hogy hová mit kell vetned, s ha nem azt teszed, amit ezek a vezető elvtársak parancsolnak neked, szabotálsz.

Ez is új fogalom. Szabotálás, szabotázs. Aki nem azt teszi, amit diktálnak, az szabotál. Szabotázsakciót követ el, azt börtönbe lehet zárni, és oda is zárják. Ezért van szükség börtönökre. A meglévők mellett újakra is, mert azok – kétszeres-háromszoros túlterheltségükben sem tudják befogadni a bűnösöket. Akik annyian vannak, mint csillag az égen, s ezért van, hogy már alig van számukra hely...

A marxizmus egyik alapfogalma: az osztályharc. Osztályharc, melynek legfőbb jellemzői: a gyűlölet, a kegyetlenség és a könyörtelenség. Ugye – eme elmélet szerint – a társadalom osztályokból épül fel, osztályokra tagolódik falud, városod, hazád, s neked gyűlölnöd kell falus-társaidat, honfitársaidat, mindenkit, aki nem a te osztályodba tartozik. A Te az Te vagy, te, dolgozó nép. Ha az egyetlen igazságot képviselő osztály, a proletáriátus – vagy jóindulattal, lásd „munkás-paraszt szövetség”, a dolgozóparaszság – tagja vagy. S aki nem te vagy, az volt kizsákmányoló. Tudod, hogy régen, az átkos múltban az „elnyomó” osztályoké volt a hatalom, és most megcserélődött a fent és lent viszony, most az eszme szerint a dolgozó népé a hatalom, vége a kizsákmányolásnak, vége az elnyomásnak, rákőszöntött Sóhajföld népére is a szabadság.

A földosztás már a kezdet kezdetén megtörtént, elsősorban azok a földek, azok a 60–70 holdak osztattak ki, melyeket az első, 1920-as földosztás meghagyott jogtalan tulajdonosaiknak, a régi elnyomó nemesi-földesúri osztály tagjainak.

1946-ban elvették az erdők és gyárak is... Terjedhet, szélesre terjedhet hát a demokrácia... Nem közvetlenül, de közvetve növekvőben a dolgozó nép hatalma. Mert ugye ami az államé, az a dolgozó népé. Lévé, hogy a szocializmus fele vezető útra lépett államban is a hatalmat a dolgozó nép gyakorolja. És ez, hogy Párt, ez is azt jelenti, hogy a nép élcsapata, mely a nép uralmát biztosítja. Itt tulajdonképpen minden a nép. De a nép fogalmába nem tartoznak bele a volt uralkodó osztályok tagjai, mert azok nem nép, azok a nép ellenségei. S az ellenséget meg kell semmisíteni. A híres ének is, melyet ekkoriban minden pártgyűlésen és mindenütt, ahol a dolgozó népet összecsdítettek, énekelnek, kimondja: *„A múltat véggépp elsöpörni...”* És hogy: *„Élődsi burzsoá és tőkés, A föld ura már nem lehet”*. S hogy *„Alkotunk mi szebb jövőt és verhetetlen sereget.”* Igen, el kell seperni véggépp a múltat, s vele az élősdieket, azaz a burzsujokat és mindenkit, akik más munkájából éltek.

Érdekes, az ének külön megnevezettjei közül kifejtődött a földesurak rétege, ők is ellenség. A grófok, bárók világa szintén ellenséges világ volt, mondhatni úgy is, ők voltak a fő ellenség. Hiszen ők voltak a legrégebbi tulajdonos réteg, különösen a mi magyar viszonylatunkban. Ők voltak a történelmi Magyarország, amelyet ugyanvalóst meg kell semmisíteni, még az írmagját is. Semminek nem szabad belőle megmaradnia. Itt,

Romániában még a volt burzsujoknak, a volt gyártulajdonosoknak, banktulajdonosoknak úgy ahogy volt kegyelem, de a nemességnek aztán ugyanvalóst nem. Az volt a múlt legbűnösebb rétege, az elsőprésre kijelölt. Ilyen szempontból, az ő szempontjukból nézve már a régi, 1918 utáni Romániában volt egy pici demokratikus jelleg, mert a magyar urak ott is fő ellenségnek számítottak, meghagyták bár őket kastélyaikban, de ódon reneszánsz, barokk és klasszicista kastélyaik alapját, melyet a nagybirtok nyújtott, kiszedték alóla. A román urak akkor sem voltak annyira reakciósak, azok vagyonát meghagyták, csak a magyar urakkal szemben érvényesült teljes egészében a demokrácia.

És nemcsak a gyárosok és a volt nemesség az ellenség! Vannak más elnyomó rétegek is, a zsírosparasztság és az iparosság. Ők is kizsákmányolnak, ugye, mert hát szolgát tarthattak, esetleg szolgálóleányt, napszámost vagy napszámosokat dolgoztathattak, nagyobb volt a földjük, mint amennyit egyedül képesek voltak megművelni, tehát a kizsákmányolás eszközához folyamodtak. És most megszűnt a kizsákmányolás. Minden azt kiabálja, azt üvölti, még a fák is azt susogják, plakátok, könyvek írják, jelszavak zengik, hogy a dolgozó nép uralma! Régen viszont ezt a dolgozó népet kizsákmányolták. Ezt kell tudni, világosan látni, hogy itt lényeges különbség van aközött, ami volt, és aközött, ami van.

Tényleg lényeges a különbség. Az egész társadalmat átszövi a dilettantizmus, a hozzá nem értés. Ennek következtében is zuhan lefele az életszínvonal, s miközben egyéves, majd ötéves tervekről, tervgazdálkodásról zengnek, meredeken megy az út lefele.

Ugyancsak kizsákmányoló réteg az iparosság, vagy ahogy mondjuk: kisiparosság. Egy ügyesebb iparos ember inast tartott, segédet tartott. Ez volt a mesterség eltanulásának az útja-módja. Te, mint mester dolgoztattad az inasodat, a segédedet. Az inas a tudás megszerzéséért, a segéd ugyanazért, és némi – a régiséggel járó – fizetésért dolgozott, s úgy mentek felfelé a ranglétrán. Az inasból néhány év után segéd, a segédből mester lett, aki önállósult, s műhelyt nyitott majd, s akkor ő is átlépett – eszerint a gondolkodásmód szerint, a dicsőséges szocializmus eszméje szerint – a kizsákmányolók közé, a kizsákmányoltból kizsákmányolóvá vedlett át ő is... Ezek a kisiparosok nem voltak olyan rosszak ugyan, mint a grófok és bárók, de őket is rá kell vezetni az igaz útra, a szocializmusnak – mely az emberiség történelme kezdetétől számítva a legeslegigazságosabb rendszer – az útjára. Ennek az internacionális rendszernek a legbölcsebb vezére ekkor Joszif Visszarionovics Sztálin, aki már megalkotta a modellt, az alapmodellt a Szovjetunióban. Olyanféle ő, mint az Atyaisten, őt imádták, istenítték, az ő tanításait zengte minden.

Az egész szocialista tábor legnagyobb ünnepe november 7-e, a dicsőséges októberi forradalom kirobbanásának az évfordulója, amikor szinte minden élőnek ott kell lennie az éljenző tömegben. Ilyenkor Sztálin-arcképek százait, a nagy tanítvány Gheorghiu-Dej arcképeinek ugyancsak százait tartja magasba a nép, vörös és piros-sárga-kék zászlók rengetegét lobogtatják, s ugyancsak jelszavak százait tartják magasba a felvonulók, akik

elhaladnak a dísztribün előtt, ahol a legnagyobb elvtársak állnak mellükön a kitüntetések sorával. Bukarestben az államvezetés, a városokban, falvakban a helyi vezetés, és a tömeg vonul és skandálja: Sztálin–Sztálin–Sztálin... És: Gheorghiu-Dej stb... Az ideológia szerint az a legigazabb román hazafi, aki szereti a Szovjetuniót. És természetesen szereti mindenki, s hogy ebben hiba ne essék, azért vannak a börtönök...

Egy mendemonda is szállong akkortájt, amikor ezt a szeretetet itt lelkesen ápolgatják, kovácsolgatják, hogy Gheorghiu-Dej-t egyszer magához rendelte Sztálin, mint ahogy a szocialista tábor vezetőit annyiszor rendelte. Mert ugye hála a Jaltai egyezménynek Kelet-Európa a Táborhoz csatlakozhatott, nem kevesebb mint nyolc olyan szerencsésebb ország volt, melyben magasabb rendű társadalmat alkothattak a dolgozó nép, annak is a legfejlettebb osztálya, a munkásosztály. Ezek a Német Demokratikus Köztársaság, Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Jugoszlávia, Bulgária, Albánia és Románia, tehát mi is a szerencsések közé tartoztunk. Nálunk szerencsésebbeknek csak azok mondhatták magukat, akiket közvetlenül kapcsoltak a Szovjetunióhoz. A Kárpát-medencében ilyen volt Kárpátalja. De Sztálin utasításait követhettük mi is, és Sztálin tanításait tanulhattuk iskolákban, párt-tanfolyamokon, a moziban, az utcákon, a kerítésekről – oda is fel voltak írva azok –, onnan is utasított, tanított, tanácsokat adott. Nekünk is, vezetőinknek is, akiket viszont azzal is megkülönböztetett, hogy néha magához rendelte őket. Ha valaki kilógott a sorból, valamiért, nem tudni, miért, mint például a bolgár Dimitrov elvtárs, azzal valami történt, egy-kettő, váratlanul beteg lett és meghalt. A nagy vezért elgázosolta az egész tábor, aztán jöhetett az utód, aki szorosabban be tudott illeszkedni az internacionalizmus üdvöztető rendjébe. Nos: Gheorghiu-Dej egy ilyen látogatás alkalmából elpanaszolta a nehézségeit, hogy mennyi sok reakciós van Romániában, többen vannak, mint amennyinek hely jut a börtönökben. Sztálin állítólag odalépett egy térképhez, ránézett, vett egy ceruzát, s egy vonalat húzott a térképen a Fekete-tenger és a Duna közé, kicsivel délebbre, mint ahol a Duna bekanyarodik a Fekete-tenger felé, hogy ott deltába ágazzon. Nézd meg, mondta a Világ legnagyobbja Románia legnagyobbjának, ásass ide egy csatornát, hogy ez elkészüljön, rengeteg emberre van szükség, vitesd oda az osztályellenséget, s akkor azokkal megépítteted. Így született meg a Duna–Fekete-tenger-csatorna bölcs gondolata, mely valóban jó gondolatnak bizonyult a „probléma megoldására”. Mint rémkép került be az ellenségnek számító burzsujok és földesurak, kulákok és iparosok, azaz mindenféle kizsákmányoló tudatába. Este lefeküdtél, eloltottad a villanyt, s hát zörgetnek az ajtódon, csomagolj s viszünk...

Éjjel jöttök, és elhurcoltak. Kezdődött a hosszú borzalom-sorozat, amit én csak egyedül a Jóistennek a segítségével éltem túl. És hogy történt? Tehát hűshagyókedd éjjelén, éjjel egy óra. Jönek. A szomszéd szobában volt a család lefeküdvé. Ott volt feleségem, aki Prágából mint gyógyszerész került ide. Ott volt mellettem a két gyermek, pár évesek. És jön a leány: Tessék kijönni, mert valakik itt vannak. Hát én azonnal kapcsoltam, mert tudtam, hogy el kell

következni annak a világnak, amikor az érdekes mezőgazdásznak a vagyonát el kell kobozni. Azt mondja a leány: a konyha előtt, a lépcsőnél a tűzifa tetején vannak! Nem volt mit csináljak, kimegyek, a bejáratnál ott a farakás. Hát a farakás tetején öt ember. De a farakás körül három hatalmas házőrző kutya. Azok nem mertek lejöni, fegyver volt náluk, de az volt az utasítás, löni nem szabad! A falusiak nehogy megtudják, hogy mit akarnak csinálni az urakkal. Nahát megkötozzuk a kutyákat nagy nehezen. Mintha még a kutya is tudta volna, milyen sors vár reánk. Amikor lemásznak a farakás tetejéről s bejönnek, látom, három falusi volt, s kettő Szentgyörgyről jött. Azt mondja az egyik: Tessék aláírni! S mi volt benne. Önkéntesen felajánlom a Kommunista Pártnak a vagyonomat. Mondom neki: Maga megbolondult, ugye? Félreteszítom a papírt. Akkor elkezd, s azt mondja, hogy öt percen belül öt kilogramm csomaggal a házból kifelé! Hát a feleségem elékészített ezt-azt. Azt mondják: élelem nem szabad! Csak ruhanemű! Majd élelmet kapnak, ahova viszik! Azt is mondotta, hogy a pénz itt marad, ők átveszik. Cukorrépa magot termeltem nagyban. Két hete fizették ki, s ők már tudták. Hol van a sok pénz? Ha nem adják elé, akkor egyenesen visszük a börtönbe. Mondom feleségemnek: itt okoskodásnak helye nincs, hozd le. Odaadja. Ide az ötezer lejt. Azt el is veszik. A két gyermeket kellett még felöltöztetni, s elindulunk... Még rágondolni is borzalom! A parkon keresztül, s ott áll egy hatalmas teherautó. Teli emberrel. Kik voltak? Sorstársak. Összeszedték a faluból a hasonló – úgy mondjuk – földbirtokos osztályt.

Előbb Szentgyörgyre vittek, ott valahogy elhelyezkedtünk. Aztán 1950. augusztus 23-án egyszer jövés-menést hallok. Hát bemászik kettő az ablakon. Az egyiknek fegyver a kezébe, románok voltak, erre a második elvitelre már nem alkalmaztak magyarokat. Fogaras megyéből hoztak románokat, azok meg voltak tanítva, hogy mit kell velünk csinálni. Beugrik az ablakon, a fegyvert eléveszi, s azt mondja: öt perc, az autó a kapu előtt, kifelé! Hát nagy nehezen – még most is jól emlékszem – a kisebbik, a három éves füzi a kicsi cipőjét..., lassan... Az egyik belérúg a gyermekekbe: gyorsan, gyorsan! Kifelé! Hát a kapu előtt megint egy autó. Elindul, s megállunk a szekuritáté előtt. Egymás után a teherautók. Na, most mi lesz. Számba vesznek. Mind itt vannak ezek? S megindul a konvoj, és elindulunk Dobrudzsába.

Gheorghiu-Dej a maga bölcsességével kibővíti a színhelyeket, egész Dobrudzsát büntető-földre alakítja, az ott létrehozott állami gazdaságok – melyeket az ottani reakció-sok, volt német, török és tatár birtokosok földjén létesítettek – is büntetőlágerré válnak, akár 5–6 gyerekes családokat visznek oda, kényszerlakhelyüket nem hagyhatják el, s ott építik ők is a szocializmust. Így válhat a régi uralkodó osztály is a szocializmus építésének a részesévé. És zseniális ésszel látja meg Gheorghiu-Dej elvtárs Braila alatt „a sziget”-et a Dunában. Oda is büntetőlágerek épülhetnek az osztályellenség, a szocializmus ellenségei számára, hogy védőgátat emeljenek körbe a part mentén. Oda is lehetett vinni a reakció-sokat, a dolgozó nép ellenségeit...

Kellett talicskában vinni fel a földet, mind magasabbra, mind magasabbra, ahogy emelkedett a gát... Lett volna már buldózer is, volt is, azzal is taszították volna, de nem. Az

fent volt, a gáton egyengette el a mi halmainkat, fel mi vittük, mi kellett, hogy vigyük. Volt, aki nem bírta, s összeesett. Semmi baj, ez is volt a cél, hogy bennünket elpusztítsanak.

Sikerült hát megteremteni a körülményeit annak, hogy teljes egészében beindulhasson az osztályharc.

Ebben a harcban a legnagyobb gondot a falusi elnyomók, a sóhajföldi viszonylatban 5–10 hold földdel rendelkező tulajdonos réteg, a zsírosparasztság, vagy új nevükön, a kulákság, az adott település „osztályellensége” jelenti. Mert hát ők tulajdonosok voltak, tulajdonuk magántulajdon volt, tehát ellenségnek számítanak, hiszen az üdvösség, a boldog jövő a köztulajdon megteremtésével valósulhat meg. Gyáros viszonylag kevés volt, gyáraikat államosították, esetleg kényszerlakhelyet jelöltek ki számukra, börtönbe zárták őket vagy kiűldözték az országból. Akik maradtak, bútoraikat, ezüst evőeszközöiket, porcelánkészletüket és egyébüket adogatták, adogathatták el, volt hát miből élniük... Gézáéknak is volt több ilyen kizsákmányoló rokonuk. Ilyen volt Zsuzsi néni például, egy akkor olyan 55–60 közötti néni, akiknek volt ugyan néhány hektár földjük, de nem abból éltek, azt kiadták bérbe, ők bent laktak Szentgyörgyön, az édesapja a régi bűnös rendszerben hosszú időn keresztül a város polgármestere volt, aztán meg is halt. Zsuzsi néniékre egy szép emeletes ház maradt utána. Géza emlékezetében úgy élt, mint csodaház, ragyogó rend, tisztaság, csak lehúzott cipővel szabadott bemenni. Zsuzsi néni – szó ami szó – nem dolgozott sehol, kényelmesen élt, volt szolgálója, a férje jó nevű ügyvéd volt, jött a pénz, s ő csak ellenőrzött, hogy tökéletes legyen a házban a tisztaság, s a konyha is megfelelő módon működjék. Nos, egy szép napon megjelent Zsuzsi néniéknél is a különítmény, az ötszobás lakás bútorait feldobálták egy odarendelt teherautóra, onnan őt mindenestől kilakoltatták, s kint a külvárosban egy ugyancsak valakitől elrekvirált egyetlen szobába zsúfolták be. A házat államosították, s egy tökéletesen egészséges származású, a dolgozó néphez tartozó elvtársnak utalták ki, s Zsuzsi néni – akinek röviddel azelőtt halt meg a férje – bútoraival ama bútorraktár szobába került, s ott maradt a semmivel. Jó 15–20 évet adott még a sors neki, nyugdíja nem volt, mert hát a volt kizsákmányolóknak az nem is járhatott, adogatta el apránként a holmiit, Magyarországon élő egyetlen gyermeke is segítette valami módon, s valahogy éldegélt, mígnem végleg kitepedett a fiához...

A társadalomnak így hát nem a Zsuzsi nénik, hanem inkább a falusi reakciók okozták a fő gondot. Mert ők rengetegen vannak. Hálstennek nem kell kitalálni, hogy mit csináljanak velük, ott van a ragyogó példa a Szovjetunió gyakorlatából. Azt egy az egyben átvették.

A régi falu általában négy rétegből tevődött össze. Legfelső réteg a földbirtokosok, volt nemesek, grófok, bárók. S akkor jött a parasztság, a földművesség. Azt három rétegre tagolta a rendszer. A legfelsőbb réteg a „zsírosparasztság”, vagy ahogy elnevezték őket: a kulákság. Ez volt a falu legértékesebb rétege, a küzdő, kitartó, lassan építkező-gyara-

podó emberek tartoztak ide. Akik keservesen küzdöttek a földdel, igyekeztek lépést is tartani a fejlődéssel, hogy többet és jobban tudjanak termelni. Sóhajföldi viszonylatban sokszor mindössze 5–10 hektáros földjükön gazdálkodtak. A legjobb képességűek cséplőgépet is vásároltak, ez önmagában terhelő bizonyíték lett, még akkor is, ha az illetőnek egy kapavágás földje sem volt, de cséplőgépe igen, felkerült a kuláklistára. Az is „terhelő” bizonyíték volt sokak kizsákmányoló mivoltára, hogy szolgát is tartott az illető, vagy az aratáskor, csépléskor, kaszáláskor, a nehezebb munkaidőszakokban napszámost is vett fel. A harmadik réteg a középparasztságnak becézettek tömege volt, akik maguk művelték birtokukat. Ők tulajdonképpen nem voltak kizsákmányolók, az eszme szerint, ők ingadoztak („ingadozó középparaszt”), de reakciósak voltak ők is, mert ragaszkodtak a földjükhöz, ami ellenséges cselekedetnek számított, hiszen nem értették meg, hogy az egyetlen igazságos tulajdonforma a köztulajdon. És azután jöttek a szegényparasztok, hozzájuk sorolták a parányi, 1–3 holdas törpebirtokosokat és a napszámosokat, egykori zselléreket.

A velük való bánásmód is különböző volt. A földesurakat egyszerűen likvidálni kellett. A Szovjetunióban még az itteninél is radikálisabban oldották meg az ő dolgukat, összeszedték őket, egy részüket falhoz állították, agyonlőtték, a más részüket elvitték a Gulágra, a birtokukon szovhoz – állami gazdaságot – alakítottak. S mehetett az élet tovább. Itt talán egy kicsit kíméletesebbek voltak a falhoz állítással, csak a legszükségesebb esetekben alkalmazták ezt az egyébként jól bevált és igen eredményesnek bizonyult módszert.

Ott van Vadadban Kiss Pista. Nagygazda ember volt, egy fia volt csak, az meghalt a háborúban, s ötet kihozták a falu szélére, ott meglőtték, s akkor két kulákot odaállítottak, hogy temesse el, s ha valaki megtudja az esetet, holnap maguk lesznek itt! Nemcsak őt, kivégeztek, elpusztítottak többet is! Nem kellett elszámolni senkiről. A cél volt a fontos!

Ott voltak a mi Gulágjaink, Dobrudzsa a Duna–Fekete-tenger-csatorna rendkívül hálás, tíz meg tízezeket foglalkoztató ásó és lapát-rengetegével, talicskarengetegével, és a hasonlóan sok-sok reakciónak munkát adó Sziget. Olyan szerencsések is voltak, akiket tudásuknak megfelelő, akár mezőgazdasági mérnöki feladatkörben dolgoztattak az olyan gazdaságokban, melyek vezetői rájöttek arra, hogy azért a szaktudás ide sem árt. De ezt a felismerésüket inkább rejtegetniük kellett, mert a kizsákmányolókat nem a tudásukért „küldték” oda, hanem azért, hogy mint kényszermunkások nyerjék el méltó büntetésüket. Ezeket a földesurakat és kulákokat és mindenféle volt kizsákmányolót mindenképpen ki kellett ragadni a saját környezetükből, ki is ragadták, s úgy ragadták ki, hogy elhurcolták őket. Az is egy lehetőség volt – mert sok ember sorsát kellett megkeseríteni, szinte csoda, hogy ennyi mindenkire tudott figyelni a Párt –, hogy akik már öregek, munkaképtelenek voltak, kiragadni a saját környezetükből, s eldeportálni valahová messze. Az ilyenek kivehettek maguknak egy kényszerlakhellyé minősített szobát,

s talán még valami névleges pici nyugdíjat is kaphattak, ha valami egyéb „munkameze-jük” is volt, mondjuk képviselői, igazgatói vagy valamilyen szolgálatuk, inkább csak a létminimum minimumát biztosítandó. Ilyen volt például Géza életében Török úr... Hogy, hogy nem, egyszer csak megjelent náluk egy olyan 70 év körüli, szürke posztórúhában járó, fáradt ember benyomását keltő, kissé meghajlott hátú, a közepesnél valamivel magasabb férfi. Bemutatkozott, Zilahról telepítették ki, itt van Szentgyörgyön kényszerlakhelyen. Nem hagyhatja el a várost, időnként jelentkeznie kell a rendőrségen. Valahonnan tudott Gézáékról, talán az édesapját ismerte, aki Szilágyságban is katonászkodott, s említette, ha Sóhajföldön jár, keresse meg a családot. Árpád akkor nem volt, a hadifogságból még csak időnként hozta a posta néhány soros, soha semmi komolyabb, megfogható információt nem tartalmazó típus-levelezőlapjait, melyek két részből álltak, valahogy össze voltak hajtva, kívül a címzés, s ha kinyitottad, belül volt hely az írásra, ami mindig arról szólt, hogy jól van, minden rendben, s hogy sokat gondol ránk. Ennyi engedtetett meg, hogy leírja. Épp csak konkrétumot nem, hogy például fáj a sérve, meg akarták műteni, hogy dolgoztathassák, de ő nem ment bele, ehhez még ott is volt joga, ezzel védte az életét, hogy ne tudják kényszerszermunkára hajtani, ezeket csak később tudja meg a család, mikor hazatért. Amit megtudott, s amit el mert Árpád mondani, mert a szocializmus szellemének a jegyében az is a hazaengedésük feltétele volt, hogy ami ott történt velük, arról beszélni szigorúan tilos. Így vele is magába rejtette a félelem megpróbáltatásokkal teli sorsa fájdalmaival...

Megjelent hát Török úr, szűkszavú volt, de Erzsike mint emberszerető lény, tudva, ismerve, s főleg átérezve a helyzetét, meghívta, hogy vasárnaponként jöjjön hozzájuk ebédelni. S így minden vasárnap ő volt az egyik megszokott vendége az egyébként egyik napról a másikra élő négytagú családnak, melynek Erzsike fizetéséből kellett fenntartania magát. A másik szinte állandó vendég egy volt úriasszony, Mariska néni volt. Őt valahol egy pici szobába „zsúfolták be” a bútoraival. Jött szegény minden vasárnap, sőt, hétköznapiokon esténként is meg-megjelent, mindig éhesen. Hozott valamit, soha üres kézzel nem jött. Színes krétát hozott, egy szentképet, egy régi képes levelezőlapot, nagy feneket kerekítve mesélte, hogy az mi, mit mutat meg, vagy három szép fejes gombostűt, olyan színes gömbfejekkel, hogy az be jó, nem tűnik el láthatatlanul, nem felejtjük benne ruhában, hogy majd megszúrjon. Húsvétkor egy régi-régi írott tojást, melynek annak idején kifűjták a belét, kissé megfakult, de az egykori díszítés szépen látszott rajta. Szinte szántuk ezekért a pici, de mindenképpen az ő lelke megnyugtatóását jelentő apróságokért, Erzsike azok nélkül is ugyanolyan szeretettel fogadta volna. Tudta, hogy semmije nincs. Nemcsak hozzájuk jött, kialakította a maga körét, ahol megjelent, elfogyasztotta a maga ebédjét, vacsoráját, általában a polgári réteg valamelyik tagjánál... Az úgynevezett régi úri osztálynál, annak szerényebb, szegényebb rétegénél, azoknál, akiket fizikailag nem likvidált a rendszer. Ilyen volt az Erzsike családja is. Könyvelőként mindig

volt munkája, viszonylag elfogadható fizetése is, s egy darab kenyér ekkortájt már valahogy kitelt a vendégeknek is... Meg aztán erkölcsi törvény, isteni rendelés is volt számára: A bajban levőn segíteni kell...

Azt lehet mondani, szinte a legsanyarúbb sors a kulákoknak jut. A hatalom megköveteli, minden faluban kellett kuláknak lenni. Kuláknak, aki ellenség, s aki ellen helyi szinten is lehet és kell is harcolni. Sóhajföldön, ahol a határ nagy része hegy, gyakorlatilag mindenki kisbirtokos vagy apróbirtokos, kevesen vannak a nincstelenek. Ez utóbbiakból, illetve ennek a rétegnek is az aljából kerül ki az új vezető réteg... De kulákra szükség van mindenütt, itt is, megköveteli az osztályharc. Ugyanakkora föld után – ha kuláklistára kerültél – sokkal nagyobb adót, sokkal nagyobb beszolgáltatást, „kótát” rónak rád. Mert létrejött már a „kvótarendszer”. A termény egy részét mindenkinek be kell szolgáltatnia. S ha kulák vagy, akár többet, mint amennyit nehéz munkával termelni tudtál.

Mondtak mindenféle rosszat, hogy a kiszemelteket kuláknak tegyék. Voltunk vagy 15-en, 20-an. Ott a teremben megmondták, hogy maguk kulákok! Addig nem is tudtuk, hogy mi az, hogy kulák. Csak jöttek, az uramot lehítták az irodába, ki kell pakolnunk a házból, át kell adnunk a házunkat, mindenünket. S minket innen kilakoltattak. Nem mondtuk nem, hívtunk két asszonyt, s azonnal pakoltunk. Akkora nagy adót vetettek reánk, hogy teljesen leszegényedtünk. Mikor elmentünk innét, elvittem két véka lisztet, s egyebünk nem volt. Az állatokat el kellett az adóért adni. Elvették a földünket, s odale az erdő mellett adtak egy nagyon hitvány darabot. Minden reggel hívtak, hogy menjünk az irodára. Az uram ment, adták a parancsot, hogy ide menj, oda menj. S hogy ebbe vess ennyi búzát, abba ültess ennyi pityókát, ebbe vess ennyi törökbúzát. Nem volt még vetőmagunk se. Mikor már semmink sem volt, mentem napszámra az állami gazdasághoz Vargyasra. S volt amit együnk.

Hihetetlen módon gyötrik, megalázzák ezt a réteget. Ez a fogalom, hogy emberség, amúgy sem tartozott ennek a világtörténelem legcsodálatosabb és legjobb rendszerének a fogalmai közé. De a kulákokkal különlegesen embertelenek voltak. Rájuk nehezedik a hatalom teljes pusztító, őket megsemmisíteni akaró nyomása. Kínózzák őket, lehetetlené teszik az életüket. Állandóan berendelik a tanácsházhoz, falhoz állítják, megütik, ütlegelik (felnőtt, dolgos embereket!), arcul köpik, megalázzák-meggyalázzák minden módon őket.

Behívtak oda a községházára, és az a semmirevaló, aki annak idején lopott tőlünk, kinyitotta az ablakot, és bezárt oda minket, hogy hidegben legyünk. A leánytestvéreimet kértem: Fáztok? Csodálatos módon nem fáztak az idegességtől. Ez haragudott ránk, mert abban az időben, amikor lopott, feljelentettük, meghurcolta a rendőrség, s egy ízben pedig még börtönt is kapott. Amikor egy szekér búzát ellopott, a törvényszéken azt kérdezték: Én akarom a büntetését? Hát hogy falumbeli ember volt, hát nem kértem. De az ítélőbíró azt mondta, nem lehet elengedni, mert ha már most szekérral lopott, eljő az idő, hogy teherautóval fog

lopni. Így osztán tizenöt napi elzárást kapott az illető. S most így állt bosszút. Eljött a bálba, én is. Menyek ki pisilni, az ajtóban megállott, s elkezd nekem, hogy ki vagyok, s az orromat felütötte. Hát ez nekem nem tetszett, mikor tudtam én, hogy ki volt ő, s honnat származott, honnat eredt. Olyasmiket csinált, hogy a saját maga udvarán letérdepeltette a gazdát, s muszáj volt neki legelni. Ilyen dolgokat művelt, amíg néptanácselnök volt.

És: ki is használják őket. Közmunkára rendelik a fogatukkal, teljesíthetetlen mennyiségben kell, hogy hordják a követ, a homokot az útra, sáncot ásatnak, vizet csapoltatnak le velük, tűzfát hordatnak a faluháza szükségleteire. Ingyen fuvarosok ők, kell hogy vigyék a fogatukon a néptanács embereit a városba, ha azok valamiért oda kell, hogy menjenek, a legnagyobb munkaidőben jöhet a parancs, hogy kell vinni vagy ki kell hozni x vagy y elvtársat, az aktivistákat, akik állandóan jönnek, ellenőriznek, hozzák a parancsokat, irányítják a számukra idegen falunak a gazdasági életét. Hogy mondják meg, mit hová vessenek, és miből mennyit vessenek az emberek. Hogyan és mikor szántsanak, mikor arassanak. Felborítják a rendet, a falu rendjét, mit sem tudva a természet rendjéről, a falu évszázados tapasztalatairól. Mintha ez lett volna a feladatuk, hogy tönkregyenyek mindent! Ezeket a „vendégeket” a kulákoknak kell elszállásolniuk, ellátniuk, etetniük és itatniuk, és nem merik nem tenni. S akkor a nappal elmaradt munkát végezd, ha tudod, éjjel, mert hanem az is bűnöd, ha nincs megkapálva a földed. Be kell szolgáltatniuk a tejet, amit fejtek, a tojást, amit a tyúkjaik tojtak, a gabonát, amit a földjük termett. S ha nem bírják, nincs mit, mert tőlük mindig a lehetetlent kérték, viszik el a kredencüket, a szekerüket, a lovaikat, s viszik, hurcolták el őket. Viszik megbüntetni, megalázni, nyakig vízbe állítani a bűdös kulákot, a nép ellenségét! A kerítésükre ellenük uszító jelszavakat írnak: „Itt kulák lakik, ne higgy neki!” Vagy: „Itt lakik XY, a dolgozó nép ellensége”. Vagy: „Gyűlöljétek a kulákokat!” Bármit lehet tenni velük...

A házunk kellett nekik, azért hurcoltak el, tettek ki, raktak ki minket. Nagy hidegek voltak, februárnak idején kellett, hogy menjünk, üresen kellett, hogy hagyjuk, ott kellett hagyjuk az otthonunkat. Elvették!

Elhurcolhatják őket csak úgy, kedvtelésből is, vagy hogy képtelenek voltak a beszolgáltatást teljesíteni. Ütlegelhetik őket, börtönbe zárhatják, zárják. Ha levágták a disznójukat, s eladtak a húsból, mert hát egy életben pénz is kell, hiába adta adóba, törvénytelenységnek, „feketézésnek” – ez is a kor fogalma, hogy ezért is büntetni lehessen, akit büntetni akarnak – nyilvánították, amiért megint börtön járhat. Kilitják őket a városból, nem hagyhatják el a falut, vagy ha mégis igen, mint a bűnözőt hurcolják vissza fegyveres kísérettel, ha kell, útközben bántalmazva is.

Egyszer összeszedték őket, s elvitték. Elszedtek tőlük mindent, a föld kerekén ami létezett, és el is halt közülük három-négy személy... Pontosan, amikor én kerültem össze a férjemmel, ő volt a bíró. Eszes, becsületes ember volt. S elvitték... Elvitték őket a Duna kanálishoz,

ott dolgoztatták, kaszáltatták őket. Osztán elvitték Vacarestire, elvitték Besztercére, s onnan nagy nehezen alig tudtuk hazahozni őket. Az unokatestvéremnek a sógora, mikor hazajött, meg is halt. Mert kapott egy tüdőbetegséget ottan. Volt egy asszony is közöttük, az is meghalt, mert levágták a lábát, ott a hidegben egy asszony a börtönben mit csináljon? Szegények hálót kötöttek, minden, addig tartották ott a hidegben, le kellett vágni az egyik lábát.

Amelyik kibírta, hazajött, amelyik nem, ottmaradt. Olyan is volt, de hány, aki nem került haza soha...

Ha megkegyelmezték az életüknek, úgyis tudtukra adják, hogy ebben a társadalomban ők ellenségek, rájuk nincs szükség. Ha megszólalnak, valamit, bármit – a közös érdekért, a jóért – szólnak, az ellenség szava az ő szavuk, nem kell. Rejtsem el a tudáso-mat, mert az is bűneim egyike.

Ha a falu melléjük állt – erre is van nem egy példa – a falu is bűntárs lesz, ellenség lesz, a rendszer ellensége. Bárkit törvényszék elé lehet és kell is állítani, hogy ne boruljon fel a „rend”. „Az osztályellenség nem alszik” – ez a kor közhelyszerű mondása. Te is, bárki osztályellenség lehetsz. És vannak „szekértolói” is a kulákoknak, akiket ugyanúgy meg lehet fegyelmezni, akár börtönbe lehet vinni, vagy meg is lehet ölni a kulákkal együtt. Vagy akár kuláknak nyilvánítani őt is, ezért felelősségre vonás senkinek nem jár. A kuláknak úgyis a fő ismérve az, hogy ellenség. Hogy ki a kulák és ki nem kulák, azt is a fent levő salak dönti el. Van egy haragosod, s kulák lettél te is! S a vele járók nem csak neked szólnak, a családotnak is. Ha odalöknek a társadalom periferiájára, szenved-nek, megszenvednek apád, anyád, a feleséged s a gyermekeid is. Ha már munkaképesek, s van munkájuk is, kirakják őket az állásukból. Ha tanuló korúak, nem engedik őket tanulni. Különítmények járják az iskolákat, s felszólítják a „kulákcsemetéket”, hogy álljanak fel, s hagyják el az iskolát. Derékba törhetnek életek, életpályák. Felkerültél a bűnösök listájára, s elindulhatsz te is a Kálvárián.

A kegyetlenség és embertelenség szinte határtalan...

Az üldözött Isten

A marxizmus-leninizmus, vagy más néven: tudományos szocializmus elmélete nem tűri a babonaságokat, a tudománytalan dolgokat, mint amilyen a vallás, vagy Isten. Csak azt hiszem, amit látok – mondták az elvtársak.

(Az eszedet látod-e? – született meg és terjedt el az ellenkérdés.)

Így kerül a tudománytalan, ellenséges eszmék, vagy szelídebben kifejezve: a babona-ságok kategóriájába a vallásosság, illetve az Isten Hite. És elkezdődik a harc az egyházak ellen, s alapjában a Hit ellen.

Vajon miért?

Vajon mi nem tetszett a kommunizmus elméleti megalapozóinak, majd kivitelezőinek, hőseinek az egyházi tanításokban? Hiszen amióta a teremtet világ, a materiális mellett mindig ott volt a szellemi, a fizikai mellett a lelki. S lett legyen bármilyen lélekhez szóló tanítás, vagy nevezzük így: vallás, az mindig erkölcsen is volt, s a jót hirdette a rosszal szemben. A bűn, a bűnösség is elvont fogalmak, oda kerültek az erkölcsösség, becsületesség, tisztességesség, igaznak lenni, embernek, emberségesnek lenni fogalmainak az ellenébe. S ha ott is motoszkált mindig a Rossz ereje a világban, a Rossz oldal mindig a Jó köntösében tetszelgett, s ezért – ha ellene is tett – hangoztatta az erkölcsöt, az erkölcsöt, s nem mert teljes erővel szembefordulni Istennel, aki mindig a Jó megtestesítője volt, már a primitív népek tudatában. És azután is folyton-folyvást. Amióta civilizáció van, amióta kultúra van, mindig így volt.

És most jön az új, magát „igazságosnak” mondó világmegváltó eszme, és eldob mindent, ami a lelki kategóriájába tartozik, el a hagyományos értékrendet, mindent, ami a múlt – mondjuk így – lelki öröksége. Végképp el akarja söpörni a múltat, mondja is, vallja is. S a múlttal együtt annak az örök érvényű parancsolatait is: ne hazudj, ne lopj, ne ölj, ne kívánd a te felebarátodnak se ökrét, se szamarát, se feleségét, se semmiféle más jószágát.

Ezért voltak elfogadhatatlanok az új eszme harcosai számára ezek a parancsolatok. Saját magukat akarták megszabadítani attól, hogy lelkiismeret-furdalásuk legyen. Hogy bármi erkölcsen megfontolásra kényszerítse őket.

Tudták, kellett tudniuk, hogy amit rombolnak, azok értékek. És hogy bűnösöt cselekszenek, amikor a szellemet szégyenpadra állítják, amikor a fény gyertyáját kezükben tartó jótevőit az emberiségnek szégyenpadra ültetik, és sárral kezdik dobálni? Amikor betörnek otthonokba, rágázolnak az erényre, az élet szentségére, gyermeküket a keblükhez szorító, testükkel védő édesanyákat arcul ütnek, s azt mondják: takarodj! Fészkeket rombolnak, az élet csíráit, a fényre sóvárgó életerőt tapodják a sárba! Fényt oltanak a fényt üvöltve, oltárt zúznak, amikor az előtt az oltár előtt magukba szállt imádkozók, a Jóért könyörgő védtelen lények vannak...

Tudták volna, hogy ezzel önmagukat minősítik? S féltek volna saját torz arcuktól? Saját félelmüket akarták volna legyőzni akkor, amikor üldözni kezdték az Istent?

Maguk akartak az Új Isten lenni? Az új és Félt Isten? Azt akarták volna, hogy tőlük féljenek az emberek, s ne egy másik hatalomtól? Egyetlen hatalom akartak lenni? Ég és Föld urai? A mindenség Urai?

Őket Krisztus tisztasága is bántotta, bánthatta. Maga az Isten Arca bánthatta. Maguk sem hittek az igazban! A tisztában! S nem is voltak tiszták. Tudták, hogy hazudnak, amikor igaz világról beszélnek. Tudták, hogy hazudnak, amikor a proletariátus történelmi küldetéséről beszélnek. Mert a proletariátus csak eszköz volt az ő számukra, az ő

kezükben. Eszköz, amellyikkel fedezték saját önzésüket, saját világalurmi szándékukat. Az volt a jó, a jót tevés maszlagja. Hogy értük teszik, amit tesznek! Hogy őket akarják felemelni! Tudták, hogy az Ember Arcát rondítják be! Lenin tudta, amikor pénzes zsákok között indult el Pétervárra forradalmat csinálni, hogy azoknak a zsákoknak a tulajdonosait, tehát megbízóit szolgálja, s ennek a forradalomnak semmi köze semmiféle igazsághoz. Hogy ama pénzes zsákok szolgálatába akarja állítani – vagy kell állítania – az embereket. Tehát újabb iga hálóját akarja borítani az emberiségre. S hogy az a harc, melyet elkezd, leigázó harc, rabszolgaságba döntő harc, és ehhez a harchoz nem kell egy szem, amelyik mindent lát. Őt is!

Tehát elsősorban magukból akarták kiölni az Istent!

Marxék, amikor azt mondták, hogy egy osztályok nélküli társadalomért harcolnak, és hogy nem lesznek osztályok, mindenki egyenlő lesz, a javak is közösek lesznek, tehát megszűnik az alapja a rossznak, ha ezt hitték is, idealisták voltak. De amikor azt az eszmét is megalkották, hogy osztályharc, elvetették a gyűlölet magvait. Egy kegyetlen harcba vitték bele eszmetársaikat. Melyben a harcos öl, gyilkol.

Így lett, csak így lehetett – ezzel a teljes gátlástalan hatalmi, abszolút uralmi göggel vagy durvasággal, az embert, embertársat, Isten teremtményét semmibe vevő durvasággal a szenvedések földje Oroszország. Azok a sóhajföldiek, akik ebben a felborult, összeborult, az emberiségre annyi szenvedést borító korban kétszer is eljutottak Oroszországba – mint hadifoglyok –, a saját bőrükön tapasztalták, mennyire rosszabb lett a világ, mennyivel rosszabbá tették az embert Isten új gyilkosai. Ezeknek a több ezer éves eszméknek a megtagadói, illetve a helyébe hozott szörnyű eszméjük. Az eszme, mely megtagadta Istennel együtt a humánusmot, megtagadta a könyörületet, a jóságot, alázatot, mindent. Mintha azért tagadták volna meg az Istent, hogy semmi ne gátolja, gátolhassa őket gonosz céljaik megvalósításában.

Az első világháborúban a nép a foglyokat is embereknek nézte. Családok kérték ki őket munkára, szinte mint családtagot tekintették, sokan szerelmesek is lettek, oda házasodtak, számosan ott is maradtak. Özvegyasszonyok, édesanyák ünnepekkor a templomban megszólították az ott levő hadifoglyokat, meghívták magukhoz Krisztus születését vagy feltámadását megünnepelni, s boldogok voltak, hogy jót tehettek velük. Húsvét estéjén sok helyen történt, hogy felbomlott a front, az orosz katonák átjöttek hozzánk, a mieink átmentek hozzájuk, ha csak egy órára, két órára, egy estére, de testvérek lettek, egymásnak örömet próbáltak szerezni. Ilyenkor: győzött a szeretet a gyűlölet fölött.

A második világháborúban? Minden ilyen eltűnt. Ha élt az emberekben a jóság, már csak rejtve élt, tilalom alatt volt, büntetés járt érte. Az öld meg a Názáretit, öld meg a Jót, éljen a Rossz, éljen a Bűn, éljen az ember megalázása eszme győzött a világnak ezen a szerencsétlen féltekéjén. A nagypénteki kiáltás „beérett”, megfogant, irányító eszmévé

lett ott, a negyed század előtt még istenes országban, Tolsztoj, Dosztojevszkij és Csehov hazájában. Aztán rövid idő után, a Jaltai egyezmény értelmében itt is, az úgynevezett „népi demokratikus” országokban. Nálunk, a mi odadobott földünkön is.

Miért nem kellett hát ennek a rendszernek az erkölcs? Miért nem kellett a hagyományos értékek?

Miért vetett el mindent, ami a 2000 éves keresztény kultúra, vagy még régebbre visszamenve, az 5000 éves egyiptomi folyóközi és görög gyökerű civilizáció, kultúra és gondolkodásmód gyümölcse, hajtása, kézzel óvott és hittel őrzött virága? S következőképpen: a hagyományos rend alapja.

Talán éppen ezért. Mert a hagyományos rend alapja volt. Annak a hagyományos rendnek az alapja, melyet meg kellett dönteni! Melytől meg kellett szabadulni. Nem munka alapú társadalom született, ahogy azt állították a marxizmus-leninizmus ideológusai, hanem épp ellenkezőleg. A Vedd el a másét társadalma. Vedd el azoktól, akik dolgoztak, alkottak, legyen minden a tiéd. Nem azt hirdették, hogy építsetek várakat magatoknak, hanem azt, hogy öljetek, romboljatok, öld meg a jót, vess béklyót a munkás kezekre, s öld fel te azok alkotását. Fel is élték, s innen jött az egész társadalomra a nyomor. Mert az összekötözött, megbéklyózott kezek nem tudnak dolgozni, s az általuk létrehozott javak csak egy ideig tudták fedezni az élősdiek igényeit. S az istentelen világ, az erkölcsi értékektől megfosztott világ, ahol a Jó Parancsolatai bűnként kezeltettek, lenyomatott, tiltatott ez az érték, ami az emberiség történetének legnagyobb értéke volt. S az ellenébe helyezett másik oldal, mely a hagyományos erkölcs lerombolására buzdít, az öld meg az Istent jelszavát üvölti, s meg is követeli az Isten és Emberség-ellenes keresztiek állítását, minősíti az egész rendszert.

A cél egy termelő társadalom lehetett, ahol mindenki „nekünk” dolgozik. A sok kistulajdonos helyett egyetlen tulajdonos lesz: Én, a Falánk, a telhetetlen, a mindent birtokolni akaró erő. És ez az egész kommunista mese csak egy átmeneti állapotnak képzelhetett el már Lenin idejében: hogy jogot és „ideológiát” szolgáltasson a minden letarolására, bezsebelésére...

Az, hogy az istenben való hit, a vallás arra tanít, hogy ne lopj, ne ölj, ne kívánd a te felebarátodnak a javait, talán ezek a tanítások voltak a legösszegegyeztetetlenebbek Marx és Engels, Lenin és Sztálin bölcs eszméjével. Mert az egész rendszer ezeknek az ellenkezőjén alapult. Alapkővé vált a lopás, a csalás, az embertárs javainak a kívánása, eltulajdonítása. Még ölni is korlátlanul és büntetetlenül lehetett. Sőt, nem csak lehetett, dicséretes is volt, kívánatos is volt, ha azt az ellenségeddel, a „dolgozó nép” ellenségével tetted. Mert az osztályellenség nem alszik! – volt a mondás. S az ellenséget pusztítani kell! Az egész rendszer tömeggyilkos rendszer volt, egy élet, egy ember soha olyan porszem nem volt, mint ekkor. Maga a firmául választott „dolgozó nép” sem volt addig soha oly lent. Degradálódik a munkaerkölcs. A lent levők is érzik, hogy itt minden

hazug! Bejönnek – nem fentről hirdetve, de a kor szellemiségéből fakadóan – az új jel-szavak: „úgy állj a munka mellé, hogy más is hozzáférjen”. Már hadifoglyaink észrevették, akiket gyárba helyeztek, vittek őrtől kísérve a munkapad mellé, hogy ők nem oda-valók. Olyanok is voltak, akiket megfenyegettek: agyonverünk, ha nem lassítod a munkatempódat. Mert a mi normánkat fogják miattatok felemelni! S most itt is „életbe lép” ez az „Új”. Gyilkolják a becsületet, gyilkolják az embert, a „rég” képviselőjét. Az is gyanúsán korszerűtlenné vált bibliai mondás, hogy aki téged megdob kővel, dobd vissza kenyérrel. És a szeresd felebarátodat is ugyancsak gyanússá vált. Hiszen a nagy tanítás szerint gyűlölni kell, múltat elseperni, és kővel dobálni azokat, akiknek van. Mert azoknak igazságtalanul van, amikor neked, képletesen kiagyalt, kaptafára ráhúzott, kitalált proletárnak nincs. Nem kell tisztelni az embertársadat, annak házát, otthonát, ki lehet rakni őt az utcára akár télnék idején, kilakoltatni otthonából, hogy te a helyére mehesz büntetlenül. Kínózni lehetett őket, ütni, verni lehetett az embertársat, Isten Arcát, arc-mását, aki a „babonás” tanítás szerint Isten teremtménye ugyanúgy, mint te is vagy. S akiért Krisztus feláldozta magát. Rajtatok van – rajtad is, s rajta is – Isten szeme, mely mindent lát. Hát ne lásson semmit! És Jóra tanít. Mi az, hogy jó? Ne a pap mondja meg nekem, hogy mi a jó! S a papok egyébként élőködők, ingyenélők, létük teher az egész társadalmon. S az egyház ugyanúgy!

Engels és Lenin eszméi az igaz eszmék!

S az Isten-gyilkolás másik oldala, s talán ez az eszme kitalálóinak a fontosabb: hogy neked, dolgozó proletárnak se legyen istened! Ne legyen védelmed, védelmeződ, ne legyen társad a gondban, ne könyöröghess, ne fohászkodhass, mert nem fogja feléd nyújtani a kezét senki sem. Tudd meg, ember, hogy egyedül vagy! Tudd meg ember, hogy ki vagy szolgáltatva, nincs egy láthatatlan kéz, mely feléd nyúlik, nincs egy védő erő, mely tégedet véd, megvéd. Ez lehetett a „nagy kísérlet” legfőbb célja. A világra zúdítható teljes kiszolgáltatottság, árvaságra ítéltetés. Így lehetsz teljes mivoltodban eszköz, a hatalom eszköze. Elsősorban hát belőled kellett kiirtani Istent. Belőled, porszem-lény. S ez volt, ami nehezebben ment. Mert a gyökerek, az 5000 éves gyökerek mélyebbre ereszkednek a lelkekbe, mintsem hogy azokat három nap alatt ki lehetne irtani. Csak a megvakítottak, a bosszú lehetségeségétől elvakított szemek veszítették el Isten arcát, azok nem látták Isten figyelő tekintetét. De sebek minden lélekben keletkeztek. Tette a dolgát az ateista világ, a fiatal lelkek ellen indított harc, a bennünk égő fáklyák durván eloltott fénye, s a belőle keletkezett fénytelenység.

Itt, a romanizált Sóhajföldön – érdekes módon – rafináltabb volt az Új Hatalom. Még vallásszabadságot is biztosított a román kommunisták pártja, épp csak hogy nem tartották be. S érdekes módon itt, ezen az „ősi román földön” valahogy nem voltak egyformán reakciók az egyházak. Az ortodox egyház valamiféle előnyt is élvezett a sokkal megbé-

lyegzendőbb nyugati keresztény egyházakkal – melyek nagyobbára nem a többségi lakosság egyházai voltak – szemben. A római katolikus, a református, unitárius és lutheránus egyházak ellen sokkal inkább „kellett” harcolni! Ezek valahogy rosszabbak voltak, még rosszabb hitre tanítottak, mint amaz! Még magyarázat is volt rá, mert hát amaz államvallás. Azt sem feledték el bizonyára, hogy a két háború között ezek az egyházak hátráltatták az oly fontos és célirányos beolvasztó, nemzet-sorvasztó politikát, ami teljesen fölösleges, mert Romániában élünk, s itt amúgy is mindenki román. Elég gond nekünk a mi reakciós egyházunkkal küzdeni – mert ugye Lenin az Lenin, s ő megmondta, hogy az egyház alapvetően ellensége az egyetlen igaz eszmének. Meg a római katolikus pápa a külföldi reakció egyes számú képviselője volt, akit el kellett szigetelni, vagy akitől el kellett szigetelődni.

Ez a különbségtétel valójában sántít, mert hát a reakció az reakció, a mákonyhintés az mákonyhintés. A románok egyházai közül az úgynevezett unitus egyházat, a görög katolikust állítják a Golgotára. Az lesz a reakció szekértolója. Püspökeit, jelesebb papjait letartóztatják, börtönbe vetik, sokukat ott halálra kínozzák. Papíron kimondják, hogy újra visszatért ez az egyház az ortodox hitre. S aki ezt nem fogadja el, azt üldözni kezdik.

Tehát a hitükért nemcsak a mi népünknek, de országlakó társainknak, főleg az Erdélyben elterjedt görög katolikus egyház papjainak és híveinek is súlyosan meg kell szenvedniük.

Pedig ők tették a többet a nemzetükért...

Balászfalva nélkül nem lett volna román öntudatra-ébredés sem. Így hát itt, ebben a tekintetben a kommunista eszme még a nemzeti eszme fölébe is nőtt...

Az Isten elleni harc kegyetlen erővel folyik.

Az utolsó csíksomlyói búcsút – az egész Kárpát-medence legnagyobb kegyhelyén – utoljára 1949-ben engedélyezik. Akkor és ott volt Márton Áronnak, Gyulafehérvár római katolikus püspökének, népünk szent védelmezőjének utolsó pásztori útja. Márton Áron népe szemében, s mindenki szemében szent ember volt. 1940-ben Dél-Erdélyben, püspöki székhelyén marad, onnan pásztorolja nyáját. Onnan veszi védelmébe az elhurcolásra kijelölt zsidókat, Dél-Erdély megkínzott-meghurcolt magyarságát, '45-ben (szemben a Magyar Népi Szövetség megalkuvó politikájával) szavát emeli az igazságos békéért, tiltakozik az embertelenség mindenfajta megnyilvánulása, népe üldözése ellen is. Majd védi egyházát, s amikor már biztosnak látszik számára is az üldöztetés, a szabadságától való megfosztás, ami be is következik közvetlenül ama búcsú után, alázattal vállalja azt is, titokban kijelöli utódait, s még úgy, „onnan” is menti azok révén egyházát.

Fehér lovon jött Gyimesből, a gyimesi csángók kísérték. Tudták akkor, s a püspök úr is tudta, hogy baj van, s akkor mondta azt az emlékezetes búcsús beszédét, s akkor töltött egy éjszakát, az utolsót, ott a zárdában, a somlyói kolostorban. De azt a kolostort egész éjjel

védtek a csizmás székelyek és a csángók. Körülvették, oda nem férhetett senki. Már onnan el akarták vinni, de ott akkor zendülés lett volna.

Ama fehér ló legenda lesz a tudatokban, nemzete szent lova, melyen bevonul a somlyói búcsúra... Majd onnan, a ló hátáról felszáll a lelkek egére. Folyik ellene a gyűlölet-hadjárat, be akarják mocskolni, de érdekes módon: a ráhintett töménytelenül sok mocskok visszahull annak szóróira. Márton Áron glóriáját nem halványítja, hanem inkább erősíti minden támadás. S emberi nagysága példaképpé, a helytállás megtartó példájává lesz. Könnyei, fájdalmai nemcsak az ő arcát, lelkét, népe arcát, lelkét is megtisztítják. Ott, Csíkban letartóztatni sem tudja a hatalom, még útban hazafelé a vonaton sem, mert népe védőgyűrűt von köréje. Nem kockáztat ekkor az Erő, inkább óvatos. Kivárja a csendesebb pillanatot, egy újabb útnak indulását, amikor személygépkocsijából emelik ki valahol az utak útján.

A börtönben is legendákat zengnek rabtársai emberségéről, hihetetlen alázatáról, hitéről, ott is folytatott megtartó igehirdetéseiről. Még rabtartói is meghajolnak emberi lelki nagysága előtt, szent ott is, mint egész életében volt.

A harc folyik. Célba veszik a szerzetesrendeket, elhurcolják a szerzeteseket.

Amikor felszámolták a szerzetesrendeket, akkor ők ki akarták emelni a társadalomból azokat az embereket, akik teljes lélekkel, hivatásszerűen és minden földi, anyagi érdek nélkül egyenesen Isten dicsőségére s a lelkek üdvére szentelték az életüket. Hát ugye ez a szerzetesi életmód. Erre nem volt nekik szükségük, s minden kommunista államban ezt megcsinálták, s ennek az itteni kommunizmusnak ez volt a célja. Itt nálunk a barátokra különösképpen is nagyon haragudtak, mert akkor, amikor ők megpróbálták megcsinálni ezt az úgynevezett állami katolikus egyházat, a szerzetesek közül, legalábbis közülünk, a ferences szerzetes barátok közül senkit sem kaptak, aki az ő akaratuk szerint ebbe az alantas munkába beállott volna.

Egyszerre több fronton, politikailag, gazdaságilag, szellemileg és erkölcsileg folyik az Isten ellenes harc, melyet végsőnek szánnak. Célpont az egyház, a hit, az eszme, és célpont az igehirdető lelkészek sokasága, és célpont maga a hívő ember, aki Isten felé fordítja arcát, aki gyakorolja vallását. Babonáságokban hisz – mondja a tanítás –, mákony-nyal etetik.

A gazdasági harc első lépéseként megfosztják az egyházakat javaiktól, melyek nagyjából a hívek adományaiból álltak össze, s melyekből templomokat építettek és azokat meg-megújították évszázadokon át. Az egyházak fenntartották saját intézményeiket, rendházait, iskoláikat. Öregotthonokat tartottak fenn, árvaházakat tartottak fenn, tevékenységük átszötte az egész társadalmi életet. Vallásos egyleteket működtettek, kultúrát teremtettek, illetve éltek. Minderre többet nincsen szüksége a felvilágosult kornak, a dolgozók világának.

Rendelettel felszámolják az összes vallásos egyesületet, megszűnik az IKE – Ifjú

Keresztények Egyesülete –, a vallásos leányegyletek, megszűnnek a zárdák, a rendházak, kolostorok, állami tulajdonba mennek át az iskolák, öregotthonok, az árvaházak.

Államosítják, s ezzel kivonják hát az egyház felügyelete alól az ifjúságot, s vallásellenessé, ateistává teszik az oktatást. Minden szinten: felnőtteknél és gyermekeknél egyaránt „ellenséges cselekedetté”, bűnné válik a templomba járás. Aki hisz vagy hitéletet él, hátrányba kerül még a munkahelyén is.

Nyílt háborút ugyan nem indítanak a család ellen, mely a legapróbb sejt, legkisebb megtartó sejtje a társadalomnak, de ellene is folyik a meglehetősen rafinált harc. Átnevelni a szülőket, lazítani a kötelékeket. Nem a hitvesednek tartozol hűséggel, hanem a pártnak, s az azt vezérlő eszmének. A be nem vallott cél: ne legyen semmi támaszkod. Gazdasági már nincs, ne legyen lelki sem. A család amolyan szeretet-központ. Ez a fogalom: szeretet, emberszeretet, testvéri szeretet, gyermeki szeretet, egymáshoz való ragaszkodás teljesen hiányoznak a marxizmus-leninizmus, és az azt létrehozó erők fogalomtárából. Az otthon a félrehúzódsra, az én házam az én váram szerepkörére is lehetőséget ad, az ott meghúzódsó másképp gondolkodás fészke is lehet. Ezért is kell azt gyengíteni, és gyengíti is a rendszer. Szétszakítják a házastársakat, a férfiak tömegesen járnak el a városba dolgozni, nincs lakás, szinte csak háltni járnak haza, vagy tömegszálláson töltik a hetet, s csak hét végén van együtt a család. Az új és más környezet gyengíti a kapcsolatukat. Hűség – elavult fogalom, szabadossá válik az erkölcs, ama hűség köteléke. Elég, ha a vezérlő eszméhez vagy hű. Legyen az egyetlen irányítód és egyetlen támaszkod. Irányítson az eszme, és az azt megtestesítő Párt, illetve azoknak ideiglenes intézménye, az állam, mert a jövőben az is meg fog szűnni, hirdettetett. Ezekről légy te függő helyzetben, legyen egyetlen lehetőség ahhoz, hogy élni tudjál: kiszolgáltatni az üdvözítő hatalmat. Végrehajtani annak utasításait, s csak abban hinni!

Vagy semmiben ne hinni! Se erkölcsben, se hűségben, se a szeretet parancsolatában. Semmiben, semmiben.

A kommunista politika „átmeneti” célja: a római katolikus egyházat függetleníteni Rómától, a „reakció” legközpontibb melegágyától. S hogy ez sikerülhessen, erkölcsi tartásukban kell megtörni a papokat. A gyengék, a gyenge jelleműek engednek. A nép – talán felső sugallatra – „békepapoknak” nevezi el ezeket az új szellemiséget elfogadó, erkölcsiségükben meginogott, a politikai hatalomnak behódolt papokat. Hiteltelennek tartja őket, Isten hamis szolgáltnak, a többség elfordul tőlük. „Nem érvényes” az általuk szolgáltatott mise, mondja gyermekeinek Erzsike. De azért mi megyünk templomba – így ő –, mert mi nem a papért megyünk oda, hanem a Jóistenért. Így, talán ezért nem ürülnek teljesen ki a templomok. S ha kiürülnének mégis, nem hallgatnák meg a hívek ezeket a papokat, ez is valahol a rendszert, annak „távoli célját” szolgálná. A mi papunk – aki helyébe ama békepapot rendelte oda a hatalom – börtönben sínylődik ezekben az időkben. Konceptiók per áldozata lesz ő is. Géza édesapja révén református, de Erzsike

katolikus templomba viszi mint gyermeket. S vízkeresztkor hozzájuk is jön a katolikus plébános. Ismeri az egész családot, a helyzetet, a két református fiúnak – ott állnak bár a fogadók között – nem nyújtja oda megcsókolni a keresztet. S egyszer csak eltűnik, jön a hír, letartóztatták. Majd jó négy-öt év múlva kerül ki a börtönből, de nem engedik többet szolgálni, s már a nyugdíjkor határán is lévén, valahol – Isten tudja hol – kap menedéket.

A harc másik formája: a minden ember – s köztük papok – erkölcsi bemocskolása. „*A tiszta erkölcs, mely ha megvész, Róma ledül, s rabigába görnyed*” – írta 130 évvel előbb Berzsenyi. Ennek az elejét és végét szívlelte meg az üdvözítő hatalom. Ledönteni a tiszta erkölcsöt, mert akkor rabigába lehet sorvasztani mindenkit. Ismét ez a helyzet, melyre csak azt mondhatja a józan értelmű ember, aki abban a szörny-világban valahogy meg tudott maradni a hagyományos erkölcs talaján, ama tiszta talajon, hogy szörnyű! Géza emlékszik, iskolás korában valami pioníros mesében tanították – igen, felolvasta a tanító néni, mert benne volt a programban – azt az Ivanuska esetet: a szülők – édesapja és édesanyja – reakciós beszélgetést folytattak az éberszemű Ivanuska előtt, a kis pionír előtt, s az ment azonnal, s feljelentette a szüleit... Ilyennek kell lenni, volt a történet tanulsága. A párt ügye kell, hogy az első legyen. S te, Ivanuska, ti, Ivanuskák, akkor vagytok jók, ha apátokat, anyákat is feljelentitek, más szóval: eláruljátok, ha a Párt úgy kívánja.

A társadalom alappillérvé válik az erkölcsi nihil. Minden embert bemocskolni, de olyan nagyon, hogy áradjon róla a bűz, a lelket beszennyező szörnyű latrina-szag! Mindenütt megtalálja a Párt a maga alappillér embereit. Te – magadat becsületesnek hívó – hallgass, mert nem tudhatod, hol, mikor és ki jelent fel, súg be, ha nem mosolyogtál akkor, amikor mosolyognod kellett volna, vagy nem voltál szomorú akkor, amikor szomorúnak kellett volna lenned. Vagy ezt ki merted mondani. „Még a bilinek is füle van” – volt a kor bölcs mondása. Vigyázzatok, ti, becsületes emberek, féljetek még a sötétség zsongásától is. Elpusztíthatnak bármikor, mert ennek a rendszernek nincs szüksége őszinteségre, igaz becsületességre.

Besúgóok hada árasztja el a munkahelyeket, az iskolákat, az iskolák udvarát, még az illemhelyeket is. Ha álmodban beszéltél, s meghallotta a „szolgálatos fül” – ez is a kor kifejezése: szolgálatos fülek, mert nem csak egy ilyen volt, ezek a fülek mindenütt ott merednek feléd – akkor nézheted magad. Bármelyik percben megjelenhet a kapud előtt a fekete kocsi! És sűrűn járnak a fekete kocsik. Reggelente sottogják: az éjjel elvitték X-et, elvitték Y-t. Ebből él a „Rend”, a rettegésből, mindenki rettegéséből. Szőjön be téged a félelem! Félj még a kicsi Ivanuskáktól is, legyenek a te gyermekeid is Ivanuskák! És ebből él a rend, hallgatózik az egyik ember a másokra, hogy rosszat tehessen neki. Mert ezzel önmagának szerez érdemet. S ez az érdem a dicséretes, a kíváncsós, ennek hála tudsz valamilyen ranglétrán emelkedni vagy legalább ott maradni, ameddig fel

sikerült kapaszkodnod. Be kell mocskolnod magad. Vedd fel a társadalom uniformisát, melyet rád is szabtak. Melyet minden emberre szabtak. Még a besúgókra is ráállították a besúgóikat, hogy azok jól végzik-e a munkájukat. S ha nem, ugyanúgy bűnös volt, mint az, akit jelentenie kellett volna, és nem jelentette. Ebben az uniformis világban, mint harci eszköz, bevették ez a módszer az egyházba is. Az összemocskolt lelkű pap ugyanúgy kiszolgáltatott, fogva vagy rabláncra tartott. Amiként az egész társadalomban, úgy ott, az egyházban, a papok körében is mindennapivá teszik ezt a célravezető módszert. Ezek a szerencsétlen, megfélemlített, teljes mivoltukban kiszolgáltatott emberek sűrűn esnek áldozatul, mocskolódnak be. Még elgondolni is szörnyű: a tiszta erkölcs hirdetője – akit Isten előtt erre szenteltek fel, hogy az Igazat hirdesse, s híveit erkölcsre, lelki tisztaságra nevelje – erkölcsi ronccsá lesz.

Szennyes erkölcsű leszel tenmagad is.

S ha lenne benned még egy parányi kicsi becsület, lesütött fejjel kell(ene), hogy jársz. S szégyenkezve kell(ene), hogy élj, Te, Isten szolgája.

Küldöd – mert ez a feladatod – a jelentéseket híveidről, akik lelki szükségét érzik annak, hogy ott, a hivatásodnál fogva teáltalad terjesztett „reakció” fészkeiben, Isten színe előtt megjelenjenek.

Ennél alacsonyabbra nem is lehet jutni! – mondod. És „vigasztalásként” azt is mondhatod, hogy nincs olyan lent, ahonnan még lennebbre nincsen út, nincsen lehetőség ebben a szörny-korban, ebben a szörny-világban. És a hatalom elégedetten könyvelheti el: a lelkész jó útra tért. Jelentgeti a híveit, hogy azok ragaszkodnak az egyházukhoz, ragaszkodnak Istenhez!

Szörnyű, szörnyű!

Ott van mindenütt a szenny! A teológia-tanár – aki épp úgy kiszolgáltatott helyen van, a társadalom megtűrtjei közé tartozik – „bedolgozik”, s ő is adja a jelentéseket a nála mindennapos egyházügyi szekusnak, aki napi rendszerességgel rájár, hogy melyik tanítványa mit mondott. És a tanítványra is rájár ugyanaz az ember, hogy melyik tanára mit magyarázott. És így kerek a kör „egyházi vonalon”.

Így sikerül a hatalomnak elérni, hogy sok helyen az beszéljen Istenről, aki maga istentelen. Mert aki aljas, az istentelen. Egyházügyi hivatal működik minden megyében, mint a szekuritáté illetékes „ügyosztálya”. S a hivatal vezetője járja a körzetét, hogy félelemben tartsa papjait. Vagy begyűjtse tőlük a szükséges információkat.

Bizony, udvariasak voltunk hozzá, örömmel fogadtuk, a feleségem rohant a konyhára, hogy főzze a kávé, ha volt, hozza be a süteményt, elé a bort, a pálinkát, s ha már el akart menni, marasztaltuk, hogy ne-ne-ne, maradjon még. Mert féltünk, Géza lelkem, féltünk! Nagyon féltünk! Ezt neked is meg kell értened!

A hivatalt vezető szekuritátés ügynökök fő feladata: a lelkészek beszervezése, azaz bemocskolása. És a legmocskosabbak, a legalávalóbbak hozzásegítése ahhoz, hogy ők

legyenek az egyházi vezetők, esperesek, akár még püspökök is... Vagy lennebb: az ő ügynökeik...

A harc folyik...

De a harangok szólnak, szólnak minden reggel, minden délből, minden estben.

Ott a lelkekben is.

Négy versen láttam az Úrjézust álmomban. Jaj, mikor láttam az Úrjézust először. Örökkéig szokott lenni adventkor bál. Megegyeztünk az urammal, hogy megyünk, de csak félig ültünk, hazajöttünk, lefekszünk, hát reggel hajnalban, édes Jézusom, jövök a falu vége felőlről, az aranykereszt, mint amilyen van a templomunk előtt, szállott le ide a református udvarra. Odamentem, édes jó Istenem! Leborultam, átöleltem, imádkoztam. Elmondtam szóról szóra a Miatyánkot s az Üdvözetet. Nem tudtam hálát adni a Jóistennek, hogy megmutatta, igaz a vallás! Na jó. Megint leborulok, s mikor felkelek, az Úrjézus a kereszt előtt elevenen, mint egy püspök, püspöki ruhában. Rám nézett, mosolygott. Megint visszaborultam, megint imádkoztam, jaj, én Istenem, akkor mikor elmondtam megint a Miatyánkot s az Üdvözetet, már nem volt az Úrjézus, s a kereszt felemelkedett. Mikor a szentségünké vált, akkor én mentem egy gyönyörű réten, de csak ilyen ösvény volt, ne. Én olyan gyönyörű rétet nem is láttam soha. Az uram – nyugodjék – megébredett, hogy annyit viaskodtam. Mi van veled, fiam, mi van veled, fiam. Ha nem mondom el az álmot, mert nem szabad az ilyen titkos álmot elmondani napkelte előtt, boldogok lettünk volna. Így megfordult. Március huszonötödikén eltemettük. Azután látom, hogy megyen az Úrjézus, kiáltom, Jézusom, várjál meg, Jézusom! Édes Jézusom! Nem várt meg. Akkor nekifogtam sírni, zokogva felültem az ágyban. Aztán megyünk Szentpálra, ahogy szoktunk a keresztaljára, búcsúra, mindenki ide megy be, oda megy be, s én ott maradtam egész végig. Hát istenem, mikor csak egyedül álltam, kezdtem szégyellni magamat, hát né, mindenkinek volt hova bémenni, s én ott maradtam. Akkor nézek a templom felé, hát egy nagy sereg fiúgyermek, számlálhatatlanok. Én meg megnyugodtam, hogy láttam azt a sok gyermeket, hogy nem vagyok egyedül. Akkor látom, szépen terítkezik egy hosszú asztal. Mikor megterítkezett, akkor megjelent az Úrjézus a tizenkét apostolával. A tizenkettedik az a fiatal, amelyik a fejét úgy tartja. Na lássa? Örvendtem, boldog voltam, de rettegettem. Na, mikor megláttam, hogy beültek, visszatértem, imádkoztam, de rettegettem. Ez volt a harmadik. Negyedik versent ismét látom az Úrjézust ezüst, arany oszlopok között. S jaj, én bűnöm. Hát kiáltom, édesanyám, édesanyám, jöjjön elé maga is, lássa meg az Úrjézust. Édesanyám öreg, nyolcvanhat éves asszony volt, mikor eléjött, olyan szép fiatal volt, még húszéves. Mikor megláttuk az Úrjézust, megébredtem. Ez a negyedik látomásom volt. Jaj, olyan boldog voltam, olyan boldog, de rettegettem. Nem hiába, hogy azt mondjuk az imában is, „Ó félek, rettegek, Jézusom, mit tegyek, Oltalmamra kiket vegyek.” Ahol még a szentek is retteznek. Oltalmadra kiket vegyek. Jaj, Istenem, Istenem, drága! Szenteltvíz nélkül nem élek. Ha nincs hite, hallgasson. Legyen meg a Jóisten akaratja. Mindenben meghálálom, köszönöm a betévő falatomat, a mai napi egészséget, ha beteg vagyok, adjon türelmet, hogy

tudjam viselni. A Jóisten rosszat nem akar, csak jót. Hát a rossz nép nem sátán? A rossz nép az a sátán!

Az is egy lehetséges válasz a kommunizmus egyház-ellenességére, Isten-ellenességére, hogy Új Istent, új vallást akartak teremteni. A kommunizmus vallását, melyen belül a párt – a nagybetűs Párt – az Isten, a mindenható. Több jel mutat arra, hogy volt egy ilyen elképzelésük, már az alapdogmákat is „megalkották”. Ilyen volt: a Párt tévedhetetlen! Az Isteni Képeket, a legfőbb vezérek képét sok ezer példányban tartották fel, a magasba, a fejek fölé, s a nevüket a tízezrekkel üvöltették! E felfogás szerint voltak a legfőbb Vezérek, az egyházalapítók (Marx, Engels, Lenin és Sztálin), aztán a maiak, a helyi kisistenek, mindig mindenütt a pillanatnyilag legfőbb diktátor. Ennek a legfőbb diktátornak isteni hatalmat szántak, ő volt az Egyetlen Igazság – mert csak egyetlen igazság volt – legfőbb letéteményese, a Mindenség Ura, akit csak éljenezni lehet/szabad, és csak követni lehet/szabad, az utasításait, parancsait végrehajtani még akkor is, ha az a parancs egy 10 milliós népből 3 milliót lemészároltat. (Lásd Pol Pot kambodzsai pártvezér teljesítményét, aki országa minden 3., 4. emberét lemészároltatta az Egyetlen Igaz Eszme jegyében!). S ezt annyira elfogadja a világ, illetve a világnak az az oldala, amelyik ezt az Új Vallást vallotta, s „dugiban” vallja még ma is, hogy ez az ő szemükben nem is volt bűn, ezzel nem foglalkoznak ma sem. Pol Pot tette nem bűn, mert ő az Eszme (= vallás, új vallás, a Mi Vallásunk) jegyében cselekedett. Valahogy úgy, mint ahogy az „eretnekek” máglyahalálra küldése sem volt bűn, mert ők az Isten ellen cselekedtek akkor, mikor meg akarták tisztítani azt a vallást, amely – ugye – eléggé tiszta volt, s az egyetlen lehetséges volt a sok egyéb bűnös dolog mellett.

Idővel paloták, házak, erős várak...

A kommunizmus óriási szerepet szánt az iskoláknak.

Az egész élet iskola, s az iskola legyen az Élet iskolája.

Célul tűzte, hogy a Tánt már a legkisebbek sajátítsák el, mert bele kell nevelni abba az újabb és újabb nemzedékeket. A tanárok, tanítók, még az óvónők is a kor szelleme szerint aktivisták voltak – így a hivatalos álláspont –, a Párt aktivistái, akiknek az a legfőbb feladatuk, hogy a kommunizmus eszméjét megtanítsák, megértessék az újabb és újabb generációkkal, arra felkészítsék őket. Ezért volt nagyon fontos az oktatásban végzett munka, mert célt szolgált. Fontos és „igaz” célt. A kommunizmus eszméjének a terjesztését. Ehhez felvilágosult koponyákra volt szükség, ezt szolgált az ezeket a koponyákat előkészítő, felkészítő oktatás. Te csak láncszem vagy a láncolatban, kötödsz felfele és lefele is a feletted-előtted vagy alattad-utánad jövő láncszemekhez. Önálló gondo-

latra, a te gondolatodra nincs szükség, a te feladatod nem az okoskodás, hanem az átvétel, majd – ha olyan helyzetbe kerültél, olyan pályára mentél – az átadás. Ezért helyeznek nagy súlyt minden szinten a te fel- és előkészítésedre.

Géza szinte kísérteties emléke, amikor mint első éves egyetemista ül mintegy 800–900 társa között a Marianum nagy dísztermének a karzatán, s a dobogón, a pulpituson Deheleanu elvtársnő tartja előadását az igaz tanról, a marxizmus-leninizmus tanításairól. Géza mint jó diák(ocs)ka, buzgón jegyzetel. Egyszer valamilyen bölcs igazság kinyilatkoztatásakor – már 53-at írunk, benne vagyunk jócskán a korban is és az eszmében is – megáll a ceruza a kezében, s ez a bűnös gondolat villan fel az agyában: mekkora marhaságokat mond ez a nő! Géza életének meghatározó pillanata lett ez a felismerés. Ha ez nem jön, lehetett volna ő is „tanuló”, „megtanuló”, egy a sok között, illetve közül, így – ennek a felismerésnek hála – alakul ki egy „hibája”, föltétlen, szinte megbocsáthatatlan hiba abban a korban, az, hogy elkezd gondolkozni a dolgokon. Szokásává alakul, hogy mindent mérlegre tegyen, mérlegeljen, megítéljen (Úristen, ítéletet fogalmazni meg, ha magadban is, az Egyetlen Igaz Tan tételeiről!!! Kétkedni annak igazságában!!!). Ettől a pillanattól kezdve ilyen kérdéseket tesz fel magában: ezt a marhaságot miért mondja? Hiszi vajon, vagy nem hiszi. Őszintén mondja, vagy csak azért, mert mondania kell, hanem kirúgják az állásából. Megtudja azt is, hogy a tanároknak szóról szóra le kell írniuk az előadásukat, s csak felolvasniuk szabad, még kommentálni sem a felolvasottakat, mert ami papíron van, az ellenőrizhető. Be kellett adniuk saját előadásaik szövegét az őket is ellenőrző „értelemnek”, hogy az ítélje meg, mi a jó benne, s mi a rossz, mi fogadható el, s mi nem. Az emberekben kialakul az öncenzúra – házilag így neveztetett akkor ez a fogalom –, akinek van egy kicsi esze, az meg tudja ítélni, mit lehet, és mit nem. A becsületesebbje, ha csak azt is mondja, amit lehet, ragaszkodhat egy bizonyos fajta objektivitáshoz. A lelkesek azt hangsúlyozzák, azt emelik magasba, amit „kell”. S Géza, vagy a kor Gézái így próbálnak látni, eligazodni abban az egyetlen igaz vagy legigazabb, legtökéletesebb világban. A legtökéletesebb eszme világában, annak ezernyi irányban való sugárzása kapcsán. S elmélkedni azon, hogy lehet-e becsületes az, vagy legalább valamennyire becsületes, aki hazudik. Mert – adott esetben – a hazug kor igazsága maga a hazugság is lehet.

Ha van valami, ami az oktatásban jót is hozott ebben az isteni és emberi arcától egyaránt megfosztott korban, akkor az a rendszernek az a törekvése volt, hogy az oktatást minél jobban kiterjessze. A kezdeti korban – a romániai örökség révén – jócskán vannak még analfabéták is. Nos: a „szocialista” román állam megindítja a harcot a tudásért, az analfabetizmus ellen, az oktatás széles körben való kiterjesztéséért. És ekkor az elsődleges hangsúly nem a nyelv mikéntjére, hanem a tartalomra esik. Javában folyik a történelemhamisítás, a régi rend ócsárlása, mindent a kizsákmányolásra, illetve az attól való megszabadulásra építenek. Kifejezetten a magyar oktatás elleni háború megindítására egy

kicsit kell várni. A kezdeti évek ebből a szempontból még jót is hoznak, lásd a Magyar Népi Szövetség harcát, célkitűzéseit, azt, hogy még Moldvában is bizonyos fajta magyar oktatási hálózatot építettek ki, igaz, hogy csak tiszavirág étellel, mindössze pár év időtartamra. Dél-Erdélyben is állítanak fel magyar iskolákat, mert ugye internacionalizmus van, nincs nemzeti különbségtétel, így az elv. És az is elv, hogy a tartalom, és nem a forma. S a nyelv a forma körébe soroltatik – akkor még. Szinte hajszát folytat a rendszer a „tudatlanság” felszámolásáért, kötelezik az illetékeseket az analfabéta tanfolyamokon való részvételre, és arra, hogy a gyermekek mind iskolába járjanak. Aztán bevezetik a kötelező hét osztályos oktatást. Ezt az idősebbekkel gyorstalpaló tanfolyamokon, látogatás nélküli oktatásformákkal, munkásoktatással, esti tagozatokon próbálják elérni. Tulajdonképpen a látszat felmutatásáról, a statisztikák javításáról, a régi rendszer átkos örökségének, a tudatlanságnak az eltörléséről van szó, a célkitűzés a „kipipálás”, boldogboldogtalan meg kell, hogy kapja a hét osztályos bizonyítványt, mert ha nem, az iskolát teszik felelőssé. Még érettségi bizonyítványt is kaphatnak analfabéták, ha a pályájukon – milicisták, párt-munkások, aktivisták, néptanács-elnökök – ez elő van írva. S ha ez szükséges a „magasabb formájú” képzéshez, mondjuk a Párt-Egyetemen – mert ilyen is volt – való jelentkezéshez.

Írni, olvasni alig tudó emberek kapnak hét osztály elvégzését igazoló diplomákat, mert nem a tudás a fontos, az még nem is kívánatos, sőt, baj, ha túl sokat tudsz, hanem a papír. Így lesz formalista világ a világ, látszati a világ, s a látszatnak semmi köze nem kell, hogy legyen a valósághoz. Mert maga a látszat veszi át a valóság szerepét. Így van ez mindenben, nemcsak a bizonyítványok osztogatásában.

Ha „lent” rendben volt a szénád, megvoltak a szükséges papírjaid, akkor jelentkezhetél a legmagasabb szintű tudás megszerzésére, a Párt-Egyetemre (Stefan Gheorghiu Egyetem).

Ezek a párt egyetemek univerzális képzést nyújtanak, az általuk kibocsátott diplomával bármi lehetsz, természetesen elsősorban a gépezetben, az apparátusban, mert oda kell ama magas fokú tudás. De lehetsz miniszter, vezérigazgató, főmérnök, még tudós vagy a tudósok vezére is! 1989-ben kerül majd felszínre Elena Ceausescu helyzete, aki tudós kémikusként tölthette be az ország tudományos életében a legfontosabb pozíciót. Érte hoztak létre egy Tudományos Tanácsot, mely a Tudományos Akadémia felettese is volt, s ezt vezette ő asszonya, miközben az alap-állása az ország legfőbb kémiai intézeténél volt, ez volt az ő tudói specifikuma, a kémia. S majd, amikor sorsa már beteljesedett, derült, derülhetett ki, hogy 3 befejezett elemi osztályról volt diplomája, a negyedikről már nem, mert ott többször is megbukott. Tőle, a dr. academeicantól feltételezhetően még ezeket az ál-diplomákat sem kérték. S olyan magas pozíciót töltött be a tudományos élet irányításában, hogy még doktorátusra sem iratkozhatott be senki, akinek ő személyesen alá nem írta a kérvényét. Zseniálisan átlátta kinek-kinek a képességét, s mint a

tudományok fölött a legnagyobb hatalmat betöltő ítésk döntött, hogy az illető megérdemli-e, hogy doktorátusa legyen, illetve hogy annak birtokában a tudományos életben tevékenykedhessék.

Tehát ez a kezdeti látszat inkább formális előrelépés, s még ha valójában csak papíron, valós tartalom nélkül születtek is a bizonyítványok, mégis a látszat az, hogy tanul az egész ország. S emelkedik a tudásszint. Érettségi bizonyítványok elnyeréséhez tanítják meg a bütykös kezű dolgozókat, hogy ne keresztre nyomják rá a mutatóujjukat, hanem hogy valamiképpen alá tudják írni a nevüket. De valójában az egész rendszer a látszaton alapul, így az oktatás sem lóg ki semmilyen szinten ebből az átlagból... S bár az elvárás egyértelműen a szocialista ideológia megtanítása, a marxizmus-leninizmus tanításainak az átadása, a múlt „átkos örökségéként” számos becsületes, a kultúrát szerető tanító-tanár is ott van a rendszerben, akik igazi tudást próbáltak adni. S az is vitathatatlan, hogy a legszegényebb réteg, amelyik formálisan a rendszer kegyeltje (alapjának, bázisának mondják), sok fiatalja, eddig kiemelkedni nem tudott szülők tehetséges gyermekei kapják meg a lehetőséget arra, hogy képezzék magukat. Ilyen volt például Kányádi Sándor is, aki egy sóhajföldi kis faluból, mondhatni leglennebből indul el, és jut fel a magyar irodalom, az összmagyar költészet legmagasabb értékszintjére. Ez is volt, ilyen is volt, a régi rendszernek árny-oldala is volt, s az új rend – még ha „magának is dolgozik”, s a fő célja nem a valós felemelés, hanem a hozzá hűséges tanult réteg megteremtése, de a sodrásban értékek is sodródhatnak.

Sajnos: ennek is nagy az ára a másik irányban.

Aki túloldalra kerül, úgymond a kizsákmányoló osztályból származott, még ha se nem gróf, se nem báró, csupán „kulákcsemete”, azokra a szegényekre a legszörnyűbb jövő vár. Ragyogó elméket, kiváló képességű fiatalokat tiltanak ki, taszítanak ki az iskolából. Géza, aki ott lapul valahol, végzi a dolgát, tanárai szeretik, még jobban értékelik, többre tartják, mint amennyit a valós eredményeivel felmutat, mert ő inkább olvas, megszállottként olvas, szinte éjjel-nappal, az emberi-lelki nagyság és szépség csodálatos példáit, megnyilvánulásait szívja magába Jókaitól, a Kőszívű ember fiaiból vagy a Magyar nábobból, a Kárpáthy Zoltánból vagy, aztán már „fennebb” a tisztesség, a jóság, az erkölcsi tartás példáit Móricz Zsigmond Boldog emberéből vagy – élete, fiatal kora legszebb pillanatai ezek – Tolsztojtól, Dosztojevszkijtől, Csehovtól tanulja az erkölcsöt, ebben a korban, amikor minden azt kiáltotta, hogy légy hazug, légy becsstelen, tagadd meg önmagad, a tanulásból bizony sok időt vett el a számára „mi a fontosabb” elv alapján. S tulajdonképpen a kor visszas helyzetének is köszönhette ezt a csodálatos lehetőséget. Mert a Szovjetunió volt az eszménykép, az orosz kultúra nagyjait nem zárhatták ki, s valahogy egerút adódott, még csak nem is számított ellenségesnek, ha valaki megkérdezte, mit olvasol? S ő csak annyit mondott: orosz irodalmat! Befért ez abba a jelszóba, magatartás-képletbe, amely így fogalmaztatott meg:

– Ki az igazi román vagy akár magyar hazafi?

– Az, aki szereti a Szovjetuniót.

Így lettek követhető vagy követni való regényhőssökké Anna Karenina, Raszkolnyikov, a Karamazov testvérek, vagy Csehov három nővére, és így, ennek hála élhetett tovább minden megfojtási kísérlet ellenére az erkölcs, élhettek a Jó Parancsolatai. Amikor Géza erre gondol, ezerszer hálát ad a Jóistennek, hogy így át lehetett élni illúzióvesztés nélkül a kort!

A tanári kar is kezdetben régi vágású, szegény lapuló, meghúzódo emberekből áll. Akik mégiscsak arra esküdtek föl, hogy a tudásukat adják át a fiataloknak. S most ez tilos lenne, mert a rendszer, a hatalom mást vár tőlük. A szolgálatot, a teljes befekvést. S ők valamennyit mégis vállalnak. A történelemtanár – saját felelősségére, dacolva azzal, hogy kidobják az állásából – a múlt értékeit, az ókor, középkor értékeit valós értékként próbálja bemutatni. A hivatalos nézőpont ez volt: a régi – a rabszolgatartó ókor s a sötét középkor – rossz volt, s a jó, az egész történelemben a jó a nagy francia forradalommal kezdődik. Aztán a még jobb az októberi forradalommal. Magyar történelmet egyáltalán nem kell, nem is lehetett tanítani, csak egy-két lecke erejéig. De úgy lopva csak bejött az is. Beszélnek a tanáraink a nándorfehérvári győzelemről, Mohácsról, Szent Istvánról és Mátyás királyról. S amikor a hivatalos román történelem is hihetetlen aprólékossággal bemutatgatik, mert be kellett mutatgatnia, büszkék voltunk a magunk múltjára, s azt egy más nép történelmének éreztük, minden percben tudva, hogy az nem a miénk. A hivatalos elvárás e tekintetben nem teljesített.

A fizikusoknak, matematikusoknak kevesebb lehetőségük volt a nemzeti értelemben vett szemnyitogatásra, de azért mint a nemzet szentjét, az emberiség legnagyobbjainak egyikét, úgy ismertük meg Bolyai Jánost a nemeuklideszi geometriájával, akire büszkéknek kell lennünk. Semmi több, mert érteni, felfogni kicsik voltunk ahhoz. Kelltek ezek a büszkeségek, mert azt tudtuk, hogy a hazánktól meg vagyunk fosztva, hogy idegen uralom, kettős idegen uralom alatt vagyunk, de azért jó volt tudnunk, átélnünk, lelkiileg erősödnünk abból, hogy nem vagyunk mi sem alacsonyabbrendűek egyetlen más nemzetnél sem. Géza valahogy azt tanulta otthon, édesanyjától, az iskolában, tanáraitól, a közösségétől, annak művelt tagjaitól, hogy szerénységnek kell lenni. Hogy mindenkinek van egy saját sorsa, s azt nem maga választja meg. Azt sem magad választod meg, hogy melyik népbe szüless bele. Ez valahogy Isten rendelése. Ahogy törvény, hogy kell szeretned a szüleidet, ugyanúgy törvény néped szeretete is. De tudnod kell – mély szerénységgel –, hogy minden nép érték, így a románság is. Hogy ők később ébredtek, később kezdték keresni maguknak a helyet a világban, ez nem gyengeségük, inkább sorsuk. Így az is sorsuk, hogy az 1809-ben született Vasile Cirlova az első román költő, aki mindössze 5 vers szerzője. S akkor mellé, a Cirlova-jelenség mellé motyogta az első írásban fennmaradt magyar verset, annak csodálatos kép-sorait, a vas szegekkel veretel veretességét, döbbenetes alliterációhalmazát.

Benne érezte ezekben a sorokban már a gyermek a szépségnek a fájdalmát. Azt, hogy a szépség is lehet fájdalmas. Micsoda szóképek! Micsoda magas szintű művészet a 13. századból. S arra is büszke volt Géza, hogy ne lehetett volna büszke arra, hogy a román népköltészet létezésének első leírt nyomai a mi nagyunktól, Balassi Bálinttól származnak. Őnála még nem vált szét a szó a daltól, s verseinél megjegyezte, hogy milyen népdal dallamára énekelhetők. Két verse előtt román népdal első sorai olvashatók.

Egy nép sem maga választja a kultúráját. Azt sem, hogy az milyen régóta van a világ küzdelmeinek a frontján, harcterén. De azt is éreztük, kellett éreznünk, hogy itt valami szörnyű igazságtalanság történik egy néppel, mely a te néped, egy nemzettel, mely a te nemzeted, egy nyelvvel, mely a te nyelved, és amely „királyi nyelv”. S a lépésről lépésre elv egy ideig védett bennünket. Így volt az, hogy Géza minden iskoláját magyarul végezhette, itt, a felhangosítottan Romániának nevezett országban. Mely a román fiatalok tudatában – hála a hivatalos rangra előléptetett történelemhamisításnak – ősidők óta Románia része volt. Arról, hogy 150 évig Erdély őrizte meg a magyar állameszményt, szó sem eshetett (volna). Névről szinte csak egy fejedelmet tanítottak, aki 6 hónapig birtokolta a trónt, Mihai Viteazult, vagy magyarosan Vitéz Mihályt, aki – a hivatalos felfogás szerint – egyesítette a három román országot. Így tanították. De hogy miért kellett egyesíteni azokat, netán nem voltak addig egységesek, ezt valahogy elfelejtették magyarázni. A magyar tanáraink el-elszólták magukat. S hogy ilyesmi véletlenül se történhessék meg, tulajdonképpen ezért is kellett gyorsan áttérni a magyar iskolákban is a román történelem román nyelven való oktatására. Kellott egyéb okokból is korlátozni a magyar nyelv jelenlétét az oktatásban. Mert az: tündökölt. Tündökölt a szó szoros értelmében. Nemcsak „szerszám, eszköz” volt, ahogy azt a nagy Sztálin meghatározta, hanem sokkal több annál. „Tündéerkert és katakombá” volt, menedék volt, búvóhely volt, s a lélek megszépítője is volt. Géza most, amikor ezen medítál, próbálja átengedni magán Balassi Bálint Idővel paloták című gyönyörű versének sorait, melyekben csúcsonyosodik a művészet, és mindenekelőtt önmagát mutatja meg a nyelv pompás gazdagsága.

Idővel paloták, házak, erős várak,/ városok elromolnak,/ Nagy erő, vasztagság, sok kincs, nagy gazdagság/ idővel mind elmúlnak,/ Tavaszi szép rózsák, liliom, violák/ idővel mind elhullnak,

Királyi méltóság, tisztesség, nagy jószág/ idővel mind elvésznek,/ Nagy kövek hamuvá s hamu kösziklává/ nagy idővel lehetnek,/ Jó hírnév, dicsőség, angyali nagy szépség/ idővel porrá lésznek.

Meglágyul keménség, megszűnik irigység,/ jóra fordul gyűlölség,/ Istentől mindenben adott idővel/ változás s bizonyos vég, Csak én szerelmemnek, mint Pokol tüzének/ nincs vége, mert égten-ég.

Csoda a nyelvvel, csoda a csodával közel félezer évvel ezelőtt! Micsoda szókins, micsoda képbőség, a szépségek micsoda halmaza ebben az elmúlással szembehelyezett maradan-

dóság-költeményben! A nyelv – gondolatok építője – a mindenséget magába foglaló kincs. Hát lehet(ett) erre nem büszkének lenni itt, az ellenséges lét telében?! Jó volt ezeken nevelkedni, a magunk, kultúránk és nyelvünk nap mint nap megalázottságában ezekbe kapaszkodni, ezekből meríteni erőt, bizonyítékot arról, hogy vagyunk valakik, hogy kultúrateremtő nép voltunk és vagyunk, lehetünk ma is. Ezek az élmények – melyeket két S betűs tanárunk révén kaptunk, aki így írta alá a nevét: SS, s mi úgy neveztük: Sasó – adták az örömet, ama tavasz szépségét. Igen, tavaszi szépséget adtak, mert minden élet, értelem kinyílása a tavaszban történik. Tudni azt, hogy nem vagy akárki, tudni azt, hogy néped: szent nép, s még ha töviskorona is tétetett a fejére, s az a tövis-korona örök fájdalom, örök szenvedés forrása, szabadulni tőle nem tudsz, megszokni sem tudod, mégis e fájdalmak közepette is úgy érzed, jó, hogy ehhez a néphez tartozol, ennek az örök vértanúságra ítélt népnek vagy a fia. Az önazonosságnak ez a tudata jelentette Géza életében azt, hogy soha egy pillanatig sem érzett gyűlöletet más népek, más nép, még a ránk telepített-telepedett „másik nép” tagjai iránt sem, mert azok is élnek a maguk sorsát, és te nem vagy oka, s ő sem okozója annak, hogy népeinket a történelem szembefordította. Azon lehetne vitatkozni, hogy vajon eléggé méltósággal élnek-e meg helyzeti előnyhöz juttatott sorsukat, ebben a fölény helyzettségben meg tudják-e őrizni a minden ember számára kötelező humánusmot, s megfelelő emberi méltósággal viszonyulnak-e hozzá, de – hitte és vallotta mindig Géza –, ezt nekik kell magukban elrendezniük. Nem a mi feladatunk, hogy ítélkezzünk fölöttük. Egyébként a krisztusi kő- és kenyér példabeszédnek a lényege valahol a reménység. Reménykedj abban, ha durvaságra nem durvasággal válaszolsz, a pillanatnyilag elvakult is megszeli, mert ugye: kölcsön kenyér visszajár.

A magyar iskola hát a hatalom akarata ellenére is a lehetőség szerint tette a maga dolgát. A kommunista eszme rátelepedett mindenre, az oktatásra is, annak egész tartalmát szerette volna megváltoztatni, átírni, de végül is valamennyire az ő helyzete is determinált volt. Mindent, amit régről örökölt az emberiség, nem törölhetett ki a tudatokból. A régi kor eszményét – mint „kizsákmányoló” eszményt – folyamatosan pellengérré állította, állandóan ostromozta, megbélyegezte, elmarasztalta, de azon túl teljesen nem tagadta, nem tagadhatta meg a kultúra minden vívmányát. Bizonyos fogalmakat kialakított, kötelezővé tett, így például a múlt hiányosságairól beszélt, Platón, Aquinói Szent Tamás, Schopenhauer, Hegel mind-mind tele voltak fogyatékos-sággal, mert – ugye – nem láthatták tisztán a helyzetet, amit csak a kommunizmus „nagyszerű vívmánya”, Marxék-Engelsék szellemi öröksége tett átláthatóvá, de azokat a fogyatékos gondolatokat tudomásul kellett venni, mert azok is voltak. S így teljesen elhallgatni, kiiktatni az emberi kultúra egyetemes örökségét ők sem tudták. Épp csak megpróbálták átfesteni, „marxista-leninista szemzőgből” nézni, tálalni, ezt az átértelmezett múltat tanítani az iskolákban. S így élhetett a maga módján a művészet, a kultúra mint a múlt öröksége. Mert a Jelen – az szörnyűvé tétetett. De a legnagyobbakat, Szophoklész, Euripidész,

Dantet, Petrarcat „fogyatékoságaikkal” is fel kellett vállalni, nemlétezőnek tekinteni nem lehetett, ugyanúgy a magyar múlt örökségét sem, legalábbis addig, amíg ez a múlt a magyar iskolák léte alapján a tanított kultúra alapját képezte. Így lehetett ebben a korban is továbbadni a stafétabotot, így élhetett – beleburkolva a művészetbe – a humánus eszméje, az Örök Szép eszméje, melyeket gyakorlatiségükben egyébként megtagadott, vagy a maga módján felülírt – megpróbált felülírni – a kor. De csak megpróbált, mert erre egészében képtelen volt, még ha szándékai erre is irányultak.

Géza még ebben a kultúrafaló és kultúrapusztító korban is megtalálhatta a maga eszményeit, a maga szépségeit, s sorsa ajándékának tekintette-tekinthette, hogy a papi mesterséget, a kultúra felszentelt papjának a mesterségét választotta. Annyi szépet adott a múlt, hogy mindent kitörülni nem lehetett, s elhallgatni, nemlétezőnek tekinteni sem lehetett a nagyság ezer meg ezer példázatát. Amikor csak a neveket írja le, mintha szentekről beszélne, mintha szenteket emlegetne. Balassi Bálint... Pázmány Péter... Zrínyi Miklós... Csokonai Vitéz Mihály... És a hegyláncoknak, a hegyek láncolatának újabb csúcsai... Vörösmarty, Petőfi, Arany, Tompa... Vajda János... Még Reviczky is... Vagy Jókai, Kemény és Móricz... Vagy – egy nagy ugrással – Tamási és Dsida... Tompa és Reményik... Különös ajándéka a sorsnak, hogy az ő papjuk lehetett. S nem győzött hálát adni Istennek azért is, hogy a tantervek csak megengedték, lehetővé tették, hogy nagyjainkat taníthassuk. Így lett Gézának a mestersége szent mesterség, örömforrás, szépség-forrás, örök varázslás. Lelkeket varázsolhatott meg a megtartó igékkel. A hatalom kreált magyartanár pereket, börtönbe juttatott jó néhány igaz embert, elrettentő példaként, hogy a mások féljenek, rettegjenek, ne merjenek..., de a feladat annyira szent volt, hogy az magát a munkát is megszentelte, s a tanár életét megsejéptette...

Az őrlő malom kerekai be vannak állítva. Románia egy pillanatig nem adja fel – ekkor sem – a magyarság teljes beolvasztásának a távlati célját, s ennek legfőbb eszközeként a magyar oktatás felszámolását. Éppen csak a történelem „lehetőségeit”, a pillanat nyújtotta lehetőségeket kénytelen-kelletlen követni kell. Egy pillanatnyi féket kellett nyomni a Párizsi béke végleges aláírásáig. Mert sohasem lehet(ett) tudni! Ezért kellett Bolyai Egyetemet, Magyar Művészeti Intézetet (Főiskolát) alapítani, Magyar Orvosi Egyetemet tovább éltetni, illetve annak létét szentesíteni. És a magyar iskolahálózatot működtetni. Olyanok voltak ezek akkor, mintha kihúznák az embernek a fogát. De a célt, mint távlati célt soha szem elől nem tévesztette, vagy soha fel nem adta a román hatalom. Úgy is fogalmazhatnánk: minden pillanatban készenléti állapotban volt, a hurok lazán feltétetett a nemzetrészt nyakára, és a zsineg végét kézbe tartók éberén figyelték a lehetőséget, miként lehet azon a zsinegen egyet szorítani. Az első szorítás rögtön a békeszerződés megkötése után jött, amikor a Magyar Népi Szövetség ellen indult el a támadás, a bosszú mindazért, amit annak naiv-lelkes vezetői a „román érdek” ellen tettek. Mert valahol minden román érdek ellenes cselekedetnek nyilvánított

vagy könyveltetett el, ami a magyar nyelvért, a magyar oktatásért történt. Ugye már láttuk, a Magyar Művészeti Intézet részekre bontatott Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskola, Gheorghe Dima Zeneművészeti Főiskola és Szentgyörgyi István Színművészeti Főiskola neveken. Egyedül az utóbbi – áthelyezve Kolozsvárról Marosvásárhelyre – maradt magyar jellegű intézmény, az első kettőn ideig-óráig magyar tagozat működött, működhetett, vagy kénytelenek voltak hagyni, hogy működjék. Ez is benne a pakliban, minden, ami magyar jellegű, Romániában csak ideig-óráig, átmenetileg engedtetik meg. A tagozati jelleget bizonyos tantárgyak magyar nyelven való tanításának lehetősége biztosította. Alkalmazásban maradt a magyar tanári kar, a diákok megjelölték, hogy melyik tagozaton óhajtanak tanulni... A keretek, létszám az a helyzet kívánalma szerint alakult, s általában a helyzet azt kívánta, hogy folyamatosan nőjön a román tagozatra fölvettek száma, és ezzel párhuzamosan csökkenjen a magyar tagozat befogadóképessége, mígnem sikerül majd pár évized alatt az utóbbit teljesen elsorvasztani.

Ez lesz a sorsa a Bolyai Egyetemnek is...

A jól átgondolt és jól bejáratott, alattomos út. Nem megszüntetni, hanem – szóban – jobbra tenni valamit. Nem elvenni, hanem elsorvasztani... Hogy végül: minden elvé-tethessék.

Még a levegő is...

Sajátos értelmezést kap a kultúra és a művészet. Egyetlen értelmük: a Párt ideológiájának a terjesztése. Az Új Eszme teljes terjedelmében ráül a korra, rátelepszik, ránehezedik és elkezd romboló, mássá tevő, mindent magához alakítani akaró munkáját. A recept adott. Nem is titkolt. Mindenkinék, aki tollal, ecsettel vagy vésővel, esetleg dallamok komponálásával, dalolással-táncolással, vagy bármi módon: könyvben, színpadon valamit produkál, az új eszme útját kell egyengetnie. Aki nem ezt teszi, ellenség, burzsoá csökevény, a reakció szekértolója. Az óvilágnak romjain kell az „Új világot” megteremteni. Ezért kell az alkotóknak vagy előadóművészeknek, mindenkinék felsorakozni vörös és piros-sárga-kék zászlók alatt. A sarló és kalapács alatt.

A leninizmus alapelve: az al- és felépítmény szerkezet érvényesülése. Az alap: a gazdasági élet, mely a köztulajdonon alapul. Azaz: az egyénektől előállított és tőlük elvett javakon. Maga a volt tulajdonosi réteg, az „alépítmény” régi megteremtői ugye bűnössé váltak, a javak elvették tőlük, ők maguk likvidáltak, a szerkezet átalakított, s erre épül az egész „felső rész”, a társadalmi, kulturális élet, mely „visszahat” a lentre, támogatást ad a lentnek. Tulajdonképpen ez is a központi vagy kimondatlanul is egyetlen feladata. Ama lentet – ami a legtökéletesebb – tükrözni és ezzel a tükrözéssel azt erősíteni, szolgálni.

Az irodalom és művészet feladata is ez: a munkásosztály célkitűzéseinek a megvalósítását támogatni. A párt ideológiáját kifejezni, népszerűsíteni. Ezek a fogalmak: szépség,

esztétikum, vagy ezek a minőségek: fenséges, felemelő, megrendítő, vagy még az is, hogy gyönyörködtető, a lelket gazdagító, lelkileg többé tevő – mind badarsággá, fölöslegessé, szükségtelenné, sőt károsná válnak. Hiszen a művészetnek nem ezek hangsúlyozása, ezek életre keltése a célja, hanem a „ragyogó valóság”, a szocializmust építő társadalom valóságának a megmutatása.

A te lelkedbe – alkotó, aki egy külön világ vagy, szellem vagy, látásmód, világszemlélet vagy, érzékenység vagy – sáros csizmákkal tapod bele a kor, melynek egyetlen célja, hogy téged „irányított művészete” szolgájává tegyen. Ha nem vagy hajlandó azzá lenni, likvidál, kirekeszt az általa elfogadott művészet egészében megnyomorított és lealacsonyított világából, annak élő mechanizmusából. Célpont leszel mint a rossz, a gonosz (bűnben fogantatott) képviselője, a rendszer ellenségévé nyilvánítatol, ami akár fizikai tönkretévedésre is lehetőséget ad. És végül is (akár akarja, akár nem) a mit lehet és mit nem öncenzúrája még rád is (aki minden porcikáddal tiltakozol ez ellen, ami van) hatni fog.

Megcsodálták régen, hogy falábon mentem

Bükkösre mely merült lapockáig sárba.

Ma ha egy bükkösi motorkerékpáron

látogat át Ózdra, senki sem csodálja. – zeng az egyik költőnk verse.

Egy költőé, ki képes volt nagy művek alkotására is, de ekkor, életének ebben a szakaszában ő is elhitte, hogy ez a költészet feladata. Dicsőíteni a jelent, az új, egyszerű társadalmi vívmányokat, eredményeket. A fércmű lesz a kor legfőbb „műfaja”. Lehet téma, sőt az kell hogy legyen a téma, miképp lép a boldogság útjára a város és falu, az egész társadalom. És – ez is elmulaszthatatlanul fontos – a párt vezető szerepe, ha nem domborodik ki, rossz a mű.

A téma hát adva van, a témák adva vannak, boldogság, boldog élet, dicsőséges jelen és még dicsőségesebb jövő a Párt irányítása alatt...

Az ember és a természet megmaradnak a központban, de az ember nem mint bizonyos örök értékek megtestesítője, hanem mint dolgozó lény, aki építi a szocializmust. S a művész feladata, hogy ebben az építőmunkában lelkesítsen, buzdítson, megmutassa az új vívmányokat. Ezért a táj is inkább emberi táj lesz, melyet a dolgozó nép vívmányai, alkotásai ékesítenek.

Új fogalmak jelennek meg. Ilyen a formalizmus. Átfogó, az egész művészetben nem mellőzhető fogalom. Illetve: a vele fődött, vele kifejezett ellenségest nem csak mellőzni kell, de ki is kell iktatni, irtani. Ellenségesen tekinthetik egy vonal, egy szín, színfolt, egy hangulat. A tévedhetetlen párt, illetve annak agitátorai, ideológusai állapítják meg, hogy mi az osztályidegen, amit a kultúrából ki kell irtani, gyomlálni, és mi az, ami az ő érdeküket szolgálja. Mert csak az a jó, ami ezt teszi. Minden más rossz. Aki nem azt teszi, amit a „kor elvár”, nincs helye az irodalomban, nincs helye a művészetben.

Minden alkotó a közösségtől várja önmaga visszaigazolását. Nem magadnak alkotsz,

nem magadnak írsz vagy festesz, hanem vélt közönségnek, vélt közösségnek. Ha nem tudod magadat megmutatni, csonkának érzed magadat. Most a közösség is kikapcsoltatik, semmi nem kerülhet eléje, amit a párt, azaz az ideológiával felvértezett szűrés, cenzúra jóvá nem hagyott.

Nagy Albertnek, a kor egyik jeles – s épp ezért: ugyancsak elhallgatott – festőjének volt egy idilli hangulatú képe. Kolozsvári udvaruk az előreugró erkéllyel, szép, meghitt hangulat, a havas udvar, s a vesszőseprű odatámasztva valahol az erkély oldalához. A kép kizsűríztetett, mert polgári hangulatot áraszt, a reakciós burzsoázia világát idézi. Tudták ezt a pártos elvtársak, megvolt hozzá nemcsak a műveltségük, de a mandátumuk is, hogy az ilyen képeket ne engedjék be a kiállításokra. Az ilyen képeket, melyek a lélekben szólalnak meg, s nem azt mondják, amit kellene. Hogy Gheorghiu-Dej elvtárs látogatása a nem tudom milyen kollektív gazdaságban. Mert a művészet feladatául kapja a pártpropaganda szerepkörét. Egy csomó mosolygós arcú elvtárs között mosolyog a simlis sapkás pártvezér, Gheorghiu-Dej elvtárs, s osztogatja a tanácsokat. Vagy ugyanez: Gheorghiu-Dej elvtárs látogatása a grivica műhelyekben. A vezér ott is osztogatja a tanácsokat, mert ő a vezér, aki mindenhez ért, s a munkás-elvtársak bámulva hallgatják. Ezzé silányul, alacsonyodik a művészet értelme és a neki szánt feladat. Az, amiről eddig azt mondtuk: áttételes szép, sugárzás, gyönyörkeltő, az egyszerre eltűnik. Mert eltűnik, kiiktatják, nemkívánatossá tétetik a világ értelmének a keresése. A kuroszok és a korék, az erő és a szépség, az isteni értelem, az őszanyaság idoljai, a Milói Vénusz, Zeusz intő keze, Mózes, a megálmodott isteni nagyság, a parittyás Dávid, minden-minden kiszorul, s az isteni helyébe lép a szolgálalkú, a megcsúfolt és megalázott, jellemtelenné silányított. Egy csapásra próbálják kilúgozni öt évezred hagyományrendjét, az emberi szép ötezer éven át kialakult mérce-rendjét, hagyományrendjét. Mert a hagyomány az egyes számú ellenség, azzal szakítani kell, Párt-utasításra, mert az az átkos múlt emlékéét idézi, amit a párt vezérletével meg kell változtatni.

Silány fércművek lepik el a könyvüzleteket, számalmas látvánnyá válnak a kiállítások, amelyekre nem alkotókat, szolgálakat várnak, a rendszer kiszolgálóit. Számalmas helyekké válnak a műtermek, s a művész a megalázottság szégyen-kalodájába állítatják. Villámgyorsan alakítja ki a kor a maga művészet-arcát, elvárásait, mely előre megadott sémákra épülve dicsóíti az eszmét vagy annak kiszolgáló szolgálhadát.

Ebben az uniformizáló munkában gyakorlatilag alig van különbség magyar és román művész között. Egyformán kiszolgáltatott mind a kettő. De valami különbség azért van. A hatalmat nem zavarja az, hogyha a román szimbólumok, színek akár primér módon ott otrombálkodnak. Mert hát a nemzet!

De a magyar szimbólumok? Azoktól rettegve félj! Egyes színeknek még egymás közélébe sem szabad kerülni, mert „gyanúsak” lehetnek, s az baj forrása lehet.

Működik, működhet a kontraszelekció. Az érték kiszűrése, s a silányság magasra emelése, felmutatása.

Embernek maradni, tisztának maradni, a rögs utat választani ott, az embertelenség szinte kötelezővé tett útján, s ezen az úton járni – bár fájdalmas kiközösítettségben – mégis jobb volt. De ehhez túl kellett élned azt!

Géza naplójába bekerül: Korunk művészete azért igaz, mert hazug... Kommentár nincs...

Suhogó erdők, suhogó fák... Fűvek, fák, szelek, vizek, hús lengés, csobogás. Kimenni a szabadba, s szívni az áldott friss fuvallatot. Kimenni az erdőbe, s hallgatni a madarak csicsergését. Be furcsa is, a táj, a hegyek, dombok, lankás utak, a hegyoldalokról lefele csörgedező vizek, maga a táj arca ugyanaz. És beborulnak az emberarcok, megráncosodnak a homlokok, oda az élet megszokottságai. És mégis sok minden megszokott marad. Van egy fészked, otthonod... Bár vannak, akiket kiszorítanak onnan is, a fészkéből, otthonából. Vannak szerencsétlenek, börtönökben sínylődők, munkatáborokban sínylődők, az élet kínpadján sínylődők. Géza, ahogy mérlegel, azt mondja, azt mondhatja: szerencsés ember vagyok. Szerencsés, mert valahogy át tudtam vészelní ezt a rettenetes kort, megmaradt vagy megépült a fészkem, dolgozni tudtam, még azt is mondhatja, alkotni tudtam, szélle szemben mindig, kiszolgáltatottságban, kerékbe törve félig, de csak félig, úgy, hogy közben hallgathattam a madarak dalolását, az élet zsongását, s nem zárták el a szemem elől a napfényt. Nem kötöztek büntetőpadhoz, nem lettem gályarab, odaláncolva az élet kínpadjához, s mégis oda voltam láncolva végig. Kettős helyzetben éltem, mint félig szabad, félig rab. Mindig rab és mindig szabad. És sohasem szabad, de szabad mégis, ha lelkedben szabadnak érzed magad. Csak ennyit adott a kor neked, bensőd ezer kötelékkel kötött és körbehálózott szabadságát.

„Úgy elmennék, ha mehetnék,

Ha szabad madár lehetnék.

Úgy elmennék, ha mehetnék,

Ha szabad madár lehetnék.

Az ábránd ábránd. Sokak ábrándja. Szabad madárnak lenni, repülni tudni, fel, a magasba! Látni, Istenem, látni! Itt látni és itt tudni élni! Itt jutni éltető levegőhöz! Mert Géza tudja: sorsa ide köti, ide láncolja. Itt kell élnie, majd itt kell meghalnia.

Nincs menekvés! Ezt a sorsot kell élni, vállalni!

Két fiatal – Géza és Évácska, ekkor már szerelmesek – a kor szorításában csüng az élet emlőjén, és az életet is valahol megszépíteni, értelmessé tenni tudó művészet emlőjén... Mert a művészet még ebben a korszorításban is él, él mint megteremtett és elraktározott erő, és él lappangva is, beszorulva a jobbak lelkébe. Ezt az erőt – hiába minden fékező szándék – elpusztítani nem tudja a kor.

Falu...

Még csend és béke. Csepeg az eszterhéj, süt a nap. De még fehér minden. De még nyugodt minden. Az utcák szélén töretlen a hó. A házak tetején is vastagon fehérlik. Itt is, ott is embercsoportok állnak a kapuk előtt. Az út szélén, a hidakon kicsit kívül parasztok. Itt is, ott is. Kezük a zsebükben.

Nézi Géza az egyik csoportot. A legidősebbnek látszó férfin bundasapka, alóla kilátszik a szürke haja. És még innen, jó hajításnyról is kivehető durva bajusza. Pont profilban látja. Mellénye szárnyának lelógó egyenes vonala kihozza a has domborulatát, ki a nyakától egész a derekáig. A nadrágja trottyos. Őt tudja, ismeri. Pista bácsi. A másik három emberen nincsen bundasapka. Ők már biciklisapkások. Az egyiken pufajka, a másikon posztókabát. Fiatalabbak, vékonyabbak is úgy, ahogy állnak, talán horgasabbak is. Most jobban látja közülük az egyiket. Rövid, prémes galléros kabát, úgy, ahogy rajta van, mintha ki lenne tömve. Kezében sétapálca. Már felül kell, hogy járjon az ötvenen. Arca kerek, pont erre néz. A biciklisapka egyenes síkban zárja le a fejét. Alatta a tekintetében mintha valami hamis, valami bizalmatlan lenne. Kicsi szemei bent ülnek, onnan pislákolnak elé. A bajusz a szájnak valami zártságot ad. Mintha takarólepel lenne rajta, hogy akárki ne láthassa.

A pufajkás élénken magyaráz. Ki-kinyúlik jobb keze, bele-belelegyez a levegőbe. Éppen Pista bácsi felé. Ilyenkor hullám fut végig az egész testén. A másik keze, miközben rázza a fejét, és bökdösi a kerek formájú mellét, az alatt is a zsebében marad, és bal oldalának félkör alakú lezáródást ad.

A negyedik közben eltűnt. Most elindulnak az út közepén lefele. Szembesüt a nap. Ők a fényben haladnak. Sziluettszerű az alakjuk, gyenge, enyhe köd burkolja be őket...

Fény és köd... Az idő fénye és a kor köde. És benne ők.

Hogy miről beszélnek? Nem hallani. Tétovák a mozdulataik, kérdezők a kéz lendülései...

„Itt valahol, ott valahol, négy-öt magyar összehajol.

Miért is, miért is, miért is?”

Valóban, miért is?

Kifürkészhetetlen világ.

Vagy mégis kifürkészhető? Átlátható is?

A döntés meghozatott. Végleg át kell alakítani a falu arcát. A városok már ott sorakoznak, ott már győzött a szocializmus. Gyári munkások, állami hivatalnokok, orvosok, gyógyszerészek, az egész kereskedelem mind-mind az irányított társadalom részeivé váltak. Csak még egy-egy szabó, kovács, bádogos vagy suszter zsákmányol ki öltögető tüjével, szeg- vagy faszeg-beverő kalapácsával. És vasárnaponként a harangok csábítottak

a reakció, a tudománytalanság fészkeibe, ahol magukat meghúzó papok keresik a lehetőségét annak, hogy miként ne mondjanak semmit, ami bánthatja a szolgálatos füleket...

Ám a falu... Ott még izmos talpakkal megvetette a lábát a magántulajdon „reakciója”. Az erdők és a nagybirtokok általi kizsákmányolást sikerült már felszámolni. Ezeken már megvetette a lábát a „köz”. Szocialista módon termelnek a földeken, s kaszabolják, döntik a fát az erre a célra létrehozott földművelő üzemek, fakitermelő vállalatok, melyekben már a dolgozókat nem zsákmányolják ki. Igaz, ők ezt nem érzik, mivel nehéz felfedezni, hogy mennyivel volt más az a 20 lej, amelyet régen a földbirtokostól kaptak ugyanazért a munkáért, mint az a 20 vagy 18, amit ma az Állami Gazdaságtól kapnak hétvégeken. Esetleg annyival, hogy most 6 napot fizetnek egyben, akkor megkapták naponta a bérüket. Vagy annyiban, hogy akkor kosztot is kaptak, most már nem, mert mindenki a maga ura, hoz otthonról, megoldja a maga kosztját úgy, ahogy tudja.

Ám a falusi birtokok java része kisbirtok formájában az ott élő nép tulajdona, tehát régi tulajdonforma, még kimondani is szégyen: magántulajdon, egy elavult és kizsákmányoló tulajdonforma, mely szüli a rosszat, ezt kell felszámolni, sürgősen megszüntetni és átalakítani köztulajdon formává. De sürgősen, mert addig, amíg van magántulajdon, ott rejtőzködik a rossz, s a rossz újabb rosszat szülhet.

Ott gyülekezik hát a tömeg a Kálvária alatt. Már a kiáltás is elhangzott: Feszítsd meg! Feszítsd meg! Már a kereszt is elkészült, a kereszték sokasága is elkészült, már az ítélethozatal is megtörtént: megfeszíteni mindenkit, aki bűnös, vagy aki a bűnt éltetheti ezen a tisztává mosott földön, ahol már oly gyönyörű gyökereket vert a demokrácia. Már Mihály király sincs, de van Groza-kormány, van Gheorghiu-Dej, van élcsapat, dicsőséges és tévedhetetlen párt, mely mindent irányít, vannak agitátorok, akik járják a fertőzött területeket, a falvakat, hogy ott felvilágosító munkát végezzenek. A régi rend képviselői, a legfőbb kizsákmányolók már börtönökben ülnek, a volt kommunisták is, akik annak idején a bőrüket vitték a mészárszékre, azok is valahol ott találták meg a helyüket, mert bebizonyosodott róluk, hogy nem voltak igaziak, mert az igaziak azok, akik most vannak fenn, s hangos szóval üvöltik, hogy Feszítsd meg! Feszítsd meg! És hogy éljen a Párt, éljen Sztálin, és éljen Gheorghiu-Dej, ők az igaziak, ők állnak legfent, s ők figyelik a terepet, hogy még hol rejtőzködik a reakció, hogy végezni lehessen vele. És hol rejtőzködnek a reakciósök, mert Nagyenyed és Szamosújvár hírhedt börtönei, az internálótáborok, a Duna–Fekete-tenger- csatorna, a Sziget és egész Dobrudzsa mind-mind várják őket mint politikai foglyokat. És ott van a nagy feladat, melyet itt is, ezen a lemaradt földön, ahol elrejtőzött az ellenség, el kell végezni.

Ahhoz, hogy a szocializmus végső győzelmet arathasson, meg kellett szüntetni a magántulajdont, annak maradék formáit, a néhány holdas birtokok fölötti tulajdont falun is. S mivel ehhez mérhető nagyságrendű régimódián gondolkodó, a régít óvó,

védő, megtestesítő tömeg már sehol másutt nem volt, így a falu lett a szükséges munka, feladatvégzés várományos fő színtere.

Így hát kiadathatott a jelszó: Arccal a falu felé!!!

A század első felében is elhangzott ez a jelszó, csak teljesen más tartalommal. Akkor a falukutatók az ott rejtőzve fennmaradt régi-régi értékeket kezdték keresni. Bartók Bélák és Kodály Zoltánok, egyetemisták, fiatal értelmiségiek árasztották el a falut, mint valóságos kincsesbányát. Ezeréves kincseket gyűjtöttek ott össze, mentettek át az utókorra. Olyan kincseket, melyek – tudta azt a Párt – valójában nem kincsek, a múlt átkos örökségét képezik, melyet végképp el kell seperni, s mely idejétmúlt. Idejétmúlt az *anyám, anyám, édesanyám, édes felnevelő dajkám*, mert ugye a család is idejétmúlt. És idejétmúlt az *„Ez az utca bánat utca, bánatkövel van kirakva”*, igen, mert az új rend optimista rend, és most épp azon fáradoznak az elvtársak, hogy boldogság árássa el a falut, a legnagyobb boldogság, amely elképzelhető, a minden idők legigazságosabb társadalma árasztotta boldogság. Mely a mind, együtt építjük a legigazságosabb társadalmat, a szocializmust – ennek a lehetőségében gyökerezik. Akkor véltek ott találni erkölcsi hagyományokat, például az egymás megsegítése hagyományát. Élt a kaláka szokása. Ha házasodott a fiad, s házat építettél neki, felépítette a közösség, jöttek s megsegítettek az emberek, a falustársak. Ha felfúvódott a tehened, s le kellett szűrni, nem lehetett megmenteni, elindultak az illetékesek, mentek házról házra, vitték a „porciót”, amit te azonnal fizetnél ki, s így a kárvallott nem lett károsulttá, a közösségtől kapott pénzen új marhát vásárolhatott magának. De ezekben a szokásokban is a múlt élt, mert az a ház vagy az a marha mind a magántulajdon „formái” voltak, és most tudja a párt, hogy a magántulajdon nem jó, azt meg kell szüntetni. Az is ama átkos hagyományok közé tartozott, hogy volt súlya a szónak, a kimondottnak. Szinte fontosabb volt a szavad hűsége, a szavadhoz való hűség, mint bármi más. Ha megígértél valamit, akkor azt kellett tartani. Most ezt a rossz örökséget is felül fogja vizsgálni a kor, mert azok az elvtársak, akik el fogják árasztani a falut, hogy téged az Új Világ útjára, a boldogság útjára térítsenek, fűt-fát-bogarat, bármit megígérnek majd, csak te írsz alá. És a pillanat a fontos, a most, semmi jelentősége már nincs a következő pillanatban annak, hogy te most mit mondtál. Új szelek fújnak, szocialista szelek, boldog szelek. A te boldogságod mindent megér a hatalomnak. Azt is, hogy beverje érte a fogad! Vagy hogy „kiemeljen” téged, s elküldjön átnevelésre ama csatornához. Átnevelésre téged, s ijesztőnek a falu előtt, hogy ők a te példádtól rettegve-okulva a boldogság útját válasszák.

Nyolcadikos voltam. Egyszer bejöttek valakik az osztályba, az egyik elvtárs egy papírról az én nevemet olvasta. Önkéntelenül is felálltam. Azonnal távozz, nincs helyed az iskolában. Itt kizsákmányolókra nincs szükség! Álltam, mintha remegett volna körülöttem a világ. Na, nem értetted? Takarodj ki az osztályból... Vettem a batyumat, hová mehettem volna, az internátushoz, ott is összeszedegtettem a motyómat. Erzsi néni, a szakácsnő jött segíteni,

megmutatta, hol rázhatom ki a szalmazsákomból a töredezett szalmát, összehajtogattam a zsákot. Volt egy faböröndöm, abba bele a füzeteimet, könyveimet, ami fért, az egyebeket Erzsébet néni összekötözte nekem, hogy vinni tudjam, s valahogy kijutottam az állomásra, s a vonat elvitt haza... Otthon mint egy szerencsétlen léptem be a házba. Mi történt!? Mondtam. Néztek szánakozva, édesanyám sírni kezdett, édesapám kiment az állatokhoz levezetni az idegességét. Valahogy eltelt az este, lefeküdtünk... Hát éjjel verik az ablakot. Balázs – édesapámat így hívták –, kelj fel, menni kell a néptanácshoz! Szegény kapta magára a ruháját, mi csak néztük, vajon most mi lesz. Édesanyám segített neki, s kérte, hogy vigyázzon, nagyon vigyázzon magára... Ő elindult, édesanyám is menni akart vele, de azok nem engedték... Maga marad! Kifújtuk a lámpát, s csak hallottam a sötétben, édesanyám hogy sírdogál... Három napig nem láttuk, semmit sem tudtunk róla, hol van, mi van vele. Negyedik nap – megint sötétségben, késő este – csak halljuk, megáll egy autó a kapu előtt, valakik kiszedik belőle, az egyik ember a vállára veszi, mint ez lisztes zsákot, s bedobja a házba. Oda le a földre. Ő szegény nyög, jajgat... Alig tudtuk levetkőztetni, felsegíteni az ágyba... A teste csupa véraláfutás, kékség... Mi történt? Csak nyög, s nem mond semmit. Később, ahogy egy kicsit összeszedte magát, mesélte el, azzal kezdték, hogy írjon alá. Ő ezt megtagadta. Elvitték valahova – ő sem tudja, hova – puhítani. Hozzá-hozzáütöttek, s tölték elébe a papírt... Ő nem engedett. Be egy pincébe, másnap folytatták. Aztán egyszer összekötötték a csuklóit, össze a két bokáját, valami kemény rudat dugtak végig a teste és a csuklói, bokái között, azzal emelték fel, s tették rá valamire a karó két végét, őt meg hol bottal, hol korbáccsal ütötték, verték, kínozták. Összetörték a veséjét, ott ütötték legkeményebben, s csak akkor hagyták abba, amikor kinyögte, hagyják életben, inkább aláír... Még élt őt évet, végig betegen, s a veséjével meg is halt. Nem érte meg még az 50 évet sem.

Leállnak ideiglenesen a gyárak, bezárják ajtaikat az irodák, az iskolák, hogy minden épkézláb ember, a szocializmus teljes munkahada mehesse falura, téged meggyőzni, hogy te jó útra térj, térhess. Így kapott hát új értelmet az ismert mondas:

„Arccal a falu felé!” Igen, minden épkézláb ember arcával, minden mozgatható ember arcával a falu felé. Mert ott szükség volt minden arcra, ha egyébert nem, ijesztőként...

Így köveztetett a Golgota útja – mely a boldogság útjának neveztetett –, és így ácsolatott a Kereszt... a mindenki keresztje, aki még a régi útját járta.

A keresztre kijelölt, a megkínzásban soros Ember, a töviskoronás Ember a társadalom legáldottabb kezű és legmeggyötörtebb arcú, sorsú, legszelídebb nézésű rétege volt. Ő, a kenyértermelő, kenyéradó. Ő, aki örök idők óta túrta a földet, s kicsikarta belőle az életet. Most bűnössé nyilvánították ő is, bűnösökké nyilvánították őket is, a majdnem egész falusi földműves társadalom, mert beleestek a magántulajdon bűnébe. Mert ugye volt egy nadrágszójnyi darabka földjük, melyet feltörtek évről évre, a rögöket ujjbegyekkel morzsolták szét, újra és újra behintették az élet Magvát, izzadságcseppeikkel öntözték, s szemükkel, lelkük vágyával serkentették azt a magot, hogy éljen, életre kel-

jen, hogy borítsa be ezt a Szent földet. Mert szent volt számukra a föld, szent, mert megtartott, mert gyermekeket engedett nemzeni, szülni, s azokat a gyermekeket felnevelhették, s élnetett, tovább élnetett minden fajta formában az élet. Görnyedtek fölötte, kapálták, gereblyélték, gyomlázták, hogy erősítsék a nemeset, szabadítsák meg az őt elnyomni akaró satnya sarjadásától. Mert mindig sarjadt akkor is a nemes életet elnyomni, legyőzni akaró gyom-erő, és ezt az erőt nekik vissza kellett szorítaniuk, ez ellen az erő ellen nekik meg kellett küzdeniük. Állandóan küzdeniük kellett. És tapasztalatra tettek szert e küzdelemben, még a sóhaját is ismerték a földnek... És most, ebben a hazudott szabadságban, megviselve nemcsak a háborútól, de az egymást követő száraz évektől is, amikor alig bírták legyőzni az életet pusztító szörnyű erőt, most rájuk zúdul újra – más, de felfokozott formában – a magát jónak nevező, mondó, szabadságnak becézett Rossz. Jön, mint a lavina. Küldi az Új Eszme, küldi ez az egész sorsunkra, életünkre rászakadt Hazug Világ, ez a magát felszabadítónak nevező tipró sodrás. Küldi, hogy teljesen kifordítsa sarkából a világot, teljesen megváltoztassa annak arcát, saját szolgájává tegyen mindenkit, még azokat is, akik eddig is szolgák voltak, a létért való állandó küzdelem szolgálói, önmagukat széttépő szerencsétlenek, akik egyszerre szolgálták a földet és az Életet, odabilincselve a Szent Földhöz, mely keserves munkával tartotta el őket. Őket, a rabokat, a föld, a munka rabjait. S akik önnön rabságukkal nemcsak kaptak, de adtak is. Adni is tudtak. Onnan faluról a városnak, lentről a fentnek. Mert élelmiszert termeltek, picivel többet, mint amennyi nekik szükséges, s ebből a picivel többől tudtak éltetni és élni, felszínen tartani és felszínen maradni, maguknak eszközöket, ekét, boronát, szekeret vásárolni. Kaszát, sarlót vásárolni a munkához, önnön rabságukhoz. Nem bírta elviselni ez az ideológia, hogy ezek a szerencsétlen kis emberi lények, rabjai az élni tudásnak, a megmaradni tudásnak, a túlélésnek, ne fűggenek az ő irányításuktól. Ne legyenek kiszolgáltatva teljes mértékben az ő hatalmuknak. S hogy ők lelkiileg szabadnak érezhessék magukat. Ne legyenek az egész világra, vagy az általuk uralt világra ráborított lánc függvényei, rángatottjai. A láncé, melynek az a rendeltetése, hogy mindenki rángattathassék általa, kivétel nélkül. S ama lánc révén mindenki a lánchoz láncoltatva az ama láncot rángatók parancsának a függvénye, eszköze legyen. Nem tűrhette a parancsuralmi rendszer, hogy legyenek valakik, bárkik, akik nem az ő parancsai szerint élnek, szuszognak, cselekszenek. Hogy ők ne legyenek végrehajtók, parancsok, utasítások végrehajtói. Mert az ő Uruk csak a Természet – az időjárással együtt –, csak a föld, ama adni képes, termő, élelemtermő. És főleg, hogy azt ők magukénak mondják, mondassák.

Az Új világmodell ezt nem tűrte, ezt nem tűrhette el! Hogy te – akár a saját portádon – Úr lehess! Hogy neked valamid lehessen, te valamire azt mondhasd, hogy az a valami az enyém! Hogy te a magad urának mondhasd magad. Még akkor sem, ha valójában rab voltál, a föld rabja! Egész életedet szolgaként, ama termő Föld rabszolgájaként élted. Ez

az új hatalmat nem érdekelte. Most szálla lett ez a leglennebb, a társadalom legalján élő réteg látszólagos szabadsága révén a karvaly-szemekben, ellene jött a karvalyok hada, a hadd el hadd hada, hogy kifossa őt is. Őt, aki már csak maga maradt, aki a Marx és Lenin eszméje, Sztálin eszméje szerinti magántulajdon csíráit éltette, ezeket a csírákat dédelgette. Így ő lett az osztályharc újabb vagy soron levő célpontja. S elkezdődött nálunk is – akárcsak a „tábor” más országaiban – ez az ellene vívott szörnyen kegyetlen, szörnyen csúfos és igazságtalan háború. A névlegesen hatalomra került „szegények világa” háborúja a szegények ellen, a „proletariátus” háborúja a föld proletárjai ellen.

De hát mi volt itt, ebben igazságos, amit ez az Új világ, ez az Új Eszme hozott?

Semmi! S ha az igazat keressük, akkor ez az igaz a Hazug volt, a hazug, ál-eszme, egy klikk kitalált eszméje, átmeneti eszme az is, mely az egész világot akarta (akarja) maga alá gyűrni, taszítani. S nem tűrhette akkor, abban a „világmegszerzési” folyamatban, hogy akár egy talpalatnyi föld legyen, amely nem az övé.

A földműves parasztokra váró sorsot a szerencsétlen orosz testvéreik már 30 évvel előbb átérték, megszenvedték, megkínlódták. Kollektív gazdaság. Így az új tulajdonforma elnevezése. A Szovjetunióban: kolhoz. *Kollektívnüj hozajsztvo...* Magyarországon téesz, azaz termelőszövetkezet. Így ők már letöröltettek a földről, ott már új világ van ekkor, szolgává tétetett az egész ország. A módszert is megalkották ott. A meglehetősen nyers és célravezető módszert. Mentek az alakulatok faluról falura. Kik az ellenségek, az új világ megteremtésének akadályozói? Mondd meg. Ez és ez és ez. Hozzátok ide őket! És odavitték az ellenséget, és a velük, általuk, az ő példájukkal való meggyőzés legcélravezetőbb módszerével agyonlőtték őket, mint már 1919-ben Szamuely Tibor alakulata is gyakorolta Magyarországon a meggyőzésnek ezt a kizárólagos eredményt hozó módszerét. Nálunk csak kacérkodott vele 112 napon át, de ott már megtette a magáét az eszme, s a szolgálatába szegődött erőszak, valamint a hozzá nem értés, dilettantizmus. Romba döntötte a mezőgazdaságot, s éhezett az egész ország, milliók haltak éhen. A következtetést le lehetett (volna) vonni, de ezt az Eszmét nem abból a fából faragták, hogy következtetéseket vonjon le a maga kudarcaiból. Számukra amúgy sem volt kudarc a kudarc, a cél volt a fontos, az érte hozott áldozatok nem az ő áldozataik voltak. Szétestek, széteshettek hát a kis, parányi termelő közösségek, melyek mindenike egy pici üzem volt, és a sok milliónyi apró kis üzem óriási láncolata tartotta el az egész társadalmat. Csak annyi történt, elvették tőled az üzemedet, s visszalöktek rá mint irányított munkást. Látszat volt csak, hogy te döntöd el, mit teszel, mert a természet rabja voltál, az uralkodott fölötted, az szabta meg a munkádat. Melynek minden mozzanatát tudtad, s melynek minden mozzanata a hagyományrend szerint volt leosztva rád. Melyen belül még az 5 éves gyermeknek is megvolt a feladata, melybe belenevelkedett, melyet ezeréves hagyomány diktált, örökített át. Most ebből a láncolatból kiszakad az egyén, kiszakad a család, kiszakad a közösség, s felborul a rend, elkezdődik a felülről irányított anarchia,

és összeomlik minden. Az eredmény: a nincsen, a szenvedés, a nélkülözés, a milliós éhhalál. Lenin eszméje felborította a társadalom rendjével együtt a természet rendjét is. Úgy gondolták, be jó lesz, hiszen minden a miénk, de nem volt mit kezdenek azzal a mindennel, mert nem értett hozzá a pártaktivista, aki megkapta az irányítás szerepét, ő lett a parancsoló abban a munkában, amelyhez nem értett, s azoknak kezdett parancsolgatni, utasításokat osztogatni, akik értettek volna, de akiktől elvették a hozzáértésnek még a jogát is. A parancsuralom ilyen apróságokban nem ismert kivételt.

Ez a „kivételt nem ismerés módszere” itt is „rendelkezésre állt!”

Tették az elvtársak a magukét, tette a rendszer a magáét.

Talán mert az ideológia csinálói, illetve képviselői tudják, hogy itt valami nincs rendben, ezért a lehetséges igazságtalannál – elvenni tőlük, amijük van, mindenüket, földjüket, lovukat, szekereiket, tehenüket, házukat, kertjüket, udvarukat, eszközeiket, s azokkal együtt létük értelmét és tartalmát, mindent-mindent – egy még igazságtalanabb módszert találnak ki, ők fogják önként odaadni ama mindent. Mert ugye ők tényleg dolgozók, s a rendszer a dolgozókat felkarolja, lehetővé teszi számukra, hogy a „közösben” dolgozzanak. Azaz az ő földjüket kellett közössé nyilvánítani. S mivel a hatalomnak is szűgyen lett volna egy ötgyermekes családtól elvenni azt a három hold földcsékét, amelyen a hét-nyolc tagú család kínos keservesen éppen hogy meg tud élni, hát a döntés az volt: ők fognak lemondani a földről, ők fogják azt felajánlani a közösnek, a boldogságnak, a boldog életnek az útját teremtve meg ezzel.

A módszer hát: neked kell felajánlanod, majd odaadnod a földedet, amelyet esetleg kínos verejtékkel, méteres darabkákban vásároltál hosszú évek során. Nem dúskáltál, nem dőzsöltél, kínos-keserves munkát végeztél, krajcárokat rakosgattál félre, tejpénzből, piacra vitt csirkékből, tyúkokból, tojásokból rakosgattad a krajcárokat, és veszegettél újabb és újabb pár métereket. És most: mondj le róla. Neked önként kell odaadnod a tehénkédet, melynek a tejéből eddig éltek a gyermekeid, neked kell odaadnod a csikódat, melyet eddig simogatással neveltél, a lovat, mellyel szántottál, vetettél, melyek hozzád nőttek, melyeknek még a nézésüket, a szájukon kipárálló lehetetüket is ismered. És nem el fogják venni tőled, hanem te fogsz lemondani róluk. Add oda a szekeredet, a munkaeszközüdet, mely úgy hozzád nőtt, hogy valósággal le kellett fejteni, le kellett vágni rólad. Mintha azt mondanák: mondj le a bőrödről! Mondj le a tüdődről! Mondj le a gyomrodról, a vesédről, az egész életedről. Önként. Saját elhatározásból add oda – ahogy akkor kitalálták – a közösbe. Mert ugye a köztulajdon egy fejlettebb tulajdonforma, mint a magántulajdon. S te eddig egy fejletlenebb tulajdonformában éltél, neked magántulajdonod volt, ami ellentmond az eszmének, ami a rossz, a reakció fészke, és nem a boldogság útja. És azt akarják, hogy te a boldogság útjára lépj, boldog légy, ezért kell odaadnod mindenedet. És te olyan felvilágosult vagy, hogy önként mondasz le a régies, azaz rossz és káros tulajdonodról az újfajta, azaz jó tulajdon létrehozása érdeké-

ben. A te tulajdonodból vagy tulajdonodon kellett, hogy létrejöjjön az új, a más, a régítől különböző. És te le fogsz mondani az önállóságodról, arról, hogy a harcodat magad vívod, arról, hogy a feladataiddal magad küzdesz meg, mint a magad ura. Az új törvényt, az új rendszert (mely jobb, magasabb szintű-színvonalú, úgymond: a „legigazabb” rendszer) fogod, „akarod” szolgálni. Ha ezt nem érted meg, ellent állasz neki, ha nem mondasz le a javaidról, a régi reakciós székértolója vagy, a fejlődés, a haladás ellensége és akadályozója vagy, s megérdemled a büntetést, melyet a még régire az új rámér.

Itt most, 1950-től kell ezt a harcot megharcolni, megvívni. A terep ismert. Az előmunkálatok már megtörténtek itt is. A legnagyobb ellenséget, a földbirtokosságot már likvidálták, azok már beinkadráltattak a szocializmust építő munkába, ők már kényszer-munkásokként a Duna–Fekete-tenger-csatornát ássák, Dobrudzsa szűz földjeit törik fel. A kulákság is már elkülönített. Van beszolgáltatási rendszer, vannak szérűk a falvak szélén, a termést nem szabad hazavinni, oda kell hordani előbb, ahol a cséplés ellenőrök előtt történik, s ott a helyszínen, amit lehet, elvesznek belőle, a hatalmat egyáltalán nem érdekli, hogy neked mennyi termett, úgymond kótarendszer van. A kvóta – beadási kötelezettség – nem területre, hanem személyre szabott. S ott a helyszínen – ha túl sokat vihetnél haza – még ez módosítható. De csak egy irányban. Ha többet kell beadnod, mint amennyid termett, még 1-2 nap haladékat is kaphatsz, hogy oldd meg, ahogy tudod. Téged – ha kulák vagy – tönkre kell tenni, tőled jószerével mindent elvesznek, el kell, hogy vegyenek, a szegényparasztoznak valamennyi megmaradhat, ha kevés, az sem baj, mert legalább hamarabb meg fognak győződni ők is, hogy a közösben jobb.

Azt felméri a hatalom, egyszerre mindenütt nem megy, mindenütt erőre lesz szükség, mert a múltnak, a hagyományosan reakciós életnek – elég baj ez, hogy így van, megnehezíti a „munkánkat”, de – igen-igen mély gyökerei vannak. Ezért a szakaszosság elvét választják. Elsőnek azokat a falvakat jelölik ki, ahol nagy volt a teljesen földtelen napszámosság száma. Belőlük hozzák létre az első gazdaságokat úgy, hogy melléjük bekényszerítenek pár „kulákot”, vagy ha ez nem megy, nem nehéz akkor sem a megoldás. A kulákokat kiemelik, a földjük ott marad, a legjobb határrészt kiválasztják, akiknek ott van földje, adnak neki más helyen, s már csak az avató ünnepség van hátra. Ha bárki is „rosszat szólna”, egy-kettőre eltűnik. A kulákokra tulajdonképpen csak a földjükért van szükség, ha a helyzet úgy kívánja, egy-kettőre ki is rakják őket a gazdaságból. Minden támogatást megad az így létrehozott gazdaságoknak az állam, hogy mutogatás tárgyai lehessenek. Kezdetben a teljes termés az övék, nem kell adót se fizetniük, sem részesedést leadjanak az államnak, így viszonylagos jóléttel dicsekedhetnek, nagy osztalékot tudtak adni a munkanapokért, ami csábító. S velük bizonyíttathat a boldog élet! Aki oda belépett, roskadásig telt szekereken viheti haza a gabonát, s ezt szélteben-hosszában népszerűsítik, hogy így teremtsenek kedvet a közöshöz. Hazugsággal, képmutatással! Te mint magán éjjel 3-kor keltél, hogy a munkádat el tudd végezni. S most reggel 8-kor kell

munkába menjél. Íme, a munkást megbecsülik! – hangzik a szólam. Új élet, boldog élet útjára térhet a falu. Minden falu! Vége a régi rabszolgaságnak.

Valahogy mégse akar menni! Az emberek ellenkeznek. Mindennek az oka: a reakció, ezért folyamatosan folynak az elhurcolások.

Azzal is engedményt tesz, átmeneti állapotot teremt a hatalom, hogy ideiglenes gazdaságformát találjanak ki, az úgynevezett társas gazdaságokat. A kollektív és a társas között annyi a különbség, hogy a társasoknál még – addig, amíg sikerül az átnevelés – figyelembe veszik, ki mennyi földdel lépett be, s az osztalékot nemcsak a teljesített munkanapok arányában, hanem a bevitt föld nagyságát is figyelembe véve állapítják meg kinek-kinek. De ez az engedmény ellentmond a szocializmus igaz eszméjének, mely azt a tulajdont bűnös tulajdonnak tartja, így hát kizárólag csak ideiglenes lehet.

A kedvcsinálás sántít, sok-sok kudarccal jár, mert az emberek ragaszkodnak a javaikhoz. De az erőszakgépezet is végzi a dolgát. A feszültség óriásivá növekszik. Érkeznek a falvakra a traktorok, kezdik egybeszántani a határt még ott is, ahol a nép nem tört be. A bal láb megelőzi lépésében a jobb lábat. Lázadás tör ki, s egész Sóhajföldön végigseper.

Az asszonyok éjjel megindulnak. Ablakokat vernek, követelik, adjanak papírt a földjükéről, hogy az az övék, arra nem mehet rá senki. Meghúzzák a harangokat, kiözlönlik a tömeg az utcákra, elállják az emberek a faluk bejárati útjait, s ordítanak, nem akarunk kollektívet! Nem akarunk kollektívet! Adják vissza a földjeinket! Kivonul a hadsereg, lövések dördülnek el. Inkább csak levegőbe lőnek, a cél a megfélemlítés.

Jaj, felvonultak a népek az úton, s kiabáltak: Le a kollektívvel, le a kollektívvel! Zendülés volt, egy hatalmas zendülés! Mentek a lobogóért, hogy adják oda az iskolától. Szerencsére nem adták oda. De osztán így is mind felelősségre vonták a tanítókat. Az uram is ott volt valami a Magyar Népi Szövetségnél, onnan is letették, én már nyugdíjban voltam, engem odahívtak, de semmit sem tudtam mondani.

Komolló, Réty, Angyalos, Maksa, Gidófalva, Eresztevény... Vagy feljebb: Mikóújfalu... A pohár beteltének a színhelyei. A tűz mindenütt tűz, a végigseprő láng mindenütt perzsel. A legnagyobb, legdrámaibb események Gidófalván történnek.

A katonaság kijött, körbevette az egész falut! Kiabálták a katonák: stai! Stai! Stai! (Állj! Állj!) S én mentem fehér ingesen, de jól látszottam. Ott a fenyőfák között voltam, s jöttem ki a hegyen. S a tetőről kiabálták: stai, stai! S én akkor megfutamodtam, s azt mondták: Stai, ca trag! Hogy álljak meg, mert lőnek. Na, én arra visszamentem. S akkor kicsid idő múlva esment elindultam. S jöttem kifelé, akkor már a katonák onnét eltűntek valahová. Met vitték Kátai Sándor bácsiéket idele. Ököt onnat a házból vitték el, pakolták fel, s vitték. Ott volt a katonaság s milícia, mindenféle ott volt. S én oda béhúzódtam a villanyfa mellé, s ott hallgatóztam. S őket vitték.

A hatalom válasza az eseményekre, a kibontakozóban levő történésekre nem az,

hogy megnyugtatni, megfontolni, ígérni valami mást, jobbat, megállítani az Emberek, a Falvak ellen indított Háborút. Hanem megfélemlíteni újra, megint, vagy folytatni a megfélemlítő akciókat, embereket „emelni ki”, hurcolni el, alázni, gyalázni meg, és nem is a hangadókat, mert a legelszántabb hangadók a bátrak, úgymond a Nép volt, a nép fiai voltak, az egyszerű emberek, s azt beismerni, hogy a Nép nem akarja a boldogságot, túl nagy igazmondást kívánt volna. Így hát maradnak a már kiszemeltek. Az ártatlanok, a becsületes, dolgos emberek, akiknek volt valamijük, azokat hurcolják meg, hogy a kisebbek is értsenek a „szóból”.

Szeptember 22-én vette körbe a falut a katonaság, a hadsereg, nagy hosszú ágyúkkal letelepedve éjjel úgy 12 felé. Kiemelték Zsigmond Géza bácsit, Zsigmond Zoltánt, a fiát, akkor Fazakas Gergely bácsit, szintén Kátay Sándor bácsit a családjával, Kátay Károlyt, s akkor Kövér Mózeset. A módosabb embereket. Akkor éjjel ezeket vitték. A csatornához vitték őket, s vitték Fazakas Gergely bácsit, Fazakas Józsikát, a Duna-csatornához. S akkor elvitték a templom mellől Barabás Sándor bácsit, s akkor elvitték az én szomszédomat, mert ezek kimentek akkor, s levágták a telefondrótot. S akkor megtudták, hogy levágták a telefondrótot, s akkor őket is elvitték mind. Az ilyeneket mind elvitték. S a többit vitték a néptanács alá a pincébe. Megtöltötték a pincét is emberekkel! Hatalmas kiabálás, zúgás! Nézek ki az ablakon, hát mennek az emberek botokkal, karókkal. Éljen Sztálin, Le a kollektívvel! Én azt sem tudtam, mi történik. A szomszédban volt egy öreg bácsi. Az kiáltja: Le akarnak vetköztetni, el akarják venni mindenünket! Huuuuúúú, de mi volt! Én beteg voltam, itthon voltam. Futkostak, kiabáltak, hogy: Nem lesz kollektív! Nem lesz kollektív! Esszegyültek ott ne! Közben az egyik embert, Varga Lajost megrángatták a községházánál! Nagy lövöldözés volt a templomnál. Zsigmond Andrást lőtték meg szíven, s az én bátyámat az utcán. Vonult le, hogy látszott, hogy világotak a jelenlegi gazdaságnál, ott egy teherautóra rakták fel, akiket vittek el. Rohantunk le a nagy tömeg, s a bátyám – Isten nyugtassa – sorozatot kapott a szemén felül, az levágta, s az agya s a koponyája kiesett az útra. Tömlecsötét volt, a tömeg ment, a bátyám magas volt, szinte egy fejjel nagyobb mindenkinél, így kapta a sorozatot. Egyedül a tömegben. Na, kiáltja mindenki – én is ott voltam pár méterrel lennebb – na, Jancsó Vilmost meglőtték! Oda az agya kiesett, s a koponyáját elszakasztotta a sorozat. S nem volt az elég, akkor mentünk, hogy na Zsigmond Andrist a templomnál meglőtték. Zsigmond Andrist szíven, a másikat ágyékon lőtték meg, megint a másikat a bokáján. Amelyik volt a templomnál, ameddig ugye abból a géppisztolyból el nem fogyott a golyó, ő lőtt, így védekezett is. Akkor aztot leütték az emberek, s erősen elverték. Volt egy líciumbokor, s ott a falu körbe volt véve. Nem engedtek ki a faluból senkit. Amelyik olyan volt, vitték be a szekuritátéra Brassóba, s ott megverték. Zsigmond doktornak az édesapját ott elkapták, elverték. Osztán megszabadult a szekusok kezéből olyan módon, hogy a ruhájából, kabátjából kibújt, de itthonról, mihelyt hazajött, akkor délelőtt már elvitték. A nép ezt a milicistát verte meg, amelyik Zsigmond Bandit meglötte. Megmaradt, de a karja eltörött. Kérte ott, hogy emberek, hagyják meg az életemet! Itt maradok, s dolgozok,

csak ne üssenek agyon! Met neki is családja volt, egy csíki milicista volt. Maksán egy fehérnépet lőttek meg! Tudom, harangoztak is éccaka!

Tehet, bármit tehet az Erő, a hatalmi erő... Bűn csak egy oldalon van, történhet. A bűnösök oldalán. Ha azok megrettennek, annál biztosabb lesz a siker. Ám amikor számba veszi a hatalom az első 4-5-6 év eredményeit, azok szánalmasnak minősülnek. A falvak nagy része éli – ha hagyták, hogy élje – hagyományos életét. Azok, akik földosztáskor részesedtek valamennyi földben, újonnan kapott javaikhoz még görcsösebben ragaszkodnak, mint azok, akik vagy örökölték vagy araszonként vásárolgatták meg azt, amit magukénak mondhatnak. Ezek is és azok is érzik, hogy „Édes a föld!” Hihetetlen szeretet kapcsolja az embereket ahhoz az áldott valamihez, ami értelmet tud adni az életednek. Ezt az elvtársak nem értik. De hogy is érthették volna? Ők soha nem küzdöttek a röögökkel, ők mindig oda dörgölöztek, ahol könnyebb volt. S valójában nem is értették, hogy az a sok szerencsétlen miért ragaszkodik annyira azokhoz a szent röögökhez.

Vallásosság ez?

Butaság, csökönyösség?

Főleg az jön váratlanul, hogy nem a módosabbak, hanem a legegyszerűbb emberek lesznek az ellenállás alappillérei.

Visszakozni nem lehet. A háborút folytatni kell. Az 50-es évek végén látja a hatalom elérkezettnek a pillanatot, amikor az „osztályharcot” dűlőre kell vinni, a falusi magántulajdont végképp fel kell számolni...

Az emberek makacsul ragaszkodnak, nem akarnak lemondani a javaikról.

Támadni kell hát, erődemonstrációt tartani minden lehetőség bevetésével.

A hatalom támadásba lendül, rázúdul a falura, a falvak tömkelegére. Valóságos háború veszi kezdetét, dicstelen, szörnyű, kegyetlenül embertelen és igazságtalan háború... Egyenlőtlen harc, melyben minden erő a támadót segíti, hatalmi erő, „ideológiai” erő, maga a tanítás, mely szerint a magántulajdon az rossz, az bűnös valami, azt el kell törölni, azt meg kell szüntetni... S másik oldalon a védtelen egyén, a magára hagyott.

– *Én nem mondtam, hogy nem, de az a helyzet, hogy nem vagyunk még meggyőződve. Ugye a feleségem is beteg, előrébb meg kell várjam, hogy mi lesz vele. Aztán azután meglátjuk.*

– *Nekem annak idején azt mondta az apám, fiam, nézzed mindig, hogy mit csinálnak a mások, fogd be a szádat, és te is cselekedj úgy. Immár túl járok a hatvanon, s mindig betartottam a szavát. Baj van elég, mert beteg vagyok, s nem bírom már úgy a munkát, mint a fiatalok. Dolgozni, azt nem mondom, szerettem is, s szeretek most is, de most újabban nem esik jól az étel, s ha nem kap elég kenőt a motor, nem megy úgy, ahogy kellene. S aztán ott mi lesz velem? Maholnap munkaképtelen vagyok. Miből fogunk élni, ha már nem bírom? De azért azt nem mondom, hogy nem állok bé. Ha megy a többi, én is ott leszek. Csak éppen megvárom, hogy lám, mit csinálnak ők?*

– Jaj, drága elvtárs, én már hat hete nyomom az ágyat. Sérvem van, nagy mindkét felől, egészen leereszkedett a zacskóba, meg a jobb karomat sem bírom. Ráestem akkor, s azótától csak úgy vagyok. Most már csak legyen egyszer egészség.

– Dolgozni? Nemcsak én vagyok, itt az asszony, s a lányom, de az már fehérnép, fehérnép. A férfimunkát ők csak nem tudják elvégezni. Azt mondom hát, hogy várjanak, aztán meglátjuk.

– Hát már mi úgy gondolkozunk, hogy csak most, a múlt télen álltunk be a társasba, most vetettünk először közösen, így hát megvárjuk, amíg bár egy évet dolgozunk itt, lássuk, hogy megy a munka, majd azután beszélhetünk a másiktól. De mit akarnak, hát az is nem szocialista szektor? A tavaly azt mondták, hogy a magántulajdon a rossz, ide álljunk be, s akkor békénket hagynak. Most meg mán esment kezdik?

– Én nem vagyok ellene. Dehogy mondanám azt – az istenért –, hogy ellene vagyok. Csak még várok egy kicsit. Lám, a többi mit csinál.

– Tiszta igaz, nem is tudom, hogy miért vagyunk még külön, kétféle, úgy volna a rend, hogy adjunk kezet egymásnak, s az egész falu népe legyen együtt.

– Jaj, azt nem mondtam, hogy aláírom, mert hát egyedül hogy is kezdhethém meg? Majd mikor benne az egész, megyek én is. Mert amint mondtam, annak a rendje, hogy legyünk mind ott.

– Na, tessék, üljenek le. Jaj, édes istenem, az állatok mikor szabadulnak már fel. A tyúk-jaink is mind elhagyták a tojást. Mind elpusztulnak abban a szoros kicsi pajtában... Hogy másért jöttek? Ja, igen, értem. Hát a kérvényt? Azt még éppen most nem írjuk alá. Azt nem mondjuk, hogy máskor nem, de most pillanatnyilag sehogy sem tudjuk.

– Én már öreg ember vagyok, ki fog rólam gondoskodni?

– Várunk még legalább egy esztendőt itt, ahol vagyunk.

– Hát már megvárjuk a lányom lakodalmát. Legalább azon legyünk túl.

– Hogy én úgy járjak, mint Cseh Kálmánné? Volt pofájuk egy véka búzát meg egy véka csöveskukoricát adni a tavaly egész évre, az idén még semmit sem ezidáig? Jól nézünk ki a nagy segítséggel!

Egy közös kívánság szárnyal magasba az ajkakra: hagyjanak nekünk már békét! Nyugodtan akarunk élni. Ne szekírozzanak, ne gyötörjenek. De: örvendünk, hogy eljöttek, s igazán köszönjük szépen, s hálásak vagyunk.

Soha ilyen komédia a világban! Nehéz ágyúkkal lövik a legyeket, a szúnyogokat, a göröngytúró bogarakat. Lövik a munkát, a helytállást, a kinnal, keservvel, sok-sok tapasztalattal szerzett tudást, szakértelmet, a kitartást, a kevésből, majdnem semmiből élés művészeit. A tisztákat lövik, a hagyomány őreit, a hagyományos, sok ezer éves életforma és erkölcs továbbvivőit, akik egyebet nem akarnak, csak tisztán élni tovább! Úgy szolgálni a közösséget, hogy maguk is megmaradjanak. Mert a közösséget szolgálva éltek ezek a szegény földtúrók, földmunkások. Egy-két marhát tartottak valahogy, annak a

tejét minden formában feldolgozták, ellátták a várost, az ipari társadalom éhes szájait. Kenyeret sütöttek, vittek a piacra. Semmit sem nagyban, mindent csak kicsiben, annyi-ban, amennyiben a máról holnapra élés a számukra is lehetségessé tette ezt. És most ők a célpont, ők azok, akik a „fejlődés útjában” állnak, akiket likvidálni kell, akiket meg kell semmisíteni.

Akik számára „Szent volt a föld”, akik nap mint nap imádkoztak érte, akkor is, amikor feltörték áldott rögeiket.

A föld szerelme volt a gazdájának. Azt úgy szerette mindenki, úgy szerette mindenki a földjét, mintha az nem a többi földből szakadt volna ki, szerelmese volt, s mindenki mindent elkövetett, hogy többet produkáljon. Ahogy elindultunk volt, hogyha nem jön ez a hitleri háború, majd amik utána történtek, hogy itt mi lett volna, el se lehet képzelni!

„Önként” kellett ezeket a számodra szent dolgokat odaadnod, szinte-szinte odadobnod. Csoda hát, ha fájt? Iszonyatosan fájt! Ennek a népnek a lelkét talán soha ennyire meg nem alázták, mint ekkor. Ha háborút indítottak, a szeretet ellen indították ezt a háborút. A föld szeretete ellen. Az isteni föld szeretete ellen. A megtartó, az eltartó, a kenyeret adó ellen. A kenyér ellen! Isten ellen! A te Istened ellen.

Egy ideig – természetesen – mindenki tíz körömmel ragaszkodott a javaihoz. Olyan volt ez a helyzet, mint amikor önként csurdéra kell vetköznöd, és nem csak addig, amíg megmutatod magadat, hanem soha többet vissza nem veheted a ruhádat, mely a tied volt, az ingedet, melyben esküdtél, mely nemcsak egy darab, hanem múltad, lényed része.

A ruha is egyfajta otthon, tested, lényed otthona, temploma. És most letépik rólad, lehúzzák rólad a ruhát, kilöknék templomodból, léted templomából. S védtelenné is tesznek.

Valóságos harci alakulatok szállják meg az eddig még be nem tört falvakat. Nem úgy váratlanul, egyik napról a másikra. Előbb már éveken át kísérleteztek meggyőzéssel, fenyegetéssel, hogy mondj le mindenedről. Most: példákat statuálnak. Kijelölnek egy-egy falut mint terepet, rászáll egy erre a célra odavitt, rázúdított tömeg, hogy biztos legyen a „meggyőzésed”. Megjelenik a falukon a nehéztüzérség, teljes felszereléssel. Minden egyén célpont lesz. Add be a derekadat. Torpanj meg. Térj a boldogság útjára. És: neked jó, ha rálépsz a boldogság útjára.

Ha nem?

Mindenre légy elkészülve.

Folyik az embertelenség szörnyű harca a parányi kicsi emberi lények ellen.

Sorra veszik a falvakat. Városokon leállítják a gyárakat, teherautókkal viszik a „roham-csapatokat”, a munkásokat, értelmiségieket ki a falvakra. Azokon a kocsikon is emberek vannak, akik többsége látja, tudja, fájva éli meg, hogy mi történik.

Istenem, hová jutottam! – mondhatnák sokan. De most rájuk is vonatkozik: a tömegnek nincs arca. A tömeg massa, arctalan emberek massa. Rázódik a falura, az éppen kiszemeltre, mint egy hatalmas idegenség. Ők lesznek – akaratukon kívül, mint tömeg – a kollektivizálók... Géza is egy ilyen idegen tömeg tagja lesz, őt mint kezdő tanárt viszik egy olyan faluba, ahol addig sohasem járt. Felültetik előbb egy teherautóra, aztán beültetik sokadmagával egy nagy terembe, körbe a falak mellé helyezett székek sokaságára, ott ülnek ők, mint idegenek. Már létükkel, ismeretlen arcukkal – senki sem tudja, hogy kik ők – ijesztők. S ez is a feladatuk, hogy ijjessenek. A terem közepén asztal, annak az egyik végénél az 5-6 elvtárs, köztük is 1-2 a főszervező, egyenként lökdösik be a soron lévőket, sorra mindenkit, s ültetik le a szervezőkkel szemben. Oldalt a falak mellett a ti arctalan arcaitok, akaratotokon kívül: ti is eszközök, akikből a behozott, a kényszerűen szerencsétlen csak annyit lát, hogy tele veletek a terem, hogy ott emberek sokasága, ellenségek sokasága, ott van az Egész Világ, s mindenki ellene.

Iszonyat! Iszonyat! Iszonyat!

Ha érző szemmel nézed, szörnyülködve nézed, ami itt történik, ő, a csapdába esett vad ezt nem érezheti. Rajta egy hatalmas súly, a világ súlya, s ebben a súlyban vagy te is benne. Ránehezedsz a szerencsétlenre, ha menekülne sem tud menekülni tőled. Mert ott vagy te is! Ott vagy, mint az ellenséges Világ része.

És elkezdődik a meggyőzés. Tudod-e – a felnőtt, meglelt korú embereket ezek az elvtársak, sokszor huszoneves suhancok csak úgy, Te, úgy nevezik.

– *Tudod-e miért vagy itt?*

– *Nem!*

– *Na, mi megmondjuk. Azért, hogy lépj be a kollektív gazdaságba, térj rá a boldogság útjára.*

Csend.

– *Na, itt a papír, írd alá!*

Csend.

– *Na – bökődve a kezét –, itt a ceruza, írd!*

Az illető csak ül, nem nyúl a toll vagy ceruza után, mert ahhoz is bátorság kell, hogy meg merj szólalni.

– *Na! Na! Miért nem írod?*

– *Mert nekem drága ez a föld. Az apámtól kaptam. Egész életemben én műveltem! Tovább akarok dolgozni rajta.*

– *Itt marad a föld a faluban, dolgozhatsz, sőt, arra kérünk, hogy dolgozz tovább. Na, itt a papír, írd alá.*

Megint csend....

– *Miért nem írod?*

– *Nem vagyok meggyőzve.*

– *Hát azért vagyunk itt, hogy meggyőzzünk. Na, ird! Nem érted?*

Erre, ilyenkor mindig előkerül valami. A szervező lapozgat valamiféle dossziében. *Kiss János, ugye így hívnak! Igen. Lakcímed: 143 szám... Igen... Ugye új istálló van? Igen. Mikor építetted? Ezelőtt 3 évvel. Na, menj haza, hozd az építési engedélyedet.*

– *De nekem senki nem mondta, hogy építési engedély kell!*

– *Pedig kell! Még ahhoz is kell engedély, hogy a házad tetején a cserepet kijavítsd! S te a tavaly új cserepet raktál fel a házadra! Hozd annak is az engedélyét.*

– *De nincs!*

– *Azt mondtuk, menj, hozd az engedélyedet.*

– *De nincs* – mondja kétségbeesetten a „meggyőzni” óhajtott. *Mert én nem tudtam, hogy olyasmi kell. Eddig sose kellett!*

Nem tudtad? Nézd meg! Erre is ott volt a papír. A rendelkezés. Hogy minden építkezéshez engedély kell. Itt van ne, olvasd el. S az orra alá tart valami hivatalosnak látszó papírt. Mondja is, mi az. Rendeletek gyűjteménye.

– *Ha nincs, akkor le fogjuk bontani az istállót. S le fogjuk verni a házadról a cserépet. Holnapig haladékot kapsz. Most elmehetsz, de ha nem hozod, holnap mennek, s lebontják az istállót! S leverik a házadról a cserepeket, vedd tudomásul...*

Látni lehet, ahogy a kicsi szerencsétlen ember kezd zsugorodni, zsugorodni, mind jobban és jobban összeroskad.

– *Na, azt mondtuk, menj!*

S ahogy elindul az illető, utána szólnak.

– *Ha aláírsz, megmarad az istálló, nem kell leverd a cserepeket a házadról, mert a kollektivistákra más szabályok vonatkoznak. Ott a kollektív utólag is megadhat minden engedélyt, mert ők az új közösség tagjai... Na, dönts, hogy mit teszel...*

– *Hol kell aláírni?*

A harc folyamatosan mind drámaibb és drámaibb. A nép tartja magát, az emberek ellenállnak, nem akarnak aláírni. A végrehajtók feladatuk kapják, a gazdaságot létre kell hozni. Az embereket be kell kényszeríteni. Az erő a hatalom oldalán van, mert azt, ha kell, minden támogatja. Fegyverek is támogatják. Erre is adódik számtalan példa. És pribékjei is vannak a hatalomnak.

Az egyik főszervező az híresen hitvány ember volt. Hívtattak be az irodára, s az olyan csúful kiabált azokra, akik nem akartak beállni! Gyilkos ember volt! Az mindenkit beállított, vagy ha nem, a katonasággal fenyegetőzött. Jött a katonasággal. Az öcsém meg is szidta, hogy tanár létre hazudik! Úgy hirdette ki, hogy öcsém is belépett, s közben nem lépett be. Aztán öcsémet el is vitték a Duna-csatornához! S kaptak reá tanút. A tanú azt tanúsította, hogy ellensége volt a kollektívnek, a kommunizmusnak.

Aki nem akart beállni, a pennát ide az orrába fel akarták ütni! Ütték az orrába belé, a másíknak a fülibe. Így kényszerítették!

Volt egy néptanács titkár, fiatal csórócska, Nyújtóról vagy honnat volt, az egy idős embert kilökött a szövetkezetből, hogy menjen a községházára, s írjon alája. De úgy meglökte, hogy az öreg kiesett a lépcsőn, s valahogy úgy megütötte a hátgerincét, hogy máig is félészeg.

Volt, ahol menekült a falu. Sőhajt népe kimenekült az erdőbe. Télidőn, hidegben!

Annyi büntetést hoztak, ne, egy egész halom papírt azért, hogy nem állottunk bé, s akkor minden adósság eszükbe jutott. Ők mán, amit az eszik felérte, mindent csináltak velünk, hogy megijedjünk. Hát féltünk is, na! Mondom: az áldott Isten sem tudja kifizetni! Akkor menjünk sahterozni, s akkor menjünk nem tudom, hova, annyifelé ki volt az utunk, mert azt hozták mind, a büntetést. Hogy eddig büntettek, eddig büntettek. El is mentünk egyszer sahterozni. Én onnat hazajöttem, s ide lekuporodtam ne, tüzet tenni, ne. Úgy félve. S hát egyszer állok fel, s hát annyin vannak, teremő Isten! Úgy megijedtem, hogy azt sem tudtam, mit tudjak csinálni. A testvérem odale lakott az Alszegebe, s azt izente nekem fel, ha elbüttök, úgy bújjatok el, hogy ne kapjanak meg, met őt úgy megverték, hogy osztán belé is halt. Fiútestvérem volt, harminchat éves volt. Bujkáltak ő is. Úgy bújjatok el, hogy ha megkapnak, halál fia i lesztek! S én attól ijedtem meg. A hátam megett vannak. Ők bejöttek, s én alig tudtam felállani. Így megnéztem őket, s mondom: Nem gyula meg a tűz! S hátrafelé be a szobába, ott ki az ablakon, s úgy elmentem, hogy máig is jövök vissza. Nem bántam volna, ha a házat is elvitték volna!

Akkor márciusba havazott úgy, ahogy csak jöhetett le. Esett s havazott, de hideg volt végedes végig abba az esztendőbe. Egy fa alatt voltunk, ott voltunk vagy tízen vagy még tizenötön is. Férfiak is voltak, párok voltak mind, kettő volt olyan, hogy özvegyember. Nem feküdtünk le soha, met nem volt hova, még ülni se tudtunk, csak amelyik hogy fáradt, a fát öleltük, s úgy szundítottunk. Egy kicsi tüzezske ott volt, kicsike, hogy ne menjen a füst fel. De nekünk akkora hó lett oda, hogy még járni is alig tudtunk. A nagy hó reánk lett, de ott voltunk vagy három hétig. Jaj, itthon, igen, kerestek, s megettek egy nagy disznót a szervezők. Nem lehetett végigmenni az erdőn, met ott minden fa tövibe voltunk. Egyszer egy kilométert futottam mezőtláb. Nagy volt a hó, megvizült a cipőm, szárogattuk a harisnyánkat. A porond jó messze volt, de úgy hallott, mintha ott beszélgettek volna a hátunk mögött. Egy futni kezdett, azt mondja, jönek a szervezők! A szervezők elől futtunk, egy patakocskán ki, s addig futottunk, míg a hegy tetejire kiértünk volna, mezőtláb, ott a nagy hóba! Osztán visszajöttünk. Még tüzelni sem mertünk, csak egy akkoracsát, hogy ne látszodjon, s ne es füstöljön valahogy. Olyan mocsok idő volt, olyan hideg, s úgy porozott, hogy most nem mernék kimenni még az ajtón sem. Az a nagy fa ott, mi a tövihez meghúzódtunk. Felmentem itt ne, a kertekbe, s ugye voltak ezek a nagy vastag fűzfák, ki volt égve a belik. Én oda egybe beléállottam, így háttal lefelé, nem lehetett se leülni, se semmi, s ott úgy porozott. Azt hittem, étlen esszeszakadok. S reggel mondom, mán én elindulok visszafelé, nem oda kifelé, hogy egy kicsit valahol fűttőzzem meg. Met ugye meg voltam fagyva. Na, osztán én bémentem a szomszédba, s megmelegítődünk egy kicsit.

A túlerővel szemben engedni kell úgy is. Nincs menekvés, nem számít az ember, nincs méltóságod, semmi vagy, ha kell, ütlegetnek, pofoznak, falhoz állítanak, fél lábra állítanak, megnyomorítanak felnőtt ember létedre. Kínoznak téged addig, amíg meg nem adod magad.

A megkínzottak, elhurcoltak példaképe ott lebegett a szemek előtt.

Amikor a soron levő falu kijelöltetik, az első lépés mindig az, a legtekintélyesebbekből, a nép szemében példaképnek számítható egyénekből összeszednek éjszaka néhányat, s elhurcolják őket. Te arra ébredtél, elvitték az éjszaka a szomszédodat, a bátyádat, az apádat. Jól vigyázz! Most te vagy a soron. Kivernek az ágyadból, menj a néptanácshoz. Járnak az autók, az éjszaka leple alatt elhurcolnak újabb néhány embert, akik majd fél évtized, évtized múlva kerülnek haza, ha hazakerülnek egyáltalán élve.

Az alá nem írot kocsiba rakják, sötét, fekete ablakú kocsiba. S viszik, viszik! Egyszer valahol ismeretlen helyen megállnak. Tudod, hol vagy? Viszünk a Szovjetunióba! Itt van az országhatár! Írj alá! Nem írok. Na, vissza. Megint hurcolás! Ha kell, fél napig. Te rémeket látsz. Nem tudod, mi lesz veled. Csak egyet láthattál volna, ha egyáltalán látsz, hogy hazudnak neked, becsapnak téged, félrevezetnek, orrodnál fogva vezetnek. Kínoznak! Aztán ha ez nem megy, vannak még „kifinomultabb” eszközeik is. Satuba szorítani az ujjadat, vasszeget dugni fel a körmöd alá, a füledbe döfni, szorítani a satut, hogy te csillogokat láss! Ha kell, összetörni a csontodat is! Megverni, ütlegetni! Na, írj alá! S ezt felnőtt, becsületes emberekkel, nem bűnözőkkel. Felnőtt, becsületes, az egész életüket példásan végigdolgozott lényekkel, emberekkel, a „dolgozó nép hatalma” bizonyosságául. Mert ugye te vagy a nép, téged akarunk boldoggá tenni! Neked építjük a boldog világot.

Az iskolás gyermekeket hazazavarják az iskolából. Addig nincs mit keresniük ott, amíg a szüleik be nem álltak!

A gyári munkás fiakat ugyanúgy. Csak majd, ha papírt hoztok, hogy a születek beálltak, akkor gyertek vissza. Hanem nincs mit keresnetek itt.

Az egyének, kisemberek sokasága elveszíti munkájának az indítékát, értelmét. Már nem kell, hogy az ész, a te eszed, az értelem, a te értelmed vezéreljen. Már irányított vagy, valakik – legtöbbször hozzá nem értő emberek – irányítanak. Szolga lettél. Rabcsürhe részévé aláznak, hajtott ember leszel, korbáccsal vagy korbács nélkül, de mindenképpen hajtott, aki megkapod a munkádat, hogy mit kell tenned. Megmondják, hány sor kukoricát kell reggeltől estig megkapálnod, s végezheted ösztönző erő nélküli munkádat. Már nem az lesz a célod, hogy megmutasd: magából a rögből is képes vagy életet csíholni, hanem hogy elvégezd a neked kiosztott, rád rótt munkát, ami akkor, abban a pillanatban esetleg – te tudod, mert te még birtokosa vagy a tudásnak – haszontalan, értelmetlen. De nem mondhatod meg, mert a társadalmi hierarchiában egy lépcsőfokkal lennebb taszítottatál, főnököd van, s a főnökséggel jár a tudás is, még akkor is, ha annak a főnöknek az itt szükséges munkáról fogalma sincs.

Ám a dogma az dogma. A Párt mindent tud! A Párt irányít! Aki ezzel az irányítással szembeszegül, ellenség!

Az ellenségek tömegeit hurcolják el a faluról, akik azért voltak ellenség, mert tudtak, és mert ki merték mondani, hogy ami itt történik, az nem jó. Vagy még azt sem. Egyszerűen születtek, embernek születtek, s itt, ebben a társadalomban emberre nincs szükség. Itt eszköz kell, arctalan, akarattalan eszköz.

Te és a Világ!

Az egyén Te vagy, a Világ az, melyben élsz! Mint gondolkodó ember be kell hogy lásd: te mint egyén gyenge vagy. A Világ az erős veled szemben. Hiába, te a törvény parancsaitól sohasem tudod függetleníteni magadat. Hiába ismered a természetet, behunyt szemmel is tudod, hogy mikor mit kell tenned. Mert benne élsz a természet törvényében. Mely úgy, mindenestől volt számodra szent.

Ám az adott Világ, a Kor legyőz tégedet.

Az ellenállás csak egy ideig tarthat.

Az erő győz.

Hát alig írtam alá a belépési nyilatkozatot, s másnap reggel már jöttek, s összeszedtek mindenféle szerszámot, még az ablakról a bútüdeszkát is lefeszítgették. A szekérnek a bútüdeszkáját, fel volt szerelve, nehogy beütödjék az istálló ablaka. Még azt is lefeszítették s elvitték. Egy szekeret odaadtam egy olyan embernek, akinek marhája nem volt, legalább az maradjon meg. Valaki bejelentette, jöttek a csendőrök, s nagy felhajtással elvitték azt is. Úgy hogy teljesen úgy hagyták az embert, ami ruhája volt, abba.

Csóréra vetkőzik a világ, egyformák lesznek az emberek. Mindenki a semmivel marad. Új vezetők szállják meg a falvakat, új dirigálók, új irányítók...

Te, aki hitted, hogy a magad ura vagy, rabszolga lettél. Teljes nincstelen mezőgazdasági proletár. Egy a sokmillióból. Lenin és Sztálin szabadságának, népi demokráciájának az élvezője. Nem vagy becsapott, mert becsapni nem tudtak.

Átélted saját tragédiádat. Higgadtan, józanul, enyhe ellenállást is kifejtve, amennyit lehetett ebben a velejéig hazug világban. Így is megteltek a börtönök apáddal, anyáddal, testvéreiddel, de minden szenvedés hiábavalónak bizonyult. Kell vállalnod az újabb és még nagyobb szenvedéseket, melyeket a XX. század legszörnyűbb kirakat-társadalma – ez a kísérleti társadalom, melynek feladata: a tökéletes rabszolgaság kikísérletezése – rád mért.

Osztán mozit hoztak, hozták a mozit, s vetítettek nekünk egész éjjel, szólt a zene, odaadtuk mindenünket, semmi nélkül maradtunk, és szólt a zene, és ekkora nagy ünnepélyt rendeztek, sírtunk mi, asszonyok, ahogy szólt a zene. A férfiak még ittak, nem tudtak úgy törődni, de mi asszonyok, ahogy szólt a zene, úgy sírtunk alattasan, úgy fájt az a zene nekünk! Olyan fájdalmas volt, de hiába, mert el kellett viselni, s másnap nem volt semmink, nem volt szabad többet abba a földbe menni, se ebbe, se abba...

Az Új világ, a falu új világa... Felébredni ama másnap reggel, és érezni, hogy mindennek vége. Akitől elvettek mindent, akit kiraboltak, annak nem volt olyan megalázó a helyzete. Elég lehetett a házad, elpusztulhatott mindened, egyik napról a másikra semmivel maradhattál, de legalább azt nem kellett mondanod, hogy te akartad azt, ami történt. Azt a látszatot akarja kelteni ez a sokszorosan hazug rendszer, hogy te tetted magaddal, amit tettél. Hogy meggyőztek téged, s te önként mondtál le a szabadságodról. Géza gondolkodik, vajon teremtet-e más, ehhez hasonlóan megalázó helyzetet emberekkel a történelem? A kényszer előtt engedni, a rád tartott puská előtt felemelni a kezedet nem megalázó. Mindenkinél joga van menteni az életét. Itt hazudtak neked, s te is kellett, hogy hazudjál, mikor azt a ceruzát a kezedbe vetted. Azt hazudtad, hogy önként mondtál le a szabadságodról, javaidról, szabad cselekvésed lehetőségéről. Mindenről, mindenedről...

Mennyi boldogtalan ember!

1961 őszén, kora telén pipálja ki a hatalom, hogy a kollektivizálás küzdelme befejeződött. A dolgozó parasztság a közös boldogság útjára lépett. Mivel az I-re fel kellett tenni a pontot, akik a legkitartóbbak voltak, valahová elmenekültek, elrejtőzködtek, azok végleg kimaradtak. Azoknak a leggyengébb helyen, lehetőleg messze a lakhelyüktől mérik ki a megfelelő földmennyiséget, s ők megmaradtak magángazdáknak. Kevesen, de vannak ilyenek is.

Soha olyan törpe nem volt az ember, mint ezekben az években. És olyan kiszolgáltatott sem, legalábbis békeidőben nem. Visszajára fordul minden. Az öröm bánattá lesz azokban is, akik kezdetben még hittek az Új Világban, s boldognak érezték, vélték magukat. Felborulnak az évszázados társadalmi formák. Összezavarodik az enyém és tied fogalma. Közmondás is született ebből ezekben a törpe időkben. „Ami az enyém, a tied is. De ami a tied, ahhoz nekem semmi közöm.” Benne sejlik a kisemmizettség. A becsapás. A sok-sok hazudozás leszüremlése.

A konfliktusok is hamar jönnek, mert a Párt mindent tud, s nem jó, ha te többet tudsz nála. Ha mégis így van, akkor nincs rád szükség... Nagyüzemű gazdaságokat akarnak, egybeszántják a földeket, ebből is adódnak, adódhatnak ellentétek, akár bűnök is. Sóhajföld hegy-völgyes vidék, óriási különbségek vannak parcella és parcella, terület és terület között. A helybéliék tudják, hogy melyik határrészbe mit lehet ültetni. Azt is tudják, hol nem szabad egybeszántani a földet, mert akkor elmocsarasodhat az egész határ, ha az évszázados csatornázást elszántják. S azt is tudják, milyen mélyre lehet szántani, hogy a tenyérnyi termőtalaj alatti sok-sok követ fel ne túrják, s azzal tegyék tönkre a földet. Minderről az aktivistáknak fogalmuk sincs, s ha valamelyik helyi ajánlásokkal jön, azt osztályellenségnek bélyegezik. Jelszó lesz: traktoros mélysántás. S annak véghezvitelével: ezer hektároslag tönkretett földek. Aki figyelmeztetni akarja az irányítót, hogy vigyázzatok, mert felszántjátok a követ, vagy összeszántjátok a fekete réteget az

agyaggal, az ellenségnek bélyegeztetik, s a modern gazdaság kerékkötőjének. A helyi hagyományok ismerőit száműzik, elűldözik, hogy ne kössék ama kerekeket. S határok száza mennek így tönkre.

De ez csak neked fáj! Annak, aki épp odaérkezett, akit épp odatettek, hogy irányítsa azt, amit nem tud irányítani, annak nem fáj semmi.

Kezdetben tömegek dolgoznak a mezőn. Úgy-ahogy megy a munka is. Van, aki a régi lovával fuvaroz, épp csak a közös istállóba kell vinnie, hajtania állatát. Kialakul az új „felépítmény”, brigádokba osztják a volt földtulajdonosokat, már mint napszámosokat, „pontozzák” a munkájukat, s a jövedelmet mint munkanap-járulékot terményben kapják meg. A célját elérte a hatalom.

Irányítottá válhatott a teljes falu. Az egész közösség. Az egész társadalom.

És: megfélemlítetté, majd – egy lépéssel odább – megfigyeltté is.

Győzött hát az Új Élet. Rabszolgák hada lepi el a földdarabokat, a tőlük elvett földet!

Kellett a rendszernek a te 1 holdad, 2 holdad, 8 holdad! Sóhajföldön ilyen nagyságrendűek voltak az egyéni gazdaságok, ezeket a parányi földdarabokat túrták az emberek. Markukba vették, meg is csókolták, aztán szétmorzsolták a földet. A megtartót! Az élet megtartóját. S elhelyezték benne a Magot. Mely csírába szökkent, majd: virulni kezdett. S adta, fenntartotta, megtartotta az életet.

És most? Ott állsz reggel a csürrhévé alakítottak, az emberi méltóságuktól megfosztottak között, s várod, hová küldenek dolgozni. S a 30 ár „háztájdra” csak akkor mehetsz, hogy azon a szűk ennivalódat megtermeld, amikor hagynak. Mert az ingyenmunka a kötelező.

Utóbb már annyira megszigorították a kollektív munkásoknak a járandóságát, hogy a harminc ár háztájit, ha egy személy dolgozott, utoljára lecsökkentették tizenöt árra. S még utána már abba a tizenöt árba bemérték az udvart is, ami nem termelt sem gabonát, sem semmit, úgy, hogy se árpat, se búzát, se zabot, semmit a világon nyolcvannégy óta az utóbbi öt évben nem adtak.

Havi 167 lejt, húsz kiló kenyér árát kaptam készpénzben, s egész esztendőre 8 mázsá krumplit. Ennyit. S az idősebbek 150-200 lejes nyugdíjat. Terményt semmit. Azt mondják: miért nem dolgoznak? Hogy lenne munkanapjuk. Mert a terményt munkanap után adják.

Úristen, miből élnek ezek az emberek?!

Miből? Miből? Miből?

Bizonyára lopnak, mert kell lopni. Ez is a kor erkölce.

„Bemocskolom a lelkemet!”

Lopok a mezőről, ahonnan tudok, hazaviszek a szatyromban pár cső kukoricát. Visszalopok valamit abból, amit elvettek tőlem, mert ha nem... És kiveszem a gyermekemet az iskolából, mert miből?

De hát lehet ez? Lehet így, ilyen lent lenni, élni?

Az egész társadalomra valamiféle nehéz közöny telepszik.

Az élet folyik azért. Folyik, mert folynia kell. Gyermekes születnek, cseperednek fel, megvan a létminimum, majd mindenki ezen a minimumon él. Az igények mélyre zuhannak, épp hogy vagy, lenni tudj. Mindenki az állam eltartottja, bárhol is legyen a helye, állása, bármi is legyen a beosztása. A város kezdi elszívni a falut. Egyre kevesebben dolgoznak a térségekben. Gyakorlatilag csak az állatgondozók maradnak. Teljesen kifordul a világ. Traktorok szántják meg, vetik be a földeket, a betakarítás az iskolások dolga lesz. Nem azért kezdődik el szeptemberben az iskola, hogy tanulhassanak a gyermekek, hanem azért, mert a mezőről a termést be kell takarítani.

Az ehhez értő osztályt a szó szoros értelmében likvidálták. Kiüldöztettek saját falujukból. Felbomlanak, szétesnek a közösségek! A hagyományőrzők, a megtartók. Ez is egyik cél! Szétverni mindent, amiben benne a múlt. Ami erőt ad a megmaradásodhoz. Az önmagad megőrzéséhez, megtartásához. Szomorú arcú emberek özönlenek a városok felé. Új fogalom születik: ingázás! Lengő inga, mely erre és arra ing. Kilendül reggel, kilendül este, s visszatér este a reggel kilendülő, s visszatér reggel az este kilendülő. Te csak aludni jársz haza, éjszakára vagy nappalra. Elszakadsz, elidegenedsz a falvadtól, a közösségedtől...

S a mindennapi kenyeret még 30 év múlva is jegyre adják majd. S lesz falu, lesznek falvak, határok tömkelege, ahol a gabonát nem aratják le. A kukoricát nem törik le a száráról. A teremő adta, a föld megteremte, s te, ember, igába hajtott, meggyötört, megalázott, otthagyd Isten szeribe, számába. Mert ugye szocialista gazdaság. S a legfőbb ember bejelenti, mintha licitáció lenne majd minden évben újra és újra: Románia minden idők legnagyobb termését takarította be...

A szenny birodalmi

Megvalósult hát nálunk is, Európa közepén, a XX. században a Birodalom. A Szenny Birodalma. A silány szennyé, mely ráborult a világra, beborított mindent, tájat, földet, az utcát, a járdát, ráborult a házadra, udvarodra, otthonodra. Rá a kulcsra, melyet a zárban fordítottál, rá a seprűre, melyet a kezedbe veszel, hogy kitakarítsd a házat. Mert ez a Szenny másfajta szenny, ez a szemét másfajta szemét. Lelki szenny, lelki szemét. Tudatot elöntő, a józan értelmet elöntő. A silányság szemete, szemét, mely elfödi az erkölcsöt, mely rátelepedik a szívekre, s fojtogat mindent. De elsősorban a hagyományokat, az évszázadok rendjét, a lelkek rendjét. Az erkölcsöt, melyet még az ókor bölcsői fogalmaztak meg, szűrtek ki a világból. A humánusmot, a jóságot, még a lelkek dalát is. Mindent, ami a harmónia, a világ Harmóniájának része. Valahogy erőt kapott

a mindig ott ólálkodó rossz, teret kapott, a diadal zászlaját kapta a kezébe. Szabadságot üvöltött, küldte a rohamcsapatait, s hozta a teljes rabszolgaságot. Papíron és kimondva, szóban és írásban szabad világról zeng, harsog minden. Új fogalmak röpködnek a levegőben. Népi demokrácia. Vagy mondatik úgy is, hogy szocializmus, szocialista társadalom. Az irányító központ – a Jaltai Egyezmény értelmében – Moszkva. Onnan, a Kreml toronyórájáról, vagy a Kreml tornyának a csúcsán elhelyezett Vörös Csillagról szikrázik, terjed a Fény, a Vörös Fény, a Vér Színének vöröse szét a világra. Szabadságról szól a mese, szabad világról, ahol a dolgozó nép az úr. De szól az osztályharcról is, mely szerint van belső ellenség, mely ellen folyik az állandó küzdelem. Lehetne az a „szocializmus” békés is, de nem az, mert – ugye – rejtőzködik az ellenség, mindig támadásra készen áll, és állandó harcot kell vívni ellene. Tehát ideológia kovácsoltatott arra, hogy ne legyen béke. Ne legyen megbékélés a hatalmas birodalomban, állandó legyen a harc, állandó legyen a félelem, a mindenki félelme. Féljen mindenki mindentől. A zajtól, a csendtől, a susogástól, a kopogástól, attól, ha megáll egy autó kissé odébb, az út túlsó szegélyén – mert sohasem ott állnak meg, ahol „dolguk van”, mindig hazudnak, még ebben is. Mindenki hazudik mindenkinek. Bárhol és bármikor felelősségre vonható leszel. A bűn fogalma kiterjed, általános lesz, mindenre és mindenkire kiterjed. Mindenki bűnös, s mindenki bármikor s bármiért felelősségre vonható. Védni kell tőled a rendet, az országot. Hogy miért? Tudod, hogy értelmetlen ez, mert nincs karod, kardod, nincs golyód, fegyvered, semmid sincs. Még szavad sincs, legfeljebb panaszod lehetne, ha nem félnél kimondani. Gondolatod lehetne, ha mernél gondolkozni. Mégis hatalmas falakkal vette körül magát ellenedben az ország. Legfőbb támaszai, védelmezői a titkosszolgálatok, melyeket más és más néven neveznek meg. A szovjeteknél kezdetben Cseka, aztán KGB, a magyaroknál ÁVO, majd ÁVH, a németeknél Stasi, nálunk „az ősi román földön” Szekuritáté. Lefordítva: Biztonsági szolgálat. Népi nyelven: szigorú bácsik... Óriási apparátus, mely Úr élők és holtak fölött. Ott van mindenhol, ott van alkalmazottai révén, ott van a levegő járása, a csukott és nyitott ablakok révén, a figyelő szemek révén, az otthonodba beépített lehallgató-készülékei révén, ott van az egész társadalmat átszövő, behálózó besúgó-hálózata révén. Mindent figyel, mindenkit figyel, mindenkit figyeltet, mindenki fél mindenkitől – ez is a cél, hogy így legyen –, mindent tud ama figyelő szolgálat mindenkiről, bárkiről. Célja: hogy rettegésben élj, még moccanni, pisszenni, szusszanni se merj. Tudd, hogy mindent tudnak rólad, bármikor felelősségre vonhatnak, s ha most épp szabad vagy, az valahol szemhunyor jótitémeny veled szemben, mert oly hatalmasak a bűneid, hogy életed bármelyik pillanatában sor kerülhet – és minden bizonnyal sor is fog kerülni – rád. És hogy ez minél távolabb legyen, ezért van az, hogy szolgálsz nekik, nem mersz nem szolgálni, nem mered elutasítani megtisztelő felkérésüket a lealacsonyító szolgálatra. Arra, hogy figyeld és jelentsd az embertársaidat, munkatársaidat, barátaidat. Akit veszélyesnek

ítéltek, legbizalmasabb barátaikat állítják rájuk. Nálad „szállnak meg”, hozzád mennek látogatóba, s jelentenek. Feleségül veszik a testvéredet, a lányodat, beépülnek a családdba, apunak, anyunak szólít, és küldi napi rendszerességgel a jelentéseket rólad, hogy mit álmodtál, mire gondoltál, s mik a vágyaid.

Felteszi Géza a kérdést: Juthat-e alacsonyabbra a világ, az ember?

Szenny, szenny, szenny...

Szenny borítja a világot, s szenny borítja a járomba tört és duplán – anyagilag és erkölcsileg is – megalázott emberek lelkét. És ez így jó ennek a rendszernek, ez az ő arca. Ez az ő biztonsága. Mindenki legyen gyalázatos. Hömpölygő áradatban borítsa be a világot a lélektelen közöny, a bectelenség, a gonoszság ereje. Te tudd, gonosznak kell lenned, annak, amit a régiek úgy neveztek, hogy erkölcs, erkölcsi tisztaság, még a csíráit is ki kell irtanod magadból. Ki kellene irtanod magadból. Mert ha nem, mindig ott állsz a peremen, a rab lét peremén, mely elől csak az „menthet” – ha az is megmenthet –, ha odaállsz az erkölcsi létnek is a peremére.

Állandó bizonytalanságban élsz.

Romániában három fajta ember van – így a mondás. Egy, aki már ült, a másik, aki most ül, s a harmadik, aki ezután fog ülni... Vérfagyasztó, de hiszed, elhitetik veled, hogy így van... Mert: nem csak a szenny, a félelem birodalmai is ezek, s tudod, tudnod kell, hogy nem csak te félsz, tőled is félnek. És azt is tudnod kell, hogy a hagyományos erkölcsi rend felborult, nem akkor vagy bűnös, ha lopsz, ha csalsz, becsapod embertársadat, hanem akkor, ha megpróbálsz magadat távol tartani a világ fertőjétől. Ennek a világnak a mocskától. S ha megpróbálsz tiszta maradni.

De lehetsz-e tiszta? A Világ mindenkit bemocskol. Ez az ő biztonsága, s ezért célja is. Kellenek hát a besúgók. A legkülönbébb eszközökkel, meghurcolással, megfélemlítéssel löknek oda az erkölcsi lét peremére, bele a beszennyezettségbe. Elhurcolnak, megkínóznak, megjárattják veled a poklok poklát, aztán közlik veled, csak akkor szabadulsz, ha „megjavultál”. És a megjavulás az ő szemükben: ha bemocskolod magadat. Nem elég, hogy megkínóztak, még be is mocskolnak. Hogy ne tudj tiszta lélekkel élni. Egyszerűen ne legyen tiszta a lelked. Mert az a jó, ha mindenki lelkét belepíti a szenny. Amikor a hatalom besúgókat szervez, egyszerre két irányban dolgozik. Azok irányába, akiket besúgat, s azok irányában, akiket beszerzett. Az előbbiekről információt szerezni, követni a lépteiket, „bűnös” vágyaikat, gondolataikat, az utóbbiakat pedig bemocskolni. Őket azzal tartani kézben, hogy elvenni lelkük szabadságát. Megtörni a gerincüket. Mert ennek a rendszernek – ez mindennél jobban jellemzi őt – megtört gerincű, jellemgyenge emberekre van szüksége. Légy aljas, s akkor a mi emberünk vagy! Így a biztosabb. S hogy teljesen a kezében legyen mindenki, ne legyen, ne lehessen kiút, teljes legyen ama hatalom biztonsága, mindenütt és mindenben dupláz. Még a besúgódra is besúgót állít. Még a saját embereit is megfigyeli. Azoknak is van besúgójuk. A rendszer egy hatalmas

piramis, mindenki fején áll valaki, rajtad áll, s hogy állni tudjon, téged ezer láncsal odaláncol talpa alá. S a piramis tetején, a legtetején aki áll?

Erre is vannak példák. Valahol valakinek nem felel meg, valakinek, aki nála is erősebb, akinek útjában van ő is, s könyörtelenül elpusztítják

Így teljes, többszörösen teljes a „gépezet”, ez annak a természete. Így biztos a biztos. Így biztos a világ legaljasabb társadalmainak a működőképessége.

Ha azt mondd, a Rettetés Birodalma épült fel Lenin és utódai, követői vezetésével, ez így igaz. Még annak is kellett rettegnie, aki fent állt, hite szerint a legmagasabban, a csúcson, a mindenség tetején, mert itt, ha nem tudtál elég kegyetlen lenni, letaszíthatattál, vagy bármikor letaszíthatatsz te is. Bármikor, s az eszközökben nem válogatnak, nem illett és nem is kellett válogatni.

Lehetsz a legnagyobb, akkor sem vagy a legnagyobb. A Sátán birodalmaiban maga a legnagyobb a Sátán... A Sánti Erő. A Világ akkori sejtése szerint Sztálint is meggyilkolták. „Berija, szállj le az oxigén csöveiről” – kereng a vicc formájában „forgalmazott” pletyka. Honnan jött? Miért jött?

Aztán: Berija, a titkos Erő réme is ott áll a bitófa alatt. Lehet azért, hogy ő se tudjon beszélni. Mint ahogy Kennedy gyilkosának sem szabadott beszélni, azonnal végez vele a gyilkosra állított gyilkos.

Sikerült egy olyan világot megteremteni, melynek valós alappillére: az aljasság. Vérengző gonosztevők láncszemeiből épül a hatalom. Akik bármikor bárkit az embertelenség áldozatává tehetnek és tesznek is, ha útjukban áll. Géza sokszor figyelte gyermekeit, akik megtanulták elkapni a levegőből a röpködő legyeket, s versenyeztek: ki többet! Nézte őket, s a világ Modelljére gondolt. Ugyanígy valakik, erre képzettek figyelnek téged, az utcát, a nyüzsgő embereket. És ahogy Attila, Botond, Csaba vagy Emese elkap egy-egy legyet, úgy kaphatnak el bármelyik pillanatban téged. Vagy bárkit. S ahogy egy légy, egy repülő, létező lény egy pillanat alatt nem létező, vagy volt lénnyé válik, csapdába, kalodába esik, ha még van, úgy vagy te is. Valaki kinyújtja, kinyújtotta utánad, feléd a kezét. És nem egyébért, csak azért, mert vagy, voltál, s mert valamiért útban voltál, vagy még azért sem, hanem azért, mert neki bizonyítania kell, hogy jól végzi a dolgát.

Az Állambiztonsági Hivatal csak egy a tartópillérek közül. Hatalmas pillér, óriási apparátus. Figyel lefele, s figyel felfele. Talán nincs is ember, aki ne lenne a megfigyelt személyek között. Feltehetőleg a szekuritáténak is van szekuritátéja. Ahol a szekusok dossziéi is ott sorakoznak. Így lehet teljes a Háló. Fél a rendszer tőled, ezért figyel, ezért követ. És fél önmagától is. Ezért az időnkénti tisztogatások, egymás meggyilkolása. Buharin, Kamenyev, Kun Béla és Rajk László, a meggyilkolt gyilkosok sora... Ők is féltek, nekik is félniük kellett. És félsz te a rendszertől, ezért hallgatsz, és ezért hazudsz. Ezért a kétféle igazság, az örök hazudozás igazsága, és az igaz igaz, ami kérdés, hogy

van-e már, amit még otthon is csak suttogva mersz mondani, kimondani. Ha lehet még igazság egyáltalán. Mert a szenny rátelepszik az egész társadalomra, sőt: az egész világra. A hazugság szennye, a képmutatás szennye. A szenny szennye.

Iszonyat! Szörnyű!

Undorod a világ, és köréd gyűrűzik. Benne vagy, része vagy te is. Itt kell élni, és nincs számodra kiút. Nincs menekvés. A légy-lények, a röpködő lények egyike vagy, szál-longsz, csapongsz, és nem tudod, ki nyújtja éppen utánad a kezét. S te mást nem tehetsz, éled a világot. Próbálsz élni, mint az a légy. Van egy parányi kis röptered, egy otthonod, van egy kapu, ahol belépsz nap mint nap, amíg hagyják, hogy belépj. És ott benn van egy ajtó, amit kinyitasz, amíg kinyitod, amíg hagyják, hogy kinyisd. És vannak, akik várnak, a te légy-néped, a tieid, akiket megcsókolsz, akiknek a tekintete ismerősen szegeződik rád. És megszólalhat az asszonyod: Mi van veled? És te azt mondod, semmi. Semmi! És teszed, amit tenned kell otthon és itthon, ahová hazahoztad a Világot is, a világ bajait is, s hazahoztad a te bajaidat, de a feladatodat is. Mert ebben a visszás, kifordított világban is ott van a feladat, mindenki feladata, a jó értelemben vett, a szükséges. Mert lények, cselekvő lények vagyunk mind, ha be is mocskolt a kor, van, ami kortól független, ami az egyetemes lét része, és ebben a Részben ott a te Részed is. Szerethetsz, ölelhetsz, holttestet kísérhetsz, sírva-zokogva állhatsz egy koporsó mögött, mert ember vagy te is. Függetlenül attól, hogy ebben a világban hol a helyed, van-e helyed, megtalálod vagy nem találod meg önmagadat.

Mert láncolat is a világ, a cselekvések sokaságának a láncolata. Valahol mindenki egy láncszem, láncszem a cselekvésben, jóban vagy rosszban, de feladata van, amit el kell végeznie.

Csak ne lenne annyi aljas, annyi embertelen, emberellenes feladat!

Géza valamikor, egy idegen faluban valahol, valakiknél ott van, végezendő a maga dolgát, a maga feladatát. Mert mindig van feladata, és mindig végeznie kell az embernek a dolgát. Mert „Mi dolgunk a világon? Küzdeni!” Igen, küzdenünk kell a világban, a világon, még a legszörnyűbb körülmények között is megvan – és be jó, hogy megvan – a lehetőségünk arra, hogy küzdjünk. Még a rabságban is, az egyetemes levegőtleniségben is kapkodhatunk a levegő után, vagy kinyithatjuk a levegőig felé ablakainkat. Nos, ahogy ül és beszélget, végzi úgymond beszélgetéssel tájékozódó, világ-kutató feladatát, az emberi lét értelmét kutató munkáját, egyszer megnyílik az ajtó, berepül egy táska át a fejek fölött, s a szembefal melletti szelonon ér „talajt”. Aztán már látja is az ablakon át, ahogy egy férfi – aki ama táskát behajította – vállán kaszával és gereblyével megy keresztül az udvaron a kapu felé. Hazaérkezett az egyik munkahelyről, a városról hozta haza a vonat, várta a másik munkahely, várta valahol, kint a mezőn, mert az élet élet, mert feladatod van, neked is, mindenkinek, feladatod, amit neked kell elvégezned, és csak te tudod elvégezni. Valahol le kell kaszálnod valamit, akár egy sánc szélét, ha másutt

nincs számodra kaszálóhely, akár egy kert végét, mert az a fű az élet része, az a fű táplálék, állataid tápláléka, rád bízott lényeké, melyekért te felelsz, s melyek valahol a világnak részei.

Így teljes a világ, világ a világ még akkor is, ha rendszerek telepednek rá, erők teprik maguk alá ezt a világot, erők kormányozzák, durvítják, érdesítik, teszik majdnem elviselhetetlenné. Amikor folyik a csata, a világ-átalakítás csatája, amikor kiveszik a talpad alól a földedet, akkor is a föld föld marad, s te, mint az óra ingája, egy darabig még a tehetetlenség erejénél fogva lengsz jobbról balra, balról jobbra, és nem az fáj, hogy menned kell a mezőre, hanem az fájtna volna még jobban, ha nem mehettél volna. Mint a légynek is, amelyiket el fognak kapni a gyermekeid, az fájtna volna, ha nem röpködhet, nem élheti a maga életét. Azt a körülhatároltat, melyben erők leselkednek rá.

Akik elindították, kigondolták ezt a szörnyvilágot, tökéletes munkát végeztek. De a világ megmaradt világnak, s ahogy közeledik a hajnal, kezd pirkadni, egyszer csak megjelenik az ég peremén a hatalmas korong, fennebb, fennebb és fennebb, mint vöröslő óriás, hogy aztán kezdje szórni a fényt, függetlenül az apparátustól, a földi helytartóktól. Ha zakatolna a világ, hallanád minden reggel a zakatolását, ahogy megindul, elkezdődik újra az élet.

Így világ a világ. Ilyen a világ.

Így élet az élet. Ilyen az élet. Ennek a kornak az élete. Mint valami mese, úgy kísért vissza a tegnap, a múlt. Te tudod, hogy az, ami ma van, más, másabb, mint ami tegnap volt. Akkor még apád ellenállt, volt ereje, hogy ellenálljon. És ma már tudja, tudod te is, hogy bevégeztetett. A tegnap még küzdött az erkölcs, küzdött veled, a te szenvedésseddel, megpróbáltatásoddal, az ütlegek alatt is az igazság, és volt a türesem, a kínjaid árán becsület is. A te erkölcsöd, a te igazságod, a te becsületed.

Ma már nincs. Ma már minden odalett.

A diadalmas „osztályharc” megsemmisítő ütközete fájóbbá, silányabbá tette a világot, a világunkat.

Nézi Géza az embereket. Mintha megöltek volna bennük valamit.

A lelküket ölték meg! Beborították a kor rideg érzéketlenségével is. Próbálj ne érezni, mert ha érzel: fájsz!

Micsoda világ!

S te, aki akarva-nem akarva, sorsod rendeltetése szerint lelked krónikása kellene, hogy légy, vannak pillanatok, amikor önmagad elől is rejtőzködsz, szinte kétségbeesve veted papírra akkor, azokban az időkben:

Mostanában, amióta nem írom ki magamból a rettenetet, olyan gyakran érzem elnehezedni a mellemet s az egész éneket. Ez a nyomasztó légkör, ez az áthatolhatatlan belső nyomottság, jaj, csak az ne lenne. Lehetetlenség, fátyolosság a kedélyben. Nincs mosoly az arcodon, nincs derű a szemedben, s nincsen szép a hitedben. És Istenem, hányszor van ez így!

(1967. jún. 15.)

A régi világ rossz világ volt. Állítja ez a hatalom, melynek ott magaslanak a székházai, hivatalai. A Fent nem arra kíváncsi, hogy mi van lent. Az építmény nem alulról emelkedik felfelé, hanem felülről terpeszkedik lefelé. Rád. Rá az egész Világra. Fentről jönnek a nyújtózkodó rossz parancsai, mindig fentről, és lennebb is ott a hatalomnak a kinyújtott karja, mely fenyegetve hajt és hajtat végre: végrehajt és végrehajtat utasításokat, utasítások végrehajtására kötelez téged is. Téged, aki pária vagy, porszem vagy. Akaratodat rejtegető lény. Nem szabad, hogy akaratod legyen. Nincs szükség rá. És ha beszámolni tartozol, nem arról számolsz be, ami van, amit tapasztalsz lent, mert arra nem kíváncsi a fent. Hanem arról, amit a fent óhajt. Mert a Fent nem kíváncsi a lent valóságára. A hazugság pilléreire áll minden. Az ő feladata: ezeket a pilléreket erősíteni, fenntartani. Az erőszak teljes fegyverzetével. Az erőszakéval, melynek félő szolgálja vagy te is. Láncszeme vagy a világra ráboruló hatalmasan zörgő láncolatnak.

Magyar autó

Nehéz átlátni, miért tartotta fontosnak Sztálin a romániai magyarság ügyét. Valahol elhangzott az ajkáról az is, hogy „a magyar ügy vagon ügy.” Tudjuk azt is, hogy Magyarország külön elbírálás alá került. Ott volt a legfontosabb az internacionalizmus. Úgy alakultak a népi demokráciák, Románia helyzete is, hogy megengedett bizonyos fajta nemzeti jelleg. A Moszkvából érkezett csapatot – Luka Lászlót, Pauker Annát, Teohari Georgescut – lassan leváltották, hagyta Moszkva, hogy azok „elhajoljanak”, pedig az ő embereik voltak, s hogy helyükbe hazai frontharcosok – Gheorghiu-Dej vonala – kerüljenek. A vezérek képei lassan kicserélődtek, még a nyomdák is munkalehetőséget kaptak ezzel. Mert hát ha valaki felkerült a kiválasztottak, a nagyok sorába, annak hatalmas képét sok ezer példányban kellett kinyomtatni, hogy szerte az országban ott díszelgessen. S a régi, úgymond elhajlott volt vezérek képe ment a szemétkébe. És a vele járó adminisztráció, a szükséges éberség mind-mind embereket és energiát kívánt...

A rendszer természete hozza. A hatalom mézesmadzag. Ha közelébe férköztél, csak úgy juthatsz fel, hogy onnan lelöksz valakit.

Akit lelöksz, könnyörtelenül el kell pusztítanod, mert hanem ő pusztít el téged.

Ez a rendszer mechanizmusa.

Ez, hogy Magyarországon is nemzeti vonal kerülhessen felül, ott nem engedtetik meg. Egyetlen ország, ahol ez nem engedtetik meg. Ott nincs szükség magyar érzésre, a nemzeted szeretetére ahhoz, hogy te légy a legfőbbek egyike. Ott a kicsi, törpe, meglehetősen testes mosolygós diktátor, Rákosi Mátyás elvtárs keményen áll a talpán.

Egyenesen Moszkvából küldték majdnem teljes sleppjével, Farkas Mihály elvtárssal, aki az ÁVO egyes számú embere lesz, Révai József elvtárssal, aki az ideológus lesz, Gerő Ernő elvtárssal. Az egyetlen, aki nem onnan érkezett, s magas pozícióba került, Rajk László volt. Őt viszont csak egy ideig hagyták meg szolgálni a kommunizmus magyarországi megvalósításának az ügyét, ahogy nemkívánatos módon megerősödött volna – mint kakukkfiókát –, azonnal burzsoá ügynöknek nyilvánították, s kigolyózták, megsemmisítették. Akik Moszkvából érkeztek, azok közül is igazából csak azok érvényesülhettek, akiknek a legfontosabb jellemzőjük volt, hogy nem voltak magyarok, csak névlegesen, s nem is szerették a magyarságot. A nemzetéhez is úgy-ahogy ragaszkodó Nagy Imre is állandóan szálla volt a szemükben, s folyamatosan folyt ellene a belső harc, míg az akasztófára sikerült juttatni őt is. Akik évtizedeken át bitorolták-bitorolhatták a hatalmat, azoknak aztán ugyanalósti nem fájt Trianon, nem fájt a magyar föld sorsa, a magyar emberek, a magyar kultúra sorsa. Ők ízig-vérig internacionalisták voltak, tele torokkal énekeltették a tízmillió emberrel a Fel, fel, ti rabjai a földnek-et, és ők a múltat tényleg végképp el akarták törölni. Legfőbb feladatuk és tevékenységük a magyar felső-közép- és alsóbb osztályok, az egész magyar múlt felszámolásában bontakozott ki. Megtölteni a börtönöket, megtölteni az internálótáborokat, s kitörölni ennek a népnek a tudatából a múltnak még az emlékét is. S vele a nemzeti érzésnek a legkisebb megnyilatkozását is, bűnpadra állítani sorban azokat, akik valamiféle megnyilatkozását adták annak, hogy számukra fontos a magyarság.

A magyarországi iskolai tankönyvekből még sokkal jobban kiirtották a magyarság minden jelét, a nemzeti büszkeség, méltóság minden megnyilatkozását, még jobban, mint ahogy azt akár Romániában tették. Még a régi korok magyar irodalmát is a világirodalom részeként kellett tanítani, csak magyar semmi sem lehetett. Petrarca fontosabb volt, mint Balassi Bálint, s a Megszabadított Jeruzsálem barokk eposza fontosabb volt a Zrínyiásznál. Mintha az lett volna a cél: felejtsd el, hogy ki vagy! Ne tiszteld saját értékeidet!

A magyar történelmet is kilúgozva kellett-lehetett tanítani, úgy, hogy abból arra a népre vonatkozóan alig derüljön ki valami. Vesztett csaták népe volt a magyar, a kalandozások kora közel 50 csatájából csak azt a hármat emlegették, amelyben a kalandozó magyarok vereséget szenvedtek. Mindenütt legfőbb, példás helyre került a megszegyénítő augsburgi vereség. Ezzel jellemezték az egészében rablóhadjáratoknak nyilvánított kalandozások méltó büntetését. A 45 diadalmas csata elfelejtődött. A pozsonyi csata, amelynek Magyarország, a magyarság a Kárpát-medencében való megtelepedése végső lehetőségét köszönhetette, teljesen kimaradt a történelemkönyvekből. Folyt az agyak mosása, kilúgozása. Hogy határokon kívül rekedt magyarok is vannak? Teljesen kimaradt a tankönyvekből ez is. Évacska és Géza, mikor 1968-ban először juthattak ki Magyarországra, egy neves, Erdélyből kiszármazott művészasszonyhoz vetődtek, akinek

a kis, 6. osztályos, tankönyvei között ülő és tanuló fiacskájával a mama úgy dicsekedett el, hogy osztályelső. Géza feltette a kérdést:

- Hallottál erről, hogy Erdély?
- Iiigen! Volt az elvékonyodó, elbizonytalanodó végű válasz.
- Mi az?
- Egy város, volt a jó tanuló gyermek magát vesztett válasza.

Nem beszélt rólunk, meg sem említett minket sem a Rákosi-féle, sem majd a Kádár-féle magyar oktatás, hogy vagyunk. Még így sem, hogy határon túli magyarok. Nem. Mi nem voltunk. Magyarország Biharkeresztesnél, és fent északon Esztergomnál véget ért, azon felül és attól északra, keletre, vagy Szombathelytől nyugatra, s Pécestől és Mohácstól dél fele egyszerűen nem voltunk.

Vajon véletlen volt ez?

Géza majd Kölnben egy olyan magyarral ismerkedik meg, aki 1970-ben, 22 éves korában disszidált, és ott kint, Kölnben feltűnt neki, hogy van ott ilyen, hogy Erdélyiek Magyar Egyesülete, Délvidékiek Magyar Egyesülete. Mi ez? Kik ezek? Tette fel valahol a kérdést. Ő soha erről nem hallott. Soha nem hallotta a Csonka ország iskolájában – melyet kiváló eredménnyel végzett el, az egész kimenetele oka is ez volt: jó eredményei ellenére „egészségtelen származása miatt” nem vették fel az egyetemre –, hogy van Erdély, s azt sem, hogy van Délvidék. És hogy van Felvidék. Semmit-semmit. Ott kint döbbsen rá – épp eme erdélyiek és délvidékiek révén – a saját magyarságára is. Mert azt otthon senki és semmi nem tudatosította benne. Mint „fölösleges”, elhallgattatott.

Minden erő azon munkálkodott, hogy a magyar nemzettudat ne létezzen!

És Sztálin – mondták a moszkovita erdélyi magyar kommunisták, akik a moszkvai román küldöttségekbe bekerültek – mindig megkérdezte tőlük: Mit csinálnak az erdélyi magyarjaim? Így. Magyarjaim.

Lett volna a hóhérnak lelkiismerete?

Hiszen az ő vétőjogának volt köszönhető, hogy Észak-Erdély úgy, ahogy volt, visszatérül Romániához. A másik két nagyhatalom vezetői, főleg Amerika, hajlottak volna a revízióra. Így lettünk mi „az ő magyarjai”. És azt is neki köszönhattuk, hogy lett Magyar Autonóm tartományunk. Már ’45-ben feltételként szabta ezt Sztálin Grozának. A román hatalom mindenre rábólint, ha kell, alá is ír bármit, de jó szokása szerint számára sem az ígérete, sem az aláírt dokumentumok abszolút semmit nem jelentenek. S ezt a sztálini kérelmet is sorozatosan „elfelejtik” megvalósítani. Semmiképpen nem akarják, hogy a romániai magyar jelenlétnek bármi jele, nyoma legyen az ősi román földön. Egész addig, amíg Sztálin 1952-ben kategorikus utasítást nem ad a Magyar Autonóm Tartomány létrehozására. Moszkvából nézve ez egy formalitás volt, ennek nem volt semmi jelentősége. Vagy mondjuk úgy: plusz jelentősége. A lenini elvekben volt egy ilyen „kitétel” is: „népek önrendelkezése”. Mivel csak egy kipipálandó dolog volt, hát

már a Szovjetunió létrejöttékor kipipálták. S az egész Szovjetunió belül megalakultak a különböző autonóm területek, Szocialista Szovjet Köztársaságok, és maguk a Köztársaságok. Tulajdonképpen területi szervezési formák voltak, de megnevezettek a népek is, melyek ott éltek. Mindez nem akadályozta azt, hogy Sztálin kénye-kedve szerint deportálta ide-oda nemcsak az embereket, a népeket is. Egyebek mellett a krími tatárokat is áttelepítette valahová Kazahsztánba, Szibériába, a Gulág különböző szigeteire. S az is fennmaradt mendemondaként, hogy a Prut melletti Csöbörcsök nevű legkeletibb csángó-magyar falu népét valamiért – ki tudja milyen bűnükért – Vladivosztozk környékére telepítette. Neki ezek is kizárólagosan vagon kérdés voltak.

Létrejött hát fogcsikorgatva, szovjet utasításra a Magyar Autonóm Tartomány.

Maga az Autonóm Tartomány az emberek tudatában pozitív volt még akkor is, ha ez fentről jött, mert a székelység vágyott – még most is vágyik – az önállóságra, mert önállóak is vagyunk. És élünk anélkül, hogy másnak ártsunk.

S hogy voltak kétkedők is, „vájt fülűek”, örök becsapottságunk miatt hinni már nem tudók, józan eszűek, az is természetes.

Az apámnak a hangját hallom. A magyarság sokkal többen reménykedett, mint hogy egyszerű ígéretekkkel szűrjék ki a szemét... És amikor mondtuk, hogy autonómia, akkor csak legyintett. Volt valami olyan, ő ezt így látta tulajdonképpen, hogy az az autonómia az nem volt akkor autonómia. Nem olyan volt, mint amilyen volt például a svájci autonómia. Ráfogták ezt a nevet. Kaptunk jogokat, de csak szóval. Németországban vagy nyugaton, amikor azt mondják autonómia, akkor ők maguk rendezik dolgaikat. Itt arról volt szó, hogy muszáj volt valamit adni nekünk, ha másképp nem, névlegesen. Babla volt. De akkor úgy nézett ki, úgy nevezték, hogy autonómia.

Azok a fő célok mozgatták a létrehozó román hatalmat: hogy mindennek ellenére, hogy ez a tartomány létezik, semmiféle autonómiája ne legyen a romániai magyarságnak, és hogy semmiféle külön magyar jellege se legyen a tartománynak. De ott volt Moszkva, feléje kellett jelteni. A „parancs végrehajtását” Gheorghiu-Dej összekapcsolta saját ellenzéke, a moszkovita kommunisták kiikszelésével, valahogy ennek ürügyén is tisztogatott, mintha ezért is azok lettek volna a felelősek, hogy ez a sztálini utasítás nem teljesített.

Két legyet egy csapásra!

S így hát a tartomány, ha fogcsikorgatva is, csak létrejön – főleg a kezdeti időkből, amíg Ceaușescu meg nem jelenik a politikai porondon, s talán ezért, vagy csak ezért területi átszervezéseket nem kezdeményez –, egy amolyan enklávéja ez a terület a magyarságnak. Valahogy úgy, mint amikor Guernica fölött megjelent a kisvárost füstbombákkal körbehatároló német gép, hogy aztán jöhessenek a „végrehajtó gépek”, amelyek szőnyeg-bombázással földdel egyenlővé tették a területet, s ott élő vagy bármilyen javakat jelentő tárgy, építmény nem maradhatott. Ha tehetné volna, ide is küldte

volna a román hatalom a füstbombával körülhatároló gépet, de ha nem küldte, a körülhatárolás úgy is elvégeztetik. Arra gondja van a hatalomnak, hogy az ott, a négy székely megyében – Háromszék, Nagy-Küküllő, azaz Udvarhelyszék, Csíkszék és Marosszék – élő románság megkülönböztető elbánást élvezzen, de egyebekben kijelölt terület lesz ez, melyen a régi rombolása erőltetett menetben kell, hogy megtörténjék. Itt alakítják az első téeszeket. Országosan még „csend” van, de itt már járják a területet az aktivisták, s kényszergetik az embereket, hogy mondjanak le javaikról. Önként, „saját kezdeményezésből.” Itt legerőteljesebb a vallás- és egyházüldözés, a hit üldözése. Minden vasárnap, templom időben „külön-pionírmunkát” kell végezni, összejöveteleket, bármit. Különösképpen a pünkösdi búcsú ideje lesz egy célnap, amikor egész Székelyföldet átfogó kulturális vetélkedők szerveztetnek, ebben az esetben még az sem számít végzetes bűnnek, ha azoknak magyar jellegük (is) van. Egyébként arra is van gondja a hatalomnak, hogy a testvériség gondolata éljen. A régi hagyományt, hagyományokat, hogy a vegyes vidékeken – mert itt is voltak ilyenek – ne lehessen csak magyar jellegű rendezvény semmi. Ha másképp nem, idegenek meghívásával biztosítják a rendezvények kétnyelvűségét. Itt, az „autóban” különösképpen fontos ez. Az ország más területein ez nem volt fontos, ott lehetett egynyelvű is – csak román – bármi. Ezt a területet sokkal inkább járják az aktivisták, az országos átlagnál sokkal nagyobb itt a nyomás. A népi nyelvhasználat megtalálta a megfelelő kifejezést is az enklávéra: Kicsi Szovjetunióknak mondják a tartományt, s kicsi Moszkvának a fővárosát, Marosvásárhelyt, ahová még betelepíteni sem szabad már akkor magyaroknak – lezárt városnak nyilvánították, s külön (megszerezhetetlen) engedélyhez fűzik, hogy magyar telepedhessék oda –, miközben elkezdik az erőszakos iparosítást, s egész városrészeket emelnek és telepítenek be Regátból importált lakókkal, „feddhetetlen” többségiekkel. Így lesz a Magyar Autonóm Tartomány „égisze alatt” a kezdet kezdetén majdnem színmagyar városból (1941-es népszámlálás szerint: Marosvásárhely összlakossága 44.933 fő, ebből 42.087, azaz 93,6%-ban magyar nemzetiségű, az egyéb kategória, benne a románság mindössze 6,4%-ot tett ki) ezekkel az erőszakos betelepítésekkel, valamint a magyarság idetelepedésének a megakadályozásával román többségű város. Mintegy a román demokrácia ékes bizonyágaként. Ha nincs a Magyar Autonóm Tartomány, nincs kizárva, hogy ilyen méretű ostrom alá nem veszik ezt a várost, melynek legfőbb bűnévé vált az, hogy „magyar főváros” rangjára emeltetett. S hogy a kezdeti időkben magyar intézményeket is telepítettek ide, orvosi egyetemet, színművészeti főiskolát, engedtek létrejönni itt Székely Népi Együttest, ezekért lakolnia kell a városnak és magyarságának. Nevezhetnők akár vértanú városnak is, olyan hatalmas nyomás alá veszi a román nacionalizmus, mely oda vezényeli megsemmisítő osztagait.

Más területen is igyekszik az ország ezt a számára „kellemetlen” jelenséget minimalizálni. 1960-ban átalakítják és át is keresztelik ezt a nem kívánatos tartományt. A déli

részt – a volt Háromszék megye területét – „visszacsatolják” Brassó tartományhoz, melyet átmenetileg Sztálin tartománynak is neveztek Sztálinváros (= Brassó) székhellyel, s a Dicsőszentmárton és környékével, azaz a volt Kis-Küküllő vármegyével kiegészített, immár néhaivá tétetett Magyar Autonóm Tartomány Maros Magyar Autonóm Tartománnyá kereszteltetik át. Ezzel sikerül elérni, hogy a benne lakó magyarok részaránya 77%-ról 66%-ra csökkentessék.

Így már a tartományi elnök sem kell, hogy magyar legyen. Amúgy már járt a szólás, hogy „az autó magyar, s a sofőr román”. És az afféle szokástörvényeket – mert ez papírra soha nem tétetett –, hogy a tartományon belül fél-hivatalos jellege lehessen a magyar nyelvhasználatnak, szintén sutba lehet dobni. Mert amúgy is: Romániában magyarul? Ki hallott ilyent?

Egyszer Gézának Csíkszeredába kellett mennie, s a szállodában éjszakára egy kétágyas szoba egyik ágyában kapott helyet egy valahonnan a Regátból odadelegált valamiféle pártharcossal, egy nála jó két évtizeddel idősebb „elvtárrsal”. Az elvtársnak este beszélgethették lett volna, s azon szörnyülködött folyamatosan, hogy itt, az ország közepén – Ki hallott ilyent? Hogy létezhet ilyen? – a magyar gyermekek az iskolában magyarul tanulnak. Itt, a románok országában? Jól van – itt engedékennyé vált az elvtárs, hogy úgy mondjam, demokratává –, otthon beszéljenek úgy, ahogy akarnak. De az utcán? S az iskolában? Az iskolában magyarul? Romániában? A románok országában – ezt sokszor ismételte. Szinte önmagát borzolta, idegesítette, ahogy mondott, mondott, mondott. Mert Géza csak hallgatta ezt az embert, hallgatta, hallgatta, hallgatta. S azt mondogatta magában: Szörnyű! S amikor megszólalt, csak annyi jött ki a száján: Aludjunk inkább! Szégyellte is magát, hogy nem tekinti embernek ezt az embert, s nem próbálja neki megmagyarázni azt, amit – látszott – nincs akinek megmagyarázni. Falra borsót hányni? Értelmetlenség. Így aztán a harcos hazafi is abbahagyta morfondírozását. Géza meg azon gondolkodhatott, míg megszabadította gyötrelmeitől az álom, hogy ez az ember vajon provokálta? Vagy valóban így gondolkozik? Vagy mind a kettő egyszerre?

Itt vagyunk közéjük dobva, idedobott, idelökött a történelem, ide, a vadak közé, megvérezve az idők karmaitól, s a vad, ha megszagolja, megérzi a vért, vérré megy.

„Vérszagra gyűl az éji vad!”

Úristen! Mi lesz szelíd arcú népeddel ebben az elvaduló világban? Ahol mint szavak is szemet szúrnak ezek, hogy magyar, vagy hogy másság...

A hatalom sunyi arca... Vagy: a hatalom igaz arca.

A meggyésítés ad majd lehetőséget arra, hogy mindkét szó – az elképzelések szerint örökre – levéssék Románia térképéről.

Minek? Minek még a formális jogok is!

És micsoda idők azok! Rossz mindenkinek, nemcsak neked. Dühöng a terror, dárídózik az embertelenség, a kegyetlenség, a gonoszság. A tüzzel-vassal elv működik, ha kell,

holttesteken át, családok szétzúzásán, apák, anyák meggyalázásán, az emberi méltóság kerékbetörésén át, a józan értelem, a becsület, az emberi tisztaság összemocskolásán át végrehajtatik a Nagy Akarat. Ennek a vezetésnek aljas munkát kell elvégeznie. Kiragadni a földet, a megélhetés biztos lehetőségét az emberek talpa alól. Erőszakkal terelni be őket az irányítottak, orruknál vezetettek szolgahadába. A fő gyilkosok által kijelölt Feladat mindennél fontosabb volt számukra! Nem menti fel őket az, hogy magyarok ők is. Hiszen magyarokat ölnek, magyarokat ütlegetnek, ütlegettetnek, fosztatnak meg javaiktól, emberi méltóságuktól, szabadságuktól, az évezredek életmód folytatásának a lehetőségétől. Amiben egyébként ők is szolgák, az embertelen eszme szolgái...

56 fénye

A fény dereng a tájon... Sápadt, erőtlen fény. De fény...

S ebbe a derengő fénybe ragyog bele 56 csodálatosan feltörő, az egész világra rásugárzó, az egész világnak reménységet adó fénye.

A szovjet birodalom sötétség-falán egy parányi repedés nyílik. Repedés, melyen belopakodik egy pici-pici fény. A Sztálin halála, Sztálin halála ad alkalmat? okot? Vagy inkább lehetőséget erre. Az utód – Nyikita Szergejevics Hruscsov – híres XX. kongresszusi beszédében, talán saját hatalma megszilárdításáért, talán a háttér-erő érdek-sugallatára feltárja a sztálini önkény némely jelentkezését. S ezzel fakad a parányi fény, s nyílik számára a rés – parányi, kicsi, de rés – a sötétség falán. És egy-egy deszka le hull a Gulág kerítéseiről, kapuiról is, kifele nyíló rés ott is, melyen egyikét-másikat a szerencsétleneknek, a Rabok rabjainak visszaengedik övéikhez, családjukhoz, vissza a szovjet polgári életbe. És megengedtetik, hogy a volt rabok megszólaljanak. Így jelenhetik meg a szörnyűségekre elsők fényt derítő könyv, az Ivan Gyenyiszovics egy napja... Szolzsenyicintől, majd a Gulág szigetei...

Létezik, hogy ne tudtak volna ezekről a szörnyűségekről?

Valószínű tudnak. Vagy valamennyit tudnak. Mert nemcsak a rettegés, a rettegtetés is ott van a levegőben a rendszer szükséges eszközei között. Hogy te félj, rettegj, légy felkészülve, hogy a Te számodra is készen áll a hely, bármikor rád is sor kerülhet. Itt inkább az lehetett az újdonság, hogy a némaság lakatai nyílnak meg. Hogy lehet beszélni ezekről a szörny-dolgokról. Hogy a Sötétség Birodalmi témává válhat. Hogy le lehet írni, vagy kimondhat az, hogy szörnyű! Hogy iszonyat! Hogy a rendszer maga szólal meg önnön embertelenségéről! Ha múlt időben is, mert ugye azért arra vigyáz a hatalom, hogy minden csak a múltra vonatkozhassék, a jelen maradjon továbbra is napfényes, gyönyörű, nagyszerű jelen, de azon a repedésen mindenképpen beszűrődik egy

parányi kis igazság... Ráláttató, megláttató. Vagy inkább így: megengedett. Valamiért kimondani megengedett ...

A valamin lehet töprengeni.

Mégis csak van Jó? Lenne Jó? Jó, mely föl-föltűnik, elő-előlopakodik üldözöttségéből? S igaz lenne, hogy örök harcot vív a Rossz ellen, és most teret kapott volna?

Hogy itt, ekkor, a sötétségnek ebben a szörnyű birodalmában, a lenini eszmék győzedelmeskedésének a földjén belülről jönne, csak úgy belülről ugrana elő ez a jó, nehezen hihető... Valami külső cél kell, hogy legyen e mögött a Jó mögött is. A maga módján ez is a Rossz érdeke lenne? Hogy a Rossz, ez az ördögi Erő ezzel a parányi jóval is megerősítse, megszilárdíthassa állásait? Lehetséges ez is. S akár ezért, akár azért, de ama kis beszüremlett fény terjedni kezd. Mert ha megjelenik a fény a sötétség földjein, ha egy pici is a tenger éjszakában, messzire világlik. Azt rejteni, elrejtetni, észrevétlenné, nem láthatóvá tenni már nehéz, szinte lehetetlen.

Ez történik valahol 1956 előestéjén is. Elindul egy „erjedési” folyamat. Hogy ezt az erjedési folyamatot gerjesztik valahonnan, vagy csupán csak megengedik, hogy gerjedjen, nehéz lenne megmondani. De gerjedni kezd, terjedni kezd, és olyan jó ez, olyan szép ez, hogy te, a fénytől megfosztott megpillantod, megpillanthatod a fényt, mely ha csak egy-egy szemvillanásnyi időre is, de betölti, betöltheti a lelkedet, s felébreszti benned a reményt. A Jó reményét! A sötétség végének a reményét! Annak a reményét, hogy pirkad a hajnal, ébred a világ, s véget vet ennek az iszonyatnak!

Hogy Magyarország ki volt-e jelölve erre, hogy itt éledjen, éledhessen, pislákolhasson fel valami láng, valami szükséges, mellyel, mely által győzedelmesked(het)ik és megerősöd(het)ik ismét a sötétség, vagy csupán alkalmassá nyilvánított, vagy nem is nyilvánított alkalmassá, hanem alkalmassá vált, ezt is nehéz megmondani. Sok jel mutat arra, hogy háttérerők is közrejátszanak, hogy az a gyönyörű fény terjedjen, terjedhessen. És terjed is. A „tenger pusztaság” mérhetetlen sötétsége adva van ahhoz, hogy terjedjen és messzire világíthasson. Terjedni kezd hát a Petőfi Körben, terjedni kezd az egyetemi ifjúság körében és egyszer csak... Egyszer csak lángolni kezd a föld, az ég, lángolni kezdenek a lelkek. Tünelmes gyorsasággal lobban a láng...

Csoda történik a hihetetlenül aljas és silány, velejéig romlott világban. Az emberiség történelmének az egyik legaljasabb világában. De: egy szabadságszerető nép földjén. Egy olyan nép földjén, amelyik a történelem során nem egyszer volt képes csodákat művelni. És ezek mind közrejátszhatnak, hogy a csoda megtörténhetik...

Október 23-át írunk... Géza a rádió mellett zsugorog... Az éter hullámai közel hozzák a helyhez, a helyzethez, amikor Európa szívében, Európa közepén, Budapesten, Szegeden, Debrecenben, több színhelyen is egyszerre forrósodik fel a föld. Pest tüntet, Debrecen tüntet, Szegeden gyűlésezik a diákság. Budapest népe az utcákra özönlik, és váratlanul lobogni kezd a láng.

Forradalom, forradalom, forradalom!

*„Feltámadott a tenger, a népek tengere,
Ijesztve eget-földet, szilaj hullámokat vet
Rémítő ereje!”*

Lehet, hogy a Rossz Ereje is ott volt mögötte. Hogy a Rossznak szüksége volt a vérre, hogy megnyalhassa diadalában a száját. Voltak már előzetes példák rá. Berlin és Varsó. Itt is és ott is megengedett ez kis csetepaté, melyet le lehetett verni, s a provokált romokon meg lehetett terpeszállásban a rendteremtés rémítő fegyverével állni! Fegyverek dördülnek el ott is és itt is. Ám itt a fegyverek ropogása szinte pillanatok alatt oly magasra szítja a lángot, ami szinte elképzelhetetlen a zsarnoki Erőnek. Mert ott van azok mögött a lángok mögött tíz rettenetes év, talán a magyar történelem legrettenetesebb tíz esztendeje, ott az ártatlanul legyilkoltak ezreinek vádoló, lelkekben vonagló emléke, ott a dühöngő horda, Rákosi, Farkas Mihály és Gerő Ernő (egy nemzetet meggyalázó) bosszúhadjárata. És érzed most, az egész nemzet érzi most, amikor provokációk, háttérprovokációk is történnek, ál-„beismerések” is történnek, mert őszinte beismerés nincs és soha nem is lesz gyilkosok részéről, csak hazug beismerés Rajk László újratemetésével, vértanúvá való kikiáltásával... De hogy ilyen elementáris erővel lobbanhat föl a láng, a mögött nem ezek a képmutató álkönnyek és ál-mosakodások, hanem a tíz év rettenete, iszonyata van. És a nemzet nagysága van. Azé a nemzeté, mely történelme során annyi-szor támadt már föl szinte-halálából! Melynek természete: ha lobban a szikra, jönnek a lángok! Ez történt a végvárakban, s ez történt a Nagyságos Fejedelem hazatértekor. És ez történt a Talpra, magyar! hívó szavára.

Ez a nemzet nem tűri a sötétséget, és ennek a nemzetnek a vasszegekkel veretett teste újra és újra megvonaglik, újra és újra föltápaszkodik földre tiportságából. És felemelkedik, megrázza magát, és azt mondja: Elég!

Ama október 23-án elkezdődik hát a Csoda, a 12 nap csodája.

Ama október 23-án elkezdődik az emberiség talán legtisztább forradalma.

Tiszta forradalom, mely szembefordul a vérengző Rosszal, szembe a Szörny hatalmával, szembe a tobzódó bűnnel! A világra ráterpeszkedő Erővel! Az Embert mélységbe, soha nem látott mélységbe döntövel, az embertelenségnek a fél világot uraló, és az egész világot uralni akaró büntengerével. Mert a Rossz nem csak Moszkva fölött uralkodik! Ott terpeszkedik – más köntösben, más arcot öltve – Washingtonban is, Londonban és Pekingben, Bonnban és Berlinben, mindenütt és mindenütt... És a világnak egy pici pontján, ha csak 12 napra is, de hullnak a láncok, csörömpölve a földre hullnak, s a széptől és nemestől, a lehetséges Jótól megrészegült tömeg, megrészegült Nemzet megteszi a maga csodáját. Védi még a bűnösöket is, elutasítva a gonosz mindenféle, még büntetés formájában való jelentkezését is.

Csoda, csoda, csoda! És Reménység! A Feltámadás reménysége ott, Magyarország, a

régi Magyarország egyik letiportabb darabján, Erdély földjén is! Kolozsváron, Csíkszeredában, Brassóban és Sepsiszentgyörgyön, Szatmáron és Nagyváradon, s egész Sóhajföldön is! Ahol a szépséget a lelkekben lehet, a lelkek titkos rejtelseiben, lakatokkal bezárt rejtelseiben lehet csak megélni! Itt, ahol még mindig szilárdan áll a sötét, sötétség borul az országra, a lelkekben itt is kezd fényleni a fény. Itt nincsenek tömegek az utcán, nem szavalják Bem szobránál a Nemzeti dalt, nem tépi ki a tömeg a piros-fehér-zöld zászlók közepéről a kommunizmus világ-rettenetét, világ-silányságát megtestesítő, azt satnyaságával is szimbolizáló címet! Itt a piros-sárga-kék lobog mindenütt, gyakorlatilag semmi sincs, csak öröm van, csak mosoly van az arcokon, s a fény elönti a szíveket.

Ilyen jó magyarnak lenni talán eddig itt, ezen a földön 1944 óta sohasem volt. Ezen az elárvult földön, ezen az eladotton, ezen a kifosztotton, ezen a szerencsétlenen.

De rejtened is kell arcod fényét, leplezned kell lelked örömet!

Mert itt a sötétség sötétség, a fény rejtett fény, még ha az egész világot árasztja is el, akkor is, az öröm csak titkolt öröm lehet.

De van öröm, van mosoly az arcokon még akkor is, ha Te félsz... Mert tudod, mi az a sötétség, s azt is tudod, mi az: félni...

24-én este Kolozsváron a képzőművészeti főiskolásoknak Diáktanács alakuló gyűlésük van. A hatalom ebben a rés-repesztő világban engedményeket akar tenni itt is a fiatalságnak. Így engedik meg, hogy diáktanácsok alakuljanak a „demokrácia jegyében”. S alig ér véget a gyűlés, a Képzőművészeti Főiskola frissen választott diák-vezetőségét letartóztatják. Úgy viszik őket a börtönbe, hogy csak majd 3-5 év múlva tudják meg, hogy Magyarországon forradalom volt, s hogy ott lángba borult az ország. S talán ők is azért kell, hogy olyan súlyosan szenvedjenek, mert bennük is csírájában fojtja el a hatalom a szikra itteni kirobbanását, fellobbanását. Aztán Temesváron is pisszenni mer a diákság, ott is megtelnek a börtönök! Nehéz lakatok kerülnek a csikorgó vasajtókra, melyeknek a fény terjedését kell megakadályozniuk! Hogy az a fény ott maradjon elrejtve a lelkek mélyén.

Románia az egyik legsötétebb ország!

A sötétség birodalmának egyik legsziklaszilárdabb pontja.

A félelem egyik legbiztosabb földje! Félelem fent – Budapest fényétől –, és félelem lent a zsarnokság szörnyű erejétől. De vannak félelem-legyőzők itt is, Sóhajföldön is, ifjak, jövő fele fordított arcúak, a jövőbe sóvárogva nézők, akik elindulnak gyalog, vonaton, lopva, bujkálva Magyarország felé. A határ felé – melyen vasfüggöny van leeresztve, s melyet állandó reflektorcsóvák pásztáznak végig éjszakánként –, átjutni mégis valahogy ott, s megízlelni a „tünde fény”-t, a „futó századok ritka ék”-ét.

A fő ok az volt, miért az iskolából kirúgták, hogy a forradalom kirobbanásának a napjaiban négy diák, köztük Moyses Márton ki akartak szököni Magyarországra. Kettőnek sike-

rült, de Mártonnak nem sikerült. A baróti iskolából azért kicsapták, s tulajdonképpen ez indította el élete tragédiáját. Az, hogy látni kezdte a kort. Csak annyi bűne volt. Elég ahhoz, hogy életével kelljen majd fizetni érte.

A Bolyai egyetem diákjai – magyar diákok magyar szívvvel, ha rejtve is, de magyar büszkeséggel, a szabadság csak ránk jellemző szeretetével – rejtett indulataikat a halottak napja közeledésében élik ki. Kolozsvár pantheonjában, a Házsongárdi temetőben rendezik a jeles magyarok sírjait. Csak ennyit. Rendbe teszik a sírokat. Aztán november elsején virágokat visznek a sírokra. A legjelesebbeknek, a nemzet nagyjainak a sírjára.

Síron virág! Amikor Ott újra emberek halnak a szabadságért, Itt: síron virág!

Áttételes pótcselekvés.

Fekete szalagok kerülnek a gallérokra. A Gyász fekete szalagjai. Fekete szalagok halottainknak. Halottaink emlékére. És virágok halottaink sírjára. Ennek akkor fel se szabadott volna tűnnie, hiszen: halottak napján mindenki a halottaira emlékezik. Az egész város. Az egész ország. Mindenki viszi a halottainak a virágokat. Ezt még a hatalom sem tudja megakadályozni még akkor sem, ha az emberség, a kegyelet bármiféle megnyilvánulása ennek a hatalomnak aligha sajátja, aligha jellemzője. Megy hát, szabadon mehet az az egy-két tucatnyi diák.

Magyar diákok.

S váratlanul kezdenek hozzájuk csatlakozni. Egyszer csak észreveszik: sokasodnak. Ilyenkor láz vesz erőt az emberen. Tömeggé sokasodnak, tömeggé lesznek. Kettős érzés vesz erőt rajtuk. Valamiféle öröm, de félelem is.

Mi lesz ebből?

A tömeg nő! Sokasodik. Akkor, ott, a pillanat lázában. A pillanat fűtöttségében. Akkor, amikor odaát győzött a forradalom. Nagy Imre már bejelentette: Magyarország kilép a varsói szerződésből, s kinyilvánítja országa semlegességét. Mindennek a tudata ott hömpölyög, ott bolyong az emberekben. Csodálatos napok, gyönyörű napok, a csoda fénye, s maga a fény alig ismer határokat. S bár Romániában áll az állam terrorgépezete, itt csak ennyi történik: gyertyák gyulladnak a sírokon, s tömeggé duzzadnak a gyertyagyújtogatók. Megy a tömeg Dsida Jenő sírjához. Valaki olvassa:

„Megtettem mindent, amit megtehettem,

kinek tartoztam, mindent megfizettem.

Elengedem mindenki tartozását,

felejtse el arcom romló földi mását.”

Kriza János sírjához megy. Berde Mária sírjához megy. Szenczi Molnár Albertéhez, az Apáczai Csere Jánoséhoz... Mindenütt előáll valaki, s mond valamit. Mond valamit arról az emberről, aki ott nyugszik.

Hömpölygő tömeg a temető útján. Vannak még sírok, ahová menni kell, mert Erdély magyarságának legnagyobb sírkertje ez. És a tömeg növekszik.

A helyzet forró, forrósodik.

A kijárat kapu felé kell menni. Igen. Menjünk most Szentgyörgyi István (a magyar színjátszás hőskorának nagyszerű alakja) sírjához. Géza – mert az ő vállát is nyomja a teher, hiszen ő is egyik kezdeményezője volt a nagy napok hangulatában a nagyjaink sírjánál való tisztelgésnek, s felméri a helyzet kettős arcát, annak gyönyörűségét és veszélyességét itt a tovább is sötétség viágában – a sír peremére lép és megszólal:

A halottak napja mindig szomorú, az idén kivételesen az, hiszen 25 ezer embert gyászolunk.

Az a hír járta, Budapest forradalmának, mely akkor úgy tűnt, hogy győzött, 25 ezer áldozata van.

Egy perces néma csenddel adózzunk új halottaink emléke előtt...

Csend.

Aztán valahonnan a némaságból, az emlékezés csendjéből felcsendül:

„Isten, áldd meg a magyart, Jó kedvvel, bőséggel. Nyújts feléje védő kart, Ha küzd ellen-séggel. Balsors akit régen tép, Hozz rá víg esztendőt, Megbűnhődte már a nép a múltat s jövődöt.”

Remegnek az ajkak, csorognak a könnyek. Ez itt Erdélyben tiltott ének. De ki gondol itt tilalomra? Felcsendül a másik imádság dala is:

Hazádnak rendületlenül, Légy híve, óh magyar...

Áldjon vagy verjen sors keze, itt élned, halnod kell.

Tíz vagy 12 év óta először zendültek fel Erdély földjén a nyilvánosság előtt többszázas tömeg ajkán ezek a dalok. A megpróbáltatott nemzetnek ezek a szent imádságai. És majd újabb 33 évnek kell eltelnie, amíg újra megszólalhatnak... De ezt akkor nem tudhatja senki. Azt sem tudja, hogy mi lesz most. Csak a csendet érzi mindenki, a szent csendnek a hatalmas méltóságát. A csendét, melyet nehéz volt megtörni, de meg kellett törni.

A sír köpereméről az „elébb szóló” folytatja szavait:

Felkérek mindenkit, oszoljunk szét, mindenki menjen csendesen haza!

Gézát valakik behúzzák egy bokorba, bundasapkát nyomnak a fejébe (addig hajdonfőtt volt), egy idegen kabátot tesznek a vállára (addig kiskabátban volt –, gyönyörű, derűs és meleg volt ez a november elseje), s a fülébe súgják: *„tűnj el, mert letartóztatnak!”* A sapkát és kabátot majd akaszd fel a diákotthon folyosóján valahová. Megtaláljuk!

És Géza eltűnik. Sötét ösvényeken botorkál egy messzi, valahová a Tordai útra nyíló rejték kapu felé, ahol kitántorog az éjszakába.

Fél. És boldog is.

Addigi két évtizedes élete legboldogabb napjai voltak ezek.

Géza megy az úton. Messziről látja közeledni egykori katonatársát, egy nyurga, magas román fiút. A nyurga fiú úgy jön szembe, látszik az arcán, hogy mondana valamit.

Óvatosan felméri a helyzetet, van-e a közelben valaki, aki meghallhatja, majd egy pillanatra közelébe sodródik, odahajol a füléhez, az arcához, s suttogva mondja:

„Csodálom a népedet!”

S már megy is tovább.

Gézán végigzsong valamiféle megfoghatatlan öröm. Íme, ők is, ők is tudják, mi az, hogy rabság, s ők is tudják, milyen szép is a szabadság. S milyen felemelő a szabadság zászlaját lobogtatni. S ebben a pillanatban elfelejt minden rosszat, ami onnan, arról az oldalról népet érte, s magához ölelne minden románt. S arra gondol, be jó lenne, ha tudnánk – mi is és ők is –: sorsunk közös!

„S ah, szabadság nem virul a holtak véréből...”

Azt a zászlót, a szabadság zászlaját, meg kell fogni, azt a zászlót magasra kell tartani.

Kellene! – érzi Géza, de tudja, hogy itt még tart a sötétség... A sötétségben derengi be arcunkat az ide is ellopakodó fény.

Négy nap múlva tankok verik fel Budapest hajnali csendjét. *„Itt Nagy Imre beszél, a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának elnöke. Ma hajnalban a szovjet csapatok támadást indítottak fővárosunk ellen a nyilvánvaló szándékkal, hogy megdöntsék a törvényes magyar demokratikus kormányt. Csapataink harcban állnak. A kormány a helyén van. Ezt közlöm az ország népével és a világ közvéleményével.”*

Aztán az Írószövetség nevében Veres Péter mondja el könyörgő szövegét a világ népeire. *„Segítsetek, segítsetek, segítsetek!”* Ajtócsikorgás, vége...

Majd később Kádár János szónokol. Megalakult a munkás-paraszt kormány...

Ha a jó föl is támadt, 12 napot élhet csupán az őszben, 12 napot tarthat ez a boldogság a nagy-nagy boldogtalanságban. S akkor elkezdődhetett újra a Rossz rémuralma.

Miért? – kérdezed. Miért kellett ennek így lennie? Olyan jelek is vannak, Moszkva mérlegel. Mérlegel, mert akkor, a hidegháború kellős közepén mérlegelnie kell. Lehet ebből világháború? Ki az erősebb? És már akkor tudja mindenki, bárki, hogy a háború az egész emberiségre végzetes lehet...

Csak egy meggondolatlan gombnyomás, és vége a Földnek, vége a Földi Életnek, kultúrának.

56 tétje tehát óriási tét. Győzhet a Jó!

Kelet igaz embere akkor még hiszi saját vakságában, ott, a vasfüggöny mögött, hogy az a vasfüggöny valóban kettéosztja a világot. A Rossz birodalma csak itt, ama függönynek ezen az oldalán van. Túl valami más van. Valami jobb van. Ez a szörnyvilág csak az ő világa.

Hogy ez az oldal milyen, tudtuk, éltük. De hogy az az oldal... az az oldal milyen, azt nem tudtuk. S hogy harc van a kettő között, azt láttuk, de azt nem, hogy ez a harc nem lényegi, hogy ez a harc ugyanannak az Erőnek a kétféle megnyilatkozása közötti

harc. Lehet, hogy voltak, akik ezt tudták, de itt, a vasfüggöny mögött bárki is aligha. Még a világháború sem keltett gyanút, amelyben az és ez az oldal egy és ugyanaz az oldal volt. Utána indult a hidegháború világ-beccsapósdija. Még Kennedy halálából sem tudta levonni a következtetést a józanul gondolkodó ember... Hogy Kennedynak is ugyanazért kellett meghalnia, amiért nem győzhet 56 tiszta forradalma sem. Itt tiszta forradalom nem kellett. 1848 magyar forradalma sem kellett. Csak a Nagy Francia Forradalom típusú forradalmakra volt szüksége ama erőnek már akkor, régen. És Nagy Októberi Forradalom típusú forradalomra. És Károlyi Mihály és Kun Béla forradalmaira... Mert azok az ő forradalmaik voltak. És 1848-49 vagy 1956 magyar forradalmi nem voltak az Ő forradalmaik. Tehát 1956-nak világpolitikai okokból kellett elbuknia. S már akkor kiderült, nincs Jó oldal. Sőt: még két oldal sincs. Csak egy, ugyanaz, ugyanaz az oldal két arccal. Hiába hát a végsőig való kitartás, hiába a sóvárgó tekintetek... A Jónak nem szabad győznie! És Magyarországon főleg nem. Nem azért volt Trianon, majd 1947. február 10-én Párizs, és nem azért voltak a népiro akciók, malenkij robotok és partizánakciók, hogy most győzzön a Jó! Hogy Magyarországot föltámadjon.

Magyarországnak nem szabadott föltámadnia.

A Jó győzelme ott sem kívántatott, sehol sem kívántatott. Mert a Jó győzelme megrendítheti az Erő világalalmát.

Jaj hát, világ, Világ!

És jaj, Népem, népem...

Népem: te csodálatos nép, mely ekkor még hinni tudsz a jóban. Hinni tudsz a Jó győzelmében. Te beccsapott, te, akit újra ki kell végezni. Harcod lehetőség lesz, lehetőséget ad az Itt is Ott is Rosssznak, hogy téged újra ki tudjanak végezni. Nehogy azt hidd, hogy Örök a Jó! Hogy győzhet a Jó!

Egy pillantás történt csak a történelemben, egy felpattanó pillantás, beletekintés a fénybe. A fénybe, melyről hitted, a szabadság fénye. S azt is hitted – egy pillanatig, egy történelmi pillanatig –, hogy győzhet, szétterjedhet a világon. Jó volt ezt hinni, ha csak annyit, addig, addig a pillanatig, mert ezek a pillanatok szépíthetik meg az életedet.

Géza ha végiggondol az életén, talán ez a 12 nap volt a legszebb. S talán ennek a 12 napnak köszönheti, hogy az lett, aki lett. S hogy most hat évtized távlatából is azt mondhatja: érdemes volt élni! Szép volt élni! Szép volt sóvárogni a fényre, és hogy jó magyarnak lenni. Még itt, Erdőelvé, a leszakított magyar földön is, itt a mindig-éjszaka sötétségében is. Csak véletlen, hogy ezekben a napokban ragyogott fel életében egy másik fény is, a teremtés csodájának a fénye. Mely megosztottságunkból adódik, abból, hogy az Egyet szétválasztotta Isten, két féllé tette, és hogy ő – ez is 56 csodájának is a része – épp ezekben a napokban, talán a közös örömben, talán arcaik közös mosolygásában találta meg a „milliók közt az egyetlenegy”-et. Aki attól a pillanattól betöltötte az életét.

Nemcsak szépséggel, örömmel, de szorongással is.

Majd fél éven keresztül úgy fog kezdődni számukra a nap, hogy Évácskával minden reggel találkoznak, hogy tudja Évácska, ha nem jön, elvitték az éjszaka.

És hogy nem vitték el, mintha ez is azért történt volna, hogy ők majd, öt év után egyek lehessenek. Megszépiítsék egymás életét a Rossznak ebben a szörnybirodalmában is.

Milyen csodálatos ez: a kettő egy.

Ez adja a Vágyat, a másik nem titkainak a Vágyát, adja az érintés örömét, a simogatás örömét. S ha elszakadsz, elszakít a sors, elszakítana a sors, ez az öröm még az elszakított-ságot is elviselhetővé tenné... Ezt Gézának csak majd később, az örök elszakítottságban, az örök visszafordíthatatlanságban kell megismernie. Addig kegyes volt hozzá sors. Kegyes volt, hogy várhatott, kerek öt évet vár a beteljesedésre, a vágyott pillanat eljövetele, és ez is szép volt, ez is gyönyörű volt, megtartóztatni magadat, mert a titok titok, s az érzés szent. Ez is értelmet ad az életnek. Azt az egyet megbecsülni, nem letiporni, nem leteperni, uralkodni magadon, s úgy szeretni, úgy vágyani, hogy tiszteletben tartani azt, ami a másinak is érték. Érték mint tisztaság, s neked is érték – mint titok.

Az élet szépségének a része az is, hogy szilárdan tudj állni a lábodon, s ott, a fertőben, a világ mocskában te lelkileg is tisztán tudj állni. Magad előtt s kedvesed előtt. Ez a tisztaság is széppé teszi az életedet. Ez az erkölcsi erő.

Miért kell jönnie a fájdalomnak?

Miért nem öntheti be a világot a boldogság?

A Világ Szennye terpeszkedik, terjeszkedik. Amikor a Hatalom, ez a győztes, vagy itt fent maradt rossz keresi a bűnösöket, téged is vallatósztalhoz ültetnek.

Miért gondozták a sírokat? Mert azok a sírok a mi nagyjaink sírjai.

És miért tettek fekete szalagot? Mert nálunk Sóhajföldön az a szokás, hogy halottak napján fekete szalagot teszünk. Emlékezünk a halottainkra.

De te osztottad a szalagot?

Géza egy pillanatig megdöbbent. Ezt is tudják?

Elmentem szalagot vásárolni – mondja, s elővettek egy nagy tekercset. Hirtelen eszembe villant, miért kelljen annyinak idejönni. S megvásároltam az egészet, ezzel akarva segíteni, hogy a társaimnak is legyen.

– Igen?

– Igen!

Hazudott hát. De ebben a pillanatban büszke a maga hazugságára. Mondhatta volna azt is: nekem is adták. Ki adta? Nem tudom. De valami azt súgta, vállald magadra.

Az élet majd számtalan helyzetet hoz, amikor vállalni kell. S mindig tisztább vállalni, magadra vállalni még azt is, amit nem te tettél, ha az a tett jó, tiszta cselekedet, mint örökké csak háritani. Megpróbál úgy élni, hogy a lehetőség szerint az igazat mondja mindig. Vagy vállalja azt, amit vállalnia kell.

Hogy ama Gondviselés, melynek a létét már Erzsike észrevette, ezért védte? S a tisztaságot védte vele, védte benne? Mert tisztának kellett maradni, a bűnnel semmi formában azonosulni nem szabadott! Erkölcsi normájává vált. A gyilkosok közé nem állni soha, semmilyen formában. Se szóval, se tettekkel. A kényes helyzeteket megkerülni, s ezen az úton maradni minden módon.

Nehéz volt?

Nem volt nehéz.

Vajon nehéz ott, a poklok poklában tisztának maradni? Egyenesnek, becsületesnek maradni?

Nem, nem volt nehéz! Azoknak lehet a nehéz, akik egy picivel nagyobb falatért bemocskolják magukat. Itt lödörögnek közöttünk, s ahogy közelednek felénk, mind elhallgatunk. Utálattal, megvetéssel vagy csak gyanakvással nézzük őket. Mert érezzük róluk a gyengeséget. Nekik a nehezebb!

Ötvenhat minden fájdalomon túl is csodálatos még akkor is, ha ott is és itt, a leszakítottságban is, a kettős elnyomás másika, a résen álló elnyomó utóhatalom ott, s a román hatalom itt kihasználja ezeket az eseményeket arra, hogy fejeket vegyen. Hogy megbüntesse a jónak még a szándékát is! Gátlástalanul öljön, büntessen mindenkit, bárkit, aki nemcsak hitte, akarta is a Jót.

Fejek vétetnek – tömegesen – Magyarországon. És fejek vétetnek Erdőelvéen. Aki egy fejjel az átlag fölé emelkedett, mert itt gyakorlatilag semmi sem történt, csak annyi, hogy ama halottak napján gyertyák gyúltak, aztán annyi, hogy gyermekek, fiatalok álmodozni kezdtek a szabadságról. S mégis csak elkezdődik itt is a tisztavirágéletű ébredés... Meg kell állítani, meg kell akadályozni tömegmegtorlással, tömegleszámolással, fejek vételével.

Erdélyben az egész magyarságon áll bosszút a hatalom. Itt 56 arra ad alkalmat, hogy megfélemlítse a nemzetünket, s a gondolkodó réteget, azokat, akik egy fejjel az átlag fölé nőttek-nőnének, „egyenlőssítse.”

A másik, akit elítéltek, Odorik atya, Szentmártoni Odorik, aki titkos ordinárius volt, tehát titkos püspökhelyettes Temes megyében. Amikor évekkkel később mondom: Odorik atya! Hogy tud ilyen jó és kedves lenni hozzám? Tudniillik, ha nincs édesapám, akkor esetleg nem jut börtönbe. S Odorik azt mondta: Fiam, közülünk a legjobbakat valamilyen oknál fogva így is, úgy is bezárták. Úgyhogy neked ne legyen apád miatt lelkiismeret-furdalásod. Légy büszke rá, hogy azt tette, amit tett! És hogy ember tudott lenni ebben a szörnyű embertelenségben.

Az ébredés? Mire ébredsz, Ember?! Az újabb és újabb szenvedésekre? Benne vagy a világban, ebben a szörny-világban, s vedd tudomásul, hogy hinni is bűn! Bűnöd, hogy hiszel még a Jóban, s ezért újabb szenvedések várnak rád. Csak annyi történt, hogy felvillant egy pillanatra a fény, s az alkalom megadatott, hogy újra szűknek bizonyuljanak a börtönök. És hogy újra félelem boríthatassék a tájra...

November, december, január, február, március, április... Gézát minden éjszaka keresik, ellenőrzik, hogy bent alszik-e a bentlakásban.

Minden éjjel!

Közben három társával eltávolítják a KISZ-ből. Bűnük az, hogy az ő diáktársaik nem szavazzák meg a magyarországi események megbélyegzését, s a Kádár-kormány üdvözlését. Jönnek a küldöttségek, be a tanítási órára, felolvassák a megbélyegző-üdvözlő nyilatkozatot, majd: elvtársak, mindenki tartsa fel a kezét. A diákság rákönyököl a padokra, lesüti a szemét, senki nem szól, senki nem reagál. Illetve azzal reagál, hogy nem tartja fel a kezét, s ezzel fejezi ki: feltámadott... Hogy vállalja a feltámadás bűnét!

Valamikor januárban diákgyűlést hívott össze az egyetem vezetősége, s a négy fővádlottat, akiknek – szerintük – tenniük kellett volna, hogy ez a szégyen ne essék meg, kizárják az ifjúsági szervezetből. Aztán: jön a megtorlás. Április elején tömeges letartóztatások. Tucatnyi diákot letartóztatnak. Géza nincs közöttük... Őt valami erő, Isten tudja, milyen erő, védte.

„Hidd el fiúkám, téged a Gondviselés óv” – mondja Erzsike.

Géza szinte szégyelli magát ezért a gondviselésért.

Titkon úgy érzi, mégsem tett meg mindent.

Nem, nem tett meg mindent. A nagy, mindnyájunkra ráborult félelem őt is beborította.

Mert hanem?

Vagy helyette is mások szenvednek?

De akkor nem igaz az Isten!

Vagy ezért van az, hogy ha nem ott, itt kell szenvedned?

Szaladsz – nincs hová –, belekiáltasz a percbé, a sötétségbe.

Állj!

Állj! Ugatnak a kutyák...

És a távolban hiéna bög.

Vagy csak a sötétség?

Soha nem tudjuk, mi a Gondviselés célja velünk. Vagy hogy mi a Lét célja velünk.

Mégis csak lenne a Jó?

Mégis csak lenne valahol Jó? Isteni erő? Isteni Jóság? Mely ott örködik felettünk, akik úgy, ahogy mégis csak harcolunk a Rossz ellen? Lépteinkkel, mozdulatainkkal, titkolt vagy kimondott szavainkkal? És a rossz hatalma csak látszólagos lenne? Még akkor is, ha mögötte ott a hatalmas Erő! Világerő! Szörnyerő! Mely annyi szenvedést zúdít az emberiségre. S melynek csak egyik arca a Leniné, a Lenin szörny-arcára teremtett Rend.

Van másik arca is. Aljas és gonosz arc az is!

Vagy mind a két arc ugyanaz az Arc?

1956 után többet kell szenvedni. Sokaktól elvételük még az a relatív szabadság is.

Hogy emberek újabb tízezreit tartóztatják le, és hogy vérbírók hirdetik a halálos ítéleteket nemcsak ott, itt is. Hogy jaj és jaj és jaj megint és ismét. És szép volt mégis. És bebizonyosodik mégis, hogy az emberek lelkében él a Jó vágya, és ez a vágy szépség, ez a vágy lélekemelő vágy, s már maga csak a vágy megszépíti az életet.

Könnyen vagyunk hajlamosak, hogy átcúsúszunk a magunk történetére. Pedig 1956 nem egy vagy tíz vagy ezer embernek, az egész magyarságnak, sőt, az egész világnak a csodája. Csoda a késő őszben, tavasz a tél küszöbén. Miközben hullottak a fákról az őszi levelek, az ősz megsárgult levelei, tavasz ébredt a szívekben. Ha csak egy pillanatig is, de tavasz. Gyönyörű, gyönyörű, gyönyörű...

Miközben ott magaslott a magyar kereszt.

Ott fent a Kárpátok ormain.

A hős nemzet hősiessége megmarad hiába-hősiességnek, a kereszt, a nemzet keresztje biztosan áll. Uralja, tovább uralja az elveszett és a maradék haza ormait.

Lappangó élet

Az élet rendje: egyszer rálépsz te is az útra, kapsz vagy vállalsz egy feladatot, melyet végezned kell. Géza mint a Bolyai Tudományegyetem filológia szakának utolsó végzőse. A következő évben majd „egyesítik” az egyetemet, miután a román hatalom a neki szánt történelmi kirakat-feladatát „elvégezte”, többé már nincs szükség rá. A demokratikus Romániában nincs nemzeti megkülönböztetés, minek hát a magyar egyetem.

Még itt, a „jogegyenlőségnek” ezen a megpecsételt földjén is áldozatokat követel az egyesítés. Szó szerinti áldozatokat. Csendes Zoltán rektorhelyettes – tiltakozásként? vagy mert összeomlott benne minden? – kiveti magát az emeleti ablakon és szörnyethal, Szabédi László, aki a magyar tanszéknek volt tanára, az erdélyi magyarság egyik kiváló szellemisége, ugyanolyan okokból vonat elé veti magát. Fájó, de értelmetlen áldozatok, az úthengert megállítani nem lehet. Az úthengert, melynek „fontos” feladata: a magyar kultúra, sőt, az egész romániai magyar nemzetrész behengerelése ama útba, mely román út, mely a románság útja, s melyen neked nincs helyed, vagy ha igen, mindenképpen csak ideiglenesen, átmenetileg, amíg a henger véglegesen elvégzi feladatát.

Erre a régen várt pillanatra is, hogy a magyar egyetem „ügye” is végleg kipipáltathasson, 1956 adja az alkalmat. Vagy másképp mondva: 56 bukása. A bosszúhadjáratba, melyre most kiváló lehetőség nyílik, belefér ez is...

Egy ideig néma csend van Romániában, megfélemlítő csend. A politikai erő lesben áll, figyel, gyűjti az anyagot, gyűjti a magyarság újabb megalázására, a magyarsággal

szembeni újabb megtorlásra a terhelő dokumentumokat. Vannak tömeges letartóztatások, vannak koncepciók perek tucatjával, de ítéletek, ítélethirdetések nincsenek. Nincsenek, mígnem Kádár János első külföldi látogatására a baráti Romániába nem jön. Híres mondata:

Aki Romániának ellensége, az a szocialista Magyarországnak is ellensége.

Diplomáciai nyelven ez azt jelenti: a bölcs hazafi, a szocialista Magyarország vezére nem áll ki a romániai magyarság mellett. A romániai magyarság letartóztatott vezetői mellett, a letartóztatott magyar gyermekek sokasága mellett. A legbűnösebbeknek – akik tettek is valamit, mert a többség nem tett semmit, azt csak az alkalomnak köszönhetően és a megfélemlítés érdekében tizedelik meg – az volt a bűnük, hogy Aradon, Kolozsváron, Csíkszeredában memorandumokat szerkesztettek az erdélyi magyarság sorsáról, s ezeket igyekeznek kijuttatni, a világ tudomására hozni. 56 kapcsán, akkor, amikor az ENSZ sóhivatalában éveken át a magyar kérdést tárgyalják. Gondolják Erdély fájdalmas sorsú naivjai, népük sorsáért felelősséget érző szellemei, hadd legyen ez is a magyar kérdés része. Hogy itt, ezen a földön népiértés folyik. Egy nemzet, egy kultúra megsemmisítése folyik. Naivan hiszik, hogy a világot érdekli ez, s most, hogy 56 a világ szemét a magyarságra fordította, talán még a szimpátia is meglesz, hogy ez az iszonyatos igazságtalanság orvosoltassék. És ekkor megjelenik Magyarország új vezetője, a szovjet segédlettel hatalomra került új, tömeggyilkos vezér, és „tollbamondja” ama híres mondását. Hogy Te – ha népedet, azaz a magyarság ügyét szolgálod Romániában – Magyarországnak is ellensége vagy. S a válasz sem várat sokáig magára. Még haza sem érkezik az „elvtárs”, a „testvéri” Magyarország vezére Budapestre, egymás után hirdetik az addig várakozóban levő koncepciók perek ítéleteit. A Szoboszlai perben egyedül 10 halálos és 5 életfogytiglani börtönbüntetés ítélet. Dörögnek a pincék alagsorában az életkioltó fegyverek. Ugyancsak halálos áldozatokat kíván az érmihályfalvi per, melyben három halálos ítéletet hirdetnek. S hosszabb-rövidebb – köztük több életfogytiglani – börtönbüntetések tömkelegét. Nagy lehetőség ez is, ki kellett használni, alkalom adatott Sas Kálmán református lelkésznek, s a falujában múzeumot is alakító Hollós Istvánnak a megölésére. És ítéletek tömkelege tizenéves gyermekek fölött, akik magyar szabadságról kezdtek álmodozni Brassóban, Nagyváradon, Sepsiszentgyörgyön. A legfiatalabb elítéltek 13–14 éves gyermekek.

Ebbe az akciósorozatba illeszkedik be a Bolyai Tudományegyetem felszámolása is. A feladat végrehajtásával a főtitkári szék fiatal, nagyreményű várományosát, Nicolae Ceaușescut bízza meg a párt. Diákgyűlést hívnak össze, s egy magyar diáklány kapja a feladatot, hogy „kérje” egyetemük egyesítését azért, hogy a román és magyar fiatalok jobban ismerhessék meg egymást, tanulhassanak közös intézményben...

Romániában minden, ami a magyarsággal történt, minden a magyarság érdekéért történt. Ez az egyetem-„egyesítés” is. Mert ugye külön tanulni szeparatizmus, és a román

vezetés nem híve a szeparatizmusnak. Ők népeink barátságának, egymást megismerésének a hívei. A román vezetés egyenlőséget akar a magyar és román ifjaknak egyaránt. Hogy közös egyetemen sajátítsák el azt a tudományt, melyet az egyetlen igaz eszme, a kommunizmus eszméje tesz hitelessé. Az is elhangzik, ugyanazt miért két külön egyetemen tanulni? A barátság eszméje mindennél fontosabb!

Hogy ennek a barátságnak mi lesz a következménye?

Hogy tüneményes gyorsasággal kezd sorvadni a magyar oktatás. Hogy magyar csoport indulhasson valamelyik szakon, minimum 8 diákra van szükség. És ebből a nyolcból egy vagy kettő majdnem mindig fog hiányozni. Azt is szabályrend rögzíti: miként kell kérned, hogy anyanyelveden felvételizhess. Sokszor figyelmeztetnek: a te érdeked, hogy ne élj ezzel a lehetőséggel. Mert ennek hátrányai vannak rád nézve, ha például nem lesz meg a szükséges nyolc bejutó, akkor kieshetsz az egyetemről, elveszítheted egyáltalán a továbbtanulás lehetőségét. Mindez csak szabályrend, és mindig érted van minden.

Közben folyik az élet. Géza sorsa is eme 58-as évben dől el, ahogy eldől. Folyóiratokhoz hívják, nem is egyhez. De csakhamar kiderül: felkerült a nemkívánatos személyek listájára. A párt nem hagyja jóvá szerkesztői alkalmazását. Ez az a munkaterület, ahol csak „megbízható”, „elkötelezett” emberek dolgozhatnak. És egyértelmű, hogy Géza nem tartozik a megbízható és a kommunizmus eszméjének elkötelezett emberek közé. Ez így jó is lett volna, mert ebben a rendszerben megbízhatónak lenni az ő felfogása szerint inkább szégyen lenne. Épp csak hogy ennek mi lesz a vége? Hová fog vezetni ez az út, melyre rá kell lépned? A társadalomban mindenütt neki megfelelő embereket kíván a párt. Tanügyben is ugyanvalóst, ahol az új, kommunista embertípust kell kialakítani. S nem leszel erre is alkalmatlan?

Itt állsz egy életpálya kezdetén, valahol oldalra, a szélre taszítva...

Hogy nagy baj van, akkor tapasztalja Géza, amikor őket, a Magyar Autonóm Tartományba kihelyezett közel 300 új végzős fiatal egy nagygyűlésen a tartományi főtanfelügyelő beszéddel köszönti-fogadja. Ők a párt harcosai, szükség van rájuk, sokat is vár a Párt tőlük, fejtegeti a jeles vezető. S akkor belekezd egy „Tudjuk, hogy” kezdetű mondatba...

Tudjuk, hogy vannak köztetek reakciós gondolkodásúak is, akik ellenségesen viszonyulnak a szocialista társadalomhoz, s itt közbefűzi Géza nevét, mint ennek a kártékony magatartásnak példáját. De lesz gondunk az ilyenekre, mondja a jeles vezető, hogy vagy megváltoznak, végzik rendesen a rájuk bízott feladatot, a párt útmutatása szerint haladnak, vagy az őket megillető helyre kerülnek...

Géza úgy érzi, kóvályog, megfagyott körülötte a világ. Megjelenik előtte Erzsike arca. Aki betegnyugdíjba ment, hogy a két nagyfiú, Zoltán és ő tudjanak tanulni, mert hanem a két fizetés nem engedte volna meg, hogy ösztöndíjasok legyenek. Szigorúak

voltak a „plafonok”. És úgy betegen is alkalmi, kisegítő munkát vállal intézményeknél, rendbeteszi – ahol baj volt – a könyvelést. Értük tett mindent, értük, a gyermekeiért dolgozta agyon magát. Jött minden héten a csomagja a két fiúnak, hiába kérték, hogy ne, ne, megélnék ők abból, amit kapnak. És most... Hiábavalóvá válik minden? Az értük hozott sok áldozat?

Úristen! Mi lesz ennek a vége? Úgy érzed, hogy mindenki téged néz! Körülötted a világ...

Ösztöne azt súgja: menekülni innen!

Hogy az országból meneküljön, soha még gondolatban sem merült fel.

A Vörösmarty-i szózat, „Itt élned, halnod kell” – az ő családjában szent. Neki, testvéreinek, majdani gyermekeinek, mindenkinek... Mert mi lesz a hazával, a hazánkkal, a sóhajok földjével, ha azt önként átadjuk. Ha becsületes vagy, itt a helyed!

És mégis: menekülni. Menekülni, ha máshonnan nem, ebből a füstgolyókkal körülhatarolt büntetőlágerből, mely jogok helyett megkülönböztetettséget, védelem helyett kiszolgáltatottságot ad neked és népednek. Melyben a pápák papábbak a papánál, a szelek tépőbbek, veszélyesebbek, s ahol – még meg sem érkeztél, máris főhelyre kerültél valami fekete listán, mely sorsod fekete jelentésévé is válhat.

Menekülni hát valahová, máshová!

Menekülj, mert itt megölnek – mondja az a belső hang.

Mint az üldözött vad! Rá se léptél az útra, és máris üldözött vagy! Rád irányulnak a fegyvercsövek! Ellépni, kilépni előlük.

És úgy-ahogy sikerül. Sikerül átjátszania magát egy másik, magyar szempontból kevésbé megbélyegzett tartományba. S hogy ez sikerül, ott kell, hogy legyen a Jóisten keze. Te csak azt érzed: menekülj! Menekülj, ahogy tudsz! S amikor kérőként érkezel az illetékesekhez, nem tudván „bűnösségedet”, segítenek, hogy egerutat nyerhess.

Géza vegyes faluba kerül, faluba, melyet két nép lak. A központ: magyar. Ott más gyakorlatilag nincs. A széleken: románok. Mintha a történelem ismétlődne meg a település arculatában.

A meredek domboldalon: temető. És a temetőben fatemplom. Parányi kicsi, de gyönyörű az ácsolata, gyönyörű a homlokzata. Idegen ízlés, nem a miénk. De benne a lélek, mely a gerendákat egymáshoz ácsolta, s benne a hit, mely a kint és bent arculatát kialakította. Valamikor, jó 250 évvel ezelőtt 30–40 ember számára épült...

A központban a megszokott református templom. Karcsú, magasba törő torony, ódon, fehérre meszelt falak, melyek alatt – akkor még nem tudod – sok évszázados freskók rejtőzködnek... Ha a két templomot egymás mellé teszed, ez a múlt. Egész Erdély arcát megszabó múlt. Pici, parányi és hatalmas, égbenyúló templomok.

Iskola itt, már a széleken, a szórványban, az elszórványosodó Aranyosszéken. Iskola, sors-iskola, magyarság-iskola Gézának. A megmaradásért vívott harc színhelye. A temp-

lom szomszédságában van az L alakú épület, mögötte – mint parasztgazdaságoknál – kis gazdasági udvar sok-sok baromfival, rőfögő disznókkal, Józsisal, a számárral. Földműves szülők gyermeke az igazgató, benne a vérében a gazdaság, gazdálkodás tudománya. Most, hogy a családját épp megfosztották mindenétől, itt éli ki földszeretetét, és ezzel a szeretettel szolgál népének is. Valahogy kiharcolja, hogy az egyháztól elvett földekből kapjon néhány hektárt az iskola is, azt a gyermekekkel, a szülőkkel, az iskola-mindenessel, Jóskával és Erzsi nénivel, a szakácsnéval művelik. Bennlakást tartanak fenn egy (Isten tudja, kié volt, honnan kapták meg) parasztházban, melynek két szobáját sűrűn belepik az ágyak, még emeletesek is, a harmadik a tanulószoba hosszú asztalokkal. Kút az udvaron, két vederben az ivóvíz, az ágyak alatt kinek-kinek a mosdótála, petróleumlámpa szórja a fényt itt is és ott is, a tantermekben is télidőben, amikor rásötétedik a tanításra a nap, mert két váltásban kell dolgozni, hogy a környékről összeszedett gyermekeknek is hely jusson... A mellékgazdaság teszi lehetővé, hogy fillérekbe kerüljön a bennlakás, s a maradék-magyarország gyermekei is tanulhassanak.

Géza is több váltásban dolgozik. Délelőtt tanít, délután javítja a füzeteket, s a gyermekekkel is foglalkozik, szavalóversenyeket szervez, műsorokat szervez... Esténként meg a falu fiataljaival, a már iskolából kikerültekkel tanulják az újabb és újabb szindarabokat, a hagyomány diktálja, hogy minden karácsonykor és húsvétkor új előadással kell jelentkezni... S amikor már készen vannak, megvolt a bemutatójuk, elmennek a szomszéd falvakba is, onnan is eljönnek hozzájuk. Amikor megérkeznek lovas szekerekkel a „vándorszínészek”, több ez, mint egy-egy látogatás, átível a szülőháza szava a magasságokon, lelkektől lelkekig...

Örök emléke Gézának egy Imre nevű tanítványa. Nem mondja, éli a verset, a balladát... Beszédhibás gyermek, valami szájpadlás-rendellenessége miatt alig lehet érteni, amit mond. Egy nem messzi szórványfaluból való, egy olyan faluból, ahol nyolc-tíz magyar család küzd az idővel a megmaradásért, s őrzi csodálatos népi kultúránkat. Imre rajongva szereti az irodalmat, s úgy mondja a verseket, hogy bennük a lelke. Amikor közönség előtt szaval, mondja a Budai Ilonát, lehet, hogy egy-egy szavát nem is értik, de amikor a szerencsétlen, gyermekeit elhagyó asszony lelki összeroppanását festi szavaival:

„Immár olyan vagyok, Mint út mentén a fa,

Aki ott elmegyen, Ágaimat rontja,

Ágaimat rontja, S a sárba tapodja” – döbbenet ül az arcokon, s vannak, akiknek könyvek ugranak elő a szeméből.... Géza meg, aki a színpadon ül, mert ő mondja az összekötő szöveget, a lelkekhez szólót, valahol maga is a mennyországban érzi magát. Nemcsak ezeknél a soroknál, végig-végig, mert zsúfolásig tele a terem, ott van a falu népe, délután a gyermekek jöttek, este a felnőttek, élhet hát az Ige, élhet a kultúra.

És az emberség is él... Kis közösségükbe befogadnak tanártársaid, s valahogy él ez a közösség. Él a gondoljaival, de az egymás megsegítésével, emberségével is. Nagy dolog,

amikor érzed a jóságot, érzed az emberséget, érzed azt az ingyen adott szeretetet, amire tulajdonképpen rá sem szolgáltál. Nem tudod, mit tudnak rólad, mert nem beszélhetsz gyötrő gondjaidról, a bizonytalanságaidról, arról, hogy máris üldözött vagy, de azt látod, érzik, hogy segíteniük kell rajtad. Utólag már azt is tudod, jelentéseket is kértek rólad, és a jelentéstevők csak jót írnak. Azok, akiknek az lenne a feladatuk, hogy téged köveszenek, jelentsék bal-lépéseidet, rejtett gondolataidat, álmaidat, megmentenek a jóságukkal. S így Géza, hogy elindulhat az úton, az Élet útján, a munka útján, nem taszítatik onnan le, nem taszítatik onnan be az Élet Gödrébe, valahová, a gonoszság erőinek a markába, s úgy tud haladni az úton, hogy ember maradhat, nekik is köszönheti.

A sors kegye, Isten kegye.

És megy az úton, a cselekvés útján, a szolgálat útján.

Érzi a szeretetet, tanulói rajongó szeretetét, embertársai, vezetői, munkatársai megértését, megbecsülését.

Ez az, aminél többet nem adhat az élet.

Egy szörnyű korban, melynek szorítása (láncai szorítása, keze fojtogatni akaró, őt is megfojtani akaró szorítása) mindig ott a testén, nyakán vagy a teste-nyaka közelében...

Mindig, mindig...

De ő valahogy – a sors kegye, a gondviselés kegye – mehet az élet útján. Mehet vállán a kor súlyával, örök veszélyeztetettségben, mint kiszemelt, kiszemelten számon tartott, de mégis: szabad a rabságban.

„Járkálj csak, halálraitélt.”

Járkálj, te az egy a sok között.

Járkálj, amíg járkálhatsz. Nézelődj, amíg nézelődhatsz.

Mint egy teher, állandó és ledobhatatlan, úgy nehezedik a kor a vállára, egész lényére. Érzi, hogy komor, gondterhelt az arca, s nem tud felengedni. Ott van az út elején, az életpálya kapuján alig lépett át, és gyötrik a gondok. A kor gondjai. Az ember gondjai a korban, azé az emberé, aki nem akar mást, csak élni! Emberként élni.

De lehetsz-e ember ebben a hatalmas nagy embertelenségben? – kérdi, kérdezné, de kitől? Csak azt érzi, hogy rettenetes ez a kietlenség. Ez a poshadtság.

Hogy csak egy darabig megy ez az álarc.

Hazalátogat. Haza a szülői házba. Édesanyja beteg... Csak futólag lehet otthon, mint mindig.

– Drága fiúkám. Gyere ide! Ül ide mellém! Hiszen már csak egy órát lehetünk együtt, aztán menned kell. Hadd öleljelek meg, hadd csókoljalak meg!

Már-már megindul édesanyja felé, amikor megszólal belőle a fufang:

– Nem, nem megyek oda addig, amíg meg nem ígéri, hogy bemegy a kórházba!

– De gyere, jó-e!

– Nem megyek, addig nem.

S amint játékos pajkossággal néz maga elé, egyszer csak görcsös zokogást hall. De már megy is, hogy jaj, ezt nem akartam, hiszen én csak tréfáltam, de számítással tréfáltam, hogy anyukámnak tegyek jót, ezzel csikarjam ki az ígérétét. Mert féltem, értse meg, féltem!

– Nem baj, szívem – már csak félig sír, félig nevet is –, nem haragszom én, megértelek, igazad van, csak olyan-olyan rosszul esett. Te jó vagy, jó fiúka, csak én olyan buta vagyok, de gyere, tartsad ide az arcodat! Drága gyermekem, alig voltál itthon, és már el kell menned. Ó, az az idő! Hogy miért telik ilyen gyorsan... De hagyjam, ne elégedetlenkedjem, hisz ez is jobb, mint semmi... Egy ideig azt hittem, hogy még ennyire sem tudsz szabadulni...

Mennyi kiaknázatlanul maradt, felgyülemlett lélek, szeretet ömlik most felém ebből a drága édesanyából. És milyen megrendíthetetlen az ő optimizmusa!

– Te – édes fiacskám –, miattad aggódom! Neked olyan természeted van, mindig, mindenben, mindennek csak a rosszát látod. S keseregsz, szomorkodsz, eszed magadat. Annyiszor látlak elmerengőn, keserűen, kiábrándultan. Nem szabad! Előtted még az élet. A világ sem annyira rossz! Van benne jó is! Akarjuk, s legyünk azon, hogy az irányítsa a lelkünket, kedélyállapotunkat, ami jó! Neked nem szabad panaszkodnod, hiszen te szerencsés fiú vagy. Te szeretsz! És téged szeretnek. A pillanatnyi sikertelenségek, botlások nem szabad, hogy kedvedet szegjék. S ne félj, nem szabad félned, a Jóisten veled van, s mindig is veled volt.

Fekszik szegény, simogatja huszonéves nagyfia arcát, s annyi, de annyi szeretet, annyi, de annyi hit sugárzik arról a megviselt arcáról... És annyi aggódás, annyi féltés, és hála is a Jóistennek, hogy enged együtt lennünk – ha keveset is – végre. És hogy szeret het minket, a gyermekeit. Mennyire imád! Mindig ölelne, mindig csókolna. Amikor vele vagyunk. És ha hónapokat is tölthetnénk együtt, amire már alig-alig esik alkalom, az utolsó órákat, percekét is nyújtaná, csak hogy az elválás későbbre essék!

– Mit gondolsz, mi történt volna velem, ha én úgy gondolkoznék, mint te?! Hiszen akkor már legalább hetvenhét-szer öngyilkos kellett volna legyek. Mert hanem hogy bírtam volna ki az életet apád mellett? De én mégis boldog vagyok. Ezerszer hálát adok az Istennek, hogy ti jók vagytok, s amikor délelőttönként sokszor egyedül vagyok, kitekintek a teraszról a gyümölcsöskertbe, körül a veteménybe, s látom, hogy mégis érdemes élni, mert van mit ennünk, s amikor ti haza-hazajöttök, ott vannak az udvaron a majorságok, legalább egy-két jó falatot adhatok nektek is...

S ezeket ő mondja nekem. Ó, be kicsike vagyok mellette.

Ekkora hit, ekkora lélek!

Belenéz Géza az időbe, s édesanyját látja a távolban, a ködlő messzeségben... Édesanyját, s talán önmagát.

Állsz lassan telő batyuddal, s hajszolod magad...

Tégy valamit valahogy magadért, a világért, a hangtalan ábrándokért.

Tegyed, hogy a pillanatok teltebbek legyenek, hogy a percek érezhessék önmagukat, önmaguk értelmét, s hogy az ember ne érezze értelmetlennek a világot. S lelje meg benne önnön helyét.

Lent a völgyben már készen van a nagy kupolás templom is. Az égbenyúló tornyú itt megmaradt, de a környéken, főleg délre haladva, sokszor romokban hever. Omladoznak a falai, s van, ahol már csak az alapzatok maradéka jelzi, hogy ott hajdan templom állt. És ahol ma is áll, gyéren töltik be a hívek, mert elkoptak ők is, eltűntek, elnyelte őket az idő. A „szörnyű idő”. S „a szörnyűség mind egyre nő!” A kupolás templomba, templomokba özönlenek a hívek. És ez két dolgot is elárul. Nemcsak azt, hogy elszaporodtak, itt, ebben a faluban mellénk nőttek. Hanem azt is, hogy ők jobban hisznek!

Ha csak a templomokat nézed, felteszed, felteheted a kérdést:

Kik vagyunk? Milyen nép vagyunk? Van-e hitünk?

Géza szorongva vallja meg, három év alatt, amíg ennek a közösségnek, ennek a zsugorodó közösségnek tagja volt, a parányi kicsi román templomban többször fordult meg, mert szép, s mert szívta magába benne a parányi szépségét, és a hit hatalmas erejét. A mi templomunkban csak alig.

A rendszernek engedett ebben? Még egy „bűnt” nem akart a nyakába venni-varrni? A vallásosság meg nem engedett, és főleg nekünk tiltott bűnét? Vagy már nem is igényelte? Mondhatta volna – majdnem mondhatta volna – ő is:

„Ültem az Isten sírján!”

De mégsem, mert magában mindig beszélgetett Istennel, ezt az otthonának köszönhetette, édesanyja nevelésének, akivel minden este és minden reggel együtt imádkoztak mint gyermekek. De ennek a hitnek kifele jelét nem adta. S ezzel valójában beállt ő is a sorba, azok sorába, akik semmit nem tettek azért, hogy a harang hívó szava nyáj-összetartó szó lehessen.

Csak magyarázat az, hogy ezzel védekezett.

Az egy bűnnel kevesebb védekezését alkalmazta. Hozzáidomult a rendszerhez, mely megtagadta az Istent. S ezt a tagadást követelte a tanítóktól, tanároktól. S az sem mentesség, hogy az ellenkezőjét sem mondta soha. Egyetlen egyszer sem mondta, hogy ne menjetek templomba.

Megkerülte a kérdést, folyamatosan, majdnem mindig. Legalábbis itthon. Mert majd az országjáró utakon soha. Ott mindig benne volt a programban, elmenni a templomba, megnézni azt. És jelenléttel csábítani a gyülekezetet, hogy lássák: ott vagyunk, s jönnek el meghallgatni a magunk hozta igét.

Megalázó kor, megalázó világ! Próbára tevő világ.

Vannak, akik hangos szájjal mondják a leckét, a Kor Leckéjét, talán még hittel is, nem látnak rá a korra, nem látják annak szörny-arcát, de a hétköznapiak élni hagyják.

A becsületesség is viszonylagos. Akkor is becsületes vagy, ha a kijelölt feladatokat elvégzed, s a hámot magad rakod fel magadra. Az igavonó hámot, melyhez hozzá van erősítve a kor sánta kerekű szekere. S te, mert a kezedbe adatott a hám, felrakod magadra, s húzod azt a szekeret. Még ostorral sem kell ütlegeljenek, húzod magadtól, önszántodból, becsületből.

Hányan voltak ilyenek?

Becsületesek voltak, egyszerűen végezték a feladatukat.

Géza mindig hálát ad a Jóistennek, hogy erre az útra engedte ráhelyezkedni, nem valami másra, melyre hívták ugyan, de nem engedtetett fel. Az a fajta szolgaság, mely ott várt volna rá, az a fajta szolgaság így, a képzeletében nehéz bilincses szolgasággá növekedik. Habár lehet, ott is megtalálta volna az útját. De itt, a fiatalság között, a fiatalság fogékonyságával, az agyakban, lelkekben elrejtett fáklyákkal, ez az út csodálatos... És csodálatos az is, hogy itt, ezen a tövises úton, a Golgota hegyének tövisekkel szegélyezett útján, amelynek iránya ama kereszt felé jelöltetett meg, ezen az úton nemzeted, tövises sorsú néped szeretetét tudod lelkekbe oltani.

Gyönyörű, csodálatos feladat.

Átadni a néped szeretetét, a nyelved szeretetét, s a kultúra, a művészet – mely maga is küldetés, sors-küldetés, a kijelölt feladat elvégzésének a küldetése – szeretetét. Ide szocializmus, oda szocializmus, az ember több mint egy a kor arcát viselő robot, egy utasításokat végrehajtó gép. Az embernek értelemmel kell élnie a földön, s tudnia kell a mit és miértet. És el kell tudnia különíteni a jót a rossztól, az igazat az ál-igaztól. S ha ezt teszed, felelősséggel élsz a földön. Felelősséggel élsz néped fiai között.

És ha látod a kor irányulását, s azok a tendenciák rosszak, hamisak, igaztalanok, térj ki előlük... Próbáld az úton, a számodra megadatott úton egyenesen járni. És vállalni, minden módon vállalni a vele járókat. Még a veszélyeztetettséget is.

Lehet, vajon lehet ezt?

Lehet. De kétségtelenül ott van mögötte, ott van sorsa fölött ama gondviselés. Ha az nincs, elbukik. De az van, mindig van, s több formában mutatja meg magát. Mutatja kerékpáros és gépkocsi balesetekben, amikor fejjel lefelé repült a domboldalon, bele egy puha bokorba, mely mint Isten keze, megfogja, s gyöngéden leteszi a földre. Mutatja magát súlyos betegségeiben (melyek lehettek provokáltak, akarattal előidézettek, rázúdítottak, „rámértek” is), mutatja azzal, hogy fel tud állni, meg tud maradni. Mutatta a „mindent lehet, csak akarni kell” erő jelentkezése, a teremttől kapott adomány, erőforrás, a makacs kitartás forrása, a magát meg nem adó célratörés forrása, hogy azok nem fulladnak magukba. Mert az akarathoz felső segítség is kell. Felső, valahonnan jövő, téged támogató. Van, sokszor van, hogy követik útjain, talán tenni is akarnak ellene, de valahogy mégsem tesznek. Az is lehet, épp a megbízott keresi a lehetőséget, hogy miként ne tegyen, miként hagyja menekülni mint üldözöttet. Mert mindenütt vannak emberek

és nem emberek. Még az embertelen eszme szolgálatában is állnak emberek, odasodródottak, akiket odalökött saját sorsuk, de lelkükben jók akarnak lenni, s örökké mérlegelik, hogyan tehetnek jót. S a Gondviselés küldöttei lesznek ők is.

Védeni a jót még a rossz legfőbb végrehajtója vagy annak megbízottjaként is. Erre is mutat példát az élet Géza rögös útján. Azok is segítik, akik minden bizonnyal „feladatul kapták őt”.

Ha van veszélyeztetett élet, az övé az. És élet mégis, szabad élet a rabságban, szabad repülés a borzolt égen, melyet villámok szántanak végig. És szabad munka, szabad alkotó út még az akadályoztatottságok közepette is, szabad akkor is, amikor munkái megjeleését nehezítik, majd be is tiltják, vagy szabad akkor is, mert akkor is azt végzi, amit sorsa kijelölt számára, és abban megállítani nem tudják.

Azt, hogy mit kell tennie, mindig a kor, melynek része az ő sorsa is, jelöli ki. Jönnek, maguktól jönnek a feladatok. Ha egy mondatba vinné bele: élsz és cseleksz, aztán (ha majd lezárul az út) éltél és cselekedtél – ez lenne az élet. Élsz, vagy és cselekszel. Mindig-mindig cselekszel, soha egy percig nem érzed fölöslegesnek magad. Körülötted család épül, nem is akármilyen, talán ez a család is ment, menthet, mert a puska mögé odaállított nem csak őt nézi, hanem meglátja körülötte a gyermekek arcát, szelíd tekintetét, és az élet törvényét is. Hogy a gyermek a szülők gyámolítására szorul. Hogy a gyermeknek apára, anyára van szüksége. És a célzó akarattal mellé céloz.

Ez is lehet! Ez is lehetett.

A rossz szolgálatába állított emberben is lehet mindig kevés vagy több emberség, kevés vagy több jószág, amely azt súgja, azt mondja neki, hogy itt állj meg! Vagy: próbálj megállni! Még akkor is, ha ez esetleg neked is kockázatos! Ezt ne tedd!

Azt is tapasztalja, saját becsülete, becsületessége, az őt kísértő, behálózni akaró rossz elhárítása, elutasítása inkább védi. Nem hagyja magát bemocskolni, s ebből semmi hátránya nem keletkezik. Az őt bemocskolni akaró erő nem áll bosszút rajta. Sőt, ezzel vívja ki – ha van ilyen – ennek az erőnek az iránta való tiszteletét.

Létezik, létezhet ez?

Talán igen. Ez is lehetséges. A te betörésedre kijelölt szolga, mikor látja, hogy nem tud betörni, tisztelni kezd. A vadász azt szeretné, hogy meneküljön el a vad, mert meglátta annak riadt tekintetét.

S így lehet szép az élete?

Igen, így. Szép élet.

A néped sorsa a te sorsod is.

A te sorsod a néped sorsa is.

Hogy vagy, vagy még, csoda. Mint a szarvas, üldözött vad, célpont, onnan, a tisztás széléről visszanez, aztán visszaugrik a sűrűségbe. Amiként csoda az is, hogy van egy nép,

melyről te azt mondogod, a te néped. Ott, a Golgota útján, a Kereszt alatt, a kereszten, vasszegekkel veretetten, de van...

Szép sors ez is?

Szép. Gyönyörű!

„Kivevé az Isten Ádám oldalbordáját, és megalkotá Évát”

Igen, kivevé az Isten Ádám oldalbordáját, és megalkotá Évát. Tehát kettészakadt az Egy, s újra eggyé akkor lesznek, amikor az élet útján egymásra találhatnak. Millió és millió Ádám keresi az Élet Útján Évát, a másik felét, és millió és millió Éva keresi bolyongva, vágyva, aztán meglátva és megtalálva Ádámot. És megtalálva egymást, hogy újra eggyé lehessenek.

A család a teremtés legősbibb és legszentebb sejtje. Ősi, mert már Ádám megtalálta Évát, és szent, mert általa van az emberiség. Az egymást megtalált két fél az örömben egy, és ebben az örömben fogamzik az új élet. Csoda az áldott állapot, a várandósság, várod a lényedben fogant új lényt, melyben tovább élsz, mely általad tovább viszi az életet, s tovább viszi a teremtő erőt is. A teremtő erőt, mely nélkül nincs újabb élet.

A kétarcú világ, mely Lenin megjelenésével a XX. század emberére szakadt, mintha félne a családtól. Szüksége is van rá, mert szüksége van újabb és újabb rabszolgákra, Életre, irányíthatókra, irányítottakra, de fél is tőle, ellene is van, mert a család biztonságot ad tagjainak, és a társadalom célja nem ez a biztonság, hanem az irányíthatóság. S ha neked fészked van, ott biztonságban érzed magad. Ezért folyik a folyamatos fészke-rombolás. Az erkölcs szabadságát hirdetik, a férfi szabadságát és a nő szabadságát, a két nem egyenjogúságát. De a valós cél nem ez az egyenjogúság, nem is az ember felszabaddítása, hanem az alapsejtek meggyengítése. Vannak, valóban vannak társadalmak, melyek különbséget tesznek a férfi jogai és a nő jogai között, ami szabad az egyiknek, nem szabad a másiknak, de minden társadalom és minden erkölcsstan valójában a család ősi feladatára, az utódok nemzésére, s ezzel a folytonosságra épít, kivéve ezt a „legszabaddabbat”, melyekhez a XX. században jutott el az emberiség. Vagy: juttatta el ez az áldemokrácia, ez a hazudott demokrácia az emberiséget. Lerombolja a sok ezer éves erkölcsöket, s a boldogságnak egy ál-vadonjába löki oda a fiatalokat, s megfosztja őket a legcsodálatosabb összetartó erőtől. A szeretet erejétől. Éva eszköz lesz, örömadó eszköz, nem kell, hogy szeresd, csak megkapd. Éva is szabad akar lenni, nem köti le magát Ádámmal, neki is csak eszköz lesz Ádám, és elvész a szeretet sírig tartó köteléke, és azon kapják magukat, hogy egyedül vannak. Nincs fészkek, szabad és vándormadarak, fészkekről fészkekre szállók... És ennek oka ama ál-szabadság, ama kötelék-nélküliség,

mely az Ember legnagyobb vesztesége. Mely az élet törvénye ellen szól, a kettő egy törvénye ellen szól, ami az igazi boldogság elvesztését hozza magával.

Géza és Évácska megtalálják egymást, megvárják egymást, s együtt indulnak el az élet útján. Évácska félti Gézát, mert Géza eddigi útja veszélyeztetettebb út volt, a fészekrakó és fészekfenntartó nő eleve kevesebb ütközésnek teszi ki magát. Géza is félti Évácskát mint társat, mint lényt, aki lénye részévé vált. Ők ketten egy, de úgy egyek, hogy egy hatalmas, a másiktól szinte átláthatatlan élet az egyik fél is, s ugyanolyan a másik fél is. Mindkettő tele batyúval érkezett a nagy egymásra találáshoz, ami abban a batyuban van, az a te múltad, s ami ebben van, az az én múltam. Titok vagy te is nekem, s titok vagyok én is neked. De külön-külön titkainkkal tartozunk össze, vagyunk annak az Egynek a részei.

Lásd, ez vagyok...

Lásd, ez vagyok...

Még magány, egyedüllét. A lábad alatt csikorog a hó. A fejed fölött károgó, csárogó varjak serege száll el. Fehér minden, s a toll is, amikor íráshoz kezd a fehér papíron, úgy-úgy félrecsúszik. Számolod az ujjadon: még 16 hónap... 16 x 31 nap. Összesen 496... Még ennyi lefekvés, ennyi felkelés egyedül. Ennyiszer öleled a párnát vágyadban, s markolod a lepedőt, mikor izmaid összehúzódnak.

Be messze vagy még, kedvesem!

A szívünk tele van, a lényünket átjárja a villamosság, fel vagyunk töltődve, s nagyon várjuk a kiegyenlítődést.

Szerelem, szerelem. Mióta ember van a földön, mindig ez az örök téma. Örömnék – és lehet a keserűségnek is – forrása.

Géza nem akarja az utóbbit. Neki béke, egyensúly kell. A Világ kiegyensúlyozása. A világ kietlenségének ellensúlyozása. Boldogság a nagy-nagy boldogtalanságban.

– Te kicsi leányka, benned vár ránk a békétlen világ békéje, az embertelen kor ember-sége, melyet már csak a szeretet tud megszépíteni.

A szomjas csókok! Két egymásra tapadó száj, egymáshoz feszülő test, melyek még így, a ruhán át is perzselik egymást. Ezek ők a szomjúság sápadt perceiben.

Géza gazdag emberi lényt kap Évácskában. Gazdag, kimunkált emberi lényt. Határozott célokkal, óriási küzdeni tudással, kitartással, szinte-szinte hozzánőve a maga útjához, melyről nem akar letaszíttatni. Hozza a népi kultúra iránti szeretetet, vonzalmat, ennek a kultúrának a megismerni akarását, továbbkutatásának a vágyát, hajlamát, s hozza a sejtjeibe oltott-táplált alkotó ösztönt, annak kimunkálni akarását. Amikor megismerik egymást, már ő is alkotó-pályán van, alkotó lénye kibontakozóban, s Géza mind azt kérdezi magától, a Jóistentől, vajon mivel érdemelte meg őt? Vajon méltó ő Évácskához? Méltó társ tud lenni mellette? Mert tudja, hogy az alkotó ember életútja valahol magányos út, minden alkotó eleve társtalan, mert amikor ott ülsz asztalod, a

munkapadod mellett, magad vagy a problémáddal, magad vagy a rád szakadt világgal, mely világnak egy olyan sejtje vagy, amelyben tükröződik az a világ, de amely azt a világot újra kell fogalmazza, és azt csak te tudod újfogalmazni. Abban neked nincs recepted, s társad sincs.

Maga az alkotó mindig egyedül van!

Tudta ezt, érezte ezt Géza, de azt is tudta, azt is érezte, hogy ha már a sors egymáshoz sodorta őket, mégis tudják segíteni egymást. Tudják segíteni a figyelmességükkel, egymás iránti tapintatukkal, a másik tiszteletével, megértésével.

Amikor Évácška dolgozik, úgymond alkotó lendületbe kerül, Géza megpróbál árnyék lenni, árnyék a fény mellett, mely lehetővé teszi, hogy a fény abban a lélekben, abban a másikban, mely lényemnek is része már, kibontakozhassék.

Csodálatos az alkotó munka. Nem tudod, hogy mi, de valami mozgat belülről, valami kijelöli számodra a feladatot. Sohasem mi keressük meg a feladatot, szokta mondani Géza, a feladat keres meg mindig minket. Évácskát is saját feladata mozgatja, hajtja, tüzeli. Amikor a feladat ránehezedik, olyankor nincs nappala, nincs éjszakája, a születő mű uralja énjét, s a születő mű veszi igénybe fizikumát. Be is gyulladhat a karja, fájdalomcsillapítókkal tudja befejezni a munkáját, melybe beleálmódja az örök magányt és örök együttlétet, magának az életnek a rezdüléseit. És ebben kell partnerek legyenek, egymást megértők legyenek, társak legyenek.

Az úton, az együtt úton, a fészek, a közös fészek megteremtésének az útján hát elindulnak abban a pillanatban, amikor Évácška is már szabad madár lehet, kikerült saját mestersége iskolájából, ahogy mondják: megkapta diplomáját.

Az új, közös munkahely – Erdély egyik legősibb iskolája – fogadná, de a kor, mely őket nem érzi magáénak, akadályokat gördít eléjük. Jön a figyelmeztetés:

Nem kelletek!

Vagy így: nem hagyjuk, hogy kelljete! Az Akadályozó Erő munkálkodása a párt elsőtitkára képében, a lakásszerzés akadályozása, majd kilakoltatás kilátásba helyezése képében, mígnem megint a Gondviselés lép közbe. Véletlen, ami nem lehet véletlen.

– Merre járt? – kérdezi az ismeretlen útitárs.

Géza elmeséli, hogy nem adtak lakást, hogy nincs. Szerezzén! S amikor szerzett, elrendelte a legfőbb ember a kilakoltatásukat. Ez ellen akart tenni, s nem sikerült...

S az ismeretlen útitárs egy olyan ember, aki segíthet, és segít is...

Semmi másért, csak emberségből.

Géza az iskola kapujában – ezekben a napokban – szembemegy az igazgatóval, aki épp a tartományi tanügyi kiküldöttnek mondja el a nehéz lakáshelyzetüket.

Ha új káderekre volt szükséged, miért nem szóltál nekem. Én adtam volna olyan kádereket neked, akikkel nincsenek ilyen problémák... S ez ott, előtte, az ő füle hallatára. Nincs semmi tapintat, ráfigyelés, hogy egy ember áll itt, egy ember, akinek lelke van, sorsa van,

ezúttal problémája van. Géza tudomásul veszi: itt nincs ember, nem ember ő ennek az aktivistának a szemében, olyan ő, mint egy tárgy. Egy semmi. Adják, adhatják, veszik-vehetik, kaphatják.

Egy lépcsővel fennebb, középiskolás fokon hát csak ráállhatnak az életpályára.

Menni, menni, menni...

Végezni a dolgot.

Évacska világra hozza első gyermeküket, rá másfél évre a másodikat. Aztán már Sóhajföldön a harmadikat és a negyediket...

Géza az ablaknál ül, térdén a füzet, ír... A pici, pár hónapos Csaba az ölében, bal karjával tartja a fejecskéjét. A „nagy”, a már kétéves Attila felmászott a nyakába, s ráncigálja a fülét, haját, kicsi tenyerével pofozgatja. És Géza ír... Térdén a füzet, s így ebben a helyzetben munkájára koncentrálni, gyermekeire koncentrálni, s a kép megmarad az emlékezetében. Az egyik csapkod a kezecskéivel, rugdalózik a mackójában, a másik onnan fentről követeli a maga helyét a világban.

Húsvét hétfő... Öntözni megy a család. Botond a bicikli rúdja szerelt ülésén ül. Csaba a csomagtartón. Attila a pedálon áll, s fogódkodik ő is a kormányban. Géza taszítja a családi targoncát, a baráti családoknál megállnak. Botond – ahogy fogja a kezecskéjét – széles léptekkel totyog mellette, Attila és Csaba már ügyes kicsi legények, ők jönnek hetykén, hegyesen, a versecskéjüket is mondják:

Eljöttem hozzátok a fagyón, / Adjatok tojást, ha vagyon, / Hanem a tyúkokat verem agyon!

És:

Ajtó megett állok, / Piros tojást várok, / Ha nem adtok lányok, / Mind a vízbe hánylak!
Jajajaj, ne hányj a vízbe, inkább adok tojást...

Botond még pici, ő majd jövőben. És azután, mert közben csak annyi változás történik, hogy előbb Attila a saját lábán jön, már csak két gyermek kerül a biciklire, aztán már csak egy, s végül a három fiú már külön megy, ők már nagyok, önállóak, „önálló cégek, mint a posta” – volt a tréfás családi mondás. Miközben otthon már Emese várja az öntözőit.

Az élet elindult hát az útján. Te, ti láncszemek vagytok a folytonosságban, végzitek a teremtőtől rátok mért feladatokat. A láncszemek már kétféle nyúlnak, ti ott vagytok valahol középen, a szüleitek még fenn, a felső úton, még rajta egy ideig, jönnek a segítségetekre, épp ott van anyósod, Évacska édesanyja, a konyhában főzi az ebédet. És Évacska jön, mert meg kell szoptatni a kicsit. A legkisebbet, immár a negyediket. S amikor elindul valahová a család, ők is hiszik, hogy ez szép. A két felnőtt s a négy apróság. Nem fogadták be a maguk életébe a modern kor szellemiségét. És ez így is volt jó, sziget lehetett az otthon, mosoly-sziget, amolyan védőbástya. Előbb a dél-erdélyi városban, a 20 m²-es lakás már nem bírta befogadni őket, menni kellett, menni, haza

Sóhajföldre, az ottani iskolában próbálni meghúzódni, újra eltűnni a szemek elől, ha ez egyáltalán lehetséges. Menekülnöd kell a korban, a korodban, mint egy üldözöttnek. (Régi iskolában az osztályokban, ahol tanítottatok, Géza képét nem tehetik ki a diákok a tablókra.) De Sóhajdra jönnek a levelek, fiatal, rövidesen az útra lépő pályakezdők levelei, a szeretet vallomásai, a ragaszkodás vallomásai. Érzitek, hogy beépültetek a lelükbe, s nem hiába éltétek az ott gondjait, sóhajait, és még a félelmeit is.

Eddig legalábbis.

Csak hagyjanak tovább élni!

Belső utak, külső utak

A történelem azt mutatja: sok nagy dolog született a szorításban. De csak úgy, ha ama „dolog” megtalálta az emberét. Mert sosem te keresed a dolgot, a munkát, a feladatot, a dolog, a munka, a feladat keres – ha megkeres – és talál meg – ha megtalál – téged.

Neked vállalnod kell azt, a válladra kell vened azt. Meg kell küzdened vele. És – a szorításban, a kifordított világban, ahol a cselekvés is bűn, a vállálás is bűn, arcod megmutatása is bűn, a bűnért büntetés is járhat. Ebből a lelkedre nehezedő nyomás, súly, mely nemesít. S ebből az, hogy amikor vállalsz, vallasz is!

Géza már nincs egyedül. Műhelyük két pólusú műhely. Ahol folyhat a munka.

Az Évácska munkája. És az ő munkája.

Együtt mellett s részben együtt járják az útjukat. Útjaikat.

Útjaikat, melyek belső, külön-külön utak. S külső utak, bent és kint, együtt és ugyanakkor egyedül is. Utak az országban, utak a Világban. Utak a térben és időben. Utak a múltban és jelenben, a múlt és a jelen kultúrájában.

Évácska...

A gyöngédebb lény.

Külön világ. Egyéniség...

Egyszer egy róla írni akaró valaki megkérdezte őt – mint alkotó embert –, hogy nem zavarja-e a viszonylag nagy család?

Ha igaz az, hogy a művész lelki gazdagsága hasznára van a művészetének, akkor nem. Mert gyermekeim révén annyit gazdagodtam, hogy ez a gazdagság csak pozitív nyomot hagyhat a munkáimon... És meg is történik a csoda: hosszas belső építkezés után, miközben harmadik gyermekét szoptatja, egyszer csak megtáltosodik, s nagy lendülettel kezd dolgozni. Szinte hihetetlen ütemben születnek az újabb és újabb művek. Köztük már egy-két remekmű is. Érett, nagy alkotás. A szoptató édesanya alkotásai...

Ám hogy újabb lépéseket tehess, tovább kell építkezned, világot kell látnod. Rá kell lépned az útra, az emberi kultúra, a művészet sok ezer éves útjára. S ott ismerkedni a csodával, az alkotás csodájával, s abból is töltekezni. Hiszen kint éltek a végeken, a peremeken, a vidéken, mely részben megtart. Meg is tart, hiszen itt őrzik az otthonok a hagyományokat. Őrzi Évácska otthona is, mely szorosabban az övé. Jobban él hát itt a lelkekben a múlt. Lehet ez paradicsom is – az is, Évácskának is, s Évácska révén Gézának is, aki (épp az ő hatására) ugyanúgy belemerít ebbe a kincses világba, mely lehet dudva is, muhar is, gaz is, mely lehúzhat, altathat és be is fedhet. De mindenképpen: el is szigetelődhetsz benne. Ezért kell elmenni, el is menni innen. Kapukat nyitni, hogy ablakokat is tudj nyitni. A látás ablakait, a megismerés ablakait.

Menni kell(ene) hát. Menni, menni, menni... Meg tudni látni s be tudni fogadni örök értékeket. Főleg Évácskéért...

Így születik meg az Út gondolata. A Világot beszövő útra, utakra való rálépés gondolata.

De hogy arra az Útra, azokra az utakra ráléphess, ahhoz lehetőség is kell. És legfőképpen: akarás. Akarni kell az utat, harcolni, megharcolni érte. Megharcolni még a pártállammal is, valahogy úgy, hogy ezzel ne kelljen megaláznod önmagadat.

Szinte csoda, de ez is sikerül.

Volt, kialakult egy fogalom: vasfüggöny. Még a légy sem repülhet át rajta. Ott él sz a vasfüggöny mögött, bezárt kapukkal, bezárt ablakokkal. Ki vagy rekesztve a világból, sorompókba ütközöl, ha lépni akarsz, előbbre lépni, ha látni akarsz, szétnézni, széttekinteni, látni, érezni a világ lüktetését. Állsz a sorompó mögött, mint valamikor Géza állt Szelmencen, a Szovjetunióbeli Szelmencen, előtte sín, a sín határ is, a sín túlsó oldalán egy másik ország, Csehszlovákia. Aki itt él a Főút 20 szám alatt, más állampolgár, mint aki a 22. szám alatti házban él. Arccal a „világ túlsó oldala” felé, a túlsó oldal felé állsz és képzelegsz. De lépni nem tudsz, arrafelé lépni nem tudsz, mert ott van előtted a vasút, s ott a sorompó. Itt még átlépni sem lehet a határon. A határ függöny, ha átlépnél rajta, talán le is lőnének. Előbb azt kiáltaná valaki: állj, aztán állj, mert lövök, és lőne is. Így áll Géza sóhajdi hajlékában, néz a függöny nem látható, csak sejtett oldalára, ott lenne előtte az út is, de sorompó van az úton, s menne, de nem mehet. S tudja, hogy itt a levegőtleniségben, a csak sejlő, sejtő látásban, de valójában nem látásban ráhull a por, belepi nemcsak az utat, vagy nem csak az úton áthúzott, átfektetett sorompót, de őt is, a lelkét is, a tudatlanságát, vagy tudatlanságban levő állapotát, szellemiségét is a por befödi, elfödi, elsenyveszti.

Állnak Évácskával a világsorompó előtt a Nem Léphetsz Rá az Útra állapotban, a beszürkülés lehetőség-fátyla alatt.

Állnak, képzelegnek...

Vágynak...

Nem a táncterem forgatagára, hanem Az utolsó vacsora látványára, Michelangelo Mózesének vagy rabszolgaszobrának a látványára, Úr város romjainak vagy Babilonnak vagy – Évácska – Kelet csodálatos művészetének a látványára. Vagy Picasso és Braque műveinek, a mi történik a világban, a Ma Művészetében, a Ma kultúrájában látványára.

1970-ben történik egy nyitás Romániában... Egy pici rés nyílik erre is, arra is...

A rendszernek céljai vannak ezzel a réssel. Bizonyítani kifele is a Prágai tavasz után.

De a rés van, s azzal élni is lehet.

Ekkor – szinte hihetetlen – pillanatok alatt szökken virágba a kultúra, az is az ország fővárosában, Bukarestben, mely talán túl ott van, ott, az államgépezet mellett, s nem lát az sem rá. Főleg a színház szippantja be ezt a parányi fényt.

Így lesz a 70-es évek a román színház nagy korszaka. Nagy rendezők, nagy előadások ragyogtatják meg ezt a kevéske fényt.

Géza és Évácska is ott ülnek egyikén-másikán a nagy produkcióknak. S talán még a kifosztottság érzetük is csökken, mert a művészet, a nagy művészet nyelveken is felül-emelkedik. Van ilyen is: egyetemes kultúra.

Még akkor is nagy dolog ez, ha az a rés a lakatok majdani felrakásához is kellett, hogy előbb Kelet, aztán Nyugat felé is lezárathasson minden kapu. Azért nyit, hogy zárhasson is, s azért is nyit, hogy a nyitás által megszabadulhasson saját vélt belső ellenségeitől is. Vannak, akiket rá is tesznek az útra, melyen vegyesen vannak szökevények és menekülők, kimenők és visszatérők.

Talán ezért, vagy ennek is a közrejátszásával sikerülhet Gézának és Évácskának rálépni a megismerés útjára, a világ megismerése útjára. Melyen jöhetnek sorra nagy világvárosok, jöhet nyugat és kelet, jöhetnek a múzeumok, az emberiség kincses raktárai... És megmártózás a kultúrában, megmártózás az Emberi Nagyságban, az egyetemes teremtmő szellem teremtményeiben. Összesen hat út, összeadva háromnegyed évnyi idő kint, a nagyvilágban, az Idő és a Tér, a világidő és az egyetemes kultúra terének Útjain...

Bőrönddel és hátizsákkal. Pénz és taps nélkül.

Ott vagy és mégsem vagy ott. Mert az ő életüket csak távolról látod. Az ő világukat is csak az utca hömpölygésében, a mulatók zenéjének az utca zajába való beleszűrődésével. Azzal, hogy hallod ezt a furcsa zsongást, hogy látod, vagy inkább sejtet a fényeket, a Világ Villogásának fényeit, a fény és árnyék imbolygását, a Más másságának az itt-ott jeleit. Bepillantánál csak szájtátani a Moulin Rougeba, de nem ezért jöttél... Nem ezért jöttetek, így az elérhetetlent keresni, ostromolni hiteltelen és értelmetlen is lenne. Azért jöttetek, hogy kultúrát szívjatok. Hogy az évszázadok szárnyára felkapaszkodva valahonnan fentről nézzetek le az idő hullámszárára, az értékek hömpölygő áradatára. A Kunsthistorisches Múzeum Velasquezeit vagy Rembrandtjait, a Nagyszentmiklósi kincseket nézegessétek órákon át, vagy Párizsban a Mona Lisát, Braque-t és Picassot, Brancusi-t és a XX. századi megújulás értelmét, az Uffiziben a Primaverát, vagy

Kairóban a Nofret és Nofretet titkát, az Idő Titkát, és választ próbáljatok adni a megválaszolhatatlanra, a szellem nagyságának a rejtélyére. Arra az elrejtett titokra, amelyre alig van magyarázat.

Hogy viszed az esetenként egy hónap, hat vagy nyolc hét konzerv-ennivalóját, mert pénzt az akkori körülmények között nem vihetsz vagy alig vihetsz? Ezzel – a léted minőségét nézve – ha ott vagy sem vagy ott, ott is itthon vagy, vak vagy az ottani világ különöségei felé. Hogy éppen csak annyi telik, amiből egy-egy lépéssel tovább lehet menni, s valahol le lehet hajtani a fejeteket? Ez a jó, ez a csodálatos, hogy ez a lehetőség van. Hogy a Világ Tereit is birtokba vehetitek. Mert nem azért jöttetek, hogy itt kiéljétek magatokat, hanem azért, hogy lássatok! Lássátok Madridot és Rómát, Cordobát és Granadát, Eszfahant és Shirázt, Tutanchamun sírját a Királyok völgyében, Persepoliszt, Bokharát és Szamarkandot. Hogy merítsetek, a világ értékeiből merítsetek.

Szigorú, átgondolt útiterv szerint veszitek, vehetitek birtokba a számotokra is elérhetővé vált világból azt, és csakis azt, amit érdemes.

Este van. Fényben úszó Velence... Csodaváros... Ültök a Canal Grande partján, belóगतjátok a csatorna párkányáról a lábatokat, nem a vízbe, az lennebb locsog, ütdik a csatorna falába, be oda a semmibe, s nézitek, ahogy elöttetek elhaladnak a gondolák, rajta boldog párok, családok, úsznak, inognak a vízen, a gondola orránál meredeken áll a gondolier, a lapátos evezős, viszi, irányítja a csónakot, egyiken-másikon zenész, harmonikával, hegedűvel, vagy Verdit és Puccinit, az olasz zene remekeit szárnyaltató énekes, ahogy ott haladnak el a lábatok előtt, jön felétek, fületekbe csendül a zene, a dal. Nem a lityinkó, hanem a nemes, a patinás, a szép.

Úszik körülöttetek a világ, boldogság-világ, öröm-világ, s az öröm szélén ott ültök ti is, belóगतjátok a víz fölé a lábatokat, s nézitek ezt az áramlást, s „lopjátok”, ellopottan hallgatjátok, szívjátok magatokba a Mások Örömet...

Géza élete szimbóluma beteljesedik itt is. Függyöny mögül nézni, hogy mások boldogok...

De most úgy érzik, boldogok ők is, hogy megadatott nekik, a maguk hónapra kimért száz dollárjával elindulhattak, itt megtalálhatták a Piazza család 4. emeleti lakásában a maguk filléres szobáját, s most itt a csatorna peremén ülve feléjük is elhullámszik, nekik is megmutatja az arcát a Felső világ, vagy ők úgy érzik itt: a Világ Másik fele életének, örömének, önfeledtségének a fénye.

De itt vannak, s három napon át nézhetik a Biennálé pavilonjait, a Világ Művészete Arcának állapotát. Betekintést kapnak, ami nélkül nem teljesedhetnének ki maguk sem. Mert nem azért kell látni, megismerni, hogy azt tedd te is, hanem azért, hogy rádöbbeness, mit tudsz te is tenni. Mit tehetsz Te is.

Velence nélkül, Bécs, Párizs, London és Madrid meg Cordoba, vagy Kairó, Théba és a Királyok völgye nélkül nem lehetett volna főleg Évácska azzá, akivé lett.

A hangszórók is öntik a zenét, mintha az egész Világ itt foszforeszkálna és dalban is úszna...

Vannak ennek az úton járásnak törvényei.

Szerénynek, alázatosnak kell lenni. Tudni örülni a semminek is.

És hinni, nagyon hinni az emberben, az ember segítő jóságában. Mert ez a jóság teszi lehetővé az utat is. Egyebek mellett csak papíron meghívással, csak papíron segítséssel. Ami csak és kizárólagosan a hatalomnak szól, hogy az engedélyt megkaphassátok. Sokszor kell majd állnotok az útszélén erre a jóságra várva, mert a szegény ember vízzel főz. És nektek vízzel kell főznötök. Útlevelet kaptatok valahogy, de csak annyit. Pénzt nem csak hogy nem, annak még a léte is törvénybe ütközik ekkor Romániában, a szocialista táborban.

A veszély – mely reális – legyen ösztönző. Legyen felszabadító! Megszabadító.

Az ember arra született, hogy szabad legyen.

És a szabadságodat csak magadban lelheted meg. Így hát: úgy kell élned, mintha szabad lennél. Hogy közben jelentések mennek rólad, kintről és bentről is, ahol tudják, követik lépteidet, lépéseiteket, a gondolataitokba is próbálnak betekinteni, ez az ő dolguk. A ti dolgotok: a magatok szabadsága, a magatok méltósága. A magatok végezte munka méltósága.

És az eredmény: rálátás a világra... A világ Értékeire. S a sok-sok kitörülhetetlen emlék, az emberi alázat és az emberi nagyság emlékei...

Gézának egyszer az iráni határról kell visszatérnie a legközelebbi városba, hogy az útlevelükbe bepecsételtessen valami elmaradt pecsétet. A kéthetes iráni lét végén vannak, Tebriz, Teherán, Eszfahán, Shiráz, Perszeopolis, Kermansah és Rezayah élményei után már visszafele, hazafelé nem engedik át a határon, amíg az a bizonyos pecsét be nem kerül az útlevelekbe. Otthagyja a hat csomaggal – négy bőrönd, 2 hátizsák – Évácskát, s elindul gyalog a mintegy négy kilométernyi távolságban látható út felé. Itt a határon nincs forgalom, mintha a világ vége lenne. Ott, a látható messzeségben, a nyelvilag is idegen földön kocsik mennek. Kell, hogy kerüljön valami, ami elviszi a 70 km távolságra levő Rezayahbe, elintézni az elintézendőket. Megy az ismeretlenben. Megy, nem is tudja, hová, rábízni magát a Világ jóságára. Mert csak egyet hisz, de azt hittel, meggyőződéssel, hogy ez a Jóság létezik, az ember alaptulajdonsága, és hogy ez a jó, az emberi jóság segíteni fog rajta.

És az az emberi jóság segít rajta!

Öt-hat óra, és már újra ott van, ezúttal már egy nagy teherszállítmány kocsiján, amely át is fogja vinni őket a határon, el egészen Van városáig, Kelet-Anatóliáig. A török sofőr talán még nála is boldogabb, hogy segíthet rajta. És hogy nemcsak a határig, hanem még tovább, török földön is vendégei lesznek. Alig lépik át a határt, él a vendéglátó jogával, s együtt fognak vacsorázni...

Az utolsó nagy, együtt megtett út akár tragédiába is torkollhatna.

Egy hosszú, kéthónapos nehéz, de gyönyörű bolyongás végén Afganisztánon keresztül, a Hindukus gerincein vitt volna tovább a megtervezett út Kabultól Heratba, onnan Bokharába és Szamarkandba, majd már repülővel haza. Az akkori viszonyok között Romániában megszerezhető információk nem tudnak arról, hogy Afganisztánban polgárháború van. Az első gyanúra ok a pakisztáni fővárosban kerül. A gyönyörű, megtervezett kertvárosban egy francia csoporttal elegyednek szóba... Egy lány, ahogy kibökik, hogy Afganisztán fele tartanak, színpadiasan letérdel a járdán, imádságra fogja a két kezét, s könnyörögve mondja:

– Az Istenre kérek, ne menjetez Afganisztánba. Ott meg fogtok halni! Mi onnan jövünk! Szörnyű világ van ott! Csak a Jóisten tudja, hogy menekültünk meg...

Bárhová, csak oda ne! Csak oda ne!

Úristen! Itt vannak a világ túlsó végén... Az alig-pénzükkel más lehetőségük nincs is... Hazaérni másképp szinte lehetetlen. Az afgán konzul úgy látja: Önök nyugodtan mehetnek. Nekem lenne veszélyes hazamenni. De Önök idegenek. Ami ott van, az a mi ügyünk...

Hát jó. Más mód úgy sincs, mennek tovább a megtervezett úton. Még Peshawar, határ-város, aztán onnan busszal – mintegy 20–25 útitárral neki a Heyber-hágó meredek útjának...

Fel, fel, fel a hatalmas hegyek birodalmába.

Csodálatos hegyek, valahol itt a történelem is... Itt-ott várak a kisebb ormokon. Ügyelők, figyelők... A határnál minden rendben. Egy útitárs – amikor kéri, hogy nyissa fel a bőröndjét – szertartásos mozdulatokkal jelzi, hogy az nem úgy megy. Földre borul, imádkozik, aztán nyitja fel a bőröndöt, melyben legfelül zöld szövetbe bugyolált Korán... Félrehajtja a zöld vásznat, aztán megcsókolja a szent könyvet. A határőrök is imádkoznak, megcsókolják ők is. A férfi visszahajtja a zöld vásznat, s visszazárja a bőröndöt. Mi, a gyanakvók és kisebb hitűek arra gondolunk, mi lehet a szertartásos mozdulatok mögött, illetve a szent könyv alatt. De ez a minden fölé emelkedő hit, a Szent Könyv illetén való tisztelete így is megható.

Már fent vannak a magasban, amikor az első városba, Jalalabadba érnek... Csendes délután, békésnek tűnő, s épp ezért részben meg is nyugtató élet... Borbély nyírja a kliensét ott a parkféleségben. Mint egy csúrajtó, akkora ferdén földig nyúló deszkalap kitapétázva gyümölcsös és zöldséges ládákkal, középen egy fél négyzetméternyi területen nyílás, melyben mint egy maharadzsza ül a minden gyümölcsök árusítója. Pazar szép a ládák rendje... Itt nem lehet baj!

És majdnem lesz baj. Kabul ódon városában várjátok az engedélyt, hogy tovább utazhassatok. A síkság peremén autóbusz-karaván visz Kandahar majd Herat felé, el kilótt és lángolva égő teherkaravánok mellett. Néhány napi várakozás után, miközben feltáru-

nak előttek Kelet csodái is, melyekből a nehéz, már-már vészhelyzetben is töltekezni tudtok, a lövöldözések hegyek felől jövő hangja odahallszik.

Hol van már, amikor itt béke volt, amikor itt járt Kőrösi Csoma Sándor, ő is mint vándor, a maga kereső útján. Vagy amikor karavánok haladtak át a városon, hosszú-hosszú teherkaravánok, s vitték a selymet Európába. Ők csak lelki szemeikkel látják a múltat, és most jelen van. Egy nép éli itt is a maga kálváriáját. El fog kezdődni egy hosszú-hosszú háború, melynek célja: feldűlni, majd birtokba venni az ő földjüket is, odavinni az eszmét, ezt az embertelent előbb ilyen, aztán olyan formában... Nincs már rend, nincs már nyugalom. Még ott, a hegykatlan vagy hegyperemi városokban folyik az élet, de már a hegyekből nehéz szelek fújni be.

Géza és Évacska nyilvántartásba van véve a hatóságoknál, két idegen európai, segíteni kell őket, hogy továbbutazhassanak!

Mindig egy helyzetben vagy. Örökké egy helyzetet élsz, azt a helyzetet kell megoldanod. Azon a helyzeten kell mozdítanod úgy, hogy megtehesd egy következő lépést.

Lényetek kétféle figyel. Az Égi és a Földi felé. Az égi szférában szinte lebeg a keleti város misztikájával, a Péntek mecset gyönyörűen ívelő kapuzataival, minaretjeivel, s bent a nagy udvar közepén álló Mihrábjával, mellyel szemben ég fele karjukat széttárá imádkozók...

Kelet varázsa, misztikája.

Később mehettek már a határ felé egy buszon, melyen a jobb oldali első két ülés a tiétek, a két európaié. Mögöttetek a mintegy 25 utas egytől-egyig turbános férfi, az utolsó, nem is tudni hányadik ellenőrzés után a vizsgálódó katona a fejével feléjük int, és mond valamit. Géza gesztussal kérdezi meg a kalauzféle fiút: Mit mondott a katona? S a válasz – ugyancsak gesztussal – feléjük int, majd a nyakán végighúzza a kezét. S a velük szemben levő magaslatra mutat: Gyeptéglák mögött harcosok fekszenek, a puskájuk feléjük néz, és a kocsi elindul be az ő zónájukba. Mostantól megszűnt a hivatalos védelmük. A felkelők a szovjetbarát Taraki elnök Afganisztánja ellen lázadtak föl. És Géza meg Évacska a Szovjetunió felé tartanak...

Egyértelmű hát a helyzet. Magyarázod az utastársaid felé, mi nem vagyunk oroszok. Mi magyarok vagyunk... Látszólag közönyös arcok néznek. Lehetséges, nem is tudják, mi az, hogy magyar. Bár afgán élményük az a pár nap előtti útítársuk is a Kabulból indult autóbuszon, aki megtudva, hogy ők magyarok, töprengve mondta: Az öregektől tudom, hogy nekünk, afgánoknak van valami közünk magyarokhoz... Hogy mi, arra már nem emlékszem, de azt emlegették, hogy valami van. Ám ezt itt ezek az útítársak vagy nem tudják, vagy mindenkit csak a maga baja érdekel. Egyetlen nem közönyös – ő is hirtelen elhatározással – a kalauz fiú.

Talán megsajnálta őket? Talán most értette meg, hogy ők nem szovjetek? Vagy az ember, az emberség ébredt fel benne?

Mint a tigris, az ablakokhoz ugrik, behúz minden függönyt eléfelé, hogy ne látszanak, a korlátra ráül, valósággal elfekszik rajta, s a testével álcázza őket, idegen arcúakat... És elindul a kocsi, amely akár koporsó is lehet. Mindnyájuknak is...

Egyszer óvatosan int a fiú, az úttestre mutat, feketéllő, de világosan látható vérfolt. S jelbeszéddel, részben angolul mondja. Ma reggel itt olyanokat, mint ti vagytok, lelőttek. Teherkocsik jönnek szembe, rajtuk fegyveres katonák... Az út magasban megy, oldalt falvak, jellegzetes parányi települések... Néhány ház egy falu. A fényképezőgép a csomagban lapul. Be jó lenne fényképezni. Hej, dehogy venné elő Géza! Még gondolni sem mer rá. Pedig az marad kézzel fogható emlék, amit rögzítgettél is...

Csend.

A kocsi halad... Géza érzi: a szíve a torkában dobog, lüktet. De még hogy! Mintha hangosan döngtené a mellét, lüktetve tépné az ádámcsutkáját. Bumm, bumm, bumm... bumm... Valahogy így...

Csend...

Az idő cammogva halad.

Aztán egyszer újra tigrisugrások, a fiú kihúzza a kocsi ablakain a függönyöket, megveregeti az Évácska és Géza vállát, s gesztusaival is mondja.

Megmenekültetek!

Már csak néhány kilométer, s befutnak, beérkeznek Turghundiba, az afgán határfaluba... Ott a határőrség, és ott a vám. Megvizsgálják a csomagjaikat – nem úgy, mint tül-felől fogják, itt még nincs önkényuralom. Itt még nem félnek az embertől sem, nem gyanús az ember. Itt még szabad vagy, s mintha örvidenének annak is, hogy épen értetek ide... Mintegy négy kilométer a határ, be is ültetnek egy terepjáró kocsi-ba, egy öreg tur-bános férfi visz ki közvetlenül a határra. Egy drótháló alagút végéhez. Kirakja a csomag-jaitokat, a szívére teszi a tenyerét, aztán mintha áldásra nyitana a karját – milyen csodála-tos, az áldó mozdulatok nála is ugyanazok, csak a sutto-gott név más. Allah nevét mondja, ismétli... Mond valamit, amiből Géza és Évácska csak az Allah szót, Isten nevét érti.

Gézának eszébe jut: vannak valami maradék afgániai, afgán bankói... Átnyújtána, de az öreg ember elhárító mozdulattal taszítja el a kezét, s megismétli a gesztust s a szöveget is... Allah óvjon, segítsen benneteket.

Ez is oka annak, hogy Géza nem hisz semmi vallási kizárólagosságban.

Egy az Isten – mondaná. Csak egyik Jahvének, a másik Istennek vagy Jézusnak, megint mások Allahnak mondják. És még hány meg hány néven neveztetett a messi-időkben... Egy a lényeg: Ő a Jó... Ezt a Jó-t a nevéhez kapcsolva talán csak mi, magya-rok nevezzük meg. Jóisten... Édes Jó Istenem, hozd haza apukát, imádkozta Géza gyermekkorában, amikor Apuka nem is túlságosan messze innen, a Sztáhlinszk nevű város fogolytáborában élvezte a szovjet vendégszeretetet. Mint most, három évtized múltán majd ti fogjátok...

A Szovjetunió, s annak határvárosa, Kuski felé hosszú dróthálóval lefödött alagúton kell menni... Két vándor, gyalog érkeznek meg a nagy világbirodalomba. Mintegy másfél kilométernyi utat kell gyalog megtenni. Géza előbbre viszi a bőröndjeit, aztán visszatér az Évácskáéiért, azokkal tesz meg egy dupla szakaszt, s aztán így, vissza és előre, vissza és előbbre, mígnem egy sorompóhoz érnek, s ott lehajol, hogy átbújjanak alatta, s akkor látja meg: a magasban egy híd, rajta egy óriási teleszkóp rájuk állítva, s ott bizonyára hatalmassá növelve, úgy, hogy még az arcuk rezdüléseit is „olvasták”, olvassák, érkeznek meg a világ legszabadabb országába.

Ez után a felismerés vagy rádöbbenés: hogy szemmel tartanak, kik lehetnek? Érdekes, nem várja vagy mintha nem várná őket senki. Bekopognak az épületbe, ott hivatalnokok, ki írógép mellett, ki papírai fölött... Aztán „csak” észreveszik őket, de akkor már úgy, hogy a figyelem központjába kerülnek, féltucatnyi ember foglalkozik velük. Elkezdődik a késő estig, majdnem éjszakába nyúlóan tartó vallatás és csomagvizsgálat.

Kik vagytok, honnan jöttetek? Darabonként veszik a papírjaikat, tárgyaikat, mindenről megkérdezik, hogy az mi. Egyszer Géza meglátja a vállá mögött. Valaki írógépbe ír mindent. Mindent-mindent, ami ott történt, ami ott elhangzott.

Aztán majd éjszaka az általuk kijelölt szállodaszobában kétóránként megjelenik Iván: Gézát akarja látni. És Gézának szívdobogása van, most itt Évácska az erős. Géza szinte összeomlott lelkülettel várja a holnapot.

Hiába, ő érzi át jobban az „itthon”, a „hazaérkeztünk” hangulatát...

A szigorúan ellenőrzöttség hangulatát.

1979-et írunk, szeptember 9-ét...

Vannak belső utak is... A megismerés és megismertetés útjai.

Utak, melyeknek kettős a célja: Adni és Kapni...

Géza ekkortájt sokágú munkát végez. Elsősorban tanít, mert ez a mestersége. Pázmány Pétert, Balassi Bálintot, Csokonai Vitéz Mihályt, Vörösmarty Mihályt, Petőfi Sándort, Arany Jánost és Jókait tanítja. Az Új időknek új dalaival érkező Ady Endrét, a mindenséget számba venni vágyó Babitsot. Az öröm illan Tóth Árpádját, a játszótársam, mondd, akarsz-e lenni Kosztolányi Dezsőjét. És József Attilát, aki megjelölte az utat. Hogy: Dolgozni csak pontosan, szépen, ahogy a csillag megy az égen, úgy érdemes. Hálát ad százszor és ezerszer a Jóistennek, hogy ők tölthetik be az életét. Valami csodálatos itt, Romániában, megalázottságban minden szavaddal tiltakozni az ellen, ami van. Azzal a szóval is, hogy Arany, azzal is, hogy Petőfi, s azokkal is, hogy Csillagok, csillagok, szépen ragyogjatok. Tartani a magyar szellem fákláját, magasra tartani, s ennek a fáklának a fényében nyitogatni az elméket.

Hála, hogy ama szigorúan ellenőrzött vonat úgy vitte, vihette, hogy az nem siklott ki vele. Hogy megtartotta.

Csoda-e, ha mindig gyanús, mindig a hatalom és szolgálhata figyelmének a központjában lehet?

És nem csak ott, az Iskolában, az úton, ahogy kerékpárjával kurglizik hazafelé, ott-hon, a lakásában, ahogy belép az ajtón, vagy ahogy megcsördül a telefonja, mindig mindennel ott lehet a figyelem központjában. És ott lehet akkor is, amikor színpadri remekműveket tanít, és előadásaikkal járják ugyanazt az utat, az adni és kapni útját. Amikor a főtanfelügyelőnőjéhez megy egy előadás engedélyeztetése ügyében, a tanfelügyelőnő kezdi győzni, hogy fejezze be.

De miért?

És ekkor hangzik el nem kis megdöbbenésére:

Értse meg, Géza, magát féltem!

Ebben valami szép is volt.

Vallomás is volt.

S a helyzet tudatosítása is volt. Hogy értse meg, Géza, itt bűn cselekedni. Itt bűn a népét szolgálni. Mert tiltások, akadályozni akarások, a megakadályozására felvonultatott hadak követik, figyelik, miközben születnek sorra az előadások.

– Tudjuk, hogy apád a színdarabjaival románellenes propagandát folytatva járja az országot – mondja fiának a politikai tisztje.

– Ez szemenszedett rágalom, mert apám soha egyetlen színdarabot sem írt – hárítja, veri vissza a vádat a megkülönböztetetten szemmel tartott, ellenségként kezelt fiú. Akinek bűne volt az apja.

Géza magnóval járja az öregeket, gyűjti a múlt emlékeit, a hagyományrend emlékeit, a jaj, mik történtek emlékeit. Ez a gyűjtés is szemet szúr, követik az útján, ahol megfordult, megjelennek a szekuritáté emberei is, érdeklődni, hogy miről kérdezett, érdeklődött.

Géza lelkében örökké az cseng: „addig jár a korsó a kútra, amíg eltörik.”

Tudja, hogy az ő korsójának előbb-utóbb el kell törnie.

De sorsa kötelezi.

A hatalom arca

Majd jönni fog az idő, amikor alig látszik a hatalom arca. Amikor nem tudod majd, hogy kivel állsz szemben...

Most még két hatalom van.

Egy távoli, láthatatlan, arc nélküli, és egy látható, konkrét, mely nem rejtőzik.

Itt vagy, lásd, ez vagyok...

És zaklatnak, figyelnek, hallgatóznak utánad, küldetik rólad a jelentéseket, „*aktába írják, miről álmodoztam*” – mondhatod együtt a költővel.

Ez már kialakult arc. Bejáratott út – a szocializmus útja –, tisztán látható arc, az ország, az államvezetés arca. A rendszer arca! Kialakult, kiformalódott, világossá vált.

A szükséges változások megtörténtek. Megvan az óhajtott két tulajdonforma, a köz-tulajdon és a személyi tulajdon, a magántulajdont sikerült felszámolni. Egypártrendszer van, egyetlen vezető erő a Párt, csak így, A Párt, teljes nevén Román Kommunista Párt, élén a fővezérrel, szerény megnevezéssel: a főtitkárral, aki Románia ege és földje Egyetlen Ura. Gyakorlatilag a teljes hatalmat birtokolja, hiszen az államtanács és mindenfajta tanács elnöke, s 1976-tól köztársasági elnök is egyszemélyben, Parlament, Központi Bizottság, állam, ország, moccanás, szuszogás, minden-minden az ő hatalmának van alárendelve.

Ő az ország első és egyetlen igazán fontos embere, mindenki más csak árnyék, vagy még az sem, csúszó-mászó féreg, akibe bele lehet rúgni, akit el lehet taposni, meg lehet semmisíteni, ha ama első úgy gondolja. És mióta Nicolae Ceaușescu vette át 1965-ben ezt a magas funkciót, van az országnak első asszonya is, Elena Ceaușescu. Ők ketten a Párt, szavuk megmásíthatatlan, lényük, szellemük valahol ott ragyog a fényben, s ha ennek az országnak van sorsa, akkor az a sors az ő kezükbe tétetett le.

Van egy szó: DIKTATÚRA. Vagy a mi nyelvünkön: ÖNKÉNYURALOM. Uralom és önkény. Kényed-kedved szerint uralkodsz, nincsenek kötelékeid, nincsenek fékeid, csak a magad akarata. Nyilván te is rab vagy, saját akaratod rabja. Lehetnél az eszme rabja is, mely világra hozott téged is, fogva tarthatna téged is. De ez az eszme már régen testhez szabott. Saját testéhez szabta Lenin, aztán Sztálin, aztán Hruscsov, majd már Brezsnyev. Nálunk Gheorghiu-Dej, aztán Nicolae Ceaușescu. Olyan, mint a népdal, fújod, amikor felébredsz, és fújod, amikor készülsz lefeküdni. Reggel, délben és este, mindig fújod, mert fújod, s közben teszed, amit tenni akarsz vagy kell tenned. De a dal s a tett két külön dolog. A nagy tanítás csak szólam, hogy kommunizmus így, kommunizmus úgy, hogy a Párt, a Párt és csak a Párt, hogy Dolgozó Nép vagy a Munkásosztály, mint akik valójában uralkodnának általad, s hogy a demokratikus Románia, melyért történik minden. Ha ezeket fúvod reggeltől estig, estétől reggelig, akkor nincsen baj. S ha valahonnan – mondjuk a Kreml tornyából – mégiscsak figyelnek, akkor egy a fontos, hogy kés legyen a kezeden mindig-mindig. Hogy ne ismerj könyörületet senkivel szemben, s akkor minden rendben.

Egyébként Moszkva keze meggyengült. Már nem fogadja az utasításait Jugoszlávia – azaz Tito –, Kína saját útjára lépett, sem Mao Ce-tung, sem Csu En-laj nem kérdik meg, hogy kit és hogyan, szabadon gyilkolnak, szabadon törnek igába egy óriási népet.

Nicolae Ceaușescunak sem kizárólagosan Moszkva diktál már... Ott „nagy hibát” követett el Hruscsov, mikor feltárta a sztálinizmus szörny-arcának némely megnyilvánu-

lását, s ezzel egy valódi demokratizálódási folyamatot indított el, amit már megállítani nagyon nehéznek tűnik. Ezzel a demokratizálódással Nicolae Ceaușescu tulajdonképpen sohasem értett egyet. Ha Sztálin lenne ott még mindig, térdet hajtana neki, ha másért nem, félelemből, hogy hagyja életben, s engedje ölni, gyilkolni. Még hűségéből is ölné! De nemcsak azért, hanem mert ez az ő vallása is. Vallás, mely Kínában él „a legtisztábbban”, a maoizmus formájában. Minden kínainak ott van a kötelező egyenruha kötelező zsebében a szíve fölött a Mao-Biblia. Bizonyára elgondolta: Hej, ha nekem is sikerülne egy ilyen! Ennek a Bibliának a szellemiségében épp Ceaușescu hatalomra kerülése után indítottatott el az úgynevezett kulturális forradalom. Tulajdonképpen nem a Hruscsov szélhámoskodásai, színlelt vagy kezdetben őszintén vallott demokratizálása – az hozta 1956 magyar tavaszát, nem ezek –, hanem az a bizonyos kulturális forradalom volt Nicolae Ceaușescunak szimpatikus. Az egy kötélén rángatott tömeg, a földeket feltörő, odaüldözött írók, zenészek, értelmiségiek, a nemzet színe-javának a megalázása, ez. No meg az Észak-Koreában megvalósult Kim Ir Szen rendszer – melyek még a sztálini kegyetlenkedések árnyékában is megállták a helyüket –, ezek voltak számára a szimpatikusak. S ha részben szembefordulást tett a Szovjetunióval, tette ezt meglehetősen két-színűséggel, hiszen egy az akkori szovjetunióbelinél sokkal meredekebb kommunista rendszer megvalósítását tűzte céljául. S amikor a prágai tavasz napjaiban kiáll Csehszlovákia függetlensége mellett, az egész világot csapja be ezzel, nem értvén az ott történetekkel semmiben egyet! Őt nem a szocializmus emberarcúvá tétele izgatja, hanem annak legkeményebb diktatórikus változata megvalósítása „in Romania”. S amikor a más ország ügyébe való beavatkozás ellen tiltakozott, azért tette, hogy a maga teljes szabadságát biztosítsa ezzel. S amikor a „másik oldal” – mert ekkor még a látszat szerint van nyugati és keleti világ – meg meri kérdezni, hogy mi lesz a demokratizálással –, határozottan elutasítja még Amerika mézes madzagon lógatott „legnagyobb kedvezményét” is.

Senki ne merjen beleszólni Románia belügyeibe!

1971-es Távol-Keleten, Észak-Koreában és Kínában tett látogatásain érezte igazán otthon magát. Az ott látottak, az egy húron rángatott tömegek, az ő és neje minden elképzelhető „szépséget” meghaladó fogadtatásának díszünnepségei, a sokszázézes (őket betanított ugránozóval, tornamutatók, az ő nevét és arcképét más és más színű öltözetbe bújtatott emberekből kiguggoltató-kitornáztató) mutatók pitiáner lelkületére óriási hatást tesznek, s tulajdonképpen egész életpályáját, életútját, „uralkodói” útját befolyásolják vagy meg is határozzák.

Az ott látottak példáját nemcsak követni, megvalósítani is céljául tűzi, eszményévé teszi.

A teljes államhatalmi gépezet egyszemélyes ura és mozgatója szándékozik lenni. Ami egyébként nem nehéz, teljesen „összevág” az a lenini-sztálini kommunizmus eszméjének eddigi megvalósításaival.

A pártszervezet, annak teljes vezető testülete, titkárság, Központi Bizottság, megyei elnökök, elnökségek és bizottságok, városi és községi szervezetek, minden az ő irányítását követi. Csak ő, csak ő, csak ő! És ugyanúgy a minisztertanács, államtanács, képviselőház, minden az és ugyanaz. A Nagy Nemzetgyűlést, azaz képviselőket a nép választja, és csodálatos egyetértésben, egységben. Egy-egy képviselőre leadott tört-százalék szavazatok is (az ilyenek, hogy 99,67%, 99,49%, 99,96%) csak azért vannak, hogy egy ember lehessen, aki 100%-ot ér el mindig, bárhol vagy bármilyen okból is kerül szavazásra sor, az csakis ő és ő, mindig csak ő lehessen. Ezáltal is világossá válik, hogy ő az ország első és legelismertebb, legnépszerűbb és legnagyobb embera. Hogy ő a legfőbb és legnagyobb, és mindenki által óhajtott vezér. Soha nem történik meg negyedszázados uralma alatt, hogy bárhol is egy ember ellene szavazott volna. Ő az egész ország minden állampolgárának a bizalmát élvezi. S az sem történhetett meg, hogy abban a körzetben, ahová ő állíttatott, akár egy ember is ne ment volna el szavazni. Így lehetett teljes a közakarat.

Nicolae Ceaușescu a Román Kommunista Pártot képviseli. A tévedhetetlent, amiből tisztán következik, hogy tévedhetetlen ő is. Tőle és kizárólag tőle tudjuk, tudhatjuk, hogy előtte mégis voltak tévedések, de ő rendet teremtett mindenütt. Átszervezi a teljes közigazgatást, új megyéket hoz létre, ez ad alkalmat a Magyar Autonóm Tartomány megszüntetésére is. Még a helységeket is átkeresztelik. Így lett például a legtöbb Magyar szóból – ha az helynévben van – Noua, azaz új. Magyarlapádból Újlapád, Magyar-nemegyéből Új-nemegye és így tovább. S ahol a helynévben a román szó is benne volt, az régire cseréltetett. Lopadea veche, azaz Régi Lapád, Régi Nemegye... A logika vagy a történetiség hitelességét bizonyítva ezzel is.

Az új vezér első lépéseinek egyike az is – ez akkor meglepetésszámba megy –, hogy Magyar Nemzeti Tanácsot hoz létre, melynek első gyűlését elég hamar meg is tartják Bukarestben. Feltehetően valahol hiba csúszott be a szervezésbe, mert ama első gyűlésen észrevételek, javaslatok hangzanak el, hogy miként kellene megjavítani a nemzetiségi munkát. Amiért az államfő nem lelkesedik, sőt... Későbbi lépései egyértelműen bizonyítják, dehogy kíváncsi ő ilyesmire. Az ezután jobban megválogatott felszólalók sem követnek el többé olyan hibát, hogy ne azt bizonygassák: minden tökéletesen meg van oldva. És hogy barátság, testvériség, de csak addig az is, ameddig helye van.

Szegény Bandi! Kapott egy fölszólítást, írjon egy cikket a lapjában a román-magyar barátságról. Épp szabadságra készült, ki valahová a hegyekbe, a cikk elmaradt őszre. Amikor megjelent, hát hívják a szekuhoz. Nem úgy van az! Előbb nem ért semmit. De hát a Párt rendelte! Igen, csakhogy... Az akkor volt. Hogy is gondol ilyent. Elvtárs! Ne játsszunk az egyformaság uniformisával. Mi hűséggel tartozunk Romániának, a Pártnak, s személyesen Nicolae Ceaușescu elvtársnak, vigyázzunk arra az egyenjogúságra, különösképpen a „kölcsonös” szóra! Semmi kölcsönösség! Alig úszta meg, majdnem elveszítette az állását!

Egy nagy ünnepi terem lesz az ország.

Ünnepek, ünnepi napok bárhol és bármikor, amikor a Nagy Vezér megjelenik itt vagy ott. Alkalom arra, hogy a tömeg összegyűljön és hatalmasan lelkesedjen. S ünnep akkor is, amikor a dolgozó nép legjelesebb fiai ide vagy oda rendeltetnek, ilyen vagy olyan Ünnepi Ülésre... Alkalom az éljen a párt, Ceaușescu, Ceaușescu, Ceaușescu lelkes kiabálására. S kivételes ünnep, amikor az ország legfelső törvényhozó szerve, a Nagy Nemzetgyűlés összeül, hogy ott az új törvényeket megszavazzák a legjelesebbek, a nép képviselői. Egyetlen feladatuk: minden előterjesztett törvényt egyhangúlag, egységes kézmozdulattal megszavazni.

Ez az egyhangúság Nicolae Ceaușescu országának legfőbb jellemzője.

Egyet akar itt mindenki!

Ellenzavazat? Tartózkodás? Ezek a fogalmak itt ismeretlenek. Ilyen a négy és fél évtized alatt egyszer sem fordulhatott elő sem Gheorghe Gheorghiu-Dej, sem Nicolae Ceaușescu ideje alatt. Mert hát ugye az egy akarat!

És amikor Nicolae Ceaușescu elvtárs megjelenik, s expozéját – az ő beszédei így neveztetnek el – megtartja, annak minden mondatát hatalmas éljenzés követi. Gyakran úgy, hogy az egész terem feláll, és addig tapsol, amíg a nagy vezér le nem inti őket. Amíg nem jelzi, hogy elég. Erre is csak azért van szükség, hogy jöhessen az újabb elmondottakra is az újabb lelkesedés.

Gyakran történnek látogatások a gyárakban, üzemekben, megyékben, városokban, sőt, még falvakon is. A nevük: Munkalátogatás. Járja a Nagy Férfiú a Haza Földjét, s mindenütt tanácsokat osztogat, s megleléssel veszi tudomásul a nagy lelkesedést. Ha valahol megbicsaklik valami, azonnal korrigál a hatalom.

Egy ilyen bicsaklás lehetett épp Sóhajdon, ahová egy üzem felavató ünnepségére érkezik. A két éven keresztül épített gyár beindító gombját megnyomni az ő feladata, ez látogatásának célja is... A helybeliek furcsállják, ha ő fogja beindítani az üzemet, miért kell a gyár vadonatúj termékeit napokon keresztül egy több száz km-re működő másik, hasonló terméket gyártó üzemből hordani, s az udvaron hatalmas oszlopokba rakni. Más teherkocsik a szennyvízcsatorna gyönyörűen lyukacsos fedőlapjait hordják, s az odarendelt munkaosztagok nagy szakmai tudással végzik a fedő-munkát. A gyár közelében kialakított kis helikopter-leszállópályától a bejáratig virágszőnyeggel borítják az iskolások az utat. Nemcsak a helység, a környék iskoláinak diákjai és felnőtt lakossága mind ott van, várják a vezért. A kiabálásra kijelölt jelszók is ott vannak a kezekben. Géza is kap egy tincset, kiosztja a diákjainak azzal a megjegyzésével: Nem gyakoroltam most veletek, úgy is meg vagyok győződve, hogy a legnagyobb lelkesedéssel fogtok kiabálni! A helikopter leszállását megtapsolja a tömeg. Erre kiszemelt, gondosan kiválasztott és még gondosabban előkészített román népviseletbe bújtatott elvtársnők sóval és kenyérrel várják, az is benne a szokásrendben. Már jó előre alapos elővizsgálatoknak alávetve válogatták ki a kötelezően csinos és fiatal, és csakis egészséges hölgyeket, akik-

nek nemcsak mosolyogni kellett tudniuk, ép is kell, hogy legyen a fogazatuk s minden porcikájuk.

A küldöttség ezután vonul be a gyárba. Megtörténik bent a fogadás, minden bizonynyal a gombnyomás is, mely megindította a szocialista ipar új, gyönyörű megvalósítását, s amikor a hátsó ajtón jönnek ki, az oda seregeltetett tömegből valaki hatalmas hangon elüvölti magát: *Ceau...* Aztán, hogy rádöbben az illető, hogy egyedül van, kezd vékonyodni s gyengülni a hangja: *seeee*, aztán egész vékonyan és alig hallhatóan fejezi be: *scuuuu...* Géza épp ott áll szemben, ahogy a törpe diktátort egy 6–7-es társaság körbe fogja, szinte lökve, mintha a vállán hozza magával...

Ezt így sajtóban, újságban látni soha nem lehet. A vérbeli riporterek tudják, olyankor kell fotózni, amikor a Nagy Ember kissé elébb van a kísérőinél, a perspektíva törvénye szerint – ha még géppel is kicsit lehajolsz, s azt alulról felfele tartod – felnövekedik, s úgy látszik, mintha ő lenne a nagy. Az udvari festők is tudják ezt, az utókorra csak ilyen fotók, ilyen művészi alkotások maradhatnak, ahol a Nagyt törpék, kicsik veszik körül. Ha ott van Elena is, akkor két nagy, s a sok törpe. Annak rendje és módja szerint.

De akkor, ott, abból az egyetlen alkalomból, amikor Gézától 5 méterre nyílik az ajtó, ott egy kis, törpe ember jön ki, s nagyok nyomulnak utána, hogy szinte testükkel tartásák, támogassák, védjék és taszítsák. Látja Géza a vezér arcát is, kissé hunyorít a szemével, egyértelműen látni rajta az elégedetlenséget, hogy nem kellemes neki ez a vérszegény lelkesedés... De mennek, mert menniük kell, rá a virágútra, s azon a helikopterhez. Állítólag egy közeli állami gazdaságra repülnek, melynek erre az alkalomra kipofozott, ragyogóvá varázsolt, kitisztított istállójába vagy 50 hízott, gyönyörű marhát fuvaroztak, hogy majd ugyanazokat a marhákat továbbvigyék egy másik gazdaságba, ahová másnap látogat majd el...

Hogy ott milyen lett a lelkesedés, nem jött hír.

Gyakran egy-egy családot is kijelölnek, amelyet meglátogat otthonában a vezér. Mert hát ez is bizonyítja, mennyire szereti a népe, ő meg a népét. Az is törvény, „véletlenül” állnak a kapuban, s behívják, nézze meg a hajlékukat. Ezt a véletlen hajlékot is előzetesen kiürítik, festőcsapatokat vezérelnek oda, akik kimeszelik, kifestik, patyolatszéppé tesznek ott mindent, új, választékos bútorokat is visznek, a tied az alkalomra kikerül a színbe, még fertőtlenítenek is, mert hát az ország népének igen-igen fontos a Vezér egészségének a biztosítása.

A véletlen hozza, hogy a sóhajdi Nagy Látogatás után pár napra Géza a tanulókkal ama gyár közelében végzi az őszi betakarítás munkálatait. A gyár udvara már üres. A sok teherautó visszavitte a rengeteg, kizárólagosan a vezér tiszteletére odavitt „helyi terméket”. S a szennyvízcsatorna borítólappjaiból épp akkor feszegetik fel az utolsókat, s rakosgatják fel a teherkocsikra, bizonyára vinni valahová, az ország egy másik sarkába, ahová ugyanúgy látogatóba várják a vezért.

Az egyetlen párt megszervezése példás. A főtitkár keze alá működik a négy titkár, elosztva közöttük a munka, ki ezért felel, ki azért. De az irányt a főtitkár szabja meg. Ő lát mindenki között legtrisztábban. A legmagasabb fórum a Központi Bizottság, mely időnként ül össze valahány száz tagjával, a tagok tökéletesen képviselik az ország összetételét, benne vagyunk mi, magyarok is néhány kiválóságunkkal részarányunkat megközelítő számban. Erre gondja van a legfőbbnek, gondjuk van a legfőbbeknek, hogy a demokrácia töretlenül érvényesüljön. Aztán megvannak a párt-piramisnak az alsóbb kőépítményei is, a területi beosztásnak megfelelően tartományi, aztán miután Ceaușescu elvtárs átszervezte a közigazgatást megyerendszerre, megyei pártbizottságok, ugyanolyan felépítéssel, mint fent, első-, azaz megyei titkárokkal, köztük a második helyen, az első titkár legfőbb támaszaként, segítőként a propaganda titkár. Aztán ipari, mezőgazdasági titkárok, kereskedelmi és szervező titkárok, s a Jósten tudja, milyenek, csak egy biztos, hogy fontos és megbízható emberek legyenek mind, jó káderek. Területüket, feladatköriüket ők irányították. Egy picike párhuzamosság van, de az csak látszólagos, mert amiként fent, Bukarestben vannak minisztériumok, van miniszteri tanács, ugyanúgy itt lent, megyei szinten is van Megyei Tanács, az is megszervezetten, főnökkel, al főnökkel, osztályokkal, osztályvezetőkkel. De az utasítás a Párttól jön, fentről lefele, s mert a párt köztudottan tévedhetetlen, tehát szava Szent szó, ama közigazgatási-végrehajtó fórumok valóban csak végrehajtanak, kapott utasításokat hajtanak végre. S ez az építmény így megy lefele, le a helységekbe, városokra, községekre, mindenütt van pártbizottság is, tanács is, mely a népet képviseli, ezért adatott a Néptanács név neki. Városi Néptanács, annak elnöke, alelnökei, osztályai. Itt már egybeesések is lehetnek, sokszor még az épületeik sem különülnek el a kisebb helységekben, ugyanaz a személy lehet a párt helyi vezetője, és mondjuk a néptanácsnak is vezetője, hiszen képesség szerint választatnak ki ezek a kiváló emberek, tudják, mi a dolguk, és végzik is azt. Így az igazgatók és intézményvezetők is, mindenki a helyén.

Egyszer Ceaușescu elvtárs egy (az ország sok-sok vállalatvezetőjét összeseregeltető) gyűlésen elmondott beszédében ki is fejté: Vegyék tudomásul az igazgatók, hogy ők nem mint szakemberek vannak ott, ahol vannak, hanem mint a párt aktivistái. Az ő feladatuk a párt – mindig nagybetűvel –, a Párt utasításainak a végrehajtása. Ők elsősorban nem a szakmáért felelnek, hanem a Pártnak felelnek. Akkor Géza el is töprengett, gondoljuk meg, egy sebész főorvos, aki műtétet végez, ő is elsősorban aktivista. Az ő értéke nem egy bizonyos szakmai tudás, nem az, hogy a mesterségét tökéletesen elsajátította, ismeri, s hogy tudása alapján képes cselekedni, mondjuk téged megműteni, hanem az, hogy a pártnak megfelel. S ez így is volt. Így történhetett (volna) meg, hogy Móricka a főnök, és te, Einstein a Móricka alárendeltje, beosztottja. Tulajdonképpen aktivista te is.

Alapjában teljes az egység, teljes a rend.

Boldog az ország.

Az arcokra dermedt, fagyott kényszermosoly boldogsága ragyog be mindent.

Mindenkinek munkája van, mindenki érezheti, hogy része, összetevő része az egésznek. Szükség van rá. Ott van valahol a láncolatban, ott van az építményben.

És borzadozva kérdezheti: Mi lesz még?

Azt is megkérdezik – de csak önmaguktól – sokan: Vajon tudja Nicolae Ceaușescu elvtárs, hogy mi történik körülötte? Hogy amit ő lát, minden hazug, semmi sem igaz? És ha ez történik, történhetik, most már ki ő?

Vezér vagy bohóc?

Vezérlő vagy becsapott ember.

Irányító vagy orránál fogva vezetett ember? Vagy ez is és az is?

Nagy kérdés. El nem hangzó és nem is eldönthető nagy kérdés.

A ki nem mondott vagy ki nem mondható válaszban ott van az egész kor arca. A Marxok és Engelsek, Leninek és Sztálinok és az általuk megvalósít(tat)ott világ léte értelmének a lényege.

És a rendszer működik a maga módján. Ha probléma adódik bárhol, bármiben, a párt megoldja. Mint a patkószeg kérdését is. Vagy a vécépapír kérdését. Kis dolgokat a nagy dolgok sorában. Mert az élet valójában a kis dolgokban mutatja meg a midnennapjait.

Egyszer beállt Romániában egy patkószeghiány. Óriási hiánycikk lett ama patkószeg, mindenki kereste a Magyarországra vagy bárhová külföldre utazókat, hogy hozzanak neki patkószeget. Ugyanakkor vécépapírt sem lehetett kapni. Ennek a híre aztán terjedt, még Amerikából is úgy érkeztek a vendégek, látogatók, hogy a kötelező ajándékozást vécépapírral bonyolíthatták le, mert még ott is tudták, hogy Romániában nem lehet vécépapírt kapni.

Sokan morfondíroztak. Hogy lehetséges ez?

Hogy nem látja ezt a vezetés?

Igen, a vezetés. A rendszer természete. Mely szinte önmaga buktatóiba botlik. Ha egy ilyenféle eset áll be, mint egy árucikk hiánya, olyané, amelyik egyebekben lehetne, a párt-láncolatban fel kell, hogy fedezze valaki illetékes. Te hiába látod, te kisember, te nem tehetsz semmit. Idő kell elteljék, amíg ama valaki illetékes meglátja, hogy adva vannak ezek a hiánycikkek, maradjunk most csak ezeknél, a patkószeg és történetesen a vécépapír. Az illető jelenti „felfelé”, a közvetlen felettesek felé. Előbb alsó, aztán felsőbb, aztán legfelső szinten megvitatják ama hiánycikkek kérdését, ehhez évek kellenek, amíg a láncolat felér a csúcsra, aztán ott fent elrendeltetik a kivizsgálás, újabb év, évek, aztán a lehetőségek megvizsgálása következik, míg végül a döntés is, hogy kivizsgálják, a hiányzó, illetve nem elegendő mennyiségben termelt termék hiányának a megszüntetését mely vállalatokra oszthatnák le, aztán a határozat, hogy ezek közül melyik cég gyártja le. Mert a cégek által gyártható termékek listáját ugyanúgy a párt határozza el és

meg. Hogy egy új terméket kezdhes gyártani, ahhoz is határozatokat, döntéseket kell hozni jól megalapozott előtanulmányok elvégzésével. Ugyanez lehet a helyzet a minőséggel. Nem felel meg a létező minőség? Jelentések, vizsgálatok lent, középütt, fent, döntés, aztán a visszajelzések, s végül a leosztás, mi hogyan legyen. Ezek mind a központi irányításból következnek. Az egysúcsú ország jellegéből, helyzetéből. Ahol nincs meg ez a központosítás, ott patkószeg- vagy vécépapírhány nem állhat be, mert valaki, valaki fémműves- vagy papírgyártó vállalat felfedezi, hogy ez hiánycikk, s kezdi gyártani. De nálunk, azaz a szocialista iparban – mely a központosított gazdaság része – más, teljesen más a helyzet.

Nicolae Ceaușescu elvtárs igen nagy gondot fordít a nemzetiségi kérdésre, mely egy átmeneti állapot, mert hát ugye a folyamat egyértelmű. Az egységes román nemzet megteremtése, minden probléma „nemzetiségi különbség nélküli” megoldása. Egy hatalmas szivárvány íveljen át az ország fölött, melynek színe piros-sárga-kék. És egyformán zengjen a dal, egyformán hangozzék a szó, melyek a Párt és az általa vezetett ország dicsőségét szárnyaltatják.

Ha bárhol, bárkinél valami hiba lép fel a párt politikájának a megértésében, annak gyakorlatba ültetésében, ott villámgyorsan meg kell történniük a szükséges intézkedéseknek. Ilyen intézkedéssorozat történik a 70-es évek derekán. A nemzetiségek körében, így nálunk, magyaroknál is valamiféle hibák léptek fel, melyeket orvosolni kellett. Itt, ezen a „területen” feltehetőleg nem kellett olyan hosszú láncolaton felmenni és visszaérni, mint ahogy az a patkószeggel és vécépapírral történhetett.

Itt (az egyéntől az egyénig vagy csoportig) ezekre a történetesen káros jelenségekre sokkal gyorsabban reagál a hatalom, így a megoldás is fontosabbnak minősítették minden egyébnél.

Kellenek, hát jönnek is a felelősségre vonások, verések, a megfélemlítési akciók. És szállongnak a hírek. Talán a hatalom célja is, hogy szállongjanak. Ezt vitték el, azt vitték el, ez történt, az történt. Még az is megесik, hogy valaki orvosi látéletet vétet fel a hátáról, az arcáról, esetleg eltört csontjairól. De csak elvétele, hihetetlen bátorság kelleik az ilyesmihez, és nem tudhatod, mi lesz a következménye. A többség hallgat. Vagy arra is adatik példa, nem is egy, letagadják.

Nem, nem, nem igaz. Velem nem történt semmi.

S jönnek – szinte sorozatban – az öngyilkosságok is. A legtöbb akasztás. Saját otthonod padlásán találják meg a holttestedet. Vagy erdőszélen. Úgy, hogy előbb egy órával még láttak, részeg voltál, és mondtad is, hogy te már ezt nem bírod, s hogy öngyilkos leszel. Aztán egy óra múlva megtalál, meglát valaki, jó négy kilométer távolságra, az Őrző alatt lógsz egy fán...

Sokan emeleti ablakból vetik ki magukat, esetleg egy magas szállodai erkély peremé-

ről zuhannak le, vagy még arra is adódik példa, hogy létráról egy elhagyott kolozsvári műteremház udvarán egy bokor alá zuhantál, s ott találnak eltört gerinccel, holtan.

Szóösszetétel is keletkezik erről a furcsán ismétlődő jelenségről.

XY megöngyilkolta magát, vagy kissé merészebb, de ilyenkor suttozva mondott megfogalmazásban: XY-t megöngyilkolták – mondják az emberek.

Ceaușescu kettős politikát folytat, és félig-meddig önnön csapdájában van. Kifelé ellenállót játszik, ellenálló ország látszatát kelti... Befele guillotine-t állítana, de még fékezi magát. A belső ellenséget, a nem bólogatókat, még a nem lelkesedőket is inkább kitoloncolná... Vagy a sötétség leple alatt (nem nyilvánosan, nem nyílt ítélettel) alatto-mosan pusztítaná, pusztíttatná el. Ezért kell neked megöngyilkolnod magad. Ezért kell téged, holttestedet a Dunából kihalászni! Ezért fogsz saját lábodon kijönni a szekuritátéről, sápadt arccal, hallgatagon belépni egy vendéglőbe, oda a pult mellé, s ott összecsucsklani s holtan zuhanni a földre.

Féljen az egész ország!

És féljen az egész nemzeted... Ezért kellene a láb alól való eltevések, a veréssel, ütle-gelésekkel, megalázásokkal való megfélemlítések. Mert az „ellenség sohasem alszik”. És ama ellenség főleg te vagy, a te néped. Vagy legalábbis jóval nagyobb százalékban vagy te. Mert a saját nemzet ellen is lehet cselekedni, mint pl. ahogy Pacepa tette, aki a leg-hűségesebből lett népe ellensége. Akárcsak annak idején Trockij is.

Géza is egy alkalommal azt mondta Évácskának:

Ha véletlenül öngyilkos leszek, tudjad, hogy nem lettem öngyilkos.

Az a hír is járja, a kiszemeltek mindenikére külön terv dolgoztatik ki, az illetőnek valamilyen gyengéje fog érvényesülni. A szórakozottat elüti egy jármű, bármi. A része-gen verekedőst valaki – sohasem derül ki, hogy ki – literes boros üveggel vágja fejbe. Ott valahol, egy nyilvános helyen, vagy annak közelében, mondjuk, éjszaka. A gyakran kiránduló szakadékba esik. A kocsmából későn hazajáró beszédül egy gépkocsi alá. Vagy a patakba, valahol olyan helyen, ahol a patak mellett nincs korlát. Egyszerűen: beleszé-dül, beletántorodik, beleesik, s ott találják majd meg holtan, ahogy átfolyik rajta a víz... A rendőrség ezekkel az esetekkel nem foglalkozik. Ha a család érdeklődik, szeretne valamit megtudni, a rendőrség kérdéssel válaszol: van-e valaki gyanúsítottjuk?

Ezekből is látni, fejlődött a világ. A boldog világ kezdetén semmiből nem csinálnak problémát. Ha bűdös kulák voltál, ha nem tetszett neked, ami van, kivittek a falu szé-lére, s agyonvertek. Senkinek magyarázattal nem tartoztak. Egy kutatás szerint – sajnos nálunk ilyen nem végzett senki – csak a magyarországi Békés megyében 56 előtt több mint 60 embert gyilkoltak meg ítélet nélkül. Pedig ítéletet hozni sem volt gond. Ama első évtizedben ezerszámba születtek a „jól megérdemelt” halálos ítéletek. S ebben Romániában sem volt különbség. Most érdekli már a hatalmat, hogy minden a rendjén menjen. Törvénytelenések ne történjenek. A rengeteg baleset? Ki tehet arról.

A románság – főleg önmagával szemben – kevésbé kegyetlen nép. Ők nem önmaguk farkasai. S a halálos ítéletek legtöbbször itt is még a magyar áldozatoknak is magyar „vérbírók” hozzák.

Macskássy mondta ki a halálos ítéleteket. Aradon és Temesváron volt a per, az ottani katonai bíróság elnöke egyszerűen beteget jelentett, a helyettese pedig azt mondta, ő lemond. Azt mondták, nem lemondasz, hanem börtönbe kerülsz, ha megtagadod. Kerüljek börtönbe! Hogy mi lett vele, nem tudom. Ilyen esetekben Macskássy Pálnak szóltak, ő az itteni bíróságnak volt az elnöke. Az elment Temesvárra, kimondta a halálos ítéleteket. Váradi szabósegéd volt ez a Macskássy Pál. Sajnos, halálos ítéletek bőven voltak, kivégeztek sokakat közülük, ez a Macskássy Pál ítélte el a legtöbbet, minket is ő ítélte el, ő volt a hóhér Romániában, egyike annak az öt nemzetközi bűnözőnek, akiket a román politikai foglyok nemzetközi bíróság elé szántak. Nem került sor rá, most is dicsőségben és békében élnek, ha meg nem haltak. Macskássy, tudom, hogy meghalt. Még a végtisztességet is megkapta, rendes egyházi temetése volt...

A hatvanas évek közepétől, főleg a magyar forradalom utóhatására, Nyugat kezdi számon kérni a politikai foglyokat.

Hogy miért teszi? Ma nehéz erre is választ adni... Talán azért, mert „az idő”, a történelem kereke elmozdításának az ideje érkezettnek vagy inkább közelgőnek látszik...

Mi innen, Keletről úgy látjuk, vagy úgy véljük látni, érdekli őket a mi sorsunk. Jobban érdekli. Tenni akarnak értünk, ezért kezdik a nyomást gyakorolni. Ennek a nyomásnak köszönhető, hogy az '56 után életfogytiglanra vagy sok-sok évre elítélt foglyok egy része is idő előtt kiszabadul. Legalábbis egy részük, mert azért nem annyira szigorú az ellenőrzés, hogy akit nem akarnak, azt is ki kellene, hogy engedjék. De azért adnak rá, hogy az ország kifele lehetőleg makulátlanul látszék.

Ceaușescu új stílust hoz a román politikába. Egy vicc is születik akkortájt ebből. Hogy három elnök halad az úton egy elágazás felé. Az egyik Brezsnyev, a másik Nixon, a harmadik Ceaușescu. Merre térünk, kérdi Nixont a sofőrje. Jobbra, hangzik a válasz. Ugyanerre a Brezsnyev válasza: balra. S Ceaușescu válasza: jelez jobbba, s térj balra. Ez a vicc fedi a romániai valóságot. Ceaușescu nyit – úgymond nyugat felé –, bírál – úgymond kelet felé –, de valójában szélsőségesen baloldali, az akkori Moszkvát is megszégyenítő politikát folytat. Az épp kulturális forradalomba döntött-sodort Kínát követi, az az eszményképe. Belpolitikája a legszélsőségesebben antidemokratikus, emberellenes. A félelem birodalmává teszi az országot. Harcol, harcot indít minden ellen, amihez hozzá lehetne kapcsolni, hogy az Ember Tisztelete. Látszólag nagy román, álma egy teljesen piros-sárga-kék Románia. Valójában az a piros-sárga-kék is csak látszat-propaganda, számára minden, ami józan és tisztességes, ami nem az ő hatalmát fényesíti-erősíti, ellenszenves és ellenséges, még akkor is, ha azt saját népe műveli. Teljes politikájának az alapja: a gyűlölet. A szabad ember gyűlölete. S eszménye a totális szolgalelkűség

megteremtése, létrehozása birodalmában. Egy szolgálalkú nemzetet képzel el, mely fölött szabadon uralkodhat, melyet szabadon hajthat igába. S mely – ez őszinte vágya volt – egy nyelven beszél. Ezért volt különös tekintettel, figyelemmel a „nationalități conlocuitoare”-kra, az „együtt élő nemzetiségekre”, azaz ránk.

Új jelszavakat, célkitűzéseket fogalmaz meg: homogenizálás és szisztematizálás.

Homogenizálás

Az egész világ arcának a jellemzője a sokszínűség. Ismert a mondás: nincs két egyforma falevél.

Romániának is jellemzője a sokszínűség.

Ceaușescu hatalomra kerülése előtt száz évvel még Románia sem volt. Csak Munténia és Moldva – mint fejedelemségek, a török birodalom adófizetői. S Bukovina mint az Osztrák–Magyar Monarchia része. A külön országok az évszázadokon át különböző lelki sajátosságokat, nyelvi, nyelvjárási sajátosságokat, más- és más gondolkodásmódot alakítottak ki. Másnak érzi magát a moldvai román, a bukovinai román, a muntén, az oltyán. És másnak az erdélyi is. A román népi megnevezés szerint: ungurean.

Még ez is nagyolás, összemosás. Hiszen a még apróbb tagolódások is kialakultak a történelem folyamán. A vráncsai másnak érezte magát a munténiaiak belül is... Vagy az avasi, vagy akár a fogarasi román – osán, fogărașean – az erdélyin belül is. És ez természetes is, ilyen a világ. Ettől gazdag a világ.

Ettől szép a világ.

Ceaușescu, Románia diktátora egyszínűsített világot, egyszínűsített Romániát képzel el.

Nem tudni, tulajdonképpen mi zavarja. Lehetséges, hogy nem is a moldvaiak és munténiaiak, az avasiak vagy az oltyánok mássága. Hanem a mi másságunk. Vagy a törökök, tatárok, ukránok mássága. Vagy még inkább az, hogy ezek a népek vannak. Más a nyelvünk, más a múltunk, más a kultúránk.

Az ő múltjuk is más, más Moldva és Bukovina vagy az erdélyi románság sorsa. Talán ez is? Nem tudni. De hogy mi – és főleg mi – nagyon zavartuk, az nem csak sejthető. Talán elsősorban miattunk akarja homogenizálni az országot.

Vagy nem csak miattunk? Mert az azonos arc, a nagyság és dicsőség tribünje előtt szabályos oszlopokban való tisztelgő menetelés mindig jól jön?

Ki tudja!

A homogenizálás ezt jelenti: mindenki egyformán beszél, egyformán érez, egyformán lát. A fő célpont a „más”, a nem homogén homogénné tétele. A nem piros-sárga-kéknek a piros-sárga-kékké darálása.

Ördögi tervet dolgoz ki erre az egyszínűsítésre, s annak a megvalósítására ördögi intézkedések sorozatát. Célpont minden, ami a „többféleséget”, többszínűséget, talán még a kulturális különbséget is fenntartja.

Az sincs kizárva, hogy ezt az alapjában műveletlen embert a művelt ember mássága is zavarja. Ezért jó az a mondás: a suszter maradjon a kaptafánál.

S ő éppen suszter volt. És nem maradt a kaptafánál.

Járja az országát, a birodalmát, s tanácsokat osztogat mindenütt. Gyárakban, egyetemeken, gazdasági, kulturális és tudományos vagy bárminő intézményekben is. Mindenütt, ahol szükségesnek látta megjeleni.

És ott van mindenütt, mert hát rábízott az ország.

A rossz nyelvek azt is megjegyezték, cipőgyárba, cipőkészítőkhez három évtizedes országvezetői pályafutása során nem jutott el soha. Mert ahhoz értett csak? Vagy mert ahhoz sem értett? Csak a maga szintjén?

A nyolcvanas években kezdi el a homogenizálást.

Elsőnek a tévét és a rádiót egyszínűsíti. Megszüntet minden más nemzetiségű, más nyelvű adást. Ezt látja mindenki, de arra kevésbé figyelnek az emberek – mert a nacionalizmus is egyféle leplezés, kendőzés –, hogy itt a gondolatok is egyszínűvé kell, hogy váljanak. Egyféle ideológia, azaz gondolkodásmód van, hangoztatja is eleget: a párt ideológiája. Valójában már az egynyelvű rádióadás vagy tévéadás is túl sokszínű... A levegőben lóg, hogy a többféle újságot is betiltják, a magyar újságokat elsősorban, mert egy nyelv van, a kommunizmus nyelve, és csak egyféle ideológia van, a párt ideológiája. Elég egyetlen lap, a Scînteia – a párt központi lapja – erre az egyfajta ideológiára, ennek az egyfajta igazságnak a megfogalmazására. Aztán – talán csak időeltolódás miatt, valamiért erre a lépésre mégsem került sor. Így megelégedtek azzal, hogy a különböző újságokba ment ugyanaz a „híryanag”, több madár dalolhatta ugyanazt.

Napi sok órás adásokra nincs is szükség!

Uralma végére pár órára zsugorodnak az adások, azoknak egyetlen témája: a vezér dicsőítése. Talán egy kevés hír a szocializmus építésében elért hatalmas sikerekről, hogy hol tett látogatást, hol beszélt, hol mit mondott, aztán a Cîntarea României, vagy annak egy megnevesített válfaja: a Cîntarea familiei... A család megéneklése. Nicolae dicsősége és Elena dicsősége.

Cîntarea României – Románia megéneklése... Ez volt a központi kultúra. Országos versenyek, vetélkedők ezen a néven. A név is mutatja a tartalmat. Mely ugyanúgy homogenizált. Az ország és főleg annak nagy vezetője dicsőítése, megéneklése. Különösen kedvelté válnak a pódiumműsorok, áll az ünnepibe – legtöbbször nemzeti viseletbe – öltöztetett kórus-féleség, nők, férfiak, gyermekek, s zengik a dicsőt, váltakozva mondják és énekelik annak dicsőségét. Vagy a nagy nemzet, a román nép dicsőségét.

Ez a hivatalosan támogatott kultúra. Erre van pénze az országnak. És ez a minőségi mérce is.

Egyszer megengedtetett Sóhajföldön az 1848-as forradalom 125. évfordulóján a megemlékező ünnepség. A megye nagy kórusait heteken át hordták be egy óriási összehúzott énekkarba, hatalmas állvány emeltetett, ott zengték a dalt. A hazafias dalokat. S a rendezvény fő attrakciójaként Vitéz Mihály – Mihai Viteazul – lóháton bevonul népei, székely és román népviseletbe öltöztetett éljenzői közé. Az 1606-os „hős” 1848 ünnepén...

Trăiască, trăiască, trăiască.

Éljen, éljen, éljen.

A kor logikájába ez is belefér...

Kiállítást is rendeznek akkor 1848-ról. Ott is a falakat borító képeken a román történelem nagyjai díselegnek. Szinte rejtély, hogy kerülhetett közéjük néhány valódi 1848-as, Kossuth és Petőfi Sándor...

Nyomás az iskolákra. Óriási, hatalmas nyomás.

Általában az iskolákra és általában az oktatásra, melyet tudás-ellenessé silányíttatnak. Az új tanügyi rendszer a fiatal, tizenéves gyermekeket heti egy teljes napra kivonatja az oktatásból. Egy nap műhelymunka, így az elképzelés, mert „gyakorlati profilt” kell adni az oktatásnak. Egy teljes napon fűrészelnek és kalapálnak, reszelnek és gyalulnak rosszul felszerelt műhelyeikben a gyermekek. Mintha az lenne a cél: bármit, csak ne tanuljanak! Bármilyen munkára – így őszi betakarításkor a mezőgazdasági munkára is – viszik az iskolásokat, 5–6 hétig szünetel ilyenkor a tanítás.

Zsugorítják, részben számolják fel az elméleti oktatást. Minden osztálytípusnak szakmai jellegűnek kell lennie. A matematika, a fizika, a biológia, a történelem és földrajz, irodalom mellett mindenütt ott kell lennie a különféle technológiák tanításának. Úgy mondják, a szakma a fontos, mert hát az országnak szakmunkásokra van szüksége, s áll az a felfogás is: a szellemi munka nem munka. És mindennek fölött: ott van a hogyan. A szaktárgyakat, akárcsak a földrajzot, történelmet és alkotmánytant – csak románul lehet tanítani. A célok egyike – porhintés a szemekbe, gyűlöletkeltés – a nemzetiségi oktatás teljes felszámolása, a magyar szó végérvényes kiséprése oktatásból, közéletből, mindennün. Mert ugye Románia...

Nagy kulcsok lógnak az ajtófélfákon... Egyre-másra zárják be a magyar iskolákat, vagy ahol még a pillanat nem érkezett el, ott az osztályokat. A „beiskolázási terveknek” megfelelően. És a szent és sérthetetlen beiskolázási terv kötelező előírásként határozza meg: hol hány és milyen típusú osztályt lehet indítani. A cél érdekében a középiskolai oktatást is kettészakítják: „alsó” fele a 9–10. osztály, utána felvételi vizsga a két felső osztályba, a 11–12.-be. Szinte örült elképzelés, de ezt a rendszert is a cél szolgálatába

lehet állítani. A magasabb tagozaton már „jobb arányt” lehet kialakítani nyelvi szempontból. Drasztikusan lehet csökkenteni a nemzetiségi osztályok számát.

Már teljes osztályokat sem kap a nemzetiségi tagozat, kettéosztják az osztályokat is, kétnyelvűekké alakítják. Fele románul tanul, a másik fele a még lehetséges tárgyakat magyarul. Ezért néha kettészakad az osztály, a román rész megy románul hallgatni az órát, a magyar rész magyarul. Feltéve, ha van, aki tanítsa. Mert magyarul nem tudó tanárokkal „frissítik fel” ama még létező magyar tagozatok tantestületét. Rohamosan csökken a magyarul tanítható tantárgyak és a magyarul tudó tanárok száma. Aki tud(na), annak ott van a Regát. Ahol nincs szükség a magyar nyelvre. Még a magyar orvosok, mérnökök és technikusok is oda irányíttatnak. Ezt kívánja a homogén nemzet.

Mintha égne a mező! Égne a parlag! És a parlag te vagy, te, magyar. Nincs rád szükség! Mit akarsz? Mit akarsz ebben az országban?

*A tegnapi tanárgyűlésen jelen volt Morogan elvtársnő, a megye román szakos tanfelügyelőnöje. Örmény s nagy román. Ez még nem lenne baj, de magyar-gyűlölő. Olyan, aki felfal-
na minden magyart. Most is kirohan a magyarok ellen. Hogy nem tudnak eléggé románul.
És hogy ezentúl nem szabad magyarul tartani az osztályfőnöki órát a magyar osztályokban
sem. Vannak pokolian átgondolt rendelkezések. Egyike ezeknek ez is. Mert hol folyhatna a
nevelés, ha nem éppen az osztályfőnöki órán? És mekkora baj lenne, ha nevelést, magyar
nevelést kapnának a magyar gyerekek – gondolhatja Morogan elvtársnő! Nem tudni, ő gon-
dolta-e el, hogy a már román oktatású nyelvűvé alakított volt magyar osztályokba is kell
áthelyezni román gyermekeket. Legalább 2-3-4-et minden osztályba, így az utasítás. Még
ilyen formában sem lehetnek színmagyar – románul tanuló – osztályok. Mert akkor lehetne
hozzájuk a nyelvükön is szólni! Magyarul a magyarokhoz! Vagy magyar érzéssel szólni. De
minek? Jobb, ha gerenda van a házban. Elvégre Romániában élünk. Csak nem akarjuk,
hogy ne érvényesüljenek a gyermekeink? S ha ott vannak köztük azok a román gyerekek – a
maguk módján áldozatok ők is –, a mieink még jobban rákényszerülnek, hogy románul
beszéljenek. Illetve – az elképzelés szerint –, hogy románánál váljanak.*

A magyar egyetemi oktatást is majdnem teljesen sikerül néhány évtized alatt megszüntetni. A Bolyai egyetem „egyesítése” – nem felszámolása, egyesítése – ugye 1958-ban történt. A marosvásárhelyi orvostudományi egyetemen is 1962-ben megalakítják a román tagozatot. Jó, egyenes erkölcs szerint egyik sem szűnik meg, csak egyesítik, illetve más nyelvű tagozatot is nyitnak. Aztán elkezd a malom őrölni... A Babes-Bolyai egyetemen már csak a név (Bolyai) marad meg, s 1989-ben egyetlenként a magyar nyelv szak vesz fel 8 diákot, tehát a szükséges minimummal működik az is. Ennyi maradt a magyar tagozatból, azaz a Bolyaiból. Minden más szakon megszűnt a magyar nyelven való oktatás. Mert hát ugye nem volt igény rá! Marosvásárhelyen ebben az utolsó esztendőben csak a színi főiskolán indult magyar csoport, s a minimumot alig meghaladó számmal az orvosin. Az egykor európai híré magyar orvosi oktatást 20 év alatt sikerült

majdnem teljesen fölszámolni. S óriási erővel megy rá a hatalom a magyar középiskolai oktatás beörlésére. A fokozatos felülről lefele elvben az egyetem után a középiskolán van a sor. Itt is több taktikai fogást alkalmaznak. Az „egyesítés” vagy „másik tagozat” elindítása itt is „módszer”, mely a testvériséget szolgálja. Aztán kitalálják a beiskolázási tervet, mely egyenesen a minisztériumból jön. Ott döntenek valakik: a nyakakra helyezett zsinór hogyan húzható. Hol kell csak szorítani, szorítani, s hol lehet végleg és végérvényesen meghúzni. Az „kívülről is” látható, hogy ezekben a tervekben drasztikusan csökken a magyar osztályok száma. Melyeket engednek formálisan még magyar osztályként vagy osztályrészként indulni, ott a módszer: a magyarul tanítható tárgyak csökkentése. Nemcsak előírás szerint, hanem úgy is, hogy a megüresedett helyekre magyarul nem tudó tanárokat neveznek ki.

Akik magyarul tanultak, vagy magyarok, azok Erdélyben nem kaphatnak állást. Az ország Erdélytől legmesszebb eső részeire kapják a kinevezésüket. Kettős célt érnek el egyszerre ezzel is. Sorvasztják a magyar oktatást, másrészt a magyar értelmiséget is szét-szórják. Magyar szakos diplomával mehetsz be valahová a Regátba, ahol a mellékszakodat fogod tanítani.

Egy másik ördögi gondolat is megszületik – ez már a homogenizálás jegyében –, hogy keverik a megyék diákságát. Első lépésként – a módszert kikísérletezni – Szatmár megye összes szakosztályosait viszik át a keleti határ mellé, Vaslui megyébe, s onnan cserébe ottani osztályokat hoznak Szatmár megyébe.

És ezt általánosítani akarják a teljes középiskolai oktatásra, különös tekintettel a nemzetiségekre. A mi gyerekeink majd mehetnek Vasluira, Calarasba, nyilván a mi érdekünkért, mert ott ugye a román környezet hatására jobban elsajátíthatják az ország nyelvét. Ezért van magyar diplomások számára máris csak Ó-Romániában hely. Így „egységesítettek” és „egységesíthettek” ők is, idegen testként az idegenben, mert az talajtalan helyzet, mert az kiszolgáltatott helyzet. Ez az Elv, a Gondolat. És a fordítottja is áll, hogy semmi, ami biztonságot ad az embereknek, nemkívánatos. Nemkívánatos a szeretet, a szülőföld szeretete, egymás – az együvé tartozók – meghitt szeretete, meghitt szemlélése. Nemkívánatos a lélekből fakadó dal. Az „*Anyám, anyám, édesanyám, Édes fölnevelő dajkám!*” Nemkívánatos Ady Endre vagy Illyés Gyula, de még – hogy tágítsunk – Lucian Blaga sem. Szekus dossziéjából tudja Géza: Illyés Bartók című verse „nacionalista, irreudenta” mű volt, aminek a felolvasása véteknek számított. Ugyancsak véteknek számított Ady születésének száz éves évfordulóján tartott megemlékező műsor, és főbenjáró, majdnem fővel-járó bűnnek az ott elhangzott Fölszállott a páva. Hogy „*Fölszállott a páva a vármegye házára, Sok szegény legénynek szabadulására.*” Vagy: „*Fényes, büszke pávák, Napszédítő tollak, Hírrel hirdessétek, Másképpen lesz holnap!*” Mi az, hogy másképpen? Mi az, hogy „végre”! Rohan, kétségbeesetten töri az agyát a szolgahad, hogy miként torolják meg a merényletet! Nemkívánatos a testvériség érzése. A jószág. Ha befogadod a barátot-

dat, a nemzettársadat a házadba, bűnös vagy, súlyos kihágást követsz el, bírságra ítéltethsz és ítéltetel is, ha tetten érnek. Bűn a jó szomszédi viszony, a közösségek összetartása! A saját és sajátos lelkület. Az együvé tartozó, egységet alkotó másság.

De ami történik velünk, minden értünk, minden a mi érdekünkért történik. Soha nem másért. És ebben a történet-sorozatban szinte kifogyhatatlanok az ötletek, a zseniális gondolatok. Ilyen ragyogó gondolat az is, hogy Moldvából tömegesen irányítják a gyermekeket a sóhajföldi szakiskolákba. A hosszú, sok évtizedes félelem – nem építeni, nem beruházni ide semmit – valamennyire feloldódik ezekben a gyönyörűséges években. Felhúznak egy-két gyárat is, melyekbe hozhatják, vagy képezhetik itt az idehozottakból a „munkaerőt”. Ha az gyermek, még jobb. Hosszú élet vár rá itt ezen az ősi földön. De hogy nehogy ne legyen így, szerződést is íratnak alá a gyermekekkel, illetve azok családjával, hogy ha nem marad itt legkevesebb öt évre, a taníttatási költséget visszafizettetik velük.

A homogenizálás azt is nehezen tűri, hogy te erdélyi vagy, te moldvai vagy havasalföldi, a románok is mind egyformák, azaz „homogének” kell, hogy legyenek. Ha talajtalan vagy, kiszolgáltatottabb is vagy, könnyen lehet téged manipulálni, bármire felhasználni. Az eszme is egy, miért legyenek az arcok mások? Ezt is szolgálja az elképzelés. Individuumokra nincs szükség! Eszmény a tömegember.

Ceaușescu a Kor Szavát, a kor Elvárását érti meg, erre az elvárásra adja meg az ő választát.

Az egész XX. század is ezt teszi..., gyökereket irt, gyomlál.

A kor embertípusa: arcnélküli. Nemcsak keleten, nyugaton ugyanúgy. Csupán az arcnélkülisítés eszközei mások. A saját szín, saját lény, tekintet, szülőföldre való ragaszkodás sehol sem kívánatos. Az eszme a fő, a közös eszme. Semmiféle kötődés ne vonja el attól a figyelmedet, és ne vonjon el téged sem.

Ennek az egyarcúvá gyúró munkának a fő műhelyei az iskolák.

Ott képezik a Jövő Emberét...

Akire pedig nincs szükség – épp a „dolgozó nép” fiaira, a falu névtelen fiaira, lányaira, a más nép, másfajta raj fiaira –, iskolaközelbe se juthatnak. Vagy ha ott vannak, kezd távolodni tőlük az iskola... Végül is ez is egyike a módszereknek. Valahogy kiszivárgott egy statisztika. Ilyent hivatalosan közzé nem tesz a szocialista Románia. A jogegyenlőség földje. Az egyetemen továbbtanuló gyerekek román 100%-ára a magyar gyerekekből 40% jut. Ha száz román gyerekből 10 van egyetemen, a magyar százból csak négy. Ez is egy módszer. Elhülyíteni a nemzetedet. Lent hagyni. Ott lent a porban.

A Kor szava, igénye, elvárása: menetelj azon az úton, melyre rálöktéttél, ráhelyeztetéttél. Menetelj, amíg menni tudsz... Úgyis a vég vár rád. Úgy is, mint egyénre, s úgy is (vagy úgy még inkább), mint más arcú, másképp gondolkodó lényre, más arcú nemzetre. Mintha a nagy, egyetemes cél vetődne ide be román földre, de egyelőre csak „helyi változatban”.

Tarlóra kopasztani

A „szisztematizálás” – ugyanezzel a célkitűzéssel – úgy került be a világ köztudatába, hogy falurombolás. De nevezhették volna úgy is: városrombolás. Vagy úgy: mindent rombolás. Vagy: magyar múlt, magyar értékek rombolása. Még akkor is, ha közben kedvet kap a vezér a mindenfajta érték rombolására, mert ama értékeknek az arca eltereli a figyelmet az ő arcáról. Az ő arcáról, melyet bele kell rajzolni a Korba. Melynek – amiként a színes gézruhába öltöztetett kislányoktól kiguggolt óriási Románia térképnek, és a rávetülő Vezér arcképnek – a valóságban is rá kell vetülnie az országra. Lerombolt városok és falvak helyére emelt új épületrengetegek formájában. Már régen munkában vannak a buldózerek, rombolnak könyörtelen kegyetlenséggel, amikor megszületik az új, *„a más hon áll a négy folyam partjára”* terv, a gyökereket is célba vevő: a falvak végleges elpusztítása.

Zseniális! – mondhatta joggal a szolgahad. Amíg csak ágakat nyesegetsz, a fa él. De ha kihúzod a növényt gyökereستől, elpusztul! Megszűnik az élet. A nem kívánatos.

A városok szétverése már korábban elkezdődik. Azoknál a cél más volt. Kettős ott is. Egyrészt a múlt emlékeinek az eltüntetése, másrészt a Vezér arcának, Nagy Tetteinek a megörökítése. A hagyományos, történelmi városközpontok – melyek főleg Erdélyben a tegnapokról beszéltek, a Tegnap Arcát őrizték, a tegnapi emlékeztettek – helyébe új, a Nicolae Ceaușescu ízlésének megfelelő „modern” központ-monstrumokat építenek. Szinte elrettentő példái ennek Csíkszereda és Zilah, de tervbe vették Kolozsvár, Brassó, Sepsiszentgyörgy is... Gyakorlatilag minden város. Itt is és ott is, már mindenütt ott otrombáskodnak a stílusból, a harmóniából kilógó épületmonstrumok, stílustalan, grandomániás épületek. Sepsiszentgyörgyön például a 19. századi szelíd épület-dallamsorba beleharsog, belevisít a Ceaușescu-korszakban emelt néhány új épület, „új arc”. De a teljes központ átépítésére nem jutott már idő... Bukarestben és Ó-Romániában is óriási rombolásokat végeznek. Ott a cél: beleépíteni az időbe a Vezér, a Kárpátok Géniusának arcát. A szó szoros értelmében az ország minden potenciális energiáját ebbe a romboló-építő munkába fektetik. Ezért – vagy részben ezért – az akkori Európában példátlan nyomor, élelmiszerhiány, szinte reménytelennek látszó Jelen. És ezért az erősödő belső terror, hogy minden ellenvélemény már csírájában elfojtassék. Olyan az ekkori ország, mint egy nagy romtakarító építőtelep, az út egyik oldalán rom, a másikon állványok, malterkeverő gépek, előbb téglában, aztán otromba külsőbe burkolt uniformis-monstrumok.

A központok újípusítása csak egyik cél. Másik itt is a „homogenizálás”. Ezért kell búvóhelyeket építeni a megmozgatott, áttelepített és küldetésesen áttelepített százezreknek. Épülnek a gyárak a Nyugat viszonylag olcsó pénzért idedobott, a kortól meghaladott, számukra elavult, lecserélésre ítélt technológiájával. Ez ad a Vezérnek lehetőséget a

tömegek mozgatására és a még mindig, az ő tudatában is veszélyt jelentő erdélyi föld illetén való bebiztosítására. A féltett földből nőnek ki a lerombolt (szelíd arcú, csordogáló vizek illatával belengett) külvárosok helyébe emelt otromba monstrum-negyedek, melyek befogadják az idetelepedő-idetelepített „másnyelvűeket”, jövevényeket, azaz őslakókat.

1930-ban születtem, s két város futott ki alólam. Két magyar város, a szemem előtt lettek román városok. Az első Torda. Csendes, 20–25 ezres város volt a gyermekkoromban, aztán jött az 1940-es bécsi döntés, a magyarok tömegesen mentek el, s ránk zúdult valamiféle embereső, emberzivatar, mely a szemünk előtt mosta el a város magyar jellegét, s az 1568-as országgyűlés városából egy csapásra román város lett. Mi, magyarok összezugorodtunk, s egyszer csak arra ébredtünk, a szomszédok, az utca, minden-minden román lett körülöttünk. Mint amikor a hurrikán előzőnöl egy tájat, s amikor visszahúzódik a víz, mely lerombolta a régit, a voltat, a tegnap voltat, s sár és iszap marad a nyomában. De az a sár és az az iszap jött, a szelek, a ránk zúdult vizek, a háborgó természet hozta, és itthagya emlékként.

Én egyetemre mentem, s aztán hogy-hogy nem, az erdélyi múlt egy másik magyar gyöngyszem városába, Nagybányára kerültem. Thorma János és Réti István, a magyar művészet újjászületése, a „nagybányai művésztelep” városába. És ott is sűrűsödtek a felhők, ott is vilámlani kezdett az ég, jöttek a vizek, döntötték a régit, megjelentek a romtakarító gépek, eltüntették a régi városnak még a romjait is, eltűnt a régi város Lelke is, eltűnt a nyelv, a mi nyelvünk, új népek özönlöttek be az utcákat, s a négyzeresére duzzasztott Nagybánya mindenét elveszítette, ami a múltra utalt. Én meg csak állok, nézem ezt az új világot, s gyászolom a múltat, a régit.

A „terv” formájában ránk zúduló vizek kettős forrásból erednek. Egyik a minket eltüntetni akaró vizek forrása, másik magának a rendszernek a lelkülete. Hogy szabassék át, alakíttassék át a társadalom a Nicolae Ceausescu ideológiáját, elképzelését megtestesítő tervbe. Hogy tűnjék el minden, ami régi, ami a múltra (is) utal, és csak MI – egy ideig – aztán ÉN, Csak ÉN, aki egy új korszakot teremtettem, az „Era Nicolae Ceausescu” – magyarul: a Nicolae Ceausescu korszak. Az maradjon meg csak a tarlóra kopasztott föld fölött, ami reám utal. Ezért a városrombolás és ezért is a falurombolás. A városrombolást alig veszi észre a világ. A falurombolás terve valahogy beszivárog, jobban beszivárog a köztudatba is, s ki is szivárog a nagyvilágba. S mint a futótűz, terjedt a tüntetés lángja, végigszaladt az egész világon.

Sydneyben a falurombolás elleni közös tüntetés 89-ben, jóval karácsony előtt, talán márciusban volt. Nagyon sokat tüntettünk a román követség előtt. Körülbelül 250-en gyűltünk össze, fele román, fele magyarok. Ceausescu rombolása ellen tüntettünk. Vittem a saját kutyámat, egy úgynevezett német juhászkutyát, ezt az egész világon mutatták televízióban abban az időben, ezt a részt. Rá volt írva: Én egy igazi pásztor vagyok, Ceausescu egy faj-talan. Ez a szószserinti fordítás. A román követ ezért volt a legmérgesebb. Nem azért, hogy

ott álltunk, s ordítottuk, hogy fasiszta, fel kell akasztani, meg mit tudom én mit. Nagyon sikeres tüntetés volt már a kutya szempontjából, a legtöbb országban mutatták.

Ezek az átfogó, messze visszhangzó mozgalmak segítettek abban, hogy az Ördögi terv csak terv maradjon, illetve hogy csak a megvalósítás első lépései sikeredjenek, csak a gyász első fáklyáit kelljen meggyújtani. És a további fáklyákra – melyek egytől egyig sírokon lobogtak volna, apád sírján, anyád sírján, nemzedet, nyelved sírján – nem jutott már idő.

Hogy üresek az üzletek, óriási sorok várják, hogy valamiféle árucikk érkezzék, ez nem zavarja különösen a vezért. De az, hogy a városoknak, falvaknak történelmi arculatuk van, olyan, amelyikre rávetül az idő arca, az igen. Ezt kell eltüntetni. Főleg azért ez a nem és igen, mert a hiányzó milliónyi kiló cukor vagy liszt vagy kenyér árából, és az ingyen végeztetett munkából, a ki nem osztott munkabérekéből lehetett ennek a hatalmas romboló-építő, romba döntve és gyökértépően-átszabóan építő munkának az óriási költségeit fedezni. S ebben az eltüntetésben is elsőbbséget élveznek az erdélyi városok, falvak, települések. Régi váraink, kastélyaink, melyek megszabták a Mi Földünk Arcát.

Eltüntetni mindent! Felégetni, felőrölni, lerombolni. Előbb egy-két téglát szedni ki, hogy kezdjenek omladozni a falak, aztán neki a buldózerekkel!

Nehéz megfejtetni, melyik volt az erősebb ösztönzője a Vezérnek, a régi eltüntetése, vagy saját dicsősége arcának megörökítése. Talán a kettő együtt, egymást kiegészítőn. De hogy a régi zavarta, az biztos.

Az, hogy az építéshez ízlés is kellene? Stílus is kellene, esztétikai szabályok betartása is kellene, minderről fogalma sem volt. Honnan is lett volna? Abban az iskolában, melyben a képesítését szerezte, ilyesmiről nem is hallhatott. Még akkor sem, ha az ott szerzett mesterségben is valamennyire élt a múlt, mint felhalmozott tudás. De ezt ő, attól a perctől, hogy vezér lett, egy embertelen világ vezérlő komondora, elfelejtette. És nemcsak a múltat felejtette el, hanem azt is, hogy emberek mennek az úton... És hogy az emberi nem – akárcsak maga az egész világ – egy hatalmas láncolat.

De ki merete volna figyelmeztetni erre?

A veszett vadat sem lehet figyelmeztetni, hogy vigyázz, mert csorgó nyáladdal az egészséges világot fröcskölöd be, s teszed beteggé.

Zúgnak, kongnak a harangok.

A lelkeket, a föld, a szülőföld lelkét sirató harangok...

Bim-bam, bim-bam, bim-bam... Bim-bam, bim-bam, bim-bam...

És ez a harangszó is a nagy játék részévé válik, mint valami kíséret... Hegedűk festik alá, csellók muzsikája zúg, kürtök, trombiták harsognak, dobok peregnek, cintányérok csikorognak. S a karmesterpódiumon mintha Ő állna, a törpe Vezér szálnalmas figurája, aki még az összhangot sem érzi, s ennek az egész országot bezengő zengésnek-kongásnak, bele-belesírva és visítva zsongásnak a diszsonanciáját sem érzi, és hiszi, hogy ez így

kell, hogy legyen. Hiszi, hogy a rombolás, romba döntés Új Világ felé vezet. Hiszi, hogy Bözödújfalú templomának vízből kifohászkodó, múltat sirató tornya, és az, ami a víz alá került – mint életek, sorsok, sorsok értelmének vádló emléke – jó, és hogy így kell ennek lennie.

A terv az, hogy az addig az országban létezett több mint tizenháromezer faluból öthatezer marad meg. A „zseniális terv” hát 1988-ban – a néptanácselnökök számára összehívott országos konferencián – vált köztudottá. Közhírré tétetett. Már addig is folyt a munka, már rombolták a falvakat, „szisztematizálási terveket” készítettek, a „helyi lakosság” tudatába belopták, hogy falvaikat le fogják bontani.

Én 75-től Csehétfalván szolgáltam. Huszonhárom évig itt voltam a Nyikó mentén. Tudjuk azt például, hogy Siménfalva volt kinézve, ahová a különböző kicsi falvakat betelepítik tömbházakba. Erről akkor ott a 80-as évek vége felé nyíltan beszéltek, sőt, már úgy emlegették az egyes falvakat, mint Siménfalva utcája. Már utcaként emlegették. Ez érdekes volt, a köztudatban el kell hullatni, hadd beszéljenek az emberek róla, s majd osztán csináljuk! Az úgy működött. Akkor nagyon, de nagyon megtervezték ezeket sátáni módon valóban.

Nem engedtek letelepedni, építeni sem adtak engedélyt, bontani igen, rontottak-bontottak, és ki volt jelentve, hogy fel kell költöznünk Zabolára, ide vagy oda, a falut le fogják rontani, és a templomot is. Ugye vele jár temető, templom, a rombolással minden megy.

Hogy milyen óriási lehetőségeket, a változatosság milyen bőséges lehetőségeit nyújtja a lenini eszme, melynek haszonélvezői, továbbéltetői országaink szemétdombjainak aktuális kakasai, mutatja a két szomszédos ország, Románia és Magyarország helyzete. Magyarországon Kádár János, miután országa népének váratlanul feltámadt szabadságvágyát akasztófák ötszázainak a felállításával, a szabadság csíráját lelkükben hordozók elüldözésével, roskadásig zsúfolt börtönökkel sikerül elfojtani, hozza a stabilizálódást. Bármit tehettek, az ország áruba bocsátásából szerzett pénzekből ellophattok, elcsalhattok, beépíthetitek belőle a Balatont nyaralóvillákkal, épp csak a nemzetetekkel ne foglalkoztatok... A kádári eszme szüleménye lesz majd Gyurcsány, s lesz 2005. december 5-e, amikor az ország népe bizonyosságot tesz arról, hogy a kádári-gyurcsányi eszmét jól megtanulta.

Ceaușescu épp ellenkezőleg: nagy, arasznyi széles piros-sárga-kék szalagot tesz keresztbe, kezdve a vállától, át a mellén, hasán, csípőjén majd a hátán vissza, s kifosztja a népét. A kötelező beszolgáltatásokat '56 után – félelemből, nehogy nálunk is a magyarországi „ellenforradalmi” megmozduláshoz hasonlóan fellépjenek a reakciós-ellenséges erők – megszüntetik. De tulajdonképpen más néven – mert az országnak szüksége van a te munkád, mindenki munkája gyümölcsére, a ti kilócskáitokra, s még inkább: a ti megalázásotokra, megalázva kézbentartásotokra – járják az alakulatok a falvakat és még a városi kertés-udvaros házakat is, s te, a kötelező-önkéntesség elvének eleget téve –

„leszerződés” az államnak. Leszerződöd a disznódat, tejedet, borjúdat, fél mázsa krumplidat, amit még régi módszerekkel ültettél, kapáltál, pátyolgattál, 150 tojásodat – s a nyugalmadat. Igen, a nyugalmadat, mert aztán rád járnak, s durván büntetnek, ha az önkéntesség elvének nem tettél eleget.

Géza kertjének-udvarának vetési és beszolgáltatási terve...

A fentnevezett foglalkozása: tanár (és nem földműves).

Minősége: ember.

Az egyik nyúltartó szomszéd mondja:

„A tavaly 200, az idén eddig 25 kiló nyúlhúst adtam be – szerződésre – az államnak, s még egy huncut krajcárt sem kaptam. Semmit!”

Igen. Féloldalúan kötelező szerződések korát éljük.

Mondom ezt egy szomszéd falusinak.

– Az semmi! Nálunk van, aki a szerződött szarvasmarhát három éve adta be, s ugyancsak semmit sem kapott. Vagy megint a másik szénát adott be az államnak ezelőtt öt évvel, ezelőtt 4 évvel, ezelőtt 3 évvel, s nem fizették ki. Vagy másképp: ellopták, eltulajdonították.

Énekelhetné a rabszolga-kórus a dalt:

„Rablók, fosztogatók közé keveredtem.”

S a tolvaj, a betörő, a rabló, fosztogató a magát szocialistának mondó állam.

Valakik megneszelik, hogy a borjúk leszerződése-beadása alól mentesít, ha megdögölt a borjú, s azt igazolni is tudod. S erre sorra múlnak ki az újszülött borjak, illetve – még praktikusabb módon, mert akkor táplálni sem kell – dögölve születnek. A módszer valaki agyafúrt sóhajföldi találmánya. Nylonzacskót húznak a szerencsétlen újszülött élet (a lét törvénye szerint: élni akarás) fejére, s a világot épp meglátó érkező levegő nélkül maradva kimúlik.

Micsoda védekezés, micsoda menekülés a teremtés „büntetése”, vagy a teremtés büntetésévé alacsonyított „áldás” ellen!

Nemcsak a lerombolással, az odatelepítéssel, „odaköltöztetéssel” is homogenizálnak. Fellazítják ama „megmaradásra ítélt” falvaknak is a lakosságát, település-egységét, sőt: nemzeti egységét is. Kisebb, lebontásra ítélt román falvak lakosságának is a magyar faluban adnak házhelyet, ha van olyan a környéken.

Tartott Moldován ott a román faluban, Kincsesben két-három pártgyűlést, nem lehet tudni, hogy mit mondott, de mindenki kezdett onnan elköltözni. A mai napig négy-öt vénember lakik ott, akik nem jöttek el. S az emberek otthagyták a házaikat, földjeiket, itt nálunk kaptak helyet, s oda építkeztek. Ez is központilag irányított akció lehetett. Egy páran Ádámosra és Dicsőbe költöztek be, de ide Dombóra tömegesen. A fiatalok, amikor bejöttek, nagyon ellenségesen viselkedtek egy ideig. Ők akartak uralkodni! Megzavarták a színi előadásainkat, megzavarták a bálainkat. Dombón hagyomány volt, hogy a legények karácsony-

ban jártak énekelni, s az ott kapott pénzből fogadták a cigányt, s akkor háromnapos bált szerveztek. Aki énekelni járt, az persze, hogy ingyen lépett be. S akkor jöttek ők, s tőlük kérték a beléptidíjat. Verekedéseket is provokáltak ezért.

Kalotaszeg határában, a mócok által lakott vidéken van egy bizonyos Jósikafalva. Román neve Belis. A 18. században fakitermelő központ volt, és aztán munkások alakították azt a települést. Ott volt az a gyászos emlékü csata, ahol Vasvári Pál is hősi halált halt. A 70-es évek közepén, mint gyerek hallottam, hogy a nagyok beszélnek, meg fogják szüntetni Belist, vízi erőművet építenek, mert ott folyik a Meleg-Szamos. Valóban meg is történt, ezt a falut teljesen megszüntették, egy nagy gátat építettek a Meleg-Szamoson. Elzártak egy völgyet, és a házak egy részét a hegy tetejére felköltöztették Belisu Nou néven, de a nagyobb részt beköltöztették Bánffyhungadra, ahol Trianont megelőzően pár román család lakott csak. Most már egy olyan 33% a magyar lakosság aránya. Ennek a Jósikafalvának a felszámolását követő betelepítéssel változott meg Bánffyhungad, ekkor lett többségében román lakosú. Elrománosították Kalotaszeg központját, nem beszélve a feszültségről, amit bevisznek egy ilyen alkalommal, mikor betelepítenek több száz olyan embert, akinek se a hagyománya, se a kultúrája, se a vallása nem egyezik az őslakosokéval. Mindig feszültségek keletkeznek az ilyenekből.

A „zseniális gondolat” hát nemcsak megszületett, gyakorlatba is átültetett. Épp csak tovább is élni kell vele. Élni kell tudni vele...

A Vezér áll a mindenség tetején, s bizonyára boldog. Boldog, mert vannak eredeti gondolatai, ilyen szempontból még Sztálinon is túlsz. Sztálin csak a megfélemlítésre – internáló táborokra, népek áttelepítése, ide vagy oda dobására, meg a változtatásan gazdag büntetésekre (börtönök, akasztófák, főbelövés korlátlan mennyiségben) – specializálta magát. Ceaușescu átvette, de tovább is fejlesztette a sztálini módszereket.

Ezzel a szisztematizálással. Az egész országnak a saját arcához való alakításával.

Öten felmentünk Bukarestbe, kérést csináltunk még itthon, igazgató, pap s mérnökök, csináltunk egy kérést, aláírások, hogy a nép kéri, hogy ne rombolják le a falunkat. Kéréssel mentünk a Központi Bizottsághoz... Én voltam az első, akit behívtak. Ott volt a kérvényünk. Megnézi az az elvtárs, s azt mondja: Ti az állam ellen vagytok? Lázadók vagytok? Hát nem mertem még szuszogni sem. S akkor kihallgattak mind azt ötünket. Államellenesek vagyunk – mondták. Így voltunk felvéve. Hogy államellenesek vagyunk, meg akarjuk állítani az országnak az előmenetelét.

Zavarták a diktátort a templomok, azok magasba nyúló tornyai! Meg is tiltotta a magyar lapoknak s a magyar nyelvű adásoknak is – még a megszüntetésük előtt –: semmilyen településről olyan felvételt nem közölhetnek, melyen templom látható! Nem csak a vasárnap délelőttönként felhangzó ének: „Erős várunk nekünk az Isten” vagy „Boldogasszony anyánk” – ha egyáltalán merték énekelni, vagy el mertek menni az embe-

rek a templomba, hogy ott énekeljenek –, hanem magát a magasba törést, az égbetektintést szimbolizáló veretes istenházák, templomok, s a mellettük sorjázó ugyancsak egy közösség arcát, múltját, szellemiségét idéző házak, a patinás város és faluközpontok is ugyanúgy zavarták.

Hát hogyan zavarták volna? Hiszen egyházainknak megtartó szerepet is adott a történelem, itt, Sóhajföldön a kisebbségi sors. Ezért kellett az egyházat is tönkretenni, papjait, lelkészeit is közönséges ügynöki szintre lealacsonyítani, hogy küldetésüket ne tudják teljesíteni. És ezért kellett a falvakat – templomostól, mindenestől – a megsemmisítés listájára tenni föl. Mindkettő – maga a falu és a temploma – megsemmisítése ugyanazt a célt szolgálta.

Az 1400-as években épült a templomunk. A mennyezet kazettás, a 90-es években Szt. János freskók kerültek elő a fehér vakolat alól. Magas, keskeny gótikus ablakai vannak. Az oltárkép nagyon régi, a felső részek azok már annyira meg is vannak romolva, hogy alig lehetett nagytakarításkor visszatenni őket, úgy hogy nagyon nem is javítják. A szószéken körben a négy apostol van, azok is mind nagyon, de nagyon régiek. Reformátusok csak szórványosak vagyunk, azok, akik beletelepedtek. Háznál van a református istentisztelet, s 1973 óta mai napig is nálam van. Római katolikus, unitárius, református. Görög katolikus és zsidó templom is volt. Ebben a 175 házasú, és 700 lakosú faluban. Öt temploma volt! A zsinagógát azt 47-ben bontották le, és építettek belőle néptanácsot Bözödön. 1940-ben már fel volt építve az ortodox templom, ami ott csonkán állt. És úgy is bontódott le. És ugyanígy népesség szempontból székelek, zsidók, cigányok, örmény, tót élt abban a faluban. És békességesen megfértek egymás mellett... Van ez a szép emlékem, én a katolikus templomban nagyon sokat ministráltam unitárius létemre, mert olyan volt a szellemiség. Az odajött papoknak is, akik hosszabb ideig ott voltak, olyan lett a szellemiségük, hogy sohasem szólt a meg egyik a másikat, hanem nagyon is elfogadták egymást és egymás vallását.

Nem az ő elképzelése volt, de ez is lett a falurombolás ördögi tervének a szimbóluma:

Templom a víztengerben! A vízzel elárasztott falu templomának a mindent elnyelő vízből kiálló jalkiáltó tornya.

Torony a tenger közepén.

Memento mori. Mentsétek meg lelkeinket!

Kicsi ember. Mint általában a diktátorok.

Mint Sztálin és mint Hitler is.

Megfigyelte Géza, van az arcának egy átláthatatlansága, amikor mosolyog sem tudni, hogy valójában mosolyog-e, vagy tetteti a mosolyt. Furcsa, hunyorgó – még ha nem hunyorog, akkor is hunyorgó – és kiismerhetetlen tekintet. Érdekes módon az arcáról nem olvasható le a kegyetlenség. Sőt, a sunyiság sem. S még az önteltség sem. Inkább csak annyi, hogy kiismerhetetlenül számító és mindenre képes.

Éhe kenyérnek

A nép, a párt vezette dicsőséges ország népe ott, a győzedelmes szocializmus Pazar palotájának épületében éheznek.

Ki gondolt erre ezelőtt 40 évvel, amikor ezt a Palotát emelni kezdték. A közelgő boldogságról beszéltek, legendáltak.

Hogy a szegények világa!

És tényleg elérkezett a szegények világa. Az egész országra rátelepedik, ránehezedik a szegénység, a nincstelenség. A Nincsen állapota.

Gézának eszébe jut: amikor a palota még téglában sem állt, épp csak kezdték rakosgatni az alapjait, falait, hosszú arcképsor díszelgett. A kor „nagyjai” arcképe. A hetek vagy a kilencek. Most? A nagyok száma összezsugorodott kettőre. Nicolaera és Elenára. Vagy – némi családi engedménnyel néhol – egyre. A legföbbe.

Nézed a képet, és nézed a boltajtók előtt a hatalmas tolongást. Nem, nem tolongást, a várakozást. A várakozó sorokat. Várják, lesik az emberek, hogy mikor osztanak valamit. Négy és fél évtizeddel a dicsőséges felszaba-Dúlás után itt még jegyrendszer van. Jegyre kapsz kenyeret, mert ugye az mindennapi.

Büszke is rá Nicolae, dicsekszik is vele: minden állampolgárnak biztosítjuk a napi 30 deka kenyeret. Ezért a jegy...

De akinek nincsen? Vagy akinek nem jár?

Fejkendős román asszony néz, néz, de úgy néz, ahogy néz, égnek a szemei. Ilyent még nem láttam, ilyen égő szemeket, így égő szemeket. Hiába, a XX. század csak eltüntette az egyenlőtlenségeket, s valamennyire felemelte az alsó rétegeket. De ez az asszony mintha valahonnan az idők mélyéről bukkant volna fel. Égtek, égőn égtek a szemei. S az éhségtől égtek úgy, ahogy valami széptől elszakított ember vágyhat ott a lehetőség kapujában...

Úgy ugrott ki a dolog, hogy épp kenyérért voltam, s épp előttem utasította el az elárúsító nő az asszonyt. Kenyeret kért, kenyérért könyörgött.

– Csak jegyre!

– De egyet csak!

– Nem lehet, hozzon jegyet.

Egy anyányi lány is állt mellette, ketten álltak megsemmisülve. S én raktam be a táskámba a hat kenyeret. Valamiért odébb léptem, s megálltam egy pillanatra. Talán észrevette az asszony az arcomon, hogy sajnálom, vagy talán csak úgy, mert hitte, hogy ember vagyok, s előlegezve az emberségemnek megszólított:

– Domnu draga! Kedves uram! Drága uram, adjon nekem egy kenyeret.

– Nem tudok, többen vagyunk a megszokottnál is, kell nekünk is a kenyér.

– Csak egyet!

– Nem tudok, nem tudok, nagyon sajnálom, de nem, de nem tudok.

Mint a galuska, olyan nehezen estek ki a szavak a szájamon. Éreztem, fáj, feszül a lelkem. Szégyelltem magam. Nem ő, én szégyenkeztem, hogy segíthetnék egy emberen, és nem segíték. De milyen az arc, árulkodik arról, ami mögötte, a lélekben történik. Ez az asszony úgy nézett, úgy nézett, sajgó szemekkel, iszonyúan égő tekintettel. A nyaka is kissé előre hajlott, az egész teste, lénye könnyörgővé vált, de nem megalázkodóan, valahogy úgy, ahogy csak az éhes ember nézhet. Furcsa volt, de szép volt az a nézés. Szép volt, mert mintha lelki tisztaság is lett volna benne. Lelki jóság. Talán lesütöttem a szemem. Talán csak álltam, de úgy álltam, mint aki nem tud tovább lépni. Ő meg érezhette, hogy ha elenged... Jaj, de mégis talán! Vagy biztos volt már a dolgában, és mégis megszánt engemet? Megszánt, mert látta, hogy nehéz helyzetben vagyok én is?

– Csak egy felet adjon! Csak egy felet, az is jó lesz!

De azt már nem kellett ismételnie. Kivettem egy kenyeret a táskámból, visszaléptem a pulthoz, elvettem a kést, s kettévágtam egyik 60 dekás kenyereimet. Az asszony kotorászta a pénzét, előkaparta a két lejt. Ő a kenyér után nyúlt, én meg – elvettem a két lejt. Besüllyesztettem a zsebembe az ott meghúzódó egy-két száz lejes mellé. Az asszony mögött ott állt a lánya, végig csak állt, meg sem mozdult. A fél kenyér a fiatal kezekbe, majd a szatyorba került. Mindössze pár harapás. Fejenként 15 deka, ha igazságosan osztzkodnak, de kenyér, étel az éhes embernek, életfenntartó, drága kincs. „A mi mindennapi kenyereinket add meg nekünk ma!”

Nem hálálkodott az asszony, nem. Jól érezte, hogy nem kell. Most nem kell! Emberi kötelességeinkért nem jár a hálálkodás. Nem alázhattam ott meg azzal, hogy alamizsnát adok. Nem azt kért, hanem kenyeret! (1988)

A cukor is alaptáplálék, arra sajnos még jegyrendszer sincs. Azt csak lesi, kell, hogy lesse a nép, s ha jön, váratlanul „befut” valamelyik üzletbe, aki észreveszi, sorba fejlődik – ez szabály, sorba kell állni –, s a sorra kerülők vásárolhatnak egy kilót, amíg tart a készlet. Megkaptad a kilódat, gyorsan a sor végére állsz megint, s izgatottan lépegetsz elébb, elébb. Ó Istenem, bárcsak jutna még! Ha szerencsés vagy, még egy kilót kapsz. Ha szerencsés vagy, még egy kilót kapsz. Aztán megint odaállsz, hiába mondják az elárúsítók, a végén állók ne várokozzanak, mert már csak alig van, senki nem tágít, amíg nem látja, hogy tényleg vége. Ugyanez van a túróval, sajttal, szalámmal. Ami van, mindenki megvesz mindent. Még az is megesik ebben a kényszer-bőségben, hogy megnyúlósodik a sajtod, túród, szalámid, vékony penész lepi be. Mert véletlenül az egész család minden tagja kifogta az osztást valamelyik üzletben, és a kapható, megvásárolható adagját meg is vásárolja mindenki.

Húst – kialakult rend – évente háromszor lehet kapni, fejenként egy kilót, szűkebb időben felet, ha szerencsés vagy, s meg is kapod a részedet. A három alkalom: év vége – nem karácsony, mert Romániában ez az ünnep nincs, amire rá lehet fogni, hogy egyházi ünnep lenne, az eltöröltetett. Géza sokszor elgondolja, mennyivel okosabbak voltak

az emberek, a társadalmak a kereszténység felvételekor. Tulajdonképpen a pogány kori ünnepeket illesztették be az egyház és a keresztény társadalmak rendjébe. Így lett az Év Vége Krisztus születésének a napja, a tavasz, a megújulás, az újjászületés ünnepe húsvét...

Most? Három ünnep van. Újesztendő – ha ki bírod állni a sorodat, megkapod a fejenként egy vagy fél kiló húst –, május elseje, úgymond a munka ünnepe – akkor is lehetsz szerencsés –, és augusztus 23-a, a Felszabadulás Napja.

Ennyi ünnep és ennyi hús! Ez is abból, amit teveled szerződtettek le, s aminek a beadására téged köteleznek.

A tej – másik alaptáplálék – szintén nincsen-termék. Van tejszarnok a városokban, úgy mint ahogy mézsárszék is van. Vicc is született az utóbbiból:

Tudod-e, hogy mi a különbség a régi és az új mézsárszék között? Az, hogy régen ki volt írva föléje a tulajdonos neve: Kiss János, bementél, s ott volt bent a hús. Vásárolhattál, amennyit akartál. Most ki van írva, hogy hús, s ha bemész, ott van Kiss János...

Különösen a gyermekes családok gondja nagy gond. Van, ahol megoldja a település valahogy, hogy a kisgyermekes családoknak biztosítják a tejet. De ezt sem mindenütt, hisz itt, ebben az országban a nincsen a legnagyobb úr.

Kegyetlen úr, hatalmas úr!

Szinte kísérteties emlék! Vendégszerepelt diákjaival Géza a téli szünidőben. Előadás után, már éjfél felé a szállásukra tartva feltűnik, vagy 10–15 ember ugrándozik egy bódé előtt egyik lábáról a másikra a zimankós hidegben.

Ezek itt mire várnak?

Várják a reggeli tejosztást, így a vendéglátó asszony. Ahol kicsi gyerek van, nem hiányozhat a tej, s ezek a szerencsétlen emberek – többnyire nagyapák, akik nem kell reggel munkába menjenek, s így ráérnek – itt töltik az éjszakát, hogy tudjanak az unokájuknak tejet vásárolni.

Szörnyű! Állj hat-hét órát a téli hideg éjszakában, hogy biztos lehess, tejet vihetsz az unokádnak. És ez a sorsod, ezt nyújtja neked a kor. Itt nincs mit magyarázkodni!

Hasonló, csak szelídebb, mert nyári emlék: kora reggel érkezik Géza Bukarestbe, s az Amzei piacon hosszú-hosszú, legalább 200 méteres négyes sor az egyik üzletajtó előtt, kicsit kikanyarodva a piactérre, aztán hosszan-hosszan az épülettel párhuzamosan. Sokan vadászszéjükön ülnek, s a jó bukaresti emberek diskurálnak egymással. Nyugodtak, mint akik megszokott helyzetben vannak.

– Mire várnak?

– Mi sem tudjuk – így a készséges válasz. Minden reggel szoktak valami árut hozni, s legyen az bármi, az ember megveszi, mert a családnak élni kell.

Így hát a Van, a terülj-terülj asztalkám átkerült a mesék és vágyak világába.
Új világ, boldog világ...

Az ébredés jelei

Köztudott: a szocialista rendszerben mindenki elégedett, mindenki boldog.

Boldogtalanság? Elégedetlenség? Ismeretlen fogalmak. Legalábbis a hatalmi gépezet szerint. A tökéletes boldogság társadalmában ilyen nincs! Ezért a megfigyelő hálózat, a minden lépésedet követjük, nehogy meg merd próbálni, hogy elégedetlen légy. S ha mégis az vagy, rendszerellenes vagy, s számíthatsz arra, hogy megkapod a büntetésedet.

Ha betörsz, gyilkolsz, kisebb a bűnöd, mint ha rendszerellenes lennél. Mert ez a rendszer a legtökéletesebb, az egymást váltó társadalmi rendszerek legutolsója, mely mint ilyen: örök életű.

S mégis: „*a lég finom üvegét megkarcolja pár hegyes cserjeág*”.

Ha lopva is, ha félve is, megszólal, meg mer szólalni a mély. Ha rejtve is, de megmutatkoznak, kezdenek megmutatkozni az ébredés jelei is. Repedések keletkeznek a félelem falain. Romániában az első jele ennek 1977-ben mutatkozik meg. Harminc év után először. Addig a hatalom ébersége, a terrorgépezet, a nem késő, sohasem késő megtorlások megakadályoznak minden ilyent. Ekkor – sokan úgy érzik, végre – a Zsíl-völgyében sztrájkhullám söpör végig. Három évtizeddel azután, hogy a boldog élet megkezdődött...

Ceausescu nem akarta hinni, hogy akkora méretet öltött a sztrájk, azt hitte, hogy a helybeliek el tudják intézni. Közölték vele, hogy itt nem viccről van szó, itt nincs mit csináljon se hatóság, se semmi, mert hatalmas méretet öltött a megmozdulás. És nem akarják, hogy elfajuljon a dolog. No, kénytelen-kelletlen meg is érkezett Ceausescu, nagy hível-hóval. Nagyon meg volt ijedve, mikor látta, hogy mi van. És be kellett mennie a tömegbe. Csináltak egy folyosót a bányászok, ilyen emberláncformát alkottak, és biztosították az előhaladását egészen a pumpaházig. Ott volt Dobré meg a Jurca mérnök. Ceausescunak oda kellett jutnia. Tehát végig kellett mennie a nagy tömegben. Nagyon meg volt ijedve, látszott az arcán. Aztán bejutott a pumpaházig, és hát akkor a Dobré meg a Jurca elmondták a mondókájukat, a sztrájkolók követeléseit, hogy most átadjuk a szót a szeretett főtítkárunknak stb... stb... És az átveszi. Hát annyira be volt rekedve, hogy alig indult el a szó a szájából. De az volt az első szava, hogy nu trebuia, tovarasi. Nem kellett volna, elvtársak...

A nép rögtön reagált, hogy: Nem kezdjük a munkát, 6 órát akarunk. Erre azt mondja Ceausescu. Nu incepeti lucru? Vom sta de vorba altfel.

Nem kezdték meg a munkát? Akkor másképp beszélünk!

Na, erre kirobbant a népnek a haragja, lehurrogták, lefüttyölték, hatalmas rivaj, hatalmas ordítás, a tömeg egyhangúlag ordított, üvöltött, s ekkor rájött, hogy nagyon nagy tévedést csinált, s akkor kezdte, hogy: Engedjétek meg, hogy magyarázzam meg. S akkor nagyon gyorsan döntött, elhatározta, hogy itt valóban nincs más mit tenni. Három nap múlva megkapjátok a hatórás munkaidőt, hamarabb nem lehet, valóban beállították a hatórás munkaidőt. Mindent megígért, mindent. A hatórás munkaidőt meg az ingyenes ebédet. Ezt akkor megadták. S a nyugdíj szintén megmaradt, az 50. éves nyugdíjazás a bányászok részére...

Ő elkészönt, a nép megnyugodott, nem mérték föl, hogy taktika az egész tulajdonképpen, mert az egyéb követelésekből nem lett semmi. Ceausescu elment, a hatórás munkaidő megkezdődött, nem telt bele hat hónap, és visszaállították a nyolcórás munkaidőt. Terror intézkedésekkel. Megfélemlítésekkel. Tehát a hatalom meg akarta mutatni, hogy hatalomban van, és nem az lesz, amit ti akartok, hanem amit mi akarunk. És erre fel volt még egy cirkusz mindegyik bányánál, majdnem lincselésre került sor. Meggyalázzátok Ceausescunak az utasításait? De az ételmiszer-ellátás az zuhant, nem hogy jobb legyen, hanem rosszabb és rosszabb lett. Imitt-amott egy-egy munkahely, szöveték meg kötődék a feleségeknek, ennyi lett az összes ígéretből...

Alattomban folyik a megtorlás.

Jurca mérnököt „elteszik láb alól”. Más szóval: megölik...

A magyar munkás-vezető is megkapja a maga büntetését.

Behívatnak, s közlik: magának megvan minden, hogy hagyja el Romániát. Menjen haza, végezze a dolgát, ne próbáljon nekünk nehézségeket okozni, mert akkor kénytelenek leszünk ön ellen lépéseket tenni. Mondom, kész vagyok, ezredes úr. Azt mondja még nekem, apropos, tudja mi a Constitució? Ezredes úr, nagyon jól jön a kérdés, sajnos erre nem sokan fognak tudni megfelelni kellőképpen, vagy pedig önkéntől elvárt módon. A Constitutio az a román állam és nemzet alaptörvénye. Bármilyen törvény kiadatott, ha nem alkotmányos, jogom van azt megcáfolni és megtagadni. Legyen az Ceausescutól is. Mert az alkotmány szerint az államelnök sem más, mint egy egyszerű honpolgár. Jól van, szabad. Menjen! De nem durvaskodott. Eljöttem, hát mindenki, mert az utcán tartóztattak le, mindenki csak nézett. Ez volt február 12-én, és júliusban értesítettek, hogy megszűnt a honpolgárságunk. És hogy az egész családommal illegálisan tartózkodunk Romániában, a román állam nem felelős az életemért, és megszűnt minden polgári jogom, gyerekek iskola, lakás, munkahely, minden. A gyerekek 13 és 11 évesek voltak. Mint gyerekek, a nagyobbik fiam sejtett valamit, de a két kicsi, hát a kicsi az két évet töltött már Budapesten és Bécsben. Felét itt, felét ott. A nagyobbik fiam az többre emlékszik, s jobban felmérte. De viszont a tudatlan játék elterelte a figyelmét, én annak is örvendtem, s amennyire lehetett, vigyáztam, hogy a gyerekek ne érezzék, hogy mi történik velünk....

Aztán tizenegy év csend. És jön Brassó...

1988. november 15-e...

Úgy is felfoghatjuk: éhséglázadás. Elszakadnak a fémek, a munkásság a pártszékházhoz vonul, behatol az épületbe, s az ott a kiváltságosoknak felhalmozott zsold-élelmiszereket, itt, ezen a tájon sose látott csokoládé, narancs és banánkészleteket kihajigálják az ablakon, elképedve és elképesztve, hogy íme, nekik van!

Félelem telepedik az országra. Szinte a sztálini időkre emlékeztető erőszakhullám seper végig. Óriásira duzzasztják a besúgó-hálózatot. A kiszemelt egyénekre egész megfigyelő-hadat állítanak rá. Barátodnak adja magát a „megbízott”, családod barátjának, meglátogat, vendégül látod, bizalmas beszélgetésekbe elegyedik veled, s küldi a jelentéseket. Van, akinek a családjába beházasodik a besúgó, elveszi a húgodat, még a te szimpátiádat is megnyerve, arra is alapozva, gyermekeik is születnek, és napi rendszerességgel mennek a jelentések rólad. Hihetetlen erkölcsi mélységekbe zúlesztenek, szédületes mélységeket, az aljasságnak a szinte elképesztő mélységeit teremtik meg.

A magyarság elszakítása nemzettársaitól, az anyaország magyarságától szintén a célok egyike. Erre születik meg a törvény: idegen állampolgárt nem fogadatsz a házádba, nem szállásolatsz el, csupán csak akkor, ha az elsőfokú rokon, testvér vagy gyermek. Aki ezt megszegi, súlyos, az egy havi átlagkeresetnek a több mint kétszeresét kitevő összeggel büntetted. S ha az elszállásolt igazolni tudja rokonságát, akkor is engedélyt kell kérned, hogy befogadhasd, s be kell jelentened az illetőt pontos érkezésével és távo-zása időpontjával.

Súlyos pénzeket fektet az ország a „technikába”, a megfigyelésre kiszemelt személyek lehallgatásába. Követik a lépteidet, lehallgatják szavaidat, gondolataidat. S hogy lehallgatnak, ezt tudomásodra hozzák. A cél a te megfélemlítésed, sakkban, félelemben tartásod ezzel is.

Kiváló eszköz erre a telefon. A telefon, mely épp ezekben az években válik a viszonylag elmaradott, Európa periferiáján fekvő országban általánossá. Az 50-es években még jöttek a meghívások le a postára X órára, ha valaki beszélni akart veled. A 60-as években még „lementünk” valamelyik szállodához, ott lógtak a pénzbedobós készülékek. Egy idő után már folyt az automatizálódás, már nem kellett várni a telefonos kisasszonyra, hogy kapcsoljon, hívtad a számot és beszélhettél. Aztán feliratkozol, be szeretnéd vezetni a telefont a lakásodba. Elérkezik a pillanat, megkapod a vonalat, megkapod a készüléket. És megkapod/megadod a lehetőséget, hogy bármikor követhessenek, tudják, mikor és kivel beszéltél, miről ábrándoztál, miről egyezkedtél, mikor és ki fog meglátogatni. A technika és az ország lehetőségei fejlődésével „jut, juthat” arra is, hogy a követésre kiszemelt személyek követhetőek legyenek, bármely pillanatban lehallgathatók legyenek. Erre jók a lehallgató készülékek, amikből nem jut mindenkinek, de ha fontosnak minősülsz, juthat neked is. S ha benne a telefonodban, vagy valahol, bárhol a lakásodban, ahová nyugodtan be-kijárnak, be-kijárhatnak az elvtársak, amikor nem vagy otthon,

megtalálni a helyet „neki” és oda elhelyezni. S még ha megtudod sem baj, mert valahol cél is ez, hogy tudd, bent voltak nálad, forgatták a könyveidet, s még nyomot is hagytak maguk után, nehogy ne vedd észre. Még az is jó, ha netán nem voltak benn nálad, s te azt hiszed, arra gyanakszol, hogy voltak. Mert az a jó a hatalomnak, ha te nemcsak félsz, rettegsz. És félelmedben még hasznossá is válhatsz. Akár téged is be lehet szervezni az informátoraik közé. Mint számukra veszélyes vagy veszélyesnek vélt embert, akit így lehet „hasznossá tenni”, így lehet semlegesíteni.

De miért tart a hatalom veszélyesnek? Mi a veszélyed? A veszélyesség?

Semmi más, csak hogy nem lelkesedsz, és látni mersz.

Hogy mersz látni? Mi jogan? Milyen felhatalmazásra?

Ezért kell hát „kártékony” mivoltodtól szabadulni. A félelem és az aljasság, a szenny, a mindenki be van szennyezve birodalmában könnyebb ama szemétdombról kukorékolni!

És ott is állnak a kakasok, s kukorékolnak. Nyíltan – ahol jobb a nyíltság – és ólálkodva, suttyomban, rejtőzködően, ahol ez a megfelelőbb, ez a jobb. A módszer mindig esethez szabott.

A telefon nemcsak figyelő, téged követő, hanem nyugtalanító, figyelmeztető – félned kell, hozza tudomásodra – eszköz is. Ott van a házádban, célja szerint: hogy tudd tartani a kapcsolatot a világgal. És célja szerintük: te tudd, hogy bármikor bármit tudnak rólad. És hogy tudd: „nem vagy egyedül”. Mert ott van a telefon.

Géza figyelni ezt az eszközt. És figyelni mindenki. Ha vendéged van, s belemelegedtetek a beszélgetésbe, csak intesz a telefon felé. Nem mondasz semmit, csak intesz. És az intés figyelmeztetés, hogy nem vagyunk magunkra. Vigyázat, mert „a bilinek is füle van”. Ilyen a világ.

Honnan lehet ennyi pénzük?

Várjuk egyik kiváló írónkat. Bejelentkezett telefonon, hogy pénteken meglátogat. Ma szerda. Alig vesszük a hírt, alig tesszük le a kagylót, keccenést hallunk. Tudjuk, hogy elvették a tónusunkat. Ellen is őrizzük. Süket...

Vannak periódusok, amikor az a „taktika”, ha beszélni akarunk, s ezt a süket kagyló felemelésével jelezzük. Újra keccenés, s tudjuk, hívhatjuk, akit akarunk. Ahogy befejeztük, halljuk a „nyugtázás” jelét. Kész. „Vettük az adást”. Ha felveszük a telefont, néma. Ha később megint beszélni akarunk, csak fel kell emelni a néma kagylót s visszatenni, jön a visszajelzés, a keccenés. Megint használhatjuk. Valószínű, be is kapcsolják a felvevő eszközöket, de nem ez az egyetlen cél. Az is, hogy mi féljünk, hogy mi tudjuk, hogy követnek, és a magunk módján vigyázunk is. Figyelmeztetnek, és „vigyáznak is ránk”.

Most, hogy „rangos vendéget” várunk, emelgethetjük a kagylót, süket. Emelhetjük tízszer, százszor, nincs tónus. Ebből is olvashatunk. Be kellene jelentenünk, hogy a telefon rossz, hogy okot kapjanak az elvtársak a kijövetelre, s ezzel: a lehallgató rendszer ki tudja milyen erősítésére, orvoslására.

Azért sem jelentjük be, határozzuk el. Három napot kibírunk! Hadd oldják meg úgy, ahogy tudják a „figyelésünket”.

Mindez csak spekuláció, mert te csak gondolod, amit gondolsz, tudni nem tudsz semmit. Vannak, akik vélik tudni, hogy más módjai is vannak a megfigyelésnek. Valahonnan egy hangágyút az ablakodra irányítanak, s az a rezgések alapján veszi, követi a házban elmondottakat...

Géza jelenti, mert kell jelentenie, rossz a telefon, nincs tónusunk. Elég a szomszédba átmenni, onnan felhívni a központot, s máris jönnek a „fiúk”. Évácška van otthon, odaáll melléjük, ahogy szétszedik a telefont, ellenőrzik a vonalat, és megállapítják, hogy a csatlakozóban a hiba. Teljesen újszerű csatlakozót szerelnek a falra, titokzatosat, sose látottat. Géza gondol egyet. Leszereli a falról azt a különleges csatlakozót, direktbe összeköti a szálakat, az idegen testet szétszedi, hátraviszi a kert végébe, s ott rejti el.

Másnap már hajnalban jön a csapat, döngeti a kaput. Mi történt a telefonjával? Az egész hálózat riadózik! – így a szaki.

Semmi, csak azt mondták, megjavították, és nem javították meg, tovább sem lehetett használni, gondoltam, hibásan kötötték be, leszereltem, amit hoztak, s kidobtam a szemétkébe.

Ebből nagy baj lehet! Keresse meg, s adja vissza. Géza hátramegy, leveszi a kerítés tartólécéről az „eszközt”, s behozza. Arra nincs mersze, hogy ne hozza be. Pedig gondolkozott rajta, teljesen összetöri, megnézi, mi az. De úgy döntött, ezt mégse. S most hozhatja: Megtaláltam.

Közben folyik itt a szerelés. Visszateszik a régi típusú csatlakozót, s a készülékkel babrálnak. Megállapítják, hogy a csengőt tartó nyomtatott áramkörös lapban van a „hiba”, azt kicserélik, jöhet az ellenőrzés, minden rendben... Csak később, 5 év múlva derülhet ki, abba a csengőtartó lapba talpként van beszerelve a lehallgató.

A működéséről, „tudásáról” annyit sikerül majd – amikor eljön az ideje ennek is – kikísérletezni, hogy téged hívnak, akár „tévesen”, mintha mást keresett volna a hívó. Te felveszed a kagylót, majd leteszed, de a túlsó oldalon nem teszik le, s hallanak mindent, ami a házban történik. Tökéletesen, tisztán. Párnát, pokrócot tehetsz a telefonodra, átviszed a szomszéd helyiségbe, tökéletesen lehet hallani mindent, még a pissenéseket is, nemhogy a szavakat ne lehetne... Valami parányi japán készülék, tökéletesen ad, közvetít mindent. Talán még a gondolatodat is. De ezt majd csak évek múlva tudja meg, ellenőrzi Géza, s veteti ki fél évtizedes itt vendégeskedés, együttélés után...

A telefonnal való zaklatás továbbra is mindennapos marad. A tónuselvevések, keccenések, visszaadások napirenden vannak. S periódusonként váltakoznak. Van úgy, hogy heteken keresztül reggel 8-tól este 8-ig van telefonod, keccenés jelzi, hogy kikapcsolták, s másnap reggel ugyanúgy keccenés, hogy használhatod. Úgy is van, hogy egyszer eltűnik a tónus, se keccenés, se semmi nincs vagy két napig. Egy ilyen alkalommal

tudja meg Géza, hogy egy emberjogi bizottság volt az országban. Hoppá, nekem nem volt telefonom. Na, azért! Hogy ha valahol számon tartják, vagy hozzá is el akarnának menni azok a biztosok, ne kapják meg, ne tudják értesíteni. Akkor sincs telefonja, amikor Grósz Károly Aradon találkozik Nicolae Ceaușescuval. És akkor sincs soha, amikor a Nagy Férfi itt van valahol a megyében vadászni vagy bármiért. Csak ebben a parányi megyében három villa, három kéj- vagy vadászlak áll rendelkezésére. Teljes apparátussal. Egy éppen itt a közelben, csodapalota, külön helikopter leszállóhellyel fent a gyönyörű völgyben, még egy „nem jó helyen levő” dombot is továbbvittek Elena kívánságára – így a teljesen valószínű pletyka –, amikor építették. Az is szokásuk volt, hogy bejelentkeztek – feltehetően több helyre párhuzamosan –, de nem ide jöttek. Géza telefonja a kritikus idő alatt végig kikapcsolva.

Vajon olyan ostobának hisznek, hogy telefonon fogok valamit szervezni Nicolae ellen? – töpreng ilyenkor gyakran Géza. Feltehetőleg nem. Annál okosabbak, annál tisztánlátóbbak... Van egy rendszerük, mechanizmusuk, s az működik. És a cél is cél, hogy te tudd, ők is tudják, hogy te ellenség vagy. És hogy az ellenség csak egy ideig megtűrt.

Hát igen...

Így kell élni...

Csak meddig fog tartani ez? Meddig járhat a korsó a kútra, s mikor fogják azt gondolni, hogy most már elég. Most már eltörhet! Többet nem kell kerülgetni.

Meddig?

„Örök szorongás naptok, éjtek!”

A malom öröl... Szabályos forgómozgással pusztít, marcangol, emészt.

Hatalmas zabálás folyik. Esznek, falnak, tipornak, pusztítanak el mindent, ami a mienk. Szopják a csontjainkat, jó alaposan letépi rólunk az utolsó organikus darabokat. Azt szeretnék, hogy semmi se maradjon belőlünk. Még a hírünk sem. És forrik, zakatol a világ. Ahol megengedett a nacional-kommunizmus, mindenütt öröl a kerék, célirányosan öröl, a „mást” öröli.

Bulgáriában, ahol 800.000-es kisebbségben élnek, gyilkolják a törököket. De azok tüntetnek!

Mi nem tüntetünk.

A gép viszont működik nemcsak ott, itt is. Úgy nyel el, úgy nyelhet el népeket, benünket is, hogy már a hangodat sem hallathatod. És a világ mit sem tud meg sorsunkról.

Úgy hírlík, készülnek az oktatásunk végső felszámolására. Rádióink már nincs. Tévénk nincs. Mink van? Pár újság, pár iskola, pár kiadó. Most ezeken a sor. Ezeket készülnek fel-falni. Aztán, már nem is leszünk. De ez is a cél, hogy ne legyünk.

Géza több könyve várna kiadásra. Leállítják... Hadd érezze ebből is: a Hatalom egyik célpontja ő. S a családja is. Mindenki, akinek köze van hozzá...

De hát az lenne a szégyen – gondolja – ha szeretnének.

Léted értelme

Van-e értelme annak, hogy a mindenség peremén ülve – mert csak ott, a peremen van számodra hely – szemlélj a világokat, mérd a múlt időt, megpróbálj szembeszegülni annak múlásával, s parányira zsugorított létedből kilépni, vagy legalább kitekinteni, elrejtőzve lelked bozótjában. Úgy, hogy közben ezer béklyó szorít, oda vagy láncolva a saját korodhoz, melyben a lelked, lelki mivoltod, emberi mivoltod megélése, valamiféle szabadság, hogy szabadnak, szabad lénynek érezd magad, egy szabad nemzet fiának, aki szabadon éli, gyakorolja nyelvét, kultúráját, fejleszti, gazdagítja, gazdagíthatja nemzeti értékeit, csak álom. És tulajdonképpen rejteked sincs, ki vagy szolgáltatva mindenkori mának, nem lehetsz sorsod ura. Mert a kor béklyói kötnek. És úgy kötnek, hogy a vonzás és taszítás kettős törvényéből rád csak a taszítás hat. Taszítás kívül és belül, benned a világ felé, s a világnak feléd.

A világ kitaszít, és eltaszítod te is magadtól ezt a fajta világot hazug rendjével, hazug lelkével, hazug törvényeivel, mindenével.

Undort érzel, ha csak arra gondolsz, hogy ebben a világban kell élned! Undort a béklyók iránt, melyek kötnek, melyeket ellökni, leszakítani, letaszítani magadról nem tudsz. Undort a Kor iránt, mely embertelen és emberellenes. Durva és kegyetlen kor. A Kor Szelleme iránt, melyet áthat a képmutató hazugság, áthatnak az ál-mosolyok. Undort a romló, kifordított erkölcsök iránt, s undort magad iránt is. Hogy tűröd a béklyót, s nem ordítod – mint egy a sokból, mint egy közösség, mint egy megölni akart nép tagja –, nem kiáltod, hogy elég, hogy vegyétek le rólam a béklyóitokat. Mert nem mersz kiáltani, és nem mer kiáltani senki! S mert nem kiáltotok, ti is cinkosai lesztek ennek a szörny-kornak, szörny világnak. Nem mentség az sem, hogy tudod, hogy számon tartják lépteidet, gondolataidat, s a gyávaágodban benne van a túlélés vágya, reménysége.

Pesten voltam, egy jeles költőknél voltam megszállva egy hónapot, miután magam sem tudom, hogy, kiengedtek. Gyakran voltak vendégek, értelmiségiek. S nagyon rossz vélemény-nyel vannak rólunk. Gyáváknak tartanak...

Igen, gyávák vagyunk! – mondja, motyogja Géza. Megérdemeljük a sorsunkat!

Mert az élet rabságában, megalázottságában, becstelenségében nem szólni, nem harcolni, nem tenni – ez is becstelenség. És mi nem mondjuk, nem merjük mondani, és

főleg cselekedni az intelmet, hogy: százsorta inkább éltünket kellene megtagadnunk, mint magunkat. Védjük azt a hitvány kicsi életünket, s a becsület oda!

Szégyellned kell magad ezért is, és szégyelled is, ezért nem vagy megbékélve önmagaddal sem. S csak háborogsz magadban, vergődsz tehetetlenségben. Miközben látod, fut ki alólad, néped alól a föld, és holnap már minden hiábavaló lesz. Mert minden folyamatnak van kezdete és vége, és itt a vég közeledése sejlik. Omlanak a falak, otthonod falai, léted falai, s félő, hogy a Terv sikerül, s ezek az omló falak maguk alá temetnek.

Hiheted-e azt, hogy a lelked mégiscsak szabad.

És hiheted-e azt is, hogy ez szép.

Szép, hogy megvetheted a köréd szövődött bűnt, s tudod, hogy összetörhetik a csontjaidat, de ettől a szabadságtól úgysem foszthatnak meg. S ha van szép az életedben, akkor ez, ez az, hogy ettől a szabadságtól megfosztani nem tudnak.

Szabadság a bilincsek között, önmagad szabadságának a megvalósítása a félelem bilincsei között.

E félelmek között írod a sorsot, a sorsodat. Írod otthonod rejtekében.

De: Van-e értelme az írásnak, amikor a te belső törvényeid szerint csak azt írhatod, amit érzel, amit igaznak érzel, és ez az igazság, a te igazságod a kor szemében bűn!

Bűn, bűn, bűn...

És a bűnért törvény előtt is felelni kellhet!

Az életösztön ösztökél, hogy rejtse a bűnödöt, rejtegesd kitárt – sorokban kitárt – lelkedet! Pedig tudod, hogy amit el tudsz vagy el mersz mondani, az oly parányi! S már ezeket a parányi igazságokat sem tűri a torzarcú kor. Azt, hogy leírod a szépről, hogy szép, s a rútról, hogy rút. Vagy azt, hogy szorítsd meg kedvesed kezét, s boldogságotokból élet sarjadjon. Ha ezeket írod, ezeket a parányi, de egyetemes igazságokat is, a te szavaiddal, mert te csak a te szavaiddal, a te törvényeid szerint írhatasz, az is tilalom tárgya, vagy ha fény derül rá, bűn.

És kifele? A nyilvánosság előtt még cenzúrázással sem szólalhatsz meg. Mert Te is Bűn vagy. A lényed is bűn, és a bűnösnek szólani nem lehet, a bűnösnek szólani nem szabad, a bűnös szava is bűn! Szóljon az bármiről!

Ha a néped múltjának értékeiről szólnál... Hogy gondolod? Hogy mered ezt gondolni!

Ezeket az értékeket gyűjteni? Mert azok a te néped múltjának az értékei? Félj, ha ezt teszed! Félj, rettegj, rejtőzz, de tudd meg, a te titkod nem titok! A te bokrod, melyben rejtőzködnél, nem rejt el.

Érdekelnek néped értékei? A néped fiaiban rejtőzködő szépteremtő erő?

Ne érdekeljen! Vagy ha kutatnád mégis? Rejtsd magadba azok igazságát. Vagy ha

mégsem rejted, rejtheted, ne mondd ki. És ha kimondod, leírod mégis, nem kap, nem kaphat a szavad nyilvánosságot. Mert te itt, és nemcsak te, ti, akik itt éltek és álmodoztok, csak megtúrtok vagytok S hadd porozzon be titeket az idő. Hadd temessen el titeket a feledés...

Ha mégis szólalni szeretnél, a megszólalás egyetlen kifejele-lehetősége: hazudni, szembe dicsérni, szembe magasztalni.

Sokan hazugsághalmazba rejtve próbálnak lopva kimondani egy parányi igazságot.

Ez is egy lehetőség.

Könyvek sokasága jelenik meg, egész sorozat jó tollú és tenni akaró, jót (is) tenni akaró emberektől. Riportkötetek különböző tájakról, vidékekről, emberekről. Megjelenik egy könyv, 290 oldalon keresztül hazugság, a rendszer s annak szolgahada dicsérete, mindez azért, hogy beszorva a 290 oldal közé tíz oldalnyi igazság is ott lehessen, kimondathassék, megörökíthessék az utókor számára. S aki ezt teszi, írja, hiszi, hogy az olvasó a 290 oldalt lehántja, s megtalálja azt a tízet. Mert az igazság mindig kilóg a hazugságból. S itt is meg fogja láttatni magát.

Ám ott van ennek a parányi igazságnak az elhárítására a cenzúra.

Romániában – s az egész szocialista rendben, ugye, mely szabadnak és igaznak mondja magát – a cenzúra pecsétje nélkül semmi nem jelenhet meg.

A cenzúra a rendszer félelme az igazságtól!

Örvendjetelek hát igazak, a Rendszer is Fél!

És a cenzor tudja, hogy neki is van cenzora. S ő is akár szabadságával felel azért, hogy itt Igaz Szó papírt ne láthasson! Hogy az igazság kiszedessék a hazug sorok közül, s így marad a pusztá hazugság, az igazságnak is csak a hazugságburkolata.

Géza undorodik ettől. Az ő elve: csak az igazat írni. S ha hazudik – mert ez a kor nem enged nem hazudni –, azzal hazudik, hogy a „leírhatatlan igazságokat”, azt, hogy ránk zúdult a förgeteg, hogy a malom micsoda fölgyorsult ütemben őröl, hogy út szélére vetetett a nemzedek, hogy ledöntik apád házáat, felszámolják anyád faluját, hogy elpusztítják gyermekeidet, hogy embereket oltanak be valamiféle vírussal csak azért, hogy elpusztítsák őket, s erre van pénz, van szolga, s van tartalékolt és rendelkezésükre álló vírus, EZT nem írja meg ő sem. Legfeljebb burkoltan, sorok mögött rejtegetve, kimondatlanul. Mint ahogy egyik írásában a gyermek szentségét, a szeretet szépségét úgy írja meg, hogy ezzel az élet szépségére, a megmaradás egyetlen lehetőségére, a túlélésre ösztönözzön. S még ez, így sem bizonyul jónak. Nem írhatod már az élet szeretetéről, magáról a szeretetről, arról, hogy a gyermek áldás, amiként azt eleink mindig és mindenkoron hitték.

Nem, és nem és nem.

Oszlopok állítottak föl körülötted is, s védik az országot s annak rendjét néped ellen, s ha te néped szeretetét írnád meg, az oszlopok utadat állják ebben is.

A hatalom éberségét átjátszani kezd szinte lehetetlenné válni.

Érzed, hogy lassan kiszorulsz, kinyomnak a peremekre, s tudtodra hozzák, hogy minden, amire képes vagy, szükségtelen.

Egy a harmadik világ értékeiről, az egyetemes civilizáció nagyszerűségéről írt könyv nem jelenik meg, mert Nicolae Ceaușescu elvtárs azt mondta: foglalkozzanak az írók, művészek hazai dolgaikkal. S itt, a haza földjén néped hihetetlen gazdagsággal felhalmozott tudásáról sem írhatasz, mert az a te néped tudása, s ennek a tudásnak a megörökítése szükségtelen itt, a román földön. S amikor kijut a kéziratod a Magyarország néven szereplő országba, te vállalod a velejárókat, a biztos felelősségrevonást, a veled szemben „betelt a pohár” lehetőségét is, kiderül, hogy ott is idegen vagy. Ott sem kellesz. Vigyed a kiadásra a hivatalos román engedélyt. Vigyed a farkas engedélyét, hogy a bárány elme-
het. Így hát tilalomlistán vagy itt is és ott is.

Csapdában vagy. A magyar érték ott sem érték és itt sem érték csapdjában.

Pedig tudod, hogy oly parányi lény vagy, tehetetlen, ártani nem tudó, aki szembesze-
gülni is csak a magad rejtekében tudsz.

Látod ezt a hazugságokból épített birodalmat, s téged is belep annak hazugsága.

Évácška dolgozik, végzi a maga munkáját... Hiszi, hogy legalább halkra hangolt csend-
művészetével kívül maradhat a kor ordasságain.

Beleburkolózik hát az alkotás csendjébe.

Egy adott pillanatban kiderül, ő sincs csendben. Amikor a szakmai elismerés jeleként egy valamiféle megbecsülés érné, Pártkomisszió elé idézik, és meg nem felelőnek minősítetik.

Nem hajlandó még ott sem, ama komisszió előtt sem a Bólogató János köpenyét magára venni. S bűnhődnie kell érte. A szakmai elismerés elmarad „politikai okokból”.

Erre is azt mondhatnád, igen, a kor arca ez is. A tervező nem tervezhet álm-épületeket, az építő nem építhet székházakat vagy otthonokat, a matematikus nem álmodozhat az euklideszi geometria másáról, a művésznek kulcsra záratik a művészete, s nem nézetheti meg magát a nagyvilág értékítélő tekintetében, ha a Párt, a mindenható úgy dönt, hogy nem!

A nemek ott magaslanak hát körülötted.

Hogy dolgozol, hogy van, illetve lenne munkádnak eredménye, inkább baj, inkább bűnöd, ha a jóváhagyást nem kaptad meg. Lenin sem tűrte Kandinszkij, Arp vagy Pevsner és Gabo művészetét, s menekülniük kellett. Sztálin sem tűrte Bulgakov bűnét, hogy megírta az ördög látogatását Moszkvában, és végzett, azaz végeztetett vele.

Ezt tette Hitler is, Sztálin lelki testvére, aki máglyára küldi a „kor korcs és romlott” művészetét.

A művészet örök eszköze, a metafora hatalmas szerepet kap ezekben a kényszer-idők-

ben, az alkotók bíznak, hogy a pribékek nem veszik észre, nem látnak be műveletlenségük, barbárságuk, ostobaságuk folytán az áttételességek, a képletességek mögé, be, a sorok mögötti gazdag világba, a sorok mögötti halk suttogások világába, ám ez csak remény. Remény, mely néha-néha válik csak valóra. Mert az Ördög ott ül a trónusán, s az ellenség, a jó, az igaz ellensége, a tiszta, a szép ellensége, a Hazug világ őre éberen figyel. És ha észrevesz, meglát, le is csap. Lecsap a bűnösre, a bűnösökre, a rejtett igazságok kimondóira is. Törvény lesz az előzsűrizés. Színházi előadásokat, kiállítások anyagát előzsűrizi a Párt-kirendelte szolgálhad, kidobnak, leszedetnek a falról képeket – a te álmaidat – nem szakmai, az őket nem érdekli, politikai okokból, „áthallásosságukért”. Megváltoztatásra ítélnék rendezői elképzeléseket, kihúzatnak szövegeket, beleotrombitanak a művészet világába, ők, az illetéktelenek. És még nagyobb baj, hogy tőlük való félelmükben maguk az alkotók is beburkolóznak, és félnek, és nem mernek.

Sóhajföld párt-megbízottja külön figyel, nemcsak arra, hogy miként viszonyulsz, mit mondasz el a rendszerről, hanem arra is, mit vallasz meg lelkedről, lelked szépségeiről, lelked Arcáról. Mert neked ezt sem szabad.

Nem szabad szeretned édesanyádat. S ha ennek a szeretetnek valami jelét adtad, leszedik vallomásodat a falról, kidobják hegedűszólamaidat a koncertteremből, hatalmas x-szel húzzák át munkád címét a kiadásra előterjesztett munkák közül. Ez az ő dolguk, és teszik is a dolgukat.

Szokássá válik: a Vezért születésnapjai alkalmával – és minden évben van születésnapja – meg kell ajándékozni. Megyék, városok, települések tesznek hitet, kell, hogy hitet tegyenek a szeretetükről. És tonnaszámra készül a szemét, mert ez a fajta „szeretet-megnyilvánulás” a művészet kategóriáján kívül esik. Az esztétika kategóriái között nem szerepelnek ilyenek, hogy hízelgés, talpnyalás. De ott van, mint kiút, mint menekvés neked, az alkotónak. Megalázó bár, de lehetséges.

Ha megcsinálod, megvet a közösséged. És vannak, mindig akadnak, akik megcsinálják.

Nincs olyan mélység, melynél lennebb nem lehetne süllyedni.

(Egy vicc „akkorról”: Balassit megkérdezi egyik tisztelője:

– Mester, mit tegyünk e szörnyűségek közepette? Hogy lehet megmaradni?

– Csak nyalni-nyalni rendületlenül.

– Az segít?

– Nem. Az talpát.)

A nyalás, hitet tenni a nép vezér iránti szeretetéről, kötelezővé válik.

Az egész ország iskolásaiból tízezreket visznek fel nyári vakációban, hogy augusztus 23-ára, vagy a vezér születése napjára „méltóképpen” készítsék fel őket. Ott tartják őket heteken át. A feladatuk – és ehhez művészberek is kellenek, alkotóképességgel bíró szolgálk tömkelege –: látványt kell szolgáltatassanak a stadion gyepén. Különböző színű

ruhákban, a kezekben piros-sárga-kék zászlócskákkal, zene ritmusára úgy táncolnak, hogy kibontakozzék a fenséges kép, úgy guggolnak és emelkednek, hogy mozdulatuk, ruhájuk színe különböző képi látványokat is kiadjon. Sok egyéb után a csúcs, a legnagyobb pillanat, a vezér arcképének, aztán a neje arcképének, aztán Románia térképének, kettőjüknek együtt, s az egésznek együtt: az ország dicsőségének a megjelenítése. Kosztümkészítők kapják meg a parancsot a színekre és az öltözékek minőségére, mert azoknak szépnek is kell lenniük, zeneszerzők kapják meg a parancsot a megfelelő zene megkomponálására, mely lehetővé teszi a magasztos táncot, a kitáncolást, aztán a nagyszerű pillanatok zenei aláfestését, amikor kialakul a Nagy Ember Arca, arcképe. Óriási a zenekar, mely bejátssza a zenét, táncmesterek sokasága, akik felkészítik a tíz meg tízezres tömeget, vagy azon belül a százakat a maguk leosztott részfeladatára. Aztán a fő ceremóniamester, ki az egészet szétosztja, majd összehangolja, hogy az alatt a tíz perc, negyedóra, óra alatt szárnyaljon a szépség, s főleg a dicsőség, a vezér arca ne csak megjelenítessen, hanem kifejezze a boldogítót is, az ország felemelőjét is, annak nagyszerűségét és dicsőségességét is.

Ezeket a nagyszerű mutatókat aztán százszor megismételve mutatja a tévé, mert ekkor, ezekben az időkben ez, és már Csak Ez a feladata: az ország minden hírközlő szervének, tévének, rádióknak, újságoknak: a dicsőséges házaspár dicsőségének a megörökítése.

Évácskát is felszólítják Ceaușescu arcának a megmintázására.

Évácška kategorikusan Nem-et mond. De hazudik is, amikor a miért nem-re válaszolva technikai okokra hivatkozva utasít el. A valós ok kimondhatatlan abban a korban. Ám kimondatlanul is ott lebeg a levegőben, ott még a hitvesi csókban is, hogy mi lesz? Miként áll bosszút a Szörny-erő, melyet már ez, és csak ez köt le, a bosszú mindenkin, aki nem hajlandó a Nagy Kórusban a rá háruló szerepet betölteni.

Hogy megy tönkre az ország – mert megy tönkre –, hogy éhezik az ország népe – mert éhezik –, ez már senkit sem érdekel. Vagy ha igen, nem elsősorban. És nem elsődlegesen. A központi cél ez!

Kettős játék folyik. Kifele a maszk, a demokrácia maszkja, a liberális gondolkodás maszkja, a Moszkvával szembeszegülés dicsőségének a maszkja. És bent, az országban a növekvő jaj! Vagy a növekvő kétségbeesés!

Géza tudja, hogy a diktatúrának fokozatai vannak. S az utolsó fokozat, amikor átcsap az örületbe!

Ennek is mutatkoznak már jelei. Egyre-másra tartóztatják le az embereket mindenféle ál vagy valós vétségért. Az ember már régen nem Ember. Bábu vagy, kiszolgáltatott bábu, azt tehetnek veled, amit akarnak.

Már ötödik hete, hogy nem volt egyetlen vasárnapunk sem. Nem plusz pénzért, bármiféle fizetésért, csak a „terv teljesítése” indokkal be kellett menni. Az egyik kollégámnak valami

családi összejövetele volt, kérezkedett, hogy délután ötkor – a meghirdetett munkaidő nyolcig tartott – haza szeretne menni. Nem lehet! Erre vette a táskáját s hazament. Másnap letartóztatták, s három évi börtönbüntetésre ítélték a terv teljesítésének a szabotálása bűncselekmény vádjával.

Napirenden vannak a házkutatások – mindenki potenciális ellenség, azaz bűnös –, rettegj, félj, ez veled a hatalom célja. Csak akkor vagy mozgatható... Az embereket csak úgy, kényük-kedvük szerint kényszer-munkahelyre küldik, nincs módod tiltakozni, te semmi vagy. Eszköz, a rendszer eszköze. A rádióban, tévében szól az egynyelvű dicshimnusz, keccsnek a telefonok, mennek a jelentések.

Mi lesz, ha feltalálják a gondolatolvasó gépet is? – suttogják a lelki megnyomorítottak.

Naplójegyzetek

Sor sor alá... Félj jobban, félj önmagad elárulásáért.

Úgy érzed, önnön gyávaságod nem mentesíthet attól, hogy vallj. Vallj önmagadról, vallj a korról, melyben élned kell. Ki kell írnod magadból a rettenetet. Mert – ezt is érzed – hanem megbolondulsz.

De ha???

Rejtegeted bűnöd bizonyítékát, de tudod, tetten érhető vagy... S ha igen, nincs menekvés...

De hátha mégis?! Úgyis épülnek a hallgatás tornyai. Legalább Te ne légy e torony egyik kőművese vagy köve.

Maholnap mindenki bűnös, aki hallgat. És mindenki hallgat, mert... Ki is szólna? Ki is merne szólni, amikor az, aki ellenünk mindent elkövet, az a kenyéradónk. Függőségi viszonyban vagyunk vele. Megfosztott mindenüktől, vagyonunktól, akaratunktól, bátorságunktól s legminimálisabb jogainktól, szabadságunktól is. És nemcsak minket, az ő népét is. De minket jobban. Semmink sincs, még jellemünk sem. Maholnap oda az iskolánk, oda a kultúránk, nyelvünk, mindenünk... (1986. dec. 17.)

A csend virágait szedegetem. És a csend fullánkjaait érzem magamba döfödni. Egyre állandóbb, megmásíthatatlan szorongásaim nyomasztanak. S olyan jólesik, amikor néha, el-elvétve szépnak érzem a világot, ezt a környező élet-tengert, s látom, hogy megtelik fénnel, megtelik virágokkal. Aztán lehajtom a fejem, és nincs már öröm, nincs már gyönyör, csak ezek a hullámok, melyek készülnek összecsapni a fejem fölött. Összecsapni, ellepni, eltüntetni...

Vajon eltüntet ez a kor? Vajon megadatik, hogy megmaradhassak embernek? Ha szárnyaszegetten, ha fájó idegrendszerrel, de embernek? (88. nov. 6.)

Sokszor elgondolom, milyen mostoha velünk a sors, hogy éppen itt kellett születnünk, és

hogy épp itt alakult ki ez a torzulás. Mi ha így vesszük, ha úgy, mindenképpen áldozatok vagyunk. Áldozatai annak a világpolitikai kificamlásnak, melyet a „Nagy” Lenin eszméi tettek lehetővé, majd az ezeket az eszméket meglovagoló gazemberek valósítottak meg... Nem tudom leírni, hogy eltorzították volna, mert már maga az eszme – ha elemzés alá vesszük – tartalmazza a lehetőségét ennek a mostani állapotnak... Maga az egypárt-rendszer. Az abszolutizált hatalom. A központi irányítás társadalma – mind-mind benne van az ő elképzelésében... Ez a mi sorsunk. Sokszor mondom, minden nép azt a sorsot érdemli, ami jutott neki... Megérdemli a sorsát. De valójában ez sem igaz. Így ez is egy kegyes önostorozó füllesztés. Mert amikor a hurok a nyakadon, csoda-e, ha nem vitézkedél? És csoda-e, ha egyesek éljent kiáltanak, remélve, hogy beveszik a hurkot húzók legénységébe, s így apja-anyja emléket leköpvé (meghaltak már, nekik úgyis mindegy). Ahogy nézem ezt a senki-hadat, az én népemet, elszomorodom. Úgy teszek, mintha kívül állnék, pedig én is köztük vagyok. Az én lelkem is épp olyan rettenetes, épp olyan kifordult. Elég-e, ha csak arra hivatkozom, a bárdot sohasem fogtam a kezemben, vagy hogy a hóhért soha nem éljeneztem meg. Ez is csak relatív mentség, s vagy igaz, vagy nem. Így hát vigasztaljam magamat, magunkat. „Vagyok mint minden ember: fenség, Észak-fok, titok, idegenség...” Vagy Kányádivál próbáljam mondani. Őrizzük meg magunkat a jobb időkre. Mert: „lepad majd a víz, felszárad majd a sár!” Istenem, mikor? Mikor? És az a búzaszem, amely megmarad, milyen lesz? Lehet-e hinni a lelki méltóság csírájának a megőrzésében? Hogy az, ami most kiveszett belőlünk, majd akkor, valamikor a szunnyadó magból újra kibújjon, előlopakodjék, feltámadjon, újrászülessen? Hej, hej! Egymás mellé került nov. 7-e és Bush megválasztása. A két nagyhatalom ünnepe kapcsán elgondolkozik az ember. Ha az Egyesült Államokban élnék, bizonyára ott is meglennének a fenntartásaim, biztos, ott is elégedetlen lennék. Ott: nem látnám azt, ami itt van. Mint ahogy innen nem tudom elképzelni, hogy ott miért lehetnék elégedetlen. Csak magunkban vagyunk, csak a magunk baját látjuk.” (88. nov. 9.)

Ma egész nap újból kattogott, vacakolt a telefonunk. A szó szoros értelmében állandóan. Egyszer idegen hang hívott: a 340705-öt kereste (a 715 helyett). Telefonon a 0 nincs az egyes mellett. Tehát mellé-ütés nem lehet. És százszor meg százszor hívják véletlenül az én telefonmról ezt a számot. Vajon most miért? Lehet-e képzelgés, hogy esetleg tudni akarta, itthon vagyok-e? Hanem minduntalan tűnt el a tónus. Beszélni akartam Katókéval. Csend. Nincs tónus. Aztán egyszer kecc, hát megjött megint. Hidegháborús hangulat. Azt hiszik ezek a pribékek, akik ezt rendezik, el tudják örölni az idegrendszerünket. (88. nov. 10.)

A telefon-ijesztgetés ma is ment. Elvették délután teljesen a tónust. Mit akarnak? Mi bajuk van velünk? Azt tudni, hogy gyűlöljük, utáljuk őket, nem elég. Nem lehet mindenre ok. Mert ebben a sokak között vagyunk. Maholnap mindenki gyűlöli őket, még ők is önmagukat. Mit tesz hát ez? Semmit. De: pontosan velem szemben nagyon érzékenyek. Lehet, hogy a szemükben én is gyűlöletes vagyok. Én csak annyit tudok ismételtetni: Mocskok! Mikor döglötök meg? (88. nov. 11.)

Szomorú történet. Ősz óta, mikor közel 30%-kal csökkentették a magyar osztályok számát, s amikor román osztályba kényszerítették közel 170 magyar tanítványunkat, megtörtént a szülők első tiltakozó lépése. Az egyik 9. osztályban, amely relatíven a legértelmesebb magyar gyerekek számára létesített román osztály (a 36-ból 32 magyar gyerek), a szülői értekezleten lázongtak a szülők. Lázongtak, véres szájjal vádoltak, tiltakoztak, és nem a galád döntés, a galádul kialakított kényszerhelyzet miatt, hanem — — a magyaróra ellen!!! Hogy a gyerekeiknek sok a tanulni valójuk, elfoglaltak, nehezen jut idejük — a magyar tanulásra is. Azaz: szüntessük meg a magyarórákat, melyeket engedélyezett a hatalom! S ez nem vicc, ez tény. Szomorú tény, szomorú igazság. Ezek után legyen még illúzióink! Higgyünk valami szépben, valami jóban. Higgyünk ebben a szerencsétlen népben, amelyik nem akar élni. Érdemes küzdeni ezért a népert? Áldozat lenne ez? S ha igen, kinek vagy minek az áldozata? Meggyalázott, kiforgatott lelki, magát odadobó szerencsétlen nép... (88. nov. 17.)

A tegnapelőtt „román nap” volt a világon. Tüntettek Bécsben, tüntettek Londonban, tüntettek Párizsban, Madridban, Amsterdamban, New Yorkban, Bonnban, Varsóban és annyi-annyi pontján a világnak. Tüntettek annyifelé, és tüntettek volna Budapesten is, ahol azonban gumibotos rendőrök kezdték ütlegetni az értünk tüntetőket. Egy ismeretlen telefonáló felhívta a figyelmét a belügynek, vigyázzanak, mert álruhás román provokátorok ütik a tömeget. Hogy vannak felöltözve? Rendőrruhában! Komikus. Sőt: tragikomikus történet. (88. nov. 17.)

Úristen. Mik történnek? Mik is történnek? Bukarestben csak úgy megállítják a magyar kereskedelmi attasét, s behajtják a rendőrségre. Taxi-lopással vádolják. A külügyminisztérium nem fogadja a tiltakozó nagykövetet. És így tovább. Majd utólag: románellenes röplapokat terjesztett. Ki mondja ezt? Mire alapoz? Akik ottani megbízatást, itt ellenséges munkát végeznek... Erről az oldalról így fest a barátság. (89. nov. 2.)

„Kísértetjárás van ma Európában. A forradalom kísértete.” Magyarországon már úgy megerősödött az ellenzék, a kommunista ellenes erők, hogy egymás között marakodnak... S most egymás után robbannak a petárdák az NDK-ban, Bulgáriában és Csehszlovákiában. A két elsőben már megbuktak a régi vezetők, Csehszlovákiában most ezekben a pillanatokban éli a vezér szegycmentjes végnapjait. Tüntetések Szófiában, tüntetések Prágában. Prágában 17-én szétverték iszonyatos drasztikussággal egy 50 ezres tüntetést. Mindenkit megvertek, aki ott volt, legyen külföldi vagy belföldi. S egy diákot agyonvertek. Százaslag szállították az embereket a kórházba. Azóta mindennap újabb és újabb tüntetések, követelik a diktatúra megszüntetését, a népbotozók törvény elé állítását... A láng lángol... S ma este 7 órakor százezer ember tüntet a Vencel téren. Azóta egész Prágában égnek a gyertyák az ablakokban, égnek az utcák szélén. Izgatottak vagyunk, remeg a bensőnk, várjuk, várjuk a dolgok fejletét... Itt nálunk, mint a szikla, keménynek látszik minden...

Ma Évácskával beszélgettünk. Szerintem most a Kongresszus nagy sikere után — mely Aput

minden tiszttségében megerősítette, sőt, a párt örökös főtítkárának kiáltotta ki – felenged Ceaușescuban a visszafogottságot szorító gát, s dühöngeni, pusztítani kezd. Évácska szerint: most kezdetben még inkább óvatosan kezeli a dolgokat. S így kezel minket is. Bár Évácskának lenne igaza. Akkor még időt nyernénk. S bizony sokszor: Ki időt nyer, életet nyer.

Be jó lenne megmaradni! Átvészelní ezeket a nehéz időket! Olyan szép, olyan jó a szabadság! Itthon lenni az otthonunkban, bent a házban, itt az íróasztal, az írógép mellett ülni, s dolgozni, írni! A családi asztal mellett elfogyasztani az ebédet, a vacsorát, levelet írni a gyermekeknek, örülni a sikereiknek, búslakodni a nehézségeik miatt, este felvenni saját hálóingemet, lefeküdni a megszokott ágyba, betakarózni a megszokott takaróval, a paplanon áthajolni az ágy másik felébe, megcsókolni a feleségemet, szóval: olyan jó volna megmaradni valahogy az otthonunkban, megmaradni szabad embernek. S egyáltalában: embernek! Mert az embertelenség árán megszerzett emberi biztonság nem jó! Nem kell! Épp a közelmúltban mondtam ki hangos szóval is, az, hogy rossz szemmel néznek bennünket az illetékesek, adott esetben jó is. Ezt be kell kalkulálni. És azoknak jaj, akik kell, hogy csússzanak, másszanak, akiket ezért jó szemmel néznek. A gyilkosok szemében igenis, legyen ellenség az ember... Tudják: nem tartozunk közéjük. Ha úgy van: féljenek is... De azért mégis: olyan jó lenne valahogy átvészelní még ezeket a hátralevő nehéz időket. Mennyit? Félévet, évet? Többet nem hiszem, hogy bírná ez a sötét rendszer... Túlélni, megmaradni embernek és magyarnak. Megmaradni a nemzetnek is, de önmagunknak is. (89. nov. 20.)

Most már még biztosabban látom, hogy nem számíthatunk semmi jóra. A hatalom kezd nem rettenni vissza az eszközöktől... A kérdés csak az, hogy kik lesznek az áldozatok. Mert lesznek, az biztos. Küszöbön vannak a kirakatperek, amikor közülünk kiválogatják a fekete bárányokat. (89. nov. 23.)

Csak panaszkodnám, panaszkodnám, mint mikor az ember kiég, s valami nyomasztja mégis. De én: nem égtem ki. Egyelőre sokat dolgozom, s tele vagyok tervekkel. Nagy dologra készülök – tudom, hogy nagy dologba fogtam. Szorongok is. „Mi lesz ebből, tekintetes úr!” Hiszem, hogy lesz valami. De azt is érzem, hogy nagyobb a munka, mint a pillanatnyi teljesítőképességem. Lehet ráérősnek is lenni! Egyetlen, ami vigasztal, hogy nem hajt a tatár! De ilyenkor hajt az ember. S ez így igaz, hogy eddig minden, de minden munkámat idő előtt csináltam meg. Semmit, de semmit úgy kiérlelni nem tudtam, nem volt időm rá... ahogy kellett volna, ahogy szerettem volna. Mert: hajtott a tatár! Hajtott a munkám, hajtott a bizonytalanság. Hogy holnap lehet-e még? Ma is azt kérde: holnap lehet-e még? Ma is: bejött két idegen telefonhívás. S kétszer keccgett a délután a telefonom. Máshol, a világ másik féltekéjén ilyenkor legfeljebb bosszankodnak. Kutyálgodik az automata. Én félek. Vajon mire készülnek? Mert hogy készülnek valamire, az biztos. Folyik a készülődés. Hol vagyunk attól az idillikus állapottól, hogy hihetnénk: sorsunk kovácsai vagyunk. Hogy nem kell sietni. Nem hajt a tatár. Ki kell érlelni a dolgokat. Kiérlelni... Hol van erre idő? Hol van? Amikor csak egyben vagyok biztos. A MOST-ban. A MÁban már nem. S a holnap-

ban? Úristen! Amit megtehetsz most, végezd el. Ez az én belső utasításom. Úgy végezd, ahogy MOST tudod. (89. dec. 2.)

Már voltunk a vég közelében 1940-ben. Alig volt iskolánk, de akkor volt sajtónk, volt rádiónk, volt, lehetett szavunk. Tiltakozhattunk, kiabálhattunk, csak épp nem mentünk vele semmire. A malom őrölt, őrölt, őrölt akkor is. A garat velünk járt, s tudtuk, hogy pusztulunk, veszünk. S azt is mondtuk, mondhattuk, hogy Jaj!

Most?

Ismét a vég közelében vagyunk. És ha megszólalunk, tiltakozunk, azt a magyarórák ellen tesszük. Hogy ne tanítsák a gyermekeinket magyarul (is), heti két órában. Még annyiban sem!

Aljasok vagyunk, vagy csak buták? Talán mindkettő. De ki meri kockáztatni a fizikai létét? Mert az ezzel járna. Így hát a gyermekekre nehezedő plusz tehernek csak ezt az oldalát emlegeti. De nem is emlegethet mást. Másfajta megszólalásra lehetőségünk nincs. Azt senki sem meri mondani a magyar osztályok megszüntetésére, hogy miért? S azt pláne nem, hogy álljatok meg! Vagy a világhoz kiáltani: Mentsétek meg lelkeinket!

„De különben csend van. Határozottan csend.”

A torkokra forr a szó, ha jön a terepgyalu... Közeledik feléd, még 5 méter, még 4 méter, még 3, 2, már egy ... és hallgatsz. Mert még megállhat. De ha kiáltani mersz, vége. Vége! Örökre vége! Biztos, hogy vége!

Világvégi Sóhajföld

Sóhajföld: mintha a világ végén...

Most már a „testvéri szocialista magyarországi” rádióadásokat sem tanácsos hallgatni. Mert ott is tüntettek Románia ellen, az ország magyar falvainak eltüntetése ellen. Pedig ez belügy, s közismert nemzetközi szabály a másik ország belügyeibe való be nem avatkozás. Ezt számtalanszor hangoztatja is a Vezér, a román nemzet legnagyobb fia. S betartja a szabályt a világ is, mely ezért nem avatkozott Kambodzsa belügyeibe sem, amikor ott a kommunista rémvezér, Pol Pot minden harmadik állampolgárát legyilkoltatta, összesen két és fél milliónyi embert. A magyarországi tévéadások azzal, hogy rendszeresen beszámolnak a Tökés Lászlót és barátait ért zaklatásokról, a falurombolás újabb és újabb szörnyűségeiről, az első keresztre ítélt magyar falu keserű sorsáról, szinte tevékenyen részt vállalnak az ellenállási mozgalom kibontakozásában. De csak ott, Temesvárott, mert ezek az adások akkor csak ott, a határ közvetlen környékén foghatók. Amik abban hangzanak el, nem jutnak el ide. Így Tökés László temesvári harcáról, az

általa kibontakoztatott és körülötte kibontakozó ellenállási mozgalomról is csak alig tud ez a messzi táj... Itt csend van, tovább tart a rettegés. Itt csak dicsőítő szózatok áramlanak be az éter hullámairól is... Így ide lábujjhegyen érkezik meg december 15-e híre. Hogy Tőkés László temploma, parókiája mellett gyülekeznek a hívek, akik a lelkeszi felszólítás értelmében „tanúi akarnak lenni” az ő jogtalan és igazságtalan kitoloncolásának. Mert már megvan a püspöki határozat, Menyőbe helyezték át, s a felettes parancsát végre kell hajtani. A gyülekezőket tízpercenként szekuritátés kocsikról figyelik, fényképezik, de „nem avatkoznak be”. Este már tömegek vannak, mert villamos csomópont, átszállóhely, a véletlenül odavetődöttek is – magyarok, románok – mi van itt? A papunkat el akarják hurcolni! Nem hagyjuk! Nu lăsăm!

Szinte hihetetlen! Hatvankilenc év után először megszületett a román-magyar összefogás! A magyar ellenállóhoz csatlakoznak a román tömegek is. S hogy 16-án este már azt is kiabálják: Jos cu Ceaușescu! Le Ceaușescuval!

A lelkeszt és legközelebbi híveit – akik otthonában tartózkodtak őt védeni – másnap hajnalban elhurcolják. A lelkeszt és családját Menyőbe – szilágysági falu –, híveit a börtönbe, ahol majd megismerkedhetnek a szocialista fegyelem ellen vétőknek járó fenyítő-módszerekkel. Hasonfekvés cementen órákon át kinyújtott karral, ha moccansz, rúgás, ütleg, guggolva kuporodás fal mellett, ha moccansz, ökölcsapások az arcodra, fejedre, vallatás, vallatás közbeni puhítás különféle módszerekkel... A városból a börtönbe besűrűdő zajok, majd 20-án tömegtüntetés, már szónokok is vannak, követeléseik megfogalmazói, gyárak felrobbantásával fenyegetőzők, ha nem engedik szabadon a frissen letartóztatottak százait...

Lövések, sortüzek.

Odavezényelt olténiai botos seregek, akik mennek a főutakon végig, s botjaikkal zúzzák be a kirakatokat. Ők a Hatalom emberei, azt a látszatot kell kelteni, hogy a tüntetők: csöcselék. Ismert módszer már a magyar 56 óta.

20-án enged a hatalom, kiengedik a letartóztatottakat...

21-én áterjed a láng az országra. Tüntetések Aradon, Kolozsváron, Brassóban, Marosvásárhelyen. Mindenütt a tömegbe lönek, hullákat takarítanak.

A kolozsvári tüntetést egy színész sóhajtja-álmodja-könyörgi valósággá!

A látszólag közönyösök jönnek-mennek a központ járdáin. Ez mintha színpadon: gesztikulálva könyörög! Temesváron ölik az embereket! Gyertek, tegyünk mi is valamit! Gyertek, tegyünk mi is valamit! Tízen vannak, ötvenen vannak, kétszázan vannak! És nő a tömeg. És jön a hadsereg, sorkatonaság. Felsorakoznak, miközben a parancsnok felszólítja a tüntetőket: oszolni, vagy lövünk! A színész felhúzza az ingét: ide lőjetek. És: Tűz! Nyolc halott és rengeteg sebesült. Lehasaló, majd a tűz csitultával szaladó, menekülő emberek.

A színész több sebbel, de életben marad...

Marosvásárhelyen tüntetés, sortűz ott is!

Szebenben, Brassóban, Jászvásáron és az országban többfelé, majdnem mindenütt: Fellobban a láng! Eddig azt mondtuk, tízszer, százszor mondtuk keserűségünkben: a puliszka nem robban. Mégis robbant!

22-ére Ceaușescu – aki iráni látogatásról repül haza az események következtében – maga melletti tömegtüntetést szervez a minisztertanács előtti téren. Amikor az erkélyére lép szónokolni, a tízezres tömegben petárda robban. Eszeveszetten szétszalad az akkor még öntudatlan tömeg, melynek felébred – a robbanás „szavára” ébred fel – emberi méltósága, s lángba borul az ország fővárosa is. Megostromolják a minisztertanács épületét, ahol Ceaușescu is van, a tömeg fennebb, fennebb, ők, a felborult, összeomlott rend képviselői ugyancsak felfele, míg végül helikopter jelenik meg, leszáll a tetőzetre, s a zsarnok menekül...

Ezen a napon már majdnem minden városban tüntetnek, a magyar 56 példájára kitépik a piros-sárga-kék zászlók közepéről a kommunista címet, megrohamozza a tömeg a televízió épületét, a hadsereg már nem lő...

Megszólal a hír: Ceaușescu elmenekült!

Győzött a forradalom!

Milyen jó, hogy együtt lehetünk!

Mégis jó ez a szabadság!

Szabadság, te szent, te drága!

Amikor a csuklókról, a bokákról, lelkekről lehull a bilincs! S a szavaidról is! Mert a rabság a szavaidat is megbilincselte, a szavakat is kerékbe törte!

Amikor megnyílik a Nagy Börtönajtó, mely mögé Ő volt zárva. Ama szent, ama Drága!

Amikor egymásra borulnak az emberek, és mindenki boldog!

Modern kor, ott állsz otthonodban a tévé képernyője előtt, te, sóhajdi, a peremeken élő emberi lény, akinek nincs módodban az utcára özönlött milliók egyike lenni, s ott fogjátok egymás kezét, ott ölelitek át egymást, és ugráltok örömtökből!

És azt mondd, azt mondjátok: Istenem! Be jó, hogy megértük ezt a napot!

Szabadnak lenni! Istenem, szabadnak lenni!

Azt már tudod, hogy mi a rabság, de hogy mi a szabadság, azt csak sejtetted eddig, arról csak álmodtál eddig, azt csak vágytad eddig.

Hogy nem kell tovább félelemben élni. Nem kell tovább megaláztatásban élni.

Szabad vagy! Szabad, szabad! Szabadság adatott neked. Szabadság adatott a világnak! Való ez? Lehetséges ez?

Géza számot vet eddigi életével.

Mondhatja-e, hogy szép volt? És mondhatja-e, hogy nem volt szép?

Mondhatja-e, hogy boldog volt? És mondhatja-e, hogy nem volt boldog?

Boldogság és boldogtalanság.

Sokszor a boldogtalanságban gyökerezik a boldogság is. Abban, hogy küzdeni kell érte, és maga a küzdelem a szép. Szép, mert értelmet ad az életnek, az egész létednek. És az is szép, ha a Rossz ellen harcolhatsz. Összeszorított foggal, makacs kitartással.

Még a veszélyben való harc is lehet szép!

Mert harc, harc a jóért, és aki a jóért harcol, még ha nem mondja ki, akkor is a rossz ellen küzd.

A tehetetlenség az Nem Szép! Az, hogy Vad Erők akarnak rád gázolni, s te szinte tehetetlenül, és örök félelemben élve nézed őket, mert ez a fajta küzdőtér egyenlőtlen harc elé állít, s a siker ára lehet a becstelenség is.

Nem szép egy téged lealacsonyítani akaró, tőled becstelenséget követelő korban élni! Nem szép, ha a Vad Erő rombolja az erkölcsödet, bemocskolja a lelkedet. Lealáz, megáláz embereket, emberek millióit. Szembefordít a tisztasággal, szembefordít a jósággal, az isteni erővel, le akar választani róla, s azt kívánja tőled, hogy légy aljas. Hogy mocskokban élj és bemocskold magadat.

Géza büszke is, hogy ezt a szenny-tengert ki tudta kerülni, s úgy gázolt át rajta, hogy magát nem kellett bemocskolnia. De hányan voltak, többre és jobbra születettek, akik most nem nézhetnek szembe még önmagukkal sem. Ha van képességük már egyáltalán arra, hogy szembenézzenek.

A magyarságnak nagy szerep jutott a kommunizmus szörnyéptípményének lerombolásában. Már 56-tal megrepesztette ezt az építményt, s most, ebben az ingoványos esztendőben, 1989-ben megrepesztette a berlini falat, s megrepesztette Ceaușescu szörnyrendszerének a falát is.

Egy nagy-nagy várakozás telepszik rá a világra, lepi el a lelkeket... Megcsillant a fény, a szabadság fénye... Romániában is, ahol ez a fény oly Ritka fény, „*tűnő századok ritka éke*”, most felcsillant, rávetült a lelkekre, s egy pillanatig áthatolt a gyűlölet falain is.

Akik Temesváron – az országban elsőnek skandáltak – hogy nem! Nem engedjük! Nu lăsăm! Majd hogy Le Ceaușescuval! Azokban ledőlt a félelem fala. S ennek a falnak elsősorban a lelkekben kellett ledőlnie. S lázba jött az egész ország... És akik ott állnak szemben a fegyverekkel, azok bátrak és szabadok. Szabadságra születettek még akkor is, ha a következő pillanatban holtan hullanak össze, vagy ha a háttérben újra mocorogni kezd az Erő, ama világerő, mely a te bátorságodat, a te hősiességedet is a maga javára akarja fordítani...

Most még mosolygó arccal járnak az emberek az utcán...

Szerte a földön sokfelé alkották meg az ismeretlen katona szobrát. De az Ismeretlen Jótevő szobrát még senki sem készítette el. Az ismeretlen jótevőét, aki mindig láthatatlan, mindig a háttérben marad, de ott van, mindig ott van, ahol lennie kell, és véd, óv, táplál, segít!

Gézának egy szép Victor Hugo gondolat jut eszébe.

Tanács mindenkinek.

„Próbálj úgy élni, hogy ne vegyenek észre ott, ahol vagy, de hiányozzál onnan, ahonnan elmentél!”.

VI. TÉTEL – UTÓJÁTÉK – VÁD ÉS KÖNYÖRGÉS FORMÁJÁBAN

(Disszonáns befejezés – Fine con disonante)

Már helyükön ülnek a szereplők... Koncertmester, vezérhegedűsök, fúvósok, trombitások, nagydob, réztányér és egyéb ütőhangszerek, minden-minden...

A karmester int. Beint...

Hogy honnan jön ez az intés? Kintről valahonnan, valahol kintről irányítana a lengő karú Mester, vagy csak innen, a Nagy Teremből, nem látod, nem tudod. Benn vagy a hangversenyteremben, az óriásban, csillagsillárok lógnak a fejed fölött, s éled a zenét, éled, mert ott zsong a világban, ott zsong benned. Ki nem látsz, még a karmester kezét sem látod, az intéseit sem látod, csak a zenekar játékát hallod.

Egymásnak felelő, két ellentétes témára épül a tétel. Tombolással kezdődik, a végtelen öröm hangjaival, minden hangszer azt zengi, rivallja, aztán mindegyre tus, tus, tus. Ez erősödne, az ellenszólam behúz, újra behúz, újra behúz. Repülne, száguldana a dal-lam, de minduntalan: állj, állj, állj!

A kegyelet hangjai is megszólalnak. Mintha gyászdal is szólna, klarinétok siratnak, a hárfa peng, tiszteljétek a halottainkat! És a kürtök közbeszólnak. Dübörgéssel, harsogással. Léptek dobogása, tam-tam-tam induló háttér-dübörgése, a múlt tör föl valahonnan, felsorakoztatott dühödt tömeg szitkai, recsegés, mintha minden össze akarna dőlni, mintha mindent romhalmazzá akarna változtatni egy valamilyen erő, nem tudod, nem érted, honnan. Mintha árnyék vetődne a derűre, mintha halkulna-fakulna az öröm. Boldog voltál, s most mintha azt mondanád, mi van, mi van, mi van? Recseg a szépség, recsegnek az örömök, hullanak össze a vágyak, és behúzás, behúzás, behúzás.

Másik oldal – mert mintha kettéoszlott volna a zene – lelkes cselekvést imitál... Sikoltanak a hegedűk: Visz-sza az is-ko-lá-in-kat! Méltóságos zenei hangok imitálják a békésen tüntető tömegek vonulását. A kezekben égő gyertyák egyszerre tisztelgő és könyörgő lángját, ahogy a tíz meg százazrek vonulnak az utakon! A mi százazreink! És a válasz, a megerősödő ellenszólam harsogó ordítása. És már botok csattognak egymáson, káosz, érzed, hogy vége, vége! Nincs már egység, felborult, aztán kialakul egy új rend, de ez már másfajta rend, újfajta harmónia, tele disszonanciával. Mind erőteljesebb és rendezettebb. Az Erő hangja, a parancs erejének hangja, s hiába zengi a zenekar másik része a vád és könyörgés szövegeit, a karmesteri kéz mindent leint... Aztán a

csalódás hangjai. A kiégett arcok tekintete! De mégis harc, mégis küzdelem, a nem adjuk, nem adjuk küzdelme, de mindenen túlharsog a Hallgassatok, Hallgassatok, Hallgassatok dobpergése. És a karmester vezényel tovább, szólnak, harsognak a kürtök, dobpergés, vonósok sírása, csellók könyörgése... Nem jó, nem jó, nem jó – érzed. Nem jó a tülekedés, nem jó a remények összeomlása. Vágyhangok, de elnyomják őket a kürtök, a trombiták a vonósok. És egy nagy tus, vége... De csak az előadásnak, a karmester keze ott dermed meg fent, valahol, de csak egy pillanatig, mert a játéknak folytatódnia kell...

Forradalom?

Kétségtelen, hogy egy csomó jót, egy csomó szükséges változást hoz 1989. Egy sötét rémuralom korszakának vet véget. Egy korszaknak, melyben a „színvallás” Képmutatásnak, az igazság Hazugságnak nevezetett, s melyben a félelem sejtekbe is beható szövevénye fonta át az egész érintett világot. Az Eszme belegázolt az emberek lelkébe, hitébe, erkölcsébe. Elorozta javaikat, nemzedékek sora munkájának, tehetségének gyümölcsét, bemocskolta becsületüket, szétdúlta a családi tűzhelyeket, üldözte vagy szolgájává silányította az ésszt, az értelmet, a tehetséget. Lealacsonyított, elsatnyított, cselédlányaivá tette az értelem virágait, a művészeteket, mindent, amire addig büszke lehetett az alkotó-teremtő Ember. Ezek jellemezték ezt a Silány és Hazug Rendet, melynek fenntartója, összetartója ama mesterségesen is koholt és szított félelmen túl csak az aljasság és a megtépzott lelkű emberek jellem-megbicsaklása, gyengesége lehetett. Amik ebben a rendszerben történtek, az emberiség történelmének a legszörnyűbb és legmocsikabb eseményei voltak. A Gulág szigetei, az embergyilkos kényszerszermunkatáborok láncolata a „dicsőséges Szovjetunióban”. Recsk, a Hortobágy, kis- és nagyfogházak, az agyonverések, a mindennapos megtorló akasztások Magyarországon. Kitelepítések, gyilkos börtönök és Duna–Fekete-tenger-csatorna, majd a „végkifejletben” a Palota nálunk. S mindezek a „világtörténelem legigazságosabb rendszerében”, a „tévedhetetlen” Kommunista Párt által irányítva. Megszűnt az ember ember lenni, megszűnt erkölcsi lény lenni, a tiszta erkölcs lett a büntetés oka és tárgya. Védekezésül kialakult a kettős erkölcs, a magukat becsületesnek hívók, a becsületre lelkükben még mindig adók mást mondtak „hivatalosan”, és mást mondtak maguk között. De ez a maguk közötti más egyre szűkülőbb körre szorítkozott. Mert már-már senki nem hitt senkiben, vagy „már az árnyékuktól is féltek az emberek.” És félniük is kellett, mert a társadalom pillérévé vált a becstelenség, a jellemtelenség, s ha biztonságban akartál élni, be kellett állnod a jellemtelenek körébe. S ha a szikrája megvolt benned a „tiszta

erkölcs” emlékének, meg kellett vetned magadat is. Hányan voltak, hányan lehettek ilyenek! Soha statisztika nem készült erről. Soha senki nem számította ki, mert az „új kor” érdeke is az elfödés, elleplezés lett, az sem adja meg erre a lehetőséget, milyen százalékában alacsonyodott le, vált erkölcsi ringyóvá a Kor Embere. S mert az igazat kimondani bűn volt, általánossá vált a hazugság. Még az igazak, a lelkiileg tiszták is hazudtak. Ha egyebet nem, hogy ők nem ellenségei a Pártnak. A rendszernek. Mondták, mondtuk. És közben szenvedtünk saját hazugságainkért is. Önmagunk előtt is szégyelltük magunkat, miközben ott álltunk kiszolgáltatottan ennek a szörnyvilágnak a szemétdomb-talaján. A kiúttalanság bozótjában.

A forradalmak örök története:

Valamiért elindulnak... Feltámad a tenger. Tűz, tűz, tűz! Aztán: lohad a tűz, alább-hagy az örömujjongás, lecsendesedik a lelkesedés. Valahonnan az alagsorból ólálkodik elő az addig rejtőzködő, addig a háttérben lesben állt „soros” erő, s átveszi a lantot...

Ő, a győztes! A harccal, vérrel, csodálatos bátorsággal kivívott új képviselőjeként.

Mert sohasem az nyer, aki mészárszékre víve az életét, megnyerte a harcot.

Soha, soha.

Ti, majdan csalódók, ti, a félelem béklyóiból meg- és kiszabadult bátrak! Szinte látom, ahogy félrelöknek, ahogy legázolnak az odúikból előbújók, a köpenyüket átfordítók, törtető... A ti harcotok valós céljának az átmázolói, s abból a nem kívánatos „dolgok” elsüllyesztői.

Te a Jóért küzdöttél, és egyszer csak rád telepszik a Rossz, egy újfajta rossz. S szégyenkezve fogod mondani, hogy „ezért harcoltam én?” Vagy hogy: „Uram, én nem ilyen lovat akartam!”

Újból ellopatic a forradalom? Ma is, mint majdnem mindig?

Még a régi összeomlását figyeled, éled. Ceaușescu menekül... Sorsa a diktátor sorsa. Fentről, a legmagasabból zuhan egyszerre a mélybe, a legmélyebbe. Az előbb még fent volt, és most hirtelen üldözött vad. S rádöbben, ami körülötte volt, mindent-mindent az érdek diktált. Kilöknek téged és mehetsz! Nincs senki veled, egyetlen embered sincs, mindenki ellened... Van ebben valami szomorú is. Hogy tud ennyire aljas lenni az ember? Az is, akinek te jótevője voltál.

Hogy tudott eddig annyira aljas lenni a képmutatásban?

És hogy tud most egyszerre annyira aljassá lenni a veled való szembefordulásban?!

A házaspár egyedül... Menekülne, de nincs hová...

Hogy-hogy nincs hová? Hiszen övük (volt) a teljes ország! A hátuk mögött (voltak) „a dolgozók tömegei.” Az általuk idvezítettek, a haszonlesők, a „kegyeltek”! A negyedszázadon át a nevét tapsolva bömbölők hatalmas szolgahada!

És most: Senki!

Te, aki a képernyő előtt ülsz, nem érted. Hogy lehet ez? Nincs senki mellette, mellettük? A majdan rögtönzött tárgyaláson összeesküvést emleget. Hiszed, hogy hülyeségeket beszél, mert felébredt az ország némaságra kárhoztatott népe.

Dehát a nép s a hatalom az mindig két dolog volt. Úgy omlott össze ez a hatalom, hogy egyszerre átáll a túlsó oldalra mindenki? Még a négy „leghűségesebb” testőre is otthagyja, mint egy kutyát...

S közben folyik a forradalom...

A forradalom? Vagy már színjáték?

A magát Mentési Frontnak nevező gépezet – Ni-ni, ők az új vezetőink? Ők fognak menteni minket? – áteszi székhelyét a Román Televízió épületébe, onnan röpköd szét a nagyvilágba a győzelem híre... De egy bizonyos ellenállás híre is, ami valahogy nincs összhangban a Ceaușescuék sorsával... Melléljük nem állott senki, egy ember sem, és itt új, titokzatos erők fellépéséről beszélnek, terroristákat emlegetnek... Szerintük ezek a terroristák Ceaușescu hívei, s a háztetőkön érzik jól magukat, onnan lövöldöznek a forradalom győztes erőire. Kaszárnyákból lövik a közeli tömbházakat a hadsereg katonái, merthogy azokban a tömbházakban terroristák lennének. Hogy ott terroristák „rejtőzködnének”... És csak úgy kapásból szedik áldozataikat, s véletlenül mind békés embereket.

Egyetlen terrorista nincs a halottak listáján.

Pedig a hírek szerint azok még Iránból is jöttek!

Épp csak egyet sem lát közülük senki!

S hogy még nagyobb legyen a csim-bumm, fel-felrobban egy-egy lőszerraktár is.

– Miért? Ki robbantotta föl?

Egyszerű a válasz. A terroristák!

Holtan esnek össze az utcán, családapák, még gyermekek is, akik ennivalót, kenyeret vásárolni vagy a munkahelyükre, iskoláikba indultak el otthonról. Vagy hazahozni a gyermeket az óvodából... Brassó, Nagyszeben utcáin, vagy ott, a tömbházak lépcsőházaiban valakiknek a lövedéke fúr át ajtókat, és halottak itt is, halottak ott is. Százak fekszenek az utcákon, a lépcsőházakban vagy a belőtt ablakok mögött... Sokkal többen, mint amennyit a Ceaușescu bukása előtti napokban az ösztönösen fellázadt nép soraiból az akkori hatalom lövetett le. Akkor még fejek fölé (is) lövetett a hatalom.

Most a célpont az ember. Csak és kizárólagosan az ember!

Kinek a célpontja? Ki „számlázza” a holtakat? Kinek kell leszámláznia a holtakat? Mert hogy szükség van rájuk, valakiknek, valakiknek, valószínűnek látszik.

Vajon nem pusztá játék? Vajon nem pusztá cirkusz ez az egész?

Mi a negyedik emeleten laktunk... Egyszer csak jönnek felfelé a lépcsőkön... Hárman jönnek, fegyverrel a kezükben. Felismertem őket. A mi gyárunk munkásörei... Ők is megláttak, hogy megismertek-e, nem tudom. Hátranyitottam hirtelen a lakásunk külső ajtaját,

s beléptem mögéje... Puf-puf-puf az ajtóra... Több találat ért, rokkant lettem, de életben maradtam.

Ég Bukarestben a Nemzeti Könyvtár, ég a Művészeti Múzeummá alakított egykori királyi Palota...

A diktátor – aki mellett csak a felesége maradt – vallató teremben... rögtönítélő törvényszék tárgyalja „az ügyüket”. A televízió „egyenes adásban” közvetíti a – már idézőjelbe lehet tenni – „forradalmat”. A világtörténelem első forradalma a világ szeme előtt!

„Operett-forradalom” – már akkor megszületik az új név. Óriási produkció! Tüntető tömegek, vagy már csak valakik szaladnak az utcán, másvalakik lőnek rájuk valahonnan, lángoló épületek, holtak a tereken. S tárgyalóterem, a diktátor meg diktátorné, feszengve álló bírók, akik jobb lábukról a bal lábukra, bal lábukról a jobb lábukra topognak, s félig vigyázzban állva a vallatásra fogottak előtt, úgy kérdeznek – látod az arcukon a borzasztó félelmet, egyébként mintha panoptikum-figurák lennének ők is –, és haptákban állva hozzák meg az ítéletet. Halál, azonnal végrehajtani!

De ez már nem „az”, nem Temesvár, Marosvásárhely, Kolozsvár forradalma. Nem az utcára, lyukas zászlók alá özönlött nép, amelyik a Szabadság jelszavát zengve szembenéz a halállal. Ez már valami más...

Mintha rendezett lenne! Van „rendező”, operatőr, kameramannok tömkelege. Egész stáb, aki az adást irányítja... S a háttérben – ezt te is látod – ott vannak a karmester intésére a pincéikből, a rejtekeikből előbújt új vezérek. A valahonnan előszedett figurák, valakik, részben a volt rendszer kulcsfigurái, átöltözve, új köntösbe bújva, részben nem tudod, kik, de mintha mind egyformák lennének. Ők a Mentésfront, menteni jöttek vagy „menteni” küldte valaki őket. S miközben az épület tetején terroristák ugrálnak, s onnan lövöldöznek le a televízió udvarán összegyűltekre, akik a Szabadság jelszavát, a Le a diktatúrával jelszavát üvöltik, ők ott fontoskodva tevékenykednek ugyanannak az épületnek egy (ablakával az udvarra néző) termében, szobájában. Néha kimosolyognak a tömegre, integetnek is, semmi félsz bennük. Miközben onnan fentről a terroristák is „végzik a dolgukat”. Szemmel láthatóan a Rendező szinkronba hozza a dolgokat, mert hát a forradalom úgy forradalom, ha tömegek is vannak, hullák is vannak, s diadalmas vezérkar is van, ott, az események élén, kezükben az átvett hatalomnak, a kormányzásnak a kerekével... Azok a terroristák is ezért kellene, hogy még két-három napig, Ceaușescu kivégzéséig szilánkokkal teli legyen a helyzet. Hogy a bölcső meg koporsó, a születő új s a vérbe fúló régi, a fentről mosolygósan integető új és a kivégző golyóival jelenlevő régi egybeérjen, szinte-szinte egymásra vetítődjön.

Az emberek a tévék előtt kuporognak Tokiótól Washingtonig, Budapestig... Nézik az adást! S az Adás gyönyörűen kelti az illúziót, hogy itt harc van, küzdelemben győz az új! És hogy éljen, éljen, éljen!

Nagy kulisszák vannak kihúzva, mint minden igazi nagy produkciónál. Nem láthatod

akkor te, néző, s talán nem is gondolod, hogy ugyanaz az erő állítja a háztetőkre, a rejtett ablakokba ama terroristákat, mint amelyik a televízió épületében hozza az új rendeleteket, s irányítja Ceaușescu látványos kivégzését, eltüntetését a színtérről!

Amikor a kicsi ember azt mondogatja, ismételteti, hogy Összeesküvés, s követeli, hogy hívják össze a Nagy Nemzetgyűlést, már bohóc ő is, mint a régi királyi udvarok bohócái, akik marionett-köntösben még az igazat is ki-kimondják... Kimondja ő is az igazat, mert itt minden színpalak között történik. Színpalak között gyújtatják föl ugyanazok a fantasztikus nemzeti értékeket megsemmisítő tüzeket, hogy az adás tökéletes lehessen, s az illúzió – hogy itt dúl a harc, a belső háború –, mely fölött diadalmas a győzelem, annál egyszerűbb lehessen...

Géza családja együtt van... 24-én tüntetés lesz Sóhajdon is. Pár százas tömeg a tanácsház előtt... Felfejlődnek a sorok és elindulnak. Beáll Géza is a gyermekeivel... Valaki odasúgja: Tudjátok, ki az a nyurga fiatalember, aki kezével hadonászva megy a sor élén s üvölti: Libertate! Libertate! A még mindig nagyobbára magyar településen csak románul, hogy Szabadságot! Szabadságot!

A helyi, még a Ceaușescu rendszer odatette rendőrfőnök fia.

A helyi terrrorszervezet vezérének a fia lelkesedik a szabadságért!

„A leghangosabbaktól mindig óvakodjatok!” – jut Géza eszébe édesanyja hajdani intelme.

Ők négyen – apa és három fia – kiállnak a sorból... Az egyik fiú pár napja szabadult börtönéből. Az események juttatták oda, s azok is szabadították ki. Még fájnak, égnek a sebei, az ütlegetések nyomai... De ő is mondja:

Itt nincs mit keresnünk!

Az emberiség olyan, mint a tenger, vagy mint az óceán.. Vagy mint a Duna vize... Hömpölygőn hánykódik... Benne a sodrásban, az idő sodrásában.

Megnyílik hát egy sorompó, rátaszít a kor az Út egy új, mássá, más látszatúvá hengerelt szakaszára. Nézed a Szelek arcát, nézed a veled hömpölygő Idő Arcát, egy pillanatig úgy érzed, mintha minden más lenne, más a patakok csobogása, más az ágak suhogásának a dallama... S már jól is érzed magad, már jobban is érzed magad. Hiszen az új, a más mindig lobbal jön, s először a Fent másik arcát, előző arcát kell legyőznie. A főellenség nem te vagy, hanem ama Fent erői, részben annak a volt harcostársai, mert az új rajtjánál is többen állnak, állhatnak, többen pályáznak, pályázhatnak ugyanarra a székre, s először a pályázók között kell rendet teremteniük. S te érezheted pár pillanatig, hogy megszabadultál. Istenem, be jó! Élek! Élek! És mosoly is ülhet az arcodon. Most, pár pillanatig, pár idő-percig, míg látni kezded, úgy változott meg minden, hogy lényegét tekintve nem változott meg semmi. A célpont te vagy továbbra is: te, Ember.

Elkezdődik, elkezdődhet egy új – az eddigtől különböző, másfajta – harc is... Még

akkor, decemberben... A Ceaușescu-rendszer bukása új lehetőséget hoz a harcra. De úgy, hogy már a második pillanatban megmutatja arcát ama rejtőzködő „folytatás” is. Még lelkesedsz, Istenem, vége, megmenekültünk. Istenem, megsegítettél! Tavasz van, tavasz van újra. Tavasz a télben, ébredés a sötétség eddig majdnem végtelennek látszott fényteleniségében. Felvillant az alagút vége, elértük, megértük. A diktátor halott!

Ceaușescu nu mai e! Nincs többé Ceaușescu. Üvölti a mámoros tömeg.

És mondhatjuk mi is: Élünk! Istenem, élünk! A közvetlen veszély megszűnt. Itt, mármár a nemlét küszöbén, az utolsó pillanatban. A szörny-erő, a bennünket mint nemzetet, népet, kultúrát célba vett erő pusztító karjai lehulltak.

Lehulltak? Hiszed, de már valamit sejtess is... Ám még öröm! Mégis még öröm!

Géza azokban a legelső napokban hiszi: a román nemzet is önnön méltóságára ébredt, hiszen valóságosan csodát művelt...

Csodát?

Lassan bebizonyosodik, minden egy forgatókönyv szerint történt és történik... S a forgatókönyvben más van megírva. Nem ez a testvéri egymásra találás – ami pedig megtörtént 2-3 napon keresztül –, s nem a feltámadás, az Igazság, a Jóság, az Emberség feltámadása, a ráébredés a világ sokszínű arca szépségére, hanem az Erő – melynek karja leng ott fent valahol a magasban, s onnan irányít –, a rejtőzködő erő érdekének az érvényesülése. Ő van ott mindenütt – még ha nem is látod –, ott volt akkor is, amikor a bőrödet vitted oda a barikádra, ott volt valahol, nézett téged, mint egy bárgyút. Pedig kellettél neki, mert ő tudta, hogy te már – ha ezt nem is tudod, fel sem méred, akkor is – az ő ügyét szolgálod. Nem Te fogsz emelkedni, hanem ő! Nem magadnak vívtál ki egy kicsivel több szabadságot, hanem egy másfajta bilincset fényesítettél magadnak... S rá kell döbbed, rászédtek ismét! Rájössz, hogy maszkot visel minden, még a szelek is, a magukat másnak mutató fuvallatok is, de csak ama maszkok cserélődtek át, mögöttük nemcsak az arc ugyanaz, még a szolgálhad is ugyanaz. A régi párttitkárok, munkásigazgatók, a „dolgozó nép” volt képviselői, a köztulajdon védelmezői át fognak vedleni magántulajdonosokká, a régi köztulajdon magánbirtokosaiként, az új tőkés osztály illusztris tagjaiként fognak tündökölni. Egy pillanat alatt megváltozik, fordítottjára fordul az elvük. Ugyanők tovább végzik kullancs-munkájukat, más örök igazságokkal váltanak meg téged...

Kik ezek az emberek? Egy összezavarodott helyzet kihasználói?

Szerencselovagok vagy lovaggá avatottak?

Vagy egyszerűen csak szolgálak, ugyanannak az erőnek a szolgálói?

És mi ez a Szabadság, ez az újfajta, mely ránk zúdult?

S mi ez az Út? Új út? Vagy ugyanaz az út, ugyanannak az útnak egy új szakasza?

Egy ideig tétován állsz, aztán látni kezdesz, ráébredsz helyzetedre. Mert meglátod az új szelekkel visszatért vércsehadat. S csak az tűnik furcsának egy ideig, hogy ugyanazok

a lakájok szolgálnak fel itt is, mint akik ott is felszolgáltak. A szolgálhad, a Söpredék Emberek Hada ugyanaz.

Vajon még az Úr is ugyanaz? Csak a jelszavak és a cím-címkék cserélődtek ki? A névjegykártyák íratlak át?

A volt szekus, aki eddig azért üldözött, vagy azzal a mondvacsinált indokkal üldözött – mert az indok akkor is és most is, mindig mondvacsinált –, hogy apádnak volt valamije, egy darab földje, lovai, tehenei, álmái voltak... Vagy hogy másképp ejted a szót, másképp fújod a dalt, másképp zenged az éneket. Most a magántulajdon védelmezőjeként ugyanúgy ott leskelődik az ablakod alatt, telefonvonalad túlsó végén hallgatja a szavaidat, hogy ott vagy-e már a futószalagon, rá kell-e helyezni, vagy esetleg félre kell-e sodorni téged az útból. S figyel, jegyzetel, ha látsz. Ha látni mersz, s követelni mered vélt jogaidat.

Másként, más eszközökkel...

Vagy az eszközök is ugyanazok?

Rászedtek? Puccs volt, s nem is volt forradalom a forradalom?

Az is volt, forradalom, és ez is volt, puccs.

Akik Temesváron, aztán Kolozsváron, Marosvásárhelyen életükkel áldoztak a Szent szabadság eszméjéért, hősök voltak, forradalmárok voltak, de a karmester, az irányító kar szempontjából bábfigurák voltak ők is. Mert ama irányító Erő a sötétetl alázott alag-sorban kihasznál mindent. A te áldozatodat, halálotat is a maga javára fordítja, és rágázol a te vágyadra, a lelked vágyára, rátapos a hulládra, és már szervezni kezdi saját látszat-terroristáit, hogy velük a te harcotat bemocskolja és értelmetlenné tegye, s a nagy karmesteri pódiumon továbbra is ő álljon, állhasson.

A forradalom 1989. december 22-én véget ért. Ami azután történik, mutatóvány-forradalom, megrendezett, az irányító stáb műve.

Hogy halottak vannak? Sokan, ha igaz a statisztika – közel ezeren. Ők már nem hősök, inkább áldozatok. A sötétből előlálkodott kulissza-állítók áldozatai. A világerő mutatóvány-áldozatai. Akiknek már a látvány, az „előadás” sikeréért kellett meghalniuk. A „stáb” lövette le, ölette meg őket, hogy igazi siker lehessen az „adás”. És hogy győztes hősök legyenek a Román Kommunista Párt emlőjén fölnevelt, s a vezérségre kiszemelt silány figurák, a kellelénél is többet és jobban mosolygók garnitúrája. Akikre még újabb százalmas feladatok várnak, s egy ideig még ők szabják meg a dolgok alakulását. A feladataik között az is ott van, hogy minden helyet elfoglaljanak, Románia jövője alakulásában nehogy a legkisebb szerepet is kaphassák a nem „kiszemelt” személyek. Mert ama kiszemeltekre nagy feladat vár. A betakarításnak is az irányítása. Olyasmik, mint a „privatizáció”, azaz a nemzeti vagyón kiosztása, átjátszása, „jó kezekbe” juttatása. Ezt pedig nem lehet akárkire rábízni, csak beavatottakra, belevaló emberekre. Aki nem alkalmas erre, azt menet közben likvidálják. Hiszen a „belső rend” megteremtése nem

elhanyagolható. Egyébként ebben kipróbált minták állnak az új szolgálatosok vagy kijelöltek rendelkezésére. Kitaposott út, bejáratott út igen szép példákkal. Ha szükség lesz rá, bármelyik mintát, példát elő lehet venni. És majd így is lesz.

A kezdeti öröm, a nem tudod, mi történik állapot csak egy ideig tart. Ha látni nem is azonnal kezdesz, te, egy lény az úton, aki eddig is szemlélődtél, s egész életedben próbáltál a felszín mögé is betekinteni, már gyanakodsz... Azt már könnyű látni, hogy az új vezérek is régiek... A Klán tagjai...

Nézel, és magadat is kérdezed – mert más nincs, aki választ adhatna kérdéseidre.

Mi ez?

Akkor hát mégsem forradalom, hanem puccs?

Ha puccs, beletartozik ez is a történelem nagy puccssorozatába, melyet ama világhatalomra törő Erő robbant ki, felhasználva-kihasználva a csuklójukon bilincset zörgetők vágyát. A vágyat a szabadságra, és előtaszítva saját szolgálatos ügyvivőit, Dantonjait és Robespierre-jeit, Pierre-Joseph Proudhonjait, Leninjeit és Károlyi Mihályait meg Kun Bélait, sőt (még) Hitlerjeit (is); Trockijait és Sztálinjait, Rákosi Mátyásait és Gheorghiu Dej-eit, Maoit és Pol Potjait, Eisenhowerjeit, Bush-ait, Gorbacsovjaikat és Ion Iliescuit... Aki kilógott vagy képtelen volt beilleszkedni, akár jobbról, akár balról, megölték már eddig is. Mint Napoleont vagy John Kennedyt. Egy csapat tagjai mind, bármilyen színű zászlót lobogtatnak, bármilyen jelszó vagy „elv” mögé bújnak. És mindig megtalálják a felbérelt, ígéretekkel táplált vagy zsolddal fizetett csőcselék, az eszközemberek elvtelen hada... Had, irányított szolgahad, mely folyvást készenlétben van, nem ismer erkölcsöket, ha kell, kihasznál vagy hátbadöf téged az ő szemében bárgyú vágyaiddal, naivan önfeláldozó hősiességgel, előlépve-előléptetve a kellő pillanatban.

Ha egy ideig jó voltál, a kellő pillanatban mehetsz...

Így történik ez az előző „szakasz” szolgálatosaival is, mert itt, ezen a Harci Téren nem ismertetik kímélet. Ha feladatodat teljesítetted, vagy ha kibújtál rád szabott zubbonyodból, mehetsz! Sorsod beteljesítetik!

Az ebbe a kategóriába be nem sorolható forradalmak – mint amilyen az 1848 Európáját végigseprő láng, mely Magyarországon lobog legtovább, vagy 1956 őszi tava-sza – könyörtelenül leveretnek ugyanattól az erőtől, amely a másik fajta forradalmakat gerjeszti, csinálja, majd leföli.

Most, eme karácsony napján milliárdnyi ember tanulmányozhatja, figyelheti, követheti a Nagy Adás képernyőjéről, miként működik ez a mechanizmus. Miként mehet a „mór” – szinte egy szempillantás alatt – hitt mennyországából a vádlottak padjára, s onnan a kivégző osztag elé... Küldetése vagy inkább feladata lejárt. Egyszerre lesz bátor és gyáva is. Mert valahol benne van ő is a menetben, s tudja vagy legalább sejti, kell sejtienie, hogy ebben a szerepkörben – mely számára befejezéshez közeleg – nincs kegyelem. S azt is látnia kell, vagy legalábbis sejtienie, hogy ez a rögtönítélő bíróság is a Nagy

Pálca intéseére állíttatott föl... Már azokban a napokban többen megfogalmazzák, átlag-emberek is, „eltették láb alól”.

De kik?

Saját ellenfeleivé vált tegnap még harcostársai. A helyette, az ő fel- vagy leváltására kiszemeltek. Eszközök maguk is. A következő lépések megtételére kijelöltek.

Azt akkor még nem tudod, hogy nagyobb döntőszék, a két világhatalmi kulcsfigura(ságra kijelöltek), Gorbacsov és Bush döntöttek a sorsáról. De most, visszatekintve az évek távlatából, a későbbiek ismeretében azt sem nehéz kihámozni, hogy magában az, hogy kommunista volt, nem volt és nem is lehetett az utókor szemében bűn. Sztálin sem bűnös azért, mert mint „helyzetben levő” kommunista vezér százmillió embert pusztított, pusztíttatott el. Végso soron ő is benne volt a garnitúrában, mint ahogy Nicolae is egy ideig. Ő nem a kommunizmusnak vétett – annak az eszméjéért hűségesen szolgálta. Tehát „azon az oldalon” nem volt miért vád alá esnie, s nem volt elszámolni valója sem. Mint ahogy Maonak sem, vagy Fan Van Dongnak sem. Ekkor, közeledve a XX. század végéhez, már nem az eszmék számítanak. Az eszme csak esz-köznek találtatott ki. Az a bűnös, aki a történelem útjában áll. És Ceaușescu a történelem útjában állt. Nem ismerte föl, hogy Marx és Lenin eszméje már teljesítette feladatát, s ha mégis meghagyják panoptikumi tárgynak a világ némely pontjain, arra nem Románia jelöltetett ki. Vagy: nem így, majdnem szó szerinti értelmezésben lehet azt megtartani. Mert az Eszmével feladat is jár. S Nicolae Ceaușescu elfelejtette, vagy rosszul értelmezi azt a bizonyos feladatot. Vagy annak csak a látszati jellemzőit ismerte föl. Így alkalmatlanná vált. Ostoba önimádatásával, s a szinte Sztálin korára jellemző állapotok konzerválásával mindenestől elavult. S ami a legfőbb, legfontosabb: akadályozta, hogy a kommunizmus – miután feladatát teljesítette – bekerülhessen az idők lomtárába.

Szükség volt rá, de a munka már elvégeztetett. Elvégezték a „nagyok”. Most a folytatásra kell koncentrálni... Hogy a romokból mi és hogyan takaríttassék el, kik legyenek a sepregetők, s a letarolt területet hogyan lehessen tovább tarolni, átvenni, hasznosítani. Miként használtassanak fel az újfajta szolgálatosok. A tegnapok képviselői csak részben használtathatnak föl. Csak akik „arra valók”...

Gorbacsov „szükséges” ember volt. Ő tudta, megértette, hogy a feladat teljesített, s felismerte – felismerte? vagy megmondták, megsúgták neki? –, hogy vége. És egyengetni kezdte a vég útját, s levezényelte a végjátékot. A kommunista eszmerendszer új, a kornak, az „igényeknek” jobban megfelelő „tannal” való felcserélését. Hogy őt is félrelökte a tolakodásban még ügyesebb, még rávalóbb Jecin, aztán mások Jecint is, ez csak az ő egyéni sorsuknak a része.

Géza akkori naplójába így írta be: *„Elindított egy folyamatot, mely őt is maga alá fogja temetni!”* Felismerte a szükségszerűt, s odaállt teljesíteni a rá váró szolgamunkát.

Ceaușescu látása megrekedt egy adott szinten, melyről tovább lépni nem tudott. Bohóc lett, szánalmas figura, aki későn ismerte fel, vagy inkább döbbsent rá, hogy ő már szükségtelen. Képtelen volt az átváltásra, a köpeny-fordításra, talán elvakította saját, ugyancsak idejétmúlt és egyénien értelmezett hazafisága. A külső erő volt a Kor ereje, mely omlasztó földrengést gerjesztett, s romjaival betemette őt is. Utolsóként és szánalmas tragédia-hősként.

Tragikus figura hát?

Egyszerre tragikus és komikus.

Amikor hatalomra került, szükséges ember volt, a Feladat kijelöltje. Hatvannyolcban, a Prágai tavasz idején élenjáró is... Élenjáró abban is, hogy kiöl, kiirt a tudatokból mindent, amit ki kellett ölnie, ki kell irtania. Azt is, hogy tudd: ki vagy, ki volt az apád, anyád, hogy hová tartozol. Kiölte vagy végső kiölésre ítélte a múlt „káros örökségét”, a hagyományos gondolkodást. Hogy szeresd felebarátodat, szeresd és tiszteld közösségedet, népedet, becsüld az egyetemes értékeket és saját értékeidet is. Hogy higgy valami-féle igazságban, ama igazság erejében! Hogy higgy a saját munkádban, munkád értelmében. Hogy lelkedben éljen a Munka és az Élet szentségének a hite. Hogy ragaszkodj saját örökségedhez, múltadhoz, nyelvedhez – ha nem vagy ebben az országban az élet folytatására jogosított egyetlen nemzet tagja. S külön „értéke” lehetett még az őt felszínre hozó erő szempontjából is a belőle sugárzó gyűlölet, a „másság” gyűlölete, annak asszimilálására törekvő következetes kiállása, harca, küzdelme. Ebben még látja, érzi a „kort”, annak – számára küldetéses – célkitűzéseit. Érdeklénnyé degradálja az őt környező emberi közeget, erkölcsi ronggyá alacsonyítja az emberek nagy részét, tehát feladatot teljesít. És kiválóan teljesíti azt a „szükséges” feladatot. Ám egy vonatkozásban túlhaladta a kor. Ő, aki belsőleg uniformizált, nem akart kifele uniformizálódni. Egyéni elképzelései voltak, amikor ilyenre már nemcsak hogy nem volt szükség, hanem nem is volt elfogadható ez. Nem ismerte föl, hogy a nagy egész szempontjából ő is csak ama „egy pont és semmi”. Hogy számára is van feladat, és ez a feladat nem az, hogy kivonja Romániát az Irányítás és Ellenőrzés keze alól.

Az ő „kijelölt” feladata ebben az előrehaladott korban – amikor gazdasági kényszerrel adósságcsapda jelöltetett ki a keleti tábor országainak –, ő még lennebb nyomva népét, kibújik ebből a csapdából, s abszolút függetlenségről mer álmodozni. Nem veszi észre, hogy az egységesített világban különbözőnek lenni nem lehet! Hogy a másság csak egy bizonyos szintig engedtetik meg! Hiába hazudik a világnak, s hazudik magának is, amikor országa romlását fejlődésnek nevezi, hazugsághegyekre kúszik fel, s mondja a vakok is látta valótlanságait. Minden romban hever körülötte, s ő fejlődésről beszél. Üresek a tárolók, s ő rekordtermésről beszél. Hatalma csúcán haladja meg az idő! Már ott a csúcson lent van, már ott, a reflektorok fényében zuhan bele a vakság sötétségébe, elveszti valós látóképességét. A maga emelte hazugságtorony ráomlik már akkor, amikor

ezt sem látja, s azt hiszi, hogy fent van a torony tetején. Hisz az őt éljenzőknek, felállva tapsolóknak a hazug arcát sem látja meg, érzékeli időben.

Azt, hogy ki akart bújni az egész világra rácsavart lánc alól, nem nézhette el neki a Lánccsavaró Erő, s elfeledtetett a „Jó” is, amit eddig neki tett, s elfordult tőle a Kor Kegye. Ezért kellett meghalnia. Azért, mert a Világrend „kiteljesedésének” útjában állt.

Nem a kommunizmus eszméjének a bigott hite volt hát a bűne, nem az, hogy kifosztotta, majdnem éhínségbe taszította népét, megvonta tőle a minimális emberi jogokat, hogy már-már belefojtotta a szót a saját nemzetébe is, szisztematikusan pusztította a kultúrát, semmisítette meg az egyetemes értékeket. Pénzért árulta az embereket – hogy szabaduljon a nemkívánatos „idegen elemektől”, németektől, zsidóktól, magyaroktól –, ezek mind-mind bocsánatosak lettek volna. Hanem azért kellett meghalnia, eltűnnie, mert Romániát ki akarta vonni a világtörke uralma alól, kifizette az államadósságokat, s a román bankrendszer önállósításáról álmodozott. Ezt megengedni nem lehetett neki... Hogy nem ismerte fel a kommunizmus igaz és valós célját, azt öncélnak, saját uralma alapjának vette, ami méltatlanná tette arra, hogy tovább engedtessek neki a Hatalom és a Dicsőség, sőt – az eszme öncélúsításának és kisajátításának bűnéért – még a fizikai lét is.

Nem az a tárgovístei bíróság hozta meg a döntést.

A döntés parancsa a Kor Parancsa volt.

Temesvár is csak „jól jött”, mert elindította az eseményeket.

Csak folytatni kellett... Betetőzni a „cél érdekében”.

S akik ott, a televízió épületében rendelkeznek, azok sem maguk rendelkeznek. Ők csak előretolt helyőrség, az Erő kijelölt képviselői.

Géza már jó két évvel előbb hallotta: A Ceausescut felváltó új vezető Iliescu lesz... És lőn! Ama tévé-ablakból Iliescu, a Román Kommunista Párt régi harcosa integet. De most már nem mint kommunista harcos, hanem mint egyes számú „mentő”.

A firma átfestetett.

Romániában megbukott a kommunizmus, s győzött az időközben új köntösbe öltöztetett – ezt sem lehetett addig látni onnan – „liberalizált” kapitalizmus...

Nagyszerű a győzelem!

Elkezdődhet az Új világ építése... S ehhez a legszükségesebb: a kommunizmus gazdasági rendszerének a lebontása. Gyárak lebontása. Mindennek – ami a belső gazdaságot úgy-ahogy addig lábon tartotta – a lebontása. S az Új felépítése.

Hogy ehhez pénz kell? Hatalmas pénz?

Pénz van...

A tőke ott áll a háttérben, s tartja a pénzeszsákjait... Van hát pénz, rengeteg van, és az a jó, hogy te kéred...

Ceausescu daca – hogy nem kérte – megbosszulta magát.

Egy ország vezetője nem azért van, hogy saját ötletei szerint cselekedjék. Az irányító pálca lengése neki is szól, rá is vonatkozik. Ha ezt nem érti meg, mehet!

És megy is!

A tãrgoviștei kaszãrnya udvarán kiloccsant agyak – a Vezér és Felesége agya –, a „Kárpátok Géniusának” agya azt bizonyítja, hogy nem volt géniusz. Saját korlátait képtelen volt felismerni. Ezt kellett a bírósági ítéletnek kifejeznie...

Te, annyi időn át elnyomott, kisémmizett, félelemben tartott egy a milliókból, egy halálra ítélt közösség tagja rá kell döbbenjél arra, hogy semmi sem érted történt. S még általad sem. Te csak ott vagy azon az úton, az idő útján, mert ráléptél, s mert, mint mozgólépcső, visz az idő, visz az út, ugyanúgy vagy majdnem ugyanúgy tehetetlen vagy, mint ahogy tehetetlen voltál eddig is. És ugyanúgy küzdőtéren vagy, ahogy küzdőtéren voltál eddig is. S a körülmények diktálják, hogy mit tehetsz, vagy hogy mit kell tenned.

Magyar ügy, román ügy

Felébred az emberekben a remény:

Nemcsak a „kísértetjárásnak” van vége, vele véget ér népünk, kultúránk, nemzeti értékeink üldözése is. Hiszen: együtt indítottuk el a forradalmat, együtt vonult az utcán Temesvár, Kolozsvár, Marosvásárhely román és magyar népe, letérdeltek, ezrek térdepeltek az úton, s mondták-imádkozták a Tatál nostru-t, a Miatyánkot. Mi udvarias nép vagyunk, szinte meghúzódnók, nem tolakodunk... Mi is románul mondtuk, ha ott voltunk a sorokban, hiszen most a közös győzelem a fontos.

Másik oldalról az első „udvariasság” a tévé képernyőjén mosolyog felénk ama „*Boldog karácsonyi ünnepeket*” kiírás formájában. Akkor az is elég volt, annak is tiszta szívből tudtunk örülni.

Az Új Vezér is beszél demokráciáról, egyenjogúságról, sőt, egyszer, egyetlenegyszer, a legelső „programtervezetében” szerepel az is: autonómiát biztosítanak a magyarságnak. Ugyanez elhangzott 1918. december elsején Gyulafehérváron is, akkor utoljára, és akkor is csak egyszer. Másodszor már nem. Ekkor még hisszük, hogy most nem lesz ugyanúgy.

Pedig úgy vártuk! Úgy várta a magyarság, hogy legyen végre jobbá a világ! Hiszen emberek vagyunk mind, románok, magyarok... „*Dunának, Oltnak egy a hangja*”, érezzük most, ezekben a pillanatokban. Már akkor, 45-ben, 46-ban, amikor ránk szakadt a kommunizmus, a suttogók Amerikát várták. Az amerikaiakat várták. Nem baj, mert jönnek az amerikaiak, s elhosszabbítják nekünk a szabadságot!

Szabadság és Amerika! A kettő összefonódott a tudatokban.

Az a fontos, a demokrácia! Azt a demokráciát várjuk, amelyik a fogalmainkban jó...

Csupa jót ígér a feltámadt magyar adás is. Szinte örömujjongás vesz erőt a magyarságon, amikor felcsendül a televízióban újra a magyar szó. Rövidesen időpontot is kap, hétfő délutánra tétetik. S akkor hétfőn délutánonként az ország magyarsága a tévéképernyő előtt ül!

Amikor az Isten, áldd meg a magyart is felcsendül a karácsonyi istentiszteletek végén, sírva-zokogva, rebegő ajakkal énekelünk... „*Balsors akit régen tép, Hozz rá víg esztendőt!*”

Víg esztendőt, Istenem. Istenünk. Te, fent az Égben!

Ilyen karácsony – ki tudja – volt-e valaha. Ilyen csodálatos, ilyen megdöbbentő! Megszületett Isten Fia! Valamennyiünk Megváltója.

Most még tart a forradalom...

Szent Karácsony napján.

Szólnak a gyönyörű román kolindák... Hosszú idő óta nem szólhattak ezek sem, a diktátor nem engedte megünnepelni még a karácsonyt sem. Munkanap volt december 25-e is. Sivárnak és örömtelennek érezte mindenki az életet. Most Ünnepe, végre. Nekünk nincs ilyen népi jellegű karácsonyi költészetünk, dalkincsünk. Mi „Mennyből az angyal” énekelünk... Átvettük a német karácsonyi dalokat. Most jólesik a patinás román szent énekeket hallgatni, melyek még Bartókot is megihlették. Hisszük végre, 70 év után mi is: elérkezett a testvériség ideje. Testvérek vagyunk, együtt vívtuk meg a forradalmunkat a barikádokon. Egymásra találtunk...

Vannak váratlan és szorongató dolgok is. Az egyik legjelentősebb román színész Mihai Eminescut szaval. „*De la Nistru până la Tisa*”, a Dnyesztertől a Tiszáig álmodott Romániáról szárnyalnak a szavai... Íme, a vágyságok túlszállnak a határokon... S akkor ott nem fájnak még, de motoszkálni kezdenek benned a költői szavak.

A hetven év jut eszedbe akarva, akaratlanul...

De – rendületlenül hisszük – most meg fog változni minden... Egymásra talált a két nemzet... S „*mily két nemzet!*”... Most mindent szépek látunk...

Már akkor sejteni kezd a félsz is, a többségi nemzet félsze. A béklyók fellazulásával feltámadhatunk mi is... S fel is támadunk...

Szinte halottas ágyáról emeli fel a fejét a magyarság. A Diktátor egyik legfőbb célja: a magyarság elpusztítása egyelőre oldalvágányra tereltethetett. A forradalom is „magyar ügyként” indult, amit abban a pillanatban hangoztatni sem kellett, de elfelejteni sem lehetett. Onnan terebélyesedett ki nemzet-ügygé, egész romániai ügygé. Sőt: Világ-ügygé is. Magyar jellegét messze túlnőtte. De feltámad a magyarság is. Élettudatára ébred. Fel akarja emelni a fejét! Az Új Hatalomnak ezt is tudomásul kell vennie, s ezzel is számolnia kell.

És számol is.

Ceaușescu már azt is megtiltotta, hogy szülőfaludat, városodat magyarul megnevezhesd. Nem volt már Sepsiszentgyörgy, nem volt Kolozsvár és Nagyvárad vagy Szörce, hanem csak Sfintu Gheorghe, Cluj-Napoca és Oradea vagy Surcea. Majdnem vissza sikerült hozni a Vasgárda korát. Már vártad, mikor jönnek a verések, ütlegetések azért, hogy magyarul szólaltál meg valahol nyilvánosság előtt. Most odabólintó szavak is elhangzanak – nemzeti jogegyenlőség... Ezért a *Boldog Karácsony* a tévé képernyőjén is.

Lázban van a magyarság, spontán módon beindul az önszerveződés. Mintha éreznék az emberek: nem várni kell, hanem cselekedni. Magyar szervezetek jönnek létre, születnek újra. Ez történik Sóhajdon is. Szinte spontán szerveződik minden. Egy vállalati igazgató belépő kérvények sokszorosítását ígéri..., akkor még nincs fénymásoló, indigóval kell a példányok százait írni... Hozzák őket tömbökben. Géza otthona valósággal átjáró-házzá válik. Jönnek még ismeretlen fiatalok is, hogy be szeretnének lépni a Magyar Fórumba. Így nevezik el önmaguk végre-létesítményét, visszakapottnak hitt jogaik majdani védelmezőjét. Karácsony napján a templomból az alakuló gyűlésre mennek az emberek, s létrehozzák közösen ama Magyar Fórumot...

Az iskolák vakációja hosszúra nyúlik. A magyar gyerekek tömegesen iratkoznak „viszsa” az újjáalakult vagy visszarendeződött magyar osztályokba, s így ugrásszerűen megsokszorozódnak azok. Ezt senki nem rendeli el, senki nem is engedélyezi, még spontánul mennek a dolgok.

Önállósulási szándékukat jelentik be a magyar iskolák. Géza osztálya is „kétnyelvű”, 18 magyar gyermek mellett 18 román, vagy románul tanuló gyermek osztályává tétetett. Most különválunk, teljessé válunk magunkban is.

Milyen szép ez! Milyen jó ez!

Mennyi remény, mennyi vágy találozik össze!

Magyarok vagyunk, magyarok lehetünk újra! Romániai magyarok! Még varázsa is van a szónak, egy különleges hangzása. Itt, Romániában születünk újra! Nem elmenni innen, itthon maradni.

Az első napokban vannak hazatérők is. Akik elmentek egy éve, két éve, öt éve, most érzik: itthon a helyük. Milyen képpel maradjak én Magyarországon vagy bárhol a nagyvilágban? Amikor az én hazám Erdély!

Erdély felé mutat ama csillag. „*Hol a bércek alján hókorona csillog?*” Hazamenni hát, itthon születni újjá! Mert szükség van minden magyarra! Ki gondolná, hogy ez majd csak pár napig fog tartani?

Ki gondolná? Ki gondolná?

Karácsony végén Bukarestben is megalakul a Romániai Magyar Demokrata Szövetség. Rövidített neve is van: RMDSZ... Vezetője, elindítója Domokos Géza, ama Ion kebelbarátja, tagja a Mentésfrontnak is. De tagja volt a Román Kommunista Párt központi bizottságának is, tagjai voltak mindketten. Sőt, szegről-végről kollégák is, Iont is könyv-

kiadó élére száműzte egykori harcostársa, Nicolae, aki valamiképpen megsejtette, hogy Ion „másfele is” dolgozik... S a mi Gézánk is könyvkiadót vezetett ugyanabban az épületben. Még egymást megtalálni sem volt nehéz a régi barátság kapcsán.

De ők már nem kommunisták. Ők már kapitalisták. A tőke hívei!

A régi jelszó ez volt: Világ Proletárjai Egyesüljetek...

Az új jelszó: Világ Kapitalistái Jöhettek! Tiétek a terep! Megtisztított, előkészített.

A nagy kísérlet hát – mint egész Közép-Európában – Romániában is véget ért. És csak egy keveset kell várni, véget fog érni a Szovjetunióban is... A nagy kulisszák mögött és, és... a karmester vezénylő intésére – ezt majd később látod meg – így határozottatott.

Nem Az fölött győzedelmeskedett Ez, hanem AZ elvégezte a dolgát, és kiterjeszkedett errefele is EZ, ezekre a letarolt tájakra is. Ez a magát Polgári Liberalizmusnak nevező világrend. Melynek istene a pénz, s szolgálja – egy szóval – a Minden. Egy nagy lépés történt afele, hogy így fogalmazhassunk majd: a Mindenség. A mi fogalmaink szerinti Egész Világ. Az ehhez tett Nagy Lépés, a forradalom, illetve már annak televíziós közvetítése még tart...

A Romániai Magyar Demokrata Szövetség – e napok teremtménye-születése – is lázas cselekvésbe kezd.

Fő célja: az emberek kijózanítása. Ne önkényesen, ne a maguk ötlete, elképzelése szerint oldják meg dolgaikat, várják meg, amíg felülről mindent rendeznek. Mert ugye megszületett a demokrácia, a népek jogegyenlősége, s nincs amiért sietnünk a cselekvéssel. Mindenre gondja lesz, s mindent rendez a Mentési Front, melyben ott vannak az RMDSZ képviselői is. Ne jöjjünk hát se kezdeményezésekkel, se szélsőséges követelésekkel... Most a barátság ápolása a legfontosabb. Hogy az ezekben a napokban megszületett barátságot megőrizzük.

Vannak, akik aggódnak... Gyanús jeleket észlelnek...

Hát lenne valami szélsőséges követelésünk? Mi csak elvett jogainkat kérjük, kérnénk vissza. Hogy gyermekeink anyanyelvükön tanulhassanak, tanáraik anyanyelvükön tanítsák őket. Magyarul akarunk tanulni minden tantárgyat, a szaktárgyakat is. Kapjuk vissza elvett, megszüntetett egyetemeinket. A Bolyai egyetemet, az Orvosi és Gyógyszerészeti egyetemet... A művészeti főiskolákon a megszüntetett magyar fakultásokat...

Év közben nem szabad megzavarni az oktatást! – hangzik az intés Bukarestből! Mert az RMDSZ vezetése Bukarestben van. Ott kell, hogy legyen, így a magyarázat, ott van a hatalom, s a magyarság ügyét is a hatalom fogja megoldani. Ne költöztessük egyik iskolából a másikba az osztályokat! Majd a tanév végén lesz idő mindenre. Ott lesz a nyári vakáció, akkor majd lehet költözködni, költöztetni, átszervezni, átalakítani bármit. A fő az oktatás nyugalma! Hogy azt év közben ne zavarjuk meg.

Vannak beavatlatlanok, kakukkfíókák, akik letről kerültek bele a hálózatba. Nem sokan, a többség kijelöltetett... Valahogy ilyenkor mindig lehet azt tudni valahonnan, hogy ki az, aki jó, és ki az, aki nem jó. Általában a létrejött székekbe jó, „odavaló” emberek kerülnek. És velük nincsen is baj... S ha egy-kettő oda nem való is felbukkan, megtörténik az intézkedés... A helyes irányba való terelést fokozatosan sikerül majd megvalósítani...

Ahol a helyzetet „át nem látó” emberek vannak, ott év közben cselekszenek az iskolákban. A egyes osztályokat visszaalakítják nem vegyessé, hiába jön az intés: ne! Ne! Ne! Majd tanév végén...

Egy csomó iskola szétválik, egyszínűvé lesz, még úgy is, hogy a jobb épületekből kivonul a magyar oktatás, s vállalja a gyengébb épületekben való önállósulást.

Bukarestből jön az intés: Ne! Ne! Ne! Majd tanév végén...

Tamási Áron szimbóluma szerint: Legyen közös a furulyánk, úgyis mindenki a maga dalát fújja. Most, ezekben a csodálatos pillanatokban hisszük, hogy megint van közös furulyánk! Van közös ügyünk. Hogy közös ügyünk: a szabadság. Mert a szabadság nem kizáró jellegű. Az én szabadságom nem zárja ki a te szabadságodat. Egyszerre, egymás mellett szabadok lehetünk. Szabadok lehettek ti is, és szabadok lehetünk mi is. Amiként a harcunk is közös volt. A magyar lelkész szabadságvágya összefogta népeinket.

És boldogok vagyunk. Boldogok vagyunk, mert megmenekültünk.

Francia fiatalok jöttek, azt hiszem talán még a gyertyás körmenet előtt volt ez. Eljöttek ide, hogy itt valamennyi időt eltöltsenek, nem fegyverforgatással, hanem valami olyan szociális szolgálattal, ami a katonaságnak otthon megfelelő periódust jelent. Beírják a katonakönyvükbe, hogy ők ezt letudták itt, Romániában. Ezek a fiatalok szerettek volna találkozni Sütő Andrással. S akkor én elvittem őket hozzá. S András bácsi akkor nekik egy nagyon szép metaforát, hasonlatot fogalmazott meg, ami bennem maradt. Az erdélyi magyarság tulajdonképpen olyan helyzetben volt, s úgy egyáltalán az egész erdélyi civil polgári társadalom, mint amikor egy nagy óriáskígyó elnyel egy ártatlan bárányt, és az utolsó pillanatban valaki utánanyúl, s a kígyó torkából kiszabadítja! Ez megmaradt bennem.

S ki hitte volna, hogy az óriáskígyó szája tovább is tátva maradt, s a bárányt csak kinnebb sikerült húzni, de a kígyó torkából mégsem menekült meg? Hogy csak valami féle játék, szemfényvesztő játék folyik itt, aminek vannak vagy lesznek ugyan valami változást hozó következményei, de nem azok, amikre itt, ezekben a lázas pillanatokban számítottunk, amikben ezeken a csoda-napokon hittünk!

Bolond, látni nem tudó nép lennénk? Vagy csak jóhiszeműek? Akiket be fognak majd csapni?

Vajon a világ érdeke, vagy Románia „leendő” érdeke kívánhatja, hogy szélsőséges nacionalista erők lépjenek föl? Mintha föld alól bújnának elő, előbújnak hirtelen, s kavarni kezdik ezt a néhány percig megbékélt földet, s annak többre érdemes népét.

Szinte egyik percről a másikra változik meg minden. Amit csak sejteni kezdtünk, egyik pillanatról a másikra valóra válik. Hatalmas erővel indul el a lázítás. Egyértelműen szervezeten, a szó szoros értelmében minden csatornán. Rádióban, tévében, újságok lapjain.

Újra célpont a magyarság!

Február 10-én az egész magyarság tüntet... Békésen, büszkén, reménységgel... Mint akik hiszik, hogy meg lehet fékezni az erőt. Hogy észre lehet téríteni az esztelenséget. Békés szelídséggel, méltósággal az agresszivitás ellen. Könyvvel és gyertyával. A könyv az könyv, semmi több. Jel, jelzés. Jelzése mindennek, ami ebbe a szóba belefoglalható: Kultúra. És a gyertya. Ez is messze áll attól, amire azt mondhatjuk: agresszív, agresszivitás. Ezekkel a jelekkel tesznek az emberek bizonyosságot. A népnek kinyilvánítani, hogy ezt, és nem többet, kultúrát, csendet, szabad fejlődést, fényt, világosságot, a szellem fényét, a szellemünk világító erejét akarjuk.

És az emberek hitet tesznek! Csodálatos módon tesznek hitet. Váratlanul, s szinte elképzelhetetlen erővel. Az összetartásnak, az egyet akarásnak ilyen hatalmasan szép megnyilvánulása se azelőtt, se azután nem volt Erdély földjén. A közönynek, a miért én? miért éppen én? magatartásnak ekkor, ezekben a téli napokban nyoma sincs.

A legnagyobb jelenlétről a „frontváros”, Marosvásárhely népe tesz tanúságot.

Már hatalmas tömeg volt, és úgy közölték az emberekkel, hogy három órakor megszólalnak a város harangjai, és elindul a menet, végigvonul a főtéren, kimegy a sportcsarnokhoz, s onnan szétoszlik. Ezt elmondták a székház erkélyablakából, az emeletről is a szervezők. És mi ehhez tartottuk magunkat. A Téka előtt álltunk, a vártemplom sem volt messze, a kistemplom sem volt messze, mi csak vártunk, vártunk... Mozdulatlan állt a tömeg... Nézzük az órát, fél négy, nézzük az órát, négy, és a menet nem akar indulni. Addig, hogy egy adott pillanatban megtudjuk, hogy háromkor elindultak, csak olyan hatalmas tömeg verődött össze, hogy fel sem tudtak jönni a Bolyai térre. Háromkor, mikor a harangok megszólaltak, a felvonulás megindult, de csak azokkal lehetett elkezdni a menetet, akik a főtéren voltak. Mi vártunk, vártunk, vártunk, fél öt volt, s mi még egy tapodtat sem mozdultunk a térről. A gyerekek elmentek szétnézni, s jöttek a hírrel, hogy örületes nagy tömeg vonul folyamatosan, méltóságteljesen az égő gyertyákkal. S a tömeg még mind jött, jött, jött, fél ötkor leállították az egyik utcából jövőket, s akkor engedték be a másik utcából jövő embereket. S akkor már az utca szegélyén álló karszalagos szervezők ilyesmiket mondtak, hogy: Emberek, ötig tart a bejelentett felvonulásunk, ki ahol az öt órát elérte, megáll, elmondják a Miatyánkot, s hazamennek. De aztán úgy látszik időközben csak nem lehetett leállítani, egy kicsit az ütemet felgyorsították, s az utolsó trupp is kiért a sportcsarnokhoz, de mire befejezték, már úgy hat óra volt.

Sütő Andrásnak a beszédét újra és újra meg kell ismételnie, olyan óriási a felvonuló, odaérkező, az előzőket felváltó új és új tömeg. Több mint százezresre taksálják őket. Sütő

majd rá 38 napra a fél szemével – majdnem az életével – fog fizetni méltóságteljes, tiszta és egyértelműen nemzete ügyét képviselő, a magyar oktatásért szót emelő szavaiért. Mert népedet szolgálni Romániában akkora bűn, meg is ölhetnek érte.

Vagy az a világon is?

Hihetetlen aljassággal kitalált, légből kapott történetek járnak a román sajtó e tekintetben egyáltalán nem rögzös útját. Hogy Kézdivásárhely határában békés román – regáti rendszám – kocsikat támadnak meg a magyarok. Hogy Sepsiszentgyörgyön a textilgyár napközi otthonába járó román gyerekeket mínusz tíz fokos fagyban meztelenül kirakták a járda szélére, mondván, hogy „ez magyar terület”, itt nincs nektek keresnivalók. S ha a helyi magyar sajtó utánajár a „dolognak”, s kideríti, hogy minden hazugság, semmi sem igaz, s szétküldi a „cáfolhatatlan” cáfolatot, egyetlen román lap sem veszi át. De a rémhírt annál inkább! Valószínű, ez kötelezővé tétetett, hiszen benne van a központi programban. Lázítani, uszítani, gyűlöletet kelteni. Bármivel, a valóság teljesen lényegtelen. Közben a tévéhíradók – melyek olyan örömet okoztak még alig több mint egy hónap előtt – óriási hisztériakeltő tüntetéseket közvetítenek, amelyeken gyanús képű, illuminált százak rázzák az öklüket, és intésre ordítják: Erdélyt nem adjuk! Ungurii afară! Ungurii afară din țară! Magyarok ki az országból!

Ki a magyarokkal az országból!

S hasonló épületes jelszavaktól zeng az éter.

Csak állsz és bámulsz... Milyen erő lépett föl? Honnan és miért?

Római nacionalista erő! – lenne az egyszerű válasz. Létezett mindig, s hol rejtve, hol nyíltan, de sohasem alattomoság nélkül, támadott, támadott, támadott. Nem is csak hetven év óta, még régebben, már a monarchiában. Nem is bűvópatakok volt, felszíni víz mindig... Naivság lenne azt hinni, hogy most is a zavarosban előlálkodtak holmi sötét erők. Nem valószínű. Eleve így készült a forгатókönyv. Azokra az erőkre szükség van, azoknak az erőknek jönniük kellett. A szerepek így osztottak le.

Még a frissen alakult parlament is „bizonyít”. Ha magyar képviselő megy ki a pulpitusra, szóhoz sem juthat, mert a honatya-társak torkuk szakadtából ordítanak, fütyülnek. Huj! Huj! Zeng az egész terem, rázkódik az épület.

Eljött újra Barbária?

Mintha elérkezett volna, ide- vagy visszaérkezett volna minden-minden silányságával, minden-minden gonoszságával, könyörtelen barbárságával a régi, hat évtizeddel ezelőtt megismert ocsmányi köntösében.

Mégis: olyan hirtelenül és olyan váratlanul jön ez a robbanásszerűen jelentkező Gyűlölet-Láz, egyik napról a másikra, hogy te, csalódott magyar szomorúan állapítod meg: ez nem lehet véletlen, ezt valahonnan szítják! Naiv voltál, hogy hitted, megváltozhat, önmaga erkölcsi értékére ébredhet egy nép...

Pedig akkor ezt hittük. Hogy a szabadság csodákat tesz, csodákat képes tenni.

Arra is rádöbbsz:

Nincs szabadság, s ha szabadság nincs, szabad nép sincs, s nincsenek csodadolgok sem.

Akkor, amikor döltek a falak, azokban a pillanatokban úgy éreztük, úgy éreztem, hogy tüneményes gyorsaságot vett fel az események alakulása. Most is forrong az ország, zajlanak az események, de valahogy úgy, mint ahogy az iszap forttyog, mert valahol a mélyben rothadás van, törnek fel a buborékok, de látod már, ebből aligha lesz valami. És félsz, mert az iszap sűrű. Átláthatatlan, poshadt, és mi lesz, ha elszaporodnak benne a baktériumok, a betegségek, s kezd áradni a bűz. Most, ebben a pillanatban úgy tűnik, szinte elérhetetlen távolságra van a demokrácia. És mihez kezdünk, mihez folyamodunk, Istenem! Mi lesz velünk, ha élni nem tudunk. Ránk törnek, az életünkre törnek, s csak a Jóisten tudja, meg sikerül-e kapaszkodnunk, meg sikerül-e állnunk a magunk lábán? (1990. febr.17.)

Azt is látod: nincs Új Erő sem, csak Visszatért Erő... S akkor neked – magyar – miért éppen most, és miért éppen itt kegyelmezne? Amikor azt is látod, odaát, a Magyarországnak nevezett országban is mi történik! Mintha garázdálkodók lépnének föl ott is, hogy botjaikkal szétverjék az országot. És mi történik Felvidéken, mi történik a széthulló Szovjetunió nyugati csücskén, a Kárpát-medencébe beszögező Ukrajnának leosztott részen, és Délen, a közelebből széthulló Jugoszláviában. És Felvidéken is mi történik? Összehangoltság itt is és ott is. Mindenütt szenny és mocsok árasztja el a földet, és csúfolja meg azt a naivan hitt szabadságot.

„Ah, szabadság nem virul a holtak véréből.”

Tényleg nem. Ők értelmetlenül haltak meg. A szabadság ígéretének köntösébe bujtattott szolgálhad öli meg őket. A szabadság zászlaját lengetők gyilkolják meg a szabadságért életüket adó naivakat. Az egész volt keleti világon elorozzák ezekben az időkben a szentnek hitt szabadságot. S akkor miért éppen itt, az egykori Kelet-Magyarországon történné másképp. Igenis, van gépezet, zászlót lobogtató és a zászló rúdjaival életeket oltó. És van összehangolt terv egész Közép-Európában.

Nézd meg, mondta, KGB-s vagyok. Itt az igazolványom. S nézd meg, ugyanaz a név, itt az arcképem is, itt az útlevelemben. S látod itt? December 10-e. Ekkor léptem át a román határt. És itt van január 8-a. Ekkor jöttem ki Romániából. December 15-én is Temesváron voltam...

Az eddigi hetven év alatt sem engedtetett meg sohasem, hogy vágyaink az égisz nőjének! Mindig a pusztá létünkért kellett küzdenünk, miért éppen most engedtetne meg, hogy szárnyalni kezdjünk?

Még a forгатókönyv sem Romániában készült.

S neked, magyarnak tudomásul kell venned újra és újra, nehogy azt hidd, hogy ott-hon vagy! Nehogy azt hidd, hogy tényleg van egy közös haza, melynek te egyenjogú polgára lehetsz! Mert ha ezt hiszed, túl elhiheted magadat!

Ezért hát újra szomorú vagy. Nagyon-nagyon szomorú. Ám örülsz is, mert azok a gyermekeid, akiknek a szülei fél évvel ezelőtt azt kérték, hogy ne terheljék a fiaikat-lányaikat a magyar órákkal, most már mind visszatértek a magyar iskolákba, a magyar osztályokba. És jó hogy így van. A falvainkat sem fogja lerombolni az örült diktátor testét öltött erő! Mert az örült diktátor már halott. És a Kárpátokon átdobottak, az idegen földre száműzöttek hazatérnek! Ha csak pillanatokra is, de megszólal bennük is a szülőföld hívó szava. És az erőszakkal ide, Sóhajföldre telepítettek közül is sokan elindulnak az ő igazi hazájuk fele. Sokan-sokan! A magyar iskolákban nincs szükség a magyarul nem tudó tanárookra. S ama hisztériakeltésre sokan közülük is félni kezdenek. Nem kell küldeni őket, önként mennek el. S ez nekünk továbbélést is jelent!

Hogy már készül a Fehér Könyv? A mi bűneinkről. És készül a „Har-Kov jelentés”. Ugyancsak a mi bűneinkről. A Hargita-Kovácsna jelentés, egy újabb hazugság-vádirat ellenünk? Amelyben papírra vettetik egy újabb hazugság-halmaz, a bűnös nemzet bűnei. És ez a bűnös nemzet mi vagyunk. Mint már 70 év óta mindig-mindig. S a bűnös nemzet bűneinek végét akarnak ők vetni! S mi láthatjuk, újólag meggyőződhetünk róla, hogy kikkel állunk szemben!

Sóhajföldön, s szerte Erdélyben szervezik a románságot... Olyan hírek szállingóznak, két „frontváros” jelöltetett ki az ütközésre, ütköztetésre, az „etnikai harcra”, két, a közelmúltban megnyert város, Szatmárnémeti és Marosvásárhely. A végén csak Marosvásárhelyre kerül sor...

Először Szatmáron próbálkoztak, ott szították a tüzet az oktatás ürügyén. De valamiért ott nem ment. Így került a képbe Marosvásárhely. Mert ugye itt is ott is kb. fele-fele volt a magyarok és a románok aránya. Ezekben a nagyvárosokban nem engedték, hogy az iskolaügy megoldódjék, ezzel is belehergelték minket abba a harcba, ami nekik nagyon jól jött. Harcoljatok, mert megkapjátok a magatokat.

A háttérben folynak az előkészületek. Megalakul a Vatra Romaneasca – Román Tűzhely – szélsőségesen sovén szervezet, toborozza, majd készíti kádereit...

Feszül a helyzet!

Szítják, szinte ostonnal korbácsolják a nacionalizmust. Annak egy gyűlölettel telített változatát.

A román hatalom taktikája: mindig-mindig olyan eseményeket provokálni, melyekkel a figyelmet apró-cseprő, egyedi dolgokra tereli. Elég csak egy kétnyelvű állomástáblát kitenni Gyergyószentmiklóson, hatalmas a felháborodás. Hogy-hogy? Romániában? Ez Románia. S szó sem lehet arról, hogy jog a magyar nyelv használatához, inkább arra irányul az összűz, hogy a gyergyói állomás táblája. Vagy Marosvásárhelyen a Bolyai iskola helyzete. Hogy a magyarok ki akarják tenni a román diákokat. S ugyanúgy a bukaresti magyar líceumban. Onnan is ki akarják tenni a román osztályokat. És sztrájkolnak a román diákok, sztrájkol a román tantestület. Egymást érik a diák- és szülő-

gyűlések. Felvonultatják a román szülőket, akik kifejtik felháborodásukat amiatt, hogy mi nem akarjuk, hogy a gyermekeink az ő gyermekeikkel járjanak. Akkor már nagyon látszik, hogy itt valamilyen manipuláció folyik.

S közben Hodákon (a Görgény völgyében) mérik az italt, osztják a bankhitel-könyveket, melyekre majd nem lehet pénzt felvenni (még saját népüket is rászedik, becsapják) – de osztják a botokat is, mert ama remélt hitelért, fizetségért feladataitok is vannak! S autóbuszok tucatjai viszik a lerészegített-felfegyverzett falusi tömeget elégtételt venni azért, hogy magyarként merünk létezni Romániában. Azért, hogy ragaszkodni merünk a nyelvünkhöz, iskoláinkhoz.

Szembekerülnek az erők. Egyik oldalt a hatalom, mely minden eszközzel kezében tartja a kulcsokat. A Jogok Kulcsát. A Lehetőségek Kulcsát. Az eddig, és ne tovább záros ajtókulcsát. S mögötte az ország többségi népe, mely nem tudja, s talán nem is akarja tudni, hogy ők abban, ami általuk fog történni velünk, csak eszközök, egy aljas, alattomos szándék eszközei. A szándék: visszafogni a mi erőnket és az ő erejüket is egy-szerre. („*Hatalmas kezdesz lenni, Nép!*”).

Marosvásárhelyen pogrom-hangulat alakul ki...

Állandó tüntetések, magyar-ellenes jelszavak. Sok mindent nem lehet ebben a román demokráciában, de a magyarságot mocskolni, azt igen. Még Ceausescu sem engedte meg ezt a mosdatlan-szájúságot. A felszín fölött akkor is működtek a fékek. Most? Nincsenek fékek. Csak az a civilizáltság, ami mégis csak benne van a legjobbakban. A 89. decemberét követő időt át kellett – és sikerült is – átszínezni. Ami akkor felcsillant egy történelmi pillanatig, sikerült gyors tempóban megölni. A magyarság ellen felbőszíteni a román tömegeket! Ne törd a nemzettársadat! Gyűlöld az embert! Gyűölj, nem tudom, miért. Sikerült csőcselékké alakítani ezeket az embereket, akiket ezért hoztak ide, hogy csőcselékként álljanak helyt.

Botokkal, vasrudakkal felfegyverezett hős románok – lerészegített primitív nép – támadják a magyarságot. Gépkocsikat vernek szét, gyújtanak fel, megtámadnak otthonokat, kirakatokat vernek be, utcátáblákat vernek szét, embereket ütlegelnek... Szörnyű a hangulatom! Nem tudom, mitévő legyek. A tévé mai adása a maga nemében drámai volt. Ők nem férnek a bőrükben, járnak az országot, s mindenütt szervezik a magyar-ellenes akciókat. Az aljas propaganda már ferdít. Úgy ferdít, hogy a magyarok vannak felfegyverkezve... Valahol kiszolgáltatottabb helyzetbe kezdünk jutni, mint ahol voltunk. Mert eddig a hatalom nemcsak megfélemlített, védett is. Az utcán viszonylag biztonságban járhattunk. Most már mindennek vége. Vége! (1990. március 19.)

A magyarság egyelőre felkészületlen. A központi hatalomtól várják a rendteremtést. Attól ugyan, attól várhatják!

Jöjjön ide Iliescu! – így a vásárhelyi magyar vezetők.

No aztán. A saját kártyáit kevergető új vezér – tömeggyilkos ő is, nemcsak Ceausescu,

vagy 800 ember gyilkosa – jöjjön ide rendet teremteni? Ő, akinek szüksége van erre a felhangosított, egyenes adásba betett, és a Világ felé kisugárzott cirkuszra? Mert a maga hatalmát is erősíti, kell erősítenie ezzel! Indok kell – egyebek mellett a saját népe előtt is –, hogy a gyűlölt szekuritátét vissza tudja állítani. Hogy el tudja hitetni saját népével: szükség van rá, mert hanem, íme, a magyarok! Ő jönne ide, hogy a lehetőséget elszalasztja ezzel?

Március 19-én a tüntető tömeg megrohamozza a Romániai Magyar Demokrata Szövetség marosvásárhelyi székházát, s az oda menekülteket meg akarják ölni... Mintegy harmincnyi ember menekül fel a padlásra, eltorlaszolja a feljáratú ajtókat, s amikor védekeznek, az életüket védik.

Elkezdődnek a tárgyalások, jön segíteni a „hatalom”, vonuljatok ki, mi biztosítjuk az épségeket. Sütő András hisz nekik. Ha fent marad, talán megmenekül, így majdnem agyonverik, hónapokat fekszik majd kórházban, s a fél szeme világát örökre elveszíti...

Pogrom-hangulat az egész országban. Marosvásárhelyre másnap is hozzák a hodáki botosokat. De megmozdul a környék népe is... Mozgolódás egész Sóhajföldön. Nincs kizárva, a kulisszák mögött egy magyar-irtó pogrom gondolata körvonalaódik. Olyanféle, mint az örményirtás volt Törökországban 1915-ben... Most majd megbotránkozik a világ, de a történelem majd el fogja felejtetni, s „a magyar kérdést egyszer s mindenkorra megoldjuk”.

Hogy ez benne volt-e, csak sejtjük...

Ha kér a magyarság, semmit nem oldanak meg.

Gerjedt a feszültség az egyetemeken is. Diákok, szülők, az egész magyar közösség kéri vissza megszüntetett egyetemeinket Vásárhelyen és Kolozsváron.

Még három hónap sem telt el Temesvár óta...

Az egész Sóhajföld felkészültségi állapotban van... Sóhajdon is előkészítik az emberek a fejszéiket. Géza is odateszi az ajtó sarkához, minden bejáratú ajtója sarkához egy fejszéjét. Hogyha jönnek... S közben arra gondol – ismervé saját természetét, saját vértől való iszonyodását, saját képtelenségét arra, hogy egy másik embert bántalmazzon –, hogy úristen, hogy fogok én azzal a fejszével hadonászni?! S szinte keserűen nevetne önmagán, ha nevetnénekje lenne...

Végül Sóhajdon nincs szükség rá, de lenne Marosvásárhelyen. Ott kitör a felülről szított, megrendelt, megrendezett és megszervezett polgárháború... A városi ember békés. Az nem is tud, s nem is akar ölni! Ám az odavitt falusiak – a hodákiak – támadásba lendülnek... És az időközben odaérkezett nyárádmentiek, akiknek ugyancsak botok rejtőzködnek a köpenyük alatt, s akiket busszal nem engedtek jönni, azzal csak a románokat hozni volt lehetséges. Így döntött a hatalom! De jöttek gyalogszerrel a dombokon át, szembemennek a hodákiakkal. S a bátor hodákiak megfutamodnak... Ne féljete, magyarok, mert itt vannak a cigányok – hangzik a környék magyar cigányságá-

nak a szava, akik a maguk módszerével, alattomosan, a hodáki buszok gumikerekeinek a kiszúrásával segítik meg a magyarokat. Így a visszavonulót fúvó, menekülő hősök leeresztett gumijú kocsikkal nem tudván menekülni, csúfos vereséget szenvednek...

A kórházak megtelnek a megvert románokkal. Ezt követően a demokratikus román hatalom, az ugyancsak demokratikus román törvénykezés, igazságszolgáltatás úgy szolgáltatja az igazságot, hogy az eseményeknek kizárólagosan csak magyar bűnösei lesznek. Egyetlen román bűnös nem találtatik. Egyetlen románt felelősségre nem vonnak, de magyar bűnösökkel megtelnek a tömlöcök... S folynak egyéb magyarelles peres is. Amikor a Mentés Front december 22-én átvette a hatalmat, amnesztiát hirdetett minden azelőtt történt fellobbanásra, a régi kommunista hatalommal szembeni elégtétel vételre, mert azok okozói a kommunizmus bűnei voltak. És be is tartják szavukat... Országosan – az akkori statisztikák szerint – ötvennyi rendőrt (milicistát) gyilkolt meg a felbőszült, a volt botolókon, verőlegényeken ily módon elégtételt vevő tömeg. Amnesztia alá is estek, de csak akkor, ha nem magyarok voltak az elkövetők. Az ötven esetből négyben sóhajföldiek voltak az elégtételvevők. A 46 rendőr gyilkosai amnesztia alá estek. A négy gyilkosai vagy feltételezett gyilkosai nem. Mert azok nem a forradalom hevében ölték, álltak bosszút. Ők magyar nacionalisták voltak, azért ölték rendőrt, mert az román volt... S azt Románia hatalmi gépezete nem tűrheti el büntetés nélkül...

Ha a lázadás hevében román románt ölt, bocsánatos bűn.

Ha magyar ölt románt, az bűn, nagy bűn, azért törvény előtt kell felelned... Az úgy találomra kiválogatott magyar bűnösök együtt száz évekre menő büntetést ülnék le majd. Figyelmeztetésül: hogy állj! Te továbbra is Romániában élsz, s vagy betörsz, tudomásul veszed azt, hogy a te elbírálásod más, vagy elmész innen.

Sok hazatért, idegenből hazatért „vissza is megy”. Tudomásul veszi, hogy Ez Románia.

Románia, ahol újra megtelnek a börtönök magyar bűnösökkel, és csak magyarokkal, hogy ezen a majdnem feltámadott népen bosszút álljon a „törvényes hatalom”...

Valahogy olyan keserű volt ez az egész dolog. Voltunk egy elnyomatottságban, akkor a forradalomkor azt hittük, hogy ez megváltozik. A Városháza előtt ki volt írva Szabadság, Egyenlőség, Testvériség, s akkor mint derült égből villámcsapás jöttek az újabb események. És akkor megint visszacsúsztyedtünk egy ilyen tehetetlenség-állapotba, majdnem olyan állapotba, mint az azelőtti. Ugyanaz a tehetetlenség, ugyanaz a kilátástalanság, ugyanaz az igazságtalanság, ugyanaz a semmi állapot, amikor az ember nem él, nem halad, nem fejlődik, hanem vegetál, vagy visszafejlődik.

Te csak kérdezel. Mi történik? Mi történt?

Majd kiáltanál: Európa, vigyázz!

És Európa nem vigyáz...

Miért? Miért? Miért?

A válasz egyértelmű. Európa nem avatkozik be a „belügyekbe”. Mint ahogy akkor

sem avatkozott be, amikor Kun Béla és Szamuely Tibor hóhérlégényei gyilkoltak. Vagy amikor Lenin és Trockij összeverődött gyilkos bandái pusztították az ártatlan emberek száz és százait. Sőt: tapsoltak nekik, hiszen a demokrácia eszméjét vitték a demokráciától megfosztott emberek millióinak a „felemelésére”.

Vagy akkor sem, amikor a második világháború végén Tito partizánjai mészárolják le a majdnem feltámadott Magyarország magyarjainak tíz meg tízezreit. Vagy amikor malenkij robotra hurcolják el Észak-Magyarország majdnem teljes magyar férfi-lakosságát. Ezek is beleférnek a közelgő Új Világ szabadságot hozó eszmekörébe. És – közelebb a mi tájainkhoz – az észak-erdélyi frontokról hazatérő életben maradtak, vagy egyszerűsítve: „mindenkinek, aki magyar” az elhurcolása és tömeges megölése is belefér. És belefér a szított gyűlölet, a majdnem-felébredt népek egymással való hihetetlenül gyors szembeállítására most is, az Új Demokrácia hajnalán, a kommunizmus romániai összeomlása napjaiban ez is. Mert a gyűlölet továbbéltetésére szükség van. Ez se nem romániai, se nem európai, hanem Világ-ügy!

A zenekar játszik hát... Visítanak a hegedűk, sírnak a brácsák, szelíden könyörög a lant, hagyjatok! Hagyjatok! Hagyjatok! És a karmester beint, beinti az üstdobot, s beint a trombont... És te tudod, hogy bűn és bűn között különbség van. Vagy ugyanaz, ami neked bűn, neki nem az. Hogy más a magyar bűn, és más a „többségi nemzet” nem-bűn cselekedete, ha az ránk irányul most, 1990 márciusában...

Európa nem tartja fontosnak, hogy vigyázzon!

Mert a Keresztnek állnia kell!

A kereszt feladata nem végeztetett el! Így hát egyetlen lehetőségünk:

Megtenni mindent, amire képesek vagyunk. Mert a támadó Erő a túloldalon van. A mi egyetlen lehetséges feladatunk: a védekezés. A folyamatos támadások kivédése.

Géza áll, mintha az időben, az emeleti közös „műhely” ablakában. Körötte csend, az alkotás csendje. A kor szorongató jajára Évácska a csend költészetét, a művészet csendjének a költészetét válaszolja, teremti, üzeni. Géza szívja ezt a szeretetbe ágyazott csendet, s próbálja hinni, hogy ez a csend erősebb a botok csattogó zajánál, az üvöltő hangorgiáknál. Gyermekeire gondol, akik ott vannak az úton, kapuk előttük, az élet kapui, melyeken újra és újra be kell lépni, s melyek mögött meg kell találni kinek-kinek a maga ösvényét, s azt az ösvényt szélesíteni, járhatóvá tenni... Részben még sorban a tudásért, most formálódik az életük, most döngöttek ama kapukat, hogy be tudjanak jutni rajtuk... Eddig csak félve, örökké őket figyelő tekintetek előtt tehették tapogatózó lépéseiket. Talán most, ezután, felenged számukra is a szorítás...

Géza nemcsak az időbe, belenéz a tájba is. Tekintetével befogja a Kárpátok vonulataiban hullámzó, fennebb-fennebb sorjázó gerinceinek ritmusát. Szembe vele – alig több mint kőhajításnyira – a Kopac. Sudár fenyők magaslanak a meredek oldalon, melyet egykor szélvihar tarolt le, s akkor lett ez a neve... Aztán a Piliske, odább a tájat

uraló Lakóca, a környék legmagasabb csúcsa. Délre a Csukás-hegység láncai, Északra a Nemere.

Valamikor, valamikor... Valamikor itt volt a határ. Kelet és Nyugat, a keleti és nyugati civilizáció határa. Mi, magyarok Szent István királyunk döntése révén a nyugathoz csatlakoztunk...

Ha hátat fordítasz a hegyeknek, s nyugat felé gondolsz bele a tájba, ott sorjáznak kilométerek százain át fohászzkodó templomtornyaink. Vannak egészen kis falvaink is két-három templommal. Melyikben fehér palástos papok tartják az ég fele a szentséget, miközben megkondul az áhítat harangja, melyikben református, aztán unitárius, a másikban evangélikus rítus szerint törlik meg Krisztus testét, s isszák a pohárt, az ő véré, mely miérettünk kiontatott. Aztán a sorjázó házak az út két oldalán, itt-ott tágasabb udvarokon rejtőzködik egy-egy szerény, az időket úgy-ahogy átvészelt udvarház előre ugró homlokzatával. Omladoznak műremek kastélyaink itt-ott, valahol, bennük és velük tűnik el egy civilizáció, mely halálra ítéltetett... Számukra nincs – vagy nem szabadna, hogy legyen – feltámadás! Még a temetőinkből is szolgálatos kezek tüntetik el fejfáinkat, sírköveinket, létünk emlékét, beletaszítják a mindent letaroló, elfedő időbe.

Fogynak a lépteink az úton, az úton, melyen botladozó lábakkal lépkedünk.

Igen, lépkedünk, ott lépkedünk...

De meddig? Egy biztos. Minden lépted harc is, melyben pillanatnyilag az egyetlen lehetőség a védekezés.

Arcváltás, rendszerváltás?

A kommunizmus teljesítette feladatát... Az ezeréves múltat, a grófok és bárók világát megszüntette. Megszüntette egész Közép- és Kelet-Európában, Ázsia sok országában.

A gyárak, a túlhaladott szerkezetű gazdaság ott a padlón vagy a csupasz földön...

„Rabszolgahad, indulj velünk!” És a rabszolgahad elindul, elindult, s intésre rombolt, lerombolt, intésre tepert, letepert mindent, ami egy hosszú folyamat eredményeként ezen a földön létrejött. S most ott vagyunk az új–régi világ kapujában. Törvények jelennek meg, hogy visszaveheted, visszakaphatod elvett, kisajátított javaidat.

Igen, a javaidat, melyek már nincsenek.

Gézáék egykori sóhajdi kertjében is tömbházak emelkednek... Sőt utca, utcák fent is, lent is. A kertben. Nézhetsz az eltűnt időbe, s keresheted azt, amit már megtalálni nem tudsz soha. Épül, tovább épülhet a jelen a múltra.

Az egész gazdaság, a kommunista múlt egész öröksége korszerűtlen örökség.

A kommunizmus megbuktatásának a stratégiájában benne volt az is: gazdaságilag

tönkretenni, illetve lehengerelni azt. Az egészében iparilag fejlettebb nyugat, Nyugat Ura becsapja Keletet, Kelet Törpe Urait. A maga meghaladott, korszerűtlenné vált technikáját vásároltatta meg velük, kihasználva a Kor Kényszerpályáját. Két legyet ütött egyszerre. Hitelbe szállította a gyárakat, amivel eladósította őket, belevive ezt az agónizáló, utolsókat vonagló rendszert az adósság-csapdába, másrészt pedig korszerűtlenné alakított technológiájukkal versenyképtelenné teszi őket. S most a Keleti Rend összeomlásztásával, a Keletnek Nyugathoz való csatlakoztatásával kapnak egy prédatérületet, ahol a létező ipar szinte egyik napról a másikra szétesik. Ezzel hatalmassá nő a munkanélküliség s a nyomor. Lézengenek az emberek, nem találják a helyüket, s vannak olyanok is, akik a régít siratják. Azt a vaszubonyos régít. Mert hát te nem a világot látod, a magad parányi sorsát éled. Sokan visszakényszerülnek az utolsó pillanatban szétverni nem sikerült falvaikba. A falvakba, melyeknek ugyanúgy át kellett élniük a maguk drámáját. Ott is esik szét minden. Fölösztanak az annak idején erőszakkal létrehozott mezőgazdasági termelőszövetkezetek, a kollektív gazdaságok, s esik szét a helyi jellegű ipar, kézműipar, halódnak a kisiparos mesterségek. Ha recsegve történne ez a fölbomlás, fölbomulás, hatalmas zaj árasztaná el a tájat, az összeomlásnak, a minden felbomlásának a csikorgó-recsegő-suvadó zaja. Fölöslegessé válik a munkád, tudásod, egyáltalán a léted, a kor taszít, lök, félrelök, szükségtelen lénnyé tesz. Amihez értesz, amit tudsz, tudnál, ami a munkád értelme és gyümölcse volt, nem kell, a „piacgazdaság” eláraszt viszonylag olcsó termékrengetegével, ami azért nálunk mégis drága és majdnem elérhetetlen, mert akinek nincs egy, annak kettő sincs vagy három sincs. Város a „tőkebeáramlást”, ami kis mértékben meg is történik, mert a tátott tőke sárga szája valósággal rácsap az olcsó, majdnem ingyen munkaerőre, s habzsolja azt. A vágyakban a Kelet és Nyugat mérhetetlenül különbözővé tett létszintjének az egységesítését várnád, s ahogy onnan, a porból szinte esedezve tartod a karodat – emelgetek fel! segítsetek, hogy fel tudjak kapaszkodni –, rád tapodnak, még lennebb nyomnak. Tárgy vagy, vagy még az sem.

Mintha kifutna az emberek lába alól a talaj, ami eddig is ingatag volt, bizonytalan volt, de talaj volt mégis. Talaj, amin egy világ állt, jó vagy rossz, de világ. Most: jön a világtalanság. Kicsúszik alólad minden, nem találsz a helyedet. Csak elmélázol, tegnap még mennyire boldog voltál! És minek voltál boldog? Annak, ami most rád zúdult? A régi már vissza nem térhet. Azt a világot, amelyben apáid éltek, s melyet egyszer már négy és fél évtizeddel ezelőtt elsöpört a kor, visszahozni nem lehet. Hiába, hogy visszakaphatsz valamit abból, amitől megfosztottak, nincs, vagy alig van, mit kezdened vele. De erről csak fokozatosan győződnek meg az emberek. Első pillanatban még az ösztönök működnek.

Mindenki fogta, amit bevitt a kollektívbe, s az ő feje után vitte haza. Juhot, tehenet, s amit foghatott... Szerteromboltak mindent. Elvettek egy lovat, két lovat... Ki-ki annyit, amennyi neki „járt”, vagy amennyi „jutott”. Az épületet egy perc alatt elherdálták... Mentek,

cserepet, mindent szedtek le róla. Úgy mindenki az ő feje szerint. A nép haragja volt ez... A nép el volt keseredve.

Közben törvények is születnek. Próbál lépni a hirtelenjében összefércelődő új, poszt-kommunista rendszer is. Születnek az új törvények. Mert szükség van rájuk, ugyanúgy, mint ahogy a kommunizmusra is szükség volt. Vigyázni kell, mi hová kerüljön, kiknek juthat a préda. Hanem értelmetlenné válik a négy évtized minden „vívmánya”. Az a hatalmas seprés, kiseprés, amit ezen a tájon sikerült „megvalósítani”.

Az első törvény szerint termőföldet 10 hektárig kaphatott vissza minden volt tulajdonos, a második vonatkozó törvény szerint már korlátlan mennyiségben. Ha van miből, van honnan. Mert csodálatos módon a föld is eltűnhet, s el is tűnik egy csomó ebben a zűrzavarban, legalábbis a régi tulajdonosok számára.

Sóhajföldön a birtokok magyar kézen voltak. Az ide betelepedett románság pásztorkodott, birtoka alig volt. Most mindenkit – aki a térszben tevékenykedett – bizonyos földterület, „kártalanítás” illet. Földterület, de honnan? A te apádéból. Ugyanez vonatkozik a magyar szegény-emberekre, egykori nincstelenekre is. Így a visszaszolgáltatás ilyen akadályokba is ütközik. Ugyanazt a területet két tulajdonos-jelöltnek visszaadni nem lehetett. S ha csak lehetett, pereskedjenek ők... Próbálják kibogozni a kibogozhatatlant.

Hogy mi történik itt, csak fokozatosan jönnek, ébrednek rá az emberek.

Ahogy virradni kezd, elindul a harc a „változásért”. Harcba szállnak a prédáért – illetve javaik visszaszerzéséért – az erők. A leggyengébb erő ama régi, az egykori tulajdonosok, birtokosok, azoknak vagy azok utódainak az ereje, akik azt a földet hajdan megszerzték, érte megküzdöttek, akikben valahol az évtizedek messzeségében még ott csillogott az egykori izzadságcseppek emléke, a semmibe lököttek fájdmának az emléke.

Most visszavehetik egy részét a kisoványított parcelláiknak, de nincs mit kezdeniük vele. Nincs állatállományuk, amivel megművelhetnék, s a régre – az ő életmódjukra, egykori életvitelükre, munkamódszerükre – is rágázott az új, s nem csak az a földműves társadalom, a világ is már szétesett. Megszűnt a föld hagyományos szeretete, elmenőben, kimenőben van az a réteg, amelyik hajdanában a földdel kelt és a földdel feküdt le, szerette azt, érezte annak lüktető szíve verését, szuszogását, lihegését, mindene volt az. A harminc vagy negyven év elfelejtette ezt. Szétesnek a falusi közösségek – nem szétesnek, szétveretnek –, s ilyen tekintetben áldozattá válik maga az ember is.

Egy-kettő, s félresepertetik. Vagy: eljelentéktelenítetik.

Útszélre vettetik...

Amikor újra ott lenne a föld, nincs hozzá földműves társadalom. Sem emberanyagában, sem munkaeszközében, fizikai mivoltában.

Megszokott látvánnyá válnak a parlagon hagyott földek.

S megszokott jelenséggé válik: mérhetetlen nyomor.

A kommunista rendszer örökségéként az elöregedett volt kollektív-tagok hihetetlenül

kis nyugdíjakat kapnak, s abból kell élniük, szinte megfejtethetlen, szinte megmagyarázhatatlan, hogyan.

Emberek, értsétek meg – mondanák vagy mondják is azok, akik látnak –, a jelenlegi világhelyzetnek, „világmodellnek” jobban megfelelnek a nagygazdaságok. Semmire sem mentek, ha visszaveszitek a nadrágszík-földjeiteket, egy-két állatotokat. Vannak létesítmények, istállók, van lehetőség a közös állatállomány korszerű vagy félig-meddig korszerű táplálására. Ami igazságtalan mindebben, azt kell megszüntetni, igazságos alapokra helyezni, de a lehetőséggel élni! A ti érdeketek kívánja ezt!

Vannak ezek a hangok is, de gyenge hangok. Két irányban is botlanak. Egyrészt a nép keserűségébe, kiábrándultságába, de botlanak a Korban is. A világkapitalizmusnak – az álcot cserélt kor-Istennek – nincs szüksége arra, hogy itt valami erős termelés alakuljon ki. Hogy riválisokba ütközzék a taroló, mindent letarolni akaró Erő sodrása. Neki nem riválisokra, nem egy egészséges termelőerőre, termelőkapacitásra van szüksége ezeken a letakarított tájakon, hanem felvevő piacra, csak és csak felvevő piacra. Ha te mégis vagy, s szembe szeretnél állni az áradattal, az könyörtelenül leseper, elseper az útról. Azért is, hogy a mindent magáénak akaró Erőnek ne legyél az útjában.

A forgatókönyv ezt írja: az állami tulajdon korszerűtlen. Nem is azért hozták Leninék és az őket követő elvtársak létre. Hanem azért, hogy a tulajdonosváltás – melynek eljött az ideje – megtörténhessen.

A préda a földön, ki lehet nyújtani a kezeket utána.

Bedobatnak az új jelszavak: Visszaigénylés és Privatizáció!

Románia ilyen tekintetben nem Magyarország. Az utóbbi teljesen elkülönített helyzetbe kerül. Ott kárpótlási jegyeket osztogatnak a régi tulajdonosoknak, mert ott a világtőke egyben rá akarja tenni a kezét a magyarság minden javára. Ott a kifosztás, az ország, s vele a nemzet teljes kifosztása a közvetlen, elsődleges cél.

Románia „köztes” állapot. Jobb elbírálás alá esik az ország a nemzetközi porondon. „Megbízhatóbb” a nemzet is. Mint ahogy a kommunizmus alatt is megbízhatóbbnak bizonyult, elsőnek innen vonták ki a szovjet hadakat. Itt megengedtetik, hogy ne papírt, hanem épületet, földterületet, kézzel fogható javakat kapjanak vissza a régi tulajdonosok. S mert az ország esetében nem iktathatják törvénybe, hogy ez csak a többségekre vonatkozik, hogy ez alól kivételt képeznek a régi magyar magántulajdonosok, ezért a magyar javak visszaszolgáltatásának az ügyét megkülönböztetett figyelemmel kezelik. Ugyanis sok nehézség és akadály hátráltathatja a „kérdés” megoldását. Ilyen akadályok, hogy téled nem elvették, hanem te mondtál le javaidról, s akkor nem kérheted vissza. Vagy fillérekkel kártalanított „akkor” az állam. Esetleg már azt a javat mások privatizálták, mondjuk azok, akik az államtól megvásárolták a téled elvett épületet. És „akkor”, amikor ez történt, még nem volt szabályozó törvény. S ami akkor az érvényben levő törvényes keretek között történt, az megmásíthatatlan.

A törvény értelmében a javak, az erdők, régi birtokok, államosított épületek, egyházi és világi javak visszaigényelhetők. A 90-es évek elején elindul egy hosszú, máig sem lezárult folyamat, a visszaigénylés. Vagy más oldalról megközelítve: a privatizációs folyamat. A régi tulajdonosok visszaigényelhetik egykor elvett javaikat, s ami ebbe a kategóriába nem esik bele, azt – az új rendnek megfelelően – privatizálni lehetett. Zavaros alakul ki, zavaros, amiben így is lehet, úgy is lehet halászni. És ebben a zavarosban annyiféle érdek, a törvény annyi oldalról való értelmezhetése, értelmezni nem akarása, sőt átjátszása ütközik össze, hogy csak egyvalami nincs: Tiszta Kép. S ha van mégis, az így összegezhető: keresztbe tett akadályok, ilyen vagy olyan érdekekhez való igazodás, s nagy egészében: a magyar érdekek érvényesülésének a hátráltatása, sőt tüzzel-vassal való akadályozása, ahol csak lehet. Ha nagyobb erők, „erősebb kutyák” útjában áll az egyén érdeke, jogai semmit sem számítanak. S ha mégis vissza-vissza szolgáltatnak egy-két magán vagy egyházi javat, sokszor mint lerágott csontot, aminek semmi hasznát nem veheti a régi-új tulajdonos. S arra is van példa, hogy a visszaadott javat, annak tulajdonjogát próbálják ellehetetleníteni valamiféle háttér-erők. Többszöri kormányrendelet ellenére sem hajtják végre a központi határozatokat, ha azok magyar érdeket védnek. Így történhetik meg, hogy a temesvári Magyar Ház, melyet közadakozásból épített a város magyarsága a 20-as-30-as években, négy sürgősségi rendelettel adta vissza a kormány, de az egy román milliomos „tulajdonát képezi.” Vagy a bukaresti magyar egyházak által a 19. században épített magyar iskolák, bentlakások ugyanúgy nem kerülhetnek vissza építetőik tulajdonába, mert... Szinte lényegtelen, hogy miért, lehetőség száz meg ezer van arra, hogy téged valaki hátrább taszítson, aztán teljesen félrelökjön... Itt a fő érték az erdő és a fa.

Meg kell hát szerezni az erdőket, illetve a fát.

Az erdők nagyrészt az ott élő nép tulajdonát képezték vagy egyéni tulajdon vagy közbirtokossági tulajdon formájában. Amíg folynak a visszaigénylések, szinte őrült erővel folyik a kitermelés. Hogy lehetőleg a volt tulajdonosok letarolt területeket kapjanak, kaphassanak.

A kitermelendő fának egyre-másra születnek a fűrészüzemek. A volt térszek vagyont is lehet privatizálni. Meg is érkeznek valahonnan az illetékesek, s Sóhajd határában is fűrészüzem létesített a volt irodák, istállók helyén. A tulajdonos idegenből jött, s ő az egyetlen gazdag ott, az összetöpreődött kicsi falu mellett.

Privatizálni akarsz? Megvásárolhatod a tulajdont, a „közösség vagyont”. A kollektív vagyont falun. Ott van a préda, a tied is lehetne, ha...

Ha van pénzed rá... Ám az biztos, hogy nincs. De csodálatos módon vannak, akiknek van. Rejtélyes módon, titokzatos módon. Legtöbbször olyan valakiknek, akik valahonnan érkeznek. A lényeg az, csak filléreket adni érte. Te úgysem vagy rivális, mert neked még fillérideid sincsenek.

Elég gyorsan feloszlott minden, a milliós épületeket s befektetéseket elherdáltuk. Gépek, épületek s mindenféle javak ebek harmincadjára elmentek olcsón. Voltak néhányan, akik már akkor összel megtollasodtak, vettek traktorokat, gépeket. Mi belefulladunk a saját zsírunkba. Rettenetes sok munkát ad a szőlő. Nem tudunk hívni napszámost, mert nincs mivel, vagy nem kapunk. Ha kapunk, cigányt kapunk, aki hol megcsal, hol tartozik, s mégse jön...

Megkülönböztetett figyelem övezi a sóhajföldi „kollektívek” vagyonát, s az ottani „állami vagyont”. Annak jó kezekbe kell kerülnie. Ismeretlen arcok tűnnek föl Sóhajdon és a környéken mindenütt, megvesznek egy lerobbant parányi kicsi öreg házat, egy-kettő lerombolják, kacsalábon forgó kastélyt húznak fel a helyébe, s onnan „szervezik” vagy figyelik a kiárusítási folyamatot.

Mint a vércsehad száll rá Sóhajföldre a felvásárlók hada. Érdekes módon, nem az idegenek, hanem csak az Itt idegenek. Géza hallotta, infláció lesz, mert óriási mennyiségben nyomja a hatalom a pénzt, hogy az embereinek számlálatlanul adva küldje őket, hogy amit csak lehet, szállodákat, gyárat, földeket, erdőket tudjanak fölvásárolni. Egyszóval: amit csak lehet, mindent.

Egy négyzetmétert sem kaptam vissza a negyven valahány hektárból. Harminc évig létezett a kollektív gazdaság, s azóta sem kaptam vissza. Tavaly szeptember óta szóba áll velem a prefektúra. Még sokan vannak ilyenek... Én vagyok az, aki gyomrozom őket most is. Valaki valakit megölt, nyolc évet ült, utána hét árat adtak neki az én földemből, hogy „vállalkozzon” rajta... Nekem semmit! Utána még odaadtak 1 hektár 26 árat másoknak ugyanabból a területtől...

Egy-egy gyárat a telekért és a gépek vasanyagáért vásárolnak meg. Potom pénzekért, a valós érték századáért, kétszázadáért. Azok, akiknek pénzük van erre. Ócskavasnak adnak el mindent, s busásan megtérül a befektetés. Az új tulajdonos azonnal bezárja a gyárat, s amit lehet, értékesít. Lehetséges, hogy nem is az így kapott pénz az egyetlen jövedelme. Hiszen azzal is tesz az ország vagy a „pénzvilág” érdekéért, ha itt mindent romba dönt.

Érdekes módon majd azok is „jutalmat” fognak kapni, akik a földterületeiket nem vetik be. Vagy azok is, akik kiirtják a maradék szőlőt a szőlősökből. A maradékot, mert a dandármunkát már a téeszek elvégezték. Mindennek, ami örökségként maradt utánuk, hullaház hangulata van.

Olyan lesz rövidesen Sóhajföld földje, mintha romterület lenne. Vagy mintha háború vagy az enyészet sepert volna végig rajta. Ablakszem nélküli ablakok, átcsapó szelek az omladozó falú épületeken. Az enyészet birodalma itt minden. Alig van valami, ami működik. Mert valami cél érvényesül itt: Ne működj! Ne termelj! Pusztíts le mindent!

Ha mégis akad egy-egy élelmes ember, mezőgazdasági mérnök, aki „beáll” a „gépállomások” örökségébe, s most a munkaeszközök piacra kerülésével „privatizálja” a gépeket, majd bérbe veszi a parcella-birtokokat, s bekapcsolódik a Sóhajföldön legkifizetődőbb-

nek ígérkező krumpli-termelésbe, ki fog derülni, a nyakán marad a termés. Mert Sóhajdon a frissen alakult áruházbán a polcokon heverő, megvásárolható krumplira ki van írva: német burgonya! S az újságból olvasod: millió tonnáslag hozza be az állam a török burgonyát! Azzal látják el Bukarestet s a nagyvárosokat, csak hogy annak a földnek a népe ne boldoguljon, mely ott él a hegyek között, s melynek a földjén szinte semmi egyéb nem terem meg, csak a burgonya. Ha abból rekordtermés jön, ami hasznossá, életmegtartóvá tehetné ezt a földet, azt lehetetlenné kell tenni. Arra nincs szükség... Te fulladj bele a saját terményedbe! Őszönte – amikor ki kell üríteni a pincét a friss termésnek – vastagodnak a szeméttelpek, oda kerül a tavalyi termés java része...

Régen keményítőgyárak, szeszgyárak egész láncolata dolgozta föl a környék fölösleges burgonyáját, most azokat is és ezeket is „privatizálták”, s az új tulajdonosok bezárták. Magyarázat csak egy van erre. Azért privatizált, hogy bezárhasson, s ezzel rombolhasson, rombolhassa ezt a földet, s még jobban nyomorba döntse annak népét.

Megszokott jelenség Sóhajföldön: hosszan a főutak mentén a kapuk elé zsákok kirakva, zsákok burgonyával, megvásárolhatók az üzleti ár töredékéért, s mellettük várakozók, szerencselesők... Így van ez mindennel. A terményt megtermeljük, aztán ülünk a kapunk előtt, s várjuk a szerencsénket...

A múlt tűnő öröksége – amikor a Regát kilót kilóval cserélt, te adtad a te burgonyádat, ő az ő kukoricáját, s kölcsönösen jól jártatok – eltöröltetik a múlttal. A gazdasági szabályozó végzi a dolgát. Mert neked megerősödnöd nem szabad! Tudja ezt a Világ is, s tudomásul veszi... Sőt: ösztönzőleg segíti a folyamatot. Mert ott van az ő terménye is, annak is piac kell. Így több irányból jön a nyomás. Nyugatról és Délről. Kívülről és belülről.

Egyházi ingatlanok, egykori egyházi iskolák sorsa...

A törvény biztosította lehetőség csak lehetőség. Azt végre is kell hajtani. Mint egy döcögő szekér, indul el ama reprivatizációs járgány... Akták százai, meghatározott időben leadandók... Aztán keresztező törvények, rendeletek. Leíratott az egyik magyar lapban, ha abban a tempóban folyik tovább is a magyar javak visszaszolgáltatása, amint folyik, kb. 200 évre van szükség, hogy egyházaink, intézményeink, magánszemélyeink mindent visszakapjanak. Mert ugye mi a nem fontos, nem sürgős kategóriába tartozunk. Az ortodox egyház tüneményes gyorsasággal kapja-kapta vissza minden javát, sőt ajándék-javakat is bőségesen, a magyar egyházak csigalassú tempóban és alig-alig.

Ugyanígy perek alakulnak ki a nagybirtokok körül. Az erdők visszaszolgáltatása körül. Községivé tett épületek visszaszolgáltatása körül... A közbirtokossági javak visszaszolgáltatása körül. Az apád háza visszaszolgáltatása körül. Az anyád birtoka visszaszolgáltatása körül.

Perelni lehet, mert ugye Románia jogállam. Épp csak...

Szállodák, középületek... Az „előző” tulajdonos állítólag a közösség volt. De most

érdekes módon tulajdonos-cserék történnek. Egyszer csak azt veszed észre, ilyen részvénytársaság, olyan részvénytársaság, vagyongazdálkodó társaság a tulajdonosa a te földed javainak. Ők privatizálnak. Neked, a te szülőföldednek semmihez semmi köze... Minden fölé benyúl – nem tudni honnan, és nem tudni, miért – egy idegen tulajdonos kéz. Kiírják a privatizálási tárgyalást, minden elő van készítve, ha véletlenül valaki váratlan személy vagy intézmény – nemkívánatos – jelenik meg a liciten, az aktákban szabálytalanság kerül, s a licit elmarad. De csak akkor. Hanem a döntés megszületik. De az már előre eldöntött, hogy azé a közösségé, melynek a földjén, melynek a munkája révén született meg az az érték – azé semmiképpen sem lehet.

Én a magántulajdon híve vagyok, mondta az egykori párttitkár, aki a mi házunkat privatizálta, illetve megvásárolta. Nagyon kedvesen fogadott, megkínált kávéval, téisztával, mindenféle jóval. Restelltük megkérdezni, hogy már akkor, amikor mint párttitkár beleköltözött a tőlünk elvett házba, már akkor híve volt a magántulajdonnak? Mert ha igen, miért költözött bele a máséba?

És itt van a lesi-puskás erő: itt van idegen tőke formájában.

Sóhajföldön az idegennek kettős értelme van. A román nemzeti tőke és külföldi tőke. Helyi szemmel nézve az utóbbi a jobb... Mert az előbbinek a célja: megfosztani téged a szülőföldedtől. Az utóbbi célja: kihasználni téged mint mérhetetlenül olcsó munkaerőt. A te munkaerőd ára – különösen a kezdetekben – tízszer olcsóbb, mint kint a nagyvilág szerencsésebb, a kommunizmus Pusztító bárdjának alá nem vetett részein.

Te, naiv, hitted, hogy a te akaratodtól független igazságtalanságot orvosolja a világ?

Hát nem, nem orvosol az semmit. Vércseként csap rád a maga minden-minden silányságával. A maga minden-minden falánkságával, gonoszságával. És nem hogy orvosolna, tovább fosztogat. S az emberek gazdasági helyzete nem hogy javulna, sülyedni kezd. A te préda-területedre, mely úgy-ahogy csak élt addig, rázúdul a nyugati világ falánkság-lavinája, mely megöli a te eddigi parányi önfenntartó és egyben: megmaradás-lehetőségeidet is.

Azt sejtem, hogy úgy van megoldva az ügyek rendezése, hogy minél jobban elnyúljanak, elhúzódnak, hogy soha igazságot ne szolgáltatassanak, ne szolgáltatthassanak nekünk.

Romlott korból romlott korba

Egy romlott korból érkezett meg a táradalom egy másik romlott korba.

A szocializmus negyven éve szétverte, szétzüllesztette a hagyományos közösségeket, melyek megtartó közösségek is voltak. Addig őrizte, megtartotta és továbbadta a közösség a hagyományos erkölcsi értékeket, a szeretet – szeresd felebarátodat! –, a segítő jóságot –

segíts a bajban levőn! –, a lelki tisztaság, becsületesség parancsolatát – a ne ölj, ne lopj, ne kívánd a te felebarátodnak se ökrét, se szamarát! –, a hűség, hűség a szeretetben és szerelemben, a „másik fél”, a férj vagy feleség megbecsülése, a hozzá való ragaszkodás, a mellette való kitartás kötelességét, egy szóval a nemzet, a közösség sok évszázados erkölcsi hagyományait. Tönkretett mindent, lealacsonyította az embert. Szolgává, lelki szolgává tette. Arcnélkülivé tette. Büntette a becsületességet, az igazmondást, hazuggá tette az embert, s az aljasságot jutalmazta. A létnek szinte alaptörvényévé tette, hogy légy jelleggyenge, ne tiszteld felebarátodat, sőt: árts neki! Ásd el, süllyeszd el, juttasd bajba. Aki téged megdob kenyérrel, kövel dobd vissza. Tagadd meg az Istent, ne higgy a Jó erejében, tudd, hogy kiszolgáltatott vagy. Ne higgy a Jóságban, ne tartsd fontosnak becsületesnek lenni. Légy becsstelen, lophatsz és ölhetsz, ha egy magasabb érdek úgy kívánja. Törvényerőre emeltetett az erőszak, az állami erőszak is, mely akasztófákat állíttatott a becsületeseknek, igazaknak! Ha igaz a törvény, rabigába kellett görbednie. S oda is görbedt, s oda is görbedtünk.

Oda is dűltünk.

Mindenki a megtisztulást várta.

És nem jött el a megtisztulás ideje.

Nem jött el, mert az érkező Új nem erkölcsi alapokon álló Új volt.

A régi rend bukása – csupán véletlen, hogy a magyar lelkész kiállása révén – az egyház „köréből” indult, de nem egyházi alapokon állt. Az egyház kizáratott és kizáratik a játszmából! Elmarad a kollektív katarzis, elmarad a bűneink megbánása, el a Megvallás, a bűnök megvallása. Inkább a takargatás kora jön és az átmentés kora jön... Átmenteni a mentenivalónkat... Még a meggyengült jellemünket is! Emberi mivoltából kivetköztetett arcainkat, megnyomorított lelkeinket is. S a kaparászás kora is jött. Bekaparni, amit lehet.

Hogy egy valós Új Világ jöhessen: megtisztulás kellett volna.

Nem volt, nem lehetett megtisztulás, és nem jöhetett az Új Világ sem. Mert a Mozgató Erő sötét, tisztátalan erő, ha valami nincs neki, akkor az éppen az erkölcs. Ez az Erő akkor, 1989-ben épp kétszáz év óta rombolt, épp 200 év óta tagadta az Erkölcsöt, az Istent, tagadta a hagyományokat, a hagyományos Rendet s Hazug Köntösben járt. Szabadságról prédikált és rabságot, soha nem látott mélységű rabságot épített. Bilincseket csavart, újfajtákat a csuklókra, az egész emberiség csuklójára. S nem engedte, nem engedhette meg, s szükségtelenné és lehetetlenné is tette a megtisztulást. Mert akkor elsősorban az ő bűzétől kellett volna megtisztulni, megszabadulni...

Nem jött hát megtisztulás az Egyházakra sem.

Tőkés László még zsinatot kezdeményez, ahol erkölcsileg felülemelkedik az egyház bűnein azok bevallásával és a papok önnön bűneik megvallásával. Mert Isten színe elé mocskosan lépni nem lehet s nem is szabad.

És egyetlen lelkésze sincs a két erdélyi református püspökségnek, aki bűnösnek érezné magát. Aki az erkölcsi megtisztulás lehetőségének szükségességét érezte volna.

Nem történt, nem történhetett meg a megtisztulás a politikában sem. Mert nem volt politikai váltás sem.

Árulás történt!

A régi hatalom nem a bűneibe bukik bele. Mert az a bűn, az ő bűne akkor sem bűn! Vagy ha az, provokált bűn. S a provokáló erő, vagy ugyanaz a provokáló erő nem cseréli ki az arcát akkor sem, amikor érdeke úgy kívánja, hogy jöhet a folytatás. Hogy ez legyen a folytatás!

Nehéz arra a kérdésre választ adni, lehetséges-e az, hogy egy egészében romlott világban te tiszta légy. Te, mint politikai erő, tiszta légy. Pedig a kisebbségnek, a te népednek tiszta és elszánt erőre lenne szüksége. A Népemért vagyok, a népem szószólója, jogainak harcosa akarok lenni típusú erőre. Ám ezt, ilyen erőt várni idealizmus lenne. Függetlenedni a politikának, a politikusoknak a kortól igen nehéz lenne. A romániai magyar politikában is az történik, ami egész Európában, a világban történik. A vezetőink kijelöltetnek. Vagy megtaláltatnak. Ugyanaz a Korero jelöli ki vagy találja alkalmasnak őket is, amely a román politikusokat s egész Kelet Új Vezetőit is kijelölte-megtalálta. És mozgásterületét is ez az Erő húzza meg, határozza meg. Így hát igazi nemzeti érdekképviselő helyett formális képviselőtünk van. Ugyanaz történik mindenütt magyar vonalon is, mint román, szlovák, szerb vagy horvát vonalon történik még a kisebbségi létben is. A régi rend előtérbe lökött magyarjai lesznek a politikai vezetőink, s aki mégsem onnan jött, a különféle Kommunista Pártok Központi Bizottságaiból vagy vezető fórumaiból, mert ilyenek is „akadhattak”, az rövidesen átszabatik, átidomíttatik vagy likvidáltatik. A terepnek tisztának kell lennie, a terepnek a Kor Igényeihez kell igazodnia. Így történhet meg szinte törvényszerűen, hogy a mi harcunk is majdnem-álharc lesz, valós kérdéseink – iskoláink kérdése, az önrendelkezés szinte kötelező (kellene hogy legyen) kérdése, anyanyelvünk hivatalossá tevésének-, a magyar egyetem létrehozása kérdése – lekerülnek a napirendről vagy háttérbe szoríttatnak. Amelyik iskolák ügye ama forró napokban nem oldódott meg, amely kisközösségek hallgattak a felülről jövő szóra: ne tanév közben, várjuk meg a nyarat, azok azt a nyarat várhatták, azoknak az a nyár sohasem érkezett meg. Vagy csak sokkal nehezebb harcok árán érkezhetett meg. Képviselőink többnyire jól bevált emberek, akik önfeladó paktumokat kötnek szinte csak azért, hogy az, aminek meg kellene lennie, ne lehessen meg. Ilyen a Neptuni paktum – mellyel a magyar érdekképviselő feladja a Bolyai egyetem visszaállításának az igényét az interkulturális Petőfi-Schiller egyetem ellenében, amelyik „természetesen” csak papíron marad, mert a román állam nemzetiségi kultúrákat lefejező politikájának arra sincs szüksége. Amikor az egyezséget kötik, írják alá, már akkor: eszük ágában sincs semmiféle egyetemet adni-engedélyezni sem nekünk, sem a németeknek. Mintha tör-

vénnyé válna: ahhoz, hogy a küzdőtéren maradhass, néped ügyének feladója kell hogy légy. Ha nem vagy az, eltűnsz!

Nyugtalanítanak az olyasmik, amiket nem tudok világosan átlátni. Így például a Bolyai egyetem gondja. A tegnap a tévében Gyimesi Éva azt fejtegette, hogy az egyetem ügye nem politikai, hanem szakmai ügy. A „projektek” összefonódtak, a román és magyar tudományosság együtt dolgozik, s nagyon nehéz lenne szétválasztani. Erre én csak azt kérdezhetném tőle:

Hát a Bolyai felszámolása, vagy a Magyar Művészeti Intézet annakidején való felszámolása vagy a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem kétnyelvűvé tétele, majd a magyar rész folyamatos elorvasztása, felszámolása ugyancsak szakmai ügy volt? S hozzáfűzöm: NEM ÉRTEM! Erre a nőre mint egy Istenre, úgy tekintettünk, amikor a Ceaușescu korban ellenállóként küzdött, s még az óráit is „díszkíséretben” tarthatta csak meg. S most átpártolt, átállt volna a „túlsó oldalra?” Vagy megzavarodott volna? Nem, nem. Beépült vagy beépítették, s azt a feladatot kapta, hogy tekintélyére alapozva belülről bomlasszon, zilálja szét a belső, egységes akaratomkat, s tegye ezzel lehetetlenné a magyar egyetem létrejöttét. (1997. febr. 4.)

A magyar érdekképviselő a hatalomba való belépés lehetőségét választja a nemzeti ügy képviselő helyébe. Hogy a másik választás – a következetes harc választása – mit hozott volna, nem tudni. Mert ami nem történt meg, azt csak elképzelni lehet. De hogy a választott – vagy inkább diktált – út hibás út, vagy hogy az nem a mi célra vezető utunk, azt lehet látni. A hatalom csalóka valami. Bárhogy is veszed, a hatalmon belül is kisebbség vagy. A nemzeti ügyben a többség – még ha tenni is akarnál valamit – a demokrácia, azaz a többségi akarat elve alapján azonnal leszavaz. És kifelé bilincs tétetik a szájadra. Az európai intézmények kipipálhatják a romániai magyarság kérdését, mert a romániai magyarság benne van a hatalomban, oldja meg maga a saját problémáit. Külső segítségre tehát számítani nem lehet. Amire – ez eme politika igazolása – úgy sem lehetne. Mert a külföld nem azért külföld, hogy a magyar ügyben bármi segítséget is nyújtana. Bent viszont annak, hogy a hatalomban lehess, ára van. Árát te fizeted meg, és nem a többség fizeti neked. Egyebek mellett azt, hogy még követeléseid sem lehetnek. Te magad fekszel fel a műtőasztalra, ahol még a csírát is kivágják belőled annak, hogy bármi joghoz jogot formálhass.

Ott, a hatalomban nem lehetnek „alkotmány-ellenes” követeléseid. S az autonómia kérdése – Románia nemzetállam lévén – alkotmányellenes. A Romániai Magyar Demokrata Szövetség hát – a helyzet kényszeréből vagy meggyőződésből, szinte mind-egy – az autonómia kérdését, a magyar lét ügyét, a megmaradásunk ügyét – mint szolgálatos döggeselű – besepri a szőnyeg alá, vagy még a szőnyeg alatt levő padló alá is.

Nincs esély rá – hangzik az „elhárító” vagy „mossuk kezeinket” magyarázat! Ki meri azt állítani, hogy a romániai magyarság autonómiát akar –, így az egyik „honatya” a román parlamentben. Ezért vettethetett papírra korszakunk végén: Köszönjük román politikusok...

„Köszönjük román politikusok, román kormány, Titkosszolgálat, Ioan Rus belügyminiszter úr, Năstase miniszterelnök úr, Iliescu elnök úr, köszönjük, hogy kimondják helyettünk azt, amit mi nem merünk kimondani, hogy valóban autonómiára vágyunk. Autonómiára vágyunk, területire, kulturálisra és személyi autonómiára, mert csak az védhet meg minket, hogy hasonló támadások, mint ez a mostani, ne érjenek. Csak az biztosíthatja számunkra, romániai magyarok számára a békés, biztos önépítkezést, hagyományaink, kultúránk megtartását, iskoláink megszervezését, s csak az adhat védelmet a már nyolc és fél évtizede folyó erőszakos elrománosítás ellen, lehetőséget annak megfékezésére. (...)

Kimondja(to)k félelemből, kimondja(to)k vádolon helyettünk is. Vagy mondjuk így: szánkba adjá(to)k a szót. Hogy igenis, kell a romániai magyarságnak az önrendelkezés. Kellenek nekünk is azok az emberi jogok, melyeket a világ minden népének biztosít a nemzetközi politikai gondolkodás. Kellenek, mert szükségeltetnek azok a politikai garanciák, melyek biztosítják a romániai magyarság megmaradását, önépítését, értékeinek megővését. Nem holmi különleges, hanem a nemzetközi normáknak megfelelő módon. Vagy pontosabban – épp ezek alapján megfogalmazva – igenis, szükséges számunkra az autonómia.”

Erkölc, magyar erkölcs tehát így is úgy is lenyomattatott, egységesített a világ erkölcsével. Bevonul a családi hajlékokba, ahol roncsaiban él már csak. Ott is csak roncsaiban, mert ugyanazokban az otthonokban – tévé és rádió révén – ott van a kor erkölcsé is. Szenny árasztja el a kultúrát, vagy a kultúra fenntartóinak hitt intézményeket. Az erőszak, a nincsen semmiféle erkölcs szócsövei a filmek, modern változatok születnek, krimi és horror, melyekben az ember élete egy semmi... Korunkban járja be a sajtót, hogy Angliában egy üzlet előtt hagyja az édesanya a pici testvérkét rábízva a nagyobb testvérkére... És a nagyobb testvérke meggyilkolja a picit. A miért tetted ezt-re az a válasz: a tévében láttam! Iparrá válik a bűn, a rossz propagálásával való szórakoztatás, eltűnik az érték. Még a hírek is csak gyilkosságról, halálról, az élet értelmetlenségéről szólnak. S a nemes irodalomtól, művészettől, magától a művészettől – mert az csak egyféle van: nemes és igaz – elvonja a közösséget a kultúr-szenny, a világ szennye, a világ mocska. Melyet minden csatorna kürtől, harsog!

Géza megfigyeli: mintha eltűnőben lenne a kor irodalmából maga a probléma!

Mintha csak: önmagáért valóvá válna a művészet.

Egy ismert költő verskötetét olvassa... Megfogalmazódik benne a kérdés: Mi ez? Mi ezeknek a verseknek az értelme? Valamikor a probléma adva volt. És micsoda probléma! A Szabadság. A fény problémája a sötétben! A nyitva problémája a bezártságban. A kiszabadulni a bent fojtogató falai közül. A meg nem válaszolt miért? A felelet nélküli, a feleletet nem adó világban.

És most? Mi lehet a költő számára, a művész számára a probléma? Mi?

Hadd nézzük: van „probléma?”. Engedjük, hadd jöjjenek a szavak:

A nyáj fogy.

A vizek csörgedeznek.

A nyáj fogy.

A vizek csörgedeznek.

Vagy egy másik szó-összerakosgatás:

Jaj, be fekete a világ!

Jaj!

Oda lett a hó kristályló fehérsége?

Jaj, a szelek!

Jaj, a hajnal megkeserűdött arca!

Jaj!

A probléma, a te problémád, a kor ezer és ezer problémája van. Ma is megvan, bennünk van, ránknehezedik! A JAJ itt a nyakunkon, itt van, beszövi a létet, csak... Kell(ene) látni, kell(ene) érezni, és meg kell(ene) szenvedni. Mert megszenvedés nélkül alkotás sincs igaz! S az alkotás révén, a kor művészete révén kell(ene) a közösség tudatába beleharsogni a jajt és a bajt.

Teszi ezt korunk művészete?

Teszi! Bizonyára teszi!

Épp csak hogy a kor lehúzza előtte redőnyeit. Egy álvilágban ülsz, mely ömleszti feléd rendelésre gyártott hazugságait, bűzlő szennyét, mocskát.

Vagy egy „oda” is kacsintó kérdés: csak a baj lehet a probléma? A költészet problémája? Az, hogy nincsen baj, nem lehet?

Feltehetőleg az is lehetne. De itt baj van! Azt mondani, hogy NINCSEN baj, hazugság lenne. És a hazugság kizárja a költészetnek még a lehetőségét is. Mert a művész sohasem hazudhat. És ha hazudik mégis, nem művész.

És a forma, az elüresedő? Lehet-e üres a forma?

A tartalom lehet csak hitelesítő. A forma, ha igaz, maga is tartalommal válhat.

És: van-e értelme a szépség keresésének, akár hajszolásának?

Van. Mert az maga az élet! Emberi mivoltunk lényege: örökké keressük a szépséget. Örökké! Amikor elindulsz egy lány után, te, mint ifjú, és mész, és virágot dobsz utána, szépséget dobtál a szépség után! Amikor bizseregnek a zsigereid, a szépség kiáltott fel benned.

A mindenségben ott lüktet a szépség!

Ennek a szépségnek a megfogalmazása, vagy a kiáltó JAJ – „*adjátok vissza a hegyemet!*” – megfogalmazása a művészetnek a célja, feladata, értelme.

A KOR IGÉNYE tolja veled szembe magát.

S a büntetés. Egyre kevesebben olvasnak. Eltűnik az életünkből a szó varázsa, a szó önmagát hitelesítő, a valóságból fogantatott, és a valóságra visszasugárzó ereje. Küldetése.

Színházaink is vannak. Annak idején kettő volt itt, Sóhajföldön. S a felső akarat elle-

nére is bizonyos fajta küldetést teljesítettek. Tele voltak a termeik, előadásait a sorok közötti áthallások, vagy a sorok közül való kihallások hitelesítették. Most – hogy vannak önkormányzati lehetőségek is – a számuk bő feltucatra szaporodik.

De mintha egy új cél születne meg:

Úgy adni művészetet, hogy nem mondani vele semmit. Szégyenpadra ültetetik a gondolat, az üzenet, a Szó vagy a Játék üzenete. Sorsüzenete. Bravúros rendezések, és a semmi birodalma!

Baj van! – mondd. Nagy baj van a kultúrában. S közvetve: bennünk is.

Még virágzik a táncházmozgalom...

Igen, van. Évszázados értékeink élesztgetése, ébrentartása is megmaradásunkat szolgálja. A sokarcú világ, a sokarcú közösség egy parányi kis rétege szereti is, s lelkesedik is érte. Tehát: apró lángjaink még vannak, lobognak... De ha ezren járnak diszkóba, tízen táncházba. A veszély hát élő veszély. Itt, a végeken is...

Létünk értelme: megmaradni

Állok az időben – mondja Géza. Hullámszik körülöttem az idő... Fodrozódnak az időfolyam habjai, locsognak parthoz verődő hullámai.

Idő, idő. Miért fájsz?

Fájsz a melegeddel is, de még inkább fájsz maró hidegeiddel. Fájsz a feszes sorokban haladó napjaiddal, lehulló nappalaiddal, s sustorgó éjszakáiddal.

Fáj, ami elmúlt, s fáj, ahogy elmúlt.

Fáj az az óriási csalódás, ami ért! Érte a emberiséget, s érte a magyarságot. Hát nincs és nem lehet béke, megbékélés? Hát nem emberek vagyunk mind? Hát nem jobb a nem kommunista világ a kommunista világnál? Hát csak hitted, hogy ebben a szerencsétlen kettétört világban a másik rész az jobb? Amikor reszkettél odúban, mert megállt a közelben egy kocs, hogy nem érted jönnek-e, mert bármikor jöhettek, jöhettek volna érted, hitted, hogy van a világnak egy másik fele, ahol jog, törvény s igazság uralkodik. És ez nem volt igaz? Naiv ábránd volt ez?

Igen, naiv ábránd volt.

Fájnak a miértek és a hogyanok.

Olyan szépen indult ennek a századnak az utolsó tizenegy esztendeje. Olyan gyönyörűen! S miért kellett kettétörnie annyi sok reménységnek. Miért kellett előlopakodnia a jó álarcra mögé rejtőzött Rossznak, a világgonosz ólálkodó erejének?

Hát ezt inti az a vezérlő kar? Erről vonítanak a hegedűk, ezt dörög a nagybőgő? Nem úgy, hogy jaj, hanem úgy, hogy ez van, ez van, ez van!

Hát nincs már a világban sehol tisztaság? A jó és a rossz harcában mindig a rossznak kell győznie? És minden áldozat, „*Szerelmemért föláldozom az életem, S szabadságért föláldozom szerelmemet*” pusztá csupa naivság, idealizmus? Pusztá csupa hiábavalóság? Mert szerelem van ugyan, de Szabadság az nincs. Az csak egy ábránd, melyért értelmetlen meghalni? Ha hiszed – amikor szívedbe fúródik a golyó –, hogy azért haltál meg, akkor is gyilkosság áldozata lettél, orvgolyó volt az a golyó?

És nincs, nem lehetséges testvériség? Az odanyújtott jobbott el kell lökni, taszítani, s szembevigyorgni veled, hogy ó, te naiv?

Hát nincs a népeknek méltóságuk? Hát nem láthatja egyik nép, hogy a másíknak is joga van az élethez, mint mindenkinek? Hogy a másik nép fiait, leányait is anyák hordták ki a méhükben, s szent volt az ő állapotuk, s szent volt a szenvedésük, amikor életet adtak? Neked is, nekem is! S te mégis úgy nézel rám, mintha nem ugyanúgy: szív dobog-na benned is, bennem is, vágyak ébrednének benned is, bennem is, szeretnének, gyászolnánk, sírnánk és örülnénk, ha úgy hozza a sorsunk. És a *mikor jössz haza, édes?* nem szólhatna a te kedvesednek is, s az én kedvesemnek is?

Miért az előlopakodott aljasság?

Az ember jó! Alapjában jónak született minden ember. És mégis: miért lehet szembe fordítani a másik emberrel?

Micsoda erő ólálkodik közöttünk? Mögöttünk? Hát Erős erő, mérvadóan, világalakítóan erős csak egyfajta van? Amely világ kormányzására tör? Amely hazákra, hazánkra tör? Népekre, népünkre tör? A Rossz ereje? Nincs a jónak is ereje, mely szembe tudna feszülni, fordulni, állni ama rossz Erővel?

Jaj, jaj, jaj! Miért kellett olyan nagy keserűséggel józanodni ki? S miért kellett akkorát csalódní? S miért vált olyan fájdalmassá az, hogy peregtek a fákról az őszi levelek, évre év jött, tapasztalatra tapasztalat, s most már tisztán látod a Világ Arcát. S csak hiszed, hogy a Jónak is van ereje, tiszta erő, isteni erő, mely bennünk van, benned, bennem, benne az Emberben, és ez az erő nem azonos a kormányozni akaró erővel, a mindent magamnak akarok erővel, a gátlástalanul megöllek, ha az én érdekem úgy kívánja erővel. Az az erő is él, mely mögött ott van Isten, az arc nélküli, akinek az arca a te arcod, az én arcom, valamennyi Ember arca, valamennyi emberé, aki emberként él, s meg akar maradni Embernek?

Él ez az Erő? Vagy: feltámadhat ez az erő, és erőssé, hatalmassá válhat?

Lehetséges ez?

Évácska elment. Elment örökre. Úgy hagyta itt a csendjét, hogy a világ tovább zavargott, s az ő csendje szembefeszült ezzel a zavargó kavargással úgy, hogy a várt igaz mind messzebb és messzebb távolodott. Itthagya édesanyjától örökölt osztóvátáját, itt a még általa kifeszített fonalszálakat, az Ideg Szálait, s ahogy a zenésznek a hegedűje törik el, vagy a

vonója esik ki a kezéből, neki a vetélője állt meg valahol félúton, megállt az időben, ott a felvetőként kifeszített idegszálak között, fél lába rajtamaradt a lábítón, úgy, ahogy szétnyitotta vele ama szálakat, aztán belekövültek együtt az időbe... Az arca is, arca vonásai is megmerevedtek, s valahonnan messziről tekintenek vissza. Egy hajtincse belóg a homlokába, szeme fáradt, arca dombjai ott maradtak a múlt ködében, szája sarkán ott maradt az elhalt mosoly, s ahogy Géza áll, s hallgatja a csend zakatolását, ezt a szelíd arcot látja mindig, úgy, ahogy megállt finom homlokán a mindig az emberi lét értelmét latolgató gondolat. S azóta jobban fáj neki az élet. Az Élet, mely együtt volt teljes, együtt volt egy az egy, s ahogy ő ittmaradt, az félszárnyúság, vagy még az sem. Örök emlékezés, soha vissza nem térés.

Itthagya gyermekeit, akikben az ő vére csörgedezik tovább... Akik léte értelmét igazolják... Utolsó napjainak egyetlen öröme, egyre szomorúbb arca utolsó mosolya akkor derült, amikor az épp megérkezett unokát melléje tette Attila és Olga, akik szinte repültek, hogy Istenem, nehogy... Azóta újabb menyei vannak, és veje is van... S életfolyam folyik utána... Unokái száma talán duplázni fogja gyermekeit... Az út általa is népesedett hát, s népesedik tovább... Az út, melyre új lábak léptek és lépnek, s felverik a port, az idő porát, a lét arcát bepermetezőt...

Szeretet nélkül élet sem lenne... És van élet, előbb csörgedezik, aztán bővül a vize, hullámokat gyűrűzik, ott, a medrében, hullámokat vet, melyek összecsapnak, s újra össze fognak csapni, s úgy rügyeznek újabb és újabb életté...

Ahogy az ő arcát bontja az időből Géza, azt mondja, ha ő nem lett volna, nem lenne Attila, nem lenne Botond, nem lenne Csaba és Emese, és nem lenne a még ifjabb Emese, ismétlődő lépés, vagy egy újabb lépés, ismétlődő lépés vagy egy még újabb lépés, nem lenne Lehel, nem lenne István és Kende, és nem lenne Álmoska sem, és nem lenne a most nyíló arcú Virág. Bennük élsz, kedves, mint ahogy benned is éltek az eleid, vagy mint ahogy Gézában is éltek az ő elei, élt az idő, és a szeretetben megfogantál te is, megfogantunk mi is, ők is... Van az életnek egy örök folytonossága, és ebben a folytonosságban van a létünk értelme. Az utódaid felnőttek vagy nőnek, ott vannak a küzdőtéren, együtt ostromolják a becsületesen élni, tisztán élni egyre nehezebben bevehető bástyáit...

Istenem... Magunkban, magunkra, már nélkülöd.

De te élsz a szellemed és kezed emlékeiben is, melyek belerezdülnek a lelkekbe, és általuk is életre kel bennük a Kor, a Kor szava, a Kor igazsága.

Példa lettél arra, hogy akkor is lehet, amikor látszólag nem lehet. S örökséged megszenteli a tovább gördülő időt, s hirdeti a szép értelmét, küldetését.

Évre év... Tizenegy, sorban, egymás után...

Utánad, a hetedik évben egy pillanatnyi mosoly, egy pillanatig feltűnt szépség Géza

egén. Ám csak egy pillanat, aztán a beteljesedése annak, hogy a mosolyok, ölelések fennakadnak a világ ág-bogán.

A csalódás évei. A be nem teljesedés évei. A fokozatos kiábrándulás évei. Amikor rá kell jönnöd, hogy alig változott a világ. Csak eszközeiben igen, céljaiban nem. A cél megmaradt ugyanaz, amiként ezelőtt 1100 évvel leíratott már: a te népedet ki kell irtani! S van egy kettősség a világban: a Te és az Ők kettőssége.

Nem látni világosan, mindig tisztán, meddig a te, és hol kezdődik az ők... És hogy kik is az Ők? Vannak látók, vagy legalábbis egy picit, valamennyit látók, és vannak, akik nem látnak, nem tudnak, csak vegetálnak. A világ nagy többsége a vegetálók közé tartozik... Ők az ők! Talán nekik a jobb, mert ők csak a pillanatot látják, s csak magukat látják. Őket nem gyötri sem az ezer, sem a 80 év...

Csak vannak, és semmi több...

Itt élünk egymás mellett, és nem tudjuk, hol. Vagyunk és nem vagyunk... Látni nem látjuk egymást... nem látjuk egymás arcát...

Család, gyermekek...

Géza még most is, ahogy családot lát, ép, egészséges családot, szülőket, gyermekeket együtt, generációkat együtt, meghatódik. Vagy ahogy várandós édesanyát lát, akkor is meghatódik. S ahogy a maga utódaira gondol, boldog büszkeség tölti el. Megtalálták a helyüket azon a nagy élettéren, mely egy nemzet, egy leigázott, önnön méltóságától megfosztani akart nemzet nehéz élettére, melyen göröngyös az út, az út, a küzdelem útja, de melyen emberekre van szükség. Küzdő, harcos emberekre.

Akik vagyunk, feladataink vannak, melyeket teljesítenünk kell, ha teljesítettük, küldetésünket betöltöttük...

A teremtés rendje, a rend értelme és vágya

Minden embert sodor az idő... Állsz, figyelsz és elmélkedel... Elmélkedel az ezerarcú, de mégis: egyetlen törvény uralta világról, mindenségről, a nagy-nagy egyetemességről...

Elmélkedsz a világmindenségben égő milliárd és milliárd fáklyafényen, csillagvilágok fénylő táborának a fényén, a lelkek fényén, az élet szemekből sugárzó fényén...

Istenem, a lelkek fénye! Milyen szép is ez! Ahogy egy édesanya kézen fogva vezeti a kicsinyét. Csak ennyi, és semmi több. De ebben a kettős mozdulatban – a pici tipegése és a nagy ingón figyelő járása – benne van az egyetemes lét, az egyetemes élet minden szépsége... Egyszer valahol az utak útjain egy gyönyörűségecses ligetben, kirándulóparadi-

csomban viszi Gézát egy sétahajó, hol jobbról, hol balról köt ki. Szállnak le, szállnak fel az emberek. Egy szép virágos kikötőben kiszáll egy szép, karcsú nő, testére feszülő ruhában, s mellette lépeget egy 4-5 éves pici. Mindig várakozók várják az érkezőket. Ez az élet. A várakozók az érkezőket figyelik, az érkezők keresik azt, aki őket várja. Az ott figyelve álldogálók közül kiválik egy kövérkés öreg férfi, s széttárt karokkal, kacszázó lépésekkel szalad a parányi érkező csöppség felé. A parányi csöppség kiragadja magát édesanyja kezéből, s ugyanúgy, széttárt karokkal, kacszázó lépésekkel szalad a hatalmas nagy ember felé... Fogy, fogy köztük a tér, billegve szalad az, billegve szalad ez, a karok egymás felé, egymás fele kiáltón tárulnak szét, a pici gyermeki karok lent, a nagy, már idős férfi karjai fent, egymás felé tárulkozon, ujjongva vágyakozon, örömet intőn. Oly szép, ugyanolyan mozdulatok, az öreg ember ügyetlensége, a kicsi, az úton még alig elindult gyermek ugyanolyan ügyetlensége, ugyanúgy egymás felé sugárzás, a szeretet sugárzása, az öröm sugárzása, a múlt és az elinduló élet azonos ritmusa, aztán a nagy felkapja a picit, felemeli a magasba, nézi, nézi, nézi.

Nagyapa!

Drága kicsikém!

A nagy néz felfele, a kicsi néz lefele, s hatalmas öröm az arcokon. Ebben nincs különbség kicsi és nagy között, boldogság árad erről is, arról is... Az érzelmek tesznek egyformává bennünket. Hasonló testi alkat, s hasonló lelki folyamatok... Te te vagy, én én vagyok, s bár távol vagyunk egymástól – mennyi ember, mennyi ember – más a hajunk színe, ugyanolyanok, de mégis mások a mozdulataink, de egyformán él bennünk az örök anyag, mely lehetne holt is, de nem, életre kel benned, bennem, bennünk, s szeretetet sugároz, gyöngédséget sugároz, békés jóságot, vagy ... harcot, küzdelmet – ez is szép –, s néha, jaj, gyűlöletet sugároz. De több a jó mint a rossz, több az életben a jóság, időközön átsugárzóbb az emberi létben testet öltő szépség. És az érzékenység is az élő anyag tulajdonsága lesz az, hogy meglásd és érzékeld a Világban testet öltő szépet... Ha te nem vagy, ha nincs egy szem, amelyik meglássa a bimbóból előlopakodó, lassan megmoccanó, szinte félénken, és mégis hívogatón szétnyíló virágot, a szépség is meghal.

És a teremtet világ, a világ, ez a mindenségre kiterjedő hatalmas szerkezet! Lüktet, kering, kergetőzik, száguld és rohan, de nem valamiféle vak szabadságban, hanem a rend törvénye szerint. Örök, hatalmas katlanában a forró anyag folyton-folyvást lüktet. S a szívdobogás is megállás nélküli, folyton-folyvást lüktetés. A szívek dobogása, Istenem, a te szíved, az én szívem, az anyai méhben már megdobbanó szív, egy most formálódó élet szíve! Csupa-csupa dobogás, csupa-csupa szívdobogás a világ, dobogó szívek, az ereinkben keringő vér, ott, azon az úton, melyen elindultál, s melyen végigfolyik az élet, s amelyiken haladsz a vég, a te véged, a te utad vége felé, dobogó, lüktető szívű emberek... Dobbannak, dobbannak, dobbannak a szívek... S a vérkeringésben melegség árad végig a testen, érző emberek, érző lények vagyunk mind-mind... Egyetemes bennünk

az érzés, s egyetemes a vágy is valami jobb után... Minden arc az ég felé fordul, s minden arcon vágy és fohász... És sok a keserűség, sok a kétségbeesettség is, sok a jaj és sikoly, segítsetek, segítsetek, segítsetek! Vagy csak: Értsetek meg! Ember vagyok én is! S hagyjátok, hogy legyen szép embernek lennem nekem is! Hogy szerethessek én is, mosolyoghassak én is, s ne kelljen örök fájdalomban élnem!

Ott az úton! Ott, a hömpölygésben! Ott, ahogy áthalad at út a Világ Hídja alatt, vagy a világ Hídján...

Egy nép kiált! Egy annyit szenvedett nép, jobbra, többre termett, sorsviselt nép. A mi népünk, mely benne az egészben, a népek ezreinek a sorában, mint parányi rész, mint szinte csak egy pont maga is, és mégis: sors, lelkekben élő, fájó és lüktető, fájón lüktető sors, a mi sorsunk.

Van-e még nép a földön, mely szinte az anyatejjel szívja magába nemzeti léte fájdalmát, s amikor a szülőföldjét övező csodálatosan hullámzó hegyeket nézi, mintha azok a hegyek is fájának! És fáj, fáj az út, melyen jár! Fáj a szó, melyet el akarnak venni tőle! Az ébredő tavasz is s a búcsúzó ősz is fáj. A szülés és születés is fáj, mert fájdalomra szülöm a világra gyermekemet! Megpecsételt sorsot adok neki azzal, hogy az én méhemben termett, fogant meg, s az én vérem fog keringeni benne is. Bele fog kerülni egy ostromlott, állandóan tűz alatt tartott várközösségbe, melynek a sorsa megpecsételtetett. Léte fájdalmával ébred, és léte fájdalmával is nyugszik. És sajgást érez, boldog sajgást, mert nemcsak fájdalma, de boldogsága is a magyarsága...

Álmélkodva nézed: Milyen csodálatos ez a nagy, hatalmas szerkezet, a mindenség szerkezete. Erők fogják egymást, vonzó és taszító erők, tökéletes egyensúlyban. Ugyanaz a rend uralja az egészet és a részt, az óriás mindenséget és a parányi egyetlenséget.

A cseppben is benne a tenger, fogalmazza meg a nép bölcsességével az ember, aki szemléli a világokat, s próbálja megérteni a törvényt, mely benne is működik. E törvény szerint – láss és olvass belőle – a rész is ugyanaz, mint az egész, a csepp is ugyanaz, mint az óceánok szétterülő és mindent egybefogó vize. És az út, az itt és most út, a csillagvilágok útja, legendáink Tejútja – galaktikák útja, melyről Csaba királyfit visszavárjuk – ugyanaz az út, mint amelyre ráléptél születésed pillanatában, és méz rajta halálod órájáig. Vagy melyre rálépett s elindult valamelyik messzi őszöd, az egész emberiség őse, benne csoda szelleme csírájával, előbb meghajlott gerinccel, karjait himbálva lépkedett, ment, aztán követ, botot vett a kezébe, pattintotta a követ, harcolt a bottal, s helyet teremtett ott az úton magának, neked. Majd tollat, ceruzát vett a kezébe, vésőt és kalapácsot, ecsetet, s elindított téged is a szellem útján. Hogy kiművelhesd magadban – te kései unoka, sorjázó évezredek fia – az alkotóerőt, fejlesztve Istentől kapott képességedet, saját szellemedet, hogy saját szellemeddel egyengesd tovább ama utat, melyen járnia kellett apádnak és anyádnak, és melyen járnod kell neked is... Még akkor is, ha le akar-nak taszítani róla. Az a valamiféle Erő elibéd áll, mellen lök, visszalök, nem akarja

engedni, hogy menj, fiadban, unokáidban, kései utódaidban is menj, mehess, mint bárki más!

Ádám még egyedül indult el a maga útján, de Isten adta neki Évát, és jött Káin, és jöttek az Ábelek. Káin, amikor ölt, a törvény ellen cselekedett. Mert az a törvény, hogy az út közös út, a mi utunk, mindenki útja. Menned kell rajta, menned lehet rajta saját lábodon vagy magad-alkotta Göncöl-szekereden...

Az erkölcs: a törvény felismerése, tudomásul vétele, és az aszerint való élet, cselekvés... Az emberi erkölcs törvényei leszüremlettek az időben, beíródtak az emberi lét örök törvényei közé. Kőtáblára véste őket Mózes, kidolgozták a Tánt az egyiptomiak, mezopotámiaiak, a szanszkritok, a hinduk, kínaiak és a görögök, az emberi-isteni jóság és tisztaság nagy tanítói, Zarathusztra és Gautama Buddha meg Mohamed, s a szeretet törvényének megalkotója, Jézus.

Ugyanazt tanították mind: a törvényt. Mely más és más szavakat ölt, de mindig ugyanaz: parancs a lélekhez, lelkünkhöz, hogy tisztán és igaz módon éljünk. Vessük alá magunkat a Lét, az Isteni Erő parancsolatának.

A törvényben, a lét törvényében fogamzik a Világ Ezerarcúsága is. Minden ugyanaz és mégis minden más! Nincs két egyforma fa vagy virág, még minden fűszál is más. És ellentétezett a világ. A Kettő AZ Egy, az egymást kereső, egymásra vágó egyik és másik fél, a bennük áramló anyag örök, meg nem szűnő vonzása... Az Ég találja meg a Földet, a fény a maga árnyékát, s te, magányos árva, botorkálva a saját utadon, lásd meg azt a másik lényt, aki ugyanúgy keres tégedet. Nem csupán emberi, egyetemes törvény ez. Oly szép, ahogy a madárvilág kikotolja a tojásait, az anyák kihordják és világra hozzák magzataikat, aztán táplálja minden, mi él, a kicsinyeit! Lelked parancsára gondoskodsz te is a gyermekeidről úgy, hogy az életedet is odaadnád értük. Mert ők te vagy! Ők a te folytatásod! Mint amikor a vízesés kavargó zuhatagából kiszalad a csendesen csörgedezve továbbszaladó víz. Ott, a zuhatagban kavargott a katlan, folyt a harc, az egymást tépve akarás egyik a másikat marcangoló harca, aztán elindultál te, frissen, az ő harcuktól megerősödve, el a saját kavicsos medredben, utadon.

Hinnünk kell a törvényben! Hinnünk kell az örök harc értelmében, és hinnünk kell a Rendben, mely a Világ Ura és Megtartója, a folytonosság Öre. Formája a létezésnek, és minden, ami ellentmond annak, leszakíttatik a lét fájáról. Mert csak a törvény tarthat meg, és csak az maradandó és örök, ami a törvény szerint történik.

A lét természete, megjelenési formája a sokszínűség is.

Te más vagy mint én, én más vagyok mint te, de valahol ugyanazok is vagyunk, mint a nagyoknak, a hatalmasnak, egyetemesnek a jelentkezési formái... Másként sírok és nevetek, másként mosolygok, mint te, de sírsz és nevensz te is, s mosolyogsz, tudsz mosolyogni te is.

Ugyanaz a fa termett. Az emberiség fája. S ugyanannak a fának valamelyik ága termett. Az emberiség fájának nemzet-ága. De a gyökerünk ugyanaz, ember-gyökér.

Sokszínűségünkben, sokarcúságunkban él a törvény. A minden ugyanaz és mégis minden más törvénye.

A színek is arcok, ugyanannak az Egynek, a fénynek a más és más, de egymást kiegészítői, összetevői. Fény nélkül nincsen szín, csak fényben mutathatod meg arcodat. Ugyanannak az Egynek, egy fényhullámmásként az összetevője vagy te is, sárga vagy kék, zöld vagy narancs... De úgy vagy összetevő, hogy őrödsz önmagadban gazdagságodat, arcodat. Lényed lényegét. Úgy vagy egy a százból és millióból, hogy mind a millió vagy százmillió ugyanannak az egynek a megjelenési formája. Tehát az egy is – mely te vagy – ugyanúgy jelenség, törvényszerű jelenség, a lét jelentkezési formája, amiként bármelyik más rész, vagy bármelyik más egy a millió közül. Ha a millióarcú egy bármely arcát ki szeretnéd tépni, az Ős egy csorbulna, az Egész csonkulna, s a világ lenne szegényebb.

Az élet ugyanaz a parányi mikrobában mint az óriás-elefántban... Vagy ugyanaz benned, mint bennem. Egy egység vagyunk. Bennünk lüktet az egyetemesség. Vonzások és taszítások, kavargó, fortyogó, hánykolódó világ. Igenek és nemek harcolnak, küzdenek bennünk. Óriások vagyunk, millió és millió élet színhelyei vagyunk. És: millió és millió élet, milliárd és százmilliárd élet közül vagyunk az egy. Bennünk a világmindenség arca, természete. S bennünk nemcsak a Föld, de a kozmikus világ. S bennünk ölt testet a millió formában élő egyetemes élet rendje. Rend van a teremtésben, egyetemes rend. Sokféleség és millió-arcúság, mely a vonzásokban és taszításokban törvényszerű...

És: „az Élet él, és élni akar!” Bennünk, emberekben is.

Népek földje! Népek ezreinek földje!

Az Ember Földje!

Isten: teremtményé tette bennünket, embereket. Nemcsak életet adunk – ezt teszi az egész élő világ, a szeretet életeti az életet –, meg is változtatjuk magunk körül a világot! Katedrálisokat emelünk, falvakat, városokat, metropoliszokat építünk...

Isten szellemet adott nekünk. Harcos szellemet, küzdő szellemet, a tudás szellemét. A kultúrateremtés szellemét. S küzdőtérre helyezett, ahol megkereshetjük magunknak a helyet. Azt a parányit, melyen élni tudunk.

Ezer és ezer nép, ezer és ezer érdek... Összeütközők, egymásba botlók... De: egymásra utaltak is.

Te, ember, légy bárki vagy bármi, bármely nemzet tagja, te is a lét, az élő élet jelentkezési formája vagy. Az örök élet születik, majd hal meg benned, hogy éljen tovább utódaiban. A legmagasabb szinten szervezett élet ölt testet benned.

Jó, hogy így van? Ajándékként kaptuk Istentől, hogy a maga arcára teremtett bennünket? Teremtőknek teremtett. A teremtmény szellemét ültette át belénk! Életet adott nekünk, hogy életadók legyünk mi is. S a szellem fényét gyújtotta fel bennünk, hogy az égjen, világítsa. A te szellemed fénye másnak is mutassa, mutathassa az utat. Mindnyájunknak

helyünk van a világban, mindnyájan kaptunk egy kis utat, egy feladatot, melyet teljesítenünk kell. S kaptunk egy arcot is, mely múltunk, sorsunk alakította lelkünk tükre és Isten arca mása, lábat, melyen járnunk kell, karokat, kezeket, s azokat összehangoló értelmet, melyek együtt képessé tesznek arra, hogy feladatunkat végezzük, elvégezhessük.

És a feladatok is alakítottak, alakítanak, tettek-tesznek olyanná, amilyenek vagyunk.

József Attila „szép faj”-nak nevez bennünket, s mint ilyent félt is és sirat is.

Igen, a történelem tett ilyenné, amilyenek vagyunk.

És: nem is vagyunk akármilyenek.

Bizonyították és bizonyítják kitántorgott vándoraink, a hazát elhagyók és a hazából kiűldözöttek, hogy bárhol is vagyunk a nagyvilágban, küldetést teljesítünk. Példát mutatunk erőnkkel, szorgalmunkkal, kitartásunkkal. Isten ránk bízott valamit, amit tovább kell adnunk. És hogy tovább tudjuk adni, ahhoz meg is erősített. Szívóssá tett, kitartó néppé tett. Tehetséges néppé! Mely kicsiségében, szinte parányiségében is képes nagygyá lenni, vagy hozzá tud nőni a legnagyobb feladatokhoz is, tetteivel. Lelki nagyságával.

Géza agyába ugrik egy szó: küldetés...

Küld, küldés, küldet, küldött, küldönc, küldemény – csak konkrét a szócsalád minden tagjának a jelentése. Aztán: küldetés. Felmelegszik, megtelik mélységgel, érzelmekkel. Honnan jön a szónak ez a sugárzása, belülről kifele rezgése, gazdagsága? Hogy nem te választottad azt az utat, melyen jársz? Vagy nem csak jársz, nem csak ott vagy. Valaki vagy valami – egy helyzet, egy szándék, feladat, vagy akár léted kényszere, az Isteni akarat – ráállított, elindított, odaküldött, oda helyezett, hogy ott légy, rajta légy, s tegyél, cselekedjél. Aztán a plusz szótag, s a szó megszenteltetik, a küldés küldetéssé magaszosul, szenteltetik. Küldeni lehet bárkit, másoktól küldetni is, de küldetést csak a kiválasztottak kaphatnak. Te azért vagy rajta, azért vagy ott, azon az úton, mert Ott Küldetésed van. Mert ott tudod Küldetésedet teljesíteni... A Szent Küldetésedet. A megszenteltet, az Istentől megszenteltet. Nem önzésből teszed, nem magadért teszed, amit teszel, hanem mert tenned kell, ez a Feladatod. És a Nagy Feladatokat kapjuk, nem mi választjuk. Isten rendeli el, Isten jelöli ki, s Isten jelöl ki rá. Isten rója ránk. Küldetéses emberekre, küldetéses népekre, nemzetekre.

Hinnünk kell hát, hogy Küldetést kaptunk, mellyel sok-sok szenvedés is jár. S nem magunkért kaptuk Feladatunkat, Feladatainkat, reánk mért sorsunkat, így lettünk hát küldetéses nép. A magunk módján kiválasztottak, kiválasztottak a feladatra. Mint ahogy minden nép kiválasztatott valamire. Mi arra – bizonyítja belátható múltunk is –, népeket védtünk, amikor hazánkat védtük. S amikor hazánkért véreztünk, Európáért, az emberiségért is véreztük. A jóért, a jobbért! A kultúrákat, magát a Kultúrát, magát az Emberi teremtmő szellemet is védtük. S így költözött belénk magas szinten, magas fokon ama teremtmő szellem is. Mellyel adni is tudtunk! Beleköltözött, kifejlődött – vagy mi

fejlesztettük ki az évezredek során – a nyelvünkben is. A nyelvünkben, mely teremtő, alkotó nyelv, mely bölcsőről bölcsőre száll, szájról szájra száll, s mely a hóban is virulni képes.

Amiként az emberiség sokszínű, a világ nyelvi arca is ezer színben tündököl. S ebben a sokszínű tündöklésben ez és az is ugyanaz, és mégis más. Az azonosban van benne a másság is. A másság, mely ugyanúgy törvényen belül van. Melyre ugyanúgy vonatkozik a Törvény. A törvény, mely megszab, s nem csak ítél, véd is! Védhet is.

Lét és tudat, küzdőképesség, kitartás, szívósság és mindezekhez erő is egyesül bennünk. Vagy ott lappang bennünk, s ami ott lappang, ott rejtőzködik, bármikor előtör, előtörhet. Ezért vagyunk, lehetünk feltámadásra (is) képes nemzet. Szikranemzet, mely nemcsak lobban, lobbant is. Akár lángba is boríthatja a világot!

Amiként nincs csak egyetlen szín, az egy az egészből kitéphetetlen, így van velünk, emberekkel is. Ahányan vagyunk, annyi arc, annyiféle mozgás, annyiféle tekintet. Csodálatos ez a sokszínűség! Mások és mások vagyunk, s mégis egyek, egyedek. Cseppek billióiból álló óceán, emberóceán, emberiség. És amiként a Fekete-tenger vize más, mint az Olté vagy Marosé, vagy mint az Atlanti-óceáné, ugyanúgy mi magyarok is mások vagyunk. Minden arc más és minden nép más.

Te, magyar megpróbáltatott nép vagy. A megpróbáltatások – saját megpróbáltatásaid – alakították lényedet. Sorsod megpróbáltatásai. Egy darabig visszalátunk az időbe, aztán már nem, nem. Azt tudjuk, hogy Vérszerződés vagy hogy Tatárjárás vagy Törökdúlás, vagy Horea, Closca és Crisán, Brateanu vagy Maniu... Vagy a szándék: a magyarokat el kell pusztítani, vagy be kell olvasztani. Hogy a honfoglalás kora nyílkészítői, Szent István vagy Mátyás királyaink, Balassi Bálint, Bolyai János, Eötvös Lóránd, Petőfi, Ady vagy Puskás Tivadar, Lénárd Fülöp, Hevesi György, Szentgyörgyi Albert, Bay Zoltán vagy Wigner Jenő vagy Teller Ede – és még sorolhatnánk – azokká lehettek, akiké lettek, ahhoz az is kellett, ami ott a génekben vagy a nyelvünk teremtő szellemiségében elraktározódott, felraktározódott nemcsak ma vagy tegnap, hanem évezredekken át.

Az idő tett bennünket olyanná, amilyenek vagyunk.

Egy holland utazó mondta: Ti ezt nem is tudjátok. Nektek van egy magyar bájotok. A magyar báj az velünk van, és nem lehet megtagadni. Mi egészen másképpen viselkedünk. És ezt fel lehet ismerni a második-harmadik generációban is. Azokban is, akik már egy mukkot sem tudnak magyarul, a viselkedésükben ott van. Ott van bennük ez a magyar plusz. Hogy mi egy mindenkit a maga helyén hagyni akaró világban élünk.

És: tényleg van küldetésünk? – kérdezi Géza.

Lehet, hogy ez. Éppen ez. Egy más arcú világ! Mely jobb és igazabb.

Szent Pio atya vajon valóban lát, amikor ezeket mondja: „*irigylem a magyarokat, mert általuk nagy boldogság árad majd az emberiségre.*”

Mi ez, ha nem a magyar küldetés látomásos megfogalmazása.

Egyformák vagyunk, genetikailag egységesek, emberi faj, és mégis hatmilliárd egymástól különböző arc. És több mint 5000 egymástól különböző nemzet. És több mint hatezer egymástól különböző nyelv. Mind ugyanannak az egynek a jelentkezési formái. A sokszínűre teremtett Világ megjelenési formái. És mind-mind más. Más világkép, más sors, más gondolkodásmód, a föld más és más pontján kisarjadt lét, létezés sajátos formái. A törvény, a lét törvényének jelentkezési formái...

A Biblia szerint: Isten összezavarta a nyelveinket. Célja volt vele. A teremtés sokszínűségét biztosította, ezt a sok színt tette változatosabbá ezáltal. Fészkeket adott a madárnak, hogy fészke legyen, fészeklakó és fészekrakó lehessen. Nyelveket adott az embernek, embereknek, hogy közelebb kerülhessünk egymáshoz mi, együvé tartozók. Sejtekre osztotta a teremtet a világot. Családi sejtekre, nyelvi, nemzeti sejtekre. A madarak is más és más módon dalolnak, énekelnek. És természetük ez. A te természeted jegye lett, sajátos jegye, sajátossága, hogy magyarul ejted a szót. Az övé, hogy franciául, németül, oroszul, románul ejti a szót... Így gazdagabb a világ.

Gazdag színekben, gazdag szavakban, sejtésekben, dallamban és árnyalatokban. Ha kitepned a piros színt a színskálából, színtelenebb lenne a világ. Ha kitepned egy hangot a hangskálából, fakóbb lenne a dal, a zene. S ha nyelvet gyilkolnál meg, ugyancsak szegényülne a világ...

Amiként a gyermeked a te gyermeked, ugyanúgy a nyelved is a te nyelved. S a kultúrád – mely nyelvedhez kötődik –, a dallamaid, melyek lényedhez, temperamentumodhoz kötődnek, a mozdulataid, táncod mozdulatai, ugyanúgy belőled, lényedből, sorsodból fakadnak. Ha elvenné valaki tőled, a világtól venné el, mely világ így szép, gazdagságában szép, változatosságában szép és gazdag. És így teljes.

Hallgatod a madarak dalolását! Szárnyaló hangfutam, dallam, víg vagy komor, rezgő vagy remegő hang, dallam, érzés kiváltója. És a hangok, a szavak dallama, értelem és érzés... Ha azt mondod: nagy, egy jelenséget, valamit értelmeztél. „*Ballagott, ballagott a halk éjszakában...*” Több ez, mint értelmezés. A szavaknak lelkük is van. Érzelmi állapotot, hangulatot is mondanak, beszélnek, szólnak. Aki ballag, az nem csak megy, halad, nem könnyeden megy, nem csörtetve megy, nem szalad vagy száguld, nem fut vagy rohan, s nem is gondtalanul sétál, hanem ballag... Tele van érzelmekkel, léptei fátyolozottak, nem dobognak, belesimulnak a csendbe. És mi mással mondtad el ezt? Egy öt hangból álló szóval, illetve annak megismétlésével, mert itt, ebben az esetben az ismétlésnek is szerepe van. A hangok a lélek hangjai! Érzelem szólal meg bennük!

Gondolatok szövődnek a szavakban, a szavakból, a teremtető szellem ölthet testet bennük. Kultúra és művészet! A szó művészete! Vagy a szavakon túl, a szavak segítségével: Az ének, az éneklés művészete! A végtelen kiálthat a szavakkal, öröm és fájdalom szólalhat meg, az egyetemes sokszínűség, az ezerarcú szépség zenghet velük, általuk.

Nyelv, nyelv, te hatalmas, te csodálatos. Mily szép vagy, mily szép lehetsz!

A szavak lehetnek szépek. Mert a szó nemcsak önmaga, hanem tartalom is, hangulat is, lélek és szín is. A szavaknak színük van, igen, színük van. Más színű a mosolyog, mint a sír. A borongós hangulat másabb a derűsnél. S még ha a tartalom nem szép, akkor is szent lehet a szó, mert ki tud fejezni. Borzongok – mondom... Micsoda hangulata van még akkor is, ha nem jó borzongani.

Nyelvünkben, mint valami csodában, él az ősnyelv, mely magába sűríti, magában hordja az emberi gondolkodás, világlátás, világmagyarázat történetét is. Mindenre képes a nyelv! Gondolkodom vele, jajkiáltok vele, sírok és örülök vele, ámulatba esem vele néha, hogy milyen csodálatos! Vele szövöm az álmaimat, vele suttogom el a vágyaimat. Vele mondom kedvesemnek, hogy szeretlek, hogy „add a kezéd”. Dalolok, énekelek vele... Képeket alkotok, szinte a lehetetlent fogalmazom meg, ahogy rakosgatom a szavakat egymás mellé, a csendben, amikor bennem is kihűl a csend, s hallok, ahogy „összekoccannak a molekulák”. Simítok, simulok, simogatom selymes bőröd ujjbegyet bizsergető puhaságát... Szívárvány havasát járom, Isten székében ülök... Ballagok, ballagok a halk éjszakában. Száguldok, rohanok a hajsztolt időben és a hajsztolt korban... Harcolok, küzdök vele! Védekezem vele! Fürkészem befele forduló tekintetedet, s nem csak téged, a világot is meg akarom érteni, szeretném jobbá is tenni, s elkülöníteni a jót a rossztól. A patakok fodrozódón csörgedező vizének tisztaságát nézem, s figyelem, kémlelem az arcodat, elrévedő tekintetedet, ahogy megsuhintja lelkedet, teremő szellemet valami szép, valami sejtelmes, s belenézel az időbe, bele a semmibe, s kibontod belőle formát öltő vágyaidat.

Van egy hatalmas nagy törvény, mely ugyanúgy átfogja az élő világot, a szeretet törvénye. Szeretetre születünk mind. A szeretetben fogamzik és él az élet. Szeretet kapcsol, köt valahová, egy földhöz, melyen születél, egy faluhoz, városhoz, ahol felnőtél, egy apához, anyához, kik életet adtak neked és szeretetükkel nevelnek, felneveltek. S ugyanúgy egy néphez, a népedhez. Nyelvedhez, kultúrádhoz...

Hallgatod *a fák lehulló levelének lágy nesztét*...

Vagy ahogy *Feketén bólingat az eperfa lombja*...

Többek ezek annál, hogy valami történik velünk vagy körülöttünk. Ebben a hét vagy öt szóban, a belőlük álló két mondatban finoman omlanak a magánhangzók, valamivel keményebben lengenek a mássalhangzók. Zene van, dallam, dallamosság, érzés van, egy-egy lelkiállapot, mely megcsendül benned, és: ott van a kultúra-teremtő szellem, a nyelv szelleme, a nyelv gazdagsága, halsága, halságra való képessége, árnyalatossága. Szavak vannak, ritmus van, lágyság van. És bennük van Petőfi Sándor, és bennük van Arany János, akik a mieink, akik jobban szólnak hozzánk, mint mások, akik ugyanúgy szólhatnak, de valahogy mégis másképp...

A világban ott rejtőzködik az ellenerő! Erő, mely meg akarja bontani a törvényt, mely bele akar szólni a teremtés tökéletességébe, saját arcát akarja előtérbe taszítani.

Uralkodjék köztünk ész, érdem, igazság – írja Batsányi.

Sajnos itt, Romániában, Sóhajföldön nem a törvény diktál. Itt: folyamatosan célpont a Lét természete, célpont a nyelv. A lét értelmét célozzák meg nap mint nap. A sokszínűséget, magát a csodát. Azt, hogy gondolkozó lények vagyunk. Magát a gondolatot célozza, a millió arcot célozza. Olyan ez, mintha a diófára lőnél, hogy az miért diófa, vagy a csendre lőnél. Aki fegyverét tölti ellene, vét a teremtés törvénye ellen. Mert minden nyelv az emberi szellem teremtménye. Gondolkodni csak a nyelvvel, az egymásba fűzött szavakkal lehet. Matematika, fizika, biológia, a Világ és Önmagunk megismerése mind csak a nyelv segítségével lehetséges. A szépirodalmi mű szavakba öltöztetett látomás és gondolat. Gondolatok sokasága. Világkép, kifejezett szépség, mely ugyanúgy szavakba öltöztetett esszencia. Aki egy nyelvet támad, mocskol – legyen az bárki nyelve is –, vét a kultúra, az Emberi lét értelme, a sokszínűség, sokarcúság ellen.

Aki bánt egy nyelvet, lelket, lelkeket bánt. Aki belemar egy nyelvbe, anyák szívébe, a lelkekbe mar, aki tört döf egy nyelvbe, meg akarja ölni Istent, meg akarja bontani a teremtés rendjét, s vét a Törvény ellen. Mert a Világ Arcának állapota a sokszínűség, s ebben a sok színben egy-egy szín, egy-egy természet, lélek, egy-egy külön arc az én nyelvem és a te nyelved, az ő és az ők nyelve. Minden nyelv az időben alakult, köveit, szavait évszázadok, évezredek vize csiszolta, hengergette, alakította. Csiszolt gyémánt, drágakő, drágagyöngy. Törvények testesülnek meg benne, saját léte törvényei. Mindnyájunknak szent, nekem is, neked is, neki is és nekik is. Szent, mert álmokat rejt, a szeretetet és a ragaszkodást rejti, a világmindenséget rejti. A levegőget és rajta a csillogokat, s a sírt is rejti, melyet nekem és neked ásnak, egy népnek ásnak.

Aki egy más ember nyelve ellen vét, az a teremtet világ ellen vét. A teremtő erő ellen vét. Az Ember ellen vét. És aki az Ember ellen vét, az emberiség ellen is vét. Önmaga ellen is vét.

Népeket, kultúrákat irtott, ítélte halálra a Gonosz Erő, az egyetemes törvény ellen föllépő Erő... Minden nyelv eltűnésével szegényebb lesz a világ.

A magyar nyelv évezredek messzeségéből jött, valahonnan a civilizáció hajnalából. Lehet, védte valami erő, védte Isten, hogy átvészelte az évezredek s megőrzött valamit abból, amire azt mondjuk: ősi. Sorsa a mi kezünkben van. A mi kezünkben, akik örökségül kaptuk. És a mi feladatunk az, hogy megvédjük, megőrizzük. Hogy vigyázunk rá.

Erők feszülnek szembe! A te erőd az én erőmmel... Az egyetemesség ereje, melynek lényege a Rend, egy másik fajta erővel, mely itt lent, a Földön, az Élet színterén született meg, csírájában már az egész élővilágban. Ez az Érdek, mely mozgát, harcra buzdít.

Önzésre buzdít. A nagy hal megeszi a kicsit, mert az táplálék számára, s az ő érdeke, hogy éljen, gyarapodjon... S engem szembeállít veled. Népeket népekkel, embereket emberekkel.

Akaratok feszülnek szembe. Sok-sok és sokféle akarat. És sokféle érdek.

Jó és rossz fakad ebből a nagy szembefeszülésből, ütközésből...

Világmozgató Erő ez is. Belőle fakad a küzdés kényszere, vagy a küzdés kényszeréből fakad, a küzdés kényszerét lovagolja meg ő, amaz Érdek. És belőle fakad az ütközés, érdekek ütközése. És belőle fakad az Uralkodás vágya. A Fennebb vágya. És a ne hagyjalak téged fennebb jutni, mert akkor elveszed tőlem a fent levegőjét, oxigénjét, meg kell veled azokat osztanom.

Az ember, akit az isteni törvény jónak teremtett, vagy az évezredek, maga a Gondolat, a lét értelmét kereső nagy gondolkodók gondolatai, a földre szállt Isten gondolatai jóvá tettek, erkölcsi lényekké tettek, ebben a harcban, küzdelemben, a fent és lent harcában szembetalálja magát ezzel a romboló erővel, melynek lényege: Én, és csakis Én! Ki akar és ki is tud emelkedni ez a szörnyerő, hogy fölébe nőjön minden másnak. Az ő ideálja: az eszköz-világ! A neki alárendelt, neki szolgáló, neki izzadó, gürcölő világ! Mert te, ha küzdelmedben – mely a te léted lehetősége, szép és megtartó lehetőség, de kényszer is – értéket termelsz, teremtesz, s látod, látnod kell, hogy otromba kezét átnyújtja az országhatárok fölött, még az idő fölött is, az ő ingyen részéért, részesedéséért.

És így állhat fölötted zörgő aranyaival.

Az ő jelenléte táplálja a gyűlöletet, mely itt van, ellentmond minden isteni törvénynek. Ő az isteni jószág mellett a rosszság, ő a rossz ereje, mert letipor, leigáz, megöl, neki úgy a jó. De van ez az erő, van a mindent uraló pénz, s folyik a harc érte és ellene. Az egyetemes Rend Fent-törvénye mellett itt van mint ez a Lent-törvénye. Uralkodni akar fölöttünk mint önzés, mint hatalomvágy. Van egy másik fajta törvény is: a fent és lent törvénye. A fent fent akar maradni, vagy még feljebb akar jutni, a lent fel szeretne hágni, szárnyalni, fel szeretne jutni, de a fent ellensége a lentnek, bár... egymásra is van a kettő utalva, a sokszínűsége és sokfélesége belül.

A teremtés változatosságának a része ez is.

S a törvényen belül lehet törvénytelenység. Törvény formájába burkolt törvénytelenység, mely az egyetemes törvénynek mond ellent!

Törvény az önzés törvénye is. Törvény a Rossz törvénye is. Mert a Jó csak akkor tud megnyilvánulni, ha ott van ellenében a Rossz is. Ha nem lenne fény, értelmét vesztené az árnyék, ha nem lenne világosság, akkor minek a sötétség?

Minden nép Isten népe!

Isten bennünk van, így hát Istenhez könyörgünk és magunkhoz könyörgünk...

A népemhez, a népemért könyörgök. „Népem, népem! Te drága!”

A Magány népe vagyunk. A magárahagyottság népe vagyunk. Egyszerre fent – Isten

közelében – és lent, a mélységek mélyén, letaszítva, beledöngölve a földbe, a sárba. Az Erő útjában, az Erő által széttépett, megcsonkított hazában, annak elidegenített földjén.

Megtépett nép, meggyötört nép! Krisztus keresztiének népe!

A lelkek Jeruzsálemének népe!

Magyarság, magyarok. Az Erő rád tör, ez a hatalmas erő, immár több, mint félezer év óta.

S a védekezésben, a megmaradásunkért vívott harcban lettél hős nép. Mert a lelkedet, a lényedet, emberi-nemzeti mivoltodat kellett megtartanod! De mert Isten Európa szívét, a Világ Szívét jelölte ki hazádul, miközben magadat védted, Európát is védted. Azokat is védted, akik ki akartak tégedet irtani! Védted ama köréd gyűrűző, feléd magaslani akaró Erőt is, védted a magad vérével, a magad életével. És az Erő akkor is – amikor védted, akkor is – ott volt a túlsó oldalon. Ott volt lesben állva, ott volt rejtőzködőn, rendeződőn, általad is veled szemben erősödőn, barát képében ellenségként, várva, hogy amint a harcokban legyengülsz, rád törhessen ő is... Fegyverrel vagy fegyver nélkül, mint „szövevényes”, mint ordasként segítő barát. De: te ellenálltál folyton-folyvást, a harcban izmosodtál, erősödtél és... gyengültél is, míg más országok, népek gyarapodtak, te gyengültél, fogytál, fogyatkoztál, s üresen maradt földjeidre új népeket fogadtál be, be a hazádba. Hogy a haza állni tudjon. És a haza állt, te meg újra és újra veretted a lövéseket a várfalaidon, s véded népeidet, már az újonnan érkezetteket is. És jöttek a kőműves ruhába öltözött szabadok, vakolókanalaikkal és zúzó kalapácsaikkal, jöttek nem falat állítani, hanem falakat bontani, megbontani. És ők voltak az erősebbek. És amikor rádtört az Erő, belső árulással is segítették a külső erőt, s feldarabolták országodat. Szétverték hazádat.

Darabokra szaggattattál. Az ezeréves haza fájó sebhelyekkel borított teste darabolattott föl.

Mi lesz veled, ha élni nem tudsz, a sebeidet gyógyítani nem tudod?

Segíts rajta te, bennünk élő Isten, isteni erő, isteni nagyság! Ahogy ezer éven át tudott ez a nép segíteni magát, mert benne voltál, benne éltél. Teste része volt!

Van még Magyarország. Vannak még magyarok – *megfogyva bár, de törve nem* – megfosztva a gyarapodás lehetőségétől. Sóhajföldön is az idegenség béklyóiban.

Az Erő most is ott áll valahol, figyelő állásban, alattomban, támadásra készen. És minden eszközzel támad. Sajtóban, politikában, a világ félrevezetésével. Tégedet céloz.

Hinned kell, hogy rajtad múlik! A folytonos támadás folytonos védekezésre kell hogy kényszerítsen.

Tudomásul kell hát venned: védekezned kell. Védekezni pedig csak tudatosan lehet. Sunyítva nem! Az igazság a te oldaladon van.

Egy szín vagy a világ színskáláján, egy magad által megtestesített szín, egy magadban kifejelesztett erő te is. Erő a nyelvedben, mely a tudás nyelve, erő a kultúrádban, mely az

egyetemes kultúra része. Általad is több lett az emberiség! Nagyobb lett az Ember! Neved beíratott az Egyetemességbe. Beíratott a világ Könyvébe.

Ennek a földnek – melyen élsz – az arcát te alakítottad ilyenné. S most tégedet kérdez a Sors: Tudsz tenni érte? Tudsz tenni magadért?

Őrző vagy, a strázsán állsz, vigyáznod kell! Küzdve kell vigyáznod.

A küzdésben, a harcban: el is lehet esni, el lehet pusztulni.

A nagyjaid félve, fájdalommal és éleslátással meglátott és fájdalommal kimondott nemzethalál lehetősége nem szűnt meg, itt van, fölötted lebeg és kísért.

Itt van a jaj, itt van, fölötted lebeg a veszély, magyarság!

„Krisztus népe”

Krisztusi sorsra kijelölt nép!

S Krisztus sorsa: a Feltámadás is!

Értékekkel jöttél, óriási értékek őrzője, letéteményese vagy, s lehetsz továbbadója...

Jogod van védekezni! Védni magadat! Hisz: magadat védve az Igazat véded! Magadat védve a Törvényt véded. Az egyetemes Rend, a világegyetemet mozgató erő törvényét.

Egyetlen népnél sem vagy alábbvaló!

Életre teremtetted és élned kell.

Létednek van értelme, és ez az értelem: a Küzdés Maga.

Küzdelmed példaadó harc lehet, más népeket is felébresztő harc, harc a világért, harc az egyetemes igazságért, harc a törvény megvédéséért. Akik pillanatnyilag ellenségeid, vagy ellenségeiddé lóktak, ugyanúgy halálraítéltek, sorstársak is. Ha ráébrednek a maguk sorsa igazságára, szövetségeseiddé lehetnek. Kaptunk egy földet, egy hazát, a mi türelmünk, a mi emberségünk tette, hogy ez a haza közös hazává lehetett. És ezt a közös hazát kell megvédenünk, együtt, szemben a hideg-rideg és érzéketlen Erővel, mely szemet vetett rá.

Amikor magunkat védjük, a hazánkat is védjük.

Amikor magunkat védjük – most még úgy tűnhet, ellenetekben –, titeket is védünk. Harcban vagyunk, harcban kell lennünk, mint ahogy ezer éven keresztül is mindig-mindig harcban voltunk. És a harc még nem ült el. Mert velünk párhuzamosan egyetemes síkon is folyik a harc! A Jó harca a Rossz ellen. A letiportak harca a letiporó erő ellen. És ebben a harcban saját példádát újra felmutathatod, mint ahogy felmutattad Mohács után, vagy 1848-49-ben, vagy 1956-ban, amikor egy-egy pillanatra példakép lettél a világ szemében.

S ezért akar elpusztítani, és elsősorban téged akar elpusztítani ama erő. Mert fél tőled, mert benned a példamutatás lehetősége, benned önmagad ébredésével a világ Felébresztésének a képessége.

Őseid harca legyen példa előtted. Az úton menned kell. Tovább kell menned. A cél: a megmaradás. S ehhez az a lelki nagyság kell, mely ezt népet, ezt a nemzetet jellemzi.

Várjuk már, várjuk hát már az Új Magyar Csodákat!

Tam-tam-tam-tam-tam.

Szól a várakozó zene.

A karmester – akinek keze ott rebeg-rezeg a magasban – rab maga is...

A törvény rabja.

Búcsúzó-köszöntő harangok

Minden véget ér egyszer.

Az utcán ostorcsattogás. Ostorokkal hajtják az Őesztendőt.

Régi szokás, itt a végeken még él. Ostorral hajtják az Ó-évet, az Ó-évezredet. S benne ezt a szörnyű XX. századot.

Most, 2000 utolsó, s 2001 első éjszakáján petárdák is robbannak. Az ostor rittyenése, a petárda durranása kerget – menj, menj – és kér: Gyere új, gyere más, gyere jobb! Mert mindig jobbra vágyunk, mindig jobbat akarunk, jobbat szeretnénk.

Sóhadj népe már nincs az utcán, nincs a templom terén, mint száz év előtt. Ez a század elvitte a közösséget is az őt összekapcsoló – akkor még megbontatlanul élő – hagyományrendjével. Magányosabb lett az ember, az egy a milliók közül. A század hozta ránk ezt a szomorú állapotot. Mindenki a maga útján megy, s elmegy társa mellett. Éljük milliós magányunkat. Magányunkat a milliók között.

Elvitte a század az ősi szokást. Már nem a falu központjában köszöntjük együtt az újesztendőt, együtt imádkozva, s együtt énekelve el a nemzet imáját.

Elvitte a század, elvitte az Idő...

Meggyilkolta a hatalom az Erőszak bosszújával, büntetésével. Ne legyen ok szolgálnod hagyományaid, ne legyenek közös imáid, ne érezd, hogy egy nemzet vagy, egy nemzet része, s ez a nemzet erőt ad neked, az együvé tartozás erejét...

Ne kapj erőt, ne legyen erő! Előbb a hagyományodat, aztán téged ölünk meg!

Száz év előtt akik még együtt énekeltek, együtt imádkoztak akkor, sorra elmentek. S elvitték magukkal batyuikat is. Jön, nyomul az új, a más, tűnik el a régi. S neked, aki mint néped fia lépsz rá az új század útjára, őrtállónak, a jelen sorosának, tudnod kell: utad küldetéses út a rossz Erő, a téged elpusztítani akaró Erő terén. S te léteddel, önmagad megtartásával szegülsz szembe az Erővel, s ezzel is a Törvényt szolgálod. Gyermekeink fogják az ő gyermekeik kezét, adják tovább a szót, az édesanyádtól kapottat, az Isten szavát, az Igét.

Géza áll az új évezred kapujában... Várja, népe fiaként várja, népével várja az újat, a jobbat.

Véget ér megint egy század, véget ér a száz év magány...

A magyarság történetének legszörnyűbb és legszomorúbb százada.
Az új század új remény...
Belépünk Kárpát-medencei létünk harmadik évezredébe...
Megkondulnak a harangok... Kongnak, kongnak az éjszakában. Kongnak, kongnak
a télben, a zimankósban, a hidegben.
Újesztendő! Újesztendő!
Hát megjöttél? Megérkeztél? Itt vagy?
S megrázza fölöttünk hófehér szakállát az Öreg Idő!

Tartalom

I. TÉTEL – ELŐJÁTÉK (<i>Gyors – Vivace</i>).....	5
A KEZDET.....	6
AZ ÚT.....	16
AZ IDŐ ARCAI.....	23
SODRÁSBAN.....	29
A BATYU.....	36
A NAGY TALÁLKOZÁS.....	53
A FELGYORSULT IDŐ.....	85
ROSSZ SZELEK.....	97
II. TÉTEL – ELŐJÁTÉK (<i>Fájdalmasan – Con amaramente</i>).....	103
JAJ, ANYÁM, ÉDESANYÁM.....	103
BOMLÁS.....	143
A KERESZT ALATT.....	168
III. TÉTEL – A SZÉTESETT HAZA (<i>Súlyosan – Grave</i>).....	199
MOCORGÓ CSEND BEN.....	199
AKIK IDEGENBŐL TÉRNEK HAZA.....	214
ERZSIKE, ÁRPÁD.....	219
ÉLNI PUSZTULÓ ÉLETTÉR BEN.....	228
CSÖRTETŐ ÚJ VILÁG.....	237
NYELV ÉS ÉNEK.....	255
KITÉPETNI GYÖKERESTŐL?.....	261
A LELKEK HARCA.....	268
MI LESZ VELED, SÓHAJFÖLD?.....	289
A KÉSZÜLŐDÉS NYUGTALANSÁGAI.....	300
IV. TÉTEL – MAJDNEM ÖRÖM (<i>Gyors – Vivace</i>).....	303
ÚJRA MAGYAROK.....	304
VILÁGÉGÉS MÁSODSZOR IS.....	319
MEGHALSZ, MERT MAGYAR VAGY.....	349
V. TÉTEL – MEGVÁLTOZOTT VILÁG.....	367
(<i>Erővel kitartva – Sostenuto con forza</i>).....	367
LETAROLT FÖLD, MÁS ARCÚ VILÁG.....	368

ÚJABB CSAPÁS	374
FURCSA BÉKE.....	380
AZ OSZTÁLYHARC.....	402
AZ ÜLDÖZÖTT ISTEN.....	414
IDŐVEL PALOTÁK, HÁZAK, ERŐS VÁRAK.....	425
KOLLEKTIVIZÁLÁS.....	437
A SZENNY BIRODALMAI	457
MAGYAR AUTÓ.....	463
56 FÉNYE.....	469
LAPPANGÓ ÉLET.....	480
„KIVEVÉ AZ ISTEN ÁDÁM OLDALBORDÁJÁT ÉS MEGALKOTÁ ÉVÁT”.....	490
BELSŐ UTAK, KÜLSŐ UTAK	494
MIÉRT VAGY AZ, AKI VAGY	503
A HATALOM ARCA.....	585
HOMOGENIZÁLÁS	514
TARLÓRA KOPASZTANI.....	520
ÉHE KENYÉRNEK.....	527
AZ ÉBREDÉS JELEI	530
LÉTED ÉRTELME	536
NAPLÓJEGYZETEK.....	542
VILÁGVÉGI SÓHAJFÖLD.....	546

VI. TÉTEL – UTÓJÁTÉK, VÁD

ÉS KÖNYÖRGÉS FORMÁJÁBAN.....	551
(<i>Disszonáns befejezés – Fine con disonante</i>)	551
FORRADALOM? OPERETT-FORRADALOM?	552
MAGYAR ÜGY, ROMÁN ÜGY	563
ARCVÁLTÁS? – RENDSZERVÁLTÁS?.....	576
ROMLOTT KORBÓL ROMLOTT KORBA.....	583
LÉTÜNK ÉRTELME: MEGMARADNI!	589
A TEREMTÉS RENDJE, A REND ÉRTELME ÉS VÁGYA.....	592
BÚCSÚZÓ-KÖSZÖNTŐ HARANGOK	605

KÖNYVEIM

MŰVÉSZ-MONOGRÁFIÁK:

Gyárfás Jenő, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest, 1969;
Nagy Imre, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest, 1972;
Nagy Albert, Kriterion Kiadó, Bukarest, 1982;
Gazdáné Olosz Ella, Püski Kiadó, Budapest, 1994, Kovászna, 2013..
Fekete József, Pallas Akadémia, 2013..
Bocz Borbála, Sepsiszentgyörgy, 2014

MŰVÉSZETI ÚTIRAJZOK:

Tegnapi kövek, Mai utak, Dacia Kiadó, Kolozsvár, 1977
Kelet kapui, Dacia Kiadó, Kolozsvár, 1985
Az idő útjai. Egyiptomi tűnődések. Uránia Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2002

NÉPI-, NEMZETSORS SZOCIOGRÁFIÁK:

Így tudom, így mondom, Kriterion Kiadó, Bukarest, 1980
Megváltó karácsony, Aura Kiadó, Budapest, 1990
Hát én hogyan siratnám - Csángók sodró időben, Szent István Társulat, Budapest, 1993
Kövek egy siratófalhoz, EKE, Svédország, 1994 (Tófalvi Zoltánnal)
Mindennek mestere - a falusi tudás könyve, Püski Kiadó, Budapest, 1994
Jaj, mik történtek, jaj, mik is történtek - a szétszabdalt magyarság XX.. századi sors története, I-II, Püski Kiadó, Budapest, 1997
Az Istennel még magyarul beszélgetünk, Magyar szórványok a Kárpát-medencében. Püski Kiadó, Budapest, 2002
Emlékek Ázsiája – őseink földjén, Uránia Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2003
Emlékek Ázsiája, Terebess Kiadó, Budapest, 2003
Magyarok Amerikája, Medium Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2004 (Bernád Ilonával)
A tűz októbere, 1956 magyar sorsokban, Püski Kiadó, Budapest, 2006
A megpecsételt vég, 90 év Erdély földjén, 2010, Budapest, Hét Krajcár Kiadó
A harmadik ág. Magyarok a szétszóratottságban,
I. Az idők árján; II. Fél század ország, 2011, 2013, Budapest, Hét Krajcár Kiadó
A Golgota útján, Budapest, Hét Krajcár Kiadó, 2017

REGÉNYEK:

Vezényelt történelem, Budapest, 2014, Hét Krajcár Kiadó
A hajótörött, Budapest, 2016, Hét Krajcár Kiadó

TANKÖNYV:

Magyar irodalom, IX. osztály. Bukarest, 1972 (Kóczyány Lászlóval)

A HÉT KRAJCÁR KÖNYVEI

1993

Móricz Zsigmond: *Hét krajcár*, elbeszélések, reprint

Tamási Lajos: *Hazatérés*, válogatott versek

Benke László: *A kibalt játszótér*, válogatott versek

Varga Domokos: *Kutyafülűek*, novellák –

Varga Domokos György: *És így tovább...*, szociográfia
(*Apja és Fia* munkája egy kötetben)

1994

Szabó Pál: *Tiszta búza*, válogatott novellák

Kuczka Péter: *Út a folyóhoz*, válogatott versek

1995

Benke László: *Gyalogos riportok*

Gergely Mihály: *Mi, gyalogrendűek*, korkép betven jegyzetben

Molnár Zoltán: *Veszélyek és meggondolások*, válogatott novellák

1996

Vérrel virágzó 1956, negyven magyar költő versei, szerkesztette: Benke László

Dékány Kálmán: *Árnyékgyár*, regény

Szeberényi Lehel: *Levelem küldöm inkák országából*, útirajz

Komoróczy Emőke: *Arccal a földön a huszadik század*, tanulmányok

1997

Varga Domokos: *Tisztelt család -om -od -ja*, pedagógiai esszé

Dékány Kálmán: *A szerelem tornácán*, elbeszélések

Dékány Kálmán: *Diákvér*, *Az úrilány lovagja*, két kisregény

Somogyi Imre: *Kert-Magyarország felé*, szociográfia

Karácsony Sándor: *A cinikus Mikszáth*, esszé

Ünnepeink – műsorokra, köszöntőkre készülők könyve, szerkesztette: Varga Domokos

1998

Kuczka Péter: *Határvidék*, tanulmányok

Harc és játszma: *a Nagy Lajos Társaság antológiája*,
szerkesztette: Szerdahelyi István

Szabadság és halál 1848-49. Szem- és fültanúk híradásai,

szerkesztette: Varga Domokos

Piros és fekete, válogatott versek a reformkortól napjainkig,

szerkesztette: Benke László

Gergely Mihály: Bruegel varázslatai, esszé,

színes és fekete-fehér képek

Világvégi palota, versek, szerkesztette: Erdélyi Erzsébet és Nobel Iván

Varga Domokos: Ritkaszerű magyar népmesék

Molnár Géza: Hőzápor Budán, válogatott novellák

Kuczka Péter: Az utolsó kenet, válogatott novellák

Bárány Tamás: Kis magyar irodalomtörté, válogatott paródiák

Dékány Kálmán: Toronykiáltás, Edzésben,

két kisregény

Derzsi Sándor emlékkönyv, szerkesztette: Derzsi Ottó és Varga Domokos

Tóth Endre: Gyermekkorom krónikája, emlékezések

1999

Anyanyelv, világnyelv – Bábel,

szerkesztette: Gergely Mihály

Varga Domokos: Ritkaszerű magyar népmesék, 2. kiadás

Dékány Kálmán: A szív vására, novellák és színmű

Katkó István: Tabló babérlevelekből, portrék

Kopré József: Móricz Zsigmond „mindenesé” voltam, emlékirat

Varga Domokos: Nem születettünk szülőknek, pedagógiai esszék

Kuczka Péter: Seregek Ura, versek

Kuczka Péter: A torony, vers

Dékány Kálmán: Nőkön innen és túl, regény

Magvető A magyar irodalom élő könyve, szerkesztette: Móricz Zsigmond

2000

Varga Domokos: Édesanyám sok szép szava, regény

Bárány Tamás: Szibvásár, versek prózában, félpercesek

Kadosa Árpád: Károly-laktanyától a Don-kanyarig, emlékirat

Ünnepeink – műsorokra, köszöntőkre készülők könyve,

2. átdolgozott kiadás, szerkesztette: Varga Domokos

Ákody Zsuzsanna: Földanyácska gyermekei, regény

Dezséry András: Szabadítsatok meg az emlékeimtől, emlékirat

Hendi Péter: Rekviem egy jogászáért, novellák, színművek

Kádár Ferenc: Levette kezét rólunk a Teremtő, versek

Benke László: Sértők és sérültek, regény

2001

Varga Domokos: Íróiskola – Tölgforgatás mesterfokon, esszék

Varga Domokos: Tisztelt család -om -od -ja, novellafüzér

Gergely Mihály: Ébredj, emberiség! röpirat betven kiáltásban

Gergely Mihály: Vége a MŰVÉSZETnek?

Avagy: miért csiszolták a kőbaltákat? – esszék

Csontos Gábor: A boldogság korlátai, elbeszélések

Siklós László: Részeg balak, regény

Benke László: Halálig szomjazom, versek –

Szélvízvölgye, mese felnőtteknek

Szalay Károly: Fancsaliságok, publicisztika

Molnár Géza: Trombi, a kislefánt, mese

Nagy Mihály Tibor: Szomjazó madár, versek

Ünnepeink – műsorokra, köszöntőkre készülők könyve,

szerkesztette: Varga Domokos, 3. kiadás

2002

Varga Domokos válogatott művei:

Vígjáték – végjáték, búcsúkötet;

Kutyafülűek, novellák;

Ritkaszerű magyar népmesék

Európa születése, esszé;

Herman Ottó, regény;

Fiúkfálva, regény

Bárány Tamás: Államcsíny Paránában, szatirikus regény

Györffy László: Pásztázó, magányerőből, publicisztika

Bistey András: A képviselő vidékre megy, novellák

Illés Lajos: Az Új Írás hőskora, Irodalmi történetek, emlékezések

2003

Benke László: És hirtelen leszáll az este,

Öregek menedéke, szociográfia

Bokor Levente: Aranylázálom, válogatott versek

Szalay Károly: Fintorgások, publicisztika

Molnár Géza: Lángoktól ölelve, regény

Bárány Tamás: Rákóczi zászlai, regény
Gergely Mihály: A Kozmosz 15. törvénye, fantasztikus regény
Csongor Rózsa: A fekete bárászkendő, novellák
Szôke Kálmán: Szavak a némasághoz, válogatott versek
Csák Gyula: Egy május fejfájára, válogatott novellák és kisregény
Varga Domokos: Ritkasép magyar népmesék, 4. kiadás
Varga Domokos: Nem születünk szülőknek, pedagógiai eszék
Varga Domokos: Vig játék – végjáték, búcsúkötet

2004

Varga Domokos: Kamaszkrónika – vallomások és tünődések
Varga Domokos: Ritkasép magyar népmesék, 5. kiadás
Szuly Gyula: A Krisztinaváros lovagjai, regény
Nagy István: Aki lemaradt a hajóról, válogatott novellák
Gergely Mihály: Az artista balladája,
     a szerző válogatása életművéből
Szalay Károly: Arcok törött tükrökben, regényes portrék
Illés Lajos: Irodalmunkkal Európában, tanulmányok, emlékezések
Marafkó László: Kukkoló, kisregény
Sulyok Katalin–Siklós László: Macska-élethalálharc, regény
Tóth Endre: A világ végén, válogatott versek

2005

Benke László: Veszteség, válogatott versek
Ünnepeink – műsorokra, köszöntőkre készülő könyve,
     3. átdolgozott kiadás, szerkesztette: Varga Domokos
Csanádi Imre: Hajnali káprázat, szerkesztette: Alföldy Jenő
Tamási Lajos: Keserves fáklya, válogatott versek,
     szerkesztette: Benke László
Molnár Géza: Csúcsok és szakadékok, önéletrajzi regény
Varga Domokos: Kamaszkrónika, vallomások és tünődések
Varga Domokos: Édesanyám sok szép szava,
     Kis magyar századelő, regény, 2. kiadás
G. Komoróczy Emőke: A szellemi nevelés fórumai, Kassák Lajos,
     Tamási Lajos, Kárpáti Kamil körei, tanulmányok
Borbély László: A lánczsa Longinusa, Az utca napos oldalán,
     két kisregény
Csontos Gábor: A Hortobágy szélén, Nádudvari beszélgetések

2006

- Vargha Gyula:** *A végtelen felé*, válogatott versek és fordítások, szerkesztette Mészöly Dezső
- Konczek József:** *A tájjal maradtam*, versek
- Iszlai Zoltán:** *A leányzó fekvése*, novellák
- Ferdinandy György:** *Chica – trópusi lány – szociográfia*
- Alföldy Jenő:** *Templomépítők, tanulmányok, kritikák*
- Gombár Endre:** *Hangyaháború*, ifjúsági regény
- Vérrel virágozó 1956** – *ötven magyar költő versei* – második, bővített kiadás, szerkesztette: Benke László

2007

- Gergely Mihály:** *Hatalomvágy–halálveszély*, naplórészletek, versek
- Baán Tibor:** *Papírmózi*, válogatott versek
- Gáll István:** *A napimádó*, regény
- Marafkó László:** *Litera-túra*, cikkek, tárcák, interjúk
- Benke József:** *Az ó- és középkor egyetemei, művelődéstörténet*

2008

- Kiss Dénes:** *Hódohtság*, versek
- Konczek József:** *Formáért sóvárgó*, versek
- Baán Tibor:** *Fékezett babzás* – jegyzetek és kommentárok
- Borbély László:** *Üzenet a ringből*, novellák
- Illés Lajos:** *Az író magántörténelme*, emlékezések, krétarajzok
- Verzár Éva:** *Mire megvirrad* – mai székely balladák
- Varga Domokos:** *Ritkaszerű magyar népmesék*, 7. kiadás
- Benke László:** *Ottbonkereső*, regény

2009

- Móricz Zsigmond:** *Szegény emberek*, válogatott novellák, szerkesztette: Benke László
- Varga Domokos:** *Kutyafülűek*, novellafüzér
- Baán Tibor:** *Konstelláció* – Kollázsok és haikuk –
- Zsila Ágnes:** *Sötétségre ébredve*, regény
- Ákody Zsuzsa:** *Zazi* – Történet egy szerelemről – regény

2010

- G. Komoróczy Emőke:** *A „tűrt” és „tiltott” batárán*
Az elmúlt félszázad háttérbe szorított alkotóiról, tanulmányok

Baán Tibor: *Nagylátószög* – kritikák –

Egy homo politicus itthon, Európában és Amerikában –

Kovács Imre élete és munkássága – szerkesztette: Molnár M. Eszter

Gittai István: *Sóhajobeliszk*, versek

Jasper Gyula: *A mindenség határán*, versek

Saáry Éva: *Olajtornyok az Egyenlítő alatt*, emlékezések

Prohászka László: *Mikor a fűrészgépek a madarak nyelvét kívágták*, versek

Gazda József: *A megpecsételt vég* – *Kilencven év Erdély földjén* – interjúk

Kesselyák Péter: *Túl a Kinai Nagy Falon*, emlékirat

2011

Gazda József: *A harmadik ág* – *Magyarok a szétszóratottságban*,

I. kötet: *Az idők árján*, II. kötet: *Félszáz ország*, szociográfia

Baán Tibor: *Visszajátszás*, versek

Benke László: *Az Élet szerelme*, versek

2012

Baán Tibor: *Gyűjtemény*, versek

Tertinszky Edit: *Rádiós emlékek* – *olvasmányélmények*

Gödény Endre: *Tájékozás a tájban*, Szellemi-lelki révkalauz

2013

Székely Dezső: *Amíg szól a harang*, válogatott versek

Kálmán Mária: *Drámák*

Bozók Ferenc: *Kortársalgó*

– *Beszélgetések XXI. századi magyar költőkkel*

Borbély László: *Feszület a ring felett* – novellafüzér

Varga Domokos: *Édesanyám sok szép szava*

– *Kis magyar századelő* – válogatott művek

Benke László: *Hová lett aranytrombitád?* – válogatott versek

2014

Somogyi Imre: *Kertmagyarország felé*

Pomogáts Béla: *Varázskörben*, tanulmányok és előadások

Baán Tibor: *Szénszüret*, versek

Prohászka László: *Tejútra néző ablak*, versek

Varga Domokos: *Ritkaszerű magyar népmesék*, válogatott művek

Kálmán Mária: *Zsarát*, válogatott versek

Benke László: *A szerelem erőterében*, versek
Gazda József: *Vézényelt történelem*, sorsregény

2015

Varga Domokos: *Tisztelt család-om, -od, -ja*, válogatott művek
Gombár Endre: *Végítélet előtt*, regény
Pöcze Zoltán: *Déjà vu*, regény
Varga Domokos György: *Tévé a tanyán*, elbeszélő költemény
Neszmélyi Károly: *Népi írók, népi irodalom*, tanulmányok
Verzár Éva: *Anyrország ölében*, regény
Pomogáts Béla: *Magyar Erdély*, tanulmányok
Baán Tibor: *Névmások*, miniesszék

2016

Vicei Károly: *Adomás históriák és álmok*
Kónya Lajos: *Válogatott versek*
Varga Domokos György: *Bilhebolha* – beavató mesefüzér
Benke László: *A megőszült kert*, versek
Gazda József: *A hajótörött*, regény

*A kötetek megrendelhetők
a 06-20-574-05-45-ös telefonszámon,
a Hét Krajcár Kiadó címén, levélben és személyesen:
Benke László,
Magyar Írószövetség 1062 Budapest, Bajza u. 18.,
e-mailen: hetkrajcar@t-online.hu
honlapunkon: www.hetkrajcar.hu*

